

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

TIESĪBU EFEKTIVITĀTE POSTMODERNĀ SABIEDRĪBĀ

**Latvijas Universitātes
73. zinātniskās konferences
rakstu krājums**

Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes
73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2015,
524 lpp.

The Effectiveness of Law in Post-modern Society. Papers of the 73rd Scientific
Conference of the University of Latvia. Riga: University of Latvia Press, 2015,
524 pages.

Redkolēģija:

Prof. *Dr. iur.* **Jānis Rozenfelds**
Prof. *Dr. iur.* **Ilma Čepāne**
Prof. *Dr. iur.* **Sanita Osipova**
Prof. *Dr. iur.* **Ringolds Balodis**
Prof. *Dr. iur.* **Jautrīte Briede**
Prof. *Dr. iur.* **Valentija Liholaja**
Prof. *Dr. iur.* **Uldis Krastiņš**
Prof. *Dr. iur.* **Ārija Meikališa**
Prof. *Dr. iur.* **Jānis Lazdiņš**
Asoc. prof. *Dr. iur.* **Kristīne Dupate**
Asoc. prof. *Dr. iur.* **Jānis Kārkliņš**
Asoc. prof. *Dr. iur.* **Artūrs Kučs**
Asoc. prof. *Dr. iur.* **Annija Kārkliņa**
Asoc. prof. *Dr. iur.* **Anita Rodiņa**
Asoc. prof. *Dr. iur.* **Kaspars Balodis**

Latviešu valodas literārās redaktore *Gita Bērziņa, Ruta Puriņa*

Angļu valodas redaktore *Andra Damberga*

Maketu veidojusi *Ieva Tiltiņa*

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2015

ISBN 978-9934-18-017-0

SATURS

PLENĀRSĒDE	9
Darijus Beinoravičius	
Role of legislative sociology in drafting just laws	
<i>Likumdošanas socioloģijas loma taisnīgu likumu izstrādāšanā .....</i>	11
Rafał Mańko	
Legal survivals: A conceptual tool for analysing post-transformation continuity of legal culture	
<i>Juridiskie izdzīvotāji: konceptuāls līdzeklis juridiskās kultūras posttransformācijas kontinuitātes analīzei .....</i>	16
Sanita Osipova	
Starp tiesību normu un tiesisko realitāti	
<i>Between legal norms and legal reality .....</i>	28
Dace Šulmane	
Tiesības sabiedrībā – uzticības krustpunktā	
<i>Law in the society – in crossroads of trust .....</i>	38
ILGTSPĒJĪGAS TAUTSAIMNIECĪBAS TRANSFORMĀCIJAS TIESISKĀ IETVARA EFEKTIVITĀTES PAAUGSTINĀŠANAS AKTUALITĀTES (VPP 5.2.10. EKOSOC-LV)	51
Edvīns Danovskis	
Administratīvā pārkāpuma subjekta noteikšanas problēmas	
<i>Problems of determination of person liable for administrative offence .....</i>	53
Jānis Maizītis	
Uzņēmējdarbība, noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā un vienkāršotie procesi	
<i>Business practice, criminal offences in economy and simplified criminal proceedings .....</i>	61
Jekaterina Makurina	
Aresta uzlikšana juridiskās personas mantai un ar to saistītā problemātika	
<i>Imposition of an attachment on property of a legal entity .....</i>	70
Vadims Mantrovs	
Noilguma regulējums apdrošināšanas līgumā	
<i>Limitation period regulation in insurance contract .....</i>	75
Ārija Meikališa	
Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesiskais statuss un tā aktuālā problemātika	
<i>The legal status of the owner of property infringed during criminal proceedings and relevant issues thereof .....</i>	81

Anita Rodiņa

Tautsaimniecības attīstība: Satversmes tiesas loma un nozīme
*Development of the economy: the role and importance of
the Constitutional Court* 100

Kristīne Strada-Rozenberga

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas
process un tā aktuālās problēmas Latvijas kriminālprocesā
*The procedure of applying coercive measures to legal persons and
relevant problems thereof in Latvian criminal proceedings* 112

Jānis Rozenbergs

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām
krimināltiesiskais raksturojums
*Characterisation of compulsory coercive measures for legal entities
in Criminal law* 138

KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA
VELTĪTA KRIMINĀLLIKUMA 15 GADIEM 153

Diāna Hamkova

Noziedzīga nodarījuma kvalificēta un salikta sastāva
konstrukcijas problēmas
*The construction problems of criminal offence with qualified and
composite substance corpus delicti* 155

Vadims Kalašņikovs

Krimināltiesību doktrīnas nozīme normu jaunradē un piemērošanā
*The role of the legal doctrine of criminal law in creation and
application of legal norms* 164

Uldis Krastiņš

Normu konkurence un noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība
Collision of norms and conceptual aggregation of criminal offences 175

Iļona Kronberga

Noziedzīgu nodarījumu prevencija kā kriminālsoda mērķis
Prevention of criminal offenses as the objective of punishment 185

Valentija Liholaja

Grozījumi Krimināllikumā un to piemērošana sodu noteikšanas praksē
*The Criminal Law amendments and their application in praxis of
punishment determination* 192

Evija Vīnkalna

Cēloņsakarība Krimināllikumā un tās nozīme noziedzīgu nodarījumu
kvalifikācijā
*Causal relationship in the Criminal Law and its significance in qualification
of criminal offences* 204

STARPTAUTISKO UN EIROPAS TIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA Starptautisko publisko, privāto un Eiropas Savienības tiesību aktualitātes: Ukraina	213
Lauris Bočs The legal protection boundaries of international economic relations in the European Union <i>Starptautisko ekonomisko attiecību tiesiskās aizsardzības robežas Eiropas Savienībā</i>	215
Inga Kačevska Eiropas konvencijas par Starptautisko komercšķīrējtiesu “atdzimšana” <i>Reawakening of the European Convention on International Commercial Arbitration</i>	221
Kristīna Krasta Ukrainas soļi ceļā uz harmonizāciju starptautiskajās privāttiesībās <i>Ukraine’s approaches towards harmonization of private international law</i>	228
Anna Nikolajeva The export of the EU <i>acquis</i> in the EU-Ukraine Association Agreement <i>ES acquis eksports ES-Ukrainas asociācijas nolīguma ietvaros</i>	235
Liene Pierhuroviča Lessons on validity of arbitration agreements from the case-law of Ukrainian courts <i>Mācības no Ukrainas tiesu prakses par šķīrējtiesas līgumu spēkā esamību</i>	243
Baiba Rudevska Krimas tiesu nolēmumu civillietās atzīšana un izpilde Latvijā <i>Recognition and enforcement of the decisions of Crimean courts in civil matters in Latvia</i>	251
Līga Stikāne Ģimenisko attiecību tiesiskais regulējums Ukrainas Ģimenes kodeksā un Starptautisko privāttiesību likumā <i>The legal framework of family relationships in Ukrainian Family Code and Private International Law</i>	258
Laura Valtere Starptautisko investīciju tiesību aizsardzība Krimā. Fokusā ekspropriācija <i>International investment protection in Crimea. Focus on expropriation</i>	267

VALSTSTIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA	277
Inga Bērtaite	
Administratīvi procesuālā <i>locus standi</i> modelis Latvijā <i>Locus standi model in administrative procedure of Latvia</i>	279
Jaurīte Briede	
Iestādes bezdarbība kā faktiskās rīcības forma <i>Failure of a state authority to act</i>	289
Simona Doriņa	
Tiesas pieteikums Satversmes tiesā un tā iesniegšanu ietekmējošie faktori <i>Court application to the Constitutional Court of the Republic of Latvia and the factors influencing its submission</i>	298
Elīna Kursiša	
Satversmes tiesas tiesnešu atsevišķās domas <i>Dissenting opinion in the Constitutional Court of Latvia</i>	308
Pēteris Kušners	
Profesionālā dienesta līguma publiski tiesiskais raksturs <i>The professional service contract as a public legal contract</i>	315
TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA	
Vērtību konkurence tiesībās: vēstures mācības un risinājumi	325
Diāna Apse	
Vērtību tiesības un tiesību vērtības <i>Value of law and law of value</i>	327
Gatis Bārdiņš	
Vērtību svēršana un līdzsvarošana: piemērs no Satversmes tiesas prakses <i>Weighing and balancing of values: an example from the Constitutional Court</i>	338
Elīna Grigore-Bāra	
Brīvības un vienlīdzības līdzsvarošana tiesībās <i>Achieving the balance between freedom and equality in law</i>	345
Jānis Lazdiņš	
Īpašums kā vērtība. Īpašuma denacionalizācija <i>Property as value. Denationalization of state property</i>	354
Gatis Litvins	
Preventīvā tiesiskuma un atjaunojošā tiesiskuma līdzāspastāvēšana <i>Coexistence of preventive justice and contentious justice</i>	361
Jānis Pleps	
Dievs un Satversme <i>The God and the constitution of Latvia</i>	370

Juris Rudevskis

“Kristīgās vērtības” Latvijas Republikas Satversmes preambulā: Rietumu civilizācijas septiņi pīlāri <i>“Christian Values” in the Preamble to the Latvian Constitution: the seven pillars of the Western civilisation</i>	380

Anda Smiltēna

Latvijas rakstīto tiesību pirmssākumi un nerakstītā latviskā dzīvesziņa <i>The beginnings of written law in Latvia and unwritten Latvian folk wisdom</i>	387

Modrīte Vucāne

Bāriņtiesas loma bērnu tiesībaizsardzības sistēmā <i>Role of the Orphan’s courts in the child protection system</i>	394

CIVILTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA

Personas mantisko un nemantisko tiesību efektīvas aizsardzības problēmas	401

Gaidis Bērziņš

Aktuālie (būtiskākie) grozījumi Maksātnespējas likumā <i>Current (essential) amendments of the Insolvency Law</i>	403

Agris Bitāns

Personisko tiesību rašanās un izbeigšanās īpatnības <i>Peculiarities of origination and termination of the personal rights</i>	414

Ilma Čepāne

Pašvaldības teritorijas plānojuma īstenošanas aktuālas tiesiskās problēmas <i>The topical legal issues regarding implementation of municipality’s land use plan</i>	421

Aleksandrs Fillers

Šķīrējtiesu likuma ietekme uz šķīrējtiesas līguma piemērošanu trešajām personām <i>Effects of the Latvian Arbitration Law on third parties to the arbitration agreement</i>	429

Jānis Kārklīņš, Edijs Brants

Nepastāvoša lieta kā pirkuma līguma objekts Latvijas civiltiesībās <i>A non-existing thing as an object of purchase contract in Latvian civil law</i>	436

Mārcis Krūmiņš

Elektroniskie pierādījumi un to pieļaujamība civilprocesā <i>Electronic evidence and its admissibility in civil proceedings</i>	447

Daina Ose

Tiesības uz nolēmuma pārsūdzību civilprocesā <i>The right to appeal in civil proceedings</i>	454

Martins Osis

Vienpersoniska un koleģiāla civillietas izskatīšana

Adjudication of a civil matter by a judge sitting alone and collegial adjudication ..... 461**Jānis Rozenfelds**

Vienota spēka Eiropas patents

The European Unitary Patent ..... 468**Velga Slaidiņa**

Darba devēja atbildība pret darbinieku par ēkas sagrūšanas gadījumu

Employer's liability to employees in case of building's collapse ..... 476**Andris Strazds**

Galvojuma un ķīlas akcesoritāte Latvijas fiziskas personas maksātnespējas procesā

Accessoriness of pledge and guarantee within Latvian insolvency proceedings of natural person ..... 482**Kalvis Torgāns**

Likumisko procentu aprēķināšana

Calculation of statutory interest ..... 496**Milda Vainiutė**

Das Verhältnis zwischen Recht und Politik

Tiesību un politikas mijiedarbība ..... 508**Kristīne Zīle**

Mantojuma pieņemšanas un atraidīšanas jēdziens un nozīme mantojuma tiesībās

Acceptance and rejection of inheritance – concept and meaning in the inheritance law 516

PLENĀRSĒDE

ROLE OF LEGISLATIVE SOCIOLOGY IN DRAFTING JUST LAWS

LIKUMDOŠANAS SOCIOLOĢIJAS LOMA TAISNĪGU LIKUMU IZSTRĀDĀŠANĀ

Darijus Beinoravičius, *Dr. iur.*

Professor, Department of Philosophy and History of Law,
Faculty of Law, Mykolas Romeris University

Kopsavilkums

Juristi definē veidus, kādā veidā atsevišķi sociāli fenomeni var tikt regulēti, lai nodrošinātu sociālo kārtību un sabiedrisko mieru. Ar likumiem tiek nodrošināta kārtība un sasniegts sabiedriskais miers. Juristu tiesības šajā jomā ir ierobežotas ar viņu pilnvaru apjomu, savukārt politiķus ierobežo tos ievēlējušo pilsoņu griba. Tiesību ietekme uz politiskajām institūcijām likumdošanas procesā var tikt analizēta kā juridiski konsolidēta politika. Likumu garam ir tieša ietekme uz politiskajiem procesiem, un tas sekmē likumdošanas procedūru noteikšanu, kas pašu politiku pārvērš par tiesību daļu. Tādējādi politiskajos procesos tiesības paliek dinamiskas, savukārt politika tiek regulēta ar tiesību palīdzību.

Rakstā analizēta nepieciešamība analizēt likumus kā sabiedrības vajadzību izpausmi, nevis likumdevēja gribas aktu. Rakstā autors analizē veidu, kādā likumdevējs izmanto likumdošanas socioloģiju šim nolūkam. Tiesību socioloģijas zinātniskās metodes likumdošanas procesā likumdevējs sācis izmantot salīdzinoši nesen. Tikai aizvadītā gadsimta vidū ASV kļuva skaidrs, ka socioloģiskie pētījumi var sniegt daudz noderīgas informācijas likumdevējam.

Keywords: legislative sociology, law, social compromise.

Atslēgvārdi: likumdošanas socioloģija, likumi, sociālais kompromiss.

Introduction

In Europe sociological methods were first applied in the sixth decade of the 20th century.¹ Social relations, interaction of public entities are always permeated with legal ideas of one or another kind, therefore sociological conception of law can be viewed as a methodological reference point for creation of law.² Consequently, it is necessary to be aware of real social processes – those hidden pitfalls, which always lie in the basis of legal norms, establish legal provisions, amend or abolish them or sometimes blow them up, at the same time being influenced themselves, distorted or administered by law. According to M. Römeris, the lawyer who

¹ Карбонье Ж. *Юридическая социология*. Москва: Прогресс, 1986, p. 321.
[J. Carbonnier. *Sociology of Law*. Moscow: Progress, 1986, p. 321.]

² Šlapkauskas V. Socialinēs deviacijos intensyvėjimas. *Jurisprudencija*, 2001, T. 19 (11), p. 44–54.
[Šlapkauskas V. Intensification of Social Deviation. /*Jurisprudence*, 2001, V. 19 (11), pp. 44–54].

has never ever expanded his studies beyond the limits of law sciences into the field of social sciences or sociology, who has just dogmatically studied legal provisions and for whom a society is a mystery to the same extent as chemistry or botany – this lawyer, a pure formalist, will hardly contribute to the social function of law; moreover, without having a clear understanding of social phenomena it is impossible to try and thoroughly understand the phenomenon of law.³

The need for legislative sociology

Sociology of law is important for the legislator not only within the limits of legislation. For instance, the legislator decides to make a law and with the help of sociological methods (statistical data, questionnaires, surveys, analysis of various documentation, etc.) he or she learns of a psychological reaction of the society to the new draft law or to a regulatory legal act that has already come into force.

For the law to be effective, the legislator who is going to carry out a necessary though unpopular reform introduces this reform to a society assuring that it is useful and necessary. According to J. Carbonnier, a legal and political legislator “convinces” those politicians who do not agree with the reform furthermore, the rightness of the legislator is presented to citizens who are going to be implementers of this law in the future.⁴

Sociology of law does not always have a direct impact on the active law, though it often has an indirect, “invisible” impact on the law by accelerating the stipulated reforms or, on the contrary, slowing them down. Sociology of law by itself does not imply lawmaking, however, it helps the legislator to transfer social interests from life into legislation, adds to entrenchment in law of a compromise for different social groups and forecasts how the law will come into effect. In this way laws is becoming more effective and more improved. For a social compromise to be not just a theoretical but a practical principle of controlling social behaviour, citizens themselves should also actively participate in political processes and actively protect their rights.

The will of the legislator is determined by various interests, which are represented by political parties, syndicates, users, a church, mass media, etc. It is often necessary to harmonize different or opposite interests in draft lawmaking. The legislator should create an institution, which would carry out a research and analysis of these interests. The same analysis could be performed in order to investigate whether the laws are often enforced and how they are enforced. In foreign countries, this job is generally done by Ministry of Justice, institutes of sociology and others. With the spread of informational technologies, all cases are sent for the registration in computers. The computer also constantly provides general results and peculiarities of development of phenomenon.

In addition, Ch. Montesquieu stated that the legislator has to follow the nation’s spirit, ‘for we do nothing so well when we do it freely, and in accordance with our natural genius’. Knowledge of law by itself does not guarantee compliance to the

³ Römeris M. *Valstybė*. T. I. Vilnius, 1995, pp. 285–287.
[Römeris M. *State*. V. I. Vilnius, 1995, pp. 285–287.]

⁴ Carbonnier J. Il y a plus d’une définition dans la maison du droit. *Droits / Revue française de théorie juridique*, No 11 – Définir le droit, 1990, p. 6.

law. Citizens should willfully respect the law. In general, citizens obey requirements of law if a legal norm is harmoniously connected to a social context. If we admit a variety of interests and its legality, this variety of interests cannot take a different form than that of a convention, a compromise.

Sociology of law carries out the function of an external life observation and by means of lawmaking a social compromise is transferred into laws. In accordance with observed demands of the society, transferring a social compromise into laws could be called an external criterion of just laws. The external criterion determines the purview of law. The internal criterion of entrenchment of a social compromise in just law, which is closely connected to the external criterion, is no less important. The internal criterion is determined by logic of a created behaviour rule and rationalism – a legal technique, and its requirements for the form of laws.

Libra has always served as a symbol of the law as the law decides on and searches for the best variants, the cleverest starting positions, carefully considers all opportunities, causes and effects. The internal criterion of social compromise in the just law reveals that the just law is not only right, not only just, but also reasonable as only a rational law is understandable for everyone and, hence, effective. The principles of legality, justice and social compromise guarantee legal rationalism and political structure. Rationalism in politics (lawyers call it legal rationalism) is a guarantee of social order. For legal rationalism to be achieved, a merely technical role of the law does not suffice.

Legal technique of legislative sociology

One of the most crucial conditions for social compromise to be entrenched in laws is knowledge of certain methodical requirements, rules and technical means necessary for objectivising legal ideas into legal norms. We generally call these means a legal legislative technique that is a system of language, logical and organizational means and procedures with the help of which legal norms are formulated, explained and structurally outlined; normative acts are drafted, drawn up, framed, published, systemized, saved and found. The legislator, state administrative officials, lawyers are in a special need of mastering this technique – all those who are involved in drafting of legal acts, their application and systemizing. It is especially essential for a democratic state to take into account the interests of all social groups and not just those of any particular group. Lawmaking is not a certain legal form of expressing behaviour rules, but it is a rational ability to make decisions.

The art of lawmaking has been going through a certain crisis already for some time. The more laws are made, the lower is their quality.⁵ Nowadays, the crisis of lawmaking is turning into a global problem all over the world.⁶ Many committees are being formed, declarations are being adopted for this problem to be solved, however, the problem remains to be just avowed and raised, and there is a distinct lack of concretely stipulated means and ways of solving it.

---

⁵ Viandier A. La crise de la technique législative. *Droits / Revue française de théorie juridique (définir le droit /1)*, 1990, Nr. 10, p. 75.

⁶ Atias C. *La distinction du droit et de la loi en droit privé français contemporain*. Colloque Droit et loi, L'université d'Aix-Marseille, la faculté du droit, 1987, p. 59.

The most important causes of legal technique crisis

1. *Archaic drafting of laws.* The forecast of consequences caused by law is not developed, there are no ways of stipulated compromised harmonization of interests. Lawmaking by itself remains archaic, the process of enacting laws has not undergone significant changes within a few centuries, new scientific achievements are scarcely integrated into lawmaking.
2. *Decoding.* Too detailed lawmaking increases the quantity of laws, codes are often amended, supplemented and detailed by additional acts, which again are more often amended, and often the supplemented acts become more important than the law code itself as they control relations regulated in detail by often crossing the limits of law codes.
3. *Formalization without giving the purview of law any consideration.* The technocratic approach to lawmaking is spreading, where it is important to formalize certain relations by often deviating from the idea of justice substantial features of which are summarized by social compromise.⁷

Social compromise imposes requirements not just on the purview of law but also on its form. According to G. Ripert, actions of the society are constantly repeated under the same conditions and in the same forms, therefore, by establishing a social order these actions of the society can be regulated by legal norms.⁸ The creation of legal norms, first of all, is a recognition of the law as a communicative instrument, as a means for meeting various existential needs.⁹

To reconcile these interests in lawmaking, thinking is a crucial element of the process, in which the legislator – be it a legal one (i.e. a lawyer) or a politician – has to choose one of many solutions entrenching social compromise. Moreover, it is necessary to find out whether a fact regulated by law meets general social demands. With a social environment getting more complicated, unsettled and more rapidly changeable, a formerly established order is obtaining a more flexible form, and with it an ability to think is improving.¹⁰ According to E. Durkheim, for a social phenomenon to be understood, it is necessary to separately investigate an actual cause of its appearance and the function it performs.¹¹

To improve lawmaking in the EU countries, the European Union has developed principles of drafting legal norms and innovative methods and suggested that they should be implemented in the countries. The European Union emphasizes that a new law cannot be created without taking into consideration a country's history and its traditions.¹² Laws are to be reasonably formulated and should reflect common cultural values. The new law fits into an active law system if its principles are general.

---

⁷ Viandier A. *La crise de la technique législative*, p. 78.

⁸ Commaille J. *L'esprit sociologique des lois*, p. 25.

⁹ Viandier A. *La crise de la technique législative. Droits / Revue française de théorie juridique (définir le droit /1)*, 1990, Nr. 10, p. 79.

¹⁰ Durkheim E. *Sociologijos metodo taisyklės*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 103.
[E. Durkheim. *Rules of Sociological Methods*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 103.]

¹¹ *Ibid.*, p. 102

¹² Conseil de l'Europe. *Principes et méthodes d'élaboration des normes juridiques*. Strasbourg, 1983.

Conclusions

1. Laws have to be “found” and created. Found in a social space and reflecting the joint interests of the society – a social compromise of different interests, a nation’s history, traditions and culture. Besides, all different interests of social society groups have to be rationally evaluated in law, therefore laws have to be drafted in accordance with certain procedures, which would enable the legislator to take all interests into consideration and find the best solution – a social compromise. For this purpose, a lawmaking technique has to be improved.
2. Legal norms should be understandable for those to whom they are addressed; they must be clearly and simply formulated; they have to conform to other norms; the possibility to misinterpret these norms should be excluded; they have to be easily implementable and not complicated; they should have a logical form and a clear structure.
3. For a social compromise to be entrenched in the law, a perfect legal technique does not suffice. The legislator has to analyse facts retrieved from social life and ensure that a new law is going to implement the expectations of the society. The legal technique and sociology of law supplement each other as legal sociology is a preliminary, obligatory condition for a perfect legal technique. The acknowledgement of this condition would help to reveal errors in lawmaking and this would be a significant turn into an effective, perfect, ideal, i.e., just law.

LEGAL SURVIVALS: A CONCEPTUAL TOOL FOR ANALYSING POST-TRANSFORMATION CONTINUITY OF LEGAL CULTURE¹

JURIDISKIE IZDŽIVOTĀJI: KONCEPTUĀLS LĪDZEKLIS JURIDISKĀS KULTŪRAS POSTTRANFORMĀCIJAS KONTINUITĀTES ANALĪZEI

Rafał Mańko, *Dr. iur.*

Policy analyst, European Parliamentary Research Service (Brussels);
External fellow, Centre for the Study of European Contract Law, Faculty of Law,
Universiteit van Amsterdam (Amsterdam)

Anotācija

Autors rakstā analizējis “juridisko izdzīvotāju” izpratni. “Juridiskie izdzīvotāji” ir jauns jēdziens, kas jo īpaši labi piemērots ir tiesiskās kontinuitātes analīzei pēc tiesiskās sistēmas transformācijas no vienas sociāli ekonomiskās sistēmas uz citu. Jēdzienam “juridiskais izdzīvotājs” ir noteikts juridisks ietvars, kurš radīts iepriekšējā sociāli ekonomiskajā sistēmā un bija piemērojams tajā, taču ir pārdzīvojis notikušo transformāciju un saglabāties jaunajā sociāli ekonomiskajā sistēmā. Autors rakstā pierāda, ka jaunā pētnieciskā metode ļauj vēltīt vairāk uzmanības atsevišķiem juridiskiem fenomeniem un sociālo funkciju izmaiņām, kas notikušas pēc sociāli ekonomiskas un politiskas transformācijas.

Keywords: legal survival, transformation, legal continuity, social function.

Atslēgvārdi: juridiskais izdzīvotājs, transformācija, tiesiskā kontinuitāte, sociālā funkcija.

Introduction

The political and socio-economic transformation, which occurred in Central and Eastern Europe at the turn of the 1980s and 1990s, had a profound impact upon law and legal culture. Nevertheless, the reaction of law and legal culture towards the transformation was not immediate. What is more, even now – 25 years following the transition from actually existing socialism to capitalism – there are still traces of the past visible in legislation, adjudication and legal scholarship that is within legal culture at large.² If we take the Polish private law as a case study,

---

¹ I would like to thank Marc de Wilde, Rob Schwitters, Tobias Arnoldussen, Roland Pierik and Bas Schotel for commenting on an earlier version of this paper, as well as Martijn Hesselink and Jacobien Rutgers, whose comments on my PhD dissertation they supervised at the *Universiteit van Amsterdam* were very useful in developing the notion of a “legal survival”. The paper embodies my personal views and does not represent the official position of the European Parliament nor any other institution, body or agency of the European Union.

² Cf. Mańko R. The Culture of Private Law in Central Europe After Enlargement: A Polish Perspective. *EurLJ*, 2005, Vol. 11, No. 5, pp. 527–548.

one can point to examples like the socialist general clauses (“principles of social life”, “socio-economic purpose”),³ socialist property rights (“perpetual usufruct”, “cooperative member’s right to an apartment”), socialist typified contracts (“cultivation contract”, “delivery contract”), as well as socialist institutions of civil procedure,⁴ such as the prosecutor’s *locus standi* to initiate or join on-going civil proceedings, the Prosecutor’s General right to challenge any decision having the force of *res judicata*, or the enduring presence of lay assessors in certain types of civil cases.

From the perspective of doctrinal⁵ research into law, focused on the law “as it is” in a given time and space with view to giving advice to clients or interpreting the law for the purposes of giving a judgment in a case, the presence of such legal institutions⁶ dating back to the previous period of actually existing socialism is a mere historical curiosity. The focus of doctrinal research into law, with regard to such institutions, is mainly on their current significance for legal practice.

Theoretical and philosophical research into law, pursued by sociologists of law, legal theorists and philosophers of law, goes deeper. The persistent existence of legal institutions dating back to the *ancien régime* of actually existing socialism are not merely a practically irrelevant historical curiosity, but create an opportunity to enquire about the relationship between law and politics, law and ideology, law and economics. A theoretical research is not focused merely on the present practical relevance of such legal institutions, but aims at answering the question: “How is it possible that this or that legal institution, introduced under a completely different political and economic system, still exists and is even applied in practice?” In particular, the theoretical enquiry aims at answering the question regarding the interplay between a *prima facie* outdated and out-of-place legal institution and the new, profoundly transformed, political and socio-economic system.

In order to enter into such an enquiry, the legal theorist needs appropriate research tools, that is theoretical concepts, which can be easily operationalised to analyse the available empirical material of legal culture (statutory texts, judicial decisions, scholarly writings). It is submitted that such an appropriate research tool does not exist. The existing notions of “legal tradition”, “legal continuity” or “reception of law” are inadequate, for reasons, which I will discuss in section 2. Therefore, there is a need to create a new conceptual tool,⁷ which will be referred to as “legal survival”. This conceptual tool is presented in section 3. Finally, an outline

---

³ For details see Mańko R. Quality of Legislation Following a Transition from Really Existing Socialism to Capitalism: A Case Study of General Clauses in Polish Private Law. In: The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. Riga: University of Latvia Press, 2012, pp. 540–561.

⁴ On socialist legal survivals in Polish civil procedure see e.g. Mańko R. Is the Socialist Legal Tradition “Dead and Buried”? The Continuity of Certain Elements of Socialist Legal Culture in Polish Civil Procedure. In: T. Wilhelmsson et al. (eds). Private Law and the Many Cultures of Europe. Alphen a/d Rijn: Kluwer, 2007, pp. 83–103.

⁵ Otherwise known as “positivistic-dogmatic”. Cf. Hesselink M. The New European Legal Culture. Deventer: Kluwer, 2001, p. 9.

⁶ The notion of an “institution” is used here in the sense of the German Rechtsinstitut, that is a set of coherently interconnected legal norms which jointly regulate a specific social phenomenon for instance the contract of sale, marriage, the right of ownership or a certain jus in re aliena Cf. Sulikowski A. Wstęp do prawoznawstwa. Krótki kurs [Introduction to Jurisprudence: A Short Course]. Wałbrzych: WSZiP, 2007, p. 35.

⁷ Cf. Gerring J. Social Science Methodology: A United Framework. Cambridge: CUP, 2012, pp. 112–113: “Concept formation lies at the heart of all social science endeavors. [...] Progress in the social sciences occurs through changing terms and definitions.”

of a possible operationalisation of the notion of a legal survival is sketched in section 4. Section 5 contains the conclusions of the paper.

Methodologically, the present paper has a *metatheoretical* character. It seeks to introduce a new concept into the toolbox of theoretical research into law, integrating a sociological, historical, theoretical and doctrinal approach.

Existing methodological tools and their insufficiency

In order to theorise about the interrelation between law and politics, society and economy in a post-transformation period, focusing upon elements of continuity of the previous legal regime, we have at our disposal two theoretical concepts. The first one is “legal tradition”, and the second one is “legal continuity”. A notion, which could also potentially be analysed in this context, is that of “reception (of law)”.

Notion of legal tradition

The notion of a “legal tradition”, elaborated *inter alia* by H. P. Glenn,⁸ is a broad concept, which denotes the general continuity of a given set of legal rules, principles, concepts and methods, originating from a certain time and place, and exerting a continued influence upon existing legal culture.⁹ The notion of a “legal tradition” is extremely useful in order to trace, for instance, the enduring influence of Roman law upon contemporary law (“Roman Law Tradition”) or the English origins of the American legal system (“Common Law Tradition”). However, it is not useful to analyse *individual legal institutions*, such as a contract, a property right or a general clause. The notion of a legal tradition operates on the macroscale of the whole legal system, or even more broadly, on the scale of the entire legal culture (comprising both the legal system of enacted and interpreted rules, as well as legal methodology and lawyers’ mentality).

Notion of legal continuity

As to the notion of “legal continuity”, it is mainly used in relation to the formal continuity of statehood¹⁰ and of the system of positive law. Therefore, for instance, we can speak of legal continuity or discontinuity between communist Poland and pre-war Poland, or between communist Poland and contemporary Poland, and so forth. Not entering into the substance of such on-going legal and political debates, it becomes immediately clear from the examples given above that the notion of “legal continuity” is applicable to the legal system as such and to statehood understood as subjectivity of the state under public international

---

⁸ Glenn H.P. A Concept of Legal Tradition. *Queen’s LJ*. 2008-2009, Vol. 34, p. 431; idem. *Legal Traditions of the World*. 5th ed. Oxford: OUP, 2014.

⁹ Cf. Mańko R. Survival of the Socialist Legal Tradition? A Polish Perspective. *CompLR* 2013, Vol. 4, No. 1, pp. 3–4. Available also in Russian: Манько Р. Выжила ли социалистическая правовая традиция? Взгляд из Польши. *Вестник Гражданского Права*. 2014, Т. 14, № 2, стр. 238–266.

¹⁰ See e.g. Przywrócenie ciągłości prawnej między III Rzeczpospolitą Polską i II Rzeczpospolitą Polską – implikacje i konsekwencje [Restoration of Legal Continuity Between the 3rd Republic of Poland and the 2nd Republic of Poland – Implications and Consequences]. Warszawa: Kancelaria Senatu, 1999.

law and domestic constitutional law. It is not useful, therefore, for the study of individual institutions of private, criminal or administrative law, because its focus simply lies elsewhere.

Notion of reception of law

Finally, the notion of “reception of law”¹¹ could be *prima facie* potentially useful to study the continuity of legal institutions following a transformation. However, this is objectionable from the outset. In fact, reception of law takes place when a given jurisdiction accepts rules from a different jurisdiction or historical period. Typical examples include the reception of Roman law in medieval Western Europe, the reception of English common law in the British colonies or, the reception of certain institutions of Soviet law in the former Eastern bloc countries. Reception can be voluntary or forced, nevertheless, it always denotes the introduction of new law (unknown in the recipient jurisdiction), either from a contemporary existing legal system or from a historically existing system. It follows from the above that the notion of “reception of law” is of no assistance in the study of the *continued existence* of legal institutions despite the change of political, social and economic circumstances, since reception of law focuses on legal transfers (transplants), i.e., the moving of legal institutions, rules or concepts from one jurisdiction to another.¹²

Finally, it should be pointed out that concepts of “legal tradition”, “legal continuity” or “reception of law” are rather abstract and high-order. Therefore, the more concrete and specific concept of a legal survival can be helpful for purposes of conceptual disambiguation.¹³

The notion of a “legal survival”

Preliminary methodological remarks

As any concept in the social sciences and humanities, the proposed concept of a “legal survival” is a construct created in order to superimpose it on the available data and obtain useful research results. The ultimate test for a new concept is, therefore, its relevance for explaining the empirical material in question in an innovative, coherent or elegant way. This does not presuppose the assumption that the empirical material and the methodological tool are discrete, separate and impermeable. To the contrary: the only way of accessing the empirical material, i.e. of understanding and interpreting it, is through the application of this or that methodological tool.

Therefore, the application of the tool of a “legal survival” will give rise to a different understanding of the same material than the application of such tools as “legal tradition”, “legal continuity”, “reception of law” or the doctrinal apparatus used

---

¹¹ For a classical account of the notion, see especially Bardach J. *Recepcja w historii państwa i prawa* [Reception in the History of State and Law]. *CPH*. 1977, Vol. 29, No. 1, p. 48ff.

¹² On legal transplants (transfers) see especially Watson A. *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law* [1974]. 2nd ed., Athens-London: University of Georgia Press, 1993, *passim*, with particular reference to pp. 21–30, 95–101.

¹³ Cf. Gerring J. *Social Science...*, *op.cit.*, p. 114.

by private lawyers, criminal lawyers or constitutional lawyers. In short, by introducing a new methodological tool, we can not only understand existing phenomena better, but we can interpret from the existing material new phenomena, which would be inaccessible to us otherwise. To put it in Deleuzian terms, one could even go as far as saying that, in fact, “legal survivals” owe their very existence to the application of the methodological tool in question.¹⁴

Characteristic features of the research tool

A characteristic feature of this research tool is that it invites the researcher to combine the internal points of view of various legal disciplines, in particular legal history, sociology of law, doctrinal research into law and legal theory in the four distinct phases of analysing each legal survival. A combination of the data received from various angles allows to answer the question regarding the mechanism of endurance of an individual legal survival. On a more general note, the application of the concept of legal survivals broadens our knowledge about the relationship between law on the one hand, and politics, society and economy on the other,¹⁵ as well as about the relationship between the form of legal frameworks and their social functions.¹⁶

Whereas the research tool of a “legal survival” is particularly well-suited for studying post-transformation legal systems, such as the legal systems of Central and Eastern Europe after 1989, it can also be deployed in other contexts, for instance, to analyse the on-going application of the *Corpus Iuris Civilis* in South Africa,¹⁷ the role of certain institutions of Roman law, such as for instance *alluvio* or *mutatio alvei* in contemporary public international law,¹⁸ or the changing role of unabrogated English colonial legislation in modern Pakistan.¹⁹

---

¹⁴ Cfr. Coleman R., Ringrose, J. Introduction: Deleuze and Research Methodologies. In: Coleman R., Ringrose, J. (eds). *Deleuze and Research Methodologies*. Edinburgh: Edinburgh UP, 2013, pp. 7–8.

¹⁵ Cf. Giaro T. Legal Tradition of Eastern Europe. Its Rise and Demise. *CompLR*. 2011, Vol. 2, No. 1, p. 5: “in order to analyze the European, as well as every other, legal tradition a somewhat broader perspective than that of reception or transfer of legal rules and institutions must be assumed. Legal systems should be primarily considered as normative ensembles opened towards custom and morality, religious beliefs and models of economic rationality, philosophies of political power and practical lifestyles etc.”

¹⁶ In general on form/function in law see Summers, R. *Form and Function in a Legal System* [2006]. Cambridge: CUP, 2009.

¹⁷ Cf. Sitek B. Prawo rzymsko-holenderskie. Współczesne stosowanie prawa rzymskiego [Roman-Dutch Law: The Contemporary Application of Roman law]. In: Maciejewski T. (ed.). *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*. Koszalin: Miscellanea, 1999, p. 33ff.; idem. Stosowanie edyktu pretorskiego *de nautis, cauponibus et stabulariis* w systemie prawa Republiki Południowej Afryki [The Application of the Praetor’s Edict *de nautis, cauponibus et stabulariis* in the Legal System of the Republic of South Africa]. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego – Roczniki Prawnicze*. 1999, Vol. 11; Mańko R. Prawo rzymskie jako źródło prawa w Afryce Południowej [Roman Law as a Source of Law in South Africa] *Zeszyty Prawnicze UKSW*. 2003, Vol. 3, No. 1; idem. Sądowe stosowanie *Corpus Iuris Civilis* w Afryce Południowej w świetle wybranego orzecznictwa [The Judicial Application of the *Corpus Iuris Civilis* in South Africa in the Light of Selected Case-Law]. *Zeszyty Prawnicze UKSW*. 2003, Vol. 4, No. 3.

¹⁸ Cf. Kańska K., Mańko R. *Alluvio i mutatio alvei*. Zastosowanie reguł rzymskich w prawie międzynarodowym publicznym [*Alluvio and Mutatio Alvei*. The Application of Roman Rules in Public International Law]. *Studia Iuridica*. 2003, Vol. 41; Kańska K., Mańko R. Shifts in International Boundary Rivers. *Pol. Y’book of Int’l Law*. 2003, Vol. 26.

¹⁹ Cf. Raza S. Metamorphosis of the Ideals and the Actuals: Blasphemy Laws in Pakistan and the Transplantation of Justice in British India. *Pólemos*, 2013, Vol. 7, No. 2.

Definition of a legal survival – overview

The genealogy of the notion of a “legal survival” can be traced to the theoretical reflections of Weber,²⁰ Malinowski,²¹ Althusser²² and Collins.²³ It also draws directly on the research by Renner into the continuity of legal forms, such as the right of ownership, despite the change of their social function.²⁴ The definition of a “legal survival” rests on the cumulative presence of three elements:

- 1) a certain *legal framework* that originated under an *earlier socio-economic system* (formation);
- 2) the legal framework in question was *functional* towards that earlier socio-economic system, meaning that its appearance was not merely accidental;
- 3) following a transition (transformation), the legal framework *endured*, either retaining or changing its functions.

Legal framework

The notion of a “legal framework” denotes the legal texts, which regulate a given legal institution, usually one or more articles of a code or statute, as well as established case-law. Using the terminology of R. Sacco,²⁵ the legal framework can be equated to a set of legal formants, jointly regulating a given legal institution.

The legal framework can have different forms, which have a bearing on their social function.²⁶ In particular, the legislative formants comprising the framework can have the form of *cluster of norms* regulating in a complex manner an entire institution, such as a property right or a nominate contract. Furthermore, the legal framework can be comprised of an *open-textured legislative formant*, such as a general clause or a *competence norm*, filled in by a more complex set of judicial formants present in settled case-law which lay down the detailed rules on how to apply the general clause or how to use the competence norm.

Socio-economic system and transformation

The notion of a “socio-economic system” or, in Marxist parlance, “formation”,²⁷ denotes the entirety of political, social, economic and legal arrangements existing at a given period in a given place, usually in a given state. Of course, the notion of a system or formation is in itself a social construct, and arguments for/against continuity/discontinuity of such systems can be made, with

---

²⁰ Cf. Weber M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley-Los Angeles: Univ. of Calif. Press, 1978, p. 25, pp. 69–71.

²¹ Cf. Malinowski B. *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. New York: OUP, 1961, pp. 29–31.

²² Cf. Althusser L. *For Marx*. London-New York: Verso, 2005, pp. 87–128 at p. 114.

²³ Cf. Collins H. *Marxism and Law*. Oxford-New York: OUP, 1988, p. 52.

²⁴ Renner K. *The Institutions of Private Law and Their Social Functions*. London-Boston: Routledge and Kegan Paul, 1976.

²⁵ Sacco R. *Legal Formants: A Dynamic Approach to Comparative Law*. *AJCL*. 1991, Vol. 39, No. 1, pp. 1–34 and No. 2, pp. 343–401.

²⁶ Cf. Kennedy D. *Form and Substance in Private Law Adjudication*. *Harvard LR*, 1976, Vol. 89, p. 1685–1778.

²⁷ Cf. Schaff A. *Wstęp do teorii marksizmu: Zarys materializmu dialektycznego i historycznego* [An Introduction to the Theory of Marxism: An Outline of Dialectical and Historical Materialism]. 5th ed., Warszawa: KiW, 1950, p. 219.

various agendas behind them, as P. G Monateri²⁸ once underlined. For the purposes of studying legal survivals, i.e. continuity of legal form despite discontinuity of the socio-economic substance, it is obviously necessary to apply a model which will emphasise the difference between the earlier and current formation, rather than downplay them.²⁹

Functionality

The notion of “function” or “functionality”³⁰ in the proposed definition of a “legal survival” serves to introduce a *causal link* between the socio-economic/political system, during which a certain legal framework emerged, and that legal framework itself as a legal survival. It enables to eliminate from the scope of enquiry any accidental legal developments which historically coincided with a certain socio-economic system but were not conditioned by that system (e.g. left vs. right hand side driving) or even run contrary to its logic (e.g. introduction of constitutional review in Poland in 1985).

Legal frameworks can fulfil various functions. They can be divided into functions *ad extra* and *ad intra*, in the sense of functions in which the legal framework interacts with the law’s environment (*ad extra*) or is instrumentalised by it, as opposed to functions of a legal framework within the legal system (*ad intra*). The *ad extra* functions of a legal framework can be divided into normative (if the function is involved in regulating human conduct) and symbolic (if the function is involved in upholding the symbolic order or hegemonic ideology).³¹

Regarding normative (regulatory) functions *ad extra*, at least three can be identified. First of all, a legal framework can fulfil *political functions* if it is used by those in power to further certain political ends. For instance, the legal framework of the prosecutor’s *locus standi* in civil proceedings³² was used for political purposes during the period of actually existing socialism. Prosecutors filed many cases in order to protect state property or intervene, on behalf of working peasants, in cases of class struggle with ‘kulaks’ (*kulacy*).³³ Secondly, legal frameworks can fulfil *economic purposes*. For instance, the legal framework of

---

²⁸ Monateri P.G. Black Gaius: A Quest for the Multicultural Origins of the “Western Legal Tradition”. *Hastings LJ*, 2000, Vol. 50, pp. 479–555.

²⁹ Therefore, acknowledging, for instance, that there is a certain scope of continuity between Poland’s post-1989 market economy, and the centrally planned economy of the 1970s and 1980s, for the purposes of the analysis of legal survivals it will be necessary to underline the differences by highlighting what changed rather than what stayed the same.

³⁰ Cf. Tamanaha B. Z. *Realistic Socio-Legal Theory: Pragmatism and a Social Theory of Law*. Oxford: OUP, 1997, pp. 105–107.

³¹ Cf. Mańko R. Quality..., op.cit., p. 541, 552–553. One of law’s functions is the ideological interpellation of individuals into subjects. For details see e.g. Mańko R. *Koncepcja interpelacji ideologicznej a krytyczny dyskurs o prawie* [The Notion of Ideological Interpellation and Critical Discourse on Law]. *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, 2014, Vol. 8, issue 1.

³² Cf. Mańko R. *Is the Socialist...*, op.cit., p. 92–94; Mańko R. “We Do Not Recognise Anything ‘Private’”: Public Interest and Private Law Under the Socialist Legal Tradition and Beyond. In: Sitek B. et al. (eds). *Private Interest and Public Interest in European Legal Tradition*. Olsztyn: WPIA UWM, 2015, pp. 45–47.

³³ Graff A., Karłowski, L. *Działalność prokuratury w sprawach cywilnych* [The Activity of the Prosecution Service in Civil Case]. In Druski I. (ed). *Prokuratura P.R.L. w latach 1950–1960* [The Prosecution Service of the Polish People’s Republic Between 1950 and 1960]. Warszawa: Wydawnictwo Biuletynu Generalnej Prokuratury, 1960, p. 183.

the cultivation contract (*umowa kontraktacji*)³⁴ fulfilled the purpose of integrating family farmers with the system of centrally planned economy.³⁵ Thirdly, legal frameworks can fulfil *social purposes*, as in the case of the cooperative member's tenancy (*in personam*) right to an apartment, which served the purpose of providing state-subsidised housing within the framework of cooperatives.³⁶ A joint *socio-economic purpose* is also possible, as in the case of the cooperative member's proprietary (*in rem*) right to an apartment,³⁷ which was intended to enable individuals to satisfy their housing needs from their own resources, thereby drawing private money into the socialised (cooperative) housing construction sector.³⁸

Social and economic functions can be divided on the basis of their scale, i.e. into macrosocial and macroeconomic on the one hand, and microsocal and microeconomic, on the other hand. For instance, the microeconomic function of the cultivation contract was (and is) to offer farmers a stable price for their produce, whilst the macroeconomic function was (and no longer is) to link them with the system of centrally planned economy. Furthermore, social, economic and political functions can be classified depending on whose interest they serve – the public interest (of the entire society), group interest (of a certain group or class within society) or the private interest (of individuals).³⁹ For instance, the intervention of the prosecutor in civil proceedings can serve both the public interest (of legality) and the private interest (of an individual who has missed the deadline for bringing an action under family law).⁴⁰

As regards the *ideological or symbolic functions*, it must be emphasised that they exist quite apart and almost independently from purely normative ones. Law not only prescribes rules of conduct for people (“normative function”), but also conveys a certain vision of society and of the world (“symbolic” or “ideological function”).⁴¹ Law plays an important function in imposing both upon lawyers and society at large a certain version of what is “normal”, “good” or “appropriate”,⁴² i.e. it participates in upholding what in the language of psychoanalysis is known as the

---

³⁴ See Art. 613–626 k.c.

³⁵ See e.g. Stelmachowski A. Kontraktacja [Cultivation Contract]. In: Rajski J. (ed). System prawa prywatnego [System of Private Law]. Vol. 7: Prawo zobowiązań – część szczegółowa [System of Private Law. Law of Obligations – The General Part]. 2nd ed., Warszawa: C.H. Beck, 2004, p. 252-253; Mańko R. “We do not...”, op. cit., p. 44.

³⁶ To obtain a tenancy right, it was sufficient for the cooperative member to cover only a certain fraction (16-20%) of the value of the apartment, whilst the rest was simply subsidised by the state. Andrzejewski A. Zarys polityki mieszkaniowej [An Outline of Housing Policy]. Warszawa: Szkoła Główna Planowania i Statystyki, 1979, p. 209.

³⁷ Cf. Mańko R. “We do not...”, op.cit., pp. 39–40.

³⁸ Kowalak T. Dorobek spółdzielczości w trzydziestoleciu Polski Ludowej [The Output of the Cooperative Sector during the Three Decades of People's Poland]. Warszawa: CRS, 1975, pp. 104–105; Madej K. Spółdzielczość mieszkaniowa. Władze PRL wobec niezależnej inicjatywy spółdzielczej [Housing Cooperatives: The Authorities of the Polish People's Republic Towards Independent Cooperative Initiative]. Warszawa: Trio, 2003, pp. 16–17.

³⁹ See in particular Mańko R. “We do not...”, op.cit., *passim*.

⁴⁰ Procedural deadlines to bring certain types of actions under the Family and Guardianship Code are not binding upon prosecutors. Following the expiry of such a deadline, individuals can petition prosecutors to bring an action on their behalf, thereby avoiding the effects of the missed deadline.

⁴¹ Althusser contended that law belongs both to the “ideological state apparatus” and “repressive state apparatus”. Althusser L. Lenin and Philosophy and Other Essays. Delhi: Aakar Books, 2006.

⁴² Cf. Šulmane D. Versatility of Effects of Legal Provisions. In: Quality of Legal Acts..., op.cit., pp. 439–441.

symbolic order.⁴³ Examples of legal frameworks having a strong ideological character include, for instance, general clauses.⁴⁴

Functionality *ad intra* refers to the role played by a legal framework within the legal system, as opposed to its function played in interaction with the external world. For instance, the *ad intra* function of the prosecutor's intervention in civil proceedings can be described as enabling prosecutors to bring actions, make motions for adducing evidence or launch appeals.⁴⁵ The function of the general clause of "principles of social life" can be described as a tool enabling judges to correct or supplement (*corrigerere vel supplere*) the rules of written law (*lex scripta*).⁴⁶

Finally, it should be remarked that one and the same legal framework can have many functions at the same time, both *ad intra* and *ad extra*. These functions can interact with each other (e.g. the abrogating function of a general clause can influence its ideological function as a symbol of the new order).⁴⁷

Endurance and identity of the legal survival

The final element of the definition of a legal survival put forward in the present paper is its "endurance" following the transformation. For this criterion to be meaningful in any way, a legal survival must be present not only as law-in-books, but also as law-in-action. Therefore, the mere endurance of the legal framework in the form of legislative formants and (old) case-law formants is not sufficient. Regardless of how a given legal system regards the phenomenon of *desuetudo*, the discussion of legal institutions, which are not used in practice *qua* legal survivals would be pointless.

Thus, for instance, the institution of special usufruct established for the benefit of farming cooperatives – for want of any legal practice making use of this legal framework – will not count as a legal survival. The text itself remains in the Civil Code, unabrogated,⁴⁸ but it is obsolete in legal practice, because on the basis of an act adopted in 1991, the right became extinguished by the end of 1993, and its establishment is no longer enabled by the relevant provisions of administrative law.⁴⁹

---

⁴³ Cf. Mańko R. *Koncepcja...*, pp. 42–44.

⁴⁴ Mańko R. *Quality...*, pp. 552–553. Cf. Pasa B. *Old Terms for New Concepts in Consumer Contracts?* *Jean Monnet Working Paper* No. 9/07. Available at <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/07/070901.pdf> [last viewed on 12.03.2015], p. 13. Dajczak W. *Zasady współżycia społecznego czy dobra wiara* [Principles of Social Life or Good Faith]. *Rejent*, 2011, Vol. 11, No. 1; idem. *Dobra wiara jako symbol europejskiej tożsamości prawa* [Good Faith as a Symbol of European Legal Identity]. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 2006; Janiszewska B. *Pojęcie dobrej wiary w rozumieniu obiektywnym a zasady współżycia społecznego* [The Concept of Good Faith in the Objective Sense and the Principles of Social Coexistence]. *PUG*. 2003 Vol. 61, No. 9, p. 6.

⁴⁵ Articles 55–60 k.p.c.

⁴⁶ Cf. in general Hesselink M. *The Concept of Good Faith*. In: Hartkamp A. et al. (eds). *Towards a European Civil Code*. 4th ed., Alphen a/d Rijn: Kluwer, 2010, pp. 626–627.

⁴⁷ As was the case with the principles of social life in Poland in the 1950s. See Mańko R. *Quality...*, op.cit., p. 543–546. See also Giaro T. *Some Prejudices About the Legal Tradition of Eastern Europe*. In: Sitek B. et al. (eds). *Comparative Law in Eastern and Central Europe*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013, p. 46.

⁴⁸ Art. 271–279 k.c.

⁴⁹ Dmowski D. *Władanie nieruchomościami rolnymi przez rolnicze spółdzielnie produkcyjne* [Control of Agricultural Real Estates by Agricultural Production Cooperatives]. In: *Ars et usus. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Stanisława Rudnickiego* [Ars et Usus: Essays in Honour of Judge Stanisław Rudnicki]. Warszawa: LexisNexis, 2005, pp. 74–76.

Conversely, the prosecutor's standing in civil proceedings will count as a legal survival, because prosecutors in Poland do intervene in around 100,000 civil cases yearly, and file approximately 20,000 civil lawsuits.⁵⁰

A question requiring further analysis – the consequences of the modification of a given legal survival's legal framework for the identity of that legal survival. In other words, if the rules governing a legal survival are amended, does this automatically mean that there is no more legal survival? This does not seem to be the case, at least not always. In particular, small adaptations, which do not affect the identity of the legal framework, should not automatically exclude that legal framework from the scope of the notion of a legal survival.⁵¹ However, if the legislative formants are modified, or going further, replaced, the question of identity of the legal survival in question arises. Two cases can be identified with that regard. First of all, the wholesale replacement of an earlier legislative text with a new one. For instance, with regard to the cooperative member's proprietary right to an apartment, the original legal framework in the Cooperatives Act 1961⁵² was replaced by a subsequent one in the Cooperatives Act 1982,⁵³ which was later replaced by the Housing Cooperatives Act 2000.⁵⁴ All these acts regulate the same property right and legal practice accepts continuity with that regard (i.e. rights created under the 1962 Act are treated as equivalent to rights created under the later 1982 Act or 2000 Act). This practical form of continuity should suffice to accept the identity of a given legal survival over time.

Another issue is the extent of modifications a given legal survival undergoes. Remaining with the cooperative member's right to an apartment, one can point out that following the 1989 transformation the right underwent a far-reaching reform, which eliminated a number of public-interest-oriented limitations on the enjoyment of the right.⁵⁵ For instance, under the original, socialist legal framework the holder of the right had to obtain permission from the cooperative to rent out his apartment, one person (or married couple) could have only one apartment; an apartment could be held only by one natural person or a married couple, but not by more natural persons or by legal persons, and so forth. These limitations have been eliminated in the course of the 1990s.⁵⁶ Can we speak of the same cooperative right to an apartment, despite these reforms, or is it a new right?

It is submitted that the issue of identity and endurance should be evaluated on a case-by-case basis, taking into account two aspects: the attitude of the legal practice and the endurance of the core (essence) of the institution in question. First of all, if legal practice treats the institution before the reform and after the reform as the same institution, it would be artificial to negate this identity in time. Secondly, within each right one can identify a certain "core" and oppose to it to a

---

⁵⁰ Mańko R. *Survival...*, op.cit., p. 19.

⁵¹ In particular, if the legal framework in question is composed both of legislative formants and jurisprudential formants (settled case-law), it is natural that settled case-law is built up and inevitably evolves.

⁵² Act of 17.6.1961 (Dz.U. No. 12, item 161).

⁵³ Act of 16.9.1982 (Dz.U. No. 30, item 210).

⁵⁴ Act of 15.12.2000 (Dz.U. No. 2001 No 4 item 27).

⁵⁵ Mańko R. "We do not...", op.cit., pp. 39–40.

⁵⁶ *Ibid.* pp. 52–53.

certain “penumbra”.⁵⁷ If the “core” endures, a given legal framework is treated as a legal survival. If the “core” does not endure, one can no longer speak of a legal survival. For the core/penumbra criterion to be meaningful, it must be based on objective, pre-defined criteria. Therefore, the core of a legal institution should be identified in the light of systemic arguments, i.e. on the basis of its legal nature and place within the legal system.

Therefore, e.g. to identify the core of cooperative member’s proprietary right to an apartment, one must consider its nature and place within the legal system. As to the first aspect, the proprietary right to an apartment is a *subjective right in rem*. Therefore, its core is an individual’s alienable right to enjoy a certain object of property in a certain manner. Secondly, the right is a *private subjective right*, which supports the view that its core is an individuals’ alienable right to enjoy an apartment with the exclusion of all other persons, whilst any limitations of this enjoyment, introduced in the public or private interest, are the right’s “penumbra,” whose removal does not affect the identity of the legal survival in question.

Sketch of a methodological protocol for analysing legal survivals

The added value of using the notion of a “legal survival” when researching continuity of legal culture following a transformation rests in the opportunity to analyse the interplay between the legal framework and the various functions played by that framework following the transformation. In order to maximise those advantages, a rigorous methodological “protocol” should be followed, which will not only guarantee that the socio-economic aspects of legal survivals are fully addressed, but will also ensure comparability of results with regard to different legal survivals, e.g. from different areas of the law, from different historical periods or from different legal systems. This protocol allows for the operationalisation of the theoretical concept developed in the previous section, i.e. its application for the analysis of concrete empirical material (legislative texts, case-law, official reports, scholarly writings and any reliable sources for analysing legal practice).

It seems that in order to ensure the above result, five analytical aspects must be addressed with regard to each legal survival: (1) the socio-economic, political and historical circumstances of introduction of the legal institution in question; (2) the legal framework and its evolution over time; (3) the legal practice (case-law) making use of the legal framework; (4) the social function of the legal framework and its possible changes; (5) the mechanism of endurance, that is an explanation of how it was possible for the legal survival in question to remain in place despite the transformation.

The analysis of a concrete legal survival must look into circumstances of its introduction, in order to place it in a broader historical background. In particular, it should be enquired whether the legal institution in question is a legal transfer and what where the original purposes of its introduction (its intended function).

---

⁵⁷ The practice of identifying a “core” (essence) and a “penumbra” within a legal institution is known, e.g., within constitutional law. Cf. Article 31(3) of the Polish Constitution (1997) which states that the “essence” of fundamental rights may not be subject to limitations. On the practical application of this doctrine to the fundamental right to property, see Pokitko D. Własność w Konstytucji III Rzeczypospolitej [Ownership in the Constitution of the 3rd Republic]. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. 2002, Vol. 64, issue 2, pp. 186–190.

The second aspect of analysing a legal survival is a purely doctrinal one, and it addresses the legal framework and its modifications over time. From a methodological point of view, the positivistic-dogmatic method of analysing legal texts is applicable here. The outcome of this part of the research is an account of the legal framework and its modifications. At this stage, the question of the legal framework's identity can be addressed, as the identification of its core and penumbra is, as indicated above, a question of systemic analysis.

The third aspect of research is focused on the legal practice, i.e. on whether and how the legal framework is used by legal actors. This part of the research has a socio-legal character, and the empirical material analysed comprises, *inter alia*, court decisions, legal literature, official reports of judicial institutions.

The fourth aspect draws on the results of the first aspect (historical circumstances of introduction) and on the third aspect (analysis of the legal practice) in order to identify the functions of the legal framework in question and its change over time. This phase has a theoretical character, as it involves the inductive reasoning on the basis of empirical data collected in the third phase.

The fifth and last aspect of the research draws on the previous four phases. Its aim is to answer the fundamental research question pertaining to all legal survivals, namely, how is it possible that the legal framework under scrutiny managed to remain in place. The analysis should focus on assessing the role of the change in the social functions of the legal framework in question and compare it with possible changes of the legal framework itself. An important aspect, which needs to be taken into account, is the form of the legal framework, for instance, whether it is a standard (general clause), a rule (in particular – a competence norm) or a set (cluster) of rules. Taking the latter aspect into account allows inductively to draw theoretical conclusions on the relationship between the form of the legal framework and its flexibility in changing function depending on the requirements of the socio-economic and political environment.

Conclusions

1. The notion of a “legal survival” is a novel research tool, particularly well-suited to analysing legal continuity following a transformation (transition) from one socio-economic system to another.
2. A “legal survival” is defined as a certain legal framework, which has originated under an earlier socio-economic formation, has been functional towards it and which has endured despite the subsequent transformation.
3. This novel research tool allows to focus on individual legal phenomena (institutions, general clauses or even legal rules) and the changes they undergo with regard to the social function following a socio-economic and political transformation.
4. The application of the notion of a “legal survival” allows to combine the methodological approaches of legal history, legal theory, doctrinal (positivistic-dogmatic) research into law and the sociology of law.

STARP TIESĪBU NORMU UN TIESISKO REALITĀTI

BETWEEN LEGAL NORMS AND LEGAL REALITY

Sanita Osipova, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesore

Summary

The article is dedicated to the interrelations between a legal norm and the legal reality, which is one of the fundamental issues in the sociology of law. Even though the imperatives of law do not coincide with the legal reality in any society, this gap has significantly increased with the development of contemporary society and state. The most significant discrepancies between a legal norm and the legal reality are found in those cases, where a legal norm, which has a formal legal validity, does not exist in the legal reality at all, or in a case, where in the legal reality relationships or institutions evolve, which have not been regulated by the legislator at all. A vivid example of the second deviation in Latvia is the institution of the sworn translator, which, though non-existent in legal norms, does exist in the legal reality.

Atslēgvārdi: tiesību norma, tiesību realitāte, tiesību efektivitāte, tiesību socioloģijas pētniecības metodes.

Keywords: legal norm, legal reality, legal effectiveness, the research methods of legal sociology.

Ievads

Attiecības starp tiesību normu un tiesisko realitāti ir viens no tiesību socioloģijas pamatjautājumiem, uz kuru atbildi tieši vai netieši ir snieguši visi šīs nozares pārstāvji. Taču minēto jautājumu uzdod ne tikai tiesību sociologi, bet arī tiesību teorijas eksperti, pētot tiesību normatīvātī,¹ kā arī tiesību filozofi tiesību jēbūtības un tiesību esības problemātikā.²

Latvijā raksts ar identisku nosaukumu ir jau ticis publicēts 1996. gada 10. oktobrī. Tā bija Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesneša Egila Levita intervija laikrakstam *Diena*. Šī intervija sniedza postpadomju Latvijas juridiskajā doktrīnā jaunu skatījumu uz tiesību normas un tiesiskās realitātes mijattiecībām.³ Tāpēc toreiz pastāvošā juridiskās literatūras vakuuma apstākļos jau nākamajā gadā to pārpublicēja zinātniski metodisko rakstu krājumā *Vispārīgās tiesību teorijas un valstszinātnes atziņas*, kurš tika izdots profesora Edgara Melķiša redakcijā.⁴

¹ Piemēram, Pawlowski H. M. *Methodenlehre für Juristen: Theorie der Norm und des Gesetzes*. Heidelberg: Müller, 1999, S. 15–22.

² Piemēram, Hoerster N. *Was ist Recht?: Grundfragen der Rechtsphilosophie*. München: C. H. Beck, 2013, S. 36–48.

³ Levits E. *Starp tiesību normu un tiesisko realitāti*. *Diena*, 1996. 10. oktobris, 2., 5. lpp.

⁴ Levits E. *Starp tiesību normu un tiesisko realitāti*. No: *Vispārīgās tiesību teorijas un valstszinātnes atziņas*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 4.–17. lpp.

Ēģils Levits, kurš minēto tēmu skatīja no tiesību teorijas skatpunkta, skaidroja, ka žēloties par sliktiem likumiem nav profesionāli, jo šaurs tiesību pozitīvisms, kurā tiesību normu piemērotājs, gramatiski tulkojot normu, to "uzspiež" tiesību realitātes situācijai, neskatot jautājumu plašāk un pēc būtības, ir novecojis. Ar tiesību normu hierarhijas zināšanām un interpretācijas metožu lietošanu var tikt atrisināta jebkura sociālajā realitātē radusies situācija, jo "„likumu nesakārtotība" ir tikai mīts, kas parasti kalpo kā attaisnojums ierēdņa vai jurista bezdarbībai vai nesaprātīgiem juridiskiem risinājumiem", skaidroja E. Levits.⁵ Tātad raksta pamatideja: tiesību normu kopums, to gramatiski tulkojot, nekad pilnībā nesegs tiesisko realitāti, jo likumdevējs nevar regulēt un tam nav jāregulē visas iespējamās mainīgās dzīves situācijas. Taču prasmīgs tiesību normu piemērotājs, strādājot tiesību sistēmas ietvaros un izmantojot visus tiesību avotus un tiesību normu interpretācijas metodes, ir spējīgs rast tiesisku risinājumu jebkurai problēmai, kas sabiedrībā veidosies. Likumdevējam, pēc E. Levita ieskatiem, nav jāgroza likuma norma tikai tāpēc, ka tiesību realitāte ir mainījusies. Tas ir jādara tikai tad, ja likumdevējs vēlas mainīt tiesiskā regulējuma būtību.⁶

Ar šo īso konspektīvo interviju Latvijas jurisprudencē tika likts pamats domai, ka tiesību normatīvais regulējums nesakrīt ar tiesisko realitāti, kas bija sveša padomju tiesību teorijai. Savukārt raksta autori ieinteresēja, kādas metodoloģiskas pieejas, analizējot to, kā tiesību norma projicējas tiesiskajā realitātē un tiesiskā realitāte iekļaujas tiesību normās, piedāvā tiesību socioloģija – vienīgā tiesību nozare, kas ar empīriskām metodēm pēta tiesisko realitāti.

Vēsturiskais fons

Līdz 19. gs. beigām jurisprudencē pamatā tika analizēts jautājums par to, kas ir tiesības: kas ir tiesību avots, kā tas ir piemērojams, kas ir tiesīgs izdot tiesību normu. Šie jautājumi bija pamatjautājumi dabisko tiesību skolas un vēsturiskās tiesību skolas pārstāvju darbos. Ideja, ka likumdevēja pieņemtās tiesību normas ne vienmēr sakrīt ar tiesisko realitāti, aktualizējās tikai 19. gs. Eižens Ērlihs (*Eugen Ehrlich*, 1862–1922⁷) pie šīs atziņas nonāca, studējot tiesas spriedumus, tiesību vēsturnieku un etnogrāfu pētījumus, kā arī veicot patstāvīgus lauka pētījumus, vispirms anketēšanu.⁸ Taču arī E. Ērlihs sākotnēji nemeklēja atbildi uz jautājumu, vai tiesību norma sakrīt ar tiesisko realitāti. Viņš meklēja atbildi uz jautājumu, kas ir tiesību avots – likumdevēja pieņemtās tiesību normas, tiesnešu tiesības vai paražu tiesības... Viņš meklēja tiesības, kuras ievēro un piemēro sabiedrība.⁹

Likumdevēja pieņemto tiesību normu konfrontāciju ar paražu tiesībām noteica 19. gs. gaitā notikušās būtiskās izmaiņas gan izpratnē par tiesībām, gan valsts organizācijā, gan sabiedrības struktūrā un mobilitātē, jo veidojās urbanizēta,

⁵ Levits E. Starp tiesību normu un tiesisko realitāti. No: Vispārīgās tiesību teorijas un valstszinātnes atziņas. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 5. lpp.

⁶ Turpat, 7. lpp.

⁷ Hartefiel G. Wörterbuch der Soziologie. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1972, S. 141.

⁸ Salagean E. Leben und Werk von Eugen Ehrlich und Manfred Rehbinder. In: Recht und Psychologie. Gelebtes Recht als Objekt qualitativer und quantitativer Betrachtung. Hrsg. R. Jakob, M. Usteri, R. Weimar. Bern: Peter Lang, 2006, S. 77, 78.

⁹ Антонов М. В. Социология права: рождение новой научной дисциплины. В кн.: Эрлих О. Основоположение социологии права. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2011, с. 30.

industriāla, pilsoniska sabiedrība. Šie realitātes procesi būtiski ietekmēja arī zinātni, nosakot jaunu pētījumu lauku un metodoloģiju. Industriālo sabiedrību savos darbos padziļināti pētīja, piemēram, Emils Dirkešs (*Emile Durkheim*, 1858–1917), koncentrējot uzmanību uz industriālo sabiedrību raksturojošām sociālām problēmām.¹⁰ Savukārt pilsonisko sabiedrību kā buržuāzisko sabiedrību savos darbos analizēja Kārlis Markss (*Karl Marx*, 1818–1883) un Frīdrihs Engels (*Friedrich Engels*, 1820–1895).¹¹

Līdz tam sabiedrība gadsimtiem ilgi bija organizēta kārtās. Tā bija pamatā agrāra, relatīvi statiska un tāpēc visai konservatīva. Cilvēki dzīvoja saskaņā ar tradīcijām, kas bija fiksētas samērā nemainīgās tiesību normās (pamatā zemes un kanoņiskās tiesībās). Taču 19. gs. sabiedrība strauji mainījās, jo Eiropas valstīs dabisko tiesību skolas ideju ietekmē tika atcelta dzimtbūšana, paverot iespējas sociālajai mobilitātei. Turklāt tautas leģitimētam parlamentam tika sniegtas plašas likumdošanas pilnvaras. Likumdevēja aktīvas darbības rezultātā paražu tiesības 19. gs. gaitā tika metodiski aizstātas ar pozitīvajām jeb valsts izdotām tiesībām. Iepriekš privāttiesībās pamatā dominēja paražu tiesības, bet līdz ar lielajiem 19. gs. civiltiesību kodeksiem¹² tās formāli juridiski zaudēja savu spēku. Lai gan 19. gs. otrā pusē vēsturiskās tiesību skolas ietekmē izstrādātajos kodeksos¹³ tika respektētas tautas juridiskās tradīcijas, tomēr, harmonizējot tiesisko regulējumu valstī, tika grozītas tās vietējās paražas, kas dažādos novados bija atšķirīgas. Turklāt jāņem vērā, ka mainījās vadošā tiesību filozofijas skola, jo vēsturiskās tiesību skolas vietā (tā noteica, ka tiesību gars dzīvo tautā un tautas tradicionālās tiesībās) nāca tiesību pozitīvisms. Pēc pozitīvās tiesību skolas uzskatiem, tiesības ir sistematizēts normu kopums, ko pieņēmis kompetents likumdevējs likumā noteiktā kārtībā.¹⁴ Pozitīvās tiesību skolas pārstāvji uzskatīja, ka tiesības vispirms raksturo to piespiedu raksturs.

Jāņem vērā arī tas, ka kopš 19. gs. sāk strauji pieaugt tiesību masa. Vispirms likumdevēji daudz darīja, lai tiesības sakārtotu atbilstoši pilsoniskas industriālas sabiedrības prasībām, kurā valda brīva privātīpašuma aprīte. Konstruējot tiesisku valsti, mainījās uzsvāri tiesību sabiedrisko funkciju kontekstā. Pieauga ne tikai tiesiskā regulējuma detalizācija, bet arī jomas, kuras regulēja likumu normas. No publiski tiesiskā lauka likumdevējs aizvien dziļāk ietiecās privāttiesību regulēšanā, lai nodrošinātu sabiedrības locekļu tiesisko aizsardzību (vācu val. *Rechtsschutz*),¹⁵ bet vēlāk daudzās Eiropas valstīs arī lai pilnveidotu sabiedrību, atbrīvojot to no “nepilnvērtīgiem” sabiedrības locekļiem.¹⁶ Savukārt konservatīvā sabiedrība¹⁷ bieži nemaz nezināja, ka likumdevējs ir pieņēmis jaunu normatīvo regulējumu, un dzīvoja pa vecam līdz brīdim, kad konkrēta persona saskārās ar ierēdņiem vai tiesu.

¹⁰ Durkheim E. *Regeln der soziologischen Methode*. Neuwied und Berlin: Luchterhand, 1965, S. 226.

¹¹ Piemēram, Marx K., Engels F. *Manifest der Kommunistischen Partei*. Berlin: Dietz Verlag, 1948, S. 13.

¹² Domāti Francijas 1804. gada civilkodekss *Code civil* (CC), Austrijas 1812. civillikums *Das Allgemeine bürgerliche Gesetzbuch* (ABGB) un Vācijas 1900. gada civillikums *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB).

¹³ Piemēram, tajos civillikumos, kas tika pieņemti pēc BGB parauga.

¹⁴ Liepa L. *Pozitīvās tiesības*. No: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: TNA, 1999, 108. lpp.

¹⁵ Bähr O. *Der Rechtsstaat*. Aalen: Scientia, 1864, S. 8–17.

¹⁶ Huonker T. *Diagnose “Moralisch Defekt”: Kastration, Sterilisation und “Rassenhygiene” im Dienst der Schweizer Sozialpolitik und Psychiatrie 1890–1970*.

Pieejams: <http://www.thata.net/thomashuonkerdiagnosemoralischdefektzuerich2003opt.pdf> [aplūkots 2014. gada 25. maijā].

¹⁷ Plašāk sk.: Osipova S., Roze I. *Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā*. No: Drošība un tiesiskums Latvijā. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 40.–59. lpp.

Tādējādi šo vēsturisko procesu rezultātā veidojās plaša starp likumdevēja pieņemto tiesību normu un tiesisko realitāti. Lai gan nevienā sabiedrībā tiesību jēbūtība nesakrīt ar tiesību īstenību, tomēr, tieši mūsdienu sabiedrībai un valstij attīstoties, šis atšķirības būtiski padziļinājās.

Eižens Ērlihs un tiesiskā realitāte – “dzīvās tiesības”

Analizējot tiesību normas kā tiesību avotu, Eižens Ērlihs secināja, ka ne vienmēr tiesību normas formālais juridiskais spēks ir noteicošais, lai norma tiktu piemērota tiesiskajā realitātē. Tāpēc viņam nācās izveidot jaunus terminus, kas apzīmēja tiesības normas atkarībā no to izdevēja, spēka un efektivitātes – kā tās tiek piemērotas tiesiskajā realitātē. Lai gan E. Ērlihs nelieto jēdzienu *tiesību efektivitāte*, tomēr viņa pētījumu objekts ir tieši tas, cik efektīvi pozitīvās tiesību normas dzīvo tiesiskajā realitātē un gadījumā, ja pozitīvā tiesību norma netiek piemērota realitātē, kas pilda tās funkciju, regulējot sociālās attiecības.¹⁸

E. Ērlihs izšķir “dzīvās tiesības” (vācu val. *Lebendes Recht*) jeb sabiedrībā reāli piemērotās tiesību normas, nošķirot tās no “derīgajām tiesībām” (vācu val. *Geltendes Recht*), t. i., tiesībām, kuras formāli juridiski ir spēkā. E. Ērlihs, pamatojoties uz savu pētījumu rezultātiem, secināja, ka bieži “dzīvās tiesības”, pēc kurām dzīvo sabiedrība, ne tikai nesakrīt, bet gan ir pat pilnīgā pretstatā “derīgajām tiesībām” jeb formāli juridiski spēkā esošajām tiesību normām, kuras piemēro tiesa un valsts iestādes.¹⁹ Pie šiem secinājumiem viņš nonāca, empīriski pētot savas dzimtas puses Silēzijas multietniskās hercogistes Bukovinas iedzīvotāju “dzīvās tiesības”.²⁰

“Dzīvās tiesības ir tiesības, kuras nav nostiprinātas”, proti, nefiksētas tiesības, kas rodas cilvēku savstarpējās attiecībās.²¹ Parāžu tiesības iekļaujas “dzīvajās tiesībās”, taču “dzīvās tiesības” ir daudz kompleksāka sistēma. To veido visa sociālā prakse, kura savas normas tikai daļēji atrod vietējās paražās.²² Kā atsevišķu “dzīvo tiesību” grupu viņš izdalīja “pārdzīvojušās tiesības” (vācu val. *Überlebendes Recht*) jeb sabiedrības joprojām piemērotās iepriekš spēkā bijušās pozitīvo tiesību normas, kas tiek izmantotas sociālajās attiecībās, neskatoties uz to, ka grozījumi un papildinājumi likumos nosaka jaunu, atšķirīgu tiesisko attiecību modeli.²³ Īpaši raksturīga šāda senu tradīciju ievērošana esot privāto tiesību sfērā,²⁴ kur tiesību avoti ļauj lielāku brīvību, pusēm veidojot tiesiskās attiecības, un puses lielākoties iztiek bez valsts varas iestāžu iesaistīšanas tiesisko attiecību noformēšanā un juridisku strīdu risināšanā.²⁵ Lai noskaidrotu “dzīvās tiesības”, E. Ērlihs ieteica

¹⁸ Cipeliuss R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 20., 21. lpp.

¹⁹ Ehrlich E. Recht und Leben. Berlin: Duncker & Humboldt, 1967, S. 19.

²⁰ Salagean E. Leben und Werk von Eugen Ehrlich und Manfred Rehbinder. In: Recht und Psychologie. Gelebtes Recht als Objekt qualitativer und quantitativer Betrachtung. Hrsg. R. Jakob M. Usteri R. Weimar, Bern: Peter Lang, 2006, S. 77, 78.

²¹ Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. München und Leipzig: Verlag von Duncker & Humboldt, 1929, S. 399.

²² Антонов М. В. Социология права: рождение новой научной дисциплины. В кн.: Эрлих О. Основное положение социологии права. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2011, с. 42, 43.

²³ Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. München und Leipzig: Verlag von Duncker & Humboldt, 1929, S. 403.

²⁴ Ehrlich E. Recht und Leben. Berlin: Duncker & Humboldt, 1967, S. 16.

²⁵ Ibid.

izmantot ģeogrāfisko metodi²⁶ un juridiskos eksperimentus.²⁷ Nodalot formāli juridiski spēkā esošās tiesību normas no tiesiskās realitātes, E. Ērlihs uzdeva būtiskāko jautājumu tiesību socioloģijas izpētei, un tas savu aktualitāti nav zaudējis joprojām.

Pieeja Nr. 1

Tātad ir iespējama situācija, kurā likuma norma nepastāv tiesību realitātē (vismaz ne tādā formā, kā bija iecerējis likumdevējs). Šāda likuma norma, pēc E. Ērliha uzskatiem, ir “papīrtiesības” (spēkā esošas “derīgās tiesības”, kuras netiek piemērotas), jo paliek tikai likumu grāmatā, t. i., uz papīra.

Pētot tiesību realitāti pēc E. Ērliha lietotās metodoloģijas, tiek izmantotas vispārējās tiesību socioloģijas metodes lauka pētījumiem, ar kuru palīdzību tiek vākti dati par sabiedrības locekļu tiesisko apziņu un normām, kuras viņi ievēro, stājoties attiecībās ar citiem sabiedrības locekļiem. Tā ir tiesību realitātes izpētes viena puse. Otrs ceļš papildus datu iegūšanai par tiesisko realitāti ir tiesu prakses pētīšana, īpašu uzmanību veltot ne tikai tam, ko, balstoties uz spēkā esošajām normām, ir lēmusi tiesa, bet arī argumentiem, ar kuriem puses ir aizstāvējušas savu taisnību, un dokumentiem, kas ir pievienoti lietai. Tāpat fakti, kas raksturo tiesisko realitāti, ir atrodami citos juridiskās prakses materiālos, piemēram, zemesgrāmatās, notariālajos aktos, pilnvarās utt.

Socioloģijas pētījumos, lai noskaidrotu realitāti, tiek fiksētas un analizētas divas pozīcijas: rīcība un norma, kura atklājas rīcībā.²⁸ Tātad fiksējamu un tādējādi arī izpētāmu tiesisko realitāti veido sabiedrības locekļu rīcība, kura atklāj to normu saturu, kas vada un nosaka šo rīcību.

Iegūstot datus, tie tiek salīdzināti ar spēkā esošo tiesisko regulējumu. Tātad tiesiskā realitāte tiek konfrontēta ar tiesību normām. Šādu pētījumu rezultātā mēs lielākoties nevis nonākam pie secinājuma, ka mūsdienu sabiedrība ievēro paražu tiesības, bet gan atrodam dažādus ceļus, kā sabiedrības locekļi apiet viņiem “neizdevīgu” likumu ievērošanu vai aizpilda “likuma robu”.²⁹ Latvijā izpētes vērti ir, piemēram, laulāto līgumi,³⁰ kas, pretēji likuma mērķim sakārtot laulāto savstarpējās mantiskās attiecības, tiek izmantoti, lai pasargātu laulāto īpašumu no trešo personu prasībām, vai juridiskie ceļi, kā pārdod zemes īpašumu tā, lai izvairītos no pašvaldības pirkuma tiesībām uz to, kā arī daudzas citas praksē plaši pielietotas juridiskās konstrukcijas, kuras sabiedrība izmanto tiesiskajā realitātē, lai

²⁶ Šobrīd šo metodi pazīst un izmanto kā salīdzināmās tiesības.

²⁷ Ehrlich E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München und Leipzig: Verlag von Duncker & Humboldt, 1929, S. 408, 409.

²⁸ Дюркгейм Э. *Социология*. Москва: Канон, 1995, с. 39; Парсон Т. *О структуре социального действия*. Москва: Академический Проект, 2002, с. 155; Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Paderborn: Voltmedia, 2008, S. 30.

²⁹ Pētījumus raksta autores vadībā izstrādājuši LU JF maģistrantūras studenti studiju kursā “Tiesību socioloģija laika posmā no 2004. līdz 2014.”. Pēdējais pētījums 20014. gada rudens semestrī tika veikts par zvērināta tulka institūtu Latvijas Republikā. Materiāli no autores personīgā arhīva.

³⁰ Lai gan 2008. gadā pēc Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas pasūtījuma tika veikts pētījums ģimenes tiesībās, tomēr tajā nav pētīta tiesiskā realitāte šajā jautājumā ar tiesību socioloģijas metodēm, un atklātas tiek problēmas tiesību normās, kuras atspoguļojas tiesu praksē. Sk.: “Pētījums Ģimenes tiesībās Civillikuma Ģimenes tiesību daļas modernizācijai”. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

likumdevēja izdotās tiesību normas padarītu “sabiedrībai draudzīgākas”. Par tiesisko realitāti raksta autore var izteikt viedokli tik tālu, cik tālu pēdējo 10 gadu laikā Latvijas Universitātes maģistrantūras studiju programmas studenti studiju kursā “Tiesību socioloģija” ir veikuši empīriskus pētījumus, lai noskaidrotu tiesisko realitāti kādā konkrētā jautājumā. Taču diemžēl studiju process nosaka to, ka šiem pētījumiem ir zema ticamība ierobežotā respondentu loka un izpētīto avotu apjoma dēļ. Savukārt pētījumos, kurus ir pasūtījusi Tieslietu ministrija, lielākoties ir teorētiski pētītas tiesību normas un tiesu prakse, neatsedzot tiesisko realitāti.³¹ Izņēmums ir sabiedrības tiesiskās apziņas pētījumi, kuros metodiski, atkārtoti tiek pētīta sabiedrības uzticība tiesai.

Tātad pirmo pieeju, pētīt attiecības starp tiesību normu un tiesisko realitāti, raksturo virziens no tiesiskās realitātes uz normu.

Pieceja Nr. 2

Attiecības starp tiesību normu un tiesisko realitāti var tikt pētītas, arī nosakot konkrētās tiesību normas efektivitāti jeb iedarbīgumu, proti, virzienā no tiesību normas uz tiesisko realitāti. Šeit Latvijas jurisprudencē ir vairāk iestrāžu nekā pirmās pieejas izmantošanā, jo tā tiek attīstīta tiesību doktrīnā kopš 20. gs. 90. gadu vidus. Kā pirmās publikācijas var minēt Valentijas Liholajas rakstu “Tiesību normas efektivitātes jēdziens un kritēriji” (1997)³² un Aigara Strupiša rakstu “Tiesiskā regulēšana un tās efektivitāte” (1999)³³. 21. gs. sākumā tika pētītas atsevišķu tiesību normas, tiesību institūtu vai pat nozaru efektivitāte. Raksta autore ir pētījusi pastāvošā notariāta efektivitāti un attīstības iespējas,³⁴ bet kopā ar kolēģiem Aigaru Strupišu un Aiju Riebu ir pētīta tiesu sistēmas un tās darbības efektivitāte.³⁵

Konstitucionālās jurisdikcijas attīstība Latvijā 20. gs. nogalē noteica prasību likumdevējam definēt iecerēto normu leģitīmo mērķi un vērtēt saudzējošākus līdzekļus gadījumā, ja likumprojekts ierobežo kādas personu grupas tiesības. Te Latvija likumdošanas procesā nonāca pie pirmslikumdošanas jeb *ex ante* izpētes, kurā iecerētā norma tiek projicēta uz tiesisko realitāti, lai prognozētu tās efektivitāti, sabiedrības ieguvumus un potenciālos personu tiesību ierobežojumus. Izpētes rezultāti tiek apkopoti likumprojekta anotācijā, kas vēlāk pēc normas pieņemšanas ļauj pētniekam vērtēt normas efektivitāti, salīdzinot sasniegto rezultātu ar normas izstrādātāju prognozēto. Prasības likumprojekta anotācijai, tās izstrādes un saturs pamatnoteikumi ir normatīvi regulēti ar 2009. gada 15. decembrī pieņemto Ministru kabineta instrukciju Nr. 19 “Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes

³¹ Sk. Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas mājaslapu. Pētījumi. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

³² Liholaja V. Tiesību normu efektivitātes jēdziens un kritēriji. No: Vispārīgās tiesību teorijas un valsts zinātnes atziņas. Rīga, 1997, 89.–100. lpp.

³³ Strupišs A. Tiesiskā regulēšana un tās efektivitāte. No: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: TNA, 1999, 129.–142. lpp.

³⁴ Osipova S. Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

³⁵ Osipova S., Strupišs A., Rieba A. Pētījums: Tiesu varas neatkarības un efektivitātes palielināšanas un nostiprināšanas rezerves. Jurista Vārds, 2010. 9. marts, Nr. 10 (605).

izvērtēšanas kārtība”.³⁶ Līdz ar citām prasībām ir izvirzīta prasība vērtēt likumprojekta prognozējamo ietekmi uz sabiedrību. Tiesību aktu projektu anotācijas galvenokārt sagatavo nozaru ministrijas, kuras attiecīgo projektu virza.

Ļoti žēl, ka anotācijas ir tikai tiem likumprojektiem, kas tiek iesniegti ordinārā kārtībā, t. i, uz pirmo lasījumu, bet šādu anotāciju nav priekšlikumiem, kas tiek iesniegti uz otro vai trešo lasījumu un bieži vēlāk izraisa visvairāk jautājumu. Tāpēc anotācijas, kuras tiek pievienotas likumprojektam, bieži neatbilst tam likumam, kurš pēc trim lasījumiem tiek pieņemts Saeimā un stājas spēkā. “Ne viens vien interesents, meklējot kāda normatīvā akta sīkāku skaidrojumu, piemēram, interneta vietnē www.likumi.lv, saskāries ar pievienotu sākotnējo likumprojekta anotāciju, kas vairs neatbilst izmainītā likuma tekstam. Problēma ir tāda, ka tiesību akta projekta caurskatīšanas un saskaņošanas procesā projekts var ievērojami izmainīties, kā rezultātā sākotnējais novērtējums vairs nav aktuāls un neatbilst projekta būtībai.”³⁷ Tātad, lai gan Latvijā ir ieviesta likumu *ex ante* izpēte, tā nedarbojas ar pilnu atdevi un tās rezultāti bieži ir maldinoši, jo neatbilst spēkā esošajam regulējumam.

Pēdējos gados aizvien vairāk gan tiesību doktrīnā, gan arī politiķu vidū tiek runāts par tiesību normu sistemātiskas pēclikumdošanas jeb *ex post* novērtēšanas ieviešanu Latvijā.³⁸ Ievērojamu pienesumu spēkā esoša likuma efektivitātes metodoloģijas izstrādē ir devusi Dace Šulmane, kura aizstāvēja promocijas darbu “Tiesību normu efektivitātes problemātika un aktualitāte 20. un 21. gadsimta tiesību socioloģijā”. Turklāt par šo jautājumu ir publicēta virkne citu zinātnisko pētījumu.³⁹

Tātad varam secināt, ka tiesību normas un tiesiskās realitātes mijattiecības virzienā no normas uz realitāti Latvijā tiek pētītas gan zinātnē, gan praksē. Gribētos domāt: ja vismaz vienā virzienā pētījumi notiek, Latvijas valstij ir pieejama ticama informācija par to, cik likumpaklausīgi dzīvo Latvijas tauta un ko tā vēlas sagaidīt no likumdevēja.

Vai Tēvzemē viss kārtībā?

Diemžēl nē, jo pētījumiem nav sistemātiska rakstura un tie bieži tiek publicēti kā anonīmi pētījumi. Piemēram, apskatot daudzos pētījumus, kas publicēti Tieslietu ministrijas mājaslapā, lielā daļā no tiem nav atrodams autors.⁴⁰ Anonimitāte

³⁶ “Instrukcija nosaka kārtību, kādā sagatavo sākotnējās (*ex-ante*) ietekmes novērtējuma ziņojumu (turpmāk – anotācija), anotācijas veidlapu un ietekmes izvērtējuma objektus (anotācijas sadaļas), kā arī anotācijas sadaļu izvērtēšanā iesaistīto ministriju, Valsts kancelejas un Ministru prezidenta padotībā esošu valsts pārvaldes iestāžu (turpmāk – ministrija) kompetenci.” Latvijas Republikas Ministru kabineta 2009. gada 15. decembra instrukcija Nr. 19 “Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes izvērtēšanas kārtība”. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=203061> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

³⁷ Brikmane E. Likumprojekta anotācija nedrīkst maldināt likuma piemērotāju. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/likumi-prakse/257943-likumprojekta-anotacija-nedrikst-maldinat-likuma-piemerotaju/> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

³⁸ [b. a.] Saeimā starptautiskā konferencē diskutē par tiesību normu efektivitātes novērtēšanu. (20.09.2013.). Latvijas Republikas Saeimas mājaslapa. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/21285-saeima-starptautiska-konference-diskute-par-tiesibu-normu-efektivitates-novertesanu> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

³⁹ Piemēram, Šulmane D. Tiesību normu efektivitātes jēdziena problemātika mūsdienu tiesību socioloģijā. No: Juridiskās zinātnes aktuālās problēmas: rakstu krājums. Rīga: LU, 2011.

⁴⁰ Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas mājaslapa. Pētījumi. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 2015. gada 30. janvārī].

padara pētījumus, kuru autoritāte balstās tieši uz pētnieka izglītību, pieredzi un profesionālo prestižu, par mazticamiem. Turklāt pētījumi ir dārgi un to pasūtīšanu izmanto, lai valsts vai pašvaldības naudu “legāli pārskaitītu citā kabatā”. Piemērs ir 2015. gada februāra sākumā izraisījis skandāls ar Rīgas domes pasūtītu un izpildītu pētījumu par 35 tūkstošiem eiro. Sākotnēji pasūtītājs to nevarēja uzrādīt, bet atrastais pētījums izrādījās plaģiāts.⁴¹

Līdz ar to likumdevējam nav pilnīgas atgriezeniskās saites, kas nepieciešama, lai saņemtu informāciju par sava darba rezultātiem. Ja netiek noskaidrota tiesību normu efektivitāte, nav iespējams noskaidrot, vai un kā tiek sasniegti valsts mērķi, kurus noteicis likumdevējs. Pats likumdošanas process ar likumprojektu anotācijām, kas neatbilst pieņemtajiem likumiem, un debatēm kuluāros, nevis no Saimes tribīnes neļauj pētniekiem noskaidrot, vai tiesiskajā realitātē tiek sasniegti likumdevēja mērķi. Tāpēc pētniekiem daudzos gadījumos ir grūti iegūt pilnīgu un patiesu informāciju par likumdevēja ieceri. Jebkurā gadījumā, izmantojot tikai pieeju Nr. 2, nevar gūt pilnīgu priekšstatu par tiesisko realitāti, jo pētījumi notiek no pieņemtā regulējuma uz realitāti, bet tiesiskais regulējums nesedz visu tiesisko realitāti.

Pieeja Nr. 1 savukārt tiek izmantota ļoti reti. Turklāt tie ir atsevišķi projekti, kuri neveido kopainu par tiesisko realitāti. Tiesiskajā realitātē pastāv virkne attiecību, kuras likumdevējs nav regulējis vispār. Vai var prezumēt, ka Latvijā nav surrogātmašu tikai tāpēc, ka likumdevējs nav noteicis tiesisko regulējumu? Vai Latvijā nav lobisma tāpēc, ka nav pieņemts atbilstošs tiesiskais regulējums? Regulējuma trūkums neizslēdz attiecību pastāvēšanu realitātē. Taču iepriekšminētais ir tikai raksta autores hipotēze, kuru var izvirzīt turpmākiem pētījumiem.

Tiesību socioloģijai ir raksturīgs tieši ar tas, ka secinājumi tiek izdarīti, pamatojoties uz empīriskiem pētījumiem. 2014. gada oktobrī–decembrī maģistrantūras studentu grupa raksta autores vadībā veica pētījumu par zvērināta tulka institūtu Latvijas Republikā. Paldies čaklajiem studentiem!⁴² Pateicoties tiem, varu lasītājus iepazīstināt ar darba rezultātiem! Lai gan pētījumam ir zema ticamība, jo tas bija mācību procesa daļa ar ierobežotiem resursiem un maz pieredzējušiem pētniekiem, taču iegūtie dati ir visai interesanti.

Pētījuma mērķis bija izpētīt, vai Latvijā tiesiskajā realitātē pastāv zvērināta tulka institūts. Jau drīz pēc Civillikuma un Notāru likuma pieņemšanas 1937.–1940. gadā tika aktualizēts jautājums par zvērinātu tulku institūta izveidošanu Latvijā. Viļa Lūkina (viņš ir viena no Notāru likuma projekta autoriem)⁴³ komentāri iezīmē nepilnības un problēmas izveidotajā sistēmā. Vilis Lūkins savos komentāros iesaka sakārtot tiesību sistēmu kopumā, tostarp ieviešot zvērinātu tulku institūtu,⁴⁴ kurš Latvijā nav ieviests vēl joprojām. Jau vairākkārt arī pēdējos gados ir aktualizēts jautājums par zvērinātu tulku institūta izveidošanu, taču atbilstošs

⁴¹ [b. a.] Dzanuškāna 35 tūkstošus eiro vērtais pētījums izrādījies plaģiāts. Delfi, 2015. 6. februāris. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/dzanuskana-35-tukstosus-eiro-vertais-petijums-izradijies-plagiats.d?id=45547462#ixzz3QxQMnqWx> [aplūkots 2015. gada 30. janvārī].

⁴² Paldies Sigitai Goldšteinaī, Elinai Zeltzaķei, Lindai Lācei, Jānim Mottem, Reinim Gruntem, Kristapam Juškevicam, Kristiānai Kalniņai, Lindai Veidei, Kristapam Trejtukam, Valdim Macpanam, Andrim Aleksejevam, Unai Kozlovskai, Klintai Kramai, Baibai Jansonei, Laimai Veidemani, Katarinai Ogorodņikai!

⁴³ [b. a.] Ieskats Latvijas notariāta attīstībā. Sast. Latvijas Zvērinātu notāru padome. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 8. lpp.

⁴⁴ Viļa Lūkina komentāri Notāru likumam ir drukātā formā, un uz to titullapas ir norādīts, ka tas ir neoficiāls Tieslietu ministrijas izdevums. Lūkins V. Notāru likums. Teksts, paskaidrojumi un pielikumi. Neoficiāls izdevums. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 1940.

tiesiskais regulējums nav izdots. Staigājot pa Rīgu, var ievērot interesantu faktu. Lai gan saskaņā ar normatīviem aktiem Latvijā zvērinātu tulku nav, taču izkārtnes pie ofisiem piedāvā zvērināta tulka pakalpojumus! Masu saziņas līdzekļos, tulkošanas biroju izkārtnēs un mājaslapās, kā arī pašos tulkošanas birojos personai tiek sniegta maldinoša informācija par zvērināta tulka pakalpojumu pieejamību. Pētījumā tika aplūkotas 50 tulkošanas biroju mājaslapas, no kurām tika atlasīts 21 birojs, kas piedāvā zvērināta tulka pakalpojumus. Šim 21 birojam tika lūgts atbildēt uz jautājumiem, vai tulkojumam, kuru ir veicis zvērināts tulks, tiek garantēta labāka kvalitāte un vai tulks uzņemas atbildību par tulkojumu; pēc kādiem kritērijiem tiek izvēlēti tulki zvērinātu tulku birojos; kam ir zvērējuši minētie tulki.

No uzrunātā 21 biroja 15 sniedza izvērstas atbildes, 3 biroji atteicās sniegt informāciju, bet 3 neatbildēja vispār.

Pētījumā tika noskaidrots, ka, izvēloties tulkus, tiek izvirzīti šādi nosacījumi: augstākā izglītība; filologa izglītība; nozares speciālists, cilvēks, kas specializējies nozarē, kurā tiek veikts tulkojums; profesionāļi ar daudzu gadu pieredzi. Visi 15 respondenti sadarbojas ar zvērinātiem notāriem un tulkojuma kvalitātes apliecināšanai piedāvā notariālu apliecinājumu. Viens no birojiem norādīja, ka “notārs apliecina zvērināta tulka parakstu”, citi – ka notārs apliecina zvērināta tulka personību. Tomēr vairāku biroju atbildes apliecināja, ka atbildību par tulkojumu uzņemas pats zvērinātais tulks. “Nekādu citu zvērināta tulka darbu apliecināšanu dokumentu nav, izņemot viņa parakstu un pie notāra veiktu nozvērināšanu, kā arī profesijas diplomu...”⁴⁵ 8 biroji papildus norādīja, ka tulkojums tiek apliecināts ar uzņēmuma zīmogu un pats birojs uzņemas atbildību par tulkojuma kvalitāti. 9 respondenti norādīja, ka zvērināts tulks, apliecinot tulkojumu, parakstās atbilstoši attiecīgo Ministra kabineta noteikumu prasībām.⁴⁶ Diemžēl laiks man neļauj ieslīgt turpmākās detaļās, kas atsedz tiesību realitātē valdošo juridisko absurdu šajā jautājumā. Svarīgi ir atzīmēt, ka klientiem “zvērināta tulka” pakalpojumi izmaksā vairāk nekā vienkāršs tulkojums. Šis ir tikai viens piemērs, taču tas uzskatāmi parāda, ka gadījumā, ja attiecībā uz kādu institūtu likumdevējs nav izdevis valsts regulējumu, bet šāds tiesiskais institūts ir sociāli vai juridiski nepieciešams, to atrisina pati sabiedrība, izdomājot kārtību. Aplūkotajā tulku piemērā šī kārtība tiek maldinoši prezentēta it kā valsts noteikta.

Secinājumi

1. Sabiedrības tiesiskā apziņa ir “dzīvs spēks”, kurš gadījumā, ja likumdevējs pieņem sabiedrībai “neērtu”, “sarežģīti izpildāmu” un “apgrūtinošu” tiesisko regulējumu vai nepieņem regulējumu vispār jomā, kurā sabiedriskās attiecības jau veidojas, rada tiesisko realitāti, kas ir alternatīva valsts paredzētajai. Šo alternatīvo realitāti ir vieglāk un lētāk nepieļaut, pieņemot savlaicīgus un kvalitatīvus likumus, nekā vēlāk apkarot ar tiesību aizsardzības iestāžu un citu valsts dienestu palīdzību.

⁴⁵ Kalniņa K., Veide L., Juškevičs K. Pētījums: kā realitātē darbojas “zvērināti” tulki no tulkošanas kantora skatupunkta. Rīga: 2014, 6. lpp. No raksta autore personīgā arhīva.

⁴⁶ Laikam domāti Latvijas Republikas MK 2000. gada 22. augustā noteikumi Nr. 291 “Kārtība, kādā apliecināmi dokumentu tulkojumi valsts valodā”. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=10127> [aplūkots 2015. gada 31. janvārī].

2. Tiesību socioloģija piedāvā iespēju izzināt tiesību realitāti. Lai gan tas ir dārgi un laikietilpīgi, tomēr nepieciešami, jo postmodernā sabiedrībā tiesiskai realitātei ir tendence novirzīties no tiesību normu prasībām. Taču, ja “dzīvē viss ir savādāk”, tad tiek apdraudēta tiesiskas valsts pastāvēšana un tiesību virsvadība. Tātad tiesiskas valsts pagērē arī tiesiskās realitātes izzināšanu.
3. Latvijas likumdevējam – 100 cilvēkiem, kuri bauda sabiedrības uzticību, taču nebūt nav vizinoši, jo, piešķirot tiesības kandidēt, tiek noteikti politiskās pilntiesības cenzi, nevis kompetences cenzi – ir vitāli nepieciešama profesionāļu palīdzība, gan izstrādājot likumprojektus, gan vēlāk, lai iegūtu atgriezenisko saiti, saņemot informāciju par pieņemto normu efektivitāti. Šāda politiķu un zinātnieku sadarbība ļautu pieņemt sociālai realitātei atbilstošākus likumus ar augstāku normu efektivitāti. Savukārt kvalitatīvāku likumu pieņemšana ir ceļš, kā mazināt tiesību normu plūdus, jo liela daļa jauno normu ir veco kļūdu lāpīšana.

TIESĪBAS SABIEDRĪBĀ – UZTICĪBAS KRUSTPUNKTĀ

LAW IN THE SOCIETY – IN CROSSROADS OF TRUST

Dace Šulmane, *Dr. iur.*

Summary

The article explores the development of the notion “legal culture” in European legal science, as well as its relation to the legal socialisation of the individual. The article stresses the importance of civic society in the formation of legal culture and the so-called “culture of trust” in a democratic country. The differences of legal culture are explained using the latest works of M. Kurkchian, Z. Kühn, B. Rothstein etc., as well as relevant survey results, especially focusing on the problems of perception of law, level of general trust in political and legal system in post-soviet Eastern-European countries.

Atslēgvārdi: tiesiskā socializācija, postpadomju tiesiskā kultūra, “uzticības kultūra”, pilsoniskā sabiedrība.

Keywords: legal socialisation, Post-Soviet legal culture, “culture of trust”, civic society.

Ievads

Daudzās Eiropas (īpaši Austrumeiropas) valstīs 2014. gadā plašos akadēmiskos pasākumos un konferencēs sociālo zinātņu pētnieki analizēja un atzīmēja ceturtdaļgadsimtu kopš PSRS sabrukuma. Tas ir pietiekami ilgs laiks, lai nepārprotami varētu konstatēt pilnīgu pāreju uz demokrātiskā valstī pieņemtu valsts organizācijas struktūru, sakārtotu normatīvo bāzi, kā arī vairāk vai mazāk sekmīgi, toties demokrātiski noritošu politisko procesu, kas līdzinās Rietumeiropas pieredzei. Tomēr politikas zinātņu, ekonomistu un juristu redzeslokā pēdējā laikā aktualizējušies tādi problēmjautājumi (sabiedrības labklājības līmeņa krasa polarizācija, īpaši augsts korupcijas līmenis, masveida tiesību normu nepilnību izmantošana iedzīvošanās nolūkos u. c.), kuru izskaidrojumi meklējami sabiedrības noskaņojumā un attieksmē pret valsti kopumā. Tam, kāds ir vispārējais viedoklis par likumu lomu un nepieciešamību tos ievērot, ir cieša saistība ar sabiedrības vispārējo izpratni par savas valsts attīstību: vai tiek dzīvots izveidotā un uzticamā demokrātijā vai arī indivīds sevi nošķir no atbildības par notiekošo politiski un ekonomiski nestabilajā un neuzticamajā valstī.¹ Tiesību sociologu darbos jautājumam par tiesisko indivīda pašidentifikāciju un pozicionēšanu attiecībā pret valsti kopumā pēdējos gados ir pievēsta pastiprināta uzmanība, cenšoties kompleksi izprast, kā

---

¹ Sk. Kurkchian M. Perceptions of Law and Social Order: A Cross-National Comparison of Collective Legal Consciousness. *Wisconsin International Law Journal*, 2011, Vol. 29.

indivīda paaudžu maiņa (atskatoties uz pēdējiem 25 gadiem) ir vai nav spējusi ietekmēt un transformēt ne tikai formālo juridisko bāzi, bet arī tiesisko kultūru.

Rakstā tiek pētīta tiesiskās kultūras jēdziena attīstība juridiskajā zinātnē, kā arī tā saikne ar indivīda tiesiskās socializācijas un tiesiskās apziņas fenomeniem. Rakstā tiek uzsvērta pilsoniskās sabiedrības nozīme juridiskās kultūras attīstībā un minēti tā dēvētās “uzticības kultūras” formēšanās priekšnoteikumi mūsdienu demokrātiskā valstī. Tiek skaidrotas atšķirības starp “biezo” un “plāno” kultūru, kā arī to izpausmes, izmantojot Z. Kūna, B. Rotšteina, M. Kurkčijanas, S. Osipovas u. c. autoru darbus. Īpaši tiek apskatīts tiesību socializācijas process un mūsdienu tiesiskās kultūras attīstība vairākās valstīs, apskatot tiesiskās apziņas līmeņa atšķirības Rietumeiropas un tā dēvētajās postkomunistiskajās sabiedrībās, izmantojot empīrisko pētījumu datus, iespēju robežās tos attiecinot uz Latvijas situāciju.

Tiesiskās apziņas atšķirības: cēlonis vai rezultāts?

Indivīda tiesiskās apziņas veidošanās notiek tiesiskās socializācijas procesa rezultātā.² Tiesiskā socializācija ir process, kurā pakāpeniskā indivīda (subjekta) vērtību, normu un uzvedības modeļu pieņemšana un asimilācija (kopš bērnības) tiek attiecināta un piemērota uz tiesību jomu (zināšanas un izpratne par tiesībām, to lomu). “Socializācija un tiesiskā socializācija ir gandrīz nešķiramas, jo juridiskās normas ir uzskatāmas par sociālo normu turpinājumu (*extensions of social norms*), ko amerikāņu sociālpsiholoģe Džūna Tapa (*June Tapp*) dēvē par juridisko kontinuitāti (*legal continuity*), ja sociālajām normām piemīt autoritatīva vērtība (*authoritative validity*).”³ Nozīmīga loma tiesiskās apziņas veidošanā ir tam, kā notikusi tiesiskā socializācija, īpaši bērnībā ģimenē un izglītības iestādē.⁴ Franču un amerikāņu pētnieki konstatējuši, ka jauniešiem tieši 13–14 gadu vecumā⁵ veidojas visnozīmīgākie iedīgļi personas tiesību izpratnei visas dzīves laikā.⁶

Indivīdā nostiprinājusies izpratne par valsti un tiesībām nav pilnībā pārveidojama, bet indivīda uzvedības un attieksmes pret tiesībām pieaugušā vecumā transformācija visbiežāk notiek, nevis pateicoties normatīvā regulējuma grozījumiem, bet daudz plašāku kultūras procesu izmaiņām. Jāņem vērā, ka mūsdienu sabiedrību lielākoties veido indivīdi, kuru apzinīgais brieduma vai vismaz jaunības un bērnības laiks ir pavadīts nedemokrātiskā politiskā režīmā. “Ja valsts kļūst totāla un vienlaikus pilnībā vienas partijas instruments, indivīds arī zaudē savu pozīciju kā publisko tiesību subjekts.”⁷ Tādējādi, ja vēl joprojām lielākā sabiedrības daļa ir dzīvojusi totalitārā valstī, kurā bijusi skrupulozi izstrādāta ideoloģiskā bāze un

² Tiek uzskatīts, ka tiesību socializācijas pētniecībā dominējošas ir divas pieejas: 1) kognitīvās attīstības teorija (*cognitive developmental*) un 2) sociālās apguves teorija (*social learning*).

³ Kourilsky – Augeven Ch. Legal Socialisation: From Compliance to Familiarisation through Permeation. *European Journal of Legal Studies*. Vol. 1, Issue 1, April, 2007. Pieejams: <http://www.ejls.eu/1/13UK.pdf>

⁴ Sk.: Mihailovs I. J. *Legal Culture of the Latvian Youth: Example of the Senior-Grade Elementary School Pupils*. Mykolas Romeris University, dissertation. Vilnius, 2012. Pieejams: http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLAbA-0001:E.02~2012~D_20130110_112919-24304/DS.005.1.01.ETD [aplūkots 2015. gada 26. martā].

⁵ Tikuši salīdzināti dati ar 11–12 gadus veciem respondentiem, kuru atbildes bijušas naivas, vienkāršotas, vēl pilnībā neapzinoties tiesisko normu būtību.

⁶ Kourilsky-Augeven Ch. Comment influent sur les représentations adolescentes du droit les facteurs d'âge, de sexe et de milieu social. Dans: Kourilsky – Augeven Ch. (ed). *Socialisation juridique et conscience du droit*, LGDJ, 1997, p. 81.

⁷ Gessner V., Hoeland A., Varga C. Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1996, p. 181.

izglītības sistēma, kā arī pastāvējis masu informācijas līdzekļu monopols,⁸ tad ir likumsakarīgi, ka attiecīgas tiesiskās kultūras iezīmes daudzās postkomunistiskajās valstīs ir novērojamas pat pēc 25 gadiem. Tas ir saistāms ar to, ka sabiedrības tiesiskā kultūra un tiesības ir konservatīvas.⁹ Šajā nodaļā tiek ilustrētas un analizētas atšķirības starp tiesisko kultūru Rietumu sabiedrībās un postkomunistisko valstu sabiedrībās: attieksme pret tiesībām, to funkcijām un piemērošanu.

Attieksme pret tiesībām

Kā viens no tiesiskās apziņas izpētes pamatjautājumiem, uz kura bāzes var veikt padziļinātus pētījumus, ir vispārējā sabiedrības attieksme pret tiesībām. Armēņu izcelsmes Oksfordas Universitātes tiesību socioloģe Marina Kurkčijana (*Marina Kurkchyan*) noskaidrojusi, ka, piemēram, Apvienotajā Karalistē sabiedrībai tiesības mazāk asociējas ar rakstītiem likumiem nekā kontinentālās Eiropas valstīs. Sk. 1. tabulu.¹⁰

1. tabula. Kas ir tiesības (kāds priekšstats rodas par tiesībām kopumā)?

Kad dzirdat vārdu “tiesības” – par ko jūs domājat (%)	Apvienotā Karaliste	Bulgārija	Polija	Norvēģija
Rakstītie likumi, noteikumi	29,3	41,1	43,2	83,8
Kārtība un disciplīna	30,9	44,9	39,7	10,6
Cilvēki, kas iesaistīti likumdošanā un ieviešanā	27,4	8,9	13,2	2,3
Cits	9,1	7,7	3,9	3,3

Pētījuma rezultāti skaidri parāda, ka postkomunistiskās valstīs tiesības tiek vairāk saistītas ar disciplīnas un kārtības tēlu. Interesanti, ka Norvēģijā praktiski nav lomas tam, kas ir konkrētie likumdevēji, konkrētie tiesneši, tādējādi liekot uzsvāru uz tieslietu sistēmas kā vienota institucionāla veseluma izpratni. Turpretī Apvienotajā Karalistē gandrīz trešdaļai sabiedrības (27,4%) termins “tiesības” asociējas ar konkrētām personālijām. Jāuzsver, ka arī ASV sabiedrībā ir samērā liela tiesnešu atpazīstamība, kas saistāma ar angloamerikāņu tiesību sistēmas iezīmēm.

Pētījuma rezultāti apstiprina Rietumu tiesību zinātnē atzīto, ka sabiedrība var pret likumiem izturēties vai nu kā uz attiecībām orientētu (*relationship-oriented*), vai uz noteikumiem orientētu (*rule-oriented*) regulējumu.¹¹

Pētīt 2008. gadā fokusa grupas attieksmi pret tiesībām vairākās valstīs, pētniekiem bijis iespējams raksturot vispārējo valdošo viedokli pret likumiem.

⁸ Plašāk par ideoloģijas ietekmi uz sabiedrību sk.: Šulmane D. Likumdevēja neitralitāte jeb ideoloģijas pārpilnības fenomens ideoloģiju vakuumā Latvijā. Jurista Vārds, 2014. 14. oktobris, Nr. 40 (842).

⁹ Osipova S. Nacionālo tiesību nenacionālie avoti. 20. gadsimta starpkaru posms Latvijā. Jurista Vārds, 2011. 20. decembris, Nr. 51 (698).

¹⁰ Aptauja veikta Anglijā, Bulgārijā, Polijā un Norvēģijā, katrā valstī aptaujājot 1000 respondentu. Avots: Kurkchyan M. Perceptions of Law and Social Order: A Cross-National Comparison of Collective Legal Consciousness. Wisconsin International Law Journal, 2011, Vol. 29.

¹¹ Conley J. M., O'Barr W. M. Rules Versus Relationships: The Ethnography of Legal Discourse. Chicago: University of Chicago. Press, 1990, pp. 9–11.

2. tabula. Sabiedrības vispārējā attieksme pret likumiem

Valsts	Sabiedrības vispārējā attieksme pret likumiem
Apvienotā Karaliste	Likumi paredzēti, lai palīdzētu cilvēkiem, tiem dodot vadlīnijas, kas jāņem vērā. Tiesiskā apziņa ir līdzīga <i>soft law</i> – vispārējiem uzvedības virzieniem, nevis precīzi izpildāmiem noteikumiem. Vienlaikus populārs ir apzīmējums <i>nanny state</i> – to lieto, kritizējot iejaukšanos un pārspilētu aizsardzību privātajā sfērā ¹²
Polija	Polijā sabiedrības pārstāvji izteikti norādījuši, ka tiesības un likumi regulē praktiski visas dzīves jomas, “likumi pasaka, kas ir mazāk svarīgs, kas ir vairāk svarīgs, kādam jābūt atskaites punktam, kas jāievēro”. ¹³ Tomēr dalījies viedoklis, vai likumu tekstam vienmēr jābūt precīzi regulējošam, jeb var tikt pieļauta morāles norma vai apstākļu regulējošā ietekme. Poļu viedoklis ir, ka likumu kopums nespēj nodrošināt taisnīgumu, tāpēc tas jāmikstina, piesaistot cilvēcību un morāli. Pastāv instinktīvi nostiprinājies viedoklis, ka no tiesību sfēras sociālajā dzīvē vēlams izvairīties

Rezultāti apliecina, ka valsts radītie “normu plūdi” visās valstīs tiek uzskatīti par nevēlamiem, tomēr īpaši uzsverama dažādo tiesību funkciju akcentēšana: Apvienotajā Karalistē dominē audzinošā, virzošā funkcija, bet Polijā, piemēram, tā ir regulējošā funkcija.

Tiesību funkciju izpratne postpadomju sabiedrībā

Tiesībām piemīt daudzas funkcijas, kuru uzskaitījums un detalizācijas pakāpe ļoti atšķiras atkarībā no valsts politiskās uzbūves, kā arī tiesību sistēmas. Piemēram, Latvijā izstrādātajā mācību līdzeklī studentiem minētas šādas tiesību funkcijas: regulatīvi statiskā funkcija, regulatīvi dinamiskā funkcija, aizsargājošā funkcija, vērtējošā funkcija, audzinošā funkcija.¹⁴

Izteikti atšķirīgi ir arī viedokļi par to, kādām tiesībām sabiedrības vairākums dotu priekšroku: tā dēvētajām striktajām tiesībām (*hard law*) vai mikstajām tiesībām (*soft law*). To pierāda veikto pētījumu rezultāti.

3. tabula. Tiesību funkciju izpratne

Kas būtu labāk (%)	Apvienotā Karaliste	Bulgārija	Polija	Norvēģija
Ja būtu ļoti detalizēti likumi, tad tiesas tos piemērotu vienādi visos gadījumos	29,3	63,4	59,2	39,7
Likumi, kas izvirza vispārējus principus un ļauj tiesām izlemt pašām, kā vislabāk tos piemērot atkarībā no apstākļiem konkrētajā lietā	67,8	24,3	35,5	57,7
Cits	2,7	18,7	5,3	2,6

¹² Interesanti, ka pārsvarā Apvienotajā Karalistē aptaujātie ar likumiem domāja krimināltiesības, bet, piemēram, poļi vairāk koncentrējās uz biznesa, darba un nodokļu tiesībām.

¹³ Kurkchian M. Perceptions of Law and Social Order: A Cross-National Comparison of Collective Legal Consciousness. *Wisconsin International Law Journal*, 2011, Vol. 29.

¹⁴ Džugleja T. Mācību līdzeklis. Tiesību pamati. Rīga: Talsu tipogrāfija, 2011, 19.–20. lpp.

Nepārprotami secināms, ka vairumā postkomunistisko valstu, atšķirībā no Rietumu demokrātijām, vēl joprojām valda tiesību pozitīvisma izpratne, vairākumā gadījumu dodot priekšroku detalizētam rakstiskam regulējumam. Piemēram, Krievijā, pēc M. Kurčkijanas domām, pastāv vispārātzīts uzskats, ka ikviens labs likums vienmēr precīzi ataino realitāti (sniedz vienu pareizo risinājumu) un ka nevar būt leģitīma prasība pēc diskusijām, fleksibilitātes vai pielāgošanas (to uzskatot par likuma pārkāpšanu), kad pienāk laiks ieviest likumu.¹⁵ Pētot Krievijā ieviesto masu mediju strīdu mediācijas institūtu ieviešanu, M. Kurčkijana secinājusi, ka Krievijā visai plaši izplatīts šāds viedoklis: “ja tiesiskais institūts varētu labi strādāt, tad citas iniciatīvas, piemēram, pilsoniskās organizācijas vai regulējošās aģentūras, nebūtu pieprasītas – vai pat vēlamas”.¹⁶ Prasība pēc vairāk likumiem un vairāk juristiem, un pēc stiprāku likumu ieviešanas “izklausās nevis pēc ticības tiesībām kā praktiskam pamatam stabīlai sociālai dzīvei, bet gan pēc ticības likumiem kā maģiskam spēkam idealizētā sabiedrībā”.¹⁷ Arī Lietuvā, pētot tiesiskā nihilisma izpausmes uzņēmējdarbības regulējuma piemērošanā, konstatēts tā dēvētais “tiesību fetišisms”: “Saglabājas latents drauds, mēģinot atrisināt visus jautājumus ar juridiskiem līdzekļiem un nošķirot tos no citiem (ekonomikas, morāles, vadības utt).”¹⁸ Plašs sabiedrības pieprasījums pēc juridiskā regulējuma signalizē, ka sabiedrībā ir novājināta citu regulējošo sociālo normu pastāvēšana: “formālo valsts tiesību pieaugums vienlaikus ietver citu sociālās kohēzijas jeb saišu samazināšanos”.¹⁹

Neskatoties uz tā dēvētajiem “normu plūdiem” (kas mūsdienās ir raksturīgs praktiski visās tiesību sistēmās), var konstatēt būtiskas atšķirības dažādu valstu sabiedrību vispārējā attieksmē pret minētajiem procesiem, kā arī pret valsti kopumā. Piemēram, Krievijas tiesiskajā kultūrā pastāv “paradokss: stipra prasība pēc formalitātes pastāv vienlaikus ar tikpat stipru instinktu atrisināt pastāvošās problēmas neformāli”.²⁰ Krievijas mūsdienu tiesiskās kultūras izskaidrojumam var izmantot arī Rietumu pētnieku secināto, ka dažkārt likuma formālais regulējums var veiksmīgi kalpot kā aizsargs likumpārkāpumiem, radot iespēju izvairīties no atbildības, manipulējot ar likuma burtu: “ja taktika ir veiksmīga, tiesības var tikt *iztukšotas* no to satura un gara, atstājot tikai kā tukšu bezjēdzīgu formu”.²¹

Tieši postkomunistisko valstu tiesību doktrīnā ir plaši izplatīts termins “tiesiskais nihilisms”, kas praktiski nav atrodams Rietumu autoru darbos. Tiesiskā nihilisma²² fenomenu kā vispārēju un visaptverošu sociālo parādību sociālajās zinātnēs sāka pētīt līdz ar jēdzienu “tiesiskā apziņa” un “juridiskā kultūra” parādīšanos 19. un 20. gs. mijā.²³ Pretstatā tiesiskajai apziņai, tiesiskais nihilisms ir apzināta

¹⁵ Kurkchiyan M. Russian Legal Culture: An Analysis of Adaptive Response to an Institutional Transplant. Law & Social Inquiry, Vol. 34, Issue 2, 2009, pp. 337–364.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Laurinavičius A. Impact of Legal Nihilism on Enterprising in Lithuania. Summary. Jurisprudence, Vol. 100, No. 10 (2007), p. 40. Pieejams: <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2666> [aplūkots 2015. gada 26. janvārī].

¹⁹ Glenn H. P. Legal traditions of the World. 5th edition. Oxford: University Press, 2014, p. 145.

²⁰ Kurkchiyan M. Russian Legal Culture: An Analysis of Adaptive Response to an Institutional Transplant. Law & Social Inquiry, Vol. 34, Issue 2, 2009, pp. 337–364.

²¹ Marinas Kurčkijanas analīze par darbu: McBarnet D., Whelan Ch. The Elusive Spirit of the Law: Formalism and the Struggle of Legal Control. Modern Law Review, 1991, Vol. 54, pp. 848–873.

²² Latvijas tiesību doktrīnā tiek izmantots arī jēdziens “juridiskais nihilisms”. Sk.: Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: TNA, 126.–127. lpp.

²³ Osipova S., Roze I. Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā. No: Drošība un tiesiskums Latvijā. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 41.–43. lpp.

tiesību sociālās vērtības ignorēšana un noniecināšana.²⁴ Tiek izšķirti divi tiesiskā nihilisma paveidi: likumiskie (tiesību sociālās vērtības noliegums) un likumu pārkāpjošie (likuma prasību apzināta ignorēšana). Tiesiskais nihilisms visplašāk attīstās tādās sabiedrībās, kurās pastāv neticīga, rezervēta un aizdomīga attieksme pret valsts aparātu. Līdzīgi kā Latvijā, arī Lietuvā vispārējā skeptiskā attieksme pret valsti ir izplatīta vēsturiski ilgstoši pastāvošā svešas valsts ienīšanas situācijā, “tādēļ valsts tika pretstatīta cilvēku labklājības vairošanai”.²⁵ Lietuvā, kā norāda A. Laurinavičs, tiesību tradīcijas ilgstoši ietekmēja uzsvērti “absolūti preventīvā atbildības un soda funkcija”,²⁶ un izpratne par citām tiesību funkcijām šādos apstākļos bijusi un joprojām ir apgrūtināta.

Tiesību metodoloģijas attīstības aizkavēšanās

Čehu tiesību zinātnieks Zdeneks Kūns (*Zdenek Kühn*) rakstā (2004), kas veltīts tiesību kultūrai un metodoloģijai postkomunistiskajā Eiropā, apgalvo, ka juridiskā metode šajās valstīs ir līdzīgāka Rietumeiropas izpratnei par tiesībām 19. gadsimtā (agrīnā liberālisma idejas par varas dalīšanu, tiesību formalizācija, statistiskums u. c.) nekā tai, kas valda Eiropā kopš aukstā kara beigām.²⁷ Z. Kūns 20. gadsimta beigās Centrāleiropā valdošo tiesību izpratni raksturo kā veclaicīgu pozitīvistu doktrīnu, izmantojot apzīmējumu “ierobežoto tiesību teorija”²⁸.

Īpašo izpratni par pozitīvismu Z. Kūns ilustrē ar piemēru, ka sociālistiskās ģenerālklauzulas nolūks nebija palīdzēt tiesnešiem risināt lietas, lai tās būtu pretrunā ar rakstītajiem likumiem, tās drīzāk bijušas kā propagandas līdzekļi visā sistēmā.²⁹ Juridiskajā domāšanā un argumentācijā praktiski netika izmantoti nerakstītie avoti (piem., atsauces uz sociālistisko morāli). Vēl vairāk, tāda iespēja tika klaji nosodīta, atsaucoties uz buržuāzisko paradumu likumos “slēpt” valdošās šķiras gribu.³⁰ Tāpat Z. Kūns secinājis, ka sociālistiskie kodeksi nebija izveidoti, lai kalpotu mūžīgi, tieši otrādi, ticis uzsvērts, ka nepieciešamības gadījumā tie tiks “revidēti”, tādēļ likumu interpretācija bijusi statistiska.³¹ Austrumeiropā pat 25 gadus pēc režīma sabrukuma visai izplatīta ir izpratne, ka ir nepareizi racionalitātes vai taisnīguma vārdā izdarīt atkāpes no likumiem, kas radīti tikai konkrētajai situācijai. E. Levits 2000. gadā norādījis, ka “vislielākās problēmas [...] Latvijā tomēr ir nevis likumdošanas, bet gan tiesību normu piemērošanas līmenī. Ar pašreizējo Latvijā spēkā

²⁴ Plašāk sk.: Osipova S., Roze I. Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā. No: Drošība un tiesiskums Latvijā. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 46. lpp.

²⁵ Laurinavičius A. Impact of Legal Nihilism on Enterprising in Lithuania. Summary. Jurisprudence, Vol. 100, No. 10 (2007), p. 39. Pieejams: <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2666> [aplūkots 2015. gada 26. janvārī].

²⁶ Ibid., p. 40.

²⁷ Kühn Z. Worlds apart: Western and Central European judicial culture at the onset of the European enlargement. American Journal of Comparative Law, Summer, 2004, Vol. 52 (3), pp. 531–532.

²⁸ Deivida Liona (David Lyon) termins “theory of limited law”. Lyons D. Justification and Judicial Responsibility. California Law Review, Vol. 72, 1984. Sk.: Kühn Z. Worlds apart: Western and Central European judicial culture at the onset of the European enlargement. American Journal of Comparative Law, Summer, 2004, Vol. 52 (3), p. 549.

²⁹ Par sociālistiskās tiesību tradīcijas un to ģenerālklauzulu lomu mūsdienu Polijas tiesību sistēmā plašāk sk. poļu tiesību zinātnieka R. Manko (*Rafał Mańko*) rakstus: Manko R. Survival of the Socialist Legal Tradition? A Polish Perspective. Comparative Law Review 4.2 (2013), kā arī zinātnisko rakstu šajā izdevumā.

³⁰ Kühn Z. Worlds apart: Western and Central European judicial culture at the onset of the European enlargement. American Journal of Comparative Law, Summer, 2004, Vol. 52 (3), p. 547.

³¹ Ibid., pp. 548–549.

esošo likumdošanu – ja to pielietotu ar Rietumu metodoloģiju – lielākajā daļā gadījumā būtu iespējams panākt pietiekoši apmierinošus rezultātus”.³²

Latvijas Universitātes prof. J. Lazdiņš norādījis, ka “juridiskajā kultūrā nebūt nebija viegla tiesību teorijas jaunu atziņu iedzīvināšana, īpaši tādu, kas radītu izpratni par normu interpretācijas metodēm, tiesību tālākveidošanu, kā arī jēdzienu “likuma gars”, “tiesību gars” u. c. iedzīvināšanu. Sākotnēji daudzu praktizējošu juristu, īpaši tiesnešu, vidū bija vērojama skepse, varētu pat teikt – tāda kā smīkņāšana par prof. E. Meļķiņa darbību”.³³ Īpaša loma demokrātiskām valstīm raksturīgas tiesību metodoloģijas autoritātes nostiprināšanai daudzās postkomunistiskās valstīs bijusi konstitucionālajām tiesām. Pretēji vispārējām tiesām (formālistu pieeja), Centrāleiropā tieši jaunās konstitucionālās tiesas, kas īsteno antiformalistu pieeju tiesībām, izpelnījušās augstāko sabiedrības uzticību.³⁴ Šāda situācija novērojama arī Latvijā, un tas nozīmē, ka sabiedrība uzticas tādai tiesai, kas, pieņemot lēmumu, pamatojas nevis uz likuma burtu, bet rūpējas, lai spriedums ir samērīgs, atbilstošs faktiskajai situācijai. Tas liecina par zināmu tiesiskās kultūras attīstību sabiedrībā.

Atšķirībā no Čehijas, kurā pirmos konstitucionālās tiesas pastāvēšanas gadus (1993–2003) tā universitātēs tikusi kritizēta par “vāju argumentāciju, jo tā atklāti izmanto vērtību argumentāciju teksta argumentācijas vietā”³⁵, Latvijā klajas opozīcijas Satversmes tiesas inovatīvajai un Rietumu tiesību lokam atbilstošajai darbībai nav bijis. Tomēr vēl joprojām dažādo tiesību doktrīnu kolīzijas Latvijā nav retums. Piemēram, 2009. gadā īpašu sabiedrības uzmanību piesaistīja masu medijos izskanējusi informācija, ka Rīgas dome tērē milzīgus finanšu resursus, lai skrupulozi ievērotu likuma normu par dažu santīmu “lielu” nodokļu parādu piedziņu. Rīgas domes Pašvaldības ieņēmumu pārvalde to skaidroja šādi: “Aizmirst šādu parādu mums neļauj likumdošana. Mēs nevaram to dzēst tāpēc, ka tas ir tik mazs.”³⁶

Raksturojot tiesisko kultūru Rietumvalstīs, tiesību zinātnieku atzinumi ir kardināli citādi. Piemēram, mūsdienu tiesiskai kultūrai Nīderlandē ir raksturīgas šādas iezīmes: “gandrīz neviens neuzskata, ka amatpersonas un tiesneši ir tikai Monteskiē “likuma mute” [..], regulējuma prakse acīmredzami ir balstīta uz civiltiesību principiem, bet praksē ir fleksiblāka un adaptējošāka nekā Vācijā [..] Nīderlandes kultūra ir izteikti egalitāra (pieņemot mazu attieksmes atšķirību starp augsti ietekmīgiem un mazāk ietekmīgiem indivīdiem sabiedrībā) [..] kultūra ir “uz konsensu orientēta”, feminitāte atspoguļo vērtību orientāciju, kas orientēta uz rūpēm, nevis sniegumu, kas starp citām lietām izpaužas, izvairoties no asiem konfliktiem”.³⁷

³² Levits E. Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz 21. gadsimta sliekšņa. No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 502. lpp.

³³ Lazdiņš J. Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā. (Tendencies in the Development of Laws in the Republic of Latvia after the Renewal of Independence in 1990–1991). Juridiskā zinātne, 2010. Nr. 1, 69. lpp.

³⁴ Kühn Z. Worlds apart: Western and Central European judicial culture at the onset of the European enlargement. American Journal of Comparative Law, Summer, 2004, Vol. 52 (3), p. 564.

³⁵ Ibid., p. 565.

³⁶ Rīgas dome sūta brīdinājuma vēstules par dažu santīmu lieliem nodokļu parādiem. LNT. 2009. gada 15. februāri. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/322673-dome_suta_bridinajuma_vestules_par_dazus_santimus_lieliem_paradiem/swf/expressInstall.swf [aplūkots 2015. gada 10. janvārī].

³⁷ Stout H., Jong de M. Dutch Legal Culture and Technological Transitions. In: Gessner V., Nelken D. (eds.). European Ways of Law: Towards a European Sociology of Law. Oxford: Hart Publishing, 2007, pp. 328–330.

Par sabiedrības (šajā gadījumā izglītības nozares pārstāvju) tiesiskās kultūras pakāpenisku attīstību atbilstoši Rietumu tiesību izpratnei liecina nesens notikums Latvijas Mūzikas akadēmijā, kur tika organizēts iestājekšāmens īsi pirms pusnakts, tādējādi dodot iespēju reflektantam kārtot eksāmenus, nenonākot pret-runā ar reflektanta reliģiju (Septītās dienas adventistu draudzes locekļiem sabats aizliedz strādāt no piektdienas saulrieta līdz sestdienas saulrietam).³⁸ Tiesību un reliģisko normu kolīzija tika risināta radoši, ievērojot likuma burtu.

Pilsoniskās aktivitātes un tiesiskās apziņas mijiedarbība

Tiesību zinātnē pastāvīgi notiek diskusijas par to, vai sabiedrības izpratni par tiesībām nosaka institucionālais līmenis (valsts politiskais režīms, tiesu pieejamība utt.) vai otrādi. Piemēram, viens no rādītājiem tam, kāds ir tiesiskās apziņas līmenis, ir sabiedrības attieksme pret iesaistīšanos cīņā pret netaisnīgu normatīvo regulējumu (individuāls izvērtē, vai ir jēga protestēt, vai pastāvošā sistēma ņem vērā sabiedrības domas). Šajā nodaļā tiek skaidrots, kāda nozīme ir politiskās kultūras videi juridisko procesu attīstībā, kā arī tas, kā indivīda politiskās un pilsoniskās ietekmes pašvērtējums iedarbojas uz “uzticības kultūras” nostiprināšanu vai vājināšanu.

“Uzticības kultūra” – priekšnoteikums juridiskās kultūras veidošanai

Zviedru politikas zinātnes profesors Bo Rotšteins (*Bo Rothstein*) attiecībā uz postsociālistiskajām valstīm uzsvēris, ka savstarpējās uzticības izveidošanas ķēde virzās nevis, kā parasti politikas zinātnē ticis piedāvāts, no socioloģiskā līmeņa (pilsoniskās sabiedrības) uz politisko (valsts, tās institūcijas), bet otrādi.³⁹ Autors uzskata, ka noteiktas valsts institūcijas (to darbības, ieviešot politikas programmas) spēj radīt vai sagraut indivīdos sociālo uzticību, ko var raksturot kā noteiktu mehānismu:

“1. Ja publiskās amatpersonas sabiedrībā ir zināmas kā daļēji vai pilnībā korumpētas, pilsoņi domās, ka pat indivīdi, no kuriem likums pieprasa rīkoties sabiedrības labā, nav uzticami.

2. Ja pilsoņi redz, ka lielākā sabiedrības daļa piedalās korupcijā, krāpniecībā un dažādās darbībās, lai iegūtu, viņuprāt, taisnīgu daļu, viņi secinās, ka lielākā daļa sabiedrības arī nav uzticama.

3. Lai darbotos šādā sabiedrībā, pilsoņiem nākas sākt piedalīties krāpniecībā, korupcijā, lai gan viņi to uzskatītu par morāli nepieņemamu. Viņi nonāk pie slēdziena, ka arī paši nav uzticami.”⁴⁰

³⁸ Rozentāls A. Eksāmens īsi pirms pusnakts. 2014. gada 8. jūlijs. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/zinas/eksamens-isi-pirms-pusnakts-14062016> [aplūkots 2015. gada 10. janvārī].

³⁹ Autore izmanto prof. Bo Rotšteina terminu “postsociālistiskas valstis”. Rothstein B. Social Trust and Honesty in Government: A Causal Mechanisms Approach in Creating Social Trust in Post-Socialist Transition. In: Kornai J., Rothstein B., Rose-Ackerman S. (eds). *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, p. 16.

⁴⁰ Rothstein Social Trust and Honesty in Government: A Causal Mechanisms Approach in Creating Social Trust in Post-Socialist Transition. In: Kornai J., Rothstein B., Rose-Ackerman S. (eds.). *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, p. 20.

Ja notiek fundamentālas izmaiņas sabiedrībā un cilvēki uzsāk regulāri un vispārēji neievērot likumus, tad ir problemātiski viņus “atvest atpakaļ”.⁴¹ Process, kurā vajadzētu pakāpeniski atteikties no gadu desmitus praktizētām un sabiedrībā klusībā akceptētām tiesiskā nihilisma izpausmēm, tieši B. Rotšteina pieminēto apsvērumu dēļ tiek pastāvīgi atlikts, un tiek uzturēti “vecie likumi”.

Šajā kontekstā tiesiskās kultūras raksturošanā ir izmantojams politikas zinātnē izstrādātais ideālais dalījums biežajā kultūrā un plānajā kultūrā⁴².

4. tabula. **Politisko kultūru iedalījums**

Biezās politiskās kultūras pazīmes	Plānās politiskās kultūras pazīmes
Biezā kultūra ir būtiska, tā reāli pastāv, un tai ir nozīme; sabiedrībā vai to lielākajā daļā pastāv vienošanās par kopējām vērtībām	Plānā kultūra ir empīriskā, tai var nebūt nozīmes. Svarīgāka var būt ekonomiskā vai politiskā darbība
Biezā kultūra ir fundamentāla, tās kultūras pamati ir vēsturiski, un tās nozīme ir dziļi iesakņojusies sabiedrībā. Kultūra tiek nodota no paaudzes paaudzē, tās nozīme tiek skaidrota, sociāli “izdzīvota”	Plānā kultūra ir konstruktīva un racionāla. Politiskā orientācija var būt sakņota nesenos notikumos. Individu identitāte tiek iegūta dzīves laikā, tātad politiskā attieksme un uzvedība ir racionāli balstīta uz pieredzi
Kultūra tiek mantota, tā veido institūcijas un uzvedību	Kultūra ir iekšēji radīta. Politiskā kultūra un institūcijas viena otru pastāvīgi veido
Kultūra ir holistiska, tā nav nonivelējama uz individuālu līmeni, tā pastāv grupā, tā ir neapzināta un neredzama	Kultūra ir individuālistiska. Individī pieņem neatkarīgus lēmumus, nepastāv vienotas grupas
Kultūra ir ārēji saistīta un iekšēji homogēna – kultūra definē, kas tai ir kopējs vienas grupas ietvaros un kas to atšķir no citām. Pastāv stiprs dalījums “mēs” un “viņi”	Kultūra ir salīdzinoši nesaistīta un dažāda. Vienā grupā var būt dažādas attieksmes un vērtības
Vērtību sistēma ir loģiski savienots kopums, tā nosaka sabiedrības uzvedību	Kultūra ir heterogēna, indivīdu vērtību sistēmā paralēli pastāv dažādas, pat pretrunīgas vērtības. Kultūras vērtības tiek aktualizētas, kalpo kā uzvedības leģitimizācijas avots
Kultūra ir ilgtspējīga – tā mainās lēni (dekādēm vai paaudzēm)	Kultūra ir dinamiska, politiskās vērtības un vērtības ir nenoteikti padevēģas. Uzvedības izmaiņas notiek paredzami, reaģējot uz sociālām, ekonomiskām izmaiņām

Latvijā ir centieni nostiprināt tā dēvētās biežās kultūras pozīcijas (ar Satversmes preambulu), kas vēsturiski un kulturāli būtu pamatoti, taču “šķietami “mierīgos” laikos, kad dominē sociālā labklājība un apmierinājums, prasības pēc vērtībām kļūst vājas: [...] mūsdienās vajadzības pēc vērtību sistēmas”⁴³ ir neskaidras.

⁴¹ Glenn H. P. Legal traditions of the World. 5th edition. Oxford: University Press, 2014, p. 161.

⁴² Tabula veidota, balstoties uz rakstu: Mishler W., Pollack D. On Culture, Thick and Thin: Toward a Neo-Cultural Synthesis. In: Pollack D., Jacobs J., Müller O., Pickel G. (eds.). Political Culture in Post-Communist Europe: Attitudes in New Democracies. Aldershot: Ashgate, 2003, pp. 238–243.

⁴³ Sprenger G. Collective Morality and the Legitimation of Law. In : Changing structures in modern legal systems and the legal state ideology / ed. by Eugenio Bulygin, Burton M. Leiser, Mark Van Hoecke, Berlin : Duncker & Humblot, cop. 1998, p. 83.

Tas, ka sabiedrībā palielinās pienākuma izjūta ievērot likumus, var tikt saistīts ar tā dēvētās uzticības kultūras⁴⁴ pakāpenisku attīstību. Sabiedrībā, kas nav viendabīga ne etniski, ne ekonomiski, ne arī savu uzskatu un vērtību jomā, ir būtiski nodrošināt tādu savstarpējās uzticības pakāpi, kas ļauj pamatoti ticēt, ka kāda cita grupa (piemēram, politiķi, biznesa vide, ierēdņi, interešu grupas) nedominē vai negūst noziedzīgu labumu, izmantojot sistēmas nepilnības un vājumu. Ja tas izņēmuma kārtā notiek, nodrošinātā un stabilā demokrātijā sistēma ir spējīga ar to efektīvi cīnīties.

Rumāņu tiesību zinātnieki uzskata, ka Rietumu sabiedrības var attīstīt stipras tiesiskās sistēmas, jo cilvēki tic cits citam. Tieši sociālā uzticība ir viena no svarīgākajām komponentēm, lai radītu un uzturētu stabilus uzvedības standartus, lai spētu skaidri nosodīt tos, kuri ir negodīgi.⁴⁵ Šādās sakārtotās sabiedrībās pastāv nerakstīts morāles kodekss un pārliecība, ka visā sabiedrībā valda vienota izpratne par godīgumu un taisnīgumu. Attiecībā uz nodokļu maksāšanu Zviedrijas sabiedrībā pastāv stipra pārliecība, ka, pirmkārt, “lielākā daļa citu” droši vien nomaksā visu, kas paredzēts, un, otrkārt, ka lielākā daļa naudas tiek lietota mērķiem, ko cilvēki uzskata par leģitīmiem”.⁴⁶

Turpretī sociālistiskajās valstīs vairākas desmitgades sociālā uzticība tika sagrauta (komunālie dzīvokļi, kuros izmitina nepazīstamas ģimenes, darba, pašdarbības kolektīvi, kuros darbojās “ziņotāji”, noklausīšanās ierīces viesnīcās u. tml.), tādēļ cilvēki tika iemācīti uzticēties tikai tuvākajiem. Jebkurš svešinieks varēja būt potenciāls spiegs.⁴⁷ Sabiedrību, kurā vairākas desmitgades veicināta sociālā neuzticība, ir grūti transformēt, tai joprojām raksturīga savstarpēja kontrole bez savstarpējās uzticības.

Indivīds kā daļa sabiedrības – atbildīgas sasaistes nozīme

Tiesisko apziņu individuālā līmenī nopietni ietekmē ne tikai ikdienas saskare ar normu prasībām (ceļu satiksmes noteikumi), bet arī tas, kā indivīda sociālajā vidē (ģimene, darba kolektīvs u. c.) tiek vispārēji skaidrota un pamatota tiesību normu ievērošanas nepieciešamība (piem., nodokļu maksāšana remonta veikšanai mājās, norēķināšanās bez čeka, iepērkoties tirgū). Salīdzinoši maznozīmīgās likumu neievērošanas prakses ikdienā ir labvēlīgs fons, uz kura milzīgos apmēros tiek nodarīti zaudējumi abstraktai “valstij” – piemēram, vērienīgu PVN izkrāpšanas shēmu veidā Latvijā.

Tas, vai indivīds uzskata par lietderīgu un nepieciešamu izrādīt savu attieksmi pret, viņaprāt, netaisnīgu politiku vai konkrētu likumu, liecina par ticību sava viedokļa vērtībai.

⁴⁴ Termins “uzticības kultūra” tiek apskatīts grāmatā: Rothstein B. Social Traps and the Problem of Trust. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

⁴⁵ Uslaner E. M. and Badescu G. Bo Rothstein Honesty, Trust, and Legal Norms in the Transition to Democracy: Why Bo Rothstein is Better Able to Explain Sweden than Romania. In: Kornai J., Rothstein B., Rose-Ackerman S. (eds.). Creating Social Trust in Post-Socialist Transition. New York: Palgrave Macmillan, 2004, p. 32.

⁴⁶ Rothstein B. Reflections after a long day in Moscow. In: Social Traps and The Problem of Trust. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 3.

⁴⁷ Plašāk: Uslaner E. M. and Badescu G. Bo Rothstein Honesty, Trust, and Legal Norms in the Transition to Democracy: Why Bo Rothstein is Better Able to Explain Sweden than Romania. In: Kornai J., Rothstein B., Rose-Ackerman S. (eds.). Creating Social Trust in Post-Socialist Transition. New York: Palgrave Macmillan, 2004, p. 38.

5. tabula. Attieksme pret netaisnīgu likumu⁴⁸

Parlaments pieņēmis likumu, kuru daļa sabiedrības uzskata par netaisnīgu. Kā šī grupa rīkotos (%)	Apvienotā Karaliste	Bulgārija	Polija	Norvēģija
Ievērotu likumu	20,5	33,4	28,5	27,6
Ignorētu, izvairītos no likuma	1,7	12,2	6,1	2,0
Piekukuļotu amatpersonas, lai nepiemēro likumu	0,4	1,3	1,7	0,0
Protestētu pret likumu	74,3	40,6	57,8	66,5
Cits	2,9	10	5,9	3,9

Aptaujas rezultāti divās Rietumvalstīs un divās postkomunistiskās valstīs parāda tendenci, ka Rietumvalstīs cilvēki aktīvāk izsaka neapmierinātību ar likumu, paužot savu attieksmi, savukārt postkomunistiskām valstīm raksturīgāka pasīvāka reakcija – protests “klusējot”, neievērojot likumu vai pat pieļaujot kukuļdošanu (Norvēģijas sabiedrība šādu iespēju neakceptē).

Saskaņā ar pētījumu rezultātiem Rīgas iedzīvotājos pakāpeniski palielinās to iedzīvotāju skaits, kas uzskata, ka likumu prasības ir jāievēro: “2010. un 2014. gadā veikto aptauju datu salīdzinājums liecina, ka 2014. gadā biežāk nekā 2010. gadā respondenti uzskatīja, ka iedzīvotājiem vienmēr ir jāievēro tādi pienākumi kā valsts likumu ievērošana (2010. gads: 74%, 2014. gads: 80%), valsts valodas pārziņāšana (2010. gads: 67%, 2014. gads: 75%), nodokļu un valsts nodevu maksāšana (2010. gads: 64%, 2014. gads: 71%).”⁴⁹ Aptaujas rezultāti norāda, ka Latvijas sabiedrībai ir augsts potenciāls nākotnē pārvarēt postpadomju negatīvo mantojumu un ietekmi uz tiesisko apziņu.

Trāpīgi mūsdienu Krievijas tiesisko realitāti raksturojis izcilais tiesību zinātnieks prof. J. Tihomirovs: “.. vienu vai citu interešu esamība dažkārt noved pie tādas cilvēku uzvedības, kurās viņi sevi “saista” tikai ar individuāli tiesiskām normām saistību, ģimenes, darba vai pensiju likumu sakarā un tikai šauri individuālā skatījumā. No tā izriet neuzmanība pret normām, kas pieprasa saskaņotas un kolektīvas darbības, skaidra to nenovērtēšana, obstrukcija, bezdarbība vai, tieši otrādi, kaismīga tikai savu interešu un personīgo tiesību aizstāvība.”⁵⁰ Tomēr pastiprināts individuālisms un zināma distancēšanās pakāpeniski arvien vairāk raksturīga jau kopš 20. gs. arī Rietumu sabiedrībās, kurās “individī modernā sabiedrībā izprot sociālas problēmas tikai tik tālu”,⁵¹ cik tas skar viņu personiskās problēmas. Tomēr individuālisms Rietumu sabiedrībā un postkomunistiskā sabiedrībā atšķiras: vienā moto ir domāt par atbildību un solidaritāti, bet otrā dažkārt dominē “pēc manis kaut ūdensplūdi”. Interesanti, ka pakāpeniski Latvijas sabiedrībā notiek

⁴⁸ Kurkchian M. Perceptions of Law and Social Order: A Cross-National Comparison of Collective Legal Consciousness. *Wisconsin International Law Journal*, 2011, Vol. 29.

⁴⁹ Sabiedrības integrācija Rīgā. Rīgas iedzīvotāju aptauja, 2014. gada maijs. SKDS. Pieejams: http://www.iksd.riga.lv/upload_file/Sports_pievienotie/0_2014/09_2014/Atskaite_Riga_IKSD_052014.pdf [aplūkots 2015. gada 25. maijā].

⁵⁰ Тихомиров Ю. А. Поведение в обществе и право. *Журнал Российского права*, 2011, № 2, с. 43.

⁵¹ See: Gehlen A. Moral und Hypermoral. Eine pluralistische Ethik, 1969, S. 155. From: Sprenger G. *Collective Morality and the Legitimation of Law*. In: *Changing structures in modern legal systems and the legal state ideology* / ed. by Eugenio Bulygin, Burton M. Leiser, Mark Van Hoecke, Berlin: Duncker & Humblot, cop. 1998.

attieksmes maiņa pret savu līdzatbildību, piemēram, savas labklājības nodrošināšanā. 2014. gadā “aptaujātie biežāk (46%) norādījuši, ka cilvēka labklājība atkarīga no viņa paša centieniem. 2011. gadā tā atzina tikai 37%”.⁵² Tomēr ir riskanti skaidrot šo viedokļa maiņu kā pozitīvu pazīmi, ka sabiedrība arvien attālinās no valsts aprūpētāja vizijas, kas nostalgiski raksturīga tiem, kuri bija pieraduši pie atbildības par darba atrašanu, mājokli u. c. uzvelšanas uz valsts aparātu. Pastāv liela varbūtība, ka šī viedokļa pārstāvji ir vīlušies, saskaroties ar, viņuprāt, netaisnīgu normatīvo regulējumu vai represīvu, birokrātisku valsts iestāžu darbu, un izvēlas pēc iespējas izvairīties no līdzatbildības un iesaistes valsts nostiprināšanā, piemēram, izvairoties maksāt nodokļus vai emigrējot uz citu valsti.

Secinājumi

1. Pirmie divdesmit pieci gadi pēc padomju iekārtas sabrukuma liecina, ka lielākajā daļā postkomunistisko valstu vēl joprojām pastāv īpašas sabiedrības tiesiskās apziņas deformācijas, kuru pamatā ir neuzticēšanās valsts aparātam un tās izdoto normatīvo aktu vērtības noniecināšana.
2. Daudzās postkomunistiskās valstīs tiesības vēl joprojām bieži tiek saistītas ar disciplīnas un konkrēta regulējuma tēlu. Pieprasījums pēc skrupuloza tiesiskā regulējuma rada likumsakarīgu efektu – “normu plūdus” –, kas mazina tiesību normu autoritāti un draud radīt/uzturēt viedokli, ka valsts rada nepamatotus šķēršļus labklājības nodrošināšanai.
3. Politiskā un tiesiskā apziņa postkomunistiskā valstī ir īpaši cieši sasaistītas un, pirmkārt, balstās uz “uzticības kultūras” pastāvēšanu. No tās ir atkarīgs, cik ātri paši indivīdi pārorientēsies uz nepieciešamību attiecināt uz sevi kritēriju izpildi morāles, godīguma un taisnīguma tiesībās.
4. Politikas zinātnē izstrādātais sabiedrības attīstības līmeņa dalījums biežajā kultūrā un plānajā kultūrā sniedz skaidrojumu, kāpēc atsevišķās postkomunistiskās valstīs ir salīdzinoši vienkārši radīt jaunas vai apšaubīt kādas tradicionālas vērtības, pretstatīt vienu sabiedrības grupu citai isā laika posmā, kā arī nespēt rast kopsaucējus pamatjautājumu risināšanai. Jautājums “Kas es esmu?” tiek pastāvīgi uzdots un pārformulēts, un tas nerada pārlicību, ka normatīvi noteikti vērtību postulāti spētu ieviest sabiedrībā skaidrību.

---

⁵² Pētījums: Cilvēki vairāk paļaujas uz sevi, ne ārējiem apstākļiem. Ir.lv. 2014. 30. aprīlis. Pieejams: <http://www.ir.lv/2014/4/30/petijums-cilveki-vairak-palaujas-uz-sevi-ne-arejiem-apstakliem> [aplūkots 2015. gada 26. janvārī].

**ILGTSPĒJĪGAS
TAUTSAIMNIECĪBAS
TRANSFORMĀCIJAS TIESISKĀ
IETVARA EFEKTIVITĀTES
PAAUGSTINĀŠANAS
AKTUALITĀTES
(VPP 5.2.10. EKOSOC-LV)**

ADMINISTRATĪVĀ PĀRKĀPUMA SUBJEKTA NOTEIKŠANAS PROBLĒMAS

PROBLEMS OF DETERMINATION OF PERSON LIABLE FOR ADMINISTRATIVE OFFENCE

Edvīns Danovskis, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras lektors

Summary

The article is devoted to problems of application of administrative liability to legal entities and chief executive officers. The article explains why legal entities of public law are not subjects of administrative liability, analyses the preconditions of application of administrative liability to private legal entities and their chief executive officers. In order to punish a private legal entity for an act committed by a physical person, it is necessary to prove that the legal entity in question might benefit from such act. Chief executive officers are included in the Law as special subjects of administrative offence since 2012. However, the criteria of replacing a legal entity as a subject of offence with a chief executive officer used in the legislation are unclear.

Atslēgvārdi: administratīvā atbildība, juridiska persona, publiska persona, valdes loceklis.

Keywords: administrative liability, legal entity, legal entity of public law, chief executive officer.

Ievads

Šis raksts ir izstrādāts valsts pētījumu programmas projekta “Ilgspējīgas tautsaimniecības transformācijas tiesiskā ietvara efektivitātes paaugstināšanas aktualitātes” ietvaros. Viens no šī projekta uzdevumiem ir izstrādāt vadlīnijas par administratīvās atbildības piemērošanu tautsaimniecības dalībniekiem – juridiskām personām un to pārstāvjiem.

Skaidrs administratīvā pārkāpuma subjekta regulējums rada noteiktību tautsaimniecībā, palīdz sasniegt soda mērķi, jo īpaši pārkāpumu prevenciju, kā arī atvieglo to iestāžu darbu, kuru kompetence ir administratīvo pārkāpumu izmeklēšana un sodu piemērošana par tiem. Šajā rakstā aplūkotas dažas problēmas, kas saistītas ar administratīvā pārkāpuma subjekta noteikšanu gan likuma, gan prakses līmenī: skaidrots, kādēļ publiska persona nevar būt administratīvās atbildības subjekts, aplūkota tiesu prakse par gadījumiem, kad fiziska persona izdarījusi pārkāpumu juridiskas personas interesēs, kā arī formulētas problēmas, kuras saistītas ar administratīvās atbildības piemērošanu valdes loceklim kā speciālajam administratīvās atbildības subjektam. Minētie jautājumi aplūkoti kontekstā ar pašlaik Saeimā izskatāmo likumprojektu “Administratīvo pārkāpumu procesa likums”.¹

¹ Administratīvo pārkāpumu procesa likums. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/8F85FC1AE272C759C2257D8E004788AD?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 16. martā].

Pētījumā izmantota tiesu prakse par laiku no 2008. gada līdz 2013. gada oktobrim. Tiesu nolēmumi tika atlasīti 2013. gada nogalē sadarbībā ar Augstākās tiesas Judikatūras nodaļu, meklējot tiesu nolēmumu datubāzē visus nolēmumus, kuros pieminēts Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (turpmāk – Kodekss) 14.¹ pants.

Publiska persona nav administratīvās atbildības subjekts

Juridiska persona kā administratīvās atbildības subjekts Latvijā pastāv kopš 1998. gada, kad Kodekss tika papildināts ar 14.¹ pantu, kurš nosaka: “Šajā kodeksā un pašvaldību domju izdotajos saistošajos noteikumos īpaši paredzētajos gadījumos par administratīvajiem pārkāpumiem pie atbildības ir saucamas juridiskās personas. Personas, kuras veic komercdarbību, bet nav juridiskās personas, par administratīvajiem pārkāpumiem atbild tāpat kā juridiskās personas.” Citu normu, kas regulē administratīvās atbildības piemērošanas nosacījumus juridiskai personai, nav. Pēc šī grozījuma izdarīšanas juridiska persona kā administratīvās atbildības subjekts Kodeksā noteikta vairāk nekā 500 pantu sankcijās.² Juridiskas personas saukšana pie administratīvās atbildības Latvijas tiesību sistēmā ir ierasta un pašsaprotama, taču likuma lakoniskais regulējums par juridiskas personas administratīvo atbildību rada nepieciešamību precizēt vairākus tās nosacījumus.

Vispirms jānorāda, ka administratīvo atbildību var piemērot privāto tiesību juridiskajām personām, bet ne publisko tiesību juridiskajām personām (publiskām personām). Tomēr laiku pa laikam kāda iestāde pieņem lēmumu uzlikt administratīvo sodu citai tās pašas publiskās personas iestādei vai citai publiskai personai. Piemēram, Valsts policija piemērojusi administratīvo sodu pašvaldības domei³ par to, ka pašvaldībai piederošā transportlīdzekļa vadītājs veicis iekšzemes pārvadājumus bez tahogrammas. Tiesa šo lēmumu atstāja negrozītu, turklāt spriedumā jautājums par administratīvās atbildības piemērošanu publiskai personai šajā lietā vispār netika aplūkots.⁴ Tādēļ acīmredzot tiesību doktrīnā nepieciešams skaidrojums par to, kādēļ publiska persona nevar būt administratīvās atbildības subjekts.

Kodeksa 14.¹ panta teksts tiešām var radīt pamatu domāt, ka termins “juridiska persona” aptver arī publisku personu. Taču šāda likuma izpratne neatbilst likuma jēgai un tiesību sistēmai. Publisku personu nav iespējams saukt pie administratīvās atbildības divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, valsts pārvalde (visu publisku personu un to institūciju kopums) ir vienota (Valsts pārvaldes iekārtas likuma⁵ 6. pants). Tiesību normu īstenošanas kontrole valsts pārvaldē tiek nodrošināta vai nu hierarhiskā kārtībā, vai sadarbojoties, bet ne sodot (protams, izņemot disciplinārtbildību). Tiesību normu īstenošanas kontrolē valsts pārvalde darbojas kā vienots organisms. Atzīstot vienas publiskas personas vai tās iestādes tiesības sodīt citu publisku personu, tiktu pārkāpts valsts pārvaldes vienotības princips. Piemēram, jebkurai

² Danovskis E. Administratīvās atbildības regulējuma konceptuālās problēmas. Jurista Vārds, 2011. 17. maijs, Nr. 20 (667), 8. lpp.

³ Administratīvā atbildība šajā lietā tika piemērota domei kā juridiskai personai. Taču jāatgādina, ka saskaņā ar Valsts pārvaldes iekārtas likumu pašvaldības dome ir nevis juridiska persona, bet gan pašvaldības orgāns.

⁴ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesu kolēģijas 2013. gada 26. aprīļa spriedums lietā Nr. 133030512 (nav publicēts).

⁵ Valsts pārvaldes iekārtas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 21. jūnijs, Nr. 94 (2669).

valsts pārvaldes institūcijai ir pienākums ievērot Fizisko personu datu aizsardzības likumu,⁶ taču īpaša kompetence šā likuma ievērošanas kontrolē ir piešķirta Datu valsts inspekcijai. Datu valsts inspekcija datu uzraudzības jomā ir funkcionāli augstāka iestāde pār citām iestādēm. Taču, konstatējot pārkāpumus citas valsts pārvaldes institūcijas rīcībā, Datu valsts inspekcija izmanto tikai rīkojuma tiesības (piemēram, uzliktot pienākumu pārtraukt prettiesisku datu apstrādi), bet ne sodīšanas tiesības. Kaut arī publiskas personas ir savstarpēji juridiski nošķirtas (piemēram, Latvijas Republika un Carnikavas novada pašvaldība ir divas atsevišķas juridiskas personas), valsts pārvaldes uzdevumu izpildē tās ir juridiski vienas, tādēļ soda uzlikšana to starpā nozīmētu, ka valsts pārvalde soda pati sevi. Tas būtu juridisks absurds. Otrkārt, soda uzlikšana publiskai personai nesasniedz soda mērķi un neatbilst sabiedrības interesēm. Ja viena publiska persona uzlikt naudas sodu citai publiskai personai, tad citas publiskas personas finanšu līdzekļi tiek samazināti. Taču publiskai personai finanšu līdzekļi ir piešķirti tādēļ, lai tā varētu veikt savas funkcijas. Tādējādi jebkura naudas soda uzlikšana publiskai personai samazina tās iespēju pildīt savas funkcijas.

Sākotnēji iespēja saukt juridisku personu pie administratīvās atbildības tika paredzēta, lai sodītu muitas noteikumu pārkāpējus. Priekšlikumu noteikt juridisku personu par administratīvās atbildības subjektu 1998. gadā Saeimā otrajam lasījumam iesniedza finanšu ministre. Priekšlikumam bija pievienota anotācija, kurā ietverts šāds skaidrojums: “Muitas noteikumu pārkāpumi pēc savas būtības ir specifiska pārkāpumu grupa, jo kā pārkāpuma subjekts ir iespējama arī juridiska persona. [...] Deklarētājs var būt gan fiziska, gan juridiska persona, tāpat arī muitas procedūru var pieteikt gan fiziska, gan juridiska persona, turklāt jāņem vērā, ka atsevišķas muitas procedūras var tikt piemērotas tikai juridiskām personām, līdz ar to ir apgrūtināta esošo Latvijas APK normu piemērošana.”⁷ Priekšlikuma apspriešanas laikā Saeimas Juridiskā komisija lēma, ka administratīvo atbildību juridiskai personai nevajadzētu aprobežot tikai ar pārkāpumiem muitas jomā (tā paredzēja sākotnējais Finanšu ministrijas priekšlikums). Saeimas Juridiskajā komisijā īsi tika apspriests arī jautājums, vai par pārkāpumu vajadzētu sodīt “firму vai firmas direktoru” un vai vajadzētu nošķirt “komerciālās juridiskās personas no partijām un reliģiskajām organizācijām”.⁸ Tātad administratīvā atbildība jau sākotnēji bija iecerēta tikai privāto tiesību juridiskajām personām. Atšķirībā no Kodeksa, Krimināllikuma 70.¹ pantā nepārprotami noteikts, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļi piemērojami tikai privāto tiesību juridiskajām personām. Apsvērums, ka valsts pārvalde nevar sodīt pati sevi, atrodams arī attiecīgo Krimināllikuma grozījumu anotācijā.⁹ Tādējādi Kodeksā lietotais termins “juridiska persona” reducējams atbilstoši likuma jēgai un tiesību sistēmai, proti, tikai attiecībā uz privāto tiesību juridiskajām personām.

Administratīvo pārkāpumu procesa likumprojektā 8. panta trešajā daļā noteikts, ka “par pārkāpumiem, kurus izdara publisko tiesību juridiskā persona, pie

⁶ Fizisko personu datu aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2000. 6. aprīlis, Nr. 123/124 (2034/2035).

⁷ Anotācija noteikumu projektam “Grozījumi Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksā”. Latvijas Republikas 6. Saeimas arhīvs, 2001. fonds, 6.–25. apr., 242. lieta, 14. lpp.

⁸ Latvijas Republikas 6. Saeimas Juridiskās komisijas sēdes protokols Nr. 300 1998. gada 24. martā. Latvijas Republikas 6. Saeimas arhīvs, 2001. fonds, 6.–25. apr., 38. lieta, 50.–51. lpp.

⁹ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” anotācija. Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP0699_0 [aplūkots 2015. gada 16. martā].

administratīvās atbildības sauc publisko tiesību juridiskās personas amatpersonu, ja tā nav pildījusi vai nepienācīgi pildījusi kādu uz amatpersonu attiecināmu pienākumu, par kura nepildīšanu vai nepienācīgu pildīšanu likumā vai pašvaldību saistošajos noteikumos ir paredzēta administratīvā atbildība”. Jāuzsver, ka šī norma tikai precizē, nevis maina līdz šim spēkā esošo regulējumu, kas neparedz, ka publiska persona ir administratīvās atbildības subjekts. Arī līdz šim par tādiem pārkāpumiem, kas attiecināmi uz publisku personu, administratīvā atbildība tika piemērota amatpersonai. Piemēram, Kodeksa 41. panta pirmajā daļā noteikta administratīvā atbildība par darba tiesiskās attiecības regulējošo normatīvo aktu neievērošanu. Šī pārkāpuma sankcija paredz “uzlikt naudas sodu darba devējam – fiziskajai personai vai amatpersonai no trīsdesmit pieciem līdz trīsdesmit piecām euro, juridiskajai personai – no septiņdesmit līdz tūkstoš simt euro”. Amatpersona kā pārkāpuma subjekts norādīta tādēļ, ka darba devējs var būt arī publiska persona. Tā kā publiskajai personai administratīvo sodu piemērot nevar, tad sods uzliekams attiecīgajai amatpersonai (parasti – iestādes vadītājam), kurai bija jānodrošina darba tiesisko attiecību regulējošo normu ievērošana.

Amatpersona ir pārkāpuma subjekts arī tad, ja tā īpaši nav pieminēta panta sankcijā. Šādā gadījumā amatpersonai sods tiek piemērots kā fiziskajai personai. Sākotnēji Kodeksā amatpersonas kā administratīvā pārkāpuma subjekti tika norādītas arī tādēļ, ka amatpersonām bija noteikts bargāks administratīvais sods nekā citām fiziskām personām. Likumdevējs pakāpeniski no šādas pieejas ir atteicies, tādēļ no jauna veidotajos sastāvos amatpersona kā administratīvās atbildības subjekts vairs netiek norādīta.

Savukārt publiskas personas kapitālsabiedrības ir administratīvās atbildības subjekti, jo tās ir privātpersonas, kas neietilpst valsts pārvaldes institucionālajā sistēmā.

Pārkāpuma izdarītājs: fiziska vai juridiska persona

Juridiska persona kā administratīvās atbildības subjekts līdz šim pantu sankcijās paredzēta divos atšķirīgos gadījumos: 1) ja uz juridisko personu var attiecināt citā normatīvā aktā noteiktu pienākumu, par kura pārkāpšanu paredzēta administratīvā atbildība; 2) juridiskā persona kā atbildības subjekts ir noteikta par tādu pārkāpumu, ko tā pēc savas būtības nevar paveikt, taču administratīvais pārkāpums izdarīts juridiskas personas interesēs.¹⁰ Otrajā gadījumā nepieciešams noskaidrot, vai pārkāpuma subjekts ir fiziska persona vai juridiska persona. Izpētot tiesu praksi laika posmā no 2008. līdz 2013. gadam, var secināt, ka būtiskas problēmas noteikt pareizo administratīvās atbildības subjektu nav. To apliecina turpmāk minētie tiesu prakses piemēri.

Rīgas apgabaltiesa kā apelācijas instance izskatīja vairākas lietas, kurās administratīvais sods par komercdarbības veikšanu bez licences tika piemērots taksometru vadītājiem. Taksometru vadītāji bija dažādu taksometru pakalpojumu komersantu darbinieki, kuri ar darba devējam piederošu auto veica pasažieru pārvadājumus bez licences Jūrmalas pilsētas administratīvajā teritorijā. Vienā no lietām taksometru vadītājs norādīja, ka sods bija jāpiemēro viņa darba devējam, jo

¹⁰ Danovskis E. Administratīvās atbildības regulējuma konceptuālās problēmas. Jurista Vārds, 2011. 17. maijs, Nr. 20 (667), 9. lpp.

pārkāpums tika izdarīts ar darba devējam piederošu auto. Tiesa nekonstatēja, ka darba devējs būtu devis rīkojumu vai mudinājumu darbiniekam veikt komercdarbību bez speciālās atļaujas saņemšanas. Tāpat arī lietā netika konstatēti apstākļi, kas norādītu, ka darba devējs gūtu kādu labumu no darbinieka rīcības. Turklāt darba devējs objektīvi nevarēja nodrošināt, ka taksometra vadītājs, aizvedot pasažieri uz citu administratīvo teritoriju, kurā nav atļauts veikt taksometra pārvadājumus, ievēros ierobežojumus un neveiks pārvadājumus administratīvajā teritorijā bez speciālās atļaujas. Tāpēc nav pamata saukt pie administratīvās atbildības juridisku personu, kurai nebija iespēju nodrošināt, ka taksometra vadītājs ievēros taksometru pārvadāšanas noteikumus.¹¹

Tiesā tika izskatīta lieta, kurā administratīvais sods par deviņu cigarešu bloku kontrabandu bija piemērots sabiedrībai ar ierobežotu atbildību, kas veica komercdarbību pasažieru vilciena Maskava–Rīga restorāna vagonā. Sabiedrība ar ierobežotu atbildību šo lēmumu pārsūdzēja tiesā. Pieteikumā tiesai bija norādīts, ka sabiedrība restorāna vagonā tabakas izstrādājumus neglabā. Turklāt, izskatot lietu iestādē, restorāna vagona direktore liecinājusi, ka četrus no cigarešu blokiem iegādājusies un glabājusi pati, bet pārējie piederot restorāna vagona pavārei. Restorāna pavāre to noliedza. Tiesa nolēma lēmumu par soda uzlikšanu juridiskai personai atcelt, atzīstot par nepareizu iestādes apgalvojumu, ka juridiskai personai jāatbild par savā pārvaldījumā esošām lietām un savu darbinieku rīcību. Tiesa, atsaucoties uz tiesību doktrīnu,¹² atzina, ka juridiskai personai par Kodeksa 201.¹² pantā paredzēto administratīvo pārkāpumu atbildību var piemērot tad, ja pārkāpums ir izdarīts juridiskas personas interesēs. Taču tiesa šādus apstākļus nekonstatēja. No lietas materiāliem un ievesto cigarešu skaita tiesa secināja, ka cigaretes ievēdušas fiziskas personas un fizisku personu vajadzībām, cigaretes nav nodotas un nav bijis plānots nodot lietas pieteicējas amatpersonām. Lietā nav konstatējami apstākļi, kas norādītu, ka pieteicēja gūst kādu labumu no šādām tās darbinieku rīcībām. No lietas materiāliem izriet, ka pieteicēja ir informējusi darbiniekus par aizliegumu ievest Latvijā vairāk preces, nekā atļauts. Tiesas ieskatā pieteicēja ir darījusi visu nepieciešamo, lai tās darbinieki neizdarītu administratīvu pārkāpumu. Tiesa atzina par nepamatotu Valsts ieņēmumu dienesta pārstāves argumentu, ka juridiskai personai jāuzņemas atbildība par tās darbinieku rīcību arī tādā gadījumā, ja pārkāpums nav veikts juridiskas personas interesēs.¹³ Šis argumentācijas pareizību apstiprināja arī apelācijas instances tiesa.¹⁴

Turpretim citā lietā pie administratīvās atbildības sauktās juridiskās personas iebildums, ka viņa nevar atbildēt par savu darbinieku prettiesisko rīcību, tika noraidīts. Administratīvais sods tika piemērots komersantam – kokmateriālu pārveidotājam – par to, ka viņam piederošais transportlīdzeklis pārsniedza pieļaujamo masu. Augstākā tiesa, izskatot komersanta kasācijas sūdzību, atzina, ka lietā netika

¹¹ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģijas 2012. gada 13. janvāra spriedums lietā Nr. 117018811 (nav publicēts); sk. arī: Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģijas 2011. gada 23. decembra spriedums lietā Nr. 117020611 (nav publicēts).

¹² Danovskis E. Administratīvās atbildības regulējuma konceptuālās problēmas. Jurista Vārds, 2011. 17. maijs, Nr. 20 (667), 8.–9. lpp.

¹³ Administratīvās rajona tiesas 2011. gada 30. septembra spriedums lietā Nr. 142033510. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/09_2011/30_09_2011/AL_3009_raj_A-00251-11_7.pdf [aplūkots 2015. gada 15. martā].

¹⁴ Administratīvās apgabaltiesas 2013. gada 5. aprīļa spriedums lietā Nr. 142033510. Pieejams: <http://tiesas.lv/nolemumi/pdf/127331.pdf> [aplūkots 2015. gada 15. martā].

konstatētas komersanta darbības, kas būtu vērstas uz to, lai transportlīdzekļi nepārsniegtu pieļaujamo masu, kā arī nav konstatēts, ka komersants šādas darbības kādu objektīvu iemeslu dēļ nevarēja veikt. Augstākā tiesa uzsvēra, ka komersants ir ekonomiski ieinteresēts pāravadāt pēc iespējas lielākas kravas un ka komersanta ricība, brīdinot transportlīdzekļu vadītājus par atbildību, kas iestājas pārkāpumu gadījumā, nevar tikt atzīta par pietiekamu.¹⁵

Šie tiesu prakses piemēri apliecina, ka priekšnoteikums, lai uz juridisku personu attiecinātu tās darbinieka vai pārstāvja darbību, ir fakts, ka juridiska persona ir devusi darbiniekam vai pārstāvim rīkojumu veikt pārkāpumu vai ka pārkāpums ir izdarīts juridiskas personas interesēs. Lai noskaidrotu, vai pārkāpums izdarīts juridiskas personas interesēs, nepieciešams vērtēt lietā konstatētos faktus, jo sevišķi netiešos pierādījumus. Lai piemērotu administratīvo atbildību juridiskai personai, parasti nepietiks konstatēt, ka pārkāpums izdarīts ar juridiskas personas rīkiem vai līdzekļiem vai ka pārkāpumu izdarījis juridiskas personas darbinieks.

Iepriekšminētās tiesību doktrīnā un praksē attīstītās nostādnes iecerēts ietvert arī Administratīvo pārkāpumu procesa likumā. Likuma 8. panta pirmajā daļā noteikts, ka juridiskai personai administratīvo atbildību var piemērot tad, ja “pārkāpumu juridiskās personas interesēs, šīs personas labā vai tās nepienācīgas pāraudzības vai kontroles rezultātā izdarījusi fiziskā persona, rīkodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis: 1) balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu vai darboties tās uzdevumā; 2) balstoties uz tiesībām pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā; 3) īstenodama kontroli juridiskās personas ietvaros”. Šī norma ir pārņemta no Krimināllikuma 70.¹ panta, kurā noteikts pamats, lai juridiskai personai piemērotu piespiedu ietekmēšanas līdzekļus. Tādējādi arī administratīvo pārkāpumu tiesībās tiks paredzēts šobrīd Kodeksā trūkstošais regulējums jautājumā par fiziskas personas darbības attiecināmību uz juridisku personu.

Valdes loceklis kā administratīvās atbildības subjekts

2012. gada 29. novembrī tika pieņemti grozījumi Kodeksā,¹⁶ ar kuriem vairāku pārkāpumu sankcijās kā atbildības subjekts noteikts valdes loceklis. Grozījumu mērķis bija gan palielināt valdes locekļu atbildību, gan efektīvizēt administratīvā soda piemērošanu – atņemt tiesības ieņemt noteiktus amatus vai atņemt tiesības uz zināma veida vai visu veidu komercdarbību.¹⁷ Ar minētajiem grozījumiem vairākās sankcijās juridiska persona aizstāta ar valdes locekli. Šobrīd valdes loceklis kā administratīvās atbildības subjekts paredzēts 27 pantu sankcijās. Iespējams, šie grozījumi ir sākums tendencei reducēt juridiskas personas administratīvo atbildību uz tās valdes locekli.

¹⁵ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 5. marta spriedums lietā Nr. SKA-19/2009, 20. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/03_2009/05_03_2009/AL_0503_AT_SKA-0019_09.pdf [aplūkots 2015. gada 15. martā].

¹⁶ Grozījumi Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 14. decembris, Nr. 197 (4800).

¹⁷ Sk.: likumprojekta “Grozījumi administratīvo pārkāpumu kodeksā” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/92FB4E4736BD11C8C2257967003F3352?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 15. martā].

Likumdevējam ir rīcības brīvība noteikt administratīvās atbildības subjektu. Iemesli paredzēt valdes locekli par administratīvās atbildības subjektu var būt vismaz divi. Pirmkārt, valdes loceklis var būt administratīvās atbildības subjekts, ja saskaņā ar kādu normatīvo aktu noteikti pienākumi jāveic tieši valdes loceklim. Šī iemesla dēļ valdes loceklis kā atbildības subjekts paredzēts, piemēram, Kodeksa 166.⁶ pantā (grāmatvedības, pārskatu iesniegšanas un statistiskās informācijas noteikumu neievērošana). Saskaņā ar likuma "Par grāmatvedību"¹⁸ 2. panta trešo un ceturto daļu par grāmatvedības kārtošānu atbildīga ir kapitālsabiedrības valde. Taču šajā gadījumā vienīgā jēga panta sankcijā sevišķi norādīt valdes locekli ir tad, ja valdes loceklim sankcijā noteikta bargāka atbildība nekā citām fiziskām personām. Otrkārt, ja pārkāpums ir attiecināms uz juridisku personu, tad likumdevējs var precizēt (lokalizēt) juridiskas personas pārkāpumu uz tā faktisko vai prezumējamo izdarītāju – valdes locekli. Piemēram, pirms minētajiem grozījumiem Kodeksa 159. pantā bija paredzēts, ka par izvairīšanos no nodokļu nomaksas administratīvo atbildību piemēro juridiskai personai (ja nodokļu maksātājs ir juridiska persona). Pēc grozījumiem juridiska persona kā atbildības subjekts aizstāta ar valdes locekli. Protams, ka valdes loceklim administratīvo atbildību var piemērot tikai tad, ja no nodokļu maksāšanas izvairījusies juridiska persona (nevis valdes loceklis kā fiziska persona).

Taču likumdevējam vajadzētu ievērot kaut kādus principus, izvēloties administratīvo pārkāpumu sastāvus, kuros subjekts ir juridiska persona (šādos gadījumos pieņemams, ka likumdevējam ir vienalga, kura persona juridiskās personas ietvaros ir atbildīga par pārkāpumu), un pārkāpumu sastāvus, kuros subjekts ir valdes loceklis (atbildība juridiskās personas ietvaros tiek konkretizēta attiecībā uz valdes locekli). Pārlūkojot administratīvo pārkāpumu sastāvus, kuros subjekts ir valdes loceklis, var konstatēt, ka valdes loceklis norādīts sastāvos, kuros pārkāpums izpaužas kā nepatiesas informācijas sniegšana vai neziņošana par kādu faktu (piemēram, neziņošana par vides piesārņojumu utt.). Tāpat ir sastāvi (Kodeksa 155.¹¹ panta ceturtais daļa, 156.⁴ panta otrā daļa, 160.¹ panta otrā daļa), kuros valdes loceklim administratīvo atbildību piemēro tikai tad, ja pārkāpums izdarīts atkārtoti (par pirmo pārkāpumu atbildības subjekts ir vai nu juridiska persona (155.¹¹ panta trešajā daļā), vai nav norādīts, tātad fiziska persona). Taču ir sastāvi, kuros juridiskas personas aizstāšana ar valdes locekli nav izskaidrojama. Piemēram, juridiska persona kā atbildības subjekts aizstāta ar valdes locekli kā atbildības subjektu Kodeksa 87.¹ astotajā daļā (par Baltijas jūras Latvijas Republikas ekonomiskās zonas ūdeņu, teritoriālo un iekšējo jūras ūdeņu (arī jūras ostu akvatoriju un upju grīvu) piesārņošanu ar radioaktīvajām vielām no kuģiem un citiem peldošiem līdzekļiem, no mākslīgām salām un citām konstrukcijām, kā arī no gaisa kuģiem) un 152. panta ceturtajā daļā (par tādu būvniecību un būves ekspluatāciju reglamentējošo normatīvo aktu pārkāpšanu, kuru neievērošana var negatīvi ietekmēt būves konstrukciju nestspēju vai noturību, ietaišu, iekārtu un inženierkomunikāciju drošību). Acīmredzot doktrīnā nepieciešams padziļināts pētījums, kurā, izmantojot arī salīdzinošo metodi, tiktu izstrādāti ieteikumi gadījumiem, kad juridiskās personas vietā atbildību varētu paredzēt vai nu tikai valdes loceklim, vai arī gan juridiskai personai, gan valdes loceklim (šobrīd Kodeksā šāda sankcija paredzēta tikai 103.³ panta trešajā un ceturtajā daļā, kur noteikta

¹⁸ Par grāmatvedību: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1992. 12. novembris, Nr. 44.

atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu par pārtikas preces sastāvu vai tās izcelsmes valsti vai vietu).

Ja juridiskai personai ir vairāki valdes locekļi, tad nepieciešams izlemt, vai sodu uzlikt tikai vienam vai visiem valdes locekļiem. Šobrīd šīs problēmas risinājums ietverts 11. Saeimas likumprojekta Nr. 166/Lp11 anotācijā: “Ja kontrolējošās iestādes konstatē pārkāpumu, par kuru sods ir jāpiemēro valdes loceklim, tad sods tiek uzlikts katram komercsabiedrības valdes loceklim. Tikai gadījumos, kad statūtos vai komersanta iekšējā normatīvajā aktā ir noteikta konkrēti nodalīta valdes locekļu kompetence un ir iespējams pierādīt, ka pārkāpuma izdarīšanā ir vainīgs konkrēts valdes loceklis, sodu uzliek tam valdes loceklim (vai locekļiem).”¹⁹ Ievērojot nepieciešamību nodrošināt vienveidīgu sodu piemērošanas praksi, ieteicams šo noteikumu paredzēt arī Administratīvo pārkāpumu procesa likumā.

Kopsavilkums

1. Publiska persona nav administratīvās atbildības subjekts. Par publiskas personas izdarītu administratīvu pārkāpumu atbildību piemēro publiskās personas amatpersonai. Administratīvo atbildību publiskas personas amatpersonai var piemērot arī tad, ja panta sankcijā amatpersona nav norādīta kā speciālais subjekts. Šādā gadījumā amatpersonai piemēro sodu, kāds sankcijā noteikts fiziskai personai.
2. Kaut arī Kodeksā nav noteikti priekšnoteikumi, lai fiziskas personas darbību vai bezdarbību attiecinātu uz juridisku personu, tiesu praksē tiek ievērota tiesību doktrīnā formulētā atziņa, ka juridiskai personai administratīvā atbildība tiek piemērota tad, ja pārkāpums izdarīts juridiskas personas interesēs. Šobrīd tiesu praksē nav konstatējamas būtiskas problēmas, piemērojot administratīvo atbildību juridiskai personai.
3. Valdes loceklis kā administratīvās atbildības speciālais subjekts šobrīd Kodeksā noteikts tad, ja valdes loceklis ir tāda pienākuma subjekts, par kura neizpildi paredzēta administratīvā atbildība, vai ja likumdevējs prezumē, ka par juridiskās personas interesēs izdarīto pārkāpumu atbildība jāuzņemas tieši valdes loceklim. Taču šobrīd nav skaidri kritēriji, kurus likumdevējs izvēlēties, lai par juridiskas personas izdarītu pārkāpumu atbildību piemērotu valdes loceklim.

Pētījumu atbalsta valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

The paper was supported by the National Research Program 5.2. “Economic Transformation, Smart Growth, Governance and Legal Framework for the State and Society for Sustainable Development – a New Approach to the Creation of a Sustainable Learning Community (EKOSOC-LV)”.

¹⁹ Likumprojekta “Grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/92FB4E4736BD11C8C2257967003F3352?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 15. martā].

UZŅĒMĒJDARBĪBA, NOZIEDŽĪGI NODARĪJUMI TAUTSAIMNIECĪBĀ UN VIENKĀRŠOTIE PROCESI

BUSINESS PRACTICE, CRIMINAL OFFENCES IN ECONOMY AND SIMPLIFIED CRIMINAL PROCEEDINGS

Jānis Maizītis

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras vieslektors

Summary

The author investigates the regulation of business practice and criminal offences in economy. The article analyses shadow economy in Latvia, identifying balanced solution regarding the prevention and fighting against criminal offences linked to the economy. The article offers propositions in relation to potential changes in Criminal Law as well as additional amendments regarding simplified procedures in Criminal Proceedings Law.

Atslēgvārdi: uzņēmējdarbība, noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā, ēnu ekonomika, vienkāršotie kriminālprocesi.

Keywords: business practice, criminal offences in economy, shadow economy, simplified criminal proceedings.

Autors izsaka pateicību Valsts ieņēmumu dienesta (turpmāk – VID) ģenerāldirektora vietniekam noziedzības apkarošanas jomā K. Čerņeckim par atbalstu raksta sagatavošanā.

1990. gada 4. maija Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes deklarācija “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”¹ pavēra pirmās iespējas atjaunot Latvijas valsts neatkarību un Latvijas Republikas Satversmi (turpmāk – Satversme).² Sākās radikālas īpašumu formu maiņas, dažādi vērtētie privatizācijas procesi, tirgus ekonomika diktēja citu uzņēmējdarbības likumu nepieciešamību. Vietā atgādināt, ka Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcijā³ bija noteikts, ka PSRS ekonomiskās sistēmas pamatā ir ražošanas līdzekļu sociālistiskais īpašums valsts (visas tautas) un kolhozu kooperatīvu veidā. Mūsdienā izpratnē mītiska nostādne, ka valsts aizsargā sociālistisko īpašumu un rada apstākļus tā vairošanai. Neviens nav tiesīgs izmantot sociālistisko īpašumu personiskas iedzīvošanās nolūkā un citos savtīgos nolūkos. Zeme, zemes dzīles, ūdeņi un meži ir vienīgi valsts īpašumā. Valstij pieder ražošanas pamatlīdzekļi rūpniecībā, celtniecībā un lauksaimniecībā, transporta un sakaru līdzekļi, bankas, valsts organizēto tirdzniecības, komunālo un citu uzņēmumu manta, dzīvokļu pamatfonds pilsētās, kā arī cita manta, kas nepieciešama valsts uzdevumu veikšanai.

¹ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes deklarācija “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=75539> [aplūkots 2015. gada 1. martā].

² Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

³ Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcija /Pamatlikums/. Rīga: Avots, 1988.

Ekonomika tika vadīta, pamatojoties uz ekonomiskās un sociālās attīstības valsts plāniem, ievērojot nozaru un teritoriālo principu un savienojot centralizēto vadību ar uzņēmumu, apvienību un citu organizāciju saimniecisko patstāvību un iniciatīvu. Ekonomikas sistēma ar daudzām deklarācijām, kas nespēja sasniegt attīstību, tieši otrādi – bremzēja individuālo darbu un privāto iniciatīvu.

Atkarībā no valsts sabiedriski ekonomiskās formas krimināltiesības vienmēr ir regulējušas pamatlikumos noteiktās īpašuma formas. Krimināltiesības vienmēr ir bijis instruments Konstitūcijā noteiktā aizsardzībai. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss (turpmāk – Latvijas PSR KK)⁴ bija īpaši drošs. Vispirms jau Latvijas PSR KK 1. pantā noteikts, ka uzdevums bija aizsargāt ekonomisko sistēmu un sociālistisko īpašumu. Pamatā šai aizsardzībai bija arī īpaša sodu bardzība. Piemēram, Latvijas PSR 83. pants “Valūtas operāciju noteikumu pārkāpšana” bija valsts noziegums. Panta otrā daļa paredzēja brīvības atņemšanas sodu uz laiku no pieciem līdz piecpadsmit gadiem, konfiscējot mantu, un ar nometinājumu uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem vai bez nometinājuma vai nāves sodu, konfiscējot mantu. Noziegumi pret sociālistisko īpašumu īpaši tika apkopoti otrajā nodaļā, un sodu sankcijām bija raksturīga attiecīga bardzība. Šīs normas ir ļoti tālas no brīvā tirgus ekonomikas.

Neatkarīgas demokrātiskas republikas Satversme jau noteica citas īpašuma formas, atceļot būtiskos uzņēmējdarbības ierobežojumus, veidojas cita ražošanas un pakalpojumu sniegšanas vide. Satversmes 105. un 106. pants noteic, ka ikvienam ir tiesības uz īpašumu, ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbvietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai.⁵ Neatkarīgā Latvijas Republikā pakāpeniski tiek veidota uzņēmējdarbībai pakārtota likumdošana. Tā arī tiek regulēta likumdošanā gan no peļņas gūšanas iespēju un nodokļu likumdošanas viedokļa, gan arī nosakot sodāmu rīcību Krimināllikumā (turpmāk – KL),⁶ paredzot sodus. Autors uzskata, ka KL noteiktie noziedzīgie nodarījumi tautsaimniecībā ir jāvērtē gan no izmeklēšanas stratēģijas viedokļa, gan Kriminālprocesa likumā (turpmāk – KPL) noteiktā mērķa – efektīvas Krimināllikuma normu piemērošanas un krimināltiesisko attiecību taisnīga neregulējuma bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē,⁷ tomēr atšķirīgi nekā citi noziedzīgie nodarījumi. Kādēļ šāda atšķirīga pieeja? Vispirms tirgus ekonomikā jebkuras uzņēmējdarbības rezultāts ir uzņēmēja iegūta peļņa un valstij nomaksātie nodokļi. Vienmēr svarīga būs attiecīgā proporcija.

Likumā “Par nodokļiem un nodevām”⁸ ir noteikts, ka nodoklis ir obligāts periodisks vai vienreizējs maksājums valsts budžeta vai pašvaldību budžetu (pamatbudžeta vai speciālā budžeta) ieņēmumu nodrošināšanai un valsts funkciju un pašvaldības funkciju finansēšanai. Nodokļu samaksa neparedz atlīdzinājumu nodokļa maksātājam tiešā veidā. Minētais termiņš piemērojams arī valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām, kā arī muitas nodoklim un citiem līdzvērtīgiem maksājumiem, kuri noteikti tieši piemērojamos Eiropas Savienības normatīvajos aktos par muitas lietām. Valstī ir noteikta nodokļu un nodevu sistēma,

⁴ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodekss. Rīga: Avots, 1984.

⁵ Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

⁶ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=88966 [aplūkots 2015. gada 12. februārī].

⁷ Kriminālprocesa likums. Rīga: AFS, 2013.

⁸ Par nodokļiem un nodevām: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1995. 18. februāris, Nr. 26 (309). Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=33946 [aplūkots 2015. gada 12. februārī].

noteikumi, dažādu nodokļu likumi, valsts nodevu objekti, kas veido valsts un pašvaldību budžeta ienākumus.

Uzņēmējdarbības jēdziens noteikts likumā “Par uzņēmējdarbību”⁹ – tā ir ilgstoša vai sistemātiska ekonomiskā darbība un kapitāla ieguldīšana, kas vērsta uz preču ražošanu, realizāciju, darbu izpildi, tirdzniecību, pakalpojumu sniegšanu ar nolūku iegūt peļņu. Likuma 13. pants noteic, ka fiziskām un juridiskām personām, valstij un pašvaldībām ir tiesības brīvi izvēlēties uzņēmējdarbības formas, kas nav pretrunā ar likumu. Tā kā ir ļoti plašas iespējas. Jau minētā likuma 26. pants noteic, ka valsts regulē uzņēmējdarbību, tirgus sistēmas sabalansētību un stabilitāti, nosakot nodokļu maksājumu likmes, amortizācijas un citus ar nodokļiem neapliekamos atskaitījumus, atskaitījumus Valsts sociālās apdrošināšanas fondā, veicinot konkurenci un norobežojot monopoldarbību, kā arī pieņemot citus likumus. Tur, kur kāda dzīves sfēra tiek regulēta, protams, ir vieta sodiem. Sodot vienmēr jāatceras, kurš, par ko un kāpēc tiek sodīts.

Dažādu uzņēmējdarbības formu nomaksāto nodokļu rezultātā veidojas valsts budžets. Likumā “Par valsts budžetu 2015. gadam”¹⁰ ieņēmumi ir noteikti 7 253 942 233 eiro, izdevumi – 7 471 315 445 eiro apmērā. Izdevumi jau ir paredzēti lielāki nekā ieņēmumi, taču valstij kopumā tie ir arī jāsaņem. Ir pietiekami daudz tēriņu, kuros nauda tiešā veidā netiek nopelnīta – medicīnas aprūpe, sociālās vajadzības, pensijas, izglītība. Ikdienas prasībām ir nepieciešams vairāk nodokļos nomaksātas naudas, lai būtu iespējams vairāk tērēt, bet nauda ir jānopelna. Naudas pelnīšana nav kaut kas abstrakts, bet uz ekonomikas likumiem balstīts process. To paveic uzņēmējs. Trāpīgs ir uzņēmēja raksturojums: “Lai kļūtu par uzņēmēju, jāpieņem noteiktām rakstura īpašībām, zināšanām un prasmēm. Uzņēmējam ļoti svarīga ir uzņēmējspēja un mērķtiecība – drosme uzņemties iniciatīvu, riskēt, māca stratēģiski plānot, risināt problēmas, pieņemt lēmumus un uzņemties atbildību par tiem. Uzņēmējam arī jābūt disciplinētam, ar vadītāja un līdera iemaņām un lielām darba spējām, viņam jāprot saprasties ar cilvēkiem un pārliecināt viņus par savu viedokli, tikt galā ar stresa situācijām, kā arī jāorientējas skaitļu pasaulē. Vienlaikus uzņēmējam jābūt radošam. Būtiska ir spēja nepadoties grūtībās, jo reti kurš bizness izticis bez neveiksmēm.”¹¹ It kā vienkāršs un saprotams raksturojums, taču tās ir prasmes, kuras visiem nepiemīt. Raksturojums pietiekami precīzs, taču KL ir XIX nodaļa “Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā”.¹² Radošums, mērķtiecība, risks, spēja risināt problēmas tomēr tiek no valsts viedokļa ierobežoti neatļautajā, ierobežotajā, krimināli sodāmajā. Tiek formulēts, kas ir kontrabanda, ierobežojumi atsevišķu preču aprītei, nelikumīgas darbības ar finanšu instrumentiem, noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana, ierobežojumi uzņēmējdarbībā, maksātnespējas procesa noteikumu pārkāpšana, izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas, citi noziedzīgi nodarījumi un nodarījumi, kuri saistāmi ar uzņēmējdarbību un noteikti kā krimināli sodāmi.

⁹ Par uzņēmējdarbību: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1990. 18. oktobris, Nr. 42. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=72601 [aplūkots 2015. gada 12. februārī].

¹⁰ Likums “Par valsts budžetu 2015. gadam”: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 30. decembris, Nr. 257 (5317). Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/271309-par-valsts-budzetu-2015-gadam> [aplūkots 2015. gada 13. februārī].

¹¹ Profesiju pasaule. Uzņēmējs/komersants. Pieejams: <http://www.profesijupasaule.lv/lv/cat/18/13/11> [aplūkots 2015. gada 13. februārī].

¹² Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200. Pieejams: <http://www.likumi.lv> [aplūkots 2015. gada 12. februārī].

Ar likuma normām valsts deklarē, par kādiem nodarījumiem uzņēmējdarbībā ir paredzēta kriminālatbildība. Noziedzīgu nodarījumu novēršanā un apkarošanā vienmēr ļoti būtiski ir tas, kādi noziedzīgi nodarījumi praksē tiek izmeklēti un pabeigti, kāds ir gala rezultāts. Noziedzības apkarošanas metodēm un rezultātam vienmēr ir tieša saistība ar to, kādi ir ieņēmumi valsts budžetā, tie var būt lielāki un mazāki. Liela daļa apkarošanas darba tiek paveikta VID Finanšu policijas pārvaldē. Visbūtiskāk tiek apkaroti tādi noziedzīgi nodarījumi, par kuriem atbildība paredzēta KL 177. pantā “Krāpšana”, KL 218. pantā “Izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas” un KL 195. pantā “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana”. Šāda prakse arī regulāri tiek analizēta un vispārināta izmeklēšanas iestāžu un prokuratūras gada atskaitēs. VID Finanšu policijas pārvaldē veikts pētījums par KL 177. panta, 218. panta un 195. panta piemērošanas praksi, nosūtot krimināllietas kriminālvajāšanas uzsākšanai.¹³ Pēdējie dati aktualizēti 2013. gada beigās. Analizēta sodu politika, kā arī tas, kādā kriminālprocesa stadijā un ar kādiem nolēmumiem kriminālprocesi pabeigti. Rezultāti ir šādi. Analizēti 504 kriminālprocesi, no tiem prokuratūrā izbeigti 137 procesi (pret 143 personām), 350 kriminālprocesus prokuratūra nosūtījusi tiesai, piespriesti sodi 347 personām. Visvairāk piespriesta nosacīta brīvības atņemšana – 138 sodi, naudas sods – 129 sodi, reāla brīvības atņemšana piespriesta tikai 20 gadījumos. Atsevišķi pa pantiem nosacīta brīvības atņemšana piespriesta par KL 218. pantu un 195. pantu, bet par KL 177. pantu visvairāk piemērots naudas sods. Vidēji piespriestie sodi notiesātajām personām VID Finanšu policijas pārvaldei nosūtītajos kriminālprocesos:

- 1) reāla brīvības atņemšana – vidēji 3,4 gadi,
- 2) nosacīta brīvības atņemšana – vidēji 2,5 gadi,
- 3) naudas sodi – vidēji 24 minimālās mēnešalgas,
- 4) piespiedu darbi – vidēji 178 stundas.

Prokuratūrā izbeigtajos kriminālprocesos 25% gadījumu tika piemērots prokurora priekšraksts par sodu, 24% gadījumu personas tika nosacīti atbrīvotas no kriminālatbildības un 29% gadījumu tika konstatēts, ka izdarītajā noziedzīgajā nodarījumā nav noziedzīga nodarījuma sastāva. Ar citu pamatojumu – iestāties noilgums, persona mirusi u. c. – tika izbeigti 22% kriminālprocesu. Secinājumi izdarīti par laika posmu no 2004. gada līdz 2013. gadam. Pētījums apliecina, ka pietiekami plaši tiek piemēroti vienkāršotie kriminālprocesi un sodu politiku nevar vērtēt kā bargu.

2014. gada prokuratūras statistika norāda uz viena gada tendencēm.¹⁴

Skaidra ir tendence, ka 2014. gadā turpinājies samazināties kopējais pabeigto kriminālprocesu skaits par noziedzīgiem nodarījumiem uzņēmējdarbībā. 2013. gadā tika pabeigti 26 kriminālprocesi, 2014. gadā vairs tikai deviņi, t. i., samazinājums par 65,4%. No vienas puses, kāda noziedzīga nodarījuma samazināšanās tendences būtu vērtējamas pozitīvi, taču attiecībā uz noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā ir jāvērtē arī tāds jēdziens kā ēnu ekonomika, būtībā latentā noziedzība.

Latvijas Republikas Finanšu ministrijas skaidrojums ir, ka “ēnu ekonomika veicina nevienlīdzīgu konkurenci, izkropļo tirgu un negatīvi ietekmē nodokļu

¹³ VID Finanšu policijas pētījums (publiski nav pieejams).

¹⁴ Ģenerālprokurora Ē. Kalnmeiera pārskats par prokuratūras darbu 2014. gadā. Pieejams: www.lrp.gov.lv/publicē/3l230.hthp [aplūkots 2015. gada 13.februārī].

iekasēšanu, kā arī tās dēļ pieejamie statistikas dati var sniegt politikas veidotājiem maldīgu priekšstatu par norisēm tautsaimniecībā. Parādība tiek apzīmēta ar dažādiem nosaukumiem – “pelēkā ekonomika”, “pārskatos neuztvērtā ekonomikas daļa”, “neformālā ekonomika”, “ēnu ekonomika”. Šie nosaukumi var tikt dažādi interpretēti. Literatūrā ir sastopamas dažādas ēnu ekonomikas definīcijas. Izplatītākās definīcijas ir “ēnu ekonomika ir iekšzemes kopprodukts, kas nedeklarēšanas un (vai) nepilnīgas deklarēšanas rezultātā nav ticis uzskaitīts oficiālajā statistikā” vai “legālu vai nelegālu preču un pakalpojumu ražošana, kas netiek ietverta oficiālajā IKP novērtējumā”. Tas ir, ēnu ekonomika ir gan aplokšņu algas, gan dubultā grāmatvedība un izvairīšanās no nodokļu nomaksas, gan kontrabanda un nelegāla preču tirdzniecība utt.”.¹⁵ No kriminoloģiskā viedokļa – nodarījumi, kas ir krimināli sodāmi Latvijā, veido latento noziedzību, un ir vērts diskutēt, ar kādām krimināltiesiskām un kriminālprocesuālām iespējām ēnu ekonomiku iespējams samazināt, palielinot ieņēmumus Latvijas valsts budžetā.

Dažādi ir vērtējumi un aplēses par ēnu ekonomikas indeksu Latvijā. Rīgas Ekonomikas augstskolas pētnieki norāda, ka, sākoties ekonomiskajai krīzei, tas bija 36,6% no iekšzemes kopprodukta, bet 2013. gadā – 23,8%.¹⁶ Kā galvenie ēnu ekonomikas komponenti tiek minēti ienākumu neuzrādīšana (peļņa), darbinieku skaita neuzrādīšana, aplokšņu algas, procenti no ienākumiem, kas tiek maksāti, lai nokārtotu lietas (kukuļdošana), un procenti no līguma summas, kas tiek maksāta, lai nodrošinātu valsts pasūtījumus (korupcija). Kā galvenie pētījuma secinājumi tiek izvirzīti aplokšņu algu risinājums, peļņas neuzrādīšana, nodokļu politika un valsts atbalsts uzņēmējdarbībai.

Valsti pieņemts pasākumu plāns ēnu ekonomikas apkarošanai.¹⁷ Attiecībā uz jebkuru nodarījumu novērtējumu norādīta nepieciešamība pilnveidot sodu politiku – mērķtiecīgas sodu politikas izveidošana: sodu samērīgums, godīgums, sodu uzlikšana tikai gadījumos, ja to uzlikšana tiešām var ietekmēt personu turpmāko nevēlēšanos veikt pārkāpumus. Vienlaikus nepieciešams izvērtēt par konkrēto pārkāpumu atbildīgās personas, piemēram, noteikt, ka arī darba ņēmējs ir atbildīgs par darba algas “aploksnē” pieņemšanu/pieprasīšanu.

Lai arī ilgstoši un asi publiski diskutēts, Latvijā tomēr ir pieņemts arī Fizisko personu mantiskā stāvokļa un nedeklarēto ienākumu deklarēšanas likums.¹⁸ Likums deva legālu iespēju deklarēt fiziskajām personām iepriekš nedeklarētos ar iedzīvotāju ienākuma nodokli apliekamos ienākumus, izņemot tos ienākumus, kurus personai bija tiesības nedeklarēt. Fiziskai personai tika piedāvāts deklarēt laika posmā no neatkarības atjaunošanas, t. i., no 1991. gada 1. janvāra, ar ienākumu nodokli apliekamos nedeklarētos ienākumus. Uzskatu, ka šis, lai arī novēlots solis, tomēr ir mēģinājums sakārtot valsts un uzņēmējdarbības intereses.

Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā, īpaši jau KL 218. pantā un KL 195. pantā paredzētie, prasa papildu zināšanas izmeklētājiem, prokuroriem,

¹⁵ Ēnu ekonomika – Latvijas Republikas Finanšu ministrija. Pieejams: http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/tautsaimniecibas_analize/enu_ekonomi... [aplūkots 2015. gada 13. februārī].

¹⁶ Putniņš T. J., Sauka A. Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009–2013. Pieejams: www.vdi.gov.lv/files/I_arnis_sauka_sse.pdf [aplūkots 2015. gada 13. februārī].

¹⁷ Par pasākumu plānu ēnu ekonomikas apkarošanai. Ministru kabineta rīkojums Nr. 28. Rīgā 2010. gada 27. maijā. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=210924> [aplūkots 2015. gada 13. februārī].

¹⁸ Fizisko personu mantiskā stāvokļa un nedeklarēto ienākumu deklarēšanas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2011. 14. decembris, Nr. 196 (4594). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=241275> [aplūkots 2015. gada 13. februārī].

tiesnešiem. Maz valstī ir profesionāļu, kuri ir spējīgi saprast un virzīt pierādīšanu kriminālprocesos. Pietiekami ilgs laiks ir nepieciešams, lai panāktu vienādu izpratni par KL un KPL normu piemērošanu. Tā, piemēram, par noziedzīgu nodarījumu, kas izdarīts laika posmā no 2003. gada līdz 2006. gadam, rajona tiesas spriedums pasludināts 2012. gada 31. janvārī, bet Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts nolemj apgabaltiesas spriedumu atcelt pilnībā un lietu nosūtīt jaunai izskatīšanai apelācijas instancē. Lēmuma būtība skar Krimināllikuma 177. un 218. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu skaidrojumu, ka tie neveido noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību. Gadījumā, ja vainīgā persona ir izvairījusies no nodokļu vai nodevu samaksas, kā arī, maldinot Valsts ieņēmumu dienestu vai citu institūciju, kas administrē nodevu vai nodokļu iekasēšanu, pieprasījusi it kā pārmaksāta nodokļa vai nodevas atmaksu, nodarījums kvalificējams kā krāpšana (Krimināllikuma 177. pants) un izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas (Krimināllikuma 218. pants), t. i., reālā kopība.¹⁹ Ilgs ir termiņš no nozieguma izdarīšanas brīža, un komplicēti ir juridiski viedokļi par kvalifikāciju dažādās tiesu instancēs. Tas liecina par nepieciešamību meklēt arī citus krimināltiesiskus un kriminālprocesuālus risinājumus, lai iespējami ātrāk tiktu panākts taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums. Praksē galīgais kriminālprocesuālais nolēmums ieilgst arī tādēļ, ka dažādu instanču tiesām atšķiras gan viedokļi par to, kā noziedzīgi nodarījumi kvalificējami pēc Krimināllikuma 218. panta un 195. panta, gan vērtējumi, vai vienas un tās pašas darbības nav nepamatoti kvalificētas pēc diviem Krimināllikuma pantiem.²⁰

VID pietiekami aktīvi ir iestājies arī par tā saukto “aplokšņu algu” apkarošanu. Un situācijā, kad minēto parādību iespējams apkarot, izmeklējot kriminālprocesus par izvairīšanos no nodokļu nomaksas, kas ir ļoti apjomīgs un komplicēts pierādījumu kopums, tiek piedāvāts vērsties pret darba devējiem, kas izmaksā nelikumīgu darba samaksu. Diskusijas par darba samaksas nelikumīgas izmaksāšanas ieviešanu Krimināllikumā turpinās.²¹

Atskatoties uzņēmējdarbības attīstības vēsturē pēc neatkarības atjaunošanas uz noziedzīgu nodarījumu tautsaimniecībā apkarošanas praksi, problēmām un sarežģījumiem, autors nonācis pie atziņām un risinājumiem, kas būtu jāmaina uzņēmējdarbības un tajā iespējamo noziedzīgo nodarījumu apkarošanā. Vispirms trāpīgs ir minētā uzņēmēja raksturojums, bet tas, savukārt, apliecina to, ka ne katra persona var būt uzņēmējs, tātad ļoti būtiskas valsts budžeta ieņēmumu daļas maksātājs. Pašos pamatos visvienkāršāk ir definēt un atspoguļot vajadzības. Daudz grūtāk ir gūt peļņu, samaksāt nodokļus un nodevas valstij. Cilvēciski, bet ne valstiski ir saprotama veiksmīga uzņēmēja nostāja, ka tieši es esmu konkrēto naudu nopelnījis un kāpēc man vispār ar kādu tās daļu būtu jādalās? Tāda izpratne agri vai vēl nonāk pretrunā ar valsts represīvajām noziedzīgu nodarījumu apkarošanas iespējām. Autors uzskata, ka “nosacīti” abām pusēm vienai otra ir jānovērtē un ar zināmiem nosacījumiem jāspēj izlīgt, vienoties par īpašiem kriminālprocesa pabeigšanas veidiem.

¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta lēmums krimināllietā Nr. 11250007609, SKK-3/2013 (publiski nav pieejams).

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas lēmums krimināllietā Nr. 15830113805, SKK-0169-14 (publiski nav pieejams).

²¹ VID vēstule par priekšlikumiem grozījumiem Krimināllikumā Saeimas Juridiskās komisijas Krimināltiesību politikas apakškomisijai (publiski nav pieejams).

Statistika liecina, ka sodi par noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā nav bargi, tie pamatā ir nosacīta brīvības atņemšana, naudas sods, piespiedu darbi. Laiks no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas līdz galīgajam nolēmumam kriminālprocesā ir ilgs, ne vienmēr valsts var atgūt nenomaksātos nodokļus un nodevas. Uzņēmēju vidē jau tā dominē viedoklis par to, ka nodokļu slogs ir par lielu, tas veicina izvairīšanos no nomaksas. Veiksmīgi uzņēmēji veikli atrod risinājumu arī situācijā, kad iespējama kriminālatbildība. Pašos pamatos valstij nebūtu jāpazaudē no savas redzesloka uzņēmējs, kurš ir veiksmīgs, bet ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu, īpaši, ja uzņēmējs atzīst savu vainu un ir gatavs atlīdzināt kaut daļu no valsts budžetā nesamaksātajiem nodokļiem vai nodevām, protams, svarīga ir samērība. Ļoti strikti definējot, ka visās situācijās jāizmeklē visas krimināllietas pilnā apjomā, pirmstiesas izmeklēšanas un lietas iztiesāšanas rezultāts var beigties ar salīdzinoši nelielu naudas sodu, neatgūtiem valsts ieņēmumiem, bet iztērētiem lieliem noziedzīgu nodarījumu apkarošanas resursiem vai vispār gadiem neizmeklētiem kriminālprocesiem. Autors uzskata, ka par atsevišķiem noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā ir iespējams izlīgt, iespējams vienošanās process, kriminālprocesa pabeigšana agrīnās stadijās, bet mērķim ir jābūt sodīšanai, veicinot arī uzņēmējdarbību. Varbūt mērķis ir pretrunīgs, bet risinājumi jāmeklē.

KL 218. panta 2. daļa ir smags noziegums, 3. daļa ir sevišķi smags noziegums. Līdzīgi arī KL 195. panta 2. daļa un attiecīgi 3. daļa ir smags un sevišķi smags noziegums. Apsūdzībās par minētajiem noziegumiem procesa virzītājiem nav izvēles iespēju piemērot KPL 379. panta 1. daļas 2. punktu. Autors uzskata, ka valsts arī KPL izpratnē var būt cietušais. Cietušā pārstāvis kriminālprocesos ir Valsts ieņēmumu dienests. Ar valsti jābūt iespējai izlīgt kriminālprocesā, taču minēto KL pantu sankcijas to nepieļauj. Tādēļ izlīguma iespējas kā procesa virzītāja izšķiršanās ir jāpaplašina, būtiski palielinot VID lomu nodarīto zaudējumu un atlīdzinātās daļas izvērtēšanā, kas būtu viens no būtiskiem kritērijiem, kādēļ procesa virzītājs pieņem lēmumu atbrīvot personu no kriminālatbildības vai ne. Tas varētu būt VID rakstveida uzņēmējdarbības un nodarīto zaudējumu samērības izvērtējums. Papildināms arī KPL 21. pants par tiesībām uz sadarbību.

Kopsavilkums

1. Ir atbalstāmi VID piedāvātajā redakcijā ieviest Krimināllikuma pantu par darba samaksu, ko darba devējs neatspoguļo grāmatvedības dokumentos, ja ar to radīts būtisks kaitējums:

Par darba samaksas nelikumīgu izmaksāšanu

Par darba samaksas nelikumīgu izmaksāšanu, ko darba devējs neatspoguļo grāmatvedības dokumentos, ja ar to radīts būtisks kaitējums.

2. KPL 21. pants "Tiesības uz sadarbību" papildināms ar 2. daļas 4. punktu:

4) Ministru kabineta noteiktajā kārtībā sadarboties ar valsti nodarīto zaudējumu atlīdzībai Valsts ieņēmumu dienesta noteiktajos apmēros.

Tā būtu iespēja VID saprātīgi vērtēt katra kriminālprocesa reālās iespējas atgūt nodokļos un nodevās nesamaksāto. Iespējams, paredzot daļēju zaudējumu atmaksu, bet atbalstot uzņēmējdarbības turpināšanu.

3. Lai būtu iespējams izlīgt starp uzņēmēju un valsti, KPL 379. panta 1. daļa papildināma ar sesto punktu:

6) persona, ka izdarījusi Krimināllikuma 218. p. un 195. p. paredzētos noziedzīgos nodarījumus un izlīgusi ar Valsts ieņēmumu dienestu Ministru kabineta noteiktā kārtībā, par ko procesa virzītājam iesniegts rakstisks iesniegums.

Izliģšanas kārtību noteiktu Ministru kabineta noteikumi. Ministru kabineta noteikumos nosakāma Valsts ieņēmuma dienesta iespēja vienoties ar uzņēmēju par zaudējumu atlīdzināšanas apjomu un vienkāršota procesa izvēli, paredzot arī daļēju zaudējumu atlīdzību ar zināmiem nosacījumiem.

Pētījumu atbalsta valsts pētījumu programma 5.2. "Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)".

The paper was supported by the National Research Program 5.2. "Economic Transformation, Smart Growth, Governance and Legal Framework for the State and Society for Sustainable Development – a New Approach to the Creation of a Sustainable Learning Community (EKOSOC-LV)".

Bibliogrāfija

Normatīvie akti

Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcija /Pamatlikums/. Rīga: Avots, 1988.

Latvijas Padomju Sociālistiskās republikas Augstākās Padomes deklarācija "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu". Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=75539>

Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodekss. Rīga: Avots, 1984.

Par uzņēmējdarbību: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1990. 18. oktobris, Nr. 42. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=72601

Par nodokļiem un nodevām: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1995. 18. februāris, Nr. 26 (309). Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=33946

Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=88966

Fizisko personu mantiskā stāvokļa un nedeklarēto ienākumu deklarēšanas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2011. 14. decembris, Nr. 196 (4594). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=241275>

Kriminālprocesa likums. Rīga: AFS, 2013.

Likums "Par valsts budžetu 2015. gadam": Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 30. decembris, Nr. 257 (5317). Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/271309-par-valsts-budzetu-2015-gadam>

Par pasākumu plānu ēnu ekonomikas apkaršanai. Ministru kabineta rīkojums Nr. 28. Rīgā 2010. gada 27. maijā. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=210924>

Juridiskās prakses materiāli

Latvijas Republikas Augstākās tiesas lēmums krimināllietā Nr. 15830113805, SKK-0169-14.
Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta lēmums krimināllietā Nr. 112500076609, SKK-3/2013.

Citi resursi

Ēnu ekonomika – Latvijas Republikas Finanšu ministrija. Pieejams: http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/tautsaimniecibas_analize/enu_ekonomi...

Ģenerālprokurora Ē. Kalnmeiera pārskats par prokuratūras darbu 2014. gadā. Pieejams: www.lrp.gov.lv/publicē/31230.htph

Profesiju pasaule. Uzņēmējs/komersants. Pieejams: <http://www.profesijupasaule.lv>

Putniņš T. J., Sauka A. Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009–2013. Pieejams: www.di.gov.lv/files/I_arnis_sauka_sse.pdf.

Valsts ieņēmumu dienesta Finanšu policijas pētījums (publiski nav pieejams).

VID vēstule par priekšlikumiem grozījumiem Krimināllikumā Saeimas Juridiskās komisijas Krimināltiesību politikas apakškomisijai (publiski nav pieejams).

ARESTA UZLIKŠANA JURIDISKĀS PERSONAS MANTAI UN AR TO SAISTĪTĀ PROBLEMĀTIKA

IMPOSITION OF AN ATTACHMENT ON PROPERTY OF A LEGAL ENTITY

Jekaterina Makurina, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes doktorante, Latvijas Nacionālās aizsardzības akadēmijas Drošības un stratēģiskās pētniecības centra pētniece

Summary

The possibility of imposition of an attachment on property of a legal entity is provided by the section 361 (*paragraph (1), (1¹) and (2)*) of the Criminal Procedure Law.

When the prescriptions set down by the legislation, precedent and legal doctrine have been established, the person directing the proceedings is entitled or even is obliged to impose an attachment on property of legal entity in order to ensure the enforcement of the final decision in the specific criminal procedure.

Imposition of an attachment on property can be called interdisciplinary legal institute.

Although criminal procedure and civil procedure both are united by the force of public rights, those legal frameworks are different, starting from the legal principles, which are characteristic to the every specific branch of the law, up to the different methods of statutory interpretation and development of the law.

It particularly applies to the imposition of an attachment on property of legal entity, where the procedural tool affects not only the specific legal entity, but also any natural persons who have any kind of connection to that legal entity.

Since imposition of an attachment on property is targeted to the limiting of the property rights, it is subject not only to regulation of the specific criminal procedure area, but also to the regulation of private law and civil law (area).

Realisation of attached property is also situated on the border between the two fields of law, it is mentioned both in the criminal procedure law and the civil procedure law. This fact does not facilitate the theoretical understanding and application of this *per se* complex legal institute.

Atslēgvārdi: aresta uzlikšana mantai, piespiedu ietekmēšanas līdzekļi.

Keywords: legal seizure of property, imposition of an attachment on property of legal entity.

Aresta uzlikšana mantai

Pēdējo gadu laikā ir strauji pieaudzis nolēmumu skaits, ko nepieciešams izpildīt piespiedu kārtā. Publiskās statistikas dati¹ liecina, ka ar katru gadu arvien pieaug zvērīnāto tiesu izpildītāju un maksātnešpējas administratoru pieteikumu

---

¹ Tiesu publiskie statistikas dati. Pieejams: https://tis.lursoft.lv/tisreal?Form=TIS_STAT_O&SessionId=82306F20B4E128DC9D9E19D17E295A01&groupid=tisstatcl&topmenuid=151 [aplūkots 2015. gada 20. martā].

skaits par izsoles akta apstiprināšanu, kas taisīti, izpildot kompetentu institūciju nolēmumus un pārdodot parādniekam piederošos nekustamos īpašumus piespiedu izsolēs. Ar nožēlu jāsecina, ka šāds pieteikumu kvantitātes pieaugums nav saistīts vienīgi ar ekonomiskās situācijas pasliktināšanos, parādnieka maksāspēju un finansiālo stāvokli kopumā. Dažreiz parādnieks veic apzināti ļaunprātīgas darbības, lai slēptu, atsavinātu vai apgrūtinātu sev piederošu mantu un tādējādi izvairītos no nolēmuma izpildes.

Lai nepieļautu situāciju, kad galīgo nolēmumu krimināllietā nevar izpildīt mantas neesamības dēļ, ticis izveidots Kriminālprocesa likuma² 361. pantā norādītais tiesību institūts. Mantas arests jeb juridiski korekti – aresta uzlikšana mantai ir viens no procesuālo piespiedu līdzekļu veidiem, ar kura palīdzību tiek nodrošināta galīgā nolēmuma izpilde krimināllietā par naudas summas piedziņu vai īpašuma tiesību pāreju.³ Lai gan apskatāmais tiesību institūts nebūt nav jauns, tomēr līdz pat šim brīdim pastāv virkne problēmu saistībā ar Kriminālprocesa likuma 28. nodaļas tiesību normu interpretāciju un piemērošanu, kā arī šo tiesību normu sasaisti ar citiem normatīvajiem aktiem.

Kriminālprocesa likums neatklāj aresta uzlikšanas mantai būtību un saturu, nenosaka tiesību institūta vietu kriminālprocesuālo tiesību sistēmā, neizskaidro, kādi ierobežojumi paredzēti mantas īpašniekam gadījumā, ja viņa mantai ir uzlikts arests mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšanai kriminālprocesā⁴. Vairāki jēdzieni tajā ir izteikti atklātā juridiskā jēdziena formā, līdz ar to tiesību piemērotājam pašam jānosaka tiesību normas interpretācijas vadlīnijas. Prakse pierāda, ka brīžiem procesa virzītāji Kriminālprocesa likuma robus piepilda ar citiem normatīvajiem aktiem neatbilstošu interpretāciju, tāpēc nereti procesa virzītāja noteiktās interpretācijas vadlīnijas nonāk pretrunā ar likumdevēja izvirzīto institūta mērķi.

Vairākos citos darbos⁵, kas veltīti aresta uzlikšanas mantai institūtam, uzmanība pamatā tika pievērsta fiziskās personas mantas arestam, konstatējot, ka analizējamā tiesību institūta normas ir nepilnīgas, pretrunīgas, bet brīžiem pat nepiemērojamas atbilstoši to garam. Aresta uzlikšana juridiskās personas mantai rada vēl vairāk jautājumu nekā fiziskajai personai piederošās mantas arests, sākot ar neizpratni par aresta uzlikšanas mantai saturu un to, vai konkrētās juridiskās personas manta vispār var tikt pakļauta arestam.

Juridiskās personas mantas arests

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 361. panta pirmo daļu, lai nodrošinātu mantisko jautājumu risinājumu kriminālprocesā, kā arī iespējamo mantas konfiskāciju, kriminālprocesā uzliek arestu aizturētā, aizdomās turētā vai apsūdzētā mantai, arī mantai, kas viņiem pienākas no citām personām, vai to personu mantai, kuras ir materiāli atbildīgas par aizdomās turētā vai apsūdzētā rīcību. Tāpat

² Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74 (3232).

³ Liede A. Kriminālprocess un tiesu pierādījumi. Rīga: Zvaigzne, 1970, 192.–195. lpp.

⁴ Lapina J. Aresta uzlikšanas mantai, kas reģistrēta publiskajos reģistros, saturs. Juridiskās zinātnes teorētiskie un praktiskie problēmjautājumi. Juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu III zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 78.–79. lpp.

⁵ Vairāk par mantas aresta juridisko dabu sk.: Lapina J. Aresta uzlikšana mantai. Jurista Vārds, 2011. 9. augusts, Nr. 32 (679).

arestu var uzlikt mantai, lai nodrošinātu konfiscējamā noziedzīgā nodarījuma rīka vērtības piedziņu, ja šis rīks pieder citai personai. Arestu var uzlikt arī noziedzīgi iegūtai vai ar kriminālprocesu saistītai mantai, kas atrodas pie citām personām.

Tulkojot minēto tiesību normu ar teleoloģiskās un sistēmiskās metodes palīdzību, secināms, ka arestu juridiskās personas mantai, pamatojoties uz Kriminālprocesa likuma 361. panta pirmo daļu, var uzlikt gadījumā, ja juridiskās personas *manta pienākas* aizturētā, aizdomās turētā vai apsūdzētā mantai⁶. Šajā sakarā jānorāda, ka iepriekš citētās tiesību normas priekšraksti nav īpaši veiksmīgi konstruēti no juridiskās tehnikas viedokļa, jo aresta uzlikšana mantai savā ziņā ir tikai pagaidu nodrošinājuma līdzeklis, kas piemērojams pirms galīgā nolēmuma kriminālprocesā.⁷ Kurā brīdī un kura persona lems par to, ka kriminālprocesā neiesaistītās juridiskās personas manta pienākas kriminālprocesā iesaistītajai personai, nav saprotams, tāpēc juridiski korektāk būtu pārformulēt Kriminālprocesa likuma 361. panta pirmajā daļā izteikto apgalvojumu “manta pienākas” varbūtības formā – “ja pastāv pamats uzskatīt, ka manta pienākas”.

Ir būtiski norādīt, ka saskaņā ar iepriekš minēto pantu arestu var uzlikt arī noziedzīgi iegūtai mantai, kas teorētiski var atrasties juridiskās personas īpašumā, taču likumdevējs bija ārkārtīgi neuzmanīgs, izmantojot šajā tiesību normā vārdu salikumu “noziedzīgi iegūtai mantai”. Kriminālprocesa likuma 356. panta nosacījumi paredz, ka par noziedzīgi iegūtu manta kļūst tikai ar kāda nolēmuma pieņemšanas jeb spēkā stāšanās brīdi. Šajā nolēmumā vienlaikus ir izlemjams arī jautājums par šīs mantas atdošanu, konfiscēšanu vai realizēšanu. Ņemot vērā to, ka mantas aresta vispārīgais mērķis ir nodrošināt galīgā nolēmuma izpildi krimināllietā par naudas summas piedziņu vai īpašuma tiesību pāreju, ārpus loģikas paliek likumā paredzētā iespēja piemērot mantas arestu pēc tam, kad manta jau ir atzīta par noziedzīgi iegūtu. Acīmredzami konkrētajā gadījumā ir pamats runāt par terminoloģijas neprecizitāti, taču, lai to sakārtotu, būtu ieteicams aizstāt citētajā tiesību normā “noziedzīgi iegūtu mantu” ar “potenciāli noziedzīgi iegūtu mantu”.

Aresta uzlikšana mantai procesos par piespiedu līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai

Īpašas uzmanības vērts ir jautājums par aresta uzlikšanu juridiskās personas mantai procesos par piespiedu līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 361. panta otro daļu arestu mantai var uzlikt arī procesos par piespiedu līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai un par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanu, ja ir nepieciešams nodrošināt mantisko jautājumu risinājumu kriminālprocesā vai iespējamo likvidāciju, vai naudas piedziņu, vai mantas konfiskāciju.

Vispirms ir jānorāda, ka kārtējo reizi likumdevējs nav ievērojis konsekventas terminoloģijas veidošanas principu, jo juridiskajai personai ir piemērojami “piespiedu ietekmēšanas līdzekļi”, nevis “piespiedu līdzekļi” un norādītās panta daļas kontekstā likumdevējs noteikti ir vēlēties iekļaut pirmo variantu. Lai nerastos pārpratumi šīs tiesību normas piemērošanā, būtu ieteicams izteikt tiesību institūtu, kas norādīts Kriminālprocesa likuma 361. panta otrajā daļā, tādā redakcijā, kas

⁶ Lapina J. Aresta uzlikšana mantai. Jurista Vārds, 2011. 9. augusts, Nr. 32 (679).

⁷ Liede A. Kriminālprocess un tiesu pierādījumi. Rīga: Zvaigzne, 1970, 192.–195. lpp.

atbilst tiesību institūta nosaukumam citās tiesību normās un pat citos normatīvajos aktos.

Krimināllikuma 70.² pants noteic, ka juridiskajai personai kā piespiedu ietekmēšanas līdzekli var noteikt likvidāciju, tiesību ierobežošanu, mantas konfiskāciju vai naudas piedziņu⁸. Aresta uzlikšana juridiskās personas mantai, lai nodrošinātu mantas konfiskāciju vai naudas piedziņu, kaut arī procesuāli nav sakārtota, taču teleoloģiski saprotama, kam ir būtiska nozīme jebkura tiesību institūta piemērošanā. Ja tiesību piemērotājam, kas konkrētajā gadījumā ir procesa virzītājs, saprotams tiesību institūta piemērošanas mērķis, zināms, kādu rezultātu viņš vēlas sasniegt, piemērojot šo līdzekli, tad rodas kaut vai teorētiskā iespēja, ka likuma robi un nepilnības tiks aizpildīti vai interpretēti atbilstoši likuma garam, ievērojot citu normatīvo aktu prasības.

To pašu diemžēl nevar teikt par aresta uzlikšanu juridiskās personas mantai, lai nodrošinātu juridiskās personas likvidāciju. Atbilstoši Krimināllikuma 70.³ panta pirmajai daļai likvidācija ir juridiskās personas darbības piespiedu izbeigšana un likvidācija *per se* nevar būt patstāvīgs pamats mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšanai.

Iespējams, norādi uz mantas arestu kā līdzekli likvidācijas nodrošināšanai likumdevējs saistījis ar Krimināllikuma 70.³ panta trešajā daļā norādīto, ka, likvidējot juridisko personu, valsts īpašumā bez atlīdzības atsavināma visa tās īpašumā esošā manta, taču arī tāda juridiskās personas manta faktiski tiek arestēta, lai nodrošinātu mantas konfiskāciju, nevis juridiskās personas likvidāciju. Ņemot vērā to, ka Kriminālprocesa likuma 361. panta otrajā daļā jau ir sastopama norāde uz mantas konfiskāciju, nav nepieciešams paturēt minētajā tiesību normā atsauci uz likvidāciju, jo likvidācija ir juridiski sarežģīts normatīvajos aktos reglamentēts process, kura izpildi nevar nodrošināt ar mantas arestu.

Zināmas pārdomas rada arī Krimināllikuma 70.³ panta trešās daļas imperatīvais raksturs. Vērtējot to kopsakarā ar citām procesuālajām un materiālajām tiesību normām, secināms, ka, likvidējot juridisko personu, ir obligāti bez atlīdzības atsavināma jeb, citiem vārdiem, konfiscējama visa juridiskajai personai piederošā manta. Ievērojot to, ka šī tiesību norma ir iekļauta Krimināllikumā, tai ir materiāltiesisks raksturs, līdz ar to mantas atsavināšana bez atlīdzības (konfiskācija) ir iekļaujama nolēmumā par juridiskās personas likvidāciju.

Kaut arī Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes likuma⁹ 12. un 13. pantā ir norādīts, ka, piemērojot likvidāciju, likvidējamās juridiskās personas darbinieku un kreditoru prasījumus apmierina normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā, izveidojas savā ziņā tiesību normu kolīzija ar Krimināllikuma 70.³ panta trešo daļu. Konkrētajā situācijā nevar runāt par vispārējo likumu un speciālo likumu, jo Krimināllikums ir materiālo tiesību normu kopums, bet Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes likuma mērķis ir noteikt kārtību, kādā izpildāmi spriedumi par juridiskās personas likvidāciju.

Pie šādiem apstākļiem secināms, ka tiesību normas savā starpā nav sakārtotas. Iepriekš minētā situācija par pretrunīgajām tiesību normām jau tuvākajā nākotnē var radīt virkni problēmu saistībā ar spēkā esoša sprieduma par juridiskās personas likvidāciju izpildīšanu. Tā kā mantas konfiskācija valsts labā ir neatņemama likvidācijas procesa sastāvdaļa, kas norādīta materiālajā tiesību normā,

⁸ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

⁹ Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes likums: Latvijas Republikas likums.

attiecīgajam ierakstam ir jāparādās spriedumā par juridiskās personas likvidāciju, savukārt maksātnespējas administrators, veicot likumā noteiktos pasākumus, nav tiesīgs pēc saviem ieskatiem grozīt sprieduma rezolutīvo daļu un kādu mantas daļu novirzīt darbinieku vai kreditoru prasījumu segšanai, kas ir absolūti nelōģiski.

Ņemot vērā iepriekš minēto, lai turpmāk šajā sakarā nerastos jebkādi pārpratumi, Krimināllikuma 70.³ panta trešā daļa būtu papildināma ar vārdiem “kas palikusi pēc kreditoru un darbinieku prasījumu apmierināšanas”.

Secinājumi

1. Arestu juridiskās personas mantai, pamatojoties uz Kriminālprocesa likuma 361. panta pirmo daļu, var uzlikt gadījumā, ja juridiskās personas *manta pienākas* aizturētā, aizdomās turētā vai apsūdzētā mantai. No Kriminālprocesa likuma priekšrakstiem nav saprotams, kura persona un kurā brīdī lems jautājumu par to, ka kriminālprocesā neiesaistītās juridiskās personas manta pienākas kriminālprocesā iesaistītajai personai, tāpēc Kriminālprocesa likuma 361. panta pirmajā daļā izteiktais apgalvojums “manta pienākas” būtu jāaizstāj ar vārdiem “ja pastāv pamats uzskatīt, ka manta pienākas”.
2. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 361. panta pirmo daļu arestu var uzlikt arī noziedzīgi iegūtai mantai, taču Kriminālprocesa likuma 356. panta nosacījumi paredz, ka par noziedzīgi iegūtu manta kļūst tikai ar kāda nolēmuma pieņemšanas jeb spēkā stāšanās brīdi, tāpēc vārdi “noziedzīgi iegūtu mantu” būtu aizstājami ar vārdiem “potenciāli noziedzīgi iegūtu mantu”.
3. Juridiskajai personai ir piemērojami “piespiedu ietekmēšanas līdzekļi”, nevis “piespiedu līdzekļi”, tāpēc Kriminālprocesa likuma 361. panta otrajā daļā vārdi “piespiedu līdzekļi” būtu aizstājami ar vārdiem “piespiedu ietekmēšanas līdzekļi”.
4. Atbilstoši Krimināllikuma 70.³ panta pirmajai daļai likvidācija ir juridiskās personas darbības piespiedu izbeigšana, tāpēc likvidācija nevar būt par aresta uzlikšanas mantai (mantisko jautājumu risināšanas nodrošināšanas) mērķi.
5. Ņemot vērā to, ka Kriminālprocesa likuma 361. panta otrajā daļā jau ir sastopama norāde uz mantas konfiskāciju, vārdi “vai likvidāciju” būtu izslēdzami no iepriekš minētās tiesību normas.
6. Mantas konfiskācija valsts labā ir neatņemama likvidācijas procesa sastāvdaļa, taču, lai neveidotos tiesību normu kolīzija, Krimināllikuma 70.³ panta trešā daļa būtu jāpapildina ar vārdiem “kas palikusi pēc kreditoru un darbinieku prasījumu apmierināšanas”.

Pētījumu atbalsta valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

The paper was supported by the National Research Program 5.2. “Economic Transformation, Smart Growth, Governance and Legal Framework for the State and Society for Sustainable Development – a New Approach to the Creation of a Sustainable Learning Community (EKOSOC-LV)”.

NOILGUMA REGULĒJUMS APDROŠINĀŠANAS LĪGUMĀ

LIMITATION PERIOD REGULATION IN INSURANCE CONTRACT

Vadims Mantrovs, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

This article discusses the limitation period regulation in insurance contract from the point of view of the effective Latvian Act “On Insurance Contracts”. By providing the regulation of limitation period in relation to claims arising from an insurance contract, this act envisages a procedure of two stages for submitting a claim for payment of insurance redress. If the prescription period is regulated in the first stage, when this claim should be submitted to an insurance undertaking, this act does not provide any regulation for the second stage, when an insured entity is entitled to dispute the refusal of the insurance undertaking to satisfy that claim. This article provides an analysis of the Latvian court practice position regarding this issue and offers solutions for improvement of the regulation of limitation period in insurance contract in the above Latvian Act.

Atslēgvārdi: apdrošināšanas līgums, noilgums, apdrošināšanas atlīdzība, pieteikuma iesniegšana apdrošinātājam, prasības celšana tiesā.

Keywords: insurance contract, limitation period, insurance redress, filing an application to an insurance undertaking, bringing a claim to court.

Ievads

Likumā “Par apdrošināšanas līgumu”¹ ietvertais apdrošināšanas līguma regulējums paredz speciālas tiesību normas virknei saistību tiesību jautājumu iepretim “vispārīgajiem darījumu noteikumiem”, kurus paredz *Latvijas Republikas 1937. g. Civillikums (Civillikums)*². Noilgums ir viens no šādiem saistību tiesību jautājumiem. Saistībā ar noilgumu apdrošināšanas līgumā var identificēt virkni starpdisciplināru aspektu. Noilguma regulējums apdrošināšanas līgumā aptver ne vien juridisko aspektu, kas izpaužas speciālajā tiesiskajā regulējumā, bet arī citus aspektus. Viens no šādiem aspektiem ir ekonomiskais aspekts. No apdrošināšanas līguma specifikas viedokļa šī aspekta izpausme apdrošināšanas līgumā var tikt raksturota no dažādu skatu punktu viedokļa. No vienas puses, noilguma ekonomiskais aspekts attiecas uz apdrošināmā riska vērtēšanu un tādējādi arī apdrošināšanas

¹ Par apdrošināšanas līgumu: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 30. jūnijs, Nr. 188/189.

² Likuma “Par apdrošināšanas līgumu” 6. panta trešā daļa.

prēmijas apmēra aprēķināšanu.³ No otras puses, noilguma termiņš ietekmē apdrošinātāja izmaksas, kas izpaužas apdrošināmās prēmijas apmērā, jo saskaņā ar *Apdrošināšanas sabiedrību un to uzraudzības likumu*⁴ noilguma termiņš tiek ņemts vērā iespējamo apdrošināja saistību novērtējumā saistībā ar tehnisko rezervju apmēra noteikšanu.⁵ Tāpat noilguma regulējumā būtu jāņem vērā sociālais aspekts, jo noilguma termiņš ietekmē sabiedrības drošību un interešu aizsardzību⁶, līdz ar to noilguma termiņš nevar būt nesamērīgi īss vai sarežģīti nosakāms. Šo aspektu kontekstā apdrošināšanas līguma regulējumam, tostarp noilguma gadījumā, būtu jānodrošina apdrošinātāja, apdrošināto personu⁷ un sabiedrības interešu līdzsvars. Latvijas situācijā noilguma regulējums apdrošināšanas līguma gadījumā ir neskaids un var izraisīt dažādas interpretācijas, kā tiks atklāts tālākajā šī raksta tekstā. Šo iemeslu dēļ šis raksts aptver noilguma regulējuma vērtējumu saistībā ar apdrošināšanas līgumu, atspoguļojot regulējuma problēmjautājumus un sniedzot priekšlikumus regulējuma pilnveidošanai.

Būtu jāatrunā, ka šis raksts aptver apdrošināšanas līguma vispārīgo regulējumu, kurš ietverts likumā *Par apdrošināšanas līgumu*, un neaptver speciālus apdrošināšanas līguma veidus: apdrošināšanas līgumu pārāpdrošināšanā⁸, jūras apdrošinājumā⁹ vai transportlīdzekļu vadītāju civiltiesiskās atbildības obligātajā apdrošināšanā¹⁰.

Regulējums

Eiropas Savienības regulējums

Pēc būtības Eiropas Savienības (ES) regulējums nesatur vispārēju¹¹ apdrošināšanas līguma regulējumu no saistību tiesiskā viedokļa, ņemot vērā to, ka Eiropas Komisijas priekšlikums¹² neguva politisku atbalstu¹³ un tika atsaukts¹⁴. Līdz ar to

³ Par riska vērtējumu no apdrošinātāja viedokļa sk., piemēram, Clarke M. *Policies and Perceptions of Insurance: An Introduction to Insurance Law*. Oxford: Clarendon Press, 1997, pp. 38–41; Jerry II R. H., Richmond D. L. *Understanding Insurance Law*, 4th edn. New York: LEXIS Publishing, 2007, pp. 7–13.

⁴ Apdrošināšanas sabiedrību un to uzraudzības likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 30. jūnijs, Nr. 188/189.

⁵ *Apdrošināšanas sabiedrību un to uzraudzības likuma* 1. panta 9. punkts, 39. panta otrā daļa.

⁶ Par apdrošināšanas līguma vērtējumu no sabiedrības viedokļa sk.: Wagner G. *Tort Liability and Insurance: Comparative Report and Final Conclusions*. In: Wagner G. (ed.). *Tort Law and Liability Insurance, Tort and Insurance Law*, Vol. 16. Wien: Springer-Verlag, 2005.

⁷ Ar šo jēdzienu šajā rakstā aptvertas personas, kuras tiesīgas saņemt apdrošināšanas atlīdzību, proti, apdrošinātais īpašuma apdrošināšanā (apdrošināšanā pret bojājumiem un zaudējumiem), trešā persona (proti, cietušais) civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā un labuma guvējs personu apdrošināšanā (sk. likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 1. pantu).

⁸ Pārāpdrošināšanas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2008. 2. jūlijs, Nr. 100.

⁹ Jūras kodekss: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2003. 18. jūnijs, Nr. 91.

¹⁰ Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2004. 27. aprīlis, Nr. 65 (OCTA likums).

¹¹ Izņemot atsevišķus fragmentāri regulētus apdrošināšanas līguma aspektus, kuri izkaisīti pa dažādiem ES normatīvajiem aktiem.

¹² European Commission, 'Proposal for a Council Directive on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to insurance contracts' COM(79) 355 final.

¹³ Weber-Rey D. *Harmonisation of European Insurance Contract Law*. In: Vogenauer S., Weatherill S. (eds.). *The Harmonisation of European Contract Law: Implications for European Private Laws, Business and Legal Practice*. Portland: Hart Publishing, 2006, p. 215; R. Merkin, A. Rodger, *EC Insurance Law*. London and New York: Longman, 1997, p. 37.

¹⁴ Withdrawal of certain proposals and drafts from the Commission to the Council [1993] OJ C228/4.

noilguma termiņu ES apdrošināšanas tiesības nekad nav regulējušas¹⁵, tai skaitā nedz tā sauktās trīs dzīvības un nedzīvības apdrošināšanas direktīvu paaudzes¹⁶, nedz *Kodificējošā dzīvības apdrošināšanas Direktīva*¹⁷, nedz *Maksātspējas II Direktīva*¹⁸. Tāpēc apdrošināšanas līguma noilguma regulējums ietilpst pilnīgā ES dalībvalstu kompetencē.

Latvijas regulējums

Saskaņā ar likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 6. panta trešās daļas noteikumiem apdrošināšanas līguma regulējuma vispārīgās normas, proti, “vispārīgie darījuma noteikumi”, ietvertas *Civillikumā*. Viens no šādiem noteikumiem ir noilgums, kura vispārējais regulējums ietverts *Civillikuma* Saistību tiesību desmitās nodaļas astotā apakšnodaļā “Noilgums”. Saskaņā ar *Civillikuma* 1893. pantu saistību tiesības izbeidzas, ja tiesīgā persona tās pienācīgi neizlieto likuma noteiktā noilguma termiņā. Tai pašā laikā apdrošināšanas līguma gadījumā noteikti speciālie noilguma termiņi. Tā, piemēram, likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. pants, kas attiecas uz visiem apdrošināšanas līgumiem¹⁹, paredz speciālus noteikuma termiņus, kas pamatojas uz apdrošināšanas atlīdzības prasījuma pieteikšanas divposmu sistēmu. Saskaņā ar minētā likuma 32. panta pirmo daļu pirmajā posmā prasījums tiek pieteikts apdrošinātājam un apdrošinātāja atteikuma gadījumā šis atteikums apstrīdams tiesā. Saskaņā ar šo pašu normu tiesības iesniegt apdrošinātājam paziņojumu ir atkarīgas no konkrētā apdrošināšanas līguma veida. Noilguma termiņš apdrošināšanas atlīdzības prasījuma pieteikšanā apdrošinātājam atbildības apdrošināšanā²⁰ vai dzīvības apdrošināšanā ir 10 gadi, bet pārējos gadījumos, proti, īpašuma apdrošināšanā (t. i., apdrošināšanā pret zaudējumiem un bojājumiem) un personu apdrošināšanas veidos, izņemot dzīvības apdrošināšanu, – 3 gadi.

Tai pašā laikā likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta otrā daļa paredz, ka “[p]ārējās saistību tiesības, kas izriet no apdrošināšanas līguma, izbeidzas, ja persona tās neizmanto divu gadu laikā”. Apdrošināšanas atlīdzības prasījums kā saistība, kas izriet no apdrošināšanas līgumā ietvertās saistību tiesības izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību saskaņā ar līguma noteikumiem²¹, rodas apdrošinātā riska iestāšanās brīdī, un negrozītā veidā pastāv gan prasījuma izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību pieteikšanas brīdī apdrošinātājam, gan apdrošinātāja atteikuma (ja vien netiek pieņemts citāds lēmums) brīdī, gan prasības celšanas brīdī. Nevienā

¹⁵ Sal.: Basedow J., Birds J., Clarke M., Cousy H., Heiss H. (eds.). *Principles of European Insurance Contract Law (PEICL)*. Munich: sellier.european law publishers, 2009, p. 223.

¹⁶ Par trīs dzīvības un nedzīvības apdrošināšanas direktīvu paaudzēm sk. plašāk, piemēram, Merkin R., Rodger A. *EC Insurance Law*. London and New York: Longman, 1997, vai McGee A. *The Single Market in Insurance: Breaking Down the Barriers*. Aldershot and Brookfield: Ashgate and Dartmouth, 1998, pp. 7–11.

¹⁷ Eiropas Parlamenta un padomes Direktīva 2002/83/EK (2002. gada 5. novembris) par dzīvības apdrošināšanu. Īpašais izdevums: nodaļa 06, sējums 006, 3.–54. lpp.

¹⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/138/EK (2009. gada 25. novembris) par uzņēmējdarbības uzsākšanu un veikšanu apdrošināšanas un pārapirošināšanas jomā (Maksātspēja II). OV, L 335, 17.12.2009., 1.–155. lpp.

¹⁹ Tai pašā laikā speciālajos likumos saistībā ar speciālajiem apdrošināšanas līgumiem noteikti atšķirīgi noilguma termiņi, piemēram, *OCTA likumā* (sk. *OCTA likuma* 38. panta trešo un ceturto daļu). Speciālie likumi citos apdrošināšanas veidos, kā norādīts iepriekš, šajā rakstā netiek aplūkoti.

²⁰ Atbildības apdrošināšanā alternatīvi ir noteikts arī atsevišķs termiņš, proti, 3 gadi no līguma termiņa izbeigšanās datuma (likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta trešā daļa).

²¹ Sal. ar apdrošināšanas līguma leģāldefiniciju, kura regulēta likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 1. panta piektajā punktā.

no šiem gadījumiem apdrošināšanas atlīdzības prasījums nepārgrozās un nemaina savu raksturu. Līdz ar to formulējums “citas saistību tiesības”, kurš paredzēts likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta otrajā daļā, attiecas nevis uz apdrošināšanas atlīdzības prasījumu, jo nekāda “cita saistību tiesība” saistībā ar šo prasījumu nerodas apdrošinātāja atteikuma brīdī izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību, bet gan uz citiem prasījumiem, kas izriet no apdrošināšanas līguma. Šādi prasījumi varētu būt, piemēram, apdrošinātāja prasījums par noteiktu dokumentu iesniegšanu vai nesaņemtās prēmijas daļas samaksu²² vai izmaksātās apdrošināšanas atlīdzības atprasišana no personas, kas to saņēmusi.²³ Tikpat labi šādu prasījumu var izvirzīt apdrošinājuma ņēmējs vai apdrošinātais (trešā persona vai labuma guvējs), piemēram, par apdrošināšanas līguma izteikšanu rakstveida formā vai par pārmaksātās prēmijas atmaksu, vai prēmijas atmaksu par neizmantoto laiku.²⁴

Savukārt likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta pirmās daļas regulējums aptver vien pirmo posmu, nevis noilguma termiņu otrajā posmā, proti, cik ilgā laikā apstrīdēt apdrošinātāja atteikumu. Tāpēc rodas likumsakarīgs jautājums par to, kāds ir noilguma termiņš apdrošinātāja atteikuma apstrīdēšanai tiesā. Šo situāciju apgrūtina tas, ka nedz likumprojekta, ar kuru izteikta likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta pirmā daļa jaunajā redakcijā, anotācija²⁵, nedz šī likumprojekta apspriešana Saeimā²⁶ nenorāda ne uz diskusiju par šo normu, ne uz izpratni, kā šī norma būtu izprotama.

Viena interpretācijas iespēja būtu, ka likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta pirmajā daļā paredzētais noilguma termiņš aptver abus posmus; otra iespēja būtu tulkot šo normu tā, ka šī likuma 32. panta pirmajā daļā paredzētais noilguma termiņš aptver vien pirmo posmu (prasījuma pieteikšanu apdrošinātājam), taču ne otro posmu (apdrošinātāja atteikuma apstrīdēšanu tiesā). Ja pastāv otrais variants, rodas jautājums par to, vai otrajam posmam piemērojams vispārējais noilguma termiņš vai tie paši termiņi, kas paredzēti minētā likuma 32. panta pirmajā daļā.

Skaidrību šajā jautājumā ieviesa Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments, kurš savā 2014. gada 12. marta spriedumā lietā Nr. SKC-184/2014 noslēcās par labu tam, ka otrajam posmam paredzētais noilguma

²² Eiropas apdrošināšanas tiesību principi, ko sagatavojuši t. s. Insbrukas grupa, izdala atsevišķu noilguma termiņu viena gada apmērā apdrošinātāja prasījumam par apdrošināšanas prēmijas samaksu (Article 7:101. In: Basedow J., Birds J., Clarke M., Cousy H., Heiss H. (eds.). *Principles of European Insurance Contract Law (PEICL)*. Munich: sellier.european law publishers, 2009, p. 223). Tai pašā laikā ES dalībvalstis parasti neparedz atsevišķu noilgumu apdrošināšanas prēmijas prasījumam, izņemot atsevišķas dalībvalstis (sk. plašāk: Basedow J., Birds J., Clarke M., Cousy H., Heiss H. (eds.). *Principles of European Insurance Contract Law (PEICL)*. Munich: sellier.european law publishers, 2009, pp. 223–224).

²³ Regresa prasība uz šādu gadījumu neattiecas, jo šāda persona nav uzskatāma par personu, kas ir atbildīga par zaudējumiem (likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta pirmā daļa).

²⁴ Sal. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 12. marta spriedums lietā Nr. SKC-184/2014, 8.2. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament1/2014/SKC-184-2014.doc> [aplūkots 2015. gada 16. martā].

²⁵ Likumprojekta “Grozījumi likumā “Par apdrošināšanas līgumu”” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/06A456D084843358C225724400A2052?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 16. martā].

²⁶ Latvijas Republikas 9. Saeimas ziemas sesijas trešās sēdes, kas notika 2007. gada 25. janvārī, stenogramma. Pieejams: <http://www.saeima.gov.lv> [aplūkots 2015. gada 16. martā]; Latvijas Republikas 9. Saeimas ziemas sesijas sestās sēdes, kas notika 2007. gada 15. februārī, stenogramma. Pieejams: <http://www.saeima.gov.lv> [aplūkots 2015. gada 16. martā]; Latvijas Republikas 9. Saeimas ziemas sesijas desmitās sēdes, kas notika 2007. gada 15. martā, stenogramma. Pieejams: <http://www.saeima.gov.lv> [aplūkots 2015. gada 16. martā].

terminš nav noteikts speciālajā likumā, proti, likumā “Par apdrošināšanas līgumu”, līdz ar to piemērojams vispārējais noilguma regulējums, kurš paredzēts *Civillikumā*. Likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta pirmo daļu iztulkoja Civillietu departaments tā, ka

“speciālā tiesību norma termiņu, kādā apdrošinājumaņēmējs var celt prasību tiesā pret apdrošinātāju par apdrošinātā riska iestāšanās gadījumā neizmaksātās apdrošināšanas atlīdzības piedziņu, neregulē, tādēļ atbilstoši vispārējai tiesību normai – *Civillikuma* 1895. pantam – tas ir desmit gadi, skaitot no dienas, kad apdrošinātājs ir atteicies izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību”.

Alternatīvs pamats šādam uzskatam būtu cita *Civillikuma* norma, kura paredz, ka atgādīnājuma gadījumā parādniekam (šajā gadījumā pieteikuma iesniegšana apdrošinātajam apdrošināšanas atlīdzības pieteikšanas pirmajā posmā, kas analizēts iepriekš) noilgums tiek pārtraukts un sākas jauns noilguma termiņa tecējums.²⁷ Tai pašā laikā, neesot minētajam spriedumam, būtu iespējams citāds risinājums par termiņa apmēru uz komercdarījumu regulējuma pamata, ņemot vērā to, ka apdrošināšanas līgums ir komercdarījums (*Komerclikuma*²⁸ 388.–389. pants), tāpēc varētu tikt piemērots arī *Komerclikuma* D daļā paredzētais trīs gadu komercdarījumu noilgums.²⁹ Atšķirībā no citu valstu regulējuma Latvijas tiesības neatzīst iespēju grozīt noilguma termiņu ar pušu vienošanos.³⁰

Citu valstu regulējums

Citu Eiropas valstu pieeja noilguma regulējumā ir dažāda. Tam par pamatu ir tas, ka apdrošināšanas līgumu jautājumi, kā iepriekš norādīts, nav harmonizēti ES līmenī. Līdzīgi kā Latvijas regulējuma gadījumā tādās atsevišķās Eiropas valstīs kā, piemēram, Igaunijā³¹, Lietuva³² vai Polijā³³, ir paredzēts speciāls noilguma termiņš apdrošināšanas līgumā.³⁴ Savukārt citās valstīs, piemēram, Vācijā, nav paredzēts speciāls noilguma termiņš apdrošināšanas līguma gadījumā³⁵. Šo valstu prakse ir arī dažāda noilguma pārtraukšanas gadījumā. Vācijas un Polijas gadījumā noilguma termiņš tiek pārtraukts uz apdrošinātāja lēmuma pieņemšanas laiku.³⁶ Savukārt Lietuvā un Igaunijā noilguma pārtraukuma gadījumā sākas jauna termiņa tecējums.³⁷ Igaunijā jaunais termiņš ir 10 gadi pretēji trīs gadu termiņam apdrošināšanas pieteikuma iesniegšanai apdrošinātajam.³⁸

²⁷ *Civillikuma* 1905. pants kopsakarā ar 1902. un 1903. pantu.

²⁸ *Komerclikums*: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2000. 4. maijs, Nr. 158/160.

²⁹ *Komerclikuma* 406. pants.

³⁰ Jerry II R. H., Richmond D. L. *Understanding Insurance Law*, 4th edn. New York: LEXIS Publishing, 2007, pp. 622–625 (ASV); Basedow J., Birds J., Clarke M., Cousy H., Heiss H. (eds.). *Principles of European Insurance Contract Law (PEICL)*. Munich: sellier.european law publishers, 2009, pp. 230–231 (Eiropas valstis).

³¹ Igaunijas Saistību tiesību likuma 475. panta pirmā daļa (trīs gadu noilguma termiņš).

³² Lietuvas Civilkodeksa 1.125. panta septītā daļa (viens gada noilguma termiņš).

³³ Polijas Civilkodeksa 819. panta pirmā daļa (trīs gadu noilguma termiņš).

³⁴ Sk. arī: Basedow J., Birds J., Clarke M., Cousy H., Heiss H. (eds.). *Principles of European Insurance Contract Law (PEICL)*. Munich: sellier.european law publishers, 2009, pp. 227–231.

³⁵ Vācijas *Civillikuma* 195. pants (trīs gadu noilguma termiņš); Vācijas *Apdrošināšanas līguma likums*.

³⁶ Vācijas *Apdrošināšanas līguma likuma* 15. pants; Polijas Civilkodeksa 819. panta ceturtā daļa.

³⁷ Lietuvas Civilkodeksa 1.130. panta pirmā un trešā daļa; Igaunijas Saistību tiesību likuma 475. panta otrā daļa.

³⁸ Igaunijas Saistību tiesību likuma 475. panta otrā daļa.

Priekšlikumi

Lai novērstu neskaidrības likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta pirmajā daļā un saglabātu labvēlīgo Latvijas likuma redakciju apdrošināto personu aizsardzībai, kas savukārt bija pamats³⁹ minētā likuma 32. panta jaunās redakcijas izteikšanai 2007. gadā⁴⁰, priekšlikums būtu saglabāt 32. panta pirmajā daļā noteiktos noilguma termiņus. Tai pašā laikā būtu lietderīgi noteikt noilguma pārtraukumu apdrošinātāja lēmuma pieņemšanas laikā. Taču apdrošinātāja atteikuma gadījumā izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību – jauna šī likuma 32. panta pirmajā daļā paredzētā noilguma termiņa tecējums. Līdz ar to priekšlikums būtu izteikt likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta pirmo daļu šādā redakcijā:

“(1) Noilguma termiņš prasījumam par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu dzīvības apdrošināšanā vai civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā ir 10 gadi no apdrošinātā riska iestāšanās dienas, bet pārējos apdrošināšanas veidos – 3 gadi no apdrošinātā riska iestāšanās dienas.”

Turklāt priekšlikums būtu papildināt minētā likuma 32. pantu ar šādu otro daļu, pārnumurējot pārējās daļas:

“(2) Prasījuma pieteikšana apdrošinātājam par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu pārtrauc šī pantā pirmajā daļā paredzētā noilguma termiņa tecējumu. Apdrošinātāja rakstveida atteikuma gadījumā sāk tecēt jauns šī panta pirmajā daļā paredzētais noilguma termiņš.”

Kopsavilkums

Raksts aplūko noilguma regulējumu apdrošināšanas līguma gadījumā, ņemot vērā šī regulējuma neskaidro raksturu. Lai novērstu likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta neskaidrību attiecībā uz noilguma termiņu apdrošinātāja atteikuma izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību apstrīdēšanai tiesā, rakstā ir norādīti konkrēti priekšlikumi šīs neskaidrības novēršanai. Vienlaikus jānorāda, ka šie priekšlikumi nespēj atrisināt pārējos problēmējautājumus saistībā ar minētā likuma piemērošanu no saistību tiesiskā viedokļa, tostarp attiecībā uz darījuma būtiskajām sastāvdaļām, informācijas sniegšanas pienākumu, apdrošināšanas atlīdzības izmaksas regulējumu u. c. Tādēļ būtu nepieciešams turpināt pētījumus likuma *Par apdrošināšanas līgumu* regulējuma pilnveidošanai un būtiskai kvalitatīvai uzlabošanai.

Pētījumu atbalsta valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

The paper was supported by the National Research Program 5.2. “Economic Transformation, Smart Growth, Governance and Legal Framework for the State and Society for Sustainable Development – a New Approach to the Creation of a Sustainable Learning Community (EKOSOC-LV)”.

³⁹ Likumprojekta “Grozījumi likumā “Par apdrošināšanas līgumu”” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/06A456D084843358C2257244004A2052?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 16. martā].

⁴⁰ Grozījumi likumā “Par apdrošināšanas līgumu”: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2007. 4. aprīlis, Nr. 56.

KRIMINĀLPROCESĀ AIZSKARTĀ MANTAS ĪPAŠNIEKA TIESISKAIS STATUSS UN TĀ AKTUĀLĀ PROBLEMĀTIKA

THE LEGAL STATUS OF THE OWNER OF PROPERTY INFRINGED DURING CRIMINAL PROCEEDINGS AND RELEVANT ISSUES THEREOF

Ārija Meikališa, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

Rather many persons are involved in criminal proceedings as a legally regulated process, which is dedicated to reaching fair regulation of criminal law relationship. Their status and the scope of authorisation granted to them differ radically depending upon their role, significance, permanence of involvement in criminal proceedings and other important factors. Nowadays the solutions to different property related issues have gained a particular relevance, which, inevitably, has also influenced the legal regulation and practical realisation of criminal proceedings. In dealing with issues of property in criminal proceedings, it is possible that not only the interests of the so-called regular participants of criminal proceedings, like, for example, the suspect, the defendant, the victim, etc., are affected, but also the interests of other persons, who do not have the so-called status of a permanent participant in criminal proceedings. In this respect, it is important to examine the person involved in criminal proceedings defined in Section 111(1) of Criminal Procedure Law – the owner of infringed property. The article examines the development of legal regulation regarding the owner of infringed property as a person involved in criminal proceedings from 2009, when this regulation was included into Criminal Procedure Law, until the moment of writing this article; it also provides an insight into the problematic issues in the understanding of this participant of proceedings and his legal status. By revealing the problematic issues, some proposals for solving them are expressed and, thus, also offered for public discussion.

Atslēgvārdi: kriminālprocesā aizskartais mantas īpašnieks, mantisko jautājumu risinājumā ieinteresēta persona.

Keywords: owner of property infringed during criminal proceedings, person interested in solving property issues.

Ievads

Kriminālprocesā kā tiesiski regulētā norisē, kas veltīta krimināltiesisko attiecību taisnīga neregulējuma sasniegšanai, iesaistīts ne mazums procesa dalībnieku. To statuss, piešķirto pilnvaru apjoms ir krasi atšķirīgs atkarībā no to lomas, nozīmes, darbības pastāvīguma kriminālprocesā un citiem nozīmīgiem faktoriem.

Dalībnieku loks un izmaiņas tajā ir tieši atkarīgas arī no citu kriminālprocesuālu pamatjautājumu risinājuma, piemēram, to jautājumu klāsta, kas pakļauts vai kurā pieļauts kriminālprocesuāls regulējums. Mūsdienās īpaši aktuāli ir dažādu mantisko jautājumu risinājumi, kas neizbēgami ir ietekmējuši arī kriminālprocesa tiesisko reglamentāciju un praktisko izpildījumu. Mantisko jautājumu risinājuma gaitā kriminālprocesā var tikt skartas ne tikai t. s. ierasto kriminālprocesa dalībnieku, kā, piemēram, aizdomās turētā, apsūdzētā, cietušā u. c., intereses, bet arī citu personu intereses, kurām attiecīgajā procesā nav t. s. pastāvīga dalībnieka statusa. Šajā aspektā nozīmīgi pievērsties Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 111-1. pantā noteiktajam kriminālprocesa dalībniekam – aizskartajam mantas īpašniekam.

Rakstā aplūkota aizskartā mantas īpašnieka kā kriminālprocesa dalībnieka tiesiskās reglamentācijas attīstība no 2009. gada, kad šāds tiesiskais statuss KPL tika iekļauts, līdz raksta tapšanas brīdim¹, kā arī sniegts ieskats šī procesa dalībnieka izpratnes un tiesiskā statusa problemātiskajos aspektos. Atklājot problemātiskos aspektus, izteikti un līdz ar to publiskai diskusijai nodoti atsevišķi priekšlikumi to risinājumam.

Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesiskās reglamentācijas attīstības apskats

Šobrīd spēkā esošais KPL tika pieņemts 2005. gada 1. aprīlī² un spēkā stājās 2005. gada 1. oktobrī, tādējādi nomainot līdz šim spēkā esošo Latvijas Kriminālprocesa kodeksu³ (turpmāk – LKPK). Šo likumu salīdzinoša analīze ļauj atzīt, ka kriminālprocesu reglamentējošo tiesību normu izmaiņas uzskatāmas par būtiskām un tās skārušas gan procesa pamatnoteikumus, uzbūvi, vispārīgos u. tml. jautājumus, gan arī konkrētu tiesisko jautājumu regulējumu. Kā būtiskas vērtējamas arī izmaiņas kriminālprocesa dalībnieku lokā, to izpratnē un tiesiskajos statusos⁴. KPL, salīdzinot ar LKPK, tika iekļauta atsevišķa nodaļa, kas veltīta kriminālprocesa dalībniekiem. Kā jau esmu norādījusi iepriekš⁵, šāda pieeja, lai arī vērtējama pozitīvi, tomēr netika konsekventi realizēta, jo ne visi kriminālprocesa dalībnieki tika iekļauti un tiesiski reglamentēti šajā nodaļā. Līdz ar to vairāku kriminālprocesa dalībnieku tiesiskā statusa reglamentācija epizodiski tika un joprojām ir iekļauta citās KPL nodaļās, savukārt vairākām personām, kuru intereses un tiesības procesa gaitā var tikt skartas, netika paredzēts nekāds procesuāls statuss. Pie pēdējiem 2005. gada publikācijā norādīju arī tās personas, attiecībā uz kuru mantu var tikt pieņemti kriminālprocesuāli lēmumi mantisko jautājumu risināšanas gaitā, bet kurām nav pastāvīgu procesuālo statusu, kā, piemēram, apsūdzētais vai aizdomās turētais⁶.

¹ Raksta tapšanā izmantotas likuma redakcijas, kādas spēkā uz 20.01.2015.

² Kriminālprocesa likums: 2005. gada 1. aprīļa likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74. Stājies spēkā 2005. gada 1. oktobrī. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī]. Konsolidētā redakcija pieejama: <http://likumi.lv/doc.php?id=107820>

³ Latvijas Kriminālprocesa kodekss: LPSR Augstākās Padomes 1961. gada likums. Zaudējis spēku 2005. gada 1. oktobrī. Konsolidētā redakcijā pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=90971> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

⁴ Sīkāk sk.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 68.–111. lpp.

⁵ Turpat, 69. lpp.

⁶ Turpat, 70.–71. lpp.

Šāda situācija saglabājās nemainīga līdz 2009. gada pavasarim, kad ar 2009. gada 12. marta likumu⁷, kurš stājās spēkā 2009. gada 1. jūlijā, tika pieņemti kārtējie grozījumi KPL un likums tika papildināts ar jaunu kriminālprocesa dalībnieku – “kriminālprocesā aizskartais mantas īpašnieks”. Likumdevēja motivācija šāda statusa ieviešanai publiski pieejamos likumprojekta pieņemšanu dokumentējošos materiālos⁸ nav pieejama. Attiecīgā likumprojekta anotācijā tieši par šī grozījuma veikšanas nepieciešamību nekas nav minēts, tas izskaidrojams ar to, ka sākotnējā likumprojekta versijā to nemaz nav. Grozījumus iniciē Tieslietu ministrija uz 2. lasījumu, kur tie tikuši akceptēti. Nekādas diskusijas Saeimas plenārsēdē par šo jautājumu nav bijušas. Starp 2. un 3. lasījumu Tieslietu ministrija priekšlikumā veic korekcijas, proti, uz 2. lasījumu attiecīgais dalībnieks tiek dēvēts par “kriminālprocesā aizskartās mantas īpašnieku”, bet 3. lasījumā jau tiek lietots jēdziens “kriminālprocesā aizskartais mantas īpašnieks”.

Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesiskais statuss pamatā tiek reglamentēts jaunpieņemtajā KPL 111-1. p., kura sākotnē redakcija ir šāda:

“KPL 111.¹ pants.

Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesības

Ja procesuālo darbību rezultātā ir ierobežotas vai atņemtas īpašnieka vai likumīgā valdītāja tiesības rīkoties ar mantu un ja šai personai nav šajā likumā noteikto tiesību uz aizstāvību, šis mantas īpašniekam vai likumīgajam valdītājam personiski vai ar pārstāvja starpniecību ir tiesības:

- 1) mutvārdos vai rakstveidā izteikt savu attieksmi pret pieņemtajiem lēmumiem attiecībā uz mantu;
- 2) iesniegt pieteikumus vai sūdzības par amatpersonu rīcību vai lēmumiem attiecībā uz mantu.”

Tāpat jaunā redakcijā tika izteikts arī KPL 151. pants, paredzot tajā arī aizskartā mantas īpašnieka pratināšanu. Tas sākotnēji izteikts šādā redakcijā:

“KPL 151. pants.

Liecinieka, cietušā, pārstāvja un kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka pratināšana

(1) Pirms pratināšanas lieciniekam, cietušajam, šajā likumā paredzētajam pārstāvim un kriminālprocesā aizskartajam mantas īpašniekam vai likumīgajam valdītājam izskaidro viņa tiesības un pienākumus un brīdina par atbildību par atteikšanos liecināt vai apzināti nepatiesas liecības došanu.

(2) Liecinieku un cietušo var pratināt par visiem apstākļiem un par jebkuru kriminālprocesā iesaistītu personu, ja sniegtajām ziņām ir vai var būt nozīme lietā.

(3) Pārstāvi un kriminālprocesā aizskarto mantas īpašnieku pratina kā liecinieku.”

⁷ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 2009. gada 1. jūlija likums. Latvijas Vēstnesis, 2009. 1. aprīlis, Nr. 51. Stājies spēkā 2009. gada 1. jūlijā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/190010-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

⁸ Šeit un turpmāk likumprojekta pieņemšanas dokumentus (anotācijas, priekšlikumu tabulas uz 2. un 3. lasījumu u. tml.) skatīt tīmekļa vietnē: <http://titania.saeima.lv>. Konkrētā likumprojekta dokumentus – <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/webSasaiste?OpenView&restrictcategory=192/Lp9> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

Neilgi pēc minēto grozījumu pieņemšanas jau izteicu savas kritiskās piezīmes par to, tostarp norādot uz nepilnībām gan attiecīgā dalībnieka nosaukuma formulējumā, gan paredzētajā tiesību lokā⁹, gan arī attiecībā uz neskaidrībām kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka pratināšanas procesuālajā kārtībā¹⁰. Skatot tālākos notikumus, jāatzīst, ka izteiktā kritika daļēji ir tikusi sadzirdēta un pēcāk veikti grozījumi gan KPL 111-1. pantā, gan KPL 151. pantā.

Grozījumi KPL 151. pantā veikti 2010. gada nogalē¹¹, un ar tiem jaunā redakcijā izteikta panta trešā daļa atbilstoši manis un prof. K. Stradas-Rozenbergas iepriekš izteiktajiem iebildumiem, precizējot kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka statusu pratināšanā. Šī brīža spēkā esošā redakcija paredz, ka

“KPL 151. pants.

(3) Pārstāvi un kriminālprocesā aizskarto mantas īpašnieku pratinā, ievērojot liecinieka pratināšanas noteikumus, taču šīs personas nezaudē pārstāvja vai kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka statusu.”

Tādējādi skaidri atrisināts jautājums – vai aizskartās mantas īpašnieks tiek pratināts liecinieka statusā vai arī nezaudējot savu statusu, bet piemērojot liecinieka pratināšanas noteikumus. Pamatoti izvēlēts otrais rīcības modelis.

Grozījumi KPL 111-1. pantā veikti 2012. gada vasarā¹². Ņemot vērā šos grozījumus, spēkā esošā KPL 111-1. p. redakcija ir šāda:

“KPL 111.¹ pants.

Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesības un pienākumi

(1) Ja procesuālo darbību rezultātā ir ierobežotas vai atņemtas īpašnieka vai likumīgā valdītāja tiesības rīkoties ar mantu un ja šai personai nav šajā likumā noteikto tiesību uz aizstāvību, šīs mantas īpašniekam vai likumīgajam valdītājam personiski vai ar pārstāvja starpniecību ir tiesības:

- 1) mutvārdos vai rakstveidā izteikt savu attieksmi pret pieņemtajiem lēmumiem attiecībā uz mantu;
- 2) iesniegt pieteikumus vai sūdzības par amatpersonu rīcību vai lēmumiem attiecībā uz mantu;
- 3) juridiskās palīdzības saņemšanai uzaicināt advokātu.

(2) Kriminālprocesā aizskartajam mantas īpašniekam ir pienākums pēc procesa virzītāja pieprasījuma rakstveidā paziņot savu sūtījumu saņemšanas pasta vai elektronisko adresi un par tās maiņu. Ar šo paziņojumu kriminālprocesā aizskartais mantas īpašnieks apņemas 24 stundu laikā saņemt kriminālprocesu veicošās amatpersonas nosūtītos sūtījumus un bez kavēšanās ierasties pēc procesa virzītāja uzaicinājuma vai izpildīt citus minētos kriminālprocesuālos pienākumus.”

⁹ Sīkāk sk.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 208.–209. lpp.

¹⁰ Turpat, 234.–235. lpp.

¹¹ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 2010. gada 21. oktobra likums. Latvijas Vēstnesis, 2011. 10. novembris, Nr. 178. Stājies spēkā 2011. gada 1. janvārī. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/220967-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

¹² Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 2012. gada 24. maija likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 13. jūnijs, Nr. 92. Stājies spēkā 2012. gada 1. jūlijā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/249047-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

Arī šajos abos gadījumos izsekot likumprojektu tapšanas gaitai¹³ un konkrēto grozījumu motivācijai ir visai grūti, jo arī šo grozījumu sākotnējā likumprojekta tekstā nav. Arī tie abos gadījumos tiek iekļauti pēc tieslietu ministra priekšlikuma uz 2. lasījumu. Savukārt vienīgās diskusijas, kas saistībā ar šiem grozījumiem izraisās Saeimas plenārsēdē, ir saistāmas ar paredzēto pienākumu saņemt ziņojumus 24 stundu laikā, tam pievērsīšos nedaudz vēlāk.

Publiski pieejamā informācija¹⁴ liecina, ka uz šo brīdi Saeimas skatīšanā nav grozījumu, kas būtu attiecināmi uz kriminālprocesā aizskarto mantas īpašnieku.

Šis nodaļas noslēgumā iederīgi norādīt, ka apskatītie divi KPL panti ir vienīgie, kuri veltīti tieši un vienīgi kriminālprocesā aizskartās mantas īpašnieku tiesiskajam statusam. Tomēr tas nenozīmē, ka citas normas uz to nebūtu attiecināmas. Uz šo kriminālprocesa dalībnieku attiecas normas, kas izriet no specifisku jautājumu regulējuma, piemēram, mantas atzišanas par noziedzīgi iegūtu un konfiskācijas, kompensācijas segšanas u. c., kā arī vispārīga rakstura normas, tai skaitā un galvenokārt kriminālprocesa pamatprincipi un vispārīgie noteikumi.

Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka izpratne un ar to saistītā problemātika

Brīdī, kad KPL tika papildināts ar 111-1. pantu, viena no pirmajām kritiskajām piezīmēm, kas tika minēta, bija tā, ka “šis pants neiederas kopējā nodaļas izteiksmes stilā. Līdz šim nodaļā reglamentēta kāda dalībnieka izpratne, kam seko viņa tiesību un pienākumu izklāsts. Kā redzams, KPL septītā nodaļa nav papildināta ar normu, kas sniegtu “kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka” izpratni”¹⁵. Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka kā kriminālprocesa dalībnieka jēdziena trūkums ir saglabājies joprojām, kas līdz ar to joprojām turpina radīt pamatu nevienveidīgiem risinājumiem un diskusijām. Ir vairāki neskaidri aspekti. KPL 111-1. panta pirmās daļas saturs ļauj atzīt, ka par “aizskarto mantas īpašnieku” atbilstoši šī brīža normas formulējumam varētu atzīt mantas, rīcība ar kuru procesuālo darbību rezultātā ir ierobežota vai atņemta, īpašnieku vai likumīgo valdītāju, ja viņš šajā kriminālprocesā nav persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Tādējādi, lai šāds statuss rastos, nepieciešami šādi priekšnoteikumi:

- esoša manta;
- mantas īpašnieks vai likumīgais valdītājs;
- rīcība ar mantu jau ir ierobežota vai atņemta;
- attiecīgā persona, kam pieder manta vai kas likumīgi valda attiecīgo mantu, nav persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību konkrētajā procesā.

Daži no pieminētajiem aspektiem šķiet problemātiski terminoloģiskā ziņā, savukārt daži ļauj saskatīt problēmas, kas ietekmē institūta pielietojumu pašos pamatos. Tā, piemēram, literatūrā jau ticis norādīts uz jēdziena “manta” pielietojuma problemātiku, tai skaitā KPL normās, pamatoti norādot, ka bieži vien

¹³ Sikāk sk.: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=50/Lp11> un <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=1699/Lp9> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

¹⁴ Pieejams: [http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/webAll?SearchView&Query=\(\[Title\]=*kriminālprocesa*\)&SearchMax=0&SearchOrder=4](http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/webAll?SearchView&Query=([Title]=*kriminālprocesa*)&SearchMax=0&SearchOrder=4) [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

¹⁵ Meikališa A., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 209. lpp.

jēdziens “manta” tiek attiecināts arī uz situācijām, kad mēs faktiski nerunājam par “mantu”, bet gan par tiesībām uz kaut ko (labumu saņemšanu u. tml.)¹⁶. Šī terminoloģiskā neskaidrība noteikti būtu novēršama, tāpat kā rūpīgi apdomājams terminu lietojums atbilstoši iecerētajam. Piemēram, sistēmiski jāvienādo nostāja, vai kriminālprocesa gaitā var tikt ierobežotas vai atņemtas tiesības tikai uz kustu mantu vai arī tiesības, kas izriet no bezķermenisku lietu piederības u. tml., vai aizsargājamas tikai īpašnieka vai arī citu personu tiesības, kuras valda attiecīgo īpašumu, gūst no tā labumu u. tml. Tāpat jāparedz gan pilnīga, gan daļēja īpašumtiesību ierobežošana vai atņemšana u. tml. Nevarētu izvairīties arī no atbildes uz jautājumu, kurš no rīcības variantiem iespējams procesa gaitā kā nodrošinājums, kurš – procesa noslēgumā kā galīgais risinājums u. c. Šo uzskaitījumu varētu turpināt. Ņemot vērā, ka šie jautājumi neizbēgami saistīti ar civiltiesību un komercietību terminoloģijas pārzināšanu, to risināšanā būtu nepieciešams iesaistīt šīs jomas speciālistus.

Šajā pētījumā vairāk vēlētos pakavēties pie nedaudz citiem aspektiem, kas jau šobrīd, pat novēršot terminoloģiskās domstarpības, nesaskaņas un neskaidrības, ir būtiski institūta pastāvēšanai pašos pamatos. Galvenokārt tas saistāms ar norādi, ka kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka statusu iegūst tikai tāda persona, kuras tiesības rīkoties ar mantu jau ir ierobežotas vai atņemtas. Uz šīs nostājas nekorektumu jau kopā ar prof. K. Stradu-Rozenbergu norādīju iepriekš, rakstot, ka “ši norma attiecināta tikai uz personām, kurām procesuālo darbību rezultātā jau “ir ierobežotas” vai jau “ir atņemtas” tiesības rīkoties ar mantu, lai gan daudzās situācijās personas būtu jāiesaista procesā vēl pirms šādu lēmumu pieņemšanas, lai viņas varētu īstenot savu interešu aizsardzību jau lēmuma pieņemšanas procesa gaitā. Piemēram, vecākiem var tikt uzlikts kompensācijas maksāšanas pienākums, līdz ar to viņiem būtu tiesības piedalīties tiesas sēdē, kur šis jautājums tiek lemts”¹⁷. Vai arī KPL 358. panta kārtībā ar tiesas spriedumu tiek konfiscēta notiesātā laulātā manta, kura pirms tam nav tikusi arestēta. Var konstruēt vēl daudzas šādas situācijas, kad personas iesaistīšana būtu tiesiski pamatota jau pirms lēmuma pieņemšanas, to uzklaut un tās argumentus izvērtējot. Līdz ar to KPL būtu jāparedz šāda atsevišķa statusa esamība attiecībā arī uz personām, kuru tiesības rīkoties ar īpašumu vai valdījumu vēl nav ierobežotas, bet varētu tikt ierobežotas procesa gaitā vai tā noslēgumā. Turklāt nevar teikt, ka KPL šādas personas kā procesa dalībniekus neparedzētu jau šobrīd. Tā, piemēram, KPL 59. nodaļā, kurā reglamentēts process par noziedzīgi iegūtu mantu, vispār netiek lietots jēdziens “kriminālprocesā aizskartais mantas īpašnieks”, bet gan iekļautas norādes uz personām, kuras “saistītas ar konkrēto mantu”, uz personām, pie kurām “manta izņemta vai tai uzlikts arests”, “citu personu, kurai ir tiesības uz konkrēto mantu”, kurām citastarp paredzētas tiesības piedalīties procesā, iesniegt pieteikumus u. c. KPL 59. nodaļā

¹⁶ Sk., piemēram, Kalniņš E. Mantas jēdziens civiltiesībās. Juridiskā zinātne, 2010. Nr. 1, 142.–156. lpp.; Kolomijceva J. Īpašuma tiesību jautājumu taisnīgs noregulējums kriminālprocesā: mīts vai realitāte. No: Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade. LU 71. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 94.–106. lpp.; Kolomijceva J., Makurina J. Aresta uzlikšana noziedzīgi iegūtai mantai kriminālprocesā. Administratīvā un kriminālā justīcija, 2014. Nr. 3; Makurina J. Noziedzīgi iegūtas mantas aresta īpatnības un aktuālā problemātika. No: Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. LU Juridiskās fakultātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 462.–471. lpp. u. c.

¹⁷ Meikalīša Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 209. lpp.

lietotie termini, 111-1. pantā paredzētā procesa dalībnieka – kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka – terminoloģiska ignorēšana vien jau rada mulsinošu situāciju.

Noteiktu tiesību piešķiršana personām, kuru tiesības vēl nav nedz ierobežotas nedz atņemtas, bet tas varētu notikt procesa gaitā vai rezultātā (piemēram, tiesības tikt uzklautam u. tml.), jau šobrīd ir ne tikai iespējama, bet pat obligāta. Lai gan šādas tiesības nav tieši likumā norādītas (izņemot atsevišķas norādes KPL 59. nodaļā), tas iespējams, ievērojot kriminālprocesa vispārīgos noteikumus, kriminālprocesa pamatprincipus, kā arī pareizi izmantojot juridiskās metodes.

Tomēr, ievērojot pašreizējo tiesībpiemērošanas praksi, KPL “sakārtošanas” ietvarā, kā arī, skaidri apzinoties, ka potenciāli aizskarto personu statuss uz šo brīdi virknē gadījumu nav reglamentēts vispār vai arī reglamentēts nepieļaujami pavisām un neskaidri, domājams, KPL iekļaujama skaidra, pārskatāma šādu personu tiesiskā statusa reglamentācija. Tai pašā laikā, domājams, ir nepieciešams nevis ieviest vēl kādu statusu, bet gan paplašināt KPL 111-1. p. tvērumu, attiecinot to uz visām personām, kuru likumiskās mantiskās intereses tieši ir vai var tikt aizskartas kriminālprocesa gaitā. Iespējams, būtu nepieciešams izvairīties arī no konkrētu tiesisku statusu minēšanas, kā “īpašnieks”, “valdītājs” u. tml., kas var radīt problēmas, kuras saistītas ar šo terminu izpratni, piemērošanu konkrētos gadījumos u. c. Tā vietā ierosināms lietot “vispārīgākus” formulējumus, kas pieļautu elastīgāku, katrai konkrētai situācijai atbilstošāku risinājumu.

Līdz ar to izsakāms priekšlikums uz KPL 111-1. p. bāzes veidot plašāka dalībnieku loka tiesisko reglamentāciju. Atzīstot, ka par paša termina filoloģisko u. c. veida iederību, ērtību, atbilstību vēl diskutējams, izsakāms piedāvājums šo dalībnieku dēvēt, piemēram, par “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresēto personu” vai “ar mantisko jautājumu risinājumu aizskarto personu”. Varētu paredzēt, ka šis statuss attiecināms uz visām personām, kuru mantiskās intereses tieši ir vai var tikt aizskartas mantisko jautājumu risināšanas gaitā. Jāņem vērā šī brīža situācija, kad atsevišķi mantu skaroši jautājumi tiek risināti ne tikai kā “mantiskie jautājumi”, bet arī izmantojot lietisko pierādījumu institūtu. Uzskatot, ka šī situācija pašos pamatos nav pareiza un būtu koriģējama, tomēr šobrīd nespējot to ignorēt, atzīstams, ka attiecīgais statuss attiecināms arī uz personām, kuru mantiskās intereses aizskartas saistībā ar “lietiskā pierādījuma” institūtu. Ņemot vērā to, ka “ir aizskartas” ir salīdzinoši viegli faktiski konstatējams tiesisks stāvoklis (piemēram, manta ir izņemta, ir uzlikts arests), savukārt “var tikt aizskartas” nav tik “taustāmi” konstatējams, nepieciešams ieviest tiesisku mehānismu šāda dalībnieka iesaistei kriminālprocesā. Šeit varētu izmantot līdzības ar cietušā statusa rašanos kriminālprocesā vai trešo personu statusa esamību civilprocesā¹⁸. Proti, paredzēt, ka kompetentā amatpersona, kura pilnvarota veikt procesu, informē personu par tiesībām iegūt šo procesuālo statusu. Tas būtu darāms nekavējoties pēc tam, kad personas mantiskās intereses ir aizskartas (piemēram, ir izņemtas mantas) vai arī kad rodas pamats uzskatīt, ka tās varētu tikt aizskartas tālākā procesā (piemēram, amatpersona izlēmusi, ka mantas konfiskācija varētu tikt vērsta pret laulāto vai citām personām vai arī ka kompensācijas samaksas vai procesuālo izdevumu segšanas pienākums uzliekams ne apsūdzētajam). Noteiktā laikā personai būtu jāizlemj, vai viņa vēlas šādu statusu iegūt. Ja šāda vēlme tiktu izteikta, procesa virzītājs

¹⁸ Civilprocesa likums: 1998. gada 14. oktobra likums. Stājies spēkā 1999. gada 1. martā. Konsolidētā redakcija pieejama: <http://likumi.lv/doc.php?id=50500> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

atzītu personu par, piemēram, “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresēto personu”, un no šī brīža persona iegūtu pavisam konkrētu procesuālo statusu ar tam raksturīgām tiesībām, pienākumiem, atbildību. Jautājums par personas atzīšanu par “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresēto personu” būtu izskatāms arī tad, ja pati persona izrādītu iniciatīvu, iesniedzot šādu iesniegumu.

Lēmums par atzīšanu par “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētu personu” nebūtu pārsūdzams, bet atteikums būtu pārsūdzams vispārējā kārtībā.

Šāds papildu statuss nebūtu nepieciešams personām, kurām jau ir t. s. ieinteresēto procesa dalībnieku statuss, t. i., kuras ir personas, kam ir tiesības uz aizstāvību (paredzēts jau šobrīd KPL 111-1. p.), vai cietušie. Tāpat, domājams, ka šāds statuss nebūtu jāskata pārāk plaši, bet gan būtu jāattiecinā tikai uz personām, kuru mantiskās intereses ar lēmumiem vai rīcību konkrētā kriminālprocesā aizskartas “tieši”. Tā, piemēram, šāds statuss nepienāktos, piemēram, apsūdzētā bērniem, kuri, iespējams, kļūs sliktāk materiāli nodrošināti, ja viņu tētis tiks sodīts ar reālu brīvības atņemšanu. Taču šāds statuss būtu piešķirams apsūdzētā bērniem, ja tiek apspriests jautājums par viņu pašu mantas konfiskāciju KPL 355. p. 2. d. vai 358. p. 3. d. 1., 3. pkt. kārtībā.

Saskaņā ar šiem grozījumiem būtu veicamas izmaiņas KPL citās normās, kuras būtu attiecināmas uz attiecīgo kriminālprocesa dalībnieku, tai skaitā KPL 59. nodaļā.

Konkrētā dalībnieka izpratnes vienveidīgs risinājums ir izšķiroši nepieciešams, lai varētu turpināt tā tiesiskā statusa pilnveidi. Pretējā gadījumā pūliņi pilnveidot tiesību, pienākumu reglamentāciju var būt nesekmīgi, ja netiek pilnvērtīgi apzināts to personu loks, uz ko attiecīgais statuss vispār tiek attiecināts.

Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesiskais statuss un ar to saistītā problemātika

Šobrīd saskaņā ar KPL 111-1. p. kriminālprocesā aizskartajam mantas īpašniekam piešķirtas šādas tiesības:

- mutvārdos vai rakstveidā izteikt savu attieksmi pret pieņemtajiem lēmumiem attiecībā uz mantu;
- iesniegt pieteikumus vai sūdzības par amatpersonu rīcību vai lēmumiem attiecībā uz mantu;
- juridiskās palīdzības saņemšanai uzaicināt advokātu.

Lai arī šis tiesību loks, salīdzinot ar sākotnējo KPL 111-1. p. redakciju, ir plašināts (iekļautas tiesības uz advokātu), tomēr, domājams, joprojām ir izteikti nepilnīgi. Uz šo problēmu norādīts iepriekš, jau 2009. gadā atzīstot, ka “uzskatāmi trūkst tādu tiesību, kas šādā statusā esošai personai .. būtu nepieciešamas, piemēram, tiesības pieteikt noraidījumus, tiesības tikt uzklašātam arī pirms lēmuma pieņemšanas, iesniegt pierādījumus, tiesības uz juridisko palīdzību u. c.¹⁹⁾. Kā redzams, pēcāk tikusi novērsta tikai kritika par to, ka netiek pieminēta juridiskā palīdzība. Atzīstams, ka tas nav pietiekami. Turklāt tieši tiesības juridiskās palīdzības saņemšanai pieaicināt advokātu bija aspekts ar vismazāko aktualitāti, jo šādas tiesības bez īpašas piepūles jau pat bez grozījumu izdarīšanas bija izsecināmas no

¹⁹⁾ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 209. lpp.

KPL 112. panta "Advokāts kriminālprocesā". Savukārt citas nozīmīgas tiesības – noraidījumu pieteikšana, tiesības tikt uzklausītam u. c. – joprojām nav atrunātas, un tas rada ne mazums problēmu arī praksē. Turklāt kritiski apskatāma arī it kā ierakstīto tiesību tiesiskā reglamentācija un piemērošana praksē, jo atzīstams, ka praksē problēmas radījušas ne tikai tās tiesības, kuras nav pieminētas, bet pat tās, kuras ir tieši paredzētas. Te kā spilgtu piemēru var norādīt Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 5. aprīļa lēmumu lietā Nr. SKK-13²⁰, kuram pievērsīšos nedaudz vēlāk.

Turpinot apskatīt attiecīgā procesa dalībnieka tiesības, tuvāk pievērsīšos t. s. tiesību blokiem, t. i., vispārīga rakstura tiesībām, kuras konkrētās situācijās var tikt iedzīvinātas citās, "sīkākās" tiesībās, reglamentētiem atsevišķiem to aspektiem u. tml. Tādējādi tiks norādītas pamatidejas, neuzskaitot visus KPL pantus, kurās šīs idejas iedzīvinātas vai nepieciešams iedzīvināt. Jāatzīst, ka absolūtā vairumā gadījumu norādīto tiesību iedzīvināšanai nav un nebūs pietiekami ar grozījumu veikšanu vienā KPL pantā vai atsevišķas procesuālās darbības citādāku praktisko izpildījumu, izmaiņas veicamas kompleksi, saskaņoti, lai tiktu nodrošināta sistēmiska vienotība.

Manuprāt, pie apskatāmā procesa dalībnieka vispārīgām tiesībām pieskaitāmas šādas tiesības:

- iegūt attiecīgo procesuālo statusu;
- tikt informētam par procesa virzību jautājumos, kas skar vai var skart viņa intereses;
- piedalīties procesā atbilstoši katras procesa stadijas īpatnībām, tai skaitā tiesības tikt uzklausītam, kā arī piedalīties pierādīšanā attiecībā uz jautājumiem, kas skar viņa intereses;
- tiesības uz juridisko palīdzību;
- tiesības uz objektīvu procesa norisi;
- tiesības pārsūdzēt amatpersonu, kuras pilnvarotas veikt kriminālprocesu, nolēmumus, kas skar viņa intereses;
- tiesības uz procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.

Redzams, ka lielā mērā norādītās tiesības iekļaujas "taisnīga procesa" prasībās. Tas arī nav nekas pārsteidzošs, jo, lai gan šis procesa dalībnieks nav persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tomēr, ņemot vērā tā interešu esošu vai potenciālu aizskārumu, ir visai pamatoti atzīt, ka tas bauda tiesības uz "taisnīgu procesu", ciktāl tās uz viņu attiecināmas statusa īpatnību dēļ.²¹

Nedaudz tuvāk pievērsīties atsevišķām apskatāmajam procesa dalībniekam piemītošām tiesībām, norādāms, ka jautājumu par tiesībām iegūt attiecīgo procesuālo statusu netieši jau skatīju iepriekš, aktualizējot nepieciešamību paplašināt šī brīža "kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka" jēdzienisko ietilpību. Nedaudz atkārtojoties, šeit var norādīt, ka būtu ieviešama attiecīgo personu informēšanas

²⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 5. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK-13. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/254525-bkriminalprocesab-aizskartas-bmantas-ipasnieka-tiesibasb/> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

²¹ Sk., piemēram, Meikalīša Ā., Strada-Rozenberga K. Tainīgums kriminālprocesā. Jurista Vārds, 2011. Nr. 48. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/240165-btaisnigumsb-kriminalproces/> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī]; Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/42/ES (2014. gada 3. aprīlis) par nozieguma rīku un noziedzīgi iegūtu līdzekļu iesaldēšanu un konfiskāciju Eiropas Savienībā. ES Oficiālais Vēstnesis, 29.04.2014. L 127. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=OJ:L:2014:127:TOC> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

procedūra. Tā īstenojama, tiklīdz tiesības rīkoties ar mantu vai citas ar to saistītās intereses ir ierobežotas vai atņemtas, vai arī tad, kad kompetentajai amatpersonai rodas pamats uzskatīt, ka tas tā varētu notikt. Pēc tam, kad kompetentā amatpersona būtu informējusi personu par tiesībām iegūt attiecīgu statusu, personai būtu tiesības izlemt, vai viņa vēlas vai nevēlas piedalīties procesā attiecīgajā statusā. Ja šāda vēlme tiktu pieteikta, kompetentai amatpersonai būtu jāpieņem lēmums par personas atzīšanu par “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētu personu”²². Šāds pats lēmums varētu tikt pieņemts arī uz personas iesnieguma (lūguma, pieteikuma) pamata, ja persona vērsusies ar attiecīgu lūgumu pie atbildīgās amatpersonas, pirms pati amatpersona vēl vērsusies pie attiecīgās personas. Personu iesniegtie lūgumi būtu izvērtējami pēc būtības – tos apmierinot, persona tiktu atzīta par “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētu personu”, savukārt, nesaskatot pamatu šāda statusa piešķiršanai, personu lūgumi būtu noraidāmi. Kā jau norādīts, lēmums par atzīšanu par “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētu personu” nebūtu pārsūdzams, savukārt lēmums par atteikšanos atzīt par “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētu personu” būtu pārsūdzams vispārējā kārtībā. Tādējādi tiktu īstenota līdzīga procedūra, kā gadījumos ar cietušo. Tāpat būtu risināms arī jautājums par tām situācijām, kad persona nevēlas iegūt šo specifisko statusu – proti, respektējot viņas gribu, viņai šis statuss netiktu piešķirts, bet nepieciešamības gadījumā viņa procesā tiktu iesaistīta citā statusā, piemēram, kā liecinieks. Ja procesa laikā attiecīgās personas interešu aizskārums zustu, tad viņa savu speciālo statusu zaudētu un turpmāk, līdzīgi kā iepriekšējā gadījumā, nepieciešamības gadījumā tiktu iesaistīta procesā citā atbilstošā statusā.

Domājams, ka attiecīgajam procesa dalībniekam ir tiesības tikt informētam par procesa virzību jautājumos, kas skar vai var skart viņa intereses. Tā, piemēram, personai, pie kuras izņemtas kādas mantas, jābūt tiesīgai zināt, kas ar tām notiek – vai tās atzītas par lietiskajiem pierādījumiem, vai tām uzlikts arests vai tml. Tāpat tas attiecināms uz personām, kuru interešu iespējama aizskārums ir vēl tikai sagaidāms. Tā, piemēram, personai, kuras mantas konfiskāciju prokurors plāno ierosināt, būtu jābūt tiesīgai zināt, ka šāds jautājums tiks ierosināts, lai gadījumos, kad viņa to vēlas, jau laikus iesaistītos procesā. Tāpat šīm personām būtu jābūt tiesīgām zināt, kā virzās process, ciktāl tas skar viņu interešu aizskārumu. Līdz ar to personas būtu jāinformē gan par specifiskiem mantisko jautājumu risinājumiem, gan par vispārīgu procesa virzību (process tiek virzīts uz nākamo stadiju/posmu; process ir apturēts, process ir izbeigts u. tml.).

Būtiskas ir tiesības piedalīties procesā atbilstoši katras procesa stadijas īpatnībām, tai skaitā tiesības tikt uzklausītam, kā arī piedalīties pierādīšanā attiecībā uz jautājumiem, kas skar viņa intereses. Šo tiesību īstenošana šobrīd ir krietni apgrūtināta un ierobežota, jo, lai gan daudzus no šo tiesību aspektiem var izsecināt no kriminālprocesa pamatprincipiem, trūkst skaidra un precīza regulējuma citās KPL normās. Tas situācijā, kad joprojām tiesībpiemērotājs Latvijā kriminālprocesuālajā jomā ievēro “rakstīto burtu”, rada nepamatotus “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētu personu” interešu aizskārumus, liedzot viņiem iespēju uz pilnvērtīgu tiesisko aizsardzību. Joprojām Latvijā ir izplatīta prakse personas, kuru intereses tiek skartas ar mantisko jautājumu risinājumu, procesā neiesaistīt ne pirmstiesas procesa stadijā, ne arī lietu izskatīšanā tiesā. Zināms skaidrojums, bet ne

²² Šeit un turpmāk šis nosaukums lietots kā viens no piedāvātajiem attiecīgā procesa dalībnieka “nosaukumiem”, atstājot diskusiju par to atklātu.

attaisnojums tam varētu būt apstākļi, ka šobrīd KPL netiek paredzēts, ka šādas dalībpersonas būtu jāiesaista – tā, piemēram, pats KPL 111-1. pants paredz ļoti šauru šo personu tiesību loku, KPL normas, kurās reglamentēti lietas izskatīšanas tiesā dalībnieki, “aizskartās mantas īpašnieka” iesaistīšanu neparedz u. tml. Lidz ar to, iztrūkstot skaidram modelim, kā tieši šādas personas iesaistīt (piemēram, kādas tieši ir viņu tiesības iztiesāšanas laikā, kad un par ko viņas runātu tiesu debatēs u. tml.), kompetentās amatpersonas izvēlas vieglāko ceļu un viņas iesaista “epizodiski”, parasti kā lieciniekus, vai arī, kas ir visbiežāk, neiesaista vispār. Skumji, ka šādu pieeju atbalsta pat kasācijas instances tiesa – to uzskatāmi apliecina tālāk apskatītais tās nolēmums.

Tiesības piedalīties procesā ietver ne tikai tiesības uz klātesamību, bet arī tiesības aktīvi līdzdarboties, ciktāl tas nepieciešams attiecīgā procesa dalībnieka tiesisko interešu nodrošināšanai. Tā, piemēram, “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētai personai” būtu jābūt tiesībām ne tikai “būt klāt” situācijās, kad tiek risināts ar viņu saistīts jautājums, bet arī izteikties par to, ciktāl tas savienojams ar konkrētās procesa stadijas norises prasībām. Ja, pamatojoties uz objektīviem apstākļiem (stadijas īpatnības, steidzamība u. tml.), persona nevar tikt uzklausīta pirms nolēmuma, kas skar viņas intereses, pieņemšanas, tad nodrošināmas iespējas izteikties pēc tam, galvenokārt pārsūdzības formā.

Aktīva piedalīšanās procesā jāsaista arī ar “godīgu” līdzdalību pierādīšanā, t. i., ar iespēju pašai gan iesniegt ziņas par nozīmīgiem faktiem (īpaši, ja atceramies, piemēram, KPL 355. pantu, kur tieši uzrakstīts, ka konkrētu personu manta atzīstama par noziedzīgi iegūtu, ja vien šī persona *nepierāda* pretējo), gan arī piedalīties to pierādījumu pārbaudē, tai skaitā apstrīdēt pierādījumus, kuri izmantoti, lai pamatotu personai nelabvēlīga nolēmuma pieņemšanu.

Šie aspekti ar pavisam nenozīmīgiem izņēmumiem šobrīd KPL normās nav atrunāti vispār, kas, kā jau norādīts, nav nekādā veidā pamatoti un attaisnojami.

Pašlaik vienīgās KPL normas, kur it kā tiek pieminēta nepieciešamība pieaicināt personas, kuru intereses varētu skart mantisko jautājumu risinājums, ir KPL 59. nodaļa. Tā, piemēram, 627. pantā ir norādīts, ka procesa virzītājs lēmumā uzsākt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu norāda personas, “kuras ir saistītas ar konkrēto mantu”. Skatot šo norādi sistēmiski ar KPL 628. p., atzīstams, ka šīs “saistītās personas” varētu būt

- 1) personas, pie kurām manta ir izņemta;
- 2) personas, kuru mantai ir uzlikts arests;
- 3) citas personas, kurām ir tiesības uz konkrēto mantu.

Lai gan arī šim uzskaitījumam varētu veltīt kritiku (piemēram, norādot, ka ne visām personām, pie kurām manta izņemta, ir “tiesības” uz šo mantu u. tml.), tomēr te jau redzam iezīmētu plašāku ieinteresēto personu loku. Te gan atzīstams, ka KPL 59. nodaļas normas izveidotas tā, ka tieši procesa virzītājs ir tas, kurš nosaka “ar mantu saistīto personu” loku (sk. KPL 628. p. un 629. p. 1. d. 2. pkt.). Domājams, ka šāda nostāja varētu tikt koriģēta, dodot iespēju arī jautājuma galīgajam izlēmējam – tiesai – atzīt kādu citu personu par personu, “kas saistīta ar mantu”, un pieaicināt to dalībai procesā.

KPL 59. nodaļā, salīdzinot ar vispārējās kārtības procesu, plašāk reglamentēts arī attiecīgo personu tiesību loks. Tas noteikts KPL 628., 629. un 631. pantā. Uzskaitījums nešķiet pārskatāms, vietām it kā dublējas. Mēģinot šajos trijos pantos paredzētās tiesības izkārtot pārskatāmāk, secināms, ka “ar mantu saistītajām” personām ir dotas tiesības

- piedalīties procesā pašam vai ar aizstāvja vai pārstāvja starpniecību (KPL 628. p.). Tiesas procesā personām ir tiesības
  - izteikties (KPL 629. p. 3. d.)
  - pieteikt noraidījumus
  - pieteikt lūgumus
  - iesniegt pierādījumus
  - iesniegt rakstveida paskaidrojumus
  - piedalīties citu jautājumu izskatīšanā, kuri radušies tiesas procesa laikā (KPL 629. p. 4. d.)
- mutvārdos vai rakstveidā izteikt savu attieksmi pret pieņemto lēmumu (628. p.) (tā kā tiek lietots termins “pieņemtais” lēmums, bet tāds uz attiecīgo brīdi ir tikai lēmums uzsākt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, tad secināms, ka šīs tiesības izpaužas tiesībās tikt uzklautam (KPL 629. p. 3. d.) un rakstveida paskaidrojumu sniegšanā u. c. tiesībās, kas minētas KPL 629. p. 4. d.)
- iesniegt tiesai pieteikumus (KPL 628. p.) (dublējas ar 1. pkt., jo jau pati dalība paredz pieteikumu (lūgumu) iesniegšanu)
- pārsūdzēt tiesas nolēmumu (KPL 631. p.).

Redzams, ka daudzas no šīm tiesībām ir vispārīga rakstura un pie konkrēti tiesas procesā piemētošām norādītas tā iemesla pēc, ka KPL 59. nodaļā paredzēts sevišķā procesa veids, kuram raksturīgas tieši lietas izskatīšanas tiesā īpatnības. Tāpēc pie vispārīga rakstura tiesībām (kā tiesības uz juridisko palīdzību, noraidījumiem, pārsūdzību u. tml.) pakavēšos nedaudz vēlāk. Šobrīd vēl uzmanība tiks veltīta tieši “dalības procesā” saturiskajam piepildījumam saistībā ar piedalīšanos pierādīšanā.

Kā jau norādīts, t. s. vispārējās kārtības procesa tiesiskajā reglamentācijā šis aspekts nav skatīts vispār, kas nozīmē, ka KPL veicami kompleksi, sistēmiski saskaņoti grozījumi, lai nodrošinātu attiecīgā dalībnieka pilnvērtīgu piedalīšanās iespēju pierādīšanas procesā, tai skaitā paredzot tiesības iesniegt ziņas par nozīmīgiem faktiem kā pirmstiesas, tā tiesas procesā, tiesības lūgt iegūt tādus datus, kuri viņam pašam nav pieejami, tiesības piedalīties pierādījumu pārbaudē iztiesāšanas laikā u. tml., tiesības uzstāties tiesu debatēs u. tml.

Sevišķajā, KPL 59. nodaļā reglamentētajā procesā vispārīgas norādes ir, proti, ir norāde, ka persona var pati iesniegt pierādījumus, kā arī savus rakstveida paskaidrojumus. Tiktāl viss būtu labi. Uzmanību saista cits apstākļi – proti, lai varētu aktīvi piedalīties pierādīšanā, jābūt iespējai ne tikai iesniegt savus pierādījumus, bet arī atspēkot oponenta norādes. Tieši šis aspekts šobrīd atzīstams par izteikti problemātisku. KPL 629. p. 5. d. norādīts, ka “procesā par noziedzīgi iegūtu mantu lietā esošie materiāli ir izmeklēšanas noslēpums un ar tiem drīkst iepazīties procesa virzītājs, prokurors un tiesa, kas izskata šo lietu. Citas iesaistītās personas ar lietā esošiem materiāliem var iepazīties ar procesa virzītāja atļauju un viņa noteiktā apjomā”. Tādējādi secināms, ka persona, kuras intereses attiecīgais process skar, var netikt iepazīstināta ar materiāliem, kas ir pamatā viņai nelabvēlīga nolēmuma pieņemšanai. Zināmas līdzības šeit saskatāmas ar problemātiku, ko esmu norādījis jau iepriekš jautājumā par personas apcietināšanu²³. Protams, nevar noliegt, ka atsevišķos gadījumos iepazīšanās ar konkrētiem lietas materiāliem varētu traucēt

²³ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 240.–241. lpp.

vēl notiekošam procesam un ka atteikums ar tiem iepazīties varētu būt pamatots. Taču tiesības iepazīties ar lietas materiāliem nevarētu būt “galīgas”, proti, iepazīšanos varētu uz laiku atlikt, taču ne liegt vispār. Tomēr arī šī “atlikšana uz laiku” tieši šajā procesa veidā būtu izteikti problemātiska, jo

- 1) ja, piemēram, atteikums iepazīties ar materiāliem, kas ir pamatā apcietināšanai, agri vai vēlū vairumā gadījumu tiks izbeigts, jo personai radīsies iespēja iepazīties ar visiem lietas materiāliem, tad šī sevišķā procesa gadījumā tas nebūt tā nav un visus lietas materiālus attiecīgā persona vairumā gadījumu neredzēs nekad;
- 2) šis speciālais procesa veids nav ilgstošs, bet gan ātri noslēdzas ar jautājuma galīgu atrisinājumu, kuru būs aprūtināši ietekmēt pat ar pamatotiem iebildumiem, kas varētu rasties, beidzot iepazīstoties ar attiecīgiem materiāliem;
- 3) lēmums, kurš tiek pieņemts šī speciālā procesa rezultātā, nenodrošina procesu, bet ir galīgs lēmums attiecībā uz mantu. Līdz ar to uzskatu par iespējamu izteikt visai striktu priekšlikumu – KPL 59. nodaļā paredzētajā procesa veidā personai, kuras intereses šis process skar, ir jādod iespēja iepazīties ar tiem lietas materiāliem, kuri tiek izmantoti, lai pamatotu mantas noziedzīgumu, jo tikai tādā veidā var tikt nodrošināta viņu tiesisko interešu pilnvērtīga aizsardzība. Atteikums iepazīstināt ar materiāliem nebūtu iespējams, ja nu vienīgi ļoti specifiskās izņēmuma situācijās. Šādās situācijās (piemēram, vienīgā persona, kas norāda uz savu saistību ar “strīdus” mantu, ir persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, un jautājums par mantu steidzami izlemjams sakarā ar tās potenciālo zudumu (strauju bojāšanos vai tml.)), iespējams, varētu paredzēt nevis liegumu vispār iepazīties ar materiāliem, bet gan iepazīstināšanas atlikšanu uz kādu laiku. Tāpat nolēmuma pārsūdzības termiņa tecējums būtu sākams tikai tad, kad personai tiktu nodrošināta iespēja iepazīties ar visiem materiāliem, kas bijuši pamatā viņai nelabvēlīga nolēmuma pieņemšanā. Tomēr vēlreiz uzsverams, ka tās varētu būt tikai ārkārtas izņēmuma situācijas.²⁴

Atgriežoties pie “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresēto personu” tiesībām, kā nākamās vispārīga rakstura tiesības var minēt tiesības uz juridisko palīdzību. Šis ir faktiski vienīgais tiesību jautājums, kur būtiski iebildumi nedz KPL iekļautajai tiesiskajai reglamentācijai, nedz praktiskajai piemērošanai nav izsakāmi. Viena pavisam sīka norāde gan varētu būt attiecībā uz KL 628. pantā paredzēto, ka “ar mantu saistītai” personai ir tiesības piedalīties procesā pašai vai ar aizstāvja vai pārstāvja starpniecību. Domājams, ka šī norāde ir terminoloģiski neprecīza. Pirmkārt, šeit nav minēta advokāta piedalīšanās. Minēts ir “aizstāvis”, bet aizstāvis nav sinonīms advokātam un “ar mantu saistītai personai” ne vienmēr ir tādas personas statuss, kam tiesības uz aizstāvību. Tāpat minēts ir “pārstāvis”. Nevar noliegt, ka advokāts varētu būt pārstāvis, taču ne vienmēr persona vēlēties kādu pilnvarot un savu tiesību realizāciju nodot viņam. Līdz ar to ir jāparedz, ka personai ir tiesības juridiskās palīdzības saņemšanai pieaicināt advokātu KPL 112. p. izpratnē. Turklāt,

²⁴ Nevar nepieminēt arī, piemēram, ES Direktīvā par nozieguma rīku un noziedzīgi iegūtu līdzekļu iesaldēšanu un konfiskāciju Eiropas Savienībā norādīto, ka “attiecīgajai personai ir efektīva iespēja pārsūdzēt lietas apstākļus, tostarp konkrētus faktus un pieejamos pierādījumus, uz kuru pamata attiecīgo īpašumu uzskata par īpašumu, kas iegūts no noziedzīgas darbības”. Sk.: Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/42/ES (2014. gada 3. aprīlis) par nozieguma rīku un noziedzīgi iegūtu līdzekļu iesaldēšanu un konfiskāciju Eiropas Savienībā. ES Oficiālais Vēstnesis, 29.04.2014. L 127. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=OJ:L:2014:127:TOC> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

ja procesā piedalās advokāts KPL 112. p. izpratnē vai aizstāvis, tas nenozīmē, ka tiesības piedalīties būtu liegtas pašai personai.

Diskusijai izvirzāms arī jautājums par to, vai attiecībā uz “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētu personu” pieļaut vai nepieļaut pārstāvības institūta esamību. Ja izšķiršanās notiek tam par labu, kam principiāli šķēršļi nav saskatāmi, tad KPL jāiekļauj arī šī pārstāvja tiesiskā statusa reglamentācija.

Kā ikvienam procesa dalībniekam, kam ir kāda interese procesa iznākumā, arī “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētai personai” ir tiesības uz objektīvu procesa norisi, kas ietver sevī to, ka amatpersonas, kuras pilnvarotas veikt procesu, ir neatkarīgas un objektīvas un nedarbojas interešu konflikta situācijā. Līdz ar to “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētajām personām” būtu piešķiramas noraidījuma pieteikšanas tiesības. Uz šo brīdi tādas jau ir piešķirtas KPL 59. nodaļā paredzētā procesā iesaistītajām “ar mantu saistītajām personām”.

Īpaša būtiska nozīme piešķirama “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresēto personu” tiesībām pārsūdzēt amatpersonu, kuras pilnvarotas veikt kriminālprocesu, nolēmumus, kas skar viņu intereses. Šīs fundamentālās tiesības ir svarīgas pašas par sevi, bet vēl lielāku nozīmi tām piešķir šī brīža situācija, kad virknē gadījumu “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētajām personām” nav nodrošinātas tiesības uz aktīvu dalību procesā. Atzinums, ka aizskartajai personai jābūt tiesībām aizstāvēt savas intereses, tai skaitā, kur iederīgi, arī pārsūdzēt rīcību un nolēmumus, ir tik saprotams, ka šobrīd pat uzskatu par neiederīgu citēt starptautiskos un vietējos normatīvos aktus, daudzās teorijas atziņas u. tml., kur tas atzīts. Elementāra loģika un taisnīguma sajūta ļauj atzīt par nepareizu situāciju, kad persona nedz tiek uzklautā pirms viņai nelabvēlīga lēmuma pieņemšanas, nedz tai tiek piešķirtas tiesības sūdzēties. Diemžēl Latvijas prakse apliecina pretējo. Te nekādi nevar nepieminēt jau norādīto Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 5. aprīļa lēmumu lietā Nr. SKK-13²⁵. Šajā lēmumā AT Krimināllietu departamenta tiesneši, piekritot prokurores viedoklim, norāda, ka “to personu loks, kurām ir tiesības iesniegt kasācijas sūdzību vai protestu, izsmeltoši norādīts Kriminālprocesa likuma 571. pantā. Šā panta pirmajā daļā noteikts, ka kasācijas sūdzību var iesniegt apsūdzētais, viņa aizstāvis, cietušais, viņa pārstāvis un likumiskais pārstāvis. Savukārt šā panta trešajā daļā norādīts, ka prokurors var iesniegt kasācijas protestu. Kriminālprocesā aizskartās mantas īpašnieka tiesības iesniegt kasācijas sūdzību šajā tiesību normā nav paredzētas... Kriminālprocesā aizskartās mantas īpašnieka tiesības iesniegt kasācijas sūdzību neizriet arī no Kriminālprocesa likuma 111.¹ panta. Šajā pantā norādīts, ka gadījumā, ja procesuālo darbību rezultātā ir ierobežotas vai atņemtas īpašnieka vai likumīgā valdītāja tiesības rīkoties ar mantu un ja šai personai nav šajā likumā noteikto tiesību uz aizstāvību, šīs mantas īpašniekam vai likumīgajam valdītājam personiski vai ar pārstāvja starpniecību ir tiesības:

- 1) mutvārdos vai rakstveidā izteikt savu attieksmi pret pieņemtajiem lēmumiem attiecībā uz mantu;
- 2) iesniegt pieteikumus vai sūdzības par amatpersonu rīcību vai lēmumiem attiecībā uz mantu.

²⁵ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 5. aprīļa lēmumu lietā Nr. SKK-13. Pieejams: [http://www.juristavards.lv/doc/254525-bkriminalprocesab-aizskartas-bmantas-ipasnieka-tiesibasb/aplūkots 2015. gada 20. janvārī\].](http://www.juristavards.lv/doc/254525-bkriminalprocesab-aizskartas-bmantas-ipasnieka-tiesibasb/aplūkots 2015. gada 20. janvārī].)

Minētajā tiesību normā paredzētas kriminālprocesā aizskartās mantas īpašnieka tiesības iesniegt sūdzības vienīgi par amatpersonu rīcību vai lēmumiem, tādēļ uz tiesu nolēmumiem, ar kuriem lieta tiek izspriesta pēc būtības, šīs tiesības nav attiecināmas.”

Nemot vērā šo apsvērumu, kasācijas instances tiesa nolēma tiesvedību lietā izbeigt.

Šāds risinājums izbrīna tāpēc, ka kasācijas instances tiesneši pat necentās iedziļināties jautājuma būtībā, skatīt to, izmantojot vispārārtzītas juridiskās metodes, izvērtēt kriminālprocesa vispārīgo noteikumu un pamatprincipu ievērošanu, bet uzskatīja par pietiekamu apskatīt tikai atsevišķu normu vārdisko saturu. Vēl jo vairāk izbrīna tas, ka pat šāda pieeja nebūtu novedusi pie tik absurda iznākuma, ja vien kādi – prokureore vai tieņeši – būtu atcerējušies, ka normas, tai skaitā tajās lietotie jēdzieni, jāskata sistēmiski. Jo atļaušos apgalvot, ka attiecīgajā situācijā (no juridiskas personas tiek piedzīti zaudējumi valsts labā par noziedzīgu nodarījumu, ko nodarījusi tās valdes locekle) šai juridiskajai personai bija tiesības iesniegt kasācijas sūdzību un tas pat bija paredzēts tiesību normās. Nevar nepiekrīst, ka KPL 571. p. ir norādīts to personu loks, kam tiesības iesniegt kasācijas sūdzību, un ka šeit aizskartās mantas īpašnieks nav pieminēts. Tāpat var piekrīst, ka aizskartās mantas īpašnieka tiesību loka noskaidrošanai izmantojams KPL 111-1. p. Taču nevar piekrīst, ka šis pants neparedz tiesības pārsūdzēt tiesu lēmumus. Šī panta 1. daļas 2. punkts paredz tiesības iesniegt sūdzības par “amatpersonu .. lēmumiem attiecībā uz mantu”. Kasācijas instances tiesa secinājusi, ka tiesa nav uzskatāma par amatpersonu, tāpēc tās lēmums nav pārsūdzams. Šis atzinums, manuprāt, ir kļūdainš. Amatpersonu izpratne KPL skatāma sistēmiski ar citām normām, un proti, KPL 3. nodaļa nosaukta “Amatpersonas, kuras veic kriminālprocesu”, bet KPL 26. panta 2. daļas 1. punktā norādīts, ka amatpersona, kura pilnvarota veikt kriminālprocesu, ir arī procesa virzītājs, savukārt KPL 27. pants paredz, ka iztiesāšanas laikā procesa virzītājs ir tiesas sastāvs. Līdz ar to pat normu vārdiskā satura atklāšana bija pietiekama, lai atzītu, ka aizskartās mantas īpašniekam ir tiesības iesniegt kasācijas sūdzību.

Atzīstot “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētās personas” tiesības iesniegt sūdzības, diskusijai izvirzāms arī jautājums, kādā mērā šīs pārsūdzības tiesības īstenojamas. Šobrīd KPL 111-1. p. paredz vispārīgas tiesības sūdzēties un šo sūdzību iesniegšanai un izskatīšanai izmantojamas vispārīgās nostādnes, ciktāl nav paredzēta speciāla kārtība. Vispārīgā kārtība paredz pirmstiesas procesa laikā pieņemtus izmeklētāja vai prokurora nolēmumus vai rīcību pārsūdzēt attiecīgi uzraugošam vai amatā augstākam prokuroram, kā arī nosaka pārsūdzības pakāpju maksimālo skaitu (sk. 337. p.). Ne izmeklēšanas tiesneša, ne tiesas kontrole pār izmeklētāja vai prokurora rīcību vai lēmumiem attiecībā uz mantiskajiem jautājumiem nav paredzēta. Izmeklēšanas tiesneša pieņemto lēmumu par aresta uzlikšanu mantai var pārsūdzēt tiesas priekšsēdētājam, kura nolēmums ir galīgs. Iztiesāšanas laikā pieņemtie nolēmumi savukārt pārsūdzami apelācijas un kasācijas kārtībā.

No vispārējās kārtības atšķirīgu šobrīd paredz KPL 239. p., saskaņā ar to atsevišķus pirmstiesas kriminālprocesā pieņemtus lēmumus attiecībā uz lietisko pierādījumu realizāciju vai iznīcināšanu var pārsūdzēt izmeklēšanas tiesnesim, kura lēmums nav pārsūdzams.

Tāpat īpaša kārtība paredzēta KPL 59. nodaļā reglamentētajā procesā par noziedzīgi iegūtu mantu. Saskaņā ar KPL 631. pantu tiesas lēmumu par noziedzīgi iegūtu mantu pārsūdz apgabaltiesā, kur izskata šo sūdzību tādos pašos termiņos un kārtībā, kā tā tika skatīta rajona tiesā, un tās lēmums nav pārsūdzams.

Norādītais dod pamatu izvirzīt vairākus apspriežamus jautājumus. Pirmais no tiem – vai nav saskatāma nevienlīdzīga attieksme pret salīdzināmā situācijā esošām personām. Tā, piemēram, ja personas manta kā noziedzīgi iegūta tiek konfiscēta vispārējā kārtībā virzītā procesā, tā par šo jautājumu var iesniegt gan apelācijas, gan pēcāk arī kasācijas sūdzību. Savukārt, ja tas izdarīts KPL 59. panta kārtībā, pārsūdzības iespējas ierobežotas tikai ar vienu pakāpi. Otrais jautājums savukārt saistāms ar to, vai pietiekamas procesuālās garantijas ir nodrošinātas personai, kuras intereses tiek aizskartas ar rīcību vai nolēmumiem pirmstiesas procesā. Lai arī šie gadījumi, iespējams, nav bieži, tomēr arī pirmstiesas procesa stadijā iespējams pieņemt būtiskus uz mantu attiecināmus nolēmumus (tai skaitā, piemēram, atdot mantu cietušajam u. c.). Atļaušos apgalvot, ka pašreizējā pārsūdzības kārtība, kas neparedz pārsūdzības iespējas ārpus izmeklēšanas iestādes un to uzraugošās iestādes, ne vienmēr var tikt atzīta par efektīvu. Domājams, ka nozīmīgu aizskārumu gadījumos tomēr būtu paredzama tiesas vai vismaz izmeklēšanas tiesneša kontrole.

Visbeidzot atzīstams, ka “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresētām personām” būtu jābūda tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā situācijās, kad viņu intereses tiešām ir aizskartas. Tā, piemēram, nav attaisnojama situācija, kad personu mantai uzlikts arests un liegta rīcība ar to neierobežoti ilgu laiku. Daļēji šo tiesību nodrošināšana ietverta KPL 389. pantā, paredzot konkrētus maksimālos termiņus, kādos var tikt ierobežotas personas tiesības rīkoties ar mantu. Domājams, esošais regulējums nav pilnīgs un tam veltāma vispārīga kritika, kas attiecināma tiklab uz tiesību rīkoties ar mantu, kā arī citiem personu ierobežojošu pasākumu termiņiem. Pirmais apstāklis saistāms ar to, ka būtu apsverama iespēja paredzēt noteiktus termiņus ne tikai pirmstiesas procesā, bet arī lietas izskatīšanā tiesā vismaz līdz pirmās instances tiesas nolējumam. Otrais apstāklis saistāms ar 389. panta 3. daļā paredzēto, ka “minētie termiņi tiek apturēti, ja tiek apturēts kriminālprocess”. Tā kā procesa apturēšanas iemesli var būt visdažādākie, procesa apturēšanas iespējamais ilgums nav prognozējams, faktiski personu tiesību aizskārumi varētu ilgt nesamērīgi ilgi. Šāda nostāja būtu izslēdzama, un personas tiesību ierobežojošo termiņu apturēšana nebūtu paredzama, līdzīgi, kā tas šobrīd ir ar tiem termiņiem, kas noteikti piespiedu līdzekļiem, kuri saistīti ar brīvības atņemšanu.

Procesa dalībnieka procesuālo statusu blakus tiesībām, protams, raksturo arī pienākumi. Sākotnējā KPL 111-1. p. redakcijā aizskartā mantas īpašnieka pienākumi vispār nebija pieminēti, un tas izpelnījās zināmu kritiku²⁶. Norādes par aizskartās mantas īpašnieka pienākumiem tika iekļautas līdz ar grozījumu izdarīšanu 2012. gadā, kad KPL 111-1. p. tika papildināts ar otro daļu, kas paredz šādus aizskartās mantas īpašnieka pienākumus:

- pēc procesa virzītāja rakstveida pieprasījuma paziņot savu sūtījumu saņemšanas pasta vai elektronisko adresi;
- paziņot par šīs adreses maiņu;
- 24 stundu laikā saņemt amatpersonas nosūtītus sūtījumus uz norādīto adresi;
- bez kavēšanās ierasties pēc procesa virzītāja uzaicinājuma, kas iekļauts sūtījumā;
- izpildīt citus minētos kriminālprocesuālos pienākumus, kas norādīti sūtījumā.

²⁶ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 209. lpp.

Doma par to, ka KPL nepieciešams iekļaut norādes par aizskartās mantas īpašnieka pienākumiem, ir visai pamatota un atbalstāma. Savukārt pats izpildījums vērtējams piesardzīgāk. Pirmkārt, jānorāda, ka tas ir izteikti nepilnīgs. Faktiski šeit iekļauta norāde tikai par paziņojumu saņemšanas adreses un tās maiņas paziņošanu, kā arī to pienākumu izpildi, kas minēti šajā paziņojumā. Domājams, ka pienākumu loks varētu būt plašāks un vispārīgāks, nesaistot to tikai ar sūtījumā norādīto. Otrkārt, uzmanības vērts ir pats pienākums paziņot savu sūtījumu saņemšanas adresi un tās maiņu, ja tas netiek pavadīts ar šī pienākumu izpildes iespēju nodrošinošiem pasākumiem, kā arī termiņš, kādā personai jāsaņem sūtījumi. Ja personai ir pienākums ziņot procesa virzītājam par sūtījumu saņemšanas adreses maiņu, tad personai jābūt informētai, kurš kurā brīdī ir procesa virzītājs. Līdz ar to, lai varētu teikt, ka uzliktā pienākuma izpilde šajā aspektā ir iespējama, paredzams kompetento amatpersonu pienākums informēt aizskartās mantas īpašnieku (arī citus procesa dalībniekus, kam paredzēts līdzīgs pienākums) par procesa virzību, kas izraisa procesa virzītāja maiņu. Savukārt kritiskos apsvērumus, kas saistās ar īso 24 stundu termiņu sūtījuma saņemšanai, esmu jau izteikusi tad, kad identisku pienākumu KPL ieviesa attiecībā uz cietušajiem²⁷. Tieši šis aspekts bija vienīgais, kurš izpelnījās uzmanību un par kuru tika diskutēts Saeimā, pieņemot attiecīgos grozījumus KPL. Tā, piemēram, deputāts Elksniņš aktualizēja 24 stundu termiņa neatbilstību, plenārsēdē norādot: “Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesības. Ko nozīmē šāda veida regulējums? Tas nozīmē, ka kriminālprocesā, lai arī kāds būtu personas procesuālais statuss – aizdomās turētais, apsūdzētais, liecinieks –, izmeklēšanas interesēs uz laiku, uz noteiktu termiņu var ierobežot personas tiesības. Ikvienu tiesības. Manas, jūsu, ikvienu sabiedrības locekļa tiesības. Ja izmeklēšanā rodas pierādījumi, piemēram, tam, ka mantas izcelsme ir noziedzīga, tad tiek pieņemts lēmums uzsākt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu un virzīt lietu uz tiesu.

Priekšlikums, kurš tika atbalstīts otrajā lasījumā un kuru es lūdzu izslēgt, norāda uz ko? Ka valsts cenšas ieviest regulējumu, lai šāda veida lēmumi attiecībā uz aizskartās personas mantu, tiesībām, īpašuma tiesībām tiktu saņemti 24 stundu laikā. Administratīvā procesa likums paredz, ka administratīvie akti tiek paziņoti 7 dienu laikā. Civilprocess... Vai man vai ikvienam no jums kā aizskartajam mantas īpašniekam būs iespēja saņemt lēmumu 24 stundu laikā? Mums būs problemātiski šo lēmumu saņemt, ja mēs dzīvojam Latvijā. Kas būs, ja tas būs ārvalsts uzņēmums? Kā fiziski būs iespējams 24 stundu laikā nodrošināt?... Sekas būs šādas: atliktas tiesas sēdes, kavēta tiesvedība, bez procesa dalībnieku klātbūtnes pieņemti lēmumi un noslogota apelācijas instance. Līdz ar to, godājamie kolēģi, es aicinu atbalstīt manu priekšlikumu, kas lielā mērā ir virzīts uz to, lai pēc vispārīgiem kritērijiem un vispārīgiem principiem piemērotu vismaz 7 dienas. Tas būs acimredzams solis uz priekšu, lai ievērotu un respektētu tās personas tiesības, kura kriminālprocesā ir iesaistīta konkrētā izmeklēšanas stadijā. 24 stundas – tas noteikti ir par maz.²⁸ Šim viedoklim nepievienojas deputāts A. Judins, norādot: Komisijas sēdē šis jautājums tika izskatīts, izdiskutēts, arī ekspertiem bija iespēja izteikties un paust savu viedokli par šo jautājumu. Tātad 24 stundas... tas nekādā gadījumā

²⁷ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 229. lpp.

²⁸ Saeimas 2012. gada 24. maija sēdes stenogramma. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/71C92C10605E7FE9C2257A0E003B30D5?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

nenozīmē, ka dokuments ir nosūtīts. Ja mēs sākam skaitīt 24 stundas... 24 stundas mēs skaitām no tā brīža, kad attiecīgā informācija ir piegādāta. Tāpēc lūdzu neatbalstīt attiecīgo priekšlikumu.”²⁹ Šī diskusija noslēdzās ar Elksniņa priekšlikuma noraidīšanu. Līdz ar to tika akceptēts un šobrīd ir spēkā pienākums “24 stundu laikā saņemt kriminālprocesu veicošās amatpersonas nosūtītos sūtījumus”. Saeimā izskanējušās diskusijas devums ir tas, ka faktiski deputāts Judins ir sniedzis vadlīnijas šī termiņa aprēķināšanai, kas citādi, skatot tikai pašu KPL 111-1. p. 2. d. ietvertās normas tekstu, varētu šķist neskaidrs. Kā norādīja deputāts, skaidrojot normas jēgu citiem deputātiem, kuri pēc tam to atbalstīja, termiņš 24 stundas tiek rēķināts pēc tam, kad “attiecīgā informācija piegādāta”. Ņemot vērā, ka aicinājuma tiesiski pieņemamos saņemšanas brīžus nosaka KPL 333. pants, pieņemams, ka šis 24 stundu termiņš sāk tecēt septītajā dienā pēc sūtījuma nosūtīšanas uz pasta adresi un otrajā darba dienā pēc sūtījuma nosūtīšanas uz elektroniskā pasta adresi. Turklāt jāatceras arī KPL 330. pants, saskaņā ar to aicinājums izsniedzams, ja procesuālā darbība nav neplānota vai neatliekama, ne vēlāk kā 2 dienas pirms norādītā ierašanās laika. Lai arī deputāta Judina norādes ievieš zināmu skaidrību, tomēr apskatītā situācija ar aizskartās mantas īpašniekam uzlikto pienākumu joprojām nav uzskatāma par korektu un attiecīgais termiņš par pamatoti un skaidri aprēķināmu. Pirmkārt, daudzos gadījumos tas var būt nesamērīgi īss un apgrūtināošs. Otrkārt, termiņš noteikts stundās, bet tā sākuma tecējuma moments nosakāms atbilstoši termiņiem, kas noteikti dienās. Kā zināms, katram no šiem termiņu veidiem ir savi aprēķināšanas noteikumi (sk. KPL 314. p.), un tāpēc to “sasummēšana” ir problemātiska. Jebkurā gadījumā, tā kā KPL 111-1. p. 2. d. paredzētā termiņa tecējuma sākums tiek aprēķināts atbilstoši dienu termiņa atreķināšanai, tad dienas termiņš iztecēs pusnaktī, līdz ar to arī 24 stundu termiņš iztecēs pusnaktī. Tādējādi nav skaidrs, kāpēc bija nepieciešams radīt kaut šķietamu neskaidrību un kāpēc nevarēja šobrīd paredzēto stundu termiņu izteikt dienās vai darba dienās.

Noslēdzot jautājumu par kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesisko statusu, norādāms, ka šim procesa dalībniekam, tāpat kā ikvienam, tiek garantētas tiesības un procesuālās garantijas, kas izriet no kriminālprocesa principiem, piemēram, tiesības lietot sev saprotamu valodu, tiesības uz cilvēktiesību respektēšanu, procesuālo imunitāti u. c. Tāpat jāatceras, ka kriminālprocess saskaņā ar KPL 1. pantu jāīsteno bez neattaisnotas iejaukšanās personas (t. sk. aizskartā mantas īpašnieka) dzīvē. Citastarp neattaisnota iejaukšanās personas dzīvē saistāma arī ar nesamērīgu un nevajadzīgu procesuālo pienākumu uzlikšanu vai pārlieku stingru vai ilgu interešu aizskārums kriminālprocesa gaitā. Nozīmīgi, ka aizskartās mantas īpašnieks kriminālprocesā ieņem interesantu statusu – no vienas puses, viņš nav nedz aizdomās turēts, nedz apsūdzēts vai tml., līdz ar to nebauda tās privilēģijas, kas ir šīm personām, piemēram, tiesības uz aizstāvību, tiesības neliecināt u. tml., bet, no otras puses, viņa intereses var tikt būtiski aizskartas, piemēram, var tikt konfiscēta viņa manta u. tml. Līdz ar to arī procesuāli tiesiskajai attieksmei pret šo procesa dalībnieku jābūt tādai, kas šo “interesanto” situāciju respektē. Tas attiecināms gan uz procesuālo tiesību normu pilnveidi, gan to izsvērtu un atbilstošu piemērošanu praksē.

²⁹ Saeimas 2012. gada 24. maija sēdes stenogramma. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/71C92C10605E7FE9C2257A0E003B30D5?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

Kopsavilkums

1. Šobrīd kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesiskā reglamentācija Kriminālprocesa likumā (KPL) nevar tikt atzīta par atbilstošu kriminālprocesa mērķim – taisnīgam krimināltiesisko attiecību noregulējumam bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.
2. Lai nodrošinātu pilnvērtīgu to personu aizsardzību, kuru intereses varētu tikt aizskartas mantisko jautājumu risināšanas gaitā, uz frāzes “kriminālprocesā aizskartais mantas īpašnieks” pamata būtu jāveido vārdkopa “kriminālprocesa dalībnieks”, kurš aptvertu plašāku dalībnieku loku. Tā nosaukums varētu būt, piemēram “mantisko jautājumu risinājumā ieinteresēta persona” vai “mantisko jautājumu risinājumā aizskartā persona”.
3. Vienlaikus pilnveidojama šī dalībnieka tiesiskā statusa (tiesību un pienākumu) normatīvā reglamentācija un praktiskais izpildījums.
4. Īpaša uzmanība pievēršama attiecīgā procesa dalībnieka tiesībām piedalīties procesā, tai skaitā tiesībām pārsūdzēt nolēmumus, ar kuriem aizskartas viņa tiesiskās intereses.
5. Tāpat uzmanība veltāma šī procesa dalībnieka pienākumiem, novēršot situācijas, kuras varētu vērtēt kā nesamērīgu iejaukšanos personas dzīvē.

Pētījumu atbalsta valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

The paper was supported by the National Research Program 5.2. “Economic Transformation, Smart Growth, Governance and Legal Framework for the State and Society for Sustainable Development – a New Approach to the Creation of a Sustainable Learning Community (EKOSOC-LV)”.

TAUTSAIMNIECĪBAS ATTĪSTĪBA: SATVERSMES TIESAS LOMA UN NOZĪME

DEVELOPMENT OF THE ECONOMY: THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE CONSTITUTIONAL COURT

Anita Rodiņa, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras asociētā profesore

“2030. gadā Latvija būs plaukstoša
aktīvu un atbildīgu pilsoņu valsts.”¹

Summary

In the article author analyses one of the priorities of the development of Latvia – economic growth, which is formulated in the National Development Plan, covering one of aspects – the outstanding business environment. The trends of the outstanding business environment include a coherent regulatory framework, therefore the author provides an analysis of the role of the Constitutional Court in achieving this aim. First of all, it has been concluded that it is a responsibility of the legislator to pass legal acts which correspond to the Constitution. A coherent regulatory framework can form norms, which do not contradict the constitutional regulation of a state. By analysing Constitutional Court practice in 2014 or cases, which were initiated by applications of legal persons and where challenged norms were declared as unconstitutional, the author points out the problematic of business environment in Latvia, as well as presents conclusions about real possibilities to defend violated fundamental rights of legal persons.

Atslēgvārdi: Nacionālais attīstības plāns, uzņēmējdarbība, izcila tiesiska vide, juridiska persona, Satversmes tiesa.

Keywords: National Development Plan, entrepreneurship, outstanding business environment, legal person, Constitutional Court.

Ievads

“Tautsaimniecība nav viss, bet bez tautsaimniecības nav nekā” – šķiet, ka grūti būtu atrast precīzāku raksturojumu tautsaimniecības nozīmei valstī.² Nav šaubu, ka tautsaimniecības izaugsme ir valsts un sabiedrības labklājības izaugsmes priekšnoteikums. Ne velti tautsaimniecība kā prioritāte ir izvirzīta ne tikvien (sava veida)

¹ Par Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģiju: Latvijas Republikas Saeimas 2010. gada 10. jūnija lēmums. Latvijas Vēstnesis, 2010. 15. jūnijs, Nr. 94 (4286). Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam, 25. punkts. Pieejams: http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS_LmP.nsf/0/16E7FBFFDF379716C22577490021811A?OpenDocument [aplūkots 2015. gada 2. novembrī]; Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam: Latvijas Republikas Saeimas 2012. gada 20. decembra lēmums. Latvijas Vēstnesis, 2013. 9. janvāris, Nr. 6 (4812), 8. punkts.

² Latvijas Republikas 11. Saeimas rudens sesijas divdesmit pirmās sēdes, kas notika 2013. gada 19. decembrī, stenogramma. Latvijas Vēstnesis, 2014. 6. janvāris, Nr. 3 (5062).

Uzņēmējdarbības vide neapšaubāmi ir ļoti plašs jēdziens. Piemēram, pētījumā *Doing Business* uzņēmējdarbības vide vērtēta 10 aspektos.¹⁰ Nacionālā attīstības plāna prioritātes tautas saimniecības rīcības virziens “Izcila uzņēmējdarbības vide” tiek skaidrots kā sakārtota tiesiskā bāze, prognozējama valsts atbalsta un uzraudzības sistēmas darbība, uz uzņēmēju vajadzībām orientēti valsts pārvaldes pakalpojumi, kā arī skaidri un konkurētspējīgi pamatnosacījumi uzņēmējdarbības uzsākšanai un attīstībai, lai katrs, kurš vēlas, varētu veidot uzņēmējdarbību, strādāt un dzīvot Latvijā.¹¹

Satversmes tiesas vistiešākā ietekme izcilas uzņēmējdarbības vides nodrošināšanā ir saistāma ar sakārtotas tiesiskās bāzes veidošanu. Sakārtota tiesiskā bāze nenozīmē, ka [vienkārši] ir tiesību akts, kas regulē konkrētas tiesiskas attiecības. Tas nozīmē vispirms to, ka šis tiesību akts ne tikvien ir (eksistē), bet arī atbilst Satversmei un ir tainšs.

Jāprecizē, ka Satversmes tiesas lomu un nozīmi ir iespējams saskatīt ikvienā no šīs prioritātes (t. i., tautas saimniecības izaugsmes) rīcības virzieniem, kā arī pārējās divās prioritātēs: cilvēka drošumpēja un izaugsmi atbalstošas teritorijas. Un šo lielo ietekmi noteic Satversmes tiesas kompetence, kā arī tās sprieduma *erga omnes* juridiskā daba. Ņemot vērā Satversmes tiesā attīstīto visaptverošas Satversmes tiesas kompetences principu¹², ārpus Satversmes tiesas redzesloka nevar palikt neviena tiesību norma. Tas nozīmē, ka Satversmes tiesa var vērtēt jebkādas tiesību normas konstitucionalitāti, kas tieši vai netieši noteic ne tikvien tautas saimniecības attīstību, bet arī visu valsts dzīvi kopumā.

Uzņēmējdarbības vidi regulējošu likumu pieņemšana: likumdevēja atbildība

Ņemot vērā Satversmes tiesas ekskluzīvo tiesību – atzīt par spēkā neesošām antikonstitucionālās tiesību normas, varētu secināt, ka Satversmes tiesa ir tā, kas drīzāk “grauj” uzņēmējdarbības vidi. Tiesību normas izslēgšana no tiesību sistēmas neapšaubāmi ir jebkuras tiesiskās kārtības satricinājums. Taču Satversmes tiesas prakse ir apliecinājusi, ka tā ir jāuzlūko tieši kā uzņēmējdarbības aizstāvis, jo, pirmkārt, ikvienai fiziskajai personai un privāto tiesību juridiskajai personai ir iespējams iesniegt pieteikumu Satversmes tiesā; otrkārt, Satversmes tiesa ir kļuvusi par reālu un efektīvu tiesību aizsardzības institūciju, ko noteic tās sprieduma juridiskā daba; un, treškārt, Satversmes tiesas nolēmumi Latvijā tiek realizēti, apstiprinot Latvijas konstitucionālās kontroles sistēmas efektivitāti.¹³

Pieteikuma iesniegšana Satversmes tiesā ir galīgais nacionālais tiesību aizsardzības instruments.¹⁴ Satversmes tiesas loma un nozīme izcilas uzņēmējdarbības vides veidošanā var izpausties, likumdevējam sadarbojoties ar Satversmes tiesu jau likumdošanas procesā. Likumdevēja un Satversmes tiesas sadarbība nenozīmē

¹⁰ Methodology. Pieejams: <http://www.doingbusiness.org/methodology> [aplūkots 2015. gada 2. novembrī].

¹¹ Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam: Latvijas Republikas Saeimas 2012. gada 20. decembra lēmums. Latvijas Vēstnesis, 2013. 9. janvāris, Nr. 6 (4812), 170. punkts, 135. punkts.

¹² Rodiņa A. Satversmes tiesas kompetence. Teorētiskais izvērtējums. Paplašināšanas iespējas. Satversmes tiesas 2013. gada starptautiskās konferences materiālu krājums. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2014, 116. lpp.

¹³ Comparative Constitutional Law. Ed. Rosenfeld M., Sajo A. Oxford University Press, p. 825.

¹⁴ Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 178.–179. lpp.

“sēdēšanu pie viena galda”, bet gan to, ka, respektējot Satversmes tiesas nolēmumos iekļautās atziņas, top kvalitatīvs likumdošanas procesa galarezultāts – likums.

Atbilstoši tā sauktai būtiskuma teorijai, tieši likumdevējs Latvijā izšķir visus svarīgos un nozīmīgos valsts un sabiedrības dzīves jautājumus.¹⁵ Likumdošanas varas īstenošana nenozīmē tikai privilēģiju. Tā uzliek arī pienākumu īstenot to Satversmes ietvaros. Jeb “[d]emokrātiskā un tiesiskā valstī ikvienai valsts varas institūcijai ir pienākums ievērot Satversmes normas un principus”.¹⁶

Satversmes piemērošana nav iedomājama bez Satversmes tiesas spriedumu izmantošanas. Jeb mūsdienās nav iespējama konstitūcijas piemērošana bez konstitucionālās tiesas judikatūras.¹⁷ Satversmes tiesas spriedums kā tiesību avots Latvijā tiek cienīts, respektēts un plaši izmantots. Tas ir kļuvis par neatņemamu ikdienas jurista darbarīku. Arī Saeima respektē un izmanto spriedumus likumdošanas procesā, ne tikvien deputātiem citējot tos Saeimas sēdēs, bet arī ievērojot Satversmes tiesas definētos labas likumdošanas procesa principus.¹⁸

Katrs likums, kas tiek pieņemts Saeimā, ir politisks kompromiss. Bet kompromisam ir jābūt izsvērtam, izvērtētam, rodot pārliecību, ka Saeimas gala lēmums atbilst valsts konstitucionālajam regulējumam, tādējādi likumdevējam vispirms pašam uzņemoties atbildību par “sakārtotas tiesiskās bāzes veidošanu”. Likumdevējam ir jāuzklausā sabiedrības viedoklis, tas jāizvērtē, tomēr gala lēmuma pieņemšana ir likumdevēja atbildība. Tā, piemēram, pavisam nesēn Saeimas pieņemtās tā saucamās valdes locekļa atbildības likuma normas jeb tiesību normas, kas paredz juridiskās personas nokavēto nodokļu maksājumu atlīdzināšanu uzlikšanu valdes loceklim¹⁹, raisīja samērā lielas debātes sabiedrībā. Un būtiskākās debātes bija (un joprojām ir) par to, vai šāds normatīvais regulējums atbilst Satversmei. Likumprojekta anotācijā norādīts, ka, “[l]ai ievērotu privātpersonai Satversmes 105. pantā garantētās tiesības uz īpašumu, Likumprojekts sagatavots tādā veidā, lai valdes locekļa (privātpersonas) atbildība par juridiskās personas saistībām iestātos tikai izņēmuma gadījumā, kad tiek konstatēta bezatbildīga rīcība attiecībā uz likumā noteiktajām saistībām, ignorējot valsts (un katra sabiedrības indivīda) intereses, jo budžeta ieņēmumi no nodokļu maksājumiem ir nepieciešami, lai finansētu sabiedrības vajadzības. [...] Ievērojot iepriekšminēto, nepastāv mazāk ierobežojoši līdzekļi, lai aizsargātu Satversmes 105. pantā noteiktās tiesības. Līdz ar to Likumprojektā noteiktais privātpersonas tiesību ierobežojums ir samērīgs ar mērķi, kuru paredzēts sasniegt ar Likumprojektu: labprātīgas nodokļu nomaksas veicināšana un nodokļu administrēšanas uzlabošana, tādējādi gūstot ieņēmumus, kas nepieciešami sabiedrības vajadzību nodrošināšanai, kā arī

¹⁵ Par likuma “Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam: Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01. Latvijas Vēstnesis, 2009. 22. decembris, Nr. 201 (4187), secinājumu daļas 30.1. punkts.

¹⁶ Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01: Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 20. decembris, Nr. 200 (4803), 23. punkts.

¹⁷ Pleps J. Satversmes iztulkošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 43. lpp.

¹⁸ Gailīte D., Bārdiņš G. Satversmes tiesa atzīmē 18 gadu darba cēlienu. Jurista Vārds, 2014. 16. decembris, Nr. 49 (851). Sk. arī plašāk: Pleps J. The Principle of good legislation. No: The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. Rīga: Univeristy of Latvia, 2012, pp. 19–26.

¹⁹ Grozijumi likumā “Par nodokļiem un nodevām”: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 30. decembris, Nr. 257 (5317).

veicinot godīgu konkurenci, uzlabojot uzņēmējdarbības vidi”²⁰. Savukārt Saeimas Juridiskā biroja sagatavotajā atzinumā, kurā analizētas Satversmes normas, ņemot vērā Satversmes tiesas atziņas, norādīts, ka “minētais regulējums likumprojektā piedāvātajā redakcijā var nonākt pretrunā Satversmes 91. un 105. pantam un, iespējams, arī Satversmes 92. un citiem Satversmes pantiem”²¹. Latvijas Darba devēju konfederācija ir norādījusi, ka analizējamais tiesiskais regulējums “rada pretrunu vispārējai tiesību sistēmai un principiem” un līdz ar to tas ir izslēdzams no likumprojekta.²² Ārvalstu investoru padome Latvijā savukārt ir norādījusi, ka “likuma izmaiņas ir atbalstāmas”, vienlaikus kritizējot lielo steigu, kādā likums ir pieņemts.²³ Vēlāk Saeimas sēdē deputāts G. Kūtris, aicinot cīnīties ar nodokļu nemaksātājiem Satversmes ietvaros, arī puda viedokli, ka valdes locekļa atbildību nosakošās normas ir pretrunā ar vairākām Satversmes normām.²⁴ Atbildot uz kritiku, referents K. Šadurskis savukārt norādīja, ka visi Kūtra kunga izteiktie argumenti “[...] tika karsti debatēti komisijas sēdēs. Proti, tika debatēts par šīs normas leģitimitāti, par samērīgumu, par to, vai leģitīmais mērķis ir sasniedzams ar mazāk ierobežojošām normām. Tika saņemts Finanšu ministrijas skaidrojums par visiem šiem jautājumiem. Deputāti izvērtēja šīs normas, un vairākums deputātu tās atbalstīja”²⁵. Galu galā Saeimas deputāti izvēlējās atbalstīt Ministru kabineta sagatavoto priekšlikumu un pieņemt analizējamās (valdes locekļa atbildību nosakošās) tiesību normas, iespējams, ņemot vērā arī to, ka “[...] šai normai ir fiskāla ietekme. Proti, šīs normas noraidījuma gadījumā mēs zaudējam 7 miljonus – ieņēmumus valsts budžetā”²⁶.

Debates, diskusijas Saeimas komisijās un Saeimas sēdēs pašas par sevi nenodrošina to, ka likuma norma kļūst vai ir atbilstoša Satversmei. Ja likumdevējs ir pieļāvis brāķi, tad to vēl var labot Valsts prezidents, izmantojot Satversmē iekļautās tiesības, vai arī strīds var tikt atrisināts ar Satversmes tiesas palīdzību. Iespējams, ka Satversmes tiesai agri vai vēlu nāksies atbildēt uz jautājumu, vai, pieņemot norādītās valdes locekļa atbildību stiprinošās tiesību normas, ir ievērota Satversme un Satversmes tiesas judikatūra, rosinot meklēt atbildes uz jautājumu, vai uzņēmējdarbības vide Latvijā ir prognozējama, saprātīga un jebkuru uzņēmēju atbalstoša.²⁷ Līdzīgi ikviens tiesiskās vides, Satversmes tiesas judikatūras pārzinātājs varēja prognozēt, ka, izmantojot nākotnē esošo aizskāruma teoriju, Satversmes tiesā tiks apstrīdētas t. s. maksātnespējas administratoru valsts amatpersonas statusu nosakošās tiesību normas, par kurām tika izteikti dažādi

²⁰ Likumprojekta “Grozījumi likumā “Par nodokļiem un nodevām”” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/EB75F1CD6B5CDF5C2257DA900470C22?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 2. novembrī].

²¹ Atzinums par likumprojektu “Grozījumi likumā “Par nodokļiem un nodevām””. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/2A92884740F68B86C2257DAC00584A8A?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 2. novembrī].

²² Latvijas Darba devēju konfederācijas vēstule. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/467D915773B151DBC2257DB000598787?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 2. novembrī].

²³ Ārvalstu investoru padomes vēstule. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/1735E98CC5D9A61FC2257DAF00503F2E?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 2. decembrī].

²⁴ Latvijas Republikas 12. Saeimas rudens sesijas trīspadsmitā (ārkārtas) sēde 2014. gada 17. decembrī. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/transcripts/view/278> [aplūkots 2015. gada 2. decembrī].

²⁵ Turpat.

²⁶ Turpat.

²⁷ Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam: Latvijas Republikas Saeimas 2012. gada 20. decembra lēmums. Latvijas Vēstnesis, 2013. 9. janvāris, Nr. 6 (4812), 82. punkts.

viedokļi.²⁸ 2015. gada pašā sākumā Satversmes tiesa ir ierosinājusi jau divas lietas par 2014. gada 25. septembra likuma “Grozījumi Maksātnešpējas likumā” 2. panta un 2014. gada 30. oktobra likuma “Grozījumi likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam un 106. panta pirmajam teikumam.²⁹ Jeb Satversmes tiesa var būt vienīgā institūcija, kas pēc likumdevēja gribas paušanas (lasīt: likuma pieņemšanas) var ietekmēt likuma saturu.

Satversmei neatbilstošu tiesību normu atzīšana par spēkā neesošām: vai tautsaimniecību ietekmējošs tiesību aizsardzības līdzeklis?

Konstitucionālās tiesas, arī Satversmes tiesa, neapšaubāmi ir autoratīvākās Satversmes un citu tiesību normu interpretētājas. E. Kūra – bijušā Lietuvas Konstitucionālās tiesas tiesneša – vārdiem runājot, konstitūcijas interpretēšana ir imanenta jeb pastāvīga konstitucionālās tiesas funkcija.³⁰ Ņemot vērā Satversmes tiesas likuma 32. panta 2. daļu un 29. panta 2¹. daļu gan spriedumā, gan lēmumā par tiesvedības izbeigšanu, sniegtās tiesību normas interpretācija ir obligāta. Tas nozīmē, ka ikdienā ikvienai personai, arī uzņēmējam, Satversmes tiesas nolēmums var palīdzēt izprast tiesību normas saturu, pieņemot jebkādu lēmumu.

Antikonstitucionālu tiesību normu atzīšana par spēkā neesošu ir ekskluzīva Satversmes tiesas tiesība. Vienīgā procesuālā forma, kādā šī tiesība var tikt īstēnota, ir lietas izskatīšana, pieņemot spriedumu. Analizējot 2014. gada Satversmes tiesas praksi, secināms, ka tiesa vienā gadā ir izskatījusi 17 lietas: 1 lietā tiesvedība izbeigta, pieņemot lēmumu par tiesvedības izbeigšanu, bet 16 lietas izskatītas, taisot spriedumu.³¹ Spriedumu analīze liecina, ka 8 lietās apstrīdētā tiesību norma ir atzīta par neatbilstošu augstāka juridiska spēka tiesību normai, bet tikpat daudz – 8 – lietās apstrīdētās tiesību normas ir atzītas par atbilstošām Satversmei.

Turpinot šķetināt Nacionālā attīstības plāna prioritātes tautas saimniecības rīcības virziena “Izcila uzņēmējdarbības vide” realizāciju un Satversmes tiesas ietekmi, uzskatāmi uzņēmējdarbības vides izcilības problemātiku iezīmē vairākas Satversmes tiesā 2014. gadā skatītās lietas, kas tika rosinātas pēc juridisko personu – tātad uzņēmējdarbības pamata subjektu – pieteikumiem. Un neapšaubāmi, ka tālāk analizētās lietas ir iezīmējušas Nacionālā attīstības plānā noteiktās izcilas uzņēmējdarbības vides rīcības virziena ietvaros veicamo uzdevumu sasniegšanu:

²⁸ Sk., piemēram, Novicāns K. Maksātnešpējas procesa administratoru statusa reforma. Jurista Vārds, 2014. 30. septembris, Nr. 38 (840); Kāpēc administratorus pielīdzināja valsts amatpersonām. Jurista Vārds, 2014. 30. septembris, Nr. 38 (840); Olavs Cers: Cinišos, lai maksātnešpējas administratori nebūtu valsts amatpersonas. Jurista Vārds, 2014. 28. oktobris, Nr. 42 (844).

²⁹ Par lietas 2015-03-01 ierosināšanu: Satversmes tiesas 1. Kolēģijas 2015. gada 16. janvāra lēmums. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2015-03-01_lemums_par_ierosinasanu.pdf [aplūkots 2015. gada 2. decembrī]; Par lietas 2015-04-01 ierosināšanu: Satversmes tiesas 1. Kolēģijas 2015. gada 16. janvāra lēmums. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2015-04-01_lemums_par_ierosinasanu.pdf [aplūkots 2015. gada 2. decembrī]; Satversmes tiesai jāvērtē aktuālās izmaiņas likumos. Jurista Vārds, 2014. 3. februāris, Nr. 5 (857).

³⁰ The Constitutional Court and Interpretation of the Constitution. No: Jarašiūnas E., Kūris E., Lapinskas K., Normantas A., Sinkevičius V., Stačiokas S. Constitutional Justice in Lithuania. Vilnius: The Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2003, p. 210.

³¹ Pārskats par Satversmes tiesas darbu 2014. gadā. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/Gada_parskats_2014.pdf [aplūkots 2015. gada 2. decembrī].

nodrošināt uzņēmējdarbību atbalstošas un investīcijām labvēlīgas tiesiskās vides izveidi Latvijā.³²

Saimniecisko strīdu risināšanas efektivitātes trūkums ir minēts kā viens no būtiskiem faktoriem, kas liekot izšķirties ārvalstu investoriem par labu investīcijām nevis Latvijā, bet kādā no kaimiņvalstīm.³³ Loģiska un saprotama ir arī uzņēmēju prasība pēc ātrākas, lētākas un taisnīgākas strīdu izšķiršanas šķirētiesās.³⁴ Var piekrist viedoklim, ka šķirētiesas ir viens no senākiem tiesību institūtiem, un tās ir nepieciešamas ātrai strīdu izšķiršanai.³⁵ Taču šī sistēma var pastāvēt un darboties tikai tad, ja šķirētiesu un ar to saistīto jautājumu normatīvais regulējums vispirms atbilst Satversmei. Diemžēl jēdziens “šķirētiesa” Latvijā parasti asociējas nevis ar godīgu strīdu risināšanu, bet “aizdomīgu pasākumu”, ko, cerams, kļiedēs jaunā tiesiskā regulējuma piemērošana.³⁶ Arī Satversmes tiesa 2014. gadā tika iesaistīta jautājuma, kas attiecas uz strīdu risināšanu šķirētiesās, risināšanā, tādējādi palīdzot sasniegt pat divus Nacionālā attīstības plāna rīcības virziena (izcila uzņēmējdarbības vide) veicamos uzdevumus: gan tiesu sistēmas darbības un procesu uzlabošanu (158. punkts), gan arī šķirētiesu sistēmas mehānisma pilnveidi (159. punkts).³⁷ Proti, skatot lietu Nr. 2014-09-01, tika vērtēta Civilprocesa likuma 495. panta pirmās daļas, kas noteic, ka par strīda pakļautību lemj pati šķirētiesa, arī gadījumos, kad kāda no pusēm apstrīd šķirētiesas līguma esamību vai spēkā esamību (tas nozīmē, ka pati šķirētiesa izlemj jautājumu par to, vai strīds ir pakļauts izskatīšanai šķirētiesā), atbilstība Satversmes 92. pantam.³⁸ Precīzāk – pieņemuma iesniedzējs uzskatīja, ka pretruna ar Satversmes 92. pantu ir tādēļ, ka apstrīdētā tiesību norma liedz tiesu sistēmas tiesā apstrīdēt šķirētiesas kompetenci. Satversmes tiesa šajā lietā konstatēja, ka apstrīdētais tiesiskais regulējums tiešām neatbilst Satversmei. Taču būtiskākais bija tas, ka Satversmes tiesa ne tikvien atzina apstrīdēto normu par neatbilstošu Satversmes 92. pantam³⁹, bet arī noteica, ka attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju (konkrēto SIA) norma zaudē juridisko spēku *ex tunc* – no konstitucionālās sūdzības iesniedzēja pamattiesību

³² Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam: Latvijas Republikas Saeimas 2012. gada 20. decembra lēmums. Latvijas Vēstnesis, 2013. 9. janvāris, Nr. 6 (4812), 158. punkts.

³³ Par Latvijas tiesu sistēmas darbu. Latvijas Vēstnesis, 2012. 10. maijs, Nr. 72 (4675).

³⁴ Ūdris Z. Uzticību šķirētiesām var nodrošināt ar tiesas kontroli pār to nolūmiem. Jurista Vārds, 2014. 3. jūnijs, Nr. 22 (824).

³⁵ Šķirētiesas: jauns likums no 1. janvāra. Vai arī jauna kvalitāte? Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/viedokli/267660> [aplūkots 2015. gada 2. decembrī].

³⁶ Bērziņš G. Likumprojekta mērķis ir celt šķirētiesu prestižu. Jurista Vārds, 2014. 3. jūnijs, Nr. 22 (824).

³⁷ Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam: Latvijas Republikas Saeimas 2012. gada 20. decembra lēmums. Latvijas Vēstnesis, 2013. 9. janvāris, Nr. 6 (4812).

³⁸ Par Civilprocesa likuma 495. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam: Satversmes tiesas 2014. gada 28. novembra spriedums lietā Nr. 2014-09-01. Latvijas Vēstnesis, 2014. 1. decembris, Nr. 238 (5298).

³⁹ Japaskaidro, ka šī lieta iezīmē vēl vienu būtisku Satversmes tiesas procesa aspektu: prasījuma robežu paplašināšanu. Lai arī prasītājs nebija lūdzis, tomēr Satversmes tiesa, ņemot vērā, ka identisks regulējums bija iekļauts [jaunajā] Šķirētiesu likuma 24. pantā un šai normai bija tādas pašas sekas kā apstrīdētajai normai, ievērojot “ciešās saistības koncepciju” un arī Satversmes tiesas procesa ekonomijas principu, atzina par iespējamu atzīt [jaunā] Šķirētiesas likuma 24. panta normu, kas noteic, ka “Šķirētiesas sastāvs lemj par civiltiesiskā strīda pakļautību šķirētiesai, tajā skaitā par šķirētiesas līguma spēkā esamību. Jautājumu par strīda pakļautību šķirētiesas sastāvs var izlemēt jebkurā šķirētiesas procesa stadijā” par neatbilstošu Satversmes 92. panta pirmajam teikumam tajā pašā pamatojumā. Šķirētiesu likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 1. oktobris, Nr. 194 (5254); sīkāk par prasījuma robežu paplašināšanu sk.: Endziņš E. Kā vērtēt jaunāko Satversmes tiesas praksi. Jurista Vārds, 2007. 9. oktobris, Nr. 41 (494).

aizskāruma rašanās brīža. Lēmums *ex tunc* konstitucionālās sūdzības subjektam ir izšķirošs, jo tas dod iespēju "atgriezties pagātnē" un vēlreiz risināt strīdu, piemērojot Satversmei atbilstošas tiesību normas, tādējādi novēršot aizskārumu. Kā liecina pieejamā informācija, tad tiešām konstitucionālās sūdzības iesniedzējs (SIA), tik tālu, cik tas ir iespējams uz šo brīdi (2015. gada februāra sākums), ir uzsācis savu aizskarto tiesību atjaunošanu. Kā liecina publiski pieejamā informācija, 2014. gada beigās pēc Ģenerālprokuratūras Personu un valsts tiesību aizsardzības departamenta virsprokurora protesta par Rīgas Vidzemes priekšpilsētas tiesneses lēmumu, ar kuru tika apmierināts pieteikums par izpildu raksta izsniegšanu Latvijas Šķīrējtiesas nolēmuma piespiedu izpildei (par piedziņu no konstitucionālās sūdzības iesniedzēja), protests ir apmierināts, liedzot izpildīt iepriekš šķīrējtiesas nolemto.⁴⁰ Visnotaļ jāpievienojas Augstākās tiesas tiesnešu secinājumam, ka "[i]zpildu raksta izsniegšana procesā, kura ietvaros ir noticis lietas dalībnieka pamattiesību pārkāpums, liedzot viņam apstrīdēt šķīrējtiesas kompetenci, nozīmētu šā pamattiesību pārkāpuma legalizāciju. Tādēļ izpildu raksts nevar tikt izsniegts, iekams attiecīgajam lietas dalībniekam nav bijusi iespēja veikt darbības savu aizskarto tiesību atjaunošanai saskaņā ar Satversmes tiesas spriedumu"⁴¹. Tāpat, ņemot vērā *ex tunc* nolēmumu par konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, tam ir tiesības, kas arī (cik autorei zināms) ir izmantotas, apstrīdēt šķīrējtiesas klauzulu tiesā. Visi norādītie un izmantotie tiesību aizsardzības līdzekļi nenozīmē, ka automātiski izdarāms secinājums: strīds, kas tika risināts šķīrējtiesā, izzūd. Strīda risināšana starp divām pusēm neapšaubāmi turpināsies, taču šoreiz tas notiks, piemērojot tādas tiesību normas, kas atbilst Satversmei.

Risku izcilai uzņēmējdarbības videi iezīmēja arī vienas pašvaldības teritorijā – Rīgā – spēkā esošais tiesiskais regulējums. 2014. gada otrajā pusē Satversmes tiesa par neatbilstošām Satversmei atzina pat divu Rīgas domes pieņemto saistošo noteikumu normas. Domājams, ka ikviens nekustamā īpašuma īpašnieks ļoti gaidīja Satversmes tiesas spriedumu lietā, kurā tika apstrīdētas normas, kas uzliek pienākumu īpašniekiem kopt un tīrīt nekustamajam īpašumam piegulošo publiskā lietošanā esošo teritoriju. Šajā lietā Satversmes tiesa atzina apstrīdētās tiesību normas, ciktāl normatīvais regulējums neparedz pašvaldības līdzdalību nekustamajiem īpašumiem piegulošo un publiskā lietošanā esošo teritoriju kopšanā un tīrīšanā, par neatbilstošām Satversmes 105. pantam un spēkā neesošām *pro futuro*⁴² – no 2015. gada 1. maija.⁴³ Savukārt otrā lieta, kurā Rīgas domes saistošie noteikumi tika atzīti par neatbilstošiem Satversmei, tika rosināta pēc uzņēmēja pieteikuma par tā uzņēmējdarbību (personai pieder izklaides klubs) ietekmējošas tiesību normas konstitucionalitāti. Proti, pamatojoties uz Rīgas domes saistošo noteikumu

⁴⁰ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 29. decembra spriedums lietā SPC-36/2014. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2014/ [aplūkots 2015. gada 2. maijā].

⁴¹ Turpat.

⁴² Sikāk sk.: Popelier P., Verstraelen S., Vanheule D., Vanlerberghe B. The effect of judicial decisions in time: comparative notes. In: The effects of judicial decisions in time (editors: P. Popelier, S. Verstraelen, D. Vanheule and B. Vanlerberghe). Cambridge, United Kingdom: Intersentia Publishing, 2014, pp. 7–11.

⁴³ Par Rīgas domes 2008. gada 8. jūlija saistošo noteikumu Nr. 125 "Rīgas pilsētas teritorijas kopšanas un būvju uzturēšanas noteikumi" 4.3. un 4.4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam: Satversmes tiesas 2014. gada 6. novembra spriedums lietā Nr. 2013-20-03. Latvijas Vēstnesis, 2014. 10. novembris, Nr. 223 (5283).

Nr. 80 "Sabiedriskās kārtības noteikumi Rīgā" 4.1. punktu⁴⁴, kas paredz aizliegumu trokšņot, pieteicējs – SIA – vairākas reizes bija sodīta par nepastāvīga trokšņa pieļaušanu, atskaņojot mūziku un tādējādi traucējot apkārtējo personu mieru. Atzīstot, ka personas ekonomiskās intereses, kas saistītas ar komercdarbības veikšanu, ietilpst Satversmes 105. panta pirmā teikuma tvērumā, Satversmes tiesa konstatēja, ka uzņēmējdarbību ierobežojošās tiesību normas Rīgā ir izdotas, pārkāpjot Pašvaldību likuma 43. pantā noteikto pilnvarojumu, un Rīgas dome ir rīkojusies *ultra vires*.⁴⁵ Proti, apstrīdētajās tiesību normās bija noregulēts tas pats jautājums, kurš jau regulēts Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa attiecīgos pantos.⁴⁶ Tā kā tiesību normas bija pieņemtas *ultra vires*, tās atbilstoši Satversmes tiesas praksei⁴⁷ tika atzītas par neatbilstošām Satversmes 105. pantam (1. un 3. teikumam) un spēkā neesošām no to pieņemšanas brīža.⁴⁸ Ņemot vērā, ka Satversmes tiesa antikonstitucionālo tiesību regulējumu atzina par spēkā neesošu *ex tunc*, jāuzskata, ka tiesību norma nekad nav bijusi spēkā, tāpēc arī nevar radīt tiesiskas sekas attiecībā ne tikvien uz pieteikuma iesniedzēju, bet arī uz visām personām. Tas nozīmē, ka ikvienam, kas ir sodīts par šādu pārkāpumu un samaksājis naudas sodu, ir iespējams to saņemt atpakaļ, izmantojot jaunatklātu apstākļu institūtu (Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 289.²³ panta 6. punkts).⁴⁹

Pēc Satversmes tiesas sprieduma stāšanās spēkā Rīgas pašvaldības policijas mājaslapā tika publicēts skaidrojums par Satversmes tiesas spriedumu. Tajā norādīts, ka "[s]abiedriskās kārtības noteikumi, kas ierobežo trokšņošanu, bija vienīgais instruments, ar kuru pašvaldības policija varēja iedarboties uz trokšņotājiem, kuri nerespektēja citu cilvēku tiesības uz naktsmieru. Saskaņā ar šiem noteikumiem atbildība bija paredzēta nevis par pārsniegtiem decibeliem, bet par pašas personas tiesību uz miera aizskāruma faktu. Šis personu tiesību aizsardzības mehānisms Satversmes tiesā ir atzīts par neatbilstošu"⁵⁰. Diemžēl paziņojumu nevar vērtēt kā pareizu un objektīvu Satversmes tiesas sprieduma atspoguļojumu. Šajā paziņojumā

⁴⁴ Saistošo noteikumu 4.1. punkts noteic, ka Rīgas administratīvajā teritorijā aizliegts trokšņot, ja tas traucē apkārtējo personu mieru, iestāžu, organizāciju normālu darbību, bet nav saistīts ar satiksmi vai pasākumiem, kas saskaņoti ar Rīgas pilsētas izpilddirektoru, un troksnim nav pastāvīgs raksturs. Par pastāvīga trokšņa radīšanu ar savu darbību vai bezdarbību, kas pārsniedz normatīvajos aktos noteiktos trokšņa normatīvus vai robežlielumus, vainīgā persona saucama pie atbildības likumā noteiktajā kārtībā. Sabiedriskās kārtības noteikumi Rīgā: Rīgas domes 2007. gada 19. jūnija saistošie noteikumi Nr. 80. Latvijas Vēstnesis, 2007. 25. jūlijs, Nr. 119 (3695).

⁴⁵ Abramavičius A. *Ultra vires* doktrīna Lietuvas Republikas Konstitucionālās tiesas jurisprudencē. No: *Ultra vires* doktrīna konstitucionālo tiesu praksē. Lietas ierosināšana Satversmes tiesā. Rīga: TNA, 2008, 57. lpp.

⁴⁶ Par Rīgas domes 2007. gada 19. jūnija saistošo noteikumu Nr. 80 "Sabiedriskās kārtības noteikumi Rīgā" 4.1. un 15. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. panta pirmajam un trešajam teikumam: Satversmes tiesas 2014. gada 12. decembra spriedums lietā Nr. 2013-21-03. Latvijas Vēstnesis, 2014. 16. decembris, Nr. 250 (5310), secinājumu daļas 12. punkts.

⁴⁷ Branta A. *Ultra vires* principa izpratne un tā piemērošana Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumos. No: *Ultra vires* doktrīna konstitucionālo tiesu praksē. Lietas ierosināšana Satversmes tiesā. Rīga: TNA, 2008, 81. lpp.

⁴⁸ Par Rīgas domes 2007. gada 19. jūnija saistošo noteikumu Nr. 80 "Sabiedriskās kārtības noteikumi Rīgā" 4.1. un 15. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. panta pirmajam un trešajam teikumam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2014. gada 12. decembra spriedums lietā Nr. 2013-21-03. Latvijas Vēstnesis, 2014. 16. decembris, Nr. 250 (5310), secinājumu daļas 13. punkts.

⁴⁹ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1984. 20. decembris, Nr. 51.

⁵⁰ Par Rīgas domes saistošo noteikumu Nr. 80 "Sabiedriskās kārtības noteikumi Rīgā" atcelšanu. Pieejams: <http://rpp.riga.lv/index.php/lv/q-a-hidden-3/2456-par-rigas-domes-saistosos-noteikumu-nr-80-sabiedriskas-kartibas-noteikumi-riga-atcelšanu> [aplūkots 2015. gada 2. maijā].

nav neviena vārda par strīda būtību, kas bija pamatā Satversmes tiesas spriedumam. Var piekrist, ka trokšņotāju sodīšana ir kļūvusi sarežģītāka, tomēr tas nekādā gadījumā nedod tiesības pašvaldībai rīkoties *utra vires*, lai atvieglotu tiesību normu piemērotāju darbu.

Arī apdrošināšana ir viens no uzņēmējdarbību ietekmējošiem aspektiem. Ne velti 1943. gadā tiesnesis Bleks (*Black*) ir teicis, ka tieši apdrošināšana ir tā, kas ietekmē personas vistiešāk, jo tā ietekmē (aptver) gan personas mājas, ģimeni, gan arī nodarbošanos vai uzņēmējdarbību.⁵¹ 2014. gada pašā nogalē, Satversmes tiesai izskatot lietu “Par Ministru kabineta 2005. gada 17. maija noteikumu Nr. 331 “Noteikumi par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un aprēķināšanas kārtību par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem” vairāku normu atbilstību Satversmes 92. panta trešajam teikumam un 105. pantam, kā arī Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma 15. panta pirmās daļas 1. punktam”⁵², tika risināti ļoti būtiski jautājumi par Ministru kabineta noteikumos (apstrīdētā tiesību normā) iekļauto nemateriālo zaudējumu atlīdzināšanas ierobežojumu atbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām, kas paredzēja ievērojami lielākus apdrošinātāja atbildības limitus nekā (apstrīdētās) Ministru kabineta noteikumu normas. Praksē tas nozīmēja, ka, iestājoties apdrošināšanas gadījumam, vainīgajam transportlīdzekļa īpašniekam bija jāsedz nemateriālie zaudējumi apmērā, kādā šos zaudējumus nesedza apdrošinātāja izmaksātā atlīdzība. Satversmes tiesa, izmantojot gan Eiropas Savienības tiesas praksi, gan vērtējot Eiropas Savienības Direktīvu 84/5/EEK un Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma normas, secināja, ka apstrīdētās tiesību normas neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai.

Kā liecina publiski pieejama informācija, tad Latvijas Transportlīdzekļu apdrošināšanas biroja ieskatā Satversmes tiesas spriedums “ir dažādi interpretējams”, jo esot pieļaujama dažāda sprieduma piemērojamība.⁵³ No paziņojuma secināms, ka nav saprotama sprieduma nolēmumu daļa: vai spriedums attiecināms tikai uz konkrētām, spriedumā minētām personām vai papildus uz visām tiesvedībā esošām lietām.⁵⁴ Lai arī konkrētā sprieduma nolēmuma daļa ir gara un komplicēta, un tas ir tādēļ, ka analizējamā lieta izveidota, apvienojot tajā trīs ierosinātas lietas ar līdzīgiem prasījumiem⁵⁵, tomēr šaubām par sprieduma izpildi nevajadzētu būt.

⁵¹ Jerry II, R. H., Richmond D. R. *Understanding Insurance Law*. Newark, LexisNexis, 2012, p. 1.

⁵² Par Ministru kabineta 2005. gada 17. maija noteikumu Nr. 331 “Noteikumi par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un aprēķināšanas kārtību par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem” 3. punkta, 5.5. apakšpunkta, 7. punkta un 10. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta trešajam teikumam un 105. pantam, kā arī Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma 15. panta pirmās daļas 1. punktam: Satversmes tiesas 2014. gada 29. decembra spriedums lietā Nr. 2014-06-03. Latvijas Vēstnesis, 2014. 31. decembris, Nr. 258 (5318).

⁵³ Apdrošinātājiem nav jāuzņemas atbildība par normatīvo aktu neatbilstību ES prasībām. Pieejams: https://www.ltab.lv/wp-content/uploads/2015/01/Relize_ST_spriedums.pdf [aplūkots 2015. gada 2. decembrī].

⁵⁴ Turpat.

⁵⁵ Viena lieta bija ierosināta pēc Augstākās tiesas Civillietu departamenta pieteikuma (Lēmums par lietas [2014-06-03] ierosināšanu: Satversmes tiesas 1. Kolēģijas 2014. gada 14. februāra lēmums. Pieejams: http://www.satv.ties.gov.lv/upload/lem_ierosin_2014_06.pdf [aplūkots 2015. gada 2. decembrī]), otra lieta – pēc SIA “Autofavorīts” pieteikuma (Lēmums par lietas [2014-07-03] ierosināšanu: Satversmes tiesas 2. Kolēģijas 2014. gada 7. marta lēmums. Pieejams: http://www.satv.ties.gov.lv/upload/lem_ierosin_2014_07.pdf [aplūkots 2015. gada 2. decembrī]), bet trešā – pēc Augstākās tiesas Civillietu departamenta pieteikuma (Lēmums par lietas [2014-10-03] ierosināšanu: Satversmes tiesas 2. Kolēģijas 2014. gada 31. marta lēmums. Pieejams: http://www.satv.ties.gov.lv/upload/2014_41_ieros_ATCLD_MKnot_331_apdros_atlidz.pdf [aplūkots 2015. gada 2. decembrī]).

Proti, nolēmuma daļas 3. punkts precīzi noteic, ka attiecībā uz personām, kuru prasības par atbilstošu apdrošināšanas atlīdzības apmēru tiek izskatītas vispārējās jurisdikcijas tiesā un kurām piemērojams Noteikumu Nr. 331 3.2. apakšpunkts un 7. punkts, minētās tiesību normas atzīstamas par neatbilstošām Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma 15. panta pirmās daļas 1. punktam un spēkā neesošām no 2005. gada 21. maija. Un tas nozīmē, ka tiesai strīds būs jārisina tā, it kā šo tiesību normu nebūtu, piemērojot tieši augstāka juridiska spēka tiesību normas. Līdzīgi arī attiecībā uz vienu no pieteicējiem – SIA. Tai piemēroto tiesību normu atzīšana par spēkā neesošu *ex tunc* (t. i., no 2007. gada 11. oktobra (ceļu satiksmes negadījuma izraisīšanas)) dod iespēju iesniegt pieteikumu vispārējās jurisdikcijas tiesā sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, atrisinot strīdu Satversmes ietvaros.

Var piekrist, ka uzņēmējiem – apdrošināšanas sabiedrībām – nav jāuzņemas atbildība par Ministru kabineta rīcību un nav iemesla arī apšaubīt, ka uzņēmējiem Satversmes tiesas sprieduma izpilde varētu radīt zaudējumus.⁵⁶ Tai pašā laikā Satversmes tiesa ir spējusi ne tikvien aizsargāt cilvēka pamattiesības, bet arī apstiprinājusi iepriekš *expressis verbis* neformulētu principu, ko var dēvēt par aktīvā pamattiesību aizsargātāja principu, kura būtība ir šāda: persona, kura vērsas pret savu pamattiesību aizskārumu arī Satversmes tiesā, var to novērst un panākt sava tiesiskā stāvokļa atjaunošanu.

Nemot vērā rakstā analizētās juridisko personu iniciētās lietas, kurās apstrīdētās tiesību normas ir atzītas par Satversmei neatbilstošām, ir iespējams izdarīt šādus secinājumus.

- Satversmes tiesa, pildot klasiskās negatīvā likumdevēja funkcijas, atzīstot antikonstitucionālās tiesību normas par spēkā neesošām, novērš likumdevēja brāķi, izslēdzot no tiesību sistēmas normas, kuras nevar uzskatīt par izcilas uzņēmējdarbības vides paraugu, jo ir pretrunā ar Satversmi. Izcilu uzņēmējdarbības vidi var veidot tikai un vienīgi tādas tiesību normas, kas atbilst Satversmei.
- Kā rāda prakse, kļūdas izcilas uzņēmējdarbības tiesiskās vides veidošanā pieļauj gan Saeima, gan Ministru kabinets, gan arī Rīgas dome.
- *Ex tunc* principa izmantošana Satversmes tiesas spriedumā dod iespēju ikvienam uzņēmējam uzlūkot Satversmes tiesu par reālu un efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli.
- Satversmes tiesas judikatūra apliecina, ka, atzīstot antikonstitucionālo tiesisko regulējumu par spēkā neesošu *ex tunc* attiecībā uz pieteikuma iesniegdzēju, tiek stiprināts tā sauktā aktīvā pamattiesību aizsargātāja koncepts. Tas nozīmē, ka tikai aktīvs pamattiesību subjekts jeb tāds, kurš nevis pasīvi novēro, bet gan aktīvi rīkojas, patiesi var cerēt uz aizsardzību Satversmes tiesā.
- *Ex tunc* nolēmumi praksē ir arī aktualizējuši jautājumu par pareizu Satversmes tiesas spriedumu izpildi. Tas nozīmē, ka doktrīnai būtu jāspēj izskaidrot sarežģītākos sprieduma izpildes jautājumus.

⁵⁶ LTAB: Satversmes tiesas lēmums liks kāpt OCTA cenām. Pieejams: <http://skaties.lv/auto/ltab-satversmes-tiesas-lemums-likis-kapt-octa-cenam/> [aplūkots 2015. gada 2. decembrī]; Apdrošinātājiem nav jāuzņemas atbildība par normatīvo aktu neatbilstību ES prasībām Pieejams: https://www.ltab.lv/wp-content/uploads/2015/01/Relize_ST_spridums.pdf [aplūkots 2015. gada 2. decembrī].

- Satversmes tiesas sprieduma *erga omnes* juridiskā daba nozīmē, ka arī turpmāk Satversmes tiesai būs liela nozīme Nacionālā attīstības plāna prioritātes tautas saimniecības rīcības virziena “Izcila uzņēmējdarbības vide” un arī pārējo prioritāšu sasniegšanā.

Kopsavilkums

1. Satversmes tiesas vistiešākā ietekme izcilas uzņēmējdarbības vides nodrošināšanā ir saistāma ar sakārtotas tiesiskās bāzes veidošanu (Nacionālā attīstības plāna izpratnē), kas nozīmē, ka likums ne tikvien ir, bet arī tas ir atbilstošs Satversmei un ir taisnīgs.
2. Satversmes tiesa, īstenojot savas tiesības, nevis grauj uzņēmējdarbības vidi, bet tieši aizsargā uzņēmējdarbības veicējus, ko nodrošina tiešā iespēja ikvienam uzņēmējam iesniegt pieteikumu Satversmes tiesā, sprieduma juridiskā daba un Latvijas konstitucionālās kontroles sistēmas efektivitāte.
3. Primāri par izcilu uzņēmējdarbības vidi regulējošu likumu pieņemšanu ir atbildīgs likumdevējs.
4. 2014. gada Satversmes tiesas prakses analīze iezīmē izcilu uzņēmējdarbību regulējošo un ietekmējošo normu problemātiku gan Saeimas pieņemtajos likumos, gan Ministru kabineta noteikumos, gan Rīgas domes pieņemtajos saistošajos noteikumos.
5. Lai arī praksē ir radušies jautājumi par Satversmes tiesas sprieduma izpildi, lēmuma *ex tunc* izmantošana ne tikvien nodrošina iespēju novērst personai radīto pamattiesību aizskārumu, bet arī apstiprina *expressis verbis* neformulētu, bet pastāvošu aktīvā pamattiesību aizsargātāja konceptu.
6. Satversmes tiesa nav nodalāma no valsts kopīgo mērķu sasniegšanas, ko var nodrošināt visu valsts varu realizējošo institūciju konstruktīva sadarbība plašākā izpratnē.

Pētījumu atbalsta valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

The paper was supported by the National Research Program 5.2. “Economic Transformation, Smart Growth, Governance and Legal Framework for the State and Society for Sustainable Development – a New Approach to the Creation of a Sustainable Learning Community (EKOSOC-LV)”.

PIESPIEDU IETEKMĒŠANAS LĪDZEKĻU JURIDISKAJĀM PERSONĀM PIEMĒROŠANAS PROCESS UN TĀ AKTUĀLĀS PROBLĒMAS LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ

THE PROCEDURE OF APPLYING COERCIVE MEASURES TO LEGAL PERSONS AND RELEVANT PROBLEMS THEREOF IN LATVIAN CRIMINAL PROCEEDINGS

Kristīne Strada-Rozenberga, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The 21st century has brought many novelties into the Latvian criminal procedure law. One of the most striking contemporary ideas is linked to the possibility of turning against a legal person in the framework of criminal proceedings. In 2005 coercive measures for legal persons were introduced into Latvian criminal law; the application thereof is linked to a committed criminal offence. The introduction of such coercive measures in substantive law is only a small step towards their application in practice. Well-considered, appropriate and effective procedural law provisions are needed to apply them. Unfortunately, these are still lacking. Urgent improvements are needed; however, while these are being developed, it is already applicable today. The purpose of this article is to examine the procedure of applying coercive measures to legal persons, its characteristics, peculiarities and problems that can be identified therein. Proposals regarding solving the identified problematic situations are provided.

Atslēgvārdi: piespiedu ietekmēšanas līdzekļi juridiskajām personām, kriminālprocesa pamatprincipi, pierādīšanas priekšmets, mantiskie jautājumi kriminālprocesā, kriminālprocesa dalībnieki, pirmstiesas kriminālprocesa un iztiesāšanas īpatnības procesos par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajām personām.

Keywords: coercive measures for legal persons, fundamental principles of criminal proceedings, subject of proof, property issues in criminal proceedings, participants in criminal proceedings, particularities of pre-trial criminal proceedings and adjudication in proceedings with application of coercive measures to legal persons.

Ievads

21. gadsimts Latvijas kriminālprocesiālajās tiesībās ir nesis daudz jauna. Viena no visspilgtākajām modernajām idejām saistīta ar iespēju vērsties pret juridisko personu kriminālprocesa ietvaros. Lai arī iepriekšējā gadsimtā, īpaši otrajā pusē, juridisko personu iesaistīšana kriminālprocesos bija pazīstama, taču tā nebija saistīta ar juridisko personu sodīšanas vai piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas iespēju. Šobrīd šāda iespēja pastāv, jo 2005. gadā Latvijas krimināltiesībās

tika ieviesti tādi piespiedu līdzekļi juridiskajām personām, kuru piemērošana saistīta ar izdarītu noziedzīgu nodarījumu. Šādu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu ieviešana materiālajās tiesībās ir tikai neliels solis, lai tos sāktu piemērot praksē. Nepieciešams pārdomāts, atbilstošs un efektīvs to piemērošanas procesuāltiesiskais nodrošinājums. Diemžēl tāda nav līdz pat šim brīdim. Izteikti nepilnīgs sākotnējā versijā, uzlabots 2013. gadā, tomēr joprojām problemātisks šobrīd – tādus vārdus var veltīt piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskai personai piemērošanas procesa kriminālprocesuāli tiesiskajam modelim Latvijā. Tas prasa uzlabojumus, taču, kamēr tie top, piemērojams jau šobrīd. Lai arī piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas procesi nav izplatīti¹, tomēr tie tiek uzsākti, līdz ar to varam teikt, ka no vīzijas, iespējamības tie kļuvuši par realitāti. Šī raksta mērķis ir apskatīt, kas un kāds ir piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas process, kādas īpatnības to raksturo un kādas problēmas tajā ir saskatāmas. Tāpat izteikti ierosinājumi apzināto problēmsituāciju risinājumam.

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas procesa tiesiskās reglamentācijas vispārīgs apskats

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas procesa ieviešana KPL un piespiedu ietekmēšanas līdzekļi kā viena no kriminālprocesa nelabvēlīgajām sekām juridiskai personai

Juridiskām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas procesa noteikumi Kriminālprocesa likuma² (turpmāk – KPL) tekstā tikuši paredzēti jau kopš tā sākotnējās redakcijas, kura pieņemta 2005. gada 1. aprīlī un stājās spēkā 2005. gada 1. oktobrī. Atzīstams, ka tie vērtējami kā nepilnīgi, nesaskaņoti un neskaidri, par ko arī ticis norādīts publikācijās³, tāpat tas ticis uzsvērts, uzstājoties konferencēs⁴. Nebūtiski grozījumi attiecībā uz aplūkojamo jautājumu tikuši izdarīti ar 2009. gada 12. marta likumu par grozījumiem Kriminālprocesa likumā⁵. Savukārt būtiskas izmaiņas skāra piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas procesu līdz ar Grozījumu KPL pieņemšanu 2013. gada

¹ Saskaņā ar Ģenerālprokuratūras sniegto informāciju (nepublicēts materiāls) laika posmā no 2006. līdz 2014. gadam tiesai tika nodoti 19 procesi piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskai personai. Lielāka intensitāte saskatāma tieši pēdējos gados, kad 2012. gadā tiesai nodotas 5 lietas, 2013. gadā – 4 lietas, bet 2014. gadā – 8 lietas.

² Kriminālprocesa likums: 2005. gada 1. aprīļa likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74. Stājies spēkā 2005. gada 1. oktobrī. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> [aplūkots 2015. gada 10. martā]. Konsolidētā redakcija pieejama: <http://likumi.lv/doc.php?id=107820>

³ Sk., piemēram, Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 99.–100., 130.–131. lpp.; Baumanis J. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas process. Jurista Vārds, 2012, Nr. 42. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/252067-piespiedu-ietekmesanas-lidzeklu-piemerosanas-process/> [aplūkots 2015. gada 10. martā].

⁴ Sk., piemēram, Strada-Rozenberga K. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas juridiskajām personām kriminālprocesuālās kārtības tiesiskā reglamentācija Latvijā. Pieejams: http://www.knab.gov.lv/uploads/free/k.strada-rozenberga_piespiedu_ietekmesanas_lidzeklu_piemerosanas_juridiskajam_personam_kriminalpr.pdf [aplūkots 2015. gada 10. martā]; Baumanis J. Juridiskā persona kriminālprocesā. Pieejams: http://www.knab.gov.lv/uploads/free/janis_baumanis_juridiska_persona_kriminalprocesa.pdf [aplūkots 2015. gada 10. martā].

⁵ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 2009. gada 12. marta likums. Latvijas Vēstnesis, 2009. 1. aprīlis, Nr. 51. Stājies spēkā 2009. gada 1. jūlijā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/190010-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

14. martā⁶. Atzīstams, ka līdz ar šiem grozījumiem liela daļa praktisko problēmu ir novērsta. Tomēr daļa problēmu saglabājušās vai radušās no jauna. Īpaši nozīmīgi šķiet pieminēt, ka ar šiem grozījumiem ieviesta jauna pieeja – “atsevišķa” procesa iespējamība pret juridisko personu, kas rada pamatu diskusijai par fundamentālu jautājumu, – vai iespējama piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošana juridiskai personai, ja nav “vainīgās” fiziskās personas. Tam pievērsīšos nedaudz vēlāk.

Pirms uzsākt detalizētāku piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas procesa apskatu, domājams, nedaudz jāpievēršas kādam svarīgam aspektam. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļi nebūt nav vienīgās “negatīvās” sekas, ko attiecībā uz juridisko personu var radīt noziedzīga nodarījuma izdarīšana. Protams, ka juridiska persona var būt arī noziedzīgā nodarījumā cietusī, tomēr šajā pētījumā šis aspekts netiks apskatīts, vairāk pievērsoties juridiskajai personai nelabvēlīgajām sekām, kas var rasties kriminālprocesa gaitā un rezultātā. Shematiski attēlojot iespējamās negatīvās sekas, atzīstams, ka tādas var radīt šādu krimināltiesisko un kriminālprocesuālo institūtu piemērošana:

- piespiedu līdzekļi juridiskajai personai (reglamentēti Krimināllikumā⁷ (turpmāk – KL));
- mantisko jautājumu risinājums (reglamentēts KPL);
  - kompensācija;
  - rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu;
- galīgā rīcība ar lietiskajiem pierādījumiem un dokumentiem (reglamentēta KPL).

⁶ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 2013. gada 14. marta likums. Latvijas Vēstnesis, 2013. 27. marts, Nr. 61. Stājies spēkā 2013. gada 1. aprīlī. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/255728-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

⁷ Krimināllikums: 1998. gada 17. jūnija likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 1260/1261. Stājies spēkā 1999. gada 1. aprīlī. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/88966-kriminallikums> [aplūkots 2015. gada 10. martā]. Konsolidētā redakcija pieejama: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966>

Atsevišķos gadījumos šo institūtu piemērošana šķietami “pārklājas”. Savukārt atsevišķos gadījumos tiešām vienādām situācijām KPL iekļauti dažādi vienlaikus iespējami risinājumi. Pirmo (šķietamo pārklāšanos) uzskatāmi raksturo mantas konfiskācijas un noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijas iespējamā piemērošana. Kā jau norādīts iepriekšējās publikācijās⁸, šeit faktiski “pārklāšanās” nav konstatējama un, atbilstoši izprotot katru no piemērojamiem institūtiem, tie piemērojami secīgi. Proti, sākotnēji risināms jautājums par kādas mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu un ricību ar to (atdošana cietušajam vai konfiskācija) un tikai pēc tam risināms jautājums par mantas konfiskācijas kā soda fiziskai personai vai piespiedu ietekmēšanas līdzekļa juridiskai personai piemērošanu.

Savukārt uz vienas situācijas vienlaikus iespējamiem dažādiem risinājumiem norāda iespēja konfiscēt noziedzīgi iegūtu mantu, gan izmantojot KPL 27. nodaļu, kurā reglamentēta ricība ar noziedzīgu iegūtu mantu, normas, gan 12. nodaļu, kurā reglamentēta ricība ar lietiskajiem pierādījumiem, normas. Arī uz šo problēmu vairākkārtēji norādīts iepriekšējās publikācijās⁹, aktualizējot nepieciešamību novērst neattaisnotu normu dublēšanos un ieviest skaidru un saprotamu noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijas kārtību.

Ņemot vērā to, ka “negatīvās” kriminālprocesa sekas attiecībā pret juridisko personu var būt dažādas, īpaši akcentējams, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošana ieņem īpašu vietu šo seku sistēmā. To piemērošana arī ievieš būtiskas īpatnības un atšķirības kriminālprocesa norises kārtībā, tāpēc tieši šim jautājumam arī tiks veltīta uzmanība tālākā raksta tekstā.

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas procesa priekšnoteikumi

Turpinot piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas procesa vispārīgu apskatu, pirmkārt nepieciešams pievērsties jautājumam – kad šāds process var tikt veikts. Atbilde uz šo jautājumu sākotnēji meklējama pāris KPL un KL normu sistēmiskā apskatā (izcēlumi citētajās normās visā raksta tekstā – autores).

“KPL 439. p.

.. Ja kriminālprocesa gaitā ir noskaidrots, ka, visticamāk, ir pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai, procesa virzītājs pieņem motivētu lēmumu par to, ka tiek uzsākts process piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai juridiskajai personai.

KL 70.¹ pants. Pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai juridiskajai personai

Par šā likuma sevišķajā daļā paredzētu noziedzīgu nodarījumu privāto tiesību juridiskajai personai, tai skaitā valsts vai pašvaldību kapitālsabiedrībai, kā arī personālsabiedrībai, tiesa vai likumā paredzētajos gadījumos prokurors var piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekli, ja nodarījumu juridiskās personas

⁸ Meikališa Ā. Strada-Rozenberga K. Pētījums “Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana”. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 2015. gada 10. martā]; Strada-Rozenberga K. Ricība ar noziedzīgi iegūtu mantu kriminālprocesā. Augstākās tiesas biļetens, Nr. 3/2011. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/dokumenti/at_biletens3_web.pdf [aplūkots 2015. gada 10. martā].

⁹ Turpat.

interesēs, šīs personas labā vai tās nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā izdarījusi fiziskā persona, rīkodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis:

- 1) balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu vai darboties tās uzdevumā;
- 2) balstoties uz tiesībām pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā;
- 3) īstenodama kontroli juridiskās personas ietvaros."

Tādējādi secināms: lai varētu uzsākt procesu pret juridisku personu un piemērotu tai piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, nepieciešams konstatēt šādus apstākļus:

- izdarīts noziedzīgs nodarījums – nodarījums ar visām noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm, neesot kriminālatbildību izslēdzošiem apstākļiem;
- nodarījumu izdarījusi noteiktā veidā ar juridisko personu saistīta fiziskā persona;
- fiziskā persona nodarījumu izdarījusi
  - juridiskās personas interesēs;
  - juridiskās personas labā;
  - juridiskās personas nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā¹⁰.

Šie apstākļi ļauj sniegt atbildi uz pirmo nozīmīgo jautājumu – vai juridiskai personai tiek piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi, ja nav fiziskās personas, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Tā kā šis pēc būtības ir materiālo krimināltiesību jautājums¹¹, tad tā analīzei tuvāk nepievērsīšos, vien konspektīvi norādīšu savu viedokli. Ņemot vērā, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas pamats juridiskajai personai ir fiziskas personas izdarīts noziedzīgs nodarījums, nav iespējama situācija, ka piespiedu ietekmēšanas līdzeklis juridiskai personai tiktu piemērots situācijā, kad kāda fiziska persona nebūtu izdarījusi noziedzīgu nodarījumu.

Tomēr šis jautājums vien nesniedz pilnīgu skatu uz iespējamo situāciju. Šobrīd nekādi nav ignorējama KPL 439. panta trešajā daļā iekļautā norma, kas paredz, ka

“(3) Procesa virzītājs procesu par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu juridiskajai personai ar lēmumu var izdalīt atsevišķā lietvedībā šādos gadījumos:

¹⁰ Tas, ko īsti nozīmē darbošanās juridiskās personas “labā”, “interesēs” un noziedzīga nodarījuma izdarīšana nepienācīgas vai nepienācīgas kontroles vai pārraudzības rezultātā, pēc būtības ir materiālo tiesību jautājums, kuram līdz ar to padziļināti nepievērsīšos (sīkāk sk. šajā rakstu krājumā iekļauto rakstu – Rozenbergs J. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām krimināltiesiskais raksturojums). Saistot šo jautājumu ar procesuāli svarīgo pierādīšanas priekšmetu, uzskatu par iederīgu vien īsi norādīt, ka “labā” un “interesēs” ir visai grūti nodalāmi kritēriji. Domājams, ka jēdziens “interesēs” varētu tikt skatīts kā plašāks par jēdzienu “labā”, jo interese var būt arī par ko tādu, kas nenes labumu pašam, bet gan kādam citam, vai arī kas vispār nav saistāms ar labuma gūšanu. Sistēmiski interesantāks jau ir skatījums par trešo kritēriju – juridiskai personai piemērojami piespiedu līdzekļi, ja fiziskā persona noziedzīgu nodarījumu izdarījusi tās nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā. Rodas jautājums, vai noziedzīgu nodarījumu izdarījusi fiziskā persona ir tā, kurai vajadzēja kontrolēt vai pārraudzīt un kura to neizdarīja, vai arī tā, kura netika pienācīgi kontrolēta vai uzraudzīta. Sākotnēji šeit varētu saskatīt problēmu, bet, iedziļinoties jautājumā dziļāk, atzīstams, ka problēmas faktiski nav un piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošana iespējama abos gadījumos. Tas pamatojams ar apstākli, ka abos šajos gadījumos noziedzīgs notikums noticis nepienācīgas uzraudzības vai kontroles rezultātā – gan tad, kad noziedzīgu nodarījumu veikusi persona, kurai bija jākontrolē vai jāuzrauga un kura to pienācīgi neizdarīja, gan tad, kad noziedzīgu nodarījumu izdarījusi persona, kura netika pienācīgi uzraudzīta vai kontrolēta. Iespējams arī gadījums, kad par vienu notikumu pie kriminālatbildības tiek sauktas abas šīs fiziskās personas.

¹¹ Sk., piemēram, šajā rakstu krājumā iekļauto rakstu – Rozenbergs J. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām krimināltiesiskais raksturojums.

- 1) kriminālprocess pret fizisko personu tiek izbeigts, pamatojoties uz ne-reabilitējošiem apstākļiem;
- 2) konstatēti apstākļi, kas liedz noskaidrot vai saukt pie kriminālatbildības konkrētu fizisko personu, vai objektīvu iemeslu dēļ krimināllietas nodošana tiesai tuvākajā laikā (saprātīgā laika periodā) nav iespējama;
- 3) lai savlaicīgi atrisinātu krimināltiesiskās attiecības ar fizisko personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību;
- 4) to lūdz juridiskās personas pārstāvis.”

Šādas norādes savukārt ļauj izvirzīt jautājumu – vai patiešām ir iespējams kriminālprocess pret juridisku personu un piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošana tai, ja nav konstatēta konkrēta fiziskā persona, kura izdarījusi noziedzīgo nodarījumu. Domājams, ka absolūtā vairumā gadījumu uz šo jautājumu atbilde ir noliedzīga. Tam pamatā ir atziņa, ka, nenoskaidrojot konkrētu noziedzīgo nodarījumu izdarījušu personu, nemaz nevar tikt konstatēts piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas pamats. Tas saistāms ar šī brīža KL nostiprināto uzskatu, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas pamata esamībai nepieciešams obligāti konstatēt

- noziedzīgu nodarījumu izdarījušās fiziskās personas “saikni” ar juridisko personu (darbojusies, pamatojoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu, darboties tās uzdevumā, pieņemot tās vārdā lēmumus vai arī īstenojot tās vārdā kontroli pār juridisko personu);
- noziedzīga nodarījuma izdarīšanas mērķi (juridiskās personas interesēs vai labā) vai apstākļus – nepienācīgas uzraudzības vai kontroles rezultātā.

Tai pašā laikā nevar noliegt, ka no šādas striktas prasības var būt arī izņēmums, kas gan grūti iedomājams praksē. Proti, ja piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanas pamatu iespējams konstatēt bez konkrētas personas noskaidrošanas. Tas būtu iespējams tikai tad, kad, lai arī konkrēta persona netiek noskaidrota, tomēr ārpus saprātīgām šaubām tiek konstatēts, ka tāda ir bijusi un, esot noteiktā veidā saistīta ar juridisko personu, tiešām ir darbojusies juridiskās personas vārdā, tās uzdevumā, vai arī noziedzīgs nodarījums izdarīts nepienācīgas kontroles vai pārraudzības dēļ.

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas procesa pamatiezīmes

Tuvāk pievērsoties šī raksta mērķim – paša piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas procesa raksturojumam, atzīstams, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas procesu raksturo šādas būtiskas iezīmes :

- tas tiek uzsākts “esošā” kriminālprocesā;
- vairs nav nesaraucjami saistīts ar “esošu” kriminālprocesu;
- var tikt uzsākts tikai pirmstiesas procesa laikā;
- tiek uzsākts ar motivētu procesa virzītāja lēmumu;
- notiek pret konkrētu juridisko personu.

Dažas no šīm iezīmēm papildu komentārus neprasa vai arī nedaudz sīkāk tiks apskatītas raksta turpmākā gaitā. Šobrīd pakavēšos pie dažām no tām. Uzsākšana “esošā” procesā paredz to, ka process pret juridisku personu var tikt uzsākts tad, kad un kamēr pastāv kriminālprocess kā tāds, turklāt pirmstiesas procesa laikā. Un šis process var gan notikt “kopējā” procesa ietvaros, gan arī var tikt no

tā izdalīts, kas jau tika un tiks arī vēlāk raksta turpmākā gaitā skatīts sīkāk. Šobrīd saskaņā ar KPL normām nav iespējama situācija, kad process pret juridisku personu tiek sākts, neesot procesam par kādu noziedzīgu notikumu. Domājams, ka šo nostāju varētu arī pārskatīt, jo šobrīd, ja uzskatām piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskām personām par taisnīga krimināltiesisko attiecību risinājumu elementu, tad, nepieļaujot šī procesa uzsākšanu, neesot “pamatprocesam” (turklāt pirmstiesas posmā), taisnīgs risinājums var arī netikt panākts. Tas raksturīgs situācijām, kad, piemēram, kādu iemeslu dēļ process pret juridisku personu netika uzsākts pirmstiesas procesa laikā, bet jau vēlāk – iztiesāšanas laikā – tiek konstatēts, ka nodarījums izdarīts juridiskās personas labā, interesēs vai nepienācīgas uzraudzības vai kontroles dēļ. Šādā un līdzīgās situācijās būtu jāpieļauj jautājumu par procesa uzsākšanu par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai risināt arī iztiesāšanas laikā. Šajā gadījumā padziļinātai diskusijai varētu tikt izvirzīti vairāki iespējamie modeļi:

- 1) procesa pret juridisko personu uzsākšana iztiesāšanas laikā un iztiesāšanas turpināšana, paredzot precīzu veidu, kā iesaistīt juridisko personu procesā, un tās procesuālās garantijas;
- 2) procesa pret juridisko personu uzsākšana un procesa izdalīšana, to nosūtot pirmstiesas procesa veikšanai;
- 3) materiālu izdalīšana un nosūtīšana jautājuma izlemšanai par procesa uzsākšanu pret juridisko personu kompetentajām pirmstiesas procesa iestādēm.

Pēdējais risinājums, domājams, būtu visatbilstošākais un visvairāk iederētos kopējā KPL sistēmā, saskatot tā līdzības ar, piemēram, secinājumu, ka noziedzīgo nodarījumu izdarījusi vēl kāda cita persona, ne tikai apsūdzētais.

Turpmāk rakstā tiks apskatītas spilgtākās procesuālās īpatnības procesos par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskām personām, sākumā apskatot īpatnības kriminālprocesa vispārīgajos noteikumos un pēc tam – īpatnības pirmstiesas procesa un tiesvedības norisē.

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas juridiskām personām procesa vispārīgo noteikumu īpatnības

Šo jautājumu var skatīt, īpaši pievēršoties tādiem jautājumu blokiem kā kriminālprocesa pamatnoteikumi, kriminālprocesa pamatprincipi, kriminālprocesa dalībnieki, pierādīšana kriminālprocesā, izmeklēšanas darbības un mantiskie jautājumi kriminālprocesā.

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas juridiskām personām procesa vispārīgo noteikumu īpatnības attiecībā uz kriminālprocesa pamatnoteikumiem un pamatprincipiem

Atzīstams, ka attiecībā uz kriminālprocesa pamatnoteikumiem nekādu īpatnību piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas juridiskām personām procesos (turpmāk – juridiskās personas process) nav. Tāpat kā šī procesa mērķis skatāma KPL 1. pantā noteiktā efektīvā KL normu piemērošana un taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. Jāatceras, ka arī juridiskajām personām ir sava dzīve, kuras norise procesa laikā var tikt ievērojami ietekmēta. Līdz ar to rūpīgi izvērtējams, vai konkrēts juridisko personu

ierobežojošs procesuāls pasākums tiešām ir nepieciešams un vai tā piemērošana vispār vai noteiktā pakāpē ir uzskatāma par tiesiski attaisnojamu iejaukšanos juridiskās personas darbībā.

Arī attiecībā uz kriminālprocesa pamatprincipiem atzīstams, ka, tieši tāpat kā procesos pret fizisku personu, arī attiecībā uz juridisku personu ir respektējami visi kriminālprocesa pamatprincipi, ciktāl tie vispār var tikt uz to attiecināti. Domājams, ka nav šaubu par, piemēram, tādu principu kā kriminālprocesa valoda, tiesības uz procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, tiesības uz lietas izskatīšanu tiesā u. c., attiecināšanu arī uz juridisko personu. Tai pašā laikā nevar noliegt, ka ir pamats diskusijai par to, ciktāl uz juridisko personu attiecināmi tādi principi, kuri līdz šim vairāk asociēti ar fizisku personu, kā, piemēram, nevainīguma prezumpcija vai *non bis in idem*. Ir skaidrs, ka šie subjekti ir atšķirīgi pēc savas būtības, līdz ar to pilnīgi vienādu tiesību piešķiršana tiem nav realizējama. Jāatzīst, ka šie jautājumi nebūt nav vienkārši un vienveidīgi atbildami. Šis jautājums izpelnījies uzmanību arī plašākā mērogā. Var minēt tikai dažus spilgtus pēdējā laika piemērus – 2014. gadā izdevniecībā *Springer* tika izdots fundamentāls pētījums *Regulating Corporate Criminal Liability*¹², kurā šie jautājumi kā aktuāli, būtiski, problemātiski un šobrīd neatrisināti norādīti gan Vācijas tiesībskolu pārstāvošā autora D. Brodovska rakstā par minimālajām procesuālajām tiesībām, kas būtu attiecināmas uz juridiskajām personām¹³, gan spāņu akadēmiskās aprindas pārstāvošās A. N. Neiras Penas rakstā, kas veltīts korporatīvās atbildības aktuālajiem aspektiem¹⁴. Uzmanība šim apstāklim pievērsta arī ES tiesību jaunrades līmenī. Tā, piemēram, Meijera komiteja (*Meijers Committee*) savos komentāros ES Direktīvas par noteiktu nevainīguma prezumpcijas aspektu un tiesībām piedalīties krimināllietas izskatīšanā tiesā (*Directive on the presumption of innocence and the right to be present at trial*) projektam 2014. gada nogalē citastarp norādījusi, ka šajā direktīvā iekļautās garantijas būtu attiecināmas arī uz juridisko personu, ciktāl tas iespējams saistībā ar tās būtību¹⁵.

Domājams, ka tieši šis būs viens no aktuālākajiem jautājumiem nākotnes “juridisko personu” procesos, par ko tiks diskutēts, meklējot tiesiskāko risinājumu, kurš, iespējams, būs atšķirīgs dažādās valstīs atkarībā no to tiesību sistēmas, tradīcijām un citiem svarīgiem apstākļiem. Tas, protams, būs jārisina arī Latvijā. Jāpiekrīt D. Brodovskim, kurš norāda, ka procesuālo garantiju līmenis juridiskajām personām “pirmkārt ir kriminālpolitikas jautājums. Taču tam ir robežas, ko nosaka konstitucionālās tiesības un cilvēktiesības, kuras aizsargā arī juridiskās personas”¹⁶. Latvijas likumdevējs šobrīd apzināti vai neapzināti ir izvēlējis juridisko personu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas procesā tiesību ziņā

¹² Brodowski D. u. c. *Regulating Corporate Criminal Liability*. Springer International Publishing Switzerland, 2014.

¹³ Brodowski D. *Minimum Procedural Rights for Corporations un Corporate Criminal Procedure in Brodowski D. u. c. Regulating Corporate Criminal Liability*. Springer International Publishing Switzerland, 2014, pp. 211–226.

¹⁴ Neira Pena A. M. *Corporate Criminal Liability: Tool or Obstacle to Prosecution?* in Brodowski D. u. c. *Regulating Corporate Criminal Liability*. Springer International Publishing Switzerland, 2014, pp. 197–210.

¹⁵ Meijers Committee Note on the Council General Approach on the Directive on the presumption of innocence and the right to be present at trial, 12 December 2014. Pieejams: <http://www.commissie-meijers.nl/assets/commissiemeijers/CM1416%20Note%20on%20the%20General%20Approach%20on%20the%20Directive%20Presumption%20of%20Innocence.pdf> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

¹⁶ Brodowski D. u. c. *Regulating Corporate Criminal Liability*. Springer International Publishing Switzerland, 2014, p. 211.

pielīdzināt apsūdzētajam, tādējādi attiecinot uz to salīdzinoši augstu procesuālo garantiju līmeni. Lai arī tas neizslēdz problēmu pastāvēšanu kā tādu (piemēram, to subjektu noteikšanu, kuriem tad ir tiesības atteikties liecināt – sk. rakstā tālāk), tomēr uzskatāmi demonstrē, ka Latvija ir deklarējusi juridiskās personas augstu aizsardzības līmeni.

Turpinot jautājumu par kriminālprocesa pamatprincipu attiecināšanu uz juridisko personu procesiem, kā būtisku un precīzi risināmu var norādīt jautājumu par kriminālprocesa obligātumu kā vienu no kriminālprocesa pamatprincipiem. Kriminālprocesa obligātums kā viens no kriminālprocesa pamatprincipiem nostiprināts KPL 6. pantā. Šis pants nosaka:

“KPL 6. pants. Kriminālprocesa obligātums

Amatpersonai, kura pilnvarota veikt kriminālprocesu, ikvienā gadījumā, kad kļuvis zināms kriminālprocesa uzsākšanas iemesls un pamats, ir pienākums savas kompetences ietvaros uzsākt kriminālprocesu ..”

Šāda nostādne rada jautājumu par to, vai arī piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas process ir obligāts. Jāpiekrīt, ka “diskusijai var pakļaut jautājumu, vai šo procesu dēvēt par kriminālprocesu ..”, kā arī atzinumam, ka “.. liekas dīvaini, ka Kriminālprocesa likumā tiek reglamentēti procesi, kas nav kriminālprocesi”¹⁷. Domājams, ka arī piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas process ir uzskatāms par “kriminālprocesu”, no kā izrietoši nāktos secināt, ka uz to attiecas arī kriminālprocesa obligātums. To netieši apstiprina arī KPL 439. panta 1. daļā iekļautās norādes.

“KPL 439. pants. Kriminālprocesa kārtība

(1) Ja kriminālprocesa gaitā ir noskaidrots, ka, visticamāk, ir pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai, procesa virzītājs pieņem motivētu lēmumu par to, ka tiek uzsākts process piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai juridiskajai personai.”

Šīs normas formulējums liecina par to, ka procesa virzītājam, konstatējot pamatu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskai personai, ir nevis piešķirtas tiesības izlemt procesu pret juridisko personu uzsākt vai ne, bet gan nolemts obligāts rīcības modelis – procesa uzsākšana.

Tas gan uzreiz neliecina, ka kriminālprocesa obligātuma attiecināšana uz juridisko personu procesu būtu apzināta likumdevēja izvēle, jo pret normu vārdiskām izteiksmēm visā KPL likumdevēja rūpība nav bijusi pietiekama un nereti sastopamas situācijas, kad tiek lietota pieļāvuma forma tur, kur raksturota obligāta rīcība, un otrādi. Līdz ar to būtu meklējams sistēmiski iederīgs, saprātīgs un efektīvs risinājums. Šai aspektā, domājams, pamatotu virzienu iezīmē KL 12. pantā paustais.

“KL 12. p. Fiziskās personas atbildība juridiskās personas lietā

Par noziedzīgu nodarījumu, ko privāto tiesību juridiskās personas interesēs, šīs personas labā vai tās nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā izdarījusi fiziskā persona, attiecīgā fiziskā persona saucama pie kriminālatbildības, bet juridiskajai personai var piemērot šajā likumā paredzētos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus.”

¹⁷ Baumanis J. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas process. Jurista Vārds, 2012. Nr. 42. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/252067-piespiedu-ietekmesanas-lidzeklu-piemerosanas-process/> [aplūkots 2015. gada 10. martā].

Ievērojot šo nostāju, atzīstams, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas procesam nebūtu jābūt obligātam. Pret juridiskajām personām ar piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem būtu jāvēršas tikai tad, ja tas tiktu atzīts par samērīgu, lietderīgu u. c. taisnīgu reakcijas veidu (piemēram, konstatējot, ka juridiskā personas vienīgā vai būtiska darbības daļa ir apzināti “noziedzīga”, klaji nolaidīga vai tml.). Savukārt prevencijas nolūkā būtu jāstiprina citu NN nelabvēlīgo seku attiecināšana uz juridisko personu, piemēram, kompensācijas samaksāšanas pienākums vai noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijas institūts. Joprojām uzskatu, ka pamatā kriminālprocesos būtu jākoncentrējas uz atbildīgo fizisko personu atbildību, neizvairoties risināt sarežģītākas situācijas to identificēšanā un vainas pierādīšanā, jo juridiskās personas ir tikai “fikcijas”, tās veido, no tām gūst labumu utt. fiziskas personas. Lai nerastos nevajadzīgi pārpratumi un diskusijas, domājams, izvēles iespēja veikt vai neveikt procesu pret juridisku personu būtu tieši norādāma KPL, tiesiski reglamentējot kriminālprocesa pamatprincipus.

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas juridiskām personām procesa vispārīgo noteikumu īpatnības attiecībā uz kriminālprocesa dalībniekiem

Nākamais jautājums, kam jāvelta uzmanība šajā raksta sadaļā, ir KP iesaistītās personas. Te atzīstams, ka atšķirību juridiskās personas procesos nav nedz attiecībā uz amatpersonām, kuras pilnvarotas veikt procesu, nedz cietušajiem un to pārstāvjiem, nedz citiem procesa dalībniekiem. Īpatnības saskatāmas vien dalībnieku grupā “Personas, kuras īsteno tiesības uz aizstāvību”.

Šīs dalībnieku grupas raksturojuma aizsākumā atgādināms, ka personas, kuras īsteno aizstāvību, sevī aptver gan tās personas, kurām pašām ir tiesības uz aizstāvību, gan tādas personas, kurām pašām šo tiesību nav, bet kuras tās īsteno. Līdz ar to pirmais jautājums par juridisko personu procesiem ir – kura tad ir persona, kurai ir “tiesības uz aizstāvību”, un vai tā ir juridiskā persona, pret kuru uzsākts piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas process. Atbilde neapšaubāmi ir – jā. To, ka Latvijā juridiskajām personām, pret kurām, iespējams, tiks piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi, ir piešķirts “personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību”, statuss, uzskatāmi apliecina sistēmisks šādu KPL pantu skatījums.

“KPL 59. p.

(4) Juridiskajai personai aizstāvības īstenošanas pamats ir šajā likumā noteiktajā kārtībā procesa virzītāja izteikts pieņēmums, ka fiziskā persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu tieši šīs juridiskās personas interesēs, labā vai nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā.”

“KPL 60. p. 1. d. 1. pkt.

(1) Savu procesuālo aizstāvību īsteno persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tas ir, persona:

1) par kuru izteikts šā likuma 59. pantā minētais pieņēmums vai apgalvojums.”

Tātad primāri atzīstams, ka persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, juridisko personu procesos ir pati juridiskā persona. Izrietoši būtu nepieciešams atzīt, ka pati juridiskā persona ir arī tā, kura var realizēt šīs tiesības uz aizstāvību. Šis aspekts gan KPL nav konsekvēnti ievērots, jo, kā tas tiks norādīts raksta turpmākā

gaitā, pašlaik KPL nav iekļautas tiešas un precīzas norādes par pašu “juridisko personu” kā kriminālprocesa dalībnieku un tās statusu. Tiešas norādes gan ir iekļautas attiecībā uz diviem citiem procesa dalībniekiem, kuri īsteno juridiskās personas tiesības uz aizstāvību – juridiskās personas pārstāvi un aizstāvi.

Juridiskās personas pārstāvis ir uzskatāms par vienu no galvenajiem dalībniekiem juridisko personu procesos. Šī procesa dalībnieka būtības raksturojumam minami daži izvilkumi no KPL teksta.

“KPL 60. p.

(3) Juridiskā persona .. savas procesuālās tiesības uz aizstāvību īsteno ar pārstāvja palīdzību.

KPL 93. pants.

(1) .. kriminālprocesā var piedalīties juridiskās personas pārstāvis.

(2) Par juridiskās personas pārstāvi var būt:

1) fiziskā persona saskaņā ar pilnvarām, kas noteiktas juridiskās personas darbību regulējošajos dokumentos;

2) fiziskā persona uz īpaši šim nolūkam izdotas pilnvaras pamata.

(3) Par juridiskās personas pārstāvi nevar būt persona, kura konkrētajā kriminālprocesā ir cietušais vai kuras pašas vai tās tuvinieku personiskās intereses ir pretrunā ar pārstāvamās juridiskās personas interesēm.

(4) Pārstāvim kriminālprocesā atļauj piedalīties vai viņu nomaina ar procesa virzītāja lēmumu, ko var uzrakstīt arī rezolūcijas veidā.

(5) Ja persona šajā procesā iepriekš bijusi liecinieks, procesa virzītājs izvērtē šīs personas iespēju būt par pārstāvi.”

Citētās normas dod pamatu izvīrīt vairākus diskusijas vērtus jautājumus. Pirmais saistāms ar nostāju par to, vai pārstāvis “var būt” vai tam “ir jābūt”. Savukārt tālākie jautājumi, kas cieši saistīti ar pirmo jautājumu un kas izriet no tā, kā arī cits no cita, ir par to, kāda nozīme ir īpaša procesa virzītāja lēmuma nepieciešamībai, kādas sekas ir liegumam piedalīties konkrētai personai kā juridiskās personas pārstāvim kriminālprocesā u. tml. Sākot ar pirmo – vai pārstāvim juridiskās personas procesā ir jābūt obligāti. Šī brīža KPL 93. pantā lietotais “var piedalīties” it kā norāda, ka tas var notikt, bet var arī nenotikt. Taču, pirmkārt, kā jau norādīts, vārds “var” KPL tekstā nebūt nav lietots strikti vienveidīgi un, otrkārt, šeit runāts par iespējamu piedalīšanos, nevis esamību kā tādu. Tā kā piedalīšanās saistīta ar tiesību realizāciju, atliek jautājums – ja tiesību realizēšana ir brīvprātīga, bet pienākumu izpilde nav brīvprātīga, tad kas procesā realizēs juridiskās personas pienākumus? Tādi gan šobrīd KPL nav tieši noteikti, kas izriet no jau pieminētās un tālāk apskatītās situācijas, ka pašai juridiskai personai tās tiesiskais statuss ir izteikti nenoteikts. Par to, ka šobrīd likumdevējs ir uzskatījis, ka juridiskās personas pārstāvja procesā var nebūt vispār, liecina gan kāda cita norma, proti, KPL paredzēts: ja iztiesāšana notiek atsevišķā lietvedībā izdalītā procesā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu juridiskajai personai un iztiesāšanā nepiedalās juridiskās personas pārstāvis, nodrošināma obligāta aizstāvja piedalīšanās (KPL 83. p. 3. d., 547-1. p. 2. d.). Līdz ar to secināms, ka likumdevējs šobrīd tiešām paudis uzskatu, ka juridisko personu process var notikt faktiski bez šīs personas piedalīšanās, ko nodrošina tikai tās pārstāvība.

Vai šāda nostāja ir pareiza – tas nav vienveidīgi atbildams jautājums. Līdzīgi kā attiecībā uz cilvēktiesību garantiju attiecināšanu uz juridisko personu, arī tās piedalīšanās reglamentācijas aspekti pirmkārt ir krimināltiesību politikas jautājums

robežās, ko nosaka konstitucionālās tiesības un cilvēktiesības. Tādējādi nenoliedzami, ka juridiskai personai ir piešķiramas tiesības piedalīties, paust viedokli utt., taču paliek izšķiršanās, ciktāl valsts iejaucas šo tiesību izmantošanas nodrošināšanā – vai minot tikai tās kā tiesības un to realizāciju pilnībā atstājot pašas juridiskās personas ziņā (proti, ja ir vēlēšanās, juridiskā persona var piedalīties ar pārstāvja starpniecību, ja tādas vēlēšanās nav – tā savas tiesības neizmanto), vai arī, redzot, ka interešu aizsardzība netiek nodrošināta, rada papildu mehānismus tās nodrošināšanai. Faktiski attiecībā uz juridiskās personas pārstāvja iesaisti kriminālprocesā var tikt izvirzīti divi iespējamie rīcības modeļi:

- 1) paredzēt, ka pārstāvja esamība ir iespējama, taču nav obligāta. Šādā gadījumā par tiesībām nominēt savu pārstāvi tiek pienācīgi paziņots juridiskai personai, dodot iespēju izvirzīt savu pārstāvi. Ja juridiskā persona neizrāda vēlmi pārstāvja esamībai, nenodrošina to u. tml., pārstāvis procesā nepiedalās. Šādā situācijā tālāk risināmais jautājums ir par to, vai obligātā aizstāvība ir vai nav izmantojama kā faktiskās dalības neesamības kompensējošs institūts. Domājams, ka situācijā, kad juridiskās personas procesuālo garantiju līmenis pielīdzināts apsūdzētajam, tas būtu nepieciešams. Šobrīd tas attiecināts tikai uz iztiesāšanas posmu un tikai tad, ja juridiskās personas process notiek izdalītā lietvedībā. Tomēr, domājams, tam nav objektīva pamata. Pirmkārt, nav nekāda pamata nošķirt situācijas, kad par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu tiek lemts “kopējā” kriminālprocesā un kad tas tiek darīts “atsevišķā lietvedībā”, jo juridiskās personas aizskāruma līmenis no tā nemainās, un līdz ar to arī aizsardzības līmenim nav pamata atšķirties. Arī obligātās aizstāvības neattiecināšana uz pirmstiesas posmu ir diskutējama – iespējams, tas darīts, saskatot līdzības ar fizisku personu lietu iztiesāšanu, kurās pats apsūdzētais nepiedalās. Taču te līdzību saskatīt nav pamata, jo pirmstiesas procesā šis apsūdzētais ir piedalījies;
- 2) paredzēt, ka pārstāvja esamība ir obligāta. Šādā situācijā primāri būtu uzskatāms, ka juridisko personu kriminālprocesā pārstāv fiziskās personas, kuras nosakāmas, pamatojoties uz Komerclikuma vai citu normatīvo aktu normām, attiecīgo juridisko personu dibināšanas dokumentiem un publiskajos reģistros reģistrētajiem datiem. Juridiskai personai būtu tiesības paziņot arī par citu pārstāvi, kas būtu noformējams uz īpašas pilnvaras pamata.

Kuru no šiem rīcības modeļiem atzīt par atbilstošu, tas ir jau tiesībpolitikas veidotāju ziņā. Kad ir izlemts jautājums par to, vai vispār juridiskās personas pārstāvim ir vai nav jābūt procesā obligāti, izriet nākamais – vai tiešām ir nepieciešama atsevišķa procesuāla lēmuma pieņemšana par atzīšanu par juridiskās personas pārstāvi. Tā kā faktiski procesa virzītājam nav nedz tiesiskas intereses, nedz būtiskas iespējas ietekmēt pārstāvja izvēli, tad šāda lēmuma nepieciešamībai nav redzams objektīvs pamats. Procesā virzītājs gan noteiktā situācijā (saskatot iespējamo interešu konfliktu) var liegt konkrētai personai būt par pārstāvi. Tomēr šajās atsevišķajās situācijās atbilstošāk būtu paredzēt, ka procesā virzītājs sastāda motīvētu lēmumu par liegumu konkrētai personai piedalīties procesā juridiskās personas pārstāvja statusā.

Gadījumā, ja pastāv liegums konkrētai personai būt par juridiskās personas pārstāvi procesā, rodas nākamais jautājums – kā rīkoties. Domājams, ka primāri par šo faktu būtu jāinformē juridiskā persona, dodot tai iespēju pilnvarot citu personu. Ja tas nenotiktu (faktiskās neiespējamības, subjektīvas nevēlēšanās vai citu

apstākļu dēļ), būtu jāpiemēro “prombūtni” kompensējoši mehānismi aizstāvības nodrošināšanas veidā.

Pēc tam, kad atrisināts jautājums par to, vai juridiskās personas pārstāvim vispār ir vai nav jābūt procesā, var risināt nākamo – vai tad, ja viņš ir, viņam ir vai nav obligāti jāpiedalās procesā. Šeit atbilde saistāma ar atziņu, ka tiesību realizācija jebkurā gadījumā ir brīvprātīga. Līdz ar to visur, kur dalība saistāma ar tiesību realizāciju, tā ir iespējama, nevis obligāta. Savukārt attiecībā uz pienākuma izpildi dalība ir obligāta. Tas izrietoti liek ar īpašu rūpību skatīt jautājumu par to, kādas kuram procesa dalībniekam, ieskaitot juridiskās personas pārstāvi, ir tiesības un kādi ir pienākumi kriminālprocesā.

Kā jau vairākkārt norādīts, šobrīd KPL tekstā nav skaidri raksturots pašas juridiskās personas, pret kuru uzsākts process, statuss. KPL 94. pantā gan iekļauts pants ar nosaukumu “Juridiskās personas tiesības procesā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu”, taču jau šī panta pirmajā daļā redzams teksts “Juridiskās personas tiesības īsteno tās pārstāvis. .. Šai personai ir tiesība [..]”. Faktiski tas ļauj atzīt, ka pašas juridiskās personas tiesības KPL sadaļā par KP dalībniekiem nav reglamentētas. Arī šī dalībnieka procesuālie pienākumi nav noteikti. Atsevišķi pienākumi noteikti tikai juridiskās personas pārstāvim, par ko šoreiz liecina pat panta nosaukums – KPL 95. pants “Juridiskās personas pārstāvja pienākumi procesā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu”.

Domājams, ka šāda situācija nav īsti korekta. Tā kā pašai juridiskajai personai ir patstāvīgs procesa dalībnieka statuss, turklāt īpaši nozīmīgs, nav pamata izvērties reglamentēt arī pašas šīs juridiskās personas statusa elementus – tiesības, pienākumus. Turklāt dažviet KPL tekstā jau šobrīd redzam norādes, ka zināmas tiesības un pienākumi raksturīgi pašai juridiskajai personai. Tā, piemēram, KPL 439. p. 1. d. ir noteikts, ka par pieņemto lēmumu, ar kuru uzsākts process piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai .. “paziņo attiecīgajai juridiskajai personai .., informējot par tās tiesībām un pienākumiem”. Savukārt KPL 441. p. 5. d. paredzēts, ka, nododot procesu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai tiesai, “nosūta lēmuma kopiju juridiskajai personai”. KPL 441. p. 6. d. norādīts, ka procesu uz tiesu nosūta pat tad, ja “juridiskā persona nav izteikusi vēlēšanos saņemt lietas materiālu kopijas”. Interesanta izveidojusies situācija divu vienkāršoto procesa formu reglamentācijā. Proti, reglamentējot vienošanās procesa piemērošanu, tiek norādīts, ka par šīs formas piemērošanu informējama pati juridiskā persona, tāpat kā saņemama viņas piekrišana, un tieši tā ir informējama par tiesībām .. (sk. KPL 441-6. p.). Savukārt attiecībā uz prokurora priekšraksta par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu jau tiek norādīts, ka nepieciešama juridiskās personas pārstāvja piekrišana u. tml. (sk. KPL 441-1. p.). Lai gan arī prokurora priekšraksta par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu gadījumā nav konsekvences un, piemēram, tiek minēts, ka tiesības iepazīties ar lietas materiāliem ir pašai juridiskajai personai.

Ir acīmredzams, ka likumdevējs normu vārdiskajām izteiksmēm nav pievērsis nepieciešamo rūpību un kādu tiesību, pienākumu vai tml. piešķiršana pašai juridiskajai personai vai tās pārstāvim atgādina nejaušību, nevis pārdomāta tiesiska modeļa ieviešanu. Nav pamata šādu pavisāmību atzīt par nebūtisku sīkumu, jo konkrētos gadījumos katra procesuālā nianse var kļūt nozīmīga, tai skaitā, lai izvērtētu procesa tiesiskumu. Tā, piemēram, šobrīd var nekļūt skaidrs, kam tad nosūtāms paziņojums par lietas nodošanu tiesai – pašai juridiskajai personai vai tās pilnvarotam pārstāvim, vai varbūt abiem. Tāpat, ja slēdzama vienošanās – kā viedoklis

skaidrojams – juridiskās personas (kas tiek pārstāvēta ar tās pārvaldes institūcijas starpniecību) vai pilnvarotā pārstāvja viedoklis. Šādi varētu turpināt un turpināt. Domājams, ka situācijas neskaidrība ir novēršama. Tas izdarāms, pirmkārt, veltot skaidru tiesību un pienākumu tiesisko reglamentāciju pašai juridiskajai personai, pret kuru notiek process piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai, un, otrkārt, skaidri nošķirot, kādas tiesības un pienākumi ir pašai juridiskajai personai un kādas juridiskās personas pārstāvim. Veicot nepieciešamos grozījumus KPL, vienlaikus rūpīgāk pārdomājama arī juridiskās personas pārstāvja darbības būtības definēšana, iespējams, šobrīd esošās norādes, ka juridiskā persona tiesības īsteno “ar pārstāvja palīdzību” vietā lietojot “ar pārstāvja starpniecību”. Tāpat būtu nedaudz rūpīgāk skatāms arī pats tiesību un pienākumu loks, kuram šajā rakstā tuvāk nepievērsīšos.

Noslēdzot procesa dalībnieku, kuri juridisko personu lietās īsteno tiesības uz aizstāvību, apskatu, nevar nenorādīt arī tādu procesa dalībnieku kā aizstāvis. Sākotnējā KPL redakcija radīja pamatu jautājumam par to, kādā statusā advokāts, sniedzot juridisko palīdzību juridiskajai personai, piedalās – kā advokāts KPL 112. panta izpratnē vai kā aizstāvis KPL 79. panta kārtībā. Šobrīd šādai diskusijai nav pamata, jo līdz ar grozījumu veikšanu KPL 94. pantā, kura pirmās daļas 2. punktā noteikts, ka “Juridiskās personas pārstāvim ir tiesības .. tiesību pilnīgai realizācijai par juridiskās personas līdzekļiem uzaicināt aizstāvi”, ir skaidri definēts, ka advokāta darbības forma šajā gadījumā ir aizstāvība. Tā arī uzskatāma par visnotaļ pareizu pieeju, jo, tā kā juridiskā persona ir persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tad gluži loģiski, ka juridiskā palīdzība tai kriminālprocesa ietvaros uzskatāma par aizstāvības realizēšanu un advokāts, kurš to īsteno, – par aizstāvi. Turklāt, kā jau norādīts iepriekš, juridisko personu procesam ir raksturīgs arī t. s. obligātās aizstāvības gadījums – proti, ja iztiesāšana notiek atsevišķā lietvedībā izdalītā procesā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu juridiskajai personai un iztiesāšanā nepiedalās juridiskās personas pārstāvis (KPL 83. p. 3. d., 547-1. p. 2. d.).

Aizstāvja veikto darbību būtība, viņa tiesības, pienākumi, kas veicami, realizējot aizstāvību, būtiski neatšķiras no fiziskas personas aizstāvības, kura reglamentēta KPL 79.–87. p. Šeit vietā norādīt, ka advokāts juridiskās personas procesā var iesaistīties arī juridiskās personas pārstāvja statusā. To, kādā tieši formā advokātam piedalīties procesā – kā aizstāvim vai juridiskās personas pārstāvim –, nosaka advokāta un juridiskās personas vienošanās. Jāatceras būtiskais – ja advokāts ir pārstāvis, viņš realizē juridiskās personas tiesības procesā – viņš ir tas, kurš “juridiskās personas” vietā komunicē ar procesa virzītāju, nepieciešamības gadījumā sniedz liecības, pauž juridiskās personas attieksmi pret procesuāli nozīmīgiem jautājumiem u. tml. Vienkāršoti izskatoties, viņš realizē juridiskās personas gribu konkrētajā kriminālprocesā. Savukārt, ja advokāts ir aizstāvis, viņš aizstāv juridisko personu, bet neaizvieto to. Tā, piemēram, advokātam kā juridiskās personas aizstāvim nav tiesību juridiskās personas vietā paust attieksmi pret aizdomām, ka pastāv piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas pamats, sniegt liecības, paust attieksmi pret vienkāršāku procesa izvēli u. tml. (86. p.).

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas juridiskām personām procesa vispārīgo noteikumu īpatnības attiecībā uz pierādīšanu un izmeklēšanas darbībām

Pierādīšana un izmeklēšanas darbību veikšana juridisko personu lietās pamatā notiek tāpat kā procesos pret fiziskām personām. Būtiskākā īpatnība saskatāma attiecībā uz kriminālprocesā pierādāmiem apstākļiem (faktiem). Juridisko personu procesu atšķirība pēc būtības, protams, ietekmē arī kriminālprocesā pierādāmo apstākļu loku, īpaši materiāltiesiski nozīmīgos faktus. Šī jautājuma šī brīža tiesiskās reglamentācijas raksturojumu sniedz šādi KPL pantu citāti:

“KPL 440. pants. Pirmstiesas kriminālprocesā noskaidrojamie apstākļi Pirmstiesas procesā piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajai personai noskaidro:

- 1) noziedzīga nodarījuma izdarīšanas apstākļus;
- 2) fiziskās personas, ja tāda zināma, statusu juridiskās personas institūcijās;
- 3) juridiskās personas faktisko rīcību;
- 4) juridiskās personas veikto darbību raksturu un radušās sekas;
- 5) juridiskās personas veiktos pasākumus, lai novērstu noziedzīga nodarījuma izdarīšanu;
- 6) juridiskās personas lielumu, nodarbošanās veidu un finansiālo stāvokli.”

“KPL 440-1. p. Izmeklēšanas pabeigšana ..

(1) .. Papildus .. norāda 440. p. minētos apstākļus un pamatojumu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajai personai ..”

“KPL 441. pants. Pirmstiesas kriminālprocesa pabeigšana

(1) prokurors papildus vispārējām prasībām norāda pirmstiesas procesā noskaidrotos šā likuma 440. pantā minētos apstākļus un pamatu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajai personai.”

“548. pants. Krimināllietas izlemšana tiesā

Izskatot procesa par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu juridiskajai personai materiālus, tiesa izlemj:

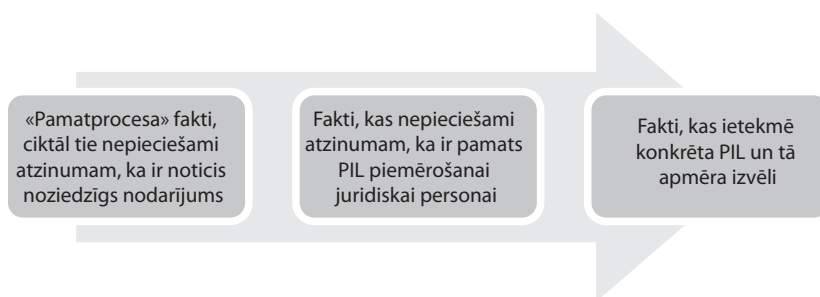
- 1) vai ir noticis noziedzīgs nodarījums;
- 2) vai ir noskaidroti šā likuma 440. pantā minētie apstākļi;
- 3) vai šo nodarījumu izdarījusi fiziskā persona juridiskās personas interesēs, labā vai nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā;
- 4) kāds piespiedu ietekmēšanas līdzeklis piemērojams (?)”

Šī juridisko personu procesos pierādāmo apstākļu loka tiesiskā reglamentācija ļauj izvirzīt šādus būtiskus jautājumus:

- 1) vai tiešām KPL 440. p. norādītie apstākļi ir pietiekami pirmstiesas procesā, ja tie pat neietver piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas pamata elementus;
- 2) cik pamatoti ir vārdu “pamats” un “pamatojums” lietošana un nošķiršana, jo “pamats” aplūkojamā jautājuma kontekstā vairāk ir saistāms ar to, kas ir jāpierāda, bet “pamatojums” ar to, ar ko kaut kas tiek pierādīts;
- 3) cik saskaņotas šobrīd ir KPL normas, kas attiecas uz juridisko personu procesos pierādāmiem apstākļiem, tai skaitā KPL 440. p., KPL 441. p., 548. p.

Tāpat ne mazāk svarīgi jautāt, vai KPL normas šobrīd ir saskaņotas ar KL 70-1. p., 70-8. p., kuros reglamentēts piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskām personām piemērošanas pamats. Kāpēc KPL “pazūd” tāds būtisks piespiedu ietekmēšanas līdzekļa pamata elements kā noziedzīgu nodarījumu izdarījušās fiziskās personas “saikne” ar juridisko personu?

Atbildes uz šiem jautājumiem ļauj iezīmēt problēmaspektus un atzīt, ka esošā tiesiskā reglamentācija nav uzskatāma par precīzu, skaidru un atbilstošu, tāpēc būtu pilnveidojama. Savstarpēji un ar KL normām saskaņotas KPL normās būtu iekļaujamas skaidras norādes uz juridisko personu procesos pierādāmiem apstākļiem daļā par materiāltiesiski nozīmīgajiem faktiem, tos minot un raksturojot pēc ļoti vienkāršas un saprotamas shēmas:

Otrā un trešā fakti grupa, kas raksturīga tieši juridisko personu procesiem, faktiski raksturota KL 70-1. p. (2. grupa) un 70-8. p. (3. grupa). To, vai, raksturojot juridisko personu procesos pierādāmos apstākļus, tie ir vai nav pārrakstāmi KPL tekstā, ir likumdevēja izšķiršanās. Taču, ja tie tiek minēti, tad tas jādara precīzi atbilstoši KL normām.

Protams, ka pierādāmos apstākļos juridisko personu procesos ietilpināmi arī procesuāli nozīmīgi jautājumi, kā, piemēram, jautājums par noziedzīgi iegūtu mantu u. tml. Taču tie nav uzskatāmi par specifiskiem tieši juridisko personu procesam, kā arī risināmi vispārējā kārtībā, jo uz tiem nav attiecinātas kādas specifiskas normas. Līdz ar to šie jautājumi nav skatāmi pie juridisko personu procesa īpatnībām, lai gan jāatzīst, ka arī tajos ir vairāki būtiski problēmaspekti, kurus vajadzētu risināt, bet kuri šoreiz netiks apskatīti, jo neiekļaujas šī raksta tematikā.

Attiecībā uz izmeklēšanas darbībām vienīgā būtiskā nianse būtu saistāma ar pratināšanas veikšanu attiecībā uz tām personām, kuras ir saistītas ar juridisko personu, pret kuru uzsākts process par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu. Jautājums, kuram nav ātra risinājuma un kurš prasa konceptuālu izšķiršanos, ir par to, kādā statusā un ar kādu tiesību un pienākumu apjomu pratināmas personas, kuras saistītas ar aizstāvības tiesības baudošo juridisko personu – darbinieki, pārvaldes institūciju personas, īpašnieki. Pirmkārt, tā risinājums atkarīgs no tiesībpolitiskās izšķiršanās par to, cik lielā mērā uz juridisko personu attiektos tiesības nesniegt pierādījumus pret sevi. Ja izšķiršanās notiek par labu šo tiesību atzīšanai, izrietoši no tā un ņemot vērā, ka pati juridiskā persona nedara neko, bet gan visu īsteno ar fizisko personu starpniecību, jāizšķiras par to fizisko personu loku, uz ko tieši attiecināt, piemēram, tiesības neliecināt. Šobrīd konkrēta risinājuma KPL tekstā trūkst. Ir tikai neprecīzas un savstarpēji nesaskaņotas norādes par juridiskās personas pārstāvja pratināšanu. Pirmkārt, nav skaidrs, kāda procesuālā

kārtība piemērojama juridisko personu pārstāvju pratināšanā – KPL 150. pantā vai KPL 151. pantā paredzētā. KPL 150. pantā ar nosaukumu “Personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, pratināšana” reglamentēta personas, pret kuru uzsākts process, aizturētā, aizdomās turētā un apsūdzētā pratināšana. Gan šī panta nosaukums, gan dalībnieku loks, uz ko tas attiecināts, liecina, ka tas nevarētu būt izmantojams juridiskās personas pārstāvja pratināšanā, jo, pirmkārt, šim dalībniekam nav “tiesības uz aizstāvību” un, otrkārt, tas arī tieši nav pantā pieminēts. KPL 151. pantā minēta “šajā likumā paredzēto pārstāvju” pratināšana. Tiktāl tas būtu pilnībā attiecināms uz juridiskās personas pārstāvi. Mulsina panta pirmajā daļā norādītais, ka šīs nopratināmās personas “brīdina par atbildību par atteikšanos liecināt vai apzināti nepatiesas liecības došanu”. Šī norāde nonāk krasā pretrunā ar KPL 94. panta 12. punktā juridiskās personas pārstāvim piešķirtajām tiesībām liecināt vai atteikties sniegt liecību. Šīs pretrunas būtu nekavējoties novēršamas, skaidri nosakot juridiskās personas pārstāvja pratināšanas procesuālo formu. Turklāt plašāk izvēršama diskusija par citu personu pratināšanu, kuras saistītas ar juridisko personu, pret kuru notiek process piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai. Ņemot vērā, ka šobrīd īpašs procesuāls statuss ir tikai juridiskās personas pārstāvim, kurš par tādu atzīts ar procesa virzītāja lēmumu, secināms, ka pārējās personas (darbinieki, pārvaldes struktūru pārstāvji, īpašnieki) pratināmi saskaņā ar liecinieka pratināšanas noteikumiem. Tādējādi visbūtiskākā kļūst tiesību “atteikties liecināt pret sevi un saviem tuviniekiem” interpretācija. Nav diskusiju par to, ka jebkura persona var atteikties liecināt pati pret sevi, t. i., pret savām darbībām vai bezdarbību u. tml. Līdz ar to, ja ar juridisko personu saistītas personas pratina par viņu pašu darbībām, bezdarbību u. tml., tad viņām ir tiesības atteikties liecināt. Diskutējamākas ir situācijas, kad liecības tiek iegūtas ne par pašu darbību vai iesaistību notikumā, bet gan par citiem faktiem, kuru atklāšana var izraisīt negatīvas sekas juridiskajai personai. Jāatceras, ka juridiskā persona, protams, ir patstāvīgs tiesību subjekts un negatīvas sekas pirmkārt var rasties tai pašai. Savukārt negatīvas sekas konkrētām fiziskām personām rodas pastarpināti. Līdz ar to it kā varētu norādīt, ka fiziskām personām nav pamata atteikumam liecināt. Tomēr, domājams, ka jautājumu nevar skatīt tik formāli. Pirmkārt, pieņemot šādu pozīciju, saskaņā ar šobrīd esošo KPL regulējumu, tiktu radīts nevienlīdzīgs stāvoklis tām, piemēram, juridisko personu pārvaldes institūcijas pārstāvošām personām, kuras ir atzītas par juridiskās personas pārstāvjiem, un tām, kuras tādas nav. Otrkārt, šāds risinājums var izraisīt iebildes pēc būtības. Līdz ar to, iespējams, pārdomājams tāds risinājuma variants, kurā tiktu izvērtēts fiziskās personas “saiknes” ar juridisko personu nozīmīgums un būtība un atkarībā no tā risināts jautājums par tiesību atteikties no liecību došanas piešķiršanu. Diskusijai var piedāvāt risinājumu, ka no liecināšanas pienākuma nav atbrīvojami juridiskās personas darbinieki, jo to “saikne” nav pietiekami nozīmīga šīs tiesības radīšanai (protams, ka darbinieki var ciest, ja juridiskai personai tiek piemērots drošības līdzeklis, taču šādas negatīvas sekas ir pārāk attālinātas¹⁸), bet būtu atbrīvojami īpašnieki (jo to intereses vislielākā mērā tiek skartas piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas rezultātā), kā arī pārvaldes institūciju amatpersonas (jo uzskatāmas par īpašnieku “uzticības personām”, kurām jārikojas juridiskās personas

¹⁸ Sikāk par šo jautājumu sk., piemēram, Neira Pena A. M. *Corporate Criminal Liability: Tool or Obstacle to Prosecution?* Brodowski D. u. c. *Regulating Corporate Criminal Liability*. Springer International Publishing Switzerland, 2014, pp. 197–210.

interesēs). Šis gan nav uzskatāms par pilnībā izstrādātu priekšlikumu, bet tikai kā ierosme diskusijas uzsākšanai.

Līdz ar šo jautājumu diskusija turpināma par atbildību par apzināti nepatiesām liecībām. Tomēr šis aspekts skatāms kā daļa no kopējās problemātikas par šo institūtu attiecībā uz tām personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību. Lai arī tam ir paaugstināta aktualitāte un nozīmīgums, tomēr šajā rakstā tam nepievērsīšos. Norādāms vien, ka šobrīd personām, kuras tiek pratinātas saskaņā ar liecinieku pratināšanas noteikumiem, ir tiesības noteiktos gadījumos atteikties no liecināšanas, taču, ja tās liecina, apzināti nepatiesu liecību sniegšana nav pieļaujama. Domājams, ka nākotnē šāds pats skatījums varētu tikt pieļauts uz visām personām, kuras sniedz liecības, tai skaitā uz tām, kuru intereses tās var skart. Tomēr īpaši uzsverams, ka negatīvas sekas personai varētu radīt tikai apzināti nepatiess fakts izklāsts, taču ne procesa virzītāja ieskatam neatbilstošs vērtējums (piemēram, savas attieksmes formulējumā par izteiktajām aizdomām, savas rīcības izvērtējumā u. tml.).

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas juridiskām personām procesa vispārīgo noteikumu īpatnības attiecībā uz piespiedu līdzekļiem un mantiskajiem jautājumiem

KPL likumā iekļauta trešā sadaļa “Procesuālie piespiedu līdzekļi un sankcijas”. Neviens no šajā sadaļā reglamentētajiem piespiedu līdzekļiem šobrīd juridisko personu procesos nevar tikt piemērots nedz juridiskajai personai, nedz tās pārstāvim, jo KPL to neparedz. Jāpiekrīt J. Baumaņa izteiktajam viedoklim, ka šāda situācija nevar tikt uzskatīta par pietiekami efektīvu¹⁹. Atzīstams: lai novērstu pretdarbību kriminālprocesam, nodrošinātu KPL noteiktā mērķa sasniegšanu, būtu nepieciešams ieviest KPL arī preventīvos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskajām personām gadījumos, ja tiek uzsākts process par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu tām. Kā vienu no iespējamiem nodrošinošiem pasākumiem J. Baumanis gan atzīmē arī piespiedu ietekmēšanas līdzekļu (no raksta satura noprotams, ka tiek apskatīti drošības līdzekļi) piemērošanu juridiskās personas pārstāvjiem. Pats autors gan neizsaka atbalstu šādam piedāvājumam, kā argumentu minot to, ka šāds pārstāvis procesā var arī nebūt, līdz ar to “nebūs kam uzlikt piespiedu līdzekli”. Piekrītot priekšlikuma noraidīšanai pēc būtības, negribētu piekrist argumentam, kāpēc šāds rīcības modelis nav atbalstāms. Domājams, ka drošības līdzekļu attiecināšanai uz juridiskās personas pārstāvi nav pamata pēc būtības, jo viņš nav persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, līdz ar to nav subjekts, kam attiecīgie piespiedu līdzekļi varētu tikt piemēroti. Pilnībā atbalstāms gan ir priekšlikums drošības līdzekļus vai tiem ekvivalentus piespiedu ietekmēšanas līdzekļus paredzēt juridiskajām personām. Tādi tiešām varētu tikt ieviesti, paredzot specifiskus drošības līdzekļu veidus vai arī attiecinot dažus no esošajiem ar, kur nepieciešams, koriģētu saturu. Šis priekšlikums gan kārtējo reizi ļauj aktualizēt jautājumu par nepieciešamību detalizētāk KPL reglamentēt pašas juridiskās personas statusa elementus.

Tieši detalizēts juridiskās personas, pret kuru uzsākts process piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai, statusa elementu, šajā gadījumā procesuālo

¹⁹ Baumanis J. Prevencija piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas kontekstā. Jurista Vārds, 2014. 19. augusts, Nr. 32 (834), 14.–17. lpp.

pienākumu, reglamentācijas trūkums ļauj secināt, ka pret juridisko personu par tās darbību vai bezdarbību tieši juridiskās personas procesā šobrīd lielākoties nav piemērojamas procesuālās sankcijas. Šāda atzinuma pamats ir pavisam vienkāršs – procesuālo sankciju piemērošanas pamats saskaņā ar KPL attiecībā uz juridisko personu varētu izpausties kā procesuālo pienākumu nepildīšana. Taču šāda situācija iestāties nevar, jo, kā jau minēts, šim procesa dalībniekam KPL nav paredzēti nekādi pienākumi.

Attiecībā uz mantiskajiem jautājumiem, ar ko saskaņā ar KPL 6. sadaļu saprotam jautājumus, kas saistīti ar kompensāciju, noziedzīgi iegūtās mantas institūtu, procesuālajiem izdevumiem un aresta uzlikšanu mantai, var norādīt, ka būtiskas īpatnības juridisko personu procesos nav paredzētas. Te gan atzīmējams, ka ne vienmēr esošais regulējums ir atzīstams par pietiekami pilnīgu, precīzu un arī efektīvu. Mēģinot iekļauties raksta kopējā tematikā, norādišu vien uz pāris, manuprāt, būtiskākajiem problēmaspektiem.

Attiecībā uz kompensāciju saskaņā ar šobrīd spēkā esošo KPL redakciju secināms, ka kompensācijas samaksas pienākumu juridiskai personai var uzlikt tikai vienā gadījumā, proti, ja tai “piemērots piespiedu ietekmēšanas līdzeklis”. Šāds risinājums uzskatāms par neefektīvu. Nedaudz ieskatoties vēsturē, redzam, ka vēl pirms kāda laika kompensācijas segšanas attiecināšana uz juridisku personu nebija saistīta ar faktu, ka šai personai jābūt piemērotam piespiedu līdzeklim. Līdz 2013. gada 1. aprīlim bija noteikts, ka kompensācijas samaksāšanas pienākumu var uzlikt “juridiskajai personai, ja tās lietā par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā atzīta fiziskā persona, kura šo nodarījumu izdarījusi, rikodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis, balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu, darboties tās uzdevumā vai pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā, vai īstenodama kontroli juridiskās personas ietvaros, vai būdama juridiskās personas dienestā”. 2012. gadā šī norma tika kritizēta²⁰, norādot uz novēršamu pārklāšanos ar tajā brīdī KL paredzēto piespiedu līdzekli juridiskajai personai – kompensācijas samaksas pienākumu. 2013. gadā tika veikti grozījumi gan KPL, gan KL. No KL tika izslēgts tāds piespiedu līdzeklis juridiskai personai kā kompensācijas samaksas pienākums, savukārt KPL norma par kompensācijas samaksas pienākumu tika izteikta redakcijā, kāda spēkā šobrīd. Līdz ar to nevis tika novērsta dublēšanās, izslēdzot attiecīgo jautājumu no KL vai KPL, bet tika noteikts, ka kompensācijas samaksas pienākums juridiskajai personai ir tikai tad, ja tai piemēro piespiedu līdzekli. Tādējādi situācijās, kad tas netiek darīts, kompensācijas samaksas pienākumu uz juridisko personu vairs attiecināt nevar. Šāda situācija būtu attaisnojama tad, ja attiecībā uz juridisko personu procesiem pilnībā tiktu paredzēts un arī praktiski realizēts obligātuma princips. Atbilstoši rakstā ieteiktajam par atkāpšanos no obligātuma principa juridisko personu lietās kompensācijas pienākuma saistīšanai ar piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu nav nekāda pamata, un tā būtu atceļama. Vēl jo vairāk, tieši kompensācijas samaksas pienākums varētu būt viena no iedarbīgākajām un efektīvākajām metodēm, kā attiecināt uz juridisko personu noziedzīga nodarījuma negatīvās sekas.

²⁰ Sk., piemēram, Strada-Rozenberga K. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas juridiskajām personām kriminālprocesuālās kārtības tiesiskā reglamentācija Latvijā. Pieejams: http://www.knab.gov.lv/uploads/free/k.strada-rozenberga_piespiedu_ietekmesanas_lidzeklu_piemerosanas_juridiskajam_personam_kriminalpr.pdf [aplūkots 2015. gada 10. martā].

Attiecībā uz noziedzīgi iegūtu mantu nekādu īpatnību juridisko personu procesos nav. Arī šajos procesos manta var tikt atzīta par noziedzīgi iegūtu un attiecīgi atdota īpašniekam vai konfiscēta. Tāpat juridiskās personas manta var tikt konfiscēta kā noziedzīgi iegūtas mantas "aizvietotājs" KPL 358. panta kārtībā. Tomēr attiecībā uz šo jautājumu būtu sakārtojamas KPL normas, kurās šobrīd trūkst tiešu norāžu un/vai precīzu formulējumu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu un rīcību ar to juridisko personu procesos.

Tiešas un precīzas reglamentācijas trūkums šobrīd vērojams arī attiecībā uz procesuālo izdevumu piedziņu juridiskās personas lietās. Tāpat kā iepriekš norādītajā gadījumā, arī attiecībā uz procesuālo izdevumu piedziņu KPL normas uz juridisko personu attiecināmas analogijas ceļā vai izmantojot citas juridiskās metodes. Tomēr, lai novērstu nevajadzīgas diskusijas un pārpratumus, šis jautājums būtu KPL regulējams precīzi un skaidri.

Tāpat kā procesos pret fiziskām personām, arī procesos pret juridiskām personām ir izmantojams mantisko jautājumu nodrošinājums – aresta uzlikšana mantai. Saskaņā ar KPL 361. pantu arestu juridiskās personas mantai var uzlikt arī procesos pret fizisku personu, piemēram, attiecībā uz pieņemami noziedzīgi iegūtu mantu vai ar noziedzīgu nodarījumu saistītu mantu. Savukārt juridiskās personas procesos arests mantai var tikt uzlikts, gan lai nodrošinātu procesuālo mantisko jautājumu risinājumu, gan lai nodrošinātu iespējamo likvidāciju vai naudas piedziņu, vai mantas konfiskāciju. Attiecībā uz šo institūtu norādāms, ka KPL trūkst kvalitatīvu procesuālo garantiju juridiskajām personām, kuru manta var tikt arestēta, tādējādi piekrītot arī publiski izskanējušam vērtējumam²¹. Ņemot vērā, ka maksimālais šobrīd iespējamais naudas piedziņas apmērs ir 36 000 000 EUR, konfiscēta var tikt visa juridiskās personas manta, bet likvidācija paredz darbības izbeigšanu un visas mantas pārņemšanu valsts budžetā, atrauti skatot, tiešām ir pamats uzskatīt, ka aresta uzlikšana visai mantai vai nozīmīgai tās daļai var būtiski apgrūtināt vai pat paralizēt juridiskās personas darbību. Jāsaprot, ka liegums rīcībai ar mantu (naudas līdzekļiem kontos, darbībā izmantotiem transportlīdzekļiem un citiem objektiem u. c.) var izraisīt juridiskās personas darbības neiespējamību, proti, nespēju izmaksāt algas, izpildīt līgumsaistības u. tml. Šāda situācija dod pamatu nopietni apšaubīt tās atbilstību KPL 1. pantā noteiktajam, ka kriminālprocess jāveic bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. Tādējādi šī situācija nekavējoties grozāma, paredzot skaidru un saprotamu juridiskās personas mantas aresta piemērošanas kārtību, uzsverot samērīguma prasības respektēšanu un īpaši akcentējot apmēra noteikšanas principus. Pirmais solis, iespējams, būtu KPL 1. pielikuma papildināšana, nosakot to juridiskās personas mantu, kurai nav uzliedams arests, jo šobrīd šis saraksts pēc sava satura attiecināms uz fizisko personu. Norādītais jāskata kā viens no obligātiem pasākumiem mantisko jautājumu nodrošinājuma kopējā tiesiskā regulējuma reformā.

²¹ Letas ziņa LDDK: Kriminālprocesa likuma grozījumi būtiski pasliktinās biznesa vidi. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/zinas/264890-lddk-kriminalprocesa-likuma-grozijumi-butiski-pasliktinas-biznesa-vidi/> [aplūkots 2015. gada 15. martā].

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas juridiskām personām īpatnības pirmstiesas procesā un tiesvedības norisē

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas juridiskām personām īpatnības pirmstiesas procesā

Juridisko personu procesu pirmstiesas stadijas vispārīgs raksturojums

Īpatnības juridisko personu procesu pirmstiesas procesa stadijā noteiktas KPL 39. nodaļā. Konspektīvi raksturojot pirmstiesas procesu juridisko personu lietās, var norādīt, ka

- tas uzsākams ar motivētu rakstveida lēmumu, kad ir noskaidrots, “ka, visticamāk, ir pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajai personai”. Līdz ar to pieņēmuma par pamata esamību piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskai personai pierādītības līmenis pielīdzināts tam līmenim, kāds nepieciešams, lai fizisku personu atzītu par aizdomās turēto (sk. KPL 59. p.);
- tas notiek esoša procesa ietvaros secīgi vienādos procesa posmos, ja vien netiek izdalīts atsevišķā lietvedībā;
- to var izdalīt atsevišķā lietvedībā, ja
  - KP pret fizisko personu tiek izbeigts, pamatojoties uz nereabilitējošiem apstākļiem;
  - konstatēti apstākļi, kas liedz noskaidrot vai saukt pie kriminālatbildības konkrētu fizisku personu, vai objektīvu iemeslu dēļ krimināllietas nodošana tiesai tuvākajā laikā (saprātīgā laika posmā) nav iespējama;
  - laikus jāatrisina krimināltiesiskās attiecības ar fizisko personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību;
  - to lūdz juridiskās personas pārstāvis.

Viens no juridisko personu procesu nozīmīgākajiem dokumentiem ir lēmums par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanas procesa uzsākšanu. Šis lēmums uzskatāms par juridiskās personas procesa sākumu. Tā saturā iekļaujamās īpašās norādes redzamas KPL 439-1. panta 1. daļā.

“KPL 439-1. p.

(1) Lēmumā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanas procesa uzsākšanu procesa virzītājs norāda:

- 1) noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas apstākļus;
- 2) noziedzīgā nodarījuma juridisko kvalifikāciju;
- 3) pamatojumu pieņēmumam, ka izmeklējamais noziedzīgais nodarījums, visticamāk, izdarīts juridiskās personas interesēs, labā vai nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā;
- 4) juridiskās personas nosaukumu, reģistrācijas numuru un juridisko adresi.”

Atbilstoši KPL 439-1. p. 2. d. attiecīgais lēmums nav pārsūdzams. Savukārt atbilstoši šī panta 3. daļai, ja mainās lēmumā norādītie faktiskie apstākļi, juridiskā kvalifikācija vai “pamatojums” pieņēmumam, ka nodarījums, visticamāk, izdarīts juridiskās personas interesēs, labā utt., tad jāpieņem jauns lēmums.

Iepriekš minētais ļauj izvirzīt diskusijai dažus jautājumus un apsvērumus. Pirmais ir jautājums, ko tieši likumdevējs ir domājis ar “pamatojumu”. Kā jau norādīts iepriekš, ja “pamats” ir saistīts ar apstākļiem, kas ir jāpierāda, tad “pamatojums”

ar ziņām, kas tiek izmantotas pierādīšanā. Līdzīgs formulējums KPL ir izmantots, raksturojot lēmumu par atzīšanu par aizdomās turēto (sk. KPL 398-1. p.). Šādas norādes esamība var tikt apšaubīta, jo kopējā kriminālprocesa sistēmā neiederas prasība pēc pierādījumu analīzes pirmstiesas procesu nenoslēdzošos lēmumos, kuri saistāmi ar procesa pamatjautājumu (t. sk. kriminālbildības vai piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas pamats). Faktiski to pierādījusi arī prakse, kur vairumā gadījumu attiecīgos lēmumos kā pamatojums tiek norādīts "lietas materiāli liecina, ka .." bez sīkākas konkretizācijas un analīzes. Arī, skatot jautājumu pēc būtības, likumdevējs, iespējams, vēlējies norādīt, ka apskatāmajā lēmumā būtu jāiekļauj norādes uz pamatu, kāpēc tiek sākts process pret juridisko personu, t. i., vai ir pamats pieņemumam, ka nodarījums izdarīts juridiskās personas interesēs/labā vai nepienācīgas kontroles vai uzraudzības rezultātā, kā arī kāda saikne ir ar juridisko personu tai fiziskajai personai, kura nodarījumu izdarījusi (rikojusies uzdevumā, pārstāvot, pieņemot lēmumus vai tml.).

Nākamais apsvēruma saistīts ar procesa virzītāja rīcības modeli, ja mainījušies noteikti apstākļi. Var piekrist, ka jauns lēmums juridisko personu procesos nepieciešams, ja mainās nodarījuma faktiskie apstākļi un kvalifikācija, kā arī apsvērumi, kas pamatā piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskai personai. Taču diez vai jauns lēmums būtu nepieciešams, ja mainās "pamatojums", t. i., faktiski iegūta jauna informācija, kas izteikto pieņemumu pamato. Starp citu, ja turpinām līdzību meklēšanu ar lēmumu par atzīšanu par aizdomās turēto, tad attiecībā uz to "pamatojuma" maiņa nav norādīta kā iemesls jauna lēmuma pieņemšanai.

Diskusiju var izraisīt arī jautājums – kāds tieši jauns lēmums jāpieņem?

KPL 439-1. p.

"(3.) Ja izmeklēšanas laikā ir mainījušies šā panta pirmās daļas 1., 2. un 3. punktā minētie apstākļi, procesa virzītājs pieņem lēmumu. Par šāda lēmuma pieņemšanu paziņo juridiskajai personai. Lēmums par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanas procesā konstatēto apstākļu maiņu nav pārsūdzams."

No panta teksta izriet, ka tas būtu "Lēmums par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanas procesā konstatēto apstākļu maiņu". Domājams, ka tas tomēr nebūtu korekti un procesa pārskatāmībai, iesaistīto personu precīzas informēšanas nodrošināšanai būtu jāpieņem jauns lēmums par procesa uzsākšanu pret juridisko personu, kurš aizstātu iepriekšējo, kā tas jau ir praktizēts attiecībā uz lēmumu par atzīšanu par aizdomās turēto vai lēmumu par personas saukšanu pie kriminālbildības.

Lēmuma par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanas procesa uzsākšanu apskata noslēgumā norādāms, ka tas faktiski ir vienīgais pirmstiesas procesa lēmums, kur tiek fiksēts pieņemums par pamata esamību piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai. Tā pierādītības pakāpe ir "visticamāk, ka". KPL netiek paredzēta šīs pierādītības pakāpes paaugstināšanās fiksēšana citā procesuālā dokumentā pirmstiesas procesa laikā. Tāpat kā netiek tieši noteikts pieņemuma pierādītības līmenis, lai lietu nosūtītu uz tiesu vai tml., kā tas ir attiecībā uz fiziskajām personām. Tomēr nevar ignorēt to, ka kopējais pierādīšanas standarts juridisko personu lietās neatšķiras un tas ir "ārpus saprātīgām šaubām". Iespējams, ja jau likumdevējs ir KPL tekstā iekļāvis tiešas norādes par pieņemuma līmeni (visticamāk, ka; nepastāv šaubas, ka u. tml.) attiecībā uz fiziskajām personām, tādā būtu iekļaujamas arī attiecībā uz juridisko personu procesu (piem., pie kādas

pieņēmuma pamatotības pakāpes prokurors izlemj turpināt no izmeklēšanas iestādes saņemtu juridiskās personas procesu; pie kādas to var nodot tiesai u. tml.).

Raksturojot juridisko personu procesu pirmstiesas stadiju, nevar tikt ignorēti arī procesu nepieļaujošie apstākļi. Saskaņā ar KPL 441-3. p. tie ir KPL 377. p. 1., 2., 3., 8. un 10. pkt. (nav noziedzīga nodarījuma, nav noziedzīga nodarījuma sastāva, iestājies noilgums, nav cietušā pieteikuma tādā procesā, kuru var uzsākt tikai tad, ja šāds pieteikums saņemts un ir kriminālatbildību izslēdzoši apstākļi). Interesi izraisa atziņa: kā kriminālprocesu nepieļaujošs apstāklis nav skatīts KPL 377. p. 9. pkt., t. i., izlīgums tādā procesā, kuru var uzsākt tikai tad, ja saņemts cietušā pieteikums. Pirmkārt, šāda situācija šķiet diskutējama no tā viedokļa, ka gan KL, gan KPL tekstā ir redzamas tiešas norādes uz juridiskās personas (tās pārstāvja) tiesībām izlīgt ar cietušo. Taču, kas nozīmīgāk, pie šādas likumdevēja nostājas skaidri secināms: ja notiks izlīgums starp KPL 7. p. 2. d. paredzētu noziedzīgu nodarījumu izdarījušo fizisko personu, kas rīkojusies, piemēram, juridiskas personas labā, tad noteiktos apstākļos šis process būs noteikti jāizbeidz, taču pret juridisko personu – jāizdala atsevišķā lietvedībā un jāturpina. Ir visai apšaubāmi, ka tas ir pareizs modelis. KPL 7. p. 2. d. likumdevējs iekļāvis nodarījumus, par kuriem atbildības iestāšanās, viņaprāt, ir atkarīga no cietušā. Līdz ar to nav saskatāms objektīvs pamats, kāpēc cietušais varētu izšķiroši ietekmēt nodarījumu izdarījušās personas kriminālatbildību, bet nevarētu ietekmēt piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskai personai. Izrietoši no teiktā uzskatāms: ja vien izlīgums vispār tiek saglabāts kā kriminālprocesu nepieļaujošs apstāklis, tad tas vienādā mērā būtu attiecināms kā uz fiziskām, tā uz juridiskām personām.

Izmeklēšana juridisko personu procesos un procesa norise prokuratūrā

Izmeklēšana juridiskās personas procesā sākas līdz ar lēmuma pieņemšanu par attiecīgā procesa uzsākšanu. Tā noris vispārējā kārtībā. Saskaņā ar KPL 440-1. p. "Izmeklēšanas pabeigšana .." izmeklēšana var tikt pabeigta ar procesa nodošanu prokuroram. Tas var notikt divos veidos, proti, nododot procesu kriminālvajāšanas uzsākšanai vai arī piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas procesa turpināšanai (ja izdalīts atsevišķā lietvedībā). Lai arī KPL 440-1. p. neparedz citus izmeklēšanas pabeigšanas veidus juridisko personu procesos (kas būtu novēršams), tomēr kā vēl viens veids var tikt minēta arī procesa piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai izbeigšana, kas reglamentēta KPL 441-3. p. un paredzēta divos gadījumos, proti, ja konstatēti procesu nepieļaujošie apstākļi un ja secināts, ka nav izdevies pierādīt piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas pamatu.

Juridisko personu procesu norisei prokuratūrā ir raksturīgs tas, ka šāds process prokuratūrā var tikt uzsākts, bet var arī tikt turpināts, saņemot no izmeklēšanas iestādes. Attiecībā uz juridisko procesu norises un pabeigšanas veidiem atzīstams, ka KPL normas ir nepilnīgas, nepārdomātas un neskaidras. Tabulas veidā izklāstīts to pārskats ļauj nepilnības ieraudzīt diezgan skaidri.

	Process saņemts no izmeklētāja		Pats prokurors pieņem lēmumu par PILPP uzsākšanu	
	“neizdalīta lietvedība”	“atsevišķa lietvedība”	“neizdalīta lietvedība”	“atsevišķa lietvedība”
Darbības pēc saņemšanas no izmeklētāja (KPL 441. p.)	Nav tieši reglamentēta (?)	10 dienu laikā • atceļ lēmumu par procesa turpināšanu .. nosūta atpakaļ • atceļ lēmumus par KP izdalīšanu atsevišķā lietvedībā un procesa turpināšanu .. • nepieļaujoti apstākļi • nav pamata • pieņem lēmumu par nodošanu tiesai • sastāda PP PL	X	
Pabeigšana (KPL 441. p.)	Nav tieši reglamentēta (?)	10 dienu laikā kopš saņemšanas no izmeklētāja • pieņem lēmumu par nodošanu tiesai • sastāda PPPL	Nav tieši reglamentēta (?)	• atceļ lēmumus par KP izdalīšanu atsevišķā lietvedībā un procesa turpināšanu .. • nepieļaujoti apstākļi • nav pamata • pieņem lēmumu par PIL PP izbeigšanu • nepieļaujoti apstākļi • nepierādīts pamata • sastāda PPPL

Redzam nepilnīgu un nesaskaņotu reglamentāciju, kas rada daudzus jautājumus, pat tādu retoriskus kā: vai tiesām, izdalot juridiskās personas procesu atsevišķā lietvedībā, prokurors to nevar pabeigt, nododot tiesai? Un kāpēc jāliek turpināt tas, kas ir nepieļaujams?

Neskaidrība ar pirmstiesas procesa norises darbībām un pabeigšanas veidiem būtu nekavējoties novēršama. Priekšlikumam var tikt norādītas sistēmiski iederīgas idejas, kuras vienkāršā, pārskatāmā un skaidrā veidā būtu iekļaujamas juridisko personu procesa pirmstiesas posma raksturojumā.

“Ja piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas process ir uzsākts (vai izdalīts atsevišķā lietvedībā), tad

- lēmums var tikt atcelts kā nelikumīgs vai nepamatots vispārējā uzraudzības kārtībā
- izmeklēšanas iestādē to var pabeigt
  - nosūtot prokuroram
  - izbeidzot

- prokuratūrā, saņemot to no izmeklēšanas iestādes, ir jāizlemj, vai ir priekšnoteikumi procesa turpināšanai
- ja ir, process tiek turpināts
  - vispārējā kārtībā
  - vienošanās procesa kārtībā
  - piemērojot PPS
- ja nav
  - process tiek izbeigts
  - process tiek nodots atpakaļ izmeklēšanas iestādei izmeklēšanas turpināšanai atsevišķā lietvedībā vai “kopīgā procesā”
- prokuratūrā var tikt pabeigts
  - izbeidzot
  - nododot tiesai
    - vispārējā kārtībā
    - vienošanās procesa kārtībā
  - piemērojot PPS.”

Juridisko personu procesu pabeigšanu vispārējā kārtībā raksturo procesa izbeigšana, kura reglamentēta KPL 441-3., 441-4. p. un kuras apskatam jau pievērsos iepriekš, raksturojot izmeklēšanas pabeigšanu. Savukārt nodošana tiesai reglamentēta KPL 441. p. 1. d., 4-6. d., 441-2. p. No vienkāršotajām formām juridisko personu procesos piemērojams prokurora priekšraksts par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu (KPL 441.-1. p.) un vienošanās process (KPL 441-6.–441-8. p.). Nepārrakstot šo normu saturu, atzīstams, ka papildus tām nepilnībām, kas jau tekstā norādītas, arī šeit sastopama paviršība normu vārdiskajās izteiksmēs un nesaskaņotība.

Juridisko personu procesu izskatīšana tiesā

Juridisko personu procesu izskatīšanai tiesā veltīta KPL 50. nodaļa (547.-548. p.). Diemžēl atzīstams, ka šī ir visvājākā “vieta” juridisko personu procesu tiesiskajā reglamentācijā, jo tās apskats rada vairāk jautājumu nekā sniedz atbildes. Jau pats nodaļas sākums, proti, nodaļa, kas sākas ar pantu “547.¹ pants. Tiesvedība atsevišķā lietvedībā izdalītā procesā piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai juridiskajai personai”, rada jautājumu vai nodaļa vispār attiecas uz situācijām, kad juridisko personu process notiek kopā ar procesu pret fizisku personu (t. i., neizdalītā lietvedībā). Atsevišķas norādes nodaļā iekļautajos tālākajos pantos liek noprast, ka laikam tomēr jā. Arī nodaļas kopējais saturs liek samulst. Nav norādes par to, ar ko sākas un kāda ir tiesas izmeklēšana, kāds ir dalībpersonu loks, vai tie uzstājas un, ja jā, par ko un kad tiesu debatēs, vai saka pēdējo vārdu utt. Nav norādīts, ko darīt, ja atklājas procesu nepieļaujoši apstākļi, un kuri tie ir. Nav pat skaidrs, ar kādu nolēmumu tiek piemēroti piespiedu līdzekļi, jo KPL 548. pantā “Tiesas nolēmums” iekļautas norādes vien par procesa izbeigšanu. Un tā var turpināt un turpināt. Tomēr tas nešķiet lietderīgi. Diemžēl attiecībā uz juridisko personu procesu iztiesāšanas tiesisko reglamentāciju jāatzīst, ka tādas nav vispār (to, kas ir, uzskatīt pat par minimālajiem standartiem atbilstošu nav iespējams) un tā izstrādājama no pašiem pamatiem un no jauna.

Secinājumi

Juridisko personu process mūsdienu Latvijā ir nevis vīzija vai formalitāte, bet gan realitāte, kas jāpieņem un jāsaprot. Tas reglamentēts nepilnīgi un neprecīzi, tāpēc rūpīgs un atbildīgs darbs veicams tiesiskā regulējuma pilnveidei, kuras gaitā apsverami šādi priekšlikumi:

- samērīguma un lietderīguma principu ieviešana juridisko personu procesos;
- juridisko personu procesos iesaistīto personu statusu precizēšana, tai skaitā paredzot pastāvīgu statusu ar konkrētām tiesībām un pienākumiem pašai juridiskai personai;
- pierādīšanas priekšmeta (noskaidrojamo apstākļu) pilnīgāka, precīzāka reglamentācija, saskaņošana ar KL normām un vienveidīgas pieejas īstenošana ar citām KPL normām;
- procesuālo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu attiecināšana;
- procesuālo izdevumu attiecināšana;
- mantas aresta reglamentācijas sakārtošana, īpaši pievēršot uzmanību procesuālo garantiju stiprināšanai juridiskajam personām, tai skaitā ieviešot to mantu sarakstu, kurām nav uzliekams arests;
- pirmstiesas procesa reglamentācijas būtiska pilnveide un jaunas iztiesāšanas tiesiskās reglamentācijas ieviešana juridisko personu procesos.

Savukārt, kamēr tiesiskās reglamentācijas pilnveide nav notikusi, tās robi juridisko personu procesos aizpildāmi saprātīgi. Amatpersonām, kuras veic procesu, advokātiem u. c. procesa dalībniekiem juridisko personu procesi rada un radīs jaunus profesionālus izaicinājumus. Jāatceras, ka juridisko personu procesi kā ikviens procesa veids realizējams taisnīgā veidā taisnīga rezultāta sasniegšanai.

Pētījumu atbalsta valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

The paper was supported by the National Research Program 5.2. “Economic Transformation, Smart Growth, Governance and Legal Framework for the State and Society for Sustainable Development – a New Approach to the Creation of a Sustainable Learning Community (EKOSOC-LV)”.

PIESPIEDU IETEKMĒŠANAS LĪDZEKĻU JURIDISKAJĀM PERSONĀM KRIMINĀLTIESISKAIS RAKSTUROJUMS

CHARACTERISATION OF COMPULSORY COERCIVE MEASURES FOR LEGAL ENTITIES IN CRIMINAL LAW

Jānis Rozenbergs, *Dr. iur.*

Zvērināts advokāts

Summary

Institution of compulsory coercive measures applicable to legal persons has been introduced into the Criminal Law around 10 years earlier, but in practice it has been applied in very rare occurrences. In order to improve the practice for the application of these rules, in 2013 the legislature has made various amendments to the rules governing the compulsory coercive measures applicable to legal persons. This article discusses the legal persons to which this regulation is applied, and what conditions fixed by law are for the application of a compulsory measure with regard to the link of a legal person with a criminal offence committed by a natural person, as well as regarding the legal link of the legal person with that natural person.

Atslēgvārdi: piespiedu ietekmēšanas līdzekļi juridiskajām personām, juridiskā persona, Krimināllikums, Kriminālprocesa likums.

Keywords: compulsory coercive measures for legal persons, legal person, Criminal Law, Criminal Procedure Law.

Ievads

Juridiskajām personām piemērojamie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi Krimināllikumā¹ tika ieviesti ar 05.05.2005. pieņemtajiem grozījumiem, kas stājas spēkā 01.10.2005. Līdz ar to šā krimināltiesību institūta pastāvēšanai Latvijā šogad apritēs desmit gadi. Tas ir pietiekams laiks, lai varētu atskatīties uz šā tiesību institūta nebūt ne vienkāršo tapšanu un turpmāko attīstību. Un tas ir arī pietiekams laiks, lai varētu vērtēt, vai šāds juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu institūts praksē ir sevi attaisnojis, vai tas ir izrādījies pietiekami efektīvs vai arī šī tiesiskā regulējuma aktualitāte ir beigusies līdz ar tā spēkā stāšanos. Par to arī šis raksts.

Rakstā īpaša uzmanība netiks veltīta juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu veidiem un to piemērošanas vai izpildes

---

¹ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200 (1260/1261). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2015. gada 16. martā].

problemātikai. Drīzāk tiks aplūkoti vispārīgie priekšnoteikumi, kādus likums izvirza, lai pret juridisko personu varētu vērst šos ietekmēšanas līdzekļus.

Juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu institūta attīstība

Līdz 2005. gada oktobrim Latvijas krimināltiesībās tika atzīta vienīgi fizisko personu individuālas kriminālatbildības pastāvēšana. Tas atspoguļojās kā Krimināllikuma 11. pantā “Vecums, ar kuru iestājas kriminālatbildība”, tā arī Krimināllikuma 12. pantā “Fiziskas personas kā juridiskās personas pārstāvja atbildība” (panta virsraksts līdz 2013. gada 1. aprīlim). Līdzīgi šis jautājums tika regulēts arī 1933. gada Sodlu likumā, kur vispārējās daļas 51. pants noteica fizisko personu atbildību juridisko personu lietās. Sodlu likuma komentāros skaidrots, ka 51. pants tika ieviests, lai izšķirtu veco strīdu par to, vai juridiskas personas var būt patstāvīgi noziedzīgu nodarījumu subjekti vai ne². Kā norādīts profesora P. Minca veidotajā 1934. gada mācību grāmatā “Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa”, Latvijas Sodlu likums ir nostājies uz vecā viedokļa, sekojot Šveices 1918. gada projektam³.

Pirms vairāk nekā 10 gadiem Latvijā diskusija par nepieciešamību krimināltiesību ietvaros vērsties pret juridiskajām personām aktivizējās sakarā ar Latvijas uzņemtajām starptautiskajām saistībām, kas tieši vai netieši paredzēja juridisko personu kriminālatbildības noteikšanas pienākumu.

Sakarā ar vairākām konvencijām, kurām Latvija ir pievienojusies, Tieslietu ministrijā tika izveidota darba grupa, lai izstrādātu grozījumus Krimināllikumā, kas iedibinātu juridisko personu kriminālatbildību arī Latvijā. Kā norādīts likumprojekta Nr. 699 “Grozījumi Krimināllikumā” anotācijā⁴, juridisko personu kriminālatbildības ieviešana ir ciešā saistībā ar Krimināllikuma harmonizāciju ar tādiem starptautisko tiesību aktiem kā Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību⁵, Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvencija⁶, Eiropas Padomes konvencija par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu, meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju⁷, Eiropas Savienī-

² 1933. g. 24. aprīļa Sodlu likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem, kā arī ar alfabētisko un citiem rādītājiem. Sast: P. Minca, H. Ehlerss, P. Jakobi, J. Lauva. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1934, 25. lpp.

³ Minca P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Otrs, pārstrādāts un papildināts izdevums. Rīga: autora izdevums, 1934, 64. lpp.

⁴ 8. Saeimas likumprojekta Nr. 699 “Grozījumi Krimināllikumā” anotācija. Pieejams: www.saeima.lv [aplūkots 2015. gada 16. martā].

⁵ Apvienoto Nāciju Organizācijas konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību. Latvijas Vēstnesis, 2001. 6. jūnijs, Nr. 87 (2474). Sk. arī: Par Apvienoto Nāciju Organizācijas konvenciju pret transnacionālo organizēto noziedzību: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 6. jūnijs, Nr. 87 (2474). Sk. arī: Par ANO konvencijas spēkā stāšanos: Ārlietu ministrijas 2003. gada 23. oktobra dienesta informācija Nr. 40/1106-8218. Latvijas Vēstnesis, 2003. 31. oktobris, Nr. 153 (2918).

⁶ Krimināltiesību pretkorupcijas konvencija. Latvijas Vēstnesis, 2000. 20. decembris, Nr. 460/464 (2371/2375). Sk. arī: Par Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvenciju: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2000. 20. decembris, Nr. 460/464 (2371/2375). Sk. arī: Par Krimināltiesību pretkorupcijas konvencijas spēkā stāšanos: Ārlietu ministrijas 2002. gada 6. decembra dienesta informācija Nr. 40/1246-10097. Latvijas Vēstnesis, 2002. 13. decembris, Nr. 183 (2758).

⁷ Konvencija par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu, meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju. Latvijas Vēstnesis, 1998. 23. oktobris, Nr. 308/312 (1369/1373). Sk. arī: Par Konvenciju par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu, meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 23. oktobris, Nr. 308/312 (1369/1373).

bas konvencija par dalībvalstu finansiālo interešu aizsardzību (PIF konvencija)⁸, Eiropas Savienības Padomes 1999. gada 28. maija Rezolūcija par aizsardzības pastiprināšanu, izmantojot kriminālsodus, pret naudas viltošanu saistībā ar eiro ieviešanu⁹, Eiropas Savienības Padomes 2000. gada 29. maija Pamatlēmums par pastiprinātu aizsardzību, izmantojot kriminālsodus un citas sankcijas, pret naudas viltošanu saistībā ar euro ieviešanu¹⁰, kā arī ar dažādām Eiropas Padomes Finanšu darbības uzdevumu grupas (FATF) rekomendācijām.

Vairāki krimināltiesību zinātnieki un praktiķi ap 2000., 2001. gadu un arī vēlāk dažādos savos rakstos pauduši gan atbalstošu, gan arī skeptisku viedokli šajā sakarībā.¹¹

Likumprojekts grozījumiem Krimināllikumā par juridisko personu atbildības noteikšanu vairākkārt un dažādās darba grupās tika gatavots un apspriests vairākus gadus, bet bez vērā ņemama progresā. Tikai ar Ministru kabineta 2004. gada 8. marta lēmumu tika atbalstīts Tieslietu ministrijas iesniegtais likumprojekts par kriminālatbildības noteikšanu juridiskām personām.¹² Šis likumprojekts paredzēja juridisko personu tiešu saukšanu pie kriminālatbildības Krimināllikuma sevišķajā daļā īpaši paredzētajos gadījumos. Otrajā lasījumā Saeimā (2004. gada 11. novembrī) šis likumprojekts tika kardināli pārveidots, paredzot, ka juridiskajām personām varēs tikt piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi par visiem Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, ja vien tie izdarīti juridiskās personas interesēs. Šāds risinājums likuma normu aprises ieguva, pateicoties LU Juridiskās fakultātes profesora *Dr. habil. iur. U. Krastiņa* piedāvātajam konceptuālajam problēmas risinājuma variantam,¹³ kura teorētiskais pamatojums ir ticis izklāstīts arī vairākās publikācijās¹⁴. Trešajā lasījumā Saeimā (2005. gada

⁸ Konvencija par Eiropas Kopienu finansiālo interešu aizsardzību. Latvijas Vēstnesis, 2003. 17. aprīlis, Nr. 60 (2825). Sk. arī: Par Konvenciju par Eiropas Kopienu finansiālo interešu aizsardzību: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2003. 17. aprīlis, Nr. 60 (2825). Sk. arī: Par konvencijas spēkā stāšanos: Ārlietu ministrijas 2005. gada 10. februāra dienesta informācija Nr. 41/221-1199. Latvijas Vēstnesis, 2005. 15. februāris, Nr. 25 (3183).

⁹ Par aizsardzības pastiprināšanu, izmantojot kriminālsodus, pret naudas viltošanu saistībā ar eiro ieviešanu: Eiropas Savienības Padomes 1999. gada 28. maija rezolūcija. Pieejams: eur-lex.europa.eu

¹⁰ Par pastiprinātu aizsardzību, izmantojot kriminālsodus un citas sankcijas, pret naudas viltošanu saistībā ar euro ieviešanu: Eiropas Savienības Padomes 2000. gada 29. maija pamatlēmums. Pieejams: eur-lex.europa.eu

¹¹ Burkāns V. Par kolektīvo personu kā kriminālās atbildības subjektu. Latvijas Vēstnesis, pielikums "Jurista Vārds", 2000. 22. jūnijs, Nr. 25 (178), 20. lpp.; Judins A. Par Krimināllikuma un konvenciju saikni. Latvijas Vēstnesis, pielikums "Jurista Vārds", 2001. 10. aprīlis, Nr. 11 (204), 12. lpp.; Judins A. Vai juridiskā persona ir jāsauc pie kriminālatbildības. Jurista vārds, 2004. 13. aprīlis, Nr. 14 (319), 4. lpp.; Krastiņš U. Juridiskās atbildības kolektīvais subjekts uzņēmējdarbībā. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2001. Nr. 1 (14), 58. lpp.; Krastiņš U. Par krimināltiesībām, kas prasa diskusiju. Latvijas Vēstnesis, pielikums "Jurista Vārds", 2001. 13. februāris, Nr. 3 (196), 12. lpp.; Skačkovs D. Krimināltiesībās viedokļi joprojām ir dažādi. Latvijas Vēstnesis, pielikums "Jurista Vārds", 2001. 27. februāris, Nr. 5 (198), 8. lpp.; Skačkovs D. Par juridisko personu un tās atbildības veidiem. Latvijas Vēstnesis, pielikums "Jurista Vārds", 2000. 7. novembris, Nr. 34 (187), 9. lpp.; Šimkus S. Juridiskās personas kriminālatbildības ieviešanas problēmas. Jurista Vārds, 2004. 19. oktobris, Nr. 40 (345), 9. lpp.; Šimkus S. Juridiskās personas kriminālatbildība. Ārvalstu pieredze. Jurista Vārds, 2004. 22. jūnijs, Nr. 23/24 (328/329), 1. lpp.; Tihomirmiņš K. Par juridisko personu, par tās iespējamo kriminālatbildību. Latvijas Vēstnesis, pielikums "Jurista Vārds", 2000. 11. jūlijs, Nr. 27 (180), 7. lpp.; Svikša I. Par juridisko personu atbildību. Latvijas Vēstnesis, pielikums "Jurista Vārds", 2000. 9. marts, Nr. 10 (163), 9. lpp.

¹² Krastiņš U. Vai Krimināllikumā ir vajadzīgas antikonstitucionālas normas. Jurista Vārds, 2004. 23. marts, Nr. 11 (316), 9. lpp.

¹³ Gratkovska I. Juridisko personu kriminālatbildības realizācijas tiesiskie aspekti. Jurista Vārds, 2005. 21. jūnijs, Nr. 23 (378), 5. lpp.

¹⁴ Krastiņš U. Konceptuāli par juridisko personu kriminālatbildību. Jurista Vārds, 2004. 31. augusts, Nr. 33 (338), 4. lpp.; Krastiņš U. Lai diskutētu, jāzina, par ko. Jurista Vārds, 2005. 4. augusts, Nr. 37 (392), 6. lpp.

5. maijā) šajā likumprojektā vairs nekādi būtiski labojumi izdarīti netika, un 2005. gada 25. maijā šie grozījumi Krimināllikumā tika izsludināti. Tie stājās spēkā vienlaikus ar Kriminālprocesa likuma¹⁵ spēkā stāšanos 2005. gada 10. oktobrī.

2012. un 2013. gadā Tieslietu ministrijā tika veikts darbs pie esošā tiesiskā regulējuma izvērtēšanas un tika konstatēts, ka šis regulējums ir neefektīvs un praksē piemērots netiek. Rezultātā tapa sagatavoti kārtējie Krimināllikuma grozījumi, kuros tika labotas un precizētas normas attiecībā uz juridiskajām personām piemērojamajiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem. Šie grozījumi Krimināllikumā Saeimā steidzamības kārtībā 2. lasījumā pieņemti 14.03.2013. un stājās spēkā 01.04.2013.

Likumprojekta anotācijā norādīts, ka grozījumi Krimināllikumā izstrādāti, lai veicinātu taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu gadījumos, kad likumpārkāpuma izdarīšanā iesaistītas juridiskās personas. 2005. gadā Krimināllikums tika papildināts ar VIII¹ nodaļu "Juridiskajām personām piemērojamie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi", nosakot juridiskās personas atbildību par Krimināllikumā paredzētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Tiesiskais regulējums, kas paredzēts attiecīgajā nodaļā, nav efektīvs, tādēļ praksē attiecīgās tiesību normas gandrīz nepiemēro. Izvērtējot minēto krimināltiesību institūta normas, tika konstatētas vairākas nepilnības, kas nesamērīgi sarežģī un pat rada juridiskos šķēršļus ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajām personām. Saskaņā ar KNAB un Ģenerālprokuratūras datiem, kopš 2007. gada tika uzsākti 13 procesi piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajām personām, no kuriem 3 ir izbeigti; kopš Krimināllikuma 2005. gada grozījumiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļi juridiskām personām piemēroti tikai vienu reizi. Mūsdienās daudzi noziedzīgi nodarījumi vides un nodokļu jomā, kā arī koruptīvi noziedzīgi nodarījumi tiek izdarīti juridisku personu interesēs, labumu no tiem gūst juridisko personu īpašnieki, savukārt pie atbildības tiek saukti vien tehniskie noziedzīgu nodarījumu izdarītāji – fiziskas personas, kas nepastarpināti veikušas nelikumīgas darbības juridisko personu interesēs.¹⁶

Īsumā par galveno šajos grozījumos. Tika grozīts Krimināllikuma 12. pants, pirmkārt, mainot tā nosaukumu no "Fiziskās personas kā juridiskās personas pārstāvja atbildība" uz "Fiziskās personas atbildība juridiskās personas lietā". Iepriekš Krimināllikuma 12. panta pirmā daļa paredzēja, ka juridiskās personas lietā atbild tā fiziskā persona, kura nodarījumu izdarījusi, rīkodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis, balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu, darboties tās uzdevumā vai pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā, vai īstenodama kontroli juridiskās personas ietvaros, vai būdama juridiskās personas dienestā. Un saskaņā ar šā panta otro daļu juridiskajām personām, kas nav publisko tiesību juridiskās personas, var piemērot šā likuma VIII¹ nodaļā paredzētos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus. Ar šiem pieņemtajiem grozījumiem norma kļuva lakoniskāka un precīzāka, nosakot, ka par noziedzīgu nodarījumu, ko privāto tiesību juridiskās personas interesēs, šīs personas labā vai tās nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā izdarījusi fiziskā persona, attiecīgā fiziskā persona saucama pie kriminālatbildības, bet juridiskajai personai var

¹⁵ Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74 (3232). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2015. gada 16. martā].

¹⁶ 11. Saeimas likumprojekta Nr. 583 "Grozījumi krimināllikumā" anotācija. Pieejams: www.saeima.lv [aplūkots 2015. gada 16. martā].

piemērot šajā likumā paredzētos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus. Iepriekš Krimināllikuma 70.¹ pantā, kas noteica pamatu piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai juridiskajai personai, bija sniegta atsauce uz Krimināllikuma 12. panta noteikumiem, bet pēc šo grozījumu spēkā stāšanās šis agrāk 12. pantā ietvertās norādes uz fiziskās personas rīkošanos, balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu vai darboties tās uzdevumā, balstoties uz tiesībām pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā vai kontroles īstenošanu juridiskās personas ietvaros, šobrīd ir “pārceltas” uz 70.¹ pantu, kur šim tiesiskajam regulējumam arī ir istā vieta, tā kā Krimināllikuma 12. pants ir attiecināms uz fiziskās personas atbildības noteikšanu, bet 70.¹ pants nosaka pamatu piespiedu līdzekļu piemērošanai juridiskajām personām.

Ar šiem grozījumiem no juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu klāsta arī tika izslēgta kaitējuma atlīdzināšana, jo šis mantisko jautājumu risinājums tiek reglamentēts Kriminālprocesa likuma 26. nodaļā (Ar noziedzīgu nodarījumu radītā kaitējuma atlīdzināšana) noteiktajā kārtībā, proti, šajā nodaļā esošā 353. panta (Personas, kurām var uzlikt kompensācijas samaksāšanas pienākumu) pirmās daļas 3. punkts noteic, ka pienākumu samaksāt kompensāciju tiesa var uzlikt juridiskajai personai, kurai piemērots piespiedu ietekmēšanas līdzeklis.

Ar likuma grozījumiem 70.¹ pantā arī precizēts, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskajām personām likumā paredzētajos gadījumos var piemērot arī prokurors. Un 70.² panta (Juridiskajai personai piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu veidi) ceturrtā daļa noteic, ka par šā likuma sevišķajā daļā paredzētu kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu juridiskajai personai kā piespiedu ietekmēšanas līdzekli prokurors, sastādot priekšrakstu par piespiedu ietekmēšanas līdzekli, var noteikt naudas piedziņu vai tiesību ierobežošanu.

Iepriekš 70.² panta 3.–6. daļā bija noteikti kādi kritēriji, kādos gadījumos kuru piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošana ir pieļaujama, bet ar grozījumu spēkā stāšanos šis regulējums ir kļuvis ievērojami trūcīgāks un šobrīd vienīgi paredz, ka juridiskā persona ir likvidējama tikai tajos gadījumos, ja juridiskā persona ir īpaši izveidota noziedzīga nodarījuma izdarīšanai vai ja ir izdarīts smags vai sevišķi smags noziegums. Visus pārējos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus likuma piemērotājs var izvēlēties pēc sava ieskata, izvērtējot 70.⁸ pantā noteiktos nosacījumus piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajai personai, un nekādi precīzāki ierobežojumi vairs nepastāv. No vienas puses, tad norāda uz likumdevēja lielāku uzticēšanos likuma piemērotājiem, no otras puses, rada riskus nevienveidīgas prakses veidošanai un iespējamai likuma piemērošanas patvaļai.

Ar izmaiņām 70.⁶ pantā (“Naudas piedziņa”) ir būtiski palielināts maksimālais naudas piedziņas apmērs, palielinot to no desmit tūkstošiem līdz simt tūkstošiem Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu apmēra.

Ar šo grozījumu spēkā stāšanos likumā iekļauts arī regulējums par noilguma aprēķināšanu (70.⁹ pants).

Vērtējot šis likuma izmaiņas nākas atzīt, ka kopumā tās ir vērtējamas pozitīvi un iezīmē ceļu šā vēl nesen Latvijā nezināmā tiesību institūta tālākai attīstībai. Vienlaikus var arī atzīmēt, ka kopš likuma grozījumu spēkā stāšanās praksē nav novērojams lavīnveidīgs pret juridiskajām personām veikto procesu pieaugums, kas, visticamāk, liecina par to, ka neskaidrības un neprecizitātes normatīvajā regulējumā ir bijušas tikai viens no apstākļiem, kas kavējis šā tiesību institūta praktisko pielietojumu.

Kam var tikt piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi juridiskajām personām

Pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai juridiskajai personai ir definēts Kriminālprocesa likuma 70.¹ pantā, nosakot, ka par šā likuma sevišķajā daļā paredzētu noziedzīgu nodarījumu privāto tiesību juridiskajai personai, tai skaitā valsts vai pašvaldību kapitālsabiedrībai, kā arī personālsabiedrībai, tiesa vai likumā paredzētajos gadījumos prokurors var piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekli, ja nodarījumu juridiskās personas interesēs, šīs personas labā vai tās nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā izdarījusi fiziskā persona, rīkodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis,

- 1) balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu vai darboties tās uzdevumā;
- 2) balstoties uz tiesībām pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā;
- 3) īstenodams kontroli juridiskās personas ietvaros.

Kas tad ir Krimināllikuma VIII¹ nodaļas subjekti, kuriem šie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi var tikt piemēroti? Minētajā likuma normā it kā skaidri noteikts, ka šie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi var tikt piemēroti privāto tiesību juridiskajai personai, tai skaitā valsts vai pašvaldību kapitālsabiedrībai, kā arī personālsabiedrībai. Tomēr ir interesanti palūkoties, kas tad ar šo regulējumu tiek aptverts.

Juridiskā persona tiek definēta kā noteiktu mērķu īstenošanai nodibināta un likumā par tiesību subjektu atzīta organizācija vai mantisko vērtību kopums, kas par savām saistībām atbild tikai ar savu, no dibinātāju un dalībnieku mantas nošķirtu mantu¹⁷. Juridiskās personas iedala privāto un publisko tiesību juridiskajās personās atkarībā no tā, vai to dibināšanas uzdevumi ir saistīti ar privāto interešu vai valsts varas funkciju īstenošanu.¹⁸

Juridiskās personas jēdziens Latvijā nevienā normatīvajā aktā netiek definēts. Civillikuma¹⁹ 1407. pantā ir vien sniegts juridisko personu uzskaitījums, nosakot, ka par juridiskām personām atzīstamas valsts, pašvaldības, personu apvienības, iestādes, nodibinājumi un lietu kopības, kurām piešķirta juridiska personība. Ņemot vērā, ka valsts, pašvaldības un iestādes ir pieskaitāmas pie publisko tiesību juridiskajām personām, jo tās realizē valsts varas funkcijas, uz šīm juridiskajām personām Krimināllikuma VIII¹ nodaļa nebūs attiecināma. Līdz ar to atliek noskaidrot, kas ir personu apvienības, nodibinājumi un lietu kopības.

Par juridiskajām personām atzīstamas personu apvienības, kas izveidotas, nošķirot tām mantu civiltiesiskai darbībai. Tādas ir kapitālsabiedrības, sabiedriskās un reliģiskās organizācijas.²⁰

Atbilstoši Komerclikuma²¹ 134. panta otrajai daļai kapitālsabiedrības ir sabiedrība ar ierobežotu atbildību vai akciju sabiedrība, bet atbilstoši Komerclikuma 135. panta pirmajai daļai šāda sabiedrība ir juridiskā persona. Tātad par

¹⁷ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 87. lpp.

¹⁸ Turpat, 90. lpp.

¹⁹ Civillikums: Latvijas Republikas likums. No: Civillikums ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 2006. gada 7. jūlijam. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2007.

²⁰ Sk.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 22. lpp.

²¹ Komerclikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2000. 4. maijs, Nr. 158/160 (2069/2071). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2015. gada 16. martā].

sabiedrībām ar ierobežotu atbildību un par akciju sabiedrībām neatkarīgi no to dalībnieku vai akcionāru sastāva nevarētu pastāvēt strīds, ka šīs ir juridiskas personas, kas ir Krimināllikuma VIII¹ nodaļas subjekts.

Atbilstoši Biedrību un nodibinājumu likuma²² 2. pantam biedrība ir brīvprātīga personu apvienība, kas nodibināta, lai sasniegtu statūtos noteikto mērķi, kam nav peļņas gūšanas rakstura, bet nodibinājums, arī fonds, ir mantas kopums, kurš nodalīts dibinātāja noteiktā mērķa sasniegšanai, kam nav peļņas gūšanas rakstura. Un atbilstoši Biedrību un nodibinājumu likuma 3. pantam biedrība un nodibinājums iegūst juridiskās personas statusu ar brīdi, kad tie ierakstīti biedrību un nodibinājumu reģistrā.

Saskaņā ar Kooperatīvo sabiedrību likuma²³ 1. panta 5. punktu kooperatīvā sabiedrība ir brīvprātīga fizisko un juridisko personu apvienība, kuras mērķis ir sniegt pakalpojumus tās biedru saimnieciskās darbības efektivitātes paaugstināšanai. Un saskaņā ar šā likuma 4. panta pirmo daļu kooperatīvā sabiedrība ir juridiskā persona.

Atbilstoši Politisko partiju likuma²⁴ 2. panta pirmajā daļā noteiktajam politiskā partija ir organizācija, kas tiek izveidota, lai veiktu politisko darbību, piedalītos vēlēšanu kampaņā, izvirzītu deputātu kandidātus, piedalītos Saeimas vai pašvaldību domju (padomju), Eiropas Parlamenta darbā, ar deputātu starpniecību īstenotu partijas programmu, kā arī iesaistītos publiskās pārvaldes institūciju izveidē. Un atbilstoši šā likuma 3. pantam partija iegūst juridiskās personas statusu ar tās ierakstīšanu politisko partiju reģistrā. Ņemot vērā, ka politiskās partijas, līdzīgi kā biedrības, nodibina ar privātās gribas aktu – dibinātāju lēmumu, nevis ar likumdevēja vai tā pilnvarotas personas valsts varas aktu, tad arī politiskās partijas pieskaitāmas pie privāto tiesību juridiskajām personām.

Saskaņā ar Reliģisko organizāciju likuma²⁵ 3. panta pirmo daļu reliģiskās organizācijas ir šajā likumā noteiktajā kārtībā reģistrētās draudzes, reliģiskās savienības (baznīcas) un diecēzes. Un šā likuma 13. panta pirmajā daļā noteikts, ka reliģiskās organizācijas ar to reģistrācijas brīdi iegūst juridiskās personas statusu.

Līdz ar to uz biedrībām, nodibinājumiem, kooperatīvajām sabiedrībām, politiskajām partijām un reliģiskajām organizācijām Krimināllikuma VIII¹ nodaļas regulējums var tikt attiecināts un šīm privāto tiesību juridiskajām personām var tikt piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. Arī ārvalstu krimināltiesību doktrīnā ir norādīts, ka juridisko personu atbildību krimināltiesībās nav pamata aprobežot tikai ar ekonomiskajā aprītē esošām komercsabiedrībām un ka šāds atbildības veids tikpat ir attiecināms arī uz politiskajām partijām, reliģiskajām organizācijām, bezpeļņas organizācijām.²⁶

Jāsecina, ka tas pats attiecināms uz mantojumu. Vienīgā lietu kopība, kas Civillikuma 1407. panta izpratnē ir juridiska personība, ir mantojums. Saskaņā ar

²² Biedrību un nodibinājumu likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2003. 14. novembris, Nr. 161 (2926). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2015. gada 16. martā].

²³ Kooperatīvo sabiedrību likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 24. februāris, Nr. 48/49 (1109/1110). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2015. gada 16. martā].

²⁴ Politisko partiju likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2006. 7. jūlijs, Nr. 107 (3475). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2015. gada 16. martā].

²⁵ Reliģisko organizāciju likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1995. 26. septembris, Nr. 146 (429). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2015. gada 16. martā].

²⁶ Engelhart M. Corporate criminal liability from a comperative perspective. Regulating Corporate Criminal Liability. Switzerland: Springer International Publishing, 2014, p. 59.

Civillikuma 383. pantu mantojums ir juridiska persona un var iegūt tiesības, kā arī uzņemties saistības. Mantojums kļūst par juridisku personu mantojuma atstājēja nāves brīdī un turpina pastāvēt kā tāds līdz laikam, kad mantinieki ir pieņēmuši un ieguvuši mantojumu, paši iegūstot mantojuma atstājēja tiesības un uzņemoties saistības.²⁷ Teorētiski var iedomāties situāciju, ka kāda fiziskā persona mantojuma masas labā izdara kādu noziedzīgu nodarījumu, kas radītu pamatu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai attiecībā pret šo mantojumu, līdz ar to nav arī pamata mantojumu kā privāto tiesību juridisko personu izslēgt no Krimināllikuma VIII¹ nodaļas subjektu skaita.

Pret ko tad nevar tikt piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. Protams, tās ir publisko tiesību juridiskās personas – valsts, pašvaldības, valsts un pašvaldību iestādes.

Attiecībā uz individuālo komersantu Komerclikuma 74. pants noteic, ka individuālais komersants ir fiziskā persona, kura kā komersants ierakstīta komercreģistrā. Līdz ar to individuālais komersants nevar būt juridiska persona un Krimināllikumā juridiskajām personām paredzētos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus individuālajam komersantam piemērot nevar.

Pilnsabiedrība un komandītsabiedrība ir tiesībspējīgas personālsabiedrības, kurām nav juridiskās personas statusa. Atbilstoši Komerclikuma 77. panta pirmajai daļai pilnsabiedrība ir personālsabiedrība, kuras mērķis ir komercdarbības veikšana, izmantojot kopīgu firmu, un kurā uz sabiedrības līguma pamata, neierobežojot savu atbildību pret pilnsabiedrības kreditoriem, apvienojušās divas vai vairākas personas (biedri). Un atbilstoši Komerclikuma 118. panta pirmajai daļai komandītsabiedrība ir personālsabiedrība (turpmāk šajā sadaļā – sabiedrība), kuras mērķis ir komercdarbības veikšana, izmantojot kopēju firmu, un kurā uz sabiedrības līguma pamata apvienojušās divas vai vairākas personas (biedri), ja vismaz viena sabiedrības biedra (komandīta) atbildība attiecībā uz sabiedrības kreditoriem ir ierobežota ar viņa ieguldījuma apmēru, bet pārējo personiski atbildīgo sabiedrības biedru (komplementāru) atbildība nav ierobežota. No šādām Komerclikumā ietvertām pilnsabiedrības un komandītsabiedrības definīcijām izriet, ka šajās komercsabiedrībās biedru mantiskā atbildība nav norobežota no pašas sabiedrības mantiskās atbildības. Abu personālsabiedrību biedriem jāuzņemas atbildība par sabiedrības saistībām. Tāpēc pilnsabiedrība un komandītsabiedrība nevar būt juridiskās personas.²⁸ No šāda viedokļa apskatu par personālsabiedrībām arī varētu beigt ar secinājumu, ka Krimināllikuma VIII¹ nodaļā noteiktie juridiskajām personām piemērojamie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi nav attiecināmi uz personālsabiedrībām, jo tās gluži vienkārši nav juridiskās personas, bet situāciju sarežģī Krimināllikuma 70.¹ pantā sniegtā tiesā norāde uz personālsabiedrībām kā šī regulējuma adresātiem. Aplūkojot šīs normas saturu, var secināt, ka ar šo normu tiek aptveras iepriekš uzskaitītās privāto tiesību juridiskās personas, īpaši ir pieminēts, ka šis regulējums attiecas arī uz valsts vai pašvaldību kapitālsabiedrībām, un, visbeidzot, atsevišķi kā šā regulējuma subjekts ir nosauktas personālsabiedrības. Tomēr, neskatoties uz to, jau tajā pašā teikumā tālāk tiek norādīts, ka iepriekš minētajiem tiesību subjektiem, no kuriem personālsabiedrības nav juridiskas personas, piespiedu ietekmēšanas līdzekļi var tikt piemēroti, ja nodarījumu

²⁷ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 105. lpp., sk. arī: Krauze R., Gencs Z. Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1997, 16. lpp.

²⁸ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 107. lpp.

fiziskā persona izdarījusi tieši juridiskās personas interesēs, rīkojoties kā juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis. Ja to attiecinātu uz personālsabiedrībām, tad piespiedu ietekmēšanas līdzekli tām piemērot nevarētu nekad, jo personālsabiedrības interesēs izdarīts nodarījums nav juridiskās personas interesēs izdarīts, kā arī fiziskā persona to nevar izdarīt kā juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis, ja runa ir par to pašu personālsabiedrību. Tomēr, ņemot vērā faktu, ka Krimināllikuma 70.¹ pantā personālsabiedrības ir īpaši norādītas, domājams, ka likumdevēja mērķis ir bijis ar šo tiesisko regulējumu iespējami plaši aptvert komercdarbībā iesaistītos tiesību subjektus, tādēļ šajā pašā pantā un turpmākajos pantos vairākkārt atrodama juridiskās personas apzīmējums un tur ik reizi nesošās atrunas par personālsabiedrībām nebūt nenozīmē, ka likumdevēja mērķis būtu padarīt neiespējamu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu personālsabiedrībām. Tādēļ pareizāks būtu secinājums, ka Krimināllikuma VIII¹ nodaļā viss minētais attiecībā uz juridiskajām personām tādā pašā mērā attiecināms arī uz personālsabiedrībām. Piemērojot personālsabiedrībām piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, gan jāpatur prātā, ka personālsabiedrībās dalībnieki par šās sabiedrības saistībām atbild ar visu savu mantu (izņēmums ir komandītsabiedrības biedra (komandīta) atbildība, kas attiecībā uz sabiedrības kreditoriem ir ierobežota ar viņa ieguldījuma apmēru). Izvērtējot Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes likuma normas, ir secināms, ka piespiedu likvidācijas gadījumā tiesas lēmums par šāda piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu tiek nosūtīts arī attiecīgai tiesai pēc piekritības maksātnespējas lietas ierosināšanai un turpmākais process norit saskaņā ar Maksātnespējas likuma normām. Un juridiskās personas maksātnespējas process savukārt var tikt attiecināts arī uz personālsabiedrībām, kā tas tieši norādīts Maksātnespējas likuma 56. pantā. Tātad personālsabiedrības piespiedu likvidācijas gadījumā likvidācija skar vienīgi šo pašu personālsabiedrību, bet neskar tās biedrus. Izņēmums gan šeit varētu būt Maksātnespējas likuma 93. panta otrās daļas 2. punktā noteiktais, ka maksātnespējas subjekta atgūtajai mantai piedzīnāmi naudas līdzekļi un manta, kas iegūta no personālsabiedrības personiski atbildīgajiem biedriem, pamatojoties uz viņu pienākumu atbildēt par personālsabiedrības saistībām, tomēr šādai biedru atbildībai būtu jāsniedz vienīgi tiktāl, lai apmierinātu kreditoru prasījumus.

Arī tiesību ierobežošana būtu attiecināma vienīgi uz pašu personālsabiedrību, nevis uz tās biedriem, jo tiesību ierobežošana nekādā veidā tieši neskar personālsabiedrības atbildību pret kreditoriem. Tas pats sakāms arī par mantas konfiskāciju, kuru atbilstoši Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes likuma 4. nodaļai izpilda vienīgi attiecībā uz to mantu, kas norādīta tiesas spriedumā un iekļauta protokolā par aresta uzlikšanu mantai. Līdz ar to atbildībai par mantas konfiskāciju nebūtu pamata pāriet uz personālsabiedrības biedriem.

Bet citāds būs risinājums attiecībā uz naudas piedziņu no personālsabiedrības, jo šajā gadījumā uz tiesas sprieduma vai prokurora priekšraksta pamata personālsabiedrībai rodas kreditors, kas ir valsts, par spriedumā vai priekšrakstā minēto naudas piedziņas summu. Un te nu, atbilstoši Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes likuma 4. nodaļas prasībām izpildot spriedumu Civilprocesa likumā paredzētajā kārtībā, naudas piedziņas neiespējamības gadījumā no pašas personālsabiedrības valstij ir iespējams atbilstoši Komerclikuma 77. panta pirmajai daļai (attiecībā uz pilnsabiedrībām) un 118. panta pirmajai daļai (attiecībā uz komandītsabiedrībām) vērsties ar šo prasījumu arī pret personālsabiedrības biedriem.

Aplūkošanas vērts ir arī jautājums par to, vai ik reizi, uzsākot un veicot procesu par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu pret personālsabiedrību, katrā gadījumā šis process nav arī uzreiz veicams pret personālsabiedrības biedriem. Domājams, ka šāds universāls noteikums pastāvēt nevarētu. Personālsabiedrības biedriem, atšķirībā no juridisko personu dalībniekiem, akcionāriem un biedriem, nav vienīgi ierobežota atbildība pret sabiedrības kreditoriem. Tāpēc nav šaubu par to, ka personālsabiedrības kā tiesībspējīga tiesību subjekta pašas labā un interesēs kāda fiziskā persona var izdarīt noziedzīgu nodarījumu, kā arī personālsabiedrība pati var nenodrošināt pienācīgu uzraudzību un kontroli, kas arī var novest pie kādas fiziskas personas izdarīta noziedzīga nodarījuma. Turklāt personālsabiedrības biedriem katrā ziņā nav jābūt juridiskām personām, biedri var būt gan fiziskās personas, gan arī, piemēram, citas personālsabiedrības. Tādēļ process par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu gan pret personālsabiedrību, gan pret tās biedriem, ja tie ir juridiskas personas, ir uzsākams vien tad, ja pret katru no šiem tiesību subjektiem individuāli ir saskatāms Krimināllikuma 70.¹ pantā paredzētais pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai, ievērojot, ka personālsabiedrība un tās biedri ir dažādi tiesību subjekti.

Atsevišķi ir aplūkojams arī jautājums par ārvalsts komersantu filiālēm un pārstāvniecībām. Saskaņā ar Komerclikuma 25. panta astoto daļu ārvalsts komersanta pārstāvniecība nav juridiskā persona un tai nav tiesību veikt komercdarbību Latvijā. Bet ārvalsts komersantam ir iespēja veikt komercdarbību Latvijā ar filiāles starpniecību. Komerclikuma 23. panta pirmā daļa paredz, ka filiāles atvēršana, pamatojoties uz komersanta pieteikumu, ierakstāma komercreģistrā. Un Komerclikuma 22. panta izpratnē filiāle ir uzņēmuma organizatoriski patstāvīga daļa, kura teritoriāli vai citādi nošķirta no galvenā uzņēmuma un kuras atrašanās vietā attiecīgā komersanta vārdā sistemātiski tiek veikta komercdarbība. Secināms, ka ārvalstu komersants komercdarbību Latvijā var uzsākt ar filiāles starpniecību, kas reģistrēta komercreģistrā. Tomēr arī ārvalsts komersanta filiāle nav juridiska persona, tā ka atbildība par filiāles saistībām ir galvenajam uzņēmumam. Tādēļ gan uz pašām ārvalsts komersanta pārstāvniecībām, gan filiālēm Krimināllikuma VIII¹ nodaļas regulējums nevar tikt attiecināts, bet, tā kā gan filiāle, gan pārstāvniecība Latvijā darbojas ārvalsts komersanta pilnvarojumā kā šā komersanta struktūrvienība, tad gadījumā, ja filiāles vai pārstāvniecības amatpersona, darbinieks vai pilnvarots pārstāvis Latvijā izdarīs noziedzīgu nodarījumu, kam būs konstatējama Krimināllikuma 70.¹ pantā paredzētā tiesiskā saikne ar ārvalsts komersantu, tad būs pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai pašam ārvalsts komersantam par tās struktūrvienības Latvijā pārstāvja noziedzīgo rīcību. Un faktiski šajā aspektā pat ārvalsts komersanta filiāles vai pārstāvniecības esamībai vai neesamībai Latvijā nav izšķirošas tiesiskas nozīmes, tā ka arī gadījumos, ja ārvalsts komersanta (kam Latvijā nav ne filiāles, ne pārstāvniecības) pārstāvis, kam piemīt Krimināllikuma 70.¹ pantā paredzētā tiesiskā saikne ar ārvalsts komersantu, izdarīs Latvijā noziedzīgu nodarījumu šā ārvalsts komersanta labā, tā interesēs vai arī nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā, tad nedz Krimināllikumā, nedz arī Kriminālprocesa likumā nav atrodami šķēršļi piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai šādam ārvalsts komersantam. Un, turpinot šo domu, ir secināms, ka tas pats attiecināms arī uz cita veida ārvalstu juridiskajām personām, ne tikai uz komersantiem.

Kad ir piemērojami piespiedu ietekmēšanas līdzekļi juridiskajām personām

Pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai juridiskajai personai ir definēts Krimināllikuma 70.¹ pantā. Šajā normā var nošķirt divu kategoriju apstākļus, kuri ir konstatējami, lai krimināltiesību ietvaros vērstos pret juridisko personu. Pirmkārt, tie ir apstākļi, kas raksturo juridiskās personas saistību ar noziedzīgo nodarījumu. Otrkārt, tie ir apstākļi, kas raksturo noziedzīgo nodarījumu izdarījušās fiziskās personas tiesisko saikni ar juridisko personu. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai ir nepieciešams konstatēt abu šo kategoriju apstākļus, jo, trūkstot juridiskās personas saiknei ar noziedzīgo nodarījumu vai trūkstot juridiskās personas saiknei ar noziedzīgo nodarījumu izdarījušo personu, nebūs pamata juridiskajai personai piemērot jebkādu piespiedu ietekmēšanas līdzekli.

Vispirms par juridiskās personas saikni ar noziedzīgo nodarījumu. Krimināllikuma 70.¹ pants paredz trīs veidus, kādos juridiskā persona var tikt saistīta ar noziedzīgu nodarījumu, proti,

- 1) nodarījums izdarīts juridiskās personas interesēs;
- 2) nodarījums izdarīts juridiskās personas labā;
- 3) nodarījums izdarīts juridiskās personas nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā.

Pirmo divu iespējamo pazīmju saturs it kā jautājumus nerada, izņemot to, ar ko tad atšķiras nodarījums, kas izdarīts kāda labā, no nodarījuma, kas izdarīts kāda interesēs. Un vai ir iespējams izdarīt noziedzīgu nodarījumu juridiskās personas labā, ja tas nav šīs juridiskās personas interesēs, un otrādi – kas būtu tā situācija, kad nodarījums ir izdarīts juridiskās personas interesēs, bet nav tās labā. Ja abi šie apzīmējumi ir saturiski līdzvērtīgi, tad varētu palikt pie secinājuma, ka likumdevējs šajā normā nedaudz ir nodarbojies ar liekvārdību, bet tas normas piemērošanai nekaitēs. Arī tie iepriekš minēti starptautiskie tiesību akti, kas bija par pamatu šo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu institūta ieviešanai, nekādu skaidrojumu šajā sakarā nesniedz. Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvencijas 18. pants (Juridisko personu atbildība), kas saturiski ir vistuvākais Krimināllikuma 70.¹ pantam, paredz, ka ikviena Puse veic tādus likumdošanas un cita veida pasākumus, kādi nepieciešami, lai nodrošinātu juridisku personu saukšanu pie atbildības par kukuļdošanu, tirgošanos ar ietekmi un naudas atmazgāšanu par noziedzīgiem nodarījumiem saskaņā ar šo Konvenciju, un kuras to labā ir veikusi jebkura fiziska persona. Tātad konvencija attiecībā uz juridiskās personas saikni ar noziedzīgo nodarījumu vispār paredz tikai vienu pazīmi – izdarīts juridiskās personas labā.

Iepriekš līdz 01.04.2013. spēkā esošajā Krimināllikuma 70.¹ panta redakcijā savukārt bija ietverta tikai noziedzīga nodarījuma izdarīšana juridiskās personas interesēs, un šis papildinājums par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu juridiskās personas labā un nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā ir radies vienīgi ar 14.03.2013. likuma grozījumiem, kas stājās spēkā 01.04.2013.

Darba grupā, kas bija izveidota ar tieslietu ministra 2012. gada 23. novembra rīkojumu, lai izstrādātu grozījumus normatīvajos aktos par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu, ir ticis diskutēts, vai katrs noziedzīgais nodarījums, no kura kādu labumu var gūt juridiskā persona, vienmēr patiešām būs izdarīts šīs personas interesēs. Tāpat var iedomāties situāciju, kad kāds vidēja līmeņa darbinieks

atbilstoši savai izpratnei par to, kas ir un kas nav juridiskās personas interesēs, ir izdarījis kādu noziedzīgu darbību, no kuras juridiskā persona teorētiski var gūt kādu labumu, bet sabiedrības valde uzskata, ka šāda rīcība nekādā ziņā neatbilst sabiedrības interesēm. Visbeidzot, lai saskaņotu Krimināllikumā un Kriminālprocesa likumā lietotos apzīmējumus, kā arī vienlaikus iespējami plaši aprakstītu iespējamo tiesisko saiti starp fiziskās personas nodarījumu un juridisko personu, Krimināllikuma 70.¹ pantā tika ierakstīti abi šie apzīmējumi (“labā” un “interesēs”), kā arī papildus tika ietverta trešā iespējamā juridiskās personas saikne ar noziedzīgu nodarījumu – nodarījums izdarīts juridiskās personas nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā.

Atbildības noteikšanu par nepienācīgo pārraudzību un kontroli paredzēja Krimināltiesību pretkorupcijas konvencijas 18. panta otrā daļa, kurā noteikts, ka līdztekus gadījumiem, kuri jau minēti pirmajā daļā, katra Puse veiks nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu juridisko personu saukšanu pie atbildības gadījumos, kad pārraudzības vai kontroles trūkums no kādas pirmajā daļā minētas fiziskas personas puses ir ļāvis kādai fiziskai personai izdarīt pirmajā daļā minētos noziedzīgos nodarījumus dotās juridiskās personas labā.

Līdzīga reglamentācija atrodama arī Konvencijas par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu, meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju 10. panta otrajā daļā, kurā noteikts, ka neatkarīgi no 1. punktā minētajiem gadījumiem ikviens dalībvalsts veic nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu to, ka juridisko personu var saukt pie atbildības, ja 1. punktā minētā fiziskā persona nav veikusi pārraudzību vai kontroli un tādējādi šai fiziskajai personai, kura ir minētās juridiskās personas pakļautībā, ir radusies iespēja izdarīt 1. punktā minētos noziedzīgos nodarījumus par labu šai juridiskajai personai.

Krimināllikuma 70.¹ pantā gan šī tiesiskā saikne starp juridisko personu un fiziskās personas nodarījumu ir definēta plašāk nekā abās iepriekš minētajās konvencijās, proti, atbilstoši šo konvenciju prasībām juridiskai personai atbildība piemērojama, ja pārraudzības vai kontroles trūkuma rezultātā izdarīts noziedzīgs nodarījums juridiskās personas labā, bet Krimināllikumā šis papildu nosacījums “juridiskās personas labā” nav iekļauts, tādējādi aptverot arī tos gadījumus, kad, piemēram, aiz neuzmanības izdarīts kāds noziedzīgs nodarījums, no kura juridiskajai personai nav nekāda labuma un kurš arī nav šīs juridiskās personas interesēs (piem., nodarījumi pret dabas vidi).

Likumā ietvertā norāde par nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā fiziskās personas izdarītu noziedzīgu nodarījumu rada arī jautājumu, kurš kuru nav uzraudzījis un kontrolējis – noziedzīgo nodarījumu izdarījusi fiziskā persona nav pietiekami kontrolējusi juridisko personu vai arī juridiskā persona nav pietiekami kontrolējusi fiziskās personas rīcību. Un šis jautājums ir būtisks, jo tās ir divas pilnīgi dažādas situācijas un ir nepieciešams noskaidrot, kura no tām var būt par pamatu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajai personai.

Gramatiski analizējot Krimināllikuma 70.¹ pantā noteikto (nodarījumu juridiskās personas nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā izdarījusi fiziskā persona), var vien secināt, ka nav pamata izslēgt nevienu no šiem abiem gadījumiem. Aplūkojot Krimināltiesību pretkorupcijas konvencijas 18. pantu un Konvencijas par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu, meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju 10. pantu attiecībā uz nodarījumiem saistībā ar kontroles trūkumu, var secināt, ka juridisko personu atbildību izraisa pārraudzīt un kontrolēt tiesīgas fiziskas personas bezdarbība (kontroles trūkums), kā rezultātā

kāda cita persona var izdarīt noziedzīgu nodarījumu. Kopumā, ņemot vērā gan šajās konvencijās ietvertu nostāju par iespējami plašu to gadījumu loka noteikšanu, kad pastāv iespēja pret juridiskajām personām vērsties ar krimināltiesiskiem līdzekļiem, gan arī ņemot vērā Latvijas likumdevēja vēlmi pat paplašināt juridisko personu ietekmēšanu ar krimināltiesiskiem līdzekļiem, salīdzinot ar konvencijās noteikto, ir pamats uzskatīt, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļi pret juridisko personu par nepienācīgi veiktu pārraudzību vai kontroli, kā rezultātā kāda fiziskā persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, var tikt piemēroti gan tad, ja ir noziedzīga un sodāma pati uzraudzības un kontroles pienācīga neveikšana (piem., atbildīgās amatpersonas nolaidība), gan arī tad, ja nepienācīgā uzraudzība novedusi pie tā, ka kādai citai personai (darbiniekam) radās iespēja izdarīt noziedzīgu nodarījumu.

Sekojoši ir jāaplūko, kā var izpausties tiesiskā saikne starp noziedzīgu nodarījumu izdarījušo fizisko personu un juridisko personu, pret kuru var tikt piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. Krimināllikuma 70.¹ pantā norādīts uz fizisku personu, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, rikodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis,

- 1) balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu vai darboties tās uzdevumā;
- 2) balstoties uz tiesībām pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā;
- 3) īstnodama kontroli juridiskās personas ietvaros.

Pirmkārt jāatzīmē, ka šis regulējums nepiešķir tiesisku nozīmi tam, vai noziedzīgu nodarījumu izdarījusi persona rīkojas un savas funkcijas juridiskās personas ietvaros realizē vienpersoniski vai dara to kādas koleģiālas pārvaldes institūcijas (piem., valdes) ietvaros.

Fiziskās personas pilnvarojuma saturs, ko devusi juridiskā persona, likumā paredzēts visai plašs. Šāda pilnvarojuma realizācija tad arī veido to faktisko saikni starp fiziskās personas rīcību un juridisko personu. Šī saikne pati par sevi nav noziedzīga, ja fiziskā persona godprātīgi pilda viņai uzliktos pienākumus. Noziedzīgums rodas, ja, šos pienākumus pildot, fiziskā persona izdara kādu noziedzīgu nodarījumu.²⁹

Pēdējo pāris gadu laikā ir arī novērotas diskusijas par to, ka būtu apsverama iespēja piemērot juridiskajām personām piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, nošķirot šo procesu no fiziskās personas lietas. Vairākas tiesībsargājošās iestādes uzskata, ka šāda iespēja vērsties pret juridisko personu, nekonstatējot kādas konkrētas fiziskās personas vainu, padarīšot šo pret juridiskajām personām vērstu tiesību institūtu efektīvāku. Apsverot šādus un līdzīgus uzlabojumus tiesiskajā reglamentācijā, katrā ziņā nedrīkstētu aizmirst, ka Latvijas krimināltiesībās juridiskā persona pati par sevi nav kriminālatbildības subjekts. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas pamatā katrā gadījumā ir jābūt fiziskās personas izdarītam noziedzīgam nodarījumam. Tātad ir jābūt pietiekamam ziņu apjomam par faktiem, kas apstiprina kāda noziedzīga nodarījuma sastāva visu pazīmju esamību. Un, ja ir iegūts šāds pietiekams ziņu apjoms, kas ārpus saprātīgām šaubām apstiprina noziedzīga nodarījuma sastāva esamību un ļauj izdarīt precīzu krimināltiesisku fiziskas personas rīcības kvalifikāciju, tad arī nav šķēršļu personas saukšanai pie kriminālatbildības. Ir arī apšaubāms, vai Kriminālprocesa likuma 439. panta trešās daļas otrajā punktā

²⁹ Krastiņš U. Juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu reglamentācijas aktualitātes. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2013. Nr. 1 (62), 3. lpp.

minētajā gadījumā pēc procesa par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu juridiskajai personai izdalīšanas atsevišķā lietvedībā, ja ir konstatēti apstākļi, kas liedz noskaidrot vai saukt pie kriminālatbildības konkrētu fizisko personu, tālākais process pret juridisko personu varētu novest pie jebkāda rezultāta, jo, ja nevar noskaidrot un saukt pie atbildības konkrētu vainojamu fizisko personu, nebūs konstatējams arī Krimināllikuma 70.¹ pantā noteiktais pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai juridiskajai personai. Ņemams vērā, ka Latvijā, ieviešot juridiskajām personām piemērojamos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus Krimināllikumā, jautājums par vainīguma konstatēšanu attiecībā uz juridiskajām personām ir aizstāts ar fiziskās personas (juridiskās personas pārstāvja) krimināli sodāmas rīcības konstatēšanu juridiskās personas labā, interesēs vai tās nepienācīgas uzraudzības rezultātā. Citu valstu krimināltiesību doktrinā šāds fiziskās personas izdarīts noziedzīgs nodarījums attiecībā pret juridiskās personas atbildību tiek pat dēvēts par predikatīvo noziegumu³⁰. Tādēļ šobrīd spēkā esošais tiesiskais regulējums faktiski nepieļauj piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai, ja ārpus saprātīgām šaubām nav konstatēts konkrētas fiziskās personas vainīgums konkrēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Un nobeigumā, tuvāk neaplūkojot juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu veidus, var norādīt, ka Krimināllikumā acīmredzami trūkst normas, kas paredzētu kādus precīzākus priekšrakstus attiecībā uz piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izvēli. Jo šobrīd Krimināllikuma normas paredz vienīgi ierobežojumus juridiskās personas piespiedu likvidācijas veikšanai, tajā pašā laikā jebkuru no pārējiem trim piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem juridiskajai personai var piemērot pēc likuma piemērotāja ieskata. Turklāt jebkura piespiedu ietekmēšanas līdzekļa izpildes nodrošināšanai Kriminālprocesa likums arī pieļauj piemērot juridiskās personas mantas arestu. Un, tā kā, piemēram, mantas konfiskācija ir pieļaujama jebkurā procesā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu, tāpat kā piespiedu nauda, kuras maksimālais apmērs šobrīd veido 36 000 000 EUR, tad šo nākotnē potenciāli iespējamo piespiedu līdzekļu nodrošināšanai procesa virzītājam nav formālu šķēršļu vērsties pie izmeklēšanas tiesneša ar ierosinājumu apstiprināt lēmumu par aresta uzlikšanu reāli strādājošu uzņēmumu visai mantai un visiem naudas līdzekļiem, un tas neizbēgami var novest pie šā uzņēmuma maksātnespējas vistuvākajā laikā.

Lai arī, saprātīgi piemērojot likuma normas, šādām situācijām nevajadzētu rasties, jo šādas rīcības liegums izriet no vispārējiem kriminālprocesa pamatprincipiem, tomēr visjaunāko laiku tiesību vēsture rāda, ka šajā jautājumā ir nepieciešams detalizēts un imperatīvs, nevis vispārējs regulējums.

Secinājumi

Konstatējams, ka Krimināllikuma VIII¹ nodaļas subjekti, kuriem var tikt piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi, ir ne vien komersanti (sabiedrības ar ierobežotu atbildību, akciju sabiedrības, pilnsabiedrības un komandītsabiedrības), bet arī citas privāto tiesību juridiskās personas (biedrības, nodibinājumi, kooperatīvās sabiedrības, politiskās partijas, reliģiskās organizācijas), kā arī mantojums kā lietu

³⁰ Valenzano A. S. "Triggering persons" in "Ex Crimine" Liability of legal entities. Regulating Corporate Criminal Liability. Switzerland: Springer International Publishing, 2014, p. 123.

kopība. Pilnsabiedrības un komandītsabiedrības, lai arī nav uzskatāmas par juridiskajām personām, ir īpaši Krimināllikuma 70.¹ pantā norādīti tiesību subjekti, kuriem tāpat kā juridiskajām personām var tikt piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi, tomēr attiecībā uz šīm personālsabiedrībām īpaši rūpīgi nepieciešams vērtēt arī šo pilnsabiedrības biedru iespējamo atbildību, ņemot vērā, ka pilnsabiedrības biedri ir personīgi un ar visu savu mantu atbildīgi par pilnsabiedrības saistībām. Attiecībā uz ārvalsts komersantiem secināms, ka ārvalsts komersanta filiāle vai pārstāvniecība nav juridiska persona, līdz ar to filiālei vai pārstāvniecībai piespiedu ietekmēšanas līdzekļi nevar tikt piemēroti, bet tie var tikt piemēroti pašam ārvalsts komersantam par tās struktūrvienības Latvijā (filiāles vai pārstāvniecības) pārstāvja noziedzīgo rīcību.

Lai krimināltiesību ietvaros vērstos pret juridisko personu, piemērojot tai piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, ir nepieciešams konstatēt Krimināllikuma 70.¹ pantā noteiktus divu kategoriju apstākļus. Pirmkārt, tie ir apstākļi, kas raksturo juridiskās personas saistību ar noziedzīgo nodarījumu. Otrkārt, tie ir apstākļi, kas raksturo noziedzīgo nodarījumu izdarījušās fiziskās personas tiesisko saikni ar juridisko personu. Šobrīd spēkā esošais tiesiskais regulējums faktiski nepieļauj piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskai personai, ja ārpus saprātīgām šaubām nav konstatēts konkrētas fiziskās personas vainīgums konkrēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

**KRIMINĀLTIESISKO
ZINĀTŅU SEKCIJA
VELTĪTA KRIMINĀLLIKUMA
15 GADIEM**

NOZIEDZĪGA NODARĪJUMA KVALIFICĒTA UN SALIKTA SASTĀVA KONSTRUKCIJAS PROBLĒMAS

THE CONSTRUCTION PROBLEMS OF CRIMINAL OFFENCE WITH QUALIFIED AND COMPOSITE SUBSTANCE (*CORPUS DELICTI*)

Džiāna Hamkova, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

The article is devoted to the questions linked with construction of norms in criminal law in cases when legislator names purposes of acquiring property as qualifying feature, as well as forms composite substances, which include serious consequences.

Two aspects are pointed out in the article with regard to the purpose of acquiring property as a qualifying feature: first of all, the wide application of the purpose of acquiring property, which causes the qualifying feature seem not to comply with the system of values in the contemporary society, and, secondly, the construction of legal norm in this case sometimes does not reflect the real level of harm.

With regard to the Criminal Law norms with composite substances, which include serious consequences, it is stated in the article that in some cases legislator has not balanced the sanctions and as a result there is a lack of uniform qualification of criminal offences in court praxis.

The conclusion is that gradation of qualifying features should be made in case of qualified and especially qualified substances like it is done in Sections 317, 318, 241 and 243 of the Criminal Law. While constructing composite substance, it is necessary to take into account the limits of punishment both of composite substance and separate (included in composite substance) substances, as well as their mutual connection. If these requirements are not ensured, it becomes unnecessary to form composite substances, and the principle of fairness is also ignored.

Atslēgvārdi: tiesību normas konstrukcija, noziedzīga nodarījuma kvalificēts un salikts sastāvs, sankcija.

Keywords: construction of legal norms, qualified and composite substance (*corpus delicti*) of criminal offence, sanction.

Raksta mērķis ir aplūkot jautājumus, kas saistīti ar krimināltiesību normas konstrukciju noziedzīgu nodarījumu kvalificētos sastāvos, kad likumdevējs izmanto tādus kvalificējošus apstākļus kā noziedzīga nodarījuma izdarīšana “lielā apmērā” un “mantkārīgā nolūkā”, kā arī pievēršties salikta sastāva noziedzīgiem nodarījumiem, kuros likumdevējs ietvēris pazīmi “smagas sekas”.

Krimināltiesībām salīdzinājumā ar citām tiesību nozarēm raksturīga īpaši barga iedarbība uz sabiedrībai kaitīgiem nodarījumiem. Ievērojot minēto, Krimināllikuma¹ (turpmāk arī – KL) normām ir izvirzāmas sevišķi augstas prasības, proti, tām jābūt precīzi formulētām, stabilām, kā arī to konstrukcijā ir jāievēro daudz juridiskās tehnikas paņēmieni. Uzskaitīto prasību neievērošana izraisa tiesību normu sistēmas un to savstarpējās saskaņotības defektus, kas savukārt apgrūtina taisnīga krimināltiesisko attiecību noregulējuma nodrošināšanu. Jebkuras tiesību sistēmas veselums jeb viengabalainība izpaužas tās struktūras elementu augstā organizētības līmenī, sakārtotībā un savstarpējā saskaņotībā.²

Krimināltiesību teorijā noziedzīgu nodarījumu sastāvi iedalās pamatsastāvos un kvalificētos sastāvos, no kuriem pirmie nosaka nodarījuma noziedzīgumu, savukārt otrie diferencē sodu par nodarījumu.³ Latvijas krimināltiesību zinātnē ir norādīts, ka atkarībā no noziedzīgā nodarījuma kaitīguma smaguma pakāpes izšķir trīs noziedzīgo nodarījumu sastāvu veidus: pamatsastāvu, sastāvu ar nodarījumu pastiprinošiem apstākļiem (kvalificēts, īpaši kvalificēts sastāvs) un sastāvu ar nodarījumu mīkstinošiem apstākļiem (privileģēts sastāvs).⁴ Kvalificētais sastāvs satur atbildību pastiprinošus apstākļus, tādēļ arī sods ir bargāks. Ar kvalificējošo apstākļu starpniecību likumdevējs noziedzīga nodarījuma sastāva elementos iekļauj faktorus, kas atspoguļo ne vien nodarījuma kaitīgumu, bet arī tā pakāpi.⁵

Ar 2012. gada 13. decembra likumu⁶ Krimināllikumā tika izdarīti vērienīgi grozījumi, kuru rezultātā autore ieskatā atsevišķi Krimināllikuma normu konstrukcijas pamatnoteikumi netika ievēroti. Piemēram, dekriminalizējot KL 218. panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu – izvairīšanos no nodokļu vai tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas, ja šīs darbības izdarītas atkārtoti gada laikā –, pamatsastāvu saskaņā ar pašreizējo likuma redakciju veido KL 218. panta otrā daļa, kurā paredzēta atbildība par izvairīšanos no nodokļu vai tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas, ja ar to nodarīti zaudējumi valstij vai pašvaldībai lielā apmērā. Kritiski vērtējams tas, ka likumdevējs pazīmi “lielā apmērā” ietvēris gan noziedzīga nodarījuma pamatsastāvā, gan izmantojis, veidojot noziedzīga nodarījuma kvalificētu sastāvu (dažkārt pat – īpaši kvalificētu sastāvu). Minētās pazīmes izmantošana Krimināllikumā divējādā nozīmē – kā kriminalizācijas robeža un kā noziedzīgu nodarījumu kvalificējoša pazīme – ir pretrunā ar kvalificējošo pazīmju dabu, kas atspoguļo augstāku kaitīgumu salīdzinājumā ar pamatsastāva pazīmēm.⁷ Autore pievienojas profesores V. Liholajas teiktajam, ka KL 218. pantā veiktās izmaiņas radījušas situāciju, kas neatbilst Krimināllikumā

¹ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

² Марченко М. Н. Система и системный характер права. Системность в уголовном праве. Материалы II Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2007, с. 17.

³ Благов Е. В. О составе преступления. Научные основы уголовного права и процессы глобализации. Материалы V Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2010, с. 609.

⁴ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 35. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 80. lpp.

⁵ Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. Москва, 1957, с. 77. Citēts pēc: Донец С. П. Конструкция квалифицированных составов в действующем УК РФ. Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию. Материалы VI Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2011, с. 249.

⁶ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. decembris, Nr. 202.

⁷ Донец С. П. Конструкция квалифицированных составов в действующем УК РФ. Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию. Материалы VI Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2011, с. 250–251.

pieņemtajai pamatsastāva un kvalificēto sastāvu konstruēšanas praksei. Profesore pamatoti norāda, ka liels apmērs vairākos Krimināllikuma pantos veido kvalificētu sastāvu, par ko noteikta salīdzinoši barga atbildība, turklāt šie nodarījumi, piemēram, KL 190. panta otrajā daļā, KL 192. panta otrajā daļā, 195. panta trešajā daļā u. c., ir ietverti tajā pašā nodaļā, kurā atrodas KL 218. pants, proti, nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā”.⁸

Turpinot par noziedzīgu nodarījumu kvalificētu sastāvu izveidi, jāteic, ka Krimināllikuma panti, kas satur kvalificējošus un īpaši kvalificējošus apstākļus, dažkārt konstruēti bez zināmas loģikas un sistēmiskas pieejas. Ievērojot raksta ierobežoto apjomu, autore detalizētāk pievērsīsies tikai mantkārīgam nolūkam kā noziedzīgu nodarījumu kvalificējošam apstāklim.

Krimināllikumā mantkārīgs nolūks ir ietverts gan kā noziedzīgu nodarījumu kvalificējošs apstāklis, gan KL 48. panta 11. punktā kā atbildību pastiprinošs apstāklis. Mantkārīgs nolūks kā noziedzīgu nodarījumu kvalificējošs apstāklis Krimināllikumā ir izmantots visai plaši – 28 Krimināllikuma Sevišķās daļas panti satur šādu konstruktīvu pazīmi. Salīdzinājumam – Igaunijas Sodkoda kodeksā⁹ mantkārīgs nolūks kā noziedzīgu nodarījumu kvalificējošs apstāklis ir ietverts tikai četros pantos, bet Krievijas Federācijas kriminālkodeksā¹⁰ – 10 pantos.

Pamatā mantkārīgs nolūks ir subjektīvās puses pazīme, kas raksturo noziedzīga nodarījuma kvalificētu sastāvu, tomēr Krimināllikumā ir arī normas, kurās mantkārīgs nolūks ietverts kā noziedzīga nodarījuma pamatsastāva pazīme, piemēram, KL 169.¹ pantā, 250. panta 1. daļā, 293. pantā. Krimināltiesību teorijā paustais attiecībā uz mantkārīga nolūka apjoma izpratni, kā arī vārdkopu “mantkārīgs motīvs”, “mantkārīgas tiesksmes” un “mantkārīgs nolūks” savstarpējo attiecību ļauj secināt, ka šie jautājumi ir neskaidri un diskutabli.¹¹

Tā, piemēram, Krimināllikumā, apzīmējot noziedzīgu nodarījumu kvalificējošu pazīmi, izmantota vārdkopa “mantkārīgs nolūks”, savukārt kā atbildību pastiprinošs apstāklis – vārdkopa “mantkārīgas tiesksmes”. Tā kā raksta izpētes priekšmets ir jautājumi, kas skar tiesību normas konstrukciju, detalizētāk aktualizētie aspekti šai rakstā netiks analizēti.

Pievēršoties mantkārīgam nolūkam kā noziedzīgu nodarījumu kvalificējošam apstāklim, vispirms rodas jautājums, vai mūsdienu apstākļos, kad sabiedrībā prevalē materiālo vērtību nozīme, tik plaša šāda kvalificējoša apstākļa izmantošana Krimināllikumā ir attaisnojama? Turklāt loģiski rodas arī jautājums, kāpēc līdzās mantkārīgam nolūkam netiek izdalīta cita personiska ieinteresētība vai, piemēram, noziedzīga nodarījuma izdarīšana pēc pasūtījuma vai huligānisku motīvu dēļ? Vai

⁸ Liholaja V. Par sodu taisnīgumu un samērīgumu. Jurista Vārds, 2014. 11. februāris, Nr. 6, 14. lpp.

⁹ Penal code of Estonia. Pieejams: file:///C:/Users/1/Downloads/Estonia_Penal%20Code_am2013_en.pdf [aplūkots 2015. gada 6. februārī].

¹⁰ Уголовный кодекс Российской Федерации. Pieejams: http://www.consultant.ru/popular/ukrf/ [aplūkots 2015. gada 6. februārī].

¹¹ Sk.: Адоевская О. А. К вопросу о корыстной цели как конструктивном признаке хищений. Материалы IV Российского конгресса уголовного права (28–29 мая 2009 года). Москва: Проспект, 2009, с. 458–461; Брызна С. М. Корыстная цель как один из признаков понятия хищения. Материалы IV Российского конгресса уголовного права (28–29 мая 2009 года). Москва: Проспект, 2009, с. 637–639; Лихолая В. А. Категории “мотив” и “цель” как элементы состава преступного деяния. Материалы IV Российского конгресса уголовного права (28–29 мая 2009 года). Москва: Проспект, 2009, с. 696–699; Романова В. В. Корыстная заинтересованность как мотив совершения злоупотребления должностными полномочиями. Криминалист, 2012. № 1; Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. Jurista Vārds, 2010. 19. oktobris, Nr. 42, 11.–12. lpp.

tiesām mantkārīga nolūka esamībai raksturīgs lielāks kaitīgums salīdzinājumā ar iepriekš minētajām pazīmēm? Autores ieskatā mantkārīga nolūka izmantošana kvalificējošas pazīmes lomā Krimināllikumā ir pārāk plaša, un daudzos gadījumos šādas pieejas lietderīgums ir apšaubāms, turklāt tas ir pretrunā ar sabiedrībā notiekošajiem procesiem un pastāvošo vērtību sistēmu kopumā. Krimināllikumam kā likumam, kas satur sabiedrības vērtību atspoguļojumu noteiktā laika posmā, būtu jārespektē mūsdienu sabiedrības realitātes, proti, indivīda tieksme pēc sava materiālā stāvokļa uzlabošanās (mantkārīgs nolūks ir gan tam, kurš cenšas panākt sava mantiskā stāvokļa uzlabošanos ar tiesiskiem līdzekļiem, gan arī tam, kurš izmanto prettiesiskus līdzekļus).

Pievērtoties tādu tiesību normu konstrukcijai, kurās mantkārīgs nolūks ietverts kā noziedzīga nodarījuma kvalificēta sastāva pazīme, neskaidrību kļūst vēl vairāk. Piemēram, KL 194.¹ pantā likumdevējs, nosakot atbildību par nepatiesu datu vai ziņu izplatīšanu par Latvijas Republikas finanšu sistēmas stāvokli, panta otrajā daļā atbildību pastiprinājis, ja panta pirmajā daļā minētās darbības izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās vai arī ja ar minētajām darbībām radīts būtisks kaitējums valstij vai ar likumu aizsargātām personas interesēm, savukārt panta trešajā daļā ir ietverts sevišķi kvalificēts sastāvs, kura pamatā ir mantkārīgs nolūks. Ievērojot to, ka reāla kaitējuma radišanai valsts vai personas interesēm raksturīga augstāka kaitīguma pakāpe nekā mantkārīga nolūka esamībai, šāda atbildības gradācija, domājams, ir nepamatota. Līdzīgas konstrukcijas nepilnības ir vērojamas arī KL 274. un 275. pantā, kuros mantkārīgs nolūks ietverts kā alternatīvs kvalificējošs apstāklis būtiskam kaitējumam. Vēl diskutablāki konstrukcijas risinājumi vērojami KL 300. pantā, kurā paredzēta atbildība par apzināti nepatiesas liecības, atzinuma, tulkojuma, paskaidrojuma un pieteikuma sniegšanu. Panta otrajā daļā likumdevējs kā līdzvērtīgas kvalificējošas pazīmes ietvēris pirmstiesas kriminālprocesa veikšanu vai lietas iztiesāšanu tiesā par smagu vai sevišķi smagu noziegumu, smagas sekas un mantkārīgu nolūku. Vietā būtu piebilst, ka smagas sekas ir atzīstamas par kaitējumu, kam raksturīga īpaši augsta kaitīguma pakāpe, ko nevarētu teikt par mantkārīgu nolūku.

Ar 2012. gada 13. decembra likumu "Grozījumi Krimināllikumā"¹² tika pilnveidota atsevišķu krimināltiesību normu konstrukcija. Piemēram, KL 317. un 318. pantā atbildība tika diferencēta atkarībā no kvalificējošās pazīmes kaitīguma – noziedzīga nodarījuma izdarīšanai mantkārīgā nolūkā raksturīga mazāka kaitīguma pakāpe (līdz ar to atbildība paredzēta attiecīgā panta otrajā daļā) salīdzinājumā ar tādu pazīmi kā smagas sekas (atbildība paredzēta attiecīgās normas trešajā daļā). Ar 2014. gada 25. septembra likumu "Grozījumi Krimināllikumā" identiska rakstura izmaiņas veiktas arī KL 241. un 243. pantā.¹³

Diemžēl noziedzīgu nodarījumu kvalificējošo pazīmju caurskatīšana un atbilstoša to gradācija kvalificēta un īpaši kvalificēta sastāva izveidē ir notikusi selektīvi, tādēļ vienots problēmas risinājums nav rasts.

Latvijas Krimināltiesību teorijā, ievērojot nodarījuma sastāvu satura izklāsta īpatnības, pieņemts noziedzīgu nodarījumu sastāvu sadalījums vienkāršos un saliktos sastāvos.¹⁴ Noziedzīga nodarījuma vienkāršajā sastāvā ir paredzēts viens

¹² Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. decembris, Nr. 202.

¹³ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 15. oktobris, Nr. 204.

¹⁴ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 40. lpp.; Krastiņš U. Vaina komplicētos noziedzīgos nodarījumos. Jurista Vārds, 2010. 11. maijs, Nr. 19, 13.–14. lpp.; sk. arī: Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 23. lpp.

noziedzīgs nodarījums, kas parasti apdraud vienu noziedzīga nodarījuma objektu, nodarījums izdarīts vai nu tiši, vai aiz neuzmanības, un tam ir vienas kaitīgās sekas. Raksturojot noziedzīgu nodarījumu saliktu sastāvu, profesors U. Krastiņš norāda uz šādām pazīmēm: divas vai vairākas darbības, divi vai vairāki apdraudējuma objekti, divas kaitīgās sekas vai divas vainas formas.¹⁵ Krievijas krimināltiesību teorijā tiek runāts arī par integrētiem sastāviem, ar kuriem saprot noziedzīgu nodarījumu sastāvus, kas savā konstrukcijā apvieno divus vai vairākus citu noziedzīgu nodarījumu sastāvus. Šādi sastāvi sevī ietver likumdevēja iepriekš paredzētu noziedzīgu nodarījumu kopību.¹⁶ Neiedziļinoties terminoloģiska rakstura diskusijās, šajā rakstā noziedzīgu nodarījumu sastāvus, kuru konstrukcijā tiek ietvertas smagas sekas, turpmāk autore dēvēs par saliktiem sastāviem.

Iemesli saliktu sastāvu izveidei un ietveršanai Krimināllikumā ir nodarījumu apvienošanās tipiskums, attiecīgu nodarījumu kombināciju izplatība praksē u. tml.¹⁷ Šādu sastāvu izveides procesā jāņem vērā gan prasības, kas izvirzāmas jebkura noziedzīga nodarījuma sastāva izveidē – valodas skaidrība, sistēmiskums, pazīmju pilnīgs apraksts u. tml., gan noteiktas specifiskas prasības, piemēram, sankciju sabalansētība. Tādējādi, konstruējot saliktu sastāvu, ir nepieciešams ņemt vērā gan apvienotā sastāva, gan tajā ietilpstošo atsevišķo sastāvu sodāmības robežas, kā arī to savstarpējo saskaņotību.¹⁸ Pievērsoties Krimināllikuma normām, kurās likumdevējs, veidojot saliktu sastāvu, ietvēris smagas sekas, jāsecina, ka to konstrukcija saistās ar nopietnām problēmām.

“Smagu seku” pazīmi satur 64 Krimināllikuma Sevišķās daļas normas. Pirmkārt, interesants ir fakts, ka smagas sekas raksturo gan kriminālpārkāpumu (KL 141. panta pirmā daļa), gan mazāk smagu noziegumu (KL 186. panta otrā daļa), gan smagu noziegumu (318. panta trešā daļa), gan arī sevišķi smagu noziegumu (KL 176. panta ceturtā daļa, 159. panta trešā daļa). Visai plaša variāciju amplitūda tik nopietnam kaitējumam kā smagas sekas. Likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”¹⁹ 24. panta pirmajā daļā noteikts, ka atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, kas izraisījis smagas sekas, iestājas, ja noziedzīga nodarījuma rezultātā izraisīta cilvēka nāve, nodarīti smagi miesas bojājumi vai psihiskas dabas traucējumi vismaz vienai personai, mazāk smagi miesas bojājumi vairākām personām, mantisks zaudējums lielā apmērā vai radīts citāds smags kaitējums ar likumu aizsargātām interesēm.

Kā redzams no smagu seku normatīvā skaidrojuma, likumdevējs šo vērtējuma jēdzienu pamatā saista ar fizisku kaitējumu (personas nāvi, smagiem miesas

¹⁵ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 40. lpp.

¹⁶ Иванчин А. В. Интегрированные составы преступлений и проблемы их конструирования. Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию. Материалы VI Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2011, с. 255; plašākas diskusijas par saliktu noziedzīgu nodarījumu pazīmēm un veidiem sk.: Козлов А. П., Севастьянов А. П. Единичные и множественные преступления. Санкт-Петербург: Юридический центр-Пресс, 2011, с. 7–25.

¹⁷ Гулиева Н. Б. Составные преступления в российском уголовном праве. Автореферат. Кемерово, 2006, с. 8–9. Citēts pēc: Иванчин А. В. Интегрированные составы преступлений и проблемы их конструирования. Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию. Материалы VI Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2011, с. 256.

¹⁸ Иванчин А. В. Интегрированные составы преступлений и проблемы их конструирования. Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию. Материалы VI Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2011, с. 256.

¹⁹ Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 4. novembris, Nr. 331/332.

bojājumiem), kā arī ar citāda rakstura fizisku kaitējumu, kas var tikt vērtēts kā citāds smags kaitējums, piemēram, personas izdarīta pašnāvība, smagi psiholoģiski pārdzīvojumi. Smagu seku saturs vistiešākajā veidā ir saistīts ar konkrētu noziedzīgu nodarījumu kategoriju.²⁰

Jautājumam, kas skar tiesību normas konstrukciju, izmantojot kategoriju “smagas sekas”, ir visai liela praktiska nozīme noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā. Analizējot smagu seku izpratni noziedzīgos nodarījumos pret personu, profesore V. Liholaja akcentējusi, ka pareiza noziedzīga nodarījuma kvalifikācija, kā arī adekvāta un taisnīga soda noteikšana ir atkarīga no precīzas šīs pazīmes izpratnes un vienādas tās piemērošanas praksē.²¹ Tādu noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija, kuros likumdevējs ietvēris pazīmi “smagas sekas”, ir visai nevienveidīga, par to liecina tiesu prakse.

Ar Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2009. gada 3. septembra spriedumu²² Ē. A. atzīts par vainīgu saskaņā ar KL 317. panta otro daļu un 125. panta 1. daļu, pastāvot šādiem lietas apstākļiem: Ē. A. 2009. gada 17. martā, pildot savus dienesta pienākumus Rīgas pašvaldības policijas Centra rajona pārvaldes ekipāžas sastāvā, būdams valsts varas pārstāvis, sakarā ar pašvaldības policijā saņemto izsaukumu ieradās pēc noteiktas adreses, kur pretēji dienesta pienākumiem, acīmredzami pārsniedzot savas pilnvaras, bez tiesiska pamata pielietoja fizisku spēku attiecībā pret kāpņu telpā esošo I. S. – vienu reizi ar kāju iespēra I. S. pa vēderu, kā rezultātā I. S. nokrita un guva miesas bojājumus, kas pēc sava rakstura pieskaitāmi pie smagiem miesas bojājumiem, kuri bīstami cietušā dzīvībai. Lai arī apsūdzībā pamatoti tika norādīts, ka apsūdzētā prettiesiskās rīcības rezultātā izraisītas smagas sekas, kvalifikācija tomēr tika veikta pēc KL 317. panta otrajā daļā un 125. panta pirmajā daļā paredzēto noziegumu kopības.

Citāds kvalifikācijas risinājums rasts Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2010. gada 2. septembra spriedumā,²³ ar kuru V. K. atzīts par vainīgu saskaņā ar KL 317. panta otro daļu.

V. K., būdams valsts varas pārstāvis, 2004. gada 18. februārī ap plkst. 19.00 kopā ar personu, pret kuru krimināllieta izbeigta daļā, patrulēja viņiem noteiktā Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas teritorijā. Nolūkā pārbaudīt personas, kas viņiem šķita aizdomīgas, iegāja mājā, kur ēkas otrā stāva kāpņu telpā atradās V. Dž. un P. Z. Tad V. K. piegāja pie P. Z. un bez likumīga pamata, pārsniedzot savas dienesta pilnvaras, vienu reizi ar dūri iesita P. Z. pa seju un vienu reizi pa vēderu. Pēc minēto sitieni izdarīšanas P. Z. V. Dž. aizrādīja V. K., savukārt V. K. piegāja pie V. Dž. un bez likumīga pamata, pārsniedzot savas dienesta pilnvaras, iesita V. Dž. vienu reizi ar dūri pa vēderu, kā rezultātā V. Dž. nokrita. V. K. prettiesisko darbību rezultātā P. Z. tika nodarīti viegli miesas bojājumi, kas izraisījuši veselības traucējumus, savukārt V. Dž. tika nodarīti miesas bojājumi, kas pēc sava rakstura pieskaitāmi smagiem miesas bojājumiem, kuri bīstami cietušā dzīvībai.

²⁰ Plašāk sk.: Hamkova D., Liholaja V. Būtiska kaitējuma izpratne: likums, teorija, prakse. Jurista Vārds, 2012. 10. janvāris, Nr. 2, 11. lpp.

²¹ Liholaja V. Kvalificējošo pazīmju izpratne noziedzīgos nodarījumos pret personu. No: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. LU 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 349. lpp.

²² Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2009. gada 3. septembra spriedums lietā Nr. K-27-366-09/4, krimināllieta Nr. 11087051809.

²³ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2010. gada 2. septembra spriedums lietā Nr. K29-0014/10, krimināllieta Nr. 11819000704; šāda kvalifikācija izriet arī no Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesu kolēģijas 2011. gada 5. oktobra sprieduma lietā Nr. KA04-0281-11/25, krimināllieta Nr. 11819000704.

Attiecībā uz aprakstīto situāciju, proti, atšķirīgu kvalifikāciju salīdzināmos apstākļos, jānorāda, ka abu minēto nodarījumu izdarīšanas brīdī KL 125. panta pirmās daļas sankcija bija bargāka nekā KL 317. panta otrās daļas sankcija, kas ir kļajā pretrunā ar salikta sastāva izveides nosacījumiem. Šāds normatīvais regulējums tiesību normas piemērotājam liedz veikt taisnīgu kvalifikāciju – kvalificējot nodarījumu saskaņā ar KL 317. panta otro daļu un 125. panta pirmo daļu, tiek pārkāpts *non bis in idem* princips, savukārt, piemērojot tikai KL 317. panta otra daļu, netiek ievērots krimināltiesību teorijā norādītais: ja kaitīgās sekas smagāk sodāmas saskaņā ar citu Krimināllikuma normu, tad veidojas noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība.²⁴

Aplūkotais piemērs uzskatāmi parāda, ka, veidojot saliktu sastāvu, likumdevējam ir jāsabalansē sankcijas, pretējā gadījumā tas saistās ar nevienveidīgu tiesu praksi, taisnīguma principa pārkāpumiem, kā arī salikta sastāva izveidošanas neietderīgumu.²⁵

Lai arī ar 2012. gada 13. decembra likumu “Grozījumi Krimināllikumā”²⁶ tieši sankcijas tika īpaši caurskatītas un salīdzinātas, tomēr jautājums par to sabalansētību saliktos sastāvos ir palicis neatrisināts. Tā sankcijas par KL 318. panta trešajā daļā un 319. panta trešajā daļā paredzētajiem nodarījumiem (kas satur smagu seku pazīmi) ir ievērojami mazākas salīdzinājumā ar KL 125. panta pirmajā daļā paredzēto noziegumu. Šāda situācija, raugoties no normatīvā regulējuma aspekta, ir absurda, jo likumdevējs pats zināmā mērā ierobežo taisnīga krimināltiesisko attiecību neregulējuma iespējamību.

Viens no smagu seku veidiem ir arī KL 125. panta trešajā daļā ietvertais kaitējums, proti, nodarīti smagi miesas bojājumi, kas vainīgā neuzmanības dēļ izraisījuši cietušā nāvi. Komentējot smagu seku izpratni izvarošanas sastāvā, profesore V. Liholaja norāda, ka smagas sekas veidos arī izvarošanas laikā tiši nodarīti smagi miesas bojājumi, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijuši par iemeslu cietušā nāvei (KL 125. panta trešā daļa).²⁷ Tādējādi noziedzīgi nodarījumi sastāvi, kas konstruēti, izmantojot pazīmi “smagas sekas”, aptver arī KL 125. panta trešajā daļā ietverto kaitējumu. Diemžēl, ja vairāku saliktu noziedzīgu nodarījumu sastāvus, kuros ietverts kaitējums “smagas sekas” (piemēram, KL 135. panta ceturtā daļa, KL 153. panta trešā daļa, KL 317. panta trešā daļa), salīdzina ar sankciju par KL 125. panta trešajā daļā paredzēto nodarījumu, jāsecina, ka saliktajā sastāvā sankcija ir ievērojami mazāka, nekā tā ir paredzēta KL 125. panta trešajā daļā.

Šāda situācija rada akūtu nepieciešamību likumdevējam atkārtoti caurskatīt sankciju sabalansētību saliktos noziedzīga nodarījuma sastāvos un sakārtot šo jautājumu.

²⁴ Krastiņš U. Vaina komplicētos noziedzīgos nodarījumos. Jurista Vārds, 2010. 11. maijs, Nr. 19, 19. lpp.

²⁵ Diskutabls kvalifikācijas risinājums ir vērojams arī Jelgavas tiesas 2010. gada 12. jūlija spriedumā krimināllietā Nr. 11220129407, kas negrozīts atstāts arī apelācijas instances nolēmumā. Sk.: Zemgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģijas 2010. gada 2. novembra spriedums krimināllietā Nr. 11220129407.

²⁶ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. decembris, Nr. 202.

²⁷ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 303.–304. lpp.

Secinājumi

1. Pazīmes “lieli apmēri” izmantošana Krimināllikumā divējādā nozīmē – kā kriminalizācijas robeža un kā noziedzīgu nodarījumu kvalificējoša pazīme – ir pretrunā ar noziedzīgu nodarījumu kvalificējošo pazīmju dabu.
2. Krimināllikuma panti, kas satur kvalificētus un īpaši kvalificētus sastāvus, dažkārt konstruēti bez noteiktiem, skaidri izprotamiem kritērijiem. Apstiprinājums šādam apgalvojumam rodams, izpētot tiesību normas, kurās noziedzīga nodarījuma kvalificēta sastāva pazīme ir mantkārīgs nolūks.
3. Pēc autores domām, nepieciešams pārskatīt noziedzīgu nodarījumu kvalificējošās pazīmes un ievērot atbilstošu to gradāciju kvalificēta un īpaši kvalificēta sastāva izveidē, līdzīgi kā tas izdarīts KL 317., 318., 241. un 243. pantā.
4. Pievēršoties Krimināllikuma normām, kurās likumdevējs ietvēris pazīmi “smagas sekas”, jāteic, ka atsevišķu normu konstrukcija un to piemērošana praksē rada daudz neskaidrību. Konstruējot saliktu sastāvu, nepieciešams ņemt vērā gan apvienotā sastāva, gan tajā ietilpstošo atsevišķo sastāvu sodāmības robežas, kā arī to savstarpējo saskaņotību. Ja šīs prasības netiek nodrošinātas, zūd saliktu sastāvu izveides lietderīgums.

Bibliogrāfija

Literatūra

- Hamkova D., Liholaja V. Būtiska kaitējuma izpratne: likums, teorija, prakse. Jurista Vārds, 2012. 10. janvāris, Nr. 2.
- Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014.
- Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000.
- Krastiņš U. Vaina komplicētos noziedzīgos nodarījumos. Jurista Vārds, 2010. 11. maijs, Nr. 19.
- Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
- Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
- Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. Jurista Vārds, 2010. 19. oktobris, Nr. 42.
- Liholaja V. Kvalificējošo pazīmju izpratne noziedzīgos nodarījumos pret personu. No: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. LU 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
- Liholaja V. Par sodu taisnīgumu un samērīgumu. Jurista Vārds, 2014. 11. februāris, Nr. 6.
- Адоевская О. А. К вопросу о корыстной цели как конструктивном признаке хищений. Материалы IV Российского конгресса уголовного права (28–29 мая 2009 года). Москва: Проспект, 2009.
- Благов Е. В. О составе преступления. Научные основы уголовного права и процессы глобализации. Материалы V Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2010.
- Брынза С. М. Корыстная цель как один из признаков понятия хищения. Материалы IV Российского конгресса уголовного права (28–29 мая 2009 года). Москва: Проспект, 2009.
- Донец С. П. Конструкция квалифицированных составов в действующем УК РФ. Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию. Материалы VI Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2011.

- Иванчин А. В. Интегрированные составы преступлений и проблемы их конструирования. Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию. Материалы VI Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2011.
- Козлов А. П., Севастьянов А. П. Единичные и множественные преступления. Санкт-Петербург: Юридический центр-Пресс, 2011.
- Лихолая В. А. Категории “мотив” и “цель” как элементы состава преступного деяния. Материалы IV Российского конгресса уголовного права (28–29 мая 2009 года). Москва: Проспект, 2009.
- Марченко М. Н. Система и системный характер права. Системность в уголовном праве. Материалы II Российского Конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2007.
- Романова В. В. Корыстная заинтересованность как мотив совершения злоупотребления должностными полномочиями. Криминалист, 2012. № 1.

Normatīvie akti

- Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
- Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 4. novembris, Nr. 331/332.
- Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. decembris, Nr. 202.
- Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 15. oktobris, Nr. 204.
- Penal code of Estonia. Pieejams: file:///C:/Users/1/Downloads/Estonia_Penal%20Code_am2013_en.pdf
- Уголовный кодекс Российской Федерации. Pieejams: <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/>

Juridiskās prakses materiāli

- Jelgavas tiesas 2010. gada 12. jūlija spriedums krimināllietā Nr. 11220129407.
- Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģijas 2011. gada 5. oktobra spriedums lietā Nr. KA04-0281-11/25, krimināllietā Nr. 11819000704.
- Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2009. gada 3. septembra spriedums lietā Nr. K-27-366-09/4, krimināllietā Nr. 11087051809.
- Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2010. gada 2. septembra spriedums lietā Nr. K29-0014/10, krimināllietā Nr. 11819000704.
- Zemgales apgabaltiesas krimināllietu tiesu kolēģijas 2010. gada 2. novembra spriedums krimināllietā Nr. 11220129407.

KRIMINĀLTIESĪBU DOKTRĪNAS NOZĪME NORMU JAUNRADĒ UN PIEMĒROŠANĀ

THE ROLE OF THE LEGAL DOCTRINE OF CRIMINAL LAW IN CREATION AND APPLICATION OF LEGAL NORMS

Vadims Kalašnikovs, *Mg. iur.*

LU juridiskās zinātnes doktora grāda pretendents

Summary

The article is devoted to definition of the term of legal doctrine, identification of the basic elements for development of doctrines and investigation of their role. Types of the doctrines of criminal law and their impact on the creation of legal norms are reviewed in the article. The author searches for an answer to the question about the regularities in formation and functioning of the Latvian system of the criminal law, as well as its development possibilities. In the article the existence of causal relationship between the legal doctrine and legal methodology is established.

Atslēgvārdi: doktrīna, metodoloģija, jēdziens, izpratne.

Keywords: doctrine, legal methodology, concept, comprehension.

Ievads

Doktrīna saskaņā ar izplatīto viedokli ir tiesību teorija, koncepcija, ideja vai pat to autoru viedoklis, kuri nodarbojas ar juridisko problēmu risināšanu.¹ Nedaudz šaurāks definējums sniegts Eiropas e-tiesiskuma portālā *European Justice*, kur doktrīna aplūkota kā pastāvošais tiesību zinātnes atziņu kopums, kas sniedz skaidrojumu par tiesību normām, to izcelsmi un piemērošanu. Vienlaikus ir norādīts, ka tiesību doktrīna tiek plaši izmantota tiesu un valsts pārvaldes iestāžu nolēmu argumentācijā, tomēr doktrīnai nav juridiska spēka un tā nav vispārsaistoša.² Ikvienis jurists, kas studiju laikā apguvis tiesību teorijas kursu, zina, ka Latvijā tiesību doktrīnai ir sekundāra jeb tiesību palīgavota loma. Tomēr jautājums par doktrīnas ietekmi uz tiesību normu jaunradi joprojām ir aktuāls un samērā maz pētīts.

Pētījuma tematikas aktualitāti nosaka arī regulāri īstenojamie Krimināllikuma grozījumi un šo grozījumu biežuma mazināšanas iespēju izpēte. Raksta mērķis ir definēt doktrīnas jēdzienu, noskaidrot doktrīnas izveides pamatelementus un to nozīmi krimināltiesību normu jaunradē un piemērošanā. Koncentrētā veidā aplūkots jautājums par krimināltiesību doktrīnu veidiem un to lomu normu

---

¹ Jakubaņecs V. Juridiski terminoloģiskā, skaidrojošā vārdnīca. Rīga: P & K, 2005, 78. lpp.

² Eiropas e-tiesiskuma portāls *European Justice*. Pieejams: https://ejustice.europa.eu/content_member_state_law-6-LV-lv.do?clang=lv [aplūkots 2015. gada 10. martā].

konstrukcijas vērtējumā. Pētījuma uzdevums ir izpētīt krimināltiesību normu sistēmas trūkumus un rast efektīvus risinājumus to novēršanai. Pētāmo jautājumu loks ir pietiekami apjomīgs, tādēļ autors, īpaši neiedziļinoties atsevišķos jautājumos, mēģina vien vispārināti raksturot un sniegt teorētiskos pamatus par Latvijas krimināltiesisko normu sistēmas veidošanas un funkcionēšanas likumsakarībām.

Krimināltiesību doktrīnas būtība

Tiesību doktrīnas būtība tiek skaidrota daudzos apjomīgos pētījumos, tomēr jāatzīst, ka līdz šim brīdim tā arī nav izveidojusies vienota attieksme pret paša jēdziena nozīmi. Savukārt “Latvijā šim jautājumam teorētiskā apskata ziņā pievērsta visai maza uzmanība”, uz to ir norādījuši profesore Kristīne Strada-Rozenberga un Latvijas Republikas Augstākās tiesas priekšsēdētājs Ivars Bičkovičs.³ Līdz ar to tikai apsveicami un pat nepieciešami valsts tiesiskuma izpratnes apzināšanā, pareizas normu konstrukcijas uzbūvē un likumu sistēmas izveidošanā ir jauni juridiski pētījumi par doktrīnas būtību.

Līdz šim Latvijā veiktajos juridiskajos pētījumos doktrīna galvenokārt identificēta un aplūkota kā tiesību zinātnes sastāvdaļa, varētu pat teikt, ka šie jēdzieni savstarpēji saplūst un tiek lietoti kā sinonīmi ar pilnīgi vienādu nozīmi. Šāda pozīcija jeb attieksme pret tiesību zinātnes lomu tiesiskas valsts attīstībā ir ļoti saskatāma, piemēram, gan Solvitas Āboltiņas un Jāņa Plepa kopīgajā pētījumā, gan Sanitas Osipovas paustajās atziņās. Īpaši tiek izcelta pamatdoma, ka “vienīgi juridiskajā doktrīnā jeb tiesību zinātnieku darbos var atrast vismaz daļēju Satversmes ievadā ietvertu jēdzienu skaidrojumu”.⁴ Izvēlētais citāts ļoti atspoguļo reālo attieksmi pret doktrīnas jēdziena lietojumu, ar ko parasti arī apzina turpmāko likuma jēgas izskaidrošanas procesu. Tas lielā mērā attiecas uz ikvienu normatīvo aktu valstī, arī uz Krimināllikuma normu piemērošanu. Tomēr jautājums par doktrīnas nozīmi ir daudzkārt komplicētāks par likuma jēgas meklējumiem un to tulkošanas procesu, tas arī neaprobežojas ar atsevišķu zinātnieku sniegtajām atziņām.

Jāpiekrīt, ka pēc būtības doktrīna un tiesību zinātnē ir vienota substance, tomēr lietderīgu apsvērumu dēļ, noskaidrojot minēto jēdzienu darbības lauku, ir vēlams un pat nepieciešams abstrahēties no šīs pozīcijas, objektīvi izvērtējot arī alternatīvus uzskatus. Tādēļ jautājums par doktrīnas būtību, tās izvēli un attīstību gan vācu, gan arī angļu juristu darbos, kaut arī tiesību izpratne ir atšķirīga, tiek bieži analizēts. Ņemot vērā to, ka Latvijas krimināltiesības ir strukturētas pēc romāņu-ģermāņu tiesību saimes principiem, racionālu apsvērumu dēļ doktrīnas būtības meklējumos vēlams izmantot pārējās kontinentālajās Eiropas valstīs dominējošās teorētiskās idejas.

Vārds *doctrina* ir aizgūts no latīņu valodas un burtiskā tulkojumā nozīmē “mācība (mācīšanās)”. Tas izskaidro faktu, ka vācu tiesībās doktrīnas jēdziena apzīmēšanai galvenokārt tiek izmantots vārds *die Rechtslehre*, kas tulkojumā nozīmē

³ Bičkovičs I., Strada-Rozenberga K. Latvijas tiesību doktrīnas nozīme tiesu praksē. No: LU Juridiskās fakultātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences “Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi” rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 27. lpp.

⁴ Osipova S. Juridiskā kultūra Latvijā: vēsturiskās saknes un mūsdienu iezīmes; Āboltiņa S., Pleps J. Tiesību zinātnes loma likumdevēja darbā. No: LU Juridiskās fakultātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences “Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi” rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 49. lpp.; 15.–26. lpp.

“mācība par tiesībām”.⁵ Vienlaikus teorijā ir sastopams arī atšķirīgs uzskats, proti, ka jēdziens saistāms ar grieķu vārdu *doxa*, kas tulkojams kā “viedoklis”.⁶ Pilnīgi iespējams, ka arī šis variants ir patiess, tādēļ ir pieļaujams, ka pats jēdziens, kas mūsdienās kļuvis internacionāls, etimoloģiski varētu būt saistīts gan ar pirmatnējo – grieķu izcelsmi, gan ar otro, daudz plašāk izplatīto latīnisko apzīmējumu.

Ieviešot internacionālu jēdzienu ikdienas aprītē, vienlaikus nepieciešams atrisināt jautājumu par nacionāla apzīmējuma lietojumu. Protams, teorijā ir pieļaujams abu terminu lietojums, iepriekš norobežojot to jēdzienisko nozīmi, tomēr tas ne vienmēr izdodas. Tādēļ starp terminiem “tiesību zinātne” un “doktrīna” izveidojušās jēdzieniskās attiecības ir visnotaļ līdzīgas tām, kuras izveidojušās starp terminu “tiesu prakse” un “judikatūra” lietojumu.

Atbilstoši iepriekš aplūkotojiem viedokļiem ir iespējams izmantot dažādas pieejas arī krimināltiesību doktrīnas izvērtēšanai. Vienu no pieejām raksturo krimināltiesību novietošana tiesību sistēmas centrā, tai pašā laikā pārējās tiesību nozares tiek aplūkotas vien to funkcionālo lomu īstenošanas rakursā. Šīs pieejas trūkums ir tas, ka tā teorētiski iespējama vien starptautiski noslēgtās autoritārās valstīs. No šīs pieejas izriet, ka krimināltiesību doktrīna kā valsts tiesību attīstības virziens ir teorētiski maz iespējama.

Otra pieeja saistīta ar krimināltiesisko nozari raksturojošo zinātnisko uzskatu, attīstības procesu un valsts pozīcijas apzināšanu. Saskaņā ar šo pieeju doktrīna izprotama kā tiesību zinātnes sastāvdaļa, kurai piemīt noteikta struktūra, attīstības vīzija, teorētiskais pamatojums. Zinātnes sasniegumi kļūst par šīs sistēmas neatņemamu sastāvdaļu, nodrošinot racionāli sabalansētu sistēmas eksistenci, savukārt juristu atziņas nodrošina likumu vienveidīgu izpratni un pilnveidošanu. Tādēļ, vērtējot Krimināllikumu saskaņā ar šo pieeju, nepieciešams nosacīti izcelt un izziņāt tās zinātniskās likumsakarības jeb atziņas, kas nodrošina paša likuma attīstību un to, kā mainās normas jēga atkarībā no atšķirīgas teorētiskās pieejas, runājot par tiesību izpratni.

Krimināltiesību doktrīna plašākā nozīmē ir teorētiski praktisks krimināltiesību modeļa eksistences veidols jeb idealizētais tiesiskums. Krimināllikuma normu struktūra un iekšējais saturs ir šīs noteiktās doktrīnas būtība: mainoties sabiedriskajiem, ekonomiskajiem, politiskajiem vai pat ģeopolitiskajiem uzskatiem, mainās arī prasības pret piešķirto tiesību jeb interešu krimināltiesisko aizsardzību. Starptautiskie līgumi, Apvienoto Nāciju Organizācijas konvencijas, Eiropas Savienības direktīvas, Eiropas Padomes rekomendācijas ir tie instrumenti, kas nodrošina demokrātiskas valsts pastāvēšanu, iesakot un korigējot krimināltiesisko normu attīstību.

⁵ Mohr G. Person, Recht und Menschenrecht bei Kant. In: Klein E., Menke C. (Hrsg.). Der Mensch als Person und Rechtsperson. Grundlade der Freiheit. Menschenrechtszentrum der Universität Potsdam. Band 33. Berlin: Berliner Wissenschafts – Verlag, 2011, S. 23–24; Funke A. Allgemeine Rechtslehre als juristische Strukturtheorie. Tübingen: Mohr Sibeck, 2004, S. 8.

⁶ Atwill N. Citēts pēc: Bičkovičs I., Strada-Rozenberga K. Latvijas tiesību doktrīnas nozīme tiesu praksē. No: LU Juridiskās fakultātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences “Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi” rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 28. lpp.; Pattaro E. The Law and the Right. In: Pattaro E. A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2005, p. 204.

Krimināllikuma normu struktūras vispārīgs novērtējums

Juridiskajos darbos paustās krimināltiesiskās idejas ir vien atsevišķu zinātnieku motivēts viedoklis, kas, iegūstot atzinību un pietiekamu atbalstu, kļūst doktrinārs, ietekmējot gan likuma normas satura atklāšanu, gan tiesiskuma attīstību un pat normu jaunradi. Mūsdienās zinātniskie pētījumi pārsvarā orientēti un veltīti normu jaunrades jautājumiem, tomēr ne mazāk svarīga ir normatīvo aktu attīstības likumsakarību izpēte. Šajā rakursā doktrīna uztverama par tiesiskās realitātes, galvenokārt – tās nepilnības vērtējumu. Pamatots un atzīts viedoklis, savukārt, ir priekšnosacījums likuma attīstības koncepcijas izstrādei.

Visā iepriekš aprakstītajā procesā nemainīga paliek viena prasība – par likuma normas uztveri, kurai jāpaliek viennozīmīgai. Šī prasība attiecināma uz ikvienu normu konkrētā normatīvajā aktā, it īpaši, ja tiek vērtēts atsevišķs juridisks institūts. Tādēļ normatīvo aktu vērtējumam jānotiek atbilstoši sistemātiskās pieejas prasībām. Normu viennozīmīga uztvere nebūt nenozīmē, ka to saturs laika gaitā paliek nemainīgs, tas arī nav iespējams, jo mainās sabiedriskās, politiskās intereses, attīstās ekonomiskā situācija valstī, nostiprinās cilvēktiesību ievērošanas principi. Tomēr ir vitāli svarīgi nosacīti noteikt un apzīmēt pozīciju, no kuras skatpunkta tiek vērtēts pats likums. Tādējādi valstī dominējošās krimināltiesiskās atziņas, kuras vieno kopīga attieksme pret likuma normas saturu, pēctecību, metodoloģiju, un tiesiskuma attīstības vīzija ir šīs meklētās krimināltiesiskās doktrīnas kodols.

Pēc tam, kad krimināltiesiskās doktrīnas jēdziens provizoriski ir nodalīts no tiesību zinātnes apzīmējuma, kļūst iespējams analizēt tā unikālo lomu tiesiskuma stiprināšanā, bet galvenais un būtiskākais – rodas iespēja vispārinātā veidā izdibināt un apkopot doktrīnu jeb vadošo krimināltiesisko ideju raksturojošos elementus. Saskaņā ar izceltajiem un izzinātajiem parametriem doktrīnai tiek piešķirts apzīmējums, kas vislabāk raksturo tās būtību, un tas savukārt provizoriskā līmenī ļauj to salīdzināt ar citu valstu vadošajām tiesiskuma garantēšanas idejām.

Dažādu doktrīnu raksturojošo elementu izpēte, to unikālās nozīmes noteikšana, jautājumi par doktrīnu konkurenci, vadošo tiesisko ideju nomaiņu vai teoriju savstarpējo apvienošanu sastopami galvenokārt vācu juristu pētījumos, kuros kā prioritāra ir izvirzīta **konstruktīvā pieeja**. Tādēļ var pievienoties Andreasa Funkes viedoklim, ka tiesības jāsaprot kā strukturēta juridiska doma/teorija. A. Funkes skatījumā, runājot par doktrīnu, vienmēr jāatceras trīs svarīgi komponenti, bez kuru aplūkošanas nav iespējams pilnvērtīgs pētījums – tie precīzi raksturo valstī īstenoto juridisko pieeju. Tādēļ pati doktrīna (vienots juridisks viedoklis, tiesību izpratnes vai attīstības pozīcija, tiesību izpētes metodoloģiju kopums) vienlaikus uztverama kā mācība par normatīvo aktu sistēmu (struktūru) un tieslietu institūcijām, kā dinamiska tiesību teorija, jo tiesiskā doma atrodas nepārtrauktā attīstībā, un kā mācība par tiesisko kārtību (tiesību jaunradi).⁷

Jāatzīst, ka Latvijā, līdzīgi kā lielākajā daļā Eiropas valstu, raksturojot pastāvošo tiesisko domu, nav konstatējama vienota apzīmējuma lietošana. Lielākoties tas izskaidrojams ar to, ka ikkatrā atsevišķā valstī ir izveidojusies sava individuālā tiesiskuma izpratnes pieeja, zināmā mērā tas varētu būt saistīts ar pašas teorijas dinamiskas attīstības principiem, daļēji – ar noteiktā brīdī valstij svarīgākiem uzdevumiem, daļēji – ar juridiskās metodoloģijas niansēm. Tomēr krimināltiesībām pārsvarā piemīt arī tiesību aizsardzības internacionālisms. Šeit vēlams atzīmēt

⁷ Funke A. Allgemeine Rechtslehre als juristische Strukturtheorie. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004, S. 5–6.

Diānas Hamkovas pētījumu par krimināltiesību globalizācijas procesiem un kriminālsodu, kurā objektīvi un detalizēti tiek pamatots starptautisko tiesību aspekts Krimināllikuma uzbūvē.⁸

Mūsdienu krimināltiesības ir izprotamas ne vien kā katras nacionālās valsts individuāla pozīcija attiecībā pret noziegumu un sodu, bet arī kā starptautiskā līmenī panākta un deklarēta dalībvalstu vienota attieksme pret krimināli sodāmām darbībām. Likumdevēju centieni pēc iespējas ātrāk implementēt ANO konvencijas, Eiropas Savienības direktīvas un Eiropas Padomes lēmumus nacionālo valstu kriminālkodeksos noved pie likuma grozījumu skaita pieauguma, tomēr arī šajā procesā gribētos nodalīt nepieciešamos labojumus no informatīva rakstura labojumiem, kas vien daļēji atspoguļo valsts normatīvajos aktos starptautiskā līmenī piemērojamu regulējumu. Tādējādi arvien aktuāls, bet pēdējā laikā, varētu pat teikt, centrālais jautājums ir par normu kolīzijas nepieļaušanu.

Krimināltiesības līdzīgi kā ikviena tiesību nozare sastāv no vairākiem patstāvīgiem juridiskiem institūtiem ar stingri noteiktu iekšējo un ārējo normu hierarhiju, kura izslēdz un nepieļauj situācijas vairākkārtēju reglamentēšanu. Šī teorētiskā nostādne ļauj starptautiskos līgumus uztvert kā daļu no krimināltiesībām ne vien gadījumos, kad konstruētas jaunas normas, bet arī normu piemērošanas gaitā, kad nepieciešams noskaidrot attiecīgā jēdziena nozīmi. Starptautiskie līgumi ļauj valstīm pašām izveidot pietiekami stabilu, pārskatāmu, bet savstarpēji līdzīgu tiesisko kārtību ar kopīgi atzītām un aizsargājamām vērtībām.

Vācijā likumdevējs likumā apzināti izvairās sniegt soda mērķa un jēgas reglamentāciju. Līdz ar to tiesneši pamatojas uz doktrinārām atziņām, kas ietilpst visaptverošā jeb kompleksā teorijā (*Vereinigungstheorie*), paredzot soda mērķa tīšu izvirzīšanu un tā pamatošanas nepieciešamību izlemjamajā lietā, – tas sasniedzams ar loģiski un sistēmiski izklāstītām, sniegtām atziņām, motivējot un pierādot tā pareizību taisnīga regulējuma nodrošinājumā.⁹ Turpretī Latvijā likumdevējs cenšas konfliktsituācijas atrisināt ar pietiekami precīzām normām, kurām nebūtu nepieciešama komplicēta interpretācija.

Eiropas tiesību izpratnē ievērojamu vietu ieņem Norberta Horna atziņas par taisnīguma meklējumiem likumdošanā un tiesību piemērošanā. Pēc profesora domām, ir nepieciešams atcerēties, ka 18. un 19. gadsimtā problēmu par to, kā novērst patvaļīgu tiesneša rīcību, mēģināja risināt tādējādi, ka tiesneši savā darbībā ir ierobežoti ar iespējami precīzi formulētu likumu, kuru tiesnesis, īpaši neiedziļinoties, varēja piemērot konkrētam gadījumam. Tiesneša personiskā atbildība šai gadījumā ir visai minimāla: tiesisko taisnību meklējošās personas iespējamā vilšanās viņu neskars, bet būs vērsta pret likumdevēju. Tomēr mūsdienu tiesību sistēmai ir raksturīga daudzveidīga sasaiste starp pozitīvajām tiesībām un vispārīgajām taisnīguma prasībām.¹⁰

Attāla līdzība starp N. Horna aprakstīto 19. gadsimta situāciju un mūsdienu reālajām ir saskatāma, jo nav neviena cilvēka, kurš negribētu stabilu likumu ar viegli uztveramām normām. Jāņem vērā, ka ikkatrs likums un tiesību norma, kā atzīmē Edgars Melķis, ir pieņemta konkrētos vēsturiskos apstākļos, kuros

⁸ Hamkova D. Krimināltiesību globalizācijas procesi un kriminālsods. No: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. LU 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 359.–367. lpp.

⁹ Šefers G. Citēts pēc: Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. Москва: ТК Велби, Проспект, 2006, с. 326.

¹⁰ Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. Likums un Tiesības, 2000. Nr. 12, 358.–359. lpp.

meklējama normas pieņemšanas nepieciešamība.¹¹ Šī atziņa ir būtiska, vērtējot Krimināllikuma struktūru, kas ir veidota uz dialektiskā materiālisma pamata. Formālisms ir pamats krimināltiesību normas eksistencei, bet šo nosacījumu nedrīkst pozicionēt ar taisnīguma izpratni.¹² Likuma stabilitāti nodrošina nevis precīzs, vairākkārt grozīts regulējums, kas galvenokārt raksturo Krimināllikuma Sevišķo daļu, bet gan ilgtspējīgas, pietiekami elastīgas normas, kas iekļaujamas Krimināllikuma Vispārīgajā daļā. Tieši šī iemesla dēļ Krimināllikumā, tāpat kā citos likumos, tiek lietoti termini ar dažādu abstrakcijas pakāpi. Jo vispārīgāki ir šie termini, jo sarežģītāks kļūst tiesību normas interpretācijas process.¹³

Krimināllikuma reforma un krimināltiesisko normu satura vērtējums teorētisko pieeju kontekstā

Krimināllikums, kas tika pieņemts 1998. gada 17. jūnijā un ir spēkā kopš 1999. gada 1. aprīļa, līdz šim ir grozīts apmēram piecdesmit reizes, bet jaunu normu izstrādes process arvien ir aktīvā dinamiskā attīstības fāzē. Nepieciešamība veikt grozījumus ir neapstrīdama, norma un pat vēlama likuma attīstības sastāvdaļa, tā veicina krimināltiesību sistēmas stabilitāti, sekmē viennozīmīgu attieksmi un tiešu regulējuma atbilstību sabiedrības attīstībai, tomēr grozījumu regularitāte, kurai pakļauts Krimināllikums, līdztekus aktualizē jautājumu par krimināltiesību doktrīnas elementu pastāvīgumu.

Racionāla attieksme krimināltiesisko normu modelēšanā ir nepieciešams un būtisks elements, kas realizējams, izmantojot tiesību zinātnē atzītu juridisko metodoloģiju. Juridiskās metodoloģijas aprobācija ir noteiktas doktrīnas zinātniski teorētisks uzdevums, kas nodrošina tiesiskās kārtības kvintesenci. Ikviena normatīvā akta modernizācijā ir jāievēro arī vispārējās jaunu normu izstrādes prasības, tādas kā – neiekļaut vienā likumā normas ar atšķirīgām juridiskajām konstruktīvajām īpašībām, kuru interpretācijai tiek izmantotas dažādas tulkošanas metodes, nelietot jaunus abstraktus jēdzienus vai jēdzienus ar vairākām nozīmēm, nepieļaut tiesiskā regulējuma atkārtošanos jeb normas dublēšanu u. tml. Tomēr krimināltiesību doktrīna ir vairāk nekā juridisko metožu kopums, tā ietver arī personas subjektīvo kritēriju, kas izpaužas likumprojekta izstrādes stadijā, likumprojekta virzībā un normu pieņemšanas argumentācijā, kā arī likuma piemērošanā.

Tiesību norma, kā precīzi formulējis E. Meļķis, lai cik nepieciešama tā būtu, pati par sevi stihiski nepārvēršas tiesiskajā realitātē. Savu regulējošo uzdevumu norma nespētu pildīt arī tad, ja tā vienkārši prasītu likumdevēja gribas ievērošanu. Norma kā regulējums nepavēl un neaizliedz. Tā tikai norāda “domāto” rīcības virzienu uz tiesību “ideju”. Starp normu un realitāti vienmēr atrodas tiesību normu piemērotājs jeb tiesību iedzīvīnātājs. Vienīgi normas piemērotāja apzinātas, mērķtiecīgas un likumīgas darbības rezultātā tiesību normas kļūst par realitāti.¹⁴

Tiesiskās kārtības izveidošana ir cieši saistīta ar likumdevēja formulētu tiesiskuma vīziju, kas atklājas un ir saskatāma likumprojekta, kā arī atsevišķas normas

¹¹ Meļķis E. Tiesību normu iztulkošana. Likums un Tiesības, 2000. Nr. 9, 282. lpp.

¹² Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. Likums un Tiesības, 1999. Nr. 1, 16.–18. lpp.

¹³ Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. Jurista Vārds, 2010. 19. oktobris, Nr. 42, 10. lpp.

¹⁴ Meļķis E. Juridiskās mācības un tiesību normas piemērošanas metodoloģijas jēdziens un nozīme. No: Juridiskās metodes pamati: 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rakstu krājums *Dr. habil. iur.* Edgara Meļķiša zinātniskā redakcijā. Rīga: Ratio iuris, 2003, 6.–7. lpp.

virzības argumentēšanā. Krimināllikuma grozījumu skaita pieaugumu nevajadzētu saistīt vien ar likumdevēja vēlmēm izveidot jaunu efektīvu kārtību ar skaidrām normām; likumu grozījumi ir saistāmi ar dzīves reālijām, ar valstī notiekošajiem sabiedriskajiem procesiem, ar ekonomisko izaugsmi, ar uzņemto saistību izpildi u. tml. Tādēļ par vienu no uzdevumiem, veicot Krimināllikuma modernizāciju pēdējo desmit gadu laikā, kļuvusi nepieciešamība izveidot regulējumu, kas integrē valsts tiesības Eiropas Savienības tiesību sistēmā. Katra izstrādātā grozījumu likumprojekta argumentācija ietver sevī tiešu norādi uz integrēšanas procesa nepieciešamību, kaut gan dažkārt nav īsti skaidrs, kādā veidā šī integrēšana izpaudīsies. Pēc Lisabonas līguma parakstīšanas, 2015. gadā sākumā iegūstot Eiropas Savienības Padomes prezidējošās valsts statusu ar tiesībām noteikt ES Padomes darba kārtību un vadīt ES Padomes darbu, mūsu valsts pēc būtības ir kļuvusi par orientieri ikvienai ES valstij gan tiesiskuma izpratnē, gan juridisko metožu attīstībā un normatīvo aktu izstrādē, gan arī cilvēktiesību nodrošinājuma un ievērošanas jautājumu ziņā. Tādējādi par prioritāti likumu modernizācijā šajā laika posmā izvirzāma nevis racionāla vai atsevišķā mērķa doktrīna, bet tieši iepriekš pieminētā konstruktīvās pieejas teorija.

Runājot par Krimināllikuma darbības laiku, nevar neizdalīt divus nozīmīgus likuma attīstības etapus, kurus nošķir 2012. gadā 13. decembrī Saeimā pieņemtais likums "Grozījumi Krimināllikumā".¹⁵ Saskaņā ar šo likumu būtiski tiek mainīta vispārīgā soda noteikšanas kārtība, sodu daudzums un apmērs, noziedzīgā nodarījuma smaguma izvērtējums, kā arī tiek veikti grozījumi atbildību mīkstinošo un pastiprinošo apstākļu klāstā un precizēta to nozīme. Attiecībā uz iepriekš minēto viens no grozījumu galvenajiem iniciatoriem un likumprojekta virzītājiem, Andrejs Judins, ir secinājis: ņemot vērā grozījumu apjomu ar jauno tiesību normu saturu, ir pamats uzskatīt, ka 2013. gada 1. aprīlī stājusies spēkā 1998. gadā pieņemtā Krimināllikuma jaunā redakcija.¹⁶ Lai arī likumā ir ieviesti jauninājumi, kas kopumā vērtējami pozitīvi, tomēr arvien biežāk juridiskajā literatūrā sastopams viedoklis, ka pēc apjomīgajiem grozījumiem Krimināllikumā soda noteikšanas ziņā laika gaitā nekas nav mainījies,¹⁷ apstiprinājums tam atrodams arī plašos pētījumos par tiesu praksi.¹⁸

Jāizteic pieņēmums, ka soda noteikšanu regulējošās Krimināllikuma normas arī pēc kardinālajiem likuma grozījumiem vēl joprojām tiek dažādi uztvertas/interpretētas, tādēļ arī nevienādi piemērotas. Izvērtējot juridisko metodoloģiju, jāsecina, ka īstais aplūkoto problēmu cēlonis atrodams ne vien normas formulējumā vai tās konstrukcijā, bet galvenokārt krimināltiesību doktrīnā. Jebkurš likums ir objektīvi nepilnīgs,¹⁹ un, lai cik precīzs nebūtu normu formulējums, to efektivitāti

¹⁵ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. decembris, Nr. 202.

¹⁶ Judins A. Kriminālsods nav valsts atbildība par izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Jurista Vārds, 2013. 19. marts, Nr. 11, 6. lpp.

¹⁷ Judins A. Izvairšanās no nodokļu nomaksas: vai piespriežamie sodi ir taisnīgi un samērīgi. Jurista Vārds, 2013. 15. oktobris, Nr. 42, 10.–14. lpp.; Liholaja V. Par sodu taisnīgumu un samērīgumu. Jurista Vārds, 2014. 11. februāris, Nr. 6, 11. lpp.; Maizītis J. Soda politika un vienkāršotie procesi. No: Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika: LU 72. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 264. lpp.

¹⁸ Tiesu prakse kriminālietās par cilvēku tirdzniecību. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Rīga, 2014. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojs/kriminaltiesibas/> [aplūkots 2015. gada 10. martā].

¹⁹ Rezevska D. Vispārējie tiesību principi kā demokrātiskas tiesiskas valsts tiesību normas. No: starptautiskās zinātniskās konferences "Valsts un tiesību aktuālās problēmas" zinātnisko rakstu krājums. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds "Saulē", 2011, 25. lpp.

vienmēr ierobežos laiks un piemērotāju subjektīvais faktors.²⁰ Doktrīna ir ceļš likuma nepilnību nolīdzināšanai, tā nosaka un konkretizē juridisko paņēmieni lietojumu, lai nodrošinātu normas ilglaicīgu piemērošanu mainīgajos sabiedriski politiskajos un ekonomiskajos procesos valstī.

Norma pārtop par tiesisko realitāti nevis brīdī, kad tā tiek iekļauta likumā, bet brīdī, kad tā tiek piemērota. Ņemot vērā plašus zinātniskos pētījumus, jāatzīst fakts, ka jautājumi par tiesiskā regulējuma efektivitāti, spēkā esošās normas iedarbīgumu, kā arī par krimināltiesību normu jaunrades procesu Krimināllikuma darbības laikā arvien ir tiesību zinātnes uzmanības centrā. Atskatoties uz ievērojamiem juridiskās zinātnes sasniegumiem, nevar nepievērst uzmanību aptuveni pirms sešiem gadiem izteiktajam Ineses Nikuļcevas viedoklim par likumu un tā grozījumiem, tas kļuvis par savdabīgu orientieri, novērtējot piemērotāju pozīciju attiecībā pret izmaiņām likuma regulējumā. I. Nikuļceva atzīmē vairākus būtiskus momentus, kas aplūkojami saistībā ar krimināltiesību doktrīnu. Par vienu no svarīgākajām idejām ir izvirzāms likumu stabilitātes aspekts. Stabili likumi ir liela vērtība, tie ekonomē valsts resursus, veicina iedzīvotāju uzticēšanos valstij, un tas kopumā sabiedrībā rada stabilitātes sajūtu.²¹ Šim apgalvojumam nevar nepievienoties, to pārliecinoši apliecina arī Aivara Niedres un Valentijas Liholajas pētījumi par Krimināllikuma redakcijas apjomiem. Īpaši tiek izcelta doma, ka “Latvijas tiesību zinātne “netiek līdzī likumdevējam””.²²

Saistībā ar iepriekš minēto apgalvojumu ir vērts atgādināt, ka tiesību zinātnes uzdevums (attiecībā uz doktrīnas definējumu) ir ne vien kārtējo reizi pagūt racionāli pamatot grozījumu veikšanu un izskaidrot jaunās normas saturu, bet gan paredzēt normas attīstību, vienlaikus izvirzot formāliem likuma grozījumiem alternatīvas iespējas. Vismazākā alternatīvo variantu iespējamība ir, ja pastāv pozitīvisma tiesību doktrīna, kurā par primāro mērķi tiek izvirzītas stingras, precīzas un iekšēji sakārtotas normas. Mūsdienu doktrīnas normu attīstību aplūko, gan vienlīdz pieļaujot to grozīšanu, gan arī izmantojot faktisku tiesību tālākveidošanu, kad notiek normas pilnveidošana bez tās formas izmaiņām.²³

Krimināltiesību sistēmas sakārtotība un funkcionēšanas efektivitāte lielā mērā ir atkarīga arī no tiesiskā regulējuma pastāvīguma. Saistībā ar iepriekš minēto pieņēmumu I. Nikuļceva, A. Niedre un daudzi citi cienijami krimināltiesību eksperti gandrīz vienbalsīgi norāda, ka “redakcionālu iemeslu dēļ nav jāgroza likumi”.²⁴ Faktiski likuma sakārtošana rada vien papilddarbu likumdevējam, bet izmaiņas nedz normu izpratnē, nedz to piemērošanā šajā situācijā nav saskatāmas. Saskaņā ar oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma²⁵ nosacījumiem Tieslietu ministrija nodrošina savlaicīgu normatīvo aktu sistematizēšanu oficiālajā tīmekļa vietnē www.likumi.lv. Visa informācija par likumu grozījumiem ir brīvi un bez maksas pieejama elektroniskā formātā ikvienam interneta lietotājam Latvijas

²⁰ Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 6. neu bearbeitete Auflage. Berlin: Springer, 1995, S. 439–448.

²¹ Nikuļceva I. Likums un tā grozījumi. Jurista Vārds, 2008. 8. aprīlis, Nr. 14, 2.–3. lpp.

²² Liholaja V. Uz Krimināllikuma desmitgadi atskatoties (II). Jurista Vārds, 2009. 1. decembris, Nr. 48, 10. lpp.

²³ Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana. No: Juridiskās metodes pamati: 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rakstu krājums *Dr. habil. iur.* Edgara Meļķiņa zinātniskā redakcijā. Rīga: Ratio iuris, 2003, 126.–205. lpp.

²⁴ Niedre A. Redakcionālu iemeslu dēļ nav jāgroza likumi. Jurista Vārds, 2008. 8. aprīlis, Nr. 14, 7. lpp.

²⁵ Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 20. jūnijs, Nr. 96.

Republikas oficiālajā izdevumā "Latvijas Vēstnesis".²⁶ Tādēļ tīmekļa vietnē gan laikus tiek sakārtoti normatīvie akti, gan iekļautas tiesas norādes uz tiesību akta anotāciju, tiesu nolēmumiem un atsevišķos gadījumos – pat uz atzīstamiem zinātniskiem komentāriem. Likums pēdējo desmitgažu laikā no klasiskā papīra formāta, visticamāk – neatgriezeniski, pārtop digitālā formā, un vienīgi ar to turpmāk normu piemērotājiem būs jāstrādā.

Daudz lielāku satraukumu rada normu strukturālās jeb formas izmaiņas, kad likumdevējs cenšas iedzīvināt jaunu tiesisko regulējumu. Šajā gadījumā doktrīna pilda mediatora jeb ceļveža funkciju, nodrošinot mērķtiecīgu, bet mērenu pāreju uz jaunu tiesisku kārtību. Pārejas periodā īpaši svarīgi ievērot normu sistēmas sakārtošanas likumsakarības. Tāpat nav vēlama tiesiskā regulējuma radišana un piesaistīšana vienai sabiedrībā noteiktā bridī aktuālai problēmai, pienācīgi neizvērtējot šīs konstrukcijas ietekmi uz pārējām spēkā esošajām normām. Aplūkojot Krimināllikumu kopsakarībā ar pieminēto mērķa doktrīnu, ir lietderīgi izcelt un izvērtēt spēkā esošo vispārīgo normu atšķirīgās konstrukcijas. Formas ziņā par vienu no komplicētākajām normām jāuzskata pats jaunākais atbildību pastiprinošais apstāklis, kas paredz atbildības pakāpes palielinājumu gadījumos, ja "noziedzīgs nodarījums, kas saistīts ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, vai noziedzīgs nodarījums pret tikumību un dzimumneaizskaramību izdarīts pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir pirmajā vai otrajā radniecības pakāpē, vai pret laulāto vai bijušo laulāto, vai pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir vai ir bijis neregistrētās laulāto attiecībās, vai pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājam ir kopīga (nedalīta) saimniecība" (48. panta pirmās daļas 15. punkts).²⁷

Kaut arī šis pastiprinošais apstāklis nostiprināts Krimināllikumā vien ar 2010. gada 10. oktobrī izdarītajiem grozījumiem, tomēr jau 2014. gada 15. maijā tas ir papildināts ar nosacījumu, ka tam piemīt pastiprinoša nozīme "noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību".²⁸ Vērtējot normu, nevar nepamanīt formas strukturālo nesaderību ar citiem Krimināllikuma 48. panta pirmajā daļā reglamentētajiem atbildību pastiprinošajiem apstākļiem, jo aplūkojamo apstākli atbilstoši normas konstrukcijā ietvertajiem kritērijiem ir iespējams piemērot vien atsevišķos noziedzīgos nodarījumos. Turklāt, sākot ar 2014. gada 15. maiju, apstāklis sevī ietver pavisam atšķirīgus nodarījumu klasifikācijas pamatus: pirmais kritērijs saistīts ar noziedzīga nodarījuma raksturu, taču otrs kritērijs attiecas uz apdraudēto interešu aizsardzību jeb Krimināllikuma XVI nodaļu (noziedzīga nodarījuma grupas objekts). Šajā sarežģītajā normu konstrukcijā tiek pārkāpts formālās loģikas likums, jo klasifikācijas pamatam jābūt kopīgam. Apstākļa darbības lauka palielināšanai pietiktu vien ar klasifikācijas kritēriju izslēgšanu no normas; bet kopumā analizējamais apstāklis nepārprotami dublē Krimināllikuma 48. panta pirmās daļas 7. punktā nostiprināto vispārināto atbildību pastiprinošo apstākļa būtību.

Lai arī, pamatojoties uz Igaunijas piemēru, atsevišķi eksperti centušies ieviest valstī partnerattiecību normatīvo regulējumu,²⁹ vēl joprojām diskutabls paliek

²⁶ Latvijas Vēstnesis. Latvijas Republikas oficiālais izdevums. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/> [aplūkots 2015. gada 10. martā].

²⁷ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2010. 10. novembris, Nr. 178.

²⁸ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 31. maijs, Nr. 105.

²⁹ Sk.: likumprojekts Nr. 17/Lp12 "Grozījumi Civillikumā". Priekšlikumu tabula Juridiskās komisijas sēdei 24.02.2015. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/14196B6457D4DDE1C2257DF1003D4554?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 10. martā].

nereģistrēto laulāto attiecību definējums, kā arī šādu attiecību pierādīšanas un atzīšanas process – tas vispār nav skaidrots nevienā likumā.

Atšķirīga pieeja normu konstrukcijas uzbūvē ir vērojama arī cita Krimināllikumā reglamentēta vispārīgā atbildība: ja “noziedzīgs nodarījums izdarīts rasistisku, nacionālu, etnisku vai reliģisku motīvu dēļ”. Saskaņā ar N. Horna uzskatiem par *slēgta un atvērtā tipa* normu konstrukcijām³⁰ būtu secināms, ka vispārīgā norma ir pietiekami precīza un tās tālākveidošana nav iespējama, turpretī konkrētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīme pēc darbības lauka ir daudz plašāka, jo to iespējams interpretēt atbilstoši teorijā iekļautajām jaunākajām atziņām. Krimināllikuma 149.¹ panta pirmajā daļā paredzēta kriminālatbildības iestāšanās par diskrimināciju rasu, nacionālās, etniskās vai reliģiskās piederības dēļ vai par cita veida diskriminācijas aizlieguma pārkāpšanu, ja ar to radīts būtisks kaitējums, savukārt Krimināllikuma 150. panta pirmā daļa noteic, ka kriminālatbildība iestājas par darbību, kas vērsta uz naida vai nesaticības izraisīšanu atkarībā no personas dzimuma, vecuma, invaliditātes vai jebkuru citū pazīmju dēļ, ja ar to radīts būtisks kaitējums. Jāsecina, ka šāds atšķirīgs skaidrojums starp vispārīgo apstākli un konkrēta noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmi lielā mērā apgrūtina apstākļa izpratni un rada šaubas par tā ilglaicīgu piemērošanu, pat ņemot vērā faktu, ka grozījumi iekļauti Krimināllikumā vien 2014. gada 25. septembrī.

Pat šķietami precīzā un skaidrā formulējumā dažu jēdzienu noskaidrošana ir atkarīga no doktrīnā noteiktajām interpretācijas robežām. Piemēram, reliģijas jēdzienu iespējams noteikt, pamatojoties uz valstī spēkā esošajam normām, saistot to ar Civillikumā atzītajām reliģiskajām konfesijām un ateisma jēdzienu, vai arī to iespējams aplūkot paplašināti saistībā ar pasaulē sastopamajiem reliģiju veidiem vai pat ar jaunizveidotajām pasaules uztveres kustībām, galvenokārt meklējot pamatu vārda etimoloģiskajā nozīmē.

Darba rezumējumā jāpievērš uzmanība tam, ka Krimināllikuma normu formāla izpratne un precīzu normu konstruēšana aktualizē jautājumu par analogijas metodes izmantošanu. Krimināllikuma 1. panta ceturtajā daļā ir nostiprināts, ka “nodarījumu nevar atzīt par noziedzīgu, likumu piemērojot pēc analogijas”. Tomēr, ja vispārīgo normu formulējums kļūst precīzs, analogija kā likuma robu aizpildīšanas paņēmieni būs sastopama arī krimināltiesībās, piemēram, tas tiek atļauts Dānijas kriminālkodeksā.³¹ Krimināllikumā jēdzienu izskaidrošanas process neredzi cieši saistīts ar nepieciešamību izmantot analogijas metodi. Piemēram, likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 24.¹ pantā ir iekļauts spīdzināšanas definējums, ar ko saprot “apzinātu vairākkārtēju vai ilgstošu personas darbību vai bezdarbību, nodarot citai personai stipras fiziskas sāpes vai psihiskas ciešanas, vai apzinātu vienreizēju personas darbību vai bezdarbību, sagādājot citai personai stipras fiziskas vai psihiskas ciešanas, lai ietekmētu tās apziņu vai gribu”.³² Pēc šī definējuma spīdzināt teorētiski ir iespējams vienīgi personu, tomēr Krimināllikuma 230. panta pirmajā daļā paredzēta kriminālatbildības iestāšanās par “dzīvnieka spīdzināšanu”.

³⁰ Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. Likums un Tiesības, 2000. Nr. 12, 358. lpp.

³¹ Bekendtgørelse af straffeloven. Pieejams: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=152827> [aplūkots 2015. gada 10. martā].

³² Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 4. novembris, Nr. 331/332.

Kopsavilkums

1. Valstī dominējošās krimināltiesiskās atziņas, kuras vieno kopēja attieksme pret likuma normas saturu, pēctecību, metodoloģiju, un tiesiskuma attīstības vīzija ir krimināltiesiskās doktrīnas kodols. Krimināltiesību doktrīna plašākā nozīmē ir teorētiski praktisks krimināltiesību modeļa eksistences veidols jeb idealizētais tiesiskums.
2. Doktrīna – ceļš likuma nepilnību nolīdzināšanai, tā nosaka un konkrētīzē juridisko paņēmieni lietojumu, lai nodrošinātu normas ilglaicīgu piemērošanu.
3. Tiesiskās kārtības izveidošana ir cieši saistīta ar likumdevēja noformulētu tiesiskuma vīziju, kas tiek atklāta un ir saskatāma likumprojekta, kā arī atsevišķas normas virzības argumentēšanā. Savukārt likumu modernizācija un to normu turpmākā interpretācija ir saistāma ar konstruktīvās pieejas teoriju.
4. Mūsdienu krimināltiesību veidošana ir atkarīga no pasaulē notiekošajiem globalizācijas procesiem, kas ietekmē krimināltiesiskās domas jeb doktrīnas attīstību. Tādējādi doktrīna vienlaikus ir arī dalībvalstu starptautiskā līmenī sasniegta un deklarēta vienota attieksme pret krimināli sodāmām darbībām.

NORMU KONKURENCE UN NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU IDEĀLĀ KOPĪBA

COLLISION OF NORMS AND CONCEPTUAL AGGREGATION OF CRIMINAL OFFENCES

Uldis Krastiņš, Dr. habil. iur.

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

Collision of the Criminal Law norms and aggregation of criminal offences are independent institutions of criminal legislation, which cannot exist simultaneously within the same criminal offence. The legal consequences are also different. A criminal offence should be qualified only on the basis of the collided norms. At least two criminal offences constituting the aggregation should be instead qualified as a separate criminal offence each. Collision of norms in multiple constituent elements may constitute a conceptual aggregation of criminal offences – if the harmful effects in the collided norm have to be punished to a greater measure than in the complex one.

Atslēgvārdi: Krimināllikums, noziedzīgs nodarījums, nodarījumu ideālā kopība, salikts sastāvs, normu konkurence, nodarījumu kvalifikācija.

Keywords: The Criminal Law, criminal offence (*corpus delicti*), conceptual aggregation of criminal offences, collision of norms, completed criminal offence, qualification of criminal offence).

Krimināltiesību normu konkurence un noziedzīgu nodarījumu kopība ir divi patstāvīgi krimināltiesību institūti. Kopīgs šiem institūtiem ir tas, ka abos gadījumos, lai kvalificētu personas izdarīto prettiesisko darbību vai pieļauto bezdarbību, ir jāizvērtē vismaz divas Krimināllikuma Sevišķās daļas normas, bet juridiskais risinājums, kas izpaužas noziedzīga nodarījuma kvalifikācijā, ir atšķirīgs.

Normu konkurence un noziedzīgu nodarījumu kopība savstarpēji izslēdz viena otru vienā un tajā pašā noziedzīgā nodarījumā. Reglamentējot vienu no normu konkurences gadījumiem, Krimināllikuma (turpmāk arī – KL) 26. panta piektajā daļā pateikts: ja viens noziedzīgs nodarījums atbilst šā likuma Sevišķajā daļā paredzētajai vispārējai un speciālai normai, tad noziedzīgu nodarījumu kopība neveidojas un kriminālatbildība iestājas tikai saskaņā ar speciālo normu.¹

Īpaša problēma ir saistīta ar noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības norobežošanu no normu konkurences gadījuma, kas veidojas, konkurējot šaurāka satura normai ar plašāka satura normu. Risinājums ir meklējams normu konkurences un noziedzīgu nodarījumu kopības satura atšķirībās un juridiskajā novērtējumā.

---

¹ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. decembris, Nr. 202.

Lai izdarītu pareizus secinājumus šajā jomā, ir jāanalizē normu konkurences vispārējās nostādnes un konkrētie konkurences veidi, kā arī noziedzīgu nodarījumu kopības institūta pazīmes.

Normu konkurence veidojas tādos gadījumos, kad kādas personas izdarīts viens noziedzīgs nodarījums atbilst vairākiem noziedzīga nodarījuma sastāviem, kas paredzēti Krimināllikuma Sevišķās daļas dažādos pantos vai to daļās (punktos), no kuriem jāizvēlas viens, kas vispilnīgāk atbilst radītajam kaitējumam, jo ir izdarīts tikai viens noziedzīgs nodarījums.

Normu konkurences kopējā pazīme ir tāda, ka konkurenci veidojošie Krimināllikuma Sevišķās daļas panti vai pantu daļas (punkti) paredz atbildību par vienu un to pašu prettiesisko darbību vai bezdarbības aktu, bet viena no normām pilnīgāk izsaka konkrētā noziedzīgā nodarījuma saturu vai izceļ kādu tā daļu, paredzot atbilstošu sankciju. Krimināltiesību normu konkurences gadījumos konkurējošo normu apjoms kaut kādā mērā sakrīt.

Ja pastāv normu konkurence, noziedzīgais nodarījums jākvalificē saskaņā tikai ar vienu no konkurējošām krimināltiesību normām neatkarīgi no normu konkurences veida.

Noziedzīgu nodarījumu kopību veido vienas personas izdarīta darbība vai bezdarbības akts (ideālās kopības gadījumā) vai vairāki savstarpēji nesaistīti nodarījumi (reālās kopības gadījumā), kas atbilst divu vai vairāku noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm. Katrs no noziedzīgajiem nodarījumiem, kas veido reālo vai ideālo nodarījumu kopību, ir jākvalificē kā atsevišķs patstāvīgs noziedzīgs nodarījums.

Noziedzīgu nodarījumu reālo kopību veido personas izdarīti divi vai vairāki savstarpēji nesaistīti nodarījumi, kas atbilst vairāku noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm (KL 26. panta trešā daļa).

Personas izdarīts nodarījums, kas atbilst vairāku dažādu savstarpēji saistītu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm, veido noziedzīgo nodarījumu ideālo kopību (KL 26. panta otrā daļa). Nodarījumu savstarpējā saistība izpaužas tajā apstākļi, ka tie radušies vienas un tās pašas darbības vai bezdarbības akta rezultātā.

Tātad noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība veidojas tādos gadījumos, kad viena un tā pati persona ar savu prettiesisko darbību (bezdarbību) vai ar savstarpēji saistītām darbībām vienā un tajā pašā izdarīšanas procesā izdara vismaz divus patstāvīgus noziedzīgus nodarījumus, kas pēc savām objektīvajām pazīmēm nesakrīt.

Par klasisku piemēru var uzskatīt mācību literatūrā minēto gadījumu, kad izvarošanas laikā vainīgais cietušo ir inficējis ar seksuāli transmisīvu slimību (KL 159. panta attiecīgā daļa un KL 134. pants).² Citos gadījumos noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība veidojas sarežģītākos apstākļos.

Principā noziedzīgu nodarījumu ideālai kopībai raksturīgi, ka personas sāktā noziedzīgā darbība vērsta uz viena mērķa sasniegšanu, bet šīs darbības realizācijas procesā viņas vainas dēļ rodas kādas citas kaitīgās sekas, kuras neaptver viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes.

Tas nozīmē, ka sākotnēji personai bijis nodoms sasniegt vienu rezultātu, bet šī nodoma realizācija izraisījusi citas atšķirīgas kaitīgās sekas (citu rezultātu), kas bieži vien ir smagākas par sākotnēji gribētajām vai pieļautajām kaitīgajām sekām. Tādos gadījumos parasti tiek apdraudētas atšķirīgas intereses (nodarījuma objekti)

² Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 275. lpp.

un personas subjektīvā attieksme pret šādām sekām var izpausties gan nodoma, gan neuzmanības formā.

Tiesu praksē ir aprobēts noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības gadījums, kad persona, izdarot slepkavību vairāku personu dzīvībai bīstamā veidā, nogalina personu, kuru tā gribējusi nonāvēt, bet tajā pašā laikā ir tiši nodarījusi smagu miesas bojājumu citai personai, kuras dzīvība ir bijusi apdraudēta tādā pašā veidā un tādiem līdzekļiem, kas izmantoti pirmās personas nogalināšanā (smags miesas bojājums izdarīts veselībai bīstamā veidā). Vainīgās personas izdarītais jākvalificē kā noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības gadījums saskaņā ar KL 117. panta 3. punktu un KL 125. panta otrās daļas 3. punktu.³

Ar krimināltiesību normu konkurenci noziedzīgu nodarījumu ideālai kopībai saistība var veidoties salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos.

Salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu veido darbība vai bezdarbība, kas izraisījusi kaitīgās sekas. Atbildība par to var būt paredzēta vienā panta daļā: vienkāršs salikts sastāvs, piemēram, nelikumīgas medības, ja ar to radīts būtisks kaitējums (KL 112. panta otrā daļa), vai arī kaitīgās sekas var veidot kādu noziedzīgu nodarījumu kvalificējošo pazīmi – komplicēts salikts sastāvs, piemēram, aborta neatļauta izdarīšana, ja tā izraisījusi cietušās nāvi vai smagu miesas bojājumu (KL 135. panta ceturtdaļa).

Lai pilnīgāk izprastu normu konkurenci un noziedzīgu nodarījumu kopības atšķirīgo juridisko risinājumu, jāpaskaidro pie atsevišķiem normu konkurenci gadījumiem, pie nosacījumiem, kura no konkurējošām normām ir jāizvēlas, kvalificējot konkrēto noziedzīgu nodarījumu, kā arī ne mazāk svarīgi ir novilkt šķirtni starp normas daļas un veselas normas konkurenci un noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību saistībā ar salikta sastāva noziedzīgiem nodarījumiem.

Samērā bieži Krimināllikumā sastopamies ar vispārējās un speciālās normas konkurenci gadījumiem. Tas nozīmē, ka Krimināllikuma Sevišķajā daļā ir normas, kuras pēc savām objektīvajām un subjektīvajām pazīmēm sakrīt. Tomēr vienā no tām ir dots vairāk apkopojošs noziedzīga nodarījuma sastāva apraksts, bet citā normā ir izdalīta kāda konkrēta darbība vai bezdarbības akts, par kura izdarīšanu likumdevējs pastiprinājis (piemēram, KL 318. pants – dienesta stāvokļa ļaunprātīga izmantošana un KL 320. pants – kukuļņemšana) vai mīkstinajis atbildību (piemēram, KL 116. pants – slepkavība un KL 119. pants – jaundzimuša bērna slepkavība).

Vispārējās un speciālās normas konkurenci gadījumos vispārējā norma aptver visas atsevišķi konkurējošās normas. Speciālās normas ir vispārējās normas paveidi jeb vispārējās normas konkrēti gadījumi. Tādos gadījumos priekšroka dodama speciālajai normai, jo citādi nav jēgas izdalīt īpašu normu.

Vispārējās un speciālās normas konkurenci gadījumā ir izdarīts viens noziedzīgs nodarījums, kurš vairāk vai mazāk pilnīgi aptver vismaz divās normās paredzētu noziedzīgu nodarījumu sastāvus. Ja nebūtu izdalīta speciālā norma, tad noziedzīgo nodarījumu varētu kvalificēt atbilstoši vispārējai normai. Tātad vispārējās un speciālās normas dažādā apjomā satur vienu un tā pašu noziedzīgā nodarījuma pazīmes. Pie tam pārsvarā gadījumu šādas konkurējošās normas apdraud vienu un to pašu noziedzīga nodarījuma objektu, un arī pēc objektīvās puses pazīmēm šādas konkurējošās normas daļēji sakrīt.

³ Par likumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmums Nr. 1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002, 13. punkts.

Noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības gadījumā nav normu konkurences pazīmju, jo ar prettiesisko darbību (bezdarbību) ir izdarīti vairāki (vismaz divi) atšķirīgi noziedzīgi nodarījumi, kuri cits citu neaptver, kā tas ir vispārējās un speciālās normas konkurences gadījumos.

Normu konkurence veidojas arī tādā veidā, kad kādas normas daļa (šaurāka satura) konkurē ar citu veselu (plašāka satura) normu. Tādā gadījumā šādā plašāka satura normā ir ietverts kāds cits Krimināllikuma Sevišķajā daļā paredzēts noziedzīgs nodarījuma sastāvs.

Tāda situācija veidojas salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos, kad darbības vai bezdarbības rezultātā personas vainas dēļ iestājušās kaitīgās sekas. Gadījumā, ja salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā attiecībā pret kaitīgajām sekām personas vaina izpaužas nodoma vai neuzmanības formā un tās ir vieglāk sodāmas salīdzinājumā ar šaurākā sastāvā paredzēto, tad veidojas normu konkurence un nodarījums jākvalificē atbilstoši plašākā satura normai.

Tas nozīmē, ka Krimināllikuma Sevišķās daļas panta vienā daļā vai kā nodarījumu kvalificējošā apstākli ietvertas tādas pazīmes, kas pilnībā atbilst kādā citā pantā vai panta daļā paredzētam noziedzīgam nodarījuma sastāvam.

Piemēram, KL 260. panta otrajā daļā paredzēta atbildība par darbību vai bezdarbību, ar kuru pārkāpti ceļu satiksmes noteikumi, ja vainīgā neuzmanības dēļ gājis bojā cilvēks. Nonāvēšana aiz neuzmanības ir krimināli sodāma arī saskaņā ar KL 123. pantu. Tas ir normu konkurences gadījums, kad jāizvēlas viena no konkurējošām normām. KL 260. pants ir plašāka satura norma, jo salīdzinājumā ar KL 123. pantu (paredz atbildību tikai par kaitīgajām sekām aiz neuzmanības) tas kā objektīvās puses pazīmi ietver arī darbību vai bezdarbību, ar kuru pārkāpti ceļu satiksmes noteikumi. Arī sods par saturā plašāko nodarījumu paredzēts bargāks.

Arī Krimināllikuma 176. panta ceturtdaļa satur salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu, jo atbildība iestājas par laupīšanu, ja tā saistīta ar smaga miesas bojājuma nodarīšanu. Laupīšanu kvalificējošs apstāklis ir tiša smaga miesas bojājuma nodarīšana. Atbildība par tiša smaga miesas bojājuma nodarīšanu ir paredzēta arī KL 125. panta pirmajā daļā. Tas nozīmē, ka veidojas normu konkurence, jo abas normas satura apjoma ziņā atšķiras – pirmā norma (KL 176. panta ceturtdaļa) ir plašāka, jo bez smagiem miesas bojājumiem tā ietver arī laupīšanas sastāvu veidojošo darbību. Atbilstoši normu konkurences nosacījumiem izdarītais kā viens noziedzīgs nodarījums jākvalificē atbilstoši plašāka satura normai saskaņā ar KL 176. panta ceturto daļu.

Plašāka satura norma nav vērtējama kā vispārīgā norma attiecībā pret šaurāka satura normu, jo plašāka satura normā ir atšķirīgas pazīmes, kuras neaptver šaurāka satura norma, kā tas ir vispārējās un speciālās normas konkurences gadījumā. Tāpēc ir veidota plašāka satura norma ar atbilstoši smagāku sankciju.

Šaurāka satura norma pilnībā iekļaujas plašākajā normā, un šis normu konkurences veids saistīts ar salikta sastāva noziedzīgiem nodarījumiem, kad Krimināllikuma Sevišķās daļas normas uzbūvētas tādā veidā, ka prettiesiskā darbība vai bezdarbība tiek saistīta ar kaitīgām sekām, kas izpaužas kā smagas sekas vai būtisks kaitējums.

Taču tādos gadījumos, kad vairākas divu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmes gan sakrīt, bet atšķirība izpaužas tikai kādā atsevišķā objektīvās puses pazīmē, nav atzīstama normu konkurence. Tad ir tikai savstarpēji jānorobežo šādi noziedzīgi nodarījumi, jo nav izdarīts viens noziedzīgs nodarījums.

Piemēram, KL 197. panta pirmajā daļā paredzēta atbildība par darba pienākumu nolaidīgu pildīšanu, ko izdarījis uzņēmuma atbildīgs darbinieks. Pēc konstrukcijas līdzīga nodarījuma sastāvs paredzēts KL 319. panta pirmajā daļā – par valsts amatpersonas pienākumu nepildīšanu. Katrs no šiem noziedzīgajiem nodarījumiem ir patstāvīgs, jo apdraud dažādas intereses, tie nav arī savā starpā saistīti, tāpēc tie jākvalificē, ņemot vērā, kādā jomā nodarījums izdarīts – komercdarbībā vai valsts varas vai valsts pārvaldes institūcijā.

Risinot jautājumu par šaurākās un plašākās normas konkurenci, svarīgi ir salīdzināt katras konkurējošās normas sankcijas bargumu, jo sankcija, kas paredzēta par ikvienu noziedzīgo nodarījumu, norāda uz apdraudētās intereses (objekta) nozīmīgumu un tai radītā kaitējuma smaguma pakāpi. Šāda salīdzinājuma pamatā ir sankcijās paredzētā brīvības atņemšanas soda maksimālā robeža, bet nevis noziedzīgā nodarījuma vieta noziegumu klasifikācijā atbilstoši KL 7. panta attiecīgajai daļai.

Sankciju salīdzinājumam šaurākās un plašākās normas konkurences gadījumā ir būtiska nozīme, lai norobežotu šo normu konkurences veidu no noziedzīgo nodarījumu ideālās kopības, kuru konstatējot rodas pavisam atšķirīgas juridiskās sekas; noziedzīgo nodarījumu ideālās kopības gadījumā katrs noziedzīgais nodarījums jākvalificē kā patstāvīgs atšķirībā no normu konkurences, kad izdarītais jākvalificē tikai saskaņā ar vienu no konkurējošām normām.

Tālākajai problēmas analīzei ir svarīgi ievērot, ka šaurāka satura normas un plašāka satura normas konkurence, kad noziedzīgais nodarījums jākvalificē tikai saskaņā ar plašāka satura normu, iespējama tādos gadījumos, kad šaurākā satura norma pēc visām noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm iekļaujas plašāka satura normā. Ja kaut viena šaurākā satura noziedzīga nodarījuma sastāva pazīme neiekļaujas plašāka sastāva pazīmju skaitā, tad veidojas noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība.

Vēl viens šaurākās un plašākās normas konkurences nosacījums ir tāds, ka plašāka satura normā paredzētajam noziedzīgajam nodarījumam jābūt smagākam salīdzinājumā ar šaurāka satura normā paredzēto. Tas nozīmē, ka šaurākā satura un plašākā satura normu konkurence pastāv tikai tādā gadījumā, ja šaurākā satura konkurējošā norma tajā paredzētā smagāka kaitīguma dēļ (sankciju barguma salīdzinājumā) neiziet ārpus plašākās normas robežām.

Piemēram, par izspiešanu organizētas grupas sastāvā, lietojot vardarbību, ja tāda darbība saistīta ar smagu seku iestāšanos, atbildība paredzēta KL 184. panta trešajā daļā. Par smagām sekām uzskatāma tiša smaga miesas bojājuma nodarīšana cietušajam,⁴ tas atbilst KL 125. panta pirmajā daļā paredzētajam noziegumam. Tādā gadījumā smagu miesas bojājumu tiša nodarīšana izspiešanas laikā aptverama ar plašāka satura noziedzīga nodarījuma sastāvu, jo KL 184. panta trešās daļas sankcija ir bargāka.

Ja šaurāka satura normas sankcija ir bargāka salīdzinājumā ar plašāka satura normas sankciju, veidojas noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība.

Piemērā ar izspiešanu, ja tā izdarīta organizētā grupā un saistīta ar slepkavību, tādas sekas KL 184. panta trešā daļa vairs neaptver, jo tās smaguma ziņā jau iziet ārpus plašākā nozieguma sastāva pazīmēm un tādēļ ir sodāmas bargāk.

Te jāievēro viens no krimināltiesību svarīgākajiem principiem, ka smagākās sekas nedrīkst aptvert ar vieglākajām, tāpēc izspiešana organizētā grupā, ja tās

⁴ Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 4. novembris, Nr. 331/332, 24. pants.

rezultātā noslepkavots cietušais, veido noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību, un šāda izspiešana organizētā grupā jākvalificē kā divu patstāvīgu noziegumu izdarīšana saskaņā ar KL 184. panta trešo daļu un kā slepkavība, kas izdarīta mantkārīgā nolūkā (KL 117. panta 9. punkts).

Tādā veidā normu konkurence tiek legalizēta, veidojot noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību un pamatojoties uz krimināltiesību principu, ka smagāko noziedzīgo nodarījumu nedrīkst aptvert ar vieglāko, un tas savukārt izriet no krimināltiesību vispāratzītā taisnīguma principa tā plašākajā nozīmē.⁵

Šajā sakarībā krimināltiesību teorijā aktualizējies vēl viens jautājums par noziedzīgo nodarījumu ideālo kopību salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos.

Krimināllikumā ir normas, kurās salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā kaitīgās sekas apzīmētas ar smagām sekām. Pie smagām sekām tiek pieskaitīta arī viena cilvēka nāve.

Nerodas problēmas, ja kādas darbības vai bezdarbības rezultātā iestājusies viena cilvēka nāve aiz neuzmanības, kas atbilst kāda salikta sastāva noziedzīgam nodarījumam. Ja tāds noziedzīga nodarījuma sastāvs Krimināllikumā ir paredzēts, tad atbilstoši tādai normai nodarījums kā vienots nodarījums arī jākvalificē. Ja salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā pret nāves sekām konstatēta tīša vaina, nodarījums jākvalificē kā pret personas dzīvību vērstas noziegums, tas ir, kā slepkavība.

Bet, ja kādas darbības vai bezdarbības dēļ pārkāpti kādi aizsardzības vai drošības noteikumi un tas bijis par cēloni vairāku cilvēku nāvei aiz neuzmanības, un izrādās, ka tās normas, kurā paredzēta arī viena cilvēka nāves sekas, sankcija ir vieglāka (piemēram, brīvības atņemšana līdz trim gadiem) salīdzinājumā ar KL 123. panta otro daļu, kurā noteikta atbildība par prettiesisku nonāvēšanu aiz neuzmanības, ja nonāvētas divas vai vairākas personas, tad sods paredzēts smagāks – brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem.

Jautājums ir par to, vai tādā gadījumā ir Krimināllikuma normu konkurence vai noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība?

Varētu domāt, ka tas ir atsevišķās šaurāka sastāva normas kā daļas no veselās normas konkurences gadījums un nodarījums tādā gadījumā jākvalificē saskaņā ar plašāka satura normu. Bet kā tad ir ar krimināltiesību principu, ka smagāku noziedzīgu nodarījumu (analizējamā gadījumā tas ir KL 123. panta otrajā daļā paredzētais) nedrīkst aptvert ar vieglāko? Tas ir vispārējs no krimināltiesību taisnīguma pamatprincipa izrietošs noteikums, kuru nevajadzētu ignorēt. Ja ievērojam šo principu, tad teorētiskā ziņā ir pamats secinājumam, ka arī šajā salikta sastāva noziedzīga nodarījuma gadījumā ir veidojusies noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība.

Tomēr šāds secinājums līdz šim nav guvis praktisku pielietojumu. Bet, lai likuma piemērošanas situāciju iepriekšminētajā un līdzīgā gadījumā atrisinātu, likumdevējs ar 2014. gada 25. septembra likumu izdarīja grozījumus Krimināllikumā, papildinot virkni krimināltiesību normu, paredzot salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos kvalificējošu apstākli – divu vai vairāku cilvēku nāve.⁶ Saprotams, ka arī šāda rakstura kaitīgās sekas salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā ir iestājušās aiz neuzmanības.

Diemžēl vairākos gadījumos minētie grozījumi Krimināllikumā ne vien analizēto problēmu pilnīgi nav atrisinājuši, bet radušās vairākas teorētiska rakstura

⁵ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008. 23. lpp.

⁶ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 15. oktobris, Nr. 204.

neskaidrības Krimināllikuma Sevišķās daļas normu uzbūvē. Domāju, ka tas izskaidrojams ar nepietiekami izstrādātu koncepciju pirms izdarītajiem grozījumiem Krimināllikumā.

Ar grozījumiem Krimināllikumā tiek realizēts princips, ka vairāku personu nāves aiz neuzmanības gadījumā noteiktas smagākas sankcijas, veidojot jaunas pantu daļas. Taču vairākās normās tas nav darīts, atstājot iepriekšējo panta dispozīciju, acīmredzot uzskatot, ka jau esošā sankcija par nodarījumu ir pietiekami atbilstoša, lai noteiktu sodu arī vairāku personu nāves gadījumā.

Piemēram, KL 152. panta trešajā daļā noteikta atbildība par nelikumīgu brīvības atņemšanu, ja tā izraisījusi smagas sekas, paredzot brīvības atņemšanu uz laiku līdz septiņiem gadiem. Šā panta dispozīcija nav grozīta, tas nozīmē, ka par KL 152. panta trešajā daļā paredzēto noziegumu ir atstāta tā pati sankcija neatkarīgi no noziegumā cietušo skaita.

Tāda normas uzbūve ir pretrunā ar soda individualizācijas principu, ko likumdevējs ir mēģinājis realizēt, veidojot jaunas pantu daļas ar bargāku sankciju atbilstoši kaitējuma smagumam, tas ir, ja iestājusies divu vai vairāku cilvēku nāve.

Ir pietrūcis konsekvences valsts amatpersonu kriminālās represijas paaugstināšanā, ja viņu prettiesiskas darbības vai bezdarbības rezultātā iestājusies vairāku cilvēku nāve. Par dienesta pilnvaru pārsniegšanu (KL 317. pants) un amatpersonas bezdarbību (KL 319. pants) saskaņā ar grozījumiem Krimināllikumā tiek diferencēta atbildība atkarībā no tā, vai nāves sekas aiz neuzmanības iestājušās vienai vai vairākām personām, bet dienesta stāvokļa ļaunprātīgas izmantošanas gadījumā (KL 318. pants) sankcija palikusi nemainīta, tas ir, neatkarīgi no cietušo skaita.

Izplatīti ir darba aizsardzības noteikumu pārkāpumi dažādās saimnieciskās darbības jomās, kad šo noteikumu ievērošanu uzraugošo personu vainas dēļ tiek radīts kaitējums cilvēku dzīvībai vai veselībai, tajā skaitā smagas sekas, kas var būt arī vairāku cietušo nāve.

Gadījumā, kad iepriekšminēto pārkāpumu rezultātā iestājusies cilvēka nāve, KL 146. panta otrās daļas sankcija par to paredz brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem. Izdarītajos Krimināllikuma grozījumos nav notikusi atbildības paaugstināšana par KL 146. panta otrajā daļā paredzēto nodarījumu, ja iestājusies divu vai vairāku cilvēku nāve.

Sakarā ar grozījumiem Krimināllikumā gandrīz visos gadījumos sankciju bargums ir ticis paaugstināts, ja spēkā esošajā regulējumā sakarā ar smagu segu iestāšanos līdz šim bija paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem. Darba aizsardzības noteikumu pārkāpumiem nevajadzēja būt izņēmumam to izplatības dēļ.

Krimināltiesībās pazīstami vēl vairāki citi normu konkurences gadījumi, kuru kvalifikācijā ir nostiprinājusies pietiekami stabila prakse.⁷ Turpmāk norādītajos normu konkurences gadījumos maz ticams, ka var rasties nodarījumu ideālās kopības risinājums, tāpēc norādīšu vienīgi uz to juridiskajiem risinājumiem.

Ja viens noziedzīgs nodarījums izdarīts, pastāvot gan nodarījumu pastiprinošiem, gan mīkstinošiem apstākļiem, nodarījums jākvalificē saskaņā ar to normu, kurā paredzēts noziedzīgu nodarījumu mīkstinošais apstāklis (privileģēts sastāvs). Piemēram, slepkavība jākvalificē tikai saskaņā ar KL 120. pantu, ja tā izdarīta stipra psihiska uzbudinājuma stāvoklī, ko izraisījusi cietušā vardarbība vai smags goda

⁷ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 319.–322. lpp.

aizskārums, bet tajā pašā laikā tā izdarīta ar sevišķu cietsirdību, kas ir slepkavību pastiprinošs apstāklis (KL 117. panta 4. punkts).

Savā starpā var konkurēt arī vairāki vienu noziedzīgu nodarījumu mīkstinoši apstākļi. Piemēram, slepkavību var izdarīt, pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežas (KL 121. pants), vienlaikus atrodoties piepeša stipra psihiska uzbudinājuma stāvoklī, ko radījusi cietušā vardarbība (KL 120. pants). Noziedzīgais nodarījums jākvalificē atbilstoši tai normai, kurā paredzēta vieglāka atbildība, proti, saskaņā ar KL 121. pantu.

Normu konkurence veidojas, ja noziedzīgs nodarījums izdarīts, pastāvot vairākiem nodarījumu kvalificējošiem apstākļiem, kas paredzēti Krimināllikuma viena panta dažādās daļās vai punktos (tad pareizāk būtu runāt par nodarījuma sastāvu konkurenci) vai dažādās normās. Noziedzīgu nodarījumu vairāku kvalificējošu apstākļu konkurences gadījumā nodarījums jākvalificē atbilstoši smagākajam kvalificējošam apstāklim, jo citāds risinājums būtu netaisnīgs.

Piemēram, zādzību var izdarīt personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās (KL 175. panta otrā daļa), un tā var būt saistīta ar iekļūšanu dzīvoklī (KL 175. panta trešā daļa). Nodarījums jākvalificē saskaņā ar KL 175. panta trešo daļu.

Krimināllikuma Sevišķās daļas divās normās paredzēti slepkavību kvalificējoši (pastiprinoši) apstākļi (KL 117. pants – kvalificējoši apstākļi un KL 118. pants – sevišķi kvalificējoši apstākļi), kas var tikt konstatēti vienas slepkavības gadījumā un tātad konkurē savā starpā.

Tātad var veidoties situācija, kad kāda persona izdarījusi slepkavību, pastāvot vairākiem pastiprinošiem apstākļiem, kas paredzēti gan KL 117. pantā (slepkavību izdarījusi personu grupa (10. punkts)), gan KL 118. pantā (noslepkavotas divas personas (2. punkts)). Slepkavība jākvalificē tikai saskaņā ar slepkavību smagāko kvalificējošo pazīmi, kas paredzēta KL 118. panta 2. punktā. Apsūdzībā gan jānorāda uz to, ka persona izdarījusi arī KL 117. panta 10. punktā paredzēto noziegumu. Šis noteikums attiecas arī uz kvalificējošu apstākļu konkurenci vienas normas ietvaros.

Kopsavilkums

1. Krimināltiesību normu konkurence un noziedzīgu nodarījumu kopība ir divi patstāvīgi krimināltiesību institūti.
2. Normu konkurence un noziedzīgu nodarījumu kopība savstarpēji izslēdz viena otru vienā un tajā pašā noziedzīgā nodarījumā. Likumdevējs, reglamentējot vienu no normu konkurences gadījumiem, KL 26. panta piektajā daļā ir pateicis: ja viens noziedzīgs nodarījums atbilst šā likuma Sevišķajā daļā paredzētajai vispārējai un speciālai normai, tad noziedzīgu nodarījumu kopība neveidojas un kriminālatbildība iestājas tikai saskaņā ar speciālo normu.
3. Normu konkurence veidojas tādos gadījumos, kad personas izdarīts viens noziedzīgs nodarījums atbilst vismaz vēl vienam citam noziedzīga nodarījuma sastāvam un tie paredzēti Krimināllikuma dažādos pantos vai to daļās, no kuriem jāizvēlas viens, kas vispilnīgāk atbilst radītajam kaitējumam, jo ir izdarīts tikai viens noziedzīgs nodarījums.
4. Noziedzīgu nodarījumu kopību veido vienas personas izdarīta prettiesiska darbība vai bezdarbības akts (ideālās kopības gadījumā) vai vairāki savstarpēji nesaistīti nodarījumi (reālās kopības gadījumā), kas atbilst divu vai

- vairāku noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm. Katrs no noziedzīgajiem nodarījumiem, kas veido reālo vai ideālo nodarījumu kopību, ir jākvalificē kā atsevišķs patstāvīgs noziedzīgs nodarījums.
5. Noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība veidojas tādos gadījumos, kad viena un tā pati persona ar savu prettiesisko darbību (bezdarbību) vai ar savstarpēji saistītām darbībām vienā izdarīšanas procesā izdara vismaz divus patstāvīgus noziedzīgus nodarījumus, kas pēc savām objektīvajām pazīmēm nesakrīt.
  6. Noziedzīgu nodarījumu ideālai kopībai raksturīgi, ka personas sāktā noziedzīgā darbība vērsta uz viena mērķa sasniegšanu, bet šīs darbības realizācijas procesā rodas kādas citas kriminālsodāmas kaitīgās sekas, kuras neapver viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes.
  7. Šaurāka satura norma pilnībā iekļaujas plašākajā normā, un šis normu konkurences veids saistīts galvenokārt ar salikta sastāva noziedzīgiem nodarījumiem, kad Krimināllikuma Sevišķās daļas normas uzbūvētas tādā veidā, ka prettiesiskā darbība vai bezdarbība tiek saistīta ar kaitīgām sekām, kas izpaužas kā smagas sekas vai būtisks kaitējums.
  8. Šaurākās un plašākās normas konkurences gadījumā būtiska nozīme ir sankciju salīdzinājumam, lai norobežotu šo normu konkurences veidu no noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības, kuru konstatējot rodas pavisam atšķirīgas juridiskās sekas – noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija saskaņā ar noziedzīgu nodarījumu kopības nosacījumiem, kad katrs noziedzīgs nodarījums kā patstāvīgs jākvalificē atsevišķi atšķirībā no normu konkurences.
  9. Ja šaurāka satura normas sankcija ir bargāka salīdzinājumā ar plašāka satura normas sankciju, veidojas noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība.
  10. Tādā veidā normu konkurence tiek legalizēta par noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību, balstoties uz krimināltiesībās pastāvošo noteikumu, ka smagāko noziedzīgu nodarījumu nedrīkst aptvert (aizstāt) ar vieglāko, tas savukārt izriet no krimināltiesību vispārāzītā taisnīguma principa tā plašākā nozīmē.
  11. Ja personas darbības vai bezdarbības dēļ pārkāpti kādi aizsardzības vai drošības noteikumi un tas bijis par cēloni vairāku cilvēku nāvei aiz neuzmanības, bet izrādās, ka tās normas sankcija, kurā paredzēta arī viena cilvēka nāves sekas, ir vieglāka (piemēram, līdz trim gadiem brīvības atņemšana) salīdzinājumā ar KL 123. panta otro daļu, kurā paredzēta atbildība par prettiesisku nonāvēšanu aiz neuzmanības, ja nonāvētas divas vai vairākas personas (brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem), veidojas noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība.
  12. Tas ir teorētisks risinājums. Normatīvais regulējums izdarīts ar Latvijas Republikas Saeimas 2014. gada 25. septembra grozījumiem Krimināllikumā, paredzot daudzās Krimināllikuma Sevišķās daļas normās salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu kvalificējošu apstākli – divu vai vairāku cilvēku nāve. Saprotams, ka arī šāda rakstura kaitīgās sekas salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā tad ir iestājušās aiz neuzmanības.
  13. Tomēr grozījumi Krimināllikumā vairākas normu uzbūves neskaidrības saistībā ar smagām kaitīgām sekām aiz neuzmanības nav atrisinājuši, tas izskaidrojams ar nepietiekami izstrādātu koncepciju par izdarāmiem grozījumiem Sevišķajā daļā.

Bibliogrāfija

Literatūra

- Krastiņš U. Krimināltiesisko normu konkurence. No: Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, teorija un risinājumi. 1998–2008. Rīga: Latvijas vēstnesis, 2009.
- Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014.
- Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
- Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. Likums. Teorija. Prakse. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007.

Normatīvie akti

- Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
- Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 4. novembris, Nr. 331/332.
- Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. decembris, Nr. 202.
- Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 15. oktobris, Nr. 204.

Juridiskās prakses materiāli

- Par likuma piemērošanu krimināllietās par svešas mantas nolaupīšanu: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 2011. gada 14. decembra lēmums Nr. 3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002.
- Par likumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmums Nr. 1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002.
- Par tiesu praksi kukuļošanas lietās: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1993. gada 21. jūnija lēmums Nr. 7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002.
- Par tiesu praksi, piemērojot likumus par nepieciešamo aizstāvēšanos: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1995. gada 29. maija lēmums Nr. 3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002.

NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU PREVENCIJA KĀ KRIMINĀLSODA MĒRĶIS

PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES AS THE OBJECTIVE OF PUNISHMENT

Ilona Kronberga, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The crime prevention concept encompasses all forms of prevention. It has traditionally been developed and evaluated in the sociological and criminological context, however, as a result of law improvements, the development of prevention concept is obtaining a more distinct criminal nature, which has not yet been precisely defined in the Criminal Law. Since April 1, 2013, the Article 35 of the Criminal Law has been expanded in relation to preventive objectives of criminal punishment. It was determined that the objective of criminal sanction is to protect the public safety and to punish the offender for an infringement of the Criminal Law (reaction to the committed criminal offense), as well as to restore justice, – to implement rehabilitation of sentenced persons and to ensure that the convicts and other members of the society refrain from criminal offenses (prevention).

Atslēgvārdi: noziedzīgu nodarījumu prevencijas jēdziens, noziedzības prevencija, noziedzīgu nodarījumu prevencijas formas, kriminālsodu mērķi.

Keywords: crime prevention concept, crime prevention, forms of crime prevention, objectives of criminal sanctions.

Ievads

Sabiedrības mērķis ir labklājība, kas nav iespējama bez drošības un nav savienojama ar noziedzību un tās radītajām kaitīgajām sekām. Noziedzība¹ kā sociāla parādība attīstās un mainās līdz ar sabiedrību, tās vērtībām un vajadzībām. Laika gaitā mainās arī sabiedrības uzskati gan par drošību, gan noziedzības novēršanas metodēm un šo metožu piemērojamības efektivitāti. Noziedzības kaitīgās sekas izpaužas visos sabiedrības dzīves segmentos, bet īpaši pēdējos gados² pārdzīvotās ekonomiskās grūtības vērsušas sabiedrības uzmanību ne tikai uz noziedzības radītajām tiešajām kaitīgajām sekām, bet uz šīs parādības seku izmaksām kopumā. Tā rezultātā secināts,³ ka ir iespējams veikt plānot un veikt savlaicīgus,

¹ Sk. arī: Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u. c. Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 177 lpp.

² Autore piezīme: šeit domāta izmaiņas sabiedrības uztverē, ko radījusi 2008.–2012. gada ekonomiskā krīze. Sk. arī: ANO: ekonomiskā krīze ievērojami palielinājusi nabadzībā dzīvojošo bērnu skaitu. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/arvalstis/532812-ano_ekonomiska_krize_ievrojami_palielinajusi_nabadziba_dzivojoso_bernu_skaitu [aplūkots 2014. gada 15. novembrī].

³ Sk. arī: Noziedzības novēršanas stratēģija pasaulē. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/194463-noziedzibas_noversanas_strategija_pasaule [aplūkots 2014. gada 15. novembrī].

preventīvus pasākumus, nevis gaidīt noziedzīgā nodarījuma notikumu un tad pret to vērsties. Tāpēc, lai laikus aizsargātu sabiedrību un atsevišķus tās individuus no noziedzīgo nodarījumu kaitīgajām sekām, nepieļaujot to iestāšanos, liela nozīme tiek piešķirta noziedzības prevencijai.

Prevencija ir mērķtiecīgi plānotu metožu sistēma, veidota no savstarpēji saistītiem instrumentiem, kas dod iespēju iejaukties notikumos vai cilvēka uzvedībā, lai novērstu likuma pārkāpumu, pirms tas noticis. Lai gan prevencija visbiežāk minēta kā noziedzības novēršanas metode, tā ir piemērojama, lai novērstu ne tikai ar krimināltiesību normām tieši aizliegtas darbības, bet arī jebkuras citas darbības, kas nav saskaņā ar sabiedrības kopdzīves normām, tai skaitā nerakstītām. Minētā dēļ prevencijas jēdziens tiek lietots, lai apzīmētu jebkuru antisociālas uzvedības vai normatīvo aktu pārkāpumu novēršanai paredzētu, mērķtiecīgi plānotu metožu kopumu.⁴

Daudzi starptautiskie akti,⁵ kā arī prakses pētījumi⁶ akcentē, ka mērķtiecīgi prevencijas pasākumi ir īpaši būtiski, plānojot un īstenojot bērnu un jauniešu antisociālas uzvedības prevenciju. Ir svarīgi paredzēt un spēt īstenot savlaicīgu valsts reakciju uz bērnu un jauniešu antisociālu uzvedību, lai panāktu, ka bērni izaug par pilnvērtīgiem sabiedrības locekļiem, nevis cilvēkiem ar kriminālu pagātni, kas nepēj vai nevēlas iekļauties sabiedrībā.

Noziedzības novēršanas⁷ jēdziens, kas sevī ietver arī visus prevencijas veidus, tradicionāli ir attīstīts un vērtēts socioloģiskā un kriminoloģiskā kontekstā, taču tiesību normu pilnveides rezultātā prevencijas jēdziens iegūst arvien noteiktāku krimināltiesisku raksturu, kas krimināltiesībās precīzi vēl nav formulēts. Krimināllikuma⁸ 35. pants noteic, ka soda mērķis vienlīdz ir gan aizsargāt sabiedrības drošību un sodīt vainīgo personu par izdarīto Krimināllikuma⁹ tiesību normu pārkāpumu (reakcija uz jau izdarītu noziedzīgu nodarījumu), gan arī atjaunot taisnīgumu, resocializēt sodīto personu un panākt, lai notiesātie un citi sabiedrības locekļi neizdarītu noziedzīgus nodarījumus (prevencija).

2008. gadā veiktajā pētījumā par nepilngadīgu personu izdarīto noziedzīgo nodarījumu izmaksu analīzi (zaudējumi sabiedrībai) norādīts, ka viena tipiska krimināla karjera, kas aizsākusies bērnībā un turpinājusies brieduma gados, izmaksā sabiedrībai 1,3–1,5 miljonus ASV dolāru.¹⁰ Ja pieņemam, ka kvalitatīvu – izglītotu, fiziski un psihiski veselu – cilvēkresursu trūkuma novēršana Latvijā ir viens no būtiskākajiem izaicinājumiem, tad nepilngadīgo personu noziedzības prevencija ir būtiska un attīstāma valsts kriminālpolitikas sastāvdaļa.

Publikācijas mērķis ir parādīt lasītājam prevencijas jēdziena būtību un nozīmi, analizējot to kontekstā ar kriminālsoda mērķiem, kas definēti Krimināllikuma 35. pantā.

⁴ Autores piezīme: tā, piemēram, ir sastopami jēdzieni “likumpārkāpumu prevencija” vai “antisociālas uzvedības prevencija”.

⁵ United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency. In: The Riyadh Guidelines (1990). Pieejams: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm> [aplūkots 2014. gada 16. novembrī].

⁶ Kronberga I., Zarmatēns Ž. Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā likumpārkāpumu prevencija. Rīga: Providus, 2012. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vidē_LV_1.pdf [aplūkots 2014. gada 16. novembrī].

⁷ Sk. arī: Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u. c. Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 177 lpp.

⁸ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

⁹ Turpat, 35. pants.

¹⁰ Welsh B. C., Loeber R., Stevens B. R., Stouthamer-Loeber M., Cohen M. A., Farrington D. P. Costs of Juvenile Crime in Urban areas: A Longitudinal Perspective. Sage Publications, 2008, pp. 6–7. Pieejams: <http://yvj.sagepub.com/content/6/1/3.refs> [aplūkots 2014. gada 24. jūlijā].

Prevencijas un noziedzības novēršanas jēdziens

Noziedzības novēršanas jēdziens sevī ietver divas dažāda rakstura sastāvdaļas: reaktīvo un preventīvo. Proti, reaktīvo sastāvdaļu veido pasākumu kopums, kura mērķis ir identificēt noziedzīgā nodarījuma notikumu,¹¹ pārtraukt kaitīgo darbību,¹² noskaidrot tā izdarītājus un saukt tos pie atbildības,¹³ piemērojot tiem likumā noteiktu soda formu¹⁴ (naudas sods, piespiedu darbs, brīvības atņemšana) tiesas noteiktajā apmērā (naudas soda apjoms, nostrādājamo stundu skaits, brīvības atņemšanas soda ilgums). Preventīvā rīcība sevī ietver mērķtiecīgi plānotus pasākumus, lai ar noteiktu soda veidu notiesātā persona notiesājošā sprieduma izpildes laikā neizdarītu jaunus noziedzīgus nodarījumus¹⁵ (speciālā jeb sekundārā prevencija); lai tiktu atjaunots taisnīgums¹⁶ (attiecībā uz notiesāto un cietušo, kā arī sabiedrību kopumā); lai personas, kuras nav izdarījušas noziedzīgu nodarījumu, to arī turpmāk neizdarītu¹⁷ (sabiedrība kopumā). Šādu pieeju lieto, arī precizējot prevencijas uzdevumus, norādot, ka soda speciālās prevencijas uzdevums ir panākt, lai notiesātais neizdarītu jaunus noziedzīgus nodarījumus, bet ģenerālās jeb vispārējās prevencijas uzdevums ir panākt, lai citas personas, kas nav notiesātie, neizdarītu jaunus noziedzīgus nodarījumus.¹⁸

Prevencijas jēdziena tulkošana

Tulkojumā no latīņu valodas preventīvs jeb *praevenīre* nozīmē “aizsteigties priekšā notikumiem; pasākumi, kas pasargā, novērš un aizsargā”.¹⁹

Juridiskajā literatūrā Latvijā aizvien vēl plaši un nenodalīti pastāv un tiek lietoti jēdzieni:

- 1) noziedzības profilakse, kas tiek definēta kā “valsts varas un pārvaldes institūciju noteikto darbību un pasākumu kopums, kas vērsts uz noziedzību nosakošo un veicinošo apstākļu ietekmes mazināšanu un ierobežošanu”;²⁰
- 2) noziedzības novēršanas pasākumu sistēma, kas tiek definēta kā “savstarpēji saistītu dažādu pasākumu kopums, kas apvienoti ar mērķi novērst noziedzības iemeslus un nosacījumus, kuri veicina noziedzīga nodarījuma izdarīšanu”;²¹
- 3) noziedzīgo nodarījumu novēršana kā “valsts un sabiedrisko struktūru darbība, lai atklātu, novērstu vai neitralizētu noziedzīgo nodarījumu iemeslus un apstākļus, kā arī veiktu profilakses pasākumus, lai tos novērstu”.²²

¹¹ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200, 35. panta otrās daļas 5. punkts.

¹² Likums “Par policiju”: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1992. 24. septembris, Nr. 37, 6. pants.

¹³ Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74, 6. pants.

¹⁴ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200, 7. pants.

¹⁵ Turpat, 6. panta pirmā daļa.

¹⁶ Turpat, 35. panta otrās daļas 5. punkts.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa. U. Krastiņa zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 80. lpp.

¹⁹ Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u. c. Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 2014. lpp.

²⁰ Turpat, 177. lpp.

²¹ Kriminoloģija. A. Vilka, K. Ķipēnas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Nordik, 2004, 511. lpp.

²² Turpat, 512. lpp.

Minētie jēdzieni savstarpēji dublējas un pārklājas, tādēļ nav iespējams tos nošķirt, piemēram, lai strukturētu un plānotu metodes vai konkrētus pasākumus, kas būtu identificējami kā vērsti uz noziedzības prevenciju (profilaksi, novēršanu) kopumā vai paredzēti kādai konkrētai sabiedrības grupai, vai būtu izveidoti, lai novērstu kāda konkrēta veida noziedzīgus nodarījumus.

Līdzās vispārīgi formulētiem jēdzieniem, kā noziedzības profilakse, noziedzības novēršanas pasākumu sistēma un noziedzīgo nodarījumu novēršana, pastāv U. Krastiņa formulētais prevencijas jēdziens, kas pēc sava satura ir līdzīgs, bet precīzāks un noteic, ka “prevencija ir valsts realizētu pasākumu kopums, kas vērsts uz to, lai kavētu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu valstī vai kādā tās reģionā”.²³ Prevencija ir veicama, plānojot, organizējot un īstenojot mērķtiecīgus pasākumus noziedzīgu nodarījumu novēršanai. Šie ir preventīvie pasākumi, kurus īsteno dažādas iestādes un organizācijas, lai novērstu apstākļus, kas izraisa noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu.²⁴

Pieaugušo un bērnu likumpārkāpumu prevencija

Precīza prevencijas jēdziena interpretācija ne tikai palīdz to izprast, bet ļauj izmantot prevencijas metožu kopuma potenciālu attiecībā uz dažādām sabiedrības grupām. Bērnu un jauniešu likumpārkāpumu (tai skaitā noziedzīgu nodarījumu) novēršana ir uzskatāma par iestrādi kopējai noziedzības mazināšanai nākotnē. Bieži vien bērnu un jauniešu antisociāla uzvedība ir saistīta ar viņu vecumposmu attīstību²⁵ – piemēram, sava personiskā brīvības mēra pārbaudīšanu. Tāpēc bērnu un jauniešu izdarīto likuma pārkāpumu iemesli bieži vien var visai būtiski atšķirties no pieaugušo personu likumpārkāpumu iemesliem. Šis atšķirības rada fenomenu – bērnu un jauniešu likumpārkāpumu prevencija, ja tā tiek atbilstīgi veikta, var sniegt lielāku efektu nekā preventīvs darbs ar pieaugušajiem, kam jau izveidojusies stabila tendence pārkāpt tiesību normas.

Minētā dēļ prevencijas jēdziens starptautiskajos tiesību aktos²⁶ pieaugušajiem un bērniem definēts atšķirīgi, piemēram, bērnu likumpārkāpumu prevencija definēta kā mērķtiecīgu pasākumu kopums, kā ietvaros bērns tiek iesaistīts sociāli jēgpilnās, uz likumpaklausību orientētās aktivitātēs, kas atbilst viņa attīstības posmam un briedumam.²⁷ Gan pieaugušo, gan bērnu likumpārkāpumu prevencijā starptautiskajos tiesību aktos un dokumentos izdala trīs prevencijas veidus: primāro, sekundāro un terciāro prevenciju.²⁸ Bērnu un jauniešu likumpārkāpumu

²³ Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u. c. Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 214 lpp.

²⁴ Kriminoloģija. A. Vilka, K. Ķipēnas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Nordik, 2004, 513. lpp.

²⁵ Bērnu vecumposmu attīstība. Pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/metodiskie_ieteikumi_darba_ar_berniem/?doc=818 [aplūkots 2014. gada 20. novembrī].

²⁶ Sk., piemēram: Kronberga I., Zarmatēns Ž. Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā likumpārkāpumu prevencija. Rīga: Providus, 2012, 13.–18. lpp. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf [aplūkots 2014. gada 16. novembrī].

²⁷ Sk., piemēram: United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), December 14, 1990. Pieejams: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm> [aplūkots 2014. gada 20. novembrī].

²⁸ Kronberga I., Zarmatēns Ž. Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā likumpārkāpumu prevencija. Rīga: Providus, 2012, 105.–106. lpp. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf [aplūkots 2014. gada 16. novembrī].

novēršanas procesā par primāro prevenciju²⁹ uzskata visus pasākumus, kas tiek veikti ar plašāku sabiedrību (a), vai individuālus pasākumus ar personām, kuras vēl nav izdarījušas likuma pārkāpumus vai noziedzīgus nodarījumus, bet kuru uzvedība satur riskus, kas nākotnē varētu novest pie likuma pārkāpumu izdarīšanas (b). Sekundārās prevencijas³⁰ ietvarā tiek organizēts darbs ar cilvēkiem, kuru uzvedības riski ir augsti vai kuri jau ir pārkāpuši likumu. Bērnu un jauniešu prevencijā uz sekundārās prevencijas gadījumiem tiek attiecinātas situācijas, kurās vecāki nenodrošina bērnu pietiekamu aprūpi vai kurās pret bērniem ir bijusi vērsta fiziska vai emocionāla vardarbība, vai arī bērni paši ir pārkāpuši tiesību normas, piemēram – bērni ar augstiem antisociālas uzvedības riskiem, jau sodīti par administratīviem pārkāpumiem vai notiesāti par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu. Terciārās prevencijas³¹ ietvarā tiek organizēti visi pasākumi recidīva novēršanai personām, kuras jau vismaz vienu reizi ir bijušas sodītas par likuma pārkāpumu izdarīšanu, vai arī pasākumi cietušajām personām līdz viņu pilnīgas fiziskas un emocionālas izveseļošanās brīdim pēc kaitējuma, ko izraisījusi citas personas pretlikumīga darbība.

Prevencijas jēdziena evolūcija sodu sistēmas attīstības kontekstā

Prevencijas saistība ar sodu publiskumu

Prevencijas elements ir pastāvējis tikpat ilgi, cik sods. Ikvienā sodā ir prevencijas daļa neatkarīgi no prevencijas elementa atrašanās vietas sodā vai soda veida. 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā vēl aizvien valdīja publiski miesas sodi,³² kuru ietvarā bija gan vispārējā (primārā), gan speciālā (sekundārā) prevencija. Ir pamats uzskatīt, ka šajā laikā pastāvējuši arī terciārās prevencijas elementi – kaut vai gandarījums cietušajam no novērotā publiskā sodīšanas procesa, kā arī nodarītā kaitējuma atlīdzināšana. Taču šajā laikā notika izmaiņas, kas veicināja to, ka “drūmie sodīšanas svētki sāka izdzist”,³³ kā rezultātā sodu piemērošanas un izpildes process zaudēja savu publisko raksturu. Tomēr tieši soda publiskajā raksturā 18. gadsimtā slēpās vispārējā un speciālā prevencija, veicinot to, lai notiesātais (publiski sodāmais) un citas personas (pūlis, kas soda procesu vēroja) neizdarītu jaunus noziedzīgus nodarījumus. Atkāpjoties no sodu publiskuma, bija jāmeklē citas prevencijas metodes, lai “domu par ļaunu darbu noteikti padarītu nepievilcīgu”.³⁴ Sodam un tā sastāvdaļai prevencijai tika izvirzīts mērķis, ka “jādara tā, lai soda izrāde un soda neizdevīgums būtu daudz spilgtāki par noziegumu ar tā priekiem”.³⁵ Tādējādi bija svarīgi, lai spēks, kas novedis pie noziedzīga nodarījuma, darbotos pats pret sevi. M. Fuko, pētot sodu veidus un to evolūciju, atzīmējis, ka notiesātais visas ar sodu saistītās darbības uztver vienā noteiktā veidā, bet

²⁹ Primary prevention. Pieejams: <http://www.oijj.org/en/docs/glossary?letter=P> [aplūkots 2014. gada 21. novembrī].

³⁰ Secondary prevention. Pieejams: <http://www.oijj.org/en/docs/glossary?letter=S> [aplūkots 2014. gada 25. novembrī].

³¹ Tertiary prevention. Pieejams: <http://www.oijj.org/en/docs/glossary?letter=T> [aplūkots 2014. gada 25. novembrī].

³² Fuko M. Uzraudzīt un sodīt: cietuma rašanās. Rīga: Omnia mea, 2001, 13. lpp.

³³ Turpat.

³⁴ Turpat, 97. lpp.

³⁵ Turpat, 99. lpp.

blakus tam sods ir domāts arī nevainīgajiem: “Tas galvenokārt attiecas uz citiem – visiem iespējamiem vainīgajiem.”³⁶ Vispārējā un speciālā prevencija, lai kā mēs to nedēvētu, ir pastāvējusi līdz ar sodu vienmēr: tā ir bijusi soda iekšējās struktūras sastāvdaļa (miesas sodu gadījumā), bet, attīstoties sodiem, kas vairāk vērsti uz cilvēka dvēseli, nevis miesu, tā aizvien vairāk tikusi nodalīta no soda. Tādējādi viss, kas ir saistīts ar sodīšanas formu (gadi, piespiedu darba stundas), ir attiecināms uz sodu kā tādu, bet tas, kas saistīts ar soda saturu (personības izmaiņas veicinoši pasākumi), attiecināms uz prevenciju.

Prevencija sodu represīvajā un restitutīvajā sistēmā

19. gadsimta beigās pastāvēja ļoti dažādi priekšstati par noziegumu, sodu un prevenciju. Tā, piemēram, saskaņā ar E. Dirkema uzskatiem noziegums ir piederīgs sabiedrībai un izpaužas kā indivīda atteikšanās ievērot sabiedrībā noteikto kārtību, tāpēc soda mērķis ir panākt, lai reiz noticis noziedzīgs nodarījums neatkārtotos (speciālā jeb sekundārā prevencija), un sods ir paredzēts, lai cilvēkus atturētu no kaitīgām darbībām un apmierinātu sabiedrisko domu (vispārējā jeb primārā prevencija), kā arī atjaunotu stāvokli pēc taisnības (terciārā prevencija).³⁷

Prevencijas veids mainās no tās subjekta – notiesātā, pilngadīgā vai nepilngadīgā, sabiedrības kopumā vai atsevišķa indivīda, bet noziegums un tam sekojošais sods veidojas no mūsu priekšstatiem par labo un ļauno.³⁸

Secinājumi

1. Prevencijas jēdziens ir radies no latīņu valodas. Proti, *praecaveo* nozīmē “paredzēt, kaut ko aizsargāt”.³⁹
2. Prevencija ir radusies un pastāvējusi līdz ar sodu: publisku un miesas sodu piemērošanas laikā tā ir bijusi ietverta sodā un atsevišķi par to nav ticis runāts. Prevenciju no soda atsevišķi sāk skatīt 19. gadsimtā, kad sodu izpilde zaudēja preventīvo efektu, kas iepriekš tika panākts ar publiskumu.
3. Noziedzības novēršanas jēdzienā ietilpst divi komponenti: reaktīvais un preventīvais. Prevencija sevī ietver mērķtiecīgus līdzekļus un metodes, kas iedalāmas trīs līmeņos: primārā prevencija (attiecas uz vispārējo tiesību subjektu), sekundārā prevencija (attiecas uz speciālo tiesību subjektu – notiesāto) un terciārā prevencija (attiecas uz taisnīguma atjaunošanu notiesātajam un cietušajam).
4. Primārās prevencijas pasākumi visefektīvāk iedarbojas uz bērniem, kuru uzvedības antisociālās pazīmes saistāmas ar viņu vecumposmu attīstību, nevis stabilu noslieci uz likumpārkāpumu izdarīšanu.

³⁶ Fuko M. Uzraudzīt un sodīt: cietuma rašanās. Rīga: Omnia mea, 2001, 101. lpp.

³⁷ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 55.–56. lpp.

³⁸ Sk., piemēram: Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед к гулагу западного образца. 2-е изд. Москва: ООО “Центр содействия реформе уголовного правосудия”, 2001, 21 с.

³⁹ Glosbe, Latin-English dictionary. Pieejams: <https://glosbe.com/la/en/praecaveo> [aplūkots 2014. gada 25. novembrī].

Bibliogrāfija

Literatūra

- Dubure V., Fogels A., Fridrihsons I. u. c. Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, ISBN 9984-510-45-X.
- Fuko M. Uzraudzīt un sodīt: cietuma rašanās. Rīga: Omnia mea, 2001, ISBN 9984-9250-4-8.
- Kraštinš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa. U. Kraštinā zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, ISBN 9984-9309-7-1.
- Kriminoloģija. A. Vilka, K. Ķipēnas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Nordik, 2004, ISBN 9984-751-58-9.
- Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, ISBN 978-9984-790-83-1.
- Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед к гулагу западного образца. 2-е изд. Москва: ООО "Центр содействия реформе уголовного правосудия", 2001, ISBN 5-901458-03-6.

Normatīvie akti

- Likums "Par policiju": Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1992. 24. septembris, Nr. 37, 6. pants.
- Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
- Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74, 6. pants.

Interneta resursi

- ANO: Ekonomiskā krīze ievērojami palielinājusi nabadzībā dzīvojošo bērnu skaitu. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/arvalstis/532812-ano_ekonomiska_krize_ievrojami_palielinajusi_nabadziba_dzivojoso_bernu_skaitu [aplūkots 2014. gada 15. novembrī].
- Bērnu vecumposmu attīstība. Pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/metodiskie_ieteikumi_darba_ar_berniem/?doc=818 [aplūkots 2014. gada 20. novembrī].
- Glosbe, Latin-English dictionary. Pieejams: <https://glosbe.com/la/en/praecaveo> [aplūkots 2014. gada 25. novembrī].
- Noziedzības novēršanas stratēģija pasaulē. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/194463-noziedzibas_noversanas_strategija_pasaule [aplūkots 2014. gada 15. novembrī].
- Primary prevention. Pieejams: <http://www.oijj.org/en/docs/glossary?letter=P> [aplūkots 2014. gada 21. novembrī].
- Secondary prevention. Pieejams: <http://www.oijj.org/en/docs/glossary?letter=S> [aplūkots 2014. gada 25. novembrī].
- Tertiary prevention. Pieejams: <http://www.oijj.org/en/docs/glossary?letter=T> [aplūkots 2014. gada 25. novembrī].
- United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), December 14, 1990. Pieejams: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm> [aplūkots 2014. gada 20. novembrī].
- Welsh B. C., Loeber R., Stevens B. R., Stouthamer-Loeber M., Cohen M. A., Farrington D. P. Costs of Juvenile Crime in Urban areas: A Longitudinal Perspective. Sage Publications, 2008. Pieejams: <http://yvj.sagepub.com/content/6/1/3.refs> [aplūkots 2014. gada 24. jūlijā].

GROZĪJUMI KRIMINĀLLIKUMĀ UN TO PIEMĒROŠANA SODU NOTEIKŠANAS PRAKSĒ

THE CRIMINAL LAW AMENDMENTS AND THEIR APPLICATION IN PRAXIS OF PUNISHMENT DETERMINATION

Valentija Liholaja, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

This article is devoted to the question of criminal law policy implementation in the context of conceptual amendments made to the Criminal Law in December, 2012. The basis of the study is review and analysis of case materials for the period of time starting from 1 April 2013, when the amendments in the Criminal Law came into force. The aim of the study is to define the actual tendencies and procedures in the politics of applying punishments and their complying with the goal of punishment provided for in the Section 35 of the Criminal Law.

Atslēgvārdi: Krimināllikums, grozījumi Krimināllikumā, sodu politika, sodu piemērošanas prakse.

Keywords: Criminal Law, the Criminal Law amendments, the criminal law policy, the praxis in determination of punishment.

Ievadam

Ar 2012. gada 13. decembra likumu "Grozījumi Krimināllikumā",¹ kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī, Krimināllikumā² (turpmāk arī – KL) tika izdarīti kārtējie grozījumi, kas skāra gan Vispārīgās, gan Sevišķās daļas normas. Pamatojoties uz Latvijas Republikas Ministru kabineta 2009. gada 9. janvārī apstiprināto Kriminālsodu politikas koncepciju,³ Krimināllikuma Vispārīgajā daļā tika definēti konkrēti soda mērķi un noteikti jauni kritēriji un nosacījumi sodu piemērošanai. Savukārt Krimināllikuma Sevišķajā daļā tika būtiski grozītas pantu sankcijas, maksimāli paplašinot brīvības atņemšanai alternatīvo sodu – piespiedu darba un naudas soda piemērošanas iespējas, kā arī ievērojami samazinot brīvības atņemšanas soda minimālās un maksimālās robežas. Likumā paredzētajos gadījumos par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem, par kuriem paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ne ilgāku par pieciem gadiem, ietverta arī īslaicīga brīvības atņemšana uz laiku no 15 dienām līdz trim mēnešiem. Ar šo likumu no Latvijas

¹ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. decembris, Nr. 202.

² Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

³ Par Kriminālsodu politikas koncepciju: Latvijas Republikas Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6. Latvijas Vēstnesis, 2009. 13. janvāris, Nr. 6.

krimināltiesībām tika izslēgts viens no daudzējādības veidiem – noziedzīgu nodarījumu atkārtotība, tā kā kvalificējoša pazīme bija ietverta vairāk nekā 40 Krimināllikuma pantos.

Izvērtējot jauno regulējumu, tiek atzīmēta soda noteikšanas principu un kritēriju konkretizācija, kas “novērsīs nodarījumam neatbilstošu sodu piemērošanu, dos tiesām iespēju izvēlēties tādu soda veidu un mēru, kas ir atbilstošākais konkrētam likumpārkāpumam”.⁴ Tāpat tiek pausta pārliecība, ka likuma grozījumi atbilstoši Kriminālsodu politikas koncepcijā izvirzītajiem mērķiem “nodrošinās atbilstību starp valsts vārdā piemērojamo represiju un valsts un indivīdu interesēm, sekmēs personu tiesisku uzvedību un noziedzīgu nodarījumu novēršanu”, prognozējot, ka “turpmāk Latvijā piesprieštie kriminālsodi būs adekvāti nodarījumam, palielināsies to sodu īpatsvars, kuri nav saistīti ar brīvības atņemšanu, samazināsies noziedzīgo nodarījumu recidīvs”.⁵

Tā kā no minēto Krimināllikuma grozījumu spēkā stāšanās dienas jau pagājis zināms laiks, ir pamats paaudzēt to piemērošanu sodu noteikšanas praksē, jo, kā pamatoti atzīmējis Vitolds Zahars, tikai prakse apliecinās, vai visas likumos iestrādātās normas būs dzīvotspējīgas un praktiski vērtīgas.⁶ Uz to savā laikā norādījis arī franču jurists Žans Karbonjē, pasvītrotot, ka likumdošanas process ir ne tikai tiesību normu radīšana un to izsludināšana, bet arī savdabīgs “serviss pēc pārdošanas”, jo pēc jaunā likuma izdošanas jāveic statistikas datu vākšana un periodiskas aptaujas, kam, domājams, vēl pievienojama norāde arī uz piemērošanas prakses izpēti, “lai pārliecinātos par tās neefektivitāti. Ja tāda konstatēta, tās novēršanai un likuma padarīšanai par darbojošos atkarībā no situācijas var tikt izmantoti oficiāli izskaidrojumi, dienesta instrukcijas, prokuratūras ieviešanas, bet nopietnākos gadījumos – jauna griešanās pie likumdevēja”.⁷

Publikācijā analizējamais jautājums aplūkojams no trim aspektiem, proti, pirmkārt, kā tiek izvērtēta noteiktā soda atbilstība soda mērķim, otrkārt, kā veidojas sodu piemērošanas prakse pēc noziedzīgu nodarījumu atkārtotības kā kvalificējošas pazīmes izslēgšanas un, treškārt, kā sodu politiku ietekmē brīvības atņemšanas soda minimālās un maksimālās robežas samazināšana un alternatīvo sodu piemērošanas iespēju paplašināšana Krimināllikuma Sevišķās daļas pantu sankcijās. Analīzei izmantots aktuālais un iepriekšējais krimināltiesiskais regulējums un tiesu nolēmumi, kas stājušies spēkā pēc 2013. gada 1. aprīļa. Ņemot vērā raksta ierobežoto apjomu, tajā iezīmētas tikai sodu piemērošanā vērojamas tendences, plašākai to analīzei veltīta cita patstāvīga publikācija.

Sods un soda mērķis

Krimināllikuma 35. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka “sods ir piespiedu līdzeklis, ko personai, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, šā likuma ietvaros valsts vārdā piespriež tiesa vai likumā noteiktajos gadījumos nosaka prokurors,

⁴ Zahars V. Kriminālpolitika: mūsdienu tendences un procesi. Monogrāfija. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 2014, 21. lpp.

⁵ Bičkovičs I. Likuma grozījumi nodrošinās atbilstību starp valsts un indivīda interesēm. Jurista Vārds, 2013. 19. marts, Nr. 11.

⁶ Zahars V. Kriminālpolitika: mūsdienu tendences un procesi. Monogrāfija. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 2014, 32. lpp.

⁷ Карбонье Ж. Юридическая социология. Москва: Прогресс, 1986, с. 319–320.

sastādot priekšrakstu par sodu". Sods, kā rakstija pazīstamais krievu jurists Ivans Foiņickis (*И. Я. Фойницкий*), būdams valstisks iestādījums, tiek noteikts un izpildīts vispārīgo valstisko interešu labā, un soda noteikšana starp sodošo – valsti – un sodāmo rada noteiktas attiecības, kas pieder pie publisko tiesību sfēras.⁸

Kriminalizējot nodarījumus un nosakot sodu par tiem, valsts likumdevēja personā izvirza konkrētu mērķi, kādu tā ar soda palīdzību vēlas sasniegt. Tiesību pētnieki, uzsverot soda mērķa noteikšanas nozīmi, norāda, ka tas gan izsaka valsts politiku cīņā pret noziedzību, gan arī palīdz noteikt optimālu soda veidu un mēru un ir soda efektivitātes rādītājs. Tāpat tiek akcentēts, ka soda piemērošana nav pašmērķis, to piespriež nevis kā negatīvu "pelnītu algu" par noziedzīgu nodarījumu, bet gan tādēļ, ka ar sodu valsts cenšas sasniegt noteiktus sociālus mērķus,⁹ jo "bez-mērķa sodīšanas nevar būt".¹⁰

Soda mērķa īstenošanas sakarībā Pauls Mincs, izvērtējot katras kriminālās justīcijas stadijas lomu, raksta: "Piedraudot ar sodu, likumdevējs formulē piedraudējumu ar tādu aprēķinu, lai dotu tiesnesim pietiekošu rīcības brīvību taisnīgai soda noteikšanai, ievērojot konkrēta gadījuma apstākļus. Bet tiesnesim, spriedumu taisot, jāatstāj vajadzīgā rīcības brīvība, lai atkarībā no noziedznieka individuālajām īpatnībām vai, kā izteicās citi, no viņa "personīgā noziedzīguma stāvokļa" izpildu orgāni varētu izlietot visnoderīgākos līdzekļus, vai nu lai to padarītu nekaitīgu, vai lai atbaidītu, vai arī labotu."¹¹

Aktuālajā Krimināllikuma 35. panta otrās daļas redakcijā noteikts, ka soda mērķis ir: 1) aizsargāt sabiedrības drošību; 2) atjaunot taisnīgumu; 3) sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu; 4) resocializēt sodīto personu; 5) panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Likumā norādītais vienādā mērā attiecas kā uz tiesību jaunradi soda noteikšanas jomā, tā arī uz procesa virzītāja izvēli par soda veidu un mēru konkrētajam apsūdzētajam un tā izpildi likumā noteiktajā kārtībā.

Neskarot šajā publikācijā jautājumu par soda mērķa īstenošanu piesprieztā soda izpildes gaitā, kam nepieciešama atsevišķa analīze, vispirms nedaudz par likumdevēja gribu, pārskatot Krimināllikuma Sevišķajā daļā ietvertu pantu sankcijas, kuru nepieciešamība tika pamatota ar norādi uz pārāk bargu sodu paredzēšanu par atsevišķiem noziedzīgiem nodarījumiem, kas nesekmē soda mērķu sasniegšanu un būtiski ierobežo tiesas iespējas piespriezt personai taisnīgu sodu.¹²

Savas pārdomas un bažas par brīvības atņemšanai alternatīvo sodu uzskatīšanu par smagu noziegumu visos gadījumos, kad sankcijā noteiktais brīvības atņemšanas sods nepārsniedz piecus gadus, kā arī par veidu, kādā tika pārskatītas brīvības atņemšanas soda minimālās un maksimālās robežas, esmu paudusi vēl

⁸ Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. В кн.: Философия уголовного права. Санкт-Петербург: издательство П. Асланова "Юридический центр Пресс", 2004, с. 325.

⁹ Plašāk, sk., piemēram: Judins A. Kriminālsods nav valsts atriebība par izdarīto noziedzīgu nodarījumu. *Jurista Vārds*, 2013. 19. marts, Nr. 11; Reigase A. Mantiskie sodi Latvijas krimināltiesībās. No: *Piespiedu līdzekļi krimināltiesībās*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2005, 85. lpp.; Rudzītis O. Par kriminālsodu ideoloģiju un praksi. *Latvijas Vēstnesis*, pielikums "Jurista Vārds", 2000. 4. maijs, Nr. 18.

¹⁰ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 206. lpp.

¹¹ Turpat, 207. lpp.

¹² Likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). TMAnot_14.12.10_KL; Gratkovska I., Zemzars U. Kriminālsodu politikas aktualitātes. *Jurista Vārds*, 2011. 3. maijs, Nr. 18.

līdz likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" pieņemšanai,¹³ tāpēc šai rakstā neatkarīgos. Varu tikai piebilst, ka sankciju novienādošana praksē rezultējas ar visai vienādu sodu noteikšanu neatkarīgi no tā, kādas intereses ar noziedzīgo nodarījumu ir apdraudētas un kāds kaitējums tām nodarīts, to apstiprina 2014. gadā veiktie tiesu prakses apkopojumi.¹⁴ Taču likums ir pieņemts, tas ir stājies spēkā un ir saistošs visiem, lai gan šis fakts neliedz pētīt un analizēt tā piemērošanas praksi un efektivitāti, par ko turpmākajā izklāstā.

Bet, atgriežoties pie jautājuma par Krimināllikumā iepriekš noteikto sodu bāzi, vēlos pilnībā pievienoties Elīnas Bangas un Ojāra Rudziša viedoklim, ka juridiskajā izpratnē sodi nevar būt pārāk bargi, jo likumdevējs sankcijā principā norāda uz maksimālo sodu, ko var piespriest par konkrēto noziedzīgo nodarījumu, līdz ar to norādot uz paša nodarījuma relatīvo kaitīgumu. "Bargā sankcija dod iespēju patiešām piemērot bargu sodu, ja tas atbilst soda individualizācijas prasībām konkrētā gadījumā, taču šī sankcija neuzliek pienākumu uzlikt bargu sodu," jo likums paredz iespējas piemērot arī vieglākus sodus, un šķietami bargi sodi juridiski netraucē tiesām rīkoties atbilstoši kriminālsodu ideoloģijai.¹⁵

Pieņemot, ka likumdevējs, nosakot soda veidu un mēru par to vai citu noziedzīgu nodarījumu, ir apsvēris tā atbilstību Krimināllikuma 35. panta otrajā daļā noteiktajam mērķim, nākamais, centrālais jautājums ir par to, vai sods, kāds tiek piespriests konkrētai personai par konkrēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, sekmēs soda mērķa sasniegšanu, kā norāda arī judikatūra.¹⁶

Tiesas nolēmumu analīze rāda, ka attieksme pret šā jautājuma izvērtēšanu ir visai atšķirīga. Tā var izdalīt tiesu spriedumus, kuros jautājums par soda mērķi un nosakāmā soda atbilstību tam vispār netiek apspriests,¹⁷ vai arī tiesas spriedums satur formālu norādi, ka, "nosakot sodu, tiesa vadās pēc Krimināllikuma 35. un 46. panta".¹⁸ Tālāk minami tādi tiesas nolēmumi, kuros tiesa atzīmē, ka ar izvēlēto sodu tiks sasniegts kriminālsoda piemērošanas mērķis – "sodīt vainīgo par krimināltiesisko aizliegumu neievērošanu, ietekmēt citu cilvēku uzvedību, brīdinot par atbildību, kas seko tiesību normu neievērošanas gadījumā",¹⁹ vai arī norāda, ka soda mērķa sasniegšanai, kas paredzēts Krimināllikuma 35. pantā, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un turpmāk atturētos no citu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, apsūdzētajam nosakāms attiecīgais sods.²⁰

¹³ Liholaja V. Kriminālsodu politikas koncepcija un no tās izrietošie grozījumi Krimināllikumā. LU žurnāls "Juridiskā Zinātne", Nr. 3. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 5.–20. lpp.

¹⁴ Sk.: Tiesu prakse krimināllietās par mantas iznīcināšanu un bojāšanu; Tiesu prakse krimināllietās par cilvēku tirdzniecību; Tiesu prakse krimināllietās par Krimināllikuma 317. panta otro daļu, 318. panta otro daļu, 319. panta otro daļu. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas [aplūkots 2015. gada 15. martā].

¹⁵ Banga E. Soda politika kā brīdinājums. Jurista Vārds, 2006. 3. janvāris, Nr. 1; Rudzītis O. Par kriminālsodu ideoloģiju un praksi. Latvijas Vēstnesis, pielikums "Jurista Vārds", 2000. 4. maijs, Nr. 18.

¹⁶ Sk., piemēram: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2011. gada 18. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-526/2011; 2001. gada 13. novembra lēmums lietā Nr. SKK-373.

¹⁷ Sk., piemēram: Dobeles rajona tiesas 2014. gada 24. jūlija spriedums lietā Nr. K13-0161-14/4, kriminālieta Nr. 1120006813.

¹⁸ Piemēram, Bauskas rajona tiesas 2014. gada 29. aprīļa spriedums lietā Nr. K10-0111-14, kriminālieta Nr. 11120005714.

¹⁹ Piemēram, Madonas rajona tiesas 2014. gada 30. jūlija spriedums lietā Nr. K23-0111-14, kriminālieta Nr. 11300011114.

²⁰ Piemēram, Krāslavas rajona tiesas 2014. gada 8. marta spriedums lietā Nr. K18-0068-14, kriminālieta Nr. 11903014214.

Iepriekš minētajos piemēros, kas nebūt nav vienīgie, tiek norādīts uz to vai citu KL 35. panta otrajā daļā norādīto soda mērķa izpaušmi, taču starp analizētajiem tiesu nolēmumiem visai daudz ir tādu, kuros tiesa godprātīgi pārraksta šīs Krimināltiesību normas saturu, arī nolēmos, ar kuriem tiek piespriesti brīvības atņemšanai alternatīvie sodi, līdz ar to kļūdaini interpretējot KL 35. panta otrās daļas 4. punktā ietvertu norādi par notiesāto personu resocializāciju kā soda mērķa izpaušmi,²¹ kas atsevišķos gadījumos attiecināms arī uz valsts apsūdzības uzturētāju.

Tā, piemēram, no Talsu rajona tiesas 2014. gada 18. marta sprieduma redzams, ka N. S. par kukuļdošanas mēģinājumu sodīts ar brīvības atņemšanu uz 11 mēnešiem nosacīti ar pārbaudes laiku uz 11 mēnešiem, norādot arī uz nepieciešamību resocializēt notiesāto.²² Kā izriet no apelācijas instances tiesas lēmuma, apelācijas protestā prokurors pauž uzskatu, ka sods bija nosakāms bargāks – brīvības atņemšana uz diviem gadiem ar pārbaudes laiku uz diviem gadiem, norādot, ka ar tādu sodu sodīta persona “tiks resocializēta, jo divu gadu laikā Valsts probācijas dienestam būs iespēja uzraudzīt notiesāto, darbojoties savas kompetences ietvaros, ietekmēt viņa attieksmi pret likumiem un pastāvošo kārtību”.²³

Notiesāto personu resocializācijas jēdziens ir dots Ar brīvības atņemšanas sodu notiesāto personu resocializācijas koncepcijā,²⁴ nosakot, ka resocializācija ir sociālas uzvedības korekcija un sociālās rehabilitācijas pasākumu kopums, kas vērsts uz tiesiskas uzvedības modeļa veicināšanu, sociāli pozitīvu vērtību izpratnes veidošanu notiesātajā un brīvības atņemšanas soda mērķa sasniegšanu. Tādējādi, kā pamatoti norāda V. Zahars, “notiesāto personu resocializācija (resocializēšana) saistāma tikai ar brīvības atņemšanas soda mērķi, un tā nav iekļauta piespiedu darba un naudas soda mērķu tiesiskajā regulējumā”.²⁵

Soda noteikšana par vairāku noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu

Kā jau minēts, ar 2012. gada 13. decembra likumu no Latvijas krimināltiesībām tika izslēgta noziedzīgu nodarījumu atkārtotība, tas tika pamatots galvenokārt ar to, ka praksē, pastāvot esošajam regulējumam, netiekot izvērtēts vairāku noziedzīgu nodarījumu kaitīgums un to skaits, un “tāpēc nav retums, ka par vairākiem atkārtoti izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem personai piespriež pārāk vieglu sodu, notiesā nosacīti, piemēro sodu, kas atbilst minimālajam sodam, ko var piemērot par vienu noziedzīgu nodarījumu”.²⁶

²¹ Piemēram, Jēkabpils tiesas 2014. gada 27. februāra spriedums lietā Nr. K16-0138/14, krimināllieta Nr. 21210013614; Ogres rajona tiesas 2013. gada 21. maija spriedums lietā Nr. K24-0136-13/2, krimināllieta Nr. 113100051712; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas 2013. gada 28. novembra spriedums lietā Nr. K30-0246, krimināllieta Nr. 11819003811; Rīgas rajona tiesas 2014. gada 26. februāra spriedums lietā Nr. K33-0236-14/10, krimināllieta Nr. 16870003013; Saldus rajona tiesas 2014. gada 29. jūlija spriedums lietā Nr. K34-0123-14/3, krimināllieta Nr. 11360021414 un daudzi citi nolēmumi.

²² Talsu rajona tiesas 2014. gada 18. marta spriedums lietā Nr. K36-0125-14, krimināllieta Nr. 11380012714.

²³ Kurzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2014. gada 26. maija lēmums krimināllieta Nr. 11380012714.

²⁴ Par ar brīvības atņemšanas sodu notiesāto personu resocializācijas koncepciju: Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 7. Latvijas Vēstnesis, 2009. 13. janvāris, Nr. 6.

²⁵ Zahars V. Kriminālpolitika: mūsdienu tendences un procesi. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2014, 16. lpp. Sk. arī: Škavronska D. No Taliona principa līdz resocializācijai. Jurista Vārds, 2010. 14. decembris, Nr. 50.

²⁶ Gratkovska I., Zemzars U. Kriminālsodu politikas aktualitātes. Jurista Vārds, 2011. 3. maijs, Nr. 18, 10. lpp.

Izslēdzot atkārtotību kā kvalificējošu pazīmi, kad visi vienas personas izdarītie tādi paši noziedzīgi nodarījumi, kā arī tāda paša veida noziedzīgi nodarījumi, par kuru izdarīšanu atbildība atkārtoti bija speciāli paredzēta likumā, piemēram, KL 181. pants par atkārtotu zādzību, krāpšanu, piesavināšanos, tika kvalificēti saskaņā ar attiecīgo Krimināllikuma Sevišķās daļas panta daļu (punktu), uz visiem gadījumiem tika attiecināta KL 50. panta pirmajā daļā noteiktā kārtība. Proti, ja persona izdarījusi divus vai vairākus patstāvīgus noziedzīgus nodarījumus, tiesa, taisot spriedumu, un prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu, nosaka sodu atsevišķi par katru noziedzīgu nodarījumu. Galīgais sods šādā gadījumā nosakāms pēc noziedzīgu nodarījumu kopības, ietverot vieglāko sodu smagākajā sodā vai arī pilnīgi vai daļēji saskaitot piesprieštos sodus, ko Pauls Mincs savā laikā apzīmēja kā “aptveršanas sistēmu”, pēc kuras smagākais sods aptver vieglāko sodu, un kā “kumulācijas sistēmu”, pēc kuras atsevišķus soda veidus saskaita.²⁷

Saskaņā ar KL 50. panta otrajā daļā noteikto iespēja piemērot visus iepriekš minētos galīgā soda noteikšanas variantus attiecināta tikai uz kriminālpārkāpumiem un mazāk smagiem noziegumiem. Savukārt KL 50. panta trešajā daļā reglamentēta kopējā soda noteikšana gadījumā, kad vismaz viens no noziedzīgajiem nodarījumiem, kas veido noziedzīgu nodarījumu kopību, ir smags vai sevišķi smags. Šādā gadījumā, nosakot galīgo sodu, piemērojama tikai pilnīga vai daļēja piespriešto sodu saskaitīšana jeb tā dēvētā “asperācijas sistēma”, pēc kuras sodu par smagāko no izdarītajiem nodarījumiem pēc iespējas paaugstina, to P. Mincs uzskatīja par taisnīgāko sistēmu.²⁸ Saskaitot piesprieštos sodus, kopējais soda apmērs vai laiks drīkst pārsniegt maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, bet ne vairāk kā par pusi no maksimālā soda apmēra vai laika, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem.

Iestrādājot šādu soda noteikšanas kārtību par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem, kas veidota pēc līdzības ar Latvijas 1933. gada Sodū likuma²⁹ 58. pantā noteikto, pausta pārliecība, ka tādā veidā “katrs izdarītais noziedzīgais nodarījums tiks novērtēts ar sodu, šo noziegumu kopums netiks kvalificēts kā viens noziedzīgs nodarījums, tādējādi nodrošinot to, ka galīgā soda noteikšana būs atkarīga no konkrēti izdarīto noziegumu kopskaita, tādējādi nodrošinot taisnīgu soda noteikšanas kārtību”.³⁰

Norāde par procesa virzītāja rīcību gadījumā, kad vairāki noziedzīgi nodarījumi izdarīti pirms grozījumiem Krimināllikumā, ar kuriem izslēgta atkārtotība, stājušies spēkā, ir dota Pārejas noteikumu 5. punktā, nosakot, ka “personas, kuras izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, kas kvalificējami kā noziedzīgu nodarījumu atkārtotība, saucamas pie kriminālatbildības un sodāmas par katru noziedzīgu nodarījumu saskaņā ar šīm Krimināllikuma normām, kuras bija spēkā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā, bez kvalificējošas pazīmes atkārtotības. Šādos gadījumos, nosakot sodu saskaņā ar Krimināllikuma 50. pantu pēc šā likuma spēkā stāšanās dienas, maksimālais soda apmērs vai laiks nedrīkst pārsniegt maksimālo

²⁷ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 186.–187. lpp.

²⁸ Turpat, 187. lpp.

²⁹ Sodū likums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936.

³⁰ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), 17. lpp. TMAnot_141210_KL.

soda apmēru vai laiku, kāds Krimināllikumā par atkārtotu noziedzīgu nodarījumu bija paredzēts nodarījuma izdarīšanas laikā”.

Tālāk aplūkosim piemēru, kad vairāki noziedzīgi nodarījumi izdarīti līdz Krimināllikuma grozījumu pieņemšanai, bet lieta iztiesāta jau pēc 2013. gada 1. aprīļa.

“D. P., I. Ņ. un K. S., SIA “X” transportlīdzekļu tehniskās kontroles inspektori, kuri veica kontrolfunkciju transportlīdzekļu valsts tehniskās apskates jomā, apsūdzēti un atzīti par vainīgiem kukuļņemšanā, bet divi no apsūdzētajiem arī starpniecībā kukuļošanā un kukuļa piesavināšanās izdarīšanā, kas bija saistīts ar atļaujas izsniegšanu piedalīties ar transportlīdzekli ceļu satiksmē.”

Tiesas sēdē prokurors grozīja apsūdzību uz vieglāku, nemainot lietas faktiskos apstākļus, lūdzot izslēgt atkārtotību kā kvalificējošu apstākli, un piekrita slēgt vienošanos, jo apsūdzētie savu vainu tiem inkriminēto noziegumu izdarīšanā atzina. No Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2013. gada 11. novembra sprieduma³¹ redzams, ka apsūdzētie agrāk nav sodīti, visiem ir augstākā izglītība, uzskaitē pie psihiatra nav. D. P. un K. S. strādā, I. Ņ. nestrādā; K. S. neprecējies, apgādājamo nav, D. P. un I. Ņ. precējušies, D. P. daļēji apgādībā māte – pensionāre, I. Ņ. apgādībā sieva un divi mazgadīgi bērni. D. P. atbildību mīkstinoši apstākļi nav konstatēti, par I. Ņ. un K. S. atbildību mīkstinošiem apstākļiem tiesa atzina faktu, ka viņi sekmējuši citas personas nozieguma atklāšanu. Savukārt par visu triju apsūdzēto atbildību pastiprinošu apstākli tika atzīts tas, ka noziedzīgais nodarījums veido noziedzīgu nodarījumu reālo kopību. Tas, ka atbilstoši KL 46. panta otrās daļas priekšrakstiem būtu izvērtēts noziedzīgā nodarījuma raksturs un radītais kaitējums, no sprieduma nav redzams, lai arī tādas rīcības rezultātā turpat vai gada garumā ceļu satiksmē piedalījās transportlīdzekļi, kuriem nebija veikta valsts tehniskā apskate un kuri apdraudēja sabiedrisko drošību ceļu satiksmes jomā.

Apstiprinot noslēgto vienošanos kā likumīgu un pamatotu, tiesa nosprieda sodīt apsūdzētos ar sodu, kādu bija lūdzis prokurors. Lai palīdzētu lasītājam orientēties pilnās četrās sprieduma lappusēs ietvertajā izdarīto noziegumu uzskaitījumā un par tiem piespriestajos sodos, tiek piedāvāta tabula.

Viens no galvenajiem argumentiem atkārtotības izslēgšanai bija tas, ka viena soda noteikšana par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem nav nedz pareiza, nedz taisnīga, jo izdarīto noziedzīgo nodarījumu skaits, kas veido atkārtotību, sodu neietekmē, tādējādi, “pat nosakot maksimālu sodu par atkārtotu noziedzīgu nodarījumu, jārēķinās ar to, ka attiecīgo sodu atļauts piemērot gan par vienu atkārtoti izdarītu noziedzīgu nodarījumu, gan arī par diviem, trim, desmit vai 30 nodarījumiem”.³²

Iepriekš minētajā piemērā atbilstoši aktuālajam regulējumam sods noteikts par katru noziedzīgu nodarījumu atsevišķi, un galīgais sods noteikts, daļēji saskaitot piespriestos sodus. Diemžēl, nespējot atšifrēt soda noteikšanā izmantoto formulu, var secināt, ka, piemēram, I. Ņ. noteiktais galīgais sods, kas ir brīvības atņemšana uz trim gadiem un trim mēnešiem, vien par trim mēnešiem pārsniedz maksimālo sodu, kāds paredzēts jau par vienu kukuļa piesavināšanos, ko izdarījusi valsts amatpersona, bet tādi bija trīs gadījumi, un ir par vienu gadu un deviņiem mēnešiem mazāks par to maksimālo sodu, kāds KL 320. panta pirmajā daļā paredzēts

³¹ Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2013. gada 11. novembra spriedums lietā Nr. K31-373/13, krimināllieta Nr. 16870000308.

³² Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), 19. lpp. TMAnot_141210_KL.

par vienu kukuļņemšanas gadījumu, bet tādu bija 13. Tā kā izdarīti trīs dažādi noziedzīgi nodarījumi, nav iespējams arī izskaitļot, ko un kā daļēji saskaitot tika veidots galīgais sods pēc 19 noziedzīgu nodarījumu kopības, kas rezultējās kā papildu brīvības atņemšana uz vienu gadu. Kā apstiprinājumu tam, ka izdarīto noziedzīgu nodarījumu skaits galīgo sodu pēc noziedzīgu nodarījumu kopības nekādi neietekmē, varētu minēt piemērus vēl un vēl, ja vien to ļautu raksta apjoms.

Analizētajos tiesu nolēmumos visbiežāk sastopami gadījumi, kad vairāki noziedzīgi nodarījumi izdarīti un iztiesāti vēl pirms grozījumiem Krimināllikumā, taču tiesas spriedumi 2013. gada 31. martā vēl nav stājušies likumīgā spēkā. Te pieskaitāmi arī tie gadījumi, kad atkārtotību kā kvalificējošu pazīmi veidoja personas iepriekš izdarītie tādi paši vai tāda paša veida noziedzīgi nodarījumi, par kuriem sodāmība nebija noņemta vai dzēsta likumā noteiktajā kārtībā. Izslēdzot atkārtotību kā kvalificējošu pazīmi apelācijas kārtībā, gandrīz visos gadījumos samazināts arī pirmās instances tiesas noteiktais sods.

Tā, piemēram, K. Š. apsūdzēts un ar pirmās instances tiesas 2013. gada 18. marta spriedumu atzīts par vainīgu KL 175. panta trešajā daļā paredzētās zādzības izdarīšanā personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās. Zādzību ar iekļūšanu telpā K. Š. izdarījis pārbaudes laikā, būdams notiesāts par tādu pašu noziegumu, ar brīvības atņemšanu nosacīti. Līdz ar to viņam kā kvalificējoša pazīme inkriminēta noziedzīgu nodarījumu izdarīšana atkārtoti, kas izdarīta, iekļūstot telpā un pirmajā reizē kopā ar R. K. nolaupot E. J. piederošo mantu 1265 Ls vērtībā, bet nākamajā dienā – vēlreiz no tās pašas garāžas nolaupot mantas 470 Ls vērtībā. Cik var saprast no sprieduma, jo lieta izskatīta bez pierādījumu pārbaudes, abas zādzības vērtētas kā turpināts noziedzīgs nodarījums. K. Š. tāpat atzīts par vainīgu arī divos svešas mantas iznīcināšanas gadījumos.

NN kvalifikācija – KL	Izdarīto NN skaits	Sods par katru
	Apsūdzētais D. P.	
320. p. 1. d.	3	n/sods 5 m/a (Ls 1000)
15. p. 4. d., 320. p. 1. d.	1	n/sods 5 m/a (Ls 1000)
50. p. 1. d.=	n/sods 6 m/a (Ls 1200)	
	Apsūdzētais I. Ņ.	
320. p. 1. d.	11	b/a 8 mēn.
320. p. 3. d.	2	b/a 2 g. 3 mēn.
321. p. 2. d.	3	b/a 6 mēn.
323. p. 2. d.	3	b/a 2 g. 3 mēn.
50. p. 1. d.=	b/a 3 g. 3 mēn., PL 3 g. 3 mēn.	
	Apsūdzētais K. S.	
320. p. 1. d.	6	b/a 6 mēn.
320. p. 3. d.	2	b/a 2 g. 3 mēn.
321. p. 2. d.	5	b/a 6 mēn.
15. p. 4. d., 321. p. 2. d.	1	b/a 6 mēn.
322. p. 2. d.	6	b/a 2 g. 3 mēn.
15. p. 4. d., 322. p. 2. d.	1	b/a 2 g. 3 mēn.
50. p. 1. d.=	b/a 3 g. 8 mēn., PL 3 g. 8 mēn.	

Par KL 175. panta trešajā daļā paredzēto noziegumu K. Š. sodīts ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu, par KL 185. panta pirmajā daļā paredzēto noziegumu – ar brīvības atņemšanu uz 6 mēnešiem. Saskaņā ar KL 50. panta pirmo daļu pēc noziedzīgo nodarījumu kopības noteikta brīvības atņemšana uz vienu gadu, sods pēc spriedumu kopības – brīvības atņemšana uz vienu gadu un diviem mēnešiem, tas ir, pieskaitot divus mēnešus no iepriekš piespriestā brīvības atņemšanas soda uz vienu gadu.³³

Par šo spriedumu iesniegts prokurora apelācijas protests, lūdzot atcelt pirmās instances tiesas spriedumu K. Š. apsūdzībā saskaņā ar KL 175. panta trešo daļu un taisīt jaunu spriedumu, izslēdzot no apsūdzības kvalificējošo pazīmi – atkārtotību, kā to nosaka Pārejas noteikumu 5. punkts. Apelācijas instances tiesa ar 2013. gada 30. aprīļa spriedumu³⁴ protestu apmierināja un izslēdza no K. Š. apsūdzības atkārtotību kā zādzību kvalificējošu pazīmi.

Vienlaikus Krimināllietu tiesas kolēģija, gan atzīmējot, ka ņem vērā to, ka apsūdzētais jau vairākkārt sodīts, kas norādot uz to, ka viņš nav izdarījis nepieciešamos secinājumus un izturas nolaidīgi vai arī ignorē nepieciešamību ievērot likumus, nolēma, ka pirmās instances tiesas spriedums atceļams arī daļā par K. Š. noteikto sodu par KL 175. panta trešajā daļā paredzēto zādzību izdarīšanu, pamatojot to ar kvalificējošas pazīmes – atkārtotības – izslēgšanu, un līdz ar to arī daļā par galīgā soda noteikšanu saskaņā ar KL 50. panta pirmo daļu un 51. panta pirmo daļu. Par KL 175. panta trešajā daļā paredzēto noziegumu K. Š. tika sodīts ar brīvības atņemšanu uz 10 mēnešiem, saskaņā ar KL 50. panta pirmo daļu – ar brīvības atņemšanu uz 10 mēnešiem, un saskaņā ar KL 51. panta pirmo daļu – ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu un vienu mēnesi.

Te varētu jautāt, cik pamatots ir apelācijas instances tiesas lēmums samazināt K. Š. piespriesto sodu, ņemot vērā to, ka pirmās instances tiesa tāpat bija visai zēlīga, atzīstot, ka sods ir nosakāms apmērā, kas būtiski nepārsniedz noteikto minimālo sodu, jo apsūdzētais esot nožēlojis izdarīto, atvainojies cietušajam, viņam faktiski esot ģimene un darbs. Bez tam, arī izslēdzot no apsūdzības atkārtotību, K. Š. nodarījumā konstatētas vēl divas kvalificējošas pazīmes – zādzības izdarīšana personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās un iekļūstot telpā, par ko arī saskaņā ar aktuālo regulējumu paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem.

Soda noteikšana sakarā ar brīvības atņemšanas soda minimālās robežas pārskatīšanu

Ar 2012. gada 13. decembra likumu lielākajā daļā Krimināllikuma Sevišķās daļas pantu sankciju tika būtiski samazināta kā brīvības atņemšanas soda maksimālā, tā arī minimālā robeža. Ņemot to vērā, Pārejas noteikumu 6. punktā noteikts: “.. ja par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu Krimināllikumā pēc šā likuma spēkā stāšanās dienas paredzēta zemāka brīvības atņemšanas soda minimālā robeža, tiesa to ņem vērā, nosakot brīvības atņemšanas sodu.” Tā kā starp analizētajiem spriedumiem lielākā daļa ir tādu, kas taisīti līdz 2013. gada 1. aprīlim, taču vēl nebija stājušies spēkā 2013. gada 31. martā, praktiski visos gadījumos noteiktais

³³ Talsu rajona tiesas 2013. gada 18. marta spriedums krimināllietā Nr. 11380063712.

³⁴ Kurzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2013. gada 30. aprīļa spriedums lietā Nr. KA02-0107-13/14.

brīvības atņemšanas sods tika pārskatīts un samazināts, atsaucoties tieši uz šo Pārejas noteikumu 6. punktu, tai pašā laikā tiesai un arī apsūdzības uzturētājam nereti atzīstot, ka soda samazināšanai nav pamata.

Saistībā ar Pārejas noteikumu 6. punkta izpratni un piemērošanu aplūkojama krimināllieta R. S. apsūdzībā daļā par soda noteikšanu par smagu miesas bojājumu tišu nodarīšanu divām personām, par ko apsūdzētais ar pirmās instances tiesas spriedumu sodīts ar brīvības atņemšanu uz deviņiem gadiem ar policijas kontroli uz trim gadiem. Apelācijas instances tiesa spriedumu šajā daļā atstāja bez grozījumiem.

Kasācijas instances tiesa, atceļot apelācijas instances tiesas spriedumu daļā par R. S. noteikto sodu par KL 125. panta otrās daļas 2. punktā paredzēto noziegumu, atzīmēja, ka līdz grozījumiem KL 125. panta otrajā daļā brīvības atņemšanas sods bija noteikts uz laiku no trim līdz divpadsmit gadiem, bet pēc grozījumu izdarīšanas – uz laiku no diviem līdz desmit gadiem, tātad noteikta zemāka brīvības atņemšanas soda robeža. Krimināllietu departaments, citējot Pārejas noteikumu 6. punktu, norādīja, ka tā ir imperatīva norma un tiesai tā jāpiemēro obligāti ikreiz, kad par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu pēc šā likuma spēkā stāšanās dienas paredzēta zemāka brīvības atņemšanas soda minimālā robeža.³⁵

Skaidrojot Pārejas noteikumus, Tieslietu ministrijas Krimināllietu departamenta konsultants U. Zemzars par to 6. punktu rakstīja: “Pārejas noteikumu 6. punkts paredz: ja par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu Krimināllikumā pēc šā likuma spēkā stāšanās dienas paredzēta zemāka brīvības atņemšanas soda minimālā robeža, tiesa to ņem vērā, nosakot brīvības atņemšanas sodu. Tas nozīmē, ka pēc grozījumu spēkā stāšanās tiesas, piemērojot brīvības atņemšanas sodu, varēs ievērot jaunās minimālās brīvības atņemšanas soda robežas. Piemēram, ja persona tiek saukta pie atbildības pēc Krimināllikuma 176. panta trešās daļas par laupīšanu lielā apmērā, tai iespējams noteikt brīvības atņemšanas sodu, ievērojot jauno brīvības atņemšanas soda minimālo robežu, kas paredzēts, sākot no trim gadiem.”³⁶

Tātad, ja līdz grozījumu izdarīšanai par laupīšanu lielā apmērā minimālais sods, ko tiesa varēja piespriest, ja netika konstatēti KL 49. panta nosacījumi, bija brīvības atņemšana uz astoņiem gadiem, tad pēc grozījumu izdarīšanas tie ir trīs gadi, un, neapšaubāmi, tiesai tas ir jāņem vērā, nosakot sodu konkrētajam apsūdzētajam, tas var būt diapazonā no trim līdz divpadsmit gadiem. Manuprāt, tā arī ir Pārejas noteikumu 6. punktā ietvertā priekšraksta jēga, un te varētu runāt par normas imperatīvo raksturu. Sankcijā noteiktajās robežās tiesa brīvības atņemšanas soda laiku nosaka, izvērtējot atbildību mīkstinošos un atbildību pastiprinošos apstākļus, kā to nosaka KL 46. panta trešā daļa, un, ja šī likumā noteiktā prasība ir ievērota, nosaka, kāds būtu pamats mehāniski samazināt tiesas piespriesto sodu. Vai varbūt es kļūdos?

Īss ieskats soda veida izvēlē

Lai arī par smagiem noziegumiem, par kuriem paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem, ir iespēja piemērot arī īslaicīgu brīvības atņemšanu, piespiedu darbu un naudas sodu, analizētajos prakses piemēros dominē piespiedu

³⁵ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 10. janvāra spriedums lietā Nr. SKK-0459-13.

³⁶ Zemzars U. Pārejas periods uz jauno sodu politiku. Jurista Vārds, 2013. 19. marts, Nr. 11, 49. lpp.

darbs un brīvības atņemšana nosacīti. To pārliecinoši parāda analizētie 50 tiesas nolēmumi krimināllietās par kukuļdošanu un kukuļdošanas mēģinājumiem, tie taisīti jau pēc grozījumu Krimināllikumā spēkā stāšanās, un ar tiem no 53 apsūdzētajiem ar piespiedu darbu notiesātas 25 personas, ar brīvības atņemšanu nosacīti – 18, ar naudas sodu – piecas, ar īslaicīgu brīvības atņemšanu – četras personas un ar brīvības atņemšanu – viena persona.

Kā šķērslis naudas soda piemērošanai visbiežāk tiek minēts tas, ka apsūdzētajam nav ienākumu (nestrādā), nav regulāru vai pietiekamu ienākumu, lai šādu soda veidu varētu izpildīt, ņemot vērā, ka saskaņā ar KL 41. panta otrās daļas 3. punktu par smagu noziegumu, par kuru paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ne ilgāku par pieciem gadiem, naudas sods nosakāms desmit līdz divsimt Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu apmērā. Sastopama arī norāde, ka pie apsūdzētā ienākumiem naudas sodu piemērot nebūtu samērīgi un taisnīgi, jo tas pasliktinātu viņa dzīves kvalitāti. Savukārt attiecībā uz brīvības atņemšanu parasti tiek norādīts, ka tāds sods, kaut vai īslaicīga brīvības atņemšana, būtu pārāk bargs un nesamērīgs.

Izvēloties par sodu piespiedu darbu, liels akcents tiek likts tieši uz apsūdzētā personību, lai arī dažreiz ziņas par to ir visai skopas, vairumā gadījumu norādot, ka ar šādu soda veidu būs ievērotas sabiedriskās drošības intereses, tādējādi panākot, ka apsūdzētais turpmāk pildīs likumus un atturēsies no jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, apsūdzētajam tiek dota iespēja pierādīt, ka viņš spēj dzīvot likuma paklausīgu dzīvi.

Analizējot tiesu nolēmumus, ar kuriem apsūdzētajiem noteikta brīvības atņemšana nosacīti, jāsecina, ka pārsvarā tie ir gadījumi, kad tiesa, izvērtējusi brīvības atņemšanai alternatīvos sodus, secina, ka to piemērošana nav iespējama, piemēram, tāpēc, ka apsūdzētais ir darbnespējīgs un viņam nav pietiekamu ienākumu, lai nodrošinātu iespēju likumā noteiktajā laikā un apmērā nomaksāt naudas sodu.

Nosakot šādos gadījumos brīvības atņemšanas sodu parasti četru līdz sešu mēnešu robežās, tiesa norāda uz izdarītā noziedzīgā nodarījuma klasifikāciju, kas kukuļdošanas gadījumā ir smags noziegums, kam nereti seko piebilde, kas laikam būtu radītā kaitējuma izvērtējums, ka “taču ar noziedzīgo nodarījumu nevienai personai nav nodarīts materiāls vai morāls kaitējums”; “nav radīts kaitējums citiem sabiedrības locekļiem”; “noziedzīgā darbība būtiskas sekas nav radījusi”; “noziedzīgā nodarījuma rezultātā smagas sekas nav iestājušās”; “noziedzīgais nodarījums nav vardarbīgs” utt., kas kukuļdošanas gadījumā nav raksturīgi un ir lieki. Arī nosacīta soda izvēle lielākoties tiek pamatota ar apsūdzētā pozitīvo personību. Vēl arvien atsevišķos gadījumos tiek ignorēts KL 55. panta pirmajā daļā ietvertais priekšraksts par to, ka tiesa var vainīgo notiesāt nosacīti tikai tad, ja tā ieguvusi pārliecību, ka vainīgais, sodu neizciešot, turpmāk neizdarīs likumpārkāpumus.

Iepriekš minētais ļauj secināt, ka daudzos gadījumos vēl arvien netiek ievērots judikatūrā noteiktais, ka KL 55. panta pirmajā daļā “ir iekļauti apstākļi, kurus tiesa ņem vērā, lemjot par nosacītas notiesāšanas iespējamību. Tiesai nav tiesību ignorēt kādu no šiem likumā norādītajiem apstākļiem”.³⁷ Arī no Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Krimināllietu tiesu palātas tiesnešu kopsapulces 2008. gada 1. jūlija rekomendāciju vienveidīgai tiesību normu piemērošanai soda noteikšanā 22. un 23. punkta izriet, ka, lemjot par nosacītas notiesāšanas piemērošanu, tiesām jāievēro ne tikai personību raksturojošie dati, bet arī fakti, kas saistīti

³⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2014. gada 30. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-656/2014; sk. arī: 2009. gada 27. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-567/2009.

ar noziedzīgu nodarījumu (noziedzīgu nodarījumu smagums, izdarīto noziedzīgo nodarījumu skaits, nodarītais kaitējums utt.). Ja tiesa atzīst par iespējamu piemērot nosacītu sodu personai, kura izdarījusi smagu vai sevišķi smagu noziegumu, pieņemtais lēmums īpaši jāmotivē, tostarp pievēršot uzmanību vispārējās prevencijas mērķa sasniegšanai.³⁸

Protams, šajā rakstā iespēju robežās izklāstītais tikai iezīmē kādas noteiktas tendences jaunās sodu politikas veidošanās procesā, kāds arī bija autores mērķis, taču ļauj arī izdarīt zināmus secinājumus par to, ka nepieciešama tūlītēja un rūpīga analīze, kāpēc grozījumos iestrādātais nedarbojas pilnīgi, piemēram, kāpēc no brīvības atņemšanai alternatīvajiem sodiem praktiski “darbojas” tikai piespiedu darbs; cik pamatota bija naudas soda apmēra palielināšana un kā tā ietekmē šā soda veida piemērošanu; kāpēc netiek nodrošināta adekvāta un taisnīga (varbūt labāk – pelnīta) soda noteikšana par vairāku noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, kas nereti pat nesasniedz to soda maksimālo robežu, kāda paredzēta par viena noziedzīga nodarījuma izdarīšanu; kāpēc netiek piemērots ne pilnīgas soda saskaitīšanas princips, ne arī likumā paredzētā iespēja pie sodu saskaitīšanas pārsniegt maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem; kāpēc arvien turpinās nosacītas notiesāšanas būtības devalvācija utt.

Kopsavilkums

1. Nosakot soda veidu un mēru par izdarīto noziedzīgu nodarījumu, jāņem vērā Krimināllikuma 35. panta otrajā daļā norādītā soda mērķis. Notiesāto personu resocializācija ir saistāma tikai ar brīvības atņemšanas soda mērķi, un tā nav iekļauta piespiedu darba un naudas soda mērķu tiesiskajā regulējumā.
2. Autores rīcībā esošās tiesu prakses par laika posmu pēc grozījumu spēkā stāšanās analīze ļauj secināt, ka jaunā tiesiskā regulējuma ieviešana praksē pagaidām neattaisno ar grozījumu ieviešanu prognozēto pozitīvo rezultātu sasniegšanu jautājumā par soda noteikšanu par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem; nosakot sodu, galvenokārt tiek izvēlēts piespiedu darbs un brīvības atņemšana nosacīti, savukārt īslaicīga brīvības atņemšana un naudas sods tiek piemēroti reti; soda veida un mēra izvēli galvenokārt nosaka datu par apsūdzētā personību izvērtēšana, kā arī neiztrūkstošais atbildību mikstinošais apstāklis – savas vainas atzīšana un izdarītā nožēlošana, ko tiesa par tādu atzīst praktiski visos gadījumos, atsaucoties uz KL 47. panta otro daļu. Savukārt attiecībā uz noziedzīga nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu visbiežāk tiek vien formāli norādīts, ka tiesa to ņem vērā, nosakot sodu. Vēl arvien konstatējama KL 55. panta pirmajā daļā ietverta priekšrakstu neievērošana.
3. Lai nodrošinātu, ka tiesu prakse sodu piemērošanas jomā atbilst aktuālajam regulējumam, būtu nepieciešama tās vispusīga analīze, kas ļautu identificēt esošos trūkumus un nepilnības un izstrādāt nepieciešamos risinājumus to novēršanai.

³⁸ Par vienveidīgu tiesību normu piemērošanu soda noteikšanā. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesnesu-kopsapulcu-lemumi/kriminallietu-departaments-un-palata [aplūkots 2015. gada 15. martā].

CĒLOŅSAKARĪBA KRIMINĀLLIKUMĀ UN TĀS NOZĪME NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU KVALIFIKĀCIJĀ

CAUSAL RELATIONSHIP IN THE CRIMINAL LAW AND ITS SIGNIFICANCE IN QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENCES

Evija Vīnkalna, *Mg. sc. soc.*

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

The aim of the article is to focus on causal relationship in the Criminal Law and its essential significance during qualification of criminal offences. Causal relationship is the feature of criminal offences with material substance (*corpus delicti*) and it is recognized as one of necessary preconditions for criminal liability. The idea of including causal relationship in the general part of the Criminal Law is actualized in the article in comparison with the definitions of causal relationship formulated in criminal laws of separate foreign states as well as including the causal relationship into the list of objective features of criminal offence's substance (*corpus delicti*).

Atslēgvārdi: cēloņsakarība, Krimināllikums, kvalifikācija, noziedzīgs nodarījums.

Keywords: causal relationship, Criminal Law, qualification, criminal offence.

Krimināllikumā¹, salīdzinot ar Latvijas PSR kriminālkodeksu² (kas bija spēkā no 1961. gada 1. aprīļa līdz 1999. gada 31. martam; ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 29. augusta lēmumu³ Latvijas PSR kriminālkodekss tika uzskatīts par Latvijas kriminālkodeksu⁴), tika iestrādātas nozīmīgas izmaiņas gan krimināltiesību institūtu, gan atsevišķu normu traktējumos, ievērojot pagājušā gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados Latvijā pastāvējušās krimināltiesību tradīcijas, kā arī ņemot vērā ārvalstu pieredzi krimināllikumu veidošanā.⁵

Krimināllikuma 1. panta pirmajā daļā, iestrādājot kriminālatbildības pamatu, noteikts, ka pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, t. i., kura ar nodomu (tīši) vai

¹ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998, 8. jūlijs, Nr. 199/200.

² Blūma M., Bušujevs G., Kudrjavcevs V. u. c. Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri. Rīga: Liesma, 1965.

³ Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā: Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums. Pieejams: <http://likumi.lv> [aplūkots 2015. gada 7. martā].

⁴ Latvijas kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas kriminālkodeksa pantiem (Dr. jur. A. Niedre). Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1997.

⁵ Krastiņš U. Krimināllikumam 10 gadi: tapšana, attīstība un perspektīva. Juridiskā zinātne, 2010. Nr. 1, 7.–8. lpp., sk. arī: Reigase A. Par Latvijas Republikas Krimināllikuma tapšanu. Jurista Vārds, 1998. 22. janvāris, Nr. 2. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc.php?id=46683> [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

aiz neuzmanības izdarījusi Krimināllikumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. Ar to īpaši uzsvēta Krimināllikumā paredzēta noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju konstatēšanas nepieciešamība – ja personas nodarījumā trūkst kaut vienas no Krimināllikumā paredzētajām noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmēm, personas nodarījumā nav noziedzīgā nodarījuma sastāva, persona nav saucama pie kriminālatbildības un nav sodāma.⁶

Noziedzīga nodarījuma sastāva pierādīšanas nepieciešamība noteikta arī Kriminālprocesa likuma 124. panta otrajā daļā, kurā paredzēts, ka kriminālprocesā pierādāma noziedzīga nodarījuma sastāva esamība vai neesamība,⁷ turklāt ņemot vērā, ka apsūdzībai jābūt tādai, kas pilnībā ļauj izprast tās būtību, nemeklējot papildu izskaidrojumus krimināllietas materiālos.⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departaments vairākkārt norādījis, ka noziedzīgā nodarījuma apraksts ir būtiska notiesājoša sprieduma sastāvdaļa, kas atspoguļo tiesas atzinumu par to, kādu noziedzīgo nodarījumu apsūdzētais ir izdarījis, tāpēc notiesājošu spriedumu, kurā šis apraksts nav sniegts, nevar atzīt par tiesisku un pamatotu.⁹

Krimināllikuma 8. panta otrajā daļā norādīts, ka, nosakot noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīga nodarījuma objektīvajām pazīmēm. Profesors Uldis Krastiņš pamatoti uzsver, ka Krimināllikums kriminālatbildības jautājumu saista ar noziedzīga nodarījuma sastāvu un ka personas psihiskā attieksme vērtējama pret visām nodarījuma objektīvajām pazīmēm.¹⁰

Nostiprinot cēloņsakarību kā vienu no noziedzīga nodarījuma sastāva elementa – objektīvās puses – pazīmēm (Vispārējo tiesību un Rietumeiropas krimināltiesību doktrīnā cēloņsakarība tiek atzīta par vienu no *actus reus* elementiem¹¹), tiek atzīts, ka cēloņsakarība krimināltiesībās ir tāda objektīvā saikne starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un to radītajām laika ziņā sekojošajām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanās iespēju un

⁶ Sk., piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010. gada 11. novembra lēmums lietā SKK-415/2010, krimināllieta Nr. 11522036808. Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2010/ [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

⁷ Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv> [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

⁸ Sk.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments. Tiesu prakse krimināllietās par mantas iznīcināšanu un bojāšanu. 2014. 29.–30. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/ [aplūkots 2015. gada 1. februārī]; Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 12. novembra lēmums lietā SKK-621/2012, krimināllieta Nr. 11815006802. Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/ [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

⁹ Sk., piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2014. gada 22. decembra lēmums lietā Nr. SKK-725/2014, krimināllieta Nr. 11353027110; Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 20. decembra lēmums lietā SKK-784/2012, krimināllieta Nr. 11095110006. Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2014/ [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

¹⁰ Sk.: Krastiņš U. Krimināllikumam 10 gadi: tapšana, attīstība un perspektīva. Juridiskā zinātne, 2010. Nr. 1, 9. lpp.; Krastiņš U. Konceptuāli par vainu krimināltiesībās. No: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi. 2009–2014. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015. 108.–118. lpp.

¹¹ Smith J. C., Hogan B. Criminal Law. Seventh Edition. London: Butterworths, 1992, p. 42; Reed A., Seago P. Criminal Law. London: Sweet & Maxwell, 2002, p. 42; Ķinis U. Noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (kibernetizējumi). Promocijas darbs. Rīga, 2005, 85. lpp., u. c.

kurā darbība vai bezdarbība ir galvenais noteicošais faktors, kas neizbēgami radījis kaitīgās sekas.¹²

Uz cēloņsakarības būtisko nozīmi noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā norāda, piemēram, profesore Valentija Liholaja, akcentējot, ka materiālo noziedzīgo nodarījumu kvalifikācija pēc objektīvās puses nav iespējama bez cēloņsakarības konstatēšanas, pierādot, ka kaitīgās sekas ir iestājušās vainīgās personas darbības vai bezdarbības rezultātā.¹³ Savulaik profesors Pauls Mincs, atzīmējot cēloņsakarības lomu, norādījis, ka “pieskaitīt nodarījumu par vainu nav iespējams, nenostādot noziedzīgu rezultātu sakarā ar cilvēka ārējo uzvešanos. Ciktāl šo sakaru redz cilvēka aktivitātē, no kuras cēlies zināms ārējs rezultāts, pieņemts runāt par cēlonisko sakaru [...]”.¹⁴

Noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmes norādītas Krimināllikuma Sevišķās daļas konkrēto pantu dispozīcijās. Cēloņsakarības apzīmēšanai tiek lietoti dažādi termini – “izraisīt” (Krimināllikuma 135. panta ceturrtā daļa), “radīt” (piemēram, Krimināllikuma 114. pants), “nodarīt” (piemēram, Krimināllikuma 260. pants). Cēloņsakarības konstatēšanas nepieciešamību nosaka arī noziedzīgā nodarījuma sastāvā ietvertās kaitīgās sekas (piemēram, KL 116. pantā – citas personas nonāvēšana). Šādi apzīmēt cēloņsakarību pamatā ir pieņemts arī ārvalstu krimināllikumos.

Krimināltiesību teorijā jautājumam par lietoto terminoloģiju cēloņsakarības apzīmēšanai pievērsta arī īpaša uzmanība, atzīmējot, ka, lietojot dažādus apzīmējumus, ar to vajadzētu saprast atšķirīgus cēloņsakarības līmeņus, jo termini “nodarīšana” un “izraisīt”, “radīt” nav identiski.¹⁵ Ar “nodarīšanu” būtu apzīmējams cēloņsakarības nepastarpinātais raksturs (ar terminu “nodarīšana”¹⁶ parasti apzīmē ko tādu, kas tieši (nepastarpināti) rada sekas), bet ar terminiem “izraisīt” un “radīt” – cēloņsakarību plašākā izpratnē.¹⁷ Autore uzskata, ka krimināltiesībās izteikts pamatots viedoklis, ar ko apšaubīts, vai likumdevējs tiešām šos terminus nodala; domājams, ka šo pēc nozīmes tuvo terminu lietošana saistīta ar valodas labskanīgumu.¹⁸

Noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, kuras ir kopīgas visiem vai vairākiem noziedzīga nodarījuma sastāviem, paredzētas Krimināllikuma Vispārīgās daļas normās, piemēram, noziedzīga nodarījuma sastāva subjektīvās puses pazīmes (nodoms un neuzmanība).¹⁹ Krimināllikuma Vispārīgajā daļā noteikti noziedzīga nodarījuma sastāva vairāku pazīmju definējumi (piemēram, vainas formu (nodoma

¹² Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 133. lpp.; Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: TNA, 2000, 70.–71. lpp.

¹³ Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003, 37. lpp.

¹⁴ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 126. lpp.

¹⁵ Leja M. Neuzmanīga līdznodarīšana krimināltiesībās. Jurista Vārds, 2011. 30. augusts, Nr. 35. Pieejams: www.juristavards.lv [aplūkots 2015. gada 5. janvārī].

¹⁶ Kā sinonīmi lietoti vārdi “izdarīt”, “kaitēt” “sagādāt”, “veikt”. Sk. “nodarīt”. Sinonīmu vārdnīca skolām. Rīga: Avots, 2001, 656. lpp.; “Nodarīt”. Tildes latviešu sinonīmu datorvārdnīca.

¹⁷ Termini “izraisīt, radīt” nozīmē to, ka nodarījums rada labvēlīgus apstākļus, lai iestātos kaitīgās sekas (tulkojami šī vārda plašākajā nozīmē). Sk. “izraisīt”. Sinonīmu vārdnīca skolām. Rīga: Avots, 2001, 588. lpp.; “Izraisīt”. Tildes latviešu sinonīmu datorvārdnīca.

¹⁸ Leja M. Neuzmanīga līdznodarīšana krimināltiesībās. Jurista Vārds, 2011. 30. augusts, Nr. 35. Pieejams: www.juristavards.lv [aplūkots 2015. gada 5. janvārī].

¹⁹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008, 69. lpp.

un neuzmanības) veidu (tieša nodoma, netieša nodoma, noziedzīgas pašpaļāvības un noziedzīgas nevērības) izpratnes u. tml.), nenorādot pilnīgu noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju uzskaitījumu. Arī iepriekš Latvijas teritorijā spēkā bijušajos krimināllikumos nav bijis raksturīgi ietvert noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju pilnīgu uzskaitījumu, kā arī cēloņsakarības izpratni.

Tikai atsevišķās ārvalstīs cēloņsakarības definējums ir iestrādāts krimināllikumos, kā, piemēram, Gruzijas kriminālkodeksā,²⁰ ASV Paraugkriminālkodeksā,²¹ arī atsevišķu ASV štatu kriminālkodeksos (piemēram, Pensilvānijas kriminālkodeksā, Kentuki štata kriminālkodeksā).²² Apsverot cēloņsakarības iestrādes nepieciešamību krimināllikumos, krimināltiesību teorijā, izteikts vērā ņemams uzskats,²³ ka, iespējams, pamatā cēloņsakarība netiek definēta krimināllikumos, jo krimināltiesību teorijā nav viennozīmīga viedokļa cēloņsakarības izpratnē, kas, savukārt, rada zināmas grūtības izveidot definīciju arī krimināllikumā.

Latvijā, salīdzinot ar ārvalstīs pausto, pamatā pastāv vienota nostāja jautājumā, kas ir cēloņsakarība krimināltiesībās, to saprotot kā objektīvo saikni starp nodarījumu un kaitīgajām sekām.²⁴ Ārvalstīs, piemēram, ASV, Krievijā,²⁵ diskutabls ir jautājums, vai cēloņsakarība ir jāuzskata par objektīvu kategoriju (kas jāatzīst par dominējošo viedokli) vai tai tomēr piemīt arī zināms subjektīvisms. Kā pamatoti atzīmē tiesību doktore Agnese Beļska, subjektīvā cēloņsakarība (cēloņsakarība starp personas nodomiem (no vienas puses) un rīcību un sekām (no otras puses)) nosacīti būtu uzskatāma par cēloņsakarību, jo ar cēloņsakarību ierasts apzīmēt tieši objektīvo sasaisti,²⁶ bet abas norādītās cēloņsakarības kategorijas tiek ietvertas ASV Paraugkriminālkodeksa 2.03. pantā.

Savukārt atsevišķu ārvalstu krimināllikumos cēloņsakarība tiek ietverta objektīvo pazīmju uzskaitījumā, piemēram, Igaunijas Sodū kodeksā,²⁷ tā 12. panta otrajā daļā nosakot, ka vainojama nodarījuma sastāva objektīvās pazīmes ir likumā aprakstītās darbības vai bezdarbība un likumā paredzētos gadījumos – sekas, kas atrodas cēloņsakarībā ar tām.

Itālijas kriminālkodeksa 41. pantā īpaši reglamentēts tāds krimināltiesībās visai sarežģīts jautājums kā cēloņsakarības noteikšana gadījumos, kad noziedzīgais rezultāts ir vairāku cēloņu sekas. Saskaņā ar Itālijas kriminālkodeksa 41. pantu, saplūstot iepriekš eksistējošiem vai vienlaicīgiem, vai vēlāk radītiem cēloņiem, pat tad, ja tie nav atkarīgi no vainīgā darbības vai bezdarbības, tie neizslēdz cēloņsakarību starp darbību vai bezdarbību un rezultātu. No tiesu prakses tiek minēts

²⁰ Criminal Code of Georgia. Pieejams: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes [aplūkots 2015. gada 5. februārī].

²¹ Criminal Law: Model Penal Code by Markus D. Duber. Turning Point Series. New York: New York Foundation Press, 2002.

²² Sk.: Beļska A. Cēloņsakarība Latvijas un ASV krimināltiesībās. Referāta tēzes. LU konference. 2010. gada 9. februāris.

²³ Sk. plašāk: Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000.

²⁴ Sk., piemēram, Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 103. lpp.; Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003, 37. lpp.

²⁵ Sk., piemēram, Козлов А. П. Понятие преступления. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, c. 313.

²⁶ Beļska A. Cēloņsakarība Latvijas un ASV krimināltiesībās. Referāta tēzes. LU konference. 2010. gada 9. februāris.

²⁷ Penal Code. Pieejams: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes [aplūkots 2015. gada 5. februārī].

piemērs, kad pie kriminālatbildības par nāves seku nodarīšanu saucams automašīnas vadītājs, kas ar mašīnu aizķēra gājēju, aizsvieda uz ceļa vidu, kur viņam uzbrauca citas automašīnas vadītājs.²⁸

Rakstā cēloņsakarības noteikšanas problemātika akcentēta ar atsevišķiem tiesu prakses piemēriem.

Tā ar Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2008. gada 30. jūnija spriedumu J. U. tika atzīta par vainīgu Krimināllikuma 174. pantā (likuma redakcijā līdz 2008. gada 30. oktobrim) paredzētajā noziedzīgajā nodarījumā (cietsirdība un vardarbība pret nepilngadīgo), bet apsūdzībā saskaņā ar Krimināllikuma 124. panta otro daļu (novešana līdz pašnāvībai) J. U. tika atzīta par nevainīgu un attaisnota. Ar Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 22. augusta spriedumu, iztiesājot krimināllietu apelācijas kārtībā, Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2008. gada 30. jūnija spriedums atcelts, J. U. atzīta par vainīgu Krimināllikuma 174. pantā paredzētajā noziedzīgajā nodarījumā un Krimināllikuma 124. panta otrajā daļā paredzētajā noziedzīgajā nodarījumā. Ar apelācijas instances tiesas spriedumu J. U. atzīta par vainīgu un sodīta saskaņā ar Krimināllikuma 174. pantu par to, ka viņa, būdama persona, no kuras cietušais ir materiāli un citādi atkarīgs, cietsirdīgi un vardarbīgi apgājās ar nepilngadīgo, nodarot viņam fiziskas un psihiskas ciešanas.

Apelācijas instances tiesa atzina, ka laika posmā no 1994. gada decembra līdz 2004. gada 26. februārim J. U. savā dzīvesvietā Rīgā sistemātiski, t. i., ne retāk kā divas reizes nedēļā, lietoja fizisku vardarbību pret savu 1994. gada 10. augustā dzimušo dēlu A. L., kurš bija pilnībā atkarīgs no viņas, ar to katru reizi nodarot viņam fiziskas un psihiskas ciešanas. 2004. gada 27. februārī A. L. izdarīja pašnāvību, pakaroties cilpā.

Kasācijas instances tiesa atzina, ka Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 22. augusta spriedums atceļams daļā par J. U. atzīšanu par vainīgu un sodīšanu apsūdzībā pēc Krimināllikuma 124. panta otrās daļas. Lieta šajā daļā nosūtāma jaunai izskatīšanai apelācijas instances tiesā.²⁹

Kasācijas instances tiesa pamatoti norādīja (Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 5. aprīļa lēmumā), ka, lai būtu pamats personas saukšanai pie kriminālatbildības par šo noziedzīgo nodarījumu, obligāti jāpastāv cēloņsakarībai starp prettiesisko darbību un Krimināllikuma 124. panta otrajā daļā paredzētajām sekām, turklāt šī cēloņsakarība ir jākonstatē, atzīstot, ka apelācijas instances tiesas nepilnīgi izvērtējusi Krimināllikuma 124. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma objektīvās puses pazīmes – cēloņsakarības esamību starp J. U. darbībām un zēna pašnāvību.

Lai gan apelācijas instances tiesa atzina, ka J. U. cietsirdīgā apiešanās un pazeļmojošā attieksme pret dēlu, kurš tādēļ atradies ilgstošā emocionālas spriedzes stāvoklī, ir cēloņsakarībā ar zēna izdarīto pašnāvību, kurš tādā veidā redzēja iespēju atbrīvoties no fiziskām un psiholoģiskām ciešanām, kuras viņam sagādāja māte, tomēr vienlaikus tika atzīts, ka apelācijas instances tiesa nav pilnībā izvērtējusi zēna pēcnāves kompleksās tiespsihiatriskās un tiespsiholoģiskās ekspertīzes atziņumā izteiktos secinājumus par apstākļiem, kas ietekmēja A. L. pašnāvību.

²⁸ Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части: учебник/под ред. И. Д. Козочкина. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2010, с. 477.

²⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 5. aprīļa lēmums lietā SKK-J-12/2012, krimināllietā Nr. 11096167904. Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/ [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

No eksperta atzinuma izriet, ka mātes emocionālā un fiziskā vardarbība atrodas cēloņsakarībā ar zēna pašnāvību, bet tikai kopsakarā ar citiem atzinumā norādītajiem iemesliem, kas bija grūtības skolā (sekmes, uzvedības traucējumi, pedagogu izteiktā neapmierinātība), uzvedības traucējumi (agresivitāte, neiecietība, rupjība, pretrunīga uzvedība, noslēgtība). Konfliktsituācija skolā un bailes no soda pastiprināja frustrāciju (bezizejas sajūtu) laikā pirms pašnāvības izdarīšanas un varēja ietekmēt zēna rīcību pašnāvības izdarīšanas brīdī, un to apelācijas instances tiesa, atzīstot zēna māti par vainīgu Krimināllikuma 124. panta otrajā daļā, nav izvērtējusi.

Cēloņsakarības pamatošanai, domājams, būtu lietojamas krimināltiesību doktrīnā izstrādātās nepieciešamā cēloņa teorijas (norādīta arī nepieciešamā priekšnosacījuma, *condicio sine qua non* vai ekvivalences teorija³⁰; minēta arī kā priekšnosacījumu ekvivalences teorija³¹), kas krimināltiesībās ir guvusi vislielāko atbalstu un tiek uzskatīta par izplatītāko³² (piemēram, Vācijā un Austrijā tā ir valdošā teorija),³³ nostādnes. Minētās teorijas ietvaros krimināltiesiskā nozīmē darbība vai bezdarbība izraisa sekas ar nepieciešamību³⁴ un jebkura darbība (bezdarbība), bez kuras kaitīgais rezultāts nebūtu iestājies, tiek atzīta par rezultāta cēloni. Norādītā teorija katru no cēloņiem uzskata par patstāvīgu. Tas nepieciešams tādēļ, ka jānoskaidro, vai pastāv saikne starp noteiktu personas rīcību, t. i., vienu no cēloņiem, un radītajām sekām.³⁵ Teorijas izpratnē visi nosacījumi, kas radījuši sekas, ir līdzvērtīgi jeb ekvivalenti. Kā pamatoti norādīts krimināltiesību teorijā, dažos gadījumos teorijas konsekventa piemērošana gan var novest strupceļā, kā tas ir alternatīvās cēloņsakarības gadījumā,³⁶ kad vismaz divi dažādi cēloņi (piemēram, divu personu izdarīti šāvieni) rada vienas un tās pašas sekas (piemēram, cietušā nāves sekas). Piemērojot iepriekš minēto teoriju, neatkarīgi no jebkuras darbības būtu jākonstatē, ka sekas (cietušā nāve) tomēr iestātos.

Ņemot vērā cēloņsakarības būtību tajos gadījumos, kad nodarījums nepieciešami var izraisīt kaitīgās sekas (kas nozīmē, ka J. U. darbības nepieciešami var izraisīt zēna pašnāvību (kaitīgās sekas)), J. U. ir saucama pie kriminālatbildības saskaņā ar KL 124. panta otro daļu. Konstatēt cēloņsakarību starp nodarījumu, kas izpaudies kā cietusirdīga, vardarbība apiešanās ar nepilngadīgo, un cietušā pašnāvību, veidojas kopība ar KL 174. pantu.

Ar Daugavpils tiesas 2009. gada 21. jūlija spriedumu³⁷ V. S. un A. V. atzīti par vainīgiem saskaņā ar Krimināllikuma 317. panta otro daļu par to, ka viņi, būdami valsts amatpersonas (cietuma uzraugošā dienesta uzraugi), izdarīja tīšas darbības, kas acīmredzami pārsniedz valsts amatpersonai ar likumu vai uzliktu uzdevumu piešķirto tiesību un pilnvaru robežas un kas saistītas ar vardarbību un izraisīja smagas sekas.

³⁰ Krimināltiesību teorijā nav vienota viedokļa, vai nepieciešamā cēloņa teorija un ekvivalences teorija ir viena teorija vai atsevišķas teorijas (sk. plašāk, piemēram, Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс. 2000, с. 130).

³¹ Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Москва: Государственное издательство Юридической литературы, 1963, с. 82.

³² Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс. 2000, с. 121.

³³ Leja M. Neuzmanīga līdznodarīšana krimināltiesībās. Jurista Vārds, 2011. 30. augusts, Nr. 35, 12. lpp.

³⁴ Прохоров Л. А., Прохорова М. А. Уголовное право. Учебник. Москва: Юристъ, с. 66.

³⁵ Roxin C. Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I. München: Verlag C. H. Beck, 2006, S. 352., cit. pēc: Leja M. Neuzmanīga līdznodarīšana krimināltiesībās. Jurista Vārds, 2011. 30. augusts, Nr. 35, 12. lpp.

³⁶ Turpat. Cēloņsakarības veidus sk. plašāk, piemēram, Kausalität – Formen, Meinungsstreits und Objektive Zurechnung. Pieejams: www.juristischer-gedankensalat.de [aplūkots 2015. gada 19. februārī].

³⁷ Daugavpils tiesas 2009. gada 21. jūlija spriedums krimināllietā Nr. 13800018708.

Tiesa konstatēja, ka viņi, būdami valsts amatpersonas, pildot savus amata pienākumus, veica uz mūžu notiesātā S. D. pilnu kratīšanu. Kad S. D. tika piedāvāts noģērbt drēbes, viņš negaidīti uzbruka V. S., izdarot sitieni ar dūri pa seju, bet pēc tam iesitot ar elkoni pa uzrauga I. Z. krūtīm, nogāza viņu uz grīdas un sāka žņaugt.

Lai pārtrauktu S. D. darbības, kuras apdraudēja I. Z. dzīvību un veselību, V. S. un A. V., rikojoties savu pilnvaru ietvaros, lietoja stekus un izdarīja astoņus–desmit sitienus pa gūžu un augšstilbu mugurējo virsmu, ne mazāk kā četrus sitienus pa gūžas labo sānu daļu, ne mazāk kā sešus sitienus pa kreiso kāju un ne mazāk kā piecus sitienus pa labo kāju, ne mazāk kā trīs sitienus pa labo roku. Turklāt apsūdzētie, pārkāpjot Ieslodzījuma vietu pārvaldes (IeVP) 2006. gada 31. marta instrukciju Nr. 1/12-2 “Par speciāldzēkļu pielietošanas kārtību ieslodzījuma vietās”, izdarīja ne mazāk kā deviņus–desmit sitienus S. D. pa galvu. Tad S. D. tika uzlikti roku dzelži, rokas aizliekot aiz galvas.

Kad, pildot uzraugošā dienesta priekšnieka vietnieka O. M. pieņemto lēmumu lietot pret S. D. roku dzelžus pozīcijā “rokas aiz muguras”, tika noņemti roku dzelži, S. D. neizpildīja cietuma darbinieku prasības salikt rokas aiz muguras, izrāvās un palida zem gultas, turēdamies ar rokām pie gultas detaļām, kā arī atteicās izlīst no gultas apakšas, ar to izrādot nepakļaušanos cietuma uzraugiem.

Tiesa spriedumā norāda, ka V. S. un A. V., nepareizi novērtējot konkrēto situāciju, izvēlējās S. D. piespiešanai pakļauties nesamērīgus veidus un līdzekļus, proti: A. V. un V. S. tiši pārsniedza savas pilnvaras, kas norādītas Ieslodzījuma vietu pārvaldes likuma 23. pantā un IeVP instrukcijas “Par speciāldzēkļu pielietošanas kārtību ieslodzījuma vietās” 3. punktā. Saskaņā ar tiem, lietojot speciāldzēkļus, ir aizliegts pārkāpt nepieciešamās aizsardzības robežas un nodarīt personai kaitējumu, kas acīmredzami neatbilst nodarījuma, nepakļaušanās vai pretošanās raksturam. Lietojot steku, S. D. tika izdarīts ne mazāk kā septiņpadsmit sitieni pa vēderu, ar ko viņam tika nodarīts nesamērīgi lielāks kaitējums, nekā S. D. varēja nodarīt klātesošajiem.

Tad S. D. tika izvilktas no gultas apakšas un nosēdināts uz gultas, kur viņam sākās vemšana, bet, neskatoties uz laikus sniegto medicīnisko palīdzību, no vemšanas masām S. D. iestājās nāve.

Lai gan tiesas spriedumā norādīts, ka tieši lietotās vardarbības rezultātā S. D. tika nodarīti smagi miesas bojājumi, t. i., iestājās smagas sekas, sprieduma aprakstošajā daļā tam nav nekāda apstiprinājuma.

Tāpat spriedumā norādīts, ka nāve iestājās no vemšanas masām. Būtu izvērtējams arī, vai nāve nevarēja iestāties prettiesisko darbību rezultātā. No tiesas spriedumā konstatētā izriet, ka lietotās sekas ir cietušajam nodarītais smagais miesas bojājums, nesaistot to cēloniskajā sakarā ar nāves iestāšanos. Būtu jāizvērtē V. S. un A. V. psihiskā attieksme pret noziedzīga nodarījuma objektīvajām pazīmēm saskaņā ar Krimināllikuma 8. panta otrajā daļā noteikto. Kā norādīts Augstākās tiesas apkopojumā “Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 317. panta otrās daļas, 318. panta otrās daļas un 319. panta otrās daļas”³⁸, traumatisko iedarbību skaits un lokalizācija norāda, ka kaitējums cietušajam nodarīts tiši (ar nodomu), smagi miesas bojājumi nodarīti personu grupā, un tas norāda uz nepieciešamību

³⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments. Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 317. panta otrās daļas, 318. panta otrās daļas un 319. panta otrās daļas. 2014, 48.–49. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/ [aplūkots 2015. gada 16. martā].

veidot kopību ar Krimināllikuma 125. panta otrās daļas 5. punktā paredzēto noziegumu. Tāpat izvērtējams būtu jautājums saistībā ar V. S. un A. V. psihiskās attieksmes konstatēšanu pret nāves sekū iestāšanos, cēloņsakarības pastāvēšanu starp V. S. un A. V. darbībām un nāves sekām.

Kopsavilkums

Lielākajā daļā ārvalstu krimināllikumu, līdzīgi Latvijai, netiek norādīts cēloņsakarības definējums, kā arī netiek uzskaitītas objektīvās puses pazīmes. Šie jautājumi pamatā tiek analizēti krimināltiesību doktrīnā.

Autore uzskata: lai gan Krimināllikuma 1. panta pirmajā daļā ir skaidra norāde uz visu noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju konstatēšanas nepieciešamību, lemjot jautājumu par personas saukšanu pie kriminālatbildības, kā arī krimināltiesību doktrīnā dots visu pazīmju skaidrojums, uzsvērta šo pazīmju nozīme, tomēr, kā liecina prakse, iespējams, ar to nav pietiekami, tāpēc ir apsverams jautājums par Krimināllikuma 1. panta papildināšanu ar noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmju uzskaitījumu (rakstā aktualizēts jautājums tikai par noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmju uzskaitījumu), norādot uz darbību vai bezdarbību un likumā paredzētos gadījumos – uz kaitīgajām sekām, kas atrodas cēloņsakarībā ar tām, līdzīgi kā tas ir noteikts Igaunijas Sodū kodeksa 12. panta otrajā daļā.

STARPTAUTISKO UN EIROPAS TIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA

**Starptautisko publisko, privāto un
Eiropas Savienības tiesību aktualitātes:
Ukraina**

THE LEGAL PROTECTION BOUNDARIES OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS IN THE EUROPEAN UNION

STARPTAUTISKO EKONOMISKO ATTIECĪBU TIESISKĀS AIZSARDZĪBAS ROBEŽAS EIROPAS SAVIENĪBĀ

Lauris Bočs, *Mg. iur.*

Anotācija

Raksta mērķis ir, ievērojot Eiropas Savienības Padomes pieņemtos ierobežojošos pasākumus saistībā ar Ukrainas un Krievijas konflikta notikumiem 2014. gadā, norādīt pašreizējo kārtību ES ekonomiska rakstura ierobežojošo pasākumu veikšanai, nosakot nepilnības un risinājumus.

Istenojot mērķi, tiek izzināts tiesiskais pamats ES ierobežojošo pasākumu veikšanā, noleiktas saistītās problēmas samērīgai īpašumtiesību aizsardzībai un sniegti priekšlikumi to risināšanai.

Autors, norādot uz ekonomiskiem un sociāliem apsvērumiem, iesaka izmantot vismaz īpašumtiesības ierobežojošo pasākumu pirmspārbaudē jeb *ex ante* analizē samērīguma izvērtējumu pēc Eiropas Komisijas t.s. pamattiesību saraksta, lai ES ierobežojošo pasākumu lēmumi atspoguļotu pasākumu nepieciešamību mūsdienu demokrātiskajā sabiedrībā.

Keywords: European Union, restrictive measures, rights to property.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienība, ierobežojošie pasākumi, īpašumtiesības.

Introduction

To call the European Union (EU) unitedly prosperous would be an exaggeration.¹ However, the EU is politically united and even centralized with respect to its foreign policy.² The Ukrainian – Russian conflict that escalated during the year 2014 has spurred the demonstration of the principal authority with which the EU acts as a single economic market against perceived foreign threats. Additionally, it somewhat marked the limits to the legal protection of international economic relations in the EU.

Economic principles may be subject to the principles of the legal order.³ Thus, the interaction between the core values of the EU single market creates uncertainty,

---

¹ See also: Eurostat. GDP per capita, consumption per capita and price level indices. Available at http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_per_capita,_consumption_per_capita_and_price_level_indices#Further_Eurostat_information [last viewed 11.03.2015].

² See also: European Union. External Actions. Common Foreign and Security Policy (CFSP) of the European Union. Available at http://www.eeas.europa.eu/cfsp/index_en.htm [last viewed 16.03.2015].

³ See also: European Commission. EU economic governance. Available at http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/index_en.htm [last viewed 16.03.2015].

whether the EU, while desiring to influence the economic growth of the Russian Federation for its actions in the Ukraine, for instance, has established a thorough legal evaluation for any possible adverse consequences to its own single market.

The research area is EU public law, the subject of the paper is human rights (rights to property). The aim of the research is to demonstrate the legal basis for restrictive measures in the EU, determine the associated problems for the protection of the right to property and to propose solutions with respect to the legal principle of proportionality. The research resources consist of legal and political EU documentation. The applied methods: descriptive – for the textual description of the conditions, logical – for the structural representation of the research content, inductive – for general conclusions from individual premises, comparative – for the comparison of similar conditions, and legal-technical – for the reasoning of legal merits.

The author describes the EU's legal norms governing the implementation of restrictive measures, ascertains the affected legal interests of certain property owners, determines the actual shortcomings of the present circumstances and suggests practical evaluation tools for the implementation of restrictive measures in a contemporary democratic society within the EU. Additionally, alongside this paper the author prepared a downloadable audio article.⁴

The legal framework for restrictive measures in the EU

The framework of the EU's Common Foreign and Security policy (CFSP) considers restrictive measures as a tool for imposing changes to the policy or activity of the particular addressee of the restrictive measures, also known as sanctions. The emphasis is on the maximum impact with the least negative consequences to other parties.⁵ Therefore, the main objective is to make an impact against some unwanted activities outside the EU with consideration of the needs regarding the magnitude of possible side effects.

The Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) elaborates not just the main functioning principles of EU institutions, but also the conditions under which particular actions have to be executed. The Article 215 of the TFEU governs the prerequisites for one of the most important EU foreign policy aspects, i.e., the implementation of restrictive measures.⁶ Additionally, the Treaty on the European Union (TEU), concretely, Chapter 2 of Title V has several provisions directly linked to the Article 215 of the TFEU.

The content of the mentioned Article is slightly idiosyncratic, because it does name the Chapter 2 of Title V of the TEU as the basis for its application.⁷ Accordingly, the CFSP is intertwined between the TEU and TFEU with regard to the implementation of restrictive measures.

---

⁴ List of public files for Lauris Bočs. Available at <http://faiiem.lv/laurisbocs> (faiiem.lv/u/avhaexk) [last viewed 16.03.2015].

⁵ Gänzle S., Grimm S., Makhan D. *The European Union and Global Development: An 'Enlightened Superpower' in the Making?* Chippenham and Eastbourne: Palgrave Macmillan, 2012, p. 191.

⁶ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010, p. 144. Available at http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012_en.pdf [last viewed 14.03.2015].

⁷ Kuijper P.J., Wouters J., Hoffmeister F., de Baere G., Ramopoulos T. *The Law of EU External Relations: Cases, Materials, and Commentary on the EU*. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 865.

The Article 215 of the TFEU addresses subjects that might be prone to restrictive measures, including natural and legal persons as well as non-state entities. These persons are eligible to seek redress at the Court of Justice of the European Union (CJEU).⁸ The author concludes that the CJEU has jurisdiction over the CFSP decisions relating to the justification of restrictive measures.

A fair judicial review of EU restrictive measures is in accord with the declarations annexed to the final act of the intergovernmental conference, which adopted the Treaty of Lisbon, where “the Conference recalls that the respect for fundamental rights and freedoms implies, in particular, that proper attention is given to the protection and observance of the due process rights of the individuals or entities concerned. For this purpose and in order to guarantee a thorough judicial review of decisions subjecting an individual or entity to restrictive measures, such decisions must be based on clear and distinct criteria. These criteria should be tailored to the specifics of each restrictive measure.”⁹ Accordingly, the EU framework for restrictive measures does not only consider the hoped results of the restrictive measures, but also acknowledges the possible shortcomings, which should be evaluated thoroughly if there is an identifiable need for it.

The author takes into account the right to property, which is a human right established *inter alia* in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (the first protocol) and Article 17 of the Charter of fundamental rights of the European Union.¹⁰ The European Court of Human Rights (ECtHR) has therefore the competency to evaluate *post factum* whether, for instance, restrictive measures have violated the rights to property.

It is in the interest of the author to solely demonstrate the fundamental evaluation process of restrictive measures aimed at achieving economical motives. The author does not consider the right to property as a sole right to be analyzed in the context of restrictive measures. Yet, as that is the most vulnerable to economically motivated restrictive measures, this human right is to be viewed as a firm example for the evaluation and justification process of human right restriction.

The practical use of restrictive measures in the EU

The EU at any point in time has several types of restrictive measures in force against different states or persons within particular states.¹¹ The matter at hand is not if the restrictive measures could be used as a useful tool for the foreign policy of the EU. Rather, the issue is whether these restrictive measures can be considered justified all of the time.

---

⁸ Portela C. *European Union Sanctions and Foreign Policy: When and why do they work?* New York: Routledge, 2010, p. 25.

⁹ Declaration on Articles 75 and 215 of the Treaty on the Functioning of the European Union. In: Consolidated versions of the Treaty on European Union and of the Treaty on the Functioning of the European Union. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010, p. 346. Available at http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012_en.pdf [last viewed 14.03.2015].

¹⁰ Charter of fundamental rights of the European Union. P. 12. Available at http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf [last viewed 14.03.2015].

¹¹ See also: European Union Restrictive measures (sanctions) in force. Available at http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/docs/measures_en.pdf [last viewed 15.03.2015].

The main purpose of the CFSP is to promote the stability and growth of the EU priorities,¹² therefore any measures that might hinder, for instance, economic cooperation in the context of the EU has to be well considered and without any suitable alternatives. Considering the scope of the foreign policy within Chapter 2 of Title V of the TEU, the author considers the nature of restrictive measures as exception rights within the CFSP, because they do not have to be acted upon unanimously as with a large part of CFSP decisions.

The safety of the EU in its broadest sense encompasses the stability and advancement of the EU's priorities. For instance, the author summarizes the political priorities of the European Commission¹³ as the safeguarding and enhancing of just prosperity within the EU. The author concludes this because the growth of the economy, for instance, is a fictional term. The economy is an abstraction with a multitude of components¹⁴ and therefore the term by its very nature has no physical properties. Additionally, the European Commission has put forth a so-called fundamental rights check-list in cases where the acts of the proposals could affect the human rights of natural or legal persons.¹⁵ Therefore, the strengthening of the internal market, international trade, migration policy and others can be viewed as representing common interests of advancing prosperity in its broadest sense.

The author shall examine the scope of the legal merits of the restrictive measures by considering those implemented with regard to the Ukrainian – Russian conflict of 2014. The author considers it appropriate to include one of the latest restrictive measures¹⁶ as a sufficient illustrative example under the scrutiny for its *ante factum* evaluation methodology.

The issues and possible solutions for restrictive measures in the EU

The aforementioned example displays a considered need to react to activities outside the EU which have a serious impact on the political and humanitarian interests of the EU. However, the author does not consider the need to react as a justification all by itself, because the considerations express political and social premises. Even though the author has no doubt about the factual evidence on which these premises are based, the author finds no evaluation as to the sovereign interests of EU citizens, nor the member states. In respect to the limited length of the paper the author briefly points out the twofold nature of the contemporary implementation process of restrictive measures. Firstly, the need to establish a

---

¹² See also: Article 26 of the Treaty on the European Union. p. 31. Available at http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012_en.pdf [last viewed 15.03.2015].

¹³ See also: European Commission. A New Start: The 2015 Work Programme. Available at http://ec.europa.eu/priorities/work-programme/index_en.htm [last viewed 16.03.2015].

¹⁴ Online Dictionary Merriam-Webster. "Economy". Available at <http://www.merriam-webster.com/dictionary/economy> [last viewed 16.03.2015].

¹⁵ Annex 3 to the Press Release "Fundamental Rights: Importance of EU Charter grows as citizens stand to benefit", 14.04.2014. Available at http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-422_en.htm [last viewed 16.03.2015].

¹⁶ Council decision Nr. 2014/512/CFSP of the 31st July of 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. Available at <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0512> [last viewed 16.03.2015].

certain *status quo* for a particular political, social or economical goal outside the EU. Secondly, the choice and implementation of tools for the possible achievement of that goal.

The CJEU has established that there is certainly a need for the evaluation of proportionality with respect to restrictive measures. However, the CJEU has also concluded that the effective implementation of any alternative has to be considered and accordingly the effectiveness of implementation can outweigh any less intrusive restrictive measures.¹⁷ In essence, the CJEU has acknowledged a need for the principle of proportionality and also addressed the justified concerns of applicants, yet strongly established the need for effectiveness, which in the mentioned case was evaluated during the proceedings. The ECtHR, for instance, has a similar approach to the evaluation of restrictive measures imposed by states and their fair balance with respect to the individual.¹⁸ Accordingly, the author determines the concept of restricting human rights to be comparable between those two jurisdictions.

The research within the paper leads to the conclusion that the restrictive measures within the EU have a strong attachment to the principle of proportionality. However, the author points out that that criterion has not been implemented *expressis verbis* in the implementation phase of the restrictive measures, but after the particular addressees have sought redress. That in itself is sufficient to conclude that the evaluation and justification of the restrictive measures that have a direct impact on the rights to property lack a chronologically sound evaluation. By that the author means the justification before implementing the restrictive measures instead of a *post factum* approach. Therefore the author proposes to add the criteria for a need in a democratic society (encompassing the principle of proportionality) to the restrictive measure implementation process as a third step before any restrictive measures are decided and acted upon.

The author considers the effectiveness of the chosen restrictive measures not more important than the effectiveness for the affected persons to seek legal remedies. Yet, as of writing this paper there were no results relating to the Ukrainian-Russian conflict within the search specifications “Article 215” [of the TFEU] and “External relations” [CFSP] in the CJEU database.¹⁹ Therefore the paper does not contain any in-depth evaluation of possible legal and practical remedy issues for persons affected by restrictive measures in the EU.

The economically motivated restrictive measures like asset freezes and trade limitations for certain goods and services can have a direct impact on the interests of the EU’s internal market. Consequently, the author considers that a need for an evaluation of effectiveness for the restrictive measures has to be a requirement for their implementation proposals. That leads the author to propose using the already mentioned fundamental rights check-list of the European Commission while proposing and implementing restrictive measures.

The author concludes that the lack of justification within a simple model of benefit to loss can have several pitfalls to the actual goals of the restrictive

---

¹⁷ See also: Judgment of the general court (fourth chamber), 6 september 2013, Case T-434/11, *Europäisch-Iranische Handelsbank AG v. Council of the European Union*. Paragraph Nr. 210.

¹⁸ European Court of Human Rights judgment of 5th March, 2015 in the *CASE OF KOTIY v. UKRAINE* (Application No. 28718/09), paragraph Nr. 75.

¹⁹ See also: Case law of the Court of Justice. Search Form. Available at <http://curia.europa.eu/juris/recherche.jsf?language=en> [last viewed 16.03.2015].

measures. While actions are more preferable than just mere words, the EU with its strong basis in the fundamental rights approach also has to act accordingly. The author does not consider a so-called paralysis by analysis risk even in acute matters, because the whole idea of evaluation in the first place is to have a guiding tool for the effectiveness measurements along the implementation process. Without such criteria, the real-life costs of restrictive measures could be left inexcusably unknown.

Summary

1. The main aim of restrictive measures within the European Union is to achieve a certain political, social or economical result outside the European Union with the biggest impact and smallest negative consequences to the social and economic well-being in the EU.
2. The effectiveness of contemporary restrictive measures within the European Union can be evaluated *post factum* by the European Court of Justice and the European Court of Human Rights, who provide the principles for the evaluation process, especially within the right to property.
3. The very intentions of the restrictive measures determine the need for a timely effect to cost analysis by the implementing institutions of the European Union and therefore the mere political viewpoint cannot be considered sufficient justification in cases, where economically motivated restrictive measures have a direct impact on the right to property and, indirectly, on the economical interests of EU citizens.
4. The legal principle of proportionality should be incorporated *expressis verbis* in the legal acts proposing and defining the need for restrictive measures in the EU, especially for the economically targeted measures.
5. The author proposes an analogy to the European Commission's fundamental rights check-list as a possible approach to the effective implementation of restrictive measures in the future.

EIROPAS KONVENCIJAS PAR STARPTAUTISKO KOMERCŠĶĪRĒJTIESU “ATDZIMŠANA”

REAWAKENING OF THE EUROPEAN CONVENTION ON INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION

Inga Kačevska, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras docente

Summary

This article discusses the relevance of the European Convention on International Commercial Arbitration in the contemporary practice. The collected case law shows that the convention is treated as a set of international arbitration principles. Moreover, the mechanism of effective interpretation of arbitration agreement incorporated in the convention is often used by the legal practitioners in order to cure the pathological clauses. However, as no centralized collection of the convention's cases and the numerous commentaries exist, the convention is not applied as extensively as one may expect.

Atslēgvārdi: Eiropas konvencija par Starptautisko komercšķirētības, šķirētības proces, šķirētības līgums.

Keywords: European Convention on International Commercial Arbitration, arbitral procedure, arbitration agreement.

Ievads

Eiropas konvencija par Starptautisko komercšķirētības (turpmāk – Eiropas konvencija) tika pieņemta 1961. gada 21. aprīlī Ženēvā un stājās spēkā 1964. gada 7. janvārī.¹ Saskaņā ar Eiropas konvencijas 10. panta pirmo daļu tā ir atvērta parakstīšanai ANO Eiropas Ekonomiskās komisijas dalībvalstīm, kā arī konsultatīvajām valstīm, tātad tai var pievienoties arī valsts, kura nebūt neatrodas Eiropā (piemēram, tai ir pievienojušās Kuba, Kazahstāna, Azerbaidžāna un Turcija). Pašlaik konvencijai ir 31 dalībvalsts, tostarp Latvija, Ukraina, Baltkrievija, Krievija, Polija u. c.²

Konvencijas pieņemšanas laikā tās mērķis bija radīt efektīvu strīdu izšķiršanas mehānismu starp rietumu un austrumu bloka valstīm, tādējādi sākotnēji varētu šķīst, ka tagad tās aktualitāte ir zudusi, tomēr šī raksta mērķis ir parādīt, ka mūsdienās konvencija ir ieguvusi jaunu nozīmi starptautiskā šķirētības procesā. Aktīvi konvenciju piemēro tieši bijušās austrumu bloka valstis, tostarp gan Latvija, gan Ukraina, tādējādi veicinot tās popularitāti. Te gan jāpiebilst, ka konvencijas atpazīstamību veicinātu jaunu dalībvalstu pievienošanās. Tāpat būtu jāaktivizē Speciālās komitejas darbība, tā tiek izveidota saskaņā ar konvencijas 1. pielikumu. 2001. gadā

¹ European Convention on the International Commercial Arbitration, 484 UNTS 364, 1961.

² Sk.: United Nations Treaty Collection. Pieejams: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXII-2&chapter=22&lang=en

Apvienoto Nāciju Eiropas Ekonomiskā komisija sagatavoja projektu Eiropas konvencijas grozīšanai,³ projekta galvenais mērķis bija aizstāt paredzēto Speciālo konvencijas komiteju ar Hāgas Patstāvīgās šķīrējtiesas ģenerālsēkretāru. Šāds lēmums būtu bijis pareizs, jo šobrīd Speciālās komitejas sastāvs nav publiski pieejams, tās darbs ir neefektīvs, lai gan tai ir salīdzinoši plašas pilnvaras saskaņā ar konvenciju.

Tomēr, neņemot vērā šos dažus trūkumus, Eiropas konvencija ir mūsdienīgs šķīrējtiesas procesa principu apkopojums. Šī raksta ierobežotā apjoma dēļ apskatīti tikai divi principi, kas nostiprināti šajā konvencijā.

Eiropas konvencija kā starptautisko šķīrējtiesas procesa principu apkopojums

Literatūrā ir atrodams viedoklis, ka “šodien diemžēl daudzi praktiķi nepiemēro konvenciju un uzskata to par interesantu tikai no akadēmiskā skatpunkta”.⁴ Tiek arī norādīts, ka Eiropas konvencijas praktiskais svarīgums zuda pēc politiskajām izmaiņām Austrumeiropā.⁵ Šādiem viedokļiem nevar piekrist, jo Eiropas konvencija ir vienīgais starptautiska līmeņa instruments, kur ir kodificēti ļoti svarīgi šķīrējtiesas procesa pamatnoteikumi, piemēram, tie, kas attiecas uz šķīrējtiesas līguma definīciju (1. panta otrās daļas a) punkts), publisko tiesību subjektu tiesībspēju (2. pants), šķīrējtiesas procesa organizāciju, ja puses nav par to vienojušās (4. pants), šķīrējtiesas un tiesas kompetences sadalījumu, ja starp pusēm pastāv vienošanās par strīda izskatīšanu šķīrējtiesā (5. un 6. pants). Konvencijā tāpat ir ietverti noteikumi par strīdam pēc būtības piemērojamām normām (7. pants), sprieduma motivāciju (8. pants) un sprieduma apstrīdēšanu (9. pants). Šie jautājumi nav risināti citās starptautiskās konvencijās.

Tā 2008. gada 10. janvārī Ukrainas Konstitucionālā tiesa, risinot jautājumu par atsevišķu likuma “Par šķīrējtiesām” normu atbilstību pamatlikumam, norādīja, ka “šķīrējtiesas darbību Ukrainā nosaka ne tikai nacionālās, bet arī starptautiskās tiesības” un “vispārējie šķīrējtiesas procesa principi ir noteikti Eiropas konvencijā”.⁶ Līdzīgi arī 2014. gada 28. novembra spriedumā Latvijas Republikas Satversmes tiesa lēma, ka šķīrējtiesas procesa jomas “tiesiskajam regulējumam citastarp jābalstās gan uz Latvijai saistošajiem starptautiskajiem tiesību aktiem, gan arī uz citiem saistošiem tiesību avotiem – starptautisko tiesību principiem”, un tūlīt pat atsauca uz Eiropas konvenciju.⁷

³ United Nations Economic Commission for Europe Revision of the 1961 European Convention on International Commercial Arbitration. Trade/2001/16, 30 March 2001. Pieejams: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/ie/Wp5/eucon.htm>

⁴ McClure M. An unlikely mix – the Russian courts, a French cement company, and the 1961 European Convention on International Arbitration, *Kluwerarbitrationblog.com*, 28 September 2011. Pieejams: <http://kluwerarbitrationblog.com/blog/2011/09/28/genevaconventio/>

⁵ Erk-Kubat N. Parallel Proceedings in International Arbitration: A Comparative European Perspective. *Kluwer Law International*, 2014, p. 5.

⁶ Решение от 10 января 2008 по делу 01-рп/2008 о соответствии Конституции Украины (конституционности) положений абзацев седьмого, одиннадцатого статьи 2, статьи 3, пункта 9 статьи 4 и раздела VIII “Третьейское самоуправление” Закона Украины “О третейских судах” по конституционному представлению 51 народного депутата Украины (дело о задаче третейского суда), § 3.2. Pieejams: <http://ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=20188>

⁷ 2014. gada 28. novembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2014-09-01 “Par Civilprocesa likuma 495. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas 92. panta pirmajam teikumam”. 15.1.–15.2. §. Pieejams: http://www.satv.tiesas.gov.lv/upload/spriedums-2014_09_01.pdf

Šajās jurisdikcijās privātās komerciālās šķirējtiesas ienāca pavisam nesen, tādējādi nebija ilgu tradīciju, nostiprinājušos tiesību principu, un bija nepieciešams kāds autoritatīvs un saistošs dokuments, kurā ir noteikti šķirējtiesas procesa pamati. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc Eiropas konvencija piedzīvo renesansi. Tomēr pilnīgai konvencijas atdzimšanai ir nepieciešams vairāk zinātnisku komentāru un elektronisku platformu, kur tiktu publicēta konvencijas piemērošanas prakse. Pašlaik šādu apkopojumu nav, un tas sarežģī pareizu tās piemērošanu.

In favorem validitatis (effet utile) princips

Viens no starptautiskās šķirējtiesas principiem ir šķirējtiesas līguma efektīvās interpretācijas princips (latīņu val. – *in favorem validitatis*, franču val. – or *effet utile*). Efektivitātes principa pamatā ir noteikums – ja klauzula var tikt interpretēta divos dažādos veidos, jādod priekšroka tai interpretācijai, kas noteic, ka atruna ir spēkā, nevis tai, kas noteic, ka tā nav spēkā. Pamatojoties uz šo, tiesas pēc iespējas cenšas atstāt spēkā arī tās šķirējtiesas klauzulas, kuras nav pilnīgi skaidras, bet kurās ir nepārprotama vienošanās par strīda izskatīšanu šķirējtiesā.

Šis princips ir atrodams Eiropas konvencijas 4. pantā, kurā paredzēti noteikumi attiecībā uz šķirējtiesas procesa organizāciju. Pirmkārt, šeit tiek nostiprināts pušu autonomijas princips, ka līdzīgi var brīvi vienoties un izvēlēties šķirējtiesas veidu, procesa kārtību, vietu un iecelt šķirējtiesnešu. Otrkārt, tas nosaka procesuālos noteikumus, piemēram, par šķirējtiesnešu iecelšanu, ja puses par to nav vienojušās vai ja kāda no pusēm neizmanto šo iespēju. Treškārt, tiek paredzēts ļoti svarīgs mehānisms, kā atdzīvināt neskaidras šķirējtiesas atrunas, piemērojot *effet utile* principu.

Minētā panta piektā daļa nosaka: ja puses vienojušās par strīda izskatīšanu institucionālā šķirējtiesā, bet nav vienojušās par konkrētu šķirējtiesu, tad iecelēj-institūcija⁸ vai konvencijas Speciālā komiteja⁹ pēc prasītāja vai atbildētāja pieprasījuma var noteikt šo institucionālo šķirējtiesu. Šī norma ir izrādījusies ļoti noderīga starptautiskā praksē, un puses to bieži izmanto. Piemēram, Latvijā tiesa *ex officio* ir piemērojusi šo normu un atteikusi pieņemt prasību, jo konstatēja, ka puses ir vienojušās savā līgumā par strīda izšķiršanu šķirējtiesā, bet nav vienojušās par konkrētu institūciju. Šajā lietā prasītājs jau bija vērsies tiesā Kazahstānā pēc atbildētāja atrašanās vietas, tomēr šis valsts tiesa atteica pieņemt prasību, jo līgums paredzēja strīda izšķiršanu šķirējtiesā Latvijā. Savukārt Latvijas tiesa noteica, ka saskaņā ar konvenciju pusēm bija jāvēršas pie iecelēj-institūcijas, t. i., Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras, prezidenta,¹⁰ lai noteiktu konkrēto šķirējtiesu.¹¹ Šāds Latvijas tiesas lēmums ir pareizs, jo tiesa zina likumus – šajā gadījumā tiesisko mehānismu, kā atdzīvināt starptautisku šķirējtiesas atrunu. Turklāt, ja ir konstatējams pušu nodoms strīdu izskatīt šķirējtiesā, tad tiesai ir jāatsakās no savas jurisdikcijas.

⁸ Saskaņā ar Ženēvas konvencijas 10. panta 6. punktu, parakstot, ratificējot šo konvenciju vai pievienojoties tai, līgumslēdzējas valstis paziņo ANO ģenerālsekretāram komercpalātu vai citu institūciju sarakstu savās valstīs, kuras veiks tām piešķirtās funkcijas, pamatojamās uz šīs konvencijas 4. pantu.

⁹ Sk.: Eiropas konvencijas I pielikums.

¹⁰ Likums "Par Eiropas konvenciju par starptautisko komercšķirējtiesu": Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2003. 12. februāris, Nr. 23 (2788), 3. pants.

¹¹ 2011. gada 26. septembra Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas lēmums.

Citā lietā prasītājs “Krievijas sabiedrība” iesniedza prasību pret Čehijas sabiedrību Krievijas tiesā, lūdzot lauzt galveno līgumu un piedzīt zaudējumus. Sākotnēji tiesa noraidīja atbildētāja lūgumu lietu nodot šķīrējtiesā, jo līgums paredzēja strīdu izšķiršanu “šķīrējtiesā Vīnē”, un tā piekrita prasītājam, ka šķīrējtiesas atruna ir pārāk neskaidra – nav norādīta ne konkrēta šķīrējtiesā, ne konkrēta valsts. Tomēr tiesa nākamajā tiesas sēdē pieņēma atbildētāja iesniegtos Austrijas un Čehijas Tirdzniecības kameras prezidenta (iecelējinstītūciju) lēmumus, ka saskaņā ar Eiropas konvenciju strīds ir piekritīgs Starptautiskajam šķīrējtiesas centram pie Austrijas Federālās ekonomiskās kameras, un noteica, ka strīds nododams izšķiršanai šai šķīrējtiesai.¹² Tātad arī šajā lietā tiesa sākotnēji varēja izlietot savas tiesības *ex officio*, tomēr ļāva pusēm izmantot sacīkstes principu.

Savukārt Ukrainā tiesa ārvalsts šķīrējtiesas sprieduma atzišanas un izpildes procesā konstatēja, ka puses nav izmantojušas Konvencijā paredzēto *effet utile* mehānismu. Proti, 2012. gadā Odesas tiesa secināja, ka strīdu starp Austrijas un Ukrainas sabiedrību izskatīja Austrijas Federālās ekonomiskās kameras šķīrējtiesā. Tomēr saskaņā ar šķīrējtiesas līgumu puses bija vienojušas izskatīt strīdu Vīnes Tirdzniecības palātā, kas neeksistē, tādējādi, pēc tiesas domām, šis robs bija jāaizpilda ar Eiropas konvencijā paredzēto procedūru, taču tas netika izdarīts. Tādējādi saskaņā ar 1958. gada Apvienoto Nāciju Organizācijas konvencijas par ārvalsts šķīrējtiesas nolēmumu atzišanu un izpildi¹³ (turpmāk – Ņujorkas konvencija) V panta pirmās daļas d) punktu šķīrējtiesas process neatbilda līgumam vai tās valsts likumam, kur notika šķīrējtiesā.¹⁴ Tiesa šādu lēmumu var pieņemt tikai tad, ja zaudējusi puse šķīrējtiesas procesā ir iebildusi pret šķīrējtiesas jurisdikciju Eiropas konvencijas 5. panta pirmajā daļā noteiktajā termiņā, jo puse, ja tā nav iebildusi, ir zaudējusi tiesības apstrīdēt jurisdikciju.

Šie ir tikai daži piemēri, bet šis konvencijā iestrādātais mehānisms tiek plaši izmantots tieši patoloģisku šķīrējtiesas līgumu efektīvai tulkošanai. Tomēr ļoti svarīgi ir norādīt: ja viena puse apstrīd šķīrējtiesas līguma spēkā esamību, tiesa pārbauda to, balstoties uz pušu izvēlētajām piemērojamām tiesībām šķīrējtiesas līgumam. Tomēr puses reti kad tieši vienojas par piemērojamām tiesībām šķīrējtiesas līgumam. Tad šķīrējtiesas līguma spēkā esamību nosaka saskaņā ar tām valsts tiesībām, kurā ir jātaisa spriedums. Ja nav iespējams noteikt ne vienu, ne otru, tad jāpiemēro kolīziju tiesības (Eiropas konvencijas 6. panta otrā daļa).

Kādā lietā Latvijas tiesa, vērtējot šķīrējtiesas līguma spēkā esamību un atsaucoties uz šo Eiropas konvencijas pantu, konstatēja, ka puses vienojušas par šķīrējtiesu Zviedrijā un to, ka šķīrējtiesas līgumam piemērojas Zviedrijas tiesības, tādējādi prasītājam nav pamata atsaukties uz Latvijas tiesībām, kas regulē šķīrējtiesu darbību.¹⁵ Lai gan secinājums ir pareizs, tomēr pamatojošā tiesību norma nebija pareizi izvēlēta. Proti, vienmēr, piemērojot Eiropas konvenciju, ir jāpārbauda tās

¹² Определение Арбитражного суда Омской области в деле № А46-12418/2013 от 29 апреля 2014. Pieejams: <http://cisarbitration.com/wp-content/uploads/2014/05/Omsk-Steklotara-v-Sklostroj.pdf>. Sk. arī: Usoskin S. Ambiguous Clause Successfully ‘Cured’ (04.04.2014). Pieejams: <http://www.cisarbitration.com/2014/05/04/ambiguous-clause-successfully-cured/>

¹³ United Nations Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards. 330 UNTS 38, 1968.

¹⁴ 2012. gada 30. novembra Odesas Maļinovska rajona tiesas lēmums lietā Nr. 6/1519/27019/11.

¹⁵ 2013. gada 24. janvāra Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas lēmums lietā Nr. C01188612. Prasītājs norādīja, ka strīds nav izskatāms šķīrējtiesā saskaņā ar Latvijas civilprocesu, jo prasītājs ir maksātspējīgs.

objektīvais un subjektīvais tvērums.¹⁶ Šajā gadījumā netika konstatēts subjektīvais kritērijs – lai piemērotu konvenciju, nepieciešams, lai šķīrējtiesas līguma puses atrodas dažādās līgumslēdzējās valstīs (1. panta a) punkts), bet Zviedrija nav pievienojusies konvencijai. Juridiskajā literatūrā ir norādīts, ka nevar piemērot Eiropas konvenciju, ja tikai viena puse ir saistīta ar kādu no tās dalībvalstīm.¹⁷ Pretēji tam Šveices Federālā tiesa deklarēja, ka pat tad, ja Šveice nav konvencijas dalībvalsts, nebūtu nepareizi atsaukties uz Eiropas konvenciju, it sevišķi tādā gadījumā, ja nacionālie likumi piedāvā atšķirīgus risinājumus.¹⁸ Tātad šajā lietā tiesa piemēroja konvenciju kā universālu starptautisko tiesību normu apkopojumu, kuram ir piekritusi starptautiskā sabiedrība, pamatojot šo argumentu. Ja šādu pamatojumu nevar atrast, piemēram, kā iepriekš minētajā Latvijas Augstākās tiesas lietā, tad var izmantot Ņujorkas konvencijas mehānismu, jo šis normatīvais akts regulē ne tikai šķīrējtiesas spriedumu, bet arī šķīrējtiesas līguma atzišanu.¹⁹

Kompetences – kompetences princips Eiropas konvencijā

Eiropas konvencijas 5. panta trešā daļa tieši nosaka pozitīvo šķīrējtiesas sastāva kompetences – kompetences principu.²⁰ Šī norma ir būtiski plašāka un detalizētāka nekā Ņujorkas konvencijā noteiktā.²¹ Proti, tā noteic, ka tieši šķīrējtiesas sastāvam pirmajam ir tiesības lemt par savu jurisdikciju, un šis lēmums ir pakļauts tikai **sekojošai** tiesas kontrolei. Šāds secinājums izriet arī no Eiropas konvencijas 6. panta, kas nosaka vispārējās jurisdikcijas tiesas kompetenci lemt par šķīrējtiesas līgumu tikai gadījumos, kad šķīrējtiesas līgums neeksistē, nav spēkā vai arī ir zaudējis spēku.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa, vērtējot, vai Latvijas Civilprocesa likumā ir ietverts aizliegums apstrīdēt šķīrējtiesas līgumu vispārējās jurisdikcijas tiesā, analizēja Eiropas konvencijas regulējumu attiecībā uz šķīrējtiesas līguma apstrīdēšanu gan šķīrējtiesā, gan tiesā.²² Sistēmiski izvērtējot Eiropas konvenciju un citus “vienotos standartus”, Satversmes tiesa konstatēja, ka šķīrējtiesas kompetences princips neizslēdz iespēju, ka šķīrējtiesas sastāva kompetenci izvērtē arī vispārējās jurisdikcijas tiesā.²³

¹⁶ Saskaņā ar Eiropas konvencijas 1. pantu tā ir piemērojama šķīrējtiesas līgumiem, kuru mērķis ir atrisināt strīdus starptautiskās tirdzniecības jomā un kuri noslēgti starp Ženēvas konvencijas dalībvalstu subjektiem, – tātad šeit inkorporēts gan objektīvais, gan subjektīvais starptautiskuma kritērijs.

¹⁷ Hacher D. European Convention on International Commercial Arbitration of 1961. Yearbook Commercial Arbitration, Vol. XX, 1995, p. 1011.

¹⁸ Swiss Federal Court case: Provenda SA v. Alimenta SA [1975]. In: Hacher D. European Convention on International Commercial Arbitration of 1961. Yearbook Commercial Arbitration, Vol. XX, 1995, p. 1011.

¹⁹ Sk.: Ņujorkas konvencijas II pants un V panta pirmās daļas a) punkts.

²⁰ Minētā panta daļa nosaka:

“Šķīrējtiesnesis, attiecībā uz kuru ir apstrīdēta strīda pakļautība, ir tiesīgs turpināt šķīrējtiesas tiesvedību, lemt par strīda pakļautību un lemt par šķīrējtiesas līguma vai cita līguma, kura daļa sastāda šķīrējtiesas līgumu, esamību vai spēkā esamību, pakļaujot to sekojošai tiesas kontrolei saskaņā ar *lex fori*.”

²¹ Ņujorkas konvencijas II panta trešā daļa:

“Līgumslēdzējās Valsts tiesai, ja tai iesniedz prasību jautājumā, par kuru puses noslēgušas šajā pantā paredzēto nolīgumu, pēc vienas puses lūguma jānosūta puses šķīrējtiesā, ja neatzīst, ka minētais nolīgums nederīgs, zaudējis spēku vai to nevar izpildīt.”

²² 2014. gada 28. novembra Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2014-09-01 “Par Civilprocesa likuma 495. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas 92. panta pirmajam teikumam”, 15.2. §.

²³ Turpat, 15.5. §.

Kādā lietā prasītājs (nav norādīta nacionalitāte) vērsās Kijevas tiesā, norādot, ka līgumā ar atbildētāju (Čehija) iekļautā šķīrējtiesas atruna izšķirt visus strīdus “Tirdzniecības un agronomijas kamera” Čehijā nav spēkā, jo Čehijā šāda institūcija nepastāv. Tiesa izbeidza tiesvedību, pamatojoties uz Eiropas konvencijas 6. pantu.²⁴ Kā minēts iepriekš, saskaņā ar Eiropas konvenciju sākotnēji ir jāmēģina atdzīvīnāt šķīrējtiesas līgumu, un hronoloģiski pirmā šķīrējtiesas līguma spēku vērtē šķīrējtiesa, “ja vien nepastāv dibināti un būtiski iemesli pretējai rīcībai” (6. panta trešā daļa). Turklāt apskatāmā konvencija neiekļauj normas attiecībā uz šķīrējtiesas līguma atzīšanu, jo tā jau ir noregulēta Ņujorkas konvencijas II panta trešajā daļā.

Ja puses nevēlas skatīt strīdu ārpus tiesas, tad pirms šķīrējtiesas procesa uzsākšanas puses var tieši vai netieši vienoties par strīda izskatīšanu nevis šķīrējtiesā, bet tiesā. Piemēram, Latvijas Republikas Augstākā tiesa konstatēja, ka, neņemot vērā šķīrējtiesas līgumu, prasītājs savu aizskarto tiesību aizsardzībai cēlis prasību pret atbildētāju vispārējās jurisdikcijas tiesā, bet atbildētājs, akceptējot prasītājas izvēli, cēlis tiesā pretpasību. Novērtējis minētos apstākļus, Senāts uzskatīja, ka puses ar savu rīcību (konkludentām darbībām) ir izteikušas saskanīgu gribas izteikumu par strīda izšķiršanu vispārējās jurisdikcijas tiesā,²⁵ tādējādi atkāpjoties no šķīrējtiesas līguma.

Kādā citā lietā viena no pusēm, atsaucoties uz šo Augstākās tiesas lietas motivāciju un Eiropas konvenciju, norādīja, ka, iesniedzot pieteikumu par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā un prasības nodrošināšanu, prasītājs ar konkludentām darbībām divas reizes atteicies no šķīrējtiesas klauzulas līgumā, savukārt atbildētājs, ar savām darbībām neceļot iebildumus, piekritis, ka strīds tiks izskatīts vispārējās jurisdikcijas tiesā. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģija pareizi atzina, ka ir nepamatota atsauce uz minēto Senāta spriedumu, jo tas taisīts pie citādiem lietas faktiskajiem apstākļiem, piemērojot Eiropas Konvencijas noteikumus. Gan prasītājs, gan atbildētājs bija Latvijā reģistrēti uzņēmumi, tādējādi ne Eiropas konvencija, ne arī tiesas prakse nav piemērojama konkrētajā lietā.²⁶

Citos apstākļos, ja puses būtu no dažādām Eiropas konvencijas dalībvalstīm un viena no tām būtu iesniegusi pieteikumu par prasības nodrošinājumu, tas netiktu uzskatīts par atkāpšanos no šķīrējtiesas līguma. To nosaka Eiropas konvencijas 6. panta ceturtais daļa. Šajā daļā ir iekļauts būtisks regulējums, kas ne tikai ar starptautiski saistošu instrumentu nostiprina tiesības nodrošināt prasību tiesā šķīrējtiesas procesa laikā, bet arī noteic, ka šāda tiesiskās aizsardzības līdzekļa izmantošana nav uzskatāma par nesavienojumu ar šķīrējtiesas līgumu vai par tādu, kas pēc lietas būtības būtu piekritīgs izskatīšanai tiesai. Šī norma ir “attiecināma pārsvarā uz tām situācijām, kad nodrošināmais strīdus īpašums vai kādas puses aktīvi atrodas citā valstī, nevis tajā, kur notiek šķīrējtiesas process”.²⁷

Eiropas konvencijas 5. un 6. pants noteic, ka šķīrējtiesas sastāvam ir tiesības noteikt savu jurisdikciju un turpināt procesu pat tad, ja strīda pakļautība ir apstrīdēta. Savukārt tiesai, kurai ir lūgts izvērtēt šķīrējtiesas jurisdikciju pēc jau uzsākta šķīrējtiesas procesa, būtu jāgaida, līdz tiek taisīts šķīrējtiesas spriedums.²⁸

²⁴ 30 January 2003 Commercial Court of City of Kiev decision in the case: Closed Joint Stock Company X v. Company Y (Czech Republic). Branch Establishment A in Yearbook Commercial Arbitration. Kluwer Law International, Vol. XXXII, 2007, pp. 1010–1011.

²⁵ 2012. gada 17. oktobra Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta lēmums lietā Nr. SKC 579/2012.

²⁶ 2013. gada 19. jūnija Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas lēmums lietā Nr. 32304712.

²⁷ Hacher D. European Convention on International Commercial Arbitration of 1961 Yearbook Commercial Arbitration, Vol. XX, 1995, p. 531.

²⁸ Ibid., p. 530.

Secinājumi

1. Šobrīd Eiropas konvencija nav zaudējusi savu aktualitāti un vēl joprojām kalpo ne tikai kā klasisks šķīrējtiesas procesa principu apkopojums, bet arī kā labs procesuālais palīgs. Piemēram, Eiropas konvencijā iekļautais šķīrējtiesas līguma efektīvas interpretācijas mehānisms tiek bieži izmantots praksē, tādējādi ne tikai precizējot pušu neskaidru nodomu izšķirt strīdu šķīrējtiesā, bet arī atslogojot vispārējās jurisdikcijas tiesas.
2. Eiropas konvencija ne tikai nav pretrunā ar Ņujorkas konvenciju, bet pat papildina to. Turklāt Eiropas konvencija ir precīzāka un tiešāk risina atsevišķus procesuālos jautājumus, kā, piemēram, kompetences – kompetences principu.
3. Atšķirībā no Ņujorkas konvencijas par Eiropas konvenciju gandrīz nav komentāru un vienotas nolēmumu datubāzes, kas ļautu apzināt, cik bieži un kā tiek izmantota konvencija, tādējādi arī pastāv viedoklis, ka Eiropas konvencija netiek piemērota praksē. Šādi prakses apkopojumi veicinātu vienotu konvencijas izpratni un pareizu tās piemērošanu – lai gan praksē arvien tiek atklātas jaunas Eiropas konvencijas iespējas, tomēr bieži vien piemērotāji nepārbauda Eiropas konvencijas tvērumu.
4. 2001. gadā Apvienoto Nāciju Eiropas Ekonomiskā komisija sagatavoja projektu Eiropas konvencijas grozīšanai.²⁹ Šī projekta galvenais mērķis bija aizstāt paredzēto Speciālo konvencijas komiteju ar Hāgas Patstāvīgās šķīrējtiesas ģenerālsēkretāru. Speciālā komiteja atsevišķos gadījumos pilda iecelēj institūcijas funkcijas, tomēr praksē šīs komitejas sastāvs nekur publiski nav pieejams, tādējādi arī komitejas darbība ir neefektīva. Arī šī komisijas priekšlikuma liktenis nav skaidrs, tādējādi, kamēr šādi grozījumi nav pieņemti, Speciālās komitejas darbs būtu uzlabojams. Tas arī veicinātu Eiropas konvencijas plašāku piemērošanu un jaunu dalībvalstu piesaistīšanu.

---

²⁹ United Nations Economic Commission for Europe Revision of the 1961 European Convention on International Commercial Arbitration. Trade/2001/16, 30 March 2001. Pieejams: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/ie/Wp5/eucon.htm>

UKRAINAS SOĻI CEĻĀ UZ HARMONIZĀCIJU STARPTAUTISKAJĀS PRIVĀTTIESĪBĀS

UKRAINE'S APPROACHES TOWARDS HARMONIZATION OF PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Kristīna Krasta, Mg. iur., LL. M.

Berlīnes Humbolta universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

This article deals with the question of the steps Ukraine has taken towards harmonization of private international law with the EU law. The author takes a brief look into the relatively new Ukrainian Law on Private International Law, focusing, in particular, on the regulation of one of the basic principles and cornerstones of the private international law: party autonomy. A more detailed comparison of Articles 5, 12 and 14 of the Ukrainian Law on Private International Law with Articles 3 and 9 of the Rome I Regulation provides a sufficient material to draw conclusions about Ukrainian Law on Private International Law being drafted in contemporary manner and being a huge step towards the harmonization of private international law considering the stage that Ukrainian international law has been at ten years ago.

Atslēgvārdi: Ukraina, starptautiskās privāttiesības, Ukrainas Starptautisko privāttiesību likums, pušu autonomija, prevalējošās imperatīvās tiesību normas, harmonizācija, Eiropas Savienība.

Keywords: Ukraine, private international law, Ukraine Law on Private International Law, party autonomy, overriding mandatory rules, harmonization, European Union.

Ievads

Kopš 90. gadu vidus¹ Ukrainas likumdevējs dažādas nozares regulējošos tiesību aktus neapšaubāmi ir tuvinājis Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesību normām. Šai rakstā autore ar salīdzinošās metodes palīdzību aplūkos vienu no Ukrainas tiesību aktiem, proti, Ukrainas Starptautisko privāttiesību likumu (turpmāk arī – UStPL) kā soli tiesību harmonizācijā. Rakstā autore pievērsīsies nevis vienkāršai tuvināto jeb harmonizēto tiesību normu virspusējai uzskaitēi, bet dziļāk aplūkos atsevišķa, pēc autores domām, nozīmīga tiesiskā regulējuma analīzi, proti, vienu no starptautisko privāttiesību stūrakmeņiem: pušu autonomijas principa ieviešanu Ukrainas nacionālajās tiesībās, kā arī šī principa robežas.

¹ Ukraina sāka harmonizēt savas tiesības brīvprātīgi, sākot jau ar Eiropas Komisijas 1995. gada 3. maijā apstiprināto *White Paper*, kas noteica harmonizācijas prioritātes Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstīm. Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union – White Paper. COM (95) 163 final. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1995:0163:FIN:EN:PDF> [aplūkots 2015. gada 16. martā]; Muraviov V. Harmonization with EU legislation: Impact on the Legal Order of Ukraine. *Kieler Ostrechts-Notizen*, 1/2008, S. 7.

Tiesību harmonizācija Ukrainā

Runājot par tiesību harmonizāciju kā procesu Ukrainā, pirmkārt, var izdalīt divus tās veidus.² Saskaņā ar pirmo veidu tiesību normas tiek harmonizētas, balstoties uz valstu pienākumu, kas izriet no dažādiem starptautiskajiem līgumiem, konkrēti, ES kā tiesību subjekta un Ukrainas noslēgtiem līgumiem. Ukrainas gadījumā var minēt trīs būtiskus tiesību aktus, kas pamato tiesību normu harmonizācijas pienākumu: pirmkārt, tas ir dalībvalstu, Eiropas Komisijas (turpmāk – EK) un Ukrainas noslēgtais 1998. gada *Partnership and Cooperation Agreement (PCA)*,³ otrkārt, 2009. gadā noslēgtā ES un Ukrainas *Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement*⁴ un, treškārt, 2014. gada Ukrainas un ES asociācijas līgums.⁵ Minētie dokumenti ir tiesiskais pamats daudzu Ukrainas tiesību normu grozīšanai, pieņemšanai un pielāgošanai ES tiesībām. Tomēr starptautisko privāttiesību harmonizācija nav pamatojama ne ar vienu no šiem dokumentiem un piekrīt otrajam harmonizācijas veidam, proti, brīvprātīgai harmonizācijai.

Brīvprātīgi harmonizēt savas tiesības un pamazām tās pielāgot ES tiesībām Ukraina sāka jau pirms oficiālas šādas saistības uzņemšanās. Par paraugu brīvprātīgās harmonizācijas uzsākšanai Ukraina ņēma EK 1995. gadā apstiprināto *White Paper*,⁶ kas noteica harmonizācijas prioritātes Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstīm.⁷

Pašā ES kolīziju tiesību harmonizācijas iespējas pavērās līdz ar Amsterdamas līguma⁸ noslēgšanu.⁹ Kopš tā laika ir pieņemti daudzi ES tiesību akti, kas ar savu tiešo piemērojamību ES dalībvalstīs aizstāj lielāko daļu dalībvalstu civilkodeksos vai atsevišķos likumos iekļauto kolīziju normu, signalizējot par starptautisko privāttiesību būtisko nozīmi vienotā ekonomiskā vidē.¹⁰ Ukraina šo signālu uztvēra un radīja jaunu starptautisko privāttiesību likumu.

² Muraviov V. Harmonization with EU legislation: Impact on the Legal Order of Ukraine. *Kieler Ostrechts-Notizen*, 1/2008, S. 7.

³ Partnership and Cooperation Agreement. Noslēgts 1998. gada 1. martā. Pieejams: <http://ec.europa.eu/world/agreements/downloadFile.do?fullText=yes&treatyTransId=659> [aplūkots 2015. gada 16. martā]. Sīkāk par šī līguma ietekmi uz Ukrainas tiesību sistēmu sk.: Muraviov V. The Impact of the EU Acquis ans Values on the Internal Legal Order of Ukraine. Working draft. Max Weber Programme “Integration without EU membership in Europe”. 23/24 May 2008, pp. 1–3 un Muraviov V. The Acquis Communautaire as a Basis for the Community Legal Order. *Miskolc Journal of International Law*, 2007. Vol. 4, No. 2, pp. 38–45.

⁴ Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement. Pieejams: http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/2010_eu_ukraine_association_agenda_en.pdf [aplūkots 2015. gada 16. martā].

⁵ Ukrainas un ES asociācijas līgums. Pieejams: http://eeas.europa.eu/ukraine/assoagreement/assoagreement-2013_en.htm [aplūkots 2015. gada 16. martā].

⁶ Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union – White Paper. COM (95) 163 final. Apstiprināts 1995. gada 3. maijā. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1995:0163:FIN:EN:PDF> [aplūkots 2015. gada 16. martā].

⁷ Muraviov V. Harmonization with EU legislation: Impact on the Legal Order of Ukraine. *Kieler Ostrechts-Notizen*, 1/2008, S. 7.

⁸ 1997. gada 2. oktobra Amsterdamas līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienu dibināšanas līgumu, kā arī dažus ar tiem saistītos tiesību aktus.

⁹ Koch H., Magnus U., Winkler von Mohrenfels P. *IPR und Rechtsvergleichung*. 4. neu bearbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2010, S. 5–6.

¹⁰ Piemēram, Roma I regula, Roma II regula, Roma III regula u. c.

Starptautiskās privāttiesības regulējošie tiesību akti

Ukrainas Starptautisko privāttiesību likums¹¹ tika pieņemts 2005. gada 23. jūnijā un stājās spēkā 2005. gada 1. septembrī.¹² Iepriekš, līdz 2004. gadam, spēkā bija vēl no padomju laikiem saglabājušās civiltiesību kodifikācijas, kurās attiecīgi tematiski sadrumstaloti bija iekļautas arī kolīziju normas. Sākotnēji likumdevējs starptautiskās privāttiesības vēlējās kodificēt jaunajā Civillikumā un Civilprocesa likumā, kuri attiecīgi stājās spēkā 2003. gada nogalē un 2004. gadā, tomēr šo ieceri neīstenoja.¹³ 2005. gadā ar lielu steigu tika izstrādāts un pieņemts Ukrainas Starptautisko privāttiesību likums – vienots kolīziju normu apkopojums. Tas sastāv no vispārējās un speciālās daļas, ieskaitot arī starptautiskā civilprocesa tiesību normas, un tajā pirmo reizi kodificēti starptautisko tiesību pamatprincipi.¹⁴

Pušu autonomijas principa kodificēšana kā solis harmonizācijas virzienā

Pušu autonomijas jeb *lex voluntatis* princips¹⁵ ir viens no starptautisko privāttiesību stūrakmeņiem. Ar šo principu, kas atvasināts no privātautonomijas – viena no galvenajiem privāttiesību principiem,¹⁶ saprot tiesiska darījuma dalībnieku kolīzijas tiesiskā brīvību noteikt tam piemērojamās tiesības¹⁷ jeb tiesiska darījuma dalībnieku tiesības pielīgt noteiktas konkrētajam tiesiskam darījumam vai pat saistītu tiesisku darījumu virknei piemērojamās tiesības.¹⁸ Tas ir viens no ES kolīziju normu sistēmas balstiem¹⁹ un ir plaši kodificēts vairākās tiesību nozarēs.²⁰

Pirms Ukrainas Starptautisko privāttiesību likuma spēkā stāšanās Ukrainas tiesībās pušu autonomijas princips bija pazīstams visai ierobežotā veidā – tikai attiecībā uz tirdzniecības līgumiem un īpašuma tiesību jautājumiem šajos līgumos.²¹ Nu arī Ukrainas tiesības pieļauj pušu autonomijas principu piemērot, lai noteiktu jebkāda starp pusēm noslēgta tiesiska darījuma saturu. Ukrainas Starptautisko privāttiesību likuma 5. pants, kas definē pušu autonomiju, tādējādi ir uzskatāms par jaunumu un plašu soli harmonizācijas virzienā.

¹¹ Про міжнародне приватне право: України Республіки закон. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005. 23. червень, № 32.

¹² Sk.: Ukrainas Starptautisko privāttiesību likums, 14. nodaļa 1. punkts.

¹³ Kā galvenos piemērus var minēt Ukrainas 1963. gada Civillikumu un Civilprocesa kodeksu, kā arī 1969. gada Ģimenes tiesību un 1972. gada Darba tiesību kodifikāciju.

¹⁴ Dovgert A. Codification of Private International Law in Ukraine. YPIIL 2006, p. 145.

¹⁵ Plašāk par terminoloģiju sk.: Krasta K. Pušu autonomijas princips starptautiskajās privāttiesībās. Jurista Vārds, 2014. 27. maijs, Nr. 21.

¹⁶ Plašāk par privātautonomijas un pušu autonomijas principa savstarpējo saistību sk.: Krasta K. Pušu autonomijas princips starptautiskajās privāttiesībās. Jurista Vārds, 2014. 27. maijs, Nr. 21; Precinieks G. *Lex voluntatis* realizācija Civillikumā. Likums un Tiesības, 2001. Nr. 9, 266.–267. lpp.

¹⁷ Kropholler J. Internationales Privatrecht. 6. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, S. 291.

¹⁸ Krasta K. Pušu autonomijas princips starptautiskajās privāttiesībās. Jurista Vārds, 2014. 27. maijs, Nr. 21; Precinieks G. *Lex voluntatis* realizācija Civillikumā. Likums un Tiesības, 2001. Nr. 9, 266.–267. lpp.

¹⁹ Sk.: Roma I regulas 11. apsvēruma. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 593/2008 (2008. gada 17. jūnijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I regula): ES regula. Oficiālais Vēstnesis, 2008. 4. jūlijs, Nr. L 177/6.

²⁰ Piemēram, attiecībā uz līgumtiesībām tas ir kodificēts Roma I regulas 3. pantā, uz deliktu tiesībām – Roma II regulas (864/2007) 14. pantā, uz ģimenes tiesībām – Roma III regulas (1259/2010) 5. pantā (ierobežota pušu autonomija), uz mantojuma tiesībām – Regulas Nr. 650/2010 22. pantā (ierobežota “puses” autonomija).

²¹ Dovgert A. Codification of Private International Law in Ukraine. YPIIL, 2006, pp. 145–146.

Likumdevēja aktīva vēlme bija šo principu iekļaut un harmonizēt ar ES tiesībām.²² Formulējot UStPL 5. pantu, Ukrainas likumdevējs iedvesmojās no ES tiesībās²³ un Rietumeiropas valstīs valdošās doktrīnas un 20. gadsimta otrās puses ārvalsts tiesu prakses atziņām.²⁴

Ukrainas Starptautisko privāttiesību likuma 5. panta saturs

Lex voluntatis galvenais tiesību avots ir UStPL 5. pants.²⁵ Tajā iekļautais tiesiskais regulējums ir vispārīgs un piemērojams visām tiesību jomām – ne vien līgumtiesībām, bet arī deliktu, ģimenes, mantošanas tiesībām ar zināmiem ierobežojumiem.²⁶

Analizējot UStPL 5. pantu, vispirms jānorāda, ka veids, kādā var izdarīt izvēli par tiesiskam darījumam piemērojamiem tiesību aktiem, ir formulēts plašāk nekā Roma I regulas 3. pants. Papildus tam, ka izvēle ir jāizdara vai nu skaidri, vai tā var izrietēt no līguma noteikumiem vai lietas apstākļiem, Ukrainas likums pieļauj arī izdarīt izvēli ar pušu rīcību, proti, konkludentām darbībām. Šķiet, ka Ukrainas likumdevējs šīs tiesību normas daļas formulēšanai ir piegājis ar vērienu un domu, ka plašāks tvērums par ļaunu nenāks. Tomēr šāda novitāte ir lieka. Pušu konkludentu darbību parasti var subsumēt formulējumam “no lietas apstākļiem izrietoši” nepārprotami apstākļi. Par tādiem apstākļiem saskaņā ar tiesu praksi, kas izveidojusies Romas konvencijas spēkā esamības laikā, uzskatāmi, piemēram, pušu pielīgta izņēmuma jurisdikcijas klauzula, atsevišķas šķīrējtiesu klauzulas, vienošanās par līguma izpildes vietu, konkrēta atsaukšanās uz kādas valsts tiesību normu vai paražu, pušu iepriekšējos līgumos pieligtās valsts tiesības, kā arī pušu uzvedība tiesas procesā.²⁷ Uzskaitītie piemēri norāda uz plašajām jēdziena iztulkošanas iespējām,

²² Dovgert A. Codification of Private International Law in Ukraine. YPIL, 2006, p. 147.

²³ Autore rakstā salīdzina UStPL 5. pantu ar Roma I regulas 3. pantu. Lai arī UStPL pieņemšanas brīdī Roma I regula vēl nebija spēkā, tomēr spēkā bija Romas konvencija (Konvencija par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām, kura atvērta parakstīšanai Romā 1980. gada 19. jūnijā), kas bija Roma I regulas priekšgājēja un saturēja regulas 3. pantam gandrīz identisku tiesību normu (arī 3. pantu), ko par piemēru ņēma Ukraina. Turklāt ideja par konvencijas modernizāciju un pārveidošanu regulas formātā Ukrainas likuma izstrādes laikā jau norisinājās.

²⁴ Dovgert A. Codification of Private International Law in Ukraine. YPIL, 2006, p. 144.

²⁵ UStPL 5. panta saturs (autorens tulkojums no ukraiņu valodas):

“1. Likumā noteiktajos gadījumos tiesisko attiecību dalībnieki (dalībnieki) var patstāvīgi izvēlēties tiesības, kas tiks piemērotas tiesisko attiecību satura noteikšanai.

2. Pirmajā pantā noteiktā piemērojamo tiesību izvēle var būt izdarīta skaidri vai tieši izrietēt no pušu rīcības, darījuma noteikumiem vai lietas apstākļiem, kas ir jāvērtē to kopumā, ja vien likumā nav noteikts citādi.

3. Izvēle par piemērojamām tiesībām var tikt izdarīta attiecībā uz visu darījumu vai kādu tā daļu.

4. Izvēle par piemērojamām tiesībām attiecībā uz atsevišķām darījuma daļām ir jānoteic skaidri.

5. Izvēli par piemērojamām tiesībām vai iepriekš izdarītas izvēles par piemērojamām tiesībām grozišanu tiesisko attiecību dalībnieki drīkst veikt jebkurā laikā, tostarp darījuma noslēgšanas procesā, dažādās tā izpildes stadijās un tml. Izvēle par piemērojamām tiesībām vai iepriekš izdarītas izvēles par piemērojamām tiesībām grozišana, kas veiktas pēc darījuma noslēgšanas, ir spēkā no darījuma noslēgšanas brīža, bet nedrīkst:

1) būt par pamatu darījuma atzīšanai par spēkā neesošu saistībā ar formas neievērošanu;

2) ierobežot vai pārkāpt trešo personu tiesības, kas iegūtas līdz izveles par piemērojamām tiesībām izdarīšanai vai tās grozišanai.

6. Izvēli par piemērojamām tiesībām nevar veikt, ja tiesiskajās attiecībās nepastāv ārvalsts elements.”

²⁶ Pušu autonomijas principa robežas šajās tiesību jomās atrodamas šādās UStPL tiesību normās: īpašuma tiesībās – UStPL 42. pantā, patērētāju tiesībās – UStPL 45. pantā, deliktu tiesībās – UStPL 49. un 50. pantā, ģimenes un mantojuma tiesībās – UStPL 70. pantā.

²⁷ Plašāk par šiem apstākļiem sk.: Krasta K. Pušu autonomijas princips starptautiskajās privāttiesībās. Jurista Vārds, 2014. 27. maijs, Nr. 21.

kā arī atsevišķu pušu konkludentas rīcības piemēru iekļaušanu “no lietas apstākļiem izrietošu” nepārprotamu apstākļu izpratnē. Šie paši apstākļi UStPL komentārā tiek minēti kā tādi, kas norāda uz pušu rīcību UStPL 5. panta izpratnē,²⁸ tādējādi apstiprinot aizdomas par Ukrainas likuma liekvārdību.

Jāsecina, ka tāpat, kā noteikts Roma I regulas 3. panta pirmajā daļā, arī UStPL 5. panta trešajā daļā ir paredzēts pusēm piešķirt iespēju izdarīt izvēli par tiesību piemērošanu visam tiesiskajam darījumam vai tā daļai. Tomēr nav skaidrības, vai Ukrainas likums pieļauj tā saucamo *dépeçage* jeb atšķirīgu valstu tiesību piemērošanu sadrumstaloti, proti, atsevišķām tiesiska darījuma daļām. Vairākums tiesību doktrīnas pārstāvju šāda varianta pieļaušanu noliedz, tomēr ir autori, kas tās pieļaujamību pamato tieši ar šādas iespējas pastāvēšanu Rietumeiropas valstu nacionālajās tiesībās, kā arī ES tiesībās.²⁹ Iespējams, ka Ukrainas tiesību piemērotājiem šādas izpratnes attīstīšanai un pieņemšanai būs jāpieliek pūles, tomēr UStPL to katrā ziņā neliedz.

Tāpat vienojōšs Roma I regulā un UStPL ir ārvalsts elements kā priekšnoteikums pušu autonomijas īstenošanai. Tādējādi arī Ukrainā, tāpat kā ES, puses drīkst izdarīt izvēli par tiesiskam darījumam piemērojamām tiesībām tikai ar priekšnoteikumu, ka tiesiskais darījums satur ārvalsts elementu. Šāds punkts ir nozīmīgs, lai puses nesāktu nelabticīgi izmantot pušu autonomiju ar mērķi izvairīties no Ukrainas vai citu valstu imperatīvo tiesību normu piemērošanas.³⁰

Vēlāk izdarītai izvēlei par piemērojamām tiesībām vai sākotnēji izdarītās izvēles grozīšanai saskaņā ar UStPL 5. panta piekto daļu nepiemīt retroaktīvs spēks. Likums *expressis verbis* izceļ divus apstākļus, ko izvēles izdarīšana vai grozīšana nedrīkst ietekmēt vai ierobežot: tiesiska darījuma spēkā esamību saistībā ar prasībām pēc noteiktas formas, kā arī trešo personu tiesības. Roma I regulas tiesiskais regulējums ir līdzīgs attiecībā uz vēlākas izvēles izdarīšanu un izdarītās izvēles grozīšanu, kā arī aizliegumu ierobežot trešo personu intereses. Interesants ir konkrētizētais aizliegums ar vēlāk izdarītu izvēli vai tās grozīšanu ietekmēt tiesiska darījuma spēkā esamību saistībā ar prasībām pēc noteiktas formas. Prasījumi darījuma noteiktai formai attiecīgajās valstīs ir imperatīvas tiesību normas. Līdz ar to tiesiska darījuma izpildīšana konkrētā valstī, kurā, piemēram, likums tiesiskam darījumam paredz notariāla akta formu, būs neiespējama. Faktiski šādas sekas ir pielīdzināmas tiesiskā darījuma neesamībai. Tas, ka saskaņā ar UStPL tiesiskais darījums vēl joprojām tiks uzskatīts par spēkā esošu, šo situāciju neuzlabos. Tiesiskais darījums būs spēkā, taču neizpildāms.

Pušu autonomijas robežas UStPL

Pušu autonomijas robeža Ukrainas tiesībās, gluži kā ES tiesībās un jau gadu desmitiem atzītā starptautisko privāttiesību doktrīnā Rietumeiropas valstu nacionālajās tiesībās, ir *ordre public* un prevalējošās imperatīvās normas.³¹

²⁸ Васильченко В. В. Научно-практический комментарий закону України “Про міжнародне приватне право”. Київ: Истина, 2007, с. 17.

²⁹ Piemēram, par labu *dépeçage* argumentē: Dovgert A. Codification of Private International Law in Ukraine. YPIIL, 2006, p. 147; Філіп’єв А. О. Вибір права та його обмеження в джерелах міжнародного приватного права ЄС та України: порівняльно-правовий аналіз. Адвокат, 2012. Nr. 9 (144), с. 26.

³⁰ Šāds aizliegums Roma I regulā ir atrodams 3. panta trešajā un ceturtajā daļā.

³¹ Sk.: UStPL 12. pants (*ordre public*) un 14. pants (prevalējošās imperatīvās tiesību normas).

Tiesiskais regulējums attiecībā uz *ordre public* šķiet neuzkrītošs. Turpretī prevalējošo imperatīvo normu tiesiskais regulējums UStPL 14. pantā ir interesants. Vispirms tas ir uzskatāms par modernu prevalējošo imperatīvo tiesību normu izcelsmes vietas spektra ziņā. Piemēram, Latvijas Civillikuma Ievads neparedz piemērot trešo valstu jeb valstu, kas nav ne foruma jeb tiesas atrašanās vietas, ne statūta jeb līgumattiecībām piemērojamā likuma valsts, prevalējošās imperatīvās tiesību normas, kā to paredz Ukrainas likums.³² Interesants ir arī apstākļi, ka Ukrainas likumdevējs nav ietekmējies no ES likumdevēja un trešo valstu prevalējošām imperatīvām tiesību normām un par kritēriju atstājis Romas konvencijas “ciešās saiknes principu” pretstatā Roma I regulas 9. panta trešajā daļā noteiktajam izpildes valsts principam, kas tika iekļauts Lielbritānijas spiediena rezultātā un ir ļoti strīdīgs.³³ Proti, saskaņā ar UStPL 14. panta otro daļu tiek pieļauta tādu tiesību normu piemērošana, kas nepiekrīt ne foruma, ne arī statūta valstij, ja tiesiskam darījumam ir cieša saikne ar attiecīgo trešo valsti,³⁴ savukārt saskaņā ar Roma I regulas 9. panta trešo daļu tās tiek ņemtas vērā vien tad, ja runa ir par saistības izpildes valsti. Arī pirms UStPL radīšanas Ukrainas doktrinā tika norādīts, ka ir jābūt iespējai tiesiskam darījumam piemērot tās valsts prevalējošās imperatīvās normas, ar kuru šis tiesiskais darījums ir reāli saistīts.³⁵ Šī nianse liek secināt, ka Ukrainas likumdevējs UStPL 14. pantu ir radījis pārdomāti, nevis akli sekojis ES piemēram.

Prevalējošo imperatīvo tiesību normu piemērošanas pieļaušanas leģitīmais mērķis citastarp ir nodrošināt arī iespēju kādas valsts tiesas spriedumu izpildīt citā valstī, ar kuru tiesiskajam darījumam ir saistība. Roma I regulas 9. panta trešās daļas šaurais tvērums izslēdz daudzu citu valstu prevalējošo imperatīvo tiesību normu apsvēršanu (piemēram, preces izcelsmes valsts normu, kas aizliedz tirgot un izvest no valsts konkrētas preces), līdz ar to tiesas sprieduma izpildi šajā valstī padara par neiespējamu (jo šādas valsts imperatīva tiesību norma sprieduma izpildes gadījumā darbosies kā šīs valsts *ordre public*).³⁶ Ciešās saiknes tvērums ir plašāks un fleksiblāks, tādēļ vairāk piemērots taisnīgai un pušu interesēm atbilstošai strīda atrisināšanai. Tā veiksmi pierāda arī apstākļi, ka ES likumdevējs to būtu vēlējis pārņemt arī Roma I regulā, ja vien atsevišķas lielveidas nebūtu bijušas nobažījušās par pārlieku plašajām iztulkošanas iespējām, kas būtu tiesu kompetencē.³⁷ Līdz ar to, pēc autores domām, ir apsveicama Ukrainas likumdevēja apzināta palikšana pie ciešākās saiknes principa.

³² Plašāk par Civillikuma 19. panta spēkā esamību, piemērošanu un mijiedarbību ar Roma I regulas 9. pantu sk.: Krasta K. Kas ir prevalējošās imperatīvās normas. Jurista Vārds, 2012. 27. novembris, Nr. 48.

³³ Par šo un Roma I regulas 9. panta trešās daļas tapšanas vēsturi vairāk sk. U. Magnus komentārā: Magnus U. (red.). J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einföhrungsgesetz und Nebengesetzen. Einleitung zur Rom I-VO: Art 1–10 Rom I-VO (Internationales Vertragsrecht 1). Neubearbeitung 2011. Berlin: Sellier – de Gruyter, 2011, Art 9 Rom I-VO, 9. rindkopa, 646. lpp.

³⁴ Марченко О. М. Окремі аспекти вибору права та його обмеження в міжнародному приватному праві. 2014. Pieejams: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2014/Pravo/9_168607.doc.htm [aplūkots 2015. gada 15. aprīlī].

³⁵ Толстых В. Л. Международное частное право: учеб. пособие. Новосибирск: Кн. издательство, 2001, с. 93.

³⁶ Līdzīgs strīds tika izšķirts Vācijas Federālajā Augstākajā tiesā 1972. gada 22. jūnijā. Lietas Nr. II ZR 113/70.

³⁷ Par Lielbritānijas argumentiem Roma I regulas 9. panta trešās daļas tapšanas laikā sk.: Dickinson A. Third-country mandatory rules in the law applicable to contractual obligations: so long, farewell, auf wiedersehen, adieu? JPIL, 2007, p. 61; Freitag R. Eingriffsnormen nach Art. 9 Abs. 3 Rom I-VO, IPRax, 2009, S. 110.

Kopsavilkums

Ukrainas mērķis, harmonizējot tiesību normas, turklāt starptautisko privāttiesību jomā darot to brīvprātīgi, bija un ir radīt tirdzniecības sakariem nepieciešamu vienotu tiesisku/tiesību vidi.³⁸ Ņemot vērā, ka vienota izpratne par starptautisko privāttiesību pamatprincipiem ir pārrobežu ekonomiskās aktivitātes būtisks balsts un atvieglojums, UStPL attaisno izvirzīto mērķi. Rakstā analizētais pušu autonomijas princips, ko Ukraina savās nacionālajās tiesībās iepriekš plaši nav pazinusi, UStPL ir iekļauts tādā redakcijā, kas parāda Ukrainas nopietno mērķi un apņemšanos tuvināties ES tiesību līmenim, kā arī likumprojekta izstrādes grupas ieguldīto darbu, studējot pušu autonomijas izpausmi atsevišķās Rietumeiropas valstīs un arī ES.

Protams, kvalitatīvākos rezultātus parādīs tiesību piemērošana praksē. Šeit Ukrainas tiesību piemērotājiem ir plašas iespējas UStPL 5. panta iztulkošanai piesaistīt argumentus, kas radušies tiesu prakses Romas konvencijas un Romas I regulas piemērošanas rezultātā, ņemot vērā, ka atsevišķos aspektos likumprojekta izstrādes grupa ir tieši norādījusi uz “iedvesmošanos” no ES tiesībām.

---

³⁸ Muravuvov V. Harmonization with EU legislation: Impact on the Legal Order of Ukraine. Kieler Ostrechts-Notizen, 1/2008, S. 7.

THE EXPORT OF THE EU *ACQUIS* IN THE EU-UKRAINE ASSOCIATION AGREEMENT

ES *ACQUIS* EKSPORTS ES-UKRAINAS ASOCIĀCIJAS NOLĪGUMA IETVAROS

Anna Nikolajeva, *Mg. iur.*

Anotācija

ES-Ukrainas asociācijas nolīgums ir pavisam jauna tipa starptautiskais nolīgums ES ārpolitikā. Tā mērķis ir nodrošināt Ukrainas pakāpenisku integrāciju ES iekšējā tirgū, tādējādi tas paredz Ukrainas tiesību tuvināšanos un saskaņošanu ar ES *acquis* (ES tiesību kopumu) daudzās jomās. Šāda jaunu tiesību radišana trešajā valstī, kas nav ES dalībvalsts, pamatojoties uz modeli un ietvaru, ko piedāvā ES tiesības, tiesību teorijā tiek saukta par *acquis* eksportu. Šajā rakstā ir vispārēji analizēts, kā šis process notiek tieši ES-Ukrainas asociācijas nolīgumā. Minētās analīzes veikšanai vispirms ir sniegts ieskats, kas ir eksportējamais *acquis*, tiesību eksporta jēdzienā un tiesību eksporta modeļos, kas sastopami dažādos ES līgumos ar trešajām valstīm.

Keywords: EU-Ukraine Association Agreement, European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership, EU law.

Atslēgvārdi: ES-Ukrainas asociācijas nolīgums, Eiropas kaimiņattiecību politika, Austrumu partnerība, Eiropas Savienības tiesības.

List of Abbreviations

Association Agreement – AA
Deep and Comprehensive Free Trade Area – DCFTA
Eastern Partnership – EaP
European Economic Area – EEA
European Free Trade Association – EFTA
European Neighbourhood Policy – ENP
European Union – EU

Introduction

In recent years, the EU has intensified its external policy with the view to ensure its own security, which to a great extent depends on stability, security and prosperity of the neighbouring countries. Their legislative approximation is one of the ways to achieve this aim. Various bilateral and multilateral instruments have been adopted to achieve this.¹ Because of these activities, the EU has often been

---

¹ See, for example, Stabilisation and Association Agreements, Europe Agreements with Countries of Central and Eastern Europe, the Energy Community Treaty, European Common Aviation Area Agreements.

called a global or regional “normative power”² whose rules and standards are used in the third countries as a model for democratic transition.

One of the EU’s biggest neighbours is Ukraine. The AA concluded between Ukraine and the EU³ offers a gradual integration into the EU internal market. It reflects a new era of relationship between the EU and Ukraine and a new maturation step of the EU external policy towards Eastern neighbours, which include the shift from non-binding and vaguely formulated instruments having little influence on the target country’s legislation to a bilateral treaty providing for strong legal obligations.

This process is characterised by the intensive export of the EU *acquis*, which is a main tool for enhancing the legal approximation of the target countries. Various notions have been used in order to describe this process, such as “rule export”,⁴ “rule transfer”,⁵ “law export”,⁶ “the extension of the *acquis*”⁷ and “the export of the *acquis*”,⁸ depending on the perspective, from which this process is analysed. Since the central subject of this paper is approached from a legal perspective, the notion “the export of the *acquis*” will be used in the text.

The purpose of this paper is to explore the export of the *acquis* in the framework of the EU-Ukraine AA. In order to deal with this subject, at first, the general and theoretical side of this process is examined. Therefore, the paper contains a short overview regarding the notion of the *acquis* and the export of the *acquis*, as well as different models of the *acquis* export.

Ukraine and the Association Agreement

After the long negotiations and several drawbacks, the AA between Ukraine and the EU was fully signed on June 27, 2014. Since the EU-Ukraine AA is a mixed agreement, it needs to be ratified by all 28 EU Member States. In order to make Ukraine to benefit sooner from the application of the EU-Ukraine AA, Article 486 of it provides for the possibility of the provisional application of the agreement in relation to provisions and matters falling within the exclusive competence of the EU. However, the provisional application was postponed until December 31, 2015 in order to ensure the stabilisation of Ukraine’s market.⁹

The EU-Ukraine AA is replacing the Partnership and Cooperation Agreement,¹⁰ which governed the EU-Ukraine relation since 1998. Ukraine is also one of the

² See, for example, Manners I., “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?” (2002) 40(2) *Journal of Common Market Studies*, pp. 235–258.

³ Likums “Par Asociācijas nolīgumu starp Eiropas Savienību un Eiropas Atomenerģijas kopienu un to dalībvalstīm, no vienas puses, un Ukrainu, no otras puses”, Latvijas Vēstnesis, 2014. 18. jūlijs, 140 (5200)

⁴ Lavenex S. and Schimmelfenning F., “EU rules beyond EU borders: theorizing external governance in European politics” (2009) 16 *Journal of European Public Policy*, pp. 801–803.

⁵ Casier T., “To Adopt or Not to Adopt: Explaining Selective Rule Transfer under the European Neighbourhood Policy” (2011), 33 (1) *Journal of European Integration*, p. 44.

⁶ Dragneva R. and Wolczuk K., “EU Law Export to the Eastern Neighbourhood”, in P. Cardwell (ed.), *EU External Relations Law and Policy in the Post-Lisbon Era*, the Hague: TMC Asser Press, 2012

⁷ The expression “the extension of the *acquis*” is mainly used in the Energy Community Treaty, O.J. L198/18, in particular in Title II.

⁸ Petrov R., *Exporting the Acquis Communautaire through European Union External Agreements*, Baden-Baden, Nomos, 2011.

⁹ EU agreed to postpone provisional application of the trade part of the Association Agreement with Ukraine Available at <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1153> [last viewed 16.03.2015].

¹⁰ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and Ukraine, [1998] Official Journal 1998, L49/3

countries that had been involved in the EaP. In the context of the EaP, various soft obligations to adopt and to implement the EU *acquis* in various areas have been imposed on Ukraine. The export of the EU *acquis* has been facilitated by the conditionality policy. It means that new benefits and advantages were offered to Ukraine only if it managed to meet the agreed targets on reform.¹¹ However, the export of the *acquis* in the context of the EaP so far has been considered significantly less successful than in case of accession. The EaP specific conditionality is different from the accession conditionality and in most of the cases possible rewards available in return to the full commitment are vague and uncertain.¹²

Certain legal factors can increase the effectiveness of the export of the *acquis* and can be implemented on the side of the EU, in particular: 1) increasing the precise, binding and enforceable character of EU rules¹³ and 2) strong monitoring and sanctioning.¹⁴ These features distinguish hard legal instruments (the AA, the Energy Community Treaty¹⁵) from non-binding, vague and non-enforceable “soft law” instruments (the Action Plan, the Association Agenda) that were the main tool of the EU towards Ukraine until the very recent times. Therefore, the shift towards hard legal instruments is highly welcome with the view to improve the export of the EU *acquis*.

The export of the EU *acquis*: wider context and the Association Agreement

The export of the *acquis* regarding Europe’s Eastern neighbours (Ukraine, Moldova, Georgia) is mainly taking place (1) in a bilateral context within the framework of the EaP and (2) in a regional multilateral context through instruments like the Energy Community Treaty. The main bilateral documents negotiated in the framework of the EaP are the Partnership and Cooperation agreements, the Action Plans, the Association Agendas and the AA. So far there have been no attempts to create a multilateral instrument of such a scale as the AA for all Eastern neighbours of Europe, as the negotiation of such instrument requires individualised approach.

The notion “acquis”

There is a rich academic debate on what constitutes the *acquis* of the EU. In legal doctrine its variable nature is emphasised,¹⁶ as well as the fact that it is constantly evolving and developing.¹⁷ The EU *acquis* in its widest scope is a bundle of binding and non-binding rules, principles and practices that is typical for the EU in contrast

---

¹¹ Commission Communication, “Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours”, COM(2003) 104 final, 11.3.2003, p. 16.

¹² Casier T., “To Adopt or Not to Adopt: Explaining Selective Rule Transfer under the European Neighbourhood Policy”, (2011), 33 (1) *Journal of European Integration*, p. 44.

¹³ Lavenex S. and Schimmelfenning F., “EU rules beyond EU borders: theorizing external governance in European politics.” (2009) 16 *Journal of European Public Policy*, p. 802.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Energy Community Treaty, [2006] Official Journal L198/18.

¹⁶ Petrov R., *Exporting the Acquis Communautaire through European Union External Agreements*, Baden-Baden: Nomos, 2011, p. 40.

¹⁷ Czuczaj J., “The notion of the *acquis communautaire* in the EU Eastward Enlargement-driven pre-accession as well as post-accession dimension”, Warsaw, 2005, p. 3

to other international and legal orders.¹⁸ *Petrov* classifies the *acquis* in different categories. The first category to be singled out is “fundamental *acquis*”. It encompasses “the sum of objectives, policies, general principles and rules, which constitute the core of the supranational EC [EU after the entry into force of the Lisbon Treaty – author’s remark] legal order”.¹⁹ These are rules that can be found in the EU founding treaties, secondary legislation adopted on the basis of the Treaties and the case law of the Court of Justice of the European Union.²⁰ As a separate category under the fundamental *acquis*, *Petrov* distinguishes the institutional *acquis*, which are institutional and procedural rules applied within the EU internal legal order.²¹ The second category encompasses various provisions of international law that bind the EU and the Member States.²² For example, in the field of the environment, the most prominent example is the Kyoto protocol. The EU-Ukraine AA emphasises the necessity to implement obligations that stem from the Kyoto protocol, although Ukraine is a party to the Kyoto protocol itself. The third and fourth category includes the various rules arising out of intergovernmental cooperation and EU “soft law”.²³

The scope of the *acquis* is not the same in respect to its internal and external dimension, since in external dimension it pursues specific aims.²⁴ Instruments that intend to export the EU *acquis* to third countries usually have specified “priority areas” of the EU legislation in accordance with objectives of an agreement.²⁵ The consequences are, as follows: the scope of the *acquis* varies from one agreement to another.²⁶ For example, the Energy Community Treaty pursues as an aim to export the EU *acquis* on energy. While the objective of the EU-Ukraine AA is the deep economic integration and access of Ukraine to the EU internal market that requires the legal approximation in various fields. Therefore, it is a sectoral *acquis* that is indispensable for the integration in the EU internal market that is exported. However, there is a certain selectivity in respect to this *acquis*. It is argued that an absolute homogeneity with the EU is unattainable in this regard because the whole EU *acquis* cannot fit everyone.²⁷ In other words, rules that were designed to be implemented and enforced in countries like Denmark and France, are hardly enforceable in Ukraine. Therefore, it is necessary to choose the elements that are indispensable for the achievement of the objective set by the AA.

In general, the *acquis* that is not exportable is the institutional *acquis* and the *acquis* that is genuinely linked to the relations between the EU and its member states. The institutional *acquis* has no significance for Ukraine, as Ukraine does not participate in decision making process. Regarding the *acquis* that is genuinely linked to relations between the EU and its member states and, as consequence, not

---

¹⁸ Petrov R., *The External Dimension of the Acquis Communautaire*, EUI Working Papers, MWP 2007/02, p. 3.

¹⁹ *Ibid.*, p. 4.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Petrov R., *Exporting the Acquis Communautaire through European Union External Agreements*, Baden-Baden, Nomos, 2011, p. 64.

²² Petrov R., *The External Dimension of the Acquis Communautaire*, EUI Working Papers, MWP 2007/02, p. 5.

²³ Petrov R., *The External Dimension of the Acquis Communautaire*, EUI Working Papers, MWP 2007/02, p. 6.

²⁴ *Ibid.*, p. 22.

²⁵ *Ibid.*, p. 18.

²⁶ *Ibid.*, p. 19.

²⁷ Buschle D., Deputy Director of the Energy Community Secretariat, Vienna “Exporting the Internal Market – Panacea or Nemesis for the European Neighbourhood Policy? Lessons from the Energy Community”, High Level Lecture on the ENP in a Comparative Perspective (delivered on 5 March 2014 at Bruges, Belgium).

exportable, the principle of primacy should be mentioned as an obvious example. The status of Ukraine is not comparable to that of EU member states and its relations with EU law are governed by other principles, not the primacy. Basically, these are relations between national law and public international law, not between national and supra-national law as in case of the states enjoying EU membership.

The notion “the export of the acquis”

The export of the *acquis* is defined as “the adoption of EU rules in non-member states, i.e. their institutionalisation at the domestic level.”²⁸ Another definition given in the legal doctrine is: “an active process of creation and development of a new law on the basis of elements extracted from chosen foreign legal orders and subsequently incorporated into the new body of law.”²⁹ Both definitions basically reflect the process of adoption of the EU *acquis* in non-member states. However, the successful export of the *acquis* requires additional measures to be taken, such as procedures and mechanisms that are adapted to the national context, in particular, to an institutional set-up and substantial and procedural rules.

As already mentioned before, it is a sectoral *acquis* that is exported in the framework of the EU-Ukraine AA. The EU sectoral *acquis* has to be effectively applied and for that an appropriate general institutional and judicial structures are needed.³⁰ Different policy fields and areas of law are strongly interlinked. For example, in order to implement the right of general public on access to information on the environment, it is necessary to ensure appropriate administrative and judicial procedures. Petrov argues that the sectoral *acquis* is a “broad category that exceeds the scope of EU sectoral legislation.”³¹ Therefore, even if a document intends to approximate only a sectoral policy of a target state, it still triggers wider democratic reforms in it.

Thus, a successful export of the *acquis* is a process where elements of the EU *acquis* are not only incorporated, but also produce a full effect in non-member state’s legal order. This is a reason why the adoption of rules goes hand in hand with the strengthening of administrative capacity of a country in question to avoid the situation where the rights basically exist only “on paper”, without a real effect in practice.

The models of the export of the acquis

There are different models of the export of the EU *acquis* whose results range from an absolute homogeneity to a limited legal approximation depending on the specific aim that the international agreement pursues. Petrov and Matta have classified these models into the various categories, and three of these are relevant for the analysis of the EU-Ukraine AA: the homogeneity model, the harmonisation

---

²⁸ Schimmelfenning F. and Sedelmeier U., Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of Public Policy*, August 2004, no 4, p. 62. Cited from: Casier T., “To Adopt or Not to Adopt: Explaining Selective Rule Transfer under the European Neighbourhood Policy”, (2011), 33 (1) *Journal of European Integration*, p. 38

²⁹ Dupré C., *Importing the Law in Post-Communist Transitions: the Hungarian Constitutional Court and the Right to Human Dignity*, Oxford, Hart Publishing, 2003, p. 53.

³⁰ Petrov R., *The External Dimension of the Acquis Communautaire*, EUI Working Papers, MWP 2007/02, p. 9.

³¹ Petrov R., *Exporting the Acquis Communautaire through European Union External Agreements*, Baden-Baden, Nomos, 2011, p. 89.

model and the approximation model.³² The short description of each model is provided below.

The homogeneity model is best represented by the EEA Agreement with the states of EFTA.³³ Through this model the full homogeneity with the EU *acquis* of EFTA states' legislation is achieved. It applies to both: the EU pre-signature and post-signature *acquis*, as this is "a dynamic model of adaptation of EU law".³⁴ As soon as a new EU act, which is relevant to the EEA, is adopted or an existing one is amended, it triggers a corresponding amendment to the relevant Annex of the EEA Agreement.³⁵

The harmonisation model is generally used with a view to prepare a candidate country for the accession to the EU.³⁶ Consequently, the use of this model involves not only harmonisation of legislation and institution building but also taking into account the "Copenhagen criteria," while implementing the EU *acquis*.³⁷ In general, candidate countries undertake to implement the whole "accession *acquis*".³⁸ As a main incentive in this case is an upcoming accession, the export of the EU *acquis* is very intense and thorough.

The legislative approximation model is typically used for PCAs concluded with Eastern European countries in the 1990s.³⁹ It involves a gradual reform of the target state's legislation, achieving a certain degree of compatibility with the EU rules.⁴⁰ This *acquis* export model was used during the first phase of the EaP. The vague formulation "endeavour to ensure gradual compatibility" was present in most of the agreements. The level of legal approximation depended on the willingness of the partner countries to align national legislation with the EU *acquis*.

Some aspects of the Association Agreement content

The EU-Ukraine AA is considered as one of "the most advanced agreements of its kind ever negotiated by the European Union"⁴¹ that pursues an aim to approximate

---

³² Matta A. "Differentiating the methods of *acquis* export: the case of the Eastern neighbourhood and Russia". In: Peter Van Elsuwege and Roman Petrov (ed.), *Legislative Approximation and application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union*, London: Routledge research in EU law, 2014, p. 35 – 39; Petrov R., "Exporting the *Acquis Communautaire* into the Legal Systems of Third Countries," (2008) 13 *European Foreign Affairs Review* pp. 37–42.

³³ Matta, *Ibid.*, p. 35.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*, p. 39.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Petrov R., *Exporting the Acquis Communautaire through European Union External Agreements*, Baden-Baden, Nomos, 2011, p. 41.

³⁹ Matta A. "Differentiating the methods of *acquis* export: the case of the Eastern neighbourhood and Russia". In: Peter Van Elsuwege and Roman Petrov (ed.), *Legislative Approximation and application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union*, London: Routledge research in EU law, 2014, p. 38.

⁴⁰ Matta A. "Differentiating the methods of *acquis* export: the case of the Eastern neighbourhood and Russia". In: Peter Van Elsuwege and Roman Petrov (ed.), *Legislative Approximation and application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union*, London: Routledge research in EU law, 2014, pp. 38–39.

⁴¹ Herman Van Rompuy, Press remarks by the President of the European Council following the EU-Ukraine Summit, Brussels, 25 February 2013 (EUCO 48/13). Cited from: VAN DER LOO G. "The EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area: a coherent mechanism for legislative approximation" in: Peter Van Elsuwege and Roman Petrov (ed.), *Legislative Approximation and application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union*, London: Routledge research in EU law, 2014, p. 63.

a third country's legislation to the EU *acquis*. It introduces institutional set-up, sophisticated mechanisms for legal approximation and dispute settlement,⁴² which are different from other existing instruments providing for the export of the EU *acquis*.

Article 474 of the EU-Ukraine AA lays down that “Ukraine will carry out gradual approximation of its legislation to EU law”. The titles on DCFTA, Economic and Sectoral Cooperation and on Financial Cooperation contain various references to Ukraine's obligation to approximate its legislation and to annexes of the agreement that contain the list of legislation with the corresponding deadlines for approximation.

The strictness of the obligations varies depending on the title of agreement they are found in. For example, if Ukraine wants to export its industrial products to the EU, it must introduce specific rules contained in the Title on DCFTA. Only in this case an access to the EU internal market will be granted. At the same time in other areas, such as agricultural and rural development, there is no strict obligation to approximate and the parties have only agreed to support gradual approximation.

Therefore, the EU-Ukraine AA combines elements of various *acquis* export models that have been described in Chapter 3.3. of this paper. The arrangements of the areas, which are important for full access to the EU internal market are comparable to the homogeneity model of the EEA agreement described there. This similarity is especially pronounced, taking into account that update mechanisms regarding the new acts of the EU have been introduced in the EU-Ukraine AA. The arrangements of other areas can be described rather as falling within the legislative approximation model, since the approximation obligations are rather vague.

The AA also includes harmonisation commitments similar to those that are included in the accession agreements with candidate countries. This agreement also puts an emphasis on respect for human rights and fundamental freedoms, strengthening of the rule of law and democracy,⁴³ which is not far of the principles decreed by the Copenhagen criteria. Drawing parallels between these two cases one must bear in mind that Ukraine has a hope to become a member of the EU someday. In addition, the EU-Ukraine AA provides for the suspension of the agreement in case those essential elements are violated (Article 2 in conjunction with Article 478), which shall serve as an additional incentive for Ukraine to observe these values.

Regarding the update mechanisms, the EU-Ukraine AA has some but only for certain sectors, namely, those that are prominently relevant for integration in the EU internal market. In other cases, there is no obligation to update the annexes (Article 463(3)). In general, the mechanisms of the agreement do not amount to the mechanisms that exist in the framework of the EEA agreement that provides for an automatic update of the list of implementable legislation as soon as the EU adopts or amends an act.⁴⁴

As it was already stated in this paper before, the use of instruments providing for precise, binding and enforceable character of EU rules and strong monitoring and sanctioning is favourable for the successful export of the EU *acquis*. The

---

⁴² Van der Loo G., Van Elsuwege P., Petrov R., *The EU-Ukraine Association Agreement: Assessment of an Innovative Legal Instrument*, EUI Working Papers, LAW 2014/09, p. 11.

⁴³ *Ibid.*, p. 12.

⁴⁴ Matta A. “Differentiating the methods of *acquis* export: the case of the Eastern neighbourhood and Russia” in: Peter Van Elsuwege and Roman Petrov (ed.), *Legislative Approximation and application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union*, London: Routledge research in EU law, 2014, p. 43.

AA fulfils the first criteria of being a precise and binding instrument. There are also monitoring mechanisms set forth in the AA (Article 475 (3)). However, the AA provides for limited sanctioning mechanisms that could be put into action in case of non-compliance from the side of Ukraine. The most effective sanction that the EU can use is the suspension of its obligations stemming from the AA. Taking into account the complexity of the agreement, it would benefit from the establishment of the judicial body similar to the EFTA court that exists in the framework of the EEA agreement. The existence of such body would facilitate the compliance of Ukraine with the obligations stemming from the AA. The creation of the said system is possible if, in the long term, the integration process will lead to the establishment of the common Neighbourhood Economic Community.⁴⁵

Conclusions

1. The EU-Ukraine AA is a completely new and complex agreement in the EU external policy comprising various models of the export of the EU *acquis* that ranges from those that pursue the full homogeneity as an aim to those that provide for limited legal approximation of Ukraine's legislation. The level of legal approximation depends on the area of law.
2. The EU *acquis* in the context of the AA is a bundle of binding and non-binding rules, principles and practices of areas that are necessary for achievement of Ukraine's integration in the EU internal market. However, in the context of its export to a third state, the *acquis* exceeds the scope of EU sectoral legislation, as the effective implementation of it requires an institutional set-up, procedural rules and effective sanctions in case of non-compliance. Thus, it is intrinsically linked with the wider *acquis* facilitating democratic convergence. The successful export of the *acquis* is the process, where elements of the EU *acquis* are not only incorporated, but also produce a full effect in the light of their objectives in the non-member state's legal order.
3. The instruments providing for precise, binding and enforceable character of EU rules and strong monitoring and sanctioning facilitate the successful export of the EU *acquis*. The EU-Ukraine AA fulfils the criteria by being precise and binding instrument and having a strong monitoring mechanism. However, the AA provides for limited sanctioning mechanisms that could be put in action in case of non-compliance from the side of Ukraine. Taking into account the complexity of the agreement, it would benefit from the establishment of the judicial body similar to the EFTA court that exists in the framework of the EEA agreement.

---

⁴⁵ Gstöhl S., "Differentiated integration and the prospects of a Neighbourhood Economic Community between the EU and its Eastern partners", in: Peter Van Elsuwege and Roman Petrov (ed.), *Legislative Approximation and application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union*, London: Routledge research in EU law, 2014, pp. 98–99.

LESSONS ON VALIDITY OF ARBITRATION AGREEMENTS FROM THE CASE-LAW OF UKRAINIAN COURTS

MĀCĪBAS NO UKRAINAS TIESU PRAKSES PAR ŠĶĪRĒJTIESAS LĪGUMU SPĒKĀ ESAMĪBU

Liene Pierhuroviča, Mg. iur.

University of Latvia, Faculty of Law, doctoral student

Anotācija

Ukraina sevi dēvē par starptautiskajai arbitražai draudzīgu valsti, tostarp jautājumos, kas attiecas uz valsts tiesu atbalstu un iejaukšanos šķīrējtiesas procesā. Nēmot vērā minēto, kā arī ar Ukrainu saistītu jautājumu aktualitāti starptautiskajās tiesībās, rakstā tiek apskatīta Ukrainas tiesu prakse jautājumā par šķīrējtiesas līgumu, īpaši patoloģisku klauzulu, spēkā esamību starptautiskos strīdos ar mērķi konstatēt, vai mācības no Ukrainas tiesu prakses šajā jautājumā būtu pārņemamas Latvijā.

Keywords: arbitration agreement, blank clause, pathological clause, Ukraine, validity.

Atslēgvārdi: nenoteikta šķīrējtiesas klauzula, patoloģiska šķīrējtiesas klauzula, spēkā esamība, šķīrējtiesas līgums, Ukraina.

Introduction

Ukraine presents itself as an arbitration friendly country¹ and its courts have a considerable volume of case-law devoted to the validity of arbitration agreements in international disputes.² Latvia, on the other hand, is soon supposed to experience the reanimation of case-law on the validity of arbitration agreements following the 28 November 2014 judgment of the Constitutional Court of Latvia³ which has re-defined the notion of competence – competence of arbitral tribunals in Latvia and confirmed that, contrary to the settled case law of the Supreme Court of Latvia,⁴

---

¹ Ukraine. Arbitration-friendly jurisdiction: statistical and analytical report, 2013-2014. Konstantin Pilkov. Kyiv: Cai & Lenard, 2014. Available at [http://c-n-l.eu/assets/files/ENFORCEMENT_OF_ARBITRATION_AWARDS_IN_UKRAINE_2013-2014%20\(ENG\).pdf](http://c-n-l.eu/assets/files/ENFORCEMENT_OF_ARBITRATION_AWARDS_IN_UKRAINE_2013-2014%20(ENG).pdf) [last viewed 10.02.2015].

² *Ibid.*, p. 17–18.

³ Par Civilprocesa likuma 495. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2014. gada 28. novembra spriedums lietā Nr. 2014-09-01. Latvijas Vēstnesis, 2014. 1. decembris, Nr. 238.

⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2014. gada 17. jūnija lēmums lietā SKC-2228. Latvijas Republikas Augstākās tiesas arhīvs; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 26. septembra lēmums lietā SKC-514. Latvijas Republikas Augstākās tiesas arhīvs; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 30. aprīļa lēmums lietā SKC-179. Latvijas Republikas Augstākās tiesas arhīvs; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 14. maija lēmums lietā SKC-213. Latvijas Republikas Augstākās tiesas arhīvs.

the validity of arbitration agreements *can* be examined by a State court, even if the arbitral tribunal has already decided on its competence. In view of this development and expected flow of claims it is worth identifying the best practices of the neighbouring country courts, including Ukraine.

Both Ukraine and Latvia are State Parties to the New York Convention⁵ (Ukraine – since 10 October 1960, Latvia – since 14 April 1992),⁶ and the European Convention⁷ (Ukraine – since 18 March 1963, Latvia – since 20 March 2003).⁸ The Law of Ukraine On International Commercial Arbitration⁹ (hereinafter – LUICA) is based on the UNCITRAL Model Law,^{10 11} contrary¹² to the Civil Procedure Law¹³ and the new Latvian Arbitration Law,¹⁴ and cases on the validity of arbitration agreements are heard by commercial courts (*Господарський Суд*).¹⁵ These are just some of the differences between the Ukrainian and Latvian legal system with regard to regulation of arbitration, which will not be further dealt with in the current paper.

The article examines Ukrainian court case-law with regard to validity of arbitration agreements from the viewpoint of transferability of any of the Ukrainian judicial practices to the Latvian legal system.

Alternative clause

Decision of the Volyn Region Commercial Court in *Food Service v. Luteks*¹⁶ is a good example of effective safeguard of the parties' intention to arbitrate. In this case, a Polish company (*Food Service*) had filed a claim against a Ukrainian company (*Luteks*) on recovery of debt, contractual penalty and losses arising from a

---

⁵ Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards. 330 U.N.T.S. 3, 1958.

⁶ Status. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards. Available at http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/arbitration/NYConvention_status.html [last viewed 15.03.2015].

⁷ European Convention on International Commercial Arbitration. 484 U.N.T.S. 364, 1961.

⁸ Status. European Convention on International Commercial Arbitration. Available at https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXII-2&chapter=22&lang=en#EndDec [last viewed 14.03.2015].

⁹ On International Commercial Arbitration: Law of Ukraine. 1994, February 24, No. 4002. Available at <http://www.ucci.org.ua/en/legalbase/zua944002.html> [last viewed 16.03.2015].

¹⁰ UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration 1985. With amendments as adopted in 2006. Available at http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/ml-arb/07-86998_Ebook.pdf [last viewed 16.03.2014].

¹¹ Slipachuk T., Perepelynska O., Droug O. Arbitration World – Ukrainian Chapter. Arbitration World, 4th Edition, The European Lawyer, Thomson Reuters, 2012, p. 1. Available at http://www.sk.ua/sites/default/files/ukraine19jun_0.pdf [last viewed 12.02.2015].

¹² Kačevska I. On Compliance of Section 495(1) of the CPL with the first sentence in Article 92 of the Satversme of the Republic of Latvia, Constitutional Court of Latvia, 2014-09-01, Case Date 28 November 2014. A contribution by the ITA Board of Reporters. Kluwer Arbitration, Kluwer Law International. Available at <http://www.kluwerarbitration.com/CommonUI/document.aspx?id=KLI-KA-15-7-001> [last viewed 16.03.2015].

¹³ As until 31 December 2014. Civilprocesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330.

¹⁴ Šķirējtiesu likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 1. oktobris, Nr. 194.

¹⁵ Slipachuk T., Perepelynska O., Droug O. Arbitration World – Ukrainian Chapter. Arbitration World, 4th Edition, The European Lawyer, Thomson Reuters, 2012, p. 1. Available at http://www.sk.ua/sites/default/files/ukraine19jun_0.pdf [last viewed 12.02.2015].

¹⁶ Judgment of the Господарський Суд Волинської Облaсті of 29 October 2013 in case No.903/1055/13. Available at <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34456664> [last viewed 16.03.2015].

contract on sale of meat products. The defendant (*Luteks*) requested the court to terminate proceedings, as an arbitration agreement existed between the parties, according to which, “if the parties are unable to resolve disputes and differences between them, they will consider these issues in International Commercial Arbitration at the Chamber of Commerce in the country of the seller or buyer of their choice, the parties shall apply to the court using the law of the State in which the dispute is considered.”

The Volyn Region Commercial Court referred to Article 12(2) of the Commercial Procedure Code of Ukraine¹⁷ (“disputes under the jurisdiction of commercial courts may be referred by the parties to arbitration”), Article 7(2) of the European Convention, stating that it provided that the parties to the arbitration clause are free to set the location of the arbitral tribunal;¹⁸ Article 7 of the LUICA (“arbitration agreement is an agreement by the parties to submit to arbitration all or certain disputes which have arisen or which may arise between them in respect of a defined legal relationship, whether contractual or not”), the Clarifications of the Presidium of the Supreme Commercial court of Ukraine “On certain practical issues of consideration of cases involving foreign commercial entities and organizations”¹⁹ (hereinafter – Clarifications) stating, *inter alia*, that the Commercial Court may institute proceedings in case an arbitration agreement exists in an international economic contract, if it establishes that such agreement is invalid, void or cannot be performed (Article II(3) of the New York Convention), as also provided in Article 8(1) of the LUICA,²⁰ and the Resolution of the Plenum of the Supreme Commercial court of Ukraine “On certain practical issues of application of the Commercial procedure code of Ukraine by the first instance courts”²¹ providing that parties may reach a written agreement to refer the dispute for resolution to arbitration before, as well as after the initiation of the proceedings, in which case the proceedings are subject to termination in accordance with Article 80(5) of the Commercial Procedure Code of Ukraine.²²

The court recognized that the sales contract and the arbitration agreement contained therein was valid, and the dispute between the parties was subject to review before an international commercial arbitration tribunal at the Chamber of Commerce in the country of the seller or buyer and terminated the proceedings.

The described decision shows a broad and effective approach to interpreting arbitration agreements – the court was not puzzled, as some would, by the fact that arbitration was possible simultaneously in two different countries. Instead, it reiterated the maxim that parties are free to choose the venue, moreover, the arbitral institutions in both countries were clearly identifiable. The court could have,

---

¹⁷ Господарський процесуальний кодекс України: Law of Ukraine. 1991. November 6, No.1798-XII. Available at <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/paran145#n145> [last viewed 16.03.2015].

¹⁸ This reference must be wrong, as Article VII of the European Convention provides for the possibility to choose the applicable law, not venue. The court must have meant Article IV(1)(b)(ii), although it applies to *ad hoc* arbitration.

¹⁹ Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій. 2002. May 31, No. 04-5/608 від. Available at http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_608600-02 [last viewed 16.03.2015].

²⁰ *Ibid.*, paragraph 5.

²¹ Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції. 2011. December 26, No.18. Available at <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11/page> [last viewed 16.03.2015].

²² *Ibid.*, paragraph 4.2.3.

though, examined whether the named arbitration institutions existed at all, but it could be supposed that the court was aware of the existence of an arbitration institution at the Ukrainian Chamber of Commerce,²³ and that was enough²⁴ to satisfy the finding that the arbitration clause was valid and operable.

This decision makes a transferable example of good court practice and presents correct application of arbitration law, especially the rule of Article IV(1)(a) of the European Convention that parties are free to submit their disputes to a permanent arbitral institution and Article II(3) of the New York Convention concerning the court's obligation to cease litigation upon establishing the existence of an arbitration agreement. Recognition of an arbitration clause referring to two institutions valid also appears consistent with the majority of national court decisions worldwide.²⁵ Therefore, the reasoning behind the Ukrainian court's decision to salvage the arbitration clause could serve with some alterations as a model for Latvian courts in similar cases.

Imprecise name of arbitration institution

There is a line of decisions that conflicts with the pro-arbitration approach taken by the court in *Food Service v. Luteks*.

In *Vodokanal v. Insaat Ticaret Dogush Limited Sirketi*,²⁶ the Kiev Commercial Court was not convinced that "International Trade Arbitration Court at the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry (Kyiv)" in the arbitration agreement was meant to denote the "International Commercial Arbitration Court at the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry". The court referred, *inter alia*, to the Clarifications, which state that an arbitration "agreement must clearly identify which body the parties have elected for dispute resolution: ICAC, Maritime Arbitration Commission at the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine or other arbitration court in Ukraine or abroad",²⁷ and recognized the arbitration agreement invalid, basing its conclusions on a letter of the Commercial Register of Ukraine in the case materials that proved the non-existence of an "International Trade Arbitration Court".

This judgment is surprising, given that, firstly, the terms "trade"²⁸ and "commercial"²⁹ are practically synonyms and, secondly, that there is only one Ukrainian Chamber of Commerce and Industry in Ukraine, therefore it would have been reasonable to conclude that there was only one possibility of forum if the arbitration clause was to be enforced. Moreover, the court based its decision

---

²³ International Commercial Arbitration Court at the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry (ICAC at the UCCI). Available at <http://www.uci.org.ua/arb/icac/en/icac.html> [last viewed 16.03.2015].

²⁴ Furthermore, there also is an Arbitration Court at the Polish Chamber of Commerce in Warsaw. Available at <http://sakig.pl/> [last viewed 16.03.2015].

²⁵ Born. G.B. International Commercial Arbitration, Vol. I. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2009, pp. 683–684.

²⁶ Judgment of the Господарський Суд міста Києва of 14 February 2013 in case No.5011-10/13371-2012. Available at <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29471946> [last viewed 16.03.2015].

²⁷ Clarifications, paragraph 5.

²⁸ The act or business of exchanging commodities by barter; or the business of buying and selling for money; traffic; barter. Black's Law Dictionary. Available at <http://thelawdictionary.org/trade/> [last viewed 16.03.2015].

²⁹ Relating to or connected with trade and traffic or commerce in general. Black's Law Dictionary. Available at <http://thelawdictionary.org/commercial/> [last viewed 16.03.2015].

on Article 43 of the Commercial Procedure Code of Ukraine, which stipulates that the “Commercial Court assesses the evidence in accordance with its internal conviction, based on a comprehensive, complete and objective examination in the trial of the case in its entirety, guided by the law”. Such a rule surely obliges the court to be aware of the sole International Arbitration Court at the sole Ukrainian Chamber of Commerce and Industry. Thus, the application of procedural law and interpretation methods should have led the court to a completely contrary decision.

This decision demonstrates lack of elasticity and inability to apply international arbitration law and principles in favour of arbitration where this could easily have been done so. If the court concluded that the arbitral institution was not determined, it could have referred parties to the procedure envisaged in Article IV(5) of the European Convention: application to the President of the Chamber of Commerce of the place of arbitration agreed upon (Ukraine). This would also have been in line with the principle of competence-competence whereby it is the arbitration tribunal which is the first to decide on the validity of the arbitration contract.³⁰ Alternatively, UNIDROIT Principles on International Commercial Contracts³¹ (hereinafter – UNIDROIT Principles), although not applicable to arbitration agreements,³² as non-national rules have been acknowledged as capable of being used to interpret arbitration agreements³³ in connection with the applicable law thereof.³⁴ Namely, Articles 4.1(2) (if the intention of the parties cannot be established, the contract shall be interpreted according to the meaning that reasonable persons of the same kind as the parties would give to it in the same circumstances), 4.3(e) (the meaning commonly given to terms and expressions in the trade concerned) and 4.5 (contract terms shall be interpreted so as to give effect to all the terms rather than to deprive some of them of effect) or their national counterparts could have been applied in order to justify the apparent choice to enforce the arbitration clause. Moreover, Article 2 of the LUICA provides for that ““arbitration” means any arbitration (third-party tribunal) [...], in particular, the International Commercial Arbitration Court [...] at the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry”, which, applied together with the aforementioned rules of interpretation, would have helped to conclude that a reasonable person would have included the most renowned arbitration institution in Ukraine in its arbitration agreement.

The same can be said of the resolution of the Supreme Commercial Court of Ukraine in *Bauer Machinen GmbH v South-Ukrainian Stevedoring Company*³⁵ where the court refused to build a bridge between a reference to “Arbitration

---

³⁰ Landolt P. The Inconvenience of Principle: Separability and Kompetenz-Kompetenz. *Journal of International Arbitration*. Kluwer Law International, 2013, Vol.30, Issue 5, p. 512; Gaillard E., Savage J. Fouchard, Gaillard, Goldman On International Commercial Arbitration. The Hague: Kluwer Law International, 1999, p. 406.

³¹ Unidroit Principles 2010. International Institute for the Unification of Private Law, Article 4.5. Available at <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf> [last viewed 16.03.2015].

³² *Ibid.*, Comment to Preamble, p. 2.

³³ Arbitral award 25 November 1994, Zurich Chamber of Commerce, ASA Bull 2/1996,303, Unilex. Cited in: Scherer M. The Use of the PICC in Arbitration. In: *Commentary on the UNIDROIT Principles on International Commercial Contracts (PICC)* (ed. Vogenauer S.). Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 110.

³⁴ Preamble to the Unidroit Principles states that “they may be used to interpret or supplement international uniform law instruments” or “domestic law”.

³⁵ Resolution of the Вищий Господарський Суд України of 28 May 2014 in case No.916/1897/13. Available at <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38976365> [last viewed 16.03.2015].

Rules of the Arbitration Court at Vienna Chamber of Commerce and Industry (Austria)” and Vienna International Arbitral Centre (VIAC). The plaintiff (*Bauer Maschinen GmbH*) submitted a cassation regarding the decision of the Odessa Economic Court of Appeal by which the request of the plaintiff to, *inter alia*, terminate proceedings due to an existing arbitration clause was denied owing to the inoperability of the clause. The Supreme Commercial Court relied on Paragraph 5 of the Clarifications regarding the necessity to clearly identify the dispute resolution body and on a letter of the Ukrainian Ministry of Justice in the case materials, stating that the international arbitration body in Austria is the International Court of Arbitration at the Austrian Federal Economic Chamber (VIAC), and dismissed the cassation claim, thus reiterating that the arbitration agreement was invalid.

The letter of the Ministry of Justice should have, essentially, served as grounds for salvaging the arbitration agreement, as it, in fact, explained another (longer) name of the VIAC. Even the VIAC Rules of Arbitration provide for the possibility of several names: “The International Arbitral Centre of the Austrian Federal Economic Chamber in Vienna (Vienna International Arbitral Centre, hereinafter “the VIAC” or “Arbitral Centre”).”³⁶ Therefore the court misinterpreted the evidence at stake.

The following example illustrates not only an unnecessarily formalistic interpretation of an arbitration agreement, but also a failure to analyze the behaviour of parties recognizing the validity of the arbitration agreement. In *Telesystems of Ukraine v. Arslan & Huawei Tech. Investment Co. Ltd.*³⁷ the Kiev Commercial Court found that a reference to the “Rules of the German Institution of Arbitration, Berlin” could not be interpreted as Rules of the German Institution of Arbitration (DIS), i.e., *Deutsche Institution für Schiedsgerichtsbarkeit*. The court, having relied on Article 43 of the Commercial Procedure Code of Ukraine, Articles 7 and 8 of the LUICA, Article II(3) of the New York Convention, Paragraph 5 of the Clarifications, satisfied the claim to invalidate the arbitration agreement, which “does not contain the exact name of the court, to which the parties have transferred the resolution of disputes”.

It remains a mystery, what where the obstacles for recognizing the validity of the arbitration agreement. If one dismisses the possibility that the court did not know of the existence of the German Institution of Arbitration, it could have been the notion of “Berlin” in the arbitration clause that triggered the erroneous judgment, as the main secretariat of the DIS is in Cologne, not Berlin.³⁸ At the same time, there is also the DIS Berlin Secretariat,³⁹ and, even if there was not, it would have been possible to hold arbitration proceedings in Berlin according to the DIS Rules.

Even more striking is the refusal of the Court to accord significance to the argument that the DIS had already heard a dispute between the same parties. The court found that resolution of dispute on the grounds of the arbitration agreement did not mean that the agreement could not be recognized invalid. That would be correct if the plaintiff had sought to annul the arbitration agreements on grounds of lack of consent or fraud, but the present claim was founded in the inoperability of a pathological clause. Article 4.2(1) of the UNIDROIT Principles provides for

³⁶ Vienna Rules 2013, Article 1(1). Available at <http://www.viac.eu/en/arbitration/arbitration-rules-vienna/93-schiedsverfahren/wiener-regeln/144-new-vienna-rules-2013> [last viewed 16.03.2015].

³⁷ Judgment of the Господарський Суд міста Києва of 18 July 2013 in case No.910/8259/13. Available at <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32575983> [last viewed 16.03.2015].

³⁸ DIS-Secretariats. Available at <http://www.dis-arb.de/en/14/content/adressen-id13> [last viewed 16.03.2015].

³⁹ Ibid.

that “the statements and other conduct of a party shall be interpreted according to that party’s intention if the other party knew or could not have been unaware of that intention.” The application of this principle could have helped the court to reach the single correct solution.

The three aforementioned decisions are regarded by the author as ill-motivated and such that should under no circumstances become part of judicature in any State.

Another case shows the opposite – a complete regard of the actions of parties with regard to enforcing the arbitration agreement. In *Dunapack-Ukraine v. Oskoltsement*⁴⁰ the plaintiff sought to annul the arbitration agreement due to lack of dash (“-”) in the Ukrainian version of the “International Commercial Arbitration Court of the Chamber of Commerce – Industry of Russian Federation”. The Lviv Regional Commercial Court found that both parties had already submitted applications to the International Commercial Arbitration Court of the Chamber of Commerce-Industry of Russian Federation and thus acknowledged its jurisdiction. Although the court did not expressly refer to “parties’ intention” or “other conduct”, it correctly concluded that there could be no dispute as to the validity of the arbitration agreement.

Although in the present situation whereby there are 125 arbitration institutions in Latvia,⁴¹ parties to arbitration agreements to be enforced in Latvia indeed must include the precise name of the arbitration institution in the clause, failing which, the establishment of their true intention might be impossible, this case is exemplary rather because of the regard of parties’ actions and previous conduct, which helped to determine the common intention of both parties to arbitrate in a particular institution. Therefore it can serve as a comparative model also for Latvian courts.

Blank clause

In *Tartak Goledzin (Poland) v Ekosvit Service*⁴² the Lviv Regional Commercial Court had to examine a blank clause providing for that “all issues will be settled in arbitration under the law of Ukraine and Poland”. The Court recognized the agreement invalid, as it “did not specify that parties had agreed the place of arbitration, including specific arbitration institution, making it impossible to perform the arbitration clause”.

As the blank clause in question can be perceived as an *ad hoc* clause, the court should have considered the possibility envisaged in Article IV(3) of the European Convention: “where the parties have agreed to submit any disputes to an *ad hoc* arbitration by one or more arbitrators and the arbitration agreement contains no indication regarding the organization of the arbitration, [...] the claimant shall apply for the necessary action, where the place of arbitration has been agreed upon by the parties, at his option to the President of the Chamber of Commerce of the place of arbitration agreed upon.” This could have been a way to safeguard the parties’ otherwise impeccable intention to arbitrate instead of refusing to enforce the arbitration agreement.

---

⁴⁰ Judgment of the Господарський Суд Львівської Облaсті of 29 October 2013 in case No.5015/1538/12. Available at <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34492896> [last viewed 16.03.2015].

⁴¹ List of arbitration institutions of the Enterprise Register of the Republic of Latvia. Available at <http://www.ur.gov.lv/skirejtietas.html> [last viewed 29.03.2015].

⁴² Judgment of the Господарський Суд Львівської Облaсті of 13 March 2013 in case No.5015/5430/12. Available at <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30022503> [last viewed 16.03.2015].

Conclusions

1. The self-declared friendly regime to international commercial arbitration in Ukraine does not always mean that Ukrainian courts support the conduct of international arbitration proceedings in other countries by enforcing arbitration agreements.
2. Among the examined case-law of the Ukrainian commercial courts, a formal approach to interpretation of arbitration agreements dominates, without trying to establish the existence of the parties' intention to arbitrate with means of interpretation of arbitration clauses other than just grammatical, e.g., evaluating the parties' conduct and behaviour with regard to acknowledgment of the jurisdiction of an arbitral institution in line with Article 4.2(1) of the UNIDROIT Principles.
3. In Ukraine, high importance in interpreting the international arbitration law is accorded to the Clarifications of the Presidium of the Supreme Commercial court of Ukraine "On certain practical issues of consideration of cases involving foreign commercial entities and organizations," which is soft law, but at the same time may be deemed to be a summary of judge-made law in the field of international commercial law. It is submitted that in international disputes references to this source of law should be replaced by references to international conventions, e.g., the New York Convention, the European Convention, or the UNCITRAL Model Law, which, even if inapplicable to the current case, are considered as generally recognized sets of arbitration principles.
4. Ukrainian courts base their conclusions on Article 43 of the Commercial Procedure Code of Ukraine which is almost of identical contents as Article 97 of the Latvian Civil Procedure Law. Referring to it "Commercial Court assesses the evidence in accordance with its internal conviction, based on a comprehensive, complete and objective examination in the trial of the case in its entirety, guided by the law", however, in some cases it has not helped the courts to achieve the correct solution in the case, as the court has neglected self-evident facts, e.g., when it fails to conclude that there can possibly be only one arbitration court attached to the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry. Likewise, it should be preferable that Ukrainian courts applied interpretation methods of the parties' consent rather than referred to their "internal conviction".
5. The successful and transferable case-study examples, which could be used as models for Latvian courts, include the recognition of existence of arbitration agreement whereby no precise arbitration body is named, but merely the place and guidelines helping to identify the institution in consistence with Article IV(1)(a) of the European Convention and Article II(3) of the New York Convention (*Food Service v. Luteks*) and examination of the parties' conduct with regard to recognition of the jurisdiction of an arbitral tribunal (*Dunapack-Ukraine v. Oskoltsement*).

KRIMAS TIESU NOLĒMUMU CIVILLIETĀS ATZĪŠANA UN IZPILDE LATVIJĀ

RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF THE DECISIONS OF CRIMEAN COURTS IN CIVIL MATTERS IN LATVIA

Baiba Rudevska, *Dr. iur.*

Baltijas advokātu biroja "VARUL" ārštata padomniece

Summary

This article deals with the question of recognition and enforcement of decisions of the Crimean courts in civil matters in Latvia. The international society, as well as Latvia, have not recognised Crimea as a part of the territory of the Russian Federation (a question of public international law). Therefore, the Latvian courts must know how to deal with Crimean court decisions in civil matters (a question of private international law). This article gives a short analysis of this problem.

Atslēgvārdi: Krima, Krievijas Federācija, Ukraina, tiesu nolēmumu civillietās atzīšana un izpilde Latvijā, starptautiski neatzītas valstu teritoriju daļas.

Keywords: Crimea, Russian Federation, Ukraine, recognition and enforcement of court decisions in civil matters in Latvia, internationally non-recognised territorial entities.

Ievads

2014. gada 16. martā Krimā tika sarīkots tā saucamais referendums par iestāšanos Krievijas Federācijas sastāvā. Starptautiskā sabiedrība, t. sk. arī Latvija, šo prettiesisko aktu nekad nav atzinusi.

2014. gada 27. martā Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Ģenerālā asambleja pieņēma rezolūciju Nr. A/RES/68/262 "Par Ukrainas teritoriālo integritāti" (ar 100 balsīm "par", 11 balsīm "pret" un 58 balsīm atturoties), kurā cita starpā paziņoja, ka referendums, kas notika Krimas Autonomajā Republikā un Sevastopoles pilsētā 2014. gada 16. martā, nav spēkā un visām valstīm (arī starptautiskajām organizācijām) tiek pieprasīts neatzīt jebkādu Krimas un Sevastopoles pilsētas tiesiskā statusa maiņu un atturēties no jebkuras darbības, kas varētu tikt iztulkota kā statusa maiņas jebkāda atzīšana (5. un 6. punkts).¹ Vienlaikus rezolūcijā tiek norādīts, ka ANO atzīst Ukrainas teritorijas starptautiski noteiktās robežas.

¹ Resolution A/RES/68/262 adopted by the General Assembly on 27 March 2014 "Territorial Integrity of Ukraine". Pieejams: www.un.org. Sk. arī: Ārlietu ministrija pauž gandarījumu par ANO Ģenerālajā asamblejā pieņemto rezolūciju par Ukrainas teritoriālo integritāti. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/35808-arlietu-ministrija-pauz-gandarijumu-par-ano-generalaja-asambleja-pienemto-rezoluciju-par-ukrainas-teritorialo-integritati> [aplūkots 2015. gada 11. martā].

Arī Eiropas Savienības (turpmāk – ES) Padome 2014. gada 17. martā pieņēma Regulu Nr. 269/2014 “par ierobežojošiem pasākumiem attiecībā uz darbībām, ar ko tiek grauta vai apdraudēta Ukrainas teritoriālā integritāte, suverenitāte un neatkarība” (turpmāk – Regula Nr. 269/2014),² kurā cita starpā norādītas piemērojamās sankcijas pret konkrētām personām.

Savukārt 2014. gada 16. martā Latvijas Republikas Ārlietu ministrija izdarīja šādu paziņojumu: “Latvija neatzīst par leģitīmu 16. martā Krimas Autonomajā Republikā notiekošo tā saucamo referendumu par pievienošanos Krievijas Federācijai. Referendums ir organizēts, klaji pārkāpjot valsts – Ukrainas Konstitūciju, un notiek nelikumīgā ārvalstu – Krievijas bruņoto spēku klātbūtnē.”³ Līdz ar to arī Latvijas Republika neatzīst Krimu kā Krievijas Federācijas (turpmāk – KF) sastāvdaļu.

No starptautiskā civilprocesa viedokļa interesants ir jautājums par to, vai šādos apstākļos Latvijā var tikt atzīti un izpildīti Krimas tiesu nolēmumi civillietās, kas taisīti pēc 2014. gada 16. marta, un, ja jā, tad uz kāda tiesiskā pamata un kādās lietu kategorijās. Uz to tad arī šajā rakstā tiks meklētas atbildes.

Vispārējā attieksme pret starptautiski neatzītu valstu tiesu nolēmumiem civillietās

Starptautiskajā civilprocesā jēdziens “ārvalsts tiesas nolēmums” sastopams ļoti bieži. Parasti juristiem atsevišķos gadījumos mēdz būt grūtības noteikt, vai ārvalsts tiesas nolēmums patiešām ir pieņemts “tiesā”, kā arī, vai tas ir uzskatāms par “nolēmumu”. Taču šajā gadījumā svarīgs ir jautājums par to, kā saprast jēdzienu “ārvalsts tiesa”. Citiem vārdiem, vai Krimas tiesu nolēmumi uzskatāmi par Ukrainas vai par KF tiesu nolēmumiem? Kā rīkoties Latvijas tiesām, ja Latvijā atzīšanai un izpildei tiks iesniegti Krimas tiesu nolēmumi civillietās? Atbildes uz šiem jautājumiem ir ļoti delikātas, jo, no vienas puses, Latvija neatzīst Krimu kā KF sastāvdaļu (starptautisko publisko tiesību aspekts). Taču, no otras puses, privātpersonām nevar viennozīmīgi atteikt viņu privāttiesību īstenošanu vai aizsardzību (starptautisko privāttiesību aspekts).

Vācu SPT doktrīnā tiek skaidrots, ka jēdziens “ārvalsts tiesa” nozīmē ar valsts autoritāti apveltītu iestādi, kuras kompetencē ir saskaņā ar attiecīgās ārvalsts likumiem procesuālā kārtībā izlemt privāttiesiskus strīdus. Tas, vai attiecīgā iestāde ir apveltīta ar valsts autoritāti, ir fakta jautājums, kas izlemjams neatkarīgi no tā, vai attiecīgā valsts ir vai nav starptautiski atzīta. Tas tādēļ, ka starptautiskajā civilprocesā “valsts tiesa” tiek pretstatīta, piemēram, baznīcu vai reliģiskajām tiesām (kas neietilpst valsts tiesu sistēmā). Līdz ar to “valsts” jēdziens starptautisko civilprocesi neinteresē starptautiski atzītas vai neatzītas valsts kontekstā. Valsts starptautiska neatzīšana nenozīmē arī šīs valsts tiesu nolēmumu civillietās automātisku neatzīšanu.⁴ Starptautiskās publiskās tiesības tādējādi nepārkļājas ar SPT,

² ES Padomes 2014. gada 17. marta Regula Nr. 269/2014 par ierobežojošiem pasākumiem attiecībā uz darbībām, ar ko tiek grauta vai apdraudēta Ukrainas teritoriālā integritāte, suverenitāte un neatkarība (konsolidētā versija). OV L 78, 17.3.2014., 6. lpp.

³ Par tā saucamo referendumu Krimā. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/35725-par-ta-saucamo-referendumu-krima> [aplūkots 2015. gada 11. martā].

⁴ Talmon S. Kollektive Nichtanerkennung illegaler Staaten. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2006, S. 506, 507. Sk. arī: Vācijas Šlēzvigas-Holšteinas Augstākās zemes tiesas (OLG Schleswig-Holstein) 1957. gada 22. janvāra spriedumu, IPRspr., Nr. 202, S. 640, 641.

jo pēdējām ir pavisam cits uzdevums – nodrošināt un atrisināt privāttiesiskos sakarus ar ārvalsts elementu.

Atcerēsimies, ko nozīmē ārvalsts tiesas nolēmuma atzišana: “Citas valsts tiesas nolēmuma atzišana ir valsts pozitīva, uz starptautisko pieklājību balstīta nostāja pret individuālo, konkrēto un kategorisko tiesību normu, kas nāk no citas valsts tiesību sistēmas un ir ietērpta tiesas nolēmuma formā. Valsts šo pozitīvo nostāju realizē ar noteiktas rīcības palīdzību, kas ietver speciālas juridiskās atzišanas metodes pielietošanu, un ir vērsta uz noteiktu seku piešķiršanu nolēmumam savas valsts teritorijā.” Tātad atzišanas priekšnoteikums ir pozitīva valsts nostāja pret citas valsts tiesas nolēmuma atzišanas iespēju, un konkrēti – šī pozitīvā nostāja ir vērsta uz individuālo, konkrēto un kategorisko tiesību normu, kuru satur šis ārvalsts tiesas nolēmums (materiāltiesiskais aspekts) un kura ietērpta tiesas nolēmuma formā (procesuālais aspekts).⁵ Tālāk šim ārvalsts tiesas nolēmumam ir jāiziet cauri virknei dažādu pārbaudes kritēriju. Tieši šajā posmā Krimas tiesu nolēmumi Latvijā var neizturēt t. s. atzišanas pārbaudi.

Piemēram, vācu SPT doktrīnā tiek uzskatīts, ka nav nozīmes tam, vai valsts (kuras tiesā pieņemts nolēmums) ir vai nav starptautiski atzīta. Privātpersonu privāttiesiskās attiecības tas neietekmē. Tomēr vajadzības gadījumā atzinējvalsts var piemērot savu publiskās kārtības (*ordre public*) izņēmumu.⁶ Tieši publiskās kārtības izņēmums Latvijā var kalpot kā aizsargmehānisms atsevišķu Krimas tiesu nolēmumu neatzišanai. Šeit ir svarīgi saprast: lai attiecīgais Krimas tiesas nolēmums būtu pretrunā ar Latvijas publisko kārtību, nepietiek tikai ar to, ka Latvija no starptautisko publisko tiesību viedokļa neatzīst Krimas aneksiju KF sastāvā. Svarīgi ir katrā konkrētā gadījumā konstatēt, ka attiecīgā Krimas tiesas nolēmuma atzišana novestu pie Latvijas publiskās kārtības pārkāpuma. Tādēļ tiesnesim katrā lietā *ex officio* būs šis aspekts pastiprināti jāpārbauda.⁷

Latvijas tiesām arī jāņem vērā likuma “Par starptautisko organizāciju noteikto sankciju ieviešanu Latvijas Republikā”⁸ 3. un 5. pants, proti, visiem Latvijā reģistrētajiem finanšu un kapitāla tirgus dalībniekiem ir aizliegts veikt visu veidu operācijas ar finanšu instrumentiem un finanšu līdzekļiem, kas daļēji vai pilnībā, tieši vai netieši pieder valstīm vai personām, pret kurām saskaņā ar ES Padomes regulu ir ieviesti finanšu ierobežojumi. Tas pats attiecas arī uz civiltiesiskajiem darījumiem. ES šādus ierobežojumus ir ieviesusi ar šādām regulām:

- 1) 2014. gada 23. jūnija Padomes Regulu (ES) Nr. 692/2014 par ierobežojumiem attiecībā uz Krimas vai Sevastopoles izcelsmes preču importu⁹;
- 2) iepriekš minēto Regulu Nr. 269/2014.

Abas regulas uzskatāmas par Latvijas materiālās publiskās kārtības sastāvdaļu.

⁵ Rudevska B. Ārvalstu tiesu nolēmumu atzišanas un izpildes attīstības tendences civiltietās un komercietās Eiropas Savienībā un Hāgas Starptautisko privāttiesību konferencē. Promocijas darbs. Rīga: LU, 2012, 39., 40. lpp.

⁶ Sk.: Kropholler J. Internationales Privatrecht. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2004, S. 55.

⁷ Sikāk par publiskās kārtības jēdzienu un publiskās kārtības izņēmumu starptautiskajā civilprocesā sk.: Rudevska B. Publiskās kārtības (*ordre public*) jēdziens starptautiskajā civilprocesā: klasiskā izpratne. No: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. LU 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU, 2011, 126.–136. lpp.

⁸ Likums “Par starptautisko organizāciju noteikto sankciju ieviešanu Latvijas Republikā”: Latvijas Republikas likums. 2006. 5. oktobris. Latvijas Vēstnesis, 2006. 26. oktobris, Nr. 171.

⁹ 2014. gada 23. jūnija Padomes Regula (ES) Nr. 692/2014 par ierobežojumiem attiecībā uz Krimas vai Sevastopoles izcelsmes preču importu. OV L 183, 24.6.2014., 9.–14. lpp.

Atsevišķu lietu kategoriju īpatnības

Tajās civillietu kategorijās, kuras visvairāk ietekmē personu tiesības uz privāto dzīvi (piem., ģimenes tiesībās), attieksme pret starptautiski neatzītu valstu tiesu nolēmumiem un pat valsts iestāžu izdotajiem aktiem ir tāda pati kā pret jebkuras citas ārvalsts tiesu nolēmumiem vai iestāžu izdotajiem aktiem. Piemēram, Latvijā būs jāatzīst Krimas iestāžu izdotie civilstāvokļa akti vai tādi akti (arī tiesu nolēmumi), kas ietekmē personu tiesības uz privāto dzīvi. Tie Latvijā būs jārespektē tādā mērā, lai nepārkāptu Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā noteiktās pamattiesības. Jāatgādina, ka saskaņā ar Latvijas un KF tiesiskās palīdzības līguma 50. panta otro daļu Līgumslēdzēju Pušu teritorijā bez sevišķas lietvedības tiek atzīti aizbildnības un aizgādības iestāžu, civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestāžu un citu iestāžu lēmumi civilajās un ģimenes lietās, ja tie pēc sava rakstura neprasa piespiedi izpildi.

Atšķirībā no iepriekš aplūkotās Vācijas nostājas, Apvienotās Karalistes (turpmāk – AK) tiesu attieksme pret starptautiski neatzītu valstu tiesu nolēmumiem ir daudz stingrāka. Piemēram, lietā *Adams v Adams* [1970] 3 All ER 572 a AK atteicās atzīt Dienvidrodēzijā šķirtu laulību.¹⁰ Juridiskajā literatūrā gan tiek norādīts, ka AK tiesu attieksme pret Dienvidrodēzijas tiesu un iestāžu nolēmumiem jāvērtē piesardzīgi, jo, saskaņā ar AK nacionālajām tiesību normām, runa šeit ir nevis par Dienvidrodēzijas kā starptautiski neatzītas valsts tiesu nolēmumiem, bet gan par tāda veidojuma tiesu nolēmumiem, kas atrodas sacelšanās stāvoklī pret britu Kroni. Britu attieksme pret Dienvidrodēziju tiek uzskatīta nevis par vienkāršu šī valstiskā veidojuma neatzīšanu, bet gan par “tiesisko blokādi” (angļu val. *legal blockade*). Šāda attieksme tiek pamatota nevis ar starptautiskajām publiskajām tiesībām, bet gan ar britu konstitucionālo tiesību normām.¹¹ Divus gadus vēlāk – 1972. gada 14. novembrī – AK pieņēma “Dienvidrodēzijas laulību, laulāto tiesisko attiecību un adopcijas likumu” (angļu val. *Southern Rhodesia Marriages, Matrimonial Causes and Adoption Order 1972*), kas paredzēja, ka AK var tikt atzīti Dienvidrodēzijas tiesu un iestāžu nolēmumi ģimenes lietās.¹²

Šī neatzīšanas doktrīna nav absolūta, t. i., ne vienmēr AK automātiski neatzīs starptautiski neatzītu valstu tiesu nolēmumus, kas skar privāttiesību jautājumus. Lietā *Hesperides Hotels v Aegean Turkish Holidays* [1978] QB 205 lords Denings (*lord Denning*) apšaubīja neatzīšanas doktrīnu, norādot, ka “AK tiesas var atzīt tāda veidojuma likumus un iestāžu aktus, kurš reāli kontrolē (angļu val. *is in effective control*) kādu teritoriju, pat ja Viņas Majestātes Valdība šo veidojumu nav *de jure* vai *de facto* atzinusi”. Lietā *Emin v Yeldag* [2002] 1 FLR 956 par tā sauktajā “Ziemeļkipras Turku Republikā” izdarītas laulības šķiršanas atzīšanu AK tiesa rīkojās jau citādāk, proti, izvērtēja AK, ASV un ECT judikatūru, un tiesnesis Samners (*Mr Sumner*) secināja, ka “šie privāttiesiskie akti var tikt atzīti AK tiesību sistēmā (lai gan tie nāk no neatzītas valsts) ar noteikumu, ka nav tiesiska aizlieguma (kā tas bija lietā *Adams v Adams* konstitucionālo attiecību dēļ starp AK un Dienvidrodēziju) un ka šāda atzīšana faktiski nekompromitēs AK valdību starptautiskajās attiecībās”¹³.

¹⁰ Dixon M. *Textbook on International Law*. Oxford: University Press, 2007, pp. 134–136.

¹¹ Talmon S. *Kollektive Nichtanerkennung illegaler Staaten*. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2006, S. 511.

¹² *Ibid.*, S. 515.

¹³ Sk.: Dixon M. *Textbook on International Law*. Oxford: University Press, 2007, pp. 134–136.

Svarīgi atzīmēt, ka arī ANO Starptautiskā tiesa savā 1971. gada 21. jūnija konsultatīvajā viedoklī (125. punktā) *Namībijas un Dienvidāfrikas lietā* noteica, ka Dienvidāfrikas nelegāla klātbūtne Namībijā nepadara nelegālās varas taisītos aktus (piemēram, dzimšanas, miršanas, laulības reģistrus) par nelikumīgiem.¹⁴ Tādējādi Krimas tiesu un administratīvo iestāžu nolēmumi ģimenes tiesību jautājumos Latvijā būs jārespektē.

Arī ECT savā 2010. gada 1. marta lēmumā lietā *Demopoulos u. c. pret Turciju* akcentēja: ja okupētā teritorija nav starptautiski atzīta, sūdzības iesniedzējam, pirms vērsties ar sūdzību ECT, vispirms ir jāizsmel visi iekšējie tiesību aizsardzības līdzekļi, kas ir pieejami šajā neatzītajā teritorijā.¹⁵

Savukārt EST 2009. gada 28. aprīļa spriedumā lietā *Apostolides v Orams* noteica, ka, piemērojot Padomes 2000. gada 22. decembra Regulu Nr. 44/2001 *par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās*¹⁶ Kipras tiesas sprieduma atzīšanai AK, Anglijas tiesas nevar atteikties atzīt un izpildīt šo spriedumu, pamatojoties uz AK publiskās kārtības (*ordre public*) izņēmumu. Apstāklis, ka Kipras tiesas spriedums attiecas uz nekustamo īpašumu, kas atrodas šīs valsts teritorijā, kuru šīs valsts valdība pilnībā nekontrolē, nevar ļaut atteikties atzīt šos spriedumus atbilstoši Regulas 34. panta 1. punktam tādēļ, ka šo spriedumu praktiski nav iespējams izpildīt tur, kur atrodas attiecīgais īpašums.¹⁷

Piemērojot šī EST sprieduma analogiju, Ukrainas tiesu spriedumus par Krimas teritorijā esošajiem nekustamajiem (un arī kustamajiem) īpašumiem Latvijā var atzīt un izpildīt pat tad, ja Ukrainas valdība pilnībā nekontrolē Krimas teritoriju. *De jure* Ukrainas tiesām joprojām ir jurisdikcija pār Krimā esošajiem privātpersonu īpašumiem.

Kuru starptautisko līgumu piemērot?

Latvija ir noslēgusi divpusējos līgumus par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās ar Ukrainu¹⁸ un arī ar KF¹⁹. Abi līgumi paredz savstarpēju tiesu nolēmumu atzīšanu un izpildi civillietās. Kurš no abiem būtu piemērojams Krimas tiesu nolēmumiem, kas pieņemti pēc Krimas aneksijas 2014. gada 16. martā? Protams, ka *de jure* Latvijā atzīšanai un izpildei ir iesniedzami tikai tādi Krimas tiesu nolēmumi, kas pieņemti Ukrainas Republikas vārdā. Tādēļ atsaucei būtu jābūt tikai un vienīgi uz Latvijas un Ukrainas tiesiskās

¹⁴ Advisory Opinion of 21 June 1971 of the International Court of Justice. – Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970). Pieejams: <http://www.icj-cij.org> [aplūkots 2015. gada 5. februārī].

¹⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010. gada 1. marta lēmums lietā *Demopoulos u. c. pret Turciju*, Nr. 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04, 21819/04, 89. §.

¹⁶ Padomes Regula (EK) Nr. 44/2001 (2000. gada 22. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. OV L 12, 16.1.2001., 1.–23. lpp. (angļu val.); Īpašais izdevums latviešu val., 2004, 19. nod., 4. sēj., 42.–64. lpp.

¹⁷ Eiropas Savienības tiesas 2009. gada 28. aprīļa spriedums lietā *C-420/07 Apostolides v Orams*, ECR [2009], p. I-03571, para 62.

¹⁸ Līgums starp Latvijas Republiku un Ukrainu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes un krimināllietās: parakstīts 1995. gada 23. maijā (spēkā no 11.08.1996.). Latvijas Vēstnesis, 1995. 31. oktobris, Nr. 168.

¹⁹ Līgums starp Latvijas Republiku un Krievijas Federāciju par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes un krimināllietās: parakstīts 1993. gada 3. februārī (spēkā no 28.03.1995.). Latvijas Vēstnesis, 1999. 30. novembris, Nr. 394/396.

palīdzības līguma 46. panta pirmo daļu²⁰. Tomēr *de facto* šādi Krimas tiesu nolēmumi Latvijā tiks iesniegti atzišanai un izpildei saskaņā ar Latvijas un KF tiesiskās palīdzības līguma 50. panta pirmo daļu²¹ un tie būs pieņemti KF vārdā. Kā redzams, faktiskā situācija nesakrīt ar tiesisko situāciju.

Kā jau iepriekš tika minēts, SPT attieksme pret starptautiski neatzītām valstīm ir citādāka nekā starptautiskajās publiskajās tiesībās. Principā privātpersonas nedrīkst ciest no tā, ka kāda valsts nav starptautiski atzīta.²² Tādēļ visdrīzāk Krimas tiesu nolēmumiem būs piemērojams Latvijas un KF tiesiskās palīdzības līgums, jo Latvijas un Ukrainas tiesiskās palīdzības līgums *de facto* Krimas teritorijā nedarbojas. Latvijas tiesām var nākties šiem Krimas tiesu nolēmumiem pastiprināti piemērot Latvijas publiskās kārtības izņēmumu – būs intensīvāk jāpārbauda Krimas tiesu nolēmumu atbilstība gan Latvijas materiālajai, gan procesuālajai publiskajai kārtībai.

Šeit uzreiz jāatzīmē, ka Latvijas un KF tiesiskās palīdzības līguma 50. pantā (kas veltīts nolēmumu atzišanas un izpildes jautājumiem) kā neatzišanas pamats nav norādīta nolēmuma neatbilstība atzinējvalsts publiskajai kārtībai. Taču tas nenozīmē, ka Latvijas tiesas nevarēs atsaukties uz Latvijas publiskās kārtības izņēmumu, lai noraidītu Krimas tiesu nolēmumu atzišanu un izpildi Latvijas teritorijā.

Pirmkārt, SPT zinātnē uzskata, ka publiskās kārtības izņēmums ir absolūti nepieciešams, lai pasargātu atzinējvalsts tiesību sistēmas integritāti. Noslēdzot starptautisku līgumu, lai uzlabotu tiesiskās drošības līmeni, valstis nekādi nedod piekrišanu apdraudēt savu tiesību sistēmu.²³ Tieši otrādi – Latvijas noslēgto divpusējo tiesiskās palīdzības līgumu mērķis ir attīstīt sadarbību tiesiskās palīdzības sniegšanā. Pat ja starptautiskajā līgumā *expressis verbis* nav atrodama tiesību norma, kas ļauj atteikt ārvalsts tiesas nolēmuma atzišanu un izpildi publiskās kārtības pārkāpuma dēļ, atzinējvalsts tik un tā ir tiesīga atsaukties uz savas valsts publiskās kārtības izņēmumu, lai atteiktu atzišanu un izpildi. Šādas tiesības atzinējvalstij piemīt kā suverēnai valstij.²⁴

Otrkārt, saskaņā ar Latvijas un KF tiesiskās palīdzības līguma 18. pantu “tiesiskā palīdzība netiek sniegta, ja tās sniegšana var nodarīt kaitējumu Līgumslēdzējas Puses, kurai nosūtīts pieprasījums, suverenitātei un drošībai vai ir pretrunā ar šīs Līgumslēdzējas Puses likumdošanas galvenajiem principiem”. Saskaņā ar minētā līguma 3. pantu “tiesiskās palīdzības” jēdzienā ietilpst arī tiesas nolēmumu atzišana un izpilde. Tātad atsaukšanās uz Latvijas un KF tiesiskās palīdzības līguma 18. pantu publiskās kārtības izņēmuma piemērošanā ir pilnīgi pietiekama.

²⁰ Saskaņā ar 46. panta pirmo daļu “Līgumslēdzējas Puses savstarpēji atzīst un izpilda tiesību aizsardzības iestāžu likumīgā spēkā stājušos lēmumus civilajās, ģimenes un darba lietās un spriedumus daļā, kas skar nozieguma rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzību”.

²¹ Saskaņā ar 50. panta pirmo daļu “Līgumslēdzējas Puses savstarpēji atzīst un izpilda justīcijas iestāžu likumīgā spēkā stājušos spriedumus civilajās un ģimenes lietās un spriedumus, kas skar nozieguma rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzību”.

²² Christakis T. Les conflits de sécession en Crimée et dans l'est de l'Ukraine et le droit international. Journal du droit international, 2014. No. 3, p. 762.

²³ Parrot K. L'interprétation des conventions de droit international privé. Paris: Dalloz, 2006, p. 506.

²⁴ Torgāns K. (zin. red.). Civilprocesa likuma komentāri. III daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 621. lpp.

Kopsavilkums

1. 2014. gada 16. martā Krimā tika sarīkots tā saucamais referendums par iestāšanos Krievijas Federācijas sastāvā. Starptautiskā sabiedrība, t. sk. arī Latvija, šo prettiesisko aktu nekad nav atzinusi.
2. Jēdziens “valsts” starptautisko civilprocesu neinteresē starptautiski atzītas vai neatzītas valsts kontekstā. Valsts starptautiska neatzīšana nenozīmē arī šīs starptautiski neatzītās valsts tiesu nolēmumu civillietās automātisku neatzīšanu.
3. Nav nozīmes tam, vai valsts (kuras tiesā pieņemts nolēmums) ir vai nav starptautiski atzīta. Privātpersonu privāttiesiskās attiecības tas neietekmē. Tomēr vajadzības gadījumā atzinējvalsts var piemērot savu publiskās kārtības (*ordre public*) izņēmumu. Latvijas tiesām nāksies pastiprināti pārbaudīt šo Latvijas publiskās kārtības kritēriju, ņemot vērā arī ES noteiktās sankcijas pret Krimu un KF.
4. ANO Starptautiskā tiesa savā 1971. gada 21. jūnija konsultatīvajā viedoklī *Namībijas un Dienvidāfrikas lietā* noteica, ka Dienvidāfrikas nelegāla klātbūtne Namībijā nepadara nelegālās varas taisītos aktus par nelikumīgiem. Tādējādi Krimas tiesu un administratīvo iestāžu nolēmumi ģimenes tiesību jautājumos Latvijā būs jārespektē.
5. Visdrīzāk Krimas tiesu nolēmumiem būs piemērojams Latvijas un KF tiesiskās palīdzības līgums, jo Latvijas un Ukrainas tiesiskās palīdzības līgums *de facto* Krimas teritorijā nedarbojas.

ĢIMENISKO ATTIECĪBU TIESISKAIS REGULĒJUMS UKRAINAS ĢIMENES KODEKSĀ UN STARPTAUTISKO PRIVĀTTIESĪBU LIKUMĀ

THE LEGAL FRAMEWORK OF FAMILY RELATIONSHIPS IN UKRAINIAN FAMILY CODE AND PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Līga Stikāne, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The article is devoted to the study and the analysis of the legal framework of family law in Ukraine with the main focus on the discovery of how family relationships are regulated in the Family Code of Ukraine and how cross-border family issues are dealt with in the Ukrainian Private International Law. The author's aim is to highlight some of the most important differences between the regulations of family relationships in Ukraine and Latvia in order to provide suggestions Latvia could take into consideration from the legal norms of Ukraine, when thinking about the improvement of the Latvian legal framework. These suggestions can be found in the conclusion of the article.

Atslēgvārdi: ģimenes tiesības, Ukraina, Latvija, Ģimenes kodekss, Starptautisko privāttiesību likums.

Keywords: family law, Ukraine, Latvia, Family Code, Private International Law.

Ievads

Ikviena valsts pastāv tādēļ, ka to sev par nepieciešamu ir atzinusi sabiedrība. Savukārt sabiedrību veidojošie elementi jeb tās pamatsūniņas ir ģimenes. Juridisko terminu vārdnīcā ir skaidrots, ka ģimeni šā jēdziena šaurākā nozīmē veido laulātie un viņu bērni tik ilgi, kamēr viņi atrodas nedalītā saimniecībā.¹ Tādējādi šajā vārdnīcā ir burtiski atkārtots Latvijas Civillikuma (turpmāk – CL) 214. panta teksts, kas ir pieņemts 1937. gadā.² Mūsdienās daudzi pāri izvēlas savas attiecības neregistrēt un daudzi bērni dzimst ārļaulībā, tomēr arī šāda vīrieša, sievietes un viņu bērnu dzīvošana kopīgā saimniecībā ir atzīstama par ģimeni. Tas ir secināts Satversmes tiesas, Eiropas Savienības Tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā.³ Līdz ar to secināms, ka vissvarīgākais kritērijs, kas izmantojams, lai

¹ Birznieks J. Juridisko terminu vārdnīca. Latviešu-angļu; angļu-latviešu. Rīga: Multineo, 2008, 122. lpp.

² Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

³ Sīkāk sk.: Innus-Pāvelskopa S. Judikatūras ietekme uz ģimenes institūta attīstību. No: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 242.–243. lpp.

noteiktu, vai personas pieder pie vienas ģimenes, ir starp šīm personām faktiski pastāvošās ģimeniskās attiecības.⁴

Tā kā ģimene ir valsts pamats, ikvienai valstij būtu ļoti rūpīgi jāizstrādā un jāgroza tās ģimenisko attiecību tiesiskais regulējums, jo no tā, vai attiecīgais regulējums pienācīgi atbalstīs ģimeņu dibināšanu, lielā mērā ir atkarīga attiecīgās valsts nākotne. Vienlaikus jāuzsver, ka ģimenes tiesībās ietilpst tikai nepieciešamais tiesiskais ietvars ar ģimenes nodibināšanu, pastāvēšanu un izbeigšanu saistītajām norisēm, galvenokārt regulējot laulības noslēgšanu un izbeigšanu, bērnu tiesisko statusu, laulāto, kā arī vecāku un bērnu savstarpējās mantiskās attiecības.⁵

Ņemot vērā pašreizējo situāciju Ukrainā, autore uzskata, ka ir lietderīgi izpētīt un izanalizēt, kā valsts pastāvēšanai tik nozīmīgās ģimeniskās attiecības ir regulētas Ukrainas Ģimenes kodeksā (turpmāk – ĢK) un kā pārrobežu ģimenisko attiecību jautājumi ir risināti Ukrainas Starptautisko privāttiesību likumā (turpmāk – SPL). Būtiski, ka Latvijā atšķirībā no Ukrainas nav ne atsevišķa ģimenes tiesību likuma, ne atsevišķa likuma, kas būtu veltīts starptautiskajām privāttiesībām. Latvijā šīs jomas lielākoties ir regulētas CL, par kura grozīšanas nepieciešamību tā novecošanas dēļ sabiedrībā regulāri notiek diskusijas. Līdz ar to autore Ukrainas regulējumu aplūkos, akcentējot to, kas Ukrainas tiesiskajā regulējumā atšķiras no attiecīgajām Latvijas normām, lai raksta beigās izdarītu secinājumus par to, kas Ukrainas regulējumā būtu vērtējams pozitīvi un kas – kritiski, kā arī lai noskaidrotu, ko Latvija varētu mācīties no Ukrainas.

Ģimenisko attiecību tiesiskais regulējums Ģimenes kodeksā

Ģimeniskās attiecības Ukrainā līdzīgi kā Latvijā regulē virkne normatīvo aktu – Ukrainas Konstitūcija⁶, starptautiskie līgumi, kuriem pievienojusies Ukraina⁷,

⁴ Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2000, с. 13.

⁵ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 35. lpp.

⁶ Vairāki tās 2. nodaļas "Cilvēka un pilsoņa tiesības, brīvības un pienākumi" panti ir veltīti ģimeniskajām attiecībām, piemēram, 51. panta pirmajā daļā ir uzsvērtā laulāto vienlīdzība laulībā un ģimenē, šā paša panta trešajā daļā ir teikts, ka valsts aizsargā ģimeni, bērnus, mātes un tēvus, savukārt 51. panta otrā daļa noteic, ka vecākiem ir pienākums uzturēt bērnus līdz viņu pilngadībai, bet pilngadīgajiem bērniem ir pienākums rūpēties par saviem darbspējīgajiem vecākiem. 52. panta pirmajā daļā ir uzsvērts, ka visi bērni ir vienlīdzīgi savās tiesībās neatkarīgi no viņu izcelsmes, kā arī neatkarīgi no tā, vai viņi ir dzimuši laulībā vai ārpus laulības. Konstitūcija aizliedz jebkādu vardarbību pret bērniem un viņu ekspluatāciju, kā arī noteic, ka bāreņu un bez vecāku aprūpes palikušo bērnu uzturēšana un audzināšana ir valsts pienākums, turklāt valsts mudina un atbalsta labdarības pasākumus attiecībā uz bērniem (52. panta otrā un trešā daļa). Конституция Украины: закон Украины. Раздел 2 – Права, свободы и обязанности человека и гражданина. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/zakon/konstitutsia-ukraini/razdel-2/> [aplūkots 2015. gada 11. martā].

⁷ Piemēram, 1991. gada 28. augustā Ukraina ratificēja Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvenciju. United Nations Treaty Collection. Treaty Events. 11. Convention on the Rights of the Child. Pieejams: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?mtdsg_no=IV-11&chapter=4&lang=en [aplūkots 2015. gada 11. martā]. Ukraina ir ratificējusi arī, piemēram, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju. Council of Europe. Treaty Office. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Member States of the Council of Europe. Pieejams: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=005&CM=8&DF=11/03/2015&CL=ENG> [aplūkots 2015. gada 11. martā].

Civillkodekss⁸, ĢK⁹, Bērna aizsardzības likums¹⁰, Civilprocesa kodekss, kas regulē ģimenes tiesību procesuālos jautājumus¹¹. Pievēršoties Ukrainas ĢK analīzei, ir jānorāda, ka tā 3. panta otrā daļa noteic, ka ģimene sastāv no personām, kuras dzīvo kopā, kuras saista kopīga saimniecība, kurām ir savstarpējas tiesības un pienākumi, turklāt šā panta trešā daļa noteic, ka ģimenes locekļa tiesības ir arī vientuļam cilvēkam, savukārt šā panta ceturtā daļa skaidro, ka ģimene tiek nodibināta uz laulības, asinsradniecības, adopcijas un citiem pamatiem, kas nav aizliegti ar likumu un nav pretrunā ar sabiedrības morāles normām.¹² Secināms, ka Ukrainā ģimene, kuras pamatā ir laulība, ir uzskatāma tikai par vienu no ģimeņu veidiem.

Saskaņā ar ĢK 11. pantu, ja ir saņemts attiecīgs ieinteresētās personas iesniegums, tiesa, izšķirot ģimenisku strīdu, drīkst ņemt vērā vietējās paražas, kā arī tās nacionālās minoritātes paražas, pie kuras pieder kāda no pusēm vai abas puses, ja vien tas nav pretrunā ar ĢK normām, citiem likumiem un sabiedrības morālajiem pamatiem.¹³ CL 2. pantā likumā noteiktos gadījumos ir pieļauta ieradumu tiesību piemērošana civillietās,¹⁴ tomēr svarīgi ir nošķirt paražas un ieradumu tiesības, jo paražām atšķirībā no ieradumu tiesībām nav normatīva spēka.¹⁵ Latvijas civiltiesībās paražas ir minētas tiesību normās, kuras regulē komercietisko apgrozību,¹⁶ piemēram, CL 1652., 1759., 2186. pantā¹⁷, Komerclikuma 67. panta otrajā daļā¹⁸.

Atšķirībā no CL 51. un 53. panta, kas atļauj laulību noslēgt pie garīdznieka,¹⁹ Ukrainas ĢK 21. panta pirmā daļa noteic, ka par laulību ir atzīstama tikai tāda sievietes un vīrieša savienība, kas ir reģistrēta civiltāvokļa aktu reģistrācijas iestādē. Šā panta trešajā daļā ir īpaši uzsvērts, ka reliģiska laulības ceremonija sievietei un vīrietim nerada laulāto tiesības un pienākumus, izņemot, ja šāda ceremonija ir notikusi pirms civiltāvokļa aktu reģistrācijas iestāžu nodibināšanas vai

⁸ Гражданский кодекс Украины: закон Украины. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/grazdanskiy-kodeks/> [aplūkots 2015. gada 12. martā]. Šeit parādās pirmā būtiskā atšķirība starp Ukrainas un Latvijas ģimenes tiesību regulējumu. Latvijā ģimenisko attiecību jautājumi ir regulēti CL pirmajā daļā "Ģimenes tiesības". Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41. Savukārt Ukrainā ir pieņemts atsevišķs ĢK, tādēļ saskaņā ar ĢK 8. pantu Civillikodekss regulē tikai tos materiālos jautājumus, kuri nav noregulēti ĢK. Семейный кодекс Украины: закон Украины. Раздел 1 – Семейного кодекса Украины. Общие положения. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/semeyniy-kodeks/razdel-1/> [aplūkots 2015. gada 12. martā]. Autore uzskata, ka, ņemot vērā ilgstošās diskusijas par to, ka 1937. gada CL ir novecojis, ideja par ģimenes tiesību noregulējumu atsevišķā mūsdienīgā likumā būtu jāapsver, taču vienlaikus jāatzīst, ka pašreizējā situācija, kad visas četras vispārējo civiltiesību apakšnozares ir regulētas vienā likumā, ir ļoti ērta, jo nereti, risinot ģimenes tiesību jautājumus, rodas nepieciešamība ielūkoties arī mantojuma tiesību, lietu tiesību un saistību tiesību regulējumā.

⁹ Семейный кодекс Украины: закон Украины. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/semeyniy-kodeks/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

¹⁰ Закон об охране детства: закон Украины. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/zakon/zakon-ob-ohrane-detstva/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

¹¹ Гражданский процессуальный кодекс: закон Украины. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/gpk/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

¹² Семейный кодекс Украины: закон Украины. Раздел 1 – Семейного кодекса Украины. Общие положения. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/semeyniy-kodeks/razdel-1/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

¹³ Ibid.

¹⁴ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

¹⁵ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 63. lpp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

¹⁸ Komerclikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2000. 4. maijs, Nr. 158/160 (2069/2071).

¹⁹ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

atjaunošanas.²⁰ Pēc autores domām, tādējādi Ukrainā ir uzsvērtā valsts nošķirtība no Baznīcas, kas ir noteikta arī Latvijas Republikas Satversmes 99. pantā²¹, tomēr praksē Latvijā reizēm nav nepārprotama.

Pašlaik Latvijā ir aktuāls jautājums par reģistrētu partnerattiecību institūta ieviešanas un faktiskās kopdzīves atzīšanas nepieciešamību.²² Šobrīd CL normās šie jautājumi nav regulēti.²³ Lai gan Ukrainas ĢK 21. panta otrā daļa arī noteic, ka sievietes un vīrieša kopdzīve bez laulības viņiem nerada laulāto tiesības un pienākumus, tomēr autorei šķiet būtiski atzīmēt, ka saskaņā ar ĢK 74. panta pirmo daļu, ja sieviete un vīrietis nav noslēguši savstarpēju laulību un neviens no viņiem nav arī laulībā ar kādu citu personu, taču viņus saista faktiskā kopdzīve, tad īpašums, ko viņi ir iegādājušies šīs kopdzīves laikā, ir viņu kopīpašums, ja vien viņi nav rakstveidā vienojušies citādi.²⁴

Piemēram, ja Ukrainā dzīvojošs pāris Dmitro un Vira nebija noslēguši laulību, taču faktiski ilgstoši dzīvoja kopā un šīs kopdzīves laikā nopirka privātmāju Kijevā, bet rakstveidā nevienojās par to, kuram no viņiem šī māja pieder, tad tagad, kad viņu attiecības ir izjukušas, neatkarīgi no ieraksta zemesgrāmatā neviens no viņiem nedrīkst pieprasīt, lai otrs vienkārši pamet minēto privātmāju un pārceļas uz dzīvi citur, jo juridiski šis nekustamais īpašums ir viņu kopīpašums, kas savukārt nozīmē sekojošo: ja Dmitro vēlas turpināt dzīvot šajā privātmājā, bet Vira turpmāk tur vairs dzīvot nevēlas, Virai ir tiesības pieprasīt un Dmitro šādā gadījumā ir pienākums viņai samaksāt pusi no šā nekustamā īpašuma cenas. Salīdzinājumam – ja Latvijā dzīvojošs pāris Jānis un Baiba nonāktu identiskā situācijā un privātmāja zemesgrāmatā būtu reģistrēta tikai uz Jāņa vārda, Baibai Latvijā nebūtu tādu tiesību, kādas Ukrainā šādā situācijā ir Virai. Būtiski, ka šādas Viras tiesības atspoguļo arī Ukrainas tiesu prakse.²⁵

Turklāt saskaņā ar ĢK 91. panta pirmo daļu, ja sievieti un vīrieti ilgstoši ir vienojusi faktiskā kopdzīve, tad tam no viņiem, kurš šīs faktiskās kopdzīves laikā ir zaudējis darbības, ir tiesības pieprasīt no otras puses uzturlīdzekļus.²⁶ Arī šī norma ir nostiprināta Ukrainas tiesu praksē.²⁷ Secināms, ka Ukrainas ĢK vismaz daļēji atzīst neregistrētas partnerattiecības jeb faktisko kopdzīvi, taču tikai starp pretēju dzimumu personām, kas, pēc autores domām, ir svarīgi, jo norāda uz to, ka *de facto* kopā dzīvojošu pretēju dzimumu pāru mantisko attiecību jautājumus likumā ir iespējams risināt, arī neieviešot reģistrētu partnerattiecību institūtu.

²⁰ Семейный кодекс Украины: закон Украины. Раздел 2 – Семейного кодекса Украины. Брак. Права и обязанности супругов. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/semeyniy-kodeks/razdel-2/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

²¹ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 23. oktobris, Nr. 308/312 (1369/1373).

²² Šā jautājuma analīzei bija veltīti arī raksti žurnālā "Jurista Vārds", 2015. 24. februāris, Nr. 8 (860).

²³ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

²⁴ Семейный кодекс Украины: закон Украины. Раздел 2 – Семейного кодекса Украины. Брак. Права и обязанности супругов. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/semeyniy-kodeks/razdel-2/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

²⁵ Портал-Право Украины. Правовой режим собственности супругов. Pieejams: <http://pravo-ukraine.org.ua/imushchestvennye-prava-suprugov/11334-pravovoj-rezhim-sobstvennosti-suprugov> [aplūkots 2015. gada 27. martā].

²⁶ Семейный кодекс Украины: закон Украины. Раздел 2 – Семейного кодекса Украины. Брак. Права и обязанности супругов. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/semeyniy-kodeks/razdel-2/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

²⁷ Practical Law: A Thomson Reuters Legal Solution. Family Law in Ukraine: Overview. Pieejams: <http://uk.practicallaw.com/5-564-3065?source=relatedcontent#a794293> [aplūkots 2015. gada 27. martā].

Šobrīd Latvijā arī notiek diskusijas par to, vai atļaut laulības noslēgšanu pie zvērināta notāra (turpmāk – notārs).²⁸ Tā kā pie notāra jau ir atļauta laulību šķiršana (CL 69. panta pirmā un trešā daļa²⁹), tad veidotos situācija, ka pie notāra laulību drīkst gan noslēgt, gan šķirt. Tam iebilst dzimtsarakstu nodaļas, atgādinot, ka savulaik tām tika liegts uzņemties laulību šķiršanu tieši tādēļ, ka tajās laulības tiek noslēgtas.³⁰ Saistībā ar minēto ir jāatzīmē, ka, lai gan Ukrainā nav paredzēta iespēja laulību noslēgt vai šķirt pie notāra, Ukrainas ĢK 106. pants atļauj laulību šķirt dzimtsarakstu nodaļā, ja pārim nav bērnu.³¹

Interesanti, ka atšķirībā no Latvijas Ukrainā ir paredzēts laulāto atšķiršanas institūts (ĢK 119. un 120. pants).³² Jāpaskaidro, ka laulāto atšķiršana ir laulāto vienošanās, un saskaņā ar to vīrs un sieva dzīvo šķirti, lai gan joprojām ir laulāti, vai nu abpusēji par to vienojoties (bieži – rakstveidā), vai arī uz tiesas lēmuma pamata,³³ savukārt galvenā laulāto atšķiršanas atšķirība no laulības šķiršanas ir tāda, ka laulība netiek izbeigta, proti, puses joprojām ir uzskatāmas par laulātām, tāpēc, piemēram, viena laulātā nāves gadījumā otram laulātajam ir tiesības uz mantojumu.³⁴ Secināms, ka ar laulāto atšķiršanu laulība tiek izbeigta faktiski, taču juridiski tā joprojām ir spēkā.

Autore konstatē, ka ĢK ir atzīstams par ļoti progresīvu, jo tā 123. pants regulē arī medicīniskās (mākslīgās) apaugļošanas rezultātā radīta bērna (tai skaitā surogāt mātes iznēsāta bērna) izcelsmi.³⁵ Latvijā medicīniskās apaugļošanas rezultātā dzimuša bērna juridiskais statuss ir regulēts Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma IV nodaļā “Neauglība”³⁶, taču ne šajā likumā, ne CL surogācijas jautājums nav regulēts, līdzīgi kā tas ir daudzās valstīs³⁷, un saskaņā ar CL 146. panta pirmo daļu par bērna māti ir atzīstama sievietē, kura bērnu ir dzemdējusi.³⁸ Autore uzskata, ka dažādu iemeslu dēļ surogāt māšu pakalpojumu izmantošana ir vērtējama neviennozīmīgi³⁹, tādēļ Ukrainas progresīvais regulējums šajā jautājumā tomēr būtu vērtējams piesardzīgi.

Gadiem ilgi Latvijā ir aktuāls jautājums par bērnu, kuri ir Latvijas pilsoņi, adopciju uz ārzemēm, par tās pozitīvajām un negatīvajām sekām. Ukrainā šim

²⁸ Lācars A. Laulību noslēgšana pie notāra varētu maksāt ap 70 eiro. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/vide-un-zinatne/dzive/laulibu-noslegshana-pie-notara-varetu-maksat-ap-70-eiro.a114746/> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

²⁹ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

³⁰ LNT 900 sekundes. Dzimtsarakstu nodaļas kritizē to, ka Latvijā varēs laulību slēgt pie notāra. Pieejams: <http://skaties.lv/latvija/sabiedriba/dzimtsarakstu-nodales-kritize-to-ka-latvija-vares-laulibu-slegt-pie-notara/> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

³¹ Семейный кодекс Украины: закон Украины. Раздел 2 – Семейного кодекса Украины. Брак. Права и обязанности супругов. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/semeyniy-kodeks/razdel-2/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

³² Ibid.

³³ Garner B. A. (ed.). Black's Law Dictionary. 9th ed. St. Paul: West, 2009, p. 1487.

³⁴ Гетьман-Павлова И. В. Международное частное право: Учебник. Москва: Эксмо, 2005, с. 345.

³⁵ Семейный кодекс Украины: закон Украины. Раздел 3 – Семейного кодекса Украины. Права и обязанности матери, отца и ребенка. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/semeyniy-kodeks/razdel-3/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

³⁶ Seksuālās un reproduktīvās veselības likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 19. februāris, Nr. 27 (2602).

³⁷ Cheung Helier. Surrogate Babies: Where Can You Have Them, and Is It Legal? Pieejams: <http://www.bbc.com/news/world-28679020> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

³⁸ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

³⁹ Sikāk sk.: Diduck A., Kaganas F. Family Law, Gender and the State: Text, Cases and Materials. 2nd ed. Oxford: Hart Publishing, 2006, pp. 122–129.

jautājumam ir pievērsušies ļoti nopietni, un visa ĢK 6. daļa ir veltīta bērna adopcijas īpatnībām, ja bērnu adoptē Ukrainas pilsonis, kurš dzīvo ārpus Ukrainas, vai ārzemnieks, paredzot, pēc autores domām, ļoti stingru normatīvo regulējumu. Piemēram, ĢK 283. panta sestā daļa noteic, ka adoptētajam bērnam līdz 18 gadu vecumam ir jāsaglabā Ukrainas pilsonība. Turklāt ĢK 287. pants noteic sekojošo: ja bērnu ir adoptējis ārzemnieks un bērns dzīvo ārpus Ukrainas, tad saskaņā ar Ukrainas Ārlietu ministrijas rīkojumu attiecīgā konsulārā iestāde veic šā bērna uzskaiti un īsteno uzraudzību pār šā bērna tiesību ievērošanu līdz brīdim, kad bērns sasniedz 18 gadu vecumu.⁴⁰

Latvijā jautājums par bērna adopciju uz ārzemēm ir regulēts CL pirmās daļas "Ģimenes tiesības" otrās nodaļas "Vecāku un bērnu savstarpējās tiesības un pienākumi" otrajā apakšnodaļā "Adopcija"⁴¹ un Ministru kabineta noteikumos Nr. 111 "Adopcijas kārtība"⁴², taču tajos nav paredzēta uz ārzemēm adoptēto bērnu uzraudzība līdz pat pilngadībai. Vienlaikus gan jānorāda, ka atšķirībā no Ukrainas Latvija ir pievienojusies Hāgas konvencijai par bērnu aizsardzību un sadarbību attiecībā uz starpvalstu adopciju, kas arī regulē šos jautājumus.⁴³ Secināms, ka Ukraina savā ĢK ir ietvērusi tādu regulējumu, kas ļauj Ukrainai turpināt uzraudzīt bērnu, kurš adopcijas brīdī ir Ukrainas pilsonis, tiesību ievērošanu arī pēc tam, kad bērns ir adoptēts uz ārzemēm, līdz pat attiecīgā bērna pilngadībai. Autore šo Ukrainas regulējumu kopumā vērtē pozitīvi.

Secināms, ka starp Latvijas ģimenisko attiecību tiesisko regulējumu, kas ir ietverts CL Ģimenes tiesību daļā, un Ukrainas ģimenisko attiecību tiesisko regulējumu, kas ir ietverts ĢK, pastāv būtiskas atšķirības, kas vēlreiz pierāda to, cik svarīgi ir saskaņā ar kolīziju normām pareizi noteikt katrā konkrētajā pārrobežu jautājumā piemērojamo likumu, jo, atkarībā no piemērojamā likuma, tiesiskās sekas var būt ļoti dažādas. Jāpiebilst gan: ja saskaņā ar Līgumu starp Latvijas Republiku un Ukrainu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās⁴⁴ Latvijas tiesā pārrobežu ģimenes lietā būtu jāpiemēro kāda no minētajām progresīvajām Ukrainas ĢK tiesību normām (piemēram, par surogāciju), pastāv liela varbūtība, ka Latvijas tiesa atteiks šādas normas piemērošanu, pamatojoties uz CL 24. pantu (publiskās kārtības atruna)⁴⁵.

⁴⁰ Семейный кодекс Украины: закон Украины. Раздел 6 – Семейного кодекса Украины. Особенности усыновления детей гражданами Украины, которые проживают за ее пределами, и иностранцами. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/semeyniy-kodeks/razdel-6/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

⁴¹ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

⁴² Adopcijas kārtība: Ministru kabineta 2003. gada 11. marta noteikumi Nr. 111. Latvijas Vēstnesis, 2003. 21. marts, Nr. 45 (2810).

⁴³ Sikāk sk.: Hague Conference on Private International Law. Status Table. 33: Convention of 29 May 1993 on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption. Pieejams: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=69 [aplūkots 2015. gada 12. martā].

⁴⁴ Līgums starp Latvijas Republiku un Ukrainu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās: starptautisks dokuments. Latvijas Vēstnesis, 1995. 1. novembris, Nr. 169 (452).

⁴⁵ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

Pārrobežu ģimenisko attiecību tiesiskais regulējums Starptautisko privāttiesību likumā

Arī pārrobežu ģimenisko attiecību jautājumus (piekritību, piemērojamo likumu, nolēmumu atzīšanu un izpildi) Ukrainā regulē dažādi normatīvie akti – starptautiskie līgumi, kuriem pievienojusies Ukraina⁴⁶, tiesiskās palīdzības līgumi, kurus Ukraina ir noslēgusi ar citām valstīm, piemēram, jau minētais Līgums starp Latvijas Republiku un Ukrainu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās, SPL⁴⁷, Civilprocesa kodekss (risina procesuālos jautājumus, kas nav noregulēti iepriekš minētajos normatīvajos aktos)⁴⁸.

Tas, ka 2005. gadā Ukraina ir pieņēmusi atsevišķu SPL, ievieš ļoti nozīmīgu atšķirību starp Ukrainas un Latvijas starptautiskajām privāttiesībām, jo Latvijā pārrobežu ģimenes lietu jurisdikciju, piemērojamus likumus un nolēmumu atzīšanu un izpildi šajās lietās regulē CL Ievada kolīziju normas⁴⁹, kā arī Civilprocesa likums⁵⁰ un Latvijā tieši piemērojamie Eiropas Savienības tiesību akti, piemēram, Padomes Regula (ES) Nr. 1259/2010 (2010. gada 20. decembris), ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai (tā sauktā Roma III regula)⁵¹. Pēc autores domām, fakts, ka Ukraina ir pieņēmusi SPL, ir vērtējams pozitīvi, jo liecina par to, ka šī valsts seko līdzi jaunākajām pasaules tendencēm starptautisko privāttiesību jomā, lai maksimāli atvieglotu pārrobežu jautājumu risināšanu.

Atšķirībā no CL 11. panta pirmās daļas, kas noteic sekojošo: ja pārrobežu laulību noslēdz Latvijā, tad laulājamo personu tiesībām doties laulībā piemērojams Latvijas likums,⁵² SPL 55. pants noteic, ka pārrobežu laulības noslēgšanas materiālos priekšnosacījumus katram laulājamajam nosaka šā laulājamā personīgais likums. Par fiziskas personas personīgo likumu ir uzskatāms šīs personas pilsonības valsts likums, savukārt, ja personai ir divu vai vairāku valstu pilsonība, par tās personīgo likumu ir uzskatāms tās valsts likums, ar kuru šai personai ir visciešākā saikne, proti, kurā šai personai ir dzīvesvieta vai kurā šī persona veic pamatnodarbošanos, bet, ja personai nav nevienas valsts pilsonības, par tās personīgo likumu ir uzskatāms tās valsts likums, kurā šai personai ir dzīvesvieta, bet, ja tādas nav, tad – uzturēšanās vieta (SPL 16. panta pirmā, otrā, trešā daļa).⁵³

⁴⁶ Piemēram, 2006. gadā Ukraina pievienojās Hāgas konvencijai par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem. Hague Conference on Private International Law. Status Table. 28: Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction. Pieejams: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=24 [aplūkots 2015. gada 12. martā].

⁴⁷ Закон Украины "О Международном частном праве": закон Украины. Pieejams: http://www.cisg.ru/content/download/ipr_ua_rus.pdf [aplūkots 2015. gada 12. martā].

⁴⁸ Гражданский процессуальный кодекс: закон Украины. Pieejams: <http://meget.kiev.ua/kodeks/gpk/> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

⁴⁹ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

⁵⁰ Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391).

⁵¹ Padomes Regula (ES) Nr. 1259/2010 (2010. gada 20. decembris), ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai: ES tiesību akts. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2010. 29. decembris, Nr. L 343/10.

⁵² Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

⁵³ Закон Украины "О Международном частном праве": закон Украины. Pieejams: http://www.cisg.ru/content/download/ipr_ua_rus.pdf [aplūkots 2015. gada 12. martā].

Piemēram, ja Latvijas pilsonē un Argentīnas pilsonis Latvijā vēlas noslēgt laulību, laulības noslēgšanas priekšnosacījumiem attiecībā uz viņiem abiem tiks piemērots Latvijas likums. Savukārt, ja Ukrainas pilsonis Ukrainā vēlas noslēgt laulību ar Kanādas pilsoni, tad, lai noskaidrotu, vai Ukrainas pilsonim nepastāv šķēršļi laulības noslēgšanai, tiks piemērots Ukrainas likums, savukārt, lai noskaidrotu, vai Kanādas pilsonē nepastāv šķēršļi laulības noslēgšanai, tiks piemērots Kanādas likums. Tātad atšķirībā no CL, kuram ir raksturīgs izteikts teritorialitātes princips, SPL paredz arī ārvalsts likuma piemērošanu. Jāatzīst, ka, teritorialitātes princips, lai gan ir viens no Latvijas civiltiesību vēsturiskajiem principiem⁵⁴, tomēr mūsdienās nav atbalstāms, jo var novest pie tā, ka Latvijā noslēgta pārrobežu laulība netiek atzīta citās valstīs.

Atšķirībā no CL 13. panta, kurā atkal ir izteikts teritorialitātes princips⁵⁵, saskaņā ar SPL 61. panta pirmo daļu pārrobežu laulātie var izvēlēties savām mantiskajām attiecībām piemērot vai nu vienu no laulātajiem personīgo likumu, vai arī tās valsts likumu, kurā vienam no viņiem ir parastā uzturēšanās vieta, vai arī attiecībā uz nekustamo īpašumu – tās valsts likumu, kurā šis nekustamais īpašums atrodas. Ja nepastāv laulāto vienošanās šajā jautājumā, tad piemērojams ir tas pats likums, kas tiek piemērots laulības tiesiskajām sekām (SPL 61. panta trešā daļa).⁵⁶ Eiropas Komisija ir izstrādājusi priekšlikumu Padomes regulai par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi laulāto mantisko attiecību lietās, un tā, būdama Eiropas Savienības tiesību akts, pēc stāšanās spēkā būtu tieši piemērojama Latvijā, tādējādi aizstājot CL 13. pantu.⁵⁷

Adopcijai un tās atcelšanai ir piemērojams bērna un adoptētāja personīgais likums, savukārt adopcijas vai tās izbeigšanas tiesiskajām sekām ir piemērojams adoptētāja personīgais likums, bet adoptēto bērnu uzraudzība un uzskaitē ir veicama saskaņā ar bērna personīgo likumu (SPL 69. panta pirmā, trešā, ceturtā daļa).⁵⁸ Jāatzīst, ka CL regulējums šajā jautājumā ir atšķirīgs un nepilnīgs, jo CL 9. panta otrajā daļā ir runāts tikai par otra laulātā bērna adopciju, nosakot, ka tai ir piemērojams Latvijas likums, ja adoptējamā dzīvesvieta ir Latvijā.⁵⁹

Secinājumi

1. Ukraina atšķirībā no Latvijas ir pieņēmusi atsevišķu ģimenes tiesību likumu (ĢK) un atsevišķu likumu, kas ir veltīts starptautiskajām privāttiesībām (SPL), tomēr šādu likumu pieņemšanas fakts automātiski neliecina par to, ka Ukrainas regulējums būtu labāks par Latvijas regulējumu, jo izšķirošs ir šajos likumos ietvertais saturs.

⁵⁴ Lazdiņš J. 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas privāttiesību avotu identificēšanas problēmas un ar to saistītā tiesu prakse. Latvijas Vēsture, 2008. Nr. 3 (71), 22. lpp.

⁵⁵ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

⁵⁶ Закон Украины “О Международном частном праве”: закон Украины. Pieejams: http://www.cisg.ru/content/download/ipr_ua_rus.pdf [aplūkots 2015. gada 12. martā].

⁵⁷ Sīkāk sk.: Proposal for a Council Regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0126:FIN:EN:PDF> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

⁵⁸ Закон Украины “О Международном частном праве”: закон Украины. Pieejams: http://www.cisg.ru/content/download/ipr_ua_rus.pdf [aplūkots 2015. gada 12. martā].

⁵⁹ Grozījumi Civillikumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 24. marts, Nr. 49 (3207).

2. Viena no nozīmīgākajām atšķirībām starp Ukrainas un Latvijas ģimenes tiesību regulējumu ir tā, ka Ukrainas ĢK vismaz daļēji atzīst neregistrētas partnerattiecības jeb faktisko kopdzīvi, kas liecina par to, ka faktiski kopā dzīvojošu pretēju dzimumu pāru mantisko attiecību jautājumus likumā ir iespējams atrisināt, arī neieviešot reģistrētu partnerattiecību institūtu. Autore uzskata, ka Latvija šajā jomā varētu mācīties no Ukrainas, veicot attiecīgus grozījumus CL un tādējādi atrisinot pašlaik Latvijā aktuālos no faktiskās kopdzīves izrietošos mantiskos problēmjautājumus.
3. Ne mazāk būtiski ir tas, ka Ukrainas ĢK 123. pants, atšķirībā no Latvijas tiesību normām, regulē surogasiju, un šis fakts, pēc autores domām, tomēr būtu vērtējams kritiski, kā arī tas, ka visa ĢK 6. daļa ir veltīta bērna adopcijas īpatnībām, ja bērnu adoptē Ukrainas pilsonis, kurš dzīvo ārpus Ukrainas, vai ārzemnieks, paredzot iespēju Ukrainai turpināt uzraudzīt bērnu, kurš adopcijas brīdī ir Ukrainas pilsonis, tiesību ievērošanu arī pēc tam, kad ir veikta bērna adopcija uz ārzemēm, līdz pat attiecīgā bērna pilngadībai. To autore vērtē atzinīgi, turklāt, pēc autores domām, Latvijas regulējumu šajā jomā būtu nepieciešams pilnveidot un Ukrainas regulējums ir labs paraugs, kuru Latvijas likumdevējs varētu ņemt vērā.
4. Secināms, ka ne tikai ģimenes tiesību, bet arī starptautisko privāttiesību jomā starp Ukrainu un Latviju pastāv būtiskas atšķirības, jo SPL normās, atšķirībā no attiecīgajām CL normām, nav izteikts teritorialitātes princips, proti, atšķirībā no attiecīgajām Latvijas kolīziju normām, kurās uzsvars ir likts uz Latvijas likuma piemērošanu, Ukrainas normas vairāk pieļauj ārvalsts likuma piemērošanu, kas, pēc autores domām, ir vērtējams pozitīvi un būtu jāņem vērā arī Latvijai, domājot par CL Ievada kolīziju normu pilnveidošanu. Līdz ar to arī starptautiskajās privāttiesībās ir jautājumi, kuros Latvija varētu mācīties no Ukrainas.

STARPTAUTISKO INVESTĪCIJU TIESĪBU AIZSARDZĪBA KRIMĀ. FOKUSĀ EKSPROPRIĀCIJA

INTERNATIONAL INVESTMENT PROTECTION IN CRIMEA. FOCUS ON EXPROPRIATION

Laura Valtere, *Mg. iur.*

Summary

Since the Bilateral Investment Treaty (hereinafter BIT) is the most important and the most effective investment rights' protection measure, the most significant obstacle to successful investment rights' protection in the territory of the Crimea is the BIT jurisdiction.

The Ukraine can refer to *force majeure* protection as well as not having the jurisdiction, giving the reason that the Ukraine is not exercising effective control in Crimea.

Russia can reject its signed BITs jurisdiction in Crimea. The argument for rejection could be that at the BIT conclusion moment, Crimea was not a part of Russia and thereby the BIT jurisdiction is not referable to Crimea. If the investor – claimant's state did not recognize the annexation of Crimea, arbitration's acquiesce of jurisdiction in accordance with the BIT is ambiguous.

Russian investors in Crimea have lost their *foreign* status and thereby the Ukraine-Russia BIT protection. Generally, there is a small possibility of using the BITs concluded by Russia or the Ukraine. The most favourable for Russian investors is the European Court of Human Rights protection. Considering the jurisprudence of the European Court of Human Rights, it is possible to attribute the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms jurisdiction to Russian investment rights' violation in Crimea.

Atslēgvārdi: investīciju tiesību aizsardzība Krimā, BIT, Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, jurisdikcija.

Keywords: investment rights protection in Crimea, BIT, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, jurisdiction.

Ievads

Būtiskākie draudi ārzemju investīcijām ir ekspropriācija.¹ Trīs lielākās publiski zināmās arbitražas lietas visā arbitražas vēsturē, mērot no piešķirtā kompensācijas apmēra, piekrīt Krievijai kā atbildētājam.²

---

¹ Hober K. Investment Arbitration in Eastern Europe. In search of a definition of Expropriation. New York: JurisNet, LLC, 2007.

² Hulley Enterprises Limited, Yukos Universal Limited, Veteran Petroleum Limited prasībās pret Krieviju Pastāvīgās arbitražas tiesas (*Permanent Court of Arbitration*) piešķirtais kopējais kompensācijas apmērs sasniedz \$ 50,021 milj. Nolēmums pieejams: http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1599

2014. gada februāris ir izmainījis situāciju ne vien Ukrainā, bet arī citviet, skatot to cilvēku intereses, kuri Krimā ir veikuši investīcijas. Krimā ir īpaši nestabila, iespējams, pat bezprecedenta situācija. Investoriem attiecībā uz to ekspropriētajiem īpašumiem ir neskaidrs nākotnes rīcības scenārijs savu interešu aizstāvēbai. Iespējamo līdzekļu, kurus investori varētu izmantot, lietošana ir apšaubāma.

Kad daudz nacionālas kompānijas investē ārvalstīs, tās uzticas, ka investīciju uzņemošā valsts neatņems to aktīvus. Investīciju apdraudējuma iespējamība liek investoriem apturēt investīciju plūsmu, tādējādi tieši ietekmējot ne vien uzņēmumā nodarbinātos, bet arī pašu investīciju uzņemošās valsts ekonomisko izaugsmi un valsts ilgtermiņa attīstību. Īpaši investori saskaras ar nenoteiktību par apjomu, kādā Ukrainas noslēgtie investīciju aizsardzības līgumi aizsargā to investīcijas Krimā. Kopš Krimas aneksijas nekustamie īpašumi un citi aktīvi vairāk nekā \$ 1 miljarda vērtībā ir atņēmti to īpašniekiem. Pakļauts ekspropriācijai ir ne vien vietējo uzņēmēju, bet arī ārzemju investoru, tai skaitā Krievijas, īpašums.³ Cietuši ir gan šelfa izpētē iesaistītie investori, gan *Zaliv* kuģu būvētava Kerčā, Jaltas filmu studija, *Ukrtelecom* telekomunikāciju kompānija, *Krymavtrotrans* autobusu kompānija, vēja fermas, *PrivatBank* īpašnieki un daudzi citi. Tā, piemēram, *Chernomorneftegaz Oil & Gas Company*⁴, *Ukratransgaz*, *Naftogaz* vienība un *Feodosiya Enterprise*⁵ aktīvi tagad ir Krimas Republikas īpašumā.⁶

Šis referāts iezīmē galvenos diskusijas virzienus attiecībā uz starptautisko investīciju tiesību aizsardzības iespējām Krimā, koncentrējoties uz ekspropriācijas problemātiku, kā arī analizē iespējamās rīcības virzienus.

Divpusējie investīciju aizsardzības nolīgumi

Ukraina ir noslēgusi divpusējos investīciju aizsardzības nolīgumus (*Bilateral Investment Treaty* – turpmāk BIT) ar daudzām valstīm, un tas uzliek pienākumu Ukrainai nodrošināt ārzemju investīciju aizsardzību, tai skaitā nediskriminējošu attieksmi pret iekšzemes un trešo valstu investīcijām, kā arī nodrošināt ātru, adekvātu un efektīvu kompensāciju ekspropriācijas gadījumos. Starptautiskajās tiesībās nolīgumi nedod tiešas tiesības un pienākumus privātpersonām.⁷ Taču ir atzīts, ka cilvēktiesību un investīciju nolīgumi rada tiesības arī privātpersonām. Privātpersonas var īstenot šo līgumu aizsardzību pret konkrēto līguma dalībvalsti, ja ar līgumu aizsargātās tiesības ir pārkāptas. Prasībai, kas balstīta uz BIT, piemērojama likums ir pats BIT, investīciju uzņemošās valsts iekšzemes likums un starptautisko tiesību vispārējie principi. Ja investors iesniedz prasību, kas pamatojas uz BIT, ir jāņem vērā BIT sniegtā *investīcijas* definīcija. Parasti šādā nolīgumā

³ MacFarquhar N. Seizing Assets in Crimea, From Shipyard to Film studio. 01.10.2015. Pieejams: <http://www.nytimes.com/2015/01/11/world/seizing-assets-in-crimea-from-shipyard-to-film-studio.html> [aplūkots 2015. gada 7. janvārī].

⁴ Naftas un gāzes operators Melnās jūras reģionā, 2013. gada novembrī šī kompānija noslēgusi vairākus investīciju līgumus ar Itālijas *Eni* un Francijas EDF saistībā ar ogļūdeņraža ieguves attīstīšanu Melnajā jūrā. Projekta pirmā posma investīcijas bija paredzētas ap \$ 350 milj.

⁵ Viens no Ukrainas galvenajiem kuģu pārkraušanas uzņēmumiem.

⁶ Crime Sanctions Highlight. Compliance Risk in Russian Energy Sector. The Camstoll Group, 06.02.2014. Pieejams: <https://medium.com/camstoll-insights/crimea-sanctions-highlight-compliance-risk-in-russian-energy-sector-9400dd301a3f> [aplūkots 2015. gada 7. janvārī].

⁷ Brownlie I. Principles of Public International Law. Oxford: Oxford University Press, 5th Edition, 1999, pp. 596–597.

sniegtā definīcija satur aktīvu uzskaitījumu, kas tieši ir aizsargājams ar šo BIT, vai arī BIT satur atvērtu investīciju definīciju, iekļaujot visas aktīvu kategorijas, tiesības un intereses. BIT piemērojamībai ir jābūt maksimāli elastīgai. Taču praksē ir izveidojušies pieci kritēriji, kas ļauj atzīt investīciju par investīciju. Un tie ir: noteikts laiks; noteikta regularitāte, peļņa un apgrozījums; risks abām pusēm; nozīmīgs ieguldījums vai saistības; investīcijai ir jābūt nozīmīgai investīcijas uzņemošajai valstij.⁸

Krievija ir noslēgusi 77 BIT, no kuriem 57 ir spēkā esoši. Ukraina kopumā ir noslēgusi 75 BIT, no tiem 58 ir spēkā. Lai arī šie nolīgumi uzliek noteiktas saistības konkrētai valstij, rodas jautājums par to saistošo spēku Krimā, jo Ukrainai ir pienākums aizsargāt investīcijas tās teritorijā. Taču Ukrainas teritorija un kontrole pār to šobrīd ir diskutabls jautājums. Attiecībā uz Krimu Krievijas Federācijas prezidents V. Putins 2014. gada 18. martā ir parakstījis aneksijas aktu.⁹ Lielākā daļa valstu nav atzinušas Krimas aneksiju kā likumīgu saskaņā ar starptautiskajām tiesībām, tāpat arī Krimā notikušo referendumu. ICJ (*International Court of Justice*, Starptautiskā tiesa) nostiprinājusi Kosovas konsultatīvo viedokli, ka vienpusēja deklarācija par neatkarību var būt prettiesiska, ja tā "saistīta ar nelikumīgu spēka izmantošanu vai citu rupju vispārējo starptautisko tiesību normu pārkāpumu".¹⁰ 2014. gada 23. martā ANO Ģenerālā asambleja pieņēma rezolūciju par Ukrainas teritoriālo integritāti, nosakot, ka nav atzīstamas nekādas Ukrainas teritoriālas izmaiņas attiecībā uz Krimas statusu.¹¹ Pirmkārt, 1987. gada deklarācija par principa par atturēšanās no draudu vai spēka lietošanas efektivitātes uzlabošanu noteic, ka ne teritorijas iegūšana, izmantojot spēku, ne okupācija kā spēka lietošanas rezultāts, pārkāpjot starptautiskās tiesības, netiks atzītas par tiesisku iegūšanu vai tiesisku okupāciju.¹² Otrkārt, 1969. gada Sociālā progresa un attīstības deklarācija nosaka kompensāciju par zaudējumiem, kas radušies agresijas vai teritorijas prettiesiskas okupācijas rezultātā.¹³ ANO Drošības padome šos principus ir piemērojusi arī praksē. Tā, piemēram, saskaņā ar Rezolūciju Nr. 674 attiecībā uz situāciju Kuveitā, ko Irāka tobrīd bija okupējusi, Irāka tika noteikta par atbildīgu par jebkuriem zaudējumiem, kuri radušies Kuveitai un trešajām valstīm, to pilsoņiem un kompānijām un kuri ir Irākas iebrukuma un nelikumīgas okupācijas rezultāts.¹⁴

Krima starptautisko tiesību kontekstā paliek daļa no Ukrainas. Lai gan saskaņā ar starptautiskajām tiesībām Krima ir joprojām daļa no Ukrainas, vienīgā efektīvā

⁸ Schreuer Ch. The ICSID Convention: A Commentary. Cambridge University Press, 2001, para. 119–124; ICSID Award, Salini Costruttori S. p. A. and Italstrade S. p. A. v. Kingdom of Morocco, Case No. ARB/00/4, para. 52. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/958> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

⁹ Russia Federal Constitutional Law No. 6-FKZ, March 21, 2014, article 65. Pieejams: <http://text.document.kremlin.ru/SESSION/PILOT/main.htm> [aplūkots 2015. gada 7. janvārī].

¹⁰ International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion of 22 July 2010, ICJ Report 2010, para 81.

¹¹ UN General Assembly Resolution 68/262, March 27, 2014, pt. 10. Pieejams: <http://www.un.org/en/ga/68/resolutions.shtml> [aplūkots 2015. gada 7. janvārī].

¹² Declaration on the Enhancement of the Effectiveness of the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force in International Relations, A/RES/42/22, 73rd plenary meeting, 18 November 1987. Pieejams: <http://www.un.org/documents/ga/res/42/a42r022.htm> [aplūkots 2015. gada 7. janvārī].

¹³ UN 11 December 1969 Declaration on Social Progress and Development. Pieejams: <http://www.un.org/documents/ga/res/24/ares24.htm> [aplūkots 2015. gada 7. janvārī].

¹⁴ UN Security Council Resolution 674 (1990), 29 October 1990, pt. 8. Pieejams: <http://fas.org/news/un/iraq/sres/sres0674.htm> [aplūkots 2015. gada 7. janvārī].

kontrolē pār Krimas pussalu ir Krievijai.¹⁵ No tā izriet, ka Krīma ir atzīstama par okupēto teritoriju.

Lai arī Krievijas Federācija nav ICSID dalībvalsts, ir saskatāma iespējamība vērsties arbitražā pret Krievijas Federāciju saskaņā ar tās noslēgtajiem BIT. Puses iespējamajā prasībā, kas balstīta uz BIT, ir investors un investīciju uzņēmēja valsts, nevis federāla vai reģionāla vienība vai valsts aģentūra vai iestāde. Iespējams, Krievijas Federācija varētu norādīt, ka, noslēdzot konkrēto investīciju līgumu, tai nebija padomā to attiecināt uz teritoriju, kura līguma noslēgšanas brīdī nav federācijas sastāvā. BIT būtībā aizsargā investīcijas konkrētā BIT līgumslēdzējvalsts teritorijā. Šajā gadījumā prasība pret Krievijas Federāciju būtu atkarīga no tā, vai Krīma ir daļa no Krievijas Federācijas, līdz ar to piešķirot vai nepiešķirot jurisdikciju saskaņā ar konkrētu BIT. Vairākums valstu nav atzinušas Krimas aneksiju. Tas varētu nostādīt arbitražu sarežģītā situācijā. Līdz ar to secināms: ir maza iespējamība, ka arbitražā pieņemtu investora prasību par Krievijas veiktu ekspropriāciju Krimā, pamatojoties uz jurisdikcijas trūkumu. Ja Krievijas Federācija atzītu, ka Krīma ir daļa no Krievijas Federācijas konkrētā BIT kontekstā, piekritība strīda skatīšanai arbitražā ir atkarīga no abu pušu piekrišanas. No tā izriet: tā kā, piemēram, Lielbritānija, Vācija un Francija nav atzinušas Krimas aneksiju, tad šeit ir saskatāms vienošanās (*consensus*) trūkums attiecībā uz strīdu risināšanu, ko regulētu šo valstu un Krievijas noslēgtie BIT.

Kā iespējamie strīdu risināšanas forumi BIT ir norādīti ICSID, *ad hoc* arbitražā saskaņā ar UNCITRAL Arbitrāžas noteikumiem, kā arī ICC arbitražā u. c. Vairākumam BIT investoru, retāk valstij, ja tā sniedz prasību arbitražā pirmā, ir tiesības izvēlēties strīda risināšanas forumu.

Kritisks ir Krievijas investoru statuss Krimā. Vai tie vēl joprojām atbilstu *investora* definīcijai? Un vai šis investors būtu aizsargājams saskaņā ar starptautiskajām investīciju tiesībām? Investora nacionalitāte (pilsonība) nosaka, kuru nolīgumu investors var izmantot savu tiesību aizsardzībai. Ja investors vēlas kāda nolīguma aizsardzību, tam ir jāpierāda, ka tam ir kādas līguma dalībvalsts nacionalitāte (pilsonība). Investora pilsonība ir būtiska arbitražas jurisdikcijas noteikšanā, kā arī līgumā noteikto standartu piemērošanā. Juridiskām personām kā galvenie kritēriji ir galvenā biroja atrašanās vieta (*seat*) un reģistrācijas valsts (*incorporation*), vai arī BIT ir noteikts, ka ārvalsts investors-juridiska persona ir uzņēmums, kas dibināts vai izveidots saskaņā ar kādas no nolīguma dalībvalsts normatīvo regulējumu. Ir iespējams, ka paši nolīgumi satur noteikumus par investora, juridiskas vai fiziskas personas nacionalitāti (pilsonību). Kompānija var tikt uzskatīta par *ārvalsts* investoru, ja tās kontrole ir *ārvalsts*. Akcionārs, kurš ir *ārvalsts*, ir tiesīgs iesniegt prasību kompānijas vārdā, turklāt akcionāru tiesības nav ierobežotas ar to īpašumtiesībām ne tikai uz akcijām, bet arī uz kompānijas aktīviem. Būtībā arī akcionāri ir investoru paveids, kas bauda aizsardzību.

No otras puses, Krievijas Federācijas deklarētā suverenitāte pār Krimu *prima facie* dotu izdevību Ukrainas uzņēmējiem Krimā izmantot Krievijas Federācijas un Ukrainas noslēgtu BIT investīciju tiesību aizsardzībai, taču Krievijas Federācijas

¹⁵ Morello C., Lally K. 26.03.2014. In Ukraine's lost Crimean Peninsula, signs of Russian control increase at street level. Pieejams: http://www.washingtonpost.com/world/signs-of-russia-appear-in-ukraines-lost-crimean-peninsula/2014/03/26/9a6eaf72-25e1-421f-b9fa-522a911f7dcc_story.html; Moscow says all Crimea bases are under full Russian control. Pieejams: <http://www.euronews.com/2014/03/28/moscow-says-all-crimea-bases-are-under-full-russian-control/> [aplūkots 2015. gada 7. janvārī].

investoriem tai pašā laikā tiek atceltas tiesības uz to investīciju aizsardzību saskaņā ar starptautiskajām investīciju tiesībām tāpēc, ka šie investori vairs netiek uzraudzīti kā ārvalsts.

Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija un investīciju tiesību aizsardzība

Iepriekšējā gadsimta 40. gados, pēc Otrā pasaules kara beigām, Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija¹⁶ (turpmāk – ECT konvencija) tika veidota ar trīs pamatmērķiem. Pirmkārt, novērst rupjus cilvēktiesību pārkāpumus; otrkārt, atturēt konvencijas dalībvalstis no tuvošanās totalitārisma; treškārt, novērst jaunus karus. Gan Krievijas Federācija¹⁷, gan Ukraina¹⁸ ir ECT konvencijas, kā arī 1. protokola, kas aizsargā ikviena tiesības uz īpašumu, dalībvalstis. Šis protokols varētu tikt pārkāpts ar jebkuru prettiesisku īpašumtiesību aizskaršanu. Kā Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) atzinusi lietā “*Loizidou* pret Turciju”,¹⁹ jurisdikcija ietver ne vien konvencijas dalībvalsts nacionālo teritoriju, bet īpaši valsts atbildība varētu iestāties, kad kā militāras darbības sekas – vienalga vai tiesiskas vai prettiesiskas – ir efektīva kontrole pār teritoriju ārpus nacionālās valsts teritorijas. ECT šai spriedumā ir noteikusi, ka valstij ir pienākums nodrošināt šai teritorijā konvencijā garantētās tiesības un brīvības, kas izriet no fakta, ka šī valsts tur realizē efektīvu kontroli ar militārajiem spēkiem vai tai pakļautu vietējo pārvaldi.²⁰ No tā izriet, ka būtu iespējams attiecināt konvencijas jurisdikciju uz Krieviju par tās veiktajiem investīciju tiesību pārkāpumiem Krimā ne vien pret ārzemju un Ukrainas, bet arī pret Krievijas investoriem, ņemot vērā, ka Krievijas Federācija realizē efektīvu kontroli Krimas teritorijā.

Līgums kā prasības arbitrāžā pamats

Atsevišķi investori varētu būt noslēguši arī līgumus par investīciju aizsardzību Krimā tieši ar Ukrainu vai valsts kontrolētiem uzņēmumiem (koncesijas, licences, *contract*). Šeit ir saskatāmas būtiskas grūtības attiecībā uz šo investoru tiesību aizsardzības realizāciju, kaut arī Krievijas Federālajā konstitucionālajā likumā Nr. 6-FKZ attiecībā uz Krimas aneksiju ir teikts, ka esošās atļaujas un licences,

¹⁶ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks līgums. Latvijas Vēstnesis, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144 (858/859).

¹⁷ Kopš 1998. gada.

¹⁸ Kopš 1997. gada.

¹⁹ ECT 1995. gada 23. marta spriedums lietā *Loizidou* pret Turciju. Application No. 15318/89. Pieejams: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57920#{%22itemid%22:\[%22001-57920%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57920#{%22itemid%22:[%22001-57920%22]}) [aplūkots 2015. gada 1. decembrī].

²⁰ Turcija ir atzinusi, ka sūdzības iesniedzēja ir zaudējusi kontroli pār savu īpašumu un ka tas noticis Ziemeļkipras okupācijas rezultātā. To veicis Turcijas karaspēks, izveidojot Ziemeļkipras Turku Republiku. Turcija tur ar tās militāro klātbūtni realizēja efektīvu kontroli. Tā rezultātā ECT spriedums noteic, ka sūdzības iesniedzējas īpašuma zaudēšana ir Turcijas atbildība saskaņā ar ECT konvenciju. Sk. arī ECT 2011. gada 13. decembra lēmumu lietā “Gruzija pret Krieviju”. Application No. 38263/08. Pieejams: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{%22dmdocnumber%22:\[%22897303%22\],%22itemid%22:\[%22001-10809%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{%22dmdocnumber%22:[%22897303%22],%22itemid%22:[%22001-10809%22]}) [aplūkots 2015. gada 27. janvārī]; ECT 2004. gada 8. jūlija spriedums “*Ilaşu* un citi pret Moldovu”. Application No. 48787/99. Pieejams: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61886#{%22itemid%22:\[%22001-61886%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61886#{%22itemid%22:[%22001-61886%22]}) [aplūkots 2015. gada 27. janvārī].

ko izsniegusi Ukraina, tiek uzskatītas par spēkā esošām līdz to termiņa beigām. Būtiski ir arī nošķirt prasības, kas balstītas uz nolīgumu starp valstīm (*treaty*), no prasības, kas izriet no investora un valsts (valdības, valsts uzņēmuma) savstarpēji noslēgta līguma. Būtiski atšķiras nolīgumu un līgumu saturs. Tā, piemēram, ja nolīgums ir diezgan vispārējs un satur starptautiskajās tiesībās nostiprinātas normas, kā, piemēram, kompensācija ekspropriācijas gadījumā, nediskriminējoša, taisnīga attieksme, tad līgums parasti ir pielāgots konkrētajam investīciju veidam un situācijai, turklāt tas satur investīciju uzņemošās valsts nacionālās normas.²¹ Puses prasībā, kas balstīta uz līgumu, būs konkrētā līguma puses. Šeit ir iespējams arī, ka puse ir nevis pati valsts, bet gan tās aģentūra vai reģionālā pašpārvalde, ar kuru investors ir noslēdzis līgumu.

Valsts atbildība par investīciju aizsardzības neizdošanos un *force majeure*

Valsts pienākums aizsargāt investīcijas izriet no starptautiskajām paražu tiesībām vai tās starptautiski uzņemtajām saistībām, ko valsts ir ieguvusi, noslēdzot BIT vai citu starptautisku nolīgumu. Saskaņā ar starptautiskajām paražu tiesībām un investīciju aizsardzības nolīgumiem valstij ir pienākums nodrošināt investorus pret prettiesisku iejaukšanos to investīciju pārvaldībā, un tas parasti BIT ir raksturots kā pilna aizsardzība un drošība vai ir daļa no taisnīga un objektīva izturēšanās standarta.²²

Vai Ukraina var atsaukties uz Krimas aneksiju kā *force majeure* un tādējādi attaisnot investoru tiesību aizsardzības neizdošanos Krimā un līdz ar to saistību, kuras Ukraina uzņēmusies ar BIT un citiem starptautiskajiem nolīgumiem, neizpildi? Vienprātīgas atbildes uz šo jautājumu nav. *Force majeure*, saskaņā ar praksi, nozīmē, ka investīciju uzņemošā valsts neatbild par sociālo konfliktu un nekārtību ārkārtējiem gadījumiem.²³ Tomēr arī šeit jāņem vērā vispārējie *force majeure* elementi – neparedzamība, nenovēršamība, kā arī valstij ir jāievēro vispārējā piesardzība. Vispārējā piesardzība ir *force majeure* principa kvalificējošs elements, kas nozīmē, ka valstij ir pienākums izmantot policiju un militārus spēkus, lai aizsargātu ārvalsts investoru intereses tādā apjomā, cik tas iespējams un realizējams konkrētajos apstākļos gan pirms konkrētā notikuma, gan tad, kad tas ir atklājies.²⁴ Šeit prasības iesniedzējam ir pierādījuma nasta attiecībā uz valsts nolaidības pierādīšanu, taču, ja valsts pierāda, ka ārzemju investors saņēmis tādu pašu izturēšanos no valsts puses, kādu paši uzņemošās valsts pilsoņi, tad šeit nav saskatāma investoram pozitīva nolēmuma iespējamība. Būtībā *force majeure* ietver tādas situācijas, kuras

²¹ Parallel State and Arbitral Procedures in International Arbitration. Dossiers of the ICC Institute of World Business Law. ICC Publication No. 692E, 2005 Edition, p. 15.

²² Sk.: ICSID Award, Saipem S. p. A. v. The Peoples Republic of Bangladesh, Case No. ARB/05/07, para. 121. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/documents/953> [aplūkots 2015. gada 12. janvārī]; SCC Award, Nykomb Synergetics Technology Holding AB v. The Republic of Latvia, para 4.32. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/documents/1277> [aplūkots 2015. gada 12. janvārī]; Amco v. Indonesia: "Tas ir vispārēji atzīts starptautisko tiesību noteikums, skaidri izteikts starptautisko arbitražu nolēmumos un vispārīgi atzīts literatūrā, ka valstij ir pienākums aizsargāt ārvalstniekus un to investīcijas pret prettiesisku aktu, ko veicis tās pilsonis." ICSID Award, AMCO Asia Corp. et al. v. The Republic of Indonesia, Yearbook Commercial Arbitration, 1992, p. 73 et seq.

²³ Brownlie I. Principles of Public International Law. Oxford: Oxford University Press, 7th ed., 2009, p. 437.

²⁴ Dolzer R., Schreuer Ch. Principles of International Investment Law. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 166.

ir ārpus valsts kontroles, un valstij nav objektīvi iespējams izpildīt tās pienākumus, taču šeit netiek ietvertas tādas salīdzinoši maznozīmīgas grūtības kā politiskā vai ekonomiskā krīze. *Force majeure* tiek lietots civilo nemieru un kara gadījumos. *Force majeure* principu ir iespējams piemērot situācijās, kad valstij nav iespējams realizēt tās pienākumus. *Force majeure* ir iekļauts gan BIT, gan daudzpusējos starptautiskos nolīgumos, un tā definējums mēdz atšķirties nebūtiskās detaļās.

Iespējamās prasības pret Ukrainu varētu izrietēt no Ukrainas pienākuma nodrošināt pilnu investīciju aizsardzību un drošību tās teritorijā saskaņā ar Ukrainas noslēgtajiem BIT. Tomēr arī šeit ir saskatāmi izņēmumi. Kā noteikusi ICSID "*Wena* pret Ēģipti"²⁵ lietā, investīciju uzņemšanās valsts solījums ārvalstu investīciju aizsardzībai un drošībai nav absolūta saistība, kas to garantē. Līdz ar to šajā gadījumā nebūtu saskatāma valsts striktā atbildība. Ukrainai būtu iespējams arī norādīt uz *force majeure*, kas izslēgtu Ukrainas atbildību par investoru tiesību aizskārumiem Krimas teritorijā, norādot uz valsts saistību pildīšanas neiespējamību. Šeit tomēr arī būtu diskutabls jautājums par Krimas aneksiju kā neparedzamu, nenovēršamu un nekontrolējamu notikumu.

Attiecībā uz valsts atbildību būtiska ir rīcības attiecināmība uz valsti, tās orgāniem vai amatpersonām. Arbitrāžai, vērtējot, vai ir notikusi ekspropriācija, pirmais faktors ir konkrētās rīcības attiecināmība uz valsti, un tikai kā otrs faktors tiek vērtēts, vai ir notikusi ekspropriācija. Šajā otrajā līmenī tiek vērtēts, vai ir notikusi privātīpašuma īpašuma tiesību modifikācija.²⁶ Īpašuma tiesībām nav jābūt skartām tieši, t. i., tā var būt arī investora tiesību modifikācija tādā līmenī, kad investoram nav vairs iespēju baudīt tā īpašuma tiesības. Īpašuma tiesību atņemšana var būt arī vadības vai kontroles pārņemšana vai ierobežošana.²⁷ Tātad būtībā īpašuma efektīvas izmantošanas ierobežošana var tikt atzīta par ekspropriāciju, ja to veikuši valsts orgāni vai amatpersonas.

Valsts atbildība ekspropriācijas gadījumā iestājas, pamatojoties uz valsts uzņemtas starptautiskas saistības, piemēram, BIT noteikuma, pārkāpumu. Pat ja valsts konkrēta rīcība ir tiesiska saskaņā ar iekšzemes valsts likumu, tā var radīt starptautisko tiesību pārkāpumu.²⁸ Valsts atbildības sekas ir kompensācijas izmaksas pienākums investoram, pret kura īpašumu ir vērsta ekspropriācija.

Saskaņā ar publiski pieejamo informāciju Krievijas Federācija ir pārņēmusi Krimas filmu kompānijas (*Yalta film studio*) īpašumtiesības, piešķirot kompensāciju, taču kompensācijas apmērs sasniedza nevis īpašuma faktisko vērtību, bet gan apjomu, ko sākotnēji investors tajā ieguldījis. Kompensācijas apmērs ir \$ 250 000, taču filmu studijas tirgus vērtība ir apmēram \$ 45 miljoni. Kā iemesls ekspropriācijai ir noteikts tas, ka filmu studijai ir jābūt valsts īpašumā. Publiska mērķa, kurš attaisno ekspropriāciju, viennozīmīga definīcija starptautiskajās tiesībās nav sniegta. Šis jēdziens ir plaši interpretēts, taču nav vienas noteiktas atbildes. Kā noteicis Irānas-ASV tribunāls, ekspropriācija nevar tikt veikta, lai valsts ar to varētu atbrīvoties no tās uzņemtām līgumsaistībām. Šāda ekspropriācija nav atzīstama

²⁵ ICSID Award, *Wena Hotels Ltd. v. Arab Republic of Egypt*, Case No. ARB/98/4. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/documents/1165> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

²⁶ Ed. Garner B. A. *Black's Law Dictionary*. USA: West Group, 7th edition, 1999, p. 602.

²⁷ Brownlie I. *Principles of Public International Law*. Oxford: Clarendon Press, 4th ed., 1990, p. 532.

²⁸ International Law Commission. *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, Article 3. Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. II, Part Two.

par tiesisku saskaņā ar starptautiskajām tiesībām.²⁹ Norādītais filmu studijas ekspropriācijas iemesls ir apšaubāms. Attiecībā uz kompensācijas prasībām *ātra* nozīmē, ka kompensācija tiek izmaksāta bez liekas kavēšanās, bet *efektīva* nozīmē – izmaksāta konvertējamā valūtā.

Kapitāla eksportētājvalstīm un importētājvalstīm ir atšķirīgs skatījums uz ekspropriāciju un līdz ar to uz valsts atbildības sekām un minimālo investīciju tiesību aizsardzības standartu. Kapitāla eksportētājvalstis uzskata: lai ekspropriācija būtu tiesiska, tai ir jāatbilst minimālajam standartam. Šis minimālais standarts parasti ir noteikts arī BIT un citos investīciju tiesību aizsardzības dokumentos un noteic, ka ekspropriācijai ir jābūt veiktai publiskam mērķim, nediskriminējot ārvalsts investorus, un ka tai ir jāseko kompensācijai. Taču pat tad, ja ekspropriācija ir notikusi, pamatojoties uz publiski nepieciešamu mērķi un nediskriminējot ārvalsts investoru, tai ir jābūt kompensētai. Attiecībā uz kompensācijas apmēru vispārzināma ir tā saucamā *Hulla* formula, kas noteic, ka kompensācijai ir jābūt ātrai, adekvātai un efektīvai. Šī formula ir kļuvusi par standartu un ir iekļauta daudzos starptautiskos nolīgumos. Saskaņā ar šo formulu *adekvāta* nozīmē pilna, tirgus vērtībai atbilstoša. Taču ir arī valstis, lielākoties kapitāla importētājvalstis, kas noteic, ka kompensācijas apmēram ir jābūt *atbilstošam*, kā arī ņemams vērā investīciju uzņemošās valsts nacionālais regulējums un apstākļi.³⁰ Šeit iespējams saskatīt Krievijas Federācijas pieeju attiecībā uz filmu studiju. Piešķirtās kompensācijas apmērs nesasniedz kompānijas faktisko tirgus vērtību. *Amoco lieta* tiek atzīta par autoritatīvu attiecībā uz starptautisko principu ekspropriācijas lietās piemērošanu. Šeit arī noteikts: lai atzītu ekspropriāciju par tiesisku, ir būtiska kompensācijas daba un apmērs.

Kopsavilkums

1. Tā kā BIT ir svarīgākais un efektīvākais investīciju tiesību aizsardzības līdzeklis, būtiskākais kavēklis veiksmīgai investīciju tiesību aizsardzībai ir BIT jurisdikcijas attiecināšana uz Krimas teritoriju.
2. Ukraina var atsaukties gan uz *force majeure* aizsardzību, gan tās jurisdikcijas neesamību Krimā, pamatojoties uz to, ka tā tur nerealizē efektīvu kontroli.
3. Krievija var noraidīt tās noslēgto BIT jurisdikciju uz Krimu, balstoties uz to, ka BIT noslēgšanas brīdī Krima nav bijusi Krievijas sastāvā un ka līdz ar to BIT jurisdikcija uz investoru tiesību aizsardzību Krimā nav attiecināma. Ja prasības iesniedzēja valsts nav atzinusi Krimas aneksiju, ir iespējams, ka arbitražā nepieņems prasību, pamatojoties uz jurisdikcijas neesamību.
4. Krievijas valstspiederības investori Krimā ir zaudējuši to *ārvalsts* statusu un līdz ar to Ukrainas–Krievijas BIT aizsardzību. Tāpēc BIT piemērošana vispārēji ir apšaubāma. Krievijas valstspiederības investoriem vislabvēlīgākā ir ECT konvencijas aizsardzība. Ņemot vērā ECT praksi, būtu iespējams attiecināt ECT konvencijas jurisdikciju uz Krieviju par investīciju tiesību pārkāpumiem Krimā.

²⁹ Iran-US Claims Tribunal, *Amoco Int'l Finance Corp. v. Iran*, p. 3. Pieejams: <http://translex.uni-koeln.de/231900> [aplūkots 2015. gada 1. decembrī].

³⁰ *Ibid.*

Bibliogrāfija

Literatūra

- Brownlie I. Principles of Public International Law. Oxford: Clarendon Press, 4th ed., 1990.
- Brownlie I. Principles of Public International Law. Oxford: Oxford University Press, 5th ed., 1999.
- Brownlie I. Principles of Public International Law. Oxford: Oxford University Press, 7th ed., 2009.
- Dolzer R., Schreuer Ch. Principles of International Investment Law. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Hober K. Investment Arbitration in Eastern Europe. In search of a definition of Expropriation. New York: JurisNet, LLC, 2007.
- MacFarquhar N. Seizing Assets in Crimea, From Shipyard to Film studio. 01.10.2015. Pieejams: <http://www.nytimes.com/2015/01/11/world/seizing-assets-in-crimea-from-shipyard-to-film-studio.html>
- Morello C., Lally K. 26.03.2014. In Ukraine's lost Crimean Peninsula, signs of Russian control increase at street level. Pieejams: http://www.washingtonpost.com/world/signs-of-russia-appear-in-ukraines-lost-crimean-peninsula/2014/03/26/9a6eaf72-25e1-421f-b9fa-522a911f7dcc_story.html
- Schreuer Ch. The ICSID Convention: A commentary. Cambridge University Press, 2001.
- [B. a.], ed. Garner B. A. Black's Law Dictionary. USA: West Group, 7th edition, 1999.
- [B. a.], Crimea Sanctions Highlight. Compliance Risk in Russian Energy Sector. The Camstoll Group, 06.02.2014. Pieejams: <https://medium.com/camstoll-insights/crimea-sanctions-highlight-compliance-risk-in-russian-energy-sector-9400dd301a3f>
- [B. a.], Moscow says all Crimea bases are under full Russian control. Pieejams: <http://www.euronews.com/2014/03/28/moscow-says-all-crimea-bases-are-under-full-russian-control/>
- [B. a.], Parallel State and Arbitral Procedures in International Arbitration. Dossiers of the ICC Institute of World Business Law. ICC Publication No. 692E, 2005 Edition.

Normatīvie akti

- Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks līgums. Latvijas Vēstnesis, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144 (858/859).
- UN Security Council Resolution 674 (1990), 29 October 1990. Pieejams: <http://fas.org/news/un/iraq/sres/sres0674.htm>
- UN General Assembly Resolution 68/262, March 27, 2014. Pieejams: <http://www.un.org/en/ga/68/resolutions.shtml>
- UN 11 December 1969 Declaration on Social Progress and Development. Pieejams: <http://www.un.org/documents/ga/res/24/ares24.htm>
- Declaration on the Enhancement of the Effectiveness of the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force in International Relations, A/RES/42/22, 73rd plenary meeting, 18 November 1987. Pieejams: <http://www.un.org/documents/ga/res/42/a42r022.htm>
- International Law Commission. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. II, Part Two.
- Russia Federal Constitutional Law No. 6-FKZ, March 21, 2014. Pieejams: <http://text.docu-ment.kremlin.ru/SESSION/PILOT/main.htm>

Juridiskās prakses materiāli

- International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion of 22 July 2010, ICJ Report 2010.
- ECT 1995. gada 23. marta spriedums lietā “*Loizidou* pret Turciju”. Application No. 15318/89. Pieejams: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57920#{%22itemid%22:\[%22001-57920%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57920#{%22itemid%22:[%22001-57920%22]})
- ECT 2004. gada 8. jūlija spriedums “*Ilascu* un citi pret Moldovu un Krieviju”. Application No. 48787/99. Pieejams: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61886#{%22itemid%22:\[%22001-61886%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61886#{%22itemid%22:[%22001-61886%22]})
- ECT 2011. gada 13. decembra lēmums lietā “Gruzija pret Krieviju”. Application No. 38263/08. Pieejams: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{%22dmdocnumber%22:\[%22897303%22\],%22itemid%22:\[%22001-108097%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{%22dmdocnumber%22:[%22897303%22],%22itemid%22:[%22001-108097%22]})
- ICSID Award, AMCO Asia Corp. et al. v. The Republic of Indonesia, Yearbook Commercial Arbitration, 1992.
- ICSID Award, Saipem S. p. A. v. The Peoples Republic of Bangladesh, Case No. ARB/05/07. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/documents/953>
- ICSID Award, Salini Costruttori S. p. A. and Italstrade S. p. A. v. Kingdom of Morocco, Case No. ARB/00/4. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/958>
- ICSID Award, Wena Hotels Ltd. v. Arab Republic of Egypt, Case No. ARB/98/4. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/documents/1165>
- SCC Award, Nykomb Synergetics Technology Holding AB v. The Republic of Latvia. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/documents/1277>
- Iran-US Claims Tribunal, Amoco Int’l Finance Corp. v. Iran. Pieejams: <http://translex.uni-koeln.de/231900>

**VALSTSTIESĪBU
ZINĀTŅU SEKCIJA**

ADMINISTRATĪVI PROCESUĀLĀ *LOCUS STANDI* MODELIS LATVIJĀ

LOCUS STANDI MODEL IN ADMINISTRATIVE PROCEDURE OF LATVIA

Inga Bērtaite, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

There are two conceptually different models of *locus standi* (i.e. the right or capacity to bring an action or to appear in a court) in the national administrative law of those states which belong to the Western legal system – (i) right-based *locus standi* and (ii) interest-based *locus standi*. Administrative Procedure Law of Latvia provides general regulation that a person may submit an application to the administrative court, if his or her rights or legal interests have been infringed or may be infringed. This article analyses the main differences between right-based and interest-based *locus standi* models, as well as indicates, which model of *locus standi* is implemented in the administrative procedure of Latvia.

Atslēgvārdi: *locus standi*, subjektīvās publiskās tiesības, tiesiskās intereses.

Keywords: *locus standi*, subjective public rights, legal interests.

Rietumu tiesību loka valstu nacionālajās administratīvajās tiesībās pamatā pastāv divi konceptuāli atšķirīgi *locus standi*¹ modeļi – uz tiesību aizsardzību (angļu val. – *right-based*, vācu val. – *Verletzenklage*) vērstā *locus standi* modelis un uz interešu aizsardzību (angļu val. – *interest-based*, vācu val. – *Interessentenklage*) vērstā *locus standi* modelis. Uz tiesību aizsardzību vērstā modeļa ietvaros personas *locus standi* parasti ir atkarīgs no tās subjektīvajām publiskajām tiesībām, kuras izriet no materiālo tiesību normas. Savukārt uz interešu aizsardzību vērstajā modelī personas *locus standi* parasti ir atkarīgs no personas pietiekamas intereses tiesvedībā, šai interesei nav obligāti jābūt aizsargātai ar materiālo tiesību normu, ir pietiekami ar personas faktiskū aizskārumu. No minētās konceptuālās atšķirības izriet arī vairākas citas atšķirības *locus standi* noteikšanā šajos modeļos.

¹ Ar latīņu jēdzienu *locus standi* parasti apzīmē tiesības iniciēt tiesvedības procesu. Latvijā, runājot par *locus standi*, parasti lieto tādu apzīmējumus kā subjektīvās publiskās tiesības vai personas (tiesiskā) spēja vērsties tiesā, tomēr šie apzīmējumi precīzi neatspoguļo *locus standi* būtību. Lai gan subjektīvās publiskās tiesības parasti ir *locus standi* priekšnoteikums, var būt likumā noteikti izņēmuma gadījumi, kad persona var vērsties administratīvajā tiesā, nepastāvot tās subjektīvo publisko tiesību aizskārumam. Savukārt apzīmējums “(tiesiskā) spēja vērsties ar pieteikumu tiesā” var tikt sajaukts ar tiesībspēju vai rīcībspēju. Saturiski precīzāks jēdziena *locus standi* latviskojums būtu civilprocesā pazīstamais jēdziens “prasības tiesības”, kas administratīvajā procesā varētu tikt precizēts kā “pieteikuma tiesības”.

Konkrēta *locus standi* modeļa izvēle ir likumdevēja ziņā. Latvijas Administratīvā procesa likuma² 31. panta otrajā daļā noteikts, ka pieteikumam, izņemot likumā noteiktos gadījumus,³ var iesniegt privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses ir aizskartas vai var tikt aizskartas. Šāds formulējums pats par sevi nedod atbildi uz jautājumu par Latvijā pastāvošo administratīvi procesuālā *locus standi* modeli. Modeļa izvēle ir atkarīga no šajā normā minētā jēdziena “tiesības”, un īpaši “tiesiskās intereses”, piepildīšanas ar saturu.

Raksta mērķis ir ieskicēt administratīvi procesuālā *locus standi* modeļus Rietumu tiesību loka valstīs, kā arī izanalizēt, kurš no *locus standi* modeļiem pastāv Latvijas administratīvā procesa tiesībās. *Locus standi* modeļa klasifikācija palīdz atrisināt daudzas praktiskas dabas problēmas *locus standi* noteikšanā. Rakstā izmantota juridiskā literatūra latviešu, angļu un vācu valodā, kā arī administratīvo tiesu nolēmumi.

Rietumu tiesību loka valstīs pastāvošie *locus standi* modeļi

Kā jau minēts ievadā, Rietumu tiesību loka valstu nacionālajās administratīvajās tiesībās pastāv divi konceptuāli atšķirīgi *locus standi* modeļi – uz tiesību aizsardzību un uz interešu aizsardzību vērstis *locus standi* modelis. Uz tiesību aizsardzību vērstais *locus standi* modelis tiek uzskatīts par diezgan ierobežojošu, saskaņā ar to tiesības vērsties ar pieteikumu tiesā paredzētas vienīgi personas subjektīvo publisko tiesību aizskāruma gadījumā. Savukārt uz interešu aizsardzību vērstais *locus standi* modelis tiek uzskatīts par plašāku, saskaņā ar to tiesības vērsties ar pieteikumu tiesā ir paredzētas ikvienai personai, kurai ir pietiekama interese tiesvedībā. Līdztekus kādam no minētajiem *locus standi* pamatmodeļiem atsevišķās valstīs pastāv arī izņēmuma gadījumi (īpaši vides aizsardzības jomā), kad nevalstiskās organizācijas tiesā var vērsties ar populārsūdzību (latīņu val. – *actio popularis*) vai ar atvieglotiem noteikumiem.

Par tipiskāko uz tiesību aizsardzību vērstā *locus standi* modeļa pārstāvi tiek uzskatīta Vācija, savukārt par tipiskāko uz interešu aizsardzību vērstā *locus standi* modeļa pārstāvi – Francija.⁴ Tādēļ galvenās atšķirības minēto *locus standi* modeļu starpā turpmāk raksturotas, par paraugu ņemot šīs valstis.

² Administratīvā procesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, Nr. 164 (2551).

³ Šāds likumā noteikts izņēmuma gadījums ir paredzēts vides aizsardzības jomā. Pamatojoties uz Vides aizsardzības likuma (Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2006. 15. novembris, Nr. 183 (3551)) 9. panta trešo daļu, vides aizsardzības jomā ikviena persona var vērsties administratīvajā tiesā ar populārsūdzību, proti, pieteikumu sabiedrības kopējo interešu aizsardzībai. Sk., piemēram: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 31. marta lēmums lietā Nr. SKA-325/2010 (nav publicēts).

⁴ Salīdzinošos nolūkos bieži tiek analizēta Vācijas, Francijas un Apvienotās Karalistes tiesiskā sistēma. Sk., piemēram: Warren E. R. French and German Administrative Law: With some English comparisons. The International and Comparative Law Quarterly, 1965. Vol. 14, No. 4, pp. 1104–1123; Singh M. P. German Administrative Law in Common Law Perspective. 2nd ed. Berlin, Heidelberg, New York, Barcelona, Hong Kong, London, Mailand, Paris, Tokio: Springer, 2001; Sordi B. *Révolution, Rechtsstaat, and the Rule of Law: historical reflections on the emergence of administrative law in Europe*. In: Comparative Administrative Law. Rose-Ackerman S., Lindseth P. L. (eds.). Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, pp. 23–35; Pünder H. German administrative procedure in a comparative perspective: Observations on the path to a transnational *ius commune proceduralis* in administrative law. International Journal of Constitutional Law, 2013. Vol. 11, No. 4, pp. 940–961.

Tomēr, ņemot vērā to, ka Apvienotā Karaliste un Latvija nepieder pie vienas tiesību saimes, kā arī raksta ierobežotā apjoma dēļ Apvienotās Karalistes *locus standi* modelis netiks aplūkots.

Vācijā administratīvi procesuālā *locus standi* konstitucionālais pamats izriet no Vācijas Pamatlikuma⁵ 19. panta ceturtās daļas, kas noteic: ja publiskā vara aizskar kāda tiesības, viņš var vērsties tiesā. Minētā pamattiesību norma pamatā ir konkretizēta Vācijas Administratīvās tiesas procesa likuma⁶ 42. panta otrajā daļā. Atbilstoši šai normai, ja likumā nav noteikts citādi, pieteikums ir pieņemams tikai tad, ja pieteicējs iesniedz pieteikumu par to, ka ar administratīvo aktu, tā atteikšanu vai atcelšanu ir aizskartas viņa tiesības.⁷

Tādējādi personas *locus standi* Vācijā pamatā ir atkarīgs no tās subjektīvo publisko tiesību aizskārums. Personai tiek atzītas subjektīvās publiskās tiesības, ja tās izriet no objektīvo tiesību normas, kura kalpo arī individuālu tiesību aizsardzībai, un ja attiecīgā persona pieder pie šo aizsargājamo personu loka.⁸ Faktisks aizskārums, kura pamatā nav ar tiesību normu aizsargāta interese, nevar radīt subjektīvo publisko tiesību aizskārums.⁹ Personas ekonomiskās, politiskās, kultūras vai citas intereses, kas nav tiesiski aizsargātas, nerada *locus standi*.¹⁰

Vācijas administratīvajā procesā netiek atzītas personas tiesības vērsties administratīvajā tiesā ar populārsūdzību, taču normatīvajos aktos ir paredzēti atsevišķi izņēmuma gadījumi, ka personu apvienības var vērsties administratīvajā tiesā nolektu kolektīvu interešu aizsardzībai.¹¹ Tomēr Vācija ir daudz kritizēta saistībā ar tās ierobežoto *locus standi* modeli vides aizsardzības jomā.¹² Vācijas *locus standi* modelis kopumā balstās uz pieņēmumu, ka sabiedrības vispārējā labklājība ir jautājums, kas ir tikai valsts pārvaldes, nevis atsevišķu indivīdu vai nevalstisko organizāciju kompetencē.¹³

Salīdzinājumā ar Vācijas *locus standi* modeli Francijas *locus standi* modelis tiek raksturots kā samērā “relaksēts”.¹⁴ Tas nav definēts normatīvajos aktos, bet, kā

⁵ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Pieejams: <http://www.bundestag.de/grundgesetz>

⁶ Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO). Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/vwgo/gesamt.pdf>.

⁷ Mazāk kvalificēts *locus standi* saskaņā ar Vācijas Administratīvās tiesas procesa likuma 43. panta pirmo daļu ir paredzēts attiecībā uz konstatācijas pieteikumiem (vācu val. – *Feststellungsklage*). Minētajā normā noteikts: ja pieteicējam ir tiesiska interese pēc drīzas (tuvākajā nākotnē) konstatēšanas, viņš var iesniegt pieteikumu par tiesisko attiecību pastāvēšanas vai nepastāvēšanas vai administratīvā akta spēkā neesamības konstatāciju.

⁸ Sk., piemēram: Schmidt R. Allgemeines Verwaltungsrecht. 17. völlig neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Grasberg bei Bremen: Verlag Rolf Schmidt, 2014, S. 89; Erguth W. Allgemeines Verwaltungsrecht. 7. überarbeitete und erweiterte Auflage. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2014, S. 106.

⁹ Sk., piemēram: Maurer H. Allgemeines Verwaltungsrecht. 17. überarbeitete und ergänzte Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2009, S. 170.

¹⁰ Kopp F. O., Schenke W. R., Schenke R. P. Verwaltungsgerichtsordnung. München: Verlag C. H. Beck, 2014, S. 285.

¹¹ Schwerdtfeger A. Questionnaire for Reporters on Administrative Law (Germany). In: Standing up for your right(s) in Europe. A Comparative study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts. Country Reports. Annex VI, p. 134. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/462478/IPOL-JURI_ET%282012%29462478%28ANN01%29_EN.pdf

¹² Sk., piemēram: Porsch W. Verwaltungsgerichtlicher Rechtsschutz im Umweltrecht. Über die Stärkung der Verbandsklage zur Umwelt-Popularklage? Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht, 2013. No. 21, S. 1393–1395; Frenz W. Individuelle Klagebefugnis zwischen Bürgerprotest und Umweltverbandsklagen. Deutsches Verwaltungsblatt, 2011, S. 811–816; Roller G. *Locus standi* for environmental NGOs in Germany: The (non)implementation of the Aarhus Convention by the *Umweltrechtsbehelfsgesetz*. Some critical remarks. Environmental Law Network International, 2010. No. 1, pp. 30–35.

¹³ Wegener W. B. Subjective Public Rights – Historical Roots versus European and Democratic Challenges. In: Debates in German Public Law. Pünder H., Waldhoff Ch. (eds.). Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2014, p. 220.

¹⁴ Boyron S. Administrative Procedures. In: Bell J., Boyron S., Whittaker S. Principles of French Law. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 120.

raksturo paši franči, izriet no plašas, atšķirīgas un nesistemātiskas tiesu prakses, kas var atšķirties no lietas uz lietu.¹⁵ Francijā, lai personai atzītu *locus standi*, pamatā ir jābūt kādai personiskai interesei tiesvedībā (franču val. – *pas d'intérêt, pas d'action*).¹⁶ Šai interesei ir jābūt leģitīmai.¹⁷

Administratīvā procesa kārtībā apstrīdamos jautājumus Francijā tradicionāli iedala divās grupās, kurām ir atšķirīgs *locus standi* un tiesas vērtējuma apjoms, – prasījumos par “nepareizu pilnvaru izmantošanu” (franču val. – *recours pour excès de pouvoir*, angļu val. – *abuse of powers*) un “subjektīvajos strīdos” (franču val. – *recours subjectif*, angļu val. – *subjective disputes*). Prasījumos par “ļauņprātīgu pilnvaru izmantošanu” *locus standi* ir atkarīgs no personas tiesas intereses (franču val. – *intérêt pour agir*), bet tiesas kompetence aprobežojas ar pārsūdzētā lēmuma likumības izvērtējumu, vai nu to atceļot, vai atzīstot par prettiesisku, taču tiesa nevar piešķirt kompensāciju.¹⁸ Savukārt “subjektīvo strīdu” gadījumā *locus standi* priekšnoteikums ir personas tiesības, kas pārsvarā tiek saprastas kā tieša, aktuāla un noteikta saikne starp pieteicēju un prasījumu.¹⁹ Tādējādi “subjektīvo strīdu” gadījumā pastāv ierobežojošāki *locus standi* priekšnoteikumi. Taču šis Francijas *locus standi* modelis, kas balstīts uz tiesību aizsardzību, būtiski atšķiras no ierobežojošā Vācijas modeļa un būtībā vairāk atbilst *locus standi* modelim, kas vērsti uz interešu aizsardzību.

Francijas tiesu praksē tieša saikne un līdz ar to arī *locus standi* nav atzīts, piemēram, gadījumā, kad zemes īpašnieks vēlējas pārsūdzēt būvatļauju ēkai, kas no viņa īpašuma nebija redzama,²⁰ savukārt viesnīcas īpašniekam, kurš pārsūdzēja izglītības ministra lēmumu, ar kuru tika noteikti skolas brīvdienu datumi, *locus standi* tika atzīts.²¹

Pēc sava rakstura interese, kas var atrasties *locus standi* pamatā, var būt atšķirīga – materiāla, morāla vai estētiska, individuāla vai kolektīva, privāta vai publiska. Tā, piemēram, pamatojoties uz morālu interesi, *locus standi* tika atzīts katoļu apvienībai, kas pārsūdzēja atļauju rādīt nepilngadīgām personām pornogrāfisku filmu.²² Personu apvienībām vai organizācijām *locus standi* piemīt tikai attiecībā

¹⁵ Dubos O. Questionnaire for Reporters on Administrative Law (France). In: Standing up for your right(s) in Europe. A Comparative study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts. Country Reports. Annex VI, p. 96. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/462478/IPOL-JURI_ET%282012%29462478%28ANN01%29_EN.pdf

¹⁶ Brown L. N., Bell J. S., Galabert J. M. French Administrative Law. 5th ed. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 2003, 1998, p. 166.

¹⁷ Bermann G. A., Picard E. Administrative Law. In: Introduction to French Law. Bermann G. A., Picard E. (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 98.

¹⁸ Auby J. B. Administrative Law in France. In: Administrative Law of the European Union, its Member States and the United States. A Comparative Analysis. Seerden R., Stroink F. (eds.). Antwerpen, Groningen: Intersentia, 2002, p. 78.

¹⁹ Dubos O. Questionnaire for Reporters on Administrative Law (France). In: Standing up for your right(s) in Europe. A Comparative study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts. Country Reports. Annex VI, p. 96. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/462478/IPOL-JURI_ET%282012%29462478%28ANN01%29_EN.pdf

²⁰ CE, 5 May 2010, Comité de sauvegarde de la Coudoulière, n° 304059. Citēts pēc: Dubos O. Questionnaire for Reporters on Administrative Law (France). In: Standing up for your right(s) in Europe. A Comparative study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts. Country Reports. Annex VI, p. 105. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/462478/IPOL-JURI_ET%282012%29462478%28ANN01%29_EN.pdf

²¹ CE Sect., 28 May 1971, Damasio, Rec., p. 391. Citēts pēc: *ibid.*, p. 97.

²² CE Sect., 30 June 2000, Association Promouvoir, n° 222194 and 222195. Citēts pēc: *ibid.*, p. 98.

uz aktiem, kas ietekmē vispārējas intereses, kuru aizsardzībai tie dibināti.²³ Lai gan populārsūdzības kā tādas Francijā netiek atzītas, *locus standi* tiek interpretēts tik plaši, ka ir grūti novilkt robežu starp individuālo un kolektīvo interešu aizsardzību tiesvedības procesā.

Apkopojot – jebkuras sabiedrības interesēs ir, lai valsts pārvalde organizētos tiesiski un nepieņemtu prettiesiskus lēmumus,²⁴ taču atšķiras pieejas, kā konkrētas valsts tiesiskajā sistēmā tiek īstenota uzraudzība pār valsts pārvaldi. *Locus standi* kontekstā atšķiras tas, vai priekšroka tiek dota subjektīvi tiesiskajai (personas aizsardzības) funkcijai vai objektīvi tiesiskajai (pārvaldes darbības tiesiskuma kontroles) funkcijai. Šaurākajā *locus standi* modelī, kuru pārstāv Vācija, kontrole pār valsts pārvaldes rīcību administratīvajā tiesvedībā pamatā ir vērsta uz personas subjektīvo publisko tiesību aizsardzību, savukārt plašākajā *locus standi* modelī, kuru pārstāv Francija, administratīvā tiesvedība pamatā ir vērsta uz objektīvās likumības un tiesiskuma uzraudzību.²⁵ Tomēr šāds pretnostatījums ir nosacīts, jo katra tiesību norma, kas kalpo personas subjektīvo publisko tiesību aizsardzībai, vienlaikus vismaz pastarpināti kalpo arī visas sabiedrības interešu aizsardzībai, un otrādi.²⁶

Latvijas administratīvi procesuālā *locus standi* analīze

Latvijā ne bez pamata administratīvā procesa jomā tiek vilktas paralēles ar Vāciju. Tomēr attiecībā uz *locus standi*, ņemot vērā Administratīvā procesa likuma 31. panta otrās daļas formulējumu, kurā paredzēta gan tiesību, gan tiesisko interešu aizsardzība, juridiskā radniecība nav tik acīmredzama.

Līdzīgi bija arī pagājušā gadsimta 20.–30. gados, kad šo jautājumu pētīja profesors Kārlis Dišlers. Arī tajā laikā spēkā esošā normatīvajā regulējumā – Likuma par administratīvām tiesām²⁷ 5. pantā – bija noteikts, ka sūdzības var celt, ja ar lēmumu, rīkojumu, rīcību vai nolaidību ir tieši aizskartas sūdzētāja intereses vai tiesības. Šajā sakarā profesors K. Dišlers rakstīja: “Ja legālā interese tiktu atzīta tādā vispārējā nozīmē, proti, kā *interese objektīvās likumības uzturēšanā*, tad administratīvajām tiesām būtu jāpieņem sūdzība no katra pilsoņa par kaut kuŗas valsts administratīvās iestādes vai amatpersonas pīelaistu nelikumību. Varbūt, administratīvo tiesu darbība caur to paplašinātos, bet par to objektīvā likumība vairāk nostiprinātos. Legālās intereses jēdzienu aprādītā nozīmē varētu noteikt likums; bet kā mēr tas nav darīts, administratīvajām tiesām ir pilnīgi iespējams izveidot un nostiprināt tādu legālās intereses princīpu prakses ceļā, tāpat kā piem. Francijas administratīvās tiesas prakses ceļā ir izveidojušas un nostiprinājušas *exés de pouvoir* princīpu, kuŗu mēs jau esam ietilpinājuši likumā [..]. Šķīet, demokrātiski tiesiskā valstī jau varam runāt par to, ka ne tiesām vien, bet arī pilsoņiem

²³ CE, 28 December 1906, Syndicat des patrons coiffeurs de Limoges, Rec., p. 977. Citēts pēc: *ibid.*, p. 99.

²⁴ Sk.: Craig P. EU Administrative law. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 621. Citēts pēc: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 25. septembra spriedums lietā Nr. SKA-351/2008, 24.2. punkts (nav publicēts).

²⁵ Sal., piemēram: Müller-Mall S. Legal Spaces: Towards a Topological Thinking of Law. Berlin: Springer, 2013, pp. 56–57.

²⁶ Wegener W. B. Subjective Public Rights – Historical Roots versus European and Democratic Challenges. In: Debates in German Public Law. Pünder H., Waldhoff Ch. (eds.). Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2014, p. 235.

²⁷ Likums par administratīvām tiesām: Latvijas Republikas likums. Likumu un Noteikumu Krājums, 1921. Nr. 59.

pašiem jābūt palīdzīgiem un aktīviem objektīvās likumības sargāšanā, jo tikai šī pate objektīvā likumība nodrošina arī viņiem – visiem un katram – viņu subjektīvās tiesības.”²⁸

Ņemot vērā minētās profesora pārdomas, administratīvo tiesu praksē ar interesi objektīvās likumības uzraudzībā bez individuāla subjektīvo publisko tiesību aizskārums nebija pietiekami, lai pieteikums tiktu atzīts par pieļaujamu.²⁹

Atgriežoties pie mūsdienām, tiesības un tiesiskās intereses kā *locus standi* priekšnoteikums ir paredzētas ne tikai Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā. Tajā ir konkretizēts Latvijas Republikas Satversmes³⁰ (turpmāk – Satversme) 91. panta pirmajā teikumā norādītais, ka ikviens var aizstāvēt tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Taču no minētā formulējuma vien nav rodama atbilde uz jautājumu, kāds ir likumisko jeb tiesisko interešu saturs un kāds *locus standi* modelis pastāv Latvijas administratīvā procesa tiesībās. Ņemot vērā to, ka *locus standi* modeļa izvēle ir likumdevēja ziņā, vispirms tiks aplūkoti minēto normu izstrādes materiāli.

Kad sāka darbu Latvijas Republikas 6. Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisija, tiesības uz taisnīgu tiesu bija paredzētas 91. pantā, un tās bija formulētas šādi: “Katrs var aizstāvēt savas likumiskās intereses tiesā.”³¹ Komisijas 1997. gada 21. aprīļa sēdes audio ierakstā³² dzirdams, kā deputāti apspriež šādu problēmu: tiesas vairākos gadījumos uzskatījušas, ka nav pārsūdzami Privatizācijas aģentūras lēmumi, jo tas tieši nav ierakstīts likumā, attiecinot uz šādiem gadījumiem jēdzienu “likumiskas intereses”.

Nākamajā komisijas sēdē, kas notika 28. aprīlī, tika piedāvāti divi 91. panta varianti: pirmais variants, ka ikkatram ir tiesība aizstāvēt savas likumiskās intereses tiesā, un otrais variants, ka ikviens var savas tiesības aizsargāt tiesā.³³ Komisijas sēdes protokolā norādīts: “Deputāti diskutē par jēdzieniem ‘tiesības’ un ‘likumiskās intereses’. A. Seile ierosina apvienot šos abus jēdzienus vienā pantā. Deputāti atbalsta šo priekšlikumu.”³⁴ Komisija vienojas par pantu pārnumerāciju un nu jau Satversmes 92. pantu izsaka šādā redakcijā: “Katram ir tiesība aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses tiesā.”³⁵

²⁸ Dišlers K. Subjektīva tiesība, legāla interese un objektīva likumība. Jurists, 1929. Nr. 2 (9), 36. lpp.

²⁹ Sk., piemēram: Latvijas Senāta Administratīvā departamenta 1923. gada 22. februāra un 21. marta spriedums Nr. 5. No: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 2. sēj. Senāta Administratīvā departamenta spriedumi, 1920–1925. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 561.–562. lpp.; Latvijas Senāta Administratīvā departamenta 1931. gada 22. septembra un 19. oktobra spriedums Nr. 52. No: Latvijas Senāta spriedumi: 1918–1940. 4. sēj. Senāta Administratīvā departamenta spriedumi, 1931–1935. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 1348.–1349. lpp.

³⁰ Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

³¹ Latvijas Republikas 6. Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas protokoli Nr. 1–23 kopā ar materiāliem, 1997. gada 3. marts – 11. novembris. 2001. fonds, 6.–40. apr., 1. lieta, 16. lpp. (nav publicēts, pieejams Latvijas Republikas Saeimas arhīvā).

³² Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas protokoli Nr. 1–23 kopā ar materiāliem, 1997. gada 21. aprīļa sēde, protokols Nr. 7. Audio ieraksts: D 3 arhīva gl. v. Nr. 80 (pieejams Latvijas Valsts kinofonodokumentu arhīvā).

³³ Latvijas Republikas Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas 1997. gada 28. aprīļa protokols Nr. 8. Sk.: Latvijas Republikas 6. Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas protokoli Nr. 1–23 kopā ar materiāliem, 1997. gada 3. marts – 11. novembris. 2001. fonds, 6.–40. apr., 1. lieta, 32. lpp. (nav publicēts, pieejams Latvijas Republikas Saeimas arhīvā).

³⁴ Turpat, 28. lpp.

³⁵ Turpat, 35. lpp.

Komisijas sēdes audio ierakstā³⁶ dzirdams, ka komisijas vadītājs Ilmārs Bišers norāda: esot nolemts ieteikt jaunu Satversmes 91. panta variantu, proti, ikviens var savas tiesības aizsargāt tiesā. Pamatojot minēto, Ilmārs Bišers norāda, ka visu laiku tiekot runāts par tiesībām, pamattiesībām, un te pēkšņi parādās likumiskas intereses, kas ir cits termins, kurš citur Satversmes projektā netiekot izskaidrots. Lai gan būtībā tuvs, tas esot jauns termins un varot radīt šaubas. Līdz ar to likumiskās intereses vajadzētu nomainīt pret tiesībām. Ilmārs Bišers arī norāda, ka citur Satversmē likumiskās intereses netiek pieminētas, un arī citos normatīvajos aktos, ja tiek lietots tāds jēdziens, tas lietots komplektā ar tiesībām, proti, tiek runāts par personas tiesībām un likumiskajām interesēm, bet nevis tikai par likumiskajām interesēm. Komisijas deputāti tomēr nolemj palikt pie variantā, ka pantā tiek minētas tiesības un likumiskās intereses.

Vēl viena diskusija par tiesībām un likumiskajām interesēm norisinājās komisijas 1997. gada 26. maija sēdē. Tika apspriesta iepriekš minētā panta redakcija, vienīgi "tiesība" aizstāta ar daudzskaitli – "tiesības".³⁷ Komisijas protokolā norādīts: "A. Seile uzskata, ka [...] 92. pants stilistiski jāmaina un jāsvīturo otrais vārds 'tiesības'. G. Kusiņš paskaidro, ka ar jēdzienu 'likumiskās intereses' domātas personas intereses. Tiesības uz dzīvību nav likumiska interese, bet gan personas tiesības. I. Bišers saka, ka likumos šķir 'tiesības' un 'likumiskās intereses'. A. Seile ierosina uz nākamo sēdi padomāt par šī panta redakciju."³⁸

Komisijas sēdes audio ieraksts³⁹ atklāj plašāku diskusiju. Tās pamatā ir Annas Seiles iebildumi pret panta formulējumu, kurā divreiz atkārtojas jēdziens "tiesības", proti, katram ir tiesības aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses tiesā. Tādēļ viņa piedāvā panta redakciju, ka ikkatram ir tiesības aizstāvēt savas likumiskās intereses tiesā, ar likumiskajām interesēm aptverot arī tiesības. Šajā sakarā Gunārs Kusiņš iebilst pret to, ka, piemēram, Satversmē garantētās tiesības uz dzīvību varētu tikt uzskatītas nevis par tiesībām, bet gan par likumiskajām interesēm. Papildinot Gunāra Kusiņa teikto, Ilmārs Bišers norāda, ka runa neesot par redakciju, bet gan par to, ka Latvijas likumos tiesības un likumiskās intereses veido grupu, tad jau drīzāk varētu mēģināt pārformulēt panta sākumu, lai neatkārtotos jēdziens "tiesības". Ilmārs Bišers arī norāda, ka likumos vienmēr tiek šķirtas tiesības un likumiskās intereses, tiesības esot nostiprinātas, savukārt intereses persona var uz likuma pamata aizstāvēt, taču tās vēl nav piešķirtas kā tiesības.

1997. gada 12. jūnija sēdē komisija vienojas par Satversmes 92. pantu šādā redakcijā: "Katrs var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses tiesā."⁴⁰ Šādā

³⁶ Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas 1997. gada 28. aprīļa sēde, protokols Nr. 8. Audio ieraksts: D 3 arhīva gl. v. Nr. 81 (pieejams Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā).

³⁷ Latvijas Republikas Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas 1997. gada 26. maija protokols Nr. 12. Sk.: Latvijas Republikas 6. Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas protokoli Nr. 1–23 kopā ar materiāliem, 1997. gada 3. marts – 11. novembris. 2001. fonds, 6.–40. apr., 1. lieta, 64. lpp. (nav publicēts, pieejams Latvijas Republikas Saeimas arhīvā).

³⁸ Turpat, 62. lpp.

³⁹ Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas 1997. gada 26. maija sēde, protokols Nr. 12. Audio ieraksts: D 3 arhīva gl. v. Nr. 85 (pieejams Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā).

⁴⁰ Latvijas Republikas Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas 1997. gada 12. jūnija protokols Nr. 14. Sk.: Latvijas Republikas 6. Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas protokoli Nr. 1–23 kopā ar materiāliem, 1997. gada 3. marts – 11. novembris. 2001. fonds, 6.–40. apr., 1. lieta, 70., 71. lpp. (nav publicēts, pieejams Latvijas Republikas Saeimas arhīvā).

redakcijā kopā ar pārējo pamattiesību daļas projektu tas pirms iesniegšanas Saeimā tiek nosūtīts saskaņošanai visiem deputātiem, ministrijām un citām ieinteresētājām institūcijām. No likumprojekta izstrādes materiāliem neizriet, ka tālākajā likumprojekta izstrādes gaitā deputāti būtu diskutējuši par “tiesībām” un “likumiskajām interesēm” Satversmes 92. pantā.

No minētajiem Satversmes 92. panta izstrādes materiāliem izriet, ka jēdziens “likumiskas intereses” šajā normā nav nejaušs, taču tā saturs nav pilnīgi skaidrs. Līdzīgi secinājumi izriet arī no Administratīvā procesa likuma izstrādes materiāliem.⁴¹ Likumiskās jeb tiesiskās intereses šajās normās šķietami lietotas, lai nodrošinātu arī tādu personas subjektīvo publisko tiesību aizsardzību, kas nav normatīvajā aktā tieši noformulētas kā personas subjektīvās publiskās tiesības. Šādi centieni ir saprotami, ņemot vērā, ka minētās normas izstrādātas laikā, kad Latvijas tiesiskā sistēma atradās transformācijas posmā no sociālistisko tiesību loka uz Rietumu tiesību loku, un praksē liela loma tiesību normu piemērošanā joprojām bija gramatiskajai tiesību normu interpretācijas metodei. Tagad minētā problēma savu aktualitāti ir zaudējusi – subjektīvās publiskās tiesības tiek atzītas arī gadījumos, kad tās nav tiesību normā tieši noformulētas kā personas tiesības, turklāt tās tiek atvasinātas ne tikai no likumiem un zemāka juridiskā spēka normatīvajiem aktiem, bet to neesamības gadījumā arī tieši un nepastarpināti no pamattiesībām⁴² vai pat vispārējiem tiesību principiem.⁴³

Satversmes 92. panta pirmajā teikumā minētās “likumiskās intereses”, kā arī Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā minētās “tiesiskās intereses” ir ģenerālklauzula, kura jāpiepilda ar saturu. Tomēr ne Satversmes tiesas praksē, ne Satversmes 92. panta komentārā⁴⁴ “likumisko jeb tiesisko interešu” saturam nav pievērsta īpaša uzmanība. Savukārt administratīvās tiesas savos nolēmumos Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā minētās “tiesības” un “tiesiskās intereses” ir gan apvienojušas jēdzienā “subjektīvās publiskās tiesības”,⁴⁵ gan jēdzienu “tiesiskās intereses” lietojušas līdztekus jēdzienam “subjektīvās publiskās tiesības”.⁴⁶

⁴¹ Sk.: Latvijas Republikas 7. Saeimas Juridiskās komisijas likumprojekts “Administratīvā procesa likums”, priekšlikumi likumprojektam (reģ. Nr. 34), 3. sēj., 1998. gada oktobris – 2000. gada jūnijs. 2001. fonds, 7.–15. apr., 46. lieta, 97. lpp. (nav publicēts, pieejams Latvijas Republikas Saeimas arhīvā); Latvijas Republikas 7. Saeimas Juridiskās komisijas Apakškomisijas sēdes darbam ar Administratīvā procesa likumu 2000. gada 31. janvāra protokols Nr. 2. Sk.: Latvijas Republikas 7. Saeimas Juridiskās komisijas Apakškomisijas darbam ar Administratīvā procesa likumu sēžu protokoli ar pielikumiem Nr. 21–30, 2000. gada 12. janvāris – 10. aprīlis. 2001. fonds, 7.–15. apr., 303. lieta, 18. lpp. (nav publicēts, pieejams Latvijas Republikas Saeimas arhīvā).

⁴² Sk., piemēram: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 12. jūlija lēmums lietā Nr. SKA-759/2013. Pieejams: www.at.gov.lv

⁴³ Sk., piemēram: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 11. jūnija lēmums lietā Nr. SKA-124/2004. Par indivīda subjektīvajām tiesībām iestādes faktiskās rīcības gadījumā (Administratīvā procesa likuma 31. un 89. pants). No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005. 692.–697. lpp.

⁴⁴ Sk.: Briede J., Viškere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. Satversmes 92. panta komentārs. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 127.–129. lpp.

⁴⁵ Sk., piemēram: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 15. janvāra lēmums lietā Nr. SKA-225/2014, 7. punkts (nav publicēts); 2013. gada 3. decembra lēmums lietā Nr. SKA-1062/2013, 4. punkts (nav publicēts); 2013. gada 19. decembra spriedums lietā Nr. SKA-291/2013, 10. punkts (nav publicēts).

⁴⁶ Sk., piemēram: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 8. augusta lēmums lietā Nr. SKA-812/2013, 4. punkts (nav publicēts); 2013. gada 21. februāra lēmums lietā Nr. SKA-286/2013, 11. punkts (nav publicēts); 2012. gada 9. augusta lēmums lietā Nr. SKA-777/2012, 5. punkts (nav publicēts).

Tiesisko interešu saturam administratīvās tiesas ir pievērsušās vien dažos nolēmumos, norādot, ka “ar jēdzienu ‘tiesības’ apzīmētas subjektīvās tiesības, kuras piemīt trešajai personai [vai pieteicējam – autores piebilde]. Savukārt pie ‘tiesiskās intereses’ pieder visas tās trešās personas [vai pieteicēja – autores piebilde] intereses, kuras ar publisko vai privāto tiesību normu, tātad Latvijas Republikas Satversmi, likumiem, Ministru kabineta noteikumiem un pašvaldību saistošajiem noteikumiem, bet ne ar administratīvo aktu, kļūst par individuālajām (paša) interesēm. Tīri saimnieciskas, finansiālas, abstraktas vai sociālas intereses, kuras nav pamatotas ar tiesību normu, nav ‘tiesiskas’ intereses. Tiesiskās intereses ir individuālas personas intereses, tādēļ persona, kura aizstāv vispārējās intereses bez to attiecināšanas uz individuālu interesi, nevar tikt pieaicināta kā trešā persona [kļūst par pieteicēju – autores piebilde]”.⁴⁷

No minētā izriet, ka tiesisko interešu, tāpat kā subjektīvo publisko tiesību, priekšnoteikums ir objektīvo tiesību norma un ar ideālistisku, sadzīvīsku vai citu tml. interesi, kas nav aizsargāta ar tiesību normu, nav pietiekami, lai atzītu personas tiesības vērsties ar pieteikumu administratīvajā tiesā. Vienlaikus kritiski vērtējami ir administratīvās tiesas piedāvātie “tiesību” un “tiesisko interešu” nošķiruma kritēriji. Nav rodams pamatojums, kādēļ ar subjektīvajām publiskajām tiesībām ir saprotamas tikai tās tiesības, kas konkretizētas administratīvajā aktā, savukārt visas pārējās ar tiesību normu aizsargātās personu individuālās intereses, kas nav konkretizētas administratīvajā aktā, būtu uzskatāmas par tiesiskajām interesēm. Būtībā arī “tiesiskā interese”, kas ir aizsargāta ar tiesību normu, ir pilnvērtīgas subjektīvās publiskās tiesības.

Apkopojot – no administratīvo tiesu prakses secināms, ka, neņemot vērā nekonsekvenci jēdzienu “tiesības” un “tiesiskās intereses” lietojumā, “tiesisko interešu” pārbaudei administratīvās tiesas piemēro tos pašus priekšnoteikumus, kurus subjektīvo publisko tiesību pārbaudei. Jēdzienu “tiesiskās intereses” administratīvās tiesas lielākoties lieto gadījumos, kad no tiesību normas formulējuma nav pilnīgi skaidrs, vai tā paredz subjektīvās publiskās tiesības. Līdz ar to administratīvās tiesas ar “tiesiskajām interesēm” faktiski saprot sarežģītos subjektīvo publisko tiesību noteikšanas gadījumus.

Ņemot vērā minēto, “tiesisko interešu” izpratne administratīvo tiesu praksē nav pielīdzināma “personiskai interesei” Francijas (*interest-based*) *locus standi* modelī, kas primāri vērstas uz vispārēju tiesiskuma kontroli valsts pārvaldē, un Latvijā pastāv uz tiesību aizsardzību (*right-based*) vērstas *locus standi* modelis. Minēto apstiprina arī administratīvo tiesu vairākkārt norādītais, ka administratīvā tiesa Latvijā neveic vispārēju tiesiskuma uzraudzību, ierosinot administratīvo lietu neatkarīgi no personas subjektīvajām tiesībām iesniegt attiecīgu pieteikumu.⁴⁸

⁴⁷ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 8. augusta lēmums lietā Nr. SKA-784/2013, 7. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv; 2010. gada 29. novembra lēmums lietā Nr. SKA-1020/2010, 8. punkts (nav publicēts). Sk. arī: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 6. aprīļa lēmums lietā Nr. SKA-5-5/6-2009, 8. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv

⁴⁸ Sk.: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 15. maija lēmums lietā Nr. SKA-543/2012, 8. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv

Kopsavilkums

1. Latvijas administratīvā procesa tiesībās, izņemot vides tiesības, pastāv uz tiesību aizsardzību (*right-based*) vērsts *locus standi* modelis.
2. Latvijā administratīvi procesuālā *locus standi* priekšnoteikums, izņemot vides tiesības, ir personas subjektīvo publisko tiesību aizskārums. Savukārt subjektīvo publisko tiesību priekšnoteikums ir objektīvo tiesību norma. Ar ideālistisku, sadzīvīvīku vai citu tml. interesi, kas nav aizsargāta ar tiesību normu, nav pietiekami, lai atzītu personas *locus standi*.
3. Ar "tiesiskajām interesēm" Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā mēdz saprast sarežģītos subjektīvo publisko tiesību noteikšanas gadījumus, taču būtībā arī šīs ir pilnvērtīgas subjektīvās publiskās tiesības.

IESTĀDES BEZDARBĪBA KĀ FAKTISKĀS RĪCĪBAS FORMA

FAILURE OF A STATE AUTHORITY TO ACT

Jautrīte Briede, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras profesore

Summary

The article provides an analysis of the legal institute “failure to act”, which is one of the forms of real actions regulated by the Art. 89 of the Law on Administrative Procedure. Failure to act is considered to be a legal form if the institution in accordance with the law has had or currently has a duty to perform some action. The main problem in this regard is to determine whether an individual has subjective rights to demand a particular action, if the law does not provide a clear duty for a state authority to act. The article provides analysis the cases in which such rights are derived from the fundamental rights. A separate section is devoted to the analysis of police activities.

Atslēgvārdi: iestādes darbības formas, faktiskā rīcība, bezdarbība, subjektīvās tiesības.

Keywords: activities of a state authority, real actions, failure to act, subjective rights.

Ievads

Atbilstoši Administratīvā procesa likuma¹ 89. panta otrajai daļai faktiskā rīcība ir arī iestādes bezdarbība, ja iestādei saskaņā ar tiesību normām bija vai ir pienākums veikt kādu darbību. Praksē, interpretējot šo tiesību normu, ik pa laikam rodas jautājums, vai konkrētā iestādes bezdarbība ir uzskatāma par faktisko rīcību vai citu valsts pārvaldes darbības veidu. No atbildes uz šo jautājumu ir atkarīgs, vai un ar kādu pieteikumu persona var vērsties administratīvajā tiesā. Tāpēc, kā arī ņemot vērā, ka Latvijas juridiskajā literatūrā bezdarbība kā faktiskā rīcība līdz šim nav plaši aplūkota, šā raksta mērķis ir analizēt valsts pārvaldes iestādes bezdarbību kā faktisko rīcību. Rakstā aplūkotas tiesību normas, analizēta Latvijas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse, izmantota juridiskā literatūra latviešu, vācu un angļu valodā.

Bezdarbības kā faktiskās rīcības pazīmes

Vispirms jāatgādina, ka bezdarbībai, lai to kvalificētu kā faktisko rīcību, ir jāatbilst visām faktiskās rīcības pazīmēm – tai ir jāietekmē faktiskā situācija uz āru, radot faktiskas sekas publisko tiesību jomā, tādējādi aizskarot konkrētas

---

¹ Administratīvā procesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, Nr. 164 (2551).

privātpersonas, kurai ir tiesības uz iestādes rīcību, tiesības vai tiesiskās intereses.² Tāpat jāņem vērā, ka administratīvā akta neizdošana nav faktiskā rīcība bezdarbības formā, bet gan administratīvā akta atteikums ar konkludentām darbībām vai klusējot izteikts administratīvais akts,³ proti, ar administratīvā akta neizdošanu tiek ietekmēts privātpersonas tiesiskais, nevis faktiskais stāvoklis. Tāpat jāņem vērā, ka ar publisko tiesību jomu administratīvā procesa izpratnē saprot tikai valsts pārvaldes tiesības. Kaut arī ne administratīvā akta,⁴ ne faktiskās rīcības definīcijā⁵ tas tiešā tekstā nav iekļauts, norāde uz valsts pārvaldes jomu ir ietverta iestādes definīcijā.⁶ Tādējādi vispārīgi pareizs ir apgalvojums, ka arī kriminālprocesuālu darbību neveikšana vai darbību neveikšana administratīvo pārkāpumu lietvedības procesā nav faktiskā rīcība. Piemēram, prokuratūras nereaģēšana uz iesniegumu par iespējamu krāpšanu ir rīcība kriminālprocesā un nav uzskatāma par faktisko rīcību.⁷

Tāpat administratīvā akta vai administratīvās tiesas sprieduma nepildīšana arī tad, ja tas prasa faktiskas darbības, atbilstoši administratīvā procesa regulējumam netiek uzskatīta par faktisko rīcību, bet gan par procesuālu darbību, kam likumā paredzēta atsevišķa apstrīdēšanas un pārsūdzēšanas kārtība (ir valstis, kurās spriedumu nepildīšanu atzīst par bezdarbību, par kuru var iestāties valsts atbildība⁸).

Lai bezdarbību atzītu par faktisko rīcību Administratīvā procesa likuma 89. panta otrās daļas izpratnē, jāsecina, ka tā izpaužas kā iestādes nolaidīga vai apzināta nerīkošanās tad, kad iestādei valsts pārvaldes tiesību ietvaros būtu jārikojas, turklāt privātpersonai uz šo rīcību ir subjektīvas tiesības. Tas, ka par faktisko rīcību uzskata tikai tādu darbību, kas skar privātpersonas subjektīvās tiesības, izriet no likuma 89. panta pirmās daļas.

Svarīgi atzīmēt, ka atbilstoši Vides aizsardzības likuma⁹ 9. panta trešajai daļai sabiedrība ir tiesīga apstrīdēt un pārsūdzēt valsts iestādes vai pašvaldības faktisko rīcību (tātad arī bezdarbību), kas neatbilst vides normatīvo aktu prasībām, rada kaitējuma draudus vai kaitējumu videi. Subjektīvo tiesību aizskārums šādā gadījumā prasīts netiek. Taču tas ir izņēmums no vispārīgajiem noteikumiem, citos gadījumos subjektīvo tiesību aizskārums ir obligāts priekšnoteikums, lai bezdarbību klasificētu par faktisko rīcību, nevis vienkāršo valsts pārvaldes darbību.

Atbilde uz jautājumu, vai indivīdam vai indivīdu grupai ir subjektīvās tiesības uz konkrētu valsts pārvaldes rīcību, praksē ne vienmēr ir viegli atrodama.

² Par pazīmēm vairāk sk.: Višķere I. 89. panta komentārs. No: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Sagatavojis autoru kolektīvs *Dr. iur. J. Briedes zinātniskajā redakcijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 883.–897. lpp.; Faktiskās rīcības jēdziens – pazīmes un to interpretācija: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta un Judikatūras nodaļas prakses vispārīgais, 2006. Jurista Vārds, 2007. 2. janvāris, Nr. 1. Pieejams: www.at.gov.lv

³ Šādi tas tiek vērtēts arī Eiropas Savienības Tiesā. Sk., piemēram: Eiropas Savienības Tiesas 2010. gada 29. jūnija spriedums lietā Nr. C-139/07 "Eiropas Komisija pret *Technische Glaswerke Ilmenau GmbH*", 49. punkts.

⁴ Administratīvā procesa likuma 1. panta trešā daļa.

⁵ Administratīvā procesa likuma 89. pants.

⁶ Administratīvā procesa likuma 1. panta pirmā daļa.

⁷ Sk., piemēram: Augstākās tiesas 2014. gada 19. jūnija lēmums lietā Nr. SKA-838/2014.

⁸ Sk.: Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2015. gada 17. februāra spriedums lietā "Guseva pret Bulgāriju", iesn. Nr. 6987/07, 30. punkts. Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

⁹ Vides aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2006. 15. novembris, Nr. 183 (3551).

Subjektīvās tiesības uz pārvaldes rīcību

Valsts pārvaldes pienākums noteiktās situācijās rīkoties izriet no normatīvajiem aktiem. Ir gadījumi, kad pārvaldes pienākums un konkrēts rīcības veids skaidri izriet no piemērojamās tiesību normas. Piemēram, no Informācijas atklātības likuma izriet personas tiesības uz vispārpieejamās informācijas saņemšanu.¹⁰ Tāpat no tiesību normām izriet, ka ieslodzītā persona jānodrošina ar uzturu un higiēnas precēm, ja iestāde to nenodrošina, un šāda rīcība, ja tā būtiski aizskar ieslodzītās personas kā īpaši pakļautās personas cilvēktiesības, ir faktiskā rīcība bezdarbības formā.¹¹

Taču iestādes pienākums rīkoties konkrētās situācijās normatīvajos aktos bieži ir formulēts ģenerālklauzulas veidā, skaidri nenorādot nedz konkrētos rīcības veidus, nedz individuālu personu tiesības prasīt kādu konkrētu rīcības veidu. Turklāt tas ir attaisnojami un pašsaprotami, jo visus gadījumus un atbilstošāko rīcības veidu nav iespējams precīzi uzskaitīt. Tāpēc sava pienākuma konkretizēšana parasti ir atstāta iestādes rīcības brīvībā.

Kā piemērus šādām ģenerālklauzulām var minēt likumā "Par pašvaldībām"¹² ietvertu pašvaldības autonomo funkciju gādāt par teritorijas labiekārtošanu un sanitāro tīrību, ielu, ceļu un laukumu būvniecību un uzturēšanu, ielu, laukumu un citu publiskai lietošanai paredzēto teritoriju apgaismošanu, zaļo zonu ierīkošanu un uzturēšanu, pretplūdu pasākumus, kapsētu izveidošanu un uzturēšanu. Atbilstoši likumam "Par autoceļiem"¹³ VAS "Latvijas Valsts ceļi" un ceļu īpašniekiem ir pienākums laikus veikt ceļu uzturēšanas darbus, apriņķot autoceļus ar tehniskajiem regulēšanas līdzekļiem un veikt citus pasākumus satiksmes drošības garantēšanai, norobežot un norādīt ar ceļa zīmēm satiksmei bīstamās vietas, analizēt satiksmes negadījumu cēloņus, īstenot pasākumus to novēršanai. Autoceļu aizsargjoslā izbūvējamas īpašas konstrukcijas, lai transportlīdzekļu izplūdes gāzu, trokšņu un citu kaitīgo faktoru ietekme uz apkārtējo vidi atbilstu sanitārajām normām.

Latvijas tiesu praksē ir bijuši vairāki gadījumi, kad personas, atsaucoties uz kādu no iepriekš minētajām vai līdzīga satura normām, ir vērsušās tiesā ar pieteikumu par attiecīgo pienākumu veikšanu vai atlīdzinājumu par zaudējumiem, kas radušies no šo pienākumu neveikšanas (bezdarbības). Piemēram, persona ir vērsusies ar prasījumu pret Satiksmes ministriju veikt darbības saistībā ar drošu stāvlaukumu (kravu pārvaļājumu automašīnām) izbūvi vai sakārtošanu. Šajā, tāpat kā vairumā gadījumu ar līdzīgiem prasījumiem, tiesas atteicās pieņemt pieteikumu, kā pamatojumu minot to, ka ne jebkuram tiesību normā noteiktam valsts pārvaldes objektīvam pienākumam atbilst individuālas privātpersonas subjektīva tiesība prasīt šā pienākuma izpildi.¹⁴

Proti, privātpersonai nav tiesību prasīt labumu, kurš tai tieši nav paredzēts, bet kuru iestāde būtu kompetenta iedot.¹⁵ Ja iestāde, pildot savas funkcijas, ir radījusi

¹⁰ Informācijas atklātības likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 6. novembris, Nr. 334/335 (1395/1396).

¹¹ Noteikumi par ieslodzīto personu uztura un sadzīves vajadzību materiālā nodrošinājuma normām: MK noteikumi Nr. 1022. Latvijas Vēstnesis, 2006. 22. decembris, Nr. 204 (3572).

¹² Par pašvaldībām: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1994. 24. maijs, Nr. 61 (192).

¹³ Par autoceļiem: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1992. 2. aprīlis, Nr. 13.

¹⁴ Sk., piemēram: Augstākās tiesas 2014. gada 14. februāra lēmums lietā Nr. SKA-231/2014 (nav publicēts).

¹⁵ Künnecke M. Tradition and Change in Administrative Law. An Anglo-German Comparison. Berlin, Heidelberg: Springer, 2007, p. 177.

kādu labumu, parasti jebkuram ir tiesības uz šo labumu izmantošanu, taču nav tiesību prasīt šo labumu radīšanu. Kā norādījis Kārlis Dišlers, šāda tiesība nav individualizēta, tāpēc ir tikai objektīvo tiesību *refleks*.¹⁶

Šāda pieeja ir saistīta ar to, ka tiesību normas, vispārīgi nosakot valsts pārvaldes iestāžu kompetenci, funkcijas un uzdevumus, vienlaikus piešķir šīm iestādēm lielu rīcības brīvību tām piešķirto finanšu un citu resursu sadalē un prioritāšu noteikšanā. Šo resursu izmantošana atsevišķas privātpersonas interesēs, ja vienlaikus pastāv būtiskas citu personu intereses, nebūtu pareiza.

Tāpēc iestādei parasti jāļauj pašai izlemt, kā vislabākajā veidā un vislietderīgāk izpildīt tās kompetencē nodotos savstarpēji konkurējošos uzdevumus, ņemot vērā tās ierobežotās budžeta iespējas.¹⁷ Parasti tā ir konkrētās iestādes politiska izšķiršanās.¹⁸

Tajā pašā laikā personai var būt tiesības prasīt no iestādes konkrētu darbību vai arī zaudējumus, kas radušies no bezdarbības arī gadījumos, kad tiesību normas tiešā tekstā neparedz konkrētu iestādes pienākumu rīkoties. Tiesību literatūrā šādus pienākumus, kas izsecināmi konkrētos gadījumos, sauc arī par latentajiem pienākumiem.¹⁹

It sevišķi tas ir gadījumos, kad ar iestādes nerīkošanos var tikt aizskartas personas Satversmē²⁰ vai starptautiskā līgumā (jo īpaši Eiropas Cilvēktiesību konvencijā²¹) garantētās pamattiesības (cilvēktiesības).

Primāri šajā sakarā jāmin Satversmes 93. pants, kas noteic, ka ikviena tiesības uz dzīvību aizsargā likums, kā arī Satversmes 95. panta otrais teikums, kas noteic, ka spīdzināšana, citāda cietsirdīga vai cieņu pazemojoša izturēšanās pret cilvēku ir aizliegta. Attiecīgi šīs tiesības ir iekļautas arī Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 2. panta pirmajā daļā un 3. pantā.

Minētās tiesības ietver ne tikai valsts negatīvos pienākumus (atturēties no dzīvības atņemšanas un spīdzināšanas), bet arī valsts pozitīvos pienākumus novērst dzīvības apdraudējumu un necilvēcīgu apiešanos, tostarp no citu personu puses. Kaut arī lielākoties šie pozitīvie pienākumi ietilpst krimināltiesību un kriminālprocesa jomā, tie atrodami arī administratīvo tiesību nozarē. Jāatzīmē, ka Satversmes 93. panta komentārā šis aspekts vispārīgi ir pieminēts, bet īpaši nav izvērsti,²² savukārt 95. panta komentārā²³ tas vispār ir apiets.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairākkārt ir atzinusi dalībvalstu, tostarp arī Latvijas, valsts pārvaldes iestāžu bezdarbību tieši valsts pārvaldes jomā par tādu, kas

¹⁶ Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 2002, 151. lpp.

¹⁷ Convey J. Public or Private? Duty of Care in a Statutory Framework: *Stovin v Wise* in the House of Lords. *The Modern Law Review*, 1997. July, Vol. 60, No. 4, p. 562.

¹⁸ Sal.: *ibid.*, p. 564.

¹⁹ Sk., piemēram: Beaton, Matthews and Elliott's *Administrative Law. Text and Materials*. 3rd ed. Oxford: University Press, 2005, p. 437.

²⁰ Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas pamatlikums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

²¹ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks līgums, Eiropas Padomes dokuments. Latvijā ratificēts ar likumu "Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu". *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144 (858/859).

²² Sk.: Liholaja V. 93. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā*. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 179. lpp.

²³ Bitāns A., Judins A. 95. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā*. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 236. lpp.

pārkāpj konvencijā nostiprinātās tiesības uz dzīvību vai necilvēcīgu izturēšanos. Piemēram, par tādu tika atzīta Bulgārijas psihoneiroloģiskās slimnīcas nolaidība, jo tā nebija pienācīgi uzmanījusi pacienti, kura slimo ar Alcheimera slimību, kā rezultātā pacients bija pazudusi un netika atrasta (tiesā bija vērsies viņas dēls).²⁴ Kādā Turcijas lietā, kuras pamatā bija fakts, ka metāna gāzes sprādziena rezultātā bija sarguvas graustu rajona ēkas un gājuši bojā cilvēki, tika konstatēta vainojama bezdarbība no valsts un pašvaldības iestāžu puses, neveicot preventīvus pasākumus, tostarp nebrīdinot iedzīvotājus par iespējamo risku.²⁵ Kādā citā Turcijas lietā tiesa pārkāpumu secināja skolas bezdarbībā: mācības laika apstākļu dēļ bija beigušās ātrāk, bet skola par to nebija paziņojusi skolas autobusam, tāpēc septiņgadīgs zēns mājup bija devies kājām un bija nosalis. Tiesa norādīja, ka ne jebkurš risks dzīvībai prasa, lai valsts iejauktos, tomēr konkrētajā lietā skolai, ja tā tika slēgta ātrāk, vajadzēja parūpēties par bērniem.²⁶

Tāpat valsts pienākums rūpēties par tiesībām uz dzīvību nozīmē arī pienākumu veikt pasākumus, lai nodrošinātu indivīdu drošību publiskās vietās. Polijā kāds vīrietis bija zaudējis dzīvību vēja nolauzta ietves malā augoša koka dēļ. Tika konstatēta pašvaldības nolaidība, jo tā nebija parūpējusies par nedrošu koku likvidēšanu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa arī norādīja, ka valsts pienākums ir šādus negadījumus pienācīgi izmeklēt, atrast vainīgos un kompensēt kaitējumu cietušajai personai (konkrētajā gadījumā – bojāgājušā sievai).²⁷ Pozitīvie pienākumi attiecas arī uz valsts dienestiem, kas sniedz palīdzību apdraudējumos – ugunsdzēsības, ātrās palīdzības un citiem glābšanas dienestiem.²⁸ Vienlaikus Eiropas Cilvēktiesību tiesa gandrīz visās minētajās lietās ir norādījusi, ka pozitīvie pienākumi ir jāinterpretē tādējādi, ka tie neuzliek pārlietu lielu pienākumu nastu valsts pārvaldei, ņemot vērā, piemēram, to, ka personu rīcību iepriekš nevar paredzēt, kā arī operatīvo dienestu izvēli atbilstoši prioritātēm un resursiem. Turklāt, ja ir iespējami vairāki pozitīvo pienākumu veidi, valsts var pildīt kādu no tiem.

Faktiskā rīcība var būt policijas vai iestādes, kurā persona tiek turēta pret viņas gribu, rīcība, nenodrošinot šai personai adekvātu medicīnisko palīdzību. Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairākkārt, tostarp lietā “Jasinskis pret Latviju”, ir norādījusi, ka personas, kam valsts ierobežojusi brīvību, ir mazāk spējīgas sevi pasargāt, tāpēc to darīt ir valsts iestādes pienākums. Jo īpaši valstij tādos gadījumos jā rūpējas par invalīdiem un citām personām ar ierobežotām spējām, kā tas bija minētajā gadījumā. Valstij ir pienākums aizturētām personām nodrošināt pienācīgu aizsardzību no cietsirdīgas izturēšanās, par ko iestādei ir zināms vai par ko tai vajadzēja būt zināmam. Medicīniskās palīdzības nenodrošināšana var tikt atzīta par konvencijas 2. panta, kas garantē tiesības uz dzīvību, pārkāpumu.²⁹

²⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā “*Dodov* pret Bulgāriju”, iesn. Nr. 59548/00, 70., 79.–83. un 87. punkts. Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

²⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 30. novembra spriedums lietā “*Önerildiz* pret Turciju”, iesn. Nr. 48939/99. Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

²⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 10. aprīļa spriedums lietā “*İbeyi Kemaloğlu* un *Meriye Kemaloğlu* pret Turciju”, iesn. Nr. 19986/06. Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

²⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2011. gada 14. jūnija spriedums lietā “*Ciechońska* pret Poliju”, iesn. Nr. 19776/04. Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

²⁸ Sk., piemēram: Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 2. decembra lēmums lietā “*Furdik* pret Slovākiju”. Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

²⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010. gada 21. decembra spriedums lietā “*Jasinskis* pret Latviju”, iesn. Nr. 45744/08, 59.–60. punkts. Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

Iepriekš aplūkotajos gadījumos identificējama valsts pārvaldes iestāžu bezdarbība – garīgi slimu pacientu neuzmanīšana, iedzīvotāju neinformēšana par sprādziena risku, skolas autobusa nenodrošināšana, draudīga koka nenovākšana, medicīniskās palīdzības nenodrošināšana. Administratīvā procesa likuma 89. panta izpratnē šāda bezdarbība uzskatāma par faktisko rīcību, jo radījusi konkrētiem indivīdiem tiešas faktiskas sekas. Attiecīgi privātpersonai šādā situācijā izsecināmas subjektīvās tiesības prasīt garīgi slimās mātes pienācīgu uzraudzīšanu, sprādziena risku samazināšanu un iedzīvotāju brīdināšanu, skolas autobusa nodrošināšanu, nedrošu koku likvidēšanu vai nostiprināšanu, medicīniskās palīdzības nodrošināšanu. Savukārt, ja sekas jau iestājušās, par amatpersonu bezdarbību (nolaidīgu pienākumu pildīšanu), ja tā radījusi smagas sekas, var iestāties kriminālbildība, taču vieglākos gadījumos iespējams, ka jautājums tiek risināts administratīvā procesa kārtībā, atzīstot faktisko rīcību (bezdarbību) par prettiesisku, kas attiecīgi piešķir tiesības prasīt zaudējumu un kaitējumu atlīdzinājumu. Turklāt iespējams, ka sākotnēji tiek izmantoti kriminālprocesuālie līdzekļi, bet pēc tam administratīvā procesa līdzekļi.

Kā vienu no šādiem piemēriem Latvijas tiesu praksē var minēt gadījumu, kad pašvaldība nebija nodrošinājusi Ceļu satiksmes likuma prasību izpildi, proti, ceļa ātrumvaļņa pusēs nebija uzstādīti signālstabiņi, nebija nodrošināta ātrumvaļņa uzturēšana satiksmei drošā stāvoklī, nebija atjaunots noteikumos paredzētais horizontālais apzīmējums. Autobusam uzbraucot uz ātrumvaļņa, viena no pasažierēm bija nokritusi no sēdvietas un guvusi muguras traumu. Tika ierosināts kriminālprocess pret autobusa vadītāju par negadījuma izraisīšanu, bet tas tika izbeigts, konstatējot, ka negadījuma cēlonis ir nepareizi izbūvētais ceļa ātrumvaļnis. Pēc kriminālprocesa izbeigšanas cietusī persona vērsās administratīvajā tiesā, un tiesa vērtēja pašvaldības faktisko rīcību, tostarp pienākuma nepildīšanu. Tiesa uzlika pienākumu pašvaldībai atlīdzināt zaudējumus.³⁰

Tiesības prasīt konkrētu rīcību un pamats atzīt iestādes bezdarbību par prettiesisku var rasties arī no Satversmes 96. panta, kas garantē tiesības uz privāto dzīvi, attiecīgi arī no Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. panta.

Viens no privātās dzīves aspektiem, kas var būt saistīts ar valsts pārvaldes pienākumu rīkoties, ir vides piesārņojuma novēršana vai mazināšana. Eiropas Cilvēktiesību tiesa, interpretējot 8. pantu, ir norādījusi, ka konvencija tieši neparedz tiesības uz tīru un klusu apkārtējo vidi, taču, ja troksnis vai cits vides piesārņojums personu tieši un būtiski ietekmē, var tikt aizskarts privātās dzīves jautājums. Turklāt tas var būt skarts arī gadījumā, ja indivīda veselības stāvoklis būtiski netiek pasliktināts, bet būtiski tiek ietekmēti dzīvošanas apstākļi kā tādi.³¹ Tiesa arī norādījusi, ka valsts atbildība vides lietās var rasties no kļūdām, regulējot privāto uzņēmējdarbību.³² Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādījusi, ka ne katrs vides pasliktināšanās gadījums nozīmē šā panta pārkāpumu. Lai vispār varētu atsaukties uz 8. pantu, tam tieši jāietekmē indivīda māja, ģimene vai privātā dzīve. Vides piesārņojumam jāpasasniedz noteikts līmenis. Šāda līmeņa novērtējums ir atkarīgs no visiem lietas apstākļiem, tostarp traucējuma intensitātes, ilguma, fiziskās un morālās ietekmes. Tāpat jāņem vērā kopējais piesārņojuma līmenis, kas ir raksturīgs

³⁰ Sk.: Augstākās tiesas 2013. gada 25. jūnija rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKA-222/2013 (Nr. A420592910) (nav publicēts).

³¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2003. gada 8. jūlija spriedums lietā "Hatton un citi pret Apvienoto karalisti", Nr. 36022/97, 96. punkts. Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

³² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2005. gada 9. jūnija spriedums lietā "Fadejeva pret Krieviju", iesn. Nr. 55723/00, 89. punkts. Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

katrai mūsdienu pilsētai. Tātad, lai runātu par pārkāpumu, pirmkārt, jābūt reālai ietekmei uz pieteicēja privāto sfēru, otrkārt, jābūt sasniegtam pietiekami nopietnam piesārņojuma līmenim.³³

Kā piemēru no Latvijas tiesu prakses var minēt gadījumu, kad persona vairākkārt bija vērsusies vairākās iestādēs, lūdzot rast risinājumu saistībā ar pārmērīgo trokšņa līmeni no valsts galvenā autoceļa, kura tuvumā atrodas pieteicējas dzīvesvieta. Veselības inspekcija bija konstatējusi, ka autoceļa radītais trokšņu līmenis pārsniedz normatīvajos aktos atļauto. Satiksmes ministrija bija norādījusi, ka saskaņā ar normatīvajiem aktiem tai nav obligāti jāveic pasākumi trokšņa novēršanai vai samazināšanai, nav jāuzstāda trokšņu un piesārņojumu slāpētāji, jo satiksmes intensitāte uz autoceļa nav pietiekama. Pieteicēja attiecīgi vērsās tiesā, lūdzot atzīt par prettiesisku ministrijas faktisko rīcību (bezdarbību), kas izpaužas kā prettrokšņu aizsardzības pasākumu neveikšana satiksmes radīto trokšņu novēršanai vai samazināšanai, un uzlikt ministrijai pienākumu veikt aizsardzības pasākumus, kā arī atlīdzināt kaitējumu. Augstākā tiesa šajā lietā norādīja: ja vides piesārņojums sasniedz tādu līmeni, ka ar to būtiski tiek aizskartas privātpersonu tiesības uz veselību, dzīvību, privātās dzīves neaizskaramību vai īpašumu un kad nebūtu taisnīgi sabiedrības vārdā prasīt, lai privātpersona ar to samierinātos, bet likums šādu situāciju neregulē, valstij ir pozitīvs pienākums, kas izriet no Satversmes, un līdz ar to arī privātpersonas subjektīvās tiesības prasīt veikt noteiktas darbības, lai samazinātu vides piesārņojumu. Tādēļ, lai noteiktu, vai konkrētajā lietā vides piesārņojuma (trokšņa) intensitāte ir sasniegusi tādu līmeni, lai pieteicējai būtu tiesības prasīt noteiktu pasākumu veikšanu, Augstākā tiesa nodeva lietu izskatīt pēc būtības.³⁴

Tiesības prasīt konkrētu darbību no valsts pārvaldes var izrietēt arī no citām Satversmē vai Eiropas Cilvēktiesību konvencijā garantētām tiesībām un brīvībām, piemēram, tiesībām uz informāciju (tostarp informāciju par vidi), pulcēšanās brīvības, reliģijas brīvības u. tml. Valsts nedrīkst piesaukt savas iekšējās tiesību normas, lai attaisnotu savu starptautisko saistību nepildīšanu.³⁵ Pat ja iestādes rīcība atzīstama par tiesisku, valsts atbildība var iestāties privātpersonas īpašo ciešanu dēļ.³⁶

Atziņas par to, ka privātpersonai ir jābūt pasargātai arī no tādiem pamattiesību aizskārumiem, kuriem likumā nav paredzēti aizsardzības līdzekļi, atrodamas arī citu valstu juridiskajā literatūrā un praksē. Piemēram, Vācijā valda uzskats, ja tiesību aizsardzība izriet no konstitūcijas, tad vai nu parastās tiesības ir jāinterpretē šo konstitucionālo tiesību gaismā, vai arī jāapsver iespēja tieši atsaukties uz pamattiesībām kā subjektīvajām publiskajām tiesībām.³⁷ Savukārt angļu tiesību piemērošanas praksi šajā jomā būtiski ietekmējis 1998. gadā izdots Cilvēktiesību likums (*Human Rights Act*).³⁸

³³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2005. gada 9. jūnija spriedums lietā "Fadejeva pret Krieviju", iesn. Nr. 55723/00, 68.–69. punkts. Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

³⁴ Augstākās tiesas 2013. gada 12. jūlija lēmums lietā Nr. SKA-759/2013. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 2015. gada 30. martā].

³⁵ Rudevskis J. 89. panta komentārs. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 40. lpp.

³⁶ Mita D. 92. panta komentārs. No: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Sagatavojis autoru kolektīvs *Dr. iur. J. Briedes* zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 922. lpp.

³⁷ Sk., piemēram: Paine F. J. Vācijas Vispārīgās administratīvās tiesības. Vācijas Administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 78. lpp.

³⁸ Künnecke M. *Tradition and Change in Administrative Law. An Anglo-German Comparison*. Berlin, Heidelberg: Springer, 2007, p. 195.

Tiesības prasīt rīcību no policijas privāto strīdu gadījumos

Likums "Par policiju"³⁹ noteic vispārīgus policijas pienākumus aizsargāt personu dzīvību, veselību, tiesības un brīvības un īpašumu, sniegt palīdzību privātpersonām un personu apvienībām to tiesību aizsardzībā.⁴⁰ Tā kā no likuma "Par policiju" izriet vispārīga pilnvaras kārtības nodrošināšanā, praksē vairākkārt ir radušies jautājumi par policijas bezdarbību un tiesībām prasīt konkrētu rīcību privāto strīdu risināšanā.

Vienprātība valda uzskatā, ka, lai runātu par policijas bezdarbību, policijai ir jāzina vai tai vajadzēja zināt par to, ka personai radies strīds ar citām privātpersonām, piemēram, kaimiņiem. Ja kāds grib sagaidīt no policijas šādu iejaukšanos, viņam jānorāda uz konkrētiem faktiem. Kā norādījusi Augstākā tiesa, amatpersonu bezdarbība administratīvajā tiesā būtu pārbaudāma tikai tad, ja no tiesību normām izrietētu personas tiesības uz to, ka amatpersonas rīkojas arī bez personas iesnieguma. Ja personai ir iebildumi pret kaimiņu rīcību, lai saņemtu valsts aizsardzību, viņai ir jāvērsas ar iesniegumu (gadījumos, kad šāda rīcība aizkar personas tiesības).⁴¹

Vienprātības nav jautājumā, cik lielā mērā personai ir tiesības uz policijas rīcību, kad tā ziņojusi par strīdiem ar kaimiņiem. Tiesību literatūrā norādīts: ja runa ir vienkārši par strīdu starp divām vai vairākām privātpersonām, kurā katra no pusēm piesauc pirmšķietami (*prima facie*) leģitīmas tiesības un intereses, tad valsts pienākums principā aprobežojas ar Satversmes 92. pantā garantēto iespēju aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.⁴²

Savukārt Augstākā tiesa ir norādījusi, ka policijas kompetence personu drošības jomā sākas jau ar ziņu reģistrēšanu un ierašanos notikuma vietā, un tikai tad, ja konstatējams attiecīgs pamats, tiek uzsākts kriminālprocess vai administratīvā pārkāpuma lietvedība. Persona, kuras tiesības iespējamaais likuma pārkāpums aizskar, ne vienmēr var sagaidīt minēto procesu uzsākšanu, bet šai personai ir tiesības uz to, lai policija veic tai likumā noteiktos pienākumus, garantējot personu un sabiedrības drošību un novēršot likumpārkāpumus. Citiem vārdiem, policijas vienīgie pienākumi personu un sabiedrības drošības garantēšanā un likumpārkāpumu novēršanā neaprobežojas tikai ar sodu procesiem, bet tās pienākums ir piemērotā veidā reaģēt uz ziņām par drošības apdraudējumiem un likumpārkāpumiem, gādāt par sabiedrisko mieru, sniegt palīdzību savas kompetences robežās utt. Policijas gadījumā sekas darbībai var būt gan tiesiskas, gan faktiskas, dažkārt brīdī, kad rodas nepieciešamība pēc policijas iejaukšanās, vēl nav zināms, kāds rezultāts sekos: aktīva fiziska rīcība, administratīvās lietas vai krimināllietas ierosināšana. Ja sekos administratīvās lietas vai krimināllietas ierosināšana, tās būs procesuālas darbības, kas administratīvajā tiesā nebūs pārbaudāmas, savukārt aktīva fiziska rīcība var tikt klasificēta kā faktiskā rīcība. Policijas rīcība, tiesību normās noteiktajā kārtībā un veidā nereaģējot uz personas sniegtajām ziņām par likumpārkāpumu un nerīkojoties, lai to novērstu, atbilst faktiskās rīcības pazīmēm, ciktāl netiek skarts kriminālprocesa vai administratīvā pārkāpuma lietvedības ierosināšanas jautājums.⁴³

³⁹ Par policiju: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1992. 24. septembris, Nr. 37.

⁴⁰ Sk.: likuma "Par policiju" 1., 3., 5. un 10. pants.

⁴¹ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 22. augusta lēmums lietā Nr. SKA-1050/2014 (nav publicēts).

⁴² Rudevskis J. 89. panta komentārs. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 39. lpp.

⁴³ Augstākās tiesas 2014. gada 5. decembra lēmums lietā Nr. SKA-332/2015 (nav publicēts).

Šeit gan jāņem vērā, ka arī policijai parasti ir piešķirta ļoti plaša rīcības brīvība. Saņemot ziņas par apdraudējumu, policijai ir tiesības izvērtēt apdraudējuma intensitāti un izvērtēt prioritātes, vai uz personas tiesību aizskārumu reaģēt un kādā veidā reaģēt. Tiesa var pārbaudīt tikai, vai nav pieļautas rīcības brīvības izmantošanas kļūdas.⁴⁴ Tikai gadījumā, ja tiek būtiski apdraudētas privātpersonai svarīgas tiesības vai likumīgās intereses, personai ir tiesības uz aizsardzību, pamatojoties uz likumā "Par policiju" ietvertu ģenerālklausulu. Šādā gadījumā policijas bezdarbība nav pieļaujama,⁴⁵ jo rīcības brīvība ir samazināta līdz minimumam vai pat līdz nullei.

Uz to vairākās lietās norādījusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Tā, piemēram, kādā lietā pret Gruziju tika konstatēta bezdarbība no policijas puses, kad tā neiejaucās konfliktos, kuros regulāri fiziski vai psiholoģiski tika aizskartas personas, kas piederēja Jehovas liecinieku draudzei. Tiesa norādīja, ka valstij ir pienākums veikt darbības, lai nodrošinātu, ka nevienu cilvēku nedrīkst pakļaut spīdzināšanai vai cietsirdīgi vai pazemojoši ar viņu apieties vai sodīt, tostarp, ja to dara citas privātpersonas. Valsts atbild arī tad, ja valsts iestādes un amatpersonas neveic atbilstošas darbības, lai novērstu apdraudējumu, par kuru tās ir zinājušas vai par kuru tām bija jāzina.⁴⁶

Iepriekš teiktais nenozīmē, ka policija nevar iejaukties arī mazāk svarīgos privātpersonu savstarpējos strīdos, pat ja tiem ir privāttiesisks raksturs. Likumā "Par policiju" iekļautā ģenerālklausula to neizslēdz. Jo īpaši policijai būtu jāiejaucas gadījumos, kad pastāv šāds apstākļu kopums: 1) iesaistītās personas to ir lūgušas, 2) tiesību aizskārumus ir ticams un nav šaubu par tā prettiesiskumu, 3) pastāv iespēja, ka bez policijas iejaukšanās tālākais process būs neefektīvs vai pat neiespējams.⁴⁷

Secinājumi

1. Bezdarbība ir faktiskā rīcība Administratīvā procesa likuma izpratnē, ja iestādes pienākums konkrētā situācijā rīkoties privātpersonas labā skaidri izriet no tiesību normas vai arī ar nerīkošanos pietiekami nozīmīgi tiek aizskartas šīs personas pamattiesības.
2. Ja iestādei ir piešķirta rīcības brīvība tās funkciju izpildē, tiesa parasti nevar uzlikt pienākumu veikt konkrētu rīcību, jo nevar iestādes vietā lemt par resursu izlietojumu vai prioritātēm, taču var uzlikt vispārēju pienākumu novērst pamattiesību apdraudējumu. Tiesa var novērtēt bezdarbības sekas un lemt par seku novēršanu, tostarp zaudējumu atlīdzināšanu.
3. Tas, ka pret privātpersonas tiesību aizskārumu ir iespējami krimināltiesiski aizsardzības līdzekļi, ne vienmēr izslēdz iespēju iebilst pret bezdarbību valsts pārvaldes jomā. Bezdarbība var būt faktiskā rīcība arī tad, ja, veicot darbību, tās rezultātā varētu tikt uzlikts administratīvais sods vai ierosināta krimināllieta.
4. Policijas bezdarbība ir faktiskā rīcība, ja policija nenovērš būtisku apdraudējumu, par kuru tā ir zinājusi vai par kuru tai bija jāzina, kā arī ja policija vispār neregistrē privātpersonas iesniegumu, ar kuru tā ziņo par apdraudējumu.

⁴⁴ Schmidt R., Seidel S. *Besonderes Verwaltungsrecht*. 5. Auflage. Bremen: Verl. Rolf Schmidt, 2001, S. 198.

⁴⁵ Maurer H. *Allgemeines Verwaltungsrecht*. 9. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 1994, S. 593.

⁴⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 7. oktobra spriedums lietā "Begheluri un citi pret Gruziju". Pieejams: <http://www.echr.coe.int> [aplūkots 2015. gada 30. martā].

⁴⁷ Sal.: Schwermer H. *Polizeirecht un Allgemeines Ordnungsrecht*. 8. Auflage. Münster: Verl Alpmann un Schmitd, 1995, S. 121–122.

TIESAS PIETEIKUMS SATVERSMES TIESĀ UN TĀ IESNIEGŠANU IETEKMĒJOŠIE FAKTORI

COURT APPLICATION TO THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF LATVIA AND THE FACTORS INFLUENCING ITS SUBMISSION

Simona Doriņa, Mg. iur.

Latvijas Republikas Satversmes tiesas tiesneša palīdzē

Summary

Through the court application to the Constitutional Court of the Republic of Latvia the court can ensure that the norm, which has to be applied in a concrete court's case, corresponds to a legal rule of a higher rank. The aim of the current paper is to establish the reasons why courts decide to submit a court application to the Constitutional Court of the Republic of Latvia. The paper is divided into two parts. Firstly, the author gives a brief survey of the normative regulation regarding court applications. Secondly, the author reviews those reasons (factors), which motivate courts to submit an application to the Constitutional Court of the Republic of Latvia. These reasons do not necessarily arise from the regulation and can be established by analyzing the practice of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. Still, it is useful to keep in mind that they cannot replace the single reason why the court applies to the Constitutional Court of the Republic of Latvia – in cases when the court discovers that the norm does not correspond to a legal rule of a higher rank. Finally, the author points out the main conclusions to which she has arrived through the analysis provided in the current paper.

Atslēgvārdi: tiesas pieteikums, Satversmes tiesa, pieteikuma iesniegšana Satversmes tiesā.

Keywords: court application, the Constitutional Court of the Republic of Latvia, application submission to the Constitutional Court of the Republic of Latvia.

Ievads

Vispārējās jurisdikcijas tiesas (turpmāk – tiesa) pieteikums Satversmes tiesā ir veids, kā tiesa var pārliecināties par izskatāmajā lietā piemērojamās tiesību normas konstitucionalitāti. Diskusijas par tiesību normas konstitucionalitātes konkrēto kontroli Latvijā ir vairākkārt sekmīgi noritējušas.¹ Tomēr laika gaitā ir

¹ Satversmes tiesas rīkotā konference “Tiesas pieteikums Satversmes tiesai”, 2010. gada 3. decembris; starptautiskais seminārs “Tiesas pieteikums Satversmes tiesā”, 2002. gada 6.–7. septembris; sk. arī: Endziņš A. Par tiesas pieteikumu Satversmes tiesā. Jurista Vārds, 2002. 10. septembris, Nr. 18 (251); Endziņš A., Niķuļceva I., Načisčionis J. Par konstitucionālās un administratīvās tiesvedības robežām. Jurista Vārds, 2003. 11. novembris, Nr. 41 (299); Biksiniece L., Līdaka S. Par konstitucionālās un administratīvās tiesvedības robežām. Jurista Vārds, 2003. 25. novembris, Nr. 42 (300); Borkoveca M. Tiesas pieteikums Satversmes tiesai. Jurista Vārds, 2007. 11. septembris, Nr. 37 (490); Amoliņa D., Statkus S. Piezīmes par “Satversmes lasīšanu Satversmes tiesā”. Jurista Vārds, 2012. 3. jūlijs, Nr. 27 (726).

kļūvis aktuāls jautājums par to, kādi ir iemesli tam, lai tiesa iesniegtu pieteikumu Satversmes tiesā. Līdz ar to raksta mērķis ir noskaidrot šā pieteikuma iesniegšanu ietekmējošos faktoros. Lai sasniegtu šo mērķi, autore padziļināti pēta gan normatīvo regulējumu, kas reglamentē jautājumu par tiesas pieteikuma iesniegšanu Satversmes tiesā, gan analizē Satversmes tiesas praksi. Vienlaikus autore norāda, ka rakstā paustās atziņas ir viņas personiskais viedoklis, kas nav saistāms ar autores profesionālo darbību.

Tiesas pieteikums Satversmes tiesai un tam Satversmes tiesas likumā izvirzītās prasības

Tiesas tiesības iesniegt pieteikumu par lietas ierosināšanu Satversmes tiesai Saeima ietvēra 2000. gada 30. novembra likumā "Grozījumi Satversmes tiesas likumā".² Saskaņā ar šiem grozījumiem Satversmes tiesas likuma³ 17. pants tika izteikts jaunā redakcijā, un šā panta pirmās daļas 9. punktā Saeima paredzēja, ka tiesai, izskatot civillietu, krimināllietu vai administratīvo lietu, ir tiesības iesniegt pieteikumu par lietas ierosināšanu Satversmes tiesas likuma 16. panta 1.–3. punktā un 6. punktā noteiktajos gadījumos. Proti, par likumu un Latvijas parakstīto vai noslēgto starptautisko līgumu (arī līdz attiecīgo līgumu apstiprināšanai Saeimā) atbilstību Satversmei, citu normatīvo aktu vai to daļu atbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām (aktiem), kā arī Latvijas nacionālo tiesību normu atbilstību tiem Latvijas noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem, kuri nav pretrunā ar Satversmi. Savukārt tiesas pieteikumam un zemesgrāmatu nodaļas tiesneša pieteikumam izvirzītās prasības tika ietvertas Satversmes tiesas likuma 19.¹ pantā.

Attiecībā uz tiesas pieteikumu Satversmes tiesas likuma 19.¹ panta pirmās daļas 1. punkts noteica, ka tas iesniedzams, ja tiesa, izskatot civillietu, krimināllietu vai administratīvo lietu pirmajā instancē, apelācijas vai kasācijas kārtībā, uzskata, ka norma, kas būtu jāpiemēro šajā lietā, neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai (aktam). Tādējādi likumdevējs noteica tiesas pienākumu iesniegt pieteikumu Satversmes tiesā, ja tā konstatēja lietā piemērojamās normas neatbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normai (aktam).

Savukārt ar 2004. gada 15. janvārī Saeimā pieņemto likumu "Grozījumi Satversmes tiesas likumā"⁴ Satversmes tiesas likuma 19.¹ panta pirmā daļa tika izteikta jaunā redakcijā. Saskaņā ar minētajiem grozījumiem likumdevējs noteica, ka tiesas pieteikums ir iesniedzams, ja tiesa, izskatot civillietu vai krimināllietu pirmajā instancē, apelācijas vai kasācijas kārtībā, uzskata, ka norma, kas būtu jāpiemēro šajā lietā, neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai (aktam).

Taču likumdevējs noteica atšķirīgu regulējumu tiesai, kura izskata administratīvo lietu pirmajā instancē, apelācijas vai kasācijas kārtībā. Proti, šī tiesa iesniedz pieteikumu Satversmes tiesai, ja tā uzskata, ka norma, ko iestāde ir piemērojusi vai kas administratīvajā tiesas procesā būtu jāpiemēro šajā lietā, neatbilst Latvijas Republikas Satversmei⁵ (turpmāk – Satversme) vai starptautisko tiesību normai

² Grozījumi Satversmes tiesas likumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2000. 20. decembris, Nr. 460/464.

³ Satversmes tiesas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103 (588).

⁴ Grozījumi Satversmes tiesas likumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2004. 23. janvāris, Nr. 12/2960.

⁵ Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

(aktam). Minētā prasība ietverta arī Administratīvā procesa likuma⁶ 104. panta otrajā daļā. Vienlaikus šā likuma 104. panta pirmā daļa noteic, ka, pārbaudot administratīvā akta vai faktiskās rīcības tiesiskumu un noskaidrojot privātpersonas publiski tiesiskos pienākumus vai tiesības, tiesa šaubu gadījumā pārbauda, vai iestādes piemērotā vai administratīvajā tiesas procesā piemērojamā tiesību norma atbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normām.

Tātad tiesa, kura izskata administratīvo lietu, ir tiesīga pārbaudīt zemāka juridiska spēka tiesību normas atbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām,⁷ piemēram, Ministru kabineta noteikumu atbilstību likumam. Gadījumos, kad tā neapšaubā normas atbilstību Satversmei vai starptautisko tiesību normai (aktam), tiesa var izskatīt lietu, nevērsoties ar pieteikumu Satversmes tiesā.

Ņemot vērā minēto, autore secina, ka Satversmes tiesas likumā noteiktais regulējums paredz atšķirīgu regulējumu attiecībā uz tiesu, kura pieteikumu Satversmes tiesai iesniedz, izskatot civillietu vai krimināllietu, un tiesu, kura izskata administratīvo lietu. Proti, likumdevējs ir nošķīris prasījumu veidus, par kādiem tiesa vērsās Satversmes tiesā.

Atbilstoši Satversmes tiesas likumā noteiktajam regulējumam tiesas pieteikumam ir izvirzītas vairākas prasības. Pirmkārt, pieteikums iesniedzams par tādu normu, kuru tiesa piemēro izskatāmajā lietā. Turklāt tiesa, kura izskata administratīvo lietu, var iesniegt pieteikumu Satversmes tiesai par normu, kura administratīvajā procesā jau ir piemērota. Otrkārt, tiesa pieteikumu iesniedz, ja tā uzskata, ka norma neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai. Treškārt, ievērojot Satversmes tiesas likuma 19.¹ panta otrajā daļā noteikto, tiesas pieteikums formulējams motivēta lēmuma veidā. Proti, tiesa pieteikumā sniedz pamatojumu par to, kāpēc tās ieskatā norma neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai. Vienlaikus tiesas pieteikumam jāatbilst arī citām Satversmes tiesas likuma 19.¹ pantā un 18. pantā pieteikumam izvirzītajām prasībām.

Līdz ar to autore secina, ka likumdevējs ir skaidri noteicis prasības, kurām tiesas pieteikumam ir jāatbilst, lai Satversmes tiesas kolēģija pieņemtu lēmumu par lietas ierosināšanu. Saskaņā ar Satversmes tiesas likumā ietverto regulējumu iemesls, kāpēc tiesa vērsās ar pieteikumu Satversmes tiesā, ir tāds, ka tiesa konstatē lietā piemērojamās normas neatbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normai.

Tiesas pieteikuma iesniegšanas iemesli

Kā jau iepriekš autore norādīja, Satversmes tiesas likumā likumdevējs ir noteicis, ka tiesa iesniedz pieteikumu Satversmes tiesai, ja tā konstatē lietā piemērojamās normas neatbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normai. Taču autores ieskatā šī prasība tikai pirmšķietami norāda iemeslu, kāpēc tiesa vērsās ar pieteikumu Satversmes tiesā. Proti, tā nepilnīgi atklāj apstākļus, kuru dēļ tiesa nolemj vērsties Satversmes tiesā. Lai noskaidrotu šā lēmuma – vērsties ar pieteikumu Satversmes tiesā – pieņemšanas iemeslus, autore analizēja Satversmes tiesā iesniegto tiesu pieteikumu saturu, kā arī atziņas, kas paustas Satversmes tiesas nolēmumos, kuros lietas tika ierosinātas pēc tiesu iesniegtajiem pieteikumiem.

⁶ Administratīvā procesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, Nr. 164.

⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2015. gada 15. aprīļa lēmums lietā Nr. SKA-429/2015. Pieejams: <http://www.at.gov.lv> [aplūkots 2015. gada 15. maijā].

Lietas dalībnieka lūgums iesniegt pieteikumu Satversmes tiesai

Satversmes tiesas prakse atklāj, ka pastāv gadījumi, kad uz normas iespējamo neatbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normai uzmanību vērš tiesā izskatāmās lietas dalībnieks. Pamatojot savu viedokli, viņš tiesai sniedz pamatojumu par to, kādēļ, viņaprāt, lietā piemērojamā tiesību norma neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai. Par iespējamo neatbilstību lietas dalībnieks norāda lūguma formā. Lietas dalībnieka lūguma iesniegšana vai izteikšana tiesas sēdē nereti ir priekšnoteikums tam, lai tiesa pārliecinātos par lietā piemērojamās tiesību normas antikonstitucionalitāti. Lietas dalībnieks šo lūgumu tiesai var paust dažādos veidos, piemēram, rakstveidā, to ietverot pieteikumā vai rakstveida paskaidrojumos, kā arī mutvārdos tiesas sēdē. Taču autore norāda, ka šādos gadījumos nepieciešams nošķirt divu veidu situācijas: 1) kad tiesa atzīst lietas dalībnieka lūgumu par pamatotu un iesniedz pieteikumu Satversmes tiesai; 2) kad tiesa noraida lietas dalībnieka lūgumu un atsakās iesniegt pieteikumu Satversmes tiesai.

Gadījumā, kad tiesa uzskata lietas dalībnieka lūgumu par pamatotu, tā tiesvedību izskatāmajā lietā aptur un nosūta motivētu pieteikumu Satversmes tiesai. Tādējādi tiesa lēmumā norāda iemeslu, kāpēc tās ieskatā lietā piemērojamā tiesību norma neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai.

Piemēram, lietā Nr. 2010-49-03⁸ Satversmes tiesa izskatīja jautājumu par kredīta saistību izpildi pirms līgumā noteiktā termiņa. Šajā lietā pieteikumu Satversmes tiesai iesniedza Administratīvā rajona tiesa, kura uzskatīja, ka Ministru kabineta noteikumu norma⁹ ir pieņemta, pārkāpjot Patērētāju tiesību aizsardzības likumā ietvertu pilnvarojumu, turklāt tā nesamērīgi ierobežojot kredīta devēja īpašuma tiesības. Taču no lietas Nr. 2010-49-03 materiāliem izrietēja tas, ka uz šīs Ministru kabineta noteikumu normas iespējamo neatbilstību norādīja viena no administratīvās lietas pusēm – kredītiestāde, kurai tā tika piemērota.

Autore norāda, ka tiesai nav pienākuma atzīt par pamatotu lietas dalībnieka lūgumu vērsties Satversmes tiesā, lai pārbaudītu tiesību normas konstitucionalitāti. Situācijā, kad tiesa uzskata lūgumu par nepamatotu, proti, ka norma atbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai, tā noraida lietas dalībnieka lūgumu un atsakās iesniegt pieteikumu Satversmes tiesai. Autore uzskata, ka tādējādi iestājas vairākas apgrūtināša rakstura sekas tai personai, kura uzskata, ka tiesību norma aizskar viņai Satversmē noteiktās pamattiesības. Pirmkārt, persona var aizstāvēt savas, iespējams, aizskartās pamattiesības, tikai iesniedzot konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā. Otrkārt, personai jāievēro Satversmes tiesas likumā konstitucionālajai sūdzībai noteiktās prasības, tostarp Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturtajā daļā¹⁰ reglamentētā prasība par konstitucionālās sūdzības iesniegšanas termiņu Satversmes tiesā.

⁸ Par Ministru kabineta 2008. gada 25. augusta noteikumu Nr. 692 "Noteikumi par patērētāja kredītiņšānas lūgumu" 30. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 64. un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. 2010-49-03. Latvijas Vēstnesis, 2011. 12. aprīlis, Nr. 57.

⁹ Apstrīdētā Ministru kabineta noteikumu norma noteica, ka kredīta devējs (kredītiņšāde) var prasīt no patērētāja tikai samērīgu maksu par administratīvajiem izdevumiem, ja tādi rodas, gadījumā, ja patērētājs izpilda kredīta saistības pirms līgumā noteiktā termiņa.

¹⁰ Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturajā daļā noteic: "Konstitucionālo sūdzību (pieteikumu) Satversmes tiesai var iesniegt sešu mēnešu laikā pēc pēdējās institūcijas nolēmuma spēkā stāšanās. Ja nav iespēju Satversmē noteiktās pamattiesības aizstāvēt ar vispārējiem tiesību aizsardzības līdzekļiem, konstitucionālo sūdzību (pieteikumu) Satversmes tiesai var iesniegt sešu mēnešu laikā no pamattiesību aizskāruma brīža."

Tātad arī gadījumos, kad tiesa noraida lietas dalībnieka lūgumu par pieteikuma iesniegšanu Satversmes tiesai, personai ir tiesības vērsties Satversmes tiesā, iesniedzot konstitucionālo sūdzību. Tā, piemēram, fiziska persona N. R. iesniedza blakus sūdzību par Administratīvās rajona tiesas lēmumu, ar kuru tika noraidīts viņa lūgums piemērot pagaidu noregulējumu administratīvajā lietā.¹¹ N. R. blakus sūdzībā ietvēra lūgumu tiesai vērsties ar pieteikumu Satversmes tiesā par Ministru kabineta 2006. gada 30. maija noteikumu Nr. 423 "Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi" (turpmāk – Noteikumi Nr. 423) atbilstību Satversmes 99. pantam. Par izteikto lūgumu Administratīvā apgabaltiesa 2009. gada 17. decembra lēmumā norādīja: "Minētie noteikumi attiecas uz visu reliģisko konfesiju pārstāvjiem vienādi, līdz ar to šajā sakarībā nav saskatāma diskriminācija pret kādu no atsevišķas reliģijas pārstāvi. [...] Administratīvā apgabaltiesa, izskatot procesuālas dabas jautājumu par pagaidu noregulējuma piemērošanu, nesaskata konkrētajā gadījumā Noteikumu Nr. 423 neatbilstību Satversmei, līdz ar to nav pamata apgabaltiesai vērsties ar pieteikumu Satversmes tiesā par Noteikumu Nr. 423 atbilstības izvērtēšanu Satversmei." Ņemot vērā to, ka tiesa nolēma neiesniegt pieteikumu Satversmes tiesā, N. R. iesniedza konstitucionālo sūdzību par minēto Ministru kabineta noteikumu normu iespējamo neatbilstību Satversmes 99. pantam. Šajā lietā Nr. 2010-50-03 Satversmes tiesa izvērtēja notiesātajiem paredzēto aizliegumu glabāt reliģiskos priekšmetus, piemēram, svēto attēlus (ikonas), krustiņus, lūgšanu krelles. Satversmes tiesa atzina, ka šāds aizliegums ir pretrunā ar Satversmes 99. pantā garantēto reliģiskās pārliecības brīvību.

Ņemot vērā minēto, autore secina, ka viens no tiesas pieteikuma iesniegšanas iniciatoriem var būt lietas dalībnieki. Atzīstot par pamatotu lietas dalībnieka lūgumu – iesniegt tiesai pieteikumu Satversmes tiesā, lai pārbaudītu konkrētajā lietā piemērojamās tiesību normas konstitucionalitāti –, tiesa iesniedz pieteikumu Satversmes tiesā. Taču svarīgi ir nošķirt divas situācijas: kad tiesa lietas dalībnieka lūgumu apmierina un kad atzīst par nepamatotu un noraida. Gadījumos, kad tiesa šādu lūgumu noraida, autore ieskatā ir svarīgi, lai tiesas nolēmumā būtu norādīts šā atteikuma izvērst pamatojums. Tādējādi persona, kura uzskata, ka tiesību norma aizskar viņai Satversmē noteiktās pamattiesības, iespējams, gūtu pārliecību par to, ka lietā piemērojamā tiesību norma atbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai. Šāds risinājums arī varētu mazināt to gadījumu skaitu, kad persona iesniedz konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesas likumā noteiktajā kārtībā.

Tiesu prakses maiņa un tiesību normas interpretācija

Satversmes tiesa ir diezgan bieži atteikusies ierosināt lietu pēc tiesas iesniegta pieteikuma, kā arī izbeigusi tiesvedību jau Satversmes tiesā ierosinātā lietā gadījumos, kad tiesa apšaubīja lietā piemērojamās tiesību normas interpretāciju. Šādos tiesas pieteikumos nereti tika pausts uzskats, ka lietā piemērojamā tiesību norma neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai, jo to esot iespējams interpretēt

¹¹ Par Ministru kabineta 2006. gada 30. maija noteikumu Nr. 423 "Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi" pirmā pielikuma, ciktāl tas neparedz reliģisko priekšmetu glabāšanu, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 99. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 18. marta spriedums lietā Nr. 2010-50-03. Latvijas Vēstnesis, 2011. 22. marts, Nr. 45.

un piemērot dažādi.¹² Taču jautājums par tiesību normas interpretāciju ir jāvērtē kopsakarā ar Satversmes tiesas kompetenci.

Satversmes tiesas kompetences avots līdztekus Satversmes 85. un 1. pantam ir Satversmes tiesas likuma 16. pants.¹³ Satversmes tiesas praksē ir atzīts, ka tiesību normu interpretācijas un piemērošanas, kā arī vispārējās jurisdikcijas tiesu nolēumu tiesiskuma kontrole nav tās kompetencē.¹⁴ Proti, ja pieteikuma saturs pēc būtības ir vērsts uz tiesību normas interpretācijas noskaidrošanu, nevis uz tiesību normas konstitucionalitātes izvērtēšanu, tas neatbilst Satversmes tiesas likuma 16. panta prasībām.¹⁵ Savukārt principiālus tiesību normas interpretācijas jautājumus izlemj kā sācības instances tiesa, kas arī nodrošina tiesību normu vienveidīgu piemērošanu.¹⁶

Tiesību normas interpretācijas un piemērošanas jautājuma izlemšanā Satversmes tiesa var iesaistīties tikai tad, ja nepastāv vai jau ir izmantoti visi citi pieejamie līdzekļi konkrētā tiesiskā strīda atrisināšanā. Pirms vērsšanās Satversmes tiesā ir jāpārbauda, vai ar tiesību normu iztulkošanas metožu palīdzību nav iespējams atspēkot radušās šaubas par šīs tiesību normas neatbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām.¹⁷ Būtiska nozīme ir arī pilnīgai un vispusīgai lietas faktisko apstākļu noskaidrošanai un to juridiskajam novērtējumam, kas iespējams tikai konkrētās lietas izskatīšanas ietvaros.¹⁸ Tātad tiesību normas piemērošana un interpretācija atbilstoši normas mērķim un likumdevēja paustajai gribai nav Satversmes tiesas kompetencē.

Autore uzskata, ka atsevišķos gadījumos tiesas pieteikums, kurā pēc būtības Satversmes tiesai tiek lūgts izvērtēt tiesību normas interpretāciju, ir instruments, lai atkāptos no līdzšinējās tiesu prakses konkrētā jautājuma risināšanā. Satversmes tiesas prakse apstiprina to, ka tiesas nelabprāt atkāpjas no Latvijas Republikas Augstākās tiesas (turpmāk – Augstākā tiesa) nostiprinātās tiesu prakses pēc pašu

¹² Sk., piemēram: Par Ministru kabineta 2006. gada 30. maija noteikumu Nr. 423 "Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi" 44.4. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 8. marta lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-52-03. Latvijas Vēstnesis, 2011. 11. marts, Nr. 40.

¹³ Rodiņa A. Satversmes tiesas kompetence. Teorētiskais izvērtējums. Paplašināšanas iespējas. No: Konstitucionālās tiesas kompetence: robežas un paplašināšanas iespējas: Satversmes tiesas 2013. gada starptautiskās konferences materiālu krājums. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2014, 114. lpp.

¹⁴ Sk., piemēram: Par Civillikuma 156. panta otrās daļas vārdu "divu gadu laikā, skaitot no dienas, kad viņi uzzinājuši par apstākļiem, kas izslēdz paternitāti" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. un 96. pantam un 1975. gada 15. oktobra Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 3. jūnija spriedums lietā Nr. 2008-43-0106, 12. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2009. 5. jūnijs, Nr. 88.

¹⁵ Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2011. gada 24. februāra lēmums par atteikšanos ierosināt lietu pēc Administratīvās rajona tiesas pieteikuma (nav publiski pieejams).

¹⁶ Par Administratīvā procesa likuma 124. panta pirmās daļas un otrās daļas par valsts nodevas samaksu administratīvo pārkāpumu lietās atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01, 16. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2005. 6. janvāris, Nr. 3.

¹⁷ Par Administratīvā procesa likuma 18. panta ceturtās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 11. jūnija lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-11-01. Latvijas Vēstnesis, 2010. 16. jūnijs, Nr. 95; Par Ministru kabineta 2007. gada 6. marta noteikumu Nr. 173 "Transportlīdzekļu vadītāja kvalifikācijas iegūšanas, transportlīdzekļu vadīšanas tiesību iegūšanas un atjaunošanas kārtība un vadītāja apliecības izsniegšanas, apmaiņas un atjaunošanas kārtība" 40. punkta pirmā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 64. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 11. janvāra spriedums lietā Nr. 2010-40-03, 6. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2011. 13. janvāris, Nr. 7.

¹⁸ Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2011. gada 20. aprīļa lēmums par atteikšanos ierosināt lietu pēc Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta pieteikuma Satversmes tiesai (nav publiski pieejams).

iniciatīvas. Tādējādi pieteikums Satversmes tiesā ļautu pārliecināties par lietā piemērojamās normas konstitucionalitāti. Gadījumā, ja Satversmes tiesa atzītu tiesību normu par neatbilstošu augstāka juridiska spēka tiesību normai, tas pastiprinātu tiesas juridisko argumentāciju par to, kādēļ attiecībā uz lietā piemērojamās tiesību normas interpretāciju nepieciešams atkāpties no līdzšinējās tiesu prakses.

Var piekrist uzskatam, ka šādu pieteikumu izskatīšana faktiski nozīmē Augstākās tiesas Senāta prakses pārvērtēšanu Satversmes tiesā.¹⁹ Satversmes tiesa ir atzinusi, ka tiesas tiesības vērsties konstitucionālajā tiesā, ja lietas izskatīšanas gaitā rodas pamatotas šaubas par lietā piemērojamās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normām, jeb tā sauktā konkrētā kontrole nav prejudiciālais jautājums par lietā piemērojamās tiesību normas interpretāciju.²⁰

Piemēram, Satversmes tiesa 2011. gada 13. decembra lēmumā par tiesvedības izbeigšanu,²¹ noskaidrojot apstrīdētās likuma "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" normas²² patieso saturu, atzina, ka nav pamata turpināt lietas izskatīšanu, jo būtībā lieta ir izšķirama, šo normu interpretējot un piemērojot atbilstoši tās mērķim un likumdevēja paustajai gribai. Šī lieta tika ierosināta pēc Administratīvās apgabaltiesas pieteikuma, kura pieteikumā norādīja, ka Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments ir vairākkārt sniedzis interpretāciju par apstrīdēto likuma normu. Ievērojot tā institucionālo rangu, Administratīvajai apgabaltiesai būtu jāpiemēro Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta interpretācija.

Savukārt Satversmes tiesas 2010. gada 11. jūnija lēmumā par tiesvedības izbeigšanu²³ Satversmes tiesa norādīja, ka, atbilstoši Satversmei interpretējot un piemērojot tiesību normas, vienlaikus tiek novērsts arī pamats apšaubīt apstrīdētās Administratīvā procesa likuma normas²⁴ konstitucionalitāti. Līdzīgi arī Satversmes tiesas 2012. gada 11. decembra lēmumā par tiesvedības izbeigšanu²⁵ Satversmes

¹⁹ Pastars E. Tiesas pieteikums apstrīdētā akta (normas) izdevēja skatījumā. No: Konstitucionālās tiesas loma konstitucionālo vērtību aizsardzībā. Tiesas pieteikums Satversmes tiesai. Satversmes tiesas 2010. un 2011. gada konferenču materiālu krājums. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2013, 274.–275. lpp.

²⁰ Par likuma "Par nodokļiem un nodevām" (1997. gada 4. decembra redakcijā) 30. panta otrās daļas vārdu "ja šie darījumi nav deklarēti šā panta pirmajā daļā noteiktajā kārtībā, – 15 procentu apmērā no šo darījumu kopsummas, ja šajā pantā nav noteikts citādi" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 13. oktobra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-09-01, 12. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2010. 19. oktobris, Nr. 165.

²¹ Par likuma "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" 9. panta pirmās daļas 19. punkta "c" apakšpunkta (2001. gada 22. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 13. decembra lēmums lietā Nr. 2011-15-01. Latvijas Vēstnesis, 2011. 15. decembris, Nr. 197.

²² Likuma "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" 9. panta pirmās daļas 19. punkta "c" apakšpunkts (2001. gada 22. novembra likuma redakcijā), kas līdz 2007. gada 12. jūnijam paredzēja, ka gada apliekamajā ienākumā netiek ietverti un ar nodokli netiek aplikti ienākumi no sava īpašuma pārdošanas, izņemot ienākumu no tāda nekustamā īpašuma pārdošanas, kas ir bijis personas īpašumā mazāk par 12 mēnešiem.

²³ Par Administratīvā procesa likuma 18. panta ceturtais daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 11. jūnija lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-11-01. Latvijas Vēstnesis, 2010. 16. jūnijs, Nr. 95 (4287).

²⁴ Administratīvā procesa likuma 18. panta ceturtais daļa noteic: "Administratīvajās lietās, kas adresātam ir sarežģītas, pēc iestādes vai tiesas lēmuma, ievērojot fiziskās personas mantisko stāvokli, tās pārstāvim izmaksā atlīdzību no valsts budžeta. Atlīdzības apmēru un izmaksas kārtību nosaka Ministru kabinets."

²⁵ Par Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 17. panta vārdu "bet ne vēlāk kā piecu gadu laikā no iestādes prettiesiskā administratīvā akta spēkā stāšanās vai prettiesiskas faktiskās rīcības veikšanas dienas" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 11. decembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-10-01. Latvijas Vēstnesis, 2012. 13. decembris, Nr. 196 (4799).

tiesa secināja, ka tiesa būtībā lūdz izvērtēt apstrīdētās Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma normas²⁶ piemērošanu un interpretāciju atbilstoši šās normas mērķim un likumdevēja paustajai gribai.

Vienlaikus autore norāda, ka atsevišķos gadījumos tiesas pieteikums Satversmes tiesā ir atzīts par vienīgo veidu, kā tiesa var noskaidrot apstrīdētās normas patieso jēgu un mērķi. Piemēram, lietā Nr. 2010-47-01²⁷ Satversmes tiesa secināja, ka vienīgi Satversmes tiesas procesā, uzklusot gan apstrīdētās normas pieņēmēja – Saeimas –, gan apstrīdētās normas izstrādātāja un ierosinātāja – Ministru prezidenta – viedokli, bija iespējams noskaidrot apstrīdētās likuma “Par zemes reformas pabeigšanu lauku apvidos” normas patieso jēgu un mērķi.

Ievērojot iepriekš minēto, autore secina, ka Satversmes tiesas likumā noteiktā prasība – tiesa iesniedz pieteikumu Satversmes tiesai, ja tā konstatē lietā piemērojamās tiesību normas neatbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normai – ietver arī citus šāda pieteikuma iesniegšanas iemeslus. Piemēram, tiesa, iesniedzot pieteikumu Satversmes tiesā, pēc būtības vēlas pārliecināties par tiesību normas piemērošanas un interpretācijas pareizību. Taču tiesību normas piemērošana un interpretācija atbilstoši normas mērķim un likumdevēja paustajai gribai nav Satversmes tiesas kompetencē. Turklāt autoras ieskatā netiek veicināta laba prakse, ja tiesa vērsas ar pieteikumu Satversmes tiesā, lai Satversmes tiesas nolēmums būtu pamats tam, ka tā atkāpjas no Augstākās tiesas nostiprinātās tiesu prakses.

Eiropas Savienības Tiesas nolēmuma nozīme, lai tiesa iesniegtu pieteikumu Satversmes tiesai

Laika gaitā Satversmes tiesas prakse atklāj arvien jaunus iemeslus, kas, iespējams, ir stiprinājuši tiesas pārliecību par to, ka ir nepieciešams pārbaudīt lietā piemērojamās tiesību normas konstitucionalitāti, iesniedzot pieteikumu Satversmes tiesā. Piemēram, Satversmes tiesas lieta Nr. 2014-06-03²⁸ autoras ieskatā pirmo reizi atklāja to, ka Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) prejudiciālais nolēmums var būt viens no iemesliem tam, lai tiesa iesniegtu pieteikumu Satversmes tiesā. Šajā lietā tiesa, ņemot vērā EST prejudiciālajā nolēmumā sniegtās atbildes uz uzdotajiem jautājumiem, pieteikuma juridiskajā pamatojumā atsauca uz EST secināto.

Lietā Nr. 2014-06-03 Satversmes tiesa izskatīja Ministru kabineta noteikumu normas par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un to aprēķināšanas kārtību par personai nodarīto nemateriālo zaudējumu atbilstību Satversmei, kā arī Sauszemes

²⁶ Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 17. pants no 2005. gada 1. jūlija līdz 2012. gada 31. oktobrim noteica: “Privātpersona iesniedz iesniegumu par zaudējuma atlīdzinājumu gada laikā no dienas, kad tā uzzināja vai tai vajadzēja uzzināt par zaudējumu, bet ne vēlāk kā piecu gadu laikā no iestādes prettiesiskā administratīvā akta spēkā stāšanās vai prettiesiskas faktiskās rīcības veikšanas dienas.”

²⁷ Par 2007. gada 14. jūnija likuma “Grozījumi likumā “Par zemes reformas pabeigšanu lauku apvidos”” 9. panta daļas, ar kuru likuma “Par zemes reformas pabeigšanu lauku apvidos” 10. panta pirmās daļas 1. punkts izteikts citā redakcijā, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 31. janvāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-47-01. Latvijas Vēstnesis, 2011. 3. februāris, Nr. 19 (4417).

²⁸ Par Ministru kabineta 2005. gada 17. maija noteikumu Nr. 331 “Noteikumi par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un aprēķināšanas kārtību par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem” 3. punkta, 5.5. apakšpunkta, 7. punkta un 10. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta trešajam teikumam un 105. pantam, kā arī Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma 15. panta pirmās daļas 1. punktam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2014. gada 29. decembra spriedums lietā Nr. 2014-06-03. Latvijas Vēstnesis, 2014. 31. decembris, Nr. 258 (5318).

transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma normām. Šajā lietā tika apvienotas trīs lietas, no kurām divas tika ierosinātas pēc Augstākās tiesas Civillietu departamenta pieteikumiem. Abos pieteikumos tiesa pauda uzskatu, ka Ministru kabineta noteikumi paredzēja nesamērīgi zemu apdrošināšanas atlīdzības apmērus personām, kurām nodarīti nemateriālie zaudējumi. Vienā no tiesā izskatāmajām lietām EST sniedza prejudiciālo nolēmumu par ES tiesību normu interpretāciju pēc Augstākās tiesas lūguma. Šajā nolēmumā EST tiesa citastarp atzina, ka Eiropas Padomes 1983. gada 30. decembra Direktīvai Nr. 84/5/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu būtu pretrunā tāds valsts tiesiskais regulējums, kurā paredzētie maksimālie atlīdzības apmēri ir mazāki par direktīvā noteiktajiem minimālajiem atlīdzības apmēriem. Arī Satversmes tiesa, izskatot jautājumu par šajā lietā apstrīdēto normu konstitucionalitāti, atsauca uz EST prejudiciālajā nolēmumā ietvertajiem secinājumiem.

Tādējādi autore secina, ka EST prejudiciālais nolēmums var gan netieši norādīt tiesai uz iespējamu tiesību normas neatbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām, gan stiprināt tiesas pārliecību par tiesību normas iespējamo antikonstitucionalitāti.

Secinājumi

1. Satversmes tiesas likums skaidri noteic vienu iemeslu, kad tiesa iesniedz pieteikumu Satversmes tiesā, proti, ja tā uzskata, ka lietā piemērojamā norma neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai (aktam). Taču attiecībā uz tiesu, kura izskata administratīvo lietu, likumdevējs paredzējis atšķirīgu regulējumu – tiesa iesniedz pieteikumu, ja tā uzskata, ka norma, ko iestāde ir piemērojusi vai kas administratīvajā tiesas procesā būtu jāpiemēro šajā lietā, neatbilst Satversmei vai starptautisko tiesību normai (aktam). Tātad likumdevējs normatīvajā regulējumā ir nošķīris prasījumu veidus, par kādiem tiesa vērsas Satversmes tiesā.
2. Autores ieskatā Satversmes tiesas prakse atklāj, ka Satversmes tiesas likumā noteikto iemeslu, kāpēc tiesa iesniedz pieteikumu Satversmes tiesā, var ietekmēt vairāki faktori. Šie faktori motivē tiesai iesniegt pieteikumu Satversmes tiesā:
  - 1) lietas dalībnieka lūgums iesniegt tiesas pieteikumu Satversmes tiesai;
  - 2) vēlme pārliecināties par tiesību normas piemērošanas un interpretācijas pareizību;
  - 3) vēlme stiprināt nolēmuma pamatojumu, lai atkāptos no līdzšinējās tiesu prakses konkrētā jautājuma risināšanā;
  - 4) Eiropas Savienības Tiesas prejudiciālajā nolēmumā netieši vērsta uzmanība uz iespējamu tiesību normas neatbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām.
3. Lietas dalībnieka lūgums iesniegt tiesas pieteikumu Satversmes tiesai ir veids, kādā izskatāmās lietas dalībnieks var vērst tiesas uzmanību uz lietā piemērojamās normas iespējamo neatbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normai. Taču autore norāda, ka ir nošķiramas divas situācijas: 1) kad tiesa lietas dalībnieka lūgumu apmierina; 2) kad tiesa atzīst lietas dalībnieka

lūgumu par nepamatotu un noraida. Lietas dalībniekam nelabvēlīgs tiesas lēmums rada vairākas apgrūtinājošas sekas.

4. Noraidot lietas dalībnieka lūgumu iesniegt tiesas pieteikumu Satversmes tiesai, tai nolēmumā būtu jānorāda šā atteikuma izvērstais pamatojums. Tādējādi persona, kura uzskata, ka tiesību norma aizskar viņai Satversmē noteiktās pamattiesības, iespējams, gūtu pārliecību par to, ka lietā piemērojamā tiesību norma atbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai. Šāds risinājums arī varētu mazināt to gadījumu skaitu, kad persona iesniedz konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesas likumā noteiktajā kārtībā.
5. Satversmes tiesas prakse apstiprina to, ka tiesa, iesniedzot pieteikumu Satversmes tiesai, nereti vēlas, lai Satversmes tiesa nevis izvērtē lietā piemērojamās normas konstitucionalitāti, bet gan sniedz šīs normas interpretāciju, piemēram, gadījumos, kad tiesību norma var tikt interpretēta atšķirīgi. Taču tiesību normas piemērošana un interpretācija atbilstoši normas mērķim un likumdevēja paustajai gribai nav Satversmes tiesas kompetencē. Turklāt autores ieskatā netiek veicināta laba prakse, ja tiesa vēršas ar pieteikumu Satversmes tiesā, lai Satversmes tiesas nolēmums būtu pamats tam, ka tā atkāpjas no Augstākās tiesas nostiprinātās tiesu prakses.
6. Autores ieskatā Satversmes tiesa lietā Nr. 2014-06-03 pirmo reizi atklāja to, ka Eiropas Savienības Tiesas prejudiciālais nolēmums var būt viens no ietekmējošiem faktoriem, lai tiesa iesniegtu pieteikumu Satversmes tiesā, tādējādi pārbaudot konkrētajā lietā piemērojamās tiesību normas konstitucionalitāti.

SATVERSMES TIESAS TIESNEŠU ATSEVIŠĶĀS DOMAS

DISSENTING OPINION IN THE CONSTITUTIONAL COURT OF LATVIA

Elina Kursiša, Bc. iur.

LU Juridiskās fakultātes maģistrante

Summary

The article deals with the concept of dissenting opinion of justices, which is a comparatively new legal institution for the Latvian legal system. The purpose of the article is to ascertain whether the current regulatory framework provides for the most efficient possible functioning of the institution of a justice's dissenting opinion in the proceedings of the Constitutional Court. Therefore, though mainly inquiring into regulations, the article also examines some theoretical aspects of the mentioned institution. The author points to certain specific features of the regulatory framework, as well as suggests the possible directions for its development, focussing specifically on the publication of the opinions, and on the subject of dissenting opinions in the Constitutional Court proceedings.

Atslēgvārdi: tiesneša atsevišķās domas, tiesneša neatkarība, Satversmes tiesa, spriedums, lēmums.

Keywords: dissenting opinion, judicial independence, Constitutional Court, judgment, decision.

Ievads

Tiesneša atsevišķās domas¹ ir veids, ar kura starpniecību tiek demonstrēta tiesnešu uzskatu daudzveidība. Tās ataino ne vien tiesnešu dažādo viedokļu iespējamību, bet arī to reālo esamību. Tas pat ir “dabiski un veselīgi”, ka tiesnešu viedokļi par dažādiem tiesību jautājumiem atšķiras. Tāpēc tiesās, kur tiesneši pieņem lēmumus koleģiāli, piemēram, konstitucionālajās tiesās, tiesnešu nevienprātība ir pašsaprotama lieta.²

Latvijas tiesību sistēmā tiesnešu atsevišķās domas ir salīdzinoši jauns tiesību institūts, kas praktiski attīstījies tieši pēdējo gadu laikā. Šobrīd tiesiskais regulējums paredz atsevišķās domas gan vispārējās jurisdikcijas tiesās, gan administratīvajā tiesā, gan arī Satversmes tiesā. Šai rakstā analizētas tikai Satversmes tiesas tiesnešu atsevišķās domas, lai arī atsevišķas šī institūta teorētiskās atziņas ir attiecināmas uz visu institūtu kopumā.

---

¹ Labskanības dēļ rakstā lietota dažāda terminoloģija: tiesneša atsevišķās domas, tiesnešu atsevišķās domas un atsevišķās domas.

² Kelemen K. The road from Common Law to East-Central Europe, p. 119. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2168665 [aplūkots 2014. gada 2. maijā].

Raksta mērķis ir noskaidrot, vai šobrīd spēkā esošais regulējums nodrošina iespējami efektīvāko tiesnešu atsevišķo domu institūta darbību Satversmes tiesas procesā. Lai to noskaidrotu, pirmkārt, nepieciešams apskatīt institūta teorētiskos aspektus, kas atklāj tiesnešu atsevišķo domu nozīmi, otrkārt, aplūkot atsevišķas normatīvā regulējuma īpatnības un, visbeidzot, apskatīt, kā attīstīties normatīvais regulējums, un iezīmēt tā iespējamās attīstības virzienus tieši attiecībā uz atsevišķo domu priekšmetu.

Rakstā ir izmantotas vairākas zinātniski pētnieciskās metodes: vēsturiskā, analītiskā un salīdzinošā metode.

Raksta tapšanā izmantotas dažādas publikācijas, pētītas tiesnešu atsevišķās domas, starptautisko institūciju izstrādātie dokumenti, normatīvie akti un tiesību zinātnieku pētījumi.

Tiesnešu atsevišķo domu institūta teorētiskie aspekti

Pasaulē joprojām ir daudzas valstis, kur tiesneši savas atsevišķās domas spriedumam nepievieno un npublicē. Tomēr tam, ka likumdevējs ir izšķīries par labu atsevišķo domu institūta ieviešanai Latvijas tiesību sistēmā, ir būtiska nozīme.

Tiesneša atsevišķās domas ir viens no veidiem, kā tiek nodrošināta individuālā tiesneša neatkarība. Iespēja paust savu individuālo viedokli pasargā katra tiesneša autonomiju lēmuma pieņemšanā un neatkarību no pārējiem tiesas sastāva locekļiem.³ Tā ir mazākumā palikušo tiesnešu tiesība paust kolēģiem savu atšķirīgo redzējumu un pat piedāvāt un ieteikt citu nolēmumu.⁴

Tiesnešu atsevišķās domas ir viena no izpausmēm, kā tiek nodrošināta arī tiesnešiem piemītošā pamattiesība – vārda brīvība.⁵ Šāda tiesneša brīvība paust savas atsevišķās domas ir nepieciešama, lai nerastos situācija, ka tiesnesim piespiedu kārtā jāpiekrit vairākumam un viņam tiek liegta iespēja izteikt savu viedokli – tas būtu morāli nepieļaujami.⁶ Jebkāda ārējā ietekme, akla pakļaušanās vairākuma viedoklim var novest pie vārda brīvības un tiesneša neatkarības zaudēšanas.⁷

Tādējādi tiesnešu atsevišķās domas ir viens no līdzekļiem, kā tiek nodrošināta tiesneša individuālā neatkarība un tiesneša tiesības uz vārda brīvību.

³ Raffaelli R. Dissenting opinions in the Supreme Courts of the Member States. Study. Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. European Union, 2012, p. 12. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201304/20130423ATT64963/20130423ATT64963EN.pdf> [aplūkots 2013. gada 15. maijā].

⁴ Safaleru E. Dissenting opinion of the Constitutional Court's judge: one of the guarantees of his independence. Report on the conference on "The Importance of Dissenting and Concurring Opinions in the Development of Judicial Review". Batumi, Georgia, 17–18 September 2010, pp. 3–4. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU\(2010\)015-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU(2010)015-e) [aplūkots 2014. gada 17. martā].

⁵ Schermers G., Waelbroeck D. F. Judicial Protection in the European Union, 2001, VI ed., p. 736, riprodotto in Global Constitutionalism. Yale Law School, 2008, pp. I–5.

⁶ Lord Bingham of Cornhill, A Personal Perspective, address delivered at the Oxford Institute of European and Comparative law. June, 20, 2008, in Global Constitutionalism. Yale Law School, 2008, pp. I–31.

⁷ Safaleru E. Dissenting opinion of the Constitutional Court's judge: one of the guarantees of his independence. Report on the conference on "The Importance of Dissenting and Concurring Opinions in the Development of Judicial Review". Batumi, Georgia, 17–18 September 2010, pp. 3–4. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU\(2010\)015-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU(2010)015-e) [aplūkots 2014. gada 17. martā].

Atsevišķās domas ir cieši saistītas arī ar tiesas autoritāti un leģitimitāti, tāpēc ir svarīgi vērst uzmanību tieši uz to saturu. Neapšaubāmi, to saturs izriet tieši no katra konkrētā nolēmuma satura. Tomēr pastāv vairāki principi, kas tiesnesim jāievēro, rakstot atsevišķās domas.

Ir būtiski, lai šīs tiesneša viedoklis ir pienācīgi pamatots.⁸ Nepamatotas kritikas lietošana attiecībā uz vairākuma pieņemto lēmumu ir nelietderīga un tikai mazina tiesas pieņemtā lēmuma autoritāti. Lai nemazinātu autoritāti, tiesnesim savos izteikumos ir jābūt pietiekami neitrālam pret pārējo tiesas sastāvu, proti, jāciena vairākuma viedoklis.⁹ Tiesnesim būtu jāizvairās atklāt informāciju par sprieduma tapšanu. Tiesnesis nevar izpaust informāciju, kas būtu uzskatāma par apspriežu istabas noslēpumu.¹⁰ Tomēr jebkurš tiesas nolēmums zināmā mērā jau atklāj apspriežu istabas noslēpumu. Tiesnesis atsevišķajās domās nevar atklāt, kā katrs no tiesnešiem spriedis vai kādu pozīciju ieņēmis, kā arī informāciju par tiesnešu darbībām un diskusijām, kas notikušas tiesnešu apspriedes laikā.¹¹

Tiesnešu atsevišķās domas neietekmē ne konkrētā sprieduma saturu, ne sprieduma saistošo spēku.¹² Tomēr atsevišķajām domām var būt nozīmīga loma tiesību attīstībā nākotnē: dažās lietās atsevišķās domas var pat kļūt par nākamo vairākuma viedokli vai vismaz ietekmēt to.¹³

Tiek uzskatīts, ka tiesneši, kuri izteikuši atsevišķās domas, veicina dialoga rašanos. Kā teicis ASV Augstākās tiesas tiesnesis A. Skalia (*Antonin Scalia*): “Tiesa pati par sevi ir ne tikai centrālā institūcija, kas spriež tiesu, bet arī galvenā vieta, kur notiek būtiskas tiesnešu debātes.”¹⁴ Līdz ar to, arī pateicoties atsevišķajām domām, tieši tiesas ir tās, kur notiek doktrinālas diskusijas. Turklāt pamatotas un pārliecinošas atsevišķās domas var dot pareizus signālus likumdevējam, jo var būt par pamatu jaunu tiesību normu radīšanai.¹⁵

Līdz ar to tiesnešu atsevišķās domas veicina diskusijas starp tiesu, advokātiem un likumdevēju, tādējādi sekmējot tiesību normu interpretāciju un tiesību doktrīnas attīstību.

⁸ Opinion No. 11 (2008) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) on The quality of judicial decisions. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1924745&Site=COE> [aplūkots 2014. gada 10. aprīlī].

⁹ Safalero E. Dissenting opinion of the Constitutional Court's judge: one of the guarantees of his independence. Report on the conference on “The Importance of Dissenting and Concurring Opinions in the Development of Judicial Review”. Batumi, Georgia, 17–18 September 2010, p. 4. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU\(2010\)015-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU(2010)015-e) [aplūkots 2014. gada 17. martā].

¹⁰ Ibid.

¹¹ Laffranque J. Dissenting Opinion and Judicial Independence. *Juridica International*, 2003. Vol. VIII, p. 168. Pieejams: http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2004_1_14.pdf [aplūkots 2014. gada 16. martā].

¹² Jurcena L. Criticism of the judiciary versus authority and independence of the judiciary. *Конституционное правосудие*. 2 (56) 2012. Ереван: центр Конституционного права РА, 2012, с. 74.

¹³ Raffaelli R. Dissenting opinions in the Supreme Courts of the Member States. Study. Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. European Union, 2012, p. 15. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201304/20130423ATT64963/20130423ATT64963EN.pdf> [aplūkots 2013. gada 15. maijā].

¹⁴ Scalia A. Remarks on Dissenting Opinions, in A. ANZON. *L'opinione dissenziente*. Milano: Giuffrè, 1995, pp. 411–426.

¹⁵ Lord Bingham of Cornhill, A Personal Perspective, address delivered at the Oxford Institute of European and Comparative law. June, 20, 2008. In: *Global Constitutionalism*. Yale Law School, 2008, pp. I-31.

Normatīvā regulējuma īpatnības

Likumdevējs jau no Satversmes tiesas pirmsākumiem ir izšķīries par labu atsevišķo domu institūta ieviešanai Satversmes tiesas procesā. Šobrīd atsevišķo domu institūts regulēts gan Satversmes tiesas likuma 30. un 33. pantā,¹⁶ gan arī Satversmes tiesas reglamenta 144. un 145. punktā.¹⁷ Aplūkojot normatīvo regulējumu, ir vērts norādīt uz atsevišķām tā īpatnībām, kas liecina par Satversmes tiesas tiesnešu atsevišķo domu īpašo raksturu.

Latvija ir vienīgā Eiropas valsts, kurā Konstitucionālās tiesas tiesnesim noteikts pienākums rakstīt atsevišķās domas gadījumā, ja viņš nepiekrīt vairākuma viedoklim. Šajā gadījumā varētu diskutēt par to, vai šāds regulējums ir piemērotākais tiesneša individuālās neatkarības nodrošināšanai. Tiesības rakstīt atsevišķās domas ļauj pašam tiesnesim pat pie pretēja balsojuma izvēlēties, vai paust tās publiski vai tomēr publiski par savu atšķirīgo viedokli nerunāt. Pienākums rakstīt atsevišķās domas var radīt situāciju, ka tiesnesis, ja viņš nevēlas publiski paust savu atšķirīgo viedokli, balso pretēji savai pārlicībai un līdz ar to nav neatkarīgs sava lēmuma pieņemšanā.

Tādējādi tiesnešu individuālās neatkarības prasībām atbilstošāks būtu tāds regulējums, kas paredz tiesneša tiesību, bet ne pienākumu rakstīt atsevišķās domas.

Arī atsevišķo domu publicēšanas kārtība Latvijā ir specifiska, jo normatīvais regulējums paredz atsevišķās domas publicēt vēlāk, proti, atsevišķi no nolēmuma. Tomēr neatkarīgi no tā, vai tās tiek publicētas kopā ar spriedumu vai vēlāk, tās ir uzskatāmas par sprieduma sastāvdaļu.¹⁸

Latvijā saskaņā ar Satversmes tiesas likuma 30. pantu tiesneši atsevišķās domas izsaka rakstveidā un pievieno lietai, bet tiesas sēdē nepaziņo.¹⁹ Atsevišķo domu publicēšanu regulē Satversmes tiesas likuma 33. pants, kurā noteikts, ka lietai pievienotās atsevišķās domas publicē laikrakstā "Latvijas Vēstnesis"²⁰ ne vēlāk kā divus mēnešus pēc sprieduma pieņemšanas. Līdz ar to spēkā esošais regulējums noteic, ka tiesnešu izteiktās atsevišķās domas netiek publicētas kopā ar spriedumu, bet gan tās publicējamās noteiktā laikā pēc sprieduma pieņemšanas. Latvija šajā ziņā ir unikāla, jo nevienas valsts normatīvais regulējums attiecībā uz konstitucionālajām tiesām neparedz šādu regulējumu, kurš vienlaikus gan nodrošina tiesas autoritāti, gan atklāj juridiskus argumentus, kas nepieciešami diskusijai par dažādiem tiesību jautājumiem, kā arī dod ieguldījumu tiesību doktrīnas attīstībā. Tomēr likuma regulējums par termiņu "ne vēlāk kā divus mēnešus pēc sprieduma pieņemšanas" ir neskaidrs, ņemot vērā minētās normas mērķi. Arī Satversmes tiesas reglaments sīkāk nepasaka, pēc kāda principa tiek izvērtēts, kad šajā divu mēnešu laikā atsevišķās domas tiek publicētas.

Līdz ar to šobrīd spēkā esošais likums paredz it kā divu mēnešu nogaidīšanas termiņu, tomēr skaidri nosaka, kad atsevišķās domas publicējamās. Līdz ar to likumā būtu regulējams periods, kurā atsevišķās domas nevarētu tikt publiskotas, bet nevis noteikts iespējami vēlākais publicēšanas laiks.

¹⁶ Satversmes tiesas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103.

¹⁷ Satversmes tiesas reglaments: reglamenti. Latvijas Vēstnesis, 2014. 12. februāris, Nr. 31.

¹⁸ Osis M. Atsevišķās domas Senāta spriedumos civillietās. Jurista Vārds, 2010. 5. oktobris, Nr. 40.

¹⁹ Satversmes tiesas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103.

²⁰ No 2012. gada 1. jūlija saskaņā ar Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma 2. pantu laikraksts "Latvijas Vēstnesis", turpmāk – oficiālais izdevums "Latvijas Vēstnesis".

Tiesnešu atsevišķo domu priekšmets

Satversmes tiesas likuma 30. panta sestā daļa *expressis verbis* norāda uz tiesnešu atsevišķajām domām pie viena tiesas nolēmuma veida – sprieduma.

Normatīvais regulējums pieļauj situāciju, kad tiesneša atsevišķās domas pie sprieduma attiecas uz ierosināšanas stadiju, proti, uz kolēģijas lēmumu par lietas ierosināšanu. Gadījumā, ja, tiesnesis, kas nav bijis kolēģijas sastāvā, izskatot lietu pēc būtības, uzskata, ka pastāv apstākļi, kuru dēļ lieta vispār nebija ierosināma, viņš var izteikt atsevišķās domas, pamatojot, kāpēc lietā būtu taisāms nevis spriedums, bet gan lēmums par tiesvedības izbeigšanu. Saskaņā ar Satversmes tiesas likuma 29. panta pirmās daļas 3. punktu tiesvedību lietā var izbeigt, ja konstatē, ka lēmums par lietas ierosināšanu neatbilst Satversmes tiesas likuma 20. panta piektās daļas prasībām,²¹ tas nozīmē, ka kolēģija varēja pieņemt lēmumu par atteikšanos ierosināt lietu.

Tādējādi Satversmes tiesas tiesnesis pievieno atsevišķās domas spriedumam, tomēr tajās var būt ietvertas atsevišķās domas attiecībā uz lēmumu par lietas ierosināšanu.

Arī lemjot par tiesvedības izbeigšanu, tiesnešu balsojums var atšķirties gan attiecībā uz to, vai lieta būtu izbeidzama, vai tomēr izskatāma pēc būtības (taisāms spriedums), gan arī attiecībā uz lēmumā ietvertajiem argumentiem. Tomēr Satversmes tiesas likums tieši neparedz iespēju tiesnesim izteikt savu atsevišķo viedokli pie lēmuma par tiesvedības izbeigšanu.

Lēmuma par tiesvedības izbeigšanu statuss un ietekme uz tiesību doktrīnu ir mainījusies ar Satversmes tiesas likuma grozījumiem, kas stājās spēkā 2008. gada 14. martā. Minētie grozījumi noteic, ka tiesību normas interpretācija, kas sniegta lēmumā par tiesvedības izbeigšanu, ir obligāta visām valsts un pašvaldību institūcijām (arī tiesām) un amatpersonām, kā arī fiziskajām un juridiskajām personām. Līdz ar to lēmuma par tiesvedības izbeigšanu statuss ir vēl vairāk pietuvināts sprieduma statusam, un abi šie dokumenti var radīt līdzvērtīgas tiesiskās sekas.

Satversmes tiesas likumā regulējums par atsevišķajām domām tika paredzēts jau sākotnējā likuma redakcijā. Ievērojot to, ka lēmuma par tiesvedības izbeigšanu statuss un no tā izrietošās tiesiskās sekas šajā laikā ir mainījušās, likumdevējam skaidrības labad būtu jāprecizē, ka arī šādiem lēmumiem, ņemot vērā to statusu un tiesneša neatkarības prasību, varētu tikt pievienotas atsevišķās domas.

Vēl viens nolēmums, ko Satversmes tiesā tiesneši pieņem koleģiāli, ir kolēģijas lēmums par lietas ierosināšanu vai atteikšanos ierosināt lietu. Saskaņā ar Satversmes tiesas likuma 20. panta pirmo daļu kolēģija šo lēmumu pieņem triju tiesnešu sastāvā. Lai gan tas *expressis verbis* nav paredzēts likumā, tomēr kopš 2010. gada 1. janvāra tiesnesis var paust savas atsevišķās domas arī par kolēģijas lēmumu.²² Saskaņā ar Satversmes tiesas likuma 20. panta septīto prim daļu, ja kolēģija lemj par atteikšanos ierosināt lietu, bet vienam no tiesnešiem ir motivēti iebildumi pret šādu nolēmumu, tad pieteikuma izskatīšanu un lēmuma pieņemšanu nodod rīcības sēdei pilnā tiesas sastāvā.²³ Šā regulējuma mērķis ir nodrošināt arī tādu pieteikumu vispusīgu un rūpīgu analīzi, par kuru vai kuru daļas atbilstību Satversmes

²¹ Satversmes tiesas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103.

²² Satversmes tiesas likuma grozījumi: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2009. 30. decembris, Nr. 205.

²³ Satversmes tiesas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103.

tiesas likuma prasībām radušās šaubas.²⁴ Tas nozīmē, ka lēmumu par lietas ierosināšanu vai atteikšanos ierosināt lietu pieņem tiesa pilnā sastāvā rīcības sēdē, uzklusot gan kolēģijas vairākuma viedokli, gan tā tiesneša viedokli, kas palicis mazākumā. Šajā gadījumā mazākumā palikušā tiesneša viedoklis gan pēc satura (atšķirīgais viedoklis, jo iebilst pret lēmumu, ne tikai pret argumentāciju), gan pēc formas (motivēts un daļēji rakstisks, daļēji mutisks), gan pēc savas būtības (mazākuma viedoklis, kas atšķiras no vairākuma viedokļa un kas attiecīgi var ietekmēt tiesas nākamās nolēmumus), kaut arī likumā tieši nav nosaukts par atsevišķajām domām, par tādām ir uzskatāms. Kolēģijas tiesneša atsevišķās domas pēc formas atšķiras no likumā paredzētajām pie sprieduma gatavotajām atsevišķajām domām, jo likumā, kaut arī ir iekļauta prasība par motivētiem iebildumiem, tieši nav noteikta to rakstiska forma. Tomēr Satversmes tiesas reglamenta 60. punkts paredz pienākumu atsevišķās domas izteikušajam kolēģijas tiesnesim sagatavot lēmumu par lietas ierosināšanu un iesniegt to rīcības sēdei.²⁵ Ievērojot to, ka kolēģijas lēmuma projektā, visticamāk, nav iespējams iekļaut visus tiesneša argumentus (motivētos iebildumus) par labu lietas ierosināšanai, minētie argumenti rīcības sēdē kolēģiem izklāstāmi mutiski.

Atšķirībā no atsevišķajām domām pie sprieduma tiesneša atšķirīgais viedoklis pie kolēģijas lēmuma netiek nedz publicēts, nedz ietverts lietas materiālos. Vienīgais, ko, iepazīstoties ar lietas materiāliem (ja lieta ierosināta) vai pieteikuma materiāliem (ja pieņemts lēmums atteikties ierosināt lietu), ir iespējams konstatēt, ir fakts, ka attiecībā uz kolēģijas lēmumu ir bijis atsevišķais viedoklis. Nedz tiesneša motivētie iebildumi, nedz arī informācija par to, kurš tiesnesis šo viedokli paudis, nav pieejama.

Līdz ar to, kaut arī likums tieši neparedz tiesneša atsevišķās domas lietas ierosināšanas stadijā, tomēr likumā ietvertā iespēja tiesnesim paust motivētos iebildumus pie kolēģijas lēmuma pēc satura, pēc formas un pēc savas būtības uzskatāma par atsevišķajām domām.

Kopsavilkums

1. Tiesnešu atsevišķās domas ir demokrātiskā valstī esošs un nepieciešams mehānisms, kas nodrošina tiesnešu neatkarību, vārda brīvību, kā arī veicina tiesas procesa caurskatāmību.
2. Tiesnešu atsevišķās domas var iezīmēt tiesību attīstības tendences nākotnē. Tās veicina diskusijas starp tiesu, advokātiem un likumdevēju, tādējādi sekmeļot tiesību normu interpretāciju un tiesību doktrīnas attīstību.
3. Šobrīd Satversmes tiesas likums noteic tiesneša pienākumu rakstīt atsevišķās domas, tomēr tiesnešu individuālās neatkarības prasībām atbilstošāks ir tāds regulējums, kas paredz tiesneša tiesību, bet ne pienākumu rakstīt atsevišķās domas.
4. Satversmes tiesas likumā noteiktais atsevišķo domu publicēšanas termiņš būtu precizējams, likumā tieši nosakot periodu, kurā atsevišķās domas nevarētu tikt publiskotas.

²⁴ Rodiņa A., Amoliņa D. Lēmums par atteikšanos ierosināt lietu Satversmes tiesā: teorētiskie un praktiskie aspekti. Jurista Vārds, 2013. 2. jūlijs, Nr. 26.

²⁵ Satversmes tiesas reglaments: reglamentī. Latvijas Vēstnesis, 2014. 12. februāris, Nr. 31.

5. Ievērojot to, ka lēmuma par tiesvedības izbeigšanu statuss un no tā izrietošās tiesiskās sekas šajā laikā ir mainījušās, likumdevējam būtu jāparedz iespēja pievienot atsevišķās domas arī šādiem tiesas nolēmumiem.
6. Kaut arī likums tieši neparedz tiesneša atsevišķās domas lietas ierosināšanas stadijā, tomēr likumā ietvertā iespēja tiesnesim paust motivētus iebildumus pie kolēģijas lēmuma pēc satura, pēc formas un pēc savas būtības uzskatāma par atsevišķajām domām.

PROFESIONĀLĀ DIENESTA LĪGUMA PUBLISKI TIESISKAIS RAKSTURS

THE PROFESSIONAL SERVICE CONTRACT AS A PUBLIC LEGAL CONTRACT

Pēteris Kušners, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Military service is a public service. The professional service is a military service. Professional service is a career service, which is established on the basis of the professional service contract as a public legal contract.

The aim of the professional service contract is the national security and the national defence. The contract of professional service is signed between the public subject (the Republic of Latvia) and an individual (a citizen of Latvia). Consequently, the contract of professional service is a public legal contract.

Atslēgvārdi: karavīrs, profesionālais dienests, profesionālā dienesta līgums, publisko tiesību līgums.

Keywords: soldier, professional service, professional service contract, public legal contract.

Ievads

Viena no valsts pastāvēšanas pamatfunkcijām ir valsts aizsardzība. Ir valstis, kurās šo funkciju īsteno ar obligātu pienākumu katram pilsonim – vīrietim (Izraēlā arī sievietēm) pildīt obligāto militāro dienestu. Taču ir valstis, kurās personas piedalīšanās valsts aizsardzības īstenošanā miera laikā ir brīvprātīga. Latvijā šāda brīvprātības sistēma valsts aizsardzības nodrošināšanā pilnībā tika ieviesta 2007. gadā, proti, pārejot uz profesionālu armiju. Pamats pildīt profesionālo dienestu ir profesionālā dienesta līgums.

Rakstā analizētas profesionālā dienesta līguma būtiskās sastāvdaļas, uz tā pamata izdoto lēmumu raksturs, administratīvo tiesu atziņas. Raksta tēma ir aktuāla, jo Latvijas tiesību zinātnē tā nav pētīta, turklāt nevienveidīga profesionālā dienesta līguma izpratne tiesu praksē nerada skaidrību par profesionālā dienesta līguma konkrēto raksturu, līdz ar to arī par piemērojamām procesuālo tiesību normām un principiem.

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu par profesionālā dienesta līguma publiski tiesisko raksturu.

Profesionālā dienesta līguma (būtiskās) sastāvdaļas

Profesionālā dienesta līgums ir pamatnosacījums profesionālā dienesta uzsākšanai (iecelšanai amatā) un dienesta pildīšanai.¹ Profesionālā dienesta līgums tiek slēgts starp Latvijas pilsoni un Aizsardzības ministriju,² un tam ir aizsardzības ministra noteikta³ tipveida forma.⁴

Līdz ar to par profesionālā dienesta līguma būtiskām sastāvdaļām uzskatāmi:

- 1) līguma priekšmets,
- 2) līgumslēdzējpuses.

Minētās sastāvdaļas ir būtiskas, vērtējot līguma tiesisko raksturu.

Publisko tiesību līgumiem ir raksturīgas šādas pamatpažīmes:

- 1) publisko tiesību valsts pārvaldes joma,
- 2) vērtējamās attiecības ir vērstas uz āru,
- 3) vērtējamās attiecības ir konkrētas.⁵

Vācijā, lai noteiktu, vai līguma priekšmets ir publisko tiesību jomā, jāvērtē:

- 1) vai profesionālā dienesta līgums nodrošina publisko tiesību normu izpildi,
- 2) vai tas attiecas uz privātpersonu publiski tiesiskajām tiesībām un pienākumiem,
- 3) vai ietver pienākumu izdot administratīvo aktu u. c.⁶

Francijā par izšķirošām publisko tiesību līgumu pazīmēm tradicionāli uzskatāms tas, vai vismaz viena līguma puse ir valsts iestāde un vai

- a) līgumā tiek īstenota publiska vara vai arī
- b) līguma priekšmets ir publisko uzdevumu īstenošana.⁷

Profesionālā dienesta līguma priekšmets ir militārā (aktīvā) dienesta tieša izpilde karavīra statusā, proti, profesionālā dienesta izpilde (Militārā dienesta likuma 2. panta 2. punkts):

- 1) militārajos reglamentos un citos normatīvajos aktos noteikto pienākumu izpilde,
- 2) komandiera (priekšnieka) pavēles izpilde,
- 3) citāda normatīvajos aktos paredzētā karavīru darbība sabiedrības un valsts interesēs (Militārā dienesta likuma 9. panta pirmā daļa).

Tādējādi profesionālā dienesta līgums nodrošina Nacionālās drošības likuma normu izpildi, proti, valsts militāro aizsardzību, kas ir nacionālās drošības sastāvdaļa un garantē valsts neatkarību, tās konstitucionālo iekārtu un teritoriālo integritāti.

¹ Militārā dienesta likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 18. jūnijs, Nr. 91, 2. panta 4. punkts, 21. panta pirmā daļa.

² Turpat, 2. panta 4. punkts, 20. panta otrā daļa.

³ Turpat, 20. panta pirmā daļa.

⁴ Noteikumi par kandidātu rekrutēšanu, atlasu un pieņemšanu profesionālajā dienestā un līguma par profesionālo dienestu slēgšanu: Aizsardzības ministrijas noteikumi. 2013. 9. jūlijs, Nr. 28-NOT (nav publicēts).

⁵ Viškere I. Publisko tiesību līgumi un to kontrole administratīvā procesa kārtībā. Jurista Vārds, 2009. 3. februāris, Nr. 5 (548).

⁶ Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problemātika Latvijā. Promocijas darbs. Rīga, 2012, 36. lpp; Maurer H. Allgemeines Verwaltungsrecht. 17. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2009, S. 371.

⁷ Turpat; Petit J. A Reappraisal of the Distinction Between Administrative Contracts and Private Legal Contracts in French Law. In: The Public – Private Divide: Potential for Transformation? Ed. by M. Ruffert. London: British Institute of International and Comparative Law, 2009, p. 283.

Satversmes 101. pantā ir garantētas ikviena Latvijas pilsoņa tiesības uz vienlīdzīgiem pamatiem pildīt (iestāties un turpināt pildīt) militāro dienestu. Arī Nacionālā drošības likuma 5. panta 3. punkts tikai Latvijas pilsoņiem garantē tiesības pildīt profesionālo dienestu. Tādējādi Latvijas pilsonim, brīvprātīgi īstenojot publiski tiesiskās tiesības, vienlaicīgi jāuzņemas arī publiski tiesiskie pienākumi:

- 1) pildīt militāro dienestu saskaņā ar normatīvajiem aktiem un komandiera (priekšnieka) pavēlēm,
- 2) bez ierunām pildīt komandiera (priekšnieka) likumīgās pavēles (Militārā dienesta likuma 7. pants).

Profesionālā dienesta līgumslēdzējpusēs ir:

- 1) Latvijas pilsonis,
- 2) Aizsardzības ministrija.

Tātad viena no profesionālā dienesta līguma pusēm ir Latvijas pilsonis, kas pēc brīvprātības principa publiski realizē tiesiskās tiesības. Savukārt otra puse ir valsts iestāde, kas nodrošina valsts aizsardzībā iesaistītā personāla pārvaldi (Nacionālās drošības likuma 11. panta pirmās daļas 3. punkts) jeb Latvijas Republikas vārdā iesaista Latvijas pilsoņus valsts militārās aizsardzības uzdevumu īstenošanā.

Lai profesionālā dienesta līgums būtu spēkā, tam ir noteikta rakstveida forma. Tiesu praksē gan nav vienprātības šajā jautājumā. Tā, piemēram, Administratīvā apgabaltiesa ir atzinusi, ka personas atrašanās karavīra statusā pēc profesionālā dienesta līguma termiņa beigām ir vērtējama kā starp pusēm esoša vienošanās par līguma termiņa pagarināšanu, līdz ar to apgabaltiesas ieskatā rakstveida formai neatbilstošam līguma pagarinājumam ir tādas pašas tiesiskās sekas kā rakstveidā izteiktam līguma termiņa pagarinājumam. Tajā pašā laikā apgabaltiesa rakstveida formas neievērošanu vērtē kā nolaidību, jo pusēm bija jāzina un jāievēro normatīvo aktu prasības militārā dienesta jomā.⁸ Savukārt citā lietā apgabaltiesa secinājusi pretējo, norādot, ka puses nebija parakstījušas vienošanos par profesionālā dienesta līguma pagarināšanu un nav pamata uzskatīt, ka profesionālā dienesta līguma darbība bija pagarināta uz noteiktu termiņu vai bez termiņa noteikšanas, jo normatīvie akti nepieļauj profesionālā dienesta līguma pagarināšanu, līgumslēdzējpusēm klusējot vai ar pušu konkludentām darbībām. Līdz ar to ir pamats atzīt, ka dienesta attiecības ar personu ir turpinājušās pēc profesionālā dienesta līguma termiņa beigām līdz profesionālā dienesta karavīra statusa zaudēšanai – izslēgšanai no vienības personālsastāva.⁹ Arī Senāts ir norādījis, ka ierindas dienesta pavēlē norādītais karavīra atvaļināšanas datums ir tas datums, ar kuru karavīrs tiek atvaļināts.¹⁰ Tāpat Senāts ir atzinis, ka ir jāvērtē, vai laika posmā, kamēr starp personu un iestādi nebija noslēgts rakstveida līgums un karavīrs pildīja pienākumus, personas tiesības nav tikušas ierobežotas.¹¹

⁸ Administratīvās apgabaltiesas 2012. gada 9. februāra spriedums lietā Nr. A42480307, 18.3. apakšpunkts. Spēkā no 01.06.2012. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2012/02_2012/09_02_2012/AL_0902_apg_AA43-1537-12_10.pdf [aplūkots 2012. gada 6. maijā].

⁹ Administratīvās apgabaltiesas 2011. gada 3. februāra spriedums lietā Nr. A420531610, 9. punkts. Spēkā no 29.04.2011. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/02_2011/03_02_2011/AL_0302_apg_AA43-1179-11_2.pdf [aplūkots 2012. gada 6. maijā].

¹⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 18. jūlija spriedums lietā Nr. SKA-534/2011, 16. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/07_2011/18_07_2011/AL_1807_AT_SKA-0534-2011.pdf [aplūkots 2012. gada 6. maijā].

¹¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 22. augusta spriedums lietā Nr. SKA-635/2011, 14. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/08_2011/22_08_2011/AL_2208_AT_SKA-0635-2011.pdf [aplūkots 2012. gada 6. maijā].

Administratīvā rajona tiesa, skatot lietu, kurā dienesta attiecības turpinājušās, trūkstot profesionālā dienesta līgumam, norāda, ka pamats militārajam dienestam ir rakstveidā noslēgts profesionālā dienesta līgums. Tiesa uzskatīja – tā kā Militārā dienesta likuma un uz tā pamata izdotajos iekšējos normatīvajos aktos ir precīzi atrunātas profesionālā dienesta līguma noslēgšanas, grozīšanas un izbeigšanas procedūras un līguma pagarināšana ir noteikta kā rakstveida vienošanās noslēgšana starp karavīru un Aizsardzības ministriju (vai pilnvaroto amatpersonu), tad darījuma rakstveida formu nevar aizstāt ar pušu konkludentām darbībām, atzīstot, ka profesionālā dienesta līguma termiņš ir uzskatāms par pagarinātu, kaut arī rakstveidā šāds līgums nav noslēgts. Tiesa atzina, ka vienības komandiera pienākums ir atvaļināt karavīru no profesionālā dienesta, ja profesionālā dienesta līguma termiņš ir beidzies, nevis paļauties, ka militārā dienesta attiecības turpināsies, ja karavīrs tam neiebilst.¹² Minētais izriet no Aizsardzības ministrijas noteikumiem, kuri noteic, ka vienības komandieris (priekšnieks) izdod ierindas dienesta pavēli, ar kuru karavīru izslēdz no vienības personāla saraksta un noņem no visu veidu apgādes profesionālā dienesta līguma pēdējā dienā.¹³ Līdz ar to secināms, ka profesionālā dienesta tiesiskās attiecības nevar nodibināt (turpināt) ar konkludentām darbībām un minētajos gadījumos nav piemērojamas Civillikuma 1485. panta un 1432. panta normas, kuras noteic: ja neviena no pusēm neizsaka skaidri saprotamu nodomu līgumiskās attiecības neturpināt (izbeigt), bet puses klusējot turpina pildīt visas tās pašas saistības, kādas ir noteiktas līgumā par profesionālo militāro dienestu, ir notikusi jauna vienošanās par visiem būtiskiem līguma noteikumiem. Šāda atšķirīga tiesu prakse minēto jautājumu izskatīšanā neveicina militārpersonu tiesisko interešu aizsardzību. Autors uzskata, ka rakstveida forma tiek prasīta, lai profesionālā dienesta līgums būtu spēkā, tas izslēdz iespēju noslēgt minēto līgumu citā formā, piemēram, mutiski vai ar konkludentām darbībām.

Profesionālā dienesta līguma tiesiskais raksturs un uz tā pamata izdoto lēmumu raksturs

Šī raksta nodaļa veltīta profesionālā dienesta līguma tiesiskā rakstura analīzei un ar profesionālā dienesta līgumu saistīto jeb uz profesionālā dienesta līguma pamata izdoto pavēļu tiesiskā rakstura izvērtējumam administratīvo tiesu atziņās caur prasījumu konkretizēšanas prizmu.

Profesionālā dienesta līgums tiek slēgts starp publisko tiesību subjektu (Latvijas Republiku) un privātpersonu (Latvijas Republikas pilsoni).¹⁴ Ar profesionālā dienesta līgumu tiek nodibinātas publiski tiesiskās (militārā dienesta) attiecības. Profesionālā dienesta līguma priekšmets ir militārā (profesionālā) dienesta izpilde, proti, līgums ir vienošanās starp karavīru un aizsardzības ministru vai viņa

¹² Administratīvās rajona tiesas 2008. gada 18. jūnija spriedums lietā Nr. A42480307, 16. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/06_2008/18_06_2008/AL_1806_raj_A-2490-08_21.pdf [aplūkots 2013. gada 20. martā].

¹³ Karavīru atvaļināšanas no profesionālā dienesta noteikumi: Aizsardzības ministrijas 2012. gada 14. augusta noteikumi Nr. 26, 13. punkts. Pieejams: <http://www.mil.lv/~media/NBS/PDF/Atvalinasana.ashx> [aplūkots 2013. gada 20. martā].

¹⁴ Militārā dienesta likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 18. jūnijs, Nr. 91, 2. panta 4. punkts.

pilnvarotu komandieri (priekšnieku) par profesionālā dienesta izpildi.¹⁵ Tādējādi tas tiek slēgts publisko tiesību jomā. Profesionālā dienesta līguma mērķis ir efektīva valsts pārvaldes (aizsardzības) funkciju veikšana, nodrošinot bruņotos spēkus ar profesionālā dienesta karavīriem un aizstājot obligātā militārā dienesta karavīrus. Valsts aizsardzība ir būtiska valsts suverēnās varas joma, no kā ir atkarīga valsts drošība. Profesionālā dienesta attiecību pamatā ir valsts imperatīvās militārās intereses, kas ir vērstas uz valsts pastāvēšanas un suverenitātes nodrošināšanu.¹⁶ Līdz ar to secināms, ka profesionālā dienesta līgums ir publisko tiesību līgums.

Profesionālā dienesta attiecību nodibināšana ir noteikta tiesību normās (sk. 1. nodaļu).

Līdzīgi arī Vācijā normatīvais regulējums noteic, ka publisko tiesību jomā esošas tiesiskās attiecības var nodibināt, grozīt vai izbeigt ar publisko tiesību līgumu, ciktāl to pieļauj tiesību normas.¹⁷

Administratīvā apgabaltiesa ir secinājusi, ka publisko tiesību līgums, administratīvais akts un faktiskā rīcība ir patstāvīgi administratīvā procesa institūti, kuri savstarpēji nodalāmi, kā arī uz katru no tiem ir attiecināms īpašs normatīvais regulējums. Tādēļ, nodibinot vai izbeidzot publisku, pielīgtu saistību tiesību, netiek izdoti administratīvie akti vai veikta faktiskā rīcība, bet gan tiek pausta līgumslēdzējas puses griba pielīgtās administratīvi tiesiskās saistības sakarā.¹⁸

Arī Augstākā tiesa ir secinājusi, ka lēmums, kas ir pieņemts saistībā ar jau iepriekš, pamatojoties uz publisko tiesību līgumu, nodibinātām publiski tiesiskajām attiecībām starp publisko tiesību subjektu un privātpersonu, nav aplūkojams kā patstāvīgs administratīvais akts, bet aplūkojams kā lēmums, kas pieņemts saistībā ar publisko tiesību līgumu (izpildi, grozīšanu, spēkā esību u. tml.).¹⁹

Administratīvā rajona tiesa, skatot pieteikumu par pavēles par karavīra pieņemšanu profesionālajā militārajā dienestā grozīšanu, arī atzinusi, ka pavēles par karavīra pieņemšanu profesionālajā militārajā dienestā un ieskaitīšanu profesionālā militārā dienesta karavīru sastāvā pamats ir līgums par profesionālo militāro (aktīvo militāro vai ierindas) dienestu. Karavīrs, parakstot minēto līgumu, piekrīt līguma noteikumiem, ja līguma spēkā esamību vai atsevišķus tā punktus nav apstrīdējis vai pārsūdzējis. Tiesa norādījusi, ka pavēle par karavīra pieņemšanu profesionālajā dienestā nemaina karavīra tiesisko statusu, bet pavēles pamats un saturs tieši izriet no līguma noteikumiem. Tiesa secinājusi, ka pavēle nav administratīvais akts, bet gan iestādes iekšējs lēmums. Līdz ar to lieta par pavēles grozīšanu nav

---

¹⁵ Noteikumi par kandidātu rekrutēšanu, atlasu un pieņemšanu profesionālajā dienestā un līguma par profesionālo dienestu slēgšanu: Aizsardzības ministrijas noteikumi. 2013. 9. jūlijs, Nr. 28-NOT, 55. punkts (nav publicēts).

¹⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 4. jūnija spriedums lietā Nr. SKA-138/2012, 10., 12. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2012/138-ska-2012.doc> [aplūkots 2014. gada 16. jūlijā].

¹⁷ Vācijas Administratīvā procesa likums, 54. pants. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/vwvfg/gesamt.pdf> [aplūkots 2014. gada 16. jūlijā].

¹⁸ Administratīvās apgabaltiesas 2008. gada 29. augusta spriedums lietā Nr. A42345906, 12. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/08_2008/29_08_2008/AL_2908_apg_AA-43-0902-08_7.pdf [aplūkots 2014. gada 20. jūnijā].

¹⁹ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 26. septembra spriedums lietā Nr. SKA-148/2012, 14. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2012/148-ska-2012.doc> [aplūkots 2014. gada 20. jūnijā].

skatāma administratīvā procesa kārtībā.²⁰ Skatot lietu apelācijas kārtībā, Administratīvā apgabaltiesa secinājusi, ka pavēles par karavīra pieņemšanu profesionālajā dienestā ir iestādes lēmumi, kas pieņemti, lai izpildītu līgumu par profesionālo militāro dienestu. Apgabaltiesa pretēji pirmās instances tiesai ir secinājusi, ka minētās pavēles ir administratīvie akti, jo ar tām tiek mainīts pieteicēja tiesiskais statuss, proti, persona tiek pieņemta profesionālajā militārajā dienestā un ieskaitīta Zemessardzes karavīru sastāvā, uzņemta visa veida apgādē, viņai piešķirta pirmā dienesta pakāpe “kareive” un uzdots pildīts konkrētu pienākumu.²¹

Skatot lietu kasācijas kārtībā, Augstākā tiesa secinājusi, ka profesionālā militārā dienesta tiesiskās attiecības tiek nodibinātas ar līgumu. Augstākā tiesa atzina vien par pareizu apgabaltiesas secinājumu, ka pavēles ir izdotas, lai izpildītu profesionālā dienesta līgumu, un tās atbilst līgumā noteiktajam.²² Taču Augstākā tiesa pretēji apgabaltiesai nav devusi secinājumu, ka minētās pavēles ir administratīvie akti.

Tāpat Augstākā tiesa citā lietā ir atzinusi, ka, noslēdzot profesionālā dienesta līgumu, tiek nodibinātas militārā dienesta tiesiskās attiecības.²³ Līdz ar to publiski tiesiskās attiecības tiek nodibinātas ar profesionālā dienesta līgumu, nevis pavēli par karavīra pieņemšanu dienestā.

Tādējādi, ja persona tiek atvaļināta no profesionālā dienesta, izbeidzot profesionālā dienesta līgumu pirms termiņa, par ko tiek izdota arī attiecīga pavēle, pieteikuma priekšmets nav administratīvā akta atcelšana pilnībā vai daļā vai tā grozīšana, pamatojoties uz Administratīvā procesa likuma 184. panta pirmās daļas 1. punktu, bet gan publisko tiesību līguma izpildes pareizība, pamatojoties uz Administratīvā procesa likuma 184. panta pirmās daļas 4. punktu.

Juridiskajā literatūrā ir norādīts – lai nošķirtu publisko tiesību līgumu no privāttiesiska līguma, izšķirošais ir līguma priekšmets, kam jābūt publisko tiesību jomā, līguma kopējais raksturs un tajā ietvertie svarīgākie punkti. Svarīgi ir novērtēt arī līguma mērķi (publisko tiesību līgumu mērķis – efektīva valsts pārvaldes funkciju veikšana un sabiedrības labuma iegūšana) un konstatēt, vai eksistē cieša sasaiste ar publiskajām tiesībām un pienākumiem. Turklāt, ja ir šaubas, tad jāpieņem, ka publisko tiesību līgums ar privāttiesību elementiem kopumā aplūkojams kā publisko tiesību līgums. Publisko tiesību līguma saturu var raksturot arī tas, ka līgumā vienai pusei tiek paredzētas tiesības kontrolēt vai vadīt līguma izpildi, piemērot sankcijas, apturēt līguma izpildi, to vienpusēji grozīt.²⁴

²⁰ Administratīvās rajona tiesas 2007. gada 7. augusta spriedums lietā Nr. A42417105, 9. punkts. http://www.tiesas.lv/files/AL/08_2007/07_08_2007/AL_0708_raj_A-648-07_8.pdf [aplūkots 2014. gada 20. jūnijā].

²¹ Administratīvās apgabaltiesas 2009. gada 6. janvāra spriedums lietā Nr. A42417105, 13. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/01_2009/06_01_2009/AL_0601_apg_AA43-0082-09_3.pdf [aplūkots 2014. gada 20. jūnijā].

²² Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 30. novembra spriedums lietā Nr. SKA-369/2009, 13. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/11_2009/30_11_2009/AL_3011_AT_SKA-0369_09.pdf [aplūkots 2014. gada 20. jūnijā].

²³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 4. jūnija spriedums lietā Nr. SKA-138/2012, 12. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament3/2012/138-ska-2012.doc> [aplūkots 2014. gada 16. jūlijā].

²⁴ Paine F. J. Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 231.–232. lpp. Citēts pēc: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 15. jūnija lēmums lietā Nr. SKA-365/2006, 11.2. apakšpunkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament3/2006/ska365-2006.pdf> [aplūkots 2014. gada 16. jūlijā].

Tiesību doktrīnā ir secināts, ka, nošķirot publisko un privāto tiesību līgumus, ir jāvērtē līguma priekšmets un konkrēto tiesisko attiecību, kas ar līgumu tiek nodibinātas, grozītas vai izbeigtas, juridiskā daba.²⁵

Pavēle par karavīra pieņemšanu profesionālajā dienestā ir iestādes iekšējs lēmums, kas izdots, pamatojoties uz profesionālā dienesta līgumu. Militārā dienesta attiecības tiek nodibinātas ar profesionālā dienesta līgumu, nevis ar pavēli par karavīra pieņemšanu profesionālajā dienestā.

Arī pavēle par karavīra atvaļināšanu no profesionālā dienesta ir iestādes iekšējs lēmums, kas izdots, lai izpildītu profesionālā dienesta līgumu, proti, līguma izbeigšanu pēc termiņa notecēšanas vai tā izbeigšanu pirms termiņa. Profesionālā dienesta līguma izbeigšanas pamati ir ietverti pašā līgumā, tos ir noteicis likumdevējs Militārā dienesta likuma 42. panta pirmajā daļā un tālāk minētajās daļās – Militārā dienesta likuma 43. panta pirmajā un otrajā daļā.

Tādējādi pavēle par karavīra atvaļināšanu no profesionālā dienesta nav administratīvais akts, jo dienesta attiecības tiek izbeigtas, beidzoties profesionālā dienesta līguma termiņam vai izbeidzot līgumu pirms termiņa. Savukārt ar pavēles izdošanu dienesta attiecības netiek izbeigtas, bet gan izpildīts profesionālā dienesta līgumā pielīgtais.

Latvijas administratīvo tiesu praksē laika posmā no 2007. gada līdz 2014. gadam autoram nav izdevies atrast nevienu nolēmumu, kur profesionālā dienesta līgums skaidri tiktu atzīts par publisko tiesību līgumu. Turklāt vienā no Augstākās tiesas nolēmumiem līgums par dienestu Zemessardzē ir nosaukts par publisko tiesību līgumu, ņemot vērā tiesisko regulējumu, kas noteic gan līguma noslēgšanu ar zemessargu, gan šā līguma kopējo raksturu, kura mērķis ir iesaistīt Latvijas Republikas pilsoņus brīvprātīgā valsts teritorijas un sabiedrības aizsardzībā.²⁶

Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments, vērtējot juridisko dabu lēmumam par zemessargu iesaisti dienesta uzdevumu izpildē ārpus līgumā paredzētā laika, par ko maksāts noteikts atalgojums, ir atzinis, ka tie ir administratīvie akti, jo tie groza iestādei īpaši pakļautu personu tiesisko statusu, t. i., izbeidz zemessargu iesaisti dienesta uzdevumu izpildē ārpus līgumā paredzētā laika, par ko maksāts noteikts atalgojums.²⁷

Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments secināja, ka ar lēmumu, ar kuru tika izbeigta zemessarga iesaiste dienesta uzdevumu izpildē ārpus līgumā paredzētā laika, netika izbeigtas zemessardzes tiesiskās attiecības, kas bija nodibinātas ar līgumu par dienestu Zemessardzē.²⁸

²⁵ Stelkens P., Bonk H. J., Sachs M. *Verwaltungsverfahrensgesetz. Kommentar*. 7. Auflage. München: Beck, 2008, S. 1612. Citēts pēc: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 29. maija spriedums lietā Nr. SKA-77/2012, 6. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/.../77-ska-2012.doc> [aplūkots 2014. gada 16. jūlijā].

²⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 9. decembra spriedums lietā Nr. SKA-559/2014, 5. punkts. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2014/559-ska-2014.doc> [aplūkots 2015. gada 20. februārī].

²⁷ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 24. marta lēmums lietā Nr. SKC-659. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2010/659.doc> [aplūkots 2015. gada 20. martā].

²⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 9. decembra spriedums lietā Nr. SKA-559/2014, 7. punkts. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2014/559-ska-2014.doc> [aplūkots 2015. gada 20. februārī].

Lai gan zemessargu un militārpersonu (karavīru) tiesiskais statuss ir atšķirīgs,²⁹ noslēdzot līgumu ar Zemessardzi un pildot dienesta uzdevumus, zemessargs atrodas īpašā valsts pakļautībā, līdzīgi kā tas ir ar profesionālā dienesta militārpersonām.³⁰

Tiesu praksē pastāv uzskats, ka pavēle par profesionālā dienesta izbeigšanu ir administratīvais akts. Savukārt otrs uzskats izriet no atsevišķiem nolēmumiem, proti, tiesai secinot, ka minētās pavēles nav administratīvie akti. Tādējādi autors nonāk pie secinājuma, ka profesionālā dienesta līgumu tiesas netieši ir atzinušas par publisko tiesību līgumu.

Administratīvā rajona tiesa kādā lietā secinājusi, ka profesionālā dienesta attiecību pamatā ir divu pušu noslēgts rakstveida līgums uz noteiktu laiku vai līguma termiņa pagarinājums, kas stājas spēkā pēc tam, kad, pusēm vienojoties, abas līgumslēdzējas puses parakstījušas šādu vienošanos un ir izdota pavēle par līguma termiņa pagarinājumu. Tādējādi karavīram nav subjektīvo tiesību prasīt līguma darbības pagarināšanu, iepriekš neparakstot šādu vienošanos.³¹ Arī apgabaltiesa šādu secinājumu izteikusi kādā citā lietā, norādot, ka agrāk noslēgtais profesionālā dienesta līgums nerada karavīram subjektīvās publiskās tiesības prasīt līguma pagarināšanu, ja iestāde to nevēlas.³²

Savukārt citā līdzīgā lietā apgabaltiesa ir secinājusi: no minētās tiesību normas izriet, ka iestādei ir tiesisks pamats atvaļināt karavīru no profesionālā dienesta, izdodot nelabvēlīgu obligātu administratīvo aktu, jo iestājās divi priekšnoteikumi:

- 1) beidzās profesionālā dienesta līguma termiņš,
- 2) līgums netika pagarināts.

Šādā situācijā iestādei likums neparedz iespēju pieņemt cita satura lēmumu vai vispār lemt – izdot vai neizdot administratīvo aktu par karavīra atvaļināšanu.³³

Šādam tiesas secinājumam nevar piekrist, jo profesionālā dienesta attiecības izbeidzas ar profesionālā dienesta līguma termiņa notecējumu, nevis ar pavēles izdošanu. Iestāde, izdodot pavēli, ar kuru persona tiek atvaļināta no profesionālā dienesta, līguma termiņam beidzoties, izpilda vien to, kas pielīgts profesionālā dienesta līgumā. Savukārt bez profesionālā dienesta līguma nepastāv publiski tiesiskās (profesionālā dienesta) attiecības. Tādējādi pavēle nav administratīvais akts, bet iestādes iekšējs lēmums, ar kuru tiek izpildīts profesionālā dienesta līgums. Arī tiesa ir secinājusi, ka profesionālā dienesta līgums apliecina militārā dienesta saistību esamību starp karavīru un Aizsardzības ministriju. Tātad attiecībā pret karavīriem profesionālā dienesta līgums ir abpusēji saistošs, kas izpildāms tādā

²⁹ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 24. marta lēmums lietā Nr. SKC-659. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2010/659.doc> [aplūkots 2015. gada 20. martā].

³⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 9. decembra spriedums lietā Nr. SKA-559/2014, 5. punkts. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2014/559-ska-2014.doc> [aplūkots 2015. gada 20. februārī].

³¹ Administratīvās rajona tiesas 2009. gada 28. jūlija spriedums lietā Nr. A42719909, 14. punkts. Spēkā no 18.08.2009. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/07_2009/28_07_2009/AL_2807_raj_A-7199-09_1.pdf [aplūkots 2014. gada 13. jūnijā].

³² Administratīvās apgabaltiesas 2008. gada 30. septembra spriedums lietā Nr. A42573907, 9. punkts. Spēkā no 31.10.2008. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/09_2008/30_09_2008/AL_3009_apg_AA-43-2467-08_4.pdf [aplūkots 2014. gada 13. jūnijā].

³³ Administratīvās apgabaltiesas 2006. gada 11. augusta spriedums lietā Nr. A42307505, 10. punkts (nav publicēts).

kārtībā, kā noteikts līgumā.³⁴ Arī kādā citā lietā tiesa, analizējot profesionālā dienesta līgumā pielīgto, norādījusi uz līguma izpildi, proti, līguma izpildes gaitā atklājušos iepriekš nezināmo apstākli, ka karavīrs nevar iegūt speciālo atļauju pieejai valsts noslēpumam.³⁵

Līgums stājas spēkā pēc Nacionālo bruņoto spēku (turpmāk – NBS) vienības komandiera (priekšnieka) pavēles izdošanas ar datumu, kad karavīrs ieskaitīts NBS vienības personālsastāvā.³⁶ Turklāt pašā līgumā ir pielīgts, ka tas ir spēkā noteiktu termiņu saskaņā ar komandiera (priekšnieka) pavēli un ka tas tiek izbeigts ar dienu, kad karavīrs izslēgts no vienības personālsastāva saskaņā ar komandiera (priekšnieka) pavēli.³⁷

Pavēle par kandidāta pieņemšanu profesionālajā dienestā un pavēle par karavīru atvaļināšanu no profesionālā dienesta ir iestādes iekšējie lēmumi, ar kuriem tiek izpildīts profesionālā dienesta līgums, proti:

- 1) ar pavēli par kandidāta pieņemšanu profesionālajā dienestā, uzņemšanu visu veidu apgādē un ieskaitīšanu NBS vienības personālsastāvā stājas spēkā (tiek sākts pildīt) noslēgtais profesionālā dienesta līgums,
- 2) ar pavēli par karavīru atvaļināšanu no profesionālā dienesta tiek izbeigts (beigts pildīt) profesionālā dienesta līgums:
  - a) pēc termiņa notecējuma,
  - b) pirms termiņa.

Profesionālā dienesta līgums tiek slēgts uz likumdevēja Militārā dienesta likuma 2. panta pirmās daļas 4. punkta normā ietvertā deleģējumu pamata. Savukārt Militārā dienesta likuma 20. panta pirmās daļas normā likumdevējs deleģēja aizsardzības ministru noteikt profesionālā dienesta līguma saturu, līguma slēgšanas un termiņa pagarināšanas kārtību. Minētā kārtība noteikta Aizsardzības ministrijas noteikumu formā.³⁸ Tātad profesionālā dienesta līguma kā publisko tiesību līguma slēgšanu noteica likumdevējs, bet slēgšanas kārtību deleģēja noteikt Ministru kabineta pārstāvim – aizsardzības ministram.

Kā izriet no administratīvā procesa būtības, tad tiesas kontrolē ir arī no publisko tiesību līguma izrietošo strīdu izskatīšana.³⁹ Tiesības vērsties administratīvajā tiesā, lai tā veiktu kontroli (izlemtu) par publisko tiesību līguma spēka esamību un izpildi, izriet no materiālajām publisko tiesību normām.⁴⁰ Administratīvā procesa

³⁴ Administratīvās rajona tiesas 2009. gada 6. maija spriedums lietā Nr. A42402707, 17. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/05_2009/06_05_2009/AL_0605_raj_A-0196-09_6.pdf [aplūkots 2014. gada 13. jūnijā].

³⁵ Administratīvās apgabaltiesas 2011. gada 30. novembra spriedums lietā Nr. A420494411, 11.3. apakšpunkts. Spēkā no 07.05.2012. Pieejams: <http://www.l2d.lv/v.php?i=14727> [aplūkots 2014. gada 13. jūnijā].

³⁶ Noteikumi par kandidātu rekrutēšanu, atlasu un pieņemšanu profesionālajā dienestā un līguma par profesionālo dienestu slēgšanu: Aizsardzības ministrijas noteikumi. 2013. 9. jūlijs, Nr. 28-NOT, 62. punkts (nav publicēts).

³⁷ Turpat, 7. pielikums.

³⁸ Turpat.

³⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 6. decembra lēmums lietā Nr. SKA-521/2005, 6. punkts (nav publicēts).

⁴⁰ Bērtaite I. 31. pants. Pieteicējs. Administratīvā procesa likuma komentāri A un B daļa. Autoru kolektīvs *Dr. iur.* J. Briedes zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 373. lpp.; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 30. janvāra lēmums lietā Nr. SKA-224/2009, 7. punkts (nav publicēts).

kārtībā ir skatāmas lietas arī par strīdiem saistībā ar publisko tiesību līgumiem.⁴¹ Lai gan Administratīvā procesa likums vispār neskaidro administratīvā procesa kārtībā izskatāmu publisko tiesību līgumu pastāvēšanas/nepastāvēšanas jēdzienu, juridiskajā literatūrā pastāv uzskats, ka pieteicējs var vērsties administratīvajā tiesā ar pieteikumu par strīdu, kas izriet no publisko tiesību līguma tad, ja attiecīgais prasījuma priekšmets izriet no viņa kā ar valsti nesaistītas privātpersonas attiecībām ar valsti.⁴² Turklāt strīdiem, kas izriet no publisko tiesību līguma, vienmēr būs konkrēts raksturs,⁴³ piemēram, prasījums atzīt, ka profesionālā dienesta līgums ir spēkā, vai atzīt, ka tas izbeigts pirms termiņa nepamatoti.

Kopsavilkums

1. Profesionālā dienesta līgums ir publisko tiesību līgums, jo tas tiek slēgts starp publisko tiesību subjektu (Latvijas Republiku) un privātpersonu (Latvijas Republikas pilsoni), nodibinot publiski tiesiskās (militārā dienesta) attiecības valsts aizsardzības funkcijas īstenošanai.
2. Profesionālā dienesta līguma būtiskas sastāvdaļas ir:
  - a) priekšmets – militārā dienesta izpilde,
  - b) līgumslēdzējpusēs (Latvijas Republikas pilsonis un Aizsardzības ministrija).Trūkstot kaut vienai no profesionālā dienesta līguma būtiskajām sastāvdaļām, līgums nav spēkā un nav uzskatāms par noslēgtu publisko tiesību jomā. Turklāt, lai profesionālā dienesta līgums būtu uzskatāms par spēkā esošu, tam ir noteikta rakstveida forma. Cita forma profesionālā dienesta līguma noslēgšanai nav pieļaujama.
3. Tiesu praksē pastāvošais uzskats, ka pavēle par karavīru atvaļināšanu no profesionālā dienesta ir aplūkojama kā administratīvais akts, nav pamatots. Pavēle par karavīru atvaļināšanu no profesionālā dienesta aplūkojama kā lēmums, kas ir pieņemts saistībā ar jau iepriekš, pamatojoties uz publisko tiesību līgumu – profesionālā dienesta līgumu, nodibinātām publiski tiesiskajām – militārā dienesta attiecībām starp publisko tiesību subjektu (Latvijas Republiku) un privātpersonu (Latvijas pilsoni).
4. Tādi prasījumi kā pavēles atcelšana un jaunas pavēles izdošana, pavēles grozīšana (piemēram, atvaļināšanas līguma izbeigšanas pamatojuma maiņa) aplūkojami kā strīdi saistībā ar profesionālā dienesta līgumu, piemēram, tā izpildi, grozīšanu, spēkā esību.
5. Strīdiem, kas izriet no profesionālā dienesta līguma, vienmēr būs konkrēts raksturs, piemēram, prasījums atzīt, ka profesionālā dienesta līgums ir spēkā, vai atzīt, ka tas izbeigts pirms termiņa nepamatoti.

⁴¹ Viškere I., Briede J. IV nodaļa Administratīvā procesa kārtībā izskatāmie pieteikuma priekšmeti. Administratīvais process tiesā. Autoru kolektīvs *Dr. iur. J. Briedes* vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas vēstnesis, 2008, 159. lpp.

⁴² Turpat, 163. lpp.

⁴³ Turpat, 166. lpp. Sk. arī: Viškere I. Publisko tiesību līgumi un to kontrole administratīvā procesa kārtībā. *Jurista Vārds*, 2009. 3. februāris, Nr. 5 (548).

TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA

**Vērtību konkurence tiesībās:
vēstures mācības un risinājumi**

VĒRTĪBU TIESĪBAS UN TIESĪBU VĒRTĪBAS

VALUE OF LAW AND LAW OF VALUE

Diāna Apse, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

Summary

What is your first association, when you hear the words “value of law” and “law of value”? What is our contribution to the law as a value, in the meaning of law, and for our values to become law of values? The sense of reality and guilt disappears and irresponsibility grows stronger, when the freedom of choice and responsibility are not balanced. This article focuses on the values of law and the law of values from the aspects of legal philosophy, theoretical and legal anthropology. The author comes to a conclusion that reality as a legal culture, including legal consciousness as an understanding of law from the perspective of the society and lawyer, manifests itself in two different ways: 1) in horizontal level as short term and egoistic, partial considerations – value of law; 2) in vertical level – as the noble and the sublime within the law, as an open state of consciousness in the comprehension of law – law of value.

Atslēgvārdi: vērtību tiesības, tiesību vērtības, tiesiskā apziņa, tiesību nogurums, juridiskā kultūra.

Keywords: value of law, law of value, legal consciousness, law fatigue, legal culture.

“Es esmu, kas es esmu. (Mozus)”
8. psalms

“Bet tas ir jūds, kam ir iekšēja, sirds apgraizīšana, garā un nevis
burtā, tādām atzinība ir ne no cilvēkiem, bet no Dieva.”
2 Rom. 2:29

Ievads

Šā raksta mērķis ir analizēt jēdzienu “vērtību tiesības” un “tiesību vērtības” saturu saistībā ar tiesībfilozofiskiem, tiesībteorētiskiem, tiesībantropoloģiskiem to izpaušmes aspektiem. Raksta mērķis ir pierādīt, ka tiesību izpratnē un tiesību realitātē kā juridiskā kultūrā sabiedrības un juristu tiesību izpratne izpaužas vismaz divos līmeņos: plaknē un vertikālē. Tiesību izpratne plaknē neveicina Latvijas tiesiskās sistēmas attīstību, drošību un aizsardzību.

Raksta tapšanā ir izmantotas tādas zinātniskās pētniecības metodes kā vēsturiskā metode, lai atrastu un izsekotu pētāmos jēdzienus dažādos starpkaru Latvijas tiesību avotos, un salīdzinošā un sistēmiskā metode, lai analizētu jēdzienu mijiedarbību un ietekmi uz tiesiskās apziņas un tiesiskās sistēmas attīstību, izmantojot tiesību teorijas, tiesībantropoloģijas un tiesībfilozofijas, literatūras avotos un citu valstu tiesu praksē gūtās atziņas.

Vērtības mūsdienu tiesiskajā realitātē

Eiropas novecošana un nogurums prasa rast garīgās enerģijas avotu. Tas tiek meklēts un rasts – transcendentā cieņā, monādēs, funkcionālisma un privatizācijas mentalitātes kritikā, alternatīvās enerģijas un jēgpilnas nodarbinātības risinājumu meklējumos. Arī cilvēktiesību stiprināšana ir galvenais elements Eiropas Savienības (turpmāk – ES) centienos stiprināt cilvēka cieņu gan Savienībā, gan attiecībās ar citām valstīm – tas īstenojams, kritiski pārdomājot riskus, kādi rodas no individuālo tiesību pārmērīgas paplašināšanas uz kopējā labuma rēķina, un atgādinot ES izveides kristīgi demokrātiskās tradīcijas un mērķus.¹ Pāvesta Franciska Eiropas Parlamentā teiktais nopietni ietekmēja sabiedrības apziņu, filozofisko, tiesībfilozofisko domu, radot nepieciešamību rast šo enerģijas avotu arī tiesībās, lai mūs negaida vilšanās.

Dziļi pārdomājot tiesību sociālo vērtību jēdziena un garīguma vērtību jēdziena saturu,² secināms, ka tiesības ir vērtība, tām pretstatā mainīgas un apstrīdamas vīd vērtības tiesībās.

Tiesībfilozofiskās metodes lietojums tiesību izpētē atklāj tiesībfilozofijas kā kultūras vērtības “dzīvīgumu” un sintēzi ar praktisko dzīvi. Līdzīgi kā matemātika, tā cilvēku no bioloģiskās plaknes līmeņa paceļ dziļās domāšanas līmenī.³

Tiesību izpratnes līmeni un to izmantošanas veidu tiesību jaunradē un piemērošanā raksturo sašaurināta vai padziļināta attieksme pret tiesību avotu daudzveidību un to izmantošanu, kazuistisku vai abstraktu normu pieprasījuma pakāpe, rūpes par tiesību normu kvalitāti, to atbilstību vispārcilvēciskām vērtībām, efektivitāti, vispārējiem tiesību principiem normas saturā un par šiem principiem kā normām.

Juridiskā pozitīvisma un jēdzienu jurisprudences galējās atziņas, kā arī valsts varenības idejas izpaudās sociālistiskajās tiesībās. Rietumeiropā juridisko pozitīvismu drīz vien līdzsvaroja atdzimstošās dabiskās tiesības, bet jēdzienu jurisprudenci – divi citi virzieni: interešu un vērtību jurisprudence. Uz šī pamata pēc būtības veidojās mūsdienīga tiesību un to normu praktiskās lietojamības izpratne. Tai raksturīga abstrakto tiesību normu plaša lietošana, kurā bez normas jēdzieniskā satura ne tikai pieļaujama, bet arī padarīta par nepieciešamu visu citu elementu izmantošana, kas savā kopumā veido *ratio legis*.⁴

¹ Pāvests Francisks Eiropas Parlamentā uzrunā “visus Eiropas iedzīvotājus”. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/news/lv/news-room/content/20141121IPR79832/html/Eiropas-Parlamentu-uzrun%C4%81s-p%C4%81vests-Francisks>

Sk. arī: Konference “Pāvesta Franciska runas ES Parlamentā un Eiropas Padomē – filosofiskie secinājumi Latvijai”. Pieejams: <http://katolis.lv/notikumu-kalendars/backPid/369/category/konferences/article/konference-pavesta-franciska-runas-es-parlamenta-un-eiropas-padome-filosofiskie-secinajumi-la.html> [aplūkots 2014. gada 8. decembrī].

² Apse D. Vērtības, tiesību efektivitātes traucējumi un palīgavoti. LU žurnāls “Juridiskā Zinātne”, 2011. Nr. 2, 6. lpp. Vērtības ir garīgas un materiālas reālijas, kas ļauj cilvēkiem apmierināt viņu vajadzības, vēlmes, intereses un liek piepūlēties, lai tās sasniegtu, iegūtu, saglabātu. Tiesības kā sociāla vērtība indivīda un kolektīva vērtību sistēmā ir cieši saistītas ar to, cik lielā mērā tiesības ietekmē indivīda vai kolektīva statusu un funkcionēšanu. Sk. arī: Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 124. lpp.

³ Синайский В. Техника юридической методологии в связи с общим учением о методологии. Рига: Н. В. Синайская, РГСО, при содействии Рижской Гребенщиковской старообрядческой общины, 2000, с. 157–159. Kantam un Fihtem tiesības ir ētiskas. Tiesību imperatīvs ir ideja un jūtība, kam piemīt ētiska vērtība. Štamleram pareizās tiesības ir taisnīgas, attaisnotas ar objektīvu ideālistisku dabisko tiesību (saprāta aptvertās) pēdējā laika idejās, tiesību idealizēšana ietverta pašos tiesību principos – kolektīvās un individuālās personās.

⁴ Meļķis E. Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz tiesisku valsti. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 140. lpp.

Tiesiskajā realitātē vērojamas divas tiesību izpratnes pamatnostādnes. Vienas ir interešu, egoistisku vajadzību diktētas šā brīža “vērtību” tiesības. Otra izpratne balstīta uz padziļinātu tiesībteorētisko, metodoloģisko, tiesību avotu daudzveidības un ētisko apsvērumu mijiedarbību – tiesību vērtībām. Otrajā izpratnē (arī attiecīgajā normatīvajā regulējumā) iekļaujas vispārējie tiesību principi – taisnīgums, saprāts, lietderība u. c. vērtības, kas attīsta demokrātiskas valsts tiesību sistēmu.

Pāvesta Franciska uzrunā Eiropas Parlamentā uzsverts, ka “.. ir pienācis laiks strādāt kopā, lai celtu tādu Eiropu, kas balstās nevis uz ekonomiku, bet gan uz cilvēciskās personas svētumu, uz neatsavināmām vērtībām. [...] Mums ir pienācis laiks atteikties no tādas Eiropas, kas ir bailīga un pārņemta ar sevi, lai iedrošinātu un atjaunotu tādu Eiropu, kura uzņemas līdera lomu, ir zinātnes, mākslas, mūzikas un cilvēcisko vērtību, tostarp ticības, krātuve. Eiropa, kura sniedzas uz debesīm un cenšas sasniegt cēlus ideālus. Eiropa, kura rūpējas un aizstāv katru vīrieti un sievieti. Eiropa, kura rīkojas pārliecināti un droši un ir nozīmīgs atskaites punkts visai cilvēcei!”⁵

Iepriekš minētais un pēdējā gada notikumu vērtējumi Eiropā, Krievijā, Ukrainā, to ētiskie un starptautisko tiesību aspekti liek rūpīgi domāt un gādāt par tiesību kā vērtības izpratni, lai cīņa ar ļaunumu nebeigtos ar ļaunuma palielināšanos, vardarbīgi uzspiežot savus uzskatus un sastopot pretestību. Notikumi Francijā saistībā ar *Charlie Hebdo*. Nezaimo svētumu, tostarp svešu! Konfliktus risini ar tiesiskiem līdzekļiem, ne vardarbīgi

Valsts un pilnvērtīgas demokrātijas pamatvērtību aizsardzībai nepieciešami noteikti ierobežojumi un aizliegumi, tostarp arī tādas sarkanās līnijas kā Dievs, tautas tradicionālās un kristīgās vērtības.

Liberālu demokrātiju nedrīkst sajaukt ar vērtību relativismu. Demokrātija kā sabiedrības un valsts sistēma balstās uz noteiktām vērtībām, kas pašas ir ārpus diskusijas. Pie tām pieder cilvēktiesību pamati, demokrātiskas procedūras, pati valsts eksistence, jo tikai valsts kā ietvars nodrošina pilnvērtīgas liberālas demokrātijas funkcionēšanu (pilnvērtīga demokrātija ārpus valsts nav iespējama). Demokrātiju nevar likvidēt demokrātiskā ceļā. No tā izriet, ka liberālai demokrātijai ir pienākums ar visiem tiesiskajiem līdzekļiem novērst savas eksistences apdraudējumus, lai kādi tie būtu.⁶

Jāizmanto labais un unikālais, kas mums ir. Iespējams, starpkonfesionālās “sadzīvošanas” gudrība (kāda tā ir izveidojusies Latvijā) un īpašais “krustceļu”

⁵ Pāvesta Franciska uzruna Eiropas Parlamenta deputātiem. Pieejams: <http://katolis.lv/biblioteka/uzrunas-un-vestijumi/francisks/pavesta-franciska-uzruna-eiropas-parlamenta-2014-11-25.html> [aplūkots 2014. gada 8. decembrī]. Sk. arī: Pāvesta Franciska runas ES Parlamentā un Eiropas Padomē – filosofiskie secinājumi. Pieejams: <http://www.fsi.lu.lv/?sadala=1&id=609> [aplūkots 2015. gada 18. februārī]. Latvijas Universitātē notika Filozofijas un socioloģijas institūta un Latvijas Universitātes Bibliotēkas rīkotā konference “Pāvesta Franciska runas ES Parlamentā un Eiropas Padomē – filosofiskie secinājumi”, kurā runātāji 2014. gada 12. decembrī, izvērtējot pāvesta runas filozofiskos secinājumus Latvijai, analizēja globalizācijas, kristīgā mantojuma, garīguma un pašas runas filozofiskos avotus, ekofenomenoloģijas aspektus, pētīja transcendentences jēdziena saturu, uzsvera humanitāro zinātņu attīstības nozīmīgumu, filozofijas un kristīgās izglītības lomu sabiedrības audzināšanā, vērtībuzpratnes un cilvēktiesību filozofiskos aspektus (cieņa, dialogs, sociālā atmiņa), analizēja ES vienotību stiprinošos faktoros, atbrīvošanas teoloģijas aspektus, tiltu dialogu u. tml.) (autore piedalījās konferencē 2014. gada 12. decembrī).

⁶ Levits E. Demokrātijai ir pienākums sevi aizsargāt. 2014. gada 8. decembra domnīca / brīvais mikrofons. Ievas Brantes intervija ar E. Levitu. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/mikrofons/60-elevits-demokrattijai-ir-pienakums-sevi-aizsargat> [aplūkots 2014. gada 20. decembrī].

⁷ Pāvests augstu vērtē labo sadarbību starp kristīgajām konfesijām Latvijā. Pieejams: http://apollo.tvnet.lv/zinas/pavests-augstu-verte-labo-sadarbibu-starp-kristigajam-konfesijam-latvija/678306?utm_source=apollo&utm_medium=article&utm_campaign=category [aplūkots 2014. gada 8. decembrī].

domāšanas veids, arī tiesību izpratnē, izmantojams arī citos līmeņos – diplomātijā, citu nozaru pārstāvju starpā. Tas varētu izpausties tiesību vērtību atpazīšanā plašajā vērtību tiesību piedāvājumā, tostarp patiesības noskaidrošanā un skaidrošanā par Krievijas politikas jautājumiem pārējai pasaulei un Ukrainas konflikta noregulējuma jautājumā.⁸ Iespējams, ka tas palīdzētu mazināt kognitīvo disonansi sabiedrības domāšanā.

Svarīgi ir nevis tas, ko tu redzi, bet kā redzi. Tā ir burta vai būtības izpratne, nejaucot mērķus un līdzekļus arī tiesību izpratnē.

Vērtību tiesības

Vāji attīstītā pilsoniskā sabiedrībā tiesību izpratne “planē” starp liberālisma nesavaldīto brīvību, aizmirsto pienākumu un centieniem citiem uzspiest savu individuālo izpratni par tiesībām, panākot to ar normatīvismā (tiesību pozitīvismā) nostiprināta burta palīdzību.

R. Cipeliusa analizētā Jēringa pieeja – “sava mērķa saistīšana ar svešām interesēm” kā interešu saskaņošana vēl nav gudrības augstākā pakāpe,⁹ jo jādome par morāles un interešu attiecībām. Katrā sabiedrībā tiesības veidojas atbilstoši kultūras priekšstatu sistēmai.

Ne vienmēr efektivitāti, toties leģitimitāti vienmēr pamato apstākļi, ka morāli un legalitāti atbalsta pēc iespējas vairāku indivīdu sirdsapziņa.¹⁰

Atklātas diskusijas ierobežošana, balsojuma procedūras neievērošana konsensa meklējumos, vairākuma lēmuma robežu pārkāpumi (atceļot pamatprincipu, uz kura paši balstās) ir vērtību tiesības.

Horizontāla tiesību izpratnes pieeja balstīta uz materiālismu un patērnieciskumu.

Liela sabiedrības daļa ir pārliecināta, ka ES piedzīvo vērtību identitātes krīzi, jo apdraudētas kopīgās vērtības, uz kurām balstījās ES apvienošanās projekts. Līdz ar to vērtību tiesības iegūst citas aprises, jo atsevišķām interešu grupām ir daudz lielākas iespējas ietekmēt ES likumdošanas procesus, piepildot iecietības un demokrātijas jēdzienus ar citu (pretēju) saturu.¹¹

⁸ “Lilija Ševcova, Maskavas Kārnegi centra analītiķe, Viļņas intelektuāļu forumā norādīja, ka Baltijas valstis ar saviem pirkstu galiņiem, ar intuīciju izjūt, kas notiek Krievijā. “Jūs saprotat labāk [...] padomju avotus, stereotipus, robežas, formulējumus. Jūs varat izskaidrot vecajai Eiropai, Amerikai, NATO vai Eiropas Savienībai, kādas ir Krievijas problēmas. Jūsu pieredze ir nenovērtējama. [...] Rietumi vainojami vienīgi tajās ilūzijās un cerībās, kas tika saistītas ar Borisu Jeļcinu, kurš 1993. gadā diezgan nepārprotami pavērsās autoritāra režīma virzienā, pieņēma konstitūciju, kas prezidentam piešķīra lielākas pilnvaras nekā savulaik Komunistiskās partijas ģenerālsēkretāram, tikmēr Rietumu lideri .. turpināja domāt, ka Krievija iet demokrātijas ceļu. Rietumi vainojami pie šīm ilūzijām, kas radīja labvēlīgus apstākļus Krievijas korupcijas sistēmai. Bet visu pārējo [ne]izdārijām mēs paši. Neizdārija inteligence, liberālais mazākums, jaunā paaudze, un atbildība par savu tautu jāuzņemas mums pašiem, jo atbildība jāuzņemas inteliģencei, liberālajam mazākumam, jaunajai paaudzei. [...] Rietumvalstīm būtu jāizbeidz “importēt no Krievijas korupciju”. [...] Cilvēki [Krievijā] izjūt kognitīvo disonansi: viena smadzeņu daļa saka – nav labi, otra tikmēr – varēja būt vēl sliktāk, labāk atbalstīšu to, kas ir.” Krievu politoloģe: Baltijas valstis var palīdzēt Rietumiem labāk izprast Krievijas problēmas. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/545036krievu_politoloģe_baltijas_valstis_var_palidzet_rietumiem_labak_izprast_krievijas_problemas [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

⁹ Cipeliuss R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 44. lpp.

¹⁰ Turpat, 60. lpp.

¹¹ Katoļu baznīca: Nākošais solis, lai viendzimuma pāriem atļauj adoptēt bērnu? Pieejams: <http://nra.lv/latvija/116631-katolu-baznica-nakosais-solis-lai-viendzimuma-pariem-atlauj-adoptet-bernus.htm> [aplūkots 2014. gada 1. decembrī].

Vērtību tiesību izpratnes praktisko pretrunu saknes ir meklējamas vēsturiskajā materiālismā, kur tiesības tiek traktētas kā ideāla virsbūve.

Tiesību antropoloģe *Fernanda Pirie* uzsvērusi, ka likums var būt morālu vērtību izpausme, tajā pašā laikā būdams valdību un valstu instruments konfliktu atrisināšanai un varas tehnikas pielietojums. Likumiem piemīt kodi, kas atspoguļo attiecīgās grupas vērtības vai to atšķirības. Aizņemoties vai adaptējot kādu atsevišķu likuma aspektu, parādās dalība vai piederība kādai lielakai reliģiskai vai morāles jomai.¹²

Pie dziļas tiesību izpratnes jāiet pa garu juridiskās metodoloģijas ceļu. Kā norādījis profesors *Vasilijs Sinaiskis*, tiesību atmosfēra nosaka kultūru kā sociāla mašīna, un ētika ir cilvēka pilnība tiesībās. Individuāla cilvēka vērtība kā kultūras faktors ir arī viņa kā sabiedrības locekļa vērtība. Tiesību satura noteikšanas mēģinājumi kā līdzeklis, lai sasniegtu citas kultūras vērtības, lai tos padarītu par ērtību kultūras nosacījumiem, atņem tiesību saturu pēc būtības.¹³

Kā norādījis profesors *Edgars Meļķis*, funkcionālās pieejas tiesību izpratnes pamatā ir plašs dominanšu loks – no sabiedrībā atzītajām noturīgajām vērtībām līdz esošajām, mainīgajām interesēm.¹⁴

Iepriekš teiktais var nesakrist ar esamības sfēru, tiesību vērtībām var nepiemist normatīvas vērtības, ir tikai mainīga interese, absolutizējot to “burtiskumu”, tās padarīt par rīcības vadlīniju īslaicīgu mērķu sasniegšanai – tas raksturo pozitīvismu.

Interesu sapludināšana kopējā mērķī (ja pastāv aparāts, kas izveidots saskaņā ar šāda mērķa izvirzītāju noteiktu, stingru vienošanos) arvien no jauna izvirza jautājumu par interešu aizsargājamību un par to, kuras intereses un kādā mērā būtu apmierināmas. Taisnīguma jautājums atkal paliek atklāts.¹⁵

Domāšana plaknē, interešu racionālisms, nošķiršanās no ētikas dimensijas, formāla pieeja rada nemieru. Heraklītam, kurš sacījis, ka “visu lietu tēvs ir karš”, var piekrist, ja intereses un īslaicīgus mērķus tur pārākus par tiesību vērtībām.

Analizējot indivīda, sociālās grupas rīcību, tā jāpamato ar sociālo realitāti. Kvalitatīvās socioloģijas metodoloģijas (sociālo vērtību, attiecību reālā satura dziļa pētīšana) pamatlicējs *Makss Vēbers* secina, ka ikkatra cilvēka rīcība ir loģiska noteiktas sabiedrības kontekstā.¹⁶ Kolektīvā apziņa dažādās tautās attīstās nevienmērīgi. Tā saistīta ar indivīda attīstības līmeni morāles, arī tiesību izpratnē.

Minētais skatāms kopsakarā ar *Kelzena* normatīvisma mācībā ietvertu atziņu, ka iedarbīgums pamatnormā ir statutēts kā tās spēkā esamības nosacījums, balstīts uz transcendentāli loģisku priekšnosacījumu, ka jārikojas tā, kā paredz satversme un saskaņā ar satversmi radītās vai joprojām spēkā esošās tiesības.¹⁷

Tiesību antropologs *Ronalds Niezens* uzsvēris, ka sabiedrības viedoklis cilvēktiesību attīstībā ir pilns grūtību. Iedzīvotāju pārvietošanās globālais mērogs un nemitīgā pārliecināšana par savām tiesībām atklāj sabiedrībā “līdzjūtības

¹² Pirrie F. *The Anthropology of Law*. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 186.

¹³ Синайский В. Техника юридической методологии в связи с общим учением о методологии. Рига: Н. В. Синайская, РГСО, при содействии Рижской Гребеншиковской старообрядческой общины, 2000, с. 170–171.

¹⁴ Meļķis E. *Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz tiesisku valsti*. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 140. lpp.

¹⁵ Cipeliuss R. *Tiesību būtība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 43.–44. lpp.

¹⁶ Парсон Т. *О структуре социального действия*. Москва: Академический проект, 2002, с. 171.

¹⁷ Cipeliuss R. *Tiesību būtība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 20.–21. lpp.

nogurumu”, “kultūras (tostarp tiesību kultūras) nogurumu” un “sašutuma nogurumu” no humanitāras iejaukšanās.¹⁸

Vērtību tiesību pieeja tiesību izpratnē rada nogurumu no tiesību reformām, seko normas sociālā mērķa neatpazīšana, tā nepietiekama saskaņošana ar tiesību sistēmu.

Nogurums no tiesību reformām var izpausties arī kā tiesību jaunrades darba kvalitāte, kas cietusi no rutīnas. Piemēram, konstatētā kļūda darbā ar grozījumiem Preses likumā par ierobežojumiem masu medijiem publiskot informāciju par kriminālprocesiem.¹⁹

Arī situācija ar trīs tiesnešu turpmākajām amata vietām pēc Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas²⁰ likvidēšanas liecina par vērtību tiesību izpratnes dominanci, veicot tiesas reformu: nav prognozētas iespējamās sekas, tiesnešu karjeras jautājums laikus nav nodots Tieslietu padomes kompetencē, pastāv nesabalansētība starp individuālo tiesneša neatkarības principu un tiesu varas neatkarības principu.

Nepietiekami izdiskutēts tiesību jautājums ir, piemēram, Saeimā izskatāmie grozījumi Civillikuma Ģimenes tiesību daļā, kas paredz izmaiņas nepilngadīgo personu aizbildnībā, un tie guva arī Juridiskās komisijas atbalstu.²¹

Atskārsmē par tiesību vērtībām meklējama arī cildenajā, kas paceļ pāri ikdienas plaknei – vērtību tiesībām – un sniedz iespēju saskatīt tiesības vertikālē.

¹⁸ “.. Ja cilvēks vai kopiena ir tikai viens starp apspiestajiem – cietis no valsts “drošības spēkiem”, noraidīts bez konsultācijas vai kompensācijas vai pakļauts jebkāda veida vienpusējai vardarbībai – kā tas piesaista sabiedrības uzmanību? Kā tas izceļas starp citiem ar līdzīgām vai lielākām prasībām pēc taisnīguma? Ja apspiestās kopienas locekļi kolektīvi neizceļas kā upuri, pelnot simpātijas samērā ar citiem, kā viņi izveidos efektīvu pretenziju? Kā viņi pievērsīs ciešanu patērētāju uzmanību? Sašutuma politikas daba ir tāda, kurā kolektīvi cietēji sacenšas par aizvien novārdzinātākas sabiedrības uzmanību.” Niezen R. Public Justice and the Anthropology of Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 70.

¹⁹ “Tieslietu ministrs Rasnačs uzskata, ka likums šādi virzīts ierēdņu rutīnas dēļ, jo likumu saskaņošana ar direktīvu prasībām notiek ierēdņu līmenī. Viņš atzina, ka labāk ar nevalstiskajām organizācijām jau sākotnēji saskaņot projektu, nevis pēc tam veidot lieku ažiotāžu. Jau vēstīts, ka TM tapuši vārda brīvību ierobežojošie grozījumi, kas plāno aizliegt medijiem publicēt kriminālprocesa materiālus, kamēr nebūs beigusies izmeklēšana, tiesāšanās un stāties spēkā spriedums. Šādi grozījumi jau bija sagatavoti pirms vairākiem gadiem, taču neguva Saeimas atbalstu.” Ministri: Tieslietu ministrija pieļāvuši kļūdu darbā ar grozījumiem Preses likumā. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/545394-ministrs_tieslietu_ministrija_pielavusi_kludu_darba_ar_grozijumiem_preses_likuma [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

²⁰ “Tieslietu ministrijas piedāvātais likuma grozījumu priekšlikums, kas gan vēl tiks precizēts, paredz noteikt, ka pēc AT Krimināllietu tiesu palātas darba izbeigšanas Tieslietu padome pēc Augstākās tiesas priekšsēdētāja priekšlikuma, pamatojoties uz pozitīvu Tiesnešu kvalifikācijas kolēģijas atzinumu, vakantajā AT Krimināllietu departamenta tiesneša amatā pārceļ Krimināllietu tiesu palātas tiesnesi, kas līdz 2014. gada 31. decembrim nav iecelts departamenta tiesneša amatā. Ja uz vienu amata vakanci pretendē vairāki palātas tiesneši, kas saņēmuši pozitīvu atzinumu, Tiesnešu kvalifikācijas kolēģija pārceļšanai amatā, pieņemot motivētu lēmumu, virza piemērotāko kandidātu.” Saeimas apakškomisija konceptuāli piekrit trīs AT tiesnešu lietas risināšanā iesaistīt Tieslietu padomi. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/zinas/266055-saeimas-apakskomisija-konceptuali-piekrit-tris-at-tiesnesu-lietas-risinasana-iesaistit-tieslietu-padomi/> [aplūkots 2015. gada 5. februārī]. Sk. arī: Bičkovičs: situācija ap trim AT tiesnesiem nav nedz gaiša, nedz priecīga. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/542857bickovics_situacija_ap_trim_at_tiesnesiem_nav_nedz_gaisa_nedz_prieciga [aplūkots 2015. gada 11. janvārī].

²¹ “Piedāvātās Civillikuma izmaiņas paredzēja atteikties no prioritāras potenciālo aizbildņu secības, nosakot, ka aizbildnība pār nepilngadīgo piekrit viņa radniekiem, personām, kuras atrodas ar nepilngadīgo nedalītā saimniecībā vai uztur emocionālu saikni ar nepilngadīgo, un audžuģimenei.” Juridiskā komisija neatbalsta strīdīgās izmaiņas nepilngadīgo aizbildnības kārtībā. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/23123-juridiska-komisija-neatbalsta-stridigas-izmainas-nepilngadigo-aizbildnibas-kartiba> [aplūkots 2015. gada 19. februārī].

Tiesību vērtības

Vertikālā tiesību izpratnes pieeja balstīta uz garīgumu, grieķu filozofijas ideju, romiešu un kanonisko tiesību sintēzi, tā liek pamatus tiesiskās apziņas veidošanai un kontinentālās Eiropas taisnīgu tiesību un tiesību principu izpratnei.

Tiesību vērtības tiek pārbaudītas ikreiz, veidojot un īstenojot tiesībpolitiku, kad tiesības tiek jaunradītas un piemērotas.

Tautu kultūra, vēsturiskā, ģimenes, dzimuma identitāte – tās ir tiesību vērtības, kas jānostiprina, nevis jāveic eksperimenti ar tām, lai dabisko likumu nenomainītu ar apstākļu diktētu domāšanas rezultātu.²² Uzmanīgi jāizsver noteiktu grupu intereses, pirms tās padarīt par rīcības vadlīniju. Tiesību vērtības ir tiesību izpratnes drošības un aizsardzības sistēmas pamats.

Tiesību normas, piemērojot tiesību vērtības, palīdz atrast tās juridiskās metodes, bez kurām nav iespējams atrisināt konkrēto tiesību jautājumu: tiesību normas augstākā un zemākā kritika, tiesību normas interpretācija, kolīziju atrisināšana starp rakstītajām tiesību normām, kolīziju atrisināšana starp rakstīto tiesību normu un vispārējiem tiesību principiem, vispārējo tiesību principu konkretizācija, kolīziju atrisināšana starp vispārējiem tiesību principiem u. c., viedokļa pamatojums.

Par vērtīgām tiesības padara cildenā un ētiskā klātesamība tajās. Grieķu, romiešu, Vecās Derības literāro tekstu salīdzinātājs Dēmostens pauž niknumu pret vērtību un tiesību nodevējiem: “Nekrietni un liekulīgi cilvēki, savas tēvzemes kroplotāji, agrāk brīvību nodzēdami Filipam, tagad Aleksandram, vēders un nekrietnības viņiem ir labklājības mērs, viņi ir apēduši brīvību un dzīvi bez kungiem, to, kas senāk grieķiem bija vērtību izpratne un noteikumi.”²³ Simboliski!

Tiesību normas tekstā izteiksme palīdz izprast to, kas ir cildens tiesībās. “Aprautība kroplō jēgu, bet kodolīgums padara to labi uztveramu.”²⁴

Valstij un sabiedrībai būtiskās tiesību vērtības ir atrodamas tiesību pamatavotos, tiesību palīgavotos un citos tiesību piemērošanas palīglīdzekļos. Vērtīgs atradums tiesību vērtību izpratnei no vēsturiski salīdzinošā aspekta ir 1920. gada likums “Par pensiju izsniegšanu karavīru ģimenēm”²⁵ un arī Iekšlietu ministrijas Sociālā departamenta apkārtraksts pašvaldības iestādēm par minētā likuma piemērošanu:²⁶ tajos noteikts un skaidrots, ka valsts aizstāvēšanā cietušo Latvijas armijas kareivju ģimeņu apgādību uzņemas valsts, izmaksājot pensijas arī ārvalstīs dzīvojošai ģimenei, ja cietušais to uzturējis. Tiem, kas atdevuši savu dzīvību, pildot dienesta pienākumus – svētu pienākumu, valsts parāda sevi kā sociāli atbildīgu un piešķir pensiju pat bezbērnu darbaspējīgai atraitei uz diviem gadiem, skaitot no kareivja nāves dienas. Speciālajā likumā ir noteikti tiesību un pienākumu ietvari un atbildības robežas. Vērtību tiesības minētajā piemērā nozīmē paplašināt

²² Katoļu baznīca: Nākošais solis, lai viendzimuma pāriem atļauj adoptēt bērnus? Pieejams: <http://nra.lv/latvija/116631-katolu-baznica-nakosais-solis-lai-viendzimuma-pariem-atlauj-adoptet-bernus.htm> [aplūkots 2014. gada 1. decembrī].

²³ Longins. Par cildeno. No: Klasiskās filoloģijas gadugrāmata Itaka II. O. Lāma tulkojums, apcere, piezīmes. Rīga: Zinātne, 2003, 38. lpp.

²⁴ Turpat, 46. lpp.

²⁵ 1920. gada Likums par pensiju izsniegšanu karavīru ģimenēm. Pieejams: https://periodika.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pp|issue:p_001_wawe1920n026|article:DIVL18|issueType:P [aplūkots 2015. gada 16. februārī].

²⁶ LVVA, 1086. fonds, 1. apr., 810. arh. lieta, 5.–6. lpp.

ģimenes jēdziena saturu visos tajos gadījumos, kad karavīra bojāeja nav bijusi saistīta ar dienesta pienākumu pildīšanu.

Norbērs Rulāns norādījis, ka tiesnešiem taisnīgums ne vienmēr ir vērtīgāks par tiesībām. Tā meklējumi prasa daudzkārt lielāku garīgu piepūli nekā vienkārša normas piemērošana.²⁷ Šādu “garīgo piepūli” var mazināt, izmantojot daudzveidīgus tiesību palīgavotus.

Vēsturiski interesantas ir senatora Pētera Leitāna atsevišķās domas, kurās norādīts uz nepareizi piemērotu principu *Hand muss Hand waren* jeb “rokai roka jāmazgā (jāsargā)” – gan aizsargājot labticīgu ieguvēju, gan attiecībā uz šī principa satura izpratni atraidāmas īpašuma prasības gadījumā, izspriežot lietu par labu intervenientam.²⁸ Tiesneša atšķirīgais viedoklis, kas nesaskan ar pārējo sešu tiesnešu ieskatu, pievērš uzmanību tiesību vērtībai – vispārējā tiesību principa saturam.

Atgriežoties mūsdienās, nozīmīgu ieguldījumu tiesību doktrīnas attīstībā un tiesiskās sistēmas pilnveidošanā dotu bijušās Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesneses (šobrīd – Satversmes tiesas tiesneses) Inetas Ziemeles atsevišķo domu (pie spriedumiem Eiropas Cilvēktiesību tiesā) apkopošana un publicēšana. Tās parāda autorei īpašo vēsturiski – nacionāli – globāli atbildīgo pieeju tiesību vērtību izpratnē, kas izpaudusies arī konstruktīvā tiesnešu vairākuma viedokļa kritikā.²⁹

Pamatojot tiesību piemērotāja atbildību likuma priekšā un saistību ar likumu, svarīgas ir tiesiskās drošības intereses un arī tādi priekšstati par vērtībām, kuri izriet no konstitucionālās tiesiskās kārtības, ne tik daudz no likuma teksta.³⁰

Pētot Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada spriedumus, redzams, ka tajos analizētas Satversmē nostiprinātās konstitucionālās vērtības – citu cilvēku tiesības, sabiedrības drošība. Minētās vērtības izvērtētas saistībā ar valsts

²⁷ Рулан Н. Юридическая антропология. Москва: Норма, 2000, с. 292. Arī pārējie cilvēki biežāk rīkojas līdzīgi: ja vien izdodas izmantot termiņa noteicējumu (vai citu “tiesisko pārspēku”), tas nekavējoties tiks izmantots. Līdz ar to tiesa nekļūst par taisnīguma iegūšanas sinonīmu.

²⁸ LVVA, 1535. fonds, 8. apr., 313. arh. lieta. Civilā kasācijas departamenta kopsēde, 20/1940 spriedums un senatora P. Leitāna atsevišķās domas attiecībā uz sprieduma motīviem kopsēdes lietā Nr. 20/40. g. “Spriedumā šajā lietā pēc manām domām ir nepareiza atsauce uz 1864. g. CL 3839. p. un līdz ar to arī uz 923. p. Izspriežot lietu par labu intervenientam, nav piemērojams princips “Hand muss Hand waren”, uz kura balstās minētie panti. Ja 923. p. *expressis verbis* runā par to, ka īpašuma prasība atraidāma, tad gan, atceļot noraidīto Tiesu palātas spriedumu, nebūtu jāatsaucas uz minēto 3839. p.”

²⁹ Piemēram, doktrināla vēstījuma raksturs piemīt I. Ziemeles daļēji atšķirīgajam nepiekrītošajam viedoklim lietā “Andrejeva pret Latviju”, kurā norādīts, ka vairākums ignorējis vislabāk salīdzināmo judikatūru. Vienlaikus tas ir daudzslāpains tiesībvēsturisks un juridiski vērtīgs ekskurss Latvijas tiesiskās sistēmas un kultūras attīstības vēsturē. Minētais viedoklis ir izcila doktrīna mijiedarbībā ar virkni salīdzinājumam izvēlētu judikatūras piemēru. Vairākuma juridiskās metodoloģijas kritika ir devums cilvēktiesību, valsts tiesību un starptautisko tiesību mijiedarbības pilnīgākai izpratnei. “Tiesai nevajadzētu nonākt pretrunā ar vispārējiem interpretācijas principiem, kā tie noteikti Vīnes konvencijā par starptautisko līgumu tiesībām, un tādējādi rīkoties *ultra vires*. Starptautiskajās tiesībās tas rada savā ziņā jaunu izaicinājumu attiecībā uz šādu tiesu lēmumu vērtīgumu. Tiesai nevajadzētu sekmēt starptautisko tiesību fragmentāciju apgalvoto cilvēktiesību vārdā, kā arī tai nevajadzētu ar gatavību pieņemt lēmumus, kas varētu iedragāt valsts izveidi, jo cilvēktiesību ievērošanai tik un tā ir nepieciešamas spēcīgas un demokrātiskas valsts institūcijas..” Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?#%22dmdocnumber%22:%22847435%22,%22itemid%22:%22001-91388%22>] [aplūkots 2015. gada 19. februārī].

³⁰ “.. Un tomēr [...] Pretēji valsts varas pozitīvajiem noteikumiem, pastāvot attiecīgiem apstākļiem, var pastāvēt ļoti daudz tādu tiesību, kuru avoti rodami konstitucionālajā tiesiskajā kārtībā kā jēdzieniskā veselumā ..., tās atrast un iekļaut lēmumā ir tiesu prakses uzdevums [...] Šo uzdevumu var izpildīt īpaši tad, ja tiek atklāti un īstenoti tādi **priekšstati par vērtībām**, kuri izriet no konstitucionālās tiesiskās kārtības, bet nav izteikti vai nepilnīgi izteikti likuma tekstā, un ja šie priekšstati tiek iekļauti vērtējošā aktā, kam piemīt arī gribas elementi, t. i., tiesas spriedumā.” BVerfGE 34, 269 – Soraya. Pieejams: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv034269.html> [aplūkots 2015. gada 12. februārī].

institūciju pienākumu savā darbībā ievērot tiesiskas valsts pamatprincipus, kas balstās uz to, ka sabiedrībā pastāv līdzsvars starp pamatvērtībām un tiesību realizāciju. Taisnīguma un tiesiskuma princips noteic, ka iestādei un tiesai, pieņemot lēmumu, jātiecas uz to, lai nonāktu pie taisnīga rezultāta, ievērojot iesaistīto personu tiesības un tiesiskās intereses. Individīda tiesību ierobežojumu noteikšanas legītimais mērķis – sabiedrības labklājības aizsardzība.³¹

Tiesību vērtība kā konstitucionālā pamatvērtība izpaužas arī tiesību principu līdzsvarošanā.³²

Lai vienas sabiedrības daļas vērtību tiesību izpratni un domāšanas veidu pārveidotu pieejā, kas balstīta uz tiesību vērtību izpratni, tapa preambula kā Satversmes potenciāli visvairāk interpretējamā daļa, arī Satversmes komentāri kā autoritatīvs tiesību palīgavots Satversmes piemērošanā, atbalstot tiesību piemērotājus ar apkopotas doktrīnas atziņām, normas piemērošanas praksi un Satversmes tiesas sniegtajām iztulkošanām.

Papildus Satversmes interpretācijas funkcijai Satversmes preambula pilda arī indivīda integrācijas un “pedagoģisko” funkciju, jo preambula vizualizē Latvijas pamatlikuma konstitucionālo saturu visiem saprotamā valodā.³³

Konstitucionālās vērtības nostiprinātas kā vērtībnormu kopa Satversmes preambulā, un preambulas daļai “Dievs, svētī Latviju!” piemīt normatīvs spēks pārējās konstitūcijas normu izpratnē un interpretācijā. Var piekrist, ka šāda pieeja vairāk atbilst teleoloģiskai interpretācijas metodei.³⁴

Pārdomas par tiesību vērtībām, to izpratni raisa vairāki Satversmes preambulas komentāri. Satversmē tautas lūgšana ir piesaukta preambulas noslēgumā. Dievs kristiešiem tiek piesaukts, iespējams, citai sabiedrības grupai – pieminēts. Piemin aizgājēju, Dievu – piesauc. Tam var būt nozīme tiesību interpretācijā. Piemēram, formulējot Satversmes 1. panta tiesību normas tiesisko sastāvu un sekas, turpināts noteikt tiesisko jēbūtību: “.. ja Latvija ievēro vispārējos tiesību principus, tad tā ir demokrātiska tiesiska valsts. Tikai tad Dievs svētī Latviju!” Tā parādās precīzs atbildības sadalījums.

Ja tautas lūgšanā Dievs ir pieminēts, nevis piesaukts, tad lūgšanai nav jēgas. Lūgt Dievam (kas ir visaptverošs) par savu tautu nav iespējams bez godbijīgi svinīgas pietātes un reliģiska konteksta. Tā nav tikai emocionālas noskaņas radīšana vai valsts himnas akcentēšana.³⁵

Tiesības piesaukt un tiesības pieminēt. Vienā no tiesību izpratnēm ir tiesību vērtības, otrā – vērtību tiesības. Izvēlieties! Dievs respektē arī muļķīgas un nepilnīgas izvēles.

³¹ Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2012. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2014, 272. lpp.

³² Turpat, 311. lpp. “Izvērtējot kādas tiesību normas atbilstību tiesību principiem, kas izriet no Satversmē noteiktajam valsts konstitucionālajām pamatvērtībām, jāņem vērā tas, ka šo principu izpaušme dažādās tiesību jomās var atšķirties. .. vai likumdevējs ir ievērojis tam piešķirtās rīcības brīvības robežas un nav nepamatoti ierobežojis Pieteikuma iesniedzēja pamattiesības.” Sal. sk. arī: “Apstrīdētās normas pieņemšanas apstākļi liecina, ka bija nepieciešams rīkoties nekavējoties – likumdevējam bija gan jāveic sabiedrībai nozīmīgu interešu aizsardzības pasākumi, gan jānodrošina iespēja attiecīgās tiesības īstenot vismaz minimālajā līmenī.” Sk. arī 314. lpp.

³³ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas vēstnesis, 2014, 97. lpp.

³⁴ Turpat, 99. lpp.

³⁵ Turpat, 101. lpp.

Dzīve izvirza jautājumus un prasa jēgpilnas atbildes par tiesību vērtībām. Preambulā, Satversmes komentāru tapšana iezīmē citmodernisma laikmetu. Filozofs Vilhelms Šmids uzsver, ka citmodernisms ir strādāt ar jēgu, nevis to izformēt. „.. izšķirīgais jautājums jaunajā globālajā konfrontācijā ir nevis “Kas piedāvā vairāk laimes?”, bet gan “Kam ir vairāk reliģijas?” [...] Citmodernisms atkal uzsāks teleoloģisko jēgas iedibināšanu un veidos utopiju, kas īstenojama ne tikai nacionāli, bet arī globāli. Taču tā vairs nebūs paradīzes utopija ..”³⁶

Kants savā “Tirā prāta kritikā” uzsver, ka domāšana vien bez uzskatāmības ir tukša, bet uzskatāmība bez domāšanas sapratnes ir akla. Tikai jutekliskā uzskate un domāšana kopā rada atziņu kā apziņas paplašinātāju.³⁷

Tāpēc piedāvāju tēlainu salīdzinājumu. Tiesību vērtības ir kā tāda rata vai kamola, kas atrodas kustībā un tikai ar nelielu savas virsmas daļu saskaras ar zemi (konkrētā brīža tiesību jautājumu kā krustpunktu starp vērtību tiesībām un tiesību vērtībām), lielākā, augšupvērstā daļa – tā ir tiesību izpratnes vertikāle (nepārtraukti papildināms līdzšinējo tiesību atziņu krājums un tā izpratne). Jo lielāks zināšanu “kamola” apjoms, jo lielāka virsma saskaras ar to, kas vēl nezina tiesību vērtību izpratnes meklējumos. Tas prasa atvērtību idejām, vērtīgu iedziļināšanos un gatavību ieklausīties citos, citādu apziņas stāvokli.

Vērtību tiesības – tas pats rats, gulošs plaknē, kā apstāšanās pie atrastā, noslēgtā egoistiskās interesēs, tāda tiesību izpratne, kas traucē attīstīties tiesiskai sistēmai demokrātiskā tiesiskā valstī.

Krustpunkts ir ne tikai tiesību jautājums, bet arī tiesību izpratnes izaicinājums. Ja savā tiesību izpratnē sekojam tam, kas guļ šķērsām, esam **vērtību tiesību jomā**. Ja palīdzam tiesības celt, nest, izprast, plašāk izglītojoties, tad esam **tiesību vērtību jomā**.

Kopsavilkums

1. Joprojām ir kopjama tiesiskā valsts, demokrātijas izpratne un tiesiskā apziņa. Paplašināma ētikas mācīšana visos izglītības līmeņos.
2. Turpināma tiesu un pārvaldes labāko prakses piemēru apkopojumu un to komentāru izdošana, tā veicinot juridiski teorētisko un praktisko skaidrojumu mijiedarbības efektu, pilnveidojot tiesību izglītību un doktrīnu, stiprinot tiesību izpratnes vertikāli.
3. Lai realizētos tiesību efektivitātes princips, ka tiesību normas garantijām jābūt reālām, nevis šķietamām, tiesību zinātniekiem ir jāreaģē uz “tiesību noguruma” parādībām, jānorāda to cēloņi, jāveicina tiesību ignorances izskaušana.
4. Tiesību realitāte kā juridiskā kultūra, ietverot tiesisko apziņu, kā sabiedrības un juristu tiesību izpratne izpaužas divos veidos:
  - 1) horizontālajā līmenī (plaknē) kā īslaicīgi un egoistiski interešu apsvērumi – vērtību tiesības;
  - 2) vertikālē – kā cēlais un cildenais tiesībās, kā atvērts apziņas stāvoklis tiesību izpratnē – tiesību vērtības.

³⁶ Šmids V. Laime. Viss, kas jums par laimi jāzina, un kāpēc tā dzīvē nav vissvarīgākais. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 63.–64. lpp.

³⁷ Kēniņš J. Kanta Latvijā publicētās “Filozofu bībeles” 200 gadu jubilejā. Jaunā Gaita, 1981. Nr. 136 (5). Pieejams: http://zagarins.net/jg/jg136/JG136_Kenins.htm [aplūkots 2015. gada 13. februārī].

5. Tiesību palīgavotu spektra paplašināšanai un tiesību vērtību satura papildu atklāšanai svarīgi būtu publicēt I. Ziemeles Eiropas Cilvēktiesību tiesā pausto atsevišķo domu apkopojumu.
6. Sabiedrībā un tiesību izpratnē ir sācies citmodernisma (nevis postmodernisma) laikmets. Tas prasa pilnīgi jaunu sabiedrisku līgumu, kas balstīts uz ētiskām vērtībām, kas savieno dziļus kultūrslāņus. Tas palīdzētu veidot taisnīgāku vides telpu, tiesību izpratni, nostiprinātu tiesiskās sistēmas drošību un aizsardzību.

VĒRTĪBU SVĒRŠANA UN LĪDZSVAROŠANA: PIEMĒRS NO SATVERSMES TIESAS PRAKSES

WEIGHING AND BALANCING OF VALUES: AN EXAMPLE FROM THE CONSTITUTIONAL COURT

Gatis Bārdiņš, *Mg. iur. summa cum laude*

Summary

Collision of alternatives is an integral part of creation and application of law. To resolve the collision, a legal method can be used, called weighing and balancing. If the collision can be resolved by choosing one alternative instead of another, then weighing is necessary. However, if none of the alternatives can be discarded, then balancing is also necessary.

Law is based on three colliding values – justice, usefulness and legal certainty. All of these are worth implementing, but no single one of them has an unconditional priority. Therefore the legislator must weigh and balance these values each time anew. For example, during economic recession the legislator may decrease pensions, thus giving more weight to usefulness and less weight to justice and legal certainty.

Atslēgvārdi: vērtības, svēršana un līdzsvarošana, taisnīgums, lietderīgums, tiesiskā drošība.

Keywords: values, weighing and balancing, justice, usefulness, legal certainty.

Ievads

Tiesību radīšanā un piemērošanā nemitīgi jārisina sadursme starp dažādām alternatīvām. Dažkārt jāizvēlas starp vienu vai otru alternatīvu, kā piemēru minot pretējus argumentus. Taču citkārt alternatīvas pareizi jāsamēro – tostarp pretnotatītas vērtības. Šim nolūkam kalpo juridiskā metode, kuru dēvē par svēršanu un līdzsvarošanu. Proti, izvēlei starp pretējām alternatīvām nepieciešama svēršana, bet alternatīvu samērošanai – arī līdzsvarošana.

Darba mērķis ir aplūkot vērtību svēršanu un līdzsvarošanu gan no teorētiskā, gan praktiskā skatpunkta. Teorētisko atziņu ilustrēšanai darbā izmantots Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, kurā tika svērtas un līdzsvarotas tiesību idejas pamatā esošās vērtības – taisnīgums, lietderīgums un tiesiskā drošība.

Vērtības

Ikvienā sabiedrībā pastāv vairākuma atzītas vērtības,¹ kuras kalpo par rīcības mērķi un mērauklu.² Piemēram, likumdevējs ar vērtību palīdzību novērtē regulējamajos dzīves gadījumus un izvēlas tiem piemērotas tiesiskās sekas.³ Tomēr vērtību īstenošana ir saistīta ar vairākām problēmām. Pirmkārt, vērtības var savā starpā sadurties – pastiprināta sekošana vienai vērtībai var novest pie tā, ka samazinās sekošana kādai citai vērtībai.⁴ Otrkārt, sadursmes atrisināšana nebūt nav vienkārša – nevienai vērtībai nav beznosacījuma priekšrokas pār citām vērtībām, tāpēc tās nevar sakārtot stingrā hierarhijā.⁵ Šo iemeslu dēļ pirms vērtību īstenošanas tām ikreiz nepieciešama svēršana un līdzsvarošana.

Taisnīgums, lietderīgums un tiesiskā drošība ir vērtības, kuras tiesību jomā jāsver un jālīdzsvaro visbiežāk, jo uz tām balstās visas tiesības. Šāds secinājums izriet no Vācijas tiesību zinātnē izstrādātās koncepcijas par tiesību ideju. Kā atzina Gustavs Radbruhs (*Gustav Radbruch*, 1878–1949), tiesības kalpo vērtībām un jo īpaši tiesību idejai – taisnīgumam, lietderīgumam un tiesiskajai drošībai.⁶ Šīs vērtības savukārt kodolīgi raksturojis Artūrs Kaufmans (*Arthur Kaufmann*, 1923–2001): lietderīgums noteic, *kas* ir jāregulē; taisnīgums noteic, *kā* ir jāregulē; bet tiesiskā drošība noteic, *kādam* ir jābūt regulējumam.⁷ Būtiski, ka starp minētajām vērtībām pastāv saspīlējums – īstenojot vienu vērtību, var tikt ierobežota citas vērtības īstenošana. Piemēram, ja atzīst tikai lietderīgumu, tad tas noved pie policijas valsts. Atzīstot vienīgi taisnīgumu, iestājas dabisko tiesību kārtība. Savukārt tiesiskā drošība viena pati noved pie tiesību pozitīvisma.⁸ Tādēļ starp taisnīgumu, lietderīgumu un tiesisko drošību jāmeklē līdzsvars. Tas tika meklēts arī Satversmes tiesas izskatītajā lietā Nr. 2009-43-01.

Latvijā 2008. gadā sākās ekonomiskā lejupslide, kuras dēļ samazinājās valsts budžeta ieņēmumi un pieauga izdevumi. Lai netiktu apdraudēta valsts funkciju īstenošana, Saeima īstenoja virkni pasākumu – tostarp pieņēma likumu “Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam”.⁹ Tā normas paredzēja uz laiku samazināt vecuma pensiju nestrādājošiem pensionāriem par 10%, bet strādājošiem pensionāriem – par 70%.¹⁰ Daudzi pensionāri šīs normas apstrīdēja Satversmes tiesā. Viņi norādīja, ka Saeima pārlieku balstījies uz lietderīguma apsvērumiem, pārāk mazu svaru piešķirot taisnīgumam un tiesiskajai pašlāpībai (kā vienam no tiesiskās drošības elementiem).

¹ Lucke D. Akzeptanz. Legitimität in der “Abstimmungsgesellschaft”. Opladen: Leske und Budrich, 1995, S. 149.

² Rehbinder M. Rechtssoziologie. 3. neubearb. Auflage. Berlin, New York: de Gruyter, 1993, S. 56; Mastronardi P. Juristisches Denken. Eine Einführung. Bern: Haupt, 2001, S. 91.

³ Rühlers B. Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts. München: Beck, 1999, S. 67.

⁴ Sal: Iljanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. Likums un Tiesības, 2000. 2. sēj., Nr. 8, 250. lpp.

⁵ Habermas J. Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. 4. Auflage. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994, S. 310.

⁶ Radbruch G. Rechtsphilosophie. 8. Auflage. Stuttgart: Koehler, 1973, S. 119, 164–165.

⁷ Kaufmann A. Rechtsphilosophie. 2. überarb. und stark erw. Auflage. München: Beck, 1997, S. 155.

⁸ Rafi A. Kriterien für ein gutes Urteil. Berlin: Duncker & Humblot, 2004, S. 25.

⁹ Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2009. 30. jūnijs, Nr. 100.

¹⁰ Likuma “Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 2. panta pirmā daļa un 3. panta pirmā daļa.

Vērtību svēršana

Svēršana ir metafora, kas tēlaini raksturo lēmumu pieņemšanu jeb izvēli starp vairākām alternatīvām.¹¹ Sastopoties ar izvēles problēmu, lēmējs novērtē alternatīvu sniegto labumu un izvēlas to, kurai šis labums ir vislielākais.¹² Šāda izvēle līdzinās svēršanai ar svaru kausiem.

Ikvienam var būt viedoklis par labo, labāko, vislabāko un tādējādi arī par alternatīvu svaru. Tomēr tiesību jomā ar viedokli vien nepietiek, jo tam nepieciešams pamatojums. Proti, demokrātiskā tiesiskā valstī tiesībām un to piemērošanas rezultātam jābūt racionālam,¹³ taču viedoklis bez pamatojuma nav racionāls.¹⁴ Tādēļ, sverot alternatīvas tiesību radīšanā un piemērošanā, svaru kausos jāliek ne tikai viedokļi, bet arī argumenti, kas tos pamato.

Tātad alternatīvu svēršanas sākumpunkts ir pretēji viedokļi par alternatīvu svaru. Tālāk tiek apzināti visi argumenti, kuri runā “par” un “pret” minētajiem viedokļiem.¹⁵ Šim nolūkam var izveidot argumentu sarakstu ar vairākiem līmeņiem: pirmo līmeni veido argumenti, kuri izteikti par viedokļiem; otro līmeni veido argumenti, kuri izteikti par pirmā līmeņa argumentiem; un tā tālāk, līdz tiek aptverti visi argumenti. Kad saraksts izveidots, “par” un “pret” argumenti pakļaujami mijiedarbībai.¹⁶ Tā līdzinās iedomātam dialogam, kura dalībnieki met argumentus katrs savā svaru kausā, un beigās uzvar tas, kurš piedāvājis spēcīgākos jeb pārliecinošākos argumentus.¹⁷ Līdz ar to alternatīvas svārs ir atkarīgs no tā, cik pārliecinoši ir alternatīvu pamatojošie “par” argumenti.

Viens no alternatīvu veidiem, kā jau minēts, ir pretnostatītas vērtības. Tās pirmām kārtām sver katrs indivīds, veidojot savu nostāju un tai atbilstoši rīkojoties. Taču, lai saskaņotu indivīdu rīcību, nepieciešama arī vērtību svēršana vispārāsaistā veidā. Šāda svēršana ir likumdevēja uzdevums, jo likumdevējs tam vēlēšanu ceļā ir ticis demokrātiski leģitimēts.¹⁸ Atbilstoši politiskajiem uzskatiem likumdevējs var brīvi izlemt, kāds svārs vērtībām piešķirams – ar nosacījumu, ka tas notiek konstitūcijas ietvaros.¹⁹ Ja šis nosacījums nav ievērots, pastāv iespēja vērsties konstitucionālajā tiesā. Tā vienīgā var pārskatīt svaru, kuru vērtībām noteicis likumdevējs.

Sverot vērtības lietā Nr. 2009-43-01, Satversmes tiesa vispirms apzināja argumentus, kuri pamato lietderīgumu. Tiesa atzina, ka sociālās aizsardzības sistēma ir atkarīga no valsts ekonomiskās situācijas un pieejamajiem resursiem. Turklāt

¹¹ Barak A. *The Judge in a Democracy*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2006, p. 165.

¹² LeBoeuf R. A., Shafir E. B. *Decision Making*. In: Holyoak K. J., Morrison R. G. (eds.). *The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 243.

¹³ Raiser T. *Grundlagen der Rechtssoziologie*. 4. neu gefasste Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007, S. 356–357.

¹⁴ Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 1. *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981, S. 36.

¹⁵ Mastronardi P. *Juristisches Denken. Eine Einführung*. Bern: Haupt, 2001, S. 245.

¹⁶ Peczenik A. *On Law and Reason*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989, pp. 82–84.

¹⁷ Riehm T. *Abwägungsentscheidungen in der praktischen Rechtsanwendung*. Argumentation, Beweis, Wertung. München: Beck, 2006, S. 11; McCormick N. *Rhetoric and the Rule of Law. A Theory of Legal Reasoning*. Oxford: Oxford University Press, 2005, pp. 181, 237.

¹⁸ Habermas J. *Faktizität und Geltung*. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. 4. Auflage. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994, S. 222. Par demokrātisko un tiesisko leģitimāciju sk.: Levits E. *Tiesu varas leģitimācija. Tēzes un jautājumi diskusijai*. No: Konstitucionālās politikas semināra “Bīriņi 2011” materiālu krājums. Bīriņi: Publisko tiesību institūts, 2011, 12.–14. lpp.

¹⁹ Horn N. *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie*. 4. neu bearb. Auflage. Heidelberg: Müller, 2007, S. 244–245.

valstij, lemjot par sociālo tiesību jautājumiem, ir plaša rīcības brīvība. Proti, sociālo tiesību jomā lēmumi tiek pieņemti, balstoties ne tik daudz uz juridiskiem, bet vairāk uz politiskiem apsvērumiem. Tiesa arī konstatēja, ka apstrīdētās normas pieņemtas ekonomiskās lejupslīdes laikā, kad valsts budžeta deficīts grāsiņās sasniedz 9,5% no iekšzemes kopprodukta. Šāds deficīts apdraudētu gan valsts funkciju īstenošanu, gan ekonomiskās aktivitātes atjaunošanos. Tāpēc apstrīdētajām normām, kuras ļauj ievērojami samazināt budžeta izdevumus, ir leģitīms mērķis – valsts budžeta līdzsvarošana un līdz ar to sabiedrības labklājības nodrošināšana.²⁰ Nonākusi pie šī secinājuma, tiesa tālāk pievērsās argumentiem, kuri pamato tiesisko paļāvību un taisnīgumu. Tiesas ieskatā persona pēc pensijas piešķiršanas iegūst aizsargājamu paļāvību, ka pensijas izmaksa noteiktā apmērā tiks saglabāta. Šo paļāvību bija sekmējis arī likumdevējs – kad uz laiku tika atcelta pensiju indeksācija, likumdevējs apņēmas pensijas nesamazināt. Vienlaikus tiesa atzina, ka pensionāriem nepieciešama īpaša aizsardzība – it īpaši tiem, kuri pakļauti nabadzības riskam. Tādēļ pensiju samazināšana noteiktos gadījumos ir netaisnīga.²¹

Raugoties no pamattiesību skatpunkta, pensiju samazināšana ierobežoja Latvijas Republikas Satversmes²² (turpmāk – Satversme) 109. pantā paredzētās tiesības uz sociālo nodrošinājumu. Minēto ierobežojumu attaisnoja lietderīgums, bet neatļauja tiesiskā paļāvība un taisnīgums. Lai noskaidrotu, vai lietderīgumam ir lielāks svars nekā tiesiskajai paļāvībai un taisnīgumam, Satversmes tiesa izmantoja tā saucamo samērīguma testu. Tas paredz, ka pamattiesību ierobežojumam jābūt ne vien noteiktam ar likumu un attaisnotam ar leģitīmu mērķi, bet arī samērīgam.²³

Lai izvērtētu, vai pamattiesību ierobežojums ir samērīgs, jānoskaidro: vai ierobežojums ir piemērots leģitīmā mērķa sasniegšanai; vai mērķi nevar sasniegt ar citiem, indivīda tiesības mazāk ierobežojošiem līdzekļiem; vai labums, ko iegūs sabiedrība, ir lielāks par indivīda tiesībām nodarīto kaitējumu.²⁴ Kā atzina Satversmes tiesa, apstrīdētās normas ir piemērotas leģitīmā mērķa sasniegšanai. Tomēr steigas un nepietiekamās ekspertu iesaistes dēļ likumdevējs nav izsvērti analizējis, kādas būs apstrīdēto normu piemērošanas sekas un vai leģitīmo mērķi nevar sasniegt ar citiem, mazāk ierobežojošiem līdzekļiem. To apstiprina vairāki izvēlēti regulējuma trūkumi. Pirmkārt, pensijas par 10% tika samazinātas visiem neestrādājošiem pensionāriem neatkarīgi no viņu pensijas apmēra (tādējādi pensionārs varēja kļūt par trūcīgu personu, kura spiesta lūgt sociālo palīdzību). Otrkārt, strādājošiem pensionāriem noteiktais pensijas samazinājums 70% apmērā varēja būt lielāks nekā strādājot gūtie ieņēmumi. Treškārt, netika paredzēta saudzējoša pāreja uz jauno tiesisko regulējumu.²⁵

Minētie regulējuma trūkumi liecina, ka likumdevējs vērtību svēršanā bija kļūdījis. Pārāk lielu svaru tas bija piešķīris lietderīgumam, bet pārāk mazu – taisnīgumam un tiesiskajai paļāvībai. Citiem vārdiem sakot, likumdevējs nebija panācis līdzsvaru starp lietderīgumu, no vienas puses, kā arī taisnīgumu un tiesisko paļāvību, no otras puses. Tādēļ līdzsvaru nācās meklēt Satversmes tiesai.

²⁰ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 24. un 27. punkts.

²¹ Turpat, 23., 31.2. un 32. punkts.

²² Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 7. janvāris, Nr. 43.

²³ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 26. punkts.

²⁴ Turpat, 28. punkts.

²⁵ Turpat, 29., 30. un 32. punkts.

Vērtību līdzsvarošana

Ikviena vērtība ir īstenošanas vērtā, tāpēc vērtību sadursmes gadījumā netiek lemts par vienas vērtības īstenošanu un citas atmešanu. Tā vietā tiek lemts par vērtību īstenošanas apjomu – vērtība ar lielāko svaru īstenojama lielākā apjomā nekā vērtība ar mazāko svaru.²⁶ Nosakot pareizu svaru un tam atbilstošu īstenošanas apjomu, starp vērtībām tiek panākts līdzsvars.²⁷

Satversmes tiesa atzina, ka ievērojamas ekonomiskās lejuplīdes apstākļos likumdevējam nepieciešama rīcības brīvība veikt koriģējošus pasākumus, pat ja tie skartu Satversmē noteiktās pamattiesības. Turklāt, lai mazinātu ekonomiskās lejuplīdes nelabvēlīgās sekas, likumdevēja rīcībai jābūt pēc iespējas ātrākai, saskaņotākai un izlēmīgākai. Tomēr starp sabiedrības un personas interesēm jāpanāk saprātīgs līdzsvars, kāds izskatāmajā lietā netika panākts. Pensiju samazinājumu likumdevējs drīkstēja noteikt tikai tādā gadījumā, ja vienlaikus tiktu paredzēta ieturēto līdzekļu vēlāka atmaksāšana. Turklāt bija jānosaka pensionāru grupas, uz kurām šo samazinājumu attiecināt nedrīkst vai kurām jāparedz atšķirīgs samazinājums.²⁸

Secinājusi, ka apstrīdētās normas neatbilst Satversmes 109. pantam un tiesiskās paļāvības principam, Satversmes tiesa tālāk apsvēra sprieduma izpildes kārtību. No vienas puses, tiesa nosprieda, ka apstrīdētās normas atzīstamas par spēkā neesošām no pieņemšanas brīža. No otras puses, tiesa ņēma vērā, ka tūlītēja pensiju izmaksa pilnā apmērā un visu neizmaksāto summu atmaksāšana varētu būtiski apdraudēt valsts budžeta stabilitāti un līdz ar to visas sabiedrības labklājību. Tāpēc tiesa nolēma, ka pensiju ieturējumi jāizbeidz trīs mēnešu laikā, bet neizmaksātās summas jāatmaksā piecu gadu laikā.²⁹

Satversmes tiesa tāpat kā likumdevējs priekšroku deva lietderīgumam, taču svārs, kuru tā noteica šai vērtībai, bija mazāks nekā likumdevēja noteiktais. Tiesa piekrita likumdevējam, ka pensiju samazināšana var būt viens no veidiem, kā ekonomiskās lejuplīdes laikā līdzsvarot valsts budžeta ieņēmumus un izdevumus. Tādējādi lietderīgums, kas ļauj nodrošināt sabiedrības labklājību, var svērt vairāk nekā taisnīgums un tiesiskā paļāvība, kas prasa pilnībā izmaksāt savulaik piešķirtās pensijas. Tomēr vienas vērtības pārsvaram pār otru vērtību jābūt samērīgam. Tādēļ tādu lietderīguma pārsvaru, kas pārlieku ierobežo taisnīgumu un tiesisko paļāvību, tiesa atzina par nepareizu. Vienlaikus tiesa pati sameklēja līdzsvaru starp minētajām vērtībām – atbilstoši taisnīgumam un tiesiskajai paļāvībai lika atmaksāt pensionāriem neizmaksātās summas, bet lietderīguma labad lika to paveikt piecu gadu laikā.³⁰

²⁶ Sal.: Horn N. Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie. 4. neu bearb. Auflage. Heidelberg: Müller, 2007, S. 251.

²⁷ Barak A. The Judge in a Democracy. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2006, pp. 71–72.

²⁸ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 27.2., 28., 29.2. un 32. punkts.

²⁹ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 34. un 35. punkts.

³⁰ Interesanti, ka pensiju ieturējumi tika atmaksāti 2010. gada aprīlī – četrus mēnešus pēc Satversmes tiesas sprieduma. Sk.: Pensiju ieturējumu atmaksāšanas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2010. 29. janvāris, Nr. 16.

Secinājumi

1. Ikvienā sabiedrībā pastāv vairākuma atzītas vērtības, kuras kalpo par rīcības mērķi un mērauklu. Tā kā vērtības var savā starpā sadurties un tā kā nevienai vērtībai nav beznosacījuma priekšrokas, pirms īstenošanas tām ikreiz nepieciešama svēršana un līdzsvarošana.
2. Svēršana tēlaini raksturo lēmumu pieņemšanu jeb izvēli starp vairākām alternatīvām – tostarp vērtībām. Sastopoties ar izvēles problēmu, lēmējs novērtē alternatīvu sniegto labumu un izvēlas to, kurai šis labums ir vislielākais. Šāda izvēle līdzinās svēršanai ar svaru kausiem.
3. Ikvienu vērtība ir īstenošanas vērtā, tāpēc vērtību sadursmes gadījumā netiek lemts par vienas vērtības īstenošanu un citas atmešanu. Tā vietā tiek lemts par vērtību īstenošanas apjomu – vērtība ar lielāko svaru īstenojama lielākā apjomā nekā vērtība ar mazāko svaru. Nosakot pareizu svaru un tam atbilstošu īstenošanas apjomu, starp vērtībām tiek panākts līdzsvars.
4. Taisnīgums, lietderīgums un tiesiskā drošība ir vērtības, kuras tiesību jomā jāsver un jālīdzsvaro visbiežāk, jo uz tām balstās visas tiesības. Lietderīgums noteic, *kas* ir jāregulē; taisnīgums noteic, *kā* ir jāregulē; tiesiskā drošība noteic, *kādam* ir jābūt regulējumam.
5. Satversmes tiesa lietā Nr. 2009-43-01 atzina, ka lietderīgums, kas ekonomiskās lejupeļības laikā prasa samazināt pensijas, var svērt vairāk nekā taisnīgums un tiesiskā paļāvība, kas prasa izmaksāt pensijas pilnā apmērā. Tomēr vienas vērtības pārsvaram pār otru vērtību jābūt samērīgam. Tādēļ likumdevējam bija jāparedz ieturēto līdzekļu vēlāka atmaksāšana un jānosaka pensionāru grupas, uz kurām pensiju samazinājumu attiecināt nedrīkst vai kurām jāparedz atšķirīgs samazinājums.

Bibliogrāfija

Literatūra

- Barak A. *The Judge in a Democracy*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2006.
- Habermas J. *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. 4. Auflage. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994.
- Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 1. *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981.
- Horn N. *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie*. 4. neu bearb. Auflage. Heidelberg: Müller, 2007.
- Iļjanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. *Likums un Tiesības*, 2000. 2. sēj., Nr. 8, 250.–254. lpp.
- Kaufmann A. *Rechtsphilosophie*. 2. überarb. und stark erw. Auflage. München: Beck, 1997.
- LeBoeuf R. A., Shafir E. B. *Decision Making*. In: Holyoak K. J., Morrison R. G. (eds.). *The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, pp. 243–265.
- Levits E. Tiesu varas leģitīmācija. Tēzes un jautājumi diskusijai. No: Konstitucionālās politikas semināra “Bīriņi 2011” materiālu krājums. Bīriņi: Publisko tiesību institūts, 2011, 12.–16. lpp.
- Lucke D. *Akzeptanz. Legitimität in der “Abstimmungsgesellschaft”*. Opladen: Leske und Budrich, 1995.
- MacCormick N. *Rhetoric and the Rule of Law. A Theory of Legal Reasoning*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

- Mastronardi P. Juristisches Denken. Eine Einführung. Bern: Haupt, 2001.
- Peczenik A. On Law and Reason. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989.
- Radbruch G. Rechtsphilosophie. 8. Auflage. Stuttgart: Koehler, 1973.
- Rafi A. Kriterien für ein gutes Urteil. Berlin: Duncker & Humblot, 2004.
- Raiser T. Grundlagen der Rechtssoziologie. 4. neu gefasste Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007.
- Rehbinder M. Rechtssoziologie. 3. neubearb. Auflage. Berlin, New York: de Gruyter, 1993.
- Riehm T. Abwägungsentscheidungen in der praktischen Rechtsanwendung. Argumentation, Beweis, Wertung. München: Beck, 2006.
- Rüthers B. Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts. München: Beck, 1999.

Normatīvie akti

- Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 7. janvāris, Nr. 43.
- Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2009. 30. jūnijs, Nr. 100.
- Pensiju ieturējumu atmaksāšanas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2010. 29. janvāris, Nr. 16.

Juridiskās prakses materiāli

- Par likuma "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam" 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01. Latvijas Vēstnesis, 2009. 22. decembris, Nr. 201.

BRĪVĪBAS UN VIENLĪDZĪBAS LĪDZSVAROŠANA TIESĪBĀS

ACHIEVING THE BALANCE BETWEEN FREEDOM AND EQUALITY IN LAW

Elīna Grigore-Bāra, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

Summary

The article focuses on two fundamental constitutional values, their collisions and possible instruments for a solution. The author argues that the balance between freedom and equality can be achieved only if there is a common basis and common aim – thus, in respect of human dignity.

Human dignity as state basis and law objective imposes on a state the duty to create a just balance between freedom and equality by passing normative legal acts and by proper implementation of those as well as by reviewing the existing legal regulation and making amendments, if necessary.

The main reasons for emergence of conflicts between freedom and equality are “incorrect” (selfish and ignorant of social interests) usage of freedom and actual (social) inequality. These problems one can solve within policy of legal paternalism and by enforcing equality of opportunity.

Atslēgvārdi: brīvība, vienlīdzība (formālā vienlīdzība un faktiskā vienlīdzība), cilvēka cieņa.

Keywords: freedom, equality (formal equality and substantive equality), human dignity.

Ievads

Brīvības un vienlīdzības kolīzija un līdz ar to nepieciešamība to risināt izriet no fundamentālas aksioloģiskas pretrunas starp individu un sabiedrību.¹ Pašsaprotami, ka indivīds ārpus sabiedrības pastāvēt nevar, savukārt sabiedrība sastāv no atsevišķiem indivīdiem un nav domājama bez indivīdu esības. Tātad starp individu un sabiedrību pastāv ontoloģiska sistēmiska vienotība. Jānoskaidro, vai analogiska sistēmiska vienotība pastāv arī starp brīvību un vienlīdzību un kāds ir šīs vienotības pamatojums. Ja vienojošā pamata šīm vērtībām nebūtu, nevajadzētu tās arī savstarpēji saskaņot. Tā vietā mēs varētu izvēlēties – vai nu pilnībā garantēt tikai katra indivīda brīvību, vai arī nodrošināt tikai vienlīdzības istenošanos sabiedrībā.

Lai šo pretrunu varētu risināt, nepieciešams noskaidrot, kāds ir šīs divas vērtības vienojošais pamats. Tad būtu iespējams metodoloģiski pareizi līdzsvarot brīvību un vienlīdzību un pēc tam arī pārbaudīt, vai izvēlētais līdzsvara modelis ir pieņemams. Ja tāda vienojošā pamata vai kopīgā mērķa nebūtu, nevarētu arī izvairīties no galēja vērtību relatīvisma, kas savukārt nav savienojams ar tiesību noteiktību un prasību pēc taisnīguma.

¹ Vedins I. Zinātne un patiesība. Rīga: Avots, 2008, 480., 481. lpp.

Brīvības un vienlīdzības vienotības pamatojums – cilvēka cieņa

Rietumu civilizācijā un Eiropas kultūrtelpā par brīvības un vienlīdzības vienotīgo pamatu un vienlaikus arī taisnīguma mēru ir atzīts cilvēks – cilvēka cieņa (angļu val. – *human dignity*, vācu val. – *Menschenwürde*).² Jēdziens “cilvēka cieņa” šajā kontekstā jāsaprot kā cilvēkam piemītoša (imanenta) un neatsavināma absolūta iekšēja vērtība.

Tiesību filozofijā visietekmīgāko cilvēka cieņas koncepciju izveidojis Imanuels Kants (1724–1804). Savā darbā “Tikumu metafizikas pamatojums” viņš rakstīja: ja kaut kā esamībai pašai par sevi piemistu absolūta vērtība un tātad tā būtu mērķis sevī, tikai tad būtu iespējams pamatot kategorisko imperatīvu, t. i., praktisko likumu. Tālāk Kants apgalvo, ka tieši cilvēks un vispār jebkura saprātīga būtne pastāv kā mērķis sevī.³ Mērķu valstībā visam piemīt cieņa vai cena. Ja kaut kam ir cena, tad tas var tikt nomainīts ar ekvivalentu. Savukārt tas, kas stāv augstāk par jebkādu cenu un nepieļauj nekādu ekvivalentu, tam piemīt cieņa.⁴ Cilvēka absolūto iekšējo vērtību, proti, cieņu, Kants pamato ar cilvēka spriestspēju, kas ietver gribas brīvību un spēju atšķirt morāli pareizu rīcību no amorālas rīcības. Cilvēkam piemīt autonomija, t. i., spēja būt pašam sev par morālo likumdevēju.⁵

Kanta tiesību filozofijā cieņa jāsaprot kā iedzimta un universāla cilvēka (kā morāles būtnes) vērtība, kas ir visu politisko tiesību pamatā. Cilvēka cieņa pastāv prasībā, lai visas citas saprātīgas būtnes šo vērtību (brīvās gribas sfēru) respektētu.⁶ Tātad indivīds tiek uzskatīts par prioritāru subjektu attiecībā pret sabiedrību un valsti. Izmantojot I. Kanta vārdus, šo vērtību aksiomu var formulēt kā šādu rīcības pamatlikumu (imperatīvu): “Rīkojies tā, lai tev cilvēce, gan tavā personā, gan ikviena cita personā vienmēr vienlaikus būtu vajadzīga arī kā mērķis, ne tikai kā līdzeklis.”⁷

Par vienīgo indivīdam imanento cilvēktiesību I. Kants uzskatīja brīvību (kā neatkarību no kāda cita īstenotas piespiedošas patvaļas), ciktāl tā saskaņā ar

² Häbermäss J. Cilvēka cieņas koncepts un cilvēktiesību reālistiskā utopija. No: Häbermäss J. Par Eiropas konstitūciju. Rīga: Zinātne, 2013, 17. lpp.; Eberle E. J. Observations on the Development of Human Dignity and Personality in German Constitutional Law: An Overview. *Liverpool Law Review*, 2012. Vol. 33, Issue 3, p. 201. Pieejams: http://download.springer.com/static/pdf/418/art%253A10.1007%252Fs10991-012-9120-x.pdf?auth66=1426257035_533a64f80a7a4efced209193dcd5846a&ext=.pdf [aplūkots 2015. gada 11. martā].

³ Kant I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. 3. Auflage. Herausgegeben und mit Einleitung sowie einem Personen- und Sachregister versehen von Karl Vorländer. Leipzig: Verlag der Dürr'schen Buchhandlung, 1906, S. 52. Pieejams: <https://archive.org/stream/grundlegungzurm02kantgoog#page/n89/mode/2up> [aplūkots 2015. gada 9. februārī].

⁴ Lasmane S., Milts A., Rubenis A. *Ētika (jautājumi, risinājumi, atzinumi)*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 98. lpp. ISBN 9984-560-65-1

⁵ Schroeder D. *Human Rights and Human Dignity. Ethical Theory and Moral Practice*, 2012. Vol. 15, Issue 3, pp. 329, 330. Pieejams: <http://link.springer.com/article/10.1007/s10677-011-9326-3> [aplūkots 2015. gada 11. martā].

⁶ Donnelly J. Normative Versus Taxonomic Humanity: Varieties of Human Dignity in the Western Tradition. *Journal of Human Rights*, 2015. Vol. 14, Issue 1, p. 9. Pieejams: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14754835.2014.993062#.VQLtfl6sVYA> [aplūkots 2015. gada 11. martā]; Häbermäss J. Cilvēka cieņas koncepts un cilvēktiesību reālistiskā utopija. No: Häbermäss J. Par Eiropas konstitūciju. Rīga: Zinātne, 2013, 36. lpp.

⁷ “Handle so, daß du die Menschheit, sowohl in deiner Person, als in der Person eines jeden anderen, jederzeit zugleich als Zweck, niemals bloß als Mittel brauchst.” No: Kant I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. 3. Auflage. Herausgegeben und mit Einleitung sowie einem Personen- und Sachregister versehen von Karl Vorländer. Leipzig: Verlag der Dürr'schen Buchhandlung, 1906, S. 54. Pieejams: <https://archive.org/stream/grundlegungzurm02kantgoog#page/n89/mode/2up> [aplūkots 2015. gada 9. februārī].

vispārēju likumu var pastāvēt kopā ar kāda cita brīvību. Šī cilvēktiesība aptver arī cilvēku iedzimto vienlīdzību (ontoloģisko vienlīdzību⁸) kā pamatu pārējām pozitīvajām tiesībām.⁹ No cilvēka cieņas izrietošās vērtības izpaužas atbilstīgā pamattiesību iedalījumā – par pamattiesību galvenajiem pilāriem tiek uzskatītas brīvības tiesības un vienlīdzības tiesības.¹⁰ Cilvēktiesības un pamattiesības var tikt uzskatītas par cilvēka cieņas atzīšanas sekām un izpausmes formu. Taču tas nebūt nenozīmē to, ka cilvēka cieņas jēdziens būtu saturiski identisks ar visām cilvēka pamattiesībām.¹¹

Cilvēka cieņa kā absolūta vērtība un cilvēktiesību un pamattiesību pamats ir atzīta gan vairāku valstu konstitūcijās,¹² gan arī daudzos starptautisko tiesību aktos.¹³ Šai rakstā autore atsevišķi grib izcelt pērn jaunā redakcijā pieņemto Latvijas Republikas Satversmes ievadu. Paplašinātās preambulas ceturtnās rindkopas pirmais teikums nosaka: “Latvija kā demokrātiska, tiesiska, sociāli atbildīga un nacionāla valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību, atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības un ciena mazākumtautības.”¹⁴ Kā skaidrojis Egils Levits, jaunā preambula nemaina tās vērtības un principus, uz kuriem balstās Latvijas valsts, bet gan tikai iezīmē tos konstitucionālā tekstā.¹⁵ Tomēr Satversmes ievada jaunā redakcija liek citā gaismā skatīties uz Satversmes 95. panta pirmo teikumu, kas nosaka: “Valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu.” Lidz šim jēdziens “cilvēka cieņa” Satversmes 95. panta kontekstā tika tulkots sašaurināti – kā personiskā cieņa jeb cilvēka pašnovērtējums, kas var tikt apdraudēts ar goda aizskaršanu un neslavas celšanu. Jēdzienus “cieņa” un “gods” (angļu val. – *honour*, vācu val. – *Ehre*) nedrīkst uzskatīt par identiskiem. Gods kā ētikas kategorija uzskatāms par indivīda īpašību pozitīvu novērtējumu no apkārtējo puses.¹⁶ Gods kā cilvēka novērtējums pēc viņa nopelniem vai sociālā stāvokļa izpaužas diferencētā attieksmē pret cilvēkiem.¹⁷ Savukārt cilvēka cieņas koncepts prezumē visu cilvēku vienlīdzību. Turklāt cilvēks, rīkojoties nekrietni, savu godu var arī zaudēt, turpretim cieņa kā cilvēkam imanenta absolūta vērtība ir neatsavināma.¹⁸ Tātad Satversmes 95. pants ir jātulko plašāk, jo

⁸ Ontoloģiskā vienlīdzība nozīmē, ka ikkatrs indivīds ir vienlīdzīgs ar citiem pēc savas cilvēciskās būtības, un tā izriet no visiem cilvēkiem vienādi piemētošās cieņas. Sk.: Rudevskis J. Par Dievu, cilvēku un cilvēktiesību metafizisko dabu. III. Skandalozā vienlīdzība. Jurista Vārds, 2010. 6. jūlijs, Nr. 27 (622).

⁹ Kēnigs M. Cilvēktiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 21., 22. lpp.

¹⁰ Vildbergs H. J., Messeršmits K., Niedre L. Pilonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: LU, 2004, 225. lpp.; Manssen G. Grundrechte. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2000, S. 6.

¹¹ Das Bonner Grundgesetz Kommentar. 4. vollständig nebearbeitete Auflage. Band 1: Präambel, Artikel 1 bis 19. Herausgegeben von Dr. Christian Starck. München: Verlag Franz Vahlen, 1999, S. 87.

¹² Piemēram, Vācijas pamatlikuma (1949) 1. pants, Šveices konstitūcijas (1999) 7. pants, Indijas konstitūcijas (1949) preambula.

¹³ Piemēram, ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas (1948) preambula un Eiropas Savienības Pamattiesību hartas (2000) I sadaļa.

¹⁴ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 8. jūlijs, Nr. 131 (5191).

¹⁵ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas vēstnesis, 2014, 123. lpp.

¹⁶ Hamkova D. Goda un cieņas krimināltiesiskā aizsardzība. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: LU, 2009, 16. lpp. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/zinas/hamkova.pdf [aplūkots 2015. gada 9. februārī].

¹⁷ Lasmane S., Milts A., Rubenis A. Ētika (jautājumi, risinājumi, atzinumi). Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 96., 97. lpp.

¹⁸ Cieņa kā iekšēja un objektīva kategorija, kas pastāv pati par sevi, gods – ārējs un subjektīvs, kuru var iegūt un zaudēt.

cilvēka cieņa ir ne tikai “personiskas tiesības uz sava goda un cieņas, reputācijas un labā vārda aizsardzību” un ne tikai viens no “mūsdienu cilvēktiesību principiem”,¹⁹ bet arī objektīva vērtība, no kuras tiek atvasinātas visas pārējās pamattiesības. Šādu plašāku cilvēka cieņas izpratni vēl pirms Satversmes ievada jaunās redakcijas pieņemšanas ir noteikusi Satversmes tiesa: “Papildinot Satversmi ar 8. nodaļu “Cilvēka pamattiesības”, likumdevējs ir noteicis valstī tādu vērtību sistēmu, kas cilvēka cieņas un brīvības aizsardzību atzīst par augstāko visu tiesību mērķi.”²⁰

Latvijas tiesiskajā sistēmā redzama divējāda pieeja cilvēka cieņas kā augstākās vērtības atzīšanā. Likumdevējs cilvēka cieņu ir pozicionējis kā balstu (pamatu), savukārt konstitucionālā tiesa – kā mērķi. Tāpēc jānoskaidro, kādas konsekvences rada šāda divējāda cilvēka cieņas definēšana.

Noteiktas vērtības atzīšana par tiesiskās kārtības pamatu vispirms jau atspoguļojas jēbūtības sfērā, proti, šī vērtība tiek fiksēta tiesību normās, piemēram, valsts, atzīstot, ka vienlīdzība ir demokrātiskas iekārtas pamats, šo vērtību pozitīvizē – nostiprina konstitucionālā tiesību aktā. Tomēr tiesību jēbūtība nevar tikt skatīta izolēti no tiesību esamības, jo pilnīgu vērtības garantēšanu var sasniegt tādā gadījumā, ja šis jēbūtības ideāls arī īstenojas dzīvē.

Vērtības atzīšana par tiesību mērķi uzliek par pienākumu regulāri pārliecināties, vai šis mērķis tiek arī sasniegts.²¹ Mērķa noteikšana tiesībās nozīmē to, ka tiek paplašināts atbildīgo valsts varas atzaru loks. Ja pienācīgu (taisnīgu) jēbūtības normu radīšana ir likumdevēja pienākums, tad tiesību mērķa sasniegšana jau ir arī izpildvaras un tiesu varas uzdevums.

Atzīstot cilvēka cieņu par tiesību pamatu un tiesību mērķi vienlaikus, jārunā arī par divējādu brīvības un vienlīdzības kā vērtību garantēšanas veidu. Ņemot vērā to, ka šīs vērtības primāri tiek garantētas ar pamattiesību starpniecību, jāpieņem pamattiesību divējāda “iedarbības virziens”. Kā brīvību, tā arī vienlīdzību var garantēt, gan aizsargājot individu no valstiskas iejaukšanās, gan arī valstij aktīvi rīkojoties jeb veicot pozitīvas darbības. Tas arī atspoguļojas pamattiesību teorijā, kas kā vienu no pamattiesību klasifikācijas veidiem piedāvā dalījumu aizsardzības tiesībās un izpildījuma tiesībās.²² Taču ne brīvība, ne vienlīdzība kā pamattiesībās ietvertas vērtības (t. i., brīvības tiesības, ne arī vienlīdzības tiesības) nevar uzskatīt tikai un vienīgi par aizsardzības jomu vai arī tādu, kur nepieciešama valsts iejaukšanās. Robeža ir plūstoša un vēsturiski nosacīta.

Ar formālo vienlīdzību – likumos fiksētu vienlīdzīgu “brīvības lauciņu” jeb vienlīdzīgu subjektīvo tiesību sākotnējo sadali ir par maz. Cilvēka cieņa kā

¹⁹ Bitāns A., Judins A. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. 95. pants. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2001, 206. lpp.

²⁰ Satversmes tiesas 2002. gada 22. oktobra spriedums lietā Nr. 2002-04-03 “Par ‘Izmeklēšanas cietumu iekšējās kārtības noteikumu’ 59.1.6., 66. un 68. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89., 95. un 111. pantam”, secinājumu daļas 3. punkts, ceturttā rindkopa. Latvijas Vēstnesis, 2002. 24. oktobris, Nr. 154 (2729).

²¹ Tiesību mērķi tiek atvasināti no vērtībām vai vajadzībām, tāpēc ne vienmēr ir iespējams skaidri nošķirt mērķi no vērtības. I. Kants, rakstot par cilvēka cieņu, dēvēja to gan par absolūtu vērtību, gan arī mērķi. Tomēr šiem jēdzieniem ir atšķirīgi akcenti. Rīcības mērķis paredz salīdzinoši konkrētu vēlamās situācijas aprakstu. Savukārt vērtība ir vispārīgāka un tikai norāda virzienu mērķa un tā sasniegšanai piemēroto līdzekļu meklēšanai. Sk.: Röhl K. F., Röhl H. C. Allgemeine Rechtslehre. 3. neu bearbeitete Auflage. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2008, S. 263., 272.

²² Vildbergs H. J., Messersmits K., Niedre L. Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: LU, 2004, 226., 227. lpp.

augstākais tiesību mērķis uzliek par pienākumu valstij sekot līdzi tam, vai šis mērķis tiek reāli sasniegts. Nepietiek ar vienreizēju brīvības un vienlīdzības atzišanu. Šī vienlīdzīgās brīvības sadale regulāri ir jāpārskata, un attiecīgi arī jāveic “koriģējoša pārdale”, par atskaites punktu ņemot cilvēka cieņas kā vērtības īstenošanas praksē. Šādi pārskatīšanai pakļaujamo tiesību lauks vēsturiski kļūst arvien plašāks vēl viena tiesību divējādās dabas aspekta dēļ.

Pamattiesību duālā daba atklājas, ievērojot faktu, ka tās var tikt uzskatītas gan par subjektīvām publiskām tiesībām, gan arī par objektīvu vērtību sistēmu.²³ Cilvēktiesību gadījumā tiek runāts par subjektīvu tiesisko funkciju (cilvēktiesības kā aizsardzības tiesības) un objektīvu tiesisko funkciju (cilvēktiesības kā iekšēji saskaņota objektīva pamatvērtību sistēma).²⁴ Pirmajā gadījumā runa ir tikai par indivīda un valsts attiecībām. Tas nozīmētu, ka pārskatīt vajadzētu tikai publisko tiesību sfēru. Taču, atzīstot pamattiesības par vērtību sistēmu, secīgi nākas atzīt pamattiesību ietekmi arī uz trešajām personām un uz attiecībām starp privātpersonām (vācu tiesību zinātnē šajā gadījumā runā par pamattiesību horizontālo iedarbību).²⁵ Rezultātā tiek sašaurināta individuālā rīcības brīvība privāttiesiskajās attiecībās un sāk mazināties privātautonomijas principa dominējošā loma privāttiesībās. Savukārt brīvības un vienlīdzības līdzsvarošanas pienākums ir attiecināms arī uz privāttiesību sfēru.²⁶

Cilvēka cieņas atzišana par tiesību pamatu un mērķi vienlaikus rada vēl vienu loģisku konsekvenci. Loģiski nepieļaujami ir rīkoties pēc principa – mērķis attaisno līdzekļus. Tātad, mēģinot nodrošināt cilvēka cieņas īstenošanos sabiedrībā, valsts var izvēlēties tikai tādus tiesiskos līdzekļus, kas ir savienojami ar cilvēka cieņu kā vērtību. Piemēram, valsts nedrīkstētu noteikt juridisku pienākumu strādāt (ievieš obligātu darbu). Lai arī tāda rīcība neapšaubāmi sekmētu personu sociālo vienlīdzību un tātad arī cilvēka cieņas kā mērķa sasniegšanu, tā nonāktu pretrunā ar tiesībām uz brīvību – cilvēka cieņu kā valsts balstu. Tātad valstij ir jāatrod vidusceļš starp aizliegumu pārmērīgi iejaukties personas pamattiesībās un aizliegumu iejaukties par maz.²⁷

Brīvības un vienlīdzības pretrunu cēloņi

Brīvības un vienlīdzības tiesībām ir kopējs pamats un mērķis, tomēr tās mēdz nonākt viena otrai pretrunā. Līdz ar to nepieciešams noskaidrot šo pretrunu cēloņus. Autore turpmāk pievērsīsies divām svarīgākajām problēmām, kuru dēļ vēl arvien nav izdevies ievieš ideālu vienlīdzīgās brīvības sistēmu, un attiecīgi aktualitāti nezaudē arī jautājums par brīvības un vienlīdzības līdzsvarošanu tiesībās.

²³ Stern K. Die Grundrechte und ihre Schranken. In: Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht. Zweiter Band: Klärung und Fortbildung des Verfassungsrechts. Herausgegeben von Peter Badura und Hort Dreier. Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, S. 3.

²⁴ Garšvāne S., Kamenska A., Leimane I., Levits E., Mits M., Muižnieks N., Tāre I., Ziemele I. Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Dr. Inetas Ziemeles redakcijā. Rīga: Izglītības soļi, 2000, 24., 25., 30. lpp.

²⁵ Štarks K. Pamattiesības un privāttiesības. Jurista Vārds, 2008. 26. marts, Nr. 12 (517), 14.–21. lpp.

²⁶ 20. gadsimtā jau par pašsaprotamu civiltiesību uzdevumu tiek atzīta līgumslēdzēju pušu paritātes (faktiskas līdztiesības) nodrošināšana, daļēji atkāpjoties no līgumslēgšanas brīvības principa, kā tas ir noticis darba tiesību un patērētāju tiesību aizsardzības gadījumā. Sk.: Klose A., Merx A. Expertise “Positive Maßnahmen zur Verhinderung oder zum Ausgleich bestehender Nachteile im Sinne des § 5 AGG”, S. 7, 8. Pieejams: http://www.basisundwoege.de/fileadmin/user_upload/pdf/expertise_positive_massnahmen.pdf [aplūkots 2015. gada 9. februārī].

²⁷ Vildbergs H. J., Messeršmits K., Niedere L. Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: LU, 2004, 243. lpp.

Pirmā problēma ir tā, ka cilvēki brīvību izmanto savtīgi, ievērojot tikai savas individuālās intereses vai ignorējot savas brīvības izmantošanas sociālās sekas. Šādas “nepareizas” rīcības rezultātā sabiedrībā rodas faktiski nevienlīdzīgs brīvības sfēru sadalījums, un tādējādi tiek aizskarti tie indivīdi, kuriem šī brīvības sfēra tiek nepamatoti sašaurināta. Kā spilgtu vēstures piemēru šādai rīcībai var minēt “brīvos” nomas līgumus, kurus pēc dzimtbūšanas atcelšanas muižnieki slēdza ar zemniekiem. Līgumu slēgšanas brīvība šajā gadījumā nereti noveda pat pie sliktāka zemnieku sociālekonomiskā stāvokļa nekā dzimtbūšanas pastāvēšanas laikā.²⁸ Vēsture liecina, ka, atstājot rūpes par faktiski nevienlīdzīgās pozīcijās esošiem (“vājākajiem”) indivīdu brīvas izvēles ziņā, taisnīgums neistenojas pietiekamā mērā un sociālā spriedze sabiedrībā arvien pieaug.

Otrs cēlonis brīvības un vienlīdzības sadursmēm ir faktiskā nevienlīdzība, kas var būt personiska vai situatīva. Kā zināms, cilvēki nepavisam nav vienādi – viņiem ir atšķirīgas fiziskās un intelektuālās spējas un prasmes, atšķirīga dzīves pieredze, cilvēki piedzimst un dzīvo atšķirīgos apstākļos. Ontoloģiskā vienlīdzība prasa ignorēt cilvēku dabiskās atšķirības, visām personām atzīstot vienlīdzīgu brīvības sfēru – vienādas starta pozīcijas. Tomēr vienlīdzīgas starta pozīcijas negarantē tikpat vienlīdzīgu rezultātu. Piemēram, fakts, ka ikvienam ir konstitucionāli garantētas tiesības uz īpašumu, nenozīmē, ka ikvienam kaut kas arī reāli pieder, turklāt personu īpašumā esošo lietu apjoms un vērtība var ievērojami atšķirties. Tiesības uz īpašumu kā brīvības tiesības izriet no cilvēka cieņas un vienlaikus ir uz to arī vērstas. Vispār bez īpašuma cilvēks nevar būt brīvs – cilvēka cieņa nevar tikt īstenota, tātad ir nepieciešams nodrošināt ikvienam īpašumu vismaz minimālā apjomā.²⁹ Tikai ar formālo vienlīdzību nevar reāli nodrošināt katra indivīda autonomu personības attīstību un aizsargāt ikviena cilvēka cieņu.

Vēsturiski šī nevienlīdzības problēma tikusi risināta pakāpeniski – laika gaitā no prasībām pēc formālas vienlīdzības atzīšanas (kārtu privilēģiju atcelšanas) virzoties uz faktiskas vienlīdzības īstenošanas pieprasīšanu. Kopš 18. gadsimta ir bijusi izteikta cīņa par vienlīdzīgām tiesībām (dažādu sabiedrisko grupu emancipāciju)³⁰ kā prasība pielīdzināties “visbrīvākajiem”. Taču vilšanās radās tajā brīdī, kad formālā vienlīdzība – visiem vienāda brīvības mērs – tik un tā noveda pie sociālām atšķirībām un sociālā taisnīguma neievērošanas. Piemēram, Latvijas Republikas tiesību sistēmas pamatā tiesiskās vienlīdzības princips ir bijis kopš valsts dibināšanas, taču sociālā atstumtība un nabadzība pastāv vēl joprojām.³¹ Noteikta rezultāta sasniegšanu sabiedrībā (vienlīdzīgas brīvības sistēmas realizāciju) prasa gan cilvēka cieņa kā mērķis, gan sociālais taisnīgums – tā ir prasība pēc jādūtibas un esamības savstarpējās atbilstības.

²⁸ Lazdiņš J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.) (Baltijas latviešu zemnieku civiltiesiskais stāvoklis XIX gs. un zemes reforma). Rīga: Biznesa augstskola “Turība”, 2000, 132., 133., 153. lpp.

²⁹ Ja cilvēks ir kails un izsalcis, valsts nedrīkst neko nedarīt, aizbildinoties, ka šim cilvēkam taču ir tiesības uz īpašumu un tiesības uz darbu – lai tik pats iet strādāt, un tad jau varēs gan apģērbties, gan arī paēst. Cilvēka cieņa kā mērķis uzliek valstij par pienākumu novērst šī cilvēka nosalšanu vai nomiršanu badā.

³⁰ Levits E. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. 91. pants. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas vēstnesis, 2001, 78. lpp.

³¹ Plašāk sk.: Latvijas statistikas gadagrāmata 2014. Rīga: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2015, Nabadzības monetārie indikatori, 174.–176. lpp. Pieejams: http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/nr_01_latvijas_statistikas_gadagramata_2014_statistical_yearbook_of_latvia_14_00_lv_en.pdf [aplūkots 2015. gada 13. martā].

Brīvības un vienlīdzības līdzsvarošanas mehānismi

Problēmas, kuras rada “nepareiza” brīvības izmantošana un faktiskā nevienlīdzība, var risināt ar etatisma teorijas³² piedāvātajiem līdzekļiem – īstenojot juridiskā paternālisma politiku,³³ t. i., palielinot valsts regulējošo lomu sabiedrībā. Ja indivīdu brīvas rīcības rezultātā (pēc saviem ieskatiem izmantojot subjektīvās tiesības) vienlīdzība sabiedrībā neīstenojas pietiekamā pakāpē, pirmais solis šīs problēmas risināšanā ir kompetences pārvešana no indivīda (privāttiesiskas personas) uz valsti. Piemēram, kopš 19. gadsimta Eiropas valstu kompetence arvien tikusi paplašināta, ietverot aizvien jaunus uzdevumus, kas ir vērsti uz sociālā taisnīguma īstenošanu – tādat uz vienlīdzīgās brīvības faktisku realizāciju. Šis process ir saistāms ar sociāli atbildīgas valsts principa izveidošanos un attīstību.³⁴

Gadījumos, kad netiek īstenots sociālais taisnīgums un sociālā drošība, indivīdam ir apgrūtināta konstitucionāli garantēto brīvības tiesību izmantošana. Tāpēc valsts aktīva rīcība kļūst par “brīvības sociālās īstenošanās” priekšnosacījumu. Attiecīgi valsts sociālie pienākumi uzskatāmi par industriālajā sabiedrībā nepieciešamu priekšnosacījumu brīvai personības attīstībai.³⁵ Valsts pienākums radīt tādas individuālos un sabiedriskos priekšnoteikumus, lai cilvēka cieņa, brīvība un vienlīdzība kļūtu par realitāti, konstitucionālo tiesību kontekstā tiek pamatots ar sociāli atbildīgas valsts principu.

Tomēr šī principa ietekme uz brīvību ir divējāda: tas var sekmēt brīvības sociālu īstenošanos (faktiskās vienlīdzības īstenošanos), taču tas var pavērsties arī pret pašām brīvības tiesībām. Lai sasniegtu faktiski vienlīdzīgu brīvības izmantošanu, var nākties atteikties no iespējas pastāvīgi – bez valsts iejaukšanās – pieņemt lēmumus. Piemēram, lai sabiedriskā mērogā nodrošinātu tiesības uz izglītību, pamatizglītība ir noteikta par obligātu, tādējādi valsts ir atņēmusi indivīdam izveles iespēju, vai vispār mācīties vai nē.

Sociāli atbildīgas valsts princips ietekmējis arī negatīvās brīvības un pozitīvās brīvības īpatsvāru tiesību sistēmā. Negatīvā brīvība cilvēka cieņas kontekstā ir bijusi vēlama tad, ja indivīds spējis to pienācīgi izmantot, pretējā gadījumā tā pārvērtusies par prasību pēc pozitīvās brīvības, uzliekot valstij pienākumu nodrošināt

³² Ar jēdzienu “etatisms” (angļu val. – *statism*, franču val. – *étatisme*, vācu val. – *Etatismus*) tiek saprasta valsts īstenošana sociālo un ekonomisko attiecību regulēšana un kontrole. Etatisma prakse aptver tādas instrumentus kā valsts uzņēmumu izveidošana un atbalstīšana, nodarbinātības regulēšana, centralizēta ekonomikas plānošana, cenu regulēšana u. tml. Etatisms daļēji pārklājas ar tādiem jēdzieniem kā “valsts kapitālisms” vai “demokrātiskais sociālisms”. Sk.: Statism. In: McLean I., McMillan A. The Concise Oxford Dictionary of Politics. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2009. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:2148/view/10.1093/acref/9780199207800.001.0001/acref-9780199207800-e-1320?rskey=ZwV5TC&result=4> [aplūkots 2015. gada 13. martā]; Etatismus. In: Wörterbuch der Sozialpolitik. Pieejams: <http://www.socialinfo.ch/cgi-bin/dicopossode/show.cfm?id=173> [aplūkots 2015. gada 13. martā]; State capitalism. In: Scott J., Marshall G. A Dictionary of Sociology. 3rd rev. ed. Oxford: Oxford University Press, 2009. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:2148/view/10.1093/acref/9780199533008.001.0001/acref-9780199533008-e-2230?rskey=ZwV5TC&result=5> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

³³ Paternālisms nozīmē, ka valsts pieņem lēmumus indivīda vietā, atsaucoties uz nepieciešamību nodrošināt sabiedrībā atzīto vērtību efektīvāku aizsardzību. Sk.: Paternalism. In: Dworkin R. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Summer 2014 edition. Edward N. Zalta (ed.). Pieejams: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/paternalism/> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

³⁴ Plašāk sk.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas vēstnesis, 2014, 212.–214. lpp.

³⁵ Grabitz E. Freiheit und Verfassungsrecht. Kritische Untersuchungen zur Dogmatik und Theorie der Freiheitsrechte. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1976, S. 40, 41, 43.

individuālās brīvības realizēšanas iespēju. Kā šādas plūstošas negatīvās un pozitīvās brīvības robežas piemēru var minēt Latvijā nesen (2009–2011) realizēto t. s. simtlatnieku programmu, kas paredzēja bezdarbnieku iesaistīšanu darba praktizēšanas pasākumos pašvaldībās, par to saņemot stipendiju.³⁶ Latvijas Republikas Satversmes 106. pants garantē ikvienam tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu. Šo pamattiesību tvērumā neietilpst valsts pienākums nodrošināt ikvienu cilvēku ar darbu.³⁷ Tomēr jāatzīst, ka bezdarba gadījumā visnotaļ apgrūtināta ir personas spēja pienācīgi izmantot savu vispārējo rīcības brīvību, veidot dzīvi pēc saviem ieskatiem un tādējādi pilnveidot savu personību. Šādā situācijā cilvēka cieņa var kalpot par pamatojumu brīvības tiesību transformācijai no negatīvās brīvības sfēras uz pozitīvo. Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa atzinusi, ka personības attīstība norisinās sociālas rīcības ietvaros, tādēļ arī šī attīstība ir atkarīga no sociālajām iespējām. Tas nozīmē, ka valstī ir jāizveido tāda sociālā struktūra, kas ikvienam dotu iespēju attīstīt savu personību. Taču jāatceras, ka brīvības tiesības jebkurā gadījumā nedrīkst pilnībā nošķirt no patstāvības un individuālas atbildības, jo arī tadā gadījumā tiktu aizskarta cilvēka cieņa.³⁸

20. gadsimtā tiek ieviesti arvien jauni instrumenti faktiskās vienlīdzības sasniegšanai, ierobežojot individuālo brīvību, bet veicinot sociālās brīvības sasniegšanu. Cilvēkam vairs ne vienmēr ir iespēja autonomi izvēlēties rīkoties labi (pieņemt morāli pareizu lēmumu), tā vietā viņš pilda valsts uzlikto juridisku pienākumu – rīkojas legāli pareizi. Ilgtermiņā tas var negatīvi atsaukties uz individuālās atbildības uzņemšanos.

Salīdzinoši jauni brīvības un vienlīdzības līdzsvarošanas instrumenti, kas vairs nepaļaujas uz indivīdu spēju patstāvīgi pieņemt taisnīgus jeb morāli pareizus lēmumus, ir iespēju vienlīdzība un pozitīvā diskriminācija. Iespēju vienlīdzība paredz valsts īstenotus pasākumus, lai nodrošinātu, ka visi indivīdi neatkarīgi no būtiskām savstarpējām atšķirībām varētu savas tiesības arī īstenot. Piemēram, valstij ir jārūpējas par vides pieejamības nodrošināšanu cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem, pretējā gadījumā veselās sociālās grupas nespētu pienācīgi izmantot savu brīvību. Pozitīvā diskriminācija ir vēl spēcīgāks instruments – tā paredz formālo vienlīdzību aizstāt ar atsevišķu sabiedrības grupu privileģēšanu, lai panāktu konkrētajā sabiedrībā faktiski atstumto grupu emancipāciju un sociālo integrāciju.³⁹ Minētie divi instrumenti ir piemēroti cīņai ar t. s. strukturālo nevienlīdzību. Taču vienpusēja pieeja, kas akcentē tikai sociālo dimensiju, vienlīdzības īstenošanā var nonākt pretrunā cilvēka cieņas izpratnei, kas savā būtībā ir vērsta uz indivīdu un viņam neatsavināmo brīvības sfēru (autonomiju).

Konkrētu līdzsvarošanas instrumentu izvēle formālā ziņā ir saistīta ar atbilstošas, t. i., demokrātiskas un tiesiskas valsts iekārtai atbilstošas, procesuālās kārtības izmantošanu – tādat politiskās izšķiršanās jautājums. Taču saturiski uz brīvības

³⁶ Plašāk sk.: Aktivā nodarbinātības pasākuma "Apmācība darba iemaņu iegūšanai un uzturēšanai, ja darba devējs ir pašvaldība" rezultātu novērtējums. Gala ziņojums. Rīga: Latvijas Lauksaimniecības un meža zinātņu akadēmija, 2011. Pieejams: http://www.nva.gov.lv/docs/17_4e1431090ba7a3.03485280.pdf [aplūkots 2015. gada 9. februārī].

³⁷ Bite I. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. 106. pants. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas vēstnesis, 2001, 492. lpp.

³⁸ Grabitz E. Freiheit und Verfassungsrecht. Kritische Untersuchungen zur Dogmatik und Theorie der Freiheitsrechte. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1976, S. 210, 211.

³⁹ Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. Latvijas Vēstnesis, 2003. 8. maijs, Nr. 68 (2833).

un vienlīdzības līdzsvarošanu attiecas pamattiesību ierobežošanas pamatprincipi un vispārējo tiesību principu kolīziju risināšanas normas. Savukārt līdzsvarošanas robežas (arī pamattiesību ierobežojumu robežas) nosaka cilvēka cieņas neaizskaramības princips. Likumdevējs, nosakot konkrētu līdzsvara modeli pozitīvajās tiesībās, var “sūpoties” no liberālisma līdz sociāldemokrātijai, taču nevienā variantā neviens cilvēks nedrīkst kļūt par līdzekli kāda cita mērķa sasniegšanai.

Kopsavilkums

1. Brīvība un vienlīdzība kā vērtības ir atvasinātas no cilvēka cieņas – cilvēkam imanentas absolūtas iekšējās vērtības, kas indivīdam piešķir prioritāru nozīmi attiecībā pret sabiedrību un valsti. Attiecīgi no cilvēka cieņas kā konstitucionāla principa izriet brīvības tiesības un vienlīdzības tiesības.
2. Latvijas tiesiskajā sistēmā izmantota divējāda pieeja cilvēka cieņas kā augstākās vērtības atzīšanai. Likumdevējs cilvēka cieņu ir pozicionējis kā balstu (pamatu), savukārt konstitucionālā tiesa – kā mērķi. Cilvēka cieņa kā valsts pamats atspoguļojas tiesību jēbūtības sfērā. Savukārt cilvēka cieņa kā mērķis ir saistāma ar tiesību esamību.
3. Cilvēka cieņas divējādā pozīcija rada valstij pienākumu ne tikai radīt optimālu brīvības un vienlīdzības līdzsvara modeli, nosakot to normatīvajos tiesību aktos, bet arī nodrošināt šī modeļa praktisku īstenošanos (atbilstīgu tiesību piemērošanu), kā arī regulāri pārskatīt tiesisko regulējumu, lai spētu sasniegt pēc iespējas lielāku tiesību jēbūtības un esamības sakrītību.
4. Par galvenajiem brīvības un vienlīdzības pretrunu cēloņiem var uzskatīt “nepareizu” (egoistisku, uz indivīda savtīgu interešu apmierināšanu vērstu) brīvības izmantošanu un faktisko nevienlīdzību.
5. Brīvības un vienlīdzības pretrunas var tikt risinātas ar etatisma teorijas piedāvātajiem līdzekļiem – palielinot valsts regulējošo lomu sabiedrībā. Sociāli atbildīgas valsts princips pamato juridiskā paternālisma nepieciešamību. Kā līdzsvarošanas instrumentus var izmantot iespēju vienlīdzības garantēšanu un atsevišķos gadījumos arī pozitīvo diskrimināciju.
6. Cilvēka cieņa kā absolūta vērtība var tikt atzīta par saturisku taisnīguma kritēriju, vērtējot valsts noteikto brīvības un vienlīdzības līdzsvara modeli.

ĪPAŠUMS KĀ VĒRTĪBA. ĪPAŠUMA DENACIONALIZĀCIJA

PROPERTY AS VALUE. DENATIONALIZATION OF STATE PROPERTY

Jānis Lazdiņš, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesors

Summary

This article provides an analysis of the legal aspects of properties' denationalisation that were nationalised by the Soviet regime in the wake of the *de facto* restoration of the independence of the Republic of Latvia. The analysis is based on the well-known legal and philosophical concept of dividing up personal property between property and wealth. The author argues that the denationalisation of properties that were nationalised during the Soviet era served to restore historical justice in the area of property rights to a greater or lesser extent, also returning the belief of people in property as a value. The author also concludes that positive rights in Latvia, sadly, do not strictly separate the concepts of property and wealth with the goal of protecting properties and limiting wealth. Such policies are not compatible with the dream of a truly socially responsible country.

Atslēgvārdi: nacionalizācija, denacionalizācija, īpašums, bagātība, tiesību principi, taisnīgums, laime.

Keywords: nationalization, denationalisation, property, wealth, legal principle, justice, happiness.

Ievads

1990.–1991. gadā Latvijas Republika atjaunoja neatkarību *de facto*. Laicīgs valsts rīcībspējas zudums¹ (1940–1990) kā sekas okupācijai ar vēlāko valsts aneksiju nav pamats uzskatam, ka Latvija būtu jauna valsts, kas izveidojusies pēc PSRS sabrukuma (1991). Mūsdienā Latvija ir 1918. gada 18. novembrī izsludinātās “republikas uz demokrātiskiem pamatiem”² turpinātība.

Kā jebkuras tiesiskas valsts, arī Latvijas pienākumos ietilpst cilvēka tiesību respektēšana, tostarp īpašuma aizsardzība. Pēc suverēnās varas atgūšanas pār savu zemi un tautu par vienu no pirmajiem Latvijas uzdevumiem tāpēc kļuva padomju varas nacionalizēto īpašumu denacionalizācija, lai restitūētu bijušās īpašuma attiecības.

Par raksta mērķi autors izvirza īpašumu denacionalizācijas tiesisko aspektu analīzi Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas *de facto*, skatot šo problemātiku no

---

¹ Schöbener B., Knauff M. Allgemeine Staatslehre. 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2013, ISBN 978-3-406-63896-1, S. 107, 108.

² LVVA, 1307. f., 1. apr., 327. l., 27.–29. lpp. [Noraksts].

īpašuma kā vērtības skatpunkta. Tam pakārtots arī uzdevums uzsākt diskusiju no tiesību filozofijas pozīcijām par personas mantas kā īpašuma un bagātības nošķiršanas nepieciešamību sociāli atbildīgas valsts interesēs.

Īpašuma jēdziens tiesību filozofijā

Īpašuma tiesības tiesību filozofijā netiek izprastas viennozīmīgi. Tas ir atkarīgs no attiecīgās tiesību skolas (doktrīnas) ieskatiem par īpašuma mērķiem un uzdevumiem sabiedrības labklājības nodrošināšanai. Pēc Otrā pasaules kara (1945) demokrātiskajā Eiropā sākās dabisko tiesību skolas renesanse pēc uzvaras pār fašismu un nacismu. Latvijā tāpat kā lielākā daļā Austrumeiropas valstu šis process sākās vēlāk – 20. gs. beigās pēc komunistiskās ideoloģijas un PSRS sabrukuma.

Vācu vēsturiskās tiesību skolas redzamākais pārstāvis prof. Frīdrihs Kārlis fon Savinji³ mēdza atsaukties uz vienu no tiesību zinātnes pamata klauzulām – atpakaļ pie avotiem (*zurück zu den Quellen*).⁴ Respektīvi, zinātnisks darbs nav iedomājams bez pamata avotu izpētes.

Eiropas tiesību idejas līdzīgi kā kultūras pirmsākumi ir meklējami antīkajā Grieķijā. Tā, piemēram, viens no senās pasaules izcilākajiem domātājiem Aristotelis⁵ raksta par diviem jēdzieniem:

- 1) īpašumu,
- 2) bagātību.⁶

Īpašums ir cilvēka, ģimenes un mājsaimniecības (turpmāk tikai – cilvēka) ek-sistences/labklājības pamatā. Tā pavairošana ir kļuvusi par cilvēka⁷ kā saprātīgas būtnes mērķi un laika gaitā atzīta arī par dabisku tiesību. Ievērojot īpašuma nozīmi cilvēka dzīvē, īpašums tiesību filozofijā tiek apskatīts kā vērtība pati par sevi. Pat Platons, kura filozofijā iezīmējas komunistiski ideāli,⁸ stāv stingrās īpašuma aizstā-vības pozīcijās:

“Lai neviens [savu] spēju robežās neaizskar manu mantu un nepārkāpj ma-nas īpašuma [tiesības], pat vismaznozīmīgākā veidā. Un arī es tieši tā attieksos pret svešu īpašumu, kamēr esmu pie pilna prāta.”⁹

Īpašumam kā neapstrīdamai vērtībai cilvēka dzīvē ir nosakāmas robežas – ek-sistences līdzekļu nodrošināšana.¹⁰ Citādi ir ar bagātību. Jau Solons¹¹ bija secinājis,

³ Friedrich Carl von Savigny, 1779–1861. Vācu vēsturiskās tiesību skolas izveidotājs un redzamākais tās pārstāvis.

⁴ Sk.: Coing H. Europäisches Privatrecht. Band II. 19. Jahrhundert. Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1989, S. 45.

⁵ Aristotelis, 384.–322. g. pirms Kr. dzim. Viens no antīkās pasaules ievērojamākajiem filozofiem.

⁶ Аристотель. Политика. Метафизика. Аналитика. Санкт-Петербург: Эксмо. Москва: Мидгард, 2008, ISBN 978-5-699-23906-1, ч. III, с. 694, 697.

⁷ Protams, ne visu, bet tomēr lielākās cilvēku daļas mērķis ir nepārtraukta savas mantības pavairošana.

⁸ Sk., piemēram: Böckenförde E.-W. Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie. Antike und Mittelalter. 2. überarbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, ISBN 978-3-16-149161-0, S. 90.

⁹ Citēts pēc: Омельченко О. А. История политических и правовых учений. История учений о государстве и праве. Москва: Eksmo Education, 2006, с. 95.

¹⁰ Cik daudz naudas u. c. labumu ir nepieciešams, lai varētu uzskatīt cilvēka eksistenci par nodrošinātu, ir diskutējami. Tas ir atkarīgs vairāk no sabiedrības civilizācijas pakāpes un valsts ekonomikas potenciāla, mazāk – no cilvēku labas gribas.

¹¹ Solons, ap 640. – ap 570. g. pirms Kr. dzim. Atēnu valstsvīrs un viens no septiņiem gudrajiem.

ka cilvēka bagātībai nav robežu.¹² Bagātība, protams, arī ir īpašums. Tikai bagātības mērķis neaprobežojas ar eksistences līdzekļu sagādi. Bagātība vairo bagātību/naudu, un tās pavairošana nav iedomājama bez ietekmes uz valsts politiku un ekonomiku. Tāpēc bagātība ir jāierobežo kopējo interešu vārdā,¹³ respektīvi: bagātība nav aizsargājama vērtība. Diemžēl jau Aristotelim nācās atzīt, ka cilvēku vairākums nespēj nošķirt īpašumu un bagātības nozīmi/mērķus un abus jēdzienus izprot kā vienu un to pašu.¹⁴ Arī mūsdienu Latvijā šajā ziņā ir maz kas mainījies. Vairākuma izpratnei/neizpratnei seko pozitīvās tiesības. Šajā apstākļi tad arī slēpjas daudzu nelaimju un sabiedrības nesaskaņu cēloņi. Kā bagātība, tā nabadzība ir pretstati, kas nav vēlami saprātīgi domājošā sabiedrībā:

“Bagātība rada greznību, slinkumu, apvērsumus; nabadzība – zemiskumu, ļaunprātību apvērsumos.”¹⁵

Ne velti Platons¹⁶ aicināja noteikt bagātības un nabadzības robežas.¹⁷ No mūsdienu viedokļa tas varētu būt sociāli atbildīgas valsts tiesību politikas pirmais solis ceļā uz patiesi sociāli atbildīgas valsts statusa sasniegšanu.

“Labklājība un veiksmē vairo pašapziņu, jo rada cieņu”¹⁸ no līdzpilsoņu puses. Īpašuma un/vai bagātības pavairošana gadu tūkstošu gaitā ir kļuvusi par lielākās daļas *homo sapiens* dabisku pašaplicināšanās veidu un laimes sastāvdaļu. Cilvēka laime neapšaubāmi ir aizsargājama vērtība. Tāpēc īpašuma tiesības, ietilpinot šajā jēdzienā arī bagātību, kopš apgaismības laikmeta beigām ir kļuvušas par vienu no cilvēka pamata tiesībām. Viens no vācu klasiskās filozofijas pilāriem prof. Immanuelis Kants¹⁹ par cilvēka tiesībām raksta:

“Cilvēku tiesības ir jātur svētas, lai arī tādā veidā valdošai varai tās varētu maksāt vēl lielu uzpurēšanos. Te nevar dalīt uz pusēm un pragmatiski noteiktas tiesības, viduvēju (starp tiesībām un labumu) izgudrot.”²⁰

Vismaz formāli Kanta nostādnei seko visas jaunlaiku tiesiskās valstis. Latvija šajā ziņā nav izņēmums.²¹

¹² Аристотель. Политика ..., с. 695.

¹³ Ibid., с. 695.

¹⁴ Ibid., с. 685–704.

¹⁵ Platons. Valsts. Pagātnes domātāju darbi. [B. v.]: Zvaigzne ABC, ISBN 9984-22-064-8, 93. lpp.

¹⁶ Platons, 427.–347. g. pirms Kr. dzim. Viens no antikās pasaules ievērojamākiem filozofiem.

¹⁷ История политических и правовых учений. Под общей редакцией академика РАН, доктора юридических наук, профессора В. С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2003, с. 53.

¹⁸ Aristotelis. Nikomaha ētika. Pagātnes domātāju darbi. Rīga: Zvaigzne, 1985, 4. grāmata, 7. pkt., 89. lpp.

¹⁹ Immanuel Kant, 1724–1804. Viens no redzamākiem vācu klasiskās filozofijas pārstāvjiem.

²⁰ Kant I. Zum ewigen Frieden. In: Kant's gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Band VIII. Erste Abtheilung: Werke. Achter Band. Kant's Werke. Band VIII. Abhandlungen nach 1781. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1911, S. 380.

²¹ Sk.: Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums. 105. pants. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> [aplūkots 2015. gada 12. februārī].

Īpašuma denacionalizācija

Ne katra īpašuma valstiskošana ir uzskatāma par netaisnīgu. Piemēram, atsevišķa vai atsevišķu īpašumu atsavināšana pret taisnīgu atlīdzību sabiedrības interesēs uz atsevišķa likuma pamata par tādu, visticamāk, nebūtu uzskatāma. Līdzīgi var vērtēt arī 20. gs. 20.–30. gados Latvijā īstenoto zemes reformu, daļēji nacionalizējot muižu u. c. lielsaimniecību zemes, lai nodrošinātu sociālo mieru.²² Tā ārpus pilsētu robežām pēc būtības tika “atcelta” bagātība. PSRS realizētās Latvijas okupācijas brīdī Latvijā varēja runāt ja nu vienīgi par valsts kapitālismu. Protams, bija atsevišķi turīgi cilvēki, bet arī viņu rocība nebija tāda, kas nopietni varētu ietekmēt valsts politikas vai ekonomikas procesus. Līdz ar to īpašumu nacionalizācija Latvijā varēja attiekties vienīgi uz īpašumu kā vērtību pašu par sevi.

Padomju varas nacionalizācijas aktu mērķis bija marksistiski-ļeņiniskās ideoloģijas īstenošana īpašumu tiesību jomā, kas nepieļāva ražošanas līdzekļu atrašanos privātās rokās neatkarīgi no to vērtības, mērķa vai uzdevuma.²³ Svešas ideoloģijas uzspiešanas nolūkā īstenotā okupētas/anektētas zemes iedzīvotāju īpašumu nacionalizācija (faktiski – atņemšana), kā redzam, bija ekstrēmi netaisnīga. Prof. Gustavs Radbruhs²⁴ šādā gadījumā runā par likumīgu netaisnīgumu²⁵ (*gesetzliches Unrecht*²⁶), un slavenā “Radbruha formula” pieprasa šādiem netaisniem likumiem atkāpties taisnīguma principa priekšā.²⁷

Latvijai kā tiesiskai valstij, atgūstot valsts rīcībspēju pilnā apjomā,²⁸ par vienu no neatliekamajiem uzdevumiem tādējādi kļuva īpašumu denacionalizācijas uzsākšana. Par zināmu atskaites punktu šajā procesā kļuva Latvijas Republikas Augstākās Padomes (turpmāk arī – LR AP) 1990. gada 13. jūnija lēmums “Par agrāro reformu Latvijas Republikā”.²⁹ Lēmumam sekoja virkne likumu un citu normatīvu

²² Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture. Stokholma: Daugava, 1968, 238., 239., 346.–349. lpp; Šilde Ā. Latvijas vēsture, 1914–1940. Stokholma: Daugava, 1976, 368.–371. lpp.; Lazdiņš J. Experience of Nationalisation and Denationalisation of Land Ownership in Latvia (19-th and 20-th centuries). In: Law and Justice, 2007 (Selected Articles of 2004–2005), pp. 17–19 u. c.

²³ Sk., piemēram: Markss K., Engels F. Komunistiskās partijas manifesti. [B. v.]: Zvaigzne ABC, 2008, ISBN 978-9984-37-865-7; Ļeņins V. I. Valsts un revolūcija. [B. v.]: Zvaigzne ABC, [b. g.], ISBN 978-9934-0-1548-9 vai 1940. gada 25. augusta Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) 4. un 6. pantu (pieejams: Latvijas PSR Likumu, dekrētu un valdības noteikumu krājums, 1941. 2. janvāris, Nr. 1).

²⁴ *Gustav Radbruch*, 1878–1949. Līdzās Hansam Kelzenam pazīstamākais tiesību filozofijas teorijas pārstāvis 20. gs. vāciski runājošās valstīs.

²⁵ Latviešu valodā jēdzienu *Unrecht* var tulkot arī kā “ne-tiesības”, “pretējs tiesībām” vai pat “ļauņums”.

²⁶ Sk.: Kleinheyder G., Schröder J. (Hrsg.). Deutsche und Europäische Juristen aus neuen Jahrhunderten. Eine biographische Einführung in die Geschichte der Rechtswissenschaft. 5. neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2008, ISBN 978-3-8252-0578-2, S. 356, 357.

²⁷ Rūthers B., Fischer Ch. Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts. 5. überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2010, ISBN 978 3 406 60126 2, S. 597.

²⁸ Prof. Burkhard Šebeners (*Burkhard Schöbener*) un prof. Matiss Knaufs (*Matthias Knauff*) Latviju tās okupācijas/aneksijas laikā apskata kā guļošu vai šķietami mirušu valsti. Tas nozīmē, ka Latvija nav jauna valsts, bet tā pati Latvijas valsts, kas pastāvēja starpkaru laikā. Sk.: Schöbener B., Knauff M. Allgemeine Staatslehre ..., S. 107, 108.

²⁹ Par agrāro reformu Latvijas Republikā: Latvijas Republikas Augstākās Padomes (turpmāk – LR AP) lēmums. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs (turpmāk – Ziņotājs), 1990. 19. jūlijs, Nr. 29. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=76206> [aplūkots 2015. gada 2. februārī].

aktu, kas nodrošināja zemes,³⁰ namīpašumu,³¹ uzņēmumu³² un reliģisko organizāciju³³ īpašumu denacionalizāciju.

Ar denacionalizāciju saistītos normatīvos aktos tika iestrādāti divi būtiski pamatprincipi:

- 1) īpašumu denacionalizācija un privatizācija uz vieniem un tiem pašiem īpašuma objektiem nenotiek vienlaicīgi, lai aizsargātu bijušo īpašnieku un viņu mantinieku tiesības;³⁴
- 2) īpašuma tiesību restitūcija netiek saistīta ar bijušo īpašnieku vai viņu mantinieku pašreizējo pilsonību vai dzīvesvietu.

Diemžēl, jau uzsākot zemes īpašuma denacionalizāciju, bija skaidrs, ka nebūs iespējams apmierināt visu bijušo īpašnieku vai viņu mantinieku prasības un atjaunot vēsturisko taisnīgumu. Daudzi īpašumi bija nonākuši, piemēram, citu labticīgu īpašnieku rokās vai uz denacionalizējamās zemes bija izbūvēti publiski lietojami ceļi, uzceltas skolas, slimnīcas u. tml. Denacionalizācijas likumos tāpēc tika iestrādāti nosacījumi, ka neapmierinātie bijušie īpašnieki vai viņu mantinieki var pretendēt uz līdzvērtīgu īpašuma ierādīšanu vai kompensāciju.³⁵

Bez tam īpašumu denacionalizācijas procesā izkristalizējās vēl divas problēmas.

1. Par īpašniekiem denacionalizācijas procesā sākotnēji tika uzskatītas personas, kas bija attiecīgo īpašumu īpašnieki nacionalizācijas akta izdošanas brīdī. Tomēr ne vienmēr tas bija pamatoti. Tā, piemēram, Otrā pasaules kara laikā vācu okupācijas vara atjaunoja 1937. gada 28. janvāra Latvijas Civillikuma (turpmāk – Civillikums) spēkā esamību.³⁶ Notika arī īpašumu pirkšana un pārdošana. Tomēr ne visus jaunus īpašniekus varēja uzskatīt par labticīgiem, jo nacisti tostarp izpārdeva režimam nevēlamu (ideoloģiski vai kā citādi) personu īpašumus. Šādu īpašumu ieguvējus nevarēja uzskatīt par labticīgiem Civillikuma izpratnē, un viņi nevarēja pretendēt uz īpašuma tiesību atjaunošanu denacionalizācijas ceļā. Arī padomju varas pirmais gads (1940–1941) līdz vācu armijas ienākšanai Latvijā no

³⁰ Sk.: Par agrāro reformu Latvijas Republikā: Latvijas Republikas likums. Pamata redakcija. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=76206> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī]; Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos: Latvijas Republikas likums. Pamata redakcija. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=72849> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī]; Par zemes privatizāciju lauku apvidos: Latvijas Republikas likums. Pamata redakcija. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=74241> [aplūkots 2015. gada 17. februārī]; Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās: Latvijas Republikas likums. Pamata redakcija. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=70467> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

³¹ Sk.: Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā: Latvijas Republikas likums. Pamata redakcija. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=70467> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī]; Par namīpašumu atdošanu likumīgajiem īpašniekiem: Latvijas Republikas likums. Pamata redakcija. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=70828> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

³² Sk.: Par īpašuma tiesību atjaunošanu uz uzņēmumiem un citiem īpašuma objektiem: Latvijas Republikas likums. Pamata redakcija. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=60054> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

³³ Par īpašumu atdošanu reliģiskajām organizācijām: Latvijas Republikas likums. Pamata redakcija. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=65537> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

³⁴ "Likumdošanas praksē tas ne vienmēr tika ievērots, un izveidojās objektīva pretruna starp denacionalizācijas procesu un privatizāciju uz vispārējiem principiem, kura radīja konfliktus un vairoja tiesas strīdus." Sk.: Grūtups A., Krastiņš E. Īpašuma reforma Latvijā. Rīga: Mans īpašums, 1995, 18. lpp.

³⁵ Sk., piemēram: likums "Par zemes privatizāciju lauku apvidos", 4. panta 3. daļa, 12.–14. pants; likums "Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās", 14. pants.

³⁶ Noteikumi par Latvijas ģenerālapgabālā spēkā esošām tiesībām un par rīcību ar spriedumiem un lēmumiem: Vācijas okupācijas varas noteikumi. No: Rikojumu Vēstnesis, 1942. 4. jūlijs, Nr. 124.

civiltiesiskās īpašuma aprites tiesiskuma viedokļa bija interpretējams neviennozīmīgi.³⁷ Tāpēc personām, kas īpašuma tiesības darījuma ceļā bija ieguvušas laika posmā no 1940. gada 22. jūlija līdz 1945. gada 8. maijam, bija jāgriežas tiesā, lai konstatētu, vai attiecīgais darījums atbilst Civillikuma prasībām.³⁸

2. Līdz 20. gs. 90. gadu beigām juridiski strīdīgas bija vācbaltiešu tiesības pretendēt uz Latvijā atstāto īpašumu denacionalizāciju sakarā ar izceļošanu Otrā pasaules kara laikā. Baltijas vāciešu izceļošana notika saskaņā ar 1939. gada 30. oktobra Vācijas–Latvijas līgumu “Par vācu tautības Latvijas pilsoņu pārvietošanu uz Vāciju” (turpmāk – Vācijas–Latvijas līgums) un 1941. gada 10. janvāra “Vācijas–PSRS līgumu”. Diskusijai punktu pielika Latvijas Republikas Augstākās tiesas (turpmāk – Tiesa) judikatūra:

- 1) īpašumi nav atdodami tiem vācbaltiešiem, kas izceļoja 1939. gada 30. oktobra Vācijas–Latvijas līguma ietvaros laika posmā līdz 1940. gada 31. maijam. Par motivāciju šādai tiesu praksei kļuva:
  - a) viena no starptautiskā līguma līdzējpusēm bija Latvijas Republika,
  - b) vācbaltiešu izceļošana notika brīvprātīgi,
  - c) fiduciārā izceļošanas akciju sabiedrība (UTAG) darbojās saskaņā ar Latvijas Republikas likumiem, pārdodot vācbaltiešu īpašumus Latvijas Republikā.

Līdz ar to Latvijas valstij pret šiem vācbaltu izceļotājiem nav pienākuma atdot viņiem kādreiz piederējušies īpašumus, jo viņi ir saņēmuši kompensāciju;³⁹

- 2) atdodami vācbaltiešu īpašumi tiem, kas izceļoja saskaņā ar 1941. gada 10. janvāra Vācijas–PSRS līgumu. Par argumentāciju spriedumam kalpoja:
  - a) Vācijas–Latvijas līgums bija terminēts līgums,
  - b) termiņš noslēdzās 1940. gada 31. maijā,
  - c) Latvijas valsts savā teritorijā nebija zaudējusi suverēno varu,
  - d) Vācijas–Latvijas un Vācijas–PSRS līgums ir divi dažādi līgumi,
  - e) Latvijas Republika nav Vācijas–PSRS līguma dalībiece, un pēc 1991. gada 4. septembra Augstākās Padomes lēmuma “Par īpašuma tiesībām Latvijas un ārvalstu attiecībās” 4. punkta “[..] saskaņā ar starptautisko tiesību pamatprincipiem jebkuru divu valstu vienošanās par trešo valsti ir prettiesiska un nav spēkā ab initio”.⁴⁰

Autors pilnībā pievienojas Tiesas judikatūrai attiecībā uz vācbaltiešu tiesību denacionalizēt bijušos īpašumus, kas nonāca valsts īpašumā sakarā ar Vācijas–PSRS līgumu. Attiecībā uz Vācijas–Latvijas līgumu situācija tomēr nav vērtējama tik viennozīmīgi. Lai arī formāli juridiski Tiesas secinājumi ir argumentēti, faktiski lielākā daļa vācbaltiešu pameta dzimteni, glābdamies no kara un/vai padomju

³⁷ Formāli Civillikums palika spēkā līdz 1940. gada 26. novembrim, kad spēkā stājās Krievijas PFSR Civill kodekss. Bet arī atbilstoši Krievijas PFSR Civill kodeksam pastāvēja iespēja pirkt un pārdot īpašuma objektus, kas netika pakļauti nacionalizācijai.

³⁸ Grūtups A. Tiesu prakse un komentāri. Rīga: Mans īpašums, 1994, 124.–127. lpp.; Grozījumi likumā “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās”: Latvijas Republikas likums. 16. pants. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/270331-grozijumi-likuma-par-zemes-reformu-latvijas-republikas-pilsetas>. [aplūkots 2015. gada 4. februārī].

³⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi (1998). Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 1999, 196.–199. lpp; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi (1999). Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 172.–175. lpp.

⁴⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi (1999). Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 132.–137. lpp.

varas. Ievērojot nule kā rakstīto, domājams, liegums denacionalizēt vācbaltiešu izceļotājiem atstātos īpašumus pēc Vācijas–Latvijas līguma diez vai sasniedza taisnīgu mērķi, nemaz nerunājot par tiesību filozofijā pazīstamās laimes kategorijas īstenošanos.

Kopsavilkums

1. Tiesību filozofijā īpašuma jēdziena izklāstā īpaša nozīme tiek piešķirta bagātības izpratnei.
2. Īpašuma mērķis ir nodrošināt cilvēka (ģimenes, mājsaimniecības) eksistenci, un tādējādi tā ir vērtība pati par sevi un pieprasa īpašu tiesisku aizsardzību.
3. Bagātības pamata mērķis ir bagātības/naudas vairošana, bet līdzeklis – ekonomiskās un politiskās varas sagrābšana. Tādējādi bagātība nav vērtība pati par sevi un ir ierobežojama sabiedrības kopējo interešu vārdā.
4. Starpkaru Latvijā par bagātību varēja runāt tikai nosacīti. Tāpēc padomju varas īstenošana īpašuma nacionalizācija Latvijā bija klaja likumīga netaisnība un kā tādai tai atbilstoši “Radbruha formulai” bija jāatkāpjas (agri vai vēl) taisnīguma priekšā.
5. Latvijas Republika, denacionalizējot padomju varas nacionalizētos īpašumus, atjaunoja vēsturisko taisnīgumu un atgriezta cilvēkos ticību īpašumam kā vērtībai pašai par sevi, respektīvi, īpašumam kā vienai no cilvēka pamattiesībām.
6. Latvijā joprojām neizprot / negrib izprast, ko pēc būtības bagātības nozīmē valsts dzīvē. Šāda tiesību politika nav savienojama ar sapni par patiesi sociāli atbildīgu valsti.

PREVENTĪVĀ TIESISKUMA UN ATJAUNOJOŠĀ TIESISKUMA LĪDZĀSPASTĀVĒŠANA

COEXISTENCE OF PREVENTIVE JUSTICE AND CONTENTIOUS JUSTICE

Gatis Litvins, *Dr. iur.*

Latvijas Notariāta institūta direktors
Žurnāla "Jurista Vārds" tieslietu redaktors

Summary

The article analyses the role of state in protection of individual rights. The author of the article describes the differences between the preventive justice and the contentious justice. The system of preventive justice complements the contentious jurisdiction, i.e., the administration of justice by the courts. Preventive measures are taken by the state in order to avert or reduce the frequency or impact of behaviour that is believed to present an unacceptable risk of harm. The article also explores the ways how to find the reasonable balance between two important values – liberty and security.

Atslēgvārdi: preventīvais tiesiskums, atjaunojošais tiesiskums, brīvība, drošība, notariālais akts.

Keywords: preventive justice, contentious justice, liberty, security, notarial deed.

Ievads

Personu tiesību aizsardzība ir valsts pamatfunkcija. Tomēr tiesību aizsardzību iespējams nodrošināt divos veidos. Pirmkārt, preventīvi novēršot aizskārumu vai ierobežojot tiesību aizskāruma seku būtiskumu. Otrkārt, pēc tiesību aizskāruma atjaunojot iepriekšējo stāvokli vai nosakot atlīdzību par radīto kaitējumu. Pirmajā gadījumā mērķis ir tiesību aizskāruma un nevēlamo tiesisko seku nepieļaušana un ierobežošana, savukārt otrajā gadījumā mērķis ir tiesību aizskāruma radīto nevēlamo tiesisko seku mazināšana un kompensācija. Ņemot vērā, ka pastāv divi varianti, raksta mērķis ir noskaidrot abu tiesību aizsardzības modeļu pamatojumu un līdzāspastāvēšanas robežas, kā arī vispārīgi novērtēt Latvijas likumdevēja pašreizējo tiesību politiku. Lai sasniegtu darba mērķi un uzdevumus, zinātniskajā pētījumā izmantotas analītiskās, induktīvās un deduktīvās metodes.

Valsts tiesību aizsardzības pienākums un nodrošināšanas veids

Sociālās un tiesiskās attiecībās augstākā vērtība ir miers, jo cilvēku savstarpējās attiecībās tieši miers ir priekšnoteikums ilgstošai līdzāspastāvēšanai un sadarbībai. Iepriekš minēto apstiprina Augstākā tiesa, kas atteicās izbeigt tiesvedību, jo konstatēja, ka starp pieteicēju un atbildētāju nav iestājies tiesiskais miers un

ir pamats turpināt tiesvedību, lai arī konkrētajā gadījumā atbildētājs ir izpildījis tiesai lūgto.¹

17. gs. angļu filozofs Tomass Hobss ir norādījis, ka valsts, kurā bez atkāpēm tiek īstenoti likumi, ir priekšnoteikums tāda stāvokļa nodrošināšanai, ka cilvēks pastāvīgi nekaro pret cilvēku. 18. gs. skotu ekonomists un filozofs Ādams Smits ir uzsvēris, ka drošības nodrošināšana ir valsts funkcija, ko nevar nodrošināt brīvais tirgus.² Arī Latvijas Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija atzina, ka viens no valsts pamatuzdevumiem ir miera un kārtības nodrošināšana valsts iekšienē.³ Līdz ar to valsts pastāvēšanas attaisnojums un pamatpienākums ir miera un kārtības nodrošināšana, kas tiek sasniegta ar tiesību palīdzību.

Tiesiskumam, kas ir ipašība rīcība, kuru nosaka tiesības un kura atbilst tiesībām un izriet no tiesībām, ir nozīme valsts pastāvēšanas mērķa – miera un kārtības – sasniegšanai. Latvijas Republikas Satversmes 1. pantā, kas noteic, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika, ir ietverts tiesību virsvaldības princips, no kura atvasināms tiesiskums kā viena no Latvijas konstitucionālās iekārtas pamatvērtībām. Ikviens – gan juridiska, gan fiziska persona – ir pakļauts tiesībām. Lai panāktu tiesību atzišanu, valsts var piemērot piespiedu varu. Tā mudina cilvēkus ievērot tiesības. Ja šādas piespiedu varas nebūtu, tiesībpārkāpumu skaits ātri vien pieaugtu, jo arī pilsoņiem, kas tiesības ievēro un ciena, tiktu laupīta pašlūgība un viņi tiktu provocēti izdarīt tiesībpārkāpumus. Vienas personu grupas interešu ierobežošana tiek izdarīta, rūpējoties par sabiedrības interesēm kopumā. Tādējādi likumu ievērošana ir jebkuras tiesību sistēmas balsts. Tiesiskā kārtība kā tāda ir aizsargājama vērtība. Tiesiskuma princips nedod tiesības personai vienkārši nepildīt un neievērot tiesību normas.⁴

Valsts tiesību aizsardzības pienākumā ietilpst ne tikai sodīšanas, bet arī preventīvas funkcija. 19. gs. britu filozofs Džons Stjuarts Mills norāda, ka viena no valdības neapstrīdamām funkcijām ir novērst noziegumu pirms tā izdarīšanas, kā arī pēc tam to atklāt un izdarītāju sodīt.⁵ 18. gs. angļu jurists un tiesnesis Viljams Blekstons norāda, ka preventīvais tiesiskums ir vissaskanīgākais ar humanitātes principu un ir vēlamāks nekā sodīšanas funkcija.⁶ Arī 19. gs. britu jurists Edvins Čedviks uzsver, ka preventīvas pasākumu veikšana ir priekšnoteikums tam, lai valsts drīkstētu paredzēt bargus sodus par pārkāpumu.⁷ Līdz ar to preventīvais tiesiskums ir prioritārs salīdzinājumā ar atjaunojošo tiesiskumu, un tas atbilst dabiskai lietu kārtībai. Arī cilvēks ziemā preventīvi sevi pasargā, ģērbjoties siltās drēbēs, nevis staigā kails, jo valsts slimniekiem ir nodrošinājusi pieejamību veselības aprūpes sistēmai. Vienlaikus 20. gs. amerikāņu filozofs Roberts Noziks norāda,

¹ Augstākās tiesas 2014. gada 29. decembra spriedums lietā Nr. SKA-826/2014, 7. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 2015. gada 10. februārī].

² Ashworth A., Zedner L. Preventive Justice. Oxford University Press, 2014, pp. 7, 9.

³ Latvijas Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis "Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu". Rīga, 2012, 10. lpp. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [aplūkots 2015. gada 10. februārī].

⁴ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 30. marta spiedums lietā Nr. SKA-5/2004. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 2015. gada 10. februārī].

⁵ Mills Dž. S. Par brīvību. Rīga: Tapals, 2007, 116. lpp.

⁶ Blackstone W. Commentaries on the Laws of England in Four Books. London: Routledge, 2001, Book IV, Ch. XVIII, 251. Citēts pēc: Ashworth A., Zedner L. Preventive Justice. Oxford University Press, 2014, p. 9.

⁷ Chadwick E. Preventive Police. London Review 1 (1829), pp. 252–308. Citēts pēc: Ashworth A., Zedner L. Preventive Justice. Oxford University Press, 2014, p. 10.

ka valsts tiesību aizsardzības pienākums jāierobežo līdz tā saucamajai “naktssarga” lomai, kas nav plašāka par preventīvas funkciju.⁸

Tādējādi valsts aizsardzības pienākumā ietilpst ne tikai atjaunojošā tiesiskuma nodrošināšana, bet arī preventīvais tiesiskums, turklāt otrajam ir dodama priekšroka, jo tas vislabāk atbilst valsts mērķim – miera un kārtības nodrošināšanai. Tiesiskais miers un kārtība ir pamatvērtības, kuru aizskārums ir maksimāli izslēdzams.

Preventīvā tiesiskuma un atjaunojošā tiesiskuma izpratne

Preventīvais tiesiskums un atjaunojošais tiesiskums ir tiesiskas vērtības, kuras tiek sasniegtas ar dažādiem tiesību aizsardzības līdzekļiem.

Preventīvā tiesiskuma līdzekļu mērķis ir nepieļaut vai ierobežot iespēju pārkāpt tiesības, un tie ir vērsti uz nākotnē iespējama tiesību pārkāpuma novēršanu. Preventīvos tiesiskuma līdzekļus var noteikt persona pati vai likumdevējs. Turklāt pēc savas dabas tie var būt ar personas autonomiju nesaistīti (ielas apgaismojums nakts stundās, nožogojums ap ceļu meža apvidos, lai nepieļautu dzīvnieku un transportlīdzekļu sadursmi u. c.) un saistīti. Ar personas autonomiju saistītie līdzekļi iedalāmi brīvprātīgajos un obligātajos. Pirmajā gadījumā līdzekļu ievērošana nav tiesisks pienākums, par ko paredzētas tiesiskās sekas. Persona pati vai valsts pamudināta iekšēji izvēlas konkrēto uzvedības modeli, jo apzinās, ka ir tik maz labu uzvedības modeļu iespēju, ka nekas cits neatliek kā izvēlēties konkrēto uzvedības modeli (vakcinācija pret gripu, ikgadējie medicīniskie izmeklējumi u. c.). Otrajā gadījumā līdzekļu ievērošana ir valsts varas noteikts tiesisks pienākums (sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātā apdrošināšana,⁹ bērnu vakcinācija pret tuberkulozi,¹⁰ aizsargķiveres lietošana motocikla vadītājam¹¹ u. c.).

Atjaunojošā tiesiskuma līdzekļu mērķis ir pārkāpto tiesību atjaunošana un kaitējuma atlīdzība. Šie līdzekļi vērsti uz pagātnē jau notikuša tiesību pārkāpuma seku likvidāciju (atjaunot iepriekšējo stāvokli) vai mazināšanu (kompensējot zaudējumus un morālo kaitējumu). Arī atjaunojošā tiesiskuma līdzekļus var noteikt persona pati (noslēdzot šķīrējtiesas līgumu u. c.) vai likumdevējs (izveidojot policiju, prokuratūru, tiesu u. c.).

Atšķiras intensitāte, kādā katra no vērtībām valstī tiek veicināta. Kontinentālās Eiropas tiesību sistēmas valstīs vienlīdz svarīgi ir strīdu risināšanas un preventīvā tiesiskuma līdzekļi. Anglosakšu tiesību sistēmas valstīs lielāka loma ir efektīvai strīdu risināšanai.¹²

Preventīvā tiesiskuma ideja ir nozīmīga visās tiesību nozarēs (civiltiesībās, administratīvajās tiesībās, krimināltiesībās u. c.).

⁸ Nozick R. *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell, 1974. Citēts pēc: Ashworth A., Zedner L. *Preventive Justice*. Oxford University Press, 2014, p. 9.

⁹ Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2004. 27. aprīlis, Nr. 65 (3013).

¹⁰ Ministru kabineta 2000. gada 26. septembra noteikumu Nr. 330 “Vakcinācijas noteikumi” 3. punkts.

¹¹ Ministru kabineta 2004. gada 29. jūnija noteikumu Nr. 571 “Ceļu satiksmes noteikumi” 38.6. punkts.

¹² Sk., piemēram: Comparative study on authentic instruments national provisions of private law, circulation, mutual recognition and enforcement, possible legislative initiative by the European Union: United Kingdom, France, Germany, Poland, Romania, Sweden. Council of the Notariats of the European Union, November 2008. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200811/20081127A TT43123/20081127ATT43123EN.pdf> [aplūkots 2015. gada 13. februārī].

Vērtību “brīvība” un “drošība” svēršana

Preventīvā tiesiskuma līdzekļu noteikšanā likumdevējs sver divas demokrātiskā un tiesiskā valstī būtiskas vērtības – brīvību un drošību. Objektīvi nepieciešams noteiktos apstākļos ierobežot personas brīvību, lai nodrošinātu citas personas drošību un sabiedrības intereses. 20. gs. Rīgā dzimušais angļu filozofs Jesaja Berlins šīs attiecības ilustrējis ar šādu piemēru: “Brīvība lidakai nozīmē nāvi grunđuļiem.”¹³ Tuvredzīgi ir baudīt nedrošu brīvību.

No vienas puses, Dž. S. Mills norāda, ka sociāla harmonija un progress ir savienojami ar plašu privātās dzīves jomu, kurā nedrīkst ielauzties nedz valsts, nedz citas varas struktūras. No otras puses, T. Hobss norāda, ja negribam pieļaut, lai cilvēki iznīcina cits citu un pārvērs sabiedrības dzīvi par džungļiem vai tuksnesi, jāgādā par drošākām garantijām, lai turētu viņus savā vietā.¹⁴ Kopsaucēju abu tēzēm formulē jau iepriekš minētais J. Berlins, kurš norāda, ka drošība un brīvība nevar tikt nodrošinātas, ja tiek atļauta brīvība tās pārkāpt, tāpēc noteikts daudzums brīvības jāsamaina pret noteiktu daudzumu drošības.¹⁵

Preventīvā tiesiskuma līdzekļi, kas ierobežo personas brīvību un nosaka valsts piespiedu varu, nosakāmi personai tādos gadījumos, kad tās rīcība skar citas personas un kad preventīvo piespiedu līdzekļu piemērošanā starp draudu iestāšanās varbūtību un seku kaitīgumu (drošību), no vienas puses, un personas brīvības ierobežošanu, no otras puses, atrodams samērīgs līdzsvars – sabiedrības drošības ieguvums ir lielāks nekā personas brīvības ierobežojums, piemēram, atļautā braukšanas ātruma limits atbilstoši konkrētam ceļam.

Nosakot preventīvā tiesiskuma līdzekļus, ne vienmēr ir iespējams konstatēt iespējamo draudu un to iestāšanās seku kaitīguma apjomu. Preventīvā tiesiskuma līdzekļu noteikšanas pamats ir piesardzības princips. Vides aizsardzības likuma 3. panta pirmās daļas 2. punktā piesardzības princips skaidrots šādi: “.. pieļaujams ierobežot vai aizliegt darbību vai pasākumu, kurš var ietekmēt vidi vai cilvēku veselību, bet kura ietekme nav pietiekami izvērtēta vai zinātniski pierādīta, ja aizliegums ir samērīgs līdzeklis, lai nodrošinātu vides vai cilvēku veselības aizsardzību.”

Dž. S. Mills darbā “Par brīvību” min piemērus, lai raksturotu valsts tiesības iejaukties cilvēka brīvībā, lai nodrošinātu drošību. Nošķirami divi iejaukšanās pamati, pirmkārt, pašas personas aizsardzībai un, otrkārt, citu personu aizsardzībai. Abos gadījumos atšķiras valsts iejaukšanās robežas.

Valsts iejaukšanās robežu pašas personas aizsardzībā Dž. S. Mills raksturo ar šādu piemēru: “Ja pārvaldes darbinieks redzētu, ka kāds vēlas šķērsot tiltu, par kura nedrošību ir labi zināms, un nebūtu pietiekami daudz laika, lai viņu brīdinātu par briesmām, tie drīkstētu viņu sagrābt un pagriezt atpakaļ, vienlaikus neiejaucoties viņa brīvībā, – jo brīvība nozīmē darīt to, ko indivīds vēlas, un viņš nevēlas iekrist upē. Tomēr tad, kad par gaidāmo nelaimi nav drošu zināšanu, bet pastāv vienīgi draudi, neviens cits, kā vien pati persona var spriest par to iemeslu svaru, kuru dēļ viņš sevi pakļauj riskam. Šajā gadījumā viņu vajadzētu vienīgi

¹³ Berlins J. Četras esejas par brīvību. Rīga: Sorosa fonds – Latvija, 2014, 214. lpp.

¹⁴ Turpat, 217. lpp.

¹⁵ Berlin I. A Message to the 21st Century. Pieejams: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2014/oct/23/message-21st-century/> [aplūkots 2015. gada 12. februārī].

brīdināt par briesmām, nevis vardarbīgi atturēt. Persona nevar vēlēties nezināt, ka tilta šķērsošana var būt nedroša.”¹⁶

Šajā gadījumā Latvijas likumdevēja tiesību politika ir nekonekventa un izņēmuma gadījumos tāda, kas ierobežo personas brīvību vairāk, nekā Dž. S. Mills to uzskatīja par pieļaujamu. Krimināllikumā ir norma, kas noteica atbildību par narkotiku lietošanu, tādējādi ierobežojot personas tiesības uz privāto dzīvi. Satveršanas tiesa lietā Nr. 2004-17-01 akceptēja likumdevēja iejaukšanos cilvēka brīvībā, lai arī viņa rīcība neskar citas personas un attiecas tikai uz viņu pašu: “Indivīds var brīvi realizēt savas tiesības uz privāto dzīvi, ja vien viņš ar savu rīcību neaizskar citu cilvēku tiesības. Tomēr [...] valsts šīs tiesības var ierobežot arī tad, ja indivīda rīcība nonāk pretrunā vispāratzītām morāles vai citām sociālajām normām vai arī šī rīcība vērsta pret pašas personas veselību, par ko sabiedrība jūt atbildību. Indivīda veselībai ir ne tikai personiska, bet arī sociāla vērtība.” Līdzīgi arī Rīgas pilsētas izpilddirektors 2014. gada decembrī, pamatojoties uz Sabiedriskās kārtības noteikumiem Rīgā¹⁷ izdeva rīkojumu¹⁸ aizliegt atrasties uz Rīgas ūdenstilpju ledus, kamēr nav izveidojusies noturīga ledus kārtā. Sabiedriskās kārtības noteikumi Rīgā paredz naudas sodu par prasību neievērošanu. Tajā pašā laikā Būvju ugunsdrošības noteikumi¹⁹ neparedz, ka visas telpas jānodrošina ar automātiskās ugunsgrēka atklāšanas un trauksmes signalizācijas sistēmām (dūmu detektoriem). Dūmu detektora signāls ļautu cilvēkiem laikus atstāt ēku un liesmu apslāpēt, pirms uguns izpletusies. Šobrīd šādi trauksmes cēļāji ir obligāti tikai jaunbūvēs un publiskajās ēkās, lai gan katru gadu Latvijā dūmos nosmok un sadeg apmēram 100 cilvēki.²⁰

Dž. S. Mills norāda, ka vienīgais veids, kā bez lielas brīvības ierobežošanas radīt šķēršļus nozieguma izdarīšanai, ir “iepriekšējie pierādījumi”. Šis nosacījums jebkuram pazīstams līgumu slēgšanas gadījumos. Kad tiek slēgts līgums, likums ierastā un pareizā veidā prasa, lai tā spēkā stāšanās būtu saistīta ar zināmām formalitātēm – parakstiem, lieciniekiem un tamlīdzīgi, lai vēlāk nesaskaņu gadījumā būtu pieejami pierādījumi, ka līgums patiešām ir noslēgts un ka ar to saistītajos apstākļos nekas to nepadara likumiski nederīgu. Šādā veidā ir radīti būtiski šķēršļi viltotiem līgumiem vai līgumiem, kuri noslēgti tādos apstākļos, kas, ja kļūtu zināmi, padarītu tos nederīgus.²¹ Civiltiesisko darījumu jomā Latvijas likumdevēja tiesību politika ne tikai neatbilst Dž. S. Milļa teorijai par “iepriekšējiem pierādījumiem”, bet atšķiras no citu Eiropas valstu likumdevēju nostājas. Piemēram, Latvijai tuvāko valstu – Lietuvas un Igaunijas – likumdevēji ir svēruši un definējuši līdzsvaru starp brīvību un drošību, paredzot noteikta veida civiltiesiskajiem darījumiem obligātu notariālo apliecinājumu (1. tabula).²²

¹⁶ Mills Dž. S. Par brīvību. Rīga: Tapals, 2007, 117. lpp.

¹⁷ Rīgas domes 2007. gada 19. jūnija saistošie noteikumi Nr. 80 “Sabiedriskās kārtības noteikumi Rīgā”. Latvijas Vēstnesis, 2007. 25. jūlijs, Nr. 119 (3695).

¹⁸ Rīgas pilsētas izpilddirektora 2014. gada 5. decembra rīkojums Nr. 509-ir “Par paaugstinātas ledus bīstamības perioda noteikšanu”. Latvijas Vēstnesis, 2014. 8. decembris, Nr. 244 (5304).

¹⁹ Ministru kabineta 2011. gada 28. jūnija noteikumi Nr. 498 “Noteikumi par Latvijas būvnormatīvu LBN 201-10 “Būvju ugunsdrošība””. Latvijas Vēstnesis, 2011. 5. jūlijs, Nr. 102 (4500).

²⁰ 2014. gadā 94 cilvēki gāja bojā un cietuši 283 cilvēki. Pieejams: <http://www.vugd.gov.lv/files/textdoc/stat/2014.gads.pdf>; 2013. gadā 104 cilvēki gāja bojā un cietuši 252 cilvēki. Pieejams: http://www.vugd.gov.lv/files/textdoc/stat/2014-01-22_17_00_26_parskats2013_2.pdf; 2012. gadā 99 cilvēki gāja bojā un cietuši 283 cilvēki.

²¹ Mills Dž. S. Par brīvību. Rīga: Tapals, 2007, 118. lpp.

²² European authentication map. Council of the Notariats of the European, 2014. Pieejams: <http://www.enrne-online.eu/homepage/> [aplūkots 2015. gada 15. februārī].

1. tabula. Civiltiesisko darījumu obligāta notariālā akta forma

	Latvija	Lietuva	Igaunija
Nekustamā īpašuma atsavināšanas (pirkuma, maiņas, dāvinājuma, uztura) darījumi			
Hipotekārā aizdevuma līgums		*	
Servitūta līgums		*	
Kopīpašuma līgums			
Kapitālsabiedrības dibināšanas līgums / statūtu grozīšana		*	*
Kapitālsabiedrības apvienošana un sadalīšana		*	*
Kapitālsabiedrības kapitāldaļu atsavināšana		*	*
Partneru kopdzīves līgums			
Vekselis		*	
Aizdevuma līgums		*	
Dāvinājuma līgums			
Uztura līgumi			
Laulības līgums			
Mantojuma līgums			
Publiskais testaments			

* – pastāv izņēmumi.

Notariālais akts ir publisks dokuments, kam ir pierādījuma spēks un likumā noteiktajos gadījumos arī piespiedu izpildu spēks. Notariālo aktu patiesīgumu nevar apšaubīt – saturu nevar apgāzt nedz ar liecinieku liecībām, nedz ar mājas kārtībā sastādītiem dokumentiem.²³ Notariālo aktu var apstrīdēt, ceļot atsevišķu prasību, ja paraksts dots vardarbības, draudu vai viltus ietekmē.²⁴ Valstis nosaka paaugstinātas prasības darījuma formai, ņemot vērā vairākus kritērijus: iesaistīto personu raksturojumu, attiecību nozīmīgumu, tiesisko seku būtiskumu, sabiedrības intereses (tiesiskais miers, efektīva tiesību realizācija, ticama publiska informācija valsts reģistros, tiesu sistēmas noslodze, efektīva nodokļu iekasēšana u. c.).

Lietuvas likumdevējs no 2015. gada 1. janvāra paplašināja to civiltiesisko darījumu loku (aizdevuma līgumiem, vekseliem un slēgto akciju sabiedrību akciju atsavināšanas darījumiem), kam nepieciešams obligāts notariālais apliecinājums,²⁵ jo tika secināts, ka pašreizējais tiesiskais regulējums rada labvēlīgus apstākļus krāpnieciska rakstura noziedzīgu nodarījumu veikšanai, kuru dēļ cieš kā privātpersonu, tā valsts intereses. Fiktīvi darījumi par līdzekli noziegumu

²³ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga, 1933, 392.–393. lpp.

²⁴ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2012. gada 18. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-176/2012. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 2015. gada 15. februārī].

²⁵ Lietuvas Republikos Civilinio kodekso 1.74, 1.105 ir 6.871 straipsņu pakeitimo įstatymas, 2014 m. rugsėjo 18 d. Nr. XII-1091. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=482503 [aplūkots 2015. gada 15. februārī]; Lietuvas Republikos Akcinių bendrovių įstatymo Nr. viii-1835 44 ir 47 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2014 m. rugsėjo 18 d. Nr. XII-1092. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=482505 [aplūkots 2015. gada 15. februārī]; Lietuvas Republikos Įsakomųjų ir paprastųjų vekselių įstatymo Nr. viii-1087 3, 15, 27, 59, 77 ir 80 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2014 m. rugsėjo 18 d. Nr. XII-1093. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=482506 [aplūkots 2015. gada 15. februārī].

veikšanai kļūst tāpēc, ka nav pietiekamu iespēju pārbaudīt šo darījumu autentiskumu, darījumu pušu patieso gribu un to, vai tie ir veikti reāli, vai tos parakstījušajām personām tikai bijis abpusēji izdevīgi šādas darbības imitēt.²⁶

Latvijā civiltiesību jomā likumdevējs galvenokārt noteicis atjaunojošā tiesiskuma līdzekļus. Šādai tiesību politikai konsekvence ir arī Satversmes tiesu prakse. Satversmes tiesa lietā Nr. 2013-17-01 secina: ja personai ir šaubas par iepriekšējā īpašnieka noslēgto īres līgumu tiesiskumu un tā fiktīvo raksturu, tā var celt attiecīgu prasību tiesā. Savukārt lietā Nr. 2014-32-01 Satversmes tiesa secināja, ka no Satversmes 92. panta pirmā teikuma un Latvijai saistošiem starptautiskajiem dokumentiem izriet valsts pienākums radīt tiesisku mehānismu, kas ļautu izvērtēt to, vai persona ir labprātīgi atteikusies no savām tiesībām uz taisnīgu tiesu. Praksē būs grūti retrospektīvi pierādīt personas labprātīgu vai piespiedu atteikšanos. Preventīvie piespiedu līdzekļi nodrošinātu neapstridamu faktu par personas labprātīgu atteikšanos. Turklāt ne visos gadījumos būs kāds, kas vēlēties celt prasību tiesā. Piemēram, 2014. gada 1. novembrī stājās spēkā grozījumi likumā "Par zemes privatizāciju lauku apvidos", kas ievieša būtiskas izmaiņas lauksaimniecības zemes tirdzniecībā. Tomēr praksē pusēm ir visas iespējas slēgt pirkuma līgumus ar atpakaļejošu datumu, lai izvairītos no likumā noteiktajiem lauksaimniecības zemes iegādes ierobežojumiem. Tas iespējams tāpēc, ka likumdevējs nav noteicis paugstinātas drošības prasības un šiem darījumiem ir privāta dokumenta forma.

Latvijas likumdevēja liberālā un drošību ignorējošā tiesību politika civiltiesisko darījumu jomā rada virkni problēmu, piemēram, tiesu, prokuratūras un citu valsts iestāžu noslodzi. Atjaunojošā tiesību aizsardzība tiek finansēta no valsts budžeta līdzekļiem. Preventīvā tiesiskuma līdzekļu finansētājas ir personas, kuras slēdz civiltiesisko darījumu, līdz ar to tās personas, kuru tiesības varētu tikt aizskartas un kuras var radīt citu personu tiesību aizskārumu. Demokrātiskā un tiesiskā valstī ne tikai valsts ir atbildīga par tiesiskuma nodrošināšanu, bet arī privātpersona. Likumdevēja tiesību politikas dēļ Latvijā atjaunojošai tiesību aizsardzībai tiek tērēts vairāk valsts budžeta līdzekļu nekā Lietuvā un Igaunijā, kā arī vidēji Eiropas valstīs (2. un 3. tabula),²⁷ turklāt ir pieprasījums pēc vēl lielākiem izdevumiem.²⁸

²⁶ Lietuvos Respublikos Prezidentas dekretas "Dēļ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 1.105 ir 6.871 straipsnių papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos Akcinių bendrovių įstatymo 44 ir 47 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos Įsakomųjų ir paprastųjų vekselių įstatymo 3, 15, 27, 59, 77 ir 80 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektų pateikimo svarstyti Lietuvos Respublikos Seimui", 2013 m. vasario 5 d. Nr. 1k-1367. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=442579; Aiškinamasis raštas "Dēļ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 1.105 ir 6.871 straipsnių papildymo įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos Akcinių bendrovių įstatymo 44 ir 47 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos Įsakomųjų ir paprastųjų vekselių įstatymo 3, 15, 27, 59, 77 ir 80 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto". Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=442589 [aplūkots 2014. gada 14. februārī].

²⁷ Report on European judicial systems – Edition 2014 (2012 data): efficiency and quality of justice. European Commission for the Efficiency of Justice, 2014. Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2014/Rapport_2014_en.pdf [aplūkots 2015. gada 15. februārī].

²⁸ Tieslietu padome aktualizē jautājumu par tiesnešu atalgojumu nevienlīdzību ar valsts pārvaldi. 2015. gada 10. marts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/pazinojumi-presei/par-tieslietu-padomi/2015/marts/6948-aktualize-jautajumu-par-tiesnesu-atlagojumu-nevienlidzibu-ar-valsts-parvaldi/> [aplūkots 2015. gada 11. martā]; Kalnmeiers aicina palielināt policijā štata vietas. 2015. gada 13. februāris. Pieejams: <http://nra.lv/latvija/134451-kalnmeiers-aicina-palieldinat-policija-stata-vietas.htm> [aplūkots 2015. gada 11. martā]; Straujuma aicina palielināt algas policistiem un neturēt viņus 'bada maizē'. 2014. gada 25. augusts. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/straujuma-aicina-palieldinat-algas-policistiem-un-neturet-vinus-bada-maize.d?id=44886310#ixzz3U9gWZkPW> [aplūkots 2015. gada 11. martā].

2. tabula. Tiesu sistēmai kopumā (tiesneši, prokurori, valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība, ieslodzījumu vietas u. c.) atvēlētie līdzekļi proporcionāli no visiem valsts izdevumiem

Latvija	Lietuva	Igaunija	Eiropas valstis (vid.)
2,90%	2,40%	1,60%	2,20%

3. tabula. Tiesām un prokuratūrai kopā atvēlētie līdzekļi proporcionāli no iekšzemes kopprodukta

Latvija	Lietuva	Igaunija	Eiropas valstis (vid.)
0,293%	0,239%	0,255%	0,277%

Attiecībā uz valsts iejaukšanos personas brīvībā, lai aizsargātu citas personas drošību, Dž. S. Mills norāda, ka brīvības ierobežošanai, ja tāda ir nepieciešama, preventīvo funkciju izmantot ir daudz pieļaujamāk nekā sodīšanas funkciju. Personas brīvību ir pamats ierobežot, ja tas apdraud citu cilvēku tiesības un drošību. Valsts iejaukšanās robežu citu personu aizsardzībā Dž. S. Mills raksturo ar šādu piemēru: "Dikdienību, ja tā nav saistīta ar sabiedrības palīdzības saņemšanu vai līgumu laušanu, nevar pakļaut legālam sodam. Taču, ja dikdienības dēļ persona nepilda savus likumiskos pienākumus pret citiem (piem., neuztur savus bērnus), likt viņam pildīt savus pienākumus ar piespiedu darbu, ja citi līdzekļi nav pieejami, nenozīmē tirāniju. Arī piedzeršanās, kas tieši kaitē pašam darbības veicējam, nav pakļaujama likuma kontrolei. Taču ir pilnīgi leģitīms noteikums, ka cilvēks, kurš reiz sodīts par vardarbību pret citiem dzērumā, ir jāpakļauj īpašiem likumiskiem ierobežojumiem, attiecināmiem tieši uz viņu."²⁹

Attiecībās ar citām personām personas brīvība nav absolūta un tās izmantošana nevar ierobežot citu personu tiesības vai likumīgās intereses. Valstij ir pozitīvs un obligāts pienākums nodrošināt, lai viena privātpersona nepārkāptu citu privātpersonu tiesības un pamatbrīvības. Lietā *Opuz v. Turkey*³⁰ pieteicēja un viņas māte regulāri, ilgā laikposmā cieta vardarbību un draudus no pieteicējas vīra puses, par ko tika vairākkārt ziņots vietējai policijai un prokuratūrai. Visbeidzot vīrs sadūra pieteicēju ar nazi un vēlāk nogalināja viņas māti. Eiropas Cilvēktiesību tiesa konstatēja, ka valsts iestādes nebija darījušas visu iespējamo, lai pasargātu pieteicēju un viņas māti no vīra vardarbības. Tiesa atzina, ka valstij jānodrošina ne tikai sodīšanas un uzraudzības, bet arī prevencijas funkcija, lai nodrošinātu personas pamattiesības. Iepriekš minētajā gadījumā Latvijas likumdevēja tiesību politika ir novēlota. Piemēram, Igaunija pagaidu aizsardzību pret vardarbību³¹ noteica jau 2006. gadā, taču Latvija tikai 2014. gadā.³² Līdz tam Latvijas likumdevējs kļūdaini uzskatīja, ka personas tiesību aizsardzību var nodrošināt ar atjaunojošā tiesiskuma līdzekļiem.

²⁹ Mills Dž. S. Par brīvību. Rīga: Tapals, 2007, 118. lpp.

³⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009. gada 9. jūnija spriedums: 33401/02 *Opuz v. Turkey*, § 129.

³¹ Kronberga I., Litvins G., Lešinska A., Šile S. Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā. Rīga: Providus, 2012, 8.-17. lpp. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2518/original/Sabiedriskas_drosibas_piespiedu_lidzeklu_r.pdf?1383215067 [aplūkots 2015. gada 12. februārī].

³² Grozījumi Civilprocesa likumā: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 26. februāris, Nr. 41 (5101).

Likumdevēja tiesību politika ir maināma, ja tiesiskais regulējums ir nesamērīgs starp personas brīvību un drošību un neatbilst valsts tiesību aizsardzības funkcijas pamatvērtībām – mieram un kārtībai.

Secinājumi

1. Valsts pienākums ir gan personu tiesību aizsardzība, gan arī personas brīvības respektēšana, tomēr nav iespējams vienlaikus realizēt abu vērtību maksimumus.
2. Pašreiz nav šaubu par valsts pienākumu sodīt tiesību pārkāpēju, tomēr Latvijā nav skaidra un konsekventa likumdevēja politika preventīvā tiesiskuma nodrošināšanā.
3. Preventīvie līdzekļi, kas ierobežo personas brīvību un nosaka valsts piespiedu varu, nosakāmi personai tādos gadījumos, kad tās rīcība skar citas personas un preventīvo piespiedu līdzekļu piemērošanā starp brīvību un drošību atrodams samērīgs līdzsvars – sabiedrības drošības ieguvums ir lielāks nekā personas brīvības ierobežojums.
4. Likumdošanā jābūt vērtējumam ne tikai par *ex post* tiesību aizsardzību, bet vispirms par to, vai nav nosakāms preventīvā tiesiskuma līdzeklis.

DIEVS UN SATVERSME

THE GOD AND THE CONSTITUTION OF LATVIA

Jānis Pleps, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docents

Summary

The author has analyzed term “the God” in the new preamble of the Constitution of Latvia.

The nomination of the God in the Constitution has an important legal and philosophical meaning. By this nomination the constitutional legislator limits the omnipotent state power and formally recognizes unwritten constitutional values.

The requirements of the justice and morals, the human dignity, the unalienable human rights and the natural law forms substantive content of the nomination of the God in the Constitution.

Atslēgvārdi: Dievs, Satversme, laicīgā valsts, dabiskās tiesības, taisnīgums.

Keywords: the God, the Constitution, secular state, natural law, justice.

Ievads

2014. gada 22. jūlijā spēkā stājās Latvijas Republikas Satversmes¹ (turpmāk – Satversme) ievada grozījums.² Satversmes ievada jaunās redakcijas noslēdzošajā – septītajā – rindkopā ietverts teikums “Dievs, svētī Latviju!”.

Šā teikuma ietveršana Satversmes ievadā līdztekus kristīgo vērtību pieminēšanai Satversmes ievada piektajā rindkopā raisīja plašas diskusijas par reliģijas, un jo sevišķi kristietības, lomu sabiedrības dzīvē, kā arī valsts un reliģisko organizāciju savstarpējam attiecībām.³ Konstitucionālais likumdevējs gan izvēlējās šajā diskusijā neiesaistīties, Satversmes ievada septītās rindkopas vienīgo teikumu traktējot kā Latvijas valsts himnas ievadvārdu netiešu atspoguļojumu Satversmes tekstā.⁴ Tomēr konstitucionālo tiesību teorijas kontekstā iespējams arī jēgpilnāks Satversmes ievada septītās rindkopas lasījums.

---

¹ Latvijas Republikas Satversme. Valdības Vēstnesis, 1922. 30. jūnijs, Nr. 141.

² Grozījums Latvijas Republikas Satversmē. Latvijas Vēstnesis, 2014. 8. jūlijs, Nr. 131.

³ Rudevskis J. Satversmes preambulas projekts: mode, progress un kristīgās vērtības. Jurista Vārds, 2013. 22. oktobris, Nr. 43 (794), 45.–47. lpp.; Kalme G. Kristīgās vērtības preambulā. Pieejams: <http://www.nacionalaapvieniba.lv/aktualitate/kristigas-vertibas-preambula/> [aplūkots 2015. gada 18. februārī]; Latvijas Dievturu Sadraudzes atklātā vēstule Saeimas Juridiskajai komisijai. Trojas zirgs Satversmes preambulā. Pieejams: <http://dievturi.blogspot.com/2014/05/satversmes-preambula-un-latvijas-gariga.html> [aplūkots 2015. gada 18. februārī]; Sedlenieks K. Komentāri pie Satversmes preambulas jaunā teksta. Pieejams: <https://sedlenieks.wordpress.com/2014/03/28/komentari-pie-satversmes-preambulas-jauna-teksta/> [aplūkots 2015. gada 18. februārī].

⁴ Likumprojekta Nr. 1075/Lp11 “Grozījums Latvijas Republikas Satversmē” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/64D394CCE1123A42C2257C7D00523485?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 18. februārī]. Anotācijas 1. punkta 9. apakšpunkts.

Pēc Satversmes ievada spēkā stāšanās Latvija papildinājusi to valstu skaitu, kuru konstitūciju tekstos ir ietverta tieša norāde uz Dievu. Citu valstu konstitūciju tekstu analīze liecina, ka pastāv prakse atsaukties uz Dievu konstitūciju preambulās.⁵ Papildus tam konstitūcijās var būt ietverti arī valsts augstāko amatpersonu zvērestī (svinīgie solījumi), kuru tekstos minēts Dievs.⁶

Šā raksta mērķis ir noskaidrot Satversmes ievada septītās rindkopas saturu, analizējot norādes uz Dievu Satversmes tekstā konstitucionālo jēgu un iespējamās juridiskās konsekvences.

Lai sasniegtu šo mērķi, raksta autors vispirms analizēs dažādus likumdošanas procesā izteiktos priekšlikumus papildināt Satversmi ar norādi uz Dievu. Savukārt pēc tam tiks aplūkota Satversmē ietvertās norādes uz Dievu iespējamā interpretācija.

Rakstā ir izmantota analītiskā, salīdzinošā un vēsturiskā zinātniskās pētniecības metode, lai Satversmes ievada septītās rindkopas, tās izstrādāšanas materiālu un konstitucionālo tiesību teorijas kontekstā izdarītu secinājumus par norādes uz Dievu saturu.

Dieva ietveršana Satversmē

Satversmes pieņemšana

Satversmes projekta izstrādāšanas un apspriešanas gaitā bija vairāki jautājumi, par kuriem notika asas diskusijas. Latvijas tiesību vēsturē parasti pie šādiem jautājumiem tiek pieskaitīts Valsts prezidenta ievēlēšanas modelis un pilnvaru apjoms, tautas nobalsošanas un likumu ierosināšanas regulējums, cilvēka un pilsoņa tiesību un pienākumu daļa (pamattiesību katalogs) un Latgales jautājums.⁷ Tomēr bieži nepamanīts paliek apstāklis, ka Latvijas Satversmes sapulce plaši apsprieda iespējamu norādi uz Dievu Satversmes ievadā.⁸

Satversmes komisijā jautājums par norādi uz Dievu Satversmes ievadā netika apspriests. Satversmes komisija apzināti vienojās par lakonisku un tehnisku Satversmes ievadu, lai izvairītos no diskusijām par Satversmes ievada iespējamām formulējumiem un pārpratumiem tā satura skaidrošanā.⁹ Satversmes komisijā apspriestajos Satversmes ievada variantos nebija piedāvāts iekļaut norādi uz Dievu.¹⁰

⁵ Orgad L. The Preamble in Constitutional Interpretation. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 8, 2010. No. 4, p. 717; Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1686745 [aplūkots 2015. gada 18. februārī].

⁶ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 275. lpp. Plašāk sk.: Pleps J. Legal Consequences of the Oath. Liability of public officers – selected issues. Edited by Monika Giżyńska and Anna Piszcz. Płock: Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku, 2013, pp. 85–96.

⁷ Šilde Ā. Latvijas vēsture. 1914–1940. Stokholma: Daugava, 1976, 352.–364. lpp.; Balodis R., Lazdiņš J. Satversmes vēsturiskā attīstība. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 58.–66. lpp.

⁸ Blūzma V. Rietumu konstitucionālo tiesību kultūras ietekme uz Latvijas Republikas Satversmes tapšanu (1920–1922). Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010, 138. lpp.

⁹ Latvijas Satversmes sapulces IV sesijas 1. sēdes, kas notika 1921. gada 20. septembrī, stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 8.–9. lpp.

¹⁰ Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklis “Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu”. Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu: Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 139. lpp.

Kā Latvijas Satversmes sapulces sēdē debašu laikā atzina referents par Satversmes projektu Jānis Purgals, "komisijā nemaz netika apspriests jautājums par to, vai konstitūcijas ievadā būtu minams Dieva vārds vai nē".¹¹

Kā pirmais jautājumu par norādes uz Dievu nepieciešamību Satversmes ievadā Latvijas Satversmes sapulces debatēs aktualizēja Francis Trasuns.¹² Savukārt otrajam lasījumam vairāki Latvijas Satversmes sapulces locekļi iesniedza priekšlikumu Satversmes ievadu izteikt šādā redakcijā: "Pateikdamies Visuvarenajam Dievam par iegūto brīvību, Latvijas tauta savā brīvi vēlēta Satversmes sapulcē ir nolēmusi sev sekojošu valsts Satversmi."¹³

Kārlis Irbe, aizstāvēdams iesniegto priekšlikumu, uzsvēra Satversmes pieņemšanas svinīgumu: "Un svinīgos momentos mēs mēģinām apslēpt kaut uz laiku, kas mūs šķir, un atrast un izteikt kaut ko, kas visus apvienotu. Tam, kas lai mūs visus apvienotu, vajag stāvēt pāri visām partiju programmām, vajag būt kam augstākam, patiesākam, ētiski vērtīgākam, kam labākam."¹⁴ Savukārt F. Trasuns norādīja, ka šāds Satversmes ievada papildinājums nav saistīts ar konkrētu konfesijālo piederību: "Par ticību mēs runāsim baznīcā, kad būs vajadzība, bet šē ir runa izteikt kristīgās tautas garu likumā."¹⁵

Iesniegtais priekšlikums izpelnījās citu Latvijas Satversmes sapulces deputātu kritiku. Fēlikss Cielēns atgādināja Satversmes komisijas vienošanos par formālu un vienkāršu Satversmes ievadu, pārmetot, ka K. Irbes aizstāvētais priekšlikums ienesīs Satversmes ievadā politisku noskaņu un ietvers Satversmē kristīgi nacionālas idejas. Tāpat F. Cielēns uzsvēra, ka Brīvības cīņās Latvijas tauta savu valsti izcīnījusi pati "pilnīgi laicīgā veidā un laicīgas ideoloģijas apgaismojumā".¹⁶ Andrejs Petrevics ar plašu ekskursu parādīja, ka uz tautas suverenitāti balstītās republikās nav nepieciešama norāde uz Dievu, kurš vēsturiski bijis monarhiju lēģitimitātes avots.¹⁷ Savukārt Pauls Šimanis savu iebildumu pret priekšlikumu pamatoja ar reliģiskās brīvības apsvērumiem: "Uzticību valsts satversmei nevar atkarīgu darīt no reliģiozās pārliecības. Tas nozīmētu, ka tie, kas Dievam netic, tikumiskā ziņā nav saistīti ar valsti."¹⁸

Referents par Satversmes projektu Mārgērs Skujenieks pret šo priekšlikumu iebilda, ņemot vērā Satversmes komisijas apsvērumu neizvērst plašu Satversmes ievadu, kas varētu radīt nevajadzīgas politiskas domstarpības.¹⁹ Savukārt otrs referents J. Purgals norādīja, ka attiecīgais jautājums ir Latvijas Satversmes sapulces vairākuma politiskā izšķiršanās.²⁰

¹¹ Latvijas Satversmes sapulces IV sesijas 7. sēdes, kas notika 1921. gada 4. oktobrī, stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 151. lpp.

¹² Latvijas Satversmes sapulces IV sesijas 2. sēdes, kas notika 1921. gada 21. septembrī, stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 31. lpp.

¹³ Latvijas Satversmes sapulces IV sesijas 7. sēdes, kas notika 1921. gada 4. oktobrī, stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 152. lpp.

¹⁴ Turpat, 134. lpp.

¹⁵ Turpat, 142. lpp.

¹⁶ Turpat, 134.–135. lpp.

¹⁷ Turpat, 135.–136. lpp.

¹⁸ Turpat, 150. lpp.

¹⁹ Turpat, 150. lpp.

²⁰ Turpat, 151.–152. lpp.

Priekšlikums tika noraidīts, par to balsojot 17 deputātiem, pret – 68 deputātiem. 47 deputāti balsojumā atturējās, savukārt vēl 19 nebija klāt balsojumā.²¹

Arī pirms Satversmes trešā lasījuma vairāki Latvijas Satversmes sapulces deputāti iesniedza atkārtotu priekšlikumu Satversmes ievadu aizsākt ar vārdiem “Pateikdamās Visvarenajam Dievam par iegūto brīvību”.²²

Pret šo priekšlikumu iebilda F. Cielēns, uzsvērdams, ka Satversmes II daļā tiks paredzēta baznīcas šķirtība no valsts, kas norādi uz Dievu padara nelōģisku un nevajadzīgu.²³ Latvijas Satversmes sapulce arī trešajā Satversmes lasījumā noraidīja priekšlikumu ietvert Satversmes ievadā norādi uz Dievu, par šo priekšlikumu balsojot vien 11 deputātiem.²⁴

Pēc daudziem gadiem šajā Latvijas Satversmes sapulces balsojumā tika saskatītas simboliskas sekas. Tika norādīts: “Sōkumā ar nyknu ceīņu Dīva vōrds nu Latvijas pamatlykuma tyka atvairēits, lai vālōk, kai okluma systi, bez ceīņas zaudeitu vaļsti, tēvijū un tautu, tai ka tauta īgryma vysdziļōkajā vērdeibā, smoka spaidu nūmetnēs un tikai daļa laimeigōkūs – kleida kai nabogi pa brevū pasauli. [...] Un tōdēļ šudiņ mes ar pylnu tiseibu varim praseit tō laika tautas pōrstōim, kurā pusē esit stōvejuši: ar Dīvu voi pret Dīvu? [...] Vairums gribeja iztikt bez Dīva, un tai myusu tauta vēļ šudiņ bauda Eiropas ateisma augļus.”²⁵

1934. gada Satversmes grozījumi

1933. gada 3. novembrī Latviešu zemnieku savienības deputāti iesniedza apjomīgu Satversmes grozījumu projektu.²⁶ Šā likumprojekta apspriešanas gaitā pirms otrā lasījuma vairāki Saeimas deputāti iesniedza priekšlikumu izteikt Satversmes ievada tekstu šādā redakcijā: “Latvijas tauta, pateikdamās Visuvarēnajam Dievam par brīvību, savas brīvi vēlētas IV Saeimas pēdējā sesijā ir nolēmusi ieviest Satversmes sapulcē pieņemtajā satversmē sekojošus priekšlikumus.”²⁷ Deputāts Jānis Teriņš, pamatojams Kristīgā darba bloka iesniegto priekšlikumu, uzsvēra: “Kristīgais darba bloks grib redzēt mūsu ticīgās Latvijas tautas visu pamata pamatu savā satversmē.”²⁸

Šis priekšlikums bija atkārtots mēģinājums vēlreiz izlemt jautājumu par norādi uz Dievu Satversmes ievadā. Attiecīgais priekšlikums bija nelōģiski formulēts: lai gan acīmredzama bija tā iesniedzēju griba to noteikt kā visas Satversmes ievadu,

²¹ Latvijas Satversmes sapulces IV sesijas 7. sēdes, kas notika 1921. gada 4. oktobrī, stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 153. lpp.

²² Latvijas Satversmes sapulces V sesijas 11. sēdes, kas notika 1922. gada 8. februārī, stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 740. lpp.

²³ Turpat, 742. lpp.

²⁴ Turpat, 746. lpp.

²⁵ Bukšs M. Satversmes izstrādōšana un Latgolas pōrstōvu uzskoti par tū. Dzeive, 1953. Nr. 13, 27.–28. lpp.

²⁶ Latvijas Republikas IV Saeimas VII sesijas 5. sēdes, kas notika 1933. gada 3. novembrī, stenogramma. Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. VII sesija. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1933, 292.–293. sl.

²⁷ Latvijas Republikas IV Saeimas IX sesijas 5. sēdes, kas notiks 1934. gada 4. maijā, stenogramma. Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. IX sesija. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1934, 120. sl.

²⁸ Turpat, 120.–121. sl.

saturiski tas vairāk atgādina attiecīgo Satversmes grozījumu iespējamu ievadu.²⁹ Saeimas sēdē uz to norādīja arī Fricis Menders: “Vispirms, pēc manām domām, to nevar ieviest ievada tekstā, jo ievada teksts taču ir visai satversmei. Visu satversmi mēs šodien nepieņemsim – mēs grozīsim tikai atsevišķus pantus. Šī satversme ir pieņemta Satversmes sapulcē. Tātad Jūs gribat grozīt viņas motīvus. Tos motīvus Jūs nemaz nevarat grozīt.”³⁰ Savukārt Izidors Muižnieks puda viedokli, ka šāds priekšlikums liecina par vēlmi “iet tos pašus ceļus, kurus iet visi fašistiskie satversmes grozītāji, jauno fašistisko satversmju izstrādātāji. [...] Jūs taču varējāt nākt un no šejienes atklāti un skaidri deklarēt, ka neatzīstat demokrātiju, kura īstenībā faktiski tagad ir neesoša. Satversmes ievada tekstā jūs gribat deklarēt, ka tautai vairs nav nozīmes, ka viss tas ir blēņas, un tikai kāds mošķis, kāds izdomāts “visuvarenais” Dievs ir visa laba devējs”³¹.

Par šo priekšlikumu balsoja 51 deputāts, pret bija 25 deputāti, savukārt atturējās 13.³² Lai gan priekšlikums saskaņā ar Satversmes 76. pantu neguva nepieciešamo balsu vairākumu, vērā ņemams plašais atbalsts šādam Satversmes ievada papildinājumam, neraugoties uz tā formulējuma nepilnībām.

2007. gada Satversmes grozījumi

Pēc neatkarības atjaunošanas, kad tika atjaunota Satversmes darbība pilnā apjomā, tika aktualizēts arī rosinājums Satversmes ievadā ietvert norādi uz Dievu. Piemēram, 2004. gadā Kristīgo demokrātu savienība aicināja pieņemt šādu Satversmes ievada redakciju:

“Dievs svētī Latviju!

Respektējot Latvijā dzīvojošo cilvēku cerības izveidot demokrātisku, sociāli taisnīgu labklājības valsti;

apzinoties latviešu un lībiešu unikālā kultūras mantojuma nozīmi Latvijas valsts tapšanā;

ievērojot, ka Latvija ir nesaraujami saistīta ar visas Eiropas vēsturi un kristīgo kultūru;

atzīstot Dievu kā augstāko likumdevēju,

Latvijas tauta savā brīvi vēlētā Satversmes sapulcē ir nolēmusi sev šādu valsts Satversmi.”³³

Savukārt 2007. gadā Saeimas deputāts Jānis Šmits pirms Satversmes grozījumu izskatīšanas trešajā lasījumā iesniedza priekšlikumu Satversmes ievadu izteikt šādā redakcijā: “Pateicoties visuvarenajam Dievam, ir nodibinājusies Latvijas valsts un Latvijas tauta savā brīvi vēlētā Satversmes sapulcē ir nolēmusi sev šādu valsts

²⁹ Balodis R. Latvijas Republikas Satversmes ievads. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 116. lpp.

³⁰ Latvijas Republikas IV Saeimas IX sesijas 5. sēdes, kas notika 1934. gada 4. maijā, stenogramma. Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. IX sesija. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1934, 121. sl.

³¹ Turpat.

³² Turpat, 122. sl.

³³ Kristīgo demokrātu savienības 2004. gada 1. maija aicinājums “Par atsaukšanos uz Dievu Latvijas valsts Satversmē”. Npublicēts materiāls.

Satversmi.”³⁴ Tā kā priekšlikums grozīt Satversmes ievadu tika izteikts pirms trešā lasījuma, tas saskaņā ar Satversmes 76. pantu nebija balsojams.³⁵

2014. gada Satversmes grozījumi

Satversmes ievada grozījuma pamatā atradās Egila Levita rosinātais un lielā mērā sagatavotais Satversmes ievada jaunās redakcijas teksts.

E. Levita gatavotajos Satversmes ievada projektos Dievs pirmo reizi minēts 2013. gada 31. augusta versijā, to ietverot Latvijas valsts himnas nosaukuma tiešā citātā: “Latvijas tauta [...] atbilstoši valsts himnā “Dievs, svētī Latviju” izteiktajai brīvas, nacionālas valsts idejai, savā brīvi vēlētā Satversmes sapulcē ir nostiprinājusi Latvijas valsts konstitucionālo kārtību un nolēmusi sev šādu valsts Satversmi.”³⁶ E. Levita konsultācijās ar domubiedriem Satversmes ievada sagatavošanā norādes uz Dievu nepieciešamība tika apspiesta. “Dievs Satversmes preambulā lietojams drīzāk kā alegoriska (simboliska) “figūra”, jo preambulā jābūt noteiktam kaut kam simboliskam un pārcilvēciskam.”³⁷

Arī pirmajā publicētajā E. Levita Satversmes ievada projekta redakcijā saglabājusies sākotnējās projekta versijās formulētā pieeja norādi uz Dievu Satversmes ievadā ietvert netieši, citējot Latvijas valsts himnas nosaukumu: “Latvijas tauta [...] atbilstoši valsts himnā “Dievs, svētī Latviju” izteiktajai brīvas, nacionālas valsts idejai, savā brīvi vēlētā Satversmes sapulcē ir nostiprinājusi Latvijas valsts konstitucionālo kārtību un nolēmusi sev šādu valsts Satversmi.”³⁸ Šai versijai pievienotajā komentārā E. Levits vairāk uzmanības veltījis Latvijas valsts himnas analīzei, par norādi uz Dievu vien piebilstot: “Dieva pieminēšana [...] nekādā ziņā neietekmē Latvijas valsts sekulāro raksturu, taču tam ir zināma filosofiska jēga.”³⁹

Otrajā Satversmes ievada versijā plašais Latvijas valsts himnas nozīmes skaidrojums tika aizstāts ar Satversmes ievadu noslēdzošo teikumu “Dievs, svētī Latviju!”⁴⁰. Šādā redakcijā arī Satversmes ievadu vairāki Saeimas deputāti iesniedza izskatīšanai Saeimā.⁴¹ Attiecībā uz Satversmes ievadu noslēdzošo teikumu likumprojekta autori likumprojektam pievienotajā anotācijā norādījuši:

³⁴ Likumprojekta Nr. 301/Lp9 “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” priekšlikumu tabula trešajam lasījumam. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/65093E15C9A765F9C22572D0002FA515?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 18. februārī].

³⁵ Latvijas Republikas 9. Saeimas pavasara sesijas trešās sēdes, kas notika 2007. gada 3. maijā, stenogramma. Pieejams: <http://saeima.lv/steno/Saeima9/070503/st070503.htm> [aplūkots 2015. gada 18. februārī].

³⁶ Pietiek: Kā tika rakstīta Satversmes preambula: publicējam Levita saraksti ar politiķiem un preambulas variantus. Pieejams: http://pietiek.com/raksti/ka_tika_rakstita_satversmes_preambula_publicejam_levita_saraksti_ar_politikiem_un_preambulas_variantus_ [aplūkots 2015. gada 18. februārī].

³⁷ Stucka A. Dažas piezīmes par Satversmes preambulas projekta tapšanu. Jurista Vārds, 2014. 9. septembris, Nr. 35 (837), 16. lpp.

³⁸ Levits E. Izvērstas Satversmes preambulas iespējamā teksta piedāvājums. Jurista Vārds, 2013. 24. septembris, Nr. 39 (790), 8. lpp.

³⁹ Levits E. Izvērstas Satversmes preambulas iespējamā teksta piedāvājuma komentārs. Jurista Vārds, 2013. 24. septembris, Nr. 39 (790), 19. lpp.

⁴⁰ Jaunais Satversmes ievads ceļā uz Saeimu. Latvijas Avīze, 2014. 4. februāris. Pieejams: <http://www.la.lv/jaunais-satversmes-ievads-cela-uz-saeimu/> [aplūkots 2015. gada 18. februārī].

⁴¹ Likumprojekts Nr. 1075/Lp11 “Grozījums Latvijas Republikas Satversmē”. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/64D394CCE1123A42C2257C7D00523485?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 18. februārī].

“Ievaddaļu noslēdz Latvijas valsts himnas ievadvārdi, kas piešķir ievada tekstam emocionālu pieskaņu.”⁴²

Satversmes ievada apspriešanā pirmajā lasījumā referente par likumprojektu Ilma Čepāne norādīja, ka esot ļoti labi un vērtīgi Satversmes ievadu noslēgt ar himnas ievadvārdiem, jo tas Satversmes ievadam piešķir emocionālu noskaņu. Tomēr vairāki Saeimas deputāti plaši diskutēja par norādes uz Dievu Satversmes ievadā nepieciešamību un iespējamām sekām.⁴³ Savukārt Satversmes ievada projekta apspriešanā otrajā lasījumā deputāts Raivis Dzintars uzsvēra, ka “šie tautas lūgšanas un himnas vārdi parāda, ka Satversmes ievadu esam iecerējuši tādu, kas ir ne tikai ar tiesisku spēku un nozīmi, kāda tam neapšaubāmi būs, bet arī ar garīgu vēstījumu”.⁴⁴

Satversmes ievada septītās rindkopas saturs

Spēkā esošā Satversmes ievada septītā rindkopa, kas noslēdz Satversmes ievadu ar vārdiem “Dievs, svētī Latviju!”, konstitucionālo tiesību zinātnē nav plaši skaidrota. Nesen izdotajos Satversmes ievada komentāros norādīts, ka Satversmes ievadu noslēdzošie valsts himnas ievadvārdi piešķir ievada tekstam emocionālu pieskaņu un tie lietoti ar vēlmi “svinīgot” Satversmes ievadu.⁴⁵ Satversmes komentārs turpina Satversmes grozījumu projekta anotācijā aizsāktu analizējamās rindkopas skaidrojumu, apejot iespējamās diskusijas par norādes uz Dievu juridiskajām konsekvencēm.⁴⁶

Tomēr tādējādi Satversmes ievada iztulkošanā netiek ņemta vērā sākotnējās E. Levita Satversmes ievada redakciju skaidrojumos ietvertais norādījums uz šāda formulējuma zināmu filozofisko jēgu.⁴⁷ Papildus tam norādāms: atziņa, ka Satversmes ievada septītajai rindkopai nav juridiskas slodzes, nonāk pretrunā ar Satversmes iztulkošanas kanoniem.

Kā savulaik rakstījis E. Levits, “interpretējot Satversmi, jābalstās uz principa, ka Satversme nesatur tukšus formulējumus”⁴⁸. Teorētisko nostādni, ka Satversmē nav tukšu formulējumu, akceptējusi arī Satversmes tiesa: “Neviena Satversmes norma vai tās daļa nevar tikt uzskatīta par lieku, jo šāda izpratne sagrautu Satversmes iekšējo loģisko struktūru.”⁴⁹ Ja Satversmē ir lietots kāds jēdziens, tad

⁴² Likumprojekta Nr. 1075/Lp11 “Grozījums Latvijas Republikas Satversmē” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/64D394CCE1123A42C2257C7D00523485?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 18. februārī]. Anotācijas 1. punkta 9. apakšpunkts.

⁴³ Latvijas Republikas 11. Saeimas sesijas četrpadsmitās sēdes, kas notika 2014. gada 27. martā, stenogramma. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/transcripts/view/233> [aplūkots 2015. gada 18. februārī].

⁴⁴ Latvijas Republikas 11. Saeimas pavasara sesijas septītās sēdes, kas notika 2014. gada 5. jūnijā, stenogramma. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/transcripts/view/246> [aplūkots 2015. gada 18. februārī].

⁴⁵ Balodis R. Latvijas Republikas Satversmes ievads. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 134. lpp.

⁴⁶ Likumprojekta Nr. 1075/Lp11 “Grozījums Latvijas Republikas Satversmē” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/64D394CCE1123A42C2257C7D00523485?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 18. februārī]. Anotācijas 1. punkta 9. apakšpunkts.

⁴⁷ Levits E. Izvērstas Satversmes preambulas iespējamā teksta piedāvājuma komentārs. Jurista Vārds, 2013. 24. septembris, Nr. 39 (790), 19. lpp.

⁴⁸ Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. Latvijas Vēstnesis, 2003. 8. maijs, Nr. 68.

⁴⁹ Par Ministru kabineta 2005. gada 11. janvāra noteikumu Nr. 17 “Grozījumi likumā “Par nekustamā īpašuma piespiedi atsvašināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām”” un 2005. gada 9. jūnija likuma “Grozījumi likumā “Par nekustamā īpašuma piespiedi atsvašināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām”” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam: Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103. Latvijas Vēstnesis, 2005. 20. decembris, Nr. 203. Sprieduma 17. punkts.

konstitucionālais likumdevējs šim jēdzienam piešķīris noteiktu saturu, kurš ņemams vērā, iztulkojot attiecīgo Satversmes normu.⁵⁰ Līdz ar to Satversmes septītā rindkopa ir interpretējama tādējādi, ka tai piešķirams noteikts juridisks saturs.

Latvijas Satversmes sapulcē P. Šimanis un F. Cielēns pauda bažas, ka norāde uz Dievu Satversmes ievadā valsts iedzīvotājiem uzliek par pienākumu piederēt kādai reliģijai un kā tāda nonāk pretrunā ar baznīcas atdalīšanu no valsts. Šādi apsvērumi ir noraidāmi. Reliģijas brīvība kā personas pamattiesību jautājums tiek regulēts Satversmes 99. panta pirmajā teikumā, savukārt baznīcas atdalītība no valsts – tā paša panta otrajā teikumā.⁵¹ Norādes uz Dievu Satversmes ievadā mērķis nav pārskatīt laicīgas valsts pamatprincipus, kas garantē ikvienam domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību. Demokrātiskas republikas princips aizliedz tiešu valsts varas īstenošanu Dieva vārdā vai netiešu – ar viņa pārstāvju palīdzību uz zemes. Dievu var pielūgt un viņu var atzīt par visa pastāvošā avotu, bet viņam nevar tikt piešķirtas varas pilnvaras, kuras viņš varētu īstenot ar dievišķās gribas starpnieku palīdzību. Šādā nozīmē demokrātiska republika nozīmē laicīgu valsti, proti, baznīca ir atdalīta no valsts, un politiskās varas sekularizāciju.⁵²

Norāde uz Dievu konstitūcijas ievadā nodrošina pastāvošajai valstij papildu leģitimitāti un saista valsts iekārtu ar neatņemamām cilvēka tiesībām, cilvēka cieņu, taisnīgumu un morāli. Ar norādi uz Dievu konstitūcijas tekstā konstitucionālais likumdevējs atzīst savas varas robežas un pakļauj valsts rīcības novērtējumu tādām vērtībām, kuru noteikšana nav pašas valsts kontrolē.⁵³ Precīzi šī ideja uzsvēta Polijas Republikas 1997. gada 2. aprīļa Konstitūcijas preambulā: “Mēs, Polijas nācija – visi Republikas pilsoņi, gan tie, kuri tic Dievam kā patiesības, taisnīguma, labā un skaistā avotam, gan tie, kuri nepieder šādai ticībai, bet atzīst šīs vispārējās vērtības kā izrietošas no citiem avotiem, [...] atzīstam mūsu atbildību Dieva vai mūsu sirdsapziņas priekšā.”⁵⁴ Norāde uz Dievu konstitūcijas tekstā lielā mērā ir alegoriska norāde uz pārvalstiskām vērtībām, kuras pastāv neatkarīgi no valsts gribas un saista gan valsti, gan tās pilsoņus ar noteiktas pareizas rīcības pienākumu. Norāde uz Dievu nav norāde uz konkrētas konfesijas ticības standartu, bet gan uz noteiktu vērtību kopumu, kuru pareizību un nepieciešamību sabiedrības kopdzīvei atzīst pat konfesijām nepiederšie.⁵⁵

Vēsturiski ar Dieva gribu tika pamatota monarhiju valsts iekārta. Monarham piešķirtā vara tika atzīta kā dievišķa un Dieva gribu īstenojoša; tādā veidā ikviena nākamā monarha valdīšanas fakts bija Dieva gribas īstenošanās un nevienam nebija tiesību apšaubīt attiecīgā valdnieka dievišķās tiesības. Dieva griba bija absolūto monarhiju leģitimitātes avots un pamats.⁵⁶ Savukārt revolucionārās kustības, kuru mērķis bija monarha suverenitātes aizstāšana ar tautas suverenitāti un bieži

⁵⁰ Plašāk sk.: Pleps J. Satversmes iztulkošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 232.–236. lpp.

⁵¹ Plašāk sk.: Balodis R. Satversmes 99. pants. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 319.–342. lpp.

⁵² Бёкенфёрде Е. В. Демократия как конституционный принцип. Государственное право Германии. Изензее Й., Кирхоф П. (ред.). Т. 1. Москва: Институт государства и права РАН, 1994, с. 34–35.

⁵³ Plašāk sk.: Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Papildināts un pārstrādāts izdevums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 101.–103. lpp.

⁵⁴ The Constitution of the Republic of Poland. Pieejams: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> [aplūkots 2015. gada 18. februārī].

⁵⁵ Plašāk sk.: Dworkin R. Religion without God. Cambridge and London: Harvard University Press, 2013.

⁵⁶ Еллинекъ Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург: Издание Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова, 1908, с. 135.

vien republiku dibināšana, vērsās ne vien pret pašu monarhu, bet arī pret Dievu kā monarha varas pamatojumu. Pēc savas būtības sākotnēji republika nozīmēja Dieva noliegumu, jo mūžīgums un dievišķās gribas iemiestošana zemes virsū bija monarha varas pamats. Republika savukārt balstījās uz dinamisko un mainīgo tautas gribu, kuru konstitucionālā iekārta ievirza noteiktās sliedēs.⁵⁷ Valstij, kuras vienīgais leģitimitātes avots ir tautas griba un kura pieļauj ikviena jautājuma autonomu izlemšanu bez saistības ar kādu pārvalstisku autoritāti, pastāv risks savā rīcībā nonākt pretrunā ar dabiskajām tiesībām un morāles prasībām.⁵⁸

Arī Latvijas Satversmes sapulces griba bija dibināt jauno republiku uz Latvijas tautas vairākuma gribas pamata, atzīstot to par vienīgo autoritāti. A. Petrevics Latvijas Satversmes sapulcē deklarēja: “Mēs sāksim savu Satversmi bez Dieva žēlastības, bez tām vecām atliekām, kas nāk no veciem, seniem laikiem un kas mūsu laikiem ir palikušas pilnīgi nederīgas.”⁵⁹ Latvijas Satversmes sapulce balstījās uz pārliecību, ka tauta par saviem priekšstāvjiem ievēlēs labākos un saprātīgākos valsts pilsoņus, kā arī tauta un tās ievēlētie priekšstāvji rīkosies godprātīgi. Šāda noskaņojuma ietekmē netika pieļauta doma, ka demokrātiska republika varētu tikt likvidēta vai tautas ievēlētie priekšstāvji varētu pieņemt likumus, kas nonāktu acīmredzamā pretrunā ar morāli, taisnīgumu vai cilvēka tiesībām.⁶⁰ Tomēr 20. gadsimts pierādīja, ka valsts viegli var pārtapt par varas instrumentu, kuram nav nekā kopīga ar taisnīgumu, morāles un saprāta prasībām. Valsts var pārkāpt tiesiskuma un cilvēka cieņas robežas, ja tā ir vienīgā vērtība un tiesību avots.⁶¹

20. gadsimta pieredzes kontekstā risināms jautājums par to, kas paliek pāri pēc Aušvices.⁶² Konstitucionālajās tiesībās šīs pieredzes izvērtējums iezīmējies ar konstitucionālo pieticību. Konstitucionālais likumdevējs atteicies no visvarenās valsts idejas, kura pati nosaka savas varas robežas un pati lemj par to, kas ir labs un kas ļauns. Vispārēji ir atzītas dabiskās tiesības un likumdevēja pakļautība morāles, taisnīguma un tiesību principiem. Valsts iekārta tiek balstīta uz atsevišķa cilvēka un sabiedrības kopumā morālajām vērtībām, kuras valsts nevar noteikt likumdošanas ceļā, bet bez kurām valsts nevar nodrošināt brīvības saglabāšanu.⁶³

Norāde uz Dievu konstitūcijas tekstā vērtējama kā vēl viens konstitucionālā likumdevēja atgādinājums par to, ka valsts un suverēnās tautas rīcība ir ierobežota ar neatņemamām cilvēka tiesībām, cilvēka cieņu, taisnīgumu un morāli. Norāde uz Dievu atgādina konstitūcijas piemērotājiem, ka viņi nav vienīgā autoritāte valsts iekārtā un viņu lēmumi ir pakļauti pārvalstiskam novērtējumam. Šāda norāde no jauna leģitimē valsti un pakļauj valsti pārpozitīvām tiesībām un vērtībām.

⁵⁷ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 166. lpp.

⁵⁸ Plašāk sk.: Bergrāvs E. Valsts un cilvēks. Pārskats un nākotnes perspektīvas. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2004.

⁵⁹ Latvijas Satversmes sapulces IV sesijas 7. sēdes, kas notika 1921. gada 4. oktobrī, stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, 152. lpp.

⁶⁰ Plašāk sk.: Pleps J. Protection of the Constitutional Order after World War I. Latvijas Universitātes žurnāls “Juridiskā zinātne”, 2014. Nr. 7, 63.–70. lpp.

⁶¹ Bergrāvs E. Valsts un cilvēks. Pārskats un nākotnes perspektīvas. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2004, 65.–67. lpp.

⁶² Agamben G. Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive. Brooklyn: Zone Books, 2008.

⁶³ Куркин Б. А. Теория конституционализма и философия государства в ФРГ. Закон и право, 2001. № 5, с. 39–40.

Vācijas Federālās Republikas 1949. gada 23. maija Pamatlikuma preambulu ievada Vācijas tautas paustā savas atbildības apzināšanās Dieva un cilvēku priekšā.⁶⁴ Demokrātiskā tiesiskā valstī, kur politisko kārtību veido saprātīgs pilsoņu kompromiss, nozīmīga un nepieciešama ir atsaukšanās uz tādu autoritāti, kas nepakļaujas cilvēku kontrolei. Arī pilsoņiem, kas noraida Dieva esamību, ir svarīgi, ka kāds augstāks spēks jau iepriekš ir noteicis cilvēku tiesības un pienākumus.⁶⁵ Atbildība Dieva un cilvēku priekšā nav jāizprot šauri reliģiskā izpratnē. Vispirms tā norāda uz minimālo morāles un kultūras standartu, kas pastāvējis pirms valsts rašanās, bijis saistošs visiem bez izņēmuma un piesaistīts pārpozitīvām tiesībām. Norāde uz Dievu nozīmē atteikšanos no jebkādam totalitārām varas īstenošanas metodēm.⁶⁶

Satversmes ievada septītā rindkopa interpretējama kā konstitucionālā likumdevēja atteikšanās no valsts visvarenības idejas, Satversmes tekstā pakļaujot valsts varu pārvalstiskām vērtībām. Latvijas valsts un Latvijas tauta savā valstiskumā nav vienīgā autoritāte, bet rīkojas tajās robežās, kuras pieļauj morāle, taisnīgums, cilvēka cieņa un pārpozitīvās tiesības. Līdz ar to Satversmes ievada septītā rindkopa ir tekstā ietverts pieturas punkts nerakstīto taisnīguma prasību un cilvēka cieņas atzīšanai.

Secinājumi

1. Satversmes ievada septītā rindkopa nav interpretējama tādējādi, ka tā rada tikai emocionālu noskaņu vai pastiprina svinīgumu Satversmes lasīšanā. Satversmes ievada septītā rindkopa ir Satversmes teksta daļa, savukārt jebkurai Satversmes teksta daļai ir juridiska nozīme.
2. Spēkā esošā Satversmes ievada izstrādāšanas materiālu analīze liecina, ka konstitucionālais likumdevējs norādi uz Dievu ietvēris “pusslepus”, plaši neskaidrojot attiecīgās rindkopas Satversmes ievadā nepieciešamību vai pat apzināti mazinot tās juridisko nozīmi.
3. Norāde uz Dievu Satversmes ievadā neskar personas domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību un nepārskata Latvijas valsts laicīgo raksturu. Attiecīgos jautājumus regulē Satversmes 99. pants, kurš ar Satversmes ievada septīto rindkopu netiek grozīts.
4. Norāde uz Dievu ir Satversmes tekstā ietverts pieturas punkts nerakstīto dabisko tiesību atzīšanai. Satversmes ievada septītā rindkopa interpretējama kā konstitucionālā likumdevēja atteikšanās no valsts visvarenības idejas, Satversmes tekstā pakļaujot valsts varu pārvalstiskām vērtībām. Norāde uz Dievu Satversmes ievadā papildus leģitīmē pastāvošo valsti kā pareizu (taisnīgu) valsti un saista valsts iekārtu ar neatņemamām cilvēka tiesībām, cilvēka cieņu, taisnīgumu un morāli.

⁶⁴ Basic Law for the Federal Republic of Germany. Pieejams: https://www.bundestag.de/blueprint/servlet/blob/284870/ce0d03414872b427e57fcb703634dcd/basic_law-data.pdf [aplūkots 2015. gada 18. februārī]

⁶⁵ Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filosofijā. Likums un Tiesības, 2. sēj., 2000. Nr. 2 (6), 41. lpp.

⁶⁶ Куркин Б. А. Теория конституционализма и философия государства в ФРГ. Закон и право, 2001. № 5, с. 41.

“KRISTĪGĀS VĒRTĪBAS” LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES PREAMBULĀ: RIETUMU CIVILIZĀCIJAS SEPTIŅI PĪLĀRI

“CHRISTIAN VALUES” IN THE PREAMBLE TO THE LATVIAN CONSTITUTION: THE SEVEN PILLARS OF THE WESTERN CIVILISATION

Juris Rudevskis, *Diplômé d'Études Approfondies*

LU Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The new Preamble to the Latvian Constitution contains a mention of “Christian values”. This article explains what are the fundamental postulates that form the Christian paradigm of thought upon which our Western civilisation rests. These are seven: (1) rejection of Pantheism and ontological goodness of the Creation, (2) transcendent rationalism, (3) transcendent humanism, (4) ethical objectivism, (5) a linear perception of time, (6) separation of the spiritual and the temporal, (7) the idea of the Holy Trinity.

Atslēgvārdi: Satversmes preambula, kristīgās vērtības, Rietumu civilizācija, pasaules uztvere, metafizika, ontoloģija, ētika.

Keywords: Preamble to the Latvian Constitution, Christian values, Western civilisation, perception of the world, metaphysics, ontology, ethics.

Ar 2014. gada 19. jūnija likumu Saeima izteica Latvijas Republikas Satversmes ievadu (preambulu) jaunā – izvērstā un paplašinātā – redakcijā. Tās piektā rindkopa tagad ir lasāma šādi:

“Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas, latviskā dzīvesziņa, latviešu valoda, vispārcilvēciskās un kristīgās vērtības. Uzticība Latvijai, latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats. Ikviens rūpējas par sevi, saviem tuviniekiem un sabiedrības kopējo labumu, izturoties atbildīgi pret citiem, nākamajām paaudzēm, vidi un dabu.”¹

Šī rindkopa, tāpat kā visa jaunā Satversmes ievada redakcija, satur daudzus jaunus jēdzienus, kuri tiesbīznātniekiem tagad būtu jāsāk definēt un analizēt. Viens no šiem jēdzieniem ir “kristīgās vērtības”, un šis konferences referāts ir pirmais mēģinājums likt pamatu šā jēdziena jēgpilnai definīcijai. Paradoksālā kārtā autors šoreiz nerunās par konkrētām vērtībām (t. i., labumiem, uz kuru

---

¹ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: Latvijas Republikas likums. Stājies spēkā 2014. gada 22. jūlijā. Latvijas Vēstnesis, 2014. 8. jūlijs, Nr. 131 (5191).

sasniegšanu sabiedrībai būtu jātiecas), jo tam būtu jābūt nākamajam solim; pirmais nepieciešamais solis ir noteikt, uz kādu pamatpostulātu bāzes šīs vērtības ir izveidojušās vai veidojas. Citiem vārdiem, vispirms ir jānosaka, kādi aksiomātiski principi veido to kolektīvo domāšanas paradigmu, kuras iekšienē darbojas minētās "kristīgās vērtības". Konkrētās vērtības var pēc analogijas salīdzināt ar dažādām datoru lietojumprogrammām (piemēram, *Word*, *Excel* utt.), bet kolektīvo domāšanas paradigmu – ar operētājsistēmu (piemēram, *Windows*, *Mac OS*, *Linux* utt.), no kuras ir atkarīga visas pārējās programmatūras darbība. Šā referāta mērķis ir īsi un vispārīgi – ciktāl to atļauj šīs konferences rakstiem atvēlētā formāta robežas – noteikt tās aksiomātiskās atziņas, uz kurām balstās mūsu kristīgā civilizācija (vai, nedaudz šaurāk un precīzāk, Rietumu jeb Rietumkristīgā civilizācija).

Pārdomājot un analizējot šo jautājumu vairāku gadu garumā, autors ir nonācis pie secinājuma, ka Rietumu civilizācijas pamatā esošo paradigmu veido **septiņas** pamatatziņas, kuras varētu nosaukt par Rietumu civilizācijas septiņiem pilāriem. Šeit jāpaskaidro, ka jebkuras civilizācijas, jebkuras pasaules kultūras vērtību klāstu (aksioloģiju) nosaka tās skatījums uz esošo lietu kārtību: gan uz zinātniski izziņāmo pasauli (fizika), gan uz to, kas zinātniski nav izziņāms (metafizika). To var vispārīgi teikt par jebkuru filozofisku sistēmu: platoniku, stoīku, epikūriešu, marksistu u. c. skolu vērtību sistēmas tieši izriet no viņu pasaules skatījuma. Vēl jo vairāk, ja mēs paraudzīsimies uz lielajiem filozofijas pamatjautājumiem ("Vai es esmu?", "Kāpēc es esmu?", "Kādēļ kaut kas ir, nevis nekā nav?", "Ko es varu zināt?", "Uz ko es varu cerēt?" u. tml.), tad konstatēsim, ka lielākā daļa no tiem pēc būtības ir metafiziski, t. i., ar dabaszinātņu metodēm uz tiem apmierinošu atbildi iegūt nevar. Vēl jo vairāk, kā to pilnīgi pareizi atzīmējis franču tiesību vēsturnieks Mišels Villē (*Michel Villey*), arī lielie fundamentālie tiesību filozofijas jautājumi pēc būtības ir teoloģiski, t. i., metafiziski.² Arī atziņas, kas veido Rietumkristīgās civilizācijas kolektīvo domāšanas paradigmu, kā mēs tūlīt redzēsim, ir teoloģiskas.

Jāprecizē, ka ne katrs no septiņiem pilāriem ir unikāli kristīgs. Dažas no šīm atziņām var būt raksturīgas arī citām reliģijām (bet tas perfekti atbilst tradicionālajam kristīgajam skatījumam: tā kā patiesība ir objektīva, atsevišķi tās elementi var būt atrodami arī citās reliģijās un filozofiskajās sistēmās). Dažas ir *judeokristīgas*, t. i., tās parādījās jau Vecās Derības jūdaismā un tiek turpinātas (un bieži vien pilnveidotas) kristietībā. Visbeidzot, dažas atziņas ir unikāli kristīgas, proti, tās sākotnēji parādās tikai Jaunajā Derībā un kristīgajā teoloģijā. Pēc autora domām, mūsu civilizāciju padara par patiesi unikālu nevis katrs no šiem pilāriem atsevišķi, bet gan to kombinācija, t. i., tie visi kopā.

Tagad īsi un shematiski aprakstīsim minētos pilārus vienu pēc otra un paraudzīsimies, kādas konkrētākas sekas izriet no katras atziņas un kā tās ietekmē mūsu zinātņi, mākslu, politiku un ikdienas dzīvi.

Pirmais pilārs: panteisma noliegums un Radības ontoloģiskais labums

Pretēji vairākām Austrumu reliģijām (piemēram, hinduismam ar tā *Advaita-Vedantas* koncepciju³ vai daoismam), jūdaisms un kristietība skaidri un pilnīgi nodala materiālo pasauli no Dieva, t. i., Radību no Radītāja. Tātad Visums nav ne

² Villey M. La formation de la pensée juridique moderne. Paris: P.U.F., 2006, p. 55.

³ Sk., piem., Chakravarthi Ram-Prasad. Advaita Epistemology and Metaphysics: An Outline of Indian Non-Realism. London: RoutledgeCurzon, 2002, pp. 25 et seq.

Dievs, ne Dieva daļa, ne Dieva emanācija. “Iesākumā Dievs radīja debesis un zemi” (*Gen.* 1:1), – tātd Dievs ir Visuma Radītājs, nevis tā sastāvdaļa. Ari Psalmu autors saka: “Pirms kalni radušies, pirms zeme un pasaule radīta, Tu esi no mūžības uz mūžību, ak Dievs!” (*Ps.* 90:2) Judeokristīgajā skatījumā Dieva attiecības ar Visumu visvairāk atbilst rakstnieka vai tēlnieka attiecībām ar savu grāmatu vai skulptūru: viņi abi ir attiecīgo mākslas darbu autori; viņi nosaka to formu un saturu un var to mainīt; taču viņi paši nav nedz grāmata vai tās daļa, nedz skulptūra vai tās daļa. No tā savukārt izriet četri secinājumi.

(1.1) Pirmais secinājums: materiālā pasaule (jeb Visums) ir **reāla**, tā nav *maiija* jeb ilūzija, kā to māca dažas Austrumu reliģijas.⁴ Tātd pasauli var un ir vērts reāli pētīt un izzināt, un tas ir zinātnes attīstības galvenais priekšnosacījums. Savukārt, ja materiālā pasaule ir tikai sapnis, murgs vai hologramma, tad nav nekādas īpašas jēgas to pētīt.

(1.2) Otrais secinājums: materiālā pasaule (ieskaitot cilvēka ķermeni) ir **ontoloģiski laba**, jo to ir radījis labais Dievs. “Un Dievs pārbaudīja visu, ko Viņš bija radījis, un, lūk, viss bija ļoti labs.” (*Gen.* 1:31) Kristietība šajā ziņā aizgāja vēl daudz tālāk par Vecās Derības jūdaismu, jo viens no tās stūrakmeņiem ir *iemiesošānās* dogma: Dievs iemiesojās kā cilvēks Jēzus no Nācaretes un kļuva viens no mums. “Un Vārds tapa miesa un mājāja mūsu vidū [...]” (*Jn.* 1:14) Tātd cilvēku pestīšana un visa esošā pārveidošanās ir notikusi *caur matēriju*, – tātd matērija ir laba. No kristietības viedokļa apgalvot pretējo būtu zaimošana, jo no tā loģiski izrietētu, ka Dievs bija iemiesojies nešķīstā ķermenī. Kristietības pirmajos gadsimtos Baznīcai nācās izcīnīt sīvu cīņu ar dažādām *gnostiķu* sektām, kas piekopa radikālu duālismu un sludināja, ka, atšķirībā no labā dieva radītajiem gariem, materiālo Visumu esot radījis ļauns dievs jeb demiurģs; tādēļ matērija, viņuprāt, ir ontoloģiski slikta.⁵ Skaidri paustai atziņai par šīs pasaules labumu ir kolosāla nozīme. Pirmkārt, tā nozīmē, ka šo pasauli ir vērts pētīt un izzināt, – atziņa, bez kuras nebūtu varējusi attīstīties Rietumu zinātne. Otrkārt, tā nozīmē, ka ir vērts meklēt un atrast šajā pasaulē skaistumu attēlos, skaņās u. tml., kas ir visas klasiskās mākslas pamatā.

(1.3) Trešais secinājums: pasaule **nav dievišķa**. Tas ir vēl viens iemesls, kādēļ pasauli var jēgpilni un racionāli izzināt. Senie reliģiskie ticējumi, kas dievišķoja un personificēja dažādas dabas parādības, bija absolūts un nepārvarams šķērslis tam, lai pastāvētu un attīstītos zinātne šā vārda modernajā izpratnē. Jo, personificējot kādu dabas parādību, mēs ar to piešķiram tai zināmu brīvu gribu, kuras izpausmes pilnīgi skaidri nekad nav paredzamas. Piemēram, ja pārkonu rada Pērkontēvs, tad tas galu galā ir atkarīgs no Pērkontēva garastāvokļa: viņš taču var pēkšņi nolemt mainīt savu uzvedību un nenoducināt tad, kad cilvēki to gaida! Lai varētu pastāvēt zinātne, ir nepieciešama radikāla dabas *depersonalizācija*: daba ir mehānismu kopums, kas darbojas pēc noteiktām racionālām likumsakarībām, un mēs šīs likumsakarības varam empīriski atklāt.

(1.4) Ceturtais secinājums: ja pasaule nav Dievs, tad otrs cilvēks patiešām ir Otrs, Cits, nevis es. Savukārt panteisms nozīmētu, ka otrs cilvēks ir vienas un tās pašas dievišķās Būtnes daļa vai emanācija. Noliežot šo panteisma ideju, mēs nonākam pie divām lietām. Pirmkārt, tā ir **tuvākmīlestība**. Vārdi “tev būs savu tuvāko mīlēt kā sevi pašu” (*Lev.* 19:18, *Mt.* 22:39, *Mk.* 12:31, *Lk.* 10:27) nozīmē, ka cilvēkam ir pienākums tiekties uz augstāko iespējamo garīgo labumu (mīlestība

⁴ Sk., piem., Chakravarthi Ram-Prasad. *Advaita Epistemology and Metaphysics: An Outline of Indian Non-Realism*. London: RoutledgeCurzon, 2002, pp. 76 et seq.

⁵ Sk., piem., Perkins P. *Gnosticism and the New Testament*. Minneapolis: Augsburg Fortress, 1993, p. 46.

pašam pret sevi) un vēlēties tieši to pašu labumu otram (mīlestība pret tuvāko), bet tam ir reāla vērtība tikai tad, ja tiek atzīta mīlamā objekta *alteritāte* jeb “otrējība”. Lietojot vienkāršotu analogiju, kāda gan vērtība ir otra cilvēka cienāšanā ar to pašu kūku, kuru ēdat jūs pats, ja tā galu galā nonāks jūsu paša kuņģī? Uz šīs “otrējības” atzīšanas pamata ir attīstījusies Rietumu žēlsirdības koncepcija, kas daļēji atspoguļota mūsdienu sociālās politikas jomā. Otrkārt, tā ir atziņa par nepieciešamību cīnīties par **sociālo taisnīgumu** – ja iespējams, tad arī pieļaujot zināmu konfliktu. Ja mēs loģiski konsekventi sekotu panteisma idejai, tad nebūtu jēgas pretoties tirānam, apspiedējam vai netaisnīgam pāridarītājam, jo, ja viņš ir tā paša Dieva daļa, tad viņš un es būtībā esam viens.

Otrais pīlārs: transcendants racionālisms

Transcendents racionālisms nozīmē, ka Dievs nav untumains tirāns, bet gan *Logoss* (Gudrība). “Viņā mīt gudrība un varens spēks, Viņam ir padoms un saprašana.” (*Ijaba 12:13*) “Liels ir mūsu Kungs un varens spēkā, Viņa gudrībai nav mēra.” (*Ps. 147:5*) Judeokristīgā izpratne par Dieva visvarenību kontrastē, piemēram, ar islāma teoloģijā pieņemto: tur tiek uzsvērts, ka Dievs ir *tik absolūti visuvarens*, ka stāv pāri saprātam, labajam un ļaunajam. No tā izriet divi secinājumi.

(2.1) Pirmais secinājums: pasaule ir racionāli iekārtota, sakārtota un darbojas pēc noteiktiem racionāliem un izzināmiem likumiem; tātad to var jēgpilni izzināt. Tas vēlreiz apstiprina visu to, ko autors nupat teica par Rietumu zinātni.

(2.2) Otrais secinājums: tā kā Dievs ir labs, viņš nevar pavēlēt cilvēkam darīt ļaunu: “Ļaunām kārdināšanām Dievs nav pieejams, un Pats Viņš nevienu nekārdina.” (*Jēk. 1:13*) No šejienes nāk Rietumu pasaulē vispārīgi pieņemtā ideja par ētikas priekšrakstu racionālo un objektīvo raksturu: Dievs aizliedz darīt dažādus ļaunus darbus tāpēc, ka tie ir objektīvi ļauni (*prohibitum quia malum*), nevis tie ir ļauni tāpēc, ka Dievs tos ir aizliedzis (*malum quia prohibitum*).⁶ No šejienes nāk arī doma par taisnīgiem likumiem, kas pamatojas uz dabisko likumu, dabiskajām tiesībām un saprātu.

Trešais pīlārs: transcendants humānisms

Judeokristīgajā skatījumā cilvēks ir absolūti unikāla būtne visa Visuma mērogā: viņš ir radīts pēc Dieva līdzības un apveltīts ar saprātu un brīvu gribu. “Un Dievs radīja cilvēku pēc Sava tēla un līdzības, pēc Sava tēla Viņš to radīja [..]” (*Gen. 1:27*) “Tikai mazliet Tu viņu esi šķīris no Dieva, ar godību un varenību Tu viņu esi pušķojis.” (*Ps. 8:6*) Šis skatījums ir radikāli pretējs mūsdienās izplatītajam t. s. “sekulārā humānisma” skatījumam, saskaņā ar to cilvēks no pārējiem dzīvniekiem atšķiroties “tikai pakāpes, nevis kvalitātes ziņā”.⁷ No šejienes rodas trīs secinājumi.

(3.1) Pirmais secinājums: cilvēks ir brīva racionāla būtne, kas spēj atšķirt labo no ļaunā. Tieši tādēļ mūsu tiesību sistēmas balstās uz personisko atbildību, bet par

⁶ Sk., piem., Larsen A E. *The School of Heretics: Academic Condemnation at the University of Oxford, 1277–1409*, Leiden: Brill, 2011, p. 112.

⁷ Declaration in Defense of Cloning and the Integrity of Scientific Research. *Free Inquiry Magazine*, Vol. 17, No. 3. Pieejams: http://www.secularhumanism.org/library/fi/cloning_declaration_17_3.html [aplūkots 2015. gada 15. martā].

cilvēka morālās spriešanas stūrakmeni mūsu civilizācijā tiek atzīta **sirdsapziņa**, proti, aktīvs prāta spriedums, lai vadītu un vērtētu cilvēka rīcību.

(3.2) Otrais secinājums ir materiālās pasaules **antropocentrisms**. Zeme ir radīta cilvēkam kā viņa mājoklis un viņa vēstures skatuve: “Kad es redzu Tavas debesis, Tavu roku darbu, mēnesi un zvaigznes, ko Tu esi radījis, – kas gan ir cilvēks, ka Tu viņu piemini, un cilvēka bērns, ka Tu viņu uzlūko? Tikai mazliet Tu viņu esi šķīris no Dieva, ar godību un varenību Tu viņu esi pušķojis, un esi to darījis par valdnieku pār Saviem radījumiem; visu Tu esi nolīcis pie viņa kājām.” (Ps. 8:4-7). No šejienes izriet nepieciešamība saprātīgi izturēties pret dabas vidi un piekopt saprātīgu politiku ekoloģijas jomā. Šis antropocentriskais skatījums ir pretējs radikālā ekoloģisma ideoloģijai, kas pasludina Zemes un dabas esamību par pašmērķi, bet cilvēci – par kaitīgu “pelējumu”, kas šā mērķa sasniegšanu tikai kavē.

(3.3) Trešais secinājums izriet no jau minētās iemiesošanās dogmas: tā kā Kristus iemiesojoties ir pieņēmis mūsu dabu, tad cilvēka daba kā tāda tiek svētīta caur to. Tas nozīmē, ka ikvienam cilvēkam *dabiski* piemīt īpaša cieņa (*dignitas*) tāpēc vien, ka viņš ir cilvēks. Atšķirībā no tā, ko ar šo vārdu *dignitas* saprata Senajā Romā, mums vairs nav jācenšas ar saviem darbiem “sagrāt” sev šo cieņu; tā mums ir jau kopš dzimšanas. Tieši uz šīs idejas pamata Rietumu pasaulē izveidojās **cilvēktiesību** ideja: tās ir tiesības, kas piemīt ikvienam tādēļ un tikai tādēļ, ka viņš ir cilvēks. Vēl jo vairāk, no iemiesošanās dogmas izriet arī ideja, kas vairumam pirmskristīgo kultūru šķīstu absurda un skandaloza, proti, ideja par visu cilvēku absolūtu ontoloģisko vienlīdzību: “Tur nav ne jūda, ne grieķa, nav ne verga, ne brīvā, ne vīrieša, ne sievietes, – jo jūs visi esat viens Kristū Jēzū.” (Gal. 3:28) Kā pretpiemēru šeit var minēt hinduismu: tur skaudrā cilvēku nevienlīdzības atziņa bija tik spēcīga, ka tai tika dots likumsakarīgs pagarinājums – sociālā nevienlīdzība pārsniedza šīs pasaules robežas un ieguva transcendentu pamatu (varnas un kastas).⁸

Ceturtais pīlārs: ētisks objektivisms

Judeokristīgajā skatījumā ētikas un morāles priekšraksti ir objektīvi un universāli: tie saista visus attiecībā pret visiem. Līdz ar to tuvākmīlestības baušļi – piemēram, “Tev nebūs nokaut” vai “Tev nebūs zagt”, – ir piemērojami, neraugoties uz to, kurš ir to pārkāpuma upuris. Citiem vārdiem, nekristieša noslepkavošana vai apzagšana nebūt nav vieglāks grēks par kristieša noslepkavošanu vai apzagšanu. Tikai šāda postulāta ietekmē Rietumi laika gaitā varēja pamazām nonākt pie atziņas par visu cilvēku vienlīdzību likuma un tiesas priekšā (sk., piem., Satversmes 91. pantu).

Piektais pīlārs: lineāra laika uztvere

Mums apkārt esošā dabiskā vide ir izkārtota galvenokārt cikliskā veidā. Nav brīnums, ka dabu vērodams un pārdomādams, senais cilvēks automātiski attiecināja šo pašu cikliskuma principu uz visu esošo: gan uz Visumu, gan uz savu vēsturi. Tas bija vienkāršākais secinājums, kas prasīja vismazāko intelektuālo piepūli.

⁸ Rudevskis J. Par Dievu, cilvēku un cilvēktiesību metafizisko dabu. Jurista Vārds, 2010. 6. jūlijs, Nr. 27 (622).

Laiks, vēsture, cilvēku likteņi, – tas viss ir kā ritenis, kas bezgalīgi griežas un pie katra apgrieziena nepielūdzami atgriežas tajā pašā punktā, kur kādreiz ir bijis. Seno ēģiptiešu, indiešu un acteku mākslā mēs sastopam praktiski vienādu cikliskuma simbolu; tas ir urobors – čūska, kas kož sev astē.

Iepretī visam tam jūdu tauta piedāvāja kvalitatīvi jaunu laika un vēstures redzējumu: lineāru. Tā ir atspoguļota ne vien pirmajā Bībeles teikumā, bet pat pašā pirmajā vārdā: “Iesākumā Dievs radija debesis un zemi.” (*Gen. 1:1*) Tātad visam esošajam bija viens skaidrs iesākums, un kādreiz tam pienāks galīgas beigas. Šādā skatījumā mūsu dzīve un vēsture vairs nav bezgalīgi rotējošs aplis, bet gan nogrieznis jeb, vēl labāk izsakoties, ceļš no izejas punkta uz galapunktu. No tā savukārt izriet divi secinājumi.

(5.1) Pirmais secinājums: **singularitāte** jeb vienpatība. Ja jau laika ritējums ir ceļš no A punkta uz B punktu, tad katra grambiņa un katrs cinitis šajā ceļā ir vienīgs un unikāls. Visas lietas, protams, pakļaujas kategorizācijai, taču katra lieta, katra situācija un katra persona ir ontoloģiski unikāla un savā būtībā neatkārtojama. Līdz ar to, piemēram, uz Latvijas Republikas proklamēšanu 1918. gada 18. novembrī mēs raugāties kā uz unikālu faktu cilvēces vēsturē, nevis kā uz kārtēju un pārejošu lietu. Latvijas valsts un latviešu valoda mums ir dārgas, jo tās ir vienīgas un neatkārtojamas.

(5.2) Otrais secinājums: cilvēka sūtība ir būt aktīvam, strādāt, pārveidot pasauli. Atšķirībā no kultūrām ar ciklisku laika izjūtu, **Rietumu civilizācija ir darbīga un mērķtiecīga civilizācija**. Ja laiks ir galīgs un ierobežots, ja tas pastāvīgi traucas pretī savām beigām, ja katrs no mums ir unikāls un dzīvo tikai vienreiz, tad tas nozīmē, ka katram cilvēkam un katrai tautai ir acinājums izpildīt zināmu unikālu misiju, kaut ko paveikt, kaut ko izdarīt, lai mūsu uzturēšanās laiktelpas pavedienā nebūtu veltīga. Šis ir viens no Rietumu zinātniski tehniskā progresa cēloņiem, kas liek mums atklāt Ameriku, lidot uz Mēnesi, celt spēkstacijas un katedrāles... un arī pastāvīgi pilnveidot spēkā esošos likumus un citus normatīvos aktus. Tieši lineāra vēstures izpratne liek mums domāt par tālo pēcnācēju labklājību un rūpēties par to, kādu pasauli mēs viņiem atstāsim.

Sestais pilārs: garīgās un laicīgās jomas nošķiršana

Divi pēdējie pilāri – sestais un septītais – ir unikāli kristīgi, t. i., tie ir būtisks kristietības jaunpienesums, kas pirms tam nav bijis pazīstams. Sestais pilārs ir garīgās un laicīgās jomas nošķiršana: “Dodiet ķeizaram, kas ķeizaram pieder, un Dievam, kas Dievam pieder.” (*Mt. 22:21, Mk. 12:17, Lk. 20:25*) Citviet Jēzus saka: “Mana valstība nav no šīs pasaules...” (*Jn. 18:36*) Tas nozīmē laicīgās jomas autonomiju attiecībā pret garīgo; politiskā režīma izvēle vairs netiek dievišķās gribas diktēta, bet tiek atstāta pašas cilvēku sabiedrības rokās, kura var izvēlēties šo režīmu un pieņemt likumus saskaņā ar kopējo labumu. Tādējādi kļūst iespējams arī mūsu Satversmes 1. pants, saskaņā ar to “Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika”. Savukārt, piemēram, islāmā princips “dodiet ķeizaram, kas ķeizaram pieder, un Dievam, kas Dievam pieder” nekad nav pastāvējis; līdz ar to šariāta tiesības ir universālas un vienādi stingri reglamentē pilnīgi visas dzīves jomas, sakausējot reliģiju, morāli un tiesības vienā nedalāmā veselumā.⁹

⁹ Rudevskis J. Vispārējs ieskats musulmaņu tiesībās. Jurista Vārds, 2011. 18. janvāris, Nr. 3 (650).

Septītais pilārs: Sv. Trīsvienības ideja

Visbeidzot, pēdējais no mūsu domāšanas paradigmas septiņiem pilāriem sakņojas Svētās Trīsvienības idejā. Saskaņā ar ortodoksālo kristīgo mācību Dievam ir viena daba un viena substance, taču trīs atsevišķas Personas: Tēvs, Dēls un Svētais Gars. Šī atziņa, protams, ir īpatnēji kristīga (musulmaņiem tā ir par lielu piedauzības akmeni, jo viņi to uzskata par daudzdievību, arābiski – *širk*), un arī no tās izriet divi konkrētāki secinājumi, kuru praktiskās izpausmes mēs mūsu Rietumu sabiedrībās redzam uz katra soļa.

(7.1) Pirmais secinājums ir tāds: ja jau Dievs ir viens trijās Personās, tad viņš nav tirāns – patvaldnieks, bet gan Padome (šāds apzīmējums vārdiski vai vizuāli jau izsenis parādās kristīgajā mākslā; pietiek atcerēties, piemēram, slaveno Andreja Rubļova ikonu). Bet tas savukārt nozīmē, ka patvaļīga tirānija ir pretdabiska un vara vislabāk ir īstenojama dalīti. Protams, būtu aplami šo secinājumu viennozīmīgi identificēt ar demokrātiju, taču demokrātiska režīma iespējamība (Satversmes 1. panta izpratnē) balstās tieši uz to.

(7.2) Otrais secinājums laikam ir tāds, kuru visgrūtāk definēt precīzos vārdos, taču vislabāk to var aprakstīt šādi: tā ir atziņa, ka **radīšanas process iet caur mīlestību un upuri**. Šo atziņu mēs redzam gan Rietumu mākslā, gan literatūrā ar varonības un pašuzpurēšanās slavinājumu, gan zinātnieku darbībā, kuri dažreiz riskē ar savu dzīvību, lai palīdzētu līdzcilvēkiem, gan daudz kur citur.

Kopsavilkums

Tātad Rietumu civilizācijas pamatā esošo kristīgo domāšanas paradigmu veido septiņi aksiomātiski postulāti, kas balstās uz kristīgo teoloģiju (lai gan daži no tiem nav raksturīgi tikai kristietībai), un proti:

- 1) panteisma noliegums un Radības ontoloģiskais labums;
- 2) transcendentis racionālisms;
- 3) transcendentis humānisms;
- 4) ētisks objektīvisms;
- 5) lineāra laika uztvere;
- 6) garīgās un laicīgās jomas nošķiršana;
- 7) Svētās Trīsvienības ideja.

Šo postulātu kombinācija arī veido to ietvaru, kurā rodas un darbojas Satversmes ievada piektajā rindkopā minētās “kristīgās vērtības”.

LATVIJAS RAKSTĪTO TIESĪBU PIRMSSĀKUMI UN NERAKSTĪTĀ LATVISKĀ DZĪVESZIŅA

THE BEGINNINGS OF WRITTEN LAW IN LATVIA AND UNWRITTEN LATVIAN FOLK WISDOM

Anda Smiltēna, *Mg. iur., Mg. phil.*

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The article is dedicated to the particular statement of the latest amendments in the Constitution of the Republic of Latvia. It is stated in the introduction of the constitution that “since ancient times, the identity of Latvia in the European cultural space has been shaped by Latvian and Liv traditions, Latvian folk wisdom”. Usually by Latvian tradition we understand material and immaterial culture of Latvia. It also includes the custom of law. The article provides a research on the beginnings of written legal system in Livonia and the first written legal acts from pope and Holy Roman Emperor, which includes references to Latvian custom law.

Atslēgvārdi: Livonijas tiesības, latviešu paražu tiesības, Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības, latviskā dzīvesziņa.

Keywords: law in Livonia, Latvian custom law, statutes of Riga Archdiocese peasant law, Latvian folk wisdom.

2014. gada 19. jūnijā Saeima pieņēma grozījumus Latvijas Republikas Satversmē, papildinot Latvijas Republikas Satversmi ar jaunu ievadu. Ievada ceturrtā rindkopa ir šāda: “Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas, latviskā dzīvesziņa, latviešu valoda, vispārcilvēciskās un kristīgās vērtības. Uzticība Latvijai, latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats. Ikviens rūpējas par sevi, saviem tuviniekiem un sabiedrības kopējo labumu, izturoties atbildīgi pret citiem, nākamajām paaudzēm, vidi un dabu.”

Latvijas sabiedrībā gan pirms Latvijas Republikas Satversmes papildināšanas ar jaunu ievadu, gan jau pēc tās nerimstas diskusijas¹ par to, kāda ir jaunajā konstitūcijas ievadā ietvertā jēga. Likumprojekta autori nepieciešamību Latvijas Republikas Satversmi papildināt ar jaunu ievadu mēģinājuši pamatot likumprojekta anotācijā. Attiecībā uz ievada ceturto rindkopu sniegts šāds skaidrojums: “Ievaddaļas ceturrtā rindkopa norāda vērtības, uz kurām balstās mūsu sabiedrība un norādes uz galvenajiem faktoriem, kas veido mūsu identitāti. Pirmais teikums iezīmē mūsu

¹ Sk. piemēram: Pleps J. Satversmes ievada piemērošana. *Jurista Vārds*, 2014. 5. augusts, Nr. 30; Stucka A. Dažas piezīmes par Satversmes preambulas projekta tapšanu. *Jurista Vārds*, 2014. 9. septembris, Nr. 35; Alliks A. Satversmes preambulas pirmie soļi. *Jurista Vārds*, 2014. 22. novembris; Cielava V. Preambula: Satversmes metamorfozes. *Jurista Vārds*, 2014. 25. novembris, Nr. 46.

ģeopolitisko lokalizāciju – mēs atrodamies Eiropas kultūrtelpā. Tālāk pirmais teikums norāda mūsu kultūras identitātes saknes – tās sakņojas gan sākotnēji latviskajā “atzarā” (tradīcijās, dzīvesziņā), gan universālās humānās vērtībās, kas lielā mērā izaugušas no apgaismes idejām, gan visu Eiropas kultūrtelpu ietekmējušajās kristīgajās vērtībās.”²

Atsauce uz latviskajām tradīcijām un latvisko dzīvesziņu šeit domāta plašākā kultūras kontekstā. Ar latviskajām tradīcijām šādā kontekstā parasti saprotam latviešu dziedāšanas tradīcijas un dziesmusvētkus, latviešu tautasdziesmas un Dainu skapi, latviešu novadu tautastērpus un rakstainos cimdus. Plašākā kontekstā ar to saprotama arī latviešu folklorā, attieksme pret dzimteni, pret dabu, latviešu attieksme pret darbu.³ Tomēr konstitūcija ir juridisks dokuments, tāpēc visam, kas šajā dokumentā rakstīts, neizbēgami nepieciešama arī zināma juridiska jēga. Nacionālā tiesību sistēma ir daļa no nacionālās kultūras. Tātad latviskajām tradīcijām un latviskajai dzīvesziņai kopš senlaikiem ir jābūt Latvijas tiesību sistēmas pamatā.

Šī referāta mērķis ir noskaidrot, vai latviskās tradīcijas ir Latvijas tiesību sistēmas pamatā. Proti, vai Latvijas tiesību sistēmas pamatos ir atrodams kas tāds, ko var saukt par latvisko tiesību tradīciju.

Mūsdienu Latvijas tiesību sistēma nosacīti dalāma divās daļās: nacionālajās tiesībās un Eiropas Savienības tiesībās. Eiropas Savienības tiesību saturs – gan tieši piemērojamais, gan nacionālajā tiesību sistēmā transponētais – nevar būt latviskās dzīvesziņas atspulgs, lai gan tajā varētu meklēt Latvijas Republikas Satversmes ievadā minētās vispārcilvēciskās un kristietības kultūras tradīcijas. Latvijas nacionālās tiesību sistēmas pamatā ir Latvijas Republikas Satversme. Taču Latvijas konstitucionālo tiesību doktrīnā pieņemts uzskatīt, ka Latvijas konstitūcija ir radīta, nevis pamatojoties uz latvisko dzīvesziņu, bet gan uz 20. gs. sākumā Eiropas demokrātiskajās valstīs pieņemtajām konstitucionālajām atziņām, jo sevišķi par paraugu ņemot Vācijas konstitūciju, tā saukto Veimāras konstitūciju.⁴ Tātad Latvijas Republikas Satversmes ievadā gan ir atsauce uz latviskajām tradīcijām un latvisko dzīvesziņu, bet valsts konstitucionālie pamati veidoti pēc vispārējām Eiropas kultūras vērtībām jeb tālaika Eiropas konstitucionālo tiesību doktrīnas.

Arī pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijas tiesību sistēma tika veidota pēc citvalstu paraugiem, un par šādu likumdošanas praksi ir teikts: “Šajā pirmajā posmā uz tiesisku valsti par Latvijas krustmāti nenoliedzami varētu uzskatīt Vācijas Federālo konstitucionālo tiesu. Jāatzīmē arī pieaugoša tendence Latvijas likumdošanā – dabiskā veidā, bet tāpēc ne mazāk kritiski – pārņemt un mācīties no vācu publiskajām tiesībām.”⁵

Virkne tiesību sistēmai svarīgu likumu ir aizgūti no citām valstīm vai veidoti no citu valstu normatīvo aktu paraugiem un doktrīnām. Tā, piemēram, Administratīvā procesa likums veidots pēc Vācijā pastāvošās administratīvās tiesību doktrīnas⁶. Valsts pārvaldes iekārtas likums ietekmējies no Vācijas, Spānijas, Francijas,

² Likumprojekta “Grozījums Latvijas Republikas Satversmē” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/64D394CCE1123A42C2257C7D00523485?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 16. februārī].

³ Sk.: Latviešu tautas dzīvesziņa [b. a.]. Rīga: Latvijas Tautas izglītības ministrija, 1991, 75. lpp.

⁴ Sk., piem., Zemribo G. Vai Latvijai vajadzīga jauna Satversme. Jurista Vārds, 2001. 22. maijs, Nr. 15.

⁵ Vildbergs H. J. Ievadvārdi Franca Jozefa Paines grāmatas “Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības” tulkojumam latviešu valodā. No: Paine F. J. Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības (ceturtais pārstrādātais izdevums). Vācijas Administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 555. lpp.

⁶ Turpat.

Austrijas pieredzes⁷. Savukārt Krimināllikums ir orientēts uz Krievijas krimināltiesību doktrīnas tradīcijām⁸. Arī tiesībsarga institūts ir pārņemts no Skandināvijas tiesībām.⁹ Šo uzskatījumu varētu vēl turpināt. Tas liek secināt, ka Latvijā likumdevējs labprāt izvēlas jau citās valstīs pārbaudītas iestrādes, nevis meklē latviskajām tradīcijām atbilstošu tiesisko regulējumu. Šāda likumdevēja rīcība lielā mērā izskaidrojama ar to, ka nav nemaz tik viegli saprotams, ko nozīmē latviskas tradīcijas jurisprudencē. Šāds koncepts nepastāv likumdevēja ikdienas darbā. Lūkojoties vēsturē, redzams, ka Latvijas tiesību sistēmu gadsimtiem ilgi ir veidojušas svešas varas un ka, nodibinoties nacionālai valstij, prakse tiesisko regulējumu aizgūt no citām zemēm ir saglabājusies.

Tādējādi var izvirzīt tālāk minēto pieņēmumu. Senlatviešu tiesību rakstu avoti nav saglabājušies. Rakstīto tiesību sistēmu Livonijā iedibināja bīskapi un krusta karotāji. Tiesību sistēma tika veidota atbilstoši Rietumeiropas feodālo valstu paraugam ar kārtu tiesībām, pilsētas tiesībām, privilēģijām un dažādām šo tiesību kompilācijām¹⁰. Tādēļ tiesību sistēmā latviskās tradīcijas nekad nav tikušas iedibinātas.

No Senlatvijas perioda nav saglabājusies neviens rakstīts tiesību avots. Iespējams, ka šādu rakstīto tiesību Senlatvijā nemaz nav bijis. Nav šaubu, ka vietējo cilšu tiesību telpa bija organizēta pēc paražu tiesībām. Vienlaikus nav zināms, vai lībiešu, latgaļu, sēļu vai kuršu valdnieki papildus paražu tiesībām pieņēma arī normatīvos tiesību aktus un vai šādai tiesību jaunradei, ja tāda tika īstenota, bija kāda formāla procedūra. Tāpat nav ziņu par to, kādā veidā tika organizēta Senlatvijas valstisko veidojumu pārvalde.

Rakstītie tiesību avoti Latvijas teritorijā attiecināmi uz Livonijas laika posmu. Livonijas tiesībās atrodams viss Rietumeiropas viduslaiku tiesībām raksturīgais tiesību raibums. Livonijas laika tiesību avoti aptver gan tā saucamās kārtu tiesības – zemnieku tiesības un bruņinieku tiesības, gan pilsētu tiesības, te pirmām kārtām jāmin Rīga, gan arī privilēģijas, landtāgu recesus, lēņa grāmatas un cunftu šrāgas.¹¹

Tātad, lai pārbaudītu hipotēzi, ir jāidentificē pirmie rakstītie tiesību avoti Livonijā un jāanalizē, vai pirmie rakstītie tiesību avoti bija balstīti uz latvisko tiesību tradīciju.

Tiesību jaunrades tiesības pēc vācu lēņu tiesību paražas piederēja attiecīgās zemes kungam. “Paklausīdams bīskapa Alberta lūgumam, Svētās Romas Imperators Frederiks II atzīst Livonijas zemes Lībijā, Latgalē, Lealē un Vikā par vienu Svētās Romas impērijas teritoriju un piešķir tās bīskapam Albertam ar tām pašām tiesībām, kas ir citu zemju firstiem: naudas kalšanas, pilsētas dibināšanas, tiesas kundzības un kalnu regāliju.”¹² Šī privilēģija Albertam izdota 1225. gada 1. decembrī Nirnbergā. Pamatojoties uz šo privilēģiju, bīskaps Alberts kļūst par imperatora firstu un pēc viduslaiku tradīcijas kopā ar tiesas spriešanas pilnvaru saņem no imperatora, proti, oficiālā likumdevēja, arī tiesību jaunrades pilnvaras savās lēņa zemēs.

⁷ Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. Pieejams: <http://www.public.law.lv/ptilevickoncepcija.html> [aplūkots 2015. gada 10. martā].

⁸ Krastiņš U., Liholaja V., Niedra A., Krimināltiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 6. lpp.

⁹ Ombudsman: Encyclopaedia Britannica. Pieejams: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/428288/ombudsman> [aplūkots 2015. gada 17. martā].

¹⁰ Latvijas tiesību avoti. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. Autoru kolektīvs E. Melķiša redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 1998, 347. lpp.

¹¹ Turpat.

¹² Švābe A. Senās Latvijas tiesību avoti. I burtnīca. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1937, 89. lpp.

Pirmie bruņinieku tiesību apkopojumi apstiprināti 14. gs. pirmajā pusē, savukārt zemnieku tiesību apkopojumi jau 13. gs. pirmajā pusē. Saskaņā ar tiesību vēsturnieku Leonīda Arbuza jaunākā un prof. Arveda Švābes domām Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības ir vecākais no zemnieku tiesību apkopojumiem,¹³ tātad faktiski arī senākais rakstītais tiesību avots Livonijā. Apstiprināšanas laika ziņā tuvas, tomēr nedaudz jaunākas ir Lībiešu-īgauņu zemnieku tiesības.

Šiem zemnieku tiesību apkopojumiem atbilstoši viduslaiku tradīcijai pirms normatīvā akta teksta ir ievaddaļa, kurā sniegts skaidrojums par šī tiesību akta izdevēju un mērķi, kādam šis normatīvais akts tiek izdots.

Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesību ievaddaļai latviešu valodā pieejami divi atšķirīgi tulkojumi. Saskaņā ar vienu no variantiem ievaddaļa skan šādi: “Šis ir tās atsevišķās tiesības, (kuras deva) Vidzemes bīskapi un Dieva bruņinieki, un vācieši, un vidzemnieku vecaji.”¹⁴ Saskaņā ar otru tulkojuma variantu ievaddaļa skan šādi: “Šis ir tās atsevišķās tiesības (kuras deva) Livonijas bīskapi un Dieva bruņinieki, un vācieši un Livonijas vecākie.”¹⁵ Kā redzams, tad atšķirība tulkojumos attiecas tieši uz bīskapiem un vecajiem, kuri vienā gadījumā ir Vidzemes, otrā gadījumā Livonijas bīskapi un vecajie. Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības rakstītas 13. un 14. gs. lejasvācu valodā¹⁶ un oriģinālā skan šādi: “Diet seinnt dye vornemlichen Rechte vonn denn Bischofen vonn Leyffland vnd vonn Rittern Gotz, vnnnd denn deutschenn vnnnd oldenn Lyfflenderenn.”¹⁷ Autores ieskatā tulkojums “Livonijas bīskapi” un “Livonijas vecākie” ir tuvāks oriģinālajam tekstam, tāpēc turpmāk tiks lietots termins “Livonijas bīskapi”.

Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesību ievaddaļā minēti vācieši un vietējie vecākie. Vērtējot pieejamo informācijas avotu klāstu – Indriķa hroniku, lēņa grāmatas un padošanās līgumus –, nav iespējams precīzi teikt, kāda ir bijusi vāciešu nozīme Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesību apstiprināšanā. Norāde uz vāciešiem visticamāk ietverta tādēļ, ka Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesībās iekļautas paražu tiesību normas no vācu zemēm, proti, tie tiesību institūti, kas vietējām tautām bija pagāniski, tika aizstāti ar līdzīgiem, bet jau kristīgajai doktrīnai pieņemamiem tiesību institūtiem no vācu zemēm. Piemēram, asinsatriebības sistēmas vietā nosakot kompozīciju sistēmu.¹⁸ Tātad tās būtu tās tiesības, ko savas nosacīti augstākās tiesiskās kultūras vārdā vācu zemes dāvina tolaik vēl par samērā barbarisku zemi uzskatītajai Livonijai. Otra iespējamā interpretācija šādai norādei var būt tāda, ka zināmi vācieši patiešām bijuši klāt tai sanāksmē, kurā Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības ieguvušas oficiālu tiesību apstiprinājumu. Līdzīgu norādi atrodam bīskapa Alberta lēņa grāmatā Jersikas Visvaldim: “[...] Tā kā viņš, Rīgā ieradies, jo daudziem vācu, krievu, līvu augstmaņiem, garīdzniekiem, ordenbrāļiem un tirgotājiem klātesot [...]”¹⁹ Ticamāks gan šķiet pirmais skaidrojums. No vāciešiem kā lieciniekiem tiesību jaunrades aktā nav nekādas praktiskas jēgas, jo likumdošanas

¹³ Švābe A. Vecākās zemnieku tiesības. Rīga: Latvijas Skolotāju savienība, 1927, 11. lpp.

¹⁴ Latvijas tiesību avoti. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. Autoru kolektīvs E. Meļķiņa redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 1998, 26. lpp.

¹⁵ Kalniņš V. Latvijas PRS Valsts un tiesību vēsture I. Rīga: Zvaigzne, 1972, 88. lpp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Bunge G. Fr. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Reschtsquellen. Riga: Dorpat: Frantzen: 1832, S. 82.

¹⁸ Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sēj. Autoru kolektīvs. Rīga [b. i.], 1998, 35. lpp.

¹⁹ Švābe A. Jersikas karaļvalsts. Senatne un Māksla, 1936. Nr. 1, 5.–31. lpp. Pieejams: <http://www.historia.lv/raksts/svabe-jersikas-karalvalsts-senatne-un-maksla-1936-nr1-5-31lpp> [aplūkots 2014. gada 28. septembrī].

process šādu liecinieku klātbūtni nemaz neprasa. Turpretī komendācijas aktam šāda liecinieku klātbūtne ir saprotama.

Līdzīgā kārtā skaidrojama vietējo cilšu vecāko pieminēšana Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesību ievaddaļā. Nav pilnībā noraidāms prof. Arveda Švābes skaidrojums, ka Livonijas vecākie ir bijuši klāt, kad tika noslēgta vienošanās atzīt tālāk uzskaitītās tiesību normas par zemniekiem (Livonijas teritorijas pamatiedzīvotājiem neatkarīgi no nodarbošanās veida) par saistošām. Labas likumdošanas tradīcijas prasa, lai likuma subjekti piekristu likumam un būtu labprātīgi ar mieru tām pakļauties, jo atzīst likumu par labu un pareizu. Taču šādas demokrātiskas likumdošanas procedūras nepazīna viduslaiku tiesību jaunrades kārtība. Formāli nebija nepieciešams ievērot noteiktas procedūras, lai pārliecinātos par likumu un statūtu adresātu viedokli. Tādējādi Livonijas vecāko piekrišana Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesībām nebūt nav priekšnoteikums tam, lai šīs tiesības iegūtu oficiālu spēku. Tādēļ ticamāks šķiet skaidrojums, ka Livonijas vecājie šīs tiesību kompilācijas ievaddaļā minēti tādēļ, lai sniegtu atsauci uz to, ka šajā tiesību kompilācijā cita starpā atrodamas vietējo iedzīvotāju ierastās, t. i., paražu, tiesības. Formālie likumdevēji, karaļi līdz pat 15. gs. nereti par labāko un taisnīgāko likumdošanas formu uzskatīja oficiāla likuma statusa atzišanu vietējo paražu tiesību kompilācijām.²⁰ Visticamāk, līdzīgā kārtā arī Livonijas “valdnieki” ir vēlējušies sekot šai praksei, pamatā iekarotajās zemēs atstājot spēkā vietējās tiesības un pēc saviem ieskatiem uzlabojot ar tiesību institūtiem no kristīgajām vācu zemēm, no kurām lielākoties nāca paši šie Livonijas “valdnieki” jeb zemes kungi.

Lībiešu–igauņu zemnieku tiesību ievaddaļa ir līdzīga Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesību ievaddaļai: “Šīs ir tās laicīgās tiesības, kuras deva kāds Livonijas bīskaps un Dieva bruņinieki un lībju vecāji kā zemnieku tiesības, pie kurām parasti turas Livonijā [...]”²¹

Tātad norāde uz vāciešiem un vietējiem zemju vecājiem ir norāde uz šīs tiesību kompilācijas satura izcelsmi, proti, vācu un latgaļu, līvu un igauņu paražu tiesībām.

Par nosacīti jaunāku vietējo tiesību kompilāciju uzskata kuršu zemnieku tiesības. To ievaddaļa skan šādi: “Šīs ir tās vispārīgās zemes tiesības, kuras deva vecāji un kuras bij spēkā Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē, kā to liecina sekojošais [...]”²² Pēc kuršu padošanās līguma Vācu ordenim 1267. gadā kuršiem bija “jāpadodas visām lībju tiesībām”.²³ Tātad kuršiem bija jāsaņem ievērot tās tiesības, kas jau bija apstiprinātas pārējos iepriekš iekarotajos Livonijas novados. Nav zināms, kas kuršu paražu tiesībās bija tāds, lai kuršiem neļautu turpināt ievērot savas paražu tiesības un liktu pieņemt lībiešu paražu tiesības. Tomēr izpētāmā jautājuma kontekstā secināms, ka arī Kurzemē līdz ar Livonijas nodibināšanos tika formāli apstiprinātas vietējās Latvijas vietējās paražu tiesības.

Skaidrojums šādai Livonijas zemes kungu rīcībai rodams vēl agrākos tiesību avotos.

Ir saglabājušās liecības, ka gan pāvests, gan Svētās Romas imperators tieši izteikuši vēlmi iedibināt Livonijā noteiktu tiesisko kārtību, kā arī saglabāt spēkā vietējās paražu tiesības, ciktāl vien tās saskaņojamas ar kristīgajām vērtībām.

²⁰ Grossi P. A History of European Law. Willey–Blackwel, 2010, p. 11.

²¹ Latvijas tiesību avoti. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. Autoru kolektīvs E. Melķiša redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 1998, 30. lpp.

²² Turpat, 28. lpp.

²³ Švābe A. Vecākās zemnieku tiesības. Rīga: Latvijas skolotāju savienība, 1927, 10. lpp.

“Dabūjis zināt, ka lībji, igauņi, sembji un prūši, zemgaļi un citas kaimiņu ciltis grib kristīties, bet baidās, ka laicīgie valdnieki varētu pārvērst viņu brīvību kalpībā, Romas imperators Frederihs ar šo ediktu uzņem visus jaunkristītos savā un ķeizarvalsts sevišķā aizsardzībā, nodrošinādams viņu īpašumus un pagānu laiku tiesības, kā arī atbrīvodams tos no karaļu un zemes kungu laicīgām nastām un tiesas kundzības, līdzīgi citiem ķeizarvalsts brīvniekiem, pakļaudams tos tikai katoļu baznīcai un Romas impērijai. Katānijā 1224. gada martā.”²⁴

Līdzīgā kārtā arī pāvests mēģina noregulēt Livonijas vietējo iedzīvotāju tiesisko stāvokli. 1201. gada 19. aprīlī pāvests Innocets III ziņo Livonijas (Rīgas) bīskapam Albertam par šādām dekretālījām: “ievērojot, ka jaunkristītajiem lībjiem ir citādas laulības tiesības, nekā to nosaka katoļu baznīcas kanoni, un ka viņi ir paraduši precēties ar savu brāļu atraitnēm, tad misijas labā pēc iespējas jāievēro viņu pagānu laiku paražas un pagāju laiku laulības nav šķiramas, ja arī tās noslēgtas starp kano-niskajās tiesībās aizliegtajiem otrās un trešās pakāpes tuviniekiem; tā kā Livonijas baznīca vēl jauna, tad par netiklību, laulības pārkāpšanu, slepkavību, zvēresta laušanu un citiem noziegumiem jaunkristītie sodāmi mēreni ar svētnieka spriedumu, ņemot vērā ne tik daudz nodarījuma smagumu, cik noziedznieka vainīgumu”.²⁵

Secināms, ka pāvests Innocets III, būdams katoļu baznīcas galva, jau 1201. gadā ir devis tiešus norādījumus līdz ar katoļu baznīcas pasludināto krusta karu pret Baltijas zemēm neiznīcināt arī vietējās paražu tiesības. Līdzīga satura norādījumu uz jau iekarotajām Livonijas zemēm divdesmit trīs gadus vēlāk devis arī Svētās Romas imperators Frederiks II. Tātad tālākā tiesību jaunrades darbība, ko Livonijā formālā kārtā veica Rīgas bīskaps (vēlāk Rīgas arhibīskaps), pakļāvās pāvesta un imperatora tiešiem norādījumiem saglabāt vietējiem iedzīvotājiem viņu ierastās tiesības, ciktāl tas iespējams.

Tātad pieņēmums, ka tiesību sistēma Livonijā tika veidota atbilstoši Rietumeiropas feodālo valstu paraugam, ir pareizs, jo ar laiku Livonijā iedibinājās visām feodālajām zemēm raksturīgās zemnieku un bruņinieku tiesības, pilsētas tiesības un dažādas citādas tiesību kompilācijas. Tomēr nepareizs ir pieņēmums, ka Livonijas laikā tika iznīcinātas latviešu vietējo cilšu tiesiskās tradīcijas. Tāpat kā Livonijas nodibināšanās agrākajā Senlatvijas teritorijā neiznīcināja vietējās valodas un vietējo materiālo kultūru, tā neiznīcināja arī nemateriālo kultūru, pie kuras pieskaitāmas arī paražu tiesības.

Pirms vēl vietējie zemes kungi bija sākuši nodarboties ar tiesību jaunradi, pirmos rakstītos tiesību avotus, kas nosaka tiesisko kārtību Latvijas teritorijā, bija izdevis pāvests un Svētās Romas imperators. Tie uzskatāmi par pirmajiem rakstveida tiesību avotiem Latvijā.

Šajos tiesību aktos izteikta tieša oficiālā likumdevēja vēlme jauniegūtajās teritorijās saglabāt vietējo iedzīvotāju paražu tiesības, ciktāl tās nenonāk tiešā pretrunā ar kristīgajām vērtībām.

Vēlākie Rīgas bīskapa apstiprinātie statūti – Rīgas arhibīskapijas tiesības, Lībiešu–igauņu tiesības un Kuršu zemnieku tiesības – cita starpā formāli apstiprina arī vietējo cilšu paražu tiesības. Uz to skaidri norāda šo statūtu ievaddaļās minētie “cilšu vecājie”, kā arī norāde uz “ierastajām tiesībām”²⁶.

²⁴ Švābe A. Senās Latvijas tiesību avoti. I burtnīca. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1937, 78. lpp.

²⁵ Turpat, 23. lpp.

²⁶ Latvijas tiesību avoti. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. Autoru kolektīvs E. Melņiša redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 1998, 26., 28., 30. lpp.

Līdz ar to Latvijas Republikas Satversmes ievada vārdiem, kas noteic, ka Latvijas identitāti kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas un dzīvesziņa, ir noteikts pamatojums arī attiecībā uz tiesībām. Latviskās tiesiskās tradīcijas netika iznīcinātas, nodibinot Livonijā Rietumeiropai raksturīgo tiesību modeli. Šajā vēstures periodā tās no nerakstītas mutvārdu tradīcijas ieguva rakstveida un oficiālu formu. Tā kā mutvārdu tradīcija – dainas, pasakas, teikas, ticējumi un tautasdziesmas – tika apkopotas un rakstveidā fiksētas tikai 19. gs. otrajā pusē, secināms, ka latviešu paražu tiesības rakstveidā ir fiksētas sešsimt gadus agrāk un ir pirmā rakstiski fiksētā latviešu kultūras forma.

Kopsavilkums

1. Rakstīto tiesību sistēmu Livonijā iedibināja bīskapi un krusta karotāji. Tiesību sistēma tika veidota atbilstoši Rietumeiropas feodālo valstu paraugam ar kārtu tiesībām, pilsētas tiesībām, privilēģijām un dažādām šo tiesību kompilācijām. Turpmākos gadsimtus tiesību sistēma Latvijas teritorijā tika veidota pēc vācu, poļu, zviedru vai krievu ieskatiem.
2. Tas liek pieņemt, ka tiesībās latviskā kultūra un latviskā identitāte nekad nav nedz iedibināta, nedz pastāvējusi.
3. Pirmās zemnieku tiesību kompilācijas, kas tika apstiprinātas 13. gs. pirmajā pusē, ietvēra arī vietējo cilšu paražu tiesības. Par to liecina šo kompilāciju ievaddaļās sniegtās atsauces uz “tiesībām, pie kurām parasti turas” vai “tiesībām, kuras deva vecaji”.
4. Arī pāvests Innocēts III 1201. gadā ar dekretāliju licis misionāriem respektēt vietējās cilšu tiesību tradīcijas. Tāpat Svētās Romas imperators Frederiks II 1224. gadā izdevis privilēģiju un garantējis jaunkristītajiem Livonijas iedzīvotājiem pagānu laiku tiesības.
5. Latviskās tiesiskās tradīcijas netika iznīcinātas, nodibinot Livonijā Rietumeiropai raksturīgo tiesību modeli. Šajā vēstures periodā tās no nerakstītas mutvārdu tradīcijas ieguva rakstveida un oficiālu formu. Tā kā mutvārdu tradīcija – dainas, pasakas, teikas, ticējumi un tautasdziesmas – tika apkopotas un rakstveidā fiksētas tikai 19. gs. otrajā pusē, secināms, ka latviešu paražu tiesības rakstveidā ir fiksētas sešsimt gadus agrāk un ir pirmā rakstiski fiksētā latviešu kultūras forma.

BĀRIŅTIESAS LOMA BĒRNU TIESĪBAIZSARDZĪBAS SISTĒMĀ

ROLE OF THE ORPHAN'S COURTS IN THE CHILD PROTECTION SYSTEM

Modrīte Vucāne, Mg. iur., Mg. hist., Mg. sc. soc.

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

Summary

Child protection issues are always at the heart of society, bringing Orphan's courts under the scrutiny. The article focuses on the role of the Orphan's courts in the child protection system, studying their institutional essence and different functions. The author indicates that the Orphan's courts have become municipal institutions, which affects their performance in a negative way.

Atslēgvārdi: bāriņtiesa, bērnu tiesību aizsardzība, pagasttiesa, pašvaldība.

Keywords: children's rights protection, municipality, Orphan's court, parish court.

Bērnu tiesību jautājumi ir aktuāli un izraisa lielu interesi sabiedrībā, tādējādi uzmanības lokā nonāk arī bāriņtiesas¹ (līdz 2007. gada 1. janvārim arī pagasttiesas²), kurām likumdevējs bērnu tiesību aizsardzības sistēmā ierādījis lielu lomu.

Raksta mērķis ir noskaidrot, kas ir bāriņtiesas un kā tās savu lomu pilda. Šā mērķa sasniegšanai autore izvirzījusi uzdevumu – veikt bāriņtiesas institucionālo izpēti, iezīmējot atsevišķus tās procesuāli funkcionālās darbības aspektus.

Bāriņtiesa – bērnu tiesību aizsardzības iestāde

Bērnu tiesību aizsardzības speciālisti atzīst, ka bērnu tiesības aizsargājošais regulējums Latvijā jau no valsts neatkarības atgūšanas ir attīstījies progresīvi, jo paredzējis visas svarīgākās pamatvērtības, par kurām runā ANO Bērnu tiesību konvencija³. Vienlaikus norādīts, ka pastāv problēma, kā šo regulējumu piemērot dzīvē.⁴

¹ Putinceva K. Meksikāņu seriāls bāriņtiesas režijā. *Diena*, 2015. 12. februāris, Nr. 23 (7025), 4.–5. lpp.; Putinceva K. Liek kopā paši savu puzli. *Diena*, 2015. 12. februāris, Nr. 23 (7025), 5. lpp.; Putinceva K. Visvarenie bērnu krustvecāki. *Diena*, 2015. 20. februāris, Nr. 35 (7031), 4.–5. lpp.; Putinceva K. Krēslā starp izdegšanu un draudiem. *Diena*, 2015. 20. februāris, Nr. 35 (7031), 5. lpp.

² No 2007. gada 1. jūnija visas pagasttiesas tika pārdēvētas par bāriņtiesām. Sk.: Bāriņtiesu likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 7. jūlijs, Nr. 107 (3475).

³ ANO Bērnu tiesību konvencija. Pieejams: <http://likumi.lv//ta/id/270592> [aplūkots 2015. gada 3. februārī].

⁴ Rieksta-Riekstiņa L. Bērnu tiesību aizsardzība un tās normatīvais regulējums. Pieejams: http://www.bernskacietusais.lv/lv/konerences_seminari/konfere/bernu-tiesibu-aizsardziba-un-tas-normativais-regulejums-pedejo-10-gadu-laika-216/ [aplūkots 2015. gada 3. februārī].

Sabiedriskās politikas centrs *Providus* norāda: lai arī Latvijā ir izveidots ideāls bērnu tiesību aizsardzības modelis, kurā ir visi nepieciešamie elementi, bērnu tiesību aizsardzības sistēma nedarbojas efektīvi. Bērnu tiesību aizsardzības sistēmas neefektivitātes pamatā ir neveiksmīgā sadarbība starp visām iesaistītajām institūcijām, kā arī valsts, pašvaldību speciālistu un nevalstisko organizāciju neizdarība un neprofesionālisms. Tāpēc iestāžu darbība tiek kritizēta arī plašsaziņas līdzekļos.⁵

Bāriņtiesu darbībā pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas var izšķirt divus posmus:

- 1) no 1995. gada līdz 2007. gadam;
- 2) no 2007. gada līdz pašreizējam brīdim (2015. gada sākumam).

Pirmo periodu raksturo bāriņtiesu (pagasttiesu) darbības atjaunošana un darbība saskaņā ar likumu “Par bāriņtiesām un pagasttiesām”⁶. Vienlaikus notiek bāriņtiesu (pagasttiesu) secīga transformēšana par pašvaldības izveidotām un finansētām iestādēm administratīvā procesa izpratnē.

Otro periodu raksturo bāriņtiesu darbība saskaņā ar Bāriņtiesu likumu un bāriņtiesas kā bērnu tiesību aizsardzības iestādes lomas pieaugšana. Bāriņtiesu kompetence tiek palielināta⁷, tās lēmumi sāk ietekmēt aizvien lielāku sabiedrības daļu. Liela daļa bāriņtiesas lēmumu ir pretrunā ar sabiedrības tiesisko apziņu. Turpretī bāriņtiesu darbiniekiem šķiet: iestādes kļūdas nav tādas, lai par tām runātu kā par milzīgām problēmām.⁸ Autores uzskatā tas liecina par situācijas neizpratni un tiesisko nihilismu no bāriņtiesu puses.

Bāriņtiesu (pagasttiesu) darbības atjaunošana

1995. gadā aizbildnības, aizgādības iestāžu darbības regulēšanai tika pieņemts likums “Par pagasttiesām un bāriņtiesām”, kurš bija modernizēts Pagasttiesu likums un kura normas tika attiecinātas arī uz pilsētu bāriņtiesām, neievērojot, ka arī pilsētu bāriņtiesas bija aizbildnības iestādes ar gadsimtiem senu vēsturi.⁹ Šo iestāžu darbību noteica ne tikai Civillikuma normas, bet arī speciālie likumi un instrukcijas,¹⁰ paredzot izveidošanas kārtību, finansēšanu, lēmumu pārsūdzību, kā arī izglītības kritērijus darbiniekiem.

5. Saeimas deputāti likumu “Par bāriņtiesām un pagasttiesām” atzina par nozīmīgu un uzskatīja, ka uzrakstīts kvalitatīvs likumprojekts, kas turpina pilnveidot

⁵ Kāpēc klibo bērna tiesību aizsardzība? 2012. gada 3. februāris. Pieejams: <http://providus.lv/article/kapec-klibo-berna-tiesibu-aizsardziba> [aplūkots 2015. gada 3. februārī].

⁶ Likums par bāriņtiesām un pagasttiesām. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 1995. gada 6. novembrī, stājies spēkā 1995. gada 7. decembrī, zaudējis spēku 2007. gada 1. janvārī. Latvijas Vēstnesis, 1995. 23. novembris, Nr. 182 (465).

⁷ Bāriņtiesas kompetenci regulē Bāriņtiesu likuma IV nodaļa (16.–44.3 pants). Bāriņtiesas pilnvaras turpina nostiprināt arī 2014. gada 8. maijā pieņemtie grozījumi. Sk.: Grozījumi Bāriņtiesu likumā. Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 22. maijs, Nr. 98 (5158).

⁸ Jansone M. Tas ir vieglākais – izņemt bērnu no ģimenes. 2014. gada 27. jūnijs. Pieejams: <http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/krustpunkta/tas-ir-vieglakais---iznjemt-bernu-no-gjimenes.a40085/> [aplūkots 2015. gada 10. janvārī].

⁹ Riekstiņš J. Rīgas bāriņtiesa. Ieskats pēdējo gadu darbībā. Latvijas Vēstnesis, 1996. 16. februāris, Nr. 30 (515); Švābe A. Pagasta vēsture. Rīga: J. Rozes apgādībā, 1926, 25., 26. lpp.

¹⁰ Likums par pilsētu bāriņtiesām un tieslietu ministra instrukcija pilsētu bāriņtiesām. Rīga: Valsts topogrāfija, 1938; Valdības Vēstnesis, 1934. 10. augusts, Nr. 177; Pagasttiesu likums, 1938; Pagasttiesu darbības instrukcija. Rīga: Valsts topogrāfija, 1939.

tiesu un tiesībaizsardzības iestāžu reformu.¹¹ Tomēr izskanēja arī šaubas. Pie frakcijām nepiederošs deputāts Jānis Ārvaldis Tupesis uzsvēra: ja “bāriņtiesas priekšsēdētājs var būt cilvēks ar pedagoģisko izglītību, tātad šeit nav runa par to, ko mēs parasti saprotam ar tiesu, – par tiesu iestādi”.¹²

Tā tika iedibinātas pašlaik asi kritizētās bāriņtiesas, tāpēc izteikumiem par likumprojekta kvalitāti piekrist nevar. Tomēr likumdevējs bāriņtiesas un pagasttiesas atjaunoja tiesu reformas laikā. 2003. gadā *Dr. iur.* Jautrīte Briede izvirzīja jautājumu, “vai pie tiesu varas piederošās institūcijas (bāriņtiesas, pagasttiesas) ir uzskatāmas par tiesu iestādēm vai iestādēm administratīvā procesa nozīmē”.¹³ Diemžēl turpmākas diskusijas neizvērsās.

2005. gadā no likuma “Par tiesu varu” tika izslēgta 16.² nodaļa, kurā līdz tam bāriņtiesa, pagasttiesa un dzimtsarakstu nodaļa bija noteiktas kā tiesu sistēmai piederīgas iestādes.¹⁴ Tā bija nepārprotama bāriņtiesas (pagasttiesas) transformēšana par pašvaldības veidotu iestādi administratīvā procesa nozīmē. Autore uzskata, ka, mēģinot atbrīvoties no bāriņtiesas piederības tiesu sistēmai, iestāde ir padarīta neefektīva.

Atjaunojot pagasttiesu darbību,¹⁵ tika iedibināta izpratne, ka bērnu tiesību aizsardzības iestāde papildus pamatlomai var veikt citas funkcijas,¹⁶ kurām ar bērnu tiesību aizsardzību ir nosacīta saistība. Tāda izpratne tika pārņemta no arhaiskā Pagasttiesu likuma, pēc kura pagasttiesa vienlaikus bija tiesas spriedēja, notārs, tiesu izpildītājs un juridisku padomu devējs.¹⁷

Arī ar 2001. gada maijā izdarītajiem likuma grozījumiem likumdevējs turpināja nostiprināt ačgārnu izpratni par bāriņtiesu kā bērnu tiesību aizsardzības institūciju. Notariālās funkcijas pārdēvējot par “apliecinājumu izdarīšanu un citu šajā likumā noteikto funkciju pildīšanu”, lietas būtība nemainījās.¹⁸ Pēc šiem grozījumiem viena darbinieka pārziņā bija notariālās funkcijas, kas tiešā veidā nesaistījās ar bērnu tiesību aizsardzību. Zināmā mērā tika degradēta arī notariāla akta nozīme. Autore uzskata, ka nav iespējams salīdzināt zvērināta notāra funkcijas ar bāriņtiesā (pagasttiesā) veiktiem apliecinājumiem.

Tā kā padomju periodā bija ierasts, ka apdzīvotās vietās, kur nav valsts notariāta kantoru, notariālās darbības izpilda pilsētu, ciematu un ciemu darbaļaužu deputātu padomju izpildu komitejas,¹⁹ pagasttiesu atjaunotājiem šķita loģiski, ka

¹¹ Likumprojekts “Par bāriņtiesām”. 1. lasījums. Latvijas Republikas 5. Saeimas sēdes, kas notika 1995. gada 31. maijā, stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/st_955/st3105.html; Likumprojekts “Par bāriņtiesām”. 3. lasījums. Latvijas Republikas 5. Saeimas sēdes, kas notika 1995. gada 6. novembrī, stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/st_955/st0611.html/ [aplūkots 2014. gada 5. augustā].

¹² Likumprojekts “Par bāriņtiesām”. 1. lasījums.

¹³ Briede J. Administratīvais akts. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 71. lpp.

¹⁴ Likums “Grozījumi likumā “Par tiesu varu””. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 1995. gada 22. septembrī, stājies spēkā 1995. gada 21. oktobrī. Latvijas Vēstnesis, 2005. 7. oktobris, Nr. 160 (3318). Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP1134_0 (likumprojekta “Grozījumi likumā “Par tiesu varu”” anotācija) [aplūkots 2015. gada 17. janvārī].

¹⁵ Likumprojekts “Par bāriņtiesām”. 1. lasījums. Latvijas Republikas 5. Saeimas sēdes, kas notika 1995. gada 31. maijā, stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/st_955/st3105.html/ [aplūkots 2014. gada 5. augustā].

¹⁶ Sk. Bāriņtiesu likuma 2. pantu un VII nodaļu.

¹⁷ Norādījumi pagasttiesu darbiniekiem. Pagasta Dzīve, 1939. 1. aprīlis, Nr. 7, 155. lpp.

¹⁸ 7. Saeima 2001. gada maijā pieņēma ceturto grozījumus likumā “Par bāriņtiesām un pagasttiesām”. Sk.: “Grozījumi likumā “Par bāriņtiesām un pagasttiesām””. Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 13. jūnijs, Nr. 91 (2478).

¹⁹ Latvijas PSR Likums par valsts notariātu. Rīga: Liesma, 1974, 6. lpp., 3. panta ceturta un piektā daļa.

padomju izpildkomiteju iepriekš veiktās notariālās funkcijas turpinās pildīt atjaunotās pagasttiesas.

Bāriņtiesa – pašvaldības iestāde

Atjaunojot pagasttiesu (bāriņtiesu) darbību, bija saprotama padomju tiesību ieviestā izpratne, ka aizbildnības iestāžu funkcijas pilda vietējās varas iestādes (izpildkomitejas).²⁰ Līdz ar to viegli tika pārņemta 20. gs. 20.–30. gadu arhaiskā izpratne par pagasttiesu kā pagasta padomes ievēlētu iestādi.

Kaut arī bāriņtiesas nes cēlo tiesas nosaukumu, tas nenozīmē, ka tās ir neatkarīgas lēmumu pieņemšanā. Bāriņtiesu darbību finansē pašvaldības, bet to lēmumi ietekmē pašvaldību budžetu. Tāpēc bāriņtiesai, pieņemot lēmumu, var nākties laivierēt starp bērna labāko interešu ievērošanu un ārpusģimenes aprūpes veidu.

Pašvaldības finansējums un darbinieku atalgojuma atstāšana pašvaldību ziņā turpina vēsturiski sliktāko 20. gs. 20.–30. gadu pagasttiesu tradīciju.²¹ Finansiālā atkarība no pašvaldības ietekmē darbinieku skaitu, atalgojumu un attiecīgi arī pieņemto lēmumu kvalitāti.

Bāriņtiesu (pagasttiesu) darbības atjaunojājiem nebija īstas izpratnes par atjaunojamo institūciju un tās kompetencēm.²² Tāpēc 5. Saeima neuzskatīja, ka amata kandidātiem izvirzāmas prasības pēc augstākās izglītības un pilsonības.²³

Izpētot bāriņtiesas lomu un kompetences, dīvains šķiet bāriņtiesas uzraugošās un kontrolējošās institūcijas – Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas (VBTAI) – atzītais: lai sāktu darbu bāriņtiesā, pietiek ar 160 stundu apmācību, kurā apgūst gan dokumentu noformēšanas prasības, gan bērnu psiholoģiju, gan bērnu tiesību jautājumus.²⁴ Robus bāriņtiesu darbinieku izglītībā²⁵ vai pat pilnīgu nezināšanu mazina izglītošana dažādos semināros, kas izvērsusies par neētisku uzņēmējdarbību.²⁶

Jāatceras, ka 1934. gada Likuma par pilsētu bāriņtiesām 4. pants noteica: “Bāriņtiesas priekšsēdētājam un locekļiem jābūt ar juridisku izglītību. Ar tieslietu ministra piekrišanu var pielaist par priekšsēdētājiem un locekļiem arī personas bez juridiskas izglītības.”²⁷

²⁰ Nolikums par aizbildnības un aizgādības orgāniem. Latvijas LSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs, 1941. 10. aprīlis, Nr. 84.

²¹ Jautājumi, kuri apspriesti pagasttiesu konferencē 1935. g. 9. februārī. Daugavpils: Daugavpils apgabaltiesa, 1935, 3. lpp.

²² Augstāko uzraudzību pār pilsētu bāriņtiesām īstenoja tieslietu ministrs, bet revīziju veica apgabaltiesa. Likums par pilsētu bāriņtiesām. Valdības Vēstnesis, 1936. 10. oktobris, Nr. 66, 32. pants. Pagasttiesu uzraudzību un kontroli veica miertiesas un apgabaltiesas. Pagasttiesu likums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938, 30.–33. pants.

²³ Likumprojekts “Par bāriņtiesām”. 2. lasījums. Latvijas Republikas 5. Saeimas sēdes, kas notika 1995. gada 26. oktobrī, stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/st_955/st2610/html/ [aplūkots 2014. gada 5. augustā].

²⁴ Jāpārbauda visi iesniegumi. Arī anonīmie. 2014. gada 20. jūnijs. Pieejams: <http://calis.delfi.lv/archive> [aplūkots 2015. gada 3. februārī].

²⁵ Bāriņtiesu likuma 10. panta 3. punktā noteikts, ka otrā līmeņa augstākā akadēmiskā izglītība nepieciešama tikai bāriņtiesas priekšsēdētājam un tā vietniekam.

²⁶ Putinceva K. Tiesas virtuve kratišanas dienā. Diena, 2015. 27. februāris, Nr. 40 (7036), 4.–5. lpp.

²⁷ Piemēram, bāriņtiesās strādāja zvērinātu advokātu palīgi, tieslietu maģistri. Sk.: Rīgai jauns valdes loceklis. Jaunākās Ziņas, 1940. 19. janvāris, Nr. 15; Jelgavā un Daugavpilī jauni bāriņtiesas priekšsēži. Latvijas Kareivis, 1936. 12. augusts, Nr. 180, 4. lpp.; Rūjienas pilsētas bāriņtiesas darbība. Rūjienas Vēstnesis, 1938. 6. maijs, Nr. 332, 3. lpp.

Atjaunojot bāriņtiesas, no minētā likuma bija jāpārņem izpratne par juridiskās izglītības nepieciešamību. Tas netika izdarīts, tāpēc nav jābrīnās, ka bāriņtiesu reputācija kopumā ir slikta. Līdz ar to nevar runāt par bāriņtiesu lēmumu argumentācijas kvalitāti, ko uzsver arī *Dr. iur.* Ilma Čepāne.²⁸ *Dr. iur.* Jānis Neimanis norāda: lai nodrošinātu tiesisko drošību, tiesību piemērotājam ir jāpārzina tiesību normu iztulkošanas metodes.²⁹ Taču, ja tiek pieļauts, ka strādā darbinieki, kuri, kā paši saka, “sākumā vilku ar pirkstu pa likumiem un pētīju, kā un kam ir jābūt”³⁰, tad juridisko argumentāciju bāriņtiesu lēmumos nav vērts meklēt.

Bāriņtiesu sistēmu kropļoja arī likumā “Par bāriņtiesām un pagasttiesām” iestrādātā izpratne, ka bāriņtiesas (pagasttiesas) priekšsēdētājs un locekļi ir vēlētas amatpersonas, kuras var strādāt amatu apvienošanas kārtībā. Tik svarīgā bērnu tiesību aizsardzības institūcijā tas nav pieļaujams atšķirībā no senās aizbildnības iestādes – lauku pagasttiesas vai sādžas sapulces. Tāpēc rodas arī jautājums, kādas kvalitātes lēmumus par tiesībām var pieņemt iestāde, kuras darbinieki ierodas pildīt amata pienākumus bāriņtiesā no cita darba brīvajā laikā. Turklāt tie ir pedagogi, psihologi, sociālie darbinieki un mediķi, juristus pat nenosaucot pirmajā vietā.

Vienlaikus ar bāriņtiesu (pagasttiesu) darbības atjaunošanu bāriņtiesai tika paredzēts piedalīties lietu izskatīšanā un dot savu atzinumu, ja tiesa to atzīst par nepieciešamu (likuma “Par pagasttiesām un bāriņtiesām” 20. panta 2. punkts). Atzinumu sniegšana iepriekš nebija bāriņtiesas (pagasttiesas) kompetence, tādējādi bāriņtiesas kompetence tika paplašināta, neiedziļinoties, vai tas pieļaujams iestādes kvalitatīvā sastāva un darba organizācijas dēļ.

Atjaunojot pagasttiesu darbību, netika apzināts, ka veco pagasttiesu lēmumi bija lakoniski un nearchitektēti, arī lietu nebija tik daudz kā pašreiz. Izpratne par bērna tiesībām sāka veidoties tikai 20. gs. 30. gadu beigās. Lēmumus par vecāku varas atņemšanu bāriņtiesas ļoti piesardzīgi sāka pieņemt pēc 1933. gada, bet pagasttiesas – tikai pēc 1938. gada.³¹ Tāpēc tāda koleģiāla sanāksšana uz pagasttiesas sēdēm bija pieļaujama.

Pirmais bāriņtiesu darbību regulējošais likums no senajām pagasttiesām pārņēma koleģiālu lietu izskatīšanu³². Tomēr bāriņtiesu (pagasttiesu) darbības atjaunotājiem nelikās būtiski saglabāt, piemēram, tādu tiesību institūtu kā pagasttiesu un bāriņtiesu locekļu atsevišķās domas,³³ tādējādi pat vecās pagasttiesas darbības principi tika vulgarizēti.

Bāriņtiesu darbinieku izglītības līmeņa un darba organizācijas īpatnību dēļ nereti iznāk, ka materiālus savāc un lēmumu uzraksta viens darbinieks. Tā kā visi lēmuma pieņēmēji nemaz nav spējīgi lēmumu juridiski argumentēt, koleģiālā pieņemšana ir tukša formalitāte.

Atjaunojot bāriņtiesu darbību, tika ieviests vienpersoniska bāriņtiesas (pagasttiesas) priekšsēdētāja (tiesas locekļa) lēmuma institūts. Tā bija atkāpšanās no vēsturiskajām tradīcijām,³⁴ jo pirms tam ne bāriņtiesas, ne pagasttiesas nebija

²⁸ Jansone M. Tas ir vieglākais – izņemt bērnu no ģimenes.

²⁹ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Zv. adv. Jānis Neimanis, 2004, 140., 141. lpp.

³⁰ Lūse L. Sasveicināties ar nelaimi. Ieva, 2015. 4. februāris, Nr. 5 (900), 32. lpp.

³¹ Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1935; Pagasttiesu nolikums: Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1934.

³² 20. gs. 20.–30. gados pagasttiesas noturēja koleģiālas rīcības sēdes un tiesas sēdes. Sk.: Pagasttiesu darbības instrukcija, 13.–19. punkts.

³³ Tieslietu ministra instrukcijas pilsētu bāriņtiesām 27. punkts; Pagasttiesu darbības instrukcijas 31. punkts.

³⁴ 20. gs. 20.–30. gados visi bāriņtiesas (pagasttiesas) lēmumi bija koleģiāli. Sk.: Tieslietu ministra instrukcija pilsētu bāriņtiesām, 12.–39. pants; Pagasttiesu darbības instrukcija, 13.–28. pants.

pieņēmušas vienpersoniskus lēmumus. Likumdevējs paredzēja arī vienpersoniskā lēmuma izņēmuma raksturu.³⁵ Tā kā vienpersoniskā lēmuma darbību neaptur arī tiesā iesniegts pieteikums par šāda lēmuma atcelšanu, atzīšanu par spēku zaudējušu vai spēkā neesošu,³⁶ bērna labāko interešu un tiesību aizstāvēšanas vārdā vienlaikus tika radīts efektīvs cilvēktiesību ierobežošanas instruments. Tādējādi notiek apzināta atkāpšanās no klasiskās izpratnes par bāriņtiesu (pagasttiesu) kā koleģiālu institūciju.

Bāriņtiesa nevar pieņemt koleģiālu lēmumu, jo darbinieki atrodas citās darbvietās³⁷. Bērnu tiesību aizsardzības iestādei neatbilstošas darba organizācijas dēļ bāriņtiesas pieņem daudz vienpersonisku lēmumu. Turklāt arī tiesu instanču uzskati par vienpersoniska lēmuma pieļaujamību var atšķirties.³⁸

Ievērojot, ka lielākajā daļā bāriņtiesu pamatdarbā ir tikai priekšsēdētājs, kurš tad arī ir zinošākais juridiskos jautājumos, pēc būtības arī koleģiālie lēmumi ir vienpersoniski. Vairākums bāriņtiesu darbinieku tos nemaz juridiski nevar pamatot.

Kopsavilkums

1. Sākotnējais likums "Par bāriņtiesām un pagasttiesām", kuram vajadzēja radīt stabilu normatīvo pamatu bāriņtiesu darbībai, ietvēra vairākas problēmas, kuras, lai arī turpmāk tika risinātas ar normatīvo grozījumu palīdzību, tomēr iedibināja institucionāli un funkcionāli neveiksmīgu modeli.
2. Atjaunojot Civillikuma darbību, tika atjaunota bāriņtiesas (pagasttiesas) institūcija. Lai arī tika saglabāts bāriņtiesas nosaukums, likumdevējs pārņēma tieši tās primitīvāko modeli – pagasttiesu.
3. Atjaunojot bāriņtiesu (pagasttiesu), netika pārņemta tradicionālā miertiesas un apgabaltiesas uzraudzības kārtība. Lēmumu pieņemšanas izpratnē kā nevajadzīgs tika atmests arī tiesneša (tiesas locekļa) atsevišķo domu institūts.
4. Rezultātā tika iedibināta neatbilstība starp bāriņtiesas institucionālo būtību un pilnvarām izlemt tiesību jautājumus. Izslēdzot bāriņtiesu no tiesu sistēmai piederīgo institūciju loka, tika pārtraukta iespēja tai evolucionēt tiesas institūcijas virzienā.
5. Lai bāriņtiesa veiksmīgi pildītu savu lomu bērnu tiesību aizsardzības sistēmā, tā jātransformē par specializētu, no pašvaldības neatkarīgu tiesu, kas lemtu par aizbildnības un aizgādības jautājumiem, nododot apliecinājumu izdarīšanu zvērinātajiem notāriem.

³⁵ Šobrīd Bāriņtiesu likuma 24. panta pirmajā daļā noteikts 15 dienu termiņš.

³⁶ Bāriņtiesu likuma 23. panta piektā daļa.

³⁷ Bāriņtiesu likuma 10. un 15. pants.

³⁸ Administratīvās apgabaltiesas spriedums 2012. gada 30. oktobrī lietā Nr. A420340612 AA 43-3440-12/7. Pieejams: <http://www.l2d.lv/v.php?i=13579> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

CIVILTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA

**Personas mantisko un nemantisko tiesību
efektīvas aizsardzības problēmas**

AKTUĀLIE (BŪTISKĀKIE) GROZĪJUMI MAKSĀTNESPĒJAS LIKUMĀ

CURRENT (ESSENTIAL) AMENDMENTS OF THE INSOLVENCY LAW

Gaidis Bērziņš, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The current article encompasses the crucial amendments to the Insolvency Law, which will come into force on the 1st of March, 2015. The article provides separate examination of amendments to the legal protection process, insolvency process of legal and natural persons. Additionally, the author examines the amendments to the legal regulation of the institute of administrator. The author introduces the essence of the relevant changes, explaining their mandatory character and purpose. Considering the relevant provisions of Insolvency Law, the author indicates the peculiarities of their use and potential problems associated with their application.

Atslēgvārdi: grozījumi Maksātnespējas likumā, tiesiskās aizsardzības process, juridiskās personas maksātnespējas process, fiziskās personas maksātnespējas process, administrators.

Keywords: amendments of the Insolvency Law, legal protection process, insolvency process of legal persons, insolvency process of natural persons, administrator.

Sākotnēji tika noteikts, ka 2015. gada 1. janvārī stāsies spēkā apjomīgi grozījumi Maksātnespējas likumā.¹ Tomēr pēc tam, kad Saeimas Juridiskā komisija neatbalstīja attiecīgi saistīto Civilprocesa likuma redakciju, tika nolemts, ka šie grozījumi Maksātnespējas likumā stāsies spēkā ar 2015. gada 1. martu² līdz ar iespējamajiem grozījumiem Civilprocesa likumā. Par grozījumu mērķi gan Tieslietu ministrija,³ gan Saeima ir noteikusi maksātnespējas procesa regulējuma uzlabošanu. Šajā rakstā autors iepazīstinās ar atsevišķiem būtiskākajiem grozījumiem Maksātnespējas likumā, atklājot to mērķi un sniedzot skaidrojumu.

¹ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/269517-grozijumi-maksatnespejas-likuma> [aplūkots 2014. gada 13. novembrī].

² Grozījumi Maksātnespējas likumā: Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/7B414856B1348BD1C2257DBD005137D3?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

³ Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 2013. gada 10. janvāra vēstule Nr. 1-11/117 Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas priekšsēdētājam. Pieejams: [http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/c31089bdcb3ae0c2257af4003da42b/\\$FILE/2_66-11_13.pdf](http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/c31089bdcb3ae0c2257af4003da42b/$FILE/2_66-11_13.pdf) [aplūkots 2015. gada 26. janvārī].

Tiesiskās aizsardzības process (TAP)

[1.1.] Parādniekam turpmāk tiek noteikts pienākums pēc administratora pieprasījuma iesniegt visus dokumentus par prasījumu pamatotību, ziņas par plāna nodošanu visiem kreditoriem u. c. nepieciešamo informāciju,⁴ tādējādi administratoram nodrošinot tiesības izvērtēt tiesiskās aizsardzības procesa plānā norādīto kreditoru prasījumu pamatotību. Minētā norma uzliek administratoram pienākumu atzinumā tiesai par tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānu norādīt uz pirmšķietami (*prima facie*) nepamatotiem kreditoru prasījumiem,⁵ tādējādi novēršot tiesiskās aizsardzības procesa iespējami ļaunprātīgu izmantošanu. Šāds pienākums ir noteikts arī attiecībā uz tiesiskās aizsardzības procesiem, kas ierosināti, bet nav pasludināti līdz 2015. gada 28. februārim.⁶ Savukārt parādnieka pienākums ir nekavējoties informēt konkrēto kreditoru, kura prasījums, pamatojoties uz administratora vērtējumu, pirmšķietami (*prima facie*) atzīts par nepamatotu. Kreditoram ir tiesības iesniegt tiesai pierādījumus par kreditora prasījuma pamatotību. Pieņemot attiecīgos grozījumus Civilprocesa likumā,⁷ kreditoram, kura prasījumu administrators atzinis par pirmšķietami (*prima facie*) nepamatotu, tiktu dotas tiesības izteikt lūgumu tiesai pieaicināt vai pielaist to lietā kā ieinteresēto personu. Tiesai šāds lūgums būtu attiecīgi jāvērtē un jāpieņem lēmums. Svarīgi norādīt, ka administratora atzinums ir pierādījums, kuram nav iepriekš noteikta spēka, kas saistītu tiesu. Līdz ar to, lemjot jautājumu par ārpus tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna apstiprināšanu, tiesnesei (tiesai) minētais pierādījums jāvērtē atbilstoši Civilprocesa likuma 97. panta noteikumiem.⁸

[1.2.] Dažkārt ir izskanējuši apgalvojumi,⁹ ka ārpus tiesiskās aizsardzības process tiek izmantots, lai iegūtu parādniekam labvēlīgu administratoru. Līdz šim spēkā esošais regulējums ir noteicis, ka juridiskās personas maksātnespējas procesā, kas pasludināts vienlaikus ar tiesiskās aizsardzības procesa izbeigšanu, administratora pienākumus turpina pildīt administrators, kurš iecelts tiesiskās aizsardzības procesā.¹⁰ Lai izvairītos no šādām situācijām, likumdevējs ir noteicis, ka, pārejot no tiesiskās aizsardzības procesa uz maksātnespējas procesu, tiek mainīts maksātnespējas procesa administrators. Administratora amata kandidātu konkrētam juridiskās personas maksātnespējas procesam izvēlas un tiesai iesaka Maksātnespējas administrācija.¹¹

Droši vien, ka ne vienmēr tieši no maksātnespējas procesa administratora ir atkarīga plāna izpilde. Visdrīzāk tā ir atkarīga gan no paša parādnieka, gan no

⁴ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 37. panta 4. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

⁵ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 43. pants, pārejas noteikumu 13. punkts. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

⁶ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. Pārejas noteikumu 13. punkts. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

⁷ Sk. iespējamos grozījumus Civilprocesa likumā. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/153684E297BE40C9C2257DCE0048C31C?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 24. oktobra lēmums lietā Nr. C35076014 (nav publicēts).

⁹ Sk., piemēram: <http://www.pretkorupciju.lv/lv/reverta-pieredze> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

¹⁰ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 59. panta 3. daļa. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

¹¹ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 59. pants. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

dažādiem blakus apstākļiem. Taču šāda administratoru maiņa varētu būt arī stimuls administratoram jau sākotnēji rūpīgāk izvērtēt ne tikai plāna formālo atbilstību Maksātnespējas likuma prasībām, bet arī tā īstenošanas iespējas.

[1.3.] Tiesiskās aizsardzības procesa metodes turpmāk nebūs attiecināmas arī uz Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā¹² un Krimināllikumā¹³ paredzētajiem sodiem.¹⁴ Tādējādi tiks precīzi noteikts, ka ar tiesiskās aizsardzības procesa piemērošanas palīdzību nav iespējams izvairīties no šajos likumos paredzēto sodu samaksas.

[1.4.] Turpmāk kopējā kreditoru prasījumu apmērā, no kura aprēķina tiesiskās aizsardzības procesa plānu saskaņojošo kreditoru skaitu, neiekļaus personas, kuras ietilpst vienā koncernā ar parādnieku, fiziskās personas, kurām kā dalībniekiem ir izšķiroša ietekme uz parādnieku – kapitālsabiedrību, kā arī personas, kuras ir ieguvušas prasījuma tiesības pret parādnieku no iepriekš minētajām personām pēdējo divu gadu laikā pirms tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna saskaņošanas.¹⁵ Ar minētajiem grozījumiem nepārprotami tiek novērsta situācija, kad “ieinteresētās personas” (nejaukt ar ieinteresētajām personām Maksātnespējas likuma izpratnē) var ietekmēt kreditoru balsu skaitu tiesiskās aizsardzības procesā.

Juridiskās personas maksātnespējas process

[2.1.] Likumdevējs ir precīzējis vienu no maksātnespējas procesa pazīmēm, nosakot, ka par tādu atzīstama situācija, kad parādnieks ilgāk nekā **divus mēnešus** (autora izcēlums) nav nokārtojis parādsaistības, kurām iestājies izpildes termiņš.¹⁶ Ar šādu regulējumu tiek pastiprināts parādnieka pienākums **nekavējoties** (autora izcēlums) iesniegt juridiskās personas maksātnespējas procesa pieteikumu, ja pastāv kāda no maksātnespējas procesa pazīmēm.¹⁷ Parādniekam divu mēnešu laikā no saistību izpildes iestāšanās brīža tiek dota iespēja izpildīt saistību, vienoties ar kreditoru, sagatavot un iesniegt ārpusstiesas vai tiesiskās aizsardzības procesa pieteikumu vai iesniegt maksātnespējas procesa pieteikumu.

Šeit vietā ir norādīt, ka Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 166.³⁵ pants nosaka atbildību par maksātnespējas procesa pieteikuma neiesniegšanu – par parādnieka maksātnespējas procesa pieteikuma neiesniegšanu likumā paredzētajos gadījumos uzliek naudas sodu fiziskajām personām vai valdes loceklim no 280 līdz 700 eiro, atņemot valdes loceklim tiesības ieņemt noteiktus amatus komercsabiedrībās, vai neuzliek to.¹⁸

¹² Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1984. 20. decembris, Nr. 51.

¹³ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200 (1260/1261).

¹⁴ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 38. panta 7. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

¹⁵ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 42. panta 6.1. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

¹⁶ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 57. panta 1. daļas 5. punkts. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

¹⁷ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 60. panta 3. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

¹⁸ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: Latvijas Republikas likums. 166.³⁵ pants. Ziņotājs, 1984. 20. decembris, Nr. 51.

Informācijai un pārdomām der zināt, ka Valsts policijas amatpersonas 2011. gadā sastādīja 125 administratīvo pārkāpumu protokolus, 2012. gadā – 30, bet 2013. gada 1. pusgadā – 15 administratīvo pārkāpumu protokolus lietās par attiecīgi paredzēto administratīvā pārkāpuma izdarīšanu.¹⁹

Jautājums, vai šie grozījumi sasniegs mērķi un turpmāk vismaz mazināsies gadījumi, kad parādniekam izdodas uzkrāt vairāku miljonu eiro parādsaistības,²⁰ vēl pirms kāds kreditors vai pats parādnieks iesniedz maksātnespējas procesa pieteikumu, joprojām paliek atklāts.

[2.2.] Darbinieku, kuram vienīgais tiesību aizsardzības līdzeklis ir maksātnespējas procesa pieteikuma iesniegšana, tiesa var pilnīgi vai daļēji atbrīvot no depozīta iemaksas.²¹ Šādas tiesas tiesības nosaka Satversmes tiesas 2012. gada 20. aprīļa spriedums lietā Nr. 2011-16-01 “Par Maksātnespējas likuma 62. panta pirmās daļas un Civilprocesa likuma 363.² panta otrās daļas normu, ciktāl tās neparedz tiesas tiesības atbrīvot personas no depozīta iemaksas, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam” – no depozīta iemaksas ir atbrīvoti darbinieki, kuriem vienīgais tiesību aizsardzības līdzeklis ir maksātnespējas procesa pieteikuma iesniegšana. Līdzīgu regulējumu, nosakot tiesas tiesības vērtēt attiecīgo priekšnoteikumu esamību, ir plānots ietvert arī Civilprocesa likumā.²²

[2.3.] Praksē ir konstatēti gadījumi, kad tiesa nepieņem administratora pieteikumu par prasības nodrošinājuma atcelšanu, ievērojot apstākli, ka maksātnespējas procesa pasludināšana nevar būt par pamatu šādas lietas ierosināšanai. No Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 6. aprīļa lēmuma lietā Nr. SKC-951/2011 izriet, ka piemērotie prasības nodrošinājuma līdzekļi ir atceļami, lai administrators varētu izpildīt Maksātnespējas likumā noteikto pienākumu nekavējoties ņemt savā pārvaldījumā visu parādnieka mantu, kā arī parādnieka valdījumā vai turējumā esošo trešajām personām piederošo mantu. Ievērojot minēto, likumdevējs ir noteicis, ka tiesas spriedums, ar kuru tiek pasludināts juridiskās personas maksātnespējas process, ir pamats tiesvedības apturēšanai mantiska rakstura prasībās (par parādsaistībām), kas ierosinātas pret parādnieku, kā arī ir pamats prasības nodrošinājuma atcelšanai Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā.²³ Jau pašlaik Civilprocesa likums nosaka tiesas tiesības apturēt tiesvedību mantiska rakstura prasībās gadījumā, ja parādniekam pasludināts maksātnespējas process.²⁴

[2.4.] Praksē ir konstatēts, ka Civilprocesa likumā noteiktais regulējums par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu un saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā²⁵ dažkārt netiek izmantots atbilstoši tā mērķiem. Lai turpmāk

¹⁹ Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas 2013. gada 23. jūlija vēstule Nr. 1-57/1972 Tieslietu ministrijai (nav publicēts).

²⁰ Sk., piemēram: Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2013. gada 4. novembra spriedums lietā Nr. C29790913; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2013. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. C29786313. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/nolemumi> [aplūkots 2015. gada 2. februārī].

²¹ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 62. panta 7.2. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

²² Sk. iespējamus grozījumus Civilprocesa likumā. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/153684E297BE40C9C2257DCE0048C31C?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

²³ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 63. panta 4., 5. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

²⁴ Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. 215. panta 6. punkts. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=50500> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

²⁵ Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. 50. un 50.1. nodaļa. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=50500> [aplūkots 2015. gada 22. janvārī].

izvairītos no šādām situācijām, likumdevējs ir piešķīris tiesības administratoram triju mēnešu laikā no tāda kreditora prasījuma, kas pamatots ar nolēmumu par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu vai saistību piespiedu izpildīšanu brīdīnājuma kārtībā, iesniegšanas dienas celt apvērsuma prasību pret kreditoru, lūdzot tiesu piemērot šim kreditoram pagaidu aizsardzības līdzekli – balsstiesību atņemšanu, ja ir pamatotas šaubas par to, ka kreditora prasījums nav pamatots pēc būtības, un ja kreditora prasījums pamatots ar tiesas nolēmumu, kas ir stājies spēkā triju gadu laikā pirms juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas.²⁶ Kā redzams, ja pastāv šaubas par šādu kreditoru prasījumu pamatotību, administrators tos turpmāk varēs neatzīt un celt apvērsuma prasību pret kreditoru, lai apstrīdētu prasījuma tiesiskumu. Ceļot prasību tiesā un piemērojot pagaidu aizsardzības līdzekli – balsstiesību atņemšanu (uz prasības izskatīšanas laiku), svarīgi ir nodrošināt kreditora tiesības uz prasījuma apmierinājumu gadījumā, ja administratora celtā prasība tiks noraidīta, tādējādi nodrošinot gan tiesību saglabāšanas, gan kreditoru vienlīdzības principu.

[2.5.] Droši vien nav nekāds jaunatklājums situācijas, kurās apzināti vai neapzināti nonākuši valdes locekļi, “nejauši” pazaudējot vai pat dodot iespēju garnadžiem aiznest pilnīgi visu grāmatvedības dokumentāciju. Neapšaubāmi, maksātnespējīgā parādnieka administratoram tas sarežģī iespēju izvērtēt kreditoru prasījumu pamatotību un parādnieka slēgto darījumu tiesiskumu. Var piekrist arī viedoklim²⁷ par to, ka līdzšinējā tiesu prakse būtiski ierobežoja maksātnespējīgo sabiedrību tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību no vainīgā valdes locekļa, neatzīstot valdes locekļa vainas dēļ radušās sabiedrības parādsaistības par tagadējās mantas samazinājumu. Tāpēc tiesas dažos gadījumos iespējams, nepamatoti ir noraidījušas maksātnespējīgo sabiedrību prasības pret saviem bijušajiem valdes locekļiem.

Tieši šie argumenti ir bijuši galvenais iemesls, lai noteiktu valdes locekļu atbildību par dokumentu nenodošanu vai nodošanu tādā stāvoklī, kas neļauj gūt skaidru priekšstatu par parādnieka darījumiem un mantas stāvokli pēdējos trīs gados pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas. Par zaudējumu apmēru šādā gadījumā tiek uzskatīti parādnieka maksātnespējas procesā atzītie kreditoru prasījumi pamatparāda apmērā, kurus nav iespējams segt parādnieka maksātnespējas procesā.²⁸ Ņemot vērā to, ka neviens nav pasargāts no maksātnespējas riska, atliek pievērst īpašu uzmanību grāmatvedības dokumentu kārtīšanai, jo attiecīgo dokumentu nenodošana administratoram vai to nesaglabāšana pati par sevi varēs būt pamats zaudējumu prasībai pret valdes locekļiem. Arī šajā gadījumā tiesai būtu jāvērtē, vai zaudējumi, kas ir radušies, ir cēloniskā sakarā ar dokumentu nenodošanu vai nodošanu tādā stāvoklī, kas neļauj gūt skaidru priekšstatu. Citastarp jānorāda, ka jau ziņojumā par mantas neesamību (ja šāds fakts tiek konstatēts) administrators iekļauj ziņas par nodomu vērsties pret parādnieka valdi.²⁹ Nodomu vērsties ar prasību pret valdi iekļauj tādēļ, lai arī kreditori būtu informēti par šīm darbībām. Gadījumā, ja administrators prasību pret valdi neceļ, gada laikā pēc

²⁶ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 67. panta 15. punkts. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

²⁷ Rudāns S. Valdes locekļa atbildība par sabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. Jurista Vārds, 2013. 8. janvāris, Nr. 1 (752) un 15. janvāris, Nr. 2 (753).

²⁸ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 72.¹ pants. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

²⁹ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 112. panta 1. daļas 6. punkts. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 22. janvārī].

maksātnespējas procesa pabeigšanas prasību ir tiesīgs celt kreditors sava nesegtā prasījuma apmērā.

[2.6.] Maksātnespējas likumā jau šobrīd darbojas noilguma institūts. Tas ir ieviests, lai radītu skaidrību par kreditora un parādnieka attiecībām. Tādējādi tiek nodrošināts kreditoru vienlīdzības princips – kreditoriem tiek dotas vienādas iespējas piedalīties procesā un saņemt savu prasījumu apmierinājumu saskaņā ar saistībām, kuras tie nodibinājuši ar parādnieku pirms procesa uzsākšanas, savukārt tie kreditori, kuri kreditoru prasījumu pieteikšanas kārtību neievēro, pēc būtības neizrāda interesi par sava prasījuma apmierināšanu, un kreditora nolaidīga rīcība nevar piešķirt kādas īpašas tiesības apiet visiem kreditoriem noteikto kārtību.³⁰ Tādu kreditoru prasījumu, kas vērsti pret maksātnespējīgo parādnieku (gan fizisko, gan juridisko personu), iesniegšanu likumdevējs aprobežojis ar saīsinātu termiņu (Maksātnespējas likuma 73. panta 1. un 2. daļa), kurš ir materiāli prekluzīvs jeb likumisks termiņš un kura atjaunošana tiesību normās nav paredzēta, atšķirībā no procesuāli tiesiskā termiņa – to saskaņā ar Civilprocesa likuma 51. pantu tiesa vai tiesnesis var atjaunot. Strīdos par kreditora prasījumiem pret maksātnespējīgu parādnieku piemērojamas Maksātnespējas likuma speciālās tiesību normas, kuras noteic speciālu kārtību, kādā piesakāmi kreditoru prasījumi, un kuras neievērojot kreditoram jārēķinās ar nelabvēlīgām sekām – noilguma iestāšanos. Minēto negroza apstākļi, ka kreditors, apejot Maksātnespējas likumā noteikto prasījumu pieteikšanas kārtību, pirms vai pēc parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas cēlis prasību tiesā.³¹ Šādas atziņas ir pilnībā nostiprinājušās Augstākās tiesas judikatūrā,³² līdz ar to arī likumdevējs ir precizējis attiecīgo normu, nosakot, ka kreditoru prasījumu iesniegšanas termiņa nokavēšanas gadījumā saistība noilgst ar visām no tā izrietošām sekām un kreditors zaudē savas prasījuma tiesības.³³ Kaut arī precizētā norma stājās spēkā 2015. gada 1. martā, Augstākās tiesas judikatūrā nostiprinātās likumdevēja gribas atziņas piemērojamas arī līdz šo grozījumu spēkā stāšanās brīdim.

Gadījumos, kad Maksātnespējas likumā noteiktajā termiņā un kārtībā nepiesakās neviens kreditors, tiesai, izbeidzot bankrota procedūru, būtu jākonstatē, ka parādnieka saistības ir noilgušas Maksātnespējas likuma noteiktajā kārtībā, vienlaikus pieņemot lēmumu par maksātnespējas procesa izbeigšanu.³⁴ Šādos gadījumos tiesai savā nolēmumā visdrīzāk būtu jāatsaucas uz abstraktām saistībām, nevis konkrētām saistībām. Pretējā gadījumā, lemjot par konkrētas saistības noilgumu, tiesai būtu jāuzklausā attiecīgās saistības otras puses viedoklis, kam šajā gadījumā nav nozīmes, jo maksātnespējas lietas izskatīšanas gaitā tiesa neskata strīdus par tiesībām.

³⁰ Latvijas Republikas AT Civillietu departamenta 2014. gada 16. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-53/2014 (nav publicēts).

³¹ Latvijas Republikas AT Civillietu departamenta 2014. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-117/2014. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam-ar-tezem/12-nolemumi-maksatnespejas-lietas/> [aplūkots 2014. gada 14. novembrī].

³² Latvijas Republikas AT Civillietu departamenta 2015. gada 15. janvāra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKC-582/2015 (nav publicēts).

³³ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 73. panta 2. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

³⁴ Sk. iespējamus grozījumus Civilprocesa likumā. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/1D334FB3A6E90D9CC2257DE10046AA8D?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 4. februārī].

Maksātnespējas likuma 164. panta 4. daļā norādītās saistības,³⁵ kas nav dzēšanas, pabeidzot saistību dzēšanas procesu, nepakļaujas noilgumam. Uz to norāda arī Civilprocesa likuma grozījumi,³⁶ kas noteic, ka fiziskās personas maksātnespējas procesa izbeigšanās gadījumā par šādiem prasījumiem netiek izbeigta izpildu lietvedība. Skaidrības labad ir jānorāda, ka šādu prasījumu kategorijā neietilpst Valsts ieņēmumu dienesta vai pašvaldības prasījumi par nodokļu un nokavējuma naudas samaksu. Šādi prasījumi iesniedzami administratoram Maksātnespējas likumā noteiktajā kārtībā, un tie ir pakļauti noilgumam, beidzoties saistību dzēšanas procesam gadījumā, ja attiecīgais prasījums nav iesniegts.

[2.7.] Likumdevējs ir ieviesis gan terminu “kreditors, kura prasījuma tiesības atkarīgas no nosacījuma iestāšanās” jeb “nosacīts nodrošinātais kreditors”, gan attiecīgo tiesību institūtu. Mērķis – risināt tā saucamās trijstūra attiecības: situācijas, kad parādnieka manta kalpo trešās personas saistību nodrošinājumam. Turpmāk šādam kreditoram, piesakot savu kreditora prasījumu, būs jānorāda, ka prasījuma tiesības ir atkarīgas no nosacījuma iestāšanās, kā arī prasījuma apmērs un datums (ja tāds ir zināms), līdz kuram nosacījumam jāiestājas, un par nodrošinājumu kalpojošās (ieķīlātās) parādnieka mantas vērtība maksātnespējas procesa pasludināšanas dienā.

Kreditora prasījums ir iesniedzams administratoram Maksātnespējas likumā noteiktajā kārtībā un termiņā.³⁷ Šādu kreditora prasījumu administrators var neatzīt, ja ir pamatotas šaubas par to, ka nosacījums iestāsies. Kreditoru prasījumu izvērtēšana notiek Maksātnespējas likumā noteiktajā kārtībā.³⁸ Praksē iespējamās dažādas situācijas, piemēram, var rasties jautājums, vai parādnieka iespējamā saistību neizpilde nākotnē var būt par pamatu apgalvojumam, ka iestāsies nosacījums, līdz ar to būt par pamatu kreditora prasījuma atzīšanai? Šādus un līdzīgus jautājumus (strīdus) acīmredzot vērtēs tiesa.

Viens no galvenajiem mērķiem, kādēļ tiek norādīta par nodrošinājumu kalpojošās (ieķīlātās) parādnieka mantas vērtība, ir balsu skaita noteikšana maksātnespējas procesā.

Naudas līdzekļus, kas iegūti no tādas parādnieka mantas pārdošanas, kura kalpo par nodrošinājumu nosacīta nodrošinātā kreditora prasījumam, administrators deponē Maksātnespējas administrācijas speciāli izveidotajā kontā Valsts kasē līdz brīdim, kad nodrošinātais kreditors iesniedzis Maksātnespējas administrācijai paziņojumu par nosacījuma iestāšanos. Kārtību, kādā deponējami un izmaksājami šie naudas līdzekļi, regulē Ministru kabineta noteikumi.³⁹ Pirms naudas līdzekļu deponēšanas tiek segtas maksātnespējas procesa izmaksas.⁴⁰ Maksātnespējas ad-

³⁵ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 164. panta 4. daļa. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 3. februārī].

³⁶ Sk. iespējamās grozījumus Civilprocesa likumā. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/1D334FB3A6E90D9CC2257DE10046AA8D?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 4. februārī].

³⁷ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 73. pants. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 22. janvārī].

³⁸ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 74. un 75. pants. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 22. janvārī].

³⁹ MK noteikumi Nr. 89 “Kārtība, kādā deponējami un izmaksājami naudas līdzekļi, ja maksātnespējas procesā pārdota parādnieka manta, kas kalpo par nodrošinājumu nodrošinātā kreditora prasījumam, kura prasījuma tiesības atkarīgas no nosacījuma iestāšanās”. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=272436> [aplūkots 2015. gada 27. februārī].

⁴⁰ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 118.¹ pants. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 22. janvārī].

ministrācijas lēmums par naudas līdzekļu izmaksu ir pārsūdzams Maksātnespējas likuma 175. pantā noteiktajā kārtībā.

Naudas līdzekļi glabājami ne ilgāk kā trīs gadus pēc tam, kad manta ir pārdo-
ta, vai piecus gadus no parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas
atkarībā no tā, kurš no šiem termiņiem iestājas ātrāk. Ja norādīts datums, tad nau-
das līdzekļi glabājami līdz attiecīgajam datumam. Ja kreditors uz šiem līdzekļiem
nepiesakās vai nosacījums neiestājas, tie izmaksājami kreditoriem Maksātnespējas
likuma 118. pantā noteiktajā kārtībā. Tas nozīmē, ka Maksātnespējas administrā-
cijas rīcībā būtu jābūt kreditoru sarakstam ar attiecīgiem rekvizītiem. Attiecīgā
regulējuma piemērotājiem varētu rasties jautājumi, piemēram, kādā kārtībā notiks
kreditoru maiņa (gadījumā, ja kreditors būs miris un viņa vietā iestāsies manti-
nieks), vai maksātnespējas procesa administrators vai nenodrošinātais kreditors,
kurš būs ieguldījis savus naudas līdzekļus maksātnespējas procesa izmaksu segšanai,
varēs pretendēt uz līdzekļiem, kuri paliks pēc nosacīti nodrošinātā kreditora
prasījuma apmierināšanas. Autors vērs uzmanību uz to, ka šādos gadījumos svari-
gi būtu ievērot attiecīgo Maksātnespējas likumā noteikto regulējumu par kreditoru
maiņu un prasījumu apmierināšanas kārtību (Maksātnespējas likuma 118. pants).
Likumā nav atbildes arī uz jautājumu, vai naudas līdzekļi pienākas kreditoriem,
kuru saistības ir dzēstas fiziskās personas maksātnespējas procesā. Ņemot vērā
izvirzītos problēmjautājumus, autors ir visai pārliecināts, ka sasniegt minētā re-
gulējuma ieviešanas mērķi varētu būt visai grūti. Līdz ar sāksanu praksē piemērot
attiecīgo normu varētu rasties dažāda šīs normas interpretācija.

Fiziskās personas maksātnespējas process

[3.1.] Ieviests t. s. “ģimenes maksātnespējas” regulējums – turpmāk Maksātne-
spējas likumā noteiktās ieinteresētās personas (Maksātnespējas likuma 131. panta
1. daļas 1. un 2. punkts) kopīgi varēs iesniegt fiziskās personas maksātnespējas
procesa pieteikumu, maksājot vienu nodevu un iemaksājot vienu depozītu.⁴¹ Svari-
gi, ka, iesniedzot šāda veida pieteikumu, personām atsevišķi jānorāda Civilprocesa
likumā noteiktās ziņas⁴² un īpaši rūpīgi jāizvērtē pazīmju esamība. Gadījumā, ja
tiesa, izskatot lietu pēc būtības, konstatēs maksātnespējas pasludināšanas priekš-
noteikumus, tiesai būtu pamats atzīt parādniekus par maksātnespējīgiem, iecelot
vienu administratoru. Savukārt, ja kādam pieteikuma iesniedzējam netiek konsta-
tēti visi maksātnespējas procesa priekšnoteikumi (piemēram, pazīmes esamība),
tiesai pieteikums būtu jānoraida, pat neņemot vērā, ka, piemēram, otram pietei-
cējam šāda pazīme tiek konstatēta. Tas gan nebūs šķērslis, novēršot trūkumus vai
mainoties faktiskajiem apstākļiem, vēlreiz iesniegt tiesā maksātnespējas procesa
pieteikumu. Šāds regulējums Civilprocesa likumā⁴³ tiks ieviests galvenokārt tādēļ,
ka papildus ir radīta iespēja pārsūdzēt tiesas nolēmumu, ar kuru noraidīts fiziskās
personas maksātnespējas procesa pieteikums.

⁴¹ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 133. panta 1. daļas 3. punkts. Spēkā no 01.03.2015.
Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 22. janvārī].

⁴² Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. 363.²³ pants. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=50500>
[aplūkots 2015. gada 22. janvārī].

⁴³ Sk. iespējamās grozījumus Civilprocesa likumā. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/153684E297BE40C9C2257DCE0048C31C?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 20. janvārī].

[3.2.] Situācijas, kurās sākotnēji parādnieka iemaksātā un tiesai uzrādītā naudas summa divu minimālo mēnešalgu apmērā vēlāk ir tikusi izmantota neatbilstoši mērķim, ir bijušas daudzu administratoru problēmjautājums. Atgādinājumam – naudas summa divu minimālo mēnešalgu apmērā ir paredzēta maksātnespējas procesa izmaksu segšanai. Lai turpmāk novērstu šādas situācijas, līdzīgi kā juridiskās maksātnespējas procesā ir ieviests fiziskās personas maksātnespējas procesa depozīts.⁴⁴

[3.3.] Turpmāk tiks ieviests regulējums, kas paredz nesegto saistību apjomu saistību dzēšanas procedūrā vērtēt pēc bankrota procedūras pabeigšanas un ieviest īpašu “gradāciju” tiem parādniekiem, kuri saistību dzēšanas procedūras laikā nevar segt ne 35%, ne 20% no kopējām saistībām pēc bankrota procedūras pabeigšanas, proti, tiks regulēts saistību dzēšanas procedūras garums, maksājot summu, kas nav mazāka par vienu trešdaļu no ienākumiem. Par saistību dzēšanas procedūras garumu atkarībā no atlikušās parāda summas ir bijuši dažādi viedokļi.^{45, 46} Tomēr likumdevējam ir izdevies atrast sava veida kompromisu starp dažādu kreditoru grupu un parādnieku interesēm, nosakot šādus saistību dzēšanas procedūras termiņus:

- viens gads – ja parādnieka kopējās saistības pēc bankrota procedūras pabeigšanas nepārsniedz 30 000 eiro;
- divi gadi – ja parādnieka kopējās saistības pēc bankrota procedūras pabeigšanas ir no 30 001 līdz 150 000 eiro;
- trīs gadi – ja parādnieka kopējās saistības pēc bankrota procedūras pabeigšanas pārsniedz 150 000 eiro.⁴⁷

Kā redzams, tad attiecīgais regulējums kopumā uzskatāms par labvēlīgāku parādniekam nekā līdz šim esošais.

Administratora statuss

[4.1.] Neņemot vērā dažādus viedokļus,^{48, 49, 50} likumdevējs tomēr noteica, ka amata darbībā maksātnespējas procesa administratori ir pielīdzināmi valsts

⁴⁴ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 129. panta 2. un 3. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 22. janvārī].

⁴⁵ Sk., piemēram: grozījumi Maksātnespējas likumā. Pieejams: http://titania.saeima.lv/LIVS12/Saeima-LIVS2_DK.nsf/DK?ReadForm&nrb=165a768-7a28-4017-be56-8fa501084f41 [aplūkots 2015. gada 20. februārī].

⁴⁶ Latvijas Bankas 2015. gada 30. janvāra vēstule Nr. 001-08.1/2015/29 Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijai (nav publicēts).

⁴⁷ Turpat.

⁴⁸ Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisija neatbalstīja maksātnespējas administratoru pielīdzināšanu valsts amatpersonām. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/1D46C8C9C0BCDD41C2257D0400204FF4?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

⁴⁹ Sk., piemēram: 11. Saeimas 2014. gada 31. oktobra sēdes stenogramma. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/63F19403C8D41692C2257D8C002A7DD6?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 22. janvārī].

⁵⁰ Saeimas Juridiskais birojs, izskatot grozījumus Maksātnespējas likumā, 2014. gada 28. oktobrī Juridiskās komisijas sēdē norādīja uz nepieciešamību likumprojektu noraidīt. Papildus norādot, ka līdz ar maksātnespējas administratora pielīdzināšanu valsts amatpersonām netiek grozīts tāds būtisks regulējums kā maksātnespējas administratoru disciplinārbildības noteikšana un piemērošanas kārtība, administratora iecelšanas amatā kārtība un atbrīvošana vai atstādināšana no amata, kvalifikācijas eksāmenu kārtošana.

amatpersonām.⁵¹ Līdzīgi grozījumi tika atbalstīti likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”.⁵² Viens no argumentiem šādu normu nepieciešamībai, ko norādīja likumprojekta iesniedzēji, bija sabiedrības uzticības vairošana maksātnespējas procesam.⁵³ Tiesa gan, šie grozījumi stāties spēkā 2015. gada 1. jūlijā, līdz ar to, piemēram, valsts amatpersonu mantiskā stāvokļa deklarēšanas pienākums iestāsies tikai ar minētās normas spēkā stāšanās brīdi.

Jau 2015. gada 16. janvārī Satversmes tiesa ir ierosinājusi lietu “Par 2014. gada 25. septembra likuma “Grozījumi Maksātnespējas likumā” 2. panta un 2014. gada 30. oktobra likuma “Grozījumi likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam un 106. panta pirmajam teikumam”. Pieteikuma iesniedzēji uzskata, ka ar apstrīdētajām normām noteiktais valsts amatpersonas statuss viņiem kā maksātnespējas procesa administratoriem liedz vienlaicīgi būt par zvērinātiem advokātiem, tādējādi ierobežojot pieteikuma iesniedzēju tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu – tās noteiktas Satversmes 106. panta pirmajā teikumā. Apstrīdētās normas pārkāpjot arī Satversmes 1. pantu, kas ietver tiesiskās paļāvības principu, jo pieteikuma iesniedzējiem esot radusies tiesiskā paļāvība uz normatīvā regulējuma nemainību, proti, ka viņi varēs apvienot zvērinātu advokātu un maksātnespējas procesa administratoru nodarbošanos. Tāpat arī likumdevējs neesot paredzējis pietiekami ilgu pārejas periodu un saprātīgu apstrīdēto normu īstenošanas mehānismu.⁵⁴

2015. gada 16. janvārī Satversmes tiesa ir ierosinājusi vēl vienu lietu par šo pašu normu iespējamo neatbilstību Satversmei. Šajā lietā pieteikuma iesniedzēji savukārt uzskata, ka ar apstrīdētajām normām noteiktais valsts amatpersonas statuss viņiem kā maksātnespējas procesa administratoriem liedz apvienot šo nodarbošanos ar viņu profesionālo darbību citās jomās (nodokļu konsultācijas, darbība komercsabiedrību valdēs u. c.).⁵⁵

Satversmes tiesas viedoklis kļūs zināms vēlāk, līdz ar to nākas atzīt, ka sava veida tiesiskā nenoteiktība par administratoru tiesību institūta nākotni turpinās.

Citastarp 2013. gadā Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka ir veikusi novērtējumu⁵⁶ par maksātnespējas procesa efektivitāti Latvijā, vērtējot maksātnespējas procesa uzraudzību, administratoru sertifikāciju, atgriezto līdzekļu īpatsvaru un citus jautājumus. Administratoru sertifikācijas kārtība ir novērtēta ar maksimālo punktu skaitu, savukārt uzraudzības joma tikai ar 56 no 100 punktiem, un tas neapšaubāmi liecina par problēmu esamību.

⁵¹ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. 9. panta 1. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 22. janvārī].

⁵² Likums “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”: Latvijas Republikas likums. 4. panta 1. daļas 26. punkts. Spēkā no 01.07.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=61913> [aplūkots 2015. gada 28. janvārī].

⁵³ Grozījums likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”: Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/A63829C8DFF1C48AC2257D6B004D4507?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

⁵⁴ Satversmes tiesas 2015. gada 16. janvāra lēmums par lietas ierosināšanu. Pieejams: http://www.satv.ties.gov.lv/upload/2015-03-01_lemums_par_ierosinasanu.pdf [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

⁵⁵ Satversmes tiesas 2015. gada 16. janvāra lēmums par lietas ierosināšanu. Pieejams: http://www.satv.ties.gov.lv/upload/2015-04-01_lemums_par_ierosinasanu.pdf [aplūkots 2015. gada 21. janvārī].

⁵⁶ Latvia, EBRD Insolvency Office Holder (IOH) Performance. Pieejams: <http://assessment.ebrd.com/insolvency-office-holders/2013-pilot/country-profiles/latvia.html> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

[4.2.] Jau no 2015. gada 1. janvāra Maksātnešpējas likumā *expressis verbis* ir noteikts, ka lēmumu par administratora sertifikāta darbības izbeigšanu pieņem, ja pēdējo divu administratora sertifikāta darbības gadu laikā Maksātnešpējas administrācija divas reizes ir atzinusi normatīvo aktu pārkāpumus administratora darbībā.⁵⁷ Šī raksta autors, uzstājoties Saeimas sēdē, norādīja, ka saskaņā ar spēkā esošo Maksātnešpējas likuma 175. panta 2. daļu ir iespēja šāda veida Maksātnešpējas administrācijas lēmumu pārsūdzēt – tas ir būtisks priekšnoteikums, lai nodrošinātu tiesības uz taisnīgu tiesu, pat neņemot vērā to, ka pārsūdzība neaptur lēmuma darbību. Likumdošanas procesā palika neatbildēts arī jautājums, kā būtu jārikojas tajā gadījumā, ja Maksātnešpējas administrācija saskaņā ar Maksātnešpējas likuma 174. panta 2. daļu būtu uzlikusi administratoram tiesisko pienākumu, kas būtu izpildīts, piemēram, būtu iesniegts darbības pārskats par maksātnešpējas procesu, lai gan pārkāpuma brīdī tas nebija izdarīts. Var piekrist viedoklim,⁵⁸ ka ar šī regulējuma ieviešanu ir radīta situācija, ka personai nelabvēlīgs administratīvais akts, kas būtiski ierobežo personas tiesības uz nodarbošanos, ir jāpieņem laikā, kamēr administratora iesniegtās sūdzības izskatīšana tiesā nebūs pabeigta. Tomēr autors uzskata, ka šādos gadījumos Latvijas Sertificēto maksātnešpējas procesa administratoru asociācijai lēmums par sertifikāta darbības izbeigšanu būtu jāpieņem, iepriekš nodrošinot personas tiesības uz taisnīgu tiesu.

[4.3.] Latvijas Sertificēto maksātnešpējas procesa administratoru asociācijai ir noteikts izstrādāt un pieņemt administratoru profesionālās ētikas kodeksu.⁵⁹ Sākotnēji likumprojektā tika ieteikts administratoru profesionālās ētikas kodeksu saskaņot Maksātnešpējas jautājumu konsultatīvajā padomē, tomēr šāds priekšlikums turpmāk netika atbalstīts.⁶⁰ Administratoru profesionālās ētikas kodekss ir saistošs visiem maksātnešpējas procesa administratoriem neatkarīgi no dalības Latvijas Sertificēto maksātnešpējas procesa administratoru asociācijā. Savukārt, ja administrators pieļāvis rupju ētikas normu pārkāpumu, tas var kļūt par pamatu administratora sertifikāta darbības izbeigšanai.⁶¹

Secinājumi

2015. gada 1. martā stājās spēkā vairāki būtiski grozījumi Maksātnešpējas likumā. Likumdošanas procesā ir mēģināts risināt iepriekš praksē konstatētās problēmas, tomēr ne visi grozījumi var sasniegt likumdevēja izvirzīto mērķi. Par to liecina gan Satversmes tiesā ierosinātās lietas, gan autora izvirzītie atsevišķie iespējamie likuma piemērošanas problēmjautājumi.

⁵⁷ Maksātnešpējas likums: Latvijas Republikas likums. 17. panta 3.1. daļa. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 28. janvārī].

⁵⁸ Latvijas Sertificēto maksātnešpējas procesa administratoru asociācijas 2015. gada 28. janvāra vēstule Nr. 1-10/33 Saeimas Juridiskajai komisijai. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/ECA9E2F44284B085C2257DDD002E4BF4?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 13. februārī].

⁵⁹ Maksātnešpējas likums: Latvijas Republikas likums. 14. panta 7. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

⁶⁰ Sk. grozījumus Maksātnešpējas likumā. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/1D46C8C9C0BCDD41C2257D0400204FF4?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 29. janvārī].

⁶¹ Maksātnešpējas likums: Latvijas Republikas likums. 17. panta 2.1. daļa. Spēkā no 01.03.2015. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590> [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

PERSONISKO TIESĪBU RAŠANĀS UN IZBEIGŠANĀS ĪPATNĪBAS

PECULIARITIES OF ORIGINATION AND TERMINATION OF THE PERSONAL RIGHTS

Agris Bitāns, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The article is addressed to peculiarities of origination and termination of the personal rights. In addition to arising of legal subject (birth of human or the establishment of a legal entity) and an end of it several personal rights could be originated by the subject itself.

The article draws attention to the consideration that several personal rights could arise before the birth of a human or the establishment of a legal entity. Moreover, several personal rights continue their existence or are legally protected even after termination of a person. Whereas several personal rights could legally exist without subject, and existence of such rights are dependent on certain conditions, these rights should more accurately be named as rights with the condition (conditional rights) or quasi rights.

Notwithstanding that the personal rights are closely connected with the subject, (1) these rights themselves, (2) rights of using these rights or (3) rights to enforce these rights are legally transferable and inheritable, if this is not contrary to the law and *ordre public*. Death or liquidation of a legal entity does not terminate all personal rights thereof, therefore the existing Latvian case law unduly restricts succession of certain claims on civil procedure in connection with the death of the claimant.

Atslēgvārdi: personiskās tiesības, kvazitiesības, izcelsme un pastāvēšana.

Keywords: personal rights, quasi rights, origination and existence.

Ievads

Ir svarīgi zināt ikviena privāto tiesību regulējuma pastāvēšanas ciklu, t. i., to rašanos un izbeigšanos. Pareizai izpratnei par personisko tiesību¹ rašanos un izbeigšanos bez doktrinālas vērtības ir arī liela praktiska nozīme. It sevišķi tādēļ, ka Latvijas tiesu prakse nav konsekventa attiecībā uz personisku prasījumu procesālās pārņemšanas iespējamību civillietā sakarā ar prasītāja nāvi.

Senāts ir atzinis noteiktas personiskas tiesības, kuras būtu nododamas, t. sk. arī mantojamas. Piemēram, Senāts pamatoti atzinis, ka ir mantojamas prasījuma tiesības par uztura līguma atcelšanu² vai prasījums par atlīdzību par darba piespiedu

¹ Par personisko tiesību jēdzienu un veidiem sk.: Bitāns A. Personas personiskās tiesības. 11. konstitucionālās tiesībpolitikas semināra materiāli. Bīriņi, 2014, 46.–66. lpp. Pieejams: www.public.law.lv

² Sk.: Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 28. augusta lēmums lietā Nr. SKC-1876/2012. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2012-hronologiska-seciba/

kavējuma laiku piedziņu un ar to cieši saistītais prasījums par uzteikuma un tā atsaukuma atzīšanu par spēkā neesošu,³ lai mirušā prasītāja tiesību pārņemšana būtu iespējama saskaņā ar Civilprocesa likuma 77. panta pirmo daļu. Tiesu prakse atzīst procesuālo tiesību pārņemšanu attiecībā uz personiska rakstura prasībām, piemēram, uzturlīdzekļu piedziņas lietās, bērnam sasniedzot pilngadību.⁴ Savukārt prasījuma tiesības uz kompensāciju par morālo kaitējumu, pēc tiesas domām, nav mantojamas, tam kā pamatojumu norādot, ka šīm tiesībām ir “tīri personisks raksturs, jo tās nevar pastāvēt un līdz ar to arī tikt realizētas atdalīti no cietušās personas”.⁵

Autoram neizdevās pievērst plašinātā Senāta uzmanību tīri personisko tiesību saturam un to nošķiršanai no citām personiskajām tiesībām, kā arī personisku tiesību mantošanas iespējai un to procesuālajai pārņemšanai sakarā ar prasītāja nāvi lietas izskatīšanas gaitā. Tā Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts plašinātā sastāvā lietā Nr. SKC-927/2009 2009. gada 2. decembrī pieņēma lēmumu, ar kuru atstāja negrozītu Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2009. gada 2. jūnija lēmumu par tiesvedības izbeigšanu T. K. prasības lietā pret vairākām medicīnas iestādēm par atlīdzības un morālā kaitējuma piedziņu.⁶ Senāts faktiski pievienojās Civillietu tiesu palātai, motīvu daļā norādot: “Tā kā tiesības uz atlīdzinājumu mantiskas kompensācijas veidā, kas paredzēta Civillikuma 1635. pantā (par morālo kaitējumu) un šā likuma 2349. pantā (par miesas bojājumu, kura sekas bijušas sakropļojums), izriet no miesas bojājumu nodarīšanas T. K. fakta, tās atzīstamas par cieši saistītām ar prasītājas personu. Miesas bojājuma, kas kvalificējams kā sakropļojums, nodarīšanas gadījumā tiesības prasīt īpašu atlīdzību likums dod cietušajai personai. Šīm tiesībām ir tīri personisks raksturs, jo tās nevar pastāvēt un līdz ar to arī tikt realizētas atdalīti no cietušās personas.”

Šādu Senāta vairākuma pozīciju nevar atzīt par pamatotu. Vērtējot iespēju nodrošināt civiltiesisko aizsardzību personiskajām tiesībām, bez jēdziena “tīri personiskās tiesības” satura skaidrojuma, ko Senāts nav pat mēģinājis sniegt, lai gan Civillikuma (turpmāk – CL) 701., 704. un 705. panta saturs to tieši prasa noteikt, ir jūtams skaidras izpratnes trūkums par personisko tiesību rašanās un izbeigšanās īpatnībām.

Personisko tiesību rašanās

Ir jāpiekrīt V. Hvostovam, ka ar katru subjektīvu tiesību saistīts kāds juridisks pienākums, kurš uzlikts zināmai personai vai arī personu masai,⁷ un ka juridiska pienākuma esamība, kā arī subjektīvās tiesības principiāli paredz arī subjekta esamību. Saskaņā ar valdošo doktrīnu personiskās tiesības cilvēkam (fiziskai personai) rodas **ar tā piedzimšanas brīdi**.⁸

³ Sk.: Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 4. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-388/2012 [8.3]. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2012-hronologiska-seciba/

⁴ Sk.: Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 25. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-227/2012 [13.2]. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2012-hronologiska-seciba/

⁵ Sk.: Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 4. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-388/2012. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2012-hronologiska-seciba/

⁶ Lēmums nav publicēts.

⁷ Hvostovs V. Vispārīgā tiesību teorija. Rīga: Leta, 1924, 126. lpp.

⁸ Sinaiskis V. Personība un personiskās tiesības jaunajā Civillikumā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938. Nr. 2. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 330. lpp.

Tiešām galvenās personiskās tiesības, kā, piemēram, tiesības uz dzīvību, veselību, personisku neaizskaramību, cieņu u. tml., katrai personai rodas ar piedzimšanu.⁹ Savukārt juridiskajai personai personiskās tiesības rodas **ar tās nodibināšanas vai reģistrācijas brīdi**.¹⁰

Personiskās tiesības var tikt iegūtas arī sakarā ar **personas darbību vai aktu**. Piemēram, autortiesību un blakus tiesību objekts ir radošās darbības rezultāts pats par sevi. Personiskās tiesības var rasties arī noteiktas **juridiskas darbības rezultātā** vai **ar kompetentu orgānu radītu aktu**,¹¹ piemēram, izņēmuma tiesības uz preču zīmi pilnā apjomā, ieskaitot izņēmuma tiesības attiecībā pret citām personām, stājas spēkā ar dienu, kad publicēts paziņojums par preču zīmes reģistrāciju.¹²

Citas nemantiskas tiesības rodas no **noteiktu darījumu noslēgšanas**, piemēram, personiskās sarakstes noslēpums – no pasta ekspedēšanas līguma, tiesības uz advokāta noslēpumu – no uzdevuma līguma, bankas noslēpums – no bankas pakalpojuma līguma, ārstniecības noslēpums – no uzdevuma līguma.¹³ Šīs tiesības var rasties arī pirms līguma noslēgšanas, piemēram, kvaziligumisku attiecību rezultātā.

Ir autori, kas norāda, ka personisko tiesību īpatnība ir tāda, ka tās rodas nevis no juridiskā fakta, bet gan pamatojoties uz likumu.¹⁴ Šobrīd šī diskusija vairāk atgādina strīdu par to, kas bija pirmais – vista vai ola. Lai gan tiesības kā objektīvas tiesības pastāv, pamatojoties uz noteiktu normatīvu bāzi, tomēr tās (tiesības) radīja personas, t. i., šo tiesību subjekti. Tieši personas pastāvēšana rada priekšnosacījumu (nepieciešamību) gan pašas personas, gan tās tiesību aizsardzībai.

Gan Šveices civilkodeksā, gan Vācijas tiesu praksē, gan arī citos avotos norādīts, ka cilvēks ir jāatzīst par personu jau ar ieņemšanas brīdi (ar nosacījumu, ja viņš piedzimst dzīvs) un nevis ar piedzimšanas brīdi, tādā kārtā paplašinot cilvēka personas jēdzienu.¹⁵

Lai gan gramatiski Civillikums par personu jeb subjektu atzīst jau dzimušu personu, tomēr gan Civillikums, gan tiesību doktrīna atzīst noteiktu tiesību pastāvēšanu attiecībā uz subjektiem, kas vairs nepastāv (miruši) vai kas vēl nav piedzimuši vai radušies (piemēram, reģistrējušies). Šobrīd tiesību doktrīnā tiek atzīts, ka cilvēka tiesības uz dzīvību krimināltiesību izpratnē saistāmas jau ar dzemdību procesu (dabisku vai ar ķirurģisku iejaukšanos).¹⁶ Savukārt civiltiesībās tiesības uz dzīvību sākas ar ieņemšanas brīdi, kad arī sākas šīs personas tiesībspēja, tā saucamā **nosacītās tiesībspējas koncepcija**.¹⁷ V. Sinaiskis norāda, ka noteikta veida personiskās tiesības ir tiesisks stāvoklis, līdz ar to nav pamata atņemt embrijam šo

⁹ Гражданский кодекс Украины: Коментарий. Том I. Под общей редакцией Харитоновой Е. и Калитенко О. Харьков: Одиссей, 2004, с. 412.

¹⁰ Синайский В. Основы гражданского права в связи с частью III Свода узаконений, действующей в Латвии и Эстонии. Рига: Валтерс и Рапа, 1931, с. 345–346.

¹¹ Малеина М. Защита личных неимущественных прав советских граждан. Москва: Знание, 1991, с. 8. Sk.: likums "Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm", 4. panta 5.–7. daļa, 12. daļa.

¹² Малеина М. Защита личных неимущественных прав советских граждан. Москва: Знание, 1991, с. 8, 11.

¹⁴ Гражданское право. Том I. Отв. ред. Сергеев А., Толстой Ю. Москва: Проспект, 2001, с. 321.

¹⁵ Синайский В. Основы гражданского права в связи с частью III Свода узаконений, действующей в Латвии и Эстонии. Рига: Валтерс и Рапа, 1931, с. 342–343; Youngs R. Sourcebook on German Law. London: Gavendish Publishing Limited, 1994, pp. 207–221.

¹⁶ Liholaja V. Atbildība par nedzimuša un jaundzimuša bērna dzīvības apdraudējumu. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 27.–43. lpp.

¹⁷ Sk.: Синайский В. Основы гражданского права в связи с частью III Свода узаконений, действующей в Латвии и Эстонии. Рига: Валтерс и Рапа, 1931, с. 342–343; Малеина М. Защита личных неимущественных прав советских граждан. Москва: Знание, 1991, с. 20–21; Markesinis B., Deakin S. Tort Law. Oxford: Clarendon Press, 1999, pp. 243–244.

stāvokli.¹⁸ Līdz ar to arī Latvijas tiesībām ir pamats sekot jaunākajām tiesību doktrīnas tendencēm saistībā ar cilvēka personas atzīšanas brīdi.

Vēl nedzimušā bērna **intereses** tiek ņemtas vērā, piemēram, mantošanās tiesībās,¹⁹ saistību tiesībās,²⁰ kas izpaužas tā saucamajā *nasciturus* institūtā. Arī citos gadījumos nedzimis bērns var iestāties tiesiskajās attiecībās (iegūt tiesības), vai arī viņa tiesības tiek aizsargātas no ieņemšanas brīža,²¹ piemēram, saistībā ar veselībai nodarīto kaitējumu, mātes tiesībām nepieļaut savu apskati vai ārstēšanu u. c., jo dzīvība sākas no ieņemšanas brīža.²² Tiek atzīta bērna tiesība celt prasību par bērna piedzimšanas pieļaušanu, zinot par veselības bojājumiem vai citos *wrongful birth* un arī *wrongful life* gadījumos.²³

Arī vēl nenodibinātai komercsabiedrībai likums paredz iegūt tiesības prasīt atbildību un zaudējumu atlīdzināšanu no dibinātājiem, amatpersonām un trešajām personām sakarā ar šo personu rīcību pirms sabiedrības ierakstīšanas komercreģistrā.²⁴

Tātad, ja jau civiltiesībās ir atzītas tiesības vēl neesošai personai, jāsaprot, ka personisko tiesību jēdziens ir plašāks par pašu personu un tās jēdzienu. V. Sinaiskis pamatoti norāda uz to, ka personiskas tiesības var rasties, vēl nepastāvot pašam subjektam, piemēram, par mantinieku ieceļot vēl nepastāvošu tiesību subjektu.²⁵

Līdz ar to ir pamats secināt, ka juridiskais pienākums provizoriski **var pastāvēt vai pat rasties no jauna, arī subjektam vēl neesot, – gaidot, kamēr subjekts radīsies.**²⁶

Līdz ar to ir pamatoti norādīt: lai gan subjektīvās tiesības kā varas sfēra principiāli paredz kādu personu, kurai šī vara piederētu, tomēr tas vēl nenozīmē, ka nepastāv tiesības arī bez subjekta.²⁷ Protams, šāda parādība var būt neilga, provizoriska un pārejoša, ļaujoties uz to, ka subjekts radīsies. Piemēram, gadījums, kad var runāt par tiesībām bez subjekta, ir tā saucamais gulošais mantojums, t. i., mantojuma saturs tajā brīdī, kad mantojuma atstājējs jau miris, bet mantiniekam

¹⁸ Синайский В. Основы гражданского права в связи с частью III Свода узаконений, действующей в Латвии и Эстонии. Рига: Валтерс и Рапа, 1931, с. 343.

¹⁹ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 66. lpp.; В. а. Система римского права. На правах рукописи. Рига: Армии спiestuve, 1925, с. 19; Брагусь С., Граве К., Зимилева М., Серебровский В., Шкундин З. Советское гражданское право. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1950, с. 69.

²⁰ "1501. Pēc likuma pielīdzināmi promesošiem tie, kas kaut arī atrodas savā dzīves vietā, bet ārēju apstākļu dēļ nevar paši aizstāvēt savas tiesības, un proti, **vēl nepiedzimušie bērni**, nepilngadīgie, personas ar garīga rakstura traucējumiem un citādi grūti saslimušie.

Tos, ko likums pielīdzina promesošiem, aizsargā pret zaudējumiem tikai tajos gadījumos, kad viņiem nav aizbildņu vai aizgādņu vai kad viņi izdara kaut ko sev par kaiti bez aizbildņu vai aizgādņu līdzdalības."

²¹ Hausmaninger H. The Austrian Legal System. Wien: Kluwer Law International, 2000, p. 238.

²² Markesinis B., Unberath H. The German Law of Torts. A Comparative Treatise. Oxford: Hart Publishing, 2002, pp. 45, 149; Markesinis B., Deakin S. Tort Law. Oxford: Clarendon Press, 1999, pp. 73, 151–153, 243–244, 251–255; Mullis A., Oliphant K. Torts. London: Macmillan, 1997, pp. 86–87.

²³ Sk.: Durant I. C. Belgium. In: Koziol H., Steininger B. C. (eds.). European Tort Law 2010. Berlin: De Gruyter, 2011, pp. 48–50; Bargelli E. Italy. Ibid., pp. 311–313; Bargelli E. Italy. In: Koziol H., Steininger B. C. (eds.). European Tort Law 2009. Berlin: De Gruyter, 2010, pp. 351–353; Steininger B. C. Austria. In: Koziol H., Steininger B. C. (eds.). European Tort Law 2007. Mörlenbach: Springer; Wien, NewYork, 2008, pp. 150–152.

²⁴ Sk.: Komerclikums, 163. 165.–167. pants.

²⁵ Sinaiskis V. Personība un personiskās tiesības jaunajā Civillikumā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938. Nr. 2. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 330.–331. lpp.

²⁶ Hvosstovs V. Vispārīgā teesību teorija. Rīga: Leta, 1924, 126. lpp.; Hausmaninger H. The Austrian Legal System. Wien: Kluwer Law International, 2000, p. 238; Youngs R. Sourcebook on German Law. London: Gavendish Publishing Limited, 1994, pp. 207–221.

²⁷ Hvosstovs V. Vispārīgā teesību teorija. Rīga: Leta, 1924, 125. lpp.

vēl nav to tiesību, kādas paredz mantošanas kārtība. Šāds gadījums ir paredzēts CL 387. pantā.²⁸ Bez subjekta, kaut arī tikai pagaidām, var būt tikai tādas tiesības, kuras paredz attiecības pret kādu lietu vai arī pret personu ārpus subjekta.²⁹

Tātad, lai arī lielākā daļa personisko tiesību var rasties ar paša subjekta rašanos vai personas darbībām,³⁰ ir **juridiska iespēja, ka zināmas tiesības rodas, pirms vēl ir radies pats tiesību subjekts.**

Taču ir jāņem vērā, ka šīs tiesības ir specifiskas. Bez tā, ka nepastāv pats subjekts, **šo tiesību pastāvēšana un realizācija ir atkarīga no noteiktu faktu iestāšanās: pirmkārt**, ka subjekts radies, t. i., fiziska persona piedzimis vai juridiskā persona nodibināties, un, **otrkārt**, ka šīs tiesības tiks realizētas pēc subjekta rašanās.

Personisko tiesību izbeigšanās

Tiesību literatūrā jautājums par personisko tiesību pastāvēšanas termiņu nav skaidri izšķirts. Vairums personisko tiesību **izbeidzas ar to nesēja nāvi**, piemēram, personiskās brīvības aizsardzība, dzīvokļa neaizskaramība.³¹ Savukārt, **izbeidzoties juridiskai personai** (piemēram, likvidējot to), izbeidzas šīs juridiskās personas personiskās tiesības.³²

Taču attiecībā uz personisko tiesību izbeigšanu ir jāņem vērā, ka daļu personisko tiesību var **izbeigt arī pats tiesību subjekts** uz paša subjekta gribas pamata, piemēram, atsakoties no sava vārda vai to mainot. Personiskās tiesības var izbeigties arī **pretēji subjekta gribai** vai pat piespiedu kārtā.³³ Piemēram, Patentu likuma³⁴ 54. pants paredz piespiedu licences iegūšanu pretēji izgudrojuma autora vēlmēm. Taču šāda iespēja ir atzīstama par izņēmumu no personisko tiesību absolūtisma, tādēļ personisko tiesību izbeigšana vai grozīšana pretēji šo tiesību nesēja gribai ir iespējama tikai likumā tieši paredzētajos gadījumos.

Personiskās tiesības var izbeigties arī, **iestājoties noteiktiem notikumiem**, juridiskas darbības rezultātā vai ar kompetentu orgānu radītu aktu.³⁵ Piemēram, tiesības uz preču zīmi beidzas ar tās reģistrācijas dzēšanu.³⁶ Fiziska persona izbeidz pastāvēt civiltiesiskajā apgrozībā ne tikai fiziskās nāves iestāšanās gadījumā, bet arī gadījumos, kad persona tiek **atzīta par mirušu vai bezvēsts promesošu**.³⁷ Savukārt citām tiesībām par tiesības izbeidzošo faktu kalpo noteikta **termiņa notecēšana**. Piemēram, autortiesību aizsardzība saglabājas 70 gadus pēc autora nāves.³⁸

²⁸ "387. Mantot spēji arī tādas juridiskas personas, kuru nodibināšanu mantojuma atstājējs paredz savā rīkojumā nāves gadījumam, ieceļot tās par mantiniecēm un novēlot tām mantu. Jaundibināmā juridiskā persona iegūst juridisko personību ar tās apstiprināšanu vai reģistrāciju uz vispārēja pamata, bet skaitās par mantinieci jau no mantojuma atklāšanās dienas."

²⁹ Hvostovs V. Vispārīgā tiesību teorija. Rīga: Leta, 1924, 125. lpp.

³⁰ Sk.: Autortiesību likums, 2. panta 1. un 3. daļa.

³¹ Синайский В. Основы гражданского права в связи с частью III Свода узаконений, действующей в Латвии и Эстонии. Рига: Валтерс и Рапа, 1931, с. 344–345; Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 117., 140. lpp.

³² Синайский В. Основы гражданского права в связи с частью III Свода узаконений, действующей в Латвии и Эстонии. Рига: Валтерс и Рапа, 1931, с. 346–347.

³³ Малеина М. Защита личных неимущественных прав советских граждан. Москва: Знание, 1991, с. 8.

³⁴ Patentu likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2007. 27. februāris, Nr. 34.

³⁵ Малеина М. Защита личных неимущественных прав советских граждан. Москва: Знание, 1991, с. 8.

³⁶ Sk.: likums "Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm", 30. un 33. pants.

³⁷ Синайский В. Основы гражданского права в связи с частью III Свода узаконений, действующей в Латвии и Эстонии. Рига: Валтерс и Рапа, 1931, с. 344–345.

³⁸ Sk.: Autortiesību likums, 36. panta 1. daļa un 37. pants.

Taču tas, ka tiek izbeigtas noteiktas tiesiskās attiecības, piemēram, darījuma attiecības, nenozīmē, ka tiek izbeigtas arī personiskās tiesības. Piemēram, personiskās sarakstes noslēpums saglabājas arī tad, ja ir izbeigts pasta ekspedēšanas līgums, advokātam ir jāglabā noslēpums arī pēc klienta līguma izbeigšanas, arī bankai ir jāglabā konfidencialitāte pēc konta līguma izbeigšanas, un ārsts nedrīkst atklāt sava pacienta datus arī pēc tam, kad ir izbeigtas attiecības ar savu pacientu.

Viss iepriekš minētais rada jautājumu par personisko tiesību turpināšanos pēc subjekta nāves – vai nāve izbeidz personas personiskās tiesības?

Padomju tiesības pastāvēja uz uzskatu, ka personiskās tiesības izbeidzas ar personas nāvi sakarā ar to, ka tikai dzīvs cilvēks var būt tiesību subjekts un tās nepāriet mantošanas ceļā.³⁹ Līdzīga pozīcija bija arī anglosakšu tiesībās, kuras neatzina mirušā cilvēka tiesību aizsardzību pret publikācijām,⁴⁰ jo šīs tiesības (kas tiek sa-
prastas kā personiskās tiesības) “mira kopā ar personu”.⁴¹

Šādam viedoklim nevar pilnībā piekrist, jo tiek atzīta iespēja mantot noteiktas tiesības izņēmuma kārtā.⁴² Piemēram, personas vārds un gods tiek aizsargāti arī pēc viņas nāves.⁴³ Tiesas atzīst iespēju mantot prasījuma tiesību par uztura līguma atcelšanu, par atlīdzību par darba uzteikuma un tā atsaukuma atzīšanu par spēkā neesošu.⁴⁴ Arī likumdevējs tieši pieļauj autora personisko tiesību nodošanu autora mantiniekiem, un tas apliecina, ka autora personiskās tiesības turpinās arī pēc paša autora nāves,⁴⁵ protams, ierobežotā veidā.

Paša subjekta izbeigšanās automātiski pati par sevi vēl nenozīmē **visu personisko tiesību izbeigšanos**. Saskaņā ar likumu un tiesu praksi daudzas personiskās tiesības, to lietošanas tiesības vai to tiesiskā aizsardzība var pastāvēt pēc pašas personas, t. i., subjekta, izbeigšanās. Arī ekonomiskā interese dod pamatu personisko tiesību aizsardzībai pēc nāves, piemēram, M. Džeksons pēc savas nāves “kļuva par pelnošāko mirušo slavenību” 2010. gadā, nopelnot 275 miljonus ASV dolāru.⁴⁶

Līdz ar to jāatzīst, ka juridiski pastāv personiskās tiesības, kuras var tikt aizsargātas bez paša subjekta. Šo tiesību pastāvēšana un izmantošana ir saistīta ar zināmiem nosacījumiem. Līdz ar to šīs tiesības būtu precīzāk apzīmēt kā **tiesības ar nosacījumu (nosacītas tiesības) jeb kvazitiesības**. Attiecīgi personiskajām

³⁹ Agarkovs M., Bratuss S., Genkins D., Serebrovskis V., Škundins Z. Civiltiesības. I sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1946, 257. lpp. Mantiniekiem piešķirtās tiesības uz mirušā personības pareizu novērtējuma un tās viņa garīgā jaunrades darba produkcijas neaizskaramības, kas kļuvusi par sabiedrības mantu un kuru tā ir ieinteresēta saglabāt, aizsardzība izskaidrota ar tiri praktisku iemeslu – radinieki varēs to izdarīt labāk nekā pārējie pilsoņi.

⁴⁰ Prosser W. Privacy. California Law Review, 1960. August, Vol. 48, No. 3, p. 408. Sk. pārpublicējumu – Privacy. Vol. II. Ed. by Raymond Wacks. Dartmouth, 1993, p. 72.

⁴¹ Leebron D. The right to Privacy's Place in the International History of Tort Law. Case Western Reserve Law Review, 1991. 41. Pārpublicēts: Privacy. Vol. II. Ed. by Raymond Wacks. Dartmouth, 1993, p. 160.

⁴² Синайский В. Основы гражданского права в связи с частью III Свода узаконений, действующей в Латвии и Эстонии. Рига: Валтерс и Рапа, 1931, с. 343. Par to vairāk sk. 1.3.5. nodaļā, 52. lpp.

⁴³ The Protection of Personality Rights against Invasions by Mass Media. Koziol H., Warzilek A. (eds.). Wien: Springer, NewYork, 2005, pp. 164–166; Малеина М. Защита личных неимущественных прав советских граждан. Москва: Знание, 1991, с. 65; Рассмотрение гражданских дел о защите чести и достоинства (Обзор судебной практики) Бюллетень Верховного суда СССР No. 6. Москва: Известия, 1979, с. 21; Hamkova D. Cietušais gods un cieņas aizskaršanas deliktā. No: LU Raksti. Juridiskā zinātne. 657. sēj. Rīga: LU, 2003, 98.– 99. lpp.

⁴⁴ Sk. 2. un 3. atsauci.

⁴⁵ Sk.: Autortiesību likums, 3. panta 1. un 2. daļa, 7. panta 1. daļa, 16. panta 1. daļa, 17. panta 9. daļa.

⁴⁶ Maikls Džeksons kļuvis par šā gada pelnošāko mirušo slavenību. Pieejams: <http://kultura.delfi.lv/archive/print.php?id=34838491> [aplūkots 2010. gada 26. oktobrī].

tiesībām ir raksturīga kvazitiesiskā daba, kas savukārt nozīmē, ka šo tiesību realizācijai un tiesiskai aizsardzībai ir savi ierobežojumi un specifiski priekšnosacījumi. Tādēļ tiesām ir ļoti uzmanīgi jāizvērtē jautājums par personisko prasījumu pārņemšanas ierobežojumiem civilprocesā. Lai arī personiskām tiesībām ir raksturīga cieša saistība ar subjektu, (1) šīs tiesības, (2) to lietošanas tiesības vai arī (3) to tiesiskās aizsardzības tiesības **ir tālāk nododamas un mantojamas**, ja tas nav pretrunā likumam un sabiedrības tikumībai (*ordre public*).

Kopsavilkums

1. Personiskās tiesības nodibinās ar paša subjekta rašanos (cilvēka piedzimšana vai juridiskas personas nodibināšana), vai arī tās rodas subjektam pēc likuma, paša subjekta darbību vai juridiskā fakta rezultātā.
2. Daļa personisko tiesību pastāv neatkarīgi no subjekta gribas, un subjektam nav tiesiskas iespējas ietekmēt to pastāvēšanu.
3. Personiskās tiesības var izbeigties ar paša subjekta izbeigšanos (fiziskas personas nāvi un juridiskās personas likvidāciju), paša subjekta izteiktu gribu, juridiskā fakta (akta) rezultātā vai sakarā ar noteikta termiņa notecēšanu.
4. Personisko tiesību izbeigšanās pretēji to subjekta gribai ir iespējama kā izņēmums un tikai ierēģi likumā minētajos gadījumos.
5. Daļa personisko tiesību var rasties vēl pirms personas rašanās un pastāvēt pēc personas izbeigšanās.
6. Tā kā šādu tiesību pastāvēšana ir atkarīga no noteiktu nosacījumu iestāšanās, tad šīs tiesības būtu precīzāk apzīmēt kā tiesības ar nosacījumu (nosacītas tiesības) jeb kvazitiesības.
7. Ar kvazitiesībām ir jāsaprot tādas tiesības, kuras rodas pirms paša tiesību subjekta rašanās, un tādas, kuras var pastāvēt arī pēc tiesību subjekta izbeigšanās.
8. Ņemot vērā personisko tiesību kvazitiesisko raksturu, šo tiesību realizācijai un tiesiskai aizsardzībai ir savi ierobežojumi un specifiski priekšnosacījumi.
9. Lai arī personiskām tiesībām ir raksturīga cieša saistība ar subjektu, (1) šīs tiesības, (2) to lietošanas tiesības vai arī (3) to tiesiskās aizsardzības tiesības ir tālāk nododamas un mantojamas, ja tas nav pretrunā likumam un sabiedrības tikumībai (*ordre public*).
10. Nāve vai juridiskās personas likvidācija neizbeidz visas subjekta personiskās tiesības. Personisko tiesību aizsardzību pēc tiesību subjekta izbeigšanās var realizēt noteikts subjektu loks, kuriem ir likumisks vai līgumisks pamats vai arī citāda leģitīma interese aizsargāt izbeigušās tiesību subjekta intereses. Līdz ar to esošā tiesu prakse nepamatoti ierobežo noteiktu prasījumu civilprocesuālo pārņemšanu sakarā ar prasītāja nāvi.
11. Latvijas tiesām būtu nepieciešams skaidri definēt “personisko tiesību” un arī “tīri personisko tiesību” jēdzienu un saturu, lai nepamatoti nesašaurinātu tiesas aizsardzību tām personiskām tiesībām, kas rodas pirms tiesību subjekta rašanās, un tām, kas turpina pastāvēt pēc tiesību subjekta izbeigšanās.

PAŠVALDĪBAS TERITORIJAS PLĀNOJUMA ĪSTENOŠANAS AKTUĀLAS TIESISKĀS PROBLĒMAS

THE TOPICAL LEGAL ISSUES REGARDING IMPLEMENTATION OF MUNICIPALITY'S LAND USE PLAN

Ilma Čepāne, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

This article reviews the main legal issues regarding the application of municipality's land use plans. The article contains analysis of the conclusions expressed in legal literature, as well as in case law of the latest years. Author argues that legal regulation does not provide a sufficient separation of preconditions and criteria for drafting the local plan and detail plan. Such situation burdens the work of municipalities and increases workload of courts. The summary contains suggestions for improvement of the normative acts.

Atslēgvārdi: pašvaldības teritorijas plānojums, lokālplānojums, detālplānojums.

Keywords: municipality's land use plan, local plan, detailed plan.

Ievads

Ir pagājuši nedaudz vairāk kā četri gadi, kopš 2011. gada 1. decembrī stājās spēkā jaunais Teritorijas attīstības plānošanas likums (turpmāk – Plānošanas likums), kas pašvaldības teritorijas plānošanā salīdzinājumā ar iepriekšējo regulējumu ieviesis vairākus būtiskus jauninājumus.

Vietējās pašvaldības teritorijas plānojums ir vietējās pašvaldības ilgtermiņa teritorijas attīstības plānošanas dokuments. Tajā ir noteiktas prasības teritorijas izmantošanai un apbūvei, publiskai infrastruktūrai, kā arī citiem teritorijas izmantošanas nosacījumiem. Vietējās pašvaldības teritorijas plānojumiem piemīt zināma specifika. Pirmkārt, šos plānus, izņemot detālplānojumus, pieņem ar ārējo tiesību normu (pašvaldības saistošajiem noteikumiem). Otrkārt, teritorijas plānojumi ir plānošanas dokumenti, kas attiecas uz vidi.¹ Tāpēc to sagatavošanā attiecībā uz sabiedrības iesaistišanu ir jāievēro valstij saistošas starptautiskās normas, proti, Orhūsas konvencija,² kas, kā pamatoti norāda S. Meiere, liberalizē arī procesuālos

¹ Sk., piemēram: Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra spriedums lietā Nr. 2006-09-03, 11. punkts.

² Sk.: 1998. gada 26. jūnija Orhūsas konvencija par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem.

noteikumus sabiedrības piekļuvei tiesām ar vidi saistītos jautājumos.³ Treškārt, uz teritorijas plānojumam attiecas arī Eiropas Savienības prasības – noteiktos gadījumos pirms plānojuma apstiprināšanas ir jāvērtē to ietekme uz vidi (jāveic stratēģiskais novērtējums). Teritorijas plānojumu galvenais mērķis attiecīgās teritorijas izmantošanā ir līdzsvarot gan privātpersonu, gan sabiedrības intereses. Nekustamā īpašuma īpašnieks vai tiesiskais valdītājs drīkst izvēlēties tikai tādas teritorijas izmantošanas veidus, kas noteikti teritorijas plānojumā.

Lokālplānojuma tiesiskā regulējuma nenoteiktība

Līdz ar jaunā Plānošanas likuma pieņemšanu blakus detālplānojumam tika ieviests jauns pašvaldības teritorijas plānojuma realizācijas instruments – lokālplānojums.

Plānošanas likuma 1. panta 11. punktā ir dota lokālplānojuma legaldefinīcija – tas ir “vietējās pašvaldības ilgtermiņa teritorijas attīstības plānošanas dokuments, kuru vietējā pašvaldība izstrādā savas administratīvās teritorijas daļai (piemēram, pilsētas, ciema vai lauku teritorijas daļai) kāda plānošanas uzdevuma risināšanai vai teritorijas plānojuma detalizēšanai vai grozīšanai”. Plānošanas likumprojekta anotācijā bija norādīts, ka “lokālplānojumus vietējā pašvaldība varēs izstrādāt pēc savas iniciatīvas, ja uzskatīs par nepieciešamu veikt pilsētas vai ciema teritorijas plānojuma detalizāciju (ja teritorijas plānojums ir vispārīgs), vai arī ar mērķi atrisināt noteiktās problēmas (ielu tīkls, inženierkomunikāciju izvietojums u. c.)”.⁴

Tomēr ir piepildījušās likumprojekta izstrādes laikā izteiktās bažas, ka lokālplānojuma jēga, izstrādāšanas nepieciešamības gadījumi un procedūra normatīvajos aktos nav pietiekami noregulēti. Šobrīd daudzos gadījumos lokālplānojumu izstrādāšana notiek nevis pārdomātas un ilgtspējīgas teritorijas plānošanas interesēs, bet gan atbilstoši nekustamo īpašumu īpašnieku vēlmēm, kas var kalpot tikai īstermiņa mērķiem.

No vienas puses, Plānošanas likuma 24. panta pirmā daļa noteic, ka lokālplānojumu vietējā pašvaldība izstrādā pēc savas iniciatīvas un izmanto par pamatu turpmākai plānošanai, kā arī būvprojektēšanai. Taču, no otras puses, likuma 13. panta trešā daļa paredz, ka lokālplānojuma ierosinātājs var būt ne tikai pašvaldība, bet arī kāda cita persona. Šādā gadījumā lokālplānojuma izstrādi finansē ierosinātājs, par to noslēdzot līgumu ar vietējo pašvaldību. Taču pašvaldība var arī pati piedalīties šā plāna izstrādes līdzfinansēšanā.

Tādējādi redzams, ka lokālplānojums var kalpot gan pašvaldības plānojuma precizēšanai, gan grozīšanai, gan arī būvprojektēšanai.

Grozīšanas nepieciešamība tiek pamatota ar jaunas vietējās pašvaldības ilgtspējīgas attīstības stratēģijas spēkā stāšanos, taču gadījumi, kad ar lokālplānojumu var detalizēt vietējās pašvaldības teritorijas plānojumu, likumā nav norādīti.

Līdz ar to lokālplānojums bez īpaša iemesla var aizstāt detālplānojumu. Jāuzsver, ka saskaņā ar Plānošanas likumu (sk. 1. panta 10. punktu un 28. panta pirmo daļu) tieši detālplānojums, lai noteiktu prasības konkrētu zemes vienību

³ Sk.: Meiere S. Personas tiesības vērsties tiesā kā būtisks detālplānojumu tiesiskā regulējuma kontroles elements. No: Inovāciju juridiskais nodrošinājums. LU 70. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 103.–116. lpp.

⁴ Pieejams: <http://www.bra.lv/images/editor/Teritorijas%20attistibas%20planosanas%20likums.htm> [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

izmantošanai un apbūves parametriem, kā arī precizētu zemes vienības robežas un aprobežojumus, domāts pašvaldības teritorijas plānojuma vai lokālplānojuma detalizēšanai un konkretizēšanai. Pašlaik ir grūti nošķirt gadījumus, kad pašvaldībai vajadzētu uzsākt pašvaldības plānojuma grozīšanu un noteikt iemeslus, lai izstrādātu lokālplānojumu.

Tomēr, kā norādījusi Satversmes tiesa, lokālplānojums tiek izstrādāts noteiktas teritorijas kompleksai plānošanai, nevis atsevišķām zemes vienībām.⁵

Taču, kā liecina prakse, pēdējā laikā lokālplānojumi dažkārt tiek izstrādāti pat vienam nelielam īpašumam, kad zemes gabala īpašnieks vēlas grozīt vietējās pašvaldības plānojumā noteikto izmantošanu. Piemēram, 2013. gada 23. aprīlī Ādažu novada dome, pieņemot lēmumu "Par atļauju izstrādāt lokālplānojumu nekustamajam īpašumam Ādažu novadā Baltezera ciemā "Libieši 3"", ar lokālplānojuma palīdzību atļāvusi viena nekustamā īpašuma īpašniekam grozīt funkcionālo zonu, kas noteikts ar pašvaldības teritorijas zonējumu.⁶

Pastāvot minētajam pretrunīgajam lokālplānojuma tiesiskajam regulējumam, šajā pašā pašvaldībā sastopami arī gadījumi, kad ar lokālplānojuma palīdzību tiek sadalīti kopīpašumā esošie nekustamie īpašumi, kad pretēji pašvaldības teritorijas plānojumam ar lokālplānojuma palīdzību tiek realizēta vēlme panākt blīvākas apbūves iespējas, kad tiek pārtraukta detālplānojumu izstrāde, to vietā pārejot uz lokālplānojumu izstrādi.⁷ Grūti izprast arī Salaspils novada domes praksi lokālplānojumu un detālplānojumu izstrādē.⁸

Kaut arī Rīgas pašvaldība vairākos gadījumos ir pamatoti izmantojusi lokālplānojuma dotās iespējas un tos izstrādā atbilstoši likumā noteiktajiem gadījumiem, piemēram, Mežaparka teritorijai (423 ha) vai Skanstes apkaimes teritorijai (228,4 ha),⁹ tomēr pēdējā laikā pašvaldība akceptē lokālplānojumu izstrādi nelielām teritorijām, galvenokārt lai panāktu teritorijas plānojuma grozīšanu.

Piemēram, lokālplānojuma izstrāde 1,6 ha platībā uzsākta pēc SIA "O" ierosinātā priekšlikuma. Tiek grozīts Rīgas teritorijas plānojums, lai "nodrošinātu pilnvērtīgas īpašuma izmantošanas iespējas uzņēmējdarbības attīstībai, paredzot komerciāla rakstura būvju izvietošanas iespējas zemesgabalā un radot vienotu kvartāla apbūves telpisko struktūru". Cits gadījums – lokālplānojums tiek izstrādāts pat 4419 kv. m lielai teritorijai, lai dabas pamatnes teritorijas vietā veiktu būvniecību.¹⁰

Bez īpaša pamatojuma apstādījumu un dabas teritoriju Juglas ezera krastā 6582 kv. m platībā plānots pārvērst par publiskās apbūves teritoriju, lai "nodrošinātu pilnvērtīgas iespējas īpašuma izmantošanai un attīstībai".¹¹

Līdz ar to notiek atgriešanās pie savulaik gan tiesību doktrīnā, gan judikatūrā kritizētās negatīvās prakses, kad ar detālplānojumu palīdzību personai, kurai pierder nekustamais īpašums, bija iespējams grozīt pašvaldības teritorijas plānojumu.¹²

⁵ Sk.: Satversmes tiesas 2014. gada 10. oktobra spriedums lietā Nr. 2014-04-03, 7. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2014-04-03.pdf [aplūkots 2014. gada 1. februārī].

⁶ Sk.: http://www.adazi.lv/upload/lemumi_noteikumi/Ln_20 [aplūkots 2013. gada 30. septembrī].

⁷ Sk.: Ādažu novada domes lēmumi. Pieejams: <http://www.adazi.lv/page/1036> [aplūkots 2013. gada 4. oktobrī].

⁸ Sk.: <http://www.salaspils.lv/parvalde/sabiedribas-lidzdaliba> [aplūkots 2014. gada 1. februārī].

⁹ Sk.: <http://www.grupa93.lv/index.php/lv/pakalpojumi/lokalplanojumi> [aplūkots 2014. gada 1. februārī].

¹⁰ Sk.: <http://www.rdpad.lv/services/deliberative/article.php?id=108370> [aplūkots 2014. gada 1. februārī].

¹¹ Sk.: http://www.rdpad.lv/uploads/news/2000115/Darba_uzdevums.pdf [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

¹² Sk.: Čepāne I., Statkus S. Pašvaldības teritorijas plānojums kā nekustamā īpašuma tiesību aprobežojums. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/100507-pasvaldibas-teritorijas-planojums-ka-nekustama-ipasuma-tiesibu-aprobezojums/> [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

Pašvaldību teritorijas plānošanas procesam jābūt atvērtam pret nepieciešamām un pamatotām izmaiņām, taču vienlaikus tam jārada arī zināma stabilitāte un pēctecība. Satversmes tiesa uzsvērusi: lai grozītu pašvaldības teritorijas plānojumu, pamatojumam jābūt pietiekamam, un pašvaldībai ir jānorāda svarīgi apsvērumi, kāpēc pašvaldības teritorijas plānojumā atļautā izmantošana tiek grozīta.¹³

Negatīvi vērtējama Plānošanas likuma 13. panta trešajā daļā dotā iespēja lokālplānojuma izstrādi finansēt ne tikai pašvaldībai, bet arī kādai citai juridiskai vai fiziskai personai – ierosinātājam. Šāda prakse noved pie situācijas, kad lokālplānojums kalpo kā instruments, lai tiktu īstenotas tikai kādas atsevišķas personas, piemēram, investora, ieceres, taču netiek ņemtas vērā sabiedrības vai citu zemes īpašnieku intereses. Turklāt likumā paredzētais, ka pašvaldība var piedalīties lokālplānojuma līdzfinansēšanā “normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā”, satur korupcijas riskus, jo līdz šim nevienā normatīvajā aktā nav noteikti ne priekšnoteikumi, ne arī līdzdalības un finansēšanas apjoms.

Lokālplānojumu aizstāšanu ar detālplānojumiem varētu veicināt vēl divi citi apstākļi – lokālplānojuma un detālplānojuma saskaņošanas un pārsūdzēšanas kārtība.

Lokālplānojumam noteiktā izstrādāšanas procesuālā kārtība salīdzinājumā ar detālplānojuma izstrādes procedūru ieinteresētajai personai, piemēram, projekta attīstītājam, nodrošina iespēju vieglāk panākt attiecīgā lokālplānojuma pieņemšanu un stāšanos spēkā. Proti, Ministru kabineta 2012. gada 16. oktobra noteikumu Nr. 711 “Noteikumi par pašvaldību teritorijas attīstības plānošanas dokumentiem” (turpmāk – Noteikumi Nr. 711) 115. punkts¹⁴ noteic: ja detālplānojumā ietvertie risinājumi skar nekustamos īpašumus, kuru īpašnieki nav detālplānojuma ierosinātāji, pirms tā apstiprināšanas jāsaņem viņu rakstiska piekrišana un uz detālplānojuma grafiskās daļas kartes lapas jābūt šo nekustamo īpašumu īpašnieku parakstam, izņemot gadījumus, ja tiek piemērota nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšana. Savukārt lokālplānojuma apstiprināšanai šāds priekšnoteikums nav paredzēts.

Atšķirīga ir arī šo dokumentu apstrīdēšanas/pārsūdzēšanas procesuālā kārtība. Lokālplānojums tiek apstiprināts ar pašvaldības saistošajiem noteikumiem, bet detālplānojums – ar vispārīgo administratīvo aktu. Līdz ar to saskaņā ar Plānošanas likuma 26. un 27. pantu par saistošo noteikumu, ar kuriem tiek apstiprināts lokālplānojums, neatbilstību noteiktai izstrādes procedūrai vai materiālām tiesību normām vispirms jāvēršas pie vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministra, bet pēc tam, ja ministra lēmums personu neapmierina, tā var iesniegt konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā. Kā liecina prakse, Satversmes tiesas spriedums ir sagaidāms daudz ātrāk nekā administratīvā akta – detālplānojuma – izskatīšana visās trijās administratīvās tiesas instancēs.

Lai iespējamā konstitucionālās sūdzības iesniedzēja lieta tiktu pieņemta izskatīšanai Satversmes tiesā, piemēram, ja ar lokālplānojumu aizskartas kādas personas pamattiesības, sūdzību ir nepieciešams balstīt uz salīdzinoši sarežģītu juridisko pamatojumu. Turklāt lokālplānojuma realizācija, pretstatā detālplānojuma īstenošanas iespējai, šādos gadījumos netiek apturēta. Minētie iemesli veicina detālplānojumu izstrādes nepamatotu aizstāšanu ar lokālplānojumu izstrādi.

¹³ Sk.: Satversmes tiesas 2004. gada 9. marta spriedums lietā Nr. 2003-16-05, 7. punkts. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19> [aplūkots 2015. gada 1. februārī].

¹⁴ Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=252164> [aplūkots 2014. gada 1. februārī].

Līdz ar to lēmums ieviest lokālplānojumu kā vienu no pašvaldības teritorijas plānojuma veidiem nav sevi pietiekami attaisnojis. Tieši otrādi – neprecīzais tiesiskais regulējums turpmāk var radīt vēl lielākas problēmas. Tāpēc likumdevējam acīmredzami būs vēl pie šiem jautājumiem jāatgriežas. Iespējams, ka normatīvajos aktos būtu detalizētāk jānorāda kritēriji, kad nepieciešama lokālplānojuma izstrāde un kādos gadījumos ar lokālplānojumu palīdzību pieļaujams grozīt pašvaldības teritorijas plānojumu, kā arī jāapsver iespēja lokālplānojumu izstrādi finansēt tikai no pašvaldību līdzekļiem.

Detālplānojums kā vispārīgais administratīvais akts

Līdz ar Plānošanas likuma spēkā stāšanos salīdzinājumā ar iepriekšējo kārtību detālplānojums tiek apstiprināts ar vispārēju administratīvu aktu, nevis ar saistošajiem noteikumiem, kā tas bija agrāk.

Jau labu laiku pirms šā likuma pieņemšanas gan tiesību doktrīnā, gan judikatūrā tika norādīts, ka pašvaldības teritorijas plānojums, tostarp arī detālplānojums, formāli ir ārējais normatīvais akts, kas ir saistošs jebkurai fiziskai un juridiskai personai. Tomēr tika uzsvērts, ka atsevišķas plānojuma daļas pēc rakstura vairāk līdzinās nevis normatīvajiem, t. i., tiesību normas ietverošiem, aktiem, bet gan individuāliem, t. i., tiesību normu piemērošanas, aktiem. Līdz ar to atsevišķu plānojuma daļu līdzība ar tiesību piemērošanas aktiem rosināja domu par to, ka šādas lietas nebūtu skatāmas Satversmes tiesas procesā, bet gan administratīvajā tiesvedības kārtībā. Var tikai pievienoties viedoklim, ka potenciāliem konstitucionālās sūdzības (pieteikuma) iesniedzējiem Satversmes tiesas process nebija optimāls šādu lietu izskatīšanai. A. Endziņš savulaik pat izteicis bažas, vai šāds izkārtojums nesatur zināmu ierobežojumu personas pamattiesībām uz taisnīgu tiesu.¹⁵ Arī Satversmes tiesa ir norādījusi, ka detālplānojumu tiesiskuma pārbaude ir Satversmes tiesai neraksturīga funkcija, jo atsevišķas vietējās pašvaldības teritorijas plānojuma daļas pēc rakstura vairāk līdzinās nevis normatīviem, t. i., tiesību normas ietverošiem, tiesību aktiem, bet individuāliem, t. i., tiesību normu piemērošanas, aktiem.¹⁶ Tāpēc likumdevējs pamatoti ir nolēmis, ka detālplānojumi ir apstiprināmi ar vispārējo administratīvo aktu.

Plānošanas likuma 28. panta trešā daļa noteic, ka “detālplānojumu izstrādā pirms jaunas būvniecības uzsākšanas vai zemes vienības sadalīšanas, ja tas rada nepieciešamību pēc kompleksiem risinājumiem un ja normatīvajos aktos nav noteikts citādi”. Saskaņā ar šā paša panta ceturto daļu par izstrādes nepieciešamību lemj pašvaldība. Taču grūti spriest, pēc kādiem kritērijiem tiek lemts par to, vai plānotā apbūve vai zemes vienības sadalīšana ir “kompleksa” un vai būvniecība ir “jauna”. Pietiekamu skaidrību neievieš arī Noteikumu Nr. 711. 33.–36. pants, kuros mēģināts skaidrot kompleksas apbūves jēdzienu un norādīt gadījumus, kad šai “jaunajai” apbūvei nav nepieciešams izstrādāt detālplānojumu.¹⁷

¹⁵ Endziņš A. Kā vērtēt jaunāko Satversmes tiesas praksi. Jurista Vārds, 2007. 9. februāris, Nr. 41. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/164347-ka-vertet-jaunako-satversmes-tiesas-praksi/> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

¹⁶ Sk.: Satversmes tiesas lieta Nr. 2008-24-03, 7.2. punkts.

¹⁷ Šo jēdzienu saturs ir atklāts gan Satversmes tiesas spriedumos (sk., piemēram: Satversmes tiesas 2008. gada 11. novembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā 2008-24-03, 10.1. punkts), gan arī Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedumos (sk., piemēram, lieta Nr. SKA-30/2014).

Kaut arī līdz šim Ministru kabineta noteikumu līmenī turpinās tendence sašaurināt detālplānojuma nozīmi un samazināt gadījumus, kad tie būtu izstrādājami, joprojām uzskatu, ka tieši detālplānojums ir atzīstams par vienu no galvenajiem instrumentiem, kas nodrošina to, ka attiecīgās teritorijas izmantošanā sabiedrības un valsts intereses tiek noteiktā kārtībā līdzsvarotas ar konkrētu nekustamo īpašumu īpašnieku interesēm. Ja kādai teritorijai saskaņā ar normatīvo aktu prasībām ir nepieciešams izstrādāt detālplānojumu, tad tās plānošanas process līdz ar teritorijas plānojuma pieņemšanu vēl nav noslēdzies. Šādos gadījumos saimnieciskās darbības, arī būvniecības ieceres īstenošanas, obligāts priekšnoteikums ir spēkā esošs detālplānojums.¹⁸

Līdz ar to nevar piekrist kolēģa S. Petroviča nesen izteiktajam viedoklim, ka praksē bieži tiek nepamatoti apstrīdētas un pārsūdzētas izsniegtās būvatļaujas, pamatojoties uz to, ka nav izstrādāts detālplānojums.¹⁹ Daudzos gadījumos detālplānojums kalpo kā pamats, lai vispār varētu uzsākt būvniecības procesu. Detālplānojuma izstrāde, kā to pamatoti norādījis Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments, nevar tikt uzskatīta par būvniecības procesa sastāvdaļu.²⁰ Kaut arī detālplānojuma izstrādi likums (Plānošanas likuma 28. panta ceturtā daļa) pieļauj apvienot ar būvprojekta izstrādi, šis noteikums nekādā veidā neatrisina izsniegtās būvatļaujas tiesiskumu, ja spēkā esošais regulējums paredz detālplānojuma izstrādi, bet tas nav izstrādāts. Vēl vairāk – šāds trūkums ir vērtējams kā būtisks teritorijas plānošanas procesa pārkāpums. Līdz ar to, ja nekustamā īpašuma tālākai attīstībai (būvniecībai) nepieciešams detālplānojums, būvatļaujas izsniegšana bez šā plāna attiecīgi ir uzskatāma par pretlikumīgu.

Nevar piekrist arī citai S. Petroviča tēzei: “.. ja konkrētai teritorijai ir tikai viens atļautais izmantošanas veids ar attiecīgajam veidam atbilstošu atļauto apbūvi, būvniecības iecere, kas atbilst attiecīgajam izmantošanas veidam un atļautajai apbūvei, būtu atzīstama par harmonisku ar apkārtējo apbūvi konkrētās teritorijas ietvaros, kā arī konkrētās teritorijas plānotās (atļautās) izmantošanas nosacījumi būtu atzīstami par pietiekami detalizētiem.”²¹

Tā ir vienkāršota pieeja pašvaldības teritorijas plānošanas jēgai un mērķiem. Nenoliedzami, pašvaldībai ir pienākums ievērot normatīvos aktus arī teritorijas plānošanā. Taču tiesības detalizēti noteikt plānojuma saturu. Pašvaldības rīcībai nav jāaprobežojas vienīgi ar mehānisku normatīvo aktu vai privātpersonu iesniegumos pausto vēlmju ievērošanu. Saņemtie priekšlikumi ir rūpīgi jāizvērtē, ievērojot lietderības apsvērumus, un to noraidīšanas gadījumā jāsniedz pietiekama argumentācija.²²

Plānošanas procesā pašvaldībai, balstoties uz ilgtspējīgas attīstības principu, noteiktā kārtībā ir jāidentificē vides, ekonomiskās, sociālās un kultūras intereses, kas ir vienlīdz svarīgas. Tiesību normu uzdevums šajā jomā nav noteikt, kurai no minētajām jomām dodama priekšroka, tā ir pašvaldības izšķiršanās. Savukārt pašvaldībai ir plaša rīcības brīvība teritorijas plānojuma satura noteikšanā, tomēr tā

¹⁸ Sk.: Satversmes tiesas 2014. gada 10. oktobra spriedums lietā Nr. 2014-04-03, 13.1. punkts.

¹⁹ Sk.: Petrovičs S. Detālplānojuma izstrādes nepieciešamība kā būvatļaujas atcelšanas pamats. Jurista Vārds, 2014. 4. novembris, Nr. 43. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/autori/6427-sandis-petrovics/> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

²⁰ Sk.: Administratīvās apgabaltiesas 2008. gada 12. marta spriedums lietā Nr. A42147904, 3.7.1. punkts.

²¹ Turpat.

²² Sk.: Satversmes tiesas 2009. gada 19. oktobra lieta Nr. 2009-09-03, 15. punkts.

nav neierobežota. Par vadlīnijām rīcības brīvības noteikšanā ir uzskatāmi plānošanas principi un vispārējie tiesību principi.²³

Maldīgs ir S. Petroviča paustais viedoklis par tiesisko pašlēmību teritorijas plānošanas jomā.²⁴ Šis jautājums būtu atsevišķas izpētes vērts, taču jānorāda, ka pašvaldībai un zemes gabala attīstītājam jāreķinās ar iespējamību, ka noteiktā termiņā var tikt apstrīdēts gan detālplānojums, gan izsniegtā būvatļauja. Vēl pirms Plānošanas likuma pieņemšanas Telpiskās plānošanas sistēmas attīstības koncepcija noteica, ka “jāparedz ieinteresētajām personām tiesības vērsties Administratīvajā rajona tiesā vai Administratīvajā apgabaltiesā ar prasību, lai pašvaldība uzsāktu detālplānojuma izstrādi (šajā gadījumā izdod administratīvo aktu), ja pašvaldība nav to prasījusi, kad bija nepieciešams obligāti izstrādāt detālplānojumu. Šāda prasība ir iesniedzama līdz būvatļaujas saņemšanai vai reizē ar būvatļaujas apstrīdēšanu”.²⁵

Tāpēc, ievērojot atklātības principu, pašvaldībai būtu jāapsver, ka pirms būvatļaujas saņemšanas detālplānojuma izstrādes procesā jāuzklausā visu ieinteresēto pušu viedoklis. Eiropas Savienības Tiesa ir atzinusi: lai nepārkāptu Orhūsas konvencijas 9. panta trešajā daļā noteikto mērķi un efektīvi aizsargātu ES tiesības, dalībvalstu pienākums ir interpretēt procesuālās tiesības tā, ka piekļuve tiesai vides lietās ir uzskatāma par prezumpciju, nevis izņēmumu.²⁶

Secinājumi

1. Normatīvajos aktos trūkst pietiekamu kritēriju, lai norobežotu lokālplānojuma vai detālplānojuma izstrādāšanas nepieciešamību. Lokālplānojums nav jāizstrādā atsevišķām nelielām zemes vienībām, bet gan kompleksu problēmu risināšanai.
2. Tā kā lokālplānojums var kalpot gan pašvaldības teritorijas plānojuma precizēšanai, gan arī grozīšanai, likumā jānosaka pamatkritēriji, kādos gadījumos ar lokālplānojuma palīdzību pieļaujams grozīt pašvaldības teritorijas plānojumu, kā arī jāapsver iespēja lokālplānojuma izstrādi finansēt tikai no pašvaldību līdzekļiem.
3. Detālplānojums ir viens no galvenajiem teritorijas izmantošanas plānošanas instrumentiem, kas nodrošina, ka attiecīgās teritorijas izmantošanā sabiedrības un valsts intereses noteiktā kārtībā tiek līdzsvarotas ar nekustamo īpašumu īpašnieku interesēm. Gan Eiropas Savienības Tiesas, gan Satversmes tiesas pēdējo gadu prakse liecina, ka viedoklis par sabiedrības procesuālo vides tiesību šķietami “otršķirīgo” nozīmi iepretim projektu attīstītāju iepriekš labi aizsargātajām tiesībām uz īpašumu ir novecojis.

²³ Sk.: Čepāne I., Meiere S. Satversmes tiesas devums plānošanas tiesību attīstībā Latvijā. Konstitucionālo doktrīnu attīstība konstitucionālajā tiesā. Satversmes tiesas konferenču materiāli. 2014, LRST, 286.–287. lpp.

²⁴ “[...] ja teritorijas plānojumā ir noteikts, piemēram, ka teritorijas atļautā izmantošana ir dzīvojamā funkcija un pieļaujama apbūves augstums ir pieci stāvi, attiecīgais teritorijas attīstītājs ir ieguvis tiesisko pašlēmību, ka viņš būs tiesīgs arī īstenot attiecīgu būvniecības ieceri.” Sk.: Petrovičs S. Detālplānojuma izstrādes nepieciešamība kā būvatļaujas atcelšanas pamats. Jurista Vārds, 2014. 4. novembris, Nr. 43. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/autori/6427-sandis-petrovics/> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

²⁵ Sk.: Ministru kabineta 2009. gada 15. jūlija rīkojums Nr. 474 “Par Telpiskās plānošanas sistēmas attīstības koncepciju”. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=194962> [aplūkots 2015. gada 10. martā].

²⁶ Sk.: EST 2009. gada 15. oktobra spriedums lietā Nr. C-263/08, 38.–39., 48. punkts.

4. Detālplānojuma neesamība, kad to izstrādi paredz normatīvie akti, ir jāvērtē kā būtisks teritorijas plānošanas procesa pārkāpums. Ja kādai saimnieciskai darbībai, arī būvniecībai, nepieciešams detālplānojums, būvatļaujas izsniegšana bez šā plāna ir uzskatāma par pretlikumīgu. Detālplānojuma izstrāde nav uzskatāma par būvniecības procesa sastāvdaļu.
5. Ja pašvaldības teritorijas plānojumā kādai teritorijai ir noteikts tikai viens atļautais izmantošanas veids, šis apstāklis pats par sevi nenozīmē, ka attiecīgā teritorija ir pietiekami detalizēta, lai nerastos nepieciešamība izstrādāt detālplānojumu.

ŠĶĪRĒJTIESU LIKUMA IETEKME UZ ŠĶĪRĒJTIESAS LĪGUMA PIEMĒROŠANU TREŠAJĀM PERSONĀM

EFFECTS OF THE LATVIAN ARBITRATION LAW ON THIRD PARTIES TO THE ARBITRATION AGREEMENT

Aleksandrs Fillers, LL. M.

LU Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The concept of third parties to the arbitration agreement is hardly ever addressed by Latvian scholars. However, in practice the concept and its different manifestations are existent. This is well-demonstrated by the new Latvian Arbitration Law that has codified previous court practice, refusing to recognize any binding effect of the arbitration agreement on the assignee. The paper starts by a brief description of the concept of third parties to the arbitration agreement. However, it is the leitmotiv of the paper to argue that the treatment of the assignment under the Latvian Arbitration Law lacks any legal and practical justification and is based on misunderstanding of interaction between assignment and arbitration.

Atslēgvārdi: šķirējtiesas līgums, trešās personas, cesija.

Keywords: arbitration agreement, third parties, assignment.

Ievads

Šķirējtiesas līguma trešo personu jēdziens (turpmāk – trešās personas) Latvijas tiesību zinātnē gandrīz nav pētīts. Ārvalstu tiesību zinātnē tam ir veltīti daudzi pētījumi, kuros īpaši apskatīta šī jēdziena attīstība starptautiskās šķirējtiesas tiesībās. Tomēr ar trešo personu jēdzienu saistītie izaicinājumi nav sveši arī nacionālajās šķirējtiesu tiesībās.

Apstākļi, ka noteikts jēdziens nav attīstīts tiesību zinātnē, vēl nenozīmē, ka tā izpausmes nav sastopamas dzīvē. Latvijā tās ir kļuvušas īpaši aktuālas sakarā ar jauno Šķirējtiesu likumu, kas stājās spēkā 2015. gada 1. janvārī.¹ Šķirējtiesu likumā ir ietvertas jaunas normas attiecībā uz cesijas un šķirējtiesu mijiedarbību, kas ir viens no trešo personu gadījumiem.

Ņemot vērā, ka Latvijas tiesību zinātnē ir maz pētīts trešo personu jēdziens, autors raksta sākumā vispārīgi raksturo šo jēdzienu, minot tā atsevišķus gadījumus. Pēc tam tiks analizēta jaunā Šķirējtiesu likuma ietekme uz cesijas un šķirējtiesu līguma mijiedarbību, argumentējot, kādēļ jaunajam regulējumam trūkst pamatojuma.

¹ Šķirējtiesu likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 1. oktobris, Nr. 194.

Šķirējtiesas līguma trešo personu jēdziens

Saskaņā ar vispārējo principu šķirējtiesas līgums rada tiesības un pienākumus vienīgi starp tā pusēm.² Taču šim principam pastāv izņēmumi. Šādi izņēmumi tiesību literatūrā tiek apzīmēti ar kopīgu jēdzienu – šķirējtiesas līguma trešās personas. Tiesību literatūrā šķirējtiesas līguma trešā persona tiek definēta kā persona, kura tieši nav minēta šķirējtiesas līgumā kā tā puse, bet kura var izmantot no šķirējtiesas līguma izrietošās tiesības un kurai ir saistoši no tā izrietošie pienākumi.³

Trešo personu jēdzienu nevar uzskatīt par zinātniski precīzu jēdzienu, jo ar to tiek aptvertas vairākas līdzīgas, tomēr nebūt ne vienādas parādības. Pie trešajām personām pieskaita tādas personas, kuras kādas materiāltiesiskas attiecības dēļ ir saistītas ar šķirējtiesas līgumu, kuru tās nav slēgušas. Piemēram, personas, kurām šķirējtiesas līgums ir saistošs mantošanas rezultātā, vai arī galvotājs, kurš iegūst tiesības atsaukties uz šķirējtiesas līgumu, kas noslēgts starp kreditoru un galveno parādnieku.⁴ Pie šāda veida trešajām personām ir pieskaitāms arī cesionārs.

Trešo personu jēdziens tiek attiecināts arī uz tādu personu, kas netieši ir piekritusi šķirējtiesas līgumam, kļūstot par tā pusi. Šāda situācija var veidoties, piemēram, paceļot korporatīvo plivuru un atzīstot, ka kāda persona ir saistīta ar šķirējtiesas līgumu, lai arī formāli par līgumu pusi ir atzīstama cita juridiska persona.⁵

Latvijā visplašāko uzmanību ir izpelnījies viens no trešo personu rašanās pamatiem – prasījuma līgumiskā cesija. Augstākās tiesas Senāts ir deklarējis, ka saskaņā ar Civillikuma (turpmāk – CL)⁶ 1800. panta otro frāzi cedējami ir vienīgi prasījumi, bet ne strīdu izskatīšanas kārtība.⁷ Senāta viedoklis guvis atbalstu doktrīnā.⁸ Sekojot šim viedoklim, cedents var cedēt prasījumu no tāda līguma, kuram ir pievienota šķirējtiesas atruna, bet cesionārs nebūs saistīts ar šķirējtiesas līgumu.

Civilprocesa likumā šis viedoklis nebija kodificēts, tā vietā 524 (3). pants noteica, ka prasījuma cesija varēja būt par pamatu šķirējtiesas procesa izbeigšanai tikai tajos gadījumos, kad šķirējtiesas līgums tika atcelts likumā vai līgumā noteiktajā kārtībā.⁹ Savukārt Šķirējtiesu likuma 13 (4). pants noteic, ka, “cedējot prasību, uz cesionāru pāriet prasījuma tiesības, bet ne līgumā ietvertā šķirējtiesas klauzula par civiltiesiskā strīda izskatīšanu šķirējtiesā”. Minētā likuma 47 (3). pants paredz, ka cesija ir pamats jau uzsākta šķirējtiesas procesa izbeigšanai, ja vien puses no jauna nav vienojušās par civiltiesiskā strīda izskatīšanu šķirējtiesā. Ņemot vērā, ka līdz šim gan doktrīnā, gan tiesu praksē atziņa, ka šķirējtiesas līgums neseko cedējamajam prasījumam, ir bijusi atvasināta no CL regulējuma, tad ir pamats uzskatīt, ka Šķirējtiesu likuma mērķis ir formalizēt tādu tiesisku risinājumu, kas šķietami jau izriet no citiem tiesību aktiem. Nākamajās nodaļās autors pamatos, kādēļ piedāvātais risinājums ne tikai neizriet no CL, bet ir pat nesavienojams ar pēdējo.

² Born G. B. *International Commercial Arbitration*. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009, p. 1133.

³ Blackaby N., Partasides C., Redfern A., Hunter M. *Redfern and Hunter on International Arbitration*. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 99.

⁴ *Ibid.*, pp. 102–106.

⁵ *Ibid.*, p. 100.

⁶ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1.

⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2004. gada 12. maija lēmums lietā Nr. SPC-28.

⁸ Sk.: Lapsa J. Par jauno šķirējtiesu likumu. Pieejams: <http://vpstiesa.lv/page/lv/par-jauno-skirejtiesu-likumu> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

⁹ Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330. (Likuma redakcija, kas bija spēkā līdz 2015. gada 1. janvārim.)

Šķirētiesas līguma un cesijas institūta mijiedarbība vēsturiskā griezumā

1889. gadā Baltijas guberņās pirmoreiz tika ieviests kodificēts civilprocesa regulējums – Civilprocesa nolikums (turpmāk – CPN).¹⁰ Tātad gan Baltijas Vietējo likumu kopoījums (turpmāk – BVLK), gan CL bija spēkā vienlaicīgi ar CPN, turklāt CL arī bija izstrādāts un ieguva likuma spēku laikā, kad civilprocesi regulēja CPN. Tādēļ atziņas par CPN un CL (BVLK) normu mijiedarbību ir aktuālas arī šodien, ciktāl tās izskaidro CL (BVLK) saturu.

Atšķirībā no mūsdienu šķirētiesas procesa CPN paredzēja šķirētiesas nodibināšanu vienīgi pēc strīda rašanās.¹¹ Turklāt šķirētiesas līgums sastāvēja no diviem atsevišķiem līgumiem. Viens bija pušu vienošanās par strīda nodošanu šķirētiesai.¹² Otrs – pušu līgums ar izvēlētajiem šķirētiesniešiem.¹³ Ņemot vērā, ka pirmskara Latvijā nepastāvēja šķirētiesas atrunas jēdziens, nav brīnums, ka civiltiesību komentāros cesijas un šķirētiesas līguma mijiedarbība nebija plaši apspriesta. Prasījumu cesija jau pēc strīda rašanās un šķirētiesas līguma noslēgšanas būtu bijis izņēmuma notikums.

Tomēr V. Bukovskis ir atstājis vienu ļoti būtisku norādi par CL (BVLK) un CPN mijiedarbību cesijas gadījumā. Bukovskis, komentējot šķirētiesas procesu pirmskara Latvijā, ir atzīmējis: “.. tā kā līguma attiecības starp pusēm un šķirētiesniešiem, pamatojoties uz uzticību, ir tīri personiskas, tad, šo iemeslu dēļ, arī strīdīgā prasījuma cesija šķirētiesā nav pielaižama, jo līdz ar to šķirētiesas līgums vairs neatbilstu īstenībai.”¹⁴ Šī lakoniskā atziņa ir saturiski ļoti piesātināta un prasa dziļāku analīzi.

Pirmām kārtām jau pats formulējums (“attiecības starp pusēm un šķirētiesniešiem”) dod pamatu pieņēmumam, ka šķirētiesas līguma uzticības raksturs izrietēja tieši no vienošanās ar šķirētiesniešiem. Šo pieņemu apstiprina tas, ka kādā citā vietā V. Bukovskis norāda: “.. šķirētiesas procesā puses nevar mainīties, prāvnieku vietā nevar stāties viņu tiesību pēcnācēji, jo šķirētiesniešu izvēlēšanās pamatojas uz pušu uzticību pret viņiem.”¹⁵ Šis citāts atmet visas šaubas – uzticības elements radās tieši no tā, ka šķirētiesas līgums bija arī vienlaikus līgums ar šķirētiesniešiem, kas personalizēja iesaistīto pušu attiecības. Modernajās tiesībās šķirētiesas līgums tiek slēgts vienīgi starp pusēm, tādēļ arī uzticības elements nav saskatāms šķirētiesas līgumā.¹⁶ Vēl jo vairāk, savu īso komentāru par cesijas un šķirētiesas mijiedarbību Bukovskis pamatoja ar CPN 1505 (2). pantu, kas paredzēja šķirētiesas procesa izbeigšanos tā puses nāves gadījumā.¹⁷ Šī norma īpaši norādīja uz šķirētiesas personisko (uzticības) raksturu. Šobrīd Šķirētiesu likuma 47 (1). pants paredz pretēju risinājumu: ja materiālas tiesību normas pieļauj tiesību pārņemšanu, tad tiesību pārņēmējs kļūst par šķirētiesas procesa pusi. *A fortiori* tiesību pārņēmējs būs saistīts ar šķirētiesas līgumu pirms šķirētiesas procesa uzsākšanas. Tātad premisas, uz kurām balstījās Bukovska argumentācija, ir pārstājušas

¹⁰ Bukovskis V. Civilprocesa mācību grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 110. lpp.

¹¹ Turpat, 571. lpp.

¹² Turpat.

¹³ Turpat.

¹⁴ Turpat, 573.–574. lpp.

¹⁵ Turpat, 570. lpp.

¹⁶ Sk.: Steingruber A. M. Consent in International Arbitration. Oxford: Oxford University Press, 2012, para. 9.22.

¹⁷ Bukovskis V. Civilprocesa mācību grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 573.–574. lpp.

eksistēt. Šķirējtiesu likums nesaista šķirējtiesas līgumu ar uzticības attiecībām, tādēļ tam nav *a priori* personisks raksturs.

Taču pats svarīgākais slēpjas tajā, ka *sub silentio* Bukovskis ļauj noprast: pēc CL, cesija neatbrīvo no *moderna* šķirējtiesas līguma. Svarīgi ir vērst uzmanību uz to, ka Bukovskis nenorāda – prasījums nav cedējams, jo CL (BVLK) aizliedz cedēt līgumisko attiecību, no kuras prasījums ir radies, vai arī strīdu risināšanas kārtību. Ja Bukovskis piekristu šādam viedoklim, tad viņa komentārā izvirzītie apsvērumi būtu pilnīgi lieki. Tieši pretēji, Bukovskis atzīst, ka principā šāds prasījums būtu cedējams un līdz ar cesiju pārietu arī tiesības un pienākumi, kas izriet no šķirējtiesas līguma, taču šādai cesijai traucē šķirējtiesas līguma personiskais raksturs (CL 1799. pants). Īpaši jāatzīmē, ka atšķirībā no mūsdienu tiesību doktrīnas, kas apgalvo, ka cedētais prasījums pāriet uz cesionāru bez šķirējtiesas līguma,¹⁸ saskaņā ar iepriekš minēto Bukovska citātu šāds prasījums vispār nav cedējams.

Cesijas regulējuma pamatprincipi un to mērķis

Lai arī cesijas ietekme uz šķirējtiesas līguma spēku netika īpaši apskatīta dažādos pirmskara BVLK un CL komentāros, tomēr arī šie komentāri ļauj noprast, ka moderns šķirējtiesas līgums saistītu cesionāru. Šāds risinājums pilnībā atbilst CL cesijas regulējuma sistēmai un teleoloģijai.

CL 1798. pants ļauj cedēt visa veida prasījumus, arī tādus, kuriem vēl nav iestāties termiņš, nosacītus, nākamos un nedrošus. CL 1799. pants paredz divus izņēmumus no šī principa. Nav cedējami tādi prasījumi, kas pēc vienošanās vai likuma ir saistīti ar kreditora personu, un tādi, kuru izpildījums kādai citai personai (nevis sākotnējam kreditoram) pilnīgi pārgrozītos.

CL 1800. pants deklarē, ka uz cesionāru pāriet tikai prasījuma tiesība, bet ne tā līgumiskā attiecība, no kuras šī tiesība izriet. K. Čakste izskaidro šo normu tādējādi: “.. par cesijas priekšmetu nevar būt pienākumi. Tādēļ nevar cedēt, piemēram, līgumu, jo līgumā ietilpst gan kreditora prasījums, gan parādnieka pienākums. Var cedēt no līguma izrietošo prasījumu, bet ne visu līgumu.”¹⁹

CL 1800. panta otrā frāze izriet no vispārīgajiem saistību tiesību principiem. Par CL 1800. panta pamatu kalpo premisa, ka CL regulē vienīgi tādu cesiju, kurai netiek prasīta parādnieka piekrišana.²⁰ Ja tiesiskās attiecības dalībnieks varētu brīvi pārnest visu līgumisko attiecību, tad viņš varētu atbrīvoties no savām saistībām. Tādējādi parādnieks varētu bez kreditora piekrišanas pārnest saistības uz trešo personu.

Īstenībā cesijas apjomu nosaka divas citas normas – CL 1806. un 1807. pants, kas tiešām aptver cesijas regulējuma pamatprincipus. CL 1807. pants aizliedz ar cesiju pasliktināt parādnieka stāvokli. K. Erdmans precīzi raksturo cesijas būtību: “.. cesionārs var izmantot prasījumu, tikai saglabājot tā juridisko saturu un cedenta juridiskos ierobežojumus [...]”²¹ Ierobežojumi, kas neļaus vērst prasību tiesā, bet

¹⁸ Lapsa J. Par jauno šķirējtiesu likumu. Pieejams: <http://vpstiesa.lv/page/lv/par-jauno-skirejtiesu-likumu> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

¹⁹ Čakste K. Civiltiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 159. lpp.

²⁰ Sk.: Sinaiskis. V. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 138. lpp.

²¹ Эрджман К. Обязательственное Право Губерній Прибалтійскихъ. [В. v.]: Издание почетного мирового судьи Ф. Э. Камкина, 1908, с. 214. Citā vietā Erdmans norāda, ka cesijas rezultātā nevar pasliktināties nedz prasījuma juridiskais stāvoklis, nedz parādnieka stāvoklis. Ibid., c. 230.

gan nosaka pienākumu griezties šķirējtiesā, tādā veidā rada ierobežojumus arī paša prasījuma izmantošanai, jo to nevar izpildīt tiesas ceļā, tādēļ šķirējtiesas līgumam kā prasījuma ierobežojumam būtu jāpāriet uz cesionāru.

Savukārt V. Bukovskis skaidro, ka pienākumi saista cesionāru tik lielā mērā, kādā prasījumu izpildījums ir atkarīgs no šiem pienākumiem.²² K. Erdmans precizē, ka parādnieks var vērst pret cesionāru arī visa veida procesuālās ierunas.²³ I. Tjutrumovs norāda, ka cesionārs iegūst tiesības realizēt prasījumu, ievērojot cesijas laikā pastāvošo tiesisko stāvokli.²⁴ Iepriekšminēto autoru viedokļi skaidri ļauj saprast, ka šķirējtiesas līgums (tā mūsdienu izpratnē) saista cesionāru.

Šķirējtiesas līgums, kas ierobežo prasības izmantošanas veidus, ir nesaraucjami saistīts ar prasījuma cesiju un sekos tai automātiski, ja vien cedents un parādnieks nebūs vienojušies citādi. Visos šajos gadījumos CL 1800. pants vispār nebūs piešaucams, jo tam ir pavisam cits *ratio* – cedents nevar atbrīvoties no saistībām, prasījumu cedējot, un nevar cedēt vairāk, nekā tam ir, atbrīvojot cesionāru no saistībām. CL 1800. pantam ir vienkāršs mērķis – aizsargāt parādnieku, nevis ļauj cedentam un cesionāram kopīgi pārgrozīt sākotnējo līgumu. Tas apstāklis, ka cesionārs paliek saistīts ar šķirējtiesas līgumu, nenozīmē, ka cedents ir atbrīvojies no kāda pienākuma, tādā veidā pasliktinot parādnieka stāvokli. Tieši pretēji, ja cedents varētu nodrošināt cesionāru ar prasījumu bez šķirējtiesas līguma, tad tiktu pasliktināts parādnieka stāvoklis. Paradoksāli, ka Senāts un doktrīna ir interpretējuši CL 1800. panta otro frāzi tādējādi, lai panāktu efektu, kura novēršana ir CL 1800. panta mērķis.

Atliek vēl apskatīt jautājumu, vai pēc cesijas arī parādnieks paliek saistīts ar šķirējtiesas līgumu, vērsot prasījumu pret cesionāru. Praksē parasti cesionārs izlietos prasījumu pret parādnieku, tomēr procesuāli arī pretēju situāciju nevar izslēgt. V. Bukovskis pareizi norāda: cesijas mērķis nav uzlabot parādnieka stāvokli.²⁵ K. Erdmans precizē – uz cesionāru pāriet ne tikai prasījums, bet viss cedenta juridiskais stāvoklis, kas attiecas uz šo prasījumu.²⁶ To apstiprina CL 1806. pants, paredzot, ka uz cesionāru pāriet prasījums ar visām pie tā piederīgām un cesijas brīdī pārstāvošajām tiesībām.²⁷ Līdz ar to CL normu sistēma seko vispārējam tiesību principam, saskaņā ar to cesija nevar uzlabot parādnieka stāvokli. Citāds risinājums būtu pieņemams tad, ja līgums, ar kuru tiek pārvests prasījums, vienlaicīgi būtu arī līgums par labu trešajai personai (parādniekam), ar kuru cedents ir vēlējis atbrīvot parādnieku no tiem pienākumiem, kurus uzliek šķirējtiesas līgums. Taču nav nekāda pamata prezumēt, ka ar cesiju cedents vēlas dot kādas papildu tiesības parādniekam, jo cesijas mērķis nav labdarība. Līdz ar to CL normu analīze

²² Буковский В. Сводъ гражданских узаконеній губерній Прибалтійских. Томъ II, содержащій Право требованій. Рига: [b. i.], 1914, с. 1420.

²³ Эрдман К. Обязательственное Право Губерній Прибалтійскихъ. [В. в.]: Издание почетного мирового судьи Ф. Э. Камкина, 1908, с. 230.

²⁴ Тютрюмов И. Гражданское право. 2-ое издание. Тарту: Типографія К. Маттисена, 1922, с. 233.

²⁵ Буковский В. Сводъ гражданских узаконеній губерній Прибалтійских. Томъ II, содержащій Право требованій. Рига: [b. i.], 1914, с. 1434.

²⁶ Эрдман К. Обязательственное Право Губерній Прибалтійскихъ. [В. в.]: Издание почетного мирового судьи Ф. Э. Камкина, 1908, с. 228.

²⁷ V. Bukovskis norāda, ka piederumi ir tādas tiesības, kurām nav patstāvīga rakstura. Буковский В. Сводъ гражданских узаконеній губерній Прибалтійских. Томъ II, содержащій Право требованій. Рига: [b. i.], 1914, с. 1434. Uz šo piederuma (akcesoro) dabu norāda tas, ka šķirējtiesas līgums nevar aptvert abstraktus strīdus, kas nav saistīti ne ar vienu konkrētu tiesisku attiecību. Sk.: Born G. B. International Commercial Arbitration. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009, pp. 174–175.

norāda, ka šķirējtiesas līgumam ir akcesora daba tādā ziņā, ka tas seko līdzī cedētajam prasījumam. Pēc cesijas gan parādnieks, gan cesionārs ir saistīti ar šķirējtiesas līgumu un bauda no šī līguma izrietošās tiesības.

Beidzot atsevišķi autori norāda, ka “[v]ienošanās par iespējamā strīda nodošanu izskatīšanai šķirējtiesā uzskatāma par atsevišķu līgumu, un šāda līgumiskā attiecība cesionāram ar cesiju netiek nodota”.²⁸ Šāds secinājums nav pareizs.

Patiešām, šķirējtiesas līgums tiek uzskatīts par autonomu. Tomēr autonomijas jēdziena attīstībai ir ierobežots tvērums. Ja autonomijas jēdziens netiktu attīstīts, tad šķirējtiesas procesa saistošais raksturs būtu visai nosacīts un atbildētājam vajadzētu vien norādīt, ka galvenais līgums nav spēkā un strīda izšķiršana automātiski piekristu tiesai.²⁹ Līdz ar to autonomijas fikcija tiek piemērota tieši tādēļ, lai sekmētu šķirējtiesas līguma saistošo raksturu un neļautu šķirējtiesas līguma pusei izvairīties no šķirējtiesas procesa, norādot uz galvenā līguma spēkā neesamību.³⁰ Tiek pareizi norādīts, ka tieši šī iemesla dēļ autonomijas princips nav attiecināms uz cesiju, jo autonomijas principa mērķis ir palielināt šķirējtiesas līguma efektivitāti, nevis to mazināt.³¹ Pēc būtības autonomijas princips nevar tikt interpretēts veidā, kas samazinātu šķirējtiesas līguma saistošo spēku, nesekmējot griešanos šķirējtiesā. Tādējādi autonomijas princips nevar ietekmēt šķirējtiesas līguma spēku cesijas gadījumā.

Secinājumi

1. Trešo personu jēdziens Latvijas šķirējtiesu tiesībās ir maz pētīts, tādēļ šis jēdziens nav apzināts. Vienlaikus trešo personu atsevišķas izpausmes ir bijušas nozīmīgas tiesu praksē un normatīvo aktu izstrādē.
2. Šķirējtiesu likums paredz, ka, cedējot prasījumu, cesionāru nesaista šķirējtiesas līgums. Šāds regulējums neatbilst Civillikuma cesijas regulējuma būtībai vairāku iemeslu dēļ:
  - 1) pirmskara doktrīnas analīze rāda: vēsturiski nav pastāvējis uzskats, ka saskaņā ar Civillikuma normām šķirējtiesas līgums nebūtu saistošs cesionāram, pieņemot, ka likumdevējs principā neatzīst šķirējtiesas līguma personisko raksturu;
  - 2) Civillikums nepieļauj pienākumu cesiju, tomēr šī ierobežojuma *ratio* ir neļaut parādniekam vienpusēji atbrīvoties no savām saistībām. Vienlaikus prasījums netiek cedēts viens pats, jo cedēts tiek viss juridiskais stāvoklis, arī visi ierobežojumi attiecībā uz prasījuma izmantošanas kārtību;
  - 3) ļaujot cedēt prasījumu bez šķirējtiesas līguma, tiek radīta situācija, ka kreditors vienpusēji pasliktina parādnieka stāvokli, pakļaujot attiecīgo prasījumu tiesas jurisdikcijai. Tādā veidā tiek pārkāptas parādnieka tiesības izskatīt strīdu šķirējtiesā, kā to nosaka šķirējtiesas līgums. Šāds

²⁸ Sk.: Moris E. Cedētas tiek prasījuma tiesības, nevis strīda izskatīšanas kārtība. Jurista Vārds, 2005. 12. aprīlis, Nr. 368.

²⁹ Lew J. M., Mistelis L. A., Kröll S. M. Comparative International Commercial Arbitration. The Hague: Kluwer Law International, 2003, pp. 102–103.

³⁰ Gaillard E., Savage J. Fouchard Gaillard Goldman on International Commercial Arbitration. New York: Kluwer Law International, 1999, pp. 210–211.

³¹ Mayer P. The Limits of Severability of the Arbitration Clause. In: Van den Berg A. (ed.). Improving the Efficiency of Arbitration Agreements and Awards: 40 Years of Application of the New York Convention. New York: Kluwer Law International, 1999, pp. 263–264.

- risinājums ir nesavienojams ar Civillikuma centrālo cesijas pamatprincipu, kas aizliedz cesijas rezultātā pasliktināt parādnieka juridisko stāvokli.
3. Šķīrējtiesas autonomijas princips neliedz attiecināt šķīrējtiesas līgumu uz cesionāru. Šī principa mērķis ir sekmēt šķīrējtiesas līguma saistošo spēku, ierobežot personas tiesības izvairīties no pienākuma izskatīt lietu šķīrējtiesā. Minētais princips neatņem šķīrējtiesas līgumam akcesoru raksturu attiecībā pret prasījumu, tādēļ personu maiņa tiesiskajā attiecībā nevar ietekmēt šķīrējtiesas līguma spēku.

Bibliogrāfija

Literatūra

- Blackaby N., Partasides C., Redfern A., Hunter M. Redfern and Hunter on International Arbitration. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Born G. B. International Commercial Arbitration. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009.
- Bukovskis V. Civilprocesa mācību grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933.
- Čakste K. Civiltiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.
- Gaillard E., Savage J. Fouchard Gaillard Goldman on International Commercial Arbitration. New York: Kluwer Law International, 1999.
- Lapsa J. Par jauno šķīrējtiesu likumu. Pieejams: <http://vpstiesa.lv/page/lv/par-jauno-skirejtiesu-likumu> [aplūkots 2015. gada 12. martā].
- Lew J. M., Mistelis L. A., Kröll S. M. Comparative International Commercial Arbitration. The Hague: Kluwer Law International, 2003.
- Mayer P. The Limits of Severability of the Arbitration Clause. In: Van den Berg A. (ed.). Improving the Efficiency of Arbitration Agreements and Awards: 40 Years of Application of the New York Convention. New York: Kluwer Law International, 1999, pp. 261–267.
- Moris E. Cedētas tiek prasījuma tiesības, nevis strīda izskatīšanas kārtība. Jurista Vārds, 2005. 12. aprīlis, Nr. 368.
- Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996.
- Steingruber A. M. Consent in International Arbitration. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Буковский В. Сводъ гражданских узаконеній губерній Прибалтийских. Томъ II, содержащій Право требованій. Рига: [b. i.], 1914.
- Тютрюмов И. Гражданское право. 2-ое издание. Тарту: Типографія К. Маттисена, 1922.
- Эрдман К. Обязательственное Право Губерній Прибалтийскихъ. [В. v.]: Издание почетного мирового судьи Ф. Э. Камкина, 1908.

Normatīvie akti

- Civillikums: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1.
- Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330.
- Šķīrējtiesu likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 1. oktobris, Nr. 194.

Juridiskās prakses materiāli

- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2004. gada 12. maija lēmums lietā Nr. SPC-28.

NEPASTĀVOŠA LIETA KĀ PIRKUMA LĪGUMA OBJEKTS LATVIJAS CIVILTIESĪBĀS

A NON-EXISTING THING AS AN OBJECT OF PURCHASE CONTRACT IN LATVIAN CIVIL LAW

Jānis Kārklīšs, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesību zinātņu katedras asociētais profesors

Edijs Brants, Bc. iur.

LU Juridiskās fakultātes maģistrantūras students

Summary

In this article, its authors are focusing on the historical and current comprehension of the object of a purchase contract. The authors have concluded that the concept concerning the requirement of existence of the object of purchase contract is incorrect. The current article provides the analysis of multiple historical sources, including The Digest of Justinian, which are the basis for current regulation of purchase contract in Latvian Civil Code. Attention is drawn to various inconsistencies regarding creation of Baltic Local Law Code (Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ – in Russian) as well as to the discussions in jurisprudence. After insight into the historical regulation of the object of purchase contract, the authors are analysing the passing of risk in purchase contract. The authors contend that the dominant view according to which in Roman law the fortuity risk passes from seller to buyer with the moment of conclusion of the contract is faulty.

Atslēgvārdi: pirkuma līgums, pirkuma objekts, pirkuma priekšmets, riska pāreja pirkuma līgumā, risks, pirkuma līgums romiešu tiesībās.

Keywords: purchase contract, the object of purchase contract, the subject-matter of purchase contract, the passing of risk in purchase contract, the risk, purchase contract in Roman law.

Atbilstoši valdošajai teorijai līgumtiesībās pirkuma līguma objektam¹ kā līguma būtiskai sastāvdaļai līguma noslēgšanas brīdī vajag “patiesi pastāvēt”,² t. i.,

¹ Turpmāk rakstā jēdzieni “pirkuma priekšmets” un “pirkuma objekts” lietoti vienādā izpratnē, ar to saprotot “lietu” (tiesiska darījuma objektu), nevis “darbību/bezdarbību” (tiesiska darījuma priekšmetu).

² Sk., piemēram: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības (1401.–2400. pants). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārējā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans ipašums, 1999, 416. lpp.; Torgāns K. Saistību tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 261., 300. lpp.

eksistēt.³ Kā izņēmums imperatīvajai “patiesi pastāvoša” objekta prasībai tiesību literatūrā norādīts cerību pirkums.⁴ Tiesību literatūra piedāvā arī alternatīvu risinājumu – pusēm ir iespēja noslēgt piegādes līgumu,⁵ paturot prātā, ka piegādes līguma objekts var būt arī vēl “nepastāvoša lieta”.⁶ Tāpat doktrinārā līmenī tiek piedāvāta iespēja pārdot lietu, kura nemaz nepieder pārdevējam,⁷ to apstiprina arī Civillikums (turpmāk – CL), taču šādā gadījumā pirkuma objekts līguma slēgšanas brīdī eksistē. Tomēr autoru skatījumā pirkuma līguma objekts Civillikuma izpratnē var būt arī vēl neeksistējoša (nākotnes) lieta, pie tam vienlaikus šāds darījums nav uzskatāms nedz par cerību pirkuma līgumu, nedz par piegādes līgumu. Pašreizējā izpratne par neeksistējošas lietas pirkuma nepieļaujamību autoru ieskatā ir zināmā mērā pat absurda.

Civillikuma 2007. panta vēsturiskā izpratne

Vēsturiski šā CL panta tapšanā tika izmantots Baltijas Vietējo likumu kopojuma (turpmāk – BVLK) 3835. pants, kura tekstuālais tvērums neatšķiras no pašreiz spēkā esošā CL 2007. panta.⁸ Komentējot minēto tiesību normu, prof. Dr. iur. V. Bukovskis atzīst, ka BVLK kopumā noraidoši atbild uz jautājumu, vai nākotnes lietas varētu būt par pirkuma priekšmetu, savukārt pieļaujami ir divi izņēmumi, kuri atrunāti BVLK 3837. pantā (attiecīgi CL 2009. panta ietvertais cerību pirkums).⁹ Tālāk V. Bukovskis norāda, ka minēto izņēmumu (cerību pirkuma divu veidu – autoru piezīme) pastāvēšana tomēr ļauj secināt, ka nākotnes lietu pirkums ir atļauts, turklāt plašā izpratnē.¹⁰ Diemžēl izvērstāk šim secinājumam

³ Rakstā ar “eksistējošu lietu” tiek saprasta ķermeniska lieta, kura pastāv fiziski ar tām lietas īpašībām, par kurām puses ir vienojušās. Autoru ieskatā, rakstā izvirzītā tēze par nākotnes lietu pirkuma pieļaujamību pēc CL 2007. panta ir attiecināma arī uz bezķermenisku lietu (tiesību) pirkumu, piemēram, atlīdzības cesiju. Citastarp, CL 1798. pants par cesijas priekšmetu atzīst arī nākamās prasījumus. Tas izriet arī no CL 1413. panta, saskaņā ar tā otro teikumu nav vajadzīgs, “[...] lai darījuma priekšmets jau pastāvētu tā taisīšanas laikā; darījums var attiekties arī uz nākamām lietām”. Jāatgādina, ka pēc pašreizējās CL 2007. panta izpratnes puses nedrīkstētu slēgt atlīdzības cesijas līgumu (būtībā pirkuma līgumu) par nākamām prasījumiem, lai arī minētais CL 1798. pants to ļauj.

⁴ Sk., piemēram: Эрдман К. Обязательственное право губерний Прибалтийских: (Из курса проф. Эрмана). Пер. и доп. примеч. М. О. Гредингера. Рига: изд. почет. мировой судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 464; Байков А. М. Обязательственное право. Часть II. Отдельные виды обязательств (особенная часть обязательственного права). Балтийский Русский Институт. Рига, 2005, с. 20.

⁵ Sk., piemēram: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības (1401.–2400. pants). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārējā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1999, 416. lpp.; Torgāns K. Saistību tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 261. lpp.

⁶ Sk., piemēram: Cakuls S. Kā nošķirt piegādes līgumu no citiem līgumiem. Jurista Vārds, 2002. 13. augusts, Nr. 16 (249); 27. augusts, Nr. 17 (250).

⁷ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības (1401.–2400. pants). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārējā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1999, 417. lpp.; Torgāns K. Saistību tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 262. lpp.

⁸ “Предметъ договора купли долженъ въ действительности существовать (ст. 3837) и притомъ быть опредѣленъ съ такою точности, чтобы о немъ не могло возникнуть никакого основательнаго сомнѣнiя; въ противномъ случай купля считается не совершенною” (krievu val.). Sk.: Сводъ мѣстныхъ указонiй губерний остзейскихъ. Часть Третья. Законы Гражданские. Санктпетербургъ: Въ Типографiи Второго Отдѣленiя Собственной Е. И. В. Канцеларiи, 1864, с. 614.

⁹ Буковский В. (сост.). Сводъ гражданскихъ указонiй губерний Прибалтийскихъ (съ продолженiемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненiями) въ 2 томахъ. Т. II, содержащий Право требованiй. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1632.

¹⁰ Ibid.

V. Bukovskis savā komentārā vairs nepieskaras. Viņš, atsaucoties uz K. Erdmana un V. Cvingmana tēzēm, turpina ar norādi, ka tomēr pirkuma līgumu nevarēs uzskatīt par noslēgtu, ja pirkuma objekts patiesi kā tāds pastāvējis, bet pirkuma noslēgšanas brīdī tas vairs neeksistē.¹¹ Pēdējais gadījums, kad puses vēlējušās noslēgt pirkumu par pastāvošu lietu, bet tā noslēgšanas brīdī beigusi eksistēt, ir regulēts CL 2008. pantā un ir nošķirams no situācijas, kurā puses vienojas par izgatavošanas vai saražojamas lietas pirkumu.

Tā kā skaidru atbildi par nākotnes lietu pirkuma iespējamību no BVLK laikā skatpunkta nevar rast, tad nepieciešams atskatīties vēl tālākā pagātnē, proti, klasiskajās romiešu tiesībās. Kā zināms, BVLK sastādītājs F. G. fon Bunge vairuma BVLK normu tapšanas gaitā balstījās uz romiešu digestām, un izņēmumi nav arī minētie BVLK 3835. pants (CL 2007. pants) un BVLK 3837. pants (CL 2009. pants).¹² Aplūkojot attiecīgās romiešu digestas, konstatējams, ka tās konceptuāli neaizliedza pusēm noslēgt pirkumu par nākotnes lietu (latīņu val. – *res futuras*), kas vienlaikus nav cerību pirkums (latīņu val. – *emptio spei* un *emptio rei speratae*), bet gan satur vispārīgu noteikumu, ka puses nevar noslēgt līgumu par lietu, kas nevar būt par īpašuma objektu vispār vai kaut ko abstraktu.

Digestā L 18, 8, 1, uz kuru atsaucās Bunge, romiešu jurists Pomponius rakstīja: “[n]evar būt pirkuma vai pārdevuma bez īpašuma, kas varētu tikt pārdots; tomēr labība vai lauks ar liellopiem var būt par pirkuma priekšmetu, un, ja liellopi piedzimst, tad līgums uzskatāms par noslēgtu. Ja raža nerodas vai liellopi nepiedzimst, tad prasība var tikt celta pret pārdevēju.”¹³ Pomponius šīs digestas turpinājumā raksta: “Pirkums, lai vai kā, reizēm var tikt saprasts kā noslēgts bez īpašuma, piemēram, kur pirkums tiek nodibināts uz iespējas [cerības – autoru piezīme] pamata; šāds pirkums attiecas uz zivīm un putniem, kuri vēl jānoķer [...]. Pirkums tiek uzskatīts par noslēgtu, pat ja nekas nerodas, jo līgums attiecas uz ekspektāciju [cerību – autoru piezīme].” Kā redzams, Pomponiusa digesta neliedz noslēgt pirkumu par nākotnes lietu. Tāpat BVLK 3835. panta (CL 2007. pants) tapšanā Bunge atsaucies uz romiešu jurista Paulusa¹⁴ digestu: “[...] ja lieta pirms pirkuma noslēgšanas beidz eksistēt, tad līgums uzskatāms par nenoslēgtu.” No digestas teksta redzams, ka tā neattiecas uz nākotnes lietu pirkuma iespējamību kā tādu, bet gan attiecināma uz situāciju, kura regulēta CL 2008. pantā un kuru aprakstījis V. Bukovskis jau iepriekš minētajā BVLK 3835. panta komentārā.¹⁵ Visbeidzot, pie BVLK 3835. panta Bunge atsaucās arī uz jurista Javolena L 18, 63, 1 digestu,¹⁶ tomēr tās saturs attiecas uz pilnvarojuma pārkāpuma sekām, tādējādi šī digesta

¹¹ Ibid.; turklāt šī V. Bukovska tēze saskan ar autoru izvīrīto risinājumu. Atbilstoši autoru piedāvātajai izpratnei puses var noslēgt pirkuma līgumu, piemēram, par virtuves galdu, kurš pārdevējam pēc noteiktiem parametriem vēl ir jāizgatavo (tātad pirkuma objekts vēl neeksistē). Savukārt V. Bukovska secinājums attiecas uz gadījumu, kurā konkrētais virtuves galds jau reāli pastāvējis (potenciālais pircējs to ir apskatījis dabā), savukārt vēlāk, pušu *consensus* panākšanas brīdī, minētais virtuves galds, piemēram, nejauši gājis bojā. Pirkumu nevarēs uzskatīt par noslēgtu, jo objekts pušu *consensus* panākšanas brīdī ir beidzis eksistēt. Aprakstītais princips šobrīd izriet no CL 2008. panta.

¹² Sk.: Сводъ мѣстныхъ указонений губерний остзейскихъ. Часть Третья. Законы Гражданские. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣлення Собственной Е. И. В. Канцеларіи, 1864, с. 614.

¹³ Pomponius, L 18, 8, 1 (autoru tulkojums), līdzīgi sk.: D 18, 1, 8.

¹⁴ Paulus, L 18, 15, 1 (autoru tulkojums); līdzīgi sk.: D 18, 1, 15.

¹⁵ Tiesību doktrīnā tiek uzsvērts, ka ir jānodala lietas, kuras beigušās pastāvēt pirms pirkuma noslēgšanas, no lietām, kuras sāks eksistēt tikai pēc pirkuma noslēgšanas. Borkowski A. Textbook on Roman Law. 2nd ed. London: Blackstone Press Limited, 1994, p. 268.

¹⁶ Javolenus, L 18, 63, 1 (autoru tulkojums).

nav attiecināma uz pirkuma līguma objekta prasībām. Autori pieļauj, ka Bunge šeit ir kļūdījies, jo, iespējams, te vajadzēja būt atsaucei uz jurista Epistla L 65 digestu, nevis Javoleniusa L 63. Zīmīgi, ka Epistla L 65 digesta tieši runā par iespēju slēgt pirkumu par vēl neizgatavotu lietu, un šāds pirkums nav uzskatāms par cerību pirkumu.¹⁷ Šāda (ne)sakritība Bunges digestu izvēlē nevar nedurties acīs.

Tieši citētā Pomponiusa digesta ir galvenā, uz kuru atsaucas Bunge, lai pamatotu, ka nevar pārdot neeksistējošu lietu BVLK 3835. panta (CL 2007. pants) izpratnē, taču no digestas konteksta redzams, ka tā neaizliedz noslēgt pirkumu, kur pirkuma objekts vēl nepastāv pirkuma noslēgšanas brīdī. Par to uzskatāmi liecina apstākļi, ka to pašu Pomponiusa digestu, ko Bunge izmantojis BVLK 3835. panta pamatojumam, viņš izmantojis arī CL 1413. panta otrā teikuma (toreizējā BVLK 2920. panta) pamatošanai.¹⁸ Šis teikums noteic, ka “[...] nav vajadzīgs, lai darījuma priekšmets jau pastāvētu tā taisīšanas laikā; darījums var attiekties arī uz nākamām lietām”. Tādējādi arī pats Bunge būtībā atzīst, ka darījuma (pirkuma) objekts var vēl nepastāvēt pirkuma līguma slēgšanas brīdī. Minētais apstākļi pamato tēzi, ka CL 2007. pantā lietotie vārdi “patiesi pastāvošs” jātulko nevis tā, ka nevar pirkt neeksistējošu lietu, bet gan tā, ka nevar pirkt kaut ko abstraktu, nepastāvošu dabā kā tādu vai neiespējamu vispār.¹⁹

Turklāt, pamatojot tieši CL 1413. panta otro teikumu, Bunge atsaucas un Justiņiāna “Institūciju” 2. grāmatas 7. paragrāfu,²⁰ kas nosaka: “.. i pašums, kurš vēl neeksistē kā lieta, var tikt likumīgi nodots, ja vēlāk tas rodas, kā, piemēram, raža, kas tikai tiks saražota.” Bunges izvēlētais digestas kontekstā ar CL 1413. un 2007. pantu liek izdarīt nepārprotamu secinājumu, ka var tikt noslēgts pirkuma līgums par vēl neeksistējošu lietu, kurš vienlaikus nav cerību pirkums. Dīvainā kārtā Bunge pie BVLK 3835. panta (CL 2007. pants) nav atsaucies uz minēto Justiņiāna “Institūciju” 2. grāmatas 7. paragrāfu, tas rada jautājumu, vai nu Bunge apzināti vēlējies ieviest regulējumu, ka nevar tikt pārdota vēl neeksistējoša lieta (izņemot cerību pirkumu), vai arī neveiksmīgi formulējis BVLK 3835. pantu (CL 2007. pants) un neprecīzi izmantojis digestas.

Piegādes un pirkuma līguma jēdziena izpratne un to ietekme uz pirkuma līguma objekta pastāvēšanas prasībām

Raksta ievaddaļā autori norādīja uz tiesību literatūrā piedāvāto risinājumu nākotnes lietu atsavināšanai – piegādes līguma noslēgšanu, jo piegādes objekts var būt arī vēl neeksistējošas lietas (lietas, kuras vēl jāizgatavo vai jāsarāžo). Šāda alternatīva it kā saskan ar pašreizējo CL 2007. panta izpratni, ka pirkuma objekts var būt tikai jau eksistējoša lieta. Autoru ieskatā piedāvātā alternatīva cerību pirkumam ir pretrunīga un kritiski vērtējama, ievērojot, ka tiesību zinātnē un praksē ir praktiski

¹⁷ Epistls, L 65, D 18 (autoru tulkojums), minētā digesta tiks aplūkota raksta turpinājumā.

¹⁸ Sk.: Сводъ мѣстныхъ указонений губерний остзейскихъ. Часть Третья. Законы Гражданские. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣлення Собственной Е. И. В. Канцеларіи, 1864, с. 463.

¹⁹ Šāda tēze saskan ar CL 2005. panta prasību, saskaņā ar to par pirkuma objektu var būt visas lietas, ko atļauts un iespējams atsavināt.

²⁰ Sk.: Сводъ мѣстныхъ указонений губерний остзейскихъ. Часть Третья. Законы Гражданские. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣлення Собственной Е. И. В. Канцеларіи, 1864, с. 463.

neiespējami nošķirt pirkuma un piegādes līguma konceptus, lai arī Civillikumā pēdējais formāli regulēts kā patstāvīgs līguma veids. Tiesību doktrīnā visai plaši atzīts, ka būtisku atšķirību starp pirkumu un piegādi nav,²¹ izņemot minēto prasību par objekta pastāvēšanas nepieciešamību līguma noslēgšanas brīdī, kā arī pasūtītāja tiesību atkāpties no līguma, atlīdzinot zaudējumus.²² Trāpīgi šo abu līgumu veidu savstarpējo līdzību ir raksturojis prof. K. Torgāns, norādot, ka pirkuma līgumā var tikt pielīgta lietas vai lietu piegādāšana, bet tikpat labi piegāde var notikt bez lietu piegādes fakta.²³ Rietumeiropas valstīs (izņemot Itālijas Civillkodeksu)²⁴ un starptautiskajā tirdzniecībā²⁵ piegādes līgums netiek izdalīts kā patstāvīgs līgums. Šo valstu normatīvajos aktos un aktos, kas reglamentē starptautisko tirdzniecību, regulētais pirkums aptver tās pazīmes, kuras tiek nosauktas par piegādei raksturīgām.²⁶ Arī Eiropas līgumtiesību unifikācijas dokumentu projektos, piemēram, Kopējā līgumtiesību modeli (DCFR)²⁷ un regulas projektā par Vienotiem Eiropas tirdzniecības

²¹ A. Būmanis norādīja, ka pret piegādi piemērojama pirkuma līguma analogija. Būmanis A. Civiltiesības. (Pēc doc. A. Būmaņa kga lekcijām L. U. 1923, 24 mācību gadā). Rīga: b. i., 1924, 92. lpp.; J. Bindmanis piegādi raksturoja kā pirkuma paveidu. Bindmanis J. Civiltiesības. Sastādīts pēc Latvijas Universitātes juridiskās fakultātes valsts eksāmenu programmas. Rīga: A. Vilka izdevniecība, 1934, 172.–175. lpp.; K. Čakste pirkumam par tuvu uzskatīja piegādes līgumu. Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 166. lpp.; Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. pants). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 463. lpp.; Krievijas Federācijas Civillkodekss ir viens no retajiem Eiropas nacionālajiem līgumtiesību regulējumiem, kas atsevišķi izdala piegādes līgumu, un to var noslēgt komersanti, bet ne patērētāji. Taču pat krievu tiesību zinātnieki uzskata, ka lielās līdzības dēļ ar pirkumu – pārdevumu īsti nebija nopietna pamata piegādes līgumu izdalīt kā patstāvīgu līgumu. Sk.: Под редакцией Суханова Е. А. Гражданское право. Том 2. Полутом 1. Учебник. Второе издание, переработанное и дополненное. Москва: Бек, 2000, с. 285; Ievērojamais krievu tiesību zinātnieks Šeršenevičs kritiski vērtēja cariskās Krievijas likumdevēja izvēli nošķirt piegādi no pirkuma – pārdevuma. Šeršenevičs norāda, ka pirkuma – pārdevuma līgums un piegādes līgums kalpo par juridisku līdzekli viena un tā paša ekonomiskā rezultāta sasniegšanai, kur tādējādi likumdevējs nostājas pilnīgi viens pret visiem pārējiem, “pareizajiem” likumdevējiem. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского право (по изданию 1907. г.). Москва: Спарк, 1995, с. 327.

²² Čakuls S. Kā nošķirt piegādes līgumu no citiem līgumiem. Jurista Vārds, 2002. 13. augusts, Nr. 16 (249); 27. augusts, Nr. 17 (250).

²³ Torgāns K. Saistību tiesības. II daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 47. lpp.; šajā sakarā Augstākās tiesas Civillietu departaments ir atzinis, ka CL 2108. pants kategoriski izslēdz piegādātāja vienpusējas atteikšanās no līguma pieļaujamību. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2008. gada 11. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-256. Taču jānorāda, ka tā nav klasiska “vienpusēja atkāpšanās tiesība”, jo CL 2108. pants paredz pasūtītājam zaudējumu atlīdzināšanas pienākumu. Autoru ieskatā, šī tiesību norma pati par sevi ir pretrunīga, jo CL 2108. pants būtībā ļauj veikt prettiesisku rīcību, par kuru iestājas civiltiesiska atbildība – zaudējumu atlīdzināšana.

²⁴ Itālijas Civillkodeksa 1559. pants. Transmittal & Instruction Sheet for The Italian Civil Code. Release 96-1. Oceana publications inc., 1996, p. 115.

²⁵ Tā, piemēram, Vines 1980. gada ANO konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma – pārdevumiem 3. panta pirmā daļa paredz, ka līgumi preču piegādei, kuras paredzētas izgatavot vai saražot, tiek uzskatīti par pirkuma – pārdevuma līgumiem, ja tikai puse, kura pasūta preces, neuzņemas saistības piegādāt būtisku daļu materiālu pārdevējam, kuri nepieciešami tādu preču izgatavošanai vai ražošanai.

²⁶ Čakuls S. Kā nošķirt piegādes līgumu no citiem līgumiem. Jurista Vārds, 2002. 13. augusts, Nr. 16 (249); 27. augusts, Nr. 17 (250).

²⁷ DCFR IV grāmatas “A” daļa regulē pārdošanas līgumus (angļu val. – *sales*), kuru noteikumi attiecināmi arī uz līgumu par nākotnē izgatavojamu vai saražojamu lietu atsavināšanu. Šādu līgumu pēc IV grāmatas 1:102. panta pielīdzina pirkuma līgumam. DCFR komentāros paskaidrots, ka šāds līgums ir pieskaitāms pirkuma līgumam, lai arī šādam līgumam ir duāla daba – tas ietver gan pārdošanu, gan pakalpojumu sniegšanu. Von Bar C., Clive E. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition. Oxford: University Press, 2010, p. 1224.

noteikumiem,²⁸ pirkuma līgums aptver piegādei raksturīgās iezīmes, un pirkuma objekts var būt arī vēl neeksistējoša lieta (angļu val. – *future things*). Tieši minētais iemesls, proti, piegādes līguma atsevišķa izdalīšana Latvijas Civillikumā, varētu kalpot kā izskaidrojums apstāklim, ka Latvija ir viena no retajām valstīm, kurā pirkuma līguma objektam līguma noslēgšanas brīdī ir jāpastāv.

Tādējādi, secinot, ka Civillikumā regulētie pirkuma un piegādes līgumu koncepti faktiski nav nodalāmi, nevar uzskatīt par pareizu tiesību doktrinā valdošo viedokli, ka tikai piegādes līgumu, bet ne pirkumu var noslēgt par vēl neizgatavotām, nesaražotām lietām. Precīzāk būtu teikt, ka pirkuma līguma objekts var būt vēl neeksistējoša, nākotnes lieta, vienlaikus sevišķi neizdalot piegādes līgumu. Tāpēc pusēm, kas, piemēram, vēlas noslēgt līgumu par vēl izgatavojamu objektu, nevajadzētu tāpēc vien līgumu formāli nosaukt par “piegādes līgumu”. Pēc autoru domām, formāla līguma nosaukuma maiņa, neizmainot tā saturu, ir savā ziņā komisks risinājums darījuma spēka nodrošināšanai.

Civillikuma 2214. panta izpratne, vēsturiskā attīstība un tā ietekme uz pirkuma līguma objekta pastāvēšanas prasībām

Aplūkojot Civillikuma normas sistēmiski, nevar nepamanīt Civillikuma 2214. panta pirmās daļas otro teikumu:²⁹ “[...] ja materiālu gādā uzņēmējs, un pasūtītājs tikai samaksā naudā par viņam izgatavoto lietu, tad līgums uzskatāms nevis par uzņēmumu, bet par pirkumu.” No citētās tiesību normas teksta skaidri redzams, ka puses var noslēgt pirkuma līgumu par vēl neizgatavojamu lietu, jo par tādu tiek uzskatīts tāds uzņēmuma līgums, kurā uzņēmējs gādā pamatmateriālu,³⁰ bet pasūtītājs tikai samaksā par viņam izgatavoto lietu.

A. Loebers piekrit viedoklim: ja uzņēmējs lieto (pārstrādā, apstrādā) savu paša materiālu, šāds darījums BVLK izpratnē jāatzīst par pirkumu, turpretim, ja uzņēmuma līguma priekšmets ir atvietoājama manta, tad tas ir uzskatāms par piegādāšanas līgumu (vācu val. – *Lieferungskauf*).³¹ K. Erdmans, aplūkojot BVLK 4229. un 4230. pantu (attiecīgi šobrīd CL 2214. pants), atzīst, ka no tā, vai līgums būtu

²⁸ Eiropas Parlamenta un Eiropas Savienības Padomes regulas projekta par Vienotiem Eiropas tirdzniecības noteikumiem 2. panta “k” punkts satur pirkuma līguma definīciju: “[a]r pārdošanas līgumu saprot līgumu, ar kuru tirgotājs nodod vai aņņemas nodot īpašuma tiesības uz lietām citai personai, bet pircējs samaksā vai aņņemas samaksāt pirkuma cenu; tas aptver arī līgumu par preču piegādi, kuras ir jāizgatavo vai jāsarāžo [...]” Eiropas Savienības Parlamenta un Padomes regulas projekts par Vienotiem Eiropas tirdzniecības noteikumiem. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/common_sales_law/regulation_sales_law_en.pdf [aplūkots 2015. gada 12. martā].

²⁹ Interesanti, ka tieši šī CL norma tiek pieminēta DCFR komentāros, norādot, ka pastāv tiesību sistēmas, kuras pirkuma konceptu paplašina ar jauktu tipa līgumiem. Von Bar C., Clive E. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition. Oxford: University Press, 2010, p. 1249.

³⁰ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. pants). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 526. lpp.; attiecībā uz jautājumu, vai uzņēmēja sagādātajam materiālam ir jāmaina savas īpašības, prof. V. Sinaiskis norādījis, ka “CL 2214. pants nav piemērojams vienīgi tad, ja notiek materiāla apstrādāšana un materiāls patur savu līdzšinējo raksturu – likums nerunā par to, vai uzņēmēja materiāls zaudē jēlvielas raksturu jeb vai patur līdzšinējo raksturu, jo šiem momentiem likums nepiešķir nozīmi jautājumā par līguma kvalifikāciju. Tādēļ mēbeļu pasūtījumu ar uzņēmēja materiālu var kvalificēt vienīgi kā pirkuma līgumu (CKD 39/371)”. Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 165.–166. lpp.

³¹ Loebers A. Tirdzniecības tiesību pārskats. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1926, 193. lpp.

kvalificējams kā uzņēmuma līgums vai pirkuma līgums, ir atkarīgs tāds nozīmīgs jautājums kā riska pāreja (jeb, kā apzīmē K. Erdmans, “bailes par izgatavotās lietas bojāeju”).³² Šos BVLK pantus ir aplūkojis arī starpkaru perioda Latvijas Senāts. Konkrētā civillietā, vērtējot, vai prasītājs ir cēlis līguma izpildīšanas vai atcelšanas prasību, Senāts citastarp pieskārs jautājumam par konkrētā līguma, ar kuru tika pasūtīta zābaku izgatavošana, juridisko raksturu. Senāts atzina, ka pirmā un apēlācijas instance minēto līgumu nepareizi vērtējušas kā uzņēmuma līgumu BVLK 4226. panta izpratnē. Senāts, atsaucoties uz BVLK 4229. pantu, norādīja: tā kā uzņēmējam bija jāpiegādā arī materiāls, tad jāatzīst, ka starp prāvniekiem pastāv pirkšanas līgums. Kā uzsver Senāts, starpība ir no svara jautājumā par vienpusīgu atkāpšanos no līguma tiesībām (BVLK 3890. pants) un, tāpat kā to atzina K. Erdmans, par riska pāriešanu pasūtītājam (BVLK 4248. pants, no vienas puses, un 3868., 3938. pants, no otras puses).³³

Bunge ir atsaucies uz digestām arī BVLK 4229. un 4230. panta (CL 2214. pants) pamatošanai.³⁴ Viena no tām ir jau iepriekš minētā romiešu jurista Epistla digesta: “[t]iek noslēgts līgums starp mani un tevi par noteikta skaita izgatavojamu flīžu pārdošanu par konkrētu cenu. Ko tu darītu šādā gadījumā, vai tu to uzskatītu par pirkumu vai uzņēmumu? Atbilde ir tāda, ka, ja es piekristu tev izgatavot flīzes no materiāla, kas atrodas uz manas zemes, es domāju, ka tas būtu pirkums [...]”³⁵ Būtiski, ka tieši šī ir tā digesta, kuru Bunge varēja norādīt BVLK 3835. panta (CL 2007. pants) pamatojumam, tā vietā kļūdaini norādot minēto digestu L 63 par pārstāvības varas pārkāpšanas sekām. Tāpat Bunge atsaucies uz romiešu jurista Gaius digestu: “[j]a man ir līgums ar zeltkālī par noteikta svara, skaita un formas zelta gredzenu izgatavošanu un ja zeltkālī tam piekrit par 300 aurei. [...] šis darījums jāuzskata par pirkumu [...]. Ja es gādāju zeltu un pastāv vienošanās par darba samaksu, nav šaubu, ka pastāv uzņēmuma līgums.”³⁶ Bunge atsaucies arī uz romiešu jurista Sabinus digestu: “[...] ja mēs vēlamies, lai mums ko izgatavotu, piemēram, statujeti,³⁷ vāzi, apģērbu, tadā izpratnē, ka mums jādod nekas cits kā tikai nauda, tad tas ir uzskatāms par patiesu pirkumu, un to nevar uzskatīt par uzņēmuma līgumu, ja materiālu negādā pircējs [...]”³⁸

³² Эрдман К. Обязательственное право губерний Прибалтийских: (Из курса проф. Эрдмана). Пер. и доп. примеч. М. О. Гредингера. Рига: изд. почет. мировой судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 464; arī V. Bukovskis pie BVLK 4229. panta komentāra norāda, ka riska pārejas faktors šādā gadījumā atzīstams par būtisku. Буковский В. (сост.). Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолженіемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненіями) въ 2 томахъ. Т. II, содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1846–1847.

³³ Latvijas Republikas Senāta Civilās kasācijas departamenta 1920. gada 29. janvāra spriedums O. Kroņa prasībā pret K. Rudzīti. No: Senāta spriedumi: 1918–1940. 6. sēj. Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi: Kārtējo sēžu spriedumi, 1919–1922. Sast. A. Šmite un A. Poriete. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 13. lpp.

³⁴ Sk.: Сводъ мѣстныхъ узаконений губерний остзейскихъ. Часть Третья. Законы Гражданские. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣлення Собственной Е. И. В. Канцеларіи, 1864, с. 674.

³⁵ Epistls, L 65, D 18 (autoru tulkojums).

³⁶ Gaius, L 2, 1, D 19 (autoru tulkojums).

³⁷ DCFR kā piemēru izgatavojamas lietas pirkumam piemin pasūtītāja portreta izgatavošanu un atsavināšanu pret atlīdzību. Von Bar C., Clive E. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition. Oxford: University Press, 2010, p. 1248.

³⁸ Sabinus, L 20, D 18 (autoru tulkojums).

Līdz ar to jāsecina, ka Civillikums paredz pirkuma līgumu par vēl neeksistējošu lietu (lieta ir jāizgatavo vai jāsarāžo), kas vienlaikus nav nedz cerību pirkums, nedz piegādes līgums (ja tāds ir nošķirams no pirkuma līguma). Tāpat nevar piekrist, ka nākotnes lietu pirkums ir radies, attīstoties mūsdienu tirdzniecībai. Jau romiešu tiesībās šāda veida pirkuma līgumi tika atzīti, vienlaikus spējot tos nošķirt no cerību pirkuma veidiem. Tādējādi varam arī secināt, ka CL 2007. pantā lietotā vārdkopa “patiesi pastāvošs” ir jātulko nevis kā eksistējošs pirkuma objekts, bet gan kā tāds objekts, kurš vispār var būt par īpašuma priekšmetu (nav izņemts no civiltiesiskās apgrozības),³⁹ turklāt tam jābūt definētam.⁴⁰ Pirkuma objekts nevar būt kaut kas abstrakts, nekonkrēts. Par to liecina turpmāk pantā izvirzītais kritērijs “sīki noteikts”. Minētais saskan ar CL 2009. pantā paredzēto izņēmumu – cerību pirkumu, “kura priekšmets vēl nav zināms”.

Nejaušības riska pārejas problēmjaudājumi un šķietamā pretruna starp CL 2007. pantu un 2023. pantu

Pirkuma objekta izpratne Civillikumā ir nesaraujami saistīta ar nejaušības riska pārejas jautājumu, ņemot vērā, ka pirkuma līgumā kā atsavinājuma līgumā notiek riska pāreja no viena līdzēja uz otru. Ja par pareizu atzīst iepriekš rakstā izvirzīto tēzi, ka par pirkuma objektu var būt vēl neeksistējoša lieta, tad nelogisks šķiet CL 2023. pants, kas noteic, ka pēc pirkuma noslēgšanas, kaut arī pirktā lieta vēl nebūtu nodota, visu risku par nejašu gadījumu, ja tā dēļ lieta iet bojā vai bojājas, nes pircējs. Kā gan var pāriet nejaušības risks uz lietu, kura vēl neeksistē? Lai atbildētu uz šo jautājumu, protams, jāiedziļinās vēsturiskajā regulējumā, ņemot vērā, ka CL 2023. pantā nostiprinātais princips nav radies 1938. gadā līdz ar CL spēkā stāšanos, bet gan pārņemts no BVLK regulējuma (3863. pants).

Analizējot BVLK 3863. panta regulējuma izcelsmi, secināms, ka tā pamatošanai Bunge kā galveno izmantojis Justiniāna “Institūciju” 3. grāmatas 23. paragrāfa 3. punktu, kas tiešām nešaubīgi saka: “.. līdzko pirkuma līgums ir noslēgts, risks pāriet pircējam, kaut arī lieta vēl nebūtu piegādāta.”⁴¹ Balstoties uz šo romiešu tiesību avotu, tiesību zinātnē pastāv vispārizplatīts uzskats un vienota nostāja, ka nejaušības risks romiešu tiesībās pirkuma līgumā pārgāja ar līguma noslēgšanas brīdī.⁴² Tieši 23. paragrāfa 3. punkts ir visplašāk citētā “Institūcija”, kas pamato romiešu tiesībās šķietami absurdo pieeju, ka risks pircējam pāriet līguma noslēgšanas brīdī, kaut arī lietu viņš nemaz vēl nav pieņēmis (pat redzējis). Uz šīs konstrukcijas

³⁹ Minētais saskan ar Paulusa digestu D 18, 1, 34, 1: “Var būt spēkā esošs pirkums par jebko, ko var iegūt, valdīt, vai par ko var tiesāties, bet nevar noslēgt pirkumu par lietu, kas ir izņemta no apgrozības saskaņā ar dabiskajām tiesībām, tautu tiesībām vai valsts ieskatiem.” Tāpat sk. arī digestu D 18, 1, 4, 5, saskaņā ar to pirkuma objekts nevar būt zemes pleķis uz Marsa.

⁴⁰ Turklāt romiešu tiesībās tieši pirkuma objekta precīza identificēšana tika uzskatīta par stingrāko pirkuma objekta prasību. Nicholas B. An Introduction To Roman Law. Oxford: Clarendon Press, 1962, p. 172.

⁴¹ Jānorāda gan, ka Bunge kļūdaini atsaucies uz minēto “Institūciju” 24. paragrāfa 3. punktu (kas runā par dažādu līgumu nošķiršanu), bet patiesībā jābūt bija klasiskajam, visos avotos sastopamajam 23. paragrāfa 3. punktam.

⁴² Sk. arī: Nicholas B. An Introduction To Roman Law. Oxford: Clarendon Press, 1962; Seymour A. The Passing of Risk in Contracts for Sale in Roman Law and Australian Law: A Comparative Perspective. Queensland Law Student Review. Pieejams: <http://www.law.uq.edu.au/articles/qlsr/Seymour-QLSR.pdf> [aplūkots 2015. gada 13. martā]; Dordevic M. Comparative analysis of risk passing in Roman law, Serbian doctrine and 19th century legislation. Pieejams: <http://anali.ius.bg.ac.rs/Annals%202008/Annals%202008%20p%20285-293.pdf> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

neloģiskumu norādījis arī pirmskara Latvijas tiesību zinātnieks N. Vīnzarājs darbā “Gadījuma loma savstarpējos (sinalagmatiskos) līgumos”,⁴³ atzīmējot, ka “ši ekvivalenta riska divējādā nozīme parasti paliek neizprasta; pat tik ievērojami mūsu dienu zinātnieki kā Hecks un Leonhards to neizprot”. Līdzīgu secinājumu izteicis V. Sinaiskis – “pēc pirkuma noslēgšanas, kaut arī pirkta lieta vēl nebūtu nodota, visu risku par kāzusu nes pircējs [...]. Šis noteikums nav saprotams, ja uzsver tēzi, ka līdz tam laikam, kad pircējs kļūst īpašnieks, pārdevējam jānes risks (*casus sentit dominus*)”.⁴⁴ Savukārt V. Bukovskis, komentējot šā raksta IV sadaļā minēto BVLK 4229. un 4230. pantu (CL 2214. pants), ir konceptuāli atzinis, ka vēl izgatavojamas lietas pirkuma (piegādes) gadījumā risks par nejaūšu lietas bojāeju pāriet uz pircēju ar lietas nodošanas brīdi, nevis līguma noslēgšanu. Diemžēl komentārā viņš šo ideju tālāk neattīsta.⁴⁵

Tomēr šeit svarīgi konstatēt, ka Justiniāna “Institūcijas”, kurās nostiprināts riska pārejas savdabīgais koncepts, nav klasiskās romiešu tiesības. “Institūcijas” ir apkopotas tikai m. ē. 533. gadā, un tās ir radītas, balstoties uz klasisko romiešu tiesību zinātnieku (juristu) domām, ko dēvē par digestām (tās citastarp arī tajā pašā 533. gadā ir apkopojusi Justiniāna komisija).⁴⁶ Tādējādi, lai precīzi noteiktu, vai romiešu tiesībās pirkuma līgumā risks pāriet ar līguma noslēgšanas brīdi, nepieciešams pārbaudīt pirmavotus, t. i., digestas, jo paļauties vienīgi uz atvasinātu avotu (Justiniāna “Institūcijām”) nav pilnībā pareizi.

Izpētot romiešu tiesību digestas, ir jāsecina: jau par dogmu nostiprinājusies atziņa, ka riska pāreja romiešu tiesībās pirkuma līgumā notika ar līguma noslēgšanas brīdi, varētu būt nepareiza. Šādu secinājumu ļauj izdarīt Bunges BVLK 3863. panta (CL 2023. panta) pamatošanai izmantoto digestu (L 18, 4, § 1; L 18, 1, § 1; L 18, 8, § 1)⁴⁷ un citu romiešu tiesību digestu analīzē. Analizējot šīs Bunges izmantotās digestas, secināms, ka tās ir nepareizi interpretētas un vispārēji nepamatoti attiecinātas uz visiem pirkuma līguma objektiem. Kā redzams digestās L 18, 4, L 18, 1 un L 18, 8, runa ir par lietas kvalitātes risku, konkrēti, par vīna kvalitātes risku, bet ne par nejaušības risku, kas ir atšķirīgs jēdziens. Tā, piemēram, digestā L4 norādīts, ka “.. pārdevējs nebūs atbildīgs par vīna skābumu vai pelējumu, bet gan pircējam jānes šis risks ..”, digestā L1 – “.. ja vīns kļūst skābs pēc tā pārdošanas vai iegūst citu trūkumu, pircējam jānes risks ..”, savukārt digestā L8: “.. ja lietas kvalitāte un kvantitāte ir noteikta [...] risku nes pircējs ..”.

Bunges izmantotās digestas, uz ko pamatojas arī mūsdienu CL 2023. pants, nerunā par nejaušību, kā mūsdienās to saprot ar jēdzienu *cas fortuit*, bet gan par kvalitātes sabojāšanos, kas ir šaurāks jēdziens, un tajā neietilpst klasiskie nejaušības kritēriji – paredzamība un nenovēršamība. To apliecina arī cita digesta, ko Bunge nav izmantojis, proti – L 18, 15 Gaius digesta, kas nosaka, ka gadījumā, “ja pārdevējs īpaši galvojis par vīna kvalitāti, viņš nes atbildību, bet, ja par kvalitāti nekas nav teikts, tad pircējam jānes zaudējumi, jo pircējs nav izmantojis pagaršošanas

⁴³ Vīnzarājs N. Gadījuma loma savstarpējos (sinalagmatiskos) līgumos. Civiltiesību problēmas. Raksti 1932.–1939. Rīga, 2000, 159. lpp.

⁴⁴ Sinaiskis V. Pirkuma līgums. Jurists, 1940. Nr. 1, 4. lpp.

⁴⁵ Sk.: Буковский В. (сост.). Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II, содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1846.

⁴⁶ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 54.–55. lpp.

⁴⁷ Corpus Juris Civilis Romani. Pieejams: <http://www.archive.org/stream/corpusiuriscivil01gode> [aplūkots 2014. gada 13. martā].

iespēju”. Redzams, ka risks attiecas uz kvalitātes samazināšanos, bet ne *cas fortuit*. Tāpat tas secināms no Justiniāna “Kodeksa” 4. grāmatas 48. nodaļas 2. punkta (šis “Kodekss” tika pieņemts m. ē. 529. gadā), kas noteic, ka kvalitātes risks par vīnu pāriet uz pircēju ar līguma noslēgšanas brīdi, un, kas ir būtiski, tālāk punkts noteic, ka šāda pieeja ir attiecināma arī uz “eļļu, graudiem un citām līdzīga veida precēm”. Arī šis “Kodekss” uzskatāmi norāda, ka specifiskā kvalitātes riska pāreja ir attiecināma uz pārtikas precēm, kas pakļaujas bojāšanās riskam. Taču šis risks nav klasiskais nejaušības risks, kas būtu attiecināms uz ikvienu lietu, jo atšķirībā no *cas fortuit* kvalitātes risks ir paredzams un pat sagaidāms. Tādējādi Bunges minētās digestas izmantot kā vispārīnājumu uz ikvienu pirkuma līguma objekta riska pāreju nav pareizi. Šāda secinājuma pareizību apstiprina citu digestu pētniecība, uz kurām atsauces nav devis Bunge.⁴⁸

Analizējot klasiskās romiešu tiesības attiecībā uz riska pārejas jautājumu pirkuma līgumā, autori secināja, ka Bunge apzināti vai aiz neuzmanības ir ignorējis digestas, kas *expressis verbis* norāda uz to, ka risks pirkuma līgumā romiešu tiesībās pārgāja pēc klasiskā *casus sentit dominus* principa, t. i., ar lietas nodošanas brīdi, nevis līguma noslēgšanas brīdi. Jāatzīmē gan, ka šo digestu ignorēšana bieži ir sastopama arī ārvalstu tiesību literatūrā, apmierinoties vienīgi ar Justiniāna “Institūciju” 3. grāmatas 23. paragrāfa 3. punkta citēšanu. Tā, piemēram, digestā L 18, 12 romiešu jurists Paulus norāda uz šādu gadījumu: “.. vergs ir salauzis gultas, kas bija nopirkta, bet darījums vēl nebija pabeigts. Ja gultas jau bija nodotas, šo risku nes pircējs.” Kā redzams no digestas satura, Paulus runā par klasisku *cas fortuit* gadījumu un paredz regulējumu, ka nejaušības risks pāriet pircējam ar nodošanas brīdi. To apstiprina tālākā Paulus doma digestā L 18, 14 – “ja gultas vēl nebija nodotas un pircējs nav pielaidis nokavējumu to pieņemšanā, bojājumu risku nes pārdevējs, kā arī ja kokmateriāli, kas bijuši nopirkti, pazūd zādzības dēļ pēc nodošanas, pircējs nes risku; otrādā gadījumā – pārdevējs to nes”. Kā redzams šajās klasiskajās romiešu digestās, nejaušības riska pāreju pirkuma līguma romiešu juristi cieši saistīja ar lietas nodošanas brīdi, bet ne līguma noslēgšanas brīdi, savukārt ar līguma slēgšanas brīdi tika saistīta kvalitātes riska pāreja.

No iepriekš minētā ir secināms: maldīgs ir valdošais uzskats, ka romiešu tiesībās nejaušības risks pirkuma līgumā pārgāja uz pircēju ar līguma noslēgšanas brīdi. Šāda uzskata rašanās iemesls ir kļūdainā romiešu tiesību kodifikācija, kas veikta 6. gs. (Justiniāna komisija 15 juristu sastāvā, ko vadīja Triboniāns). Minētā komisija ir pieļāvusi divas kļūdas: a) komisija atrauti, nesistēmiski atlasījusi digestas, kas noteic, ka risks pāriet ar līguma noslēgšanas brīdi; b) komisija nav identificējusi, ka atlasītās digestas runā par kvalitātes risku, bet ne nejaušības risku (atlasītās digestas ir attiecināmas specifiski uz vīna un līdzīga veida preču tirdzniecību).

⁴⁸ L 18, 10, Ulpiāns: “.. ja pēc pirkuma līguma noslēgšanas zeme ir bojāta zemestrīces vai cita negadījuma dēļ, pircējs nevar vērsties pret pārdevēju.” Šī digesta noteic nevis to, ka pircējs nes risku, bet gan ka pārdevējs nenes risku, kas ietilpst vispārējā *cas fortuit* vai *vis maior* konceptā, proti, atbildība neiestājas, ja kaitējums ir nejaušs. L 18, 11, Alfēnus: “.. ja māja, kas ir pārdota, nodeg bez neviena vainas, pārdevējs neatbild,” kā arī L 18, 6, Gaius: “.. pārdevējs nenes atbildību, ja lieta iet bojā nenovēršama vai nepārvarama notikuma dēļ.” Kā redzams, šīs digestas noteic nevis to, ka pircējs nes nejaušības risku, bet gan ka pārdevējs nenes atbildību, kas ietilpst vispārējā *cas fortuit* vai *vis maior* konceptā. L 18, 16, Javolēns: “.. ja pircējs iegādājas vergu, bet vēl nesmaksā un tāpēc neiegūst īpašuma tiesības, bet vienlaikus jau sākt izmantot to, tad risku nes pircējs.” (Autoru tulkojums). Šī digesta pierāda, ka gadījumā, ja romiešu tiesībās būtu vispārējais princips par riska pāreju pirkuma līgumā ar līguma noslēgšanas brīdi, tad šāds izņēmums nebūtu jāapskata. Tieši šī digesta ir kā izņēmums no vispārējā principa, proti, ka šādā gadījumā risku nes pircējs ar līguma noslēgšanas brīdi, kaut arī līgumu nav pabeigts izpildīt, t. i., vēl nav nodotas īpašuma tiesības uz lietu.

Ši iemesla dēļ ir radies kļūdainais Justiniāna “Institūciju” 3. grāmatas 23. paragrāfa 3. punkts, kas iedibinājis nelōģisko riska pāreju pirkuma līgumā tā noslēgšanas brīdī, bet līdz pat mūsdienām tiesību zinātnieki to nesekmīgi centušies izskaidrot.

Ņemot vērā kļūdaino Justiniāna “Institūciju” kodifikāciju, ir noraidāma bieži izskanējusi tēze, ka romiešu tiesības ir pretrunīgas, – no vienas puses, atļaujot slēgt pirkuma līgumu par vēl neeksistējošu lietu, bet, no otras puses, nosakot, ka risks pāriet ar līguma noslēgšanas brīdi. Tātad it kā radot konceptu, ka nejaušības risks par lietu pāriet uz pircēju, jau pirms lieta vispār ir radusies.

Kopsavilkums

1. Līdz ar to autori nonāk pie slēdziena, ka, pretēji pašreizējai izpratnei, CL 2007. pantā ietvertais “patiesi pastāvošais” priekšmets ir jāsaprot nevis kā eksistējoša lieta līguma noslēgšanas brīdī, bet gan kā lieta, kura ir skaidri identificēta un sīki noteikta, kura turklāt vispār kā tāda var būt par īpašuma priekšmetu. Kritiski vērtējama cerību pirkuma opcijai piedāvātā alternatīva pusēm noslēgt piegādes līgumu, ievērojot, ka starp pirkuma un piegādes līguma konceptu skaidru robežšķirtni novilkt ir praktiski neiespējami. Turklāt CL jau 2214. pantā paredz iespēju pusēm noslēgt pirkuma līgumu par vēl izgatavojamu lietu.
2. Ņemot vērā iepriekš minēto, secināms, ka saskaņā ar CL 2007. pantu var slēgt pirkuma līgumu par vēl neeksistējošu lietu, un šāda interpretācija nenonāk pretrunā ar riska pārejas modeli pirkuma līgumā, jo CL 2023. pants ir kļūdainis un neatbilst klasiskai romiešu tiesību sistēmai. Tomēr būtu nepieciešams grozīt CL 2023. pantu, tajā ietvertu *casus sentit dominus*, kā tas ir jau izdarīts visu citu valstu civiltiesību regulējumos, citastarp tādējādi novēršot pretrunu, kas rodas starp CL 2023. pantu un 2214. panta otro teikumu.

ELEKTRONISKIE PIERĀDĪJUMI UN TO PIELAUJAMĪBA CIVILPROCESĀ

ELECTRONIC EVIDENCE AND ITS ADMISSIBILITY IN CIVIL PROCEEDINGS

Mārcis Krūmiņš, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The court's job is to find out the truth. Electronic means of proof are a new reality, which the judicial proceedings must face. The article provides an insight into the possibilities of using electronic evidence in Latvian courts. The author reveals the difficulties faced by the parties and judges. They are linked to interpretation and application of the law on civil procedure. Although it is impossible to describe all the situations in the law, the provisions of the law must provide a clear description of actions with regard to the possibilities that arise with the electronic evidence submission and acceptance. The article highlights and analyses the legal provisions, which are mutually contradictory, and provides a discussion of the possible solutions in order to eliminate the contradictions.

Atslēgvārdi: elektroniskie pierādījumi, pierādīšanas līdzekļi, pierādījumu pieļaujamība civilprocesā, tiesību normu interpretācija.

Keywords: electronic evidence, means of proof, admissibility of evidence in civil procedure, law interpretation.

Aizvien plašāk un biežāk cilvēki savā ikdienas dzīvē izmanto izziņas avotus, kuri ir elektroniskā formā. Informācijas un komunikāciju tehnoloģiju izmantošana aizvien vairāk ienāk katra indivīda dzīvē. Tie ir gan jaunās paaudzes telefoni, kuri gan vairāk ir kā mazi datori, gan arī plašāka interneta vides izmantošana civiltiesiskos darījumos, rēķinu sūtīšanā utt. Aizvien vairāk iedzīvotāju konkrētās darbības veic elektroniskā vidē, izslēdzot papīra formas nepieciešamību.

Minētās attīstības tendences un personas izvēle izmantot elektronisko vidi ietekmē arī personas "atstātās pēdas" šajā vidē, un tās, iestājoties noteiktiem apstākļiem, var tikt izmantotas kā pierādījumi par vai pret konkrētas personas interesēm. Ne mazāk svarīgi ir atzīmēt, ka visos likumos, kas ir saistīti ar informācijas sagatavošanu, izplatīšanu, uzglabāšanu un visiem pakalpojumiem, kas tiek sniegti elektroniskā formā, ietverti jautājumi, kas ir saistīti ar elektronisko informāciju.

Likumi un tiem pakārtotie normatīvie akti tiek veidoti tā, lai uzlabotu iedzīvotāju dzīvi, dažādu iestāžu un organizāciju darbu un veiktu darbības, kas atvieglotu un paātrinātu dokumentu apriti, neaizmirstot arī par elektroniskā vidē atstātajiem pierādījumiem.

Informācijas pieejamība ir svarīgs faktors, kas veicina personu uzticību valstij un tām institūcijām, kuras veic personu tiesību aizsardzību.

Pašreiz interneta vidē jau ir pieejami visu tiesu instanču spēkā esošie nolēmumi, tas veicina gan tiesas procesu pārskatāmību, gan sabiedrības uzticības palielināšanos tiesu varai, jo ikvienam ir iespēja iepazīties ar nolēmumos sniegto argumentāciju tiesību normu piemērošanā.¹ Elektroniskie informācijas avoti, kas aizvien biežāk tiek izmantoti dažādos pierādīšanas procesos, ne vienmēr ir pakļauti tiešam likuma regulējumam. Tas savukārt nozīmē to, ka personām, kuras vēršas tiesās, ir jābūt gatavām izmantot to rīcībā esošo elektronisko informāciju un atbilstoši Civilprocesa likumam to iesniegt kā pierādījumus tiesā. Grūti ir nepieņemt Kārļa Dišlera izteiktai domai: “.. jo lielāka cieņa likumam pilsoņu starpā, jo lielāka viņa iekšējā autoritāte un jo vairāk likumu izpildīs, neskatoties uz to, vai aiz viņa stāv kāda sodoša vara vai nē.”² Civilprocesa likums ir vērsts uz katras personas aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību un ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību tiesā.³ Lai varētu īstenot šo pamatnoteikumu, tiesai ir nepieciešams iesniegt pierādījumus, kas apstiprina iespējamo tiesību vai interešu aizskārumu.

Civilprocesa likuma piemērošana

Publiski pieejamā datubāzē ir atrodams Civilprocesa likums,⁴ kurā pēdējā gada laikā vien ir veikti desmit dažādi grozījumi. Elektroniskiem pierādījumiem kā pierādīšanas līdzeklim vieta šajos grozījumos nav atradusies. Likumā nav atrodams arī elektroniskā pierādījuma definējums. Tāpēc lieki laiku tērē tie, kuri cenšas Civilprocesa likumā atrast elektroniskā pierādījuma skaidrojumu. Pamatots ir viedoklis, ka visu nav iespējams ierakstīt un viss arī nav jāraksta likumā. Tas ir pareizi. Taču tad ir skaidri jāapzinās, ka likuma normu piemērošana, interpretācija ir pilnībā atstāta tiesas ziņā. Proti, tiesnešiem tiek dotas daudz plašākas iespējas izvērtēt tā vai cita elektroniskā pierādījuma iespējamo piemērošanu konkrētajā tiesas procesā. Civilprocesa likuma 5. panta 5. daļa nosaka: “Ja nav likuma, kas regulē strīdīgo attiecību, tiesa piemēro likumu, kurš regulē līdzīgas tiesiskās attiecības, bet, ja tāda likuma nav, – vadās pēc tiesību vispārējiem principiem un jēgas.” Praksē ir izveidojusies situācija, ka tiesnesim, piemērojot likumu, ir jāizvēlas starp imperatīvo normu Civilprocesa likuma 95. panta 1. daļā, kas noteic, ka tiesa pieļauj tikai likumā pieļautos pierādīšanas līdzekļus, vai minētā 5. panta 5. daļu. Protams, lai kaut kā šo samērā neveiklo situāciju atrisinātu, elektroniskie pierādījumi tiek attiecināti uz rakstveida pierādījumiem. Izvērtējot šo jautājumu, nedrīkst aizmirst arī to, ka rakstveida pierādījumiem ir noteikta iesniegšanas kārtība, un ne vienmēr ir iespējams uzrādīt elektroniskā dokumenta oriģinālu. Ir arī citi jautājumi, kas ietekmē pierādījumu iesniegšanu.

Minētajai situācijai salīdzinoši vienkāršs risinājums ir atrasts Igaunijas Civilprocesa likumā, kura 272. panta 1. daļā ir noteikts: “Par dokumentālu pierādījumu tiek uzskatīti jebkādi rakstiski dokumenti, kā arī dokumenti un citi analogi datu nesēji, kas iegūti fotografēšanas, videoierakstu, skaņas ierakstu vai elektronisko

¹ Kucina I. Tiesu prakses publicēšana kā viens no tiesas atvērtības instrumentiem. Jurista Vārds, 2014. 1. jūlijs, Nr. 25 (827).

² Dišlers K. Likuma cieņa un autoritāte. Jurists, 1929. Maijs, Nr. 5. Pārpublicācija: Jurista Vārds, 2013. 13. decembris, Nr. 51 (802).

³ Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.03.1999. Latvijas Vēstnesis, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=50500> [aplūkots 2015. gada 12. martā].

⁴ Turpat.

ierakstu ceļā vai veicot citus ierakstus, kas satur ziņas par apstākļiem, kam ir nozīme lietas izskatīšanā, un kas var tikt iesniegti tiesā saprotamā un izlasāmā veidā.”⁵ Kā redzams no citētās likuma normas, galvenais uzsvars tiek likts uz diviem savstarpēji saistītiem apstākļiem – iesniegtajam pierādījumam ir jābūt izlasāmam, un tam ir jābūt saprotamā veidā. Jāatzīst, ka risinājums ir ļoti vienkāršs un visiem saprotams.

Iepazīstoties ar pastāvošo praksi un aptaujājot personas, kuras veic prasītāju vai atbildētāju pārstāvību tiesā, var izdarīt secinājumu, ka elektronisko pierādījumu pieņemšana un pievienošana lietas materiāliem nav vienveidīga vai līdzīga. Atšķirības ir vērojamas ne tikai pirmo instanču tiesu starpā, bet arī konkrētu tiesnešu subjektīvā attieksmē pret elektroniskiem pierādījumiem, kurus puses procesa laikā lūdz pievienot lietas materiāliem. Tāda situācija nedrīkstētu būt.

Tiesas iepriekš minētos likuma pantus cenšas piemērot pēc iespējas līdzīgāk, taču būtu vēlams daudz straujāka un efektīvāka prakses attīstība šo jautājumu risināšanā. Līdzīga pieeja elektronisko pierādījumu iekļaušanai pierādīšanas procesā ir G. Medvedevam. Viņš, analizējot Krievijas Federācijas un Francijas Republikas Civilprocesa likumu, nonāca pie secinājuma, ka attiecībā uz elektroniskajiem pierādījumiem civilprocesā nepieciešams plašāks regulēšanas mehānisms, kas elektroniskos pierādīšanas līdzekļus skata kompleksi, ne tikai tos analizējot un izmantojot kā rakstveida pierādījumus.⁶ Pēc autora domām, mums būtu ejams līdzīgs ceļš kā Igaunijā šī jautājuma risināšanā, lai nevajadzētu pārāk daudz laika un enerģijas veltīt lietām, kuras nerisina strīdu starp pusēm pēc būtības, bet rada procesuāla rakstura problēmas. Būtu svarīgi vienmēr paturēt prātā to, ka tiesa ir tikai līdzeklis, lai risinātu strīdus starp pusēm, nevis mehānisms, kas palielina šķēršļus patiesības noskaidrošanai.

Nevarētu teikt, ka Latvijā elektronisko pierādījumu jautājumā nekas nav darīts. Tā, piemēram, Kriminālprocesa likuma 136. pantā varam lasīt: “Par pierādījumu kriminālprocesā var būt ziņas par faktiem elektroniskas informācijas formā, kas apstrādāta, uzglabāta vai pārraidīta ar automatizētas datu apstrādes ierīcēm vai sistēmām.”⁷ Kā redzams, krimināltiesībās elektroniskie pierādījumi nav tikai dokumenti, bet gan ziņas, kas saņemtas no elektroniskiem nesējiem jebkādā formā.

Apskatot jautājumu par elektroniskiem pierādījumiem, nepieciešams veikt vismaz daļēju šo pierādījumu uzskaiti. Informāciju jeb ziņas, kurām varētu būt nozīme civillietas izskatīšanā, varētu atrast: 1) elektroniskajos dokumentos; 2) elektroniska rakstura sūtījumos un ierakstos (e-pasts, tvītošana e-vidē, sociālie tīkli utt.); 3) auditācijas pierakstā; 4) elektroniskā datubāzē; 5) citos elektroniskā formātā radītos, pārveidotos, nosūtītos un saglabātos datos; 6) digitālā fotogrāfijā; 7) audio ierakstā; 8) CD, video lentēs, mikroshēmās un citos formātos veiktos video un skaņu ierakstos; 9) cita veida elektroniski fiksētā informācijā. Ne visi no šiem elektroniskiem pierādīšanas līdzekļiem saskaņā ar Civilprocesa likumu var tikt izmantoti pierādīšanas procesā, piemēram, digitālā fotogrāfija. Taču maz būs tādu, kuri iebildīs tam, ka fotogrāfija var tikt izmantota kā pierādījums. Tas pats sakāms par automašīnas reģistrātoru. Pašreiz procesā minētie pierādījumi tiek pieļauti,

⁵ Гражданский процессуальный кодекс: Кодекс Эстонской Республики от 20.04.2005. Pieejams: http://estonia.news-city.info/docs/sistemsw/dok_ieghlz/page8.htm [aplūkots 2015. gada 13. martā].

⁶ Medvedev I. G. Written evidence in private law of Russia and France. Saint Petersburg: Yuridichesky Centre Press, 2004, pp. 175–176.

⁷ Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.10.2005. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=107820> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

pamatojoties uz analogiju, jo diez vai tos uzskatīsim par rakstveida pierādīšanas līdzekļiem vai vēl vairāk – par dokumentiem. Tomēr arī tiem vajadzētu būt attiecinātiem tieši uz dokumentiem, jo digitālā fotogrāfija vai automašīnas reģistrators satur informāciju, kas, iespējams, ir būtiska prasības vai iebildumu pamatošanai. Tas būtu saprotams. Tomēr likumos dokumenta jēdziens tiek traktēts dažādi. Arhīvu likumā dokumenta jēdziens saprasts kā informācija, “kas radusies, saņemta vai pārvērsta citā formā uz jebkura informācijas nesēja, ierosinot, turpinot, mainot vai izbeidzot kādu darbību, un kas apliecina šo darbību”.⁸ Bet Dokumentu juridiskā spēka likums dokumentu traktē ļoti šauri: “Dokuments ir jebkura rakstveida informācija, ko rada jebkurš publisko vai privāto tiesību subjekts (piemēram, valsts vai pašvaldības institūcija, privāto tiesību juridiskā persona, fizisko vai juridisko personu apvienība, notārs, tiesu izpildītājs) (turpmāk – organizācija), fiziskā persona.”⁹

Lai šo situāciju padarītu vēl sarežģītāku, apskatīsim Elektronisko dokumentu likumu, kur trešajā pantā ir rakstīts: “Prasība pēc dokumenta rakstveida formas attiecībā uz elektronisko dokumentu ir izpildīta, ja elektroniskajam dokumentam ir elektroniskais paraksts un elektroniskais dokuments atbilst citām normatīvajos aktos noteiktajām prasībām.”¹⁰ Iepazīstoties ar minētā likuma normām, ir redzams, ka ikkatrs likums elektronisko dokumentu definē savādāk. Pierādīšanas procesā nevajadzētu rasties problēmām, ja tiesā kā pierādīšanas līdzeklis tiks iesniegts dokuments, kurš saņemts no arhīva. Šajā situācijā ieinteresētā puse tiesā varēs iesniegt elektroniskos pierādījumus, kuri iegūti no arhīva un pakļaujas dokumenta definīcijai. Pavisam cita situācija varētu rasties tad, ja kāds no lietas dalībniekiem tiesā vēlēšies iesniegt elektronisku dokumentu, kurš neatbilst ne Elektronisko dokumentu likumā, ne arī Dokumentu juridiskā spēka likumā noteiktajam. Kā rāda prakse, tad tiesnešu rīcība šādās situācijās ir atšķirīga. Daļa pirmās instances tiesnešu, neiedziļinoties minētajās niansēs, pieņem dažādus elektroniskos pierādījumus, savukārt citi lūgumu par elektronisko pierādījumu pievienošanu lietas materiāliem noraida. Minētā informācija ir iegūta, aptaujājot personas, kuras tiesās pārstāv juridiskas un arī fiziskas personas. Gan vienā, gan otrā gadījumā tiesneši ir ievērojuši likumu. Pirmajā gadījumā tiesneši elektroniskos pierādījumus pieņēmuši, ievērojot Civilprocesa likuma 93. panta prasības, otrajā – 95. panta 1. daļas prasības, kas noteic, ka tiesa pieļauj tikai likumā noteiktos pierādīšanas līdzekļus. Tā kā civilprocess ir likumā noteikta formāla lietu vešanas kārtība, kas jāievēro tiesai un pusēm,¹¹ tad tiesa rīkojas atbilstoši likumam. Pēc autora domām, nedrīkstētu būt situācija, kad tiesa, vienādos apstākļos saņemot elektroniskos pierādījumus, likumu vērtē dažādi un pieņem atšķirīgus lēmumus. Iespējams, ka ir pienācis laiks mainīt Civilprocesa likuma 95. panta 1. daļu. To, ka minētā panta daļai ir imperatīvs raksturs, uzsver arī J. Rozenbergs un K. Torgāns, atzīmējot, ka Civilprocesa likuma 17. nodaļā veiktais “uzskaitījums liek secināt, ka citādus pierādīšanas līdzekļus izmantot nedrīkst”.¹² Šāds konstatējums norāda, ka

⁸ Arhīvu likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.01.2011. Latvijas Vēstnesis, 2010. 3. marts, Nr. 35. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=205971> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

⁹ Dokumentu juridiskā spēka likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.07.2010. Latvijas Vēstnesis, 2010. 19. maijs, Nr. 78. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=210205> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

¹⁰ Elektronisko dokumentu likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.01.2003. Latvijas Vēstnesis, 2002. 20. novembris, Nr. 169. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=68521> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

¹¹ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 11. lpp.

¹² Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1. 28. nodaļa). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 263. lpp.

civilprocesuālais regulējums attiecībā uz pierādīšanas līdzekļiem ir nedaudz novecojis un vairs neatbilst faktiskiem apstākļiem.

Lai pamatotu minēto autora secinājumu, jāapskata vēl viens būtisks ierobežojums, kas attiecas uz elektronisko dokumentu. Protams, likums ir tā vieta, kur noteikt ierobežojumus. Tomēr attiecībā uz elektroniskajiem pierādījumiem, ja tos skata kā dokumentus, ir vēl viens ierobežojums, kas būtiski sašaurina elektroniska dokumenta kā pierādījuma izmantošanu pierādīšanas procesā.

Elektronisko dokumentu likums ir neatraujami saistīts ar Dokumentu juridiskā spēka likumu, jo Elektronisko dokumentu likuma ceturtā panta otrā daļa paredz, ka likumā noteiktos gadījumos dokumentam papildus citiem rekvizītiem nepieciešams arī zīmoga nospiedums. Turpat norādīts, ka zīmoga spiedogs uz papīra elektroniski atbilst: 1) ja elektroniskajam dokumentam ir drošs elektroniskais paraksts un laika zīmogs vai 2) ja ir elektroniskais paraksts, par kuru puses vienojušās Elektronisko dokumentu likuma trešā panta otrajā daļā noteiktajā kārtībā. Proti, ja puses ir vienojušās rakstveidā par to, ka dokumentus sūtīs elektroniski ar drošu elektronisko parakstu. Taču tādu elektronisko dokumentu, ko nosaka likums, ir ļoti maz. Šajos elektroniskajos pierādījumos neietilpst visi elektroniskie pierādījumi, kuri nav parakstīti ar drošu elektronisko parakstu, piemēram: e-pasti, tvītošana e-vidē, sociālie tīkli, elektroniskā datubāze, digitālā fotogrāfija, audio ieraksts, CD, video lentes ar ierakstu un citi. Bet vai tāpēc, ka tie neatbilst Elektronisko dokumentu likumā noteiktajām prasībām, kā arī nav ietverti Civilprocesa likuma pierādīšanas līdzekļu sadaļā, tos nevar izmantot kā pierādījumus? Autors uzskata, ka ne tikai drīkst, bet tie ir arī izmantojami kā pierādījumi.

Kaut arī Civilprocesa likumā tieši nav norādīts, ka e-pasta sūtījumus drīkst izmantot kā pierādījumus, taču atsevišķos speciālos likumos pastāv mehānisms, kas ļauj lietas dalībniekiem lūgt tiesu izprasīt pierādījumus, kas saistīti ar e-pastu sūtīšanas IP adresi un laiku. Tā Elektronisko sakaru likuma¹³ 71.² panta pirmā daļa nosaka: "Elektronisko sakaru komersants pēc tiesas pieprasījuma nodrošina informācijas sniegšanu par tā abonenta vai reģistrētā lietotāja vārdu, uzvārdu vai nosaukumu un adresi, kuram savienojuma laikā piešķirta interneta protokola (IP) adrese, lietotāja identifikators vai telefona numurs, lai nodrošinātu elektroniskajā vidē aizskarto personas tiesību un tiesisko interešu aizsardzību civillietās." Kā redzams no tiesību normas, tad likumdevējs ir noteicis kārtību, kādā lietas dalībniekam ir tiesības lūgt tiesu izprasīt pierādījumus, kas pierāda iespējamo e-pasta sūtītāju. Bet ir būtiski, ka šim mehānismam ir nozīme tikai tajā gadījumā, ja tiesa lietā ir pievienojusi kā pierādījumu e-pasta saraksti. Likumdevējs ir gājis vēl tālāk, proti, panta otrajā daļā noteicis: "Lai nodrošinātu šā panta pirmajā daļā minēto, pēc prasības celšanas un tiesas pieprasījuma elektronisko sakaru komersants nodrošina informācijas sniegšanu arī par noslodzes datiem, kuriem ir nozīme lietas izskatīšanā un kuru izpaušanu lietā tiesa atzinusi par pieļaujamu, samērojot to ar personas tiesībām uz tās datu aizsardzību." Noslodzes dati palīdz ieinteresētajai pusei pierādīt iespējamās informācijas apjomu gadījumā, ja otra puse apgalvo, ka nekādu e-pastu norādītajā laikā un apjomā no konkrētās personas nav saņēmusi. Minētais likums norāda: likumdevējs ir pieļāvis iespēju, ka personas varētu tiesā sniegt dažādus elektroniskos dokumentus.

¹³ Elektronisko sakaru likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.12.2004. Latvijas Vēstnesis, 2004. 17. novembris, Nr. 183. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=96611> [aplūkots 2015. gada 13. martā].

No iepriekš minētā ir redzams, ka faktiski dzīvē pastāvošās situācijas ar elektroniskajiem pierādījumiem salīdzinoši daudz atšķiras no Civilprocesa likumā minētajiem gadījumiem, kad ir iespējams kā pierādīšanas līdzekļus izmantot elektroniskos pierādījumus. Tas saistīts kā ar Civilprocesa likuma imperatīvo 95. panta 1. daļu, tā arī ar citiem likumiem, kuros ir ietvertas atsevišķas procesuālas tiesību normas. Jau pirms kāda laika J. Rozenbergs, redzot pašreiz spēkā esošā civilprocesa būtiskās nepilnības, atkārtotā izdevuma "Padomju civilprocesuālās tiesības" priekšvārdā rakstīja un uzdeva retorisku jautājumu, "… vai tiesību un pienākumu atņemšana tiesai vākt pierādījumus pēc savas iniciatīvas kalpo patiesības noskaidrošanai lietās?"¹⁴ Līdz šim autoram Latvijas tiesību zinātnieku un praktiķu vidū nav izdevies atrast konkrētu atbildi. Veicot rakstā aprakstīto situāciju analīzi, autors secina, ka J. Rozenberga piedāvātais risinājums varētu būt viens no veidiem, kā veicināt tiesas aktivitāti noskaidrot patiesību izskatāmajā lietā. Patiesības noskaidrošana ir tiesas pamatuzdevums. Ja kāds no jēdzieniem ir tulkojams plaši vai sašaurināti, tad tiesai jābūt ne tikai tiesībām, bet arī pienākumam skatīt konkrēto jēdzienu, terminu tā plašākā izpratnē, ja likumā nav norādes uz konkrētā jēdziena izpratni tikai minētā likuma ietvarā. Tas sasauktos arī ar A. Lēbera pausto, ka no tiesiskiem jēdzieniem attīstās apzinīga tiesāšana un līdz ar to arī tiesību zinātne, kuras uzdevums ir iedalīt jēdzienus un pazīt tajos esošo materiālu.¹⁵ To, ka tiesnešu aktīva darbība patiesības noskaidrošanā ir būtiska un tas netraucē sacīkstes procesa ievērošanai civilprocesā, pierāda arī Igaunijas salīdzinoši jaunais Civilprocesa likums, kura 236. panta ceturtajā daļā ir noteikts: "… tiesa var vākt pierādījumus arī citādā veidā un formā, kā norādīts šajā Kodeksā …"¹⁶ Igaunijas valsts pilnībā uzticas tās ieceltajiem tiesnešiem un neuzskata par kaut ko sliktu, ja tiesnesis, redzot konkrēto situāciju, rīkosies, kā uzskatīs par pareizu pierādījumu jautājumā. Tas būtu izmantojams arī Latvijā.

Secinājumi

1. Labas tiesību normas atsevišķos likumos vēl nerada personai iespējas tās izmantot, jo tās nav savstarpēji saskaņotas.
2. Lai novērstu iespējamās atšķirības Civilprocesa likumā un citos likumos, kuros ir ietvertas civilprocesuālas tiesību normas, kas regulē elektroniskos pierādījumus, būtu nepieciešams:
  - 1) veikt izmaiņas Civilprocesa likuma 95. panta 1. daļā,
  - 2) veikt izmaiņas Civilprocesa likumā un dot tiesnešiem lielākas tiesības pierādījumu vākšanā saistībā ar elektroniskajiem pierādījumiem.
3. Ir pienācis laiks atgriezties pie diskusijas par lielākām pilnvarām tiesnešiem, lai pierādījumu vākšanas procesā noskaidrotu patiesību un veicinātu uzticību tiesai.

¹⁴ Rozenbergs J., Briģis I. Padomju procesuālās tiesības. Otrais izdevums (faksimilizdevums). Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, III lpp.

¹⁵ Apse D. Doktrīna, dogma, tiesību piemērošanas palīglikdzekļi un Satversmes kodols. No: LU 71. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 341. lpp.; Lebers A. Lektijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa. Studentu padomes grāmatnīca. Rīga: LU, 1922, 23.–24. lpp.

¹⁶ Гражданский процессуальный кодекс: Кодекс Эстонской Республики от 20.04.2005. Pieejams: http://estonia.news-city.info/docs/sistemsw/dok_ieghlz/page8.htm [aplūkots 2015. gada 13. martā].

Bibliogrāfija

Literatūra

- Apse D. Doktrīna, dogma, tiesību piemērošanas palīglīdzekļi un Satversmes kodols. No: LU 71. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013.
- Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933.
- Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.28. nodaļa). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu manu aģentūra, 2011.
- Dišlers K. Likuma cieņa un autoritāte. Jurists, 1929. Maijs, Nr. 5. Pārpublicācija: Jurista Vārds, 2013. 13. decembris, Nr. 51 (802).
- Kucina I. Tiesu prakses publicēšana kā viens no tiesas atvērtības instrumentiem. Jurista Vārds, 2014. 1. jūlijs, Nr. 25 (827).
- Lebers A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa. Studentu padomes grāmatnīca. Rīga: LU, 1922.
- Medvedev I. G. Written evidence in private law of Russia and France. Saint Petersburg: Yuridichesky Centre Press, 2004, pp. 175–176.
- Rozenbergs J., Briģis I. Padomju procesuālās tiesības. Otrais izdevums (faksimilizdevums). Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.

Normatīvie akti

- Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.03.1999. Latvijas Vēstnesis, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=50500>
- Elektronisko dokumentu likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.01.2003. Latvijas Vēstnesis, 2002. 20. novembris, Nr. 169. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=68521>
- Elektronisko sakaru likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.12.2004. Latvijas Vēstnesis, 2004. 17. novembris, Nr. 183. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=96611>
- Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.10.2005. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=107820>
- Arhīvu likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.01.2011. Latvijas Vēstnesis, 2010. 3. marts, Nr. 35. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=205971>
- Dokumentu juridiskā spēka likums: Latvijas Republikas likums. Spēkā no 01.07.2010. Latvijas Vēstnesis, 2010. 19. maijs, Nr. 78. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=210205>
- Гражданский процессуальный кодекс: Кодекс Эстонской Республики от 20.04.2005. Pieejams: http://estonia.news-city.info/docs/sistemsw/dok_ieghlz/page8.htm

TIESĪBAS UZ NOLĒMUMA PĀRSŪDZĪBU CIVILPROCESĀ

THE RIGHT TO APPEAL IN CIVIL PROCEEDINGS

Daina Ose, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

In Latvian Civil Procedure law the reform of leave to appeal is initiated. It is used in small claims' proceedings, where the amount claimed does not exceed 2100 EUR. This regulation is similar to Estonian Civil Procedure Law. However, in Latvia a leave to appeal can also be applied to judgments that are appealed in insolvency and legal protection proceedings. There is a need to continue the reforms of Latvian Civil Procedure Law and to evaluate the possibility to improve the regulation of leave to appeal applying it to more appellate proceedings in Latvia.

Atslēgvārdi: apelācijas sūdzība, apelācijas atļauja, pārsūdzība civilprocesā.

Keywords: appeal, leave to appeal, appeal in civil proceedings.

Tiesības uz nolēmuma pārsūdzību ir viens no tiesībām uz taisnīgu tiesu elementiem. Tomēr šo tiesību izmantošana nav absolūta. Uz to ir norādījusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa, atzīmējot, ka tās var tikt ierobežotas tiktāl, ciktāl tās netiek atņemtas pēc būtības.¹

ANO Cilvēktiesību komiteja ir norādījusi, ka valsts pienākums ir izveidot tiesu, kurā personas vismaz vienā pakāpē var vērsties strīda atrisināšanai.² Latvijas civilprocesā tiesas pieejamība ir tikusi apšaubīta ne reizi vien Satversmes tiesā. Tā, piemēram, 2012. gada 29. oktobra lietā Nr. 2012-05-01 "Par Civilprocesa likuma 141. panta pirmās daļas, ciktāl tā neparedz tiesības iesniegt blakus sūdzību par lēmumu, ar kuru apmierināts pieteikums par prasības nodrošinājuma atcelšanu, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam" tika atzīts, ka atbildētājam jābūt tiesībām pārsūdzēt vai nu tiesas lēmumu, ar kuru prasība nodrošināta, vai lēmumu, ar kuru noraidīts viņa pieteikums par prasības nodrošinājuma atcelšanu. Likumdevējs savas rīcības brīvības ietvaros var izvēlēties pēc paša ieskata efektīvāko normatīvā regulējuma variantu.³ Līdz ar to Satversmes tiesa ir norādījusi nevis to, ka visos gadījumos ir jānodrošina personas tiesības pārsūdzēt tiesas nolēmumu vispār, bet gan to, ka strīda pusēm ir jānodrošina līdzvērtīgas tiesības

¹ ECT spriedums *TEIXEIRA DE Castro v. Portugal*. 25829/94,09.06.1998., para. 36.

² Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 129. lpp.

³ 2012. gada 29. oktobra lietā Nr. 2012-05-01 "Par Civilprocesa likuma 141. panta pirmās daļas, ciktāl tā neparedz tiesības iesniegt blakus sūdzību par lēmumu, ar kuru apmierināts pieteikums par prasības nodrošinājuma atcelšanu, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam". Pieejams: www.likumi.lv

procesā realizēt pārsūdzības tiesības, ievērojot līdztiesības principu. Tādējādi tikai likumdevēja ziņā ir izvērtēt, kādos gadījumos ir pieļaujama tiesas nolēmuma pārsūdzība, un tikai tad, ja attiecīgā strīda puse ir ievērojusi tiesību normā ietvertos priekšnoteikumus pārsūdzībai – norādot, kā ir izpaudusies tiesas taisītā nolēmuma nepareizība.

Par tiesību uz taisnīgu tiesu aizskārumu nav uzskatāmi likumdevēja noteiktie ierobežojumi, kuru mērķis ekonomijas principa ietvaros ir novērst acīmredzami nepamatotas pārsūdzības, kuras pamatotas tikai ar lietas dalībnieka subjektīvajām šaubām par tiesas nolēmuma pareizību, nenorādot šo šaubu pamatotību, kā arī ierobežojot personas tiesības realizēt pārsūdzības tiesības ar noteikta termiņa ievērošanu un noteikta maksājuma – valsts nodevas (drošības naudas) – samaksu. Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir pieļāvusi, ka dažādu maksājumu noteikšana ir piemērots veids, kā ierobežot personas tiesības vērsties tiesā, ja vien ir ievērots samērīguma princips⁴. It īpaši attiecībā uz kasācijas instances tiesu ECT pieļauj lielāku formālismu un ierobežojumu noteikšanu.⁵

Satversmes tiesa ir arī secinājusi, ka ikviens tiesas procesā noteikts maksājums par pieteikumu vai sūdzību iesniegšanu kalpo kā zināma veida barjera, lai novērstu nepamatotu pieteikumu vai sūdzību iesniegšanu.⁶

Tiesas nolēmuma pārsūdzība civilprocesā ir pieļaujama trijos gadījumos:

- 1) pārsūdzot pirmās instances tiesas spriedumu apelācijas instancē;
- 2) pārsūdzot apelācijas instances tiesas spriedumu kasācijas instancē;
- 3) pārsūdzot tiesas lēmumu ar blakus sūdzību.

Beidzamo gadu tendences Latvijas Civilprocesa grozījumos norāda uz mērķtiecīgu likumdevēja vēlmi mazināt nepamatotu pārsūdzību, vienlaikus neliedzot personai tiesas pieejamību pēc būtības. Tā, piemēram, 2009. gada 1. martā stājās spēkā Grozījumi Civilprocesa likuma 34. pantā, nosakot, ka blakus sūdzības ir apliekamas ar valsts nodevu⁷. Līdz tam jebkuras blakus sūdzības iesniegšana bija iesniedzama bez valsts nodevas samaksas. Pašlaik Saeimā ir guvuši atbalstu Grozījumi Civilprocesa likumā, ar kuriem ir paredzēts, ka tiesa būs tiesīga atteikt pieņemt ar valsts nodevu (drošības naudu) apmaksājamu procesuālo dokumentu – blakus sūdzību, apelācijas sūdzību vai kasācijas sūdzību, ja tam nebūs pievienots dokuments par valsts nodevas samaksu. Tātad līdz šim procesuālā dokumenta atstāšana bez virzības un termiņa noteikšana trūkumu novēršanai ir ieguvusi striktāku nostāju – laikā nesamaksātā nodeva var liegt personai pārsūdzības tiesības. Kā otrs ierobežojošais kritērijs pārsūdzībai ir noteiktu termiņu noteikšana, kad attiecīgās pārsūdzības tiesības ir izmantojamas tikai noteiktā termiņā. Savlaicīga tiesību neizmantošana rada šo tiesību zudumu. Augstākās tiesas judikatūrā ir norādīts, ka apelācijas instances tiesai pēc prasītājas iesniegtās apelācijas sūdzības lieta jāskata pēc būtības, tostarp jāpārbauda darba devēja iebildumi attiecībā uz Darba likuma 122. pantā noteiktā prasības celšanas termiņa pārkāpumu, jo materiāltiesiskā prekluzīvā viena mēneša termiņa nokavējums prasības celšanai tiesā ir patstāvīgs pamats prasības noraidīšanai. Nav būtiski, par cik dienām termiņš ticis nokavēts, jo tiesības zūd līdz ar termiņa izbeigšanos.⁸ Šo pašu atzinumu pēc analogijas var

⁴ ECT spriedums *Tolstoy Miloslavsky v. United Kingdom*, para. 61.

⁵ ECT spriedums *Levages Prestations Services v. France*, para. 48.

⁶ Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01, 8.5. punkts.

⁷ Grozījumi Civilprocesa likumā. Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2009. 25. februāris, Nr. 31 (4017). Pieejams: www.likumi.lv

⁸ 2012. gada 14. decembra spriedums lietā Nr. SKC-886/2012. Pieejams: www.at.gov.lv

attiecināt arī uz apelācijas sūdzības iesniegšanas termiņu, proti, ja ir nokavēts procesuālais pārsūdzības termiņš.

Tādējādi var secināt, ka stingrāku prasību noteikšana Civilprocesa likumā attiecībā uz valsts nodevu maksājumiem un konkrētu pārsūdzības termiņu noteikšana neliedz personai, pašai laikus realizējot tiesību normu prasības, tiesas pieejamību, vienlaikus ieviešot procesuālo noteiktību tiesību izmantošanā.

Arī jautājumā par apelācijas sūdzības iesniegšanu un iespēju lietu skatīt atkārtoti pēc būtības ir ieviesti nozīmīgi ierobežojumi. Tā, piemēram, 2014. gada 11. aprīlī stājās spēkā jauna īpašā apelācijas kārtība, kurā ir pieļaujams izskatīt apelācijas sūdzības par maza apmēra prasībām. Atšķirībā no jau esošās apelācijas kārtības, lietās par maza apmēra prasībām pārsūdzība ir ierobežota ar nepieciešamību skaidri norādīt pieļauto materiālo tiesību normu nepareizu piemērošanu vai iztulkošanu vai procesuālo normu pārkāpumiem, kā arī nepareizu faktu konstatējumu un lietas apstākļu novērtējumu. Līdz ar to, ja lietas dalībnieks nespēj apelācijas sūdzībā norādīt un argumentēt kādu no apelācijas tiesvedības pamatiem, tiesa var atteikt apelācijas tiesvedības ierosināšanu. Turklāt vēl viens apelācijas procesa jauninājums ir tas, ka lietas par maza apmēra prasījumiem tiek izskatītas rakstveida procesā. Tādējādi nepamatotas un neatbilstošas apelācijas sūdzības netiek skatītas apelācijas tiesvedībā, bet, ja apelācijas tiesvedība tiek ierosināta, ekonomijas principa ietvaros tiesa pamatojas tikai uz lietā iesniegtajiem rakstveida pierādījumiem un pušu rakstveida paskaidrojumiem, neorganizējot lietas izskatīšanu tiesas sēdē.

No vienas puses, lietas dalībniekam ir nodrošinātas pārsūdzības tiesības, bet, no otras puses, apelācijas tiesvedība ir pieļaujama tikai tajā gadījumā, ja tai ir pamats. Šādas kārtības noteikšana ir vērtējama kā savā ziņā apelācijas atļauja, jo Latvijas Civilprocesa likums pašlaik citus ierobežojumus prasībās par maza apmēra prasījumiem lietas nonākšanai atkārtotai izskatīšanai pēc būtības apelācijas tiesvedībā nav noteicis. Savukārt apelācijas tiesvedība lietās par spriedumiem, kas taisīti parastajā prasības vai sevišķajā tiesvedības kārtībā, ir pieļaujama, ja apelācijas sūdzības iesniedzējs norāda apelācijas sūdzībā uz, viņaprāt, pieļauto sprieduma nepareizību (CPL 416. panta pirmās daļas 5. punkts), pamatojot to ar saviem argumentiem.

Kopumā jāsecina, ka Latvijas Civilprocesa likums nodrošina lietas dalībniekiem salīdzinoši brīvu apelācijas tiesvedības pieejamību. Tas atsevišķos gadījumos negodprātīgi var izmantot tāds lietas dalībnieks, kuram pirmās instances tiesas nolēmums ir nelabvēlīgs. Tiesu praksē ir zināmi gadījumi, kad apelācijas sūdzība tiek iesniegta, lai novilcinātu tiesas nolēmuma spēkā stāšanos. Juridiskajā literatūrā ir pausts viedoklis, ka, pārsūdzot tiesas spriedumu apelācijas instancē, sūdzības iesniedzēja stāvoklis nevar pasliktināties,⁹ bet tiesas spriedums pārsūdzētajā daļā nestājas spēkā. Tas norāda uz nepieciešamību radīt mehānismu, kas mazinātu iespēju iesniegt tādas apelācijas sūdzības, kuras ir acīmredzami nepamatotas un tikai formāli ietver norādi uz sprieduma nepareizību. Judikatūrā ir atrodamas norādes uz to, ka apelācijas sūdzības nepareizība ir jāargumentē un jāpamato. Tā, piemēram, lietā Nr. SKC-1594/2012 ir norādīts, ka apelācijas sūdzībā izvirzītie iebildumi sprieduma pamatojumam un norādījumi par procesuālo tiesību normu pārkāpumiem ir jāizvērtē apelācijas instances tiesā un argumentēti vai nu jāapstiprina, vai jānoraida tās spriedumā.¹⁰ Tas nozīmē, ka, formāli ievērojot Civilprocesa

⁹ Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии. Москва, 2000, с. 172.

¹⁰ 2012. gada 28. decembra spriedums lietā Nr. SKC-1594/2012.

likuma prasības, lietas dalībniekam ir nodrošināta iespēja izskatīt civiltiesisko strīdu pēc būtības apelācijas tiesvedībā.

Tomēr paliek aktuāls jautājums par esošā Latvijas apelācijas tiesvedības modeļa pareizību. Tieslietu ministrija ir norādījusi, ka apelācijas atļaujas kā tiesību institūts šobrīd pastāv vairākās Eiropas Savienības dalībvalstīs, proti, Igaunijā, Vācijā, Austrijā, Zviedrijā, Dānijā, kā arī Portugālē.¹¹

Kā atšķirīga apelācijas tiesvedības modeļa piemērs ir jāaplūko Vācijas civilprocesuālais regulējums, kurā ir skaidri norādīti iespējamie apelācijas sūdzības iesniegšanas pieļaujamie gadījumi. Mantiska rakstura prasībās apelācijas sūdzība tiek pieļauta par prasījumiem, kas pārsniedz 600 EUR. Prasībās, kurās šis kritērijs nepastāv, pirmās instances tiesa var dot piekrišanu apelācijas iesniegšanai, ja lietai ir būtiska nozīme tiesību tālākveidošanā vai vienotas prakses attīstībai. Kā redzams Vācijas judikatūrā, tad šādi gadījumi, kad apelācijas nepieciešamību lietas dalībnieks pamato ar tiesu prakses tālākveidošanas nepieciešamību, ir sastopami salīdzinoši bieži. Apelācijas atļaujas došana ir pakļauta tiesas izvērtējumam, tāpēc pastāv liela varbūtība apelācijas atļaujas atteikumam, ja prasījums tiesas novērtējumā ir acīmredzami mazāks par 600 EUR.¹²

Vācijas Civilprocesa likums nosaka apelācijas sūdzības iesniegšanas ierobežojumus gan mantiska rakstura prasībām, gan arī nemantiska rakstura prasībām. Nemantiska rakstura prasībās apelācijas sūdzības iesniegšanas ierobežojums ir vērsts uz pirmās instances tiesas pareizi izspriestu lietu. Apelācijas tiesvedība nav iespējama, ja netiek konstatēti pieļautie materiālo vai procesuālo normu pārkāpumi atbilstoši Vācijas Civilprocesa likuma 511. panta ceturtās daļas 1. punktam¹³. Būtiski ir tas, ka sākotnējam izvērtējumam ir pakļauts katrs pirmās instances tiesas spriedums, kuru lietas dalībnieks vēlas pārsūdzēt apelācijas kārtībā.

Latvijas civilprocesā ar maza apmēra prasību apelācijas kārtības ieviešanu ir taisīta izvēle par labu citai pieejai nekā Vācijas civilprocesā. Paredzot īpašu apelācijas kārtību mantiska rakstura prasījumiem, kuros galvenā parāda apmērs ir mazāks par 2100 EUR, un paredzot pie noteiktiem apstākļiem atteikt termiņā iesniegtas un ar valsts nodevu apmaksātas apelācijas tiesvedības ierosināšanu. Tomēr atklāts un neatrisināts jautājums ir nemantiska rakstura prasības, kuru pārsūdzībai būtu nosakāmi precīzāki kritēriji nekā tikai norāde uz sprieduma nepareizību. Taču pašlaik likumdevējs ir aprobežojies tikai ar iespēju papildināt maza apmēra prasību apelācijas kārtību ar jaunām lietu kategorijām, kuras būtu pakļautas līdzīgai apelācijas atļaujai kā apelācijas sūdzības par maza apmēra prasībās izskatītajām lietām. Ar 2015. gada 1. martu stājās spēkā grozījumi Civilprocesa likumā¹⁴, nosakot, ka maza apmēra prasību apelācijas izskatīšanas kārtība ir uzskatāma par apelācijas kārtību atsevišķu kategoriju lietās. Līdz ar to Civilprocesa likuma 54.¹ nodaļa tika papildināta ar iespēju iesniegt apelācijas sūdzības par spriedumiem, ar kuriem noraidīts tiesiskās aizsardzības procesa pieteikums vai juridiskās personas vai fiziskās personas maksātnespējas procesa pieteikums. Tādējādi iezīmējas

¹¹ Anotācija likumprojektam "Grozījumi Civilprocesa likumā", 2014. gada 18. februāra vēstule Nr. 9/3 – 2-25-11/14 Saeimas Prezidijam. Pieejams: www.tiania.saeima.lv [aplūkots 2015. gada 4. martā].

¹² Sk., piemēram, BGH, 26.10.2010. – VI ZB 74/08. Pieejams: <http://dejure.org/gesetze/ZPO/511.html>, [aplūkots 2015. gada 4. martā].

¹³ Zivilprozessordnung, § 511. Pieejams: <http://dejure.org/gesetze/ZPO/511.html> [aplūkots 2015. gada 4. martā].

¹⁴ Grozījumi Civilprocesa likumā. Latvijas Republikas likums. LV, 42 (5360), 01.03.2015. Stājies spēkā 2015. gada 1. martā. Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2015. gada 5. martā].

iespēja arī Latvijas civilprocesā noteikt apelācijas tiesvedības ierosināšanas ierobežojumus nemantiska rakstura prasībām. Jāņem vērā, ka apelācijas atļaujām pakļautās jaunās lietu kategorijas ir skatāmas sevišķajā tiesvedības kārtībā, kurā jau pēc būtības nevar pastāvēt mantiska rakstura prasījums. Sevišķās tiesvedības uzdevums ir aizsargāt personas (gan fiziskas, gan juridiskas) subjektīvās tiesības īpašos gadījumos, kad šādu tiesību aizsardzība citādā veidā nav iespējama. Nosakot īpašo pārsūdzības kārtību tiesiskās aizsardzības procesa vai juridiskās personas vai fiziskās personas maksātnespējas procesa lietās, kurās ir noraidīts pieteikums, likumdevējs paver ceļu arī citās sevišķajā tiesvedības kārtībā skatāmajās lietās sprieduma pārsūdzēšanai noteikt tādu apelācijas kārtību, kāda ir noteikta iepriekš norādītajām trijām lietu kategorijām. Sevišķajā tiesvedības kārtībā skatāmajām lietām ir salīdzinoši mazs apelācijas kārtībā pārsūdzamo lietu skaits. Tā, piemēram, 2014. gadā par tādu faktu konstatēšanu, kuriem ir juridiska nozīme, tika iesniegta 31 apelācijas sūdzība, bet citās sevišķajā tiesvedībā skatāmajās lietās iesniedza tikai 16 apelācijas sūdzību.¹⁵ **Līdz ar to Civilprocesa likuma 54.¹ nodaļa būtu papildināma ar sevišķajā tiesvedības kārtībā izskatāmo lietu pārsūdzībām apelācijas kārtībā.**

Atšķirīga pieeja apelācijas sūdzību iesniegšanas ierobežojumam ir norādīta Igaunijas Civilprocesa likumā.

Igaunijas Civilprocesa likumā apelācijas atļaujas tika ieviestas ar 2009. gada grozījumiem, paredzot, ka šādas atļaujas ir nepieciešamas mantiska rakstura prasībām par summām, kas nepārsniedz 2000 EUR un skatāmas vienkāršotajā procedūrā¹⁶. Tātad apelācijas atļaujas ir pieļaujamas tikai gadījumā, ja prasība ir skatīta atbilstoši maza apmēra prasījumu procedūrai. Tas izriet arī no Igaunijas Civilprocesa likuma 442. § desmitās daļas, kurā norādīts, ka tiesas spriedumos, kas pieņemti 405. § pirmās daļas gadījumā, tiesa spriedumā var ietvert norādi, ka dod apelācijas atļauju sprieduma pārsūdzībai. Tiesību norma paredz, ka šādu apelācijas atļauju var dot, ja ir nepieciešamība saņemt apelācijas instances viedokli par kādas normas interpretāciju.

Savukārt 637. § 2.¹ daļa paredz, ka apelācijas sūdzība tiek pieņemta tikai tādā gadījumā, ja ir izsniegta apelācijas atļauja 405. § pirmās daļas gadījumā vai arī ja no tiesas sprieduma ir konstatējama materiālo normu neatbilstoša piemērošana, vai pārkāptas procesuālās normas, vai arī nepareizi ir vērtēti lietā iesniegtie pierādījumi, un tas varēja novest pie nepareiza sprieduma taisīšanas.

Kopumā jānorāda, ka Latvijas Civilprocesa likuma 440.² pantā ir ietverti līdzīgi gan maza apmēra prasījumu, gan tiesiskās aizsardzības procesa vai juridiskās personas vai fiziskās personas maksātnespējas procesa lietās pieņemto spriedumu pārsūdzēšanas pamati, iesniedzot apelācijas sūdzību, izņemot tiešu norādi uz noteiktu apelācijas atļauju izsniegšanas kritēriju. Diemžēl pašlaik uz citām lietu kategorijām Igaunijas civilprocesā apelācijas atļauju saņemšana nav paredzēta. Tādējādi var secināt, ka likumdevējs Latvijas civilprocesā ir izvēlējis realizēt atšķirīgu pieeju nekā Igaunijas likumdevējs par apelācijas atļauju izsniegšanu, tajā skaitā attiecībā uz lietām par tiesiskās aizsardzības procesā vai juridiskās personas vai fiziskās personas maksātnespējas procesā taisīto negatīvo spriedumu pārsūdzēšanu.

¹⁵ TIS Statistika. Apgabaltiesu apelācijas instances. Pārskata periods: no 01.01.2014. līdz 31.12.2014. Pieejams: https://tis.ta.gov.lv/tisreal?Form=TIS_STAT_O [aplūkots 2015. gada 5. martā].

¹⁶ Code of Civil Procedure, RT I 2005, 26, 197. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee> [aplūkots 2015. gada 4. martā].

Zviedrijas Tiesu procesa kodeksa 54. sadaļā ir regulēta kārtība par tiesas spriedumu pārsūdzēšanu apelācijas tiesai – Augstākajai tiesai. Zviedrijas Augstākā tiesa nepilda kasācijas instances funkciju, un pie noteiktiem apstākļiem tai ir tiesības skatīt lietu pēc būtības un vērtēt pierādījumus. Kā izriet no Zviedrijas Tiesu procesa kodeksa, “zaudējusī puse var pārsūdzēt rajona tiesas spriedumu vienā no sešām apelācijas tiesām. Apelācijas sūdzība par apelācijas tiesas spriedumu tiek iesniegta Augstākajai tiesai”¹⁷.

Būtisks priekšnoteikums apelācijas sūdzības iesniegšanai ir apelācijas atļaujas saņemšana, kuru saskaņā ar 54. sadaļas 10. daļu izsniedz, ja pastāv kāds no norādītajiem gadījumiem:

- 1) tas ir būtiski no likuma piemērošanas viedokļa, lai lietu skatītu Augstākā tiesa;
- 2) pastāv ārkārtēji iemesli šādam lēmumam. Par tādiem uzskata materiālo tiesību normu nepareizu piemērošanu vai procesuālo tiesību normu būtisku pārkāpumu, vai arī acīmredzamu nolaidību vai būtisku kļūdu, taisot apelācijas tiesas nolēmumu.¹⁸

Kā norādījis Zviedrijas Augstākās tiesas priekšsēdētājs Bo Svensons savā līdzziņojumā 2005. gada 27. oktobra konferencē, “lieta par atļauju sūdzības iesniegšanai ir saistīta ar jautājumu par to, vai lieta ir vērtīga kā precedents vai, ja iespējama kļūdas pieļaušana zemākajā tiesā, tas varētu atcelt nolēmumu lietā ārkārtas procedūrā. Izlemjot jautājumu par to, vai piešķirt atļauju sūdzības iesniegšanai vai ne, Tiesa var izskatīt tikai apstākļus, kurus norādījis pieteicējs”¹⁹.

Bez šaubām, salīdzinājumā ar Latvijas Civilprocesa likuma regulējumu par apelācijas sūdzības iesniegšanas kārtību Zviedrijas civilprocesuālais regulējums ir būtiski atšķirīgs. Tomēr, izvērtējot tajā norādītos apelācijas atļaujas izsniegšanas pamatus, jāatzīst, ka tiem ir daudz kas kopīgs ar Vācijas Civilprocesa likuma regulējumu, kā arī daļēji tas sakrīt ar Latvijas Civilprocesa likumā norādītajiem apelācijas tiesvedības ierosināšanas pamatiem, kas norādīti Civilprocesa likuma 440.² pantā un attiecas tikai uz maza apmēra prasījumu, tiesiskās aizsardzības procesa vai juridiskās personas vai fiziskās personas maksātnespējas procesa lietās pieņemto spriedumu pārsūdzēšanu.

Būtiski uzsvērt, ka aplūkoto valstu civilprocesos nav paredzēta atsevišķa apelācijas kārtība uz to lietu izskatīšanu, kurās ir jāsaņem apelācijas atļauja. Tā, piemēram, Igaunijas Civilprocesa likuma 647. pantā paredzēts, ka apelācijas lieta var tikt izskatīta rakstveida procesā, ja lietas dalībnieki to nav lūguši skatīt tiesas sēdes formātā vai arī ja pati tiesa uzskata, ka lieta skatāma tiesas sēdē. Tādējādi visām apelācijas tiesvedībā izskatāmajām lietām ir nodrošināts vienāds izskatīšanas process. Latvijas Civilprocesa likums paredz divus atšķirīgus apelācijas procesus – ar apelācijas sprieduma pārsūdzēšanu un bez apelācijas sprieduma pārsūdzēšanas kasācijas instancē.

¹⁷ Svensons B. Tiesā saņemto sūdzību plūsmas vadīšana – Zviedrijas pieredze. Līdzziņojums 2005. gada 27. oktobra konferencē. Pieejams: [www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs/conferences/B\[1\].Svensons.doc](http://www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs/conferences/B[1].Svensons.doc) [aplūkots 2015. gada 4. martā].

¹⁸ The Swedish Code of Judicial Procedure. Pieejams: <http://www.regeringen.se/content/1/c4/15/40/472970fc.pdf> [aplūkots 2015. gada 4. martā].

¹⁹ Svensons B. Tiesā saņemto sūdzību plūsmas vadīšana – Zviedrijas pieredze. Līdzziņojums 2005. gada 27. oktobra konferencē. Pieejams: [www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs/conferences/B\[1\].Svensons.doc](http://www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs/conferences/B[1].Svensons.doc) [aplūkots 2015. gada 4. martā].

Līdz ar to vispārējā apelācijas kārtībā (tiesas sēdes formāts) ar tiesībām apelācijas instances tiesas spriedumu pārsūdzēt kasācijas kārtībā ir skatāmas visas tiesvedībā izskatāmās nemantiska rakstura prasības un mantiska rakstura prasības, ja galvenā parāda summa pārsniedz 2100 EUR, norādot kā apelācijas pamatu pirmās instances tiesas sprieduma nepareizību. Savukārt atsevišķu kategoriju lietu izskatīšanas apelācijas kārtībā skatāmas mantiska rakstura prasības, ja galvenā parāda summa nepārsniedz 2100 EUR, un lietas par tiesiskās aizsardzības procesu vai juridiskās personas vai fiziskās personas maksātnespējas procesu, kuros taisīts negatīvais spriedums, kas paredz, ka apelācijas instances tiesas spriedums nav pārsūdzams kasācijas kārtībā un lietas izskatīšana prioritāri notiek rakstveida procesā, nosakot lietas dalībnieka tiesības uz apelācijas tiesvedību izvērtēt pēc likumā noteiktajiem apelācijas sūdzības izvērtēšanas kritērijiem.

Ņemot vērā šīs atšķirības procesos, ir jānorāda, ka pašlaik ir izveidojusies nesamērība starp apelācijas procesos izskatāmajām lietu kategorijām, proti, būtu nepieciešams izvērtēt iespēju atsevišķu kategoriju lietu izskatīšanas apelācijas kārtībā skatīt arī nemantiska rakstura prasības, ieviešot Latvijas Civilprocesa likumā līdzīgu regulējumu uz nemantiska rakstura prasību pārsūdzību kā Vācijas Civilprocesa likumā. Tas nozīmē papildus jau norādītajiem pārsūdzēšanas pamatiem, kas ietverti CPL 440.² pantā, noteikt vēl vienu pamatu – lietai ir būtiska nozīme tiesību tālākveidošanā vai vienotas prakses attīstībā.

Kopsavilkums

Turpinot Latvijas civilprocesa reformu par nolēmumu pārsūdzību apelācijas kārtībā, jāsecina, ka atsevišķu kategoriju lietu izskatīšanas apelācijas kārtībā būtu papildināma ar iespēju skatīt šajā procesā visas sevišķajā tiesvedības kārtībā izskatāmās lietas. Izvērtējot samērīguma kritērijus, atsevišķu kategoriju lietu izskatīšanas apelācijas kārtībā būtu skatāmas arī nemantiska rakstura lietās iesniegtās apelācijas sūdzības, ietverot CPL 440.² pantā kā sprieduma pārsūdzības patstāvīgu pamatu, – lietai ir būtiska nozīme tiesību tālākveidošanā vai vienotas prakses attīstībā.

VIENPERSONISKA UN KOLEĢIĀLA CIVILLIETAS IZSKATĪŠANA

ADJUDICATION OF A CIVIL MATTER BY A JUDGE SITTING ALONE AND COLLEGIAL ADJUDICATION

Martins Osis, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The diversity of civil matters is a precondition of necessity for modernizing the Latvian civil procedure by making it more flexible and suitable for various kinds of disputes. This article is devoted to the analysis of Latvian regulation in adjudication of a civil matter by a judge sitting alone and collegial adjudication; its justification and opportunity to use this underestimated asset as a tool of improvement.

Atslēgvārdi: civilprocesa modernizācija, vienpersoniska un koleģiāla civillietas izskatīšana, elastīgāka regulējuma ieviešana, civillietu dažādība.

Keywords: modernization of civil procedure, adjudication of a civil matter by a judge sitting alone and collegial adjudication, incorporation of more flexible regulation, diversity of civil matters.

Ievads

Civillietas pēc sarežģītības pakāpes, apjoma, kā arī iesaistīto subjektu skaita mēdz būt ļoti dažādas. Tas nozīmē, ka likumdevējam, protams, ievērojot civilprocesiālos principus un civilās tiesvedības specifiku, būtu jāievieš elastīgs civillietu izskatīšanas mehānisms, ar kura palīdzību vienlīdz objektīvi un vispusīgi būtu iespējams izskatīt visu veidu civillietas visu instanču tiesās. Šis raksts, kas tapis, lai aprobētu autora izstrādājamā promocijas darba tēzes, ir veltīts civillietu vienpersoniskas un koleģiālas izskatīšanas regulējuma analīzei pirmās un apelācijas instances tiesā, iespējamo nepilnību identificēšanai un to novēršanai. Rakstā secīgi aplūkots spēkā esošais regulējums, sniegts neliels ieskats ārvalstu procesuālajā regulējumā, kā arī analizētas tiesību zinātnes atziņas, kādas tikušas izteiktas pirms Otrā pasaules kara. Raksta kopsavilkumā izdarīti vairāki secinājumi un piedāvāts iespējamais risinājums, ar kura palīdzību spēkā esošais civilprocesiālais regulējums būtu modernizējams.

Spēkā esošais regulējums un tā izmaiņu nepieciešamība

Civilprocesa likuma¹ (turpmāk – CPL) 12. pantā (*Civillietas vienpersoniska un koleģiāla izskatīšana*) noteikts, ka civillietas pirmās instances tiesā izskata tiesnesis vienpersoniski, bet civillietas koleģiāli tiek izskatītas apelācijas un kasācijas instances tiesās. Likuma “Par tiesu varu”² (turpmāk – likums “Par tiesu varu”) 20. pantā kā viens no lietu izskatīšanas pamatprincipiem nostiprināts koleģialitātes princips, no kura iespējamas atkāpes, ja tas noteikts likumā.

CPL un likums “Par tiesu varu” nosaka koleģiālu tiesas sastāvu civillietu izskatīšanai apelācijas un kasācijas instancē. Apelācijas instances tiesā civillietas pēc būtības izskata apelācijas sūdzības robežās (CPL 418. p.), kas ir saistošas (CPL 426. p.). Par šo procesuālo jautājumu ir nostiprinājusies vienota tiesu prakse,³ kā arī tas atzīts juridiskajā literatūrā.⁴ CPL nepieļauj prasības pamata grozīšanu apelācijas instancē.⁵ Protams, ka pirmās instances tiesas spriedums var tikt pārsūdzēts ne tikai pilnā apjomā, bet arī daļēji (CPL 416. p. 1. d. 4. pkt.). Tātad secināms, ka tiesnesis vienpersoniski pirmajā instancē izskata civillietu tieši tādā pašā vai plašākā apjomā, nekā koleģiāli tiesa to dara apelācijas instancē.

Rajona (pilsētas) tiesas tiešā amata kandidātiem un apgabaltiesas tiešā amata kandidātiem izvirzītas atšķirīgas prasības attiecībā uz juridisko kvalifikāciju un darba stāžu (sk. likuma “Par tiesu varu” 52. p., 53. p.). Proti, apelācijas instances tiesas tiešā amata kandidātiem juridiskās kvalifikācijas un darba stāža prasības ir augstākas. No tā, ievērojot CPL regulējumu, secināms, ka pēc būtības civillietu apelācijas instances tiesā tādā pašā vai šaurākā apjomā izskata trīs tiesneši (ar augstākām prasībām attiecībā uz juridisko kvalifikāciju un darba stāžu), bet pirmās instances tiesā šo civillietu tādā pašā vai plašākā apjomā ir izskatījis tikai viens tiesnesis (kuram izvirzītas zemākas prasības attiecībā uz juridisko kvalifikāciju un darba stāžu). Minētais liecina par to, ka nepastāv nepieciešamība visos gadījumos apelācijas instancē lietu izskatīt trim tiesnešiem, bet pirmās instances tiesā – vienam tiesnesim. Ievērojot minēto, būtu nepieciešams radīt elastīgāku risinājumu. Teikto apliecina arī citi apsvērumi.

Civillietas mēdz būt ļoti dažādas kā pēc sarežģītības pakāpes, tā arī pēc apjoma vai dalībnieku skaita. Piemēram, civillietā var nākties saskarties ar sarežģītām juridiskām civiltiesiskās atbildības niansēm⁶, lielu procesa dalībnieku skaitu civillietās par kopīpašuma lietošanas tiesību sadali⁷ vai ievērojamu civillietas materiālu apjomu. Civilprocesaūlajam regulējumam būtu jāparedz iespēja arī tiesai pielāgoties civillietu apjoma vai sarežģītības pakāpei.

¹ Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 14. oktobris, Nr. 326/330.

² Par tiesu varu: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1/2.

³ Sk., piem., Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2005. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. SKC – 15. No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2005. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 447.–450. lpp.

⁴ Васильковский Е. В. Учебник гражданского права. Под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2003, 258 с.; Энгельмань И. Е. Курсь русского гражданского судопроизводства. Издание третье Учебника русского гражданского судопроизводства. Исправленное и дополненное. Юрьевъ: Типография К. Маттисена, 1912, с. 391.

⁵ Tihonovs V. Tiesu prakse civillietās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 9.–12. lpp.

⁶ Torgāns K. Līgumu un deliktu tiesību aktuālās problēmas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 106. lpp.

⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 24. oktobra spriedums lietā Nr. SKC – 703. No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2007. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 159.–167. lpp.

Būtiski ir norādīt arī to, ka civilprocesu raksturo dispozitivitāte⁸. Šis princips uzsvērts tādēļ, ka civilprocesā dominē fakultatīvās normas un plaša civillietas daļībnieku autonomija. CPL regulējuma analīze liecina, ka nav pamatots Latvijā pastāvošais viedoklis par to, ka civilprocesā ir vismaz trīs obligātās stadijas.⁹ Nevar atzīt par obligātu to, kas var arī neiestāties (piem., prasītājs var atsaukt prasības pieteikumu līdz lietas izskatīšanas pēc būtības uzsākšanai pirmās instances tiesas sēdē, jo prasītājs ir *domino litis*).¹⁰ Tas nozīmē, ka visas Latvijas civilprocesa stadijas ir fakultatīvas. Minētais noved pie secinājuma, ka tiesas sastāva, kā arī tās procesuālo tiesību un pienākumu regulējumam būtu jābūt pietiekami elastīgam, lai arī tiesai būtu iespējams pielāgoties dažādām procesuālajām situācijām.

Pamatojums spēkā esošā regulējuma izmaiņām

Eiropas Padomes Ministru komitejas 1986. gada 16. septembra rekomendācijas Nr. R(86)12 paskaidrojošā memoranda 30. punkts paredz: ir pieļaujams tas, ka nacionālajā tiesību sistēmā tiek reducēts to lietu skaits, kuras tiek izskatītas tiesas sastāvā, kurā ir vairāk par vienu tiesnesi.¹¹ Atsevišķu ārvalstu piemēri liecina, ka, piemēram, apelācijas instances tiesa ne vienmēr civillietas izskata koleģiāli. *Vācijas Federatīvās Republikas "Likuma par tiesu varu" (Gerichtsverfassungsgesetz)*¹² 22. panta 4. daļa noteic, ka apgabaltiesā (*Amtsgericht*) civillietas tiek izskatītas vienpersoniski, ja vien likumā nav noteikts citādi, bet reģionālās tiesas (*Landgerichte*), kas izskata apelācijas sūdzības par vietējo tiesu nolēmumiem, atbilstoši likuma 75. pantam civillietas izskata koleģiāli trīs tiesnešu sastāvā. *Lietuvas Republikas "Civilprocesa kodeksa"*¹³ 62. pants paredz, ka apelācijas instances tiesā civillietu var izskatīt arī viens tiesnesis, ja prasības summa nepārsniedz noteiktu limitu (sk. 304. p. 1. d.). Gadījumā, ja šis limits netiek pārsniegts, bet civillieta ir sarežģīta, var tikt noteikta šīs civillietas koleģiāla izskatīšana triju tiesnešu sastāvā.

*Latvijas Republikas Kriminālprocesa likuma*¹⁴ (turpmāk – KPL) 447. panta pirmā daļa vispārīgi arī paredz vienpersonisku tiesas sastāvu pirmajā instancē, bet šī panta trešā daļa *expressis verbis* nosaka: "Ja lieta ir sevišķi sarežģīta, pirmās instances tiesas priekšsēdētājs var noteikt krimināllietas koleģiālu iztiesāšanu. Šādā gadījumā krimināllietā iztiesājama triju pirmās instances tiesas tiesnešu sastāvā." Tātad KPL ir paredzētas iespējas sarežģītās lietās noteikt koleģiālu tiesas sastāvu arī pirmās instances tiesā. Šāds KPL regulējums uzskatāms par veiksmīgu, jo likumdevējs radījis elastīgu mehānismu, kas paredz iespējas pielāgoties dažādām situācijām.

⁸ Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1978, 46. lpp.; Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: TNA, 2003, 56. lpp.; Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 234. lpp.

⁹ Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1978, 18. lpp.

¹⁰ Jansons A. Ieruna un pretprasība civiltiesā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1939. 1. septembris, Nr. 5, 1192.–1206. lpp.

¹¹ Measures to prevent and reduce the excessive workload in the courts: Recommendation No. R (86) 12, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 16 September 1986 and explanatory memorandum. Pieejams: <http://www.legislationline.org> [aplūkots 2015. gada 5. martā].

¹² Vācijas Federatīvās Republikas likums "Par tiesu varu". Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gvg/englisch_gvg.html#p0112 [aplūkots 2015. gada 5. martā].

¹³ Lietuvos Respublikos civilnio proceso kodeksas. Vienuoliktoji laida 2014–05–01. Vilnius: Teisingumo ministerija, 2014.

¹⁴ Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74 (3232).

Par koleģiāla tiesas sastāva nepieciešamību apelācijas instances tiesā Latvijā ir notikušas plašas diskusijas arī pirms Otrā pasaules kara. *Zvērināts advokāts A. Strausmanis* savulaik, piedāvājot modeli, kurā apelācijas instancē civillietas izskatītu vienpersoniski, ir norādījis, ka vienpersoniska civillietu izskatīšana apelācijas instances tiesā

- 1) nemazinātu objektivitāti un tiesas darba kvalitāti;
- 2) būtu finansiāli izdevīga no valsts budžeta viedokļa;
- 2) nodrošinātu ātrāku civillietu izskatīšanu;
- 3) mainītu pastāvošo praksi, ka apelācijas instances tiesas sēdes referents “bū-tībā viens izskata civillietu” un sagatavo sprieduma projektu, bet pārējie divi tiesneši civillietā neiedziļinās.¹⁵

Šādam viedoklim, norādot, ka nepieciešams veidot mehānismu, lai visi koleģiālas tiesas tiesneši iepazītos ar civillietu, ir iebildis *Tiesu palātas loceklis L. Korps*.¹⁶ Arī *Senāta Civilās kasācijas departamenta priekšsēdētājs O. Ozoliņš* norādīja, ka tas, ka visi koleģiālas tiesas tiesneši neiepazīstas ar civillietas materiāliem un neiedziļinās lietā, nav pamats koleģiālas tiesas likvidēšanai apelācijas instancē.¹⁷ *Tiesu palātas civilā departamenta priekšsēdētājs T. Zvejnieks* norādīja, ka sarežģītākas civillietas nebūtu izspriežamas tiesnesim vienpersoniski, taču civillietu izskatīšanas paātrināšanu, viņaprāt, var panākt ar tiesas procesa reformu.¹⁸ *Jelgavas apgabaltiesas loceklis G. Beimuts* ir secinājis, ka koleģiāls tiesas sastāvs apelācijas instancē būtu saglabājams, jo apelācijas instances tiesa izskatot sarežģītākas civillietas un tiesnešu apspriešanās veicina civillietas vispusīgāku izskatīšanu.¹⁹ *Daugavpils apgabaltiesas vicepriekšsēdētājs J. Dāvis* ir norādījis, ka pastāv negatīvi vērtējama prakse, ka ne visi apelācijas instances tiesas tiesneši iepazīstas ar civillietu, taču koleģiāla sastāva pārākums izpaužas sarežģītāku civillietu izskatīšanā.²⁰ *Zvērināts advokāts M. Hillmanis*, atbalstot koleģiālu tiesas sastāva saglabāšanu apelācijas instancēs tiesā, ir norādījis, ka koleģiāla tiesas sastāva sastādīts spriedums ir taisnīgāks un tam dodama priekšroka pār procesa ātrumu.²¹ Tātad izteikti ļoti atšķirīgi viedokļi par koleģiālas tiesas iespējamajām izmaiņām apelācijas instancē. Proti, tās

- 1) pārveidot par vienpersoniskām;
- 2) saglabāt, bet uzlabot to funkcionēšanu;
- 3) saglabāt, nemainot darbības principus.

Būtiski ir norādīt, ka vienpersoniska civillietu izskatīšana pirmās un apelācijas instances tiesā (kā pamatnoteikums) ar iespējām noteikt koleģiālu tiesas sastāvu noteiktos gadījumos (kā fakultatīvs noteikums)

- 1) paātrinātu civillietu izskatīšanu (apelācijas instances tiesā būtu iespējams izskatīt trīs civillietas vienas civillietas vietā);

¹⁵ Strausmanis A. Vai Latvijas koleģiālā tiesa, kā pirmā instance visās nekriminālā rakstura lietās, būtu atstājama? *Jurists*, 1932. janvāris, Nr. 1 (35), 11.–18. lpp.

¹⁶ Krops L. Kā paātrināt civilo lietu izspriešanu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1935. Nr. 4, 776.–777. lpp.

¹⁷ Tiesu iekārtas likumprojekta izstrādāšanas komisijas I sēdes protokols. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938. Nr. 4, 1134. lpp.

¹⁸ Tiesu iekārtas likumprojekta izstrādāšanas komisijas I sēdes protokols. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938. Nr. 4, 1129. lpp.

¹⁹ Beimuts G. Koleģiālas tiesas vienpersonīgais tiesnesis. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939. 1. janvāris, Nr. 1, 62.–75. lpp.

²⁰ Dāvis J. Vienpersonīga vai koleģiāla tiesa civillietās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938. 1. aprīlis, Nr. 4, 1006.–1026. lpp.; Dāvis J. Vienpersonīga vai koleģiāla tiesa civillietās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939. 1. marts, Nr. 2, 374.–406. lpp.

²¹ Hillmanis M. Jautājumā par koleģiālu vai vienpersonīgu tiesu. *Jurists*, 1932. Nr. 1, 24. lpp.

- 2) uzlabotu iespēju vispusīgi izskatīt dažāda rakstura civillietas (mehānisms, ar kuru tiesas sastāva veidošana atbilstu lietas sarežģītības pakāpei);
- 3) būtu finansiāli izdevīgs risinājums (efektīva esošo resursu izlietošana).

Kopumā secināms, ka KPL ietvertais regulējums, Lietuvas un Vācijas civilprocesuālā regulējuma saturs, kā arī CPL sistēma, ievērojot dispozitivitātes principu un fakultatīvo raksturu, rada pietiekamu pamatu izmaiņu izdarīšanai CPL attiecībā uz vienpersonisku un koleģiālu civillietu izskatīšanu kā pirmajā, tā arī apelācijas instancē.

Iespējamās izmaiņas civilprocesuālajā regulējumā

No visa iepriekš minētā ir secināms, ka CPL 12. panta pirmajā daļā būtu jānosaka iespēja noteikt koleģiālu tiesas sastāvu pirmajā instancē tajos gadījumos, kad ierosinātā civillietā ir komplicēta, apjomīga vai tajā iesaistīto tiesību subjektu skaits ir ievērojams. Elastīga regulējuma ietveršana CPL attiecināma arī uz apelācijas instances tiesas sastāvu. Proti, ir pamats, ievērojot iepriekš minētos apsvērumus, vispārīgi noteikt, ka apelācijas instancē civillietu izskata tiesnesis vienpersoniski, bet gadījumā, ja civillietā ir sarežģīta, apjomīga vai tās dalībnieku skaits ir ievērojams, tā var tikt izskatīta koleģiālā sastāvā. Protams, ka civillietas sarežģītība un apjomīgums ir vērtēšanas kritēriji, kas nozīmē, ka izpratne par nepieciešamību civillietu izskatīt koleģiāli arī var būt visai atšķirīga. Domājams, ka šādu vērtēšanas kritēriju ieviešana nepasliktinātu civilprocesuālā regulējuma kvalitāti, bet gan pilnveidotu to. Šāds secinājums ir pamats tam, lai, pārņemot KPL regulējumu, noteiktu, ka koleģiāls sastāvs nosakāms tajos gadījumos, kad civillietā ir sarežģīta vai apjomīga.

Tātad CPL 12. pants izsakāms šādā redakcijā:

“12. pants. Civillietas vienpersoniska un koleģiāla izskatīšana

(1) Pirmās instances tiesā civillietu izskata tiesnesis vienpersoniski. Ja lieta ir sevišķi sarežģīta vai apjomīga, pirmās instances tiesas priekšsēdētājs var noteikt civillietas koleģiālu izskatīšanu. Šādā gadījumā civillietā izskatāma triju pirmās instances tiesas tiesnešu sastāvā.

(2) Apelācijas instances tiesā civillietu izskata tiesnesis vienpersoniski. Ja lieta ir sevišķi sarežģīta vai apjomīga, apelācijas instances tiesas priekšsēdētājs var noteikt civillietas koleģiālu izskatīšanu. Šādā gadījumā civillietā izskatāma triju apelācijas instances tiesas tiesnešu sastāvā.

(3) Kasācijas instances tiesā civillietu izskata koleģiāli.”

Kopsavilkums

1. Nav pamata visos gadījumos noteikt civillietas izskatīšanu pirmās instances tiesā vienpersoniski, bet koleģiāli apelācijas instances tiesā, jo
  - 1) civillietas mēdz būt dažādas;
  - 2) pirmās un apelācijas instances tiesas tiesneša amata kandidātiem izvirzītas dažādas prasības;
  - 3) apelācijas instances tiesa, salīdzinot ar pirmās instances tiesu, izskata civillietu tādā pašā vai šaurākā apjomā.

2. CPL ir raksturīga plaša civilietas dalībnieku autonomija, kas
  - 1) norāda uz to, ka nav uzskatāms par pamatotu Latvijā ilgstoši pastāvošais viedoklis par to, ka civilprocesā ir vismaz trīs obligātās stadijas;
  - 2) pamato nepieciešamību ieviest elastīgāku regulējumu attiecībā uz tiesas sastāva noteikšanu.
3. Būtu izdarāmas izmaiņas CPL 12. pantā, ar kurām tiktu ieviests elastīgāks regulējums. Proti, nosakāms, ka pirmās un apelācijas instances tiesā civilietas izskata tiesnesis vienpersoniski, bet gadījumā, ja lieta ir sevišķi sarežģīta vai apjomīga – koleģiāli triju attiecīgās instances tiesnešu sastāvā.
4. Piedāvāto izmaiņu ieviešana
  - 1) paātrinātu civilietu izskatīšanu;
  - 2) radītu iespēju vispusīgāk izskatīt dažāda rakstura civilietas;
  - 3) būtu finansiāli izdevīgs risinājums.

Bibliogrāfija

Literatūra

- Beimuts G. Koleģiālas tiesas vienpersonīgais tiesnesis. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1939. 1. janvāris, Nr. 1, 62.–75. lpp.
- Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933.
- Dāvis J. Vienpersonīga vai koleģiāla tiesa civilietās. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938. 1. aprīlis, Nr. 4, 1006.–1026. lpp.
- Dāvis J. Vienpersonīga vai koleģiāla tiesa civilietās. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1939. 1. marts, Nr. 2, 374.–406. lpp.
- Hillmanis M. Jautājumā par koleģiālu vai vienpersonīgu tiesu. Jurists, 1932. Nr. 1, 24. lpp.
- Jansons A. Ieruna un pretpasība civiltiesā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1939. 1. septembris, Nr. 5, 1192.–1206. lpp.
- Krops L. Kā paātrināt civilo lietu izspriešanu. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1935. Nr. 4, 776.–777. lpp.
- Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003.
- Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1978.
- Strausmanis A. Vai Latvijas koleģiālā tiesa, kā pirmā instance visās nekriminālā rakstura lietās, būtu atstājama? Jurists, 1932. janvāris, Nr. 1 (35), 11.–18. lpp.
- Tiesu iekārtas likumprojekta izstrādāšanas komisijas I sēdes protokols. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938. Nr. 4.
- Tihonovs V. Tiesu prakse civilietās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
- Torgāns K. Līgumu un deliktu tiesību aktuālās problēmas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013.
- Васьковский Е. В. Учебник гражданского права. Под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2003.
- Энгельманъ И. Е. Курсъ русскаго гражданского судопроизводства. Издание третье Учебника русскаго гражданского судопроизводства. Исправленное и дополненное. Юрьевъ: Типография К.Маттисена, 1912.

Normatīvie akti un tiesu nolēmumi

- Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74 (3232).
- Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 14. oktobris, Nr. 326/330.

Par tiesu varu: Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1/2.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 24. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-703. No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2007. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 159.–167. lpp.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2005. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-15. No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2005. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 447.–450. lpp.

Measures to prevent and reduce the excessive workload in the courts: Recommendation No. R (86) 12, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 16 September 1986 and explanatory memorandum. Pieejams: <http://www.legislationline.org>

Vācijas Federatīvās Republikas likums "Par tiesu varu". Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gvg/englisch_gvg.html#p0112

Lietuvos Respublikos civilnio proceso kodeksas. Vienuoliktoji laida 2014-05-01. Vilnius: Teisingumo ministerija, 2014.

VIENOTA SPĒKA EIROPAS PATENTS

THE EUROPEAN UNITARY PATENT

Jānis Rozenfelds, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

The idea of a “unitary patent” that would be effective within the whole EU may be carried out through the system provided by a unitary court protection. The Court of Justice of the European Union is not suitable for this purpose.

The idea of the European “unitary patent” faces a dilemma. On the one hand, different courts and institutions engaged with validity of a patent come to principally similar or identical answers regarding the same statements of questions. On the other hand, it is exactly how the institutional independence of judges is manifested in the Constitution of the Republic of Latvia. By withdrawing this prerogative from national courts, a part of sovereignty is inevitably lost.

It is also noteworthy that in Latvia, where issues related to justice administration usually take up an import role, there has been no resonance regarding the establishment process of the European “unitary patent” up to now.

Atslēgvārdi: vienota spēka patents, patentspējīgs izgudrojums, vienota tiesas aizsardzība, tiesnešu institucionālā neatkarība.

Keywords: unitary patent, patentable invention, unitary court protection, institutional independence of judges.

Vienota spēka patenta idejas iekļaušana Eiropas Savienība (ES) likumdošanas iniciatīvu lokā jau pati par sevi ietver pretrunu. Nav viegli saprast, vai šāds jautājums vispār ir ES kompetencē. No vienas puses, atbilstoši Lisabonas līgumam ES kompetencē ir “iekšējā tirgus darbībai nepieciešamo konkurences noteikumu izveidošana”¹, tādēļ, ņemot vērā, ka patents pēc savas būtības ir vērsts uz konkurences ierobežošanu, ES it kā būtu jānodarbojas ar šāda tipa jautājumu regulēšanu. No otras puses, kaut arī ES kompetencē ir arī “darbību veikšana zinātniskās izpētes, tehnoloģiju attīstības un kosmosa jomā, jo īpaši, nosakot un īstenojot programmas, tomēr šīs kompetences īstenošana nedrīkst liegt dalībvalstīm īstenot savu kompetenci”².

Iecere, ka vienota spēka Eiropas patents piešķirs izņēmuma tiesības visā ES, nopietni iekustējusies tikai pirms 3 gadiem, pamatojoties uz ES regulu (Regulation (EU) No 1257/2012),³ kā arī tulkošanas nosacījumiem, ko noteic ES regula

¹ Līguma par Eiropas Savienības darbību 3. panta pirmā punkta b) apakšpunkts. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT> [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

² Līguma par Eiropas Savienības darbību 4. panta trešais punkts. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT> [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

³ Regulation (EU) No. 1257/2012 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2012 implementing enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection, OJ L 361, 31.12.2012, pp. 1–8. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012R1257> [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

1260/2012.⁴ Ideja par vienota spēka patentu, kas darbotos visā ES, nav realizējama citādi, kā vien ar sistēmas palīdzību, ko nodrošinātu vienota tiesas aizsardzība.

Šim nolūkam nav piemērota Eiropas Savienības tiesa gan tādēļ, ka tai, kā šķiet, pašlaik trūkst attiecīgās kompetences,⁵ gan arī tādēļ, ka vienā no valstīm, bez kuras ratifikācijas nebūtu iespējams iedarbināt vienošanos par patentu tiesu – Apvienotajā Karalistē – premjerministrs jau izteicies, ka “noteikumi par jauno patentu būtu jāpārraksta tādā veidā, lai nepieļautu tā sapluinīšanu Eiropas Savienības tiesas procesos”.⁶ Tātad vienota spēka Eiropas patenta aizsardzībai nepieciešams izveidot speciālu tiesu. Par to ES dalībvalstis, ar dažiem izņēmumiem, ir jau vienojušās, kaut gan attiecīgā konvencija vēl nav ratificēta nepieciešamajā skaitā valstu un tādēļ nav stājies spēkā. Līdz ar to nav izveidota arī iecerētā pārnacionālā tiesa.

Atbilstoši iecerei vienotā Eiropas patenta pieteikuma iesniegšana, tā ekspertīze un patenta piešķiršanas formalitātes, ko realizēs jau pastāvošā Eiropas patenta organizācija (*The European Patent Office* – EPO), paliks nemainīga. Lai iegūtu vienota spēka patentu, patenta īpašniekam viena mēneša laikā pēc tradicionālā Eiropas patenta piešķiršanas (tas ir atbilstoši 1973. gada Minhenes konvencijai piešķirtais patents, ko pēc pieteicēja vēlēšanās attiecina uz dažām vai visām EPO ietilpstošajām valstīm) jāiesniedz pieteikums par vienota spēka piešķiršanu šim patentam, kā arī pārejas periodā jānodrošina pieteikumam atbilstošs tulkojums.⁷

Reiz piešķirts, vienota spēka patents nodrošinās vienotu aizsardzību, kurai ir vienāds efekts visās dalībvalstīs.⁸

Eiropas patenta konvencija un Eiropas patenta organizācija

Ziņa, ka paredzētā reģistrācijas procesa realizācijai tiks izmantota jau esošā Eiropas patenta organizācija, izraisījusi jau bažas, vai šī priekšrocība vienlaikus nav atzīstama par ieviešamās sistēmas trūkumu. Eiropas Patenta konvencija (*European Patent Convention* – EPC) tika parakstīta Minhenē 1973. gada 5. oktobrī.⁹ Šo konvenciju parakstījušas 38 valstis, tostarp visas ES valstis.¹⁰ Uz šīs konvencijas pamata izveidota EPO. EPO nekad nav bijusi ES organizācija. Arī EPC dalībvalstu skaits, lai arī kopumā sakrīt ar ES dalībvalstu skaitu, atšķiras. Piemēram, EPC dalībvalstis ir Norvēģija un Šveice, Turcija un vairākas citas Eiropas kontinenta valstis, kas nav ES dalībvalstis.

⁴ Council Regulation (EU) No. 1260/2012 of 17 December 2012 implementing enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection with regard to the applicable translation arrangements. WIPO Magazine, 3/2014. Pieejams: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=13316> [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

⁵ Deksnis E. B. Lisabonas līgums un Eiropas Savienības konstitucionālie pamati. Juridiskā Koledža. Rīga, 2008, 117. lpp.; Strazdiņš Ģ. Eiropas Savienības iestādes. Eiropas Savienības tiesības. I daļa. Institucionālās tiesības. Sagatavojis autoru kolektīvs C. Schewe (K. Ēves), A. Bukas, K. Gailiša, Ģ. Strazdiņa zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 181.–186. lpp.

⁶ Stjerna I. B. “Unitary patent” and court system – Compatible with Constitutional Law? Pieejams: http://www.stjerna.de/index_en_htm_files/Unitarypatent_Constitution.pdf [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

⁷ European Patent Convention, 15th edition, 2013. Pieejams: <http://www.epo.org/law-practice/legal-texts/epc.html> [aplūkots 2015. gada 23. februārī].

⁸ Roberts G., Venner J. Making sense of Europe’s Unitary Patent. Pieejams: http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2014/03/article_0003.html [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

⁹ European Patent Convention, 15th edition, 2013. Pieejams: <http://www.epo.org/law-practice/legal-texts/epc.html> [aplūkots 2015. gada 23. februārī].

¹⁰ Unified Patent Court. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Unified_Patent_Court. [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

Savā līdzšinējā darbībā EPO nodrošinājusi nevis Eiropas, bet gan nacionālo patentu reģistrācijas procedūru.¹¹ Pieteicēji var, izmantojot šo reģistrācijas procedūru, pieteikt nacionālo patentu jebkurā EPC dalībvalstī vai arī visās EPC dalībvalstīs. Tomēr attiecīgo patentu spēkā esamība atkarīga no katras EPC dalībvalsts jurisdikcijas. Šajā sistēmā ietverta zināma pretruna. Patents tiek piešķirts tikai izgudrojumam, kas ir jauns, pamatojoties uz izgudrojuma atbilstību patentspējīga izgudrojuma pazīmēm, t. i., izgudrojums nav acīmredzams lietpratējam attiecīgajā tehnikas jomā (Patentu likuma 7. p.). Respektīvi, tas acīmredzami neizriet no esošā tehnikas līmeņa (*state of the art*). Teorētiski tehnikas līmenis visās valstīs ir viens. Tomēr patents, kas ir spēkā vienā EPC dalībvalstī, var būt zaudējis spēku citā. Šāda situācija, kas ir pretrunā ar ideju, ka patents aizsargā tikai izgudrojumu, kas ir jauns, izriet nevis no tā, ka dažādās valstīs ir atšķirīgs priekšstats par tehnikas līmeni, bet gan tādēļ, ka katrā valstī strīdu par patenta spēkā esamību izskata pilnīgi neatkarīgi no citu valstu tiesu nolēmumiem. Zināma nozīme ir arī tam, ka ne visas zināšanas, kas veido esošo tehnikas līmeni, respektīvi, ir pieejamas patenta pieteikuma iesniegšanas brīdī, ir patiešām esošas zinātnības sastāvdaļa. Lai noteiktu, kas ir tehnikas līmeņa daļa, par kritēriju kalpo nevis tas, vai kāda persona ir iepazinusies ar attiecīgo ziņu, bet gan tas, ka šāda iespēja pastāv. Vienmēr ir starpība starp to, ko iespējams uzzināt, un to, kas patiešām ir zinātnības daļa. Tādēļ prasība par to, ka patents tiek piešķirts tikai izgudrojumiem, kas acīmredzami neizriet no iepriekšējā tehnikas līmeņa, ietver fikciju – pieņēmumu, ka tas, ko bija iespējams uzzināt, jau ir atzīstams par esošā tehnikas līmeņa daļu. Netiek ņemts vērā, ka zināšanas var neapvert visu esošo informācijas daudzumu par tehnikas sasniegumiem, tās var aizmirsties, pazust (“jauns ir labi aizmirsts vecais”) utt.

Atšķirība priekšstats par to, kas ir jauns, kļūst vēl jo dramatiskāka tāpēc, ka lēmumu par to pieņem katra nacionālā tiesa pilnīgi patstāvīgi. Ņemot vērā, ka patenta spēkā esamība katrā konkrētā valstī atkarīga no šīs valsts nacionālās jurisdikcijas, jebkurš tiesas nolēmums, ar kuru patents atzīts par spēkā neesošu, ar šī nolēmuma spēkā stāšanos iegūst spēku attiecīgajā valstī, taču tam nav nekāda juridiska spēka attiecībā uz jebkuru citu valsti. Savukārt, lai pastāvētu vienota spēka patents vairākās valstīs, piemēram, visā ES, nepieciešams, lai institūcija, kas pieņem attiecīgu lēmumu, būtu kompetenta attiecībā uz visām ES valstīm.

Kā ilustrācija pašreizējai EPC patentu reģistrācijas sistēmai var kalpot patents EP 0 702 555 B1, kas pieteikts reģistrācijai EPO 13.05.1994. – *Pyrazolopyrimidines for the treatment of impotence*, ar prioritātes datumu 09.06.1993., pamatojoties uz prioritātes datumu, kas piešķirts patentam GB 9311920 Apvienotajā Karalistē (pazīstams ar tirdzniecības vārdu Viagra). Pieteikts Latvijas Republikā (LR) 15.02.1999., ievērojot LR Patentu likuma Pārejas noteikumu 1. punktu, Eiropas patenta publikācija Nr. 0702555, reģistrācijas diena 11.03.1998., Eiropas patenta pieteikuma Nr. 94916236.6, Eiropas patenta izsniegšanas datums 13.05.1994. Uz šī pieteikuma pamata LR Patentu valde izsniedza patentu Nr. LV 12269.

Apvienotās Karalistes Augstākā apelācijas tiesa (*The Supreme Court of Judicature Court of Appeal (Civil Division)*) ar 2001. gada 23. janvāra spriedumu atzina par pamatotu pirmās instances tiesas tiesneša *Lady* 2000. gada 10. novembra spriedumā¹²

¹¹ Bently L. and Sherman B. Intellectual Property Law. Second Edition. Oxford University Press, 2004, p. 323.

¹² England and Wales High Court (Patents Court) Decisions: Lilly Icos LLC v. Pfizer Ltd [2000] EWHC Patents 49 (08 November 2000) HC 1999 No. 01110. Pieejams: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Patents/2000/49.html> [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

izdarīto secinājumu, ka patents 0 702 555 atceļams (*revoked*)¹³ kā acīmredzams (*obvious*), kaut arī tiesa noraidīja otru prasības pamatojumu, ka izgudrojumam trūkst novitātes. Tiesa konstatēja, ka patentētajā preparātā ietilpstošās aktīvās ķīmiskās vielas tāda veida iedarbība, kāda norādīta apstrīdētā patenta pretenzijā (vīriešu impotences un dzimuma mazspējas novēršana), bija zināma pirms patenta prioritātes datuma (09.06.1993.) no vairākām publikācijām (Apvienotās Karalistes Augstākās apelācijas tiesas 2001. gada 23. janvāra sprieduma 26. p.).¹⁴

Ar EPO 2001. gada 11. oktobra lēmumu un EPO Apelācijas padomes 2005. gada 3. februāra lēmumu Eiropas patents Nr. 0702555 ir atcelts (*revoked*), pamatojoties uz EPC 102(1) p. sakarā ar to, ka izgudrojums neveido t. s. izgudrojuma soli (*inventive step*).¹⁵

Par patenta Nr. LV 12269 atzīšanu par spēkā neesošu celta prasība 2008. gada 12. novembrī, ko Rīgas apgabaltiesa, izskatot lietu pirmajā instancē, apmierinājusi 2011. gada 14. jūlijā (Civillietu Nr. C04326608, Augstākās tiesas Civillietu tiesas palātā prasība apmierināta 2013. gada 7. maijā, lieta atrodas izskatīšanā Augstākās tiesas Civillietu departamentā kasācijas kārtībā, tiesvedība nav pabeigta);¹⁶ kā arī citā lietā 2011. gada 9. decembrī celta (citas personas) pretprasība par patenta Nr. LV 12269 atzīšanu par spēkā neesošu (lieta Nr. C04460411), tā vēl nav skatīta pēc būtības.¹⁷

Šādu notikumu kontekstā kļūst labāk saprotama vienota spēka Eiropas patenta realizācijas ideja, kā arī tās smagās dilemmas, kas ceļā uz šo mērķi jāpārvar. No vienas puses, dažādās tiesās un citās institūcijās, kas lemj par patenta esamību, vienas un tās pašas jautājumu nostādes gūst principiāli līdzīgas vai identiskas atbildes. Tādēļ likumsakarīgi rodas doma, vai nepieciešama viena un tā paša, būtībā visai cilvēcei piederošā tehniskā risinājuma skrupuloza filtrācija, kā rezultātā pilnīgi dažādas tiesas uzklausa atšķirīgu ekspertu kā ola olai līdzīgus argumentus un nonāk pie gandrīz identiskiem secinājumiem, kaut gan šī raksta sagatavošanas brīdī, vismaz teorētiski, nav skaidrs, vai Latvijas tiesu nolēmumi, kas vēl nav stājušies spēkā, apstiprinās jau pirms vairāk nekā desmit gadiem izdarīto slēdzienu, ka Viagras patents (Nr. 0702555; LV 12269) aizsargā patentnespējīgu izgudrojumu.

No otras puses, tieši tā izpaužas LR Satversmes 83. pantā ietvertā tiesnešu institucionālā neatkarība, kas cita starpā ietver arī nosacījumu, ka "tiesu iekārtas un procesa likumus var grozīt tikai Saeima vai tauta,"¹⁸ kas konkrētos apstākļos nozīmē, ka, pat pastāvot pilnīgi identiskam tiesiskam regulējumam (kas pašreizējā

¹³ Latvijas Republikas Patentu likumā (42. p. (6)) lietots termins "atzīt par spēkā neesošu" (null, void); EPC 101. p. (102. p., uz kuru atsaukusies EPO Apelācijas Padome 2005. g. 3. februāra lēmumā, tagad atcelts) lietots termins *revocation* – atsaukšana.

¹⁴ England and Wales Court of Appeal (Civil Division) Decisions: Lilly Icos Llc v Pfizer Ltd (1) [2002] EWCA Civ 1 (23rd January, 2002), case No. A3/2000/3811. Pieejams: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2002/1.html> [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

¹⁵ Boards of appeal of the European Patent Office: Decision of the Technical Board of Appeal 3.3.2. of 3 February 2005, case No. T 1212/01-3.3.2. Pieejams: <http://www.epo.org/law-practice/case-law-appeals/recent/t011212eu1.html> [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

¹⁶ Tiesvedības gaitas datu izskošana pieejama: <http://www.tiesas.lv/e-pakalpojumi/tiesvedibas-gaita> [aplūkots 2015. gada 26. februārī], izņemot informāciju par lietas virzību, lietas materiāli nav publiski pieejami.

¹⁷ Tiesvedības gaitas datu izskošana pieejama: <http://www.tiesas.lv/e-pakalpojumi/tiesvedibas-gaita> [aplūkots 2015. gada 26. februārī], izņemot informāciju par lietas virzību, lietas materiāli nav publiski pieejami.

¹⁸ Briede J. 83. Tiesneši ir neatkarīgi un pakļauti tikai likumam. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. Sagatavojis autoru kolektīvs. Zinātniskais vadītājs prof. R. Balodis. Zinātniskā redaklējēja: Satversmes tiesas priekšsēdētājs G. Kūtris, prof. A. Endziņš, prof. S. Osipova, prof. J. Rozenfelds, Augstākās tiesas priekšsēdētājs I. Bičkovičs, valsts kontroliere I. Sudraba. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 57. lpp.

brīdī tā vēl nav), risinājums ir filigrānas balansēšanas uz naža asmens rezultāts. Viagras patenta aizsargātais izgudrojums, kas 1993. gadā tika pasludināts par izcilu zinātnes sasniegumu, kurš pelnījis goda vietu britu zinātnisko sasniegumu panteonā un tikai nepilnus desmit gadus vēlāk tika atcelts tā triviālā rakstura dēļ, ir samērā spilgts, bet nebūt ne vienīgais piemērs tam, kā dažādos forumos tiek izcīnītas dramatiskas patentu īpašnieku un viņu konkurentu cīņas ar mainīgiem un ne vienmēr prognozējamiem rezultātiem.

Analoģija ar ES preču zīmēm vai dizainparaugiem šajā gadījumā ir maldinoša. Vienota ES dizainparauga aizsardzība,¹⁹ ko nodrošina reģistrācija Iekšējā tirgus saskaņošanas birojā (*Office for Harmonization in the Internal Market – OHIM*), var tikt apstrīdēta nacionālajās tiesās.²⁰ Savukārt aizsardzība, kas pastāv pret ne-reģistrēta kopienas dizainparauga kopēšanu, nodrošināma tikai īslaicīgā termiņā. Savukārt ES preču zīme gadījumā, ja kādā valstī tā tiek atzīta par spēkā neesošu, zaudē vienota spēka raksturu.²¹ Reģistrētās preču zīmes turpina pastāvēt kā nacionālās preču zīmes tajās valstīs, kurās tās nav atzītas par spēkā neesošām (tātad zīme pārstās eksistēt kā zīme tikai tajā valstī, uz kuras tiesas lēmuma pamata tā atzīta par spēkā neesošu). Līdzības ar vienota spēka Eiropas patentu nav tāpēc, ka preču zīmes spēkā neesamības, respektīvi, neregistrējamības, iemesliem var būt lokāls raksturs. Piemēram, preču zīme atzīstama par spēkā neesošu, jo tā ir pret-runā ar kādas patērētāju grupas priekšstatiem par zīmes saistību ar noteikta veida precēm; vietējās valodas, reliģijas īpatnību dēļ; sakarā ar nacionālo simboliku, ar preces maldinošo līdzību vietējai preču zīmei u. tml.

Patenta gadījumā šādi vietējie apstākļi nevar būt iemesls patenta anulēšanai, jo patenta aizsargātais izgudrojums vai nu acīmredzami izriet, vai arī, tieši otrādi, neizriet no iepriekšējā tehnikas līmeņa, kuram nav un nevar būt lokāls raksturs. Tai pašā laikā dažādu valstu tiesām var būt atšķirīgi uzskati par to, kas acīmredzami izriet no iepriekšējā tehnikas līmeņa, jo šis kritērijs pēc savas būtības ir subjektīvs. Atņemot šo prerogatīvu nacionālajām tiesām, neglābjami tiek zaudēta daļa no valsts suverenitātes.

Pretrunīgu spriedumu novēršanas problēma

Parasti, lai izvairītos no konfliktējošiem spriedumiem, tiesas process jāaptur, ja strīds par to pašu priekšmetu tiek skatīts citā tiesā (*lis alibi pendens*).

Tādējādi vienota spēka Eiropas patents principā spējīgs eksistēt tikai apstākļos, kad par tā spēkā esamību un atbilstību patentspējīga izgudrojuma kritērijiem lemj pārnacionāla institūcija. Šeit arī rodami iemesli, kādēļ sarunas par vienota Eiropas patenta izveidošanu norisinājušās tik ilgstoši un kāpēc joprojām pastāv šaubas par šāda patenta reģistrācijas sistēmas izveidošanas iespējamību.

¹⁹ Commission Regulation (EC) No. 2245/2002 of 21 October 2002 implementing Council Regulation (EC) No. 6/2002 on Community designs, OJ EC No. L 341 of 17.12.2002, p. 28. Pieejams: https://oami.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/contentPdfs/law_and_practice/cdr_legal_basis/22452002_cv_en.pdf [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

²⁰ Bently L. and Sherman B. Intellectual Property Law. Second Edition. Oxford University Press, 2004, p. 609.

²¹ Ibid., p. 783.

Brisele I

Konfliktējošo spriedumu problēma nav tikai patentu sfērā, bet arī jebkuros tiesu strīdos gan tirdzniecības, gan privātajās, piemēram, ģimenes, mantojuma u. c., tiesību nozarēs. Patentu sfērā šī problēma izpaužas kā iespēja izvēlēties izdevīgāko tiesu strīda izskatīšanā (*forum trading*) un, ierosinot patenta strīdu vienā valstī, nobloķēt potenciālo prasību par patenta anulēšanu citā valstī (*torpedo action*).

Konfliktējošo spriedumu novēršanas centieniem ir sena vēsture. Tagadējās ES 11 dalībvalstis 1968. gada 27. septembrī noslēdza Briseles konvenciju (turpmāk – Konvencija).²² Šīs Konvencijas 16.4. p. paredzēja, ka tiesas prāvas saistībā ar patentu reģistrāciju vai to spēkā esamību ir tās valsts tiesas ekskluzīvā jurisdikcijā, kurā patents reģistrēts vai pieteikts reģistrācijai (*lex fori*).

Šāda vienošanās, protams, neatrisina gadījumu, kad patents reģistrēts vai tā reģistrācija attiecināta uz vairākām Konvencijas dalībvalstīm. Šāda situācija tieši paver gan *forum trading*, gan *torpedo action* iespējas, kuru novēršana bija viens no minētās Konvencijas noslēgšanas mērķiem. Lai novērstu situāciju, kad viena un tā pati lieta, piemēram, par vienu un to pašu patentu, tiktu vienlaikus skatīta dažādās tiesās, Konvencijas 18. p. un 19. p. paredzēja, ka tiesai, konstatējot, ka tai iesniegtais pieteikums attiecas uz strīdu, kas ir citas tiesas ekskluzīvā kompetencē, pēc savas iniciatīvas jākonstatē, ka pieteikuma izskatīšana šai tiesai nav piekritīga. *Forum trading* iespēja paveras tāpēc, ka patents, kas reģistrēts EPC paredzētajā kārtībā, var tikt attiecināts uz vairākām valstīm un atbilstoši Konvencijai katras šādas valsts jurisdikcijai ir piekritīgs strīds par attiecīgā patenta spēkā esamību attiecīgajā valstī.

Teorētiski šādu situāciju novērš Konvencijas 16.4. p. paredzētais *lex fori* princips, kā arī šajā pašā Konvencijā 21.–23. pantam paredzētais *lis pendens* princips, kas nozīmē, ka jāaptur savstarpēji saistītu lietu izskatīšana jebkurā tiesā, tiklīdz ir kļuvis zināms, ka tāda pati lieta jau agrāk iesniegta izskatīšanai citas dalībvalsts tiesā. Respektīvi, prasība par to pašu priekšmetu un starp tām pašām pusēm (savstarpēji saistītas lietas) var tikt skatīta tikai vienas valsts tiesā, proti, tajā, kur šī prasība iesniegta agrāk. Taču *lis pendens* principa konsekventa ievērošana saistīta ar jautājumu par to, kas ir savstarpēji saistītas lietas. Par tādām nebūs atzīstami, piemēram, strīdi par to pašu patentu, ja tajos iesaistītas citas personas.

Piedevām vēl *lis pendens* paver *torpedo action* iespēju. Patenta īpašnieks, paredzot iespēju, ka pret viņu var tikt celta prasība par patenta anulēšanu kādā Konvencijas dalībvalstī, var pasteigties iesniegt prasību citā valstī, lūdzot tiesu taisīt deklaratīvu spriedumu par patenta pārkāpuma neesību (Patentu likuma 63 (2). p. 5. punkts). Neatkarīgi no deklaratīvā sprieduma satura patenta īpašnieka interesēm par labu kalpo jau pats fakts, ka ar šādu procesu ir pilnībā nobloķēta jebkādas prasības izskatīšana citas valsts tiesā saistībā ar tā paša patenta spēkā neesamību. Ja tāda arī tiktu iesniegta, tad tās izskatīšana tiktu apturēta, pateicoties *lis pendens* principam.

Laika gaitā Briseles 1968. gada Konvencija aizstāta ar tās moderno analogu – Briseles I regulu (*Brussels I Regulation of 2001*), kas stājās spēkā 2002. gada

²² Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters. Pieejams: <http://curia.europa.eu/common/recedoc/convention/en/c-textes/brux-idx.htm> [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

1. martā.²³ Briseles I regula attiecas uz visām ES dalībvalstīm, izņemot Dāniju. Savukārt 2007. gadā ES noslēdza Lugano konvenciju, kas aizstāja 1988. gada Lugano konvenciju, kā arī 1968. gada Briseles konvenciju. Šīs vienošanās mērķis bija paplašināt to valstu un teritoriju kopumu, uz kurām attiecināms iepriekš minētais *lis pendens* princips. Savukārt Dānija 2005. gadā noslēdza vienošanos ar ES par 2001. gada regulas attiecināšanu uz Dānijas un pārējo ES valstu sadarbību tiesas spriešanas jomā.

Kā redzams, arī pirms vienota spēka Eiropas patenta vienošanās jau pastāvēja iespaidīga pieredze dažādu valstu tiesu sadarbības jomā. Tieši šī pieredzē arī ir tā, kas vieš skepsi jautājumā par vienotas ekstrateritoriālas patenta tiesas izveidošanu tuvāk pārskatāmā nākotnē.

Tomēr 2014. gadā ES veica labojumus Briseles I regulā, lai precizētu noteikumus, kas attiecas uz divām no jauna izveidojamām tiesām, t. i., uz Vienoto patenta tiesu (*Unified Patent Court*) un Beniluksa Justīcijas tiesu (*Benelux Court of Justice*).

Tādējādi Briseles 1968. gada konvencija un tajā ietverta ideju tālākā attīstība ir klasisks piemērs tam, kā problēmas risinājums kļūst par problēmas daļu. Viagras gadījumā ne viens, ne otrs no iepriekš minētajiem principiem nedarbojas, jo vismaz teorētiski strīds nav par to pašu patentu, respektīvi, Eiropas patents Nr. 0702555 nav patents, kas reģistrēts Latvijā ar Nr. LV 12269. Tātad teorētiski, lai ieviestu vienota spēka Eiropas patenta, jāizdara "tik vien", kā jānodrošina, ka šādos gadījumos, kad patents aizsargā identisku vielu, kura nodrošina identisku procesu un kurai turklāt ir viens un tas pats prioritātes datums, patents, kas aizsargā attiecīgo vielu vai procesu, uzskatāms par vienu un to pašu patentu. No otras puses, šajā "tik vien" ietverta prasība atteikties no ekskluzīvās prerogātivs, ka attiecīgā valstī reģistrēto patenta likteni izlemj šis valsts tiesa.

Pārnacionāla tiesu sistēma

Vienošanos par Vienoto patenta tiesu 2013. gada februārī parakstīja 25 ES dalībvalstis, t. i., visas ES dalībvalstis, izņemot Spāniju, Poliju un Horvātiju.²⁴ Eiropas patenta spēkā esamība, vismaz sākumā, būs atkarīga no nacionālās tiesas. Turklāt, ņemot vērā, ka vienota spēka Eiropas patenta aizsardzība norisināsies vairākās atsevišķās iecerētās Eiropas patenta tiesas struktūrvienībās, nav izslēgta iespējamība, ka dažādās tiesās par vienu un to pašu patentu var tikt pieņemti atšķirīgi lēmumi (*bifurcation*).²⁵

Ņemot vērā daudzus šķēršļus, kas vēl jāpārvar, pastāv šaubas, vai vienota spēka Eiropas patenta iecere sasniegs mērķi – panākt efektīvu un finansiāli izdevīgu vienota patenta reģistrāciju visā ES. Patenta uzturēšanas kopīgajos izdevumos jāņem vērā ne tikai reģistrācijas izdevumi, bet arī ar to saistītās tiesāšanās izmaksas. Tādēļ pastāv šaubas, vai to kopsomma nesasniegs vai pat nepārsniegs izdevumus, kas saistīti ar patenta reģistrēšanu un uzturēšanu katrā dalībvalstī. Jau tagad redzams, ka ES patenta izmaksas nav izdevīgas gadījumā, ja patenta īpašnieks ieinteresēts tā uzturēšanā tikai dažās valstīs. Mazajiem uzņēmumiem nav pa spēkam lielās

²³ Brussels Regime. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Brussels_Regime [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

²⁴ Unified Patent Court. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Unified_Patent_Court [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

²⁵ Roberts G., Venner J. Making sense of Europe's Unitary Patent, WIPO Magazine, June 2014. Pieejams: http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2014/03/article_0003.html [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

izmaksas. Šāds patents izdevīgs lielajām korporācijām, kas parasti reģistrē savus patentus daudzās valstīs. Taču nav izslēgts, ka savukārt šai patentu īpašnieku grupai risks, kas saistīts ar patenta vienlaicīgu zaudēšanu visās ES valstīs sekmīgu iebildumu un tiem sekojoša tiesas procesa dēļ, atturēs vairumu patentu īpašnieku no jaunās sistēmas izvēles par labu tradicionālajai reģistrācijas sistēmai.²⁶

Iebildumi pret vienota spēka Eiropas patenta reģistrācijas procedūru

Spānija 2013. gadā iesniedza ES tiesā pieteikumu saistībā ar vienošanos par Eiropas patenta tiesu, kas vēl nav izskatīts.²⁷ Šaubas par šo vienošanos un tās atbilstību konstitucionālajiem pamatprincipiem saistībā ar pārnacionālas tiesas izveidošanu pastāv arī Vācijā.²⁸

Ievēribas cienīgs ir fakts, ka Latvijā, kur jautājumi, kas saistīti ar valodu, kā arī ar tiesas spriešanu, parasti ieņem nozīmīgu vietu, vienota spēka Eiropas patenta izveides process pagaidām nav izraisījis nekādu rezonansi.

Kopsavilkums

1. Ideja par vienota spēka patentu, kas darbotos visā ES, realizējama ar sistēmas palīdzību, ko nodrošinātu vienota tiesas aizsardzība. Šim nolūkam nav piemērota Eiropas Savienības tiesa.
2. Eiropas patenta realizācijas ideja saskaras ar dilemmu. No vienas puses, dažādās tiesās un citās institūcijās, kas lemj par patenta esamību, vienas un tās pašas jautājumu nostādnes gūst principiāli līdzīgas vai identiskas atbildes. Tādēļ likumsakarīgi rodas doma, vai nepieciešama viena un tā paša, būtībā visai cilvēcei piederošā tehniskā risinājuma skrupuloza filtrācija, kā rezultātā pilnīgi dažādas tiesas uzklausa atšķirīgu ekspertu kā ola olai līdzīgus argumentus un nonāk pie gandrīz identiskiem secinājumiem. No otras puses, tieši tā izpaužas LR Satversmes 83. p. ietvertā tiesnešu institucionālā neatkarība, kas cita starpā ietver arī nosacījumu, ka tiesu iekārtas un procesa likumus var grozīt tikai Saeima vai tauta. Atņemot šo prerogatīvu nacionālajām tiesām, neglābjami tiek zaudēta daļa no valsts suverenitātes.
3. Ievēribas cienīgs ir fakts, ka Latvijā, kur jautājumi, kas saistīti ar valodu, kā arī ar tiesas spriešanu, parasti ieņem nozīmīgu vietu, vienota spēka Eiropas patenta izveides process pagaidām nav izraisījis nekādu rezonansi.

²⁶ Roberts G., Venner J. Making sense of Europe's Unitary Patent, WIPO Magazine, June 2014. Pieejams: http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2014/03/article_0003.html [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

²⁷ European Court of Justice Case C-146/13. Application (OJ) 31/05/2013 Spain v Parliament and Council. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

²⁸ Stjerna I. B. "Unitary patent" and court system – Compatible with Constitutional Law? 6 October 2014 (redacted version of 11 October 2014). Pieejams: http://www.stjerna.de/index_en_htm_files/Unitarypatent_Constitution.pdf [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

DARBA DEVĒJA ATBILDĪBA PRET DARBINIEKU PAR ĒKAS SAGRŪŠANAS GADĪJUMU

EMPLOYER'S LIABILITY TO EMPLOYEES IN CASE OF BUILDING'S COLLAPSE

Velga Slaidiņa, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

Harmless working environment and safe working conditions are an essential provision in labour relations.

Both international documents and national legal acts define that working place and working environment, for the safety of which the employer is responsible, as well as the labour protection system established in the state.

In those cases, where an employee has perished in an incident caused by a collapsed building, the employer's responsibility for the stability of the building must be established. The article examines instances when the employer and when the parties involved in the construction process are responsible for the stability of the building, as well as when it should be qualified as a disaster in the meaning of Civil Protection Law.

Atslēgvārdi: darba vide, darba aizsardzība, darba aizsardzības sistēma, nelaimes gadījums darbā.

Keywords: working environment, labour protection, system of labour protection, accident at work.

Darba tiesību kursa apguves laikā darba aizsardzības tēmai ir iespējams veltīt tikai vienu nodarbību, tādēļ tajā nevar rast atbildes uz visiem sabiedrībā aktuālajiem jautājumiem, kas saistīti ar darba aizsardzību.¹

Mūsu valstī cilvēku, tātad jebkura darbinieka, ja mēs sašaurinām subjektu loku tieši uz darba tiesiskajām attiecībām, tiesības uz dzīvību² un veselību³ ir konstitucionāli nostiprinātas cilvēka pamattiesības.

Nodarbinātības tiesisko attiecību regulējošās normās ir konkretizēts, kā var tikt nodrošinātas Satversmē noteiktās tiesības uz darbu un nodarbināto drošības un veselības aizsardzību, ietverot Darba aizsardzības likumā⁴ valsts politiku darba

¹ Aktuāls jautājums joprojām ir darba devēja atbildība par Zolitūdes nelaimē cietušajiem. Par darba devēja atbildības apmēru par morālo kaitējumu lasāms LU 72. zinātniskās konferences rakstu krājumā, kur *Dr. habil. iur.* profesors LZA akadēmiķis Kalvis Torgāns ir norādījis (sk. 135. lpp.), ka nereti tiek prasīti klaji nesamērīgas morālā kaitējuma atlīdzības apmēri. Tai skaitā kā piemērs minēti arī prasības apmēri Zolitūdes nelaimē cietušajiem, iesakot pat civiltiesībās ieviest nemantiskā kaitējuma kompensēšanai piemērotāku terminu "mierinājuma nauda" un veidot jaunu pieeju tās apmēra noteikšanai.

² Latvijas Republikas Satversme. Valdības Vēstnesis, 1922. 30. jūnijs, Nr. 141. (93. pants).

³ Turpat, 111. pants.

⁴ Darba aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 6. jūlijs, Nr. 105.

aizsardzības jomā, kura pamatojas uz nodarbināto drošības un veselības aizsardzības prioritāti, kā arī uz Eiropas Savienības (ES) un Starptautiskās Darba organizācijas (SDO) prasībām⁵.

Tēmas izpētei tika analizēta Darba aizsardzības likuma un Ministru kabineta noteikumu, kas izdoti saskaņā ar Darba aizsardzības likumu, atbilstība SDO konvencijām un ES tā dēvētajai jumta Direktīvai 89/391/EEK par pasākumiem, kas ieviešami, lai uzlabotu darbinieku darba drošību un veselības aizsardzību⁶, un citām direktīvām, kā arī regulām atsevišķās darba aizsardzības jomās.

Jau 1994. gada 15. jūnijā Latvija pieņēma un no 1995. gada 25. jūlijā Latvijā ir spēkā SDO 1981. gada 155. Konvencija par darba drošību un veselību un darba vidi. Tās 1. pantā noteikts, ka “darba devējam jānodrošina, ciktāl tas ir pamatoti un praktiski realizējami”, lai viņu kontrolē esošās darba vietas būtu drošas un neapdraudētu veselību”.

SDO faktiski nepārtraukti lielu vērību pievērš gan konkrētu nozaru darba aizsardzības jautājumiem, gan īpašu darbinieku kategoriju (profesiju) darba apstākļiem. Par to liecina lielais konvenciju skaits tieši par darba aizsardzību un tās nodrošinājumu. Īpaši jāpiemin 2006. gada darba drošības un arodveselības veicināšanas pamatnostādņu konvencija (C187), kurā gan nav pārskatīta neviena no SDO konvencijām, bet akcents ir likts uz darba efektīvu aizsardzības sistēmas nodrošināšanu nacionālajā līmenī. Minētās konvencijas 4. pants noteic, ka “darba drošības un arodveselības nacionālā sistēma ietver” cita starpā “to(-tās) institūciju(-as), kas atbildīga(-as) par darba drošību un arodveselību”.

Tātad šie starptautiskie dokumenti darbinieku darba aizsardzības jomā

- 1) definē to vietu un vidi, par kuru drošumu darbinieku veselībai un dzīvībai ir atbildīgs darba devējs;
- 2) uzliek valstīm izveidot efektīvu darba aizsardzības sistēmu.

Gan viena, gan otra jautājuma risinājums Latvijā tika rasts pakāpeniski.

Sākotnēji likums “Par darba aizsardzību”⁷ (līdz 2002. gada 1. janvārim) noteica, ka atbildība par nodarbināto drošību un veselību darbā ir darba devējam, un noteica pienākumu darba devējam garantēt darbinieku veselībai nekaitīgus un drošus darba apstākļus⁸. Tā kā konvencija nodrošinājumu prasa arī darba videi, tad līdztekus terminam “*darba vieta*” tika definēts termins “*darba vide*”, nosakot, ka “darba vide” ir darba vieta ar tās fiziskajiem un higiēniskajiem apstākļiem, kuros darbinieks atrodas, pildot darba pienākumus. Tas tad arī nozīmēja to apstākļu kopumu, par kuru jā rūpējas darba devējam un par kuru nodrošinājumu tas ir atbildīgs.

Taču likumā, atšķirībā no SDO 155. konvencijas, nebija nekādas atrunas vai norādes par pamatotību un praktisko realizācijas iespējamību no darba devēja puses.

Konvencijas izpratnē “darba vieta” nozīmē vietas, kurās strādājošajiem nepieciešams atrasties un kuras tieši vai netieši kontrolē darba devējs⁹.

Kā redzams, tika lietoti termini “darba vieta” un “darba vide”. Šie termini tika iekļauti arī šobrīd spēkā esošajā Darba aizsardzības likumā, taču tie ir nedaudz

⁵ Darba aizsardzības likuma 23. panta pirmās daļas pirmais un desmitais punkts.

⁶ Eiropas Padomes 1989. gada 12. jūnija Direktīva Nr. 89/391/EEK. Oficiālais Vēstnesis L183, 1989. 29. jūnijs.

⁷ Sk. līdz 2001. gada 31. decembrim spēkā esošo likumu “Par darba aizsardzību”. Ziņotājs, 1993. 27. maijs, Nr. 20/21.

⁸ Turpat, 22. pants.

⁹ 155. konvencijas 3. pants.

precizēti, lai būtu atbilstīgi ne tikai konvencijai, bet nu jau arī iepriekš minētajai Eiropas Savienības direktīvai.

Darba aizsardzības likuma izpratnē darba vieta¹⁰ nepārprotami ir konkrēta vieta, kurā nodarbinātais veic savu darbu, nevis tikai uzņēmuma juridiskā adrese.

Darba vieta var būt ar savu vidi, kuru ietekmē vairāku faktoru kopums. Darba aizsardzības likums nosauc, kas ir tie faktori, kas var ietekmēt darba vidi darba vietā: “6) darba vide – darba vieta ar tās fizikālajiem, ķīmiskajiem, psiholoģiskajiem, bioloģiskajiem, fizioloģiskajiem un citiem faktoriem, kuriem nodarbinātais pakļauts, veicot savu darbu”¹¹.

Eiropas Padomes Direktīvas 89/391/EEK 5. panta 1. punktā noteikts, ka “darba devējam ir pienākums nodrošināt darbinieku drošību un veselības aizsardzību visos ar darbu saistītajos aspektos”. Kas ir tie “visi ar darbu saistītie aspekti”? Tiešu atbildi, vai tajos ietilpst vai neietilpst ēkas, direktīvā neatrodam. Termina “ēka” vai “māja” nebija ne 1993. gadā, ne 2001. gadā pieņemtajā un šobrīd spēkā esošajā Darba aizsardzības likumā. Vēl vairāk – šie vārdi nav minēti arī starptautiskajos un ES dokumentos, tos neizdevās atrast juridiskajā literatūrā, kā arī dažādajās darba aizsardzības rokasgrāmatās un publicētajās Darba aizsardzības likuma vadlinijās¹².

Savukārt Valsts darba inspekcijas publikācijā “Ieteikumi darba devējam”¹³ norādē par biežāk sastopamajiem nelaimes gadījumu cēloņiem ir teikts, ka trešais biežākais to cēlonis ir šauras vai nepiemērotas telpas, bet pašas ēkas un tās konstrukciju nepietiekama stiprība nav minēta.

Tāpēc atbilde uz jautājumu, vai ēkas, kurā darba devējs nodarbina darbinieku, konstrukciju drošums ietilpst to darba vides faktoru uzskaitījumā, ko ir pienākums nodrošināt darba devējam, ir nē. Ja darbinieku bojā ejas cēlonis ir ēkas sabrukšana, tad ir jānoskaidro ēkas sabrukšanas iemesls un par to atbildīgā persona, nevis bez padziļinātas apstākļu izpētes jāvaino darba devējs, jo, kā iepriekš noskaidrots, ēkas sabrukšanas fakts *per se* neuzliek atbildību darba devējam.

Direktīvas 5. panta 4. punktā ir noteikts: “Šī direktīva neierobežo dalībvalstu tiesības atcelt vai mazināt darba devēju atbildību, ja nelaimes gadījumi notiek neparastu un neprognozējamu apstākļu dēļ, kas nav darba devēju varā, vai ārkārtēju notikumu dēļ, no kuru sekām nevar izvairīties, kaut arī pielikti visi pūliņi.” Eiropas Savienības Tiesa, analizējot minēto normu, 2007. gada 14. jūnija spriedumā lietā Nr. C-127/05 ir norādījusi, ka Direktīvas 89/391/EEK 5. panta 1. punktā ir noteikts darba devēja vispārējs pienākums nodrošināt darbaņēmējiem drošu darba vidi, bet tajā nekas nav teikts par jebkādu atbildības veidu.¹⁴ Tiesa atzina par nepamatotu Eiropas Komisijas viedokli, ka par nelaimes gadījumu darbā darba devējam iestājas atbildība bez vainas.¹⁵ Arī ģenerālvokāts P. Mengoci konkrētās lietas ietvaros secināja, ka uz darba devēju nevar attiecināt gan tādu risku, kas nebija paredzami un/vai no kuriem nebija iespējams izvairīties, rašanos, gan

¹⁰ Darba aizsardzības likuma 1. panta 9. punkts.

¹¹ Turpat, 6. punkts.

¹² Pieejams: www.osha.lv/lv/publications/docs/ [aplūkots 2015. gada 14. janvārī].

¹³ Ieteikumi darba devējam. Pieejams: www.vdi.gov.lv/darba-aizsardziba [aplūkots 2015. gada 14. janvārī].

¹⁴ Eiropas Savienības Tiesas 2007. gada 14. jūnija spriedums lietā Nr. C-127/05 “Komisija pret Apvienoto Karalisti”, 41. §.

¹⁵ Turpat, 44.–49. §.

notikumu, kuros izpaudās šādi riski, sekas.¹⁶ Tāpat nevar apgalvot, ka ar direktīvu bija domāts ieviest darba devēja atbildību neatkarīgi no vainas.¹⁷ Tātad Eiropas Savienības Tiesa ir atzinusi, ka direktīva paredz: ja darbā bijis nelaimes gadījums, ir jāvērtē darba devēja vainojamība, proti, vai nelaimes gadījuma un tā seku cēlonis ir darba devēja pienākuma nodrošināt darba aizsardzības prasības neizpilde. Nelaimes gadījumi darbā var notikt neprognozējamu un nepārvaramu apstākļu dēļ, un šādā gadījumā darba devēja atbildība bez darba devēja vainas neiestājas, jo īpaši tad, ja dalībvalsts nacionālās tiesībās darba devēja atbildība par neprognozējamu gadījumu iestāšanos *expressis verbis* ir izslēgta. Tāpēc papildus iepriekš secinātajam ir nepieciešams noskaidrot, vai un kā likumdevējs Latvijā ir risinājis šo jautājumu.

Latvijā likumdevējs ēku un būvju sabrukšanu ir noteicis kā katastrofu. Tas ir ietverts Civilās aizsardzības likumā¹⁸, turklāt atbilstoši katastrofas veidam tā ir norādīta kā cilvēku izraisīta katastrofa: “a) tehnogēnās katastrofas (piemēram, ražošanas avārijas ar ķīmisko, radioaktīvo un bioloģiski aktīvo vielu noplūdi, ugunsgrēki ēkās un tautsaimniecības objektos, sprādzieni, transporta avārijas, dambju pārrāvumi, komunālo un enerģētisko tīklu pārrāvumi, ēku un būvju sabrukšana)”. Savukārt 2007. gada 2. oktobra Ministru kabineta noteikumu Nr. 660 “Darba vides iekšējās uzraudzības veikšanas kārtība”¹⁹, kas reglamentē, kā veicama darba vides iekšējā uzraudzība un darba vides riska novērtēšana, 3. punktā ir iekļauta Direktīvas 89/391/EEK 5. pantā paredzētā atruna, kas izslēdz darba devēja atbildību neparedzētos gadījumos. Šis punkts paredz, ka “Noteikumi neattiecas uz tām darbībām ārkārtējās situācijās, kuras veic atbilstoši Civilās aizsardzības likumam un ir nenovēršamā pretrunā ar šo noteikumu prasībām”. Līdz ar to likumdevējs ir paredzējis, ka darba vides iekšējās uzraudzības plānošana un īstenošana, darba vides riska novērtēšana un darba vides iekšējās uzraudzības pārbaude un īstenošana nav iespējama attiecībā uz Civilās aizsardzības likumā regulētām “ārkārtējām situācijām”, kuras darba devējs objektīvi nav spējīgs ne paredzēt, ne novērst.

Papildus tam, kāpēc ar aspektiem, kas ir saistīti ar darbu, kā noteikts Eiropas Padomes Direktīvā, nav saprotamas ēkas, kurās darba devējs nodarbina darbiniekus, konstrukciju drošums un stiprība, atbilde atrodama Ministru kabineta noteikumos “Par darba aizsardzības prasībām darba vietās”, kurus tas jaunā redakcijā izdeva 2009. gada 28. aprīlī ar Nr. 359 un kuriem kā spēkā stāšanās laiku noteica 2010. gada 1. janvāri²⁰.

Šajos noteikumos ir ietverta jauna norma – septītais punkts šādā redakcijā: “7. Prasības ēku stiprībai un stabilitātei, kurās atrodas darba vietas, nosaka būvniecības jomu reglamentējošie normatīvie akti.”

¹⁶ Eiropas Savienības Tiesas 2007. gada 14. jūnija spriedums lietā Nr. C-127/05 “Komisija pret Apvienoto Karalisti”. Ģenerāladvokāta Paolo Mengoci 2007. gada 18. janvāra secinājumi, 113. §.

¹⁷ Turpat, 117. §.

¹⁸ Civilās aizsardzības likuma pirmajā pantā ir noteikts, ka katastrofa ir negadījums, kas apdraud cilvēku dzīvību vai veselību, izraisa cilvēku upurus. Sk.: Civilās aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2006. 26. oktobris, Nr. 171.

¹⁹ Ministru kabineta 2007. gada 2. oktobra noteikumi Nr. 660 “Darba vides iekšējās uzraudzības veikšanas kārtība”. Latvijas Vēstnesis, 2007. 5. oktobris, Nr. 161 (3737).

²⁰ Ministru kabineta 2009. gada 28. aprīļa noteikumi Nr. 359 “Darba aizsardzības prasības darba vietās”. Latvijas Vēstnesis, 2009. 6. maijs, Nr. 69 (4055).

Savukārt Būvniecības likuma 9. panta otrajā daļā, kurā ir uzskaitītas būtiskās prasības, kurām visā ekonomiski pamatotajā ekspluatācijas laikā jāatbilst *inter alia* ēkas mehāniskai stiprībai un stabilitātei, saskaņā ar tā paša likuma 21. pantu nodrošina būves īpašnieks.

Tātad darba devējs var paļauties uz to, ka ēkas, kurā darba devējs nodarbina darbiniekus, konstrukcijas nerada riskus un neapdraud darbinieku drošību, ja šī ēka ir nodota ekspluatācijā normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā un atbilst būvniecības jomu regulējošajiem normatīvajiem aktiem. Minētais var tikt attiecināms uz darba devēju pat tad, ja viņš ir ēkas īpašnieks.

No visa iepriekš minētā izriet, ka ēku un to konstrukciju stiprība nav darba vides faktors, kura iespējamā ietekme uz darbinieku veselību un drošību būtu jāizvērtē darba devējam, tāpēc darba devējs nevar būt atbildīgs par ēkas sabrukšanu un tās sekām, ja vien ēkas sabrukšana nav notikusi darba devēja vainas dēļ, piemēram, darba aizsardzības noteikumu un prasību neievērošanas dēļ eksplodē gāzes iekārta, kas izraisa ēkas sabrukšanu.

Līdz ar to šinī vietā, ja tā var teikt, var “aizvērt” darba aizsardzību reglamentējošos normatīvos aktus un detalizētāk “atvērt” būvniecības jomu.

Nobeigumā tikai nedaudz par būvniecības jomu un tajā aspektā, kas varētu būt noderīgs darba devējam attiecībā uz atbildību par tās ēkas konstrukciju drošumu, kurā ir nodarbināti darbinieki.

Noteikumi par ēkas lietošanu, tai skaitā par tās drošu lietošanu, tieši Būvniecības likumā nav atrodamī. Būvniecības likuma²¹ 3. pantā, kas nosaka likuma darbības jomu, kurā piemēro minēto likumu, ir noteikts:

“Likumu piemēro jaunu būvju būvniecībai, kā arī esošu būvju pārbūvei, atjaunošanai, restaurācijai, nojaukšanai, novietošanai, lietošanas veida maiņai bez pārbūves un konservācijai.”

Tomēr, ja darba vieta darbiniekam ir noteikta otrās vai trešās grupas publiskā ēkā²² un tā ir darba devēja īpašumā, tad darba devējam jāievēro, ka Ministru kabineta 2014. gada 2. septembrī pieņemtajos Ēku būvnoteikumos²³ ir 191. punkts, kurš noteic, ka ēkas īpašniekam ēkas tehniskā apsekošana jāveic ne retāk kā reizi 10 gados. Turklāt, ja tehniskās apsekošanas laikā konstatē redzamus ēkas bojājumus, kas var mazināt ēkas stiprību vai noturību, īpašnieks veic nepieciešamos pasākumus to novēršanai. Tikai tad, ja darba devējs, kas reizē ir ēkas īpašnieks, nepilda šo pienākumu, tam iestājas atbildība par ēkas sabrukšanu un tās sekām.

Lai gan Darba aizsardzības likuma vadlīnijās par Darba aizsardzības likuma pamatnoteikto darba devēja pienākumu ir skaidrots, ka “[n]eskatoties uz to, ka arī nodarbinātajiem un kompetentajām institūcijām un kompetentajiem speciālistiem ir zināmi pienākumi darba aizsardzībā, galvenais atbildīgais ir un paliek darba devējs. Darba devējam ir jākontrolē, kā savus pienākumus veic nodarbinātie un kompetentās institūcijas vai kompetentie speciālisti”, to nekādā gadījumā nevar attiecināt uz darba devēja atbildību par ēkas stiprību. Te rakstītais jāsaprot kā vadlīnija par darba aizsardzības jautājumu sakārtošanu uzņēmumā, bet ne par būvniecības jomu.

²¹ Būvniecības likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 2013. 30. jūlijs, Nr. 146.

²² Publisku ēku dalījumu grupās nosaka Ministru kabineta noteikumi (šobrīd vēl spēkā esošie noteikumi izdoti, pamatojoties uz jau spēku zaudējušo Būvniecības likumu, bet kura spēkā esamību vēl nosaka Būvniecības likuma Pārejas noteikumi.

²³ Ministru kabineta 2014. gada 2. septembra noteikumi Nr. 529 “Ēku būvnoteikumi”. Latvijas Vēstnesis, 2014. 1. oktobris, Nr. 194 (5254).

Secinājumi

1. Ēku stiprība un stabilitāte nav darba vides faktors darba aizsardzības jomu regulējošo normatīvo aktu izpratnē.
2. Ēku un būvju sabrukšana ir cilvēku izraisīta tehnogēna katastrofa, kas ietilpst civilās aizsardzības jautājumu risināšanas jomā.
3. Pamatojoties uz 2014. gadā 2. septembrī pieņemtajiem Ēku būvnoteikumiem, ja darba vieta darbiniekam ir noteikta otrās vai trešās grupas publiskā ēkā un tā ir darba devēja īpašumā, tad saskaņā ar būvniecības jomas tiesisko regulējumu īpašniekam ne retāk kā reizi 10 gados jāveic ēkas tehniskā apsekošana. Tikai tad, ja darba devējs – ēkas īpašnieks – šo noteikumu neievēro, viņam iestājas atbildība pret darbinieku par ēkas sagrūšanas gadījumu.

GALVOJUMA UN ĶĪLAS AKCESORITĀTE LATVIJAS FIZISKAS PERSONAS MAKSĀTNESPĒJAS PROCESĀ

ACCESSORINESS OF PLEDGE AND GUARANTEE WITHIN LATVIAN INSOLVENCY PROCEEDINGS OF NATURAL PERSON

Andris Strazds, *Mg. iur.*

J. Kārklīņa advokātu biroja vecākais jurists

Summary

This paper describes and analyses the accessoriness of pledge and guarantee within Latvian insolvency proceedings of natural person and exceptions thereof. Although in regard to insolvency proceedings of a legal entity, the recent Latvian case law has indicated an exception to the accessoriness principle of pledge and guarantee stating that a deviation from the said rule is permitted in the cases where it contradicts the purpose of guarantee – to improve the chances of a creditor to recover a debt, whereas opposing views as to whether the same exception is applicable to natural person's insolvency proceedings can be found in the Latvian legal literature and while a case where a creditor, in order to recover a debt, has sued a guarantor of a debtor, whose insolvency proceedings have been concluded with a release from all obligations still awaits its judgment from the Supreme Court, the paper suggests and confirms that the aforementioned exception to the accessoriness principle should be also pertinent in natural person's insolvency proceedings with regard to guarantee and pledge.

Atslēgvārdi: galvojums, ķīla, maksātnespējas process, fiziska persona, akcesoritātes princips, saistību dzēšana.

Keywords: guarantee, security, pledge, collateral, insolvency proceedings, natural person, accessoriness principle, release from obligations.

Šā raksta mērķis ir noskaidrot, vai, atbrīvojot galveno parādnieku – fizisko personu – no saistībām atbilstoši Maksātnespējas likuma (turpmāk – ML) 164. panta pirmajai daļai, kreditors zaudē tiesības piedzīt parādu no galvnieka un/vai realizēt trešās personas mantas ieķīlājumu, jo par minēto jautājumu tieši attiecībā uz fiziskas personas atbrīvošanas no saistībām maksātnespējas procesā sekām uz trešās personas galvojuma saistību pret kreditoru pastāv krasa gan tiesību teorētisku, gan praktisku viedokļu dažādība.

Viedokļu dažādība

Kā pirmais pavērsiens šajā jautājumā jāatzīmē 2011. gada 27. aprīļa Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. SKC-86/2011, kurā septiņu senatoru sastāvā tika skatīta kasācijas sūdzība par

apelācijas instances spriedumu, ar kuru sākotnēji bija noraidīta prasība par parāda piedziņu no galvnieka – fiziskas personas, kura bija galvojusi par juridiskas personas, kurai vēlāk pabeigts maksātnespējas process un kura izslēgta no komercreģistra, saistībām pret kreditoru. Sprieduma galvenās tēze – “galvojuma akcesoritātes princips nav absolūts un tādos gadījumos, kad galvojuma kā papildu saistības daba nonāk pretrunā ar galvojuma mērķi, ir pieļaujami izņēmumi no tā”¹. Spriedumā tāpat secināts, ka, galvojot par parādnieka saistībām, galvnieks uzņemas risku atbildēt kreditoram par parādnieka saistībām arī tad, ja pēdējais nonāktu finansiālās grūtībās. Līdz ar to galvnieka atbildības pienākums kreditoram par tāda parādnieka, kurš nonācis maksātnespējas situācijā, saistībām tieši atbilst galvojuma mērķim. Turpretī galvnieka atsavināšana no pienākuma atbildēt kreditoram par galvenā parādnieka saistībām tikai tā iemesla dēļ, ka parādnieka sliktais finansiālais stāvoklis to novedis līdz maksātnespējai, ir pretrunā ar galvojuma mērķi. “Minētais ir pamats tam, lai galvojuma mērķim piešķirtu prioritāti pār galvojuma akcesoritāti, kā rezultātā gadījumā, kad galvenais parādnieks – komercsabiedrība izbeidzas (tā tiek izslēgta no komercreģistra, izbeidzot maksātnespējas procesu), galvojums no papildu saistības pārtop par patstāvīgu saistību, vienlaikus arī kreditora prasījums pret galvnieku no galvenajam prasījumam piederīga prasījuma kļūst par patstāvīgu.”²

Analoģisku viedokli, atsaucoties uz Vācijas tiesību doktrīnas un prakses atziņām, tiesību literatūrā paudis arī *Dr. iur.* Erlens Kalniņš, norādot, ka “akcesoritātes principu ierobežo galvojuma mērķis [kas izriet no CL 1962. panta – aut. piez.] – nodrošināt galvenajam prasījumam atbilstošās galvenās saistības izpildīšanu, aizsargājot kreditoru pret galvenā parādnieka maksātnespējas risku. [...] Runājot CL 1701. panta vārdiem, jebkurš kreditors, kurš pieprasa un saņem galvojumu, jau atbilstoši šā tiesību institūta būtībai “taisni grib nodrošināties” pret galvenās saistības neizpildīšanu sakarā ar nākotnē iespējamu galvenā parādnieka mantas neesamību (viņa maksātnespējas iestāšanos). Tāpēc galvnieks nevar izlietot tās galvenā parādnieka ierunas, kuras pamatotas ar galvenā parādnieka mantas neesamību (maksātnespēju) un tām negatīvajām sekām, kādas ir saistītas ar viņa maksātnespējas iestāšanos (t. sk. ar galvenā parādnieka tiesiskā aizsardzības procesa ierosināšanu vai maksātnespējas procesa pasludināšanu)”³.

Minētais raksts ir būtisks, jo tajā pausts viedoklis, ka kreditora aizsardzības interesēs galvojuma saistība (ciktāl tā nav izpildīta vai citādi dzēsta) neizbeidzas arī tad, ja, piemēram, fiziska persona – kā galvenais parādnieks –, kurai pasludināts maksātnespējas process, ar tiesas lēmumu ir tikusi atbrīvota no saistību dzēšanas plānā norādītās un neizpildītās galvenās saistības.⁴ Analoģisku skaidrojumu snieguši arī citi autori, norādot, ka galvenā parādnieka atbrīvošana no saistībām sakarā ar saistību dzēšanas plāna izpildi maksātnespējas procesa ietvaros nav pamats atbrīvot galvnieku no galvojuma saistībām, pamatojoties uz Civillikuma 1710. un 1712. panta noteikumiem. Saistību dzēšanas plāna izpildi nevar uzskatīt ne par

¹ 2011.gada 27. aprīļa Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. SKC-86/2011. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2011/skc-0086.doc> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

² Turpat.

³ Kalniņš E. Galvojums kā akcesoriska saistība. *Jurista Vārds*, 2011. 10. maijs, Nr. 19 (666). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/229704-galvojums-ka-akcesoriska-saistiba/> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

⁴ Turpat.

“darbību”, ne arī “notikumu”, kas atbrīvo galveno parādnieku no parāda, iepriekš minēto pantu izpratnē.⁵

Pretrūju viedokli pārstāv Saeimas deputāts *Mg. iur.* Gaidis Bērziņš, norādot, ka Augstākās tiesas viedoklis tomēr neesot tik viennozīmīgs – “atkāpšanās no akcesoritātes principa nav piemērojama ikkatrā situācijā. Iespējams, izbeidzot galveno saistību, varētu izsecināt, ka beidzas arī galvojums. Likumdevējs pietiekami skaidri ir paudis savu gribu – tiesa, pabeidzot fiziskās personas maksātnespējas procesu saistību dzēšanas procedūru, ja persona ir izpildījusi saistību dzēšanas plānu, izbeidz un dzēš saistību dzēšanas plānā norādītās, bet pilnībā neizpildītās saistības. Šāds tiesas nolēmums būtu pamats galvojuma kā papildu (blakus) saistības izbeigšanai”⁶. Gaidis Bērziņš savu secinājumu galvenokārt balstījis uz galvojuma saistības akcesoritātes principu. Tāpat norādīts, ka, dzēšot galvenā parādnieka saistības maksātnespējas procesa rezultātā, galviniekam zūd iespēja vērsties ar regresa prasību pret galveno parādnieku saistībā ar kreditoram samaksātā parāda atmaksu. Šādi galvinieks tiek nostādīts sliktākā stāvoklī nekā pats galvenais parādnieks. Secinājums tāpat pamatots ar it kā “likumdevēja vēlmēm un aktivitātēm”, cita starpā norādot, ka iniciatīva grozīt likumu, CL 1710.¹ pantā kā papildu galvojuma izbeigšanās pamatu paredzot tiesas spriedumu, kas dzēš galvenā parādnieka saistības vai izbeidz juridiskās personas darbību, neesot lietderīga, jo šāda priekšlikuma iesniegšana uzskatāma par mēģinājumu papildus nostiprināt akcesoritātes principu, vienlaikus atzīstot, ka spēkā esošais galvojuma regulējums pieļauj plašas iespējas atkāpties no šī principa.⁷

Tāpat šobrīd Augstākajā tiesā tiek izskatīta kasācijas sūdzība kādā lietā, kur apelācijas instances tiesa, pievienojoties G. Bērziņa izteiktajam viedoklim, noraidījusi kreditora celto prasību par parāda piedziņu no diviem galviniekiem – fiziskām personām, kas galvojušas par citas fiziskas personas uzņemtajām saistībām pret kreditoru, kuras dzēstas pēc ML 164. panta pirmās daļas. Apelācijas instances tiesa spriedumā norādījusi, ka Maksātnespējas likuma ietvaros parādniece atbrīvota no atlikušajām saistībām, kas, ņemot vērā Civillikuma 1710. pantā noteikto saistību akcesoritātes principu, attiecas arī uz galviniekiem – atbildētājiem šajā lietā, t. i., arī viņi ir atbrīvoti no pienākuma atlīdzināt dzēstu parādu. Tiesa tāpat spriedumā norādījusi, ka galvojuma saistība šādā gadījumā nepārvēršas par patstāvīgu saistību, jo CL normas paredz galviniekam tiesības galvenā parādnieka saistības nolīdzināšanas gadījumā pret to vērsties regresa kārtībā, bet, galveno parādnieku atsvabinot no saistības, šādas tiesības galviniekam tiek liegtas. Spriedumā arī norādīts, ka kreditoram, pat ja viņa prasība nodrošināta ar trešās personas galvojumu, neesot pilnīgas garantijas saņemt prasījuma apmierinājumu ne tikai tāpēc, ka tam varētu nebūt materiāla seguma, bet arī tāpēc, ka galvinieka saistība maksātnespējas procesā varot tikt dzēsta. Apelācijas instances ieskatā tāpat neesot pamata piemērot Augstākās tiesas Senāta spriedumā lietā SKC-86/2011 norādītās atziņas,

⁵ Fogels N., Ziņģe J. Galvenā parādnieka saistību dzēšana maksātnespējas procesā – vai pamats galvojuma izbeigšanai. *Jurista Vārds*, 2014. 15. aprīlis, Nr. 15 (817). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/264225-galvena-paradnieka-saistibu-dzesana-maksatnespejas-procesa-vai-pamats-galvojuma-izbeigšanai/> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

⁶ Bērziņš G. Galvojums kā akcesoriska jeb papildu (blakus) saistība parādnieka fiziskās personas maksātnespējas procesā. *Jurista Vārds*, 2013. 10. decembris, Nr. 50 (801). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/262707-galvojums-ka-akcesoriska-jeb-papildu-blakus-saistiba-paradnieka-fiziskas-personas-maksatnespejas-procesa/> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

⁷ Turpat.

jo nav analogijas starp juridiskas un fiziskas personas maksātnespējas procesa izbeigšanās sekām, jo pirmajā gadījumā beidz pastāvēt juridiska persona un tā tiek izslēgta no komercreģistra, bet fiziskas personas maksātnespējas izbeigšanas rezultātā tiek dzēsts parāds pret kreditoriem un persona turpina saimniecisko darbību jau bez parādiem.⁸

Ievērojot minēto viedokļu dažādību, kā arī izskanējušos argumentus, lai gan Augstākā tiesa pagaidām šim tiesību jautājumam nav devusi savu juridisko vērtējumu, nepieciešams noskaidrot, vai galvenā parādnieka – fiziskas personas – atbrīvošana no saistībām maksātnespējas procesā ir pamats blakus saistību dzēšanai.

Galvojuma un ķīlas akcesorā daba

Kā norādīts CL 1309. pantā, “ķīlas tiesība izbeidzas pati no sevis, kad dzēš prasījumu, kuram tā nodibināta, vienalga, kādā kārtā tas izdarīts”. Savukārt CL 1710. pantā norādīts, ka “galvojums izbeidzas ar katru darbību, kas dzēš galveno saistību, atsvabinot no tās parādnieku”. Abi minētie panti kopsakarā ar CL 1280., 1283., 1284., 1379., 1380., 1964., 1692., 1712. pantu ļauj secināt, ka gan galvojuma, gan ķīlas saistība ir akcesoras saistības iepretim galvenajai saistībai.

Atbilstoši juridiskajā doktrīnā paustajam viedoklim galvojuma saistība ir akcesora saistība, kuras mērķis ir kalpot par citas galvenā parāda saistības nodrošinājumu⁹. Prof. K. Torgāns ir norādījis, ka “galvojuma pašā būtībā saskaņā ar Civillikuma 1692. pantu ietilpst galvnieka pienākuma ciešais sakars ar galveno parādu”¹⁰. Ar akcesoritātes principu tiek nodrošināts tas, lai kreditors varētu prasīt un saņemt no galvnieka (tikai) to, ko kreditors atbilstoši katrreizējam galvenās saistības stāvoklim ir tiesīgs saņemt no galvenā parādnieka.¹¹ Šis princips aizsargā galvnieku no pienākuma izpildīt vairāk, nekā būtu jāizpilda galvenajam parādniekam, jo galvnieka saistībai principā jāatbilst galvenā parādnieka saistībai un galvnieka atbildība nedrīkst pārsniegt galvenā parādnieka atbildību.¹² Šādu argumentāciju vairākkārt ir devis arī Augstākās tiesas Civillietu departaments.¹³ Augstākās tiesas Civillietu departaments ir uzsvēris, ka “galvojuma akcesoritātes princips nostiprināts Civillikuma 1694. pantā, un tas caurvijas visiem Civillikuma noteikumiem par galvojumu, definējot galvojuma atkarību no galvenās saistības un pakārtojot galvojuma rašanos, apmēru, pastāvēšanu un izbeigšanos galvenā parāda dinamikai”¹⁴. Lai gan galvojumam ir saistībtiesisks raksturs, savukārt ķīlai – liettiesisks, minētie secinājumi *mutatis mutandis* piemērojami arī attiecībā uz ķīlu,

⁸ 2014. gada 16. aprīļa Latgales apgabaltiesas sprieduma lietā Nr. C33337912, 8. punkts. Nav publicēts. Nav stājies spēkā (lieta atrodas kasācijas instancē).

⁹ Grūtups A. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Rīga, 1998, 179. lpp.

¹⁰ Torgāns K. Galvojuma saistības īstenošanas civilprocesuālais aspekts. Jurista Vārds, 2010. 9. novembris, Nr. 45. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/220721-galvojuma-saistibas-istenosanas-civilprocesualais-aspekts/>

¹¹ Kalniņš E. Galvojums kā akcesoriska saistība. Jurista Vārds, 2011. 10. maijs, Nr. 19 (666). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/229704-galvojums-ka-akcesoriska-saistiba/>

¹² Grūtups A. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Rīga, 1998, 180. lpp.

¹³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2012. gada 7. marta spriedums lietā Nr. SKC-115/2012. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2012/115-skc-2012.doc> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

¹⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2013. gada 22. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-27/2013. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2013/27-skc-2013.doc> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

jo, kā tas atzīts judikatūrā, ķīla, kā arī galvojums ir saistību izpildes nodrošinājuma institūti, tāpēc tos abus raksturo kā atkarīgus no galvenās saistības pastāvēšanas.¹⁵

Atbilstoši akcesoritātes principam galvnieka saistība ir (pastāvīgi) atkarīga no galvenās saistības, turklāt šai atkarībai ir daudzējāds raksturs. Proti, galvnieka saistība no galvenās saistības ir atkarīga

- a) saistības rašanās ziņā (CL 1694. p.),
- b) apmēra ziņā (CL 1696. p.),
- c) no galvenās saistības turpmākas pastāvēšanas (CL 1710., 1712. p.),
- d) no kreditora identitātes turpmākas pastāvēšanas (sk. CL 1806. p. 1. d.),
- e) no galvojuma prasījuma realizējamības (CL 1701. p.).¹⁶

Šajā kontekstā nepieciešams pievērst pastiprinātu uzmanību galvojuma saistības atkarībai no galvenās saistības turpmākas pastāvēšanas (CL 1710. p.). Atbilstoši CL 1710. pantam “galvojums izbeidzas ar katru darbību, kas dzēš galveno saistību, atsvabinot no tās parādnieku”. Kā atzinis Senāts, CL 1710. pants satur norādi uz personas darbību, kuras rezultātā tiek dzēsts galvenais parāds, proti, runa ir par tādu aktīvu darbību kā parāda atmaksa, atcēlējīguma vai izlīguma, vai saistības pārjaunojuma līguma noslēgšana.¹⁷ Galvenā saistība izbeidzas (atkrīt) ar kreditora prasījuma tiešu apmierinājumu vai cita veida darbību, kas dzēš galveno saistību, jābūt aktīvai darbībai, kreditoram ir jāspēj tajā piedalīties (piem., ar saistību izpildījumu, ieskaitu, pārjaunojumu, prasījuma un parāda sakritumu, atcēlējīgumu izlīgumu vai tiesas spriedumu).¹⁸ Kā vienīgo potenciālo no iepriekš minētajām darbībām, kas varētu attiekties uz situāciju, kad galveno parādnieku – fizisko personu – atbrīvo no saistībām maksātspējas procesā, varētu minēt tiesas spriedumu. Tādējādi nepieciešams noskaidrot, vai tiesas lēmums par parādnieka – fiziskas personas – saistību dzēšanas procedūras izbeigšanu atbilstoši Civilprocesa likuma 363.³⁶ panta otrai daļai, pēc kuras, “ja tiesa, izbeidzot saistību dzēšanas procedūru, konstatē, ka parādnieks ir atbrīvojams no parāda saistībām saskaņā ar Maksātspējas likuma 164. pantu, tā vienlaikus ar procedūras izbeigšanu atbrīvo viņu no saistībām, kuras norādītas fiziskās personas saistību dzēšanas plānā”, ir “spriedums” CL 1892. panta izpratnē. Atbilstoši profesora K. Erdmana Baltijas Vietējo likumu kopojuma normu skaidrojuma saistības ir izbeidzamas, pamatojoties uz tiesas spriedumu, tikai tad, ja tiesas spriedums ir “attaisnojošs” attiecībā uz parādnieku.¹⁹ Kā gramatiski izriet no CL 1892. panta, atbrīvojošs spēks ir tiesas spriedumam (nevis, piemēram, lēmumam vai nolēmumam plašākā nozīmē – aut. pieb.), ar kuru kreditora prasība ir noraidīta vai saistība ir atzīta par spēkā neesošu vai

¹⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2013. gada 22. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-27/2013, 8.1. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2013/27-sk-2013.doc> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

¹⁶ Kalniņš E. Galvojums kā akcesoriska saistība. Jurista Vārds, 2011. 10. maijs, Nr. 19 (666). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/229704-galvojums-ka-akcesoriska-saistiba/> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

¹⁷ 2011. gada 27. aprīļa Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta sprieduma lietā Nr. SKC-86/2011, 12.1. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2011/skc-0086.doc> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

¹⁸ Grūtups A. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Rīga, 1998, 215. lpp.

¹⁹ Эрдман К. Э. Обязательственное право губерний Прибалтийских. Издание Ф. Э. Камкина, 1908, с. 289. Citēts pēc: Fogels N., Ziņģe J. Galvenā parādnieka saistību dzēšana maksātspējas procesā – vai pamats galvojuma izbeigšanai. Jurista Vārds, 2014. 15. aprīlis, Nr. 15 (817). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/264225-galvena-paradnieka-saistibu-dzesana-maksatnespejas-procesa-vai-pamatsgalvojuma-izbeigšanai/> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

atceltu.²⁰ No tiesību doktrīnā norādītā secināms, ka CL 1892. pants kā pamatu saistību tiesību izbeigšanās konstatēšanai paredz tikai tādu tiesas spriedumu, ar kuru pēc būtības tiek izskatīts jautājums par saistības spēkā esamību vai atcelšanu – saistību atzīstot par spēkā neesošu (prasījums vispār nav radies) vai atceļot (izbeidzot saistību).²¹ Tādējādi, ievērojot, ka saskaņā ar Civilprocesa likuma 363.³⁶ panta otrajā daļā paredzēto lēmumu kreditora prasījums pret parādnieku netiek atraidīts pēc būtības – nedz atzīts par spēkā neesošu, nedz arī atcelts (parādnieks tikai tiek atbrīvots no šo saistību turpmākas izpildes), galvenā parādnieka atbrīvošana no saistībām nav uzskatāma par tiesas spriedumu CL 1892. panta izpratnē un līdz ar to arī par darbību CL 1710. panta izpratnē, kas izbeidz galvojuma saistību. Tāpat CL kā daudz senākam tiesību aktam iepretim ML ir svešs parādnieka fiziskas personas saistību dzēšanas institūts kā tāds, līdz ar to ir maz ticams, ka likumdevējs CL 1892. pantu vēsturiski vai pēc normas mērķa jebkad būtu vēlējis attiecināt uz lēmumu, ar kuru izbeigta saistību dzēšanas procedūra, vienlaikus atbrīvojot parādnieku no atlikušajām saistībām.

Tāpat Civilprocesa likuma 363.³⁶ panta otrā daļā paredzētais lēmums nav arī notikums CL 1712. panta izpratnē, jo, kā norādīts A. Grūtupa CL 1712. panta komentāros, par notikumu, kad parādnieks nevar izpildīt savas saistības CL 1712. panta izpratnē, varētu pieņemt noilgumu vai notikumu, kurš nav atkarīgs no līdzējiem, piemēram, valsts pārvaldes akti, izmaiņas tiesību aktos, ar kuriem tiek pārtrauktas līdzšinējās tiesiskās attiecības u. c.²² Šāds notikums, piemēram, varētu būt gadījums, kad ķīlas objekts tiek atsavināts sabiedrības vajadzībām, tomēr šādā gadījumā, kā tiks pamatots vēlāk turpmāk, nepieciešams ievērot virkni konstitucionālo normu tiesisko regulējumu.

Izņēmumi no akcesoritātes principa, galvojuma un ķīlas mērķis

Kā norādīts iepriekš, pastāv virkne izņēmumu no galvojuma akcesoritātes principa. Kā būtiskākais no šiem izņēmumiem jānorāda izņēmumi, kas kalpo kreditora aizsardzībai un balstās uz galvojuma mērķa prioritāti attiecībā pret galvojuma akcesoritāti.²³ Senāts minētajā spriedumā ļoti skaidri ir norādījis, “ka akcesoritātes princips nav absolūts un tādos gadījumos, kad galvojuma kā papildu saistības daba nonāk pretrunā ar galvojuma mērķi, ir pieļaujami izņēmumi no tā. Kā norādīts CL 1692. pantā, galvojuma mērķis ir atbildēt kreditoram par trešās personas parādu. Galvinieka pienākums atbildēt kreditoram izriet nepastarpināti no galvojuma līguma – galvojot par parādnieka saistībām, galvinieks uzņemas risku atbildēt kreditoram par parādnieka saistībām arī tad, ja pēdējais nonāktu

²⁰ Torgāns K. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Rīga: 1998, 356. lpp. Citēts pēc: Fogels N., Ziņģe J. Galvenā parādnieka saistību dzēšana maksātnespējas procesā – vai pamats galvojuma izbeigšanai. Jurista Vārds, 2014. 15. aprīlis, Nr. 15 (817). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/264225-galvena-paradnieka-saistibu-dzesana-maksatnespejas-procesa-vai-pamats-galvojuma-izbeigšanai/> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

²¹ Sk., piem., Torgāns K. Saistību tiesības I daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 276. lpp.

²² Torgāns K. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Rīga: 1998, 219. lpp.

²³ 2011. gada 27. aprīļa Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. SKC-86/2011, 12.2.2. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament1/2011/skc-0086.doc> [aplūkots 2015. gada 14. martā]; sk. arī: Kalniņš E. Galvojums kā akcesoriska saistība. Jurista Vārds, 2011. 10. maijs, Nr. 19 (666). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/229704-galvojums-ka-akcesoriska-saistiba/> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

finansiālās grūtībās. Līdz ar to loģiski izriet secinājums, ka galvnieka atbildības pienākums kreditoram par tāda parādnieka, kurš nonācis maksātnespējas situācijā, saistībām tieši atbilst galvojuma mērķim. Turpretī galvnieka atsvabināšana no pienākuma atbildēt kreditoram par galvenā parādnieka saistībām tikai tā iemesla dēļ, ka parādnieka sliktais finansiālais stāvoklis to novedis līdz maksātnespējai, ir pretrunā ar galvojuma mērķi²⁴.

Minētā atziņa pēc analogijas tāpat būtu attiecināma arī uz ķīlas tiesību. Nebūtu loģiski galvojuma gadījumā paredzēt izņēmumu no akcesoritātes principa, savukārt ķīlas gadījumā noteikt citu regulējumu. Lai gan, kā minēts iepriekš, atšķirībā no galvojuma saistībtiesiskā statusa, ķīlas tiesībai ir liettiesisks statuss (absolūta tiesība – piem., ķīlas tiesība var tikt realizēta ne tikai pret parādnieku, bet arī pret personu, kura ieķīlāto lietu pēc tās ieķīlāšanas iegūst īpašumā), tiesību doktrīnā norādīts, ka “ķīlas tiesība ir lietu tiesība, kuras uzdevums ir aizsargāt kreditoru un dot viņam iespēju pārdot parādnieka īpašumu, lai ar iegūtiem naudas līdzekļiem segtu parādu. Ķīlas tiesība kā prasījuma nodrošinājums samazina kredīšanas risku. Tādējādi nodrošinājums paaugstina kredīta pieejamību un uzlabo termiņus, uz kādiem tas iegūstams; nodrošinājuma piedāvājums ietekmē kreditora lēmumu aizdot vai neaizdot, tas arī maina aizdevuma termiņus. Nodrošinājuma ekonomiskā vērtība var tikt formulēta ar vienkāršu noteikumu: jo lielākā mērā tiek novērsts kredīšanas risks, jo lielāka ir nodrošinājuma vērtība un kreditoram lielāks ir nodrošinājuma ekonomiskais efekts. Riska samazināšana ir visbūtiskākā kreditora nepieciešamība, bet te labums tiek arī aizņēmējam un tajā pašā laikā arī ekonomikai”²⁵. No minētā tādējādi secināms: pat ja interpretētu likumu tā, ka Civilprocesa likuma 363.³⁶ panta otrajā daļā paredzētais nolēmums ir darbība CL 1710. panta izpratnē, galvnieka atsvabināšana no pienākuma atbildēt kreditoram par galvenā parādnieka saistībām tikai tā iemesla dēļ, ka parādnieka sliktais finansiālais stāvoklis to novedis līdz maksātnespējai, nonāktu pretrunā arī ar ķīlas mērķi – samazināt kredīšanas risku un nodrošināties pret parādnieka maksātnespēju.

Tāpat kritika ir veltāma jau pieminētā G. Bērziņa raksta ietekmē tapušajam Latgales apgabaltiesas spriedumam lietā Nr. C33337912. Šajā sakarā nevar piekrist apgabaltiesas norādei, ka Augstākā tiesa spriedumā SKC-86/2011 ietverto secinājumu par galvojuma mērķa prevalēšanu pār galvojuma saistības akcesoro raksturu attiecinājusi tikai uz juridisku personu, bet fiziskas personas maksātnespējas gadījumā apstākļi it kā esot atšķirīgi. Minētais Augstākās tiesas Senāta secinājums nevar tikt apskatīts formāli un gramatiski; tas jāaplūko pēc būtības, secinot, ka tas attiecināms gan uz juridiskas, gan arī fiziskas personas maksātnespējas procesa sekām, jo apstākļi ir samērā līdzīgi. Lai gan minētajā lietā, cita starpā, uzmanības centrā tik tiešām bija juridiskas personas maksātnespējas seku ietekme uz galvojuma saistību, tomēr tiesa savu secinājumu nav ierobežojusi tikai attiecībā uz juridiskām personām. Šis secinājums ir plašāks un ir piemērojams arī attiecībā uz fiziskas personas maksātnespējas procesa sekām, jo, kā minēts iepriekš, saistību dzēšanas

²⁴ 2011. gada 27. aprīļa Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. SKC-86/2011, 12.2.2. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2011/skc-0086.doc> [aplūkots 2015. gada 14. martā]; sk. arī: Kalniņš E. Galvojums kā akcesoriska saistība. Jurista Vārds, 2011. 10. maijs, Nr. 19 (666). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/229704-galvojums-ka-akcesoriska-saistiba/> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

²⁵ Višņakova G., Balodis K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 158. lpp.

procedūras izbeigšana nav darbība vai notikums CL 1710. un 1712. panta izpratnē, bet, pat ja būtu, tas nonāktu pretrunā ar galvojuma mērķi.

Neapšaubāmi, galvniekam saskaņā ar CL 1704. un 1705. panta noteikumiem ir regresa prasības tiesības pret galvnieku, taču šajā gadījumā, izmantojot G. Bērziņa un tiesas argumentāciju, varētu līdzībās pamatot, ka arī galvniekam nav tiesību paļauties, ka galvenais parādnieks kļūs maksātnespējīgs un prasījuma pret galveno parādnieku dzēšanas gadījumā kreditors zaudēs tiesības vērsties pret galvnieku. Galvnieku tāpat kā galveno parādnieku neviens nav piespiedis uzņemties saistību pret kreditoru, galvniekam tāpat ir tiesības iesniegt savu maksātnespējas procesa pieteikumu tiesā, ja tas nespēj izpildīt saistības pret kreditoru. Noslēdzot galvojuma līgumu, galvniekam ir jāapzinās, ka galvojuma mērķis ir nodrošināt galvenā parādnieka saistību izpildi attiecībā pret kreditoru. Tāpat galvniekam ir jāapzinās, ka parāda piedziņas neiespējamības gadījumā no galvenā parādnieka kreditoram ir tiesības vērst piedziņu pret galvnieku. Viens no gadījumiem, kādēļ kreditors nevar piedzīt parādu no galvenā parādnieka, ir galvenā parādnieka mantas nepietiekamība vai neesamība, kas var novest parādnieku līdz maksātnespējas procesam, kura rezultātā iestājas tiesību aktos paredzētās sekas, tajā skaitā galvenā parādnieka atbrīvošana no saistībām saskaņā ar Maksātnespējas likuma 164. pantu.

Turklāt atbilstoši Maksātnespējas administrācijas viedoklim – līdz tam brīdim, kamēr galvenais parādnieks nav izpildījis saistības dzēšanas plānu, galvnieks var stāties kreditora vietā, attiecīgi grozot saistības dzēšanas plānu. Ņemot vērā, ka kreditora prasījumu jau ir pieteicis sākotnējais kreditors un kreditora prasījuma tiesības uz likuma pamata pāriet galvniekam, tam nav jāiesniedz kreditora prasījums. Tādējādi kreditora pieteikšanas termiņa izbeigšanās nav uzskatāma par šķērslī galvnieka prasījuma apmierināšanai parādnieka saistību dzēšanas procesa laikā. Turklāt, atšķirībā no galvnieka, ķīlas devējam, kura ķīla ir izmantota kreditora prasījuma segšanai, CL neparedz tiesības vērst regresa prasību pret parādnieku²⁶, tādējādi ķīlas tiesības kontekstā atsauce un šo argumentu vispār nav pieļaujama.²⁷

Arī gadījumā, ja kreditors pret galvnieku vērsās pēc saistību dzēšanas procedūras izbeigšanas, pieņemot, ka šķietami saduras galvojuma kā papildu saistības daba ar galvojuma mērķi, visticamāk (atkarībā no tā, kuram dodama priekšroka), cietīs vai nu galvnieks, vai kreditors. Tomēr šajā gadījumā, ievērojot galvojuma un ķīlas mērķi, kā arī ekonomiskos un sociālos apsvērumus, kreditora aizsardzībai dodama priekšroka. Tas pats izriet no apstākļa, ka iespēja galvniekam realizēt regresa prasību pret galveno parādnieku, pat ja tam nebūtu maksātnespēja, ir ļoti apšaubāma, jo, ja jau šim parādniekam ir manta, kreditors noteikti sākumā būtu vērsies tieši pret parādnieku. Tādējādi arguments par regresa neiespējamību pilnībā neiztur kritiku.

Kreditoram šajā gadījumā nevar pārmest nolaidīgu rīcību, jo, pieņemot, ka kreditors rīkojas iespējami savlaicīgi, vērsties pret galvnieku prasības tiesvedības kārtībā un paspēt iegūt spējā stājušos tiesas nolēmumu pirms parādnieka saistību dzēšanas procedūras pabeigšanas, kā secināms no dzīves gaitā gūtajiem novērojumiem, var būt praktiski neiespējami. Minētais tādā pašā mērā attiecināms arī

²⁶ Sk., piemēram, Rīgas apgabaltiesas 2014. gada 11. decembra spriedumu lietā C35129613. Nav stājies spēkā.

²⁷ Maksātnespējas administrācija. Fiziskās personas maksātnespējas process, 17. lpp. Pieejams: <http://www.mna.gov.lv/download/632> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

uz ķīlas tiesības realizēšanu, kas kreditoram var izrādīties ļoti sarežģīta un laikietilpīga, ievērojot, ka ar grozījumiem Civilprocesa likuma 404. panta trešās daļas 3. punktā uzlikts par pienākumu pieteicējam kopā ar pieteikumu par bezstrīdus piespiedu izpildīšanu iesniegt pierādījumus par brīdinājuma izsniegšanu parādniekam (brīdinājuma nosūtīšana parādniekam ierakstītā sūtījumā nav pietiekoša – aut. piez.).

Tādējādi pat gadījumā, ja parādnieka – fiziskas personas – saistību dzēšanas procedūras izbeigšana ir darbība vai notikums atbilstoši CL 1710. vai 1712. pantam, galvojuma (ķīlas) akcesoritāte nonāktu pretrunā ar šo institūtu galveno mērķi – kalpot par nodrošinājumu galvenā parādnieka maksātnespējas gadījumā.

Jautājums par galvenā parādnieka atbrīvošanas no saistībām ietekmi uz blakus saistībām jebkurā gadījumā pavisam zaudē savu nozīmi gadījumā, ja kreditors ir pasteidzies un piedzinis parādu no galvnieka vai realizējis ķīlu ar spēkā stājušos tiesas spriedumu pirms galvenā parādnieka saistību dzēšanas procedūras izbeigšanas, jo šādā gadījumā blakus saistības var kļūt par patstāvīgām saistībām. Minēto apgalvojumu apstiprina prof. V. Bukovska atziņa. Saskaņā ar to “pēc sprieduma prasītājam vairs nav jāatsaucas uz savām agrākām materiāltiesiskām attiecībām, jo tās ieguvušas jaunu formu, jaunu pamatu spriedumā (actio iudicati), lai gan atsevišķi agrākās materiāltiesiskās attiecības piederumi, piem., ķīla, galvojums, neskatoties uz spriedumu, var paturēt savu agrāko spēku”.²⁸

Tāpat jānorāda, ka ķīlas tiesības gadījumā, lai panāktu uz aizdevuma pamata zemesgrāmatās apstiprinātās hipotēkas dzēšanu, trešā persona nevarēs aprobežoties ar vienkāršu ierunu pret hipotekāra prasību par to, ka galvenais parādnieks ir atbrīvots no saistībām pēc ML 164. panta, bet viņai ir jāceļ atsevišķa prasība, kura būtu vērsama pret hipotekāru un iekļātā nekustamā īpašuma īpašnieku, jo hipotēka pret hipotekāra gribu dzēšama tikai uz tiesas sprieduma pamata.²⁹ Tādējādi šāda sprieduma rezolutīvajā daļā nepieciešams attiecīgs ieraksts par hipotēkas dzēšanu, pretējā gadījumā atbilstoši CL 1379. pantam hipotēka pret trešajām personām paliks spēkā.

Fizisko personu maksātnespējas regulējuma ģenēze, evolūcija, principi un mērķi

Lai vispusīgāk izprastu fiziskas personas maksātnespējas procesa būtību un pārbaudītu, vai fiziskas personas maksātnespējas regulējums ir jebkad mērķtiecīgi vērst uz galvojuma vai ķīlas tiesības dzēšanu, nepieciešams aplūkot tā rašanos un attīstību, kā arī identificēt fiziskas personas maksātnespējas procesa principus un mērķus.

Latvijā pirmo reizi fiziskas personas maksātnespējas institūts tika ieviests 2008. gada 1. janvārī, stājoties spēkā Maksātnespējas likumam (pieņemts Saeimā 2007. gada 1. novembrī), un līdz ar šobrīd spēkā esošo ML, kā arī pieņemtajiem Civilprocesa likuma grozījumiem attiecībā uz fiziskas personas maksātnespēju piedzīvojis virkni transformāciju, taču ne no viena tiesību akta, kas regulē saistību dzēšanas procedūru, vai to anotācijām, metodiskajiem materiāliem, pētījumiem un citiem dokumentiem nav secināms, ka likumdevējs, ieviešot saistību dzēšanas

²⁸ Bukovskis V. *Civilprocesa mācību grāmata*. Rīga, 1933, 441. lpp.

²⁹ *Civillikumi ar paskaidrojumiem*. Lietu tiesības. Sast. F. Konradi un A. Valters, 387. lpp. Citēts pēc: Višņakova G., Balodis K. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri*. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 233. lpp.

procedūru, būtu vēlējies kopā ar parādnieku no saistībām atbrīvot arī trešo personu – galvinieku vai ķīlas devēju.

Kā norādīts tiesību literatūrā, lietojot vēsturisko iztulkošanas metodi, tiek noskaidrots tiesību normas saturs, izzinot tiesību normas rašanās laikā pastāvošos vēsturiskos apstākļus.³⁰ Ar vēsturisko iztulkošanas metodi tiek noskaidrota likumdevēja griba, tā priekšstati un nolūki attiecīgo tiesību normu veidošanas procesa laikā.³¹ Šajā gadījumā uz likumdevēja pārstāvju atšķirīgo un brīžiem haotisko CL 1710., 1712., kā arī ML 164. panta interpretāciju savā rakstā jau norādījis pats G. Bērziņš³². Šajā aspektā kritiku neiztur arī G. Bērziņa argumentācija, norādot, ka situācija par akcesorās saistības rakstura virsroku likumdevējam ir tik pašsaprotama, ka nav nepieciešama galvojuma akcesoritātes principa atkārtošana, jo pašu likumdevēju pārstāvju rīcība liecina par pretējo.

Šajā sakarā jāatzīmē: lai gan Valsts prezidents Grozījumus ML izsludināja, tomēr vienlaikus Saeimas priekšsēdētājam tika nosūtīta vēstule³³, kurā Valsts prezidents kritizē pieņemtos grozījumus. Visasākā kritika tika veltīta grozījumiem ML 147. pantā, kuri paredz ieviest tā dēvēto nolikto atslēgu principu. Valsts prezidents šajā sakarā norādījis, ka, pieņemot likumprojektu, netika pienācīgi izvērtēta šo grozījumu ietekme uz valsts tautsaimniecību, ieviestais regulējums samazinās banku interesi kreditēt hipotekāro kredītu aizdevumus un liks bankām palielināt pirmo iemaksu, ar grozījumiem ir apdraudēta valsts atbalstītās pirmā mājokļa iegādes programmas īstenošana, nevienā no Eiropas Savienības valstīm fizisko personu procesā parādnieka atbildība par savām saistībām pret nodrošināto kreditoru nav noteikta tikai iekļātās mantas vērtības apmērā.

Lai gan nolikto atslēgu princips Maksātnespējas likumā iekļauts netika, Saeima, pieņemot minētos Grozījumus ML, iespējams, piemirsa ārvalstu investoru padomes savulaik secināto par to, ka “likumdevējam, pilnveidojot tiesību bāzi, jāatceras, ka maksātnespējas regulējums un kopējā maksātnespējas procesa sistēma ir svarīgs uzņēmējdarbības vides elements, no kura ir atkarīga investīciju drošība Latvijā”³⁴. Ja pieņemtu, ka galvenā parādnieka atbrīvošana no saistībām nozīmē arī galvojuma un ķīlas izbeigšanos, nenoliedzami tiek būtiski ietekmēta gan uzņēmējdarbības vide, gan civiltiesiskās apgrozības drošība, mājokļu iegādes iespējas, gan arī patērētāju kredītēšanas likmes. Līdz ar to minētās atziņas *mutatis mutandis* attiecināmas arī, vērtējot izņēmumus no ķīlas un galvojuma akcesoritātes pie saistību dzēšanas procedūras izbeigšanas, vienlaikus atbrīvojot galveno parādnieku no saistībām.

Tiesību normu piemērošanas neatņemama sastāvdaļa ir to satura precīza noskaidrošana un iztulkošana.³⁵ Maksātnespējas likumā, piemēram, atšķirībā no CL vai Civilprocesa likuma, nav tiešas norādes uz likuma iztulkošanas

³⁰ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 71. lpp.

³¹ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 152. lpp.

³² Bērziņš G. Galvojums kā akcesoriska jeb papildu (blakus) saistība parādnieka fiziskās personas maksātnespējas procesā. Jurista Vārds, 2013. 10. decembris, Nr. 50 (801). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/262707-galvojums-ka-akcesoriska-jeb-papildu-blakus-saistiba-paradnieka-fiziskas-personas-maksatnespejas-procesa/> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

³³ Valsts prezidenta vēstule Saeimas priekšsēdētājam. Pieejams: <http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/20141006-vestule-saeimai.PDF> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

³⁴ Ārvalstu investoru padome Latvijā: Pozīcijas ziņojums par priekšlikumiem maksātnespējas sistēmas uzlabošanai. Pieejams: http://tap.mk.gov.lv/doc/2005/EMPL_260505_UVUPPL.doc [aplūkots 2015. gada 14. martā].

³⁵ Meļķis E. (zin. red.). Juridiskās metodes pamati. Rīga: BO SIA “Ratio iuris”, 2003, 110.–111. lpp.

nepieciešamību. Neskatoties uz to, šādas iztulkošanas loģiskais pamatojums ir atrodams tiesību zinātņu teorijā. Prof. V. Sinaiskis ir atzinis, ka “likumu iztulkošana vispār un civilo atsevišķi patiesībā nav nekas cits, kā šo likumu pielietošana pienācīgā viņu izpratnē”.³⁶ ML mērķis ir atrodams pašā likumā, proti, tā 1. pantā ir noteikts, ka “likuma mērķis ir veicināt finansiālās grūtībās nonākuša parādnieka saistību izpildi un, ja iespējams, maksātspējas atjaunošanu, piemērojot likumā noteiktos principus un tiesiskos risinājumus”. Savukārt saskaņā ar ML 5. panta pirmo daļu “fiziskās personas maksātspējas process ir tiesiska rakstura pasākumu kopums, kura mērķis ir pēc iespējas pilnīgāk apmierināt kreditoru prasījumus no parādnieka mantas un dot iespēju parādniekam, kura manta un ienākumi nav pietiekami visu saistību segšanai, tikt atbrīvotam no neizpildītajām saistībām un atjaunot maksātspēju”.

ML 6. pantā ir noteikti ML principi, starp kuriem atrodams arī tiesību saglabāšanas princips, ar kuru “procesā tiek ievērotas pirms procesa iegūtās kreditoru tiesības. Kreditora tiesību ierobežojums, kas noteikts procesa ietvaros, nevar būt lielāks, nekā ir nepieciešams attiecīgā procesa mērķa sasniegšanai”. Tāpat minētajā normā atrodams arī saistību izpildes princips, ar kuru “procesa ietvaros piemērojami tādi pasākumi, kas ļauj saistības, kuras uzņēmis parādnieks, izpildīt lielākā apmērā”. Tomēr maksātspējas procesa principi nav statiski. Kā tiks pamatots turpmāk, ML arī nav norādīti visi maksātspējas procesa principi, citiem vārdiem, ML 6. pantā norādītie principi nav izsmēļoši.

Viens no fundamentāliem maksātspējas procesa principiem ir kreditoru interešu ievērošanas princips, kas ir īpaši nozīmīgs tiesiskās noteiktības un drošības nodrošināšanai komercdarbības vidē. Kreditoru interešu aizsardzība kā viens no nozīmīgākajiem maksātspējas regulējuma mērķiem ir minēts arī Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskās tirdzniecības tiesību komisijas jeb UNCITRAL (angļu val. *United Nations Commission on International Trade Law*) Maksātspējas tiesību vadlīnijās (turpmāk arī – Vadlīnijas). Šajā dokumentā ir apkopota starptautiskā prakse maksātspējas jomā, izceļot tos principus, kas ir starptautiski akceptēti kā labā prakse. Kā norādījusi Maksātspējas administrācija, “Latvijas tiesību kontekstā šis materiāls ir izmantojams kā tiesību doktrīnai pielīdzināms sekundāro tiesību avots, gan nosakot un konkretizējot maksātspējas tiesību nozares vispārējos principus, gan arī interpretējot konkrētas Maksātspējas likuma normas”.³⁷

Noteikumiem par parādsaistību dzēšanu ir šāds nolūks:

- a) nodrošināt, lai fizisku personu varētu galīgi atbrīvot no atbildības par parādsaistībām, ko tā uzņēmusies līdz maksātspējas procesa sākšanai, tādējādi radot iespēju sākt visu no jauna,
- b) noteikt, kādos apstākļos parādsaistības tiks dzēstas, un šis dzēšanas nosacījumus.³⁸ Turklāt, kā norādīts Vadlīnijās, “fiziskas personas parādsaistību dzēšana parasti neiespaido trešās puses atbildību, kas ir bijusi galvotājs”.³⁹ Tādējādi secināms, ka no parādsaistību dzēšanas mērķa neizriet uzdevums

³⁶ Prof. V. Sinaiskis. Citēts pēc: Meļķis E. (zin. red.). Juridiskās metodes pamati. Rīga: BO SIA “Ratio iuris”, 2003, 111. lpp.

³⁷ Maksātspējas administrācijas skaidrojums. Vispārīgie noteikumi. Pieejams: www.mna.gov.lv/download/626 [aplūkots 2015. gada 14. martā].

³⁸ UNCITRAL Maksātspējas tiesību aktu rokasgrāmata, 255. lpp. Pieejams: www.vvc.gov.lv/...no.../Legislative_Guide_on_Insolvency_Law.doc [aplūkots 2015. gada 14. martā].

³⁹ Turpat, 254. lpp.

vienlaikus ar parādnieku no saistībām atbrīvojot arī trešās personas – galvnieku vai ķīlas devēju.

Iepriekš minēto secinājumu apstiprina arī maksātnespējas procesā iesaistīto personu interešu līdzsvarošanas princips. Ja parādnieks nespēj atmaksāt savus parādus un nokārtot citas saistības, kad pienāk termiņš, vairums tiesību sistēmu paredz tiesisku mehānismu, lai no parādnieka aktīviem (materiāliem vai nemateriāliem) kolektīvi apmierinātu nesegtos prasījumus. Šim tiesiskajam mehānismam jāregulē dažādas intereses – to pušu intereses, kuras iespaido process, tostarp to parādnieka, parādnieka īpašnieku un vadības, kreditoru (ar dažādas pakāpes nodrošinājumu, tostarp nodokļu aģentūru un citu valsts kreditoru), darba ņēmēju, galvotāju un preču un pakalpojumu piegādātāju, kā arī juridisku iestāžu, komerciālu organizāciju un sociālu iestāžu un prakšu intereses, kuras ir svarīgas maksātnespējas tiesību aktu izstrādei un nepieciešamas to darbībai. Parasti šim mehānismam ir jāizveido līdzsvars ne tikai starp šo ieinteresēto pušu atšķirīgajām interesēm, bet arī starp šīm interesēm un attiecīgajiem sociālajiem, politiskajiem un citiem apsvērumiem, kas iespaido maksātnespējas procesu saimnieciskos un juridiskos mērķus.⁴⁰ No iepriekš minētā secināms, ka tikai tāda ML normu interpretācija, kas atbilst minētajam maksātnespējas procesā iesaistīto personu interešu līdzsvarošanas principam, ir atbilstoša normatīvajiem aktiem. Pieļaujot galvojuma un ķīlas tiesības dzēšanu vienlaikus ar galvenā parādnieka atbrīvošanu no saistībām, likumdevējs pārkāptu minēto principu.

Teleoloģiskās redukcijas piemērošana un īpašuma tiesību aizskārums

Pat ja pieļautu iespēju, ka pēc spēkā esošā normatīvā regulējuma vienlaikus ar parādnieka – fiziskas personas – atbrīvošanu no saistībām saskaņā ar CL 1710. pantu un ML 164. panta pirmo daļu spēku zaudē kreditora prasījumi pret trešajām personām – galvnieku un ķīlas devēju, likumdevējs, ieviešot fiziskas personas maksātnespējas procesa institūtu, kā arī parādsaistību dzēšanas procedūru un tai sekojošo atbrīvošanu no saistībām, nav to *expresis verbis* attiecinājis arī uz trešajām personām – galvnieku un ķīlas devēju. Tādējādi varētu runāt par iespējamu aizklātu likuma robu, ko varētu aizpildīt ar teleoloģiskās redukcijas piemērošanu.

Teleoloģiskās redukcijas metodes lietošanas priekšnoteikums ir secinājums, ka tiesību normas vārdiskā izpausme (iespējamā vārdiskā jēga) aptver tādu faktisko situāciju, kuru tiesību normas mērķis nevēlas aptvert (regulēt). Tātad – tiesību normas vārdiskā izpausme ir par plašu un ir nepieciešams tās ierobežojums. Taču šis ierobežojums nevar tikt ieviests tiesību normas iztulkošanas ceļā, jo to traucē tiesību normas iespējamā vārdiskā jēga.⁴¹

Kā noskaidrots iepriekš, ML 164. panta pirmās daļas mērķis ir parādnieka atbrīvošana no saistībām, likumdevējs nav vēlējies šo regulējumu attiecināt uz trešās personām – galvnieku vai ķīlas devēju. Tādējādi, ja virsroku gūst uzskats, ka atbilstoši normu (CL 1710. p., ML 164. p. 1. d.) vārdiskajai jēgai tiesas nolēmums par parādnieka – fiziskas personas – saistību dzēšanas procedūras pabeigšanu un

⁴⁰ UNCITRAL Maksātnespējas tiesību aktu rokasgrāmata, 19. lpp. Pieejams: www.vvc.gov.lv/...no.../Legislative_Guide_on_Insolvency_Law.doc [aplūkots 2015. gada 14. martā].

⁴¹ Neimanis J. Teleoloģiskā redukcija. Jurista Vārds, 2005. 17. maijs, Nr. 18 (373). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/108203-teleologiska-redukcija/> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

atbrīvošanu no saistībām ir darbība ML 1710. panta izpratnē, dodot priekšroku galvojuma un ķīlas akcesorajam raksturam pār to mērķi, kā arī atbrīvojot trešās personas – galvinieku un ķīlas devēju – no saistībām atbilstoši ML 164. panta pirmajai daļai, interešu stāvoklis, kurš aptverts ar normas (ML 164. p. 1. D.) vārdisko jēgu, nonāk pretrunā ar normas mērķi, kurš ir tikai parādnieka, nevis trešo personu atbrīvošana no saistībām pret kreditoru. Šādā gadījumā ML 164. panta pirmā daļa, ievērojot iepriekš minēto tiesību tālākveidošanas metodi, būtu interpretējama tādējādi, ka tā attiecas tikai uz parādnieku – fizisko personu, bet nav attiecināma uz trešajām personām – galvinieku un ķīlas devēju.

CL 1710. panta un ML 164. panta pirmās daļas interpretācija, ar kuru tiek īstenota kreditoru blakus prasījumu dzēšana pret trešajām personām parādnieka atbrīvošanas no saistībām gadījumā, nonāk pretrunā arī Satversmes 105. pantā ietvertajām tiesībām uz īpašumu. Ja pastāv šāda interpretācija, kreditoram nav iespēju jebkādā veidā aktīvi iesaistīties uz situāciju un ietekmēt darbību CL 1710. panta izpratnē.

Satversmes 105. pantā noteikts, ka īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. Attiecībā uz pamattiesību ierobežojuma noteikšanu saskaņā ar likumu tiesību zinātnē atzīts, ka “prasība, lai pamattiesību ierobežojums būtu noteikts ar likumu, ietver sevī prasību pēc noteiktas pamattiesību ierobežojošas tiesību normas kvalitātes. Ierobežojošai normai jābūt izdotai, pamatojoties uz likumu, publicētai vai citādā veidā pieejamai, lai indivīdam kļūtu zināmi viņam uzliktie pienākumi un savām pamattiesībām uzliktie ierobežojumi [...], normām jābūt skaidrām un savstarpēji atbilstošām, kā arī precīzi formulētām un publicētām”.⁴² Arī Satversmes tiesa norādījusi, ka jāpārbauda, vai “tiesību norma ir pietiekami skaidra, lai indivīds varētu paredzēt tās piemērošanas sekas”.⁴³

Minēto apstiprina arī Augstākās tiesas salīdzinoši nesēn publicētais spriedums, kurā atzīts, ka “Maksātnespējas likuma mērķi un principi nedrīkst tikt iztulkoti un izmantoti pretēji Satversmes 105. pantā noteiktajām pamattiesībām uz īpašumu. Tiesai, konstatējot prasījuma tiesību būtisku samazināšanu un mēģinājumu dzēst šo prasījumu nodrošinošo hipotēku, bija jāpievēršas piemērojamo tiesību normu sistēmiskajai un teleoloģiskajai iztulkošanai Satversmes 105. panta un Maksātnespējas likuma mērķu un principu kontekstā”.⁴⁴ Tādējādi, ja atzītu, ka ar CL 1710., 1712. pantu un ML 164. panta pirmo daļu tiek ierobežotas kreditora prasījuma tiesības pret galvinieku vai ķīlas devēju, tām izbeidzoties, šāds ierobežojums būtu antikonstitucionāls, jo kreditoram nav nodrošinātas tiesības jebkādā veidā piedalīties tiesas procesā, kurā tiek lemts par īpašuma (prasījuma) atņemšanu, un ietekmēt tā iznākumu. Līdz ar to tiktu pārkāpts Satversmes 105. panta trešais teikums, proti, šāds ierobežojums nebūtu izdots saskaņā ar likumu, jo tas nav skaidri noteikts un precīzi formulēts.

⁴² Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autora kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 773. lpp.

⁴³ Satversmes tiesas 2005. gada 7. marta spriedums lietā Nr. 2004-15-0106, 22. punkts. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2004-15-0106.rtf> [aplūkots 2015. gada 14. martā].

⁴⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 31. oktobra sprieduma lietā Nr. SPC-27/2014, 1. tēze. Pieejams: www.at.gov.lv/files/files/spc-27-2014.doc [aplūkots 2015. gada 14. martā].

Secinājumi

1. Atbrīvojot galveno parādnieku – fizisko personu – no saistībām atbilstoši ML 164. panta pirmajai daļai, kreditors nezaudē tiesības piedzīt parādu no galvinieka un/vai realizēt trešās personas mantas ieķīlājumu.
2. Nolēmums, ar kuru parādnieks tiek atbrīvots no saistībām atbilstoši ML 164. panta pirmajai daļai, nav uzskatāms par tiesas spriedumu CL 1892. panta izpratnē, līdz ar to nav pamats šādu lēmumu atzīt par darbību CL 1710. panta izpratnē, savukārt CL 1712. pants šajā gadījumā nav piemērojams.
3. Ja atzītu, ka šajā gadījumā ir pamats CL 1710. panta piemērošanai, saskaņā ar tiesību doktrīnu un judikatūru galvojuma un ķīlas akcesoritātes princips nonāktu pretrunā ar galvojuma un ķīlas tiesības mērķi – kalpot kreditora tiesību aizsardzībai, nodrošinot tā prasījumu pret parādnieku pēdējā maksātspējās gadījumā.
4. Likumdevējs nav vēlējis ML 164. panta pirmajā daļā noteikto atbrīvošanu no saistībām attiecināt uz trešajām personām – galvinieku un ķīlas devēju.
5. Gadījumā, ja no tiesību normu interpretācijas tomēr izriet, ka kreditors savas prasījuma tiesības zaudē, piemērojama tiesību tālākveidošanas metode – teleoloģiskā redukcija, neatbrīvojot galvinieku un ķīlas devēju no saistību izpildes.
6. Tādējādi interpretācija, ar kuru parādnieka – fiziskas personas – atbrīvošanas no saistībām gadījumā kreditors zaudē tiesības ar prasībām vērsties pret trešajām personām – galvinieku vai ķīlas devēju, nonāktu pretrunā ar Satversmes 105. pantu.

LIKUMISKO PROCENTU APRĒĶINĀŠANA

CALCULATION OF STATUTORY INTEREST

Kalvis Torgāns, *Dr. habil. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras profesors, LZA akadēmiķis

Summary

In civil cases concerning debt collection, the obligation to pay interest until the enforcement of a decision is completed is set by the Civil Procedure Law, creating some derogations from the rules of Civil Law. The article focuses on supporting the view that the obligation to pay interest according to Civil Procedure Law does not contradict the purpose the interest serves, however, the obligation to pay interest in such case is based upon different grounds – the necessity for the use of compulsory dispute resolution mechanism to ensure the fulfilment of obligations and therefore the interest must be paid, although it has not been initially claimed simultaneously with the principal debt.

Atslēgvārdi: procenti naudas prasījumos, zvērināts tiesu izpildītājs, procentu aprēķināšana, tiesas sprieduma rezolutīvā daļa, civilprocess.

Keywords: interest in monetary claims, court bailiff, calculation of interest, resolute section of a judgement, civil procedure.

Likumisko procentu maksāšanas pienākuma regulējums Civillikumā un Civilprocesa likumā

Likumisko procentu maksāšanas pienākums liekas skaidrs un vienkāršs līdz brīdim, kad nākas sastapties ar speciālajās tiesību normās esošajām atrunām un precizējumiem. Šo procentu aprēķināšanas jautājumi ir kļuvuši aktuāli to zvērinātu tiesu izpildītāju darbā, kuriem nākas praksē risināt likumu precīzas piemērošanas uzdevumus stingrā piedzinēju un parādnieku uzraudzībā. Raugoties uz naudas piedziņu apmēriem, redzams, ka tiesu izpildītāju lietvedībā esošās piedziņas veido milzīgas summas, 2014. gadā vairāk nekā 134 miljoni EUR¹, tātad gadījumos, kad piedziņas process ieilgst, piemēram, par 4 mēnešiem, ja ir sešu procentu gada likme, piedzinējam pienākas vēl divi procenti, un tos jau veido tūkstoši EUR. Savukārt strīdi par piedzenamo summu aprēķiniem rada papildu slodzi tiesām, kurām jāizskata sūdzības par zvērinātu tiesu izpildītāju darbībām un attiecīgas blakus sūdzības par pirmās instances tiesu lēmumiem. Rīgas apgabaltiesā vien 2014. gadā izskatītas 175 blakus sūdzības par zvērinātu tiesu izpildītāju darbību².

¹ Statistikas pārskatā par 2014. gadu norādīta kopējā piedzītā summa – 134 970 270,95 EUR, tostarp saistību izpilde tiesas ceļā – 185 727 99,21 EUR, šķīrējtiesas nolēmumu izpildei – 1 799 607,40 EUR. Pieejams: http://www.lzti.lv/f/statistika/Statistikas_prskats_par_nolmumu_izpildi_civilliets_2014.pdf

² Statistikas pārskats par civillietām apelācijas instancē. Rīgas apgabaltiesa, 2014. gads. Pieejams: https://tista.gov.lv/tisreal?Form=TIS_STAT_O

Strīdi un sarežģījumi rodas gan tad, ja prasītājs, cerot uz strīda ātru atrisināšanu, sākotnēji nav prasījis piedzīt likumiskos procentus no pamatparāda, gan tad, ja tiesas spriedumā pretēji Civilprocesa likuma (CPL)³ 195. panta norādēm nav tieši norādīts, kāda apmēra procenti un par kādu laiku ir piespriesti, gan arī dažos citos gadījumos. Civilprocesa likuma 195. un 631. pants ir izraisījis tādas neskaidrības, kuru novēršanai lietā jāliek tiesību normu sistēmiskās un teleoloģiskās iztulkošanas metodes.

Cenšoties veidot pārskatāmu kopainu par likumisko procentu aprēķināšanu un piedziņu, šajā rakstā aplūkoti gan vispārējie noteikumi par procentiem, gan izņēmumi no tiem.

Saskaņā ar Civillikuma (CL)⁴ 1753. pantu procenti ir atlīdzība, kas dodama par kādas naudas summas vai citu atvietojamu lietu (CL 844. p.) lietošanas atvēlējumu vai kavējumu, samērā ar viņu daudzumu un lietošanas ilgumu. Savukārt CL 1759. pants noteic, ka likumiskie procenti jāmaksā arī bez noteiktas norunas, uz likuma pamata par katru parāda samaksas nokavējumu, kā arī vēl četros gadījumos. Tādējādi likums nodala likumiskos lietojuma procentus un likumiskos nokavējuma procentus, neliedzot līgumā noteikt citādus līgumiskos procentus.

Ja kreditors, ceļot prasību, nav pieprasījis arī likumiskos procentus, kas jau uzkrājušies vai uzkrāsies tiesvedības laikā, tad parādnieks noliedz savu pienākumu maksāt procentus, atsaucoties uz CL 1760. pantu, kurā noteikts, ka likumiskie procenti prasāmi nevis atsevišķi, bet reizē ar galveno saistību, un tādēļ tos nevar prasīt vēlāk. Minētais pants gan netiek citēts līdz galam, un jāatzīmē, ka tad uzmanība būtu pievēršama vārdiem “ja attiecīgā laikā par tiem bija noklusēts vai galvenā parāda samaksa pieņemta bez piebilduma”. Ja prasība ir tiesā, tad skaidrs, ka samaksa vēl nav pieņemta, taču ne visai skaidrs ir, ko nozīmē “attiecīgā laikā noklusēts”. CPL 74. panta trešās daļas 3. punkts ļauj prasītājam rakstveidā grozīt prasības pamatu un priekšmetu vai palielināt prasījuma apmēru, iekams nav uzsākta lietas izskatīšana pēc būtības. Šādas tiesības daļēji izmantojamas pat līdz lietas izskatīšanai pēc būtības arī apelācijas instances tiesā, tātad jau otrajā tiesu instancē. CPL 418. pants gan nosaka, ka apelācijas sūdzībā nedrīkst grozīt prasības priekšmetu vai pamatu, bet vienlaikus paskaidro, ka par jauniem prasījumiem nav uzskatāma procentu un pieaugumu pievienošana prasībai. Šo iespēju prasītāji plaši izmanto, iekļaujot procentu prasījumus par laiku no prasības celšanas tiesā līdz tās izskatīšanai apelācijas kārtībā, un šo procentu prasījumu tiesu praksē neuzskata par tādu, par kuru “attiecīgā laikā bija noklusēts”. Taču paliek vēl jautājums par procentu pieaugumu pēc prasījuma palielināšanas apelācijas instancē. Līdz izskatīšanai kasācijas instances tiesā var paiet samērā ilgs laiks. Aplūkosim piemēru.

Persona A aizdevusi personai B 200 tūkstošus EUR. Sākumā parāda dzēšanas maksājumi veikti ik mēnesi atbilstoši pielīgtajam, taču vēlāk izbeigušies. Pēc trīs mēnešu kavējuma aizdevējs izlieto līgumā paredzēto tiesību izbeigt līgumu un ceļ prasību piedzīt neatdotos 60 tūkstošus EUR un jau uzkrājušos līgumiskos procentus – 2400 EUR. Pieņemsim, ka tiesa prasību noraida. Apelācijas sūdzībā prasītājs A ietver arī prasījumu par likumiskajiem procentiem, skaitot tos no līguma izbeigšanas dienas (tad izbeidzas līgumisko procentu uzkrāšanās). Apelācijas instances

³ Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Pieņemts 14.10.1998. Latvijas Vēstnesis, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391).

⁴ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Pieņemts 1937. gada 28. janvārī, atjaunots spēkā ar 14.01.1992. likumu. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992. Nr. 4/5.

tiesas sēde paredzēta pēc 9 mēnešiem, un īsi pirms tās prasītājs iesniedz aprēķinu pēc likmes seši procenti gadā par deviņiem mēnešiem – 5400 EUR, kā arī prasību atlīdzināt izdevumus par advokāta palīdzību – 3570 EUR un samaksāto valsts nodevu. Apelācijas instances tiesa prasību apmierina. Kasācijas tiesvedību pārslēgtais⁵ Augstākās tiesas Civillietu departaments pēc sešiem mēnešiem atsakās ierosināt. Spriedums stājas spēkā, un zvērināts tiesu izpildītājs uzsāk piedziņu, kas konkrētajā gadījumā tiek vērsta uz nekustamo īpašumu. Pāiet vēl pusgads. Kas notiek ar procentiem? Uzstājīgākie prasītāji, kas tagad kļuvuši par piedzinējiem, pieprasa, lai procentus viņiem aprēķina arī par laiku kopš prasības apmēra grozījumiem, t. i., par laiku, kad lieta gulēja apelācijas un kasācijas instances tiesās. Nonākam pie mīklas, kas ietverta CPL 195. pantā.

Kāpēc CPL 195. pantā nav norādīts procentu līdz sprieduma izpildei tecējuma sākums?

CPL 195. pantā likumdevējs ir izvirzījis konkrētas prasības, kas izpildāmas tiesai, rakstot sprieduma rezolutīvo daļu: taisot spriedumu par naudas summas piedziņu, tiesa tā rezolutīvajā daļā norāda prasījuma veidu un piedzenamo summu, atsevišķi uzrādot galveno parādu un procentus, laiku, par kādu procenti piespriesti, prasītāja tiesības par laiku līdz sprieduma izpildei (izsoles dienai) saņemt procentus, minot arī to apmēru, kā arī kredītiestādes nosaukumu un konta numuru, kurā veicama samaksa, ja tāds norādīts prasības pieteikumā.

Šos norādījumus pildot, tiesa iepriekš apskatītajā piemērā raksta, ka nosprieda piedzīt galveno parādu 60 000,00 EUR, līgumiskos procentus par laiku līdz līguma izbeigšanai 2400 EUR, likumiskos procentus par laiku līdz prasības precizējumiem 5400 EUR, nosprieda atzīt prasītājam tiesības saņemt likumiskos procentus (konkrēta likme) par laiku līdz sprieduma izpildei (izsoles noslēguma dienai).

Par mīklu nav uzskatāma prasība norādīt likumisko procentu likmi. Kopš grozījumiem Civillikuma 1765. pantā (26.01.2006. un 23.05.2013.) pastāv divu veidu likumisko procentu likmes, vienas (kombinētas, t. i., refinansēšanas likme + pamatlikme) norēķiniem par precēm un pakalpojumiem attiecībā ar komersantiem un otras (6%) attiecībā, kurās piedalās patērētājs. Pirmā no nosauktajām piemērojama arī tādu spriedumu izpildes procesā, kuri ir par komersantu prasījumiem precu un pakalpojumu samaksas sakarā.

Piemērs no Rīgas apgabaltiesas sprieduma **2014. gada 22. septembrī** (lieta Nr. C33405512; arhīva Nr. CA-1135/25), kurā skaidri redzamas piedzenamās summas un aprēķināmie procenti:

“Piedzīt no S. F. (personas kods xxx) par labu SIA “Amserv Motors” aizdevuma pamatsummu EUR 6 767,21 (seši tūkstoši septiņi simti sešdesmit septiņi *euro* un 21 *euro centi*), procentus par aizdevuma lietošanu EUR 2426,07 (divi tūkstoši četri simti divdesmit seši *euro* un 07 *euro centi*) un tiesas izdevumus EUR 393,68 (trīs simti deviņdesmit trīs *euro* 68 un *euro centi*), kopā EUR 9586,96 (deviņi tūkstoši pieci simti astoņdesmit seši *euro* un 96 *euro centi*).

⁵ Augstākās tiesas statistika: 2014. gadu beidzot, neizskatīto lietu atlikums Augstākajā tiesā bija 3943 lietas – par 343 lietām vairāk nekā gada sākumā. Vislielākais lietu uzkrājums Civillietu departamentā – 2085 lietas. Pieejams: <http://at.gov.lv/pazinojumi-presei/par-notikumiem/2015/februaris/6913-lielakais-lietu-uzkrājums-civillietu-departamenta/>

Atzīt SIA “Amserv Motors” tiesības saņemt no S. F. (personas kods xx) procentus par aizdevuma izmantošanu pēc likmes 11,30% gadā no pamatparāda summas EUR 6 767,21 par laika periodu no sprieduma taisīšanas dienas līdz sprieduma izpildei (izsoles dienai).”

Par mīklu nebūtu uzskatāma arī prasība norādīt ne tikai piespriesto summu, bet atsevišķi arī galveno parādu un procentus kopā ar laiku, par kādu tie piespriešti. Neliela mīkla varētu būt jautājums par to, vai spriedums nebūs derīgs (būs atceļams), ja atšifrējuma tajā nebūs. Uz to samērā droši var atbildēt, ka tas neatņem spriedumam spēku, atšifrējums kalpo labākai pārskatāmībai, ja pārsūdzot tiek apšaubīts, piemēram, tikai procentu apmērs.

Mīkla ar divām atbildes izvēlēm ir norāde par tiesībām uz likumiskiem procentiem līdz izpildei, bet bez sākuma laika norādes. Tiesu prakse dod šādu atbildi: “procenti līdz izpildei” tiek skaitīti no sprieduma spēkā stāšanās brīža, izņemot gadījumus, kad tiesa noteikusi nekavējošu sprieduma izpildi, piemēram, uzturīdzekļu maksājumam, tātad pirms sprieduma spēkā stāšanās. Otru atbildes variantu cenšas uzturēt piedzinēji, norādot, ka sveša kapitāla lietojums taču turpinājās arī pēc prasības celšanas vai grozīšanas. Tiesneši iebilst, skaidrojot, ka tiesa izskata prasību tādā apmērā, kādā tā celta, un nedrīkst pārsniegt prasījuma robežas, ka prasītājam nav liegta iespēja celt vēl vienu prasību par procentiem, kurā būs cits pamats – cits kavējuma laiks.

Taču visgrūtākais, lai gan aizvien retāk praksē vērojams jautājums ir tāds: vai tad, ja tiesa nav vispār ierakstījusi par tiesībām saņemt procentus līdz izpildei, prasītājam šādu tiesību nav. Prakse rāda gan to, ka likumiskie procenti, kas maksājami par laiku līdz sprieduma izpildei, var būt relatīvi lieli, gan to, ka šajā sakarā mēdz būt sūdzības par zvērīnātu tiesu izpildītāju darbībām, gan to, ka tiesu prakse nav vienveidīga un sastopas ar dažādām likumu iztulkošanas un piemērošanas pretrunām.

Vai Civillikumā noteiktie likumiskie procenti var tikt aizmirsti?

Norāde CPL 195. pantā par tiesībām saņemt likumiskos procentus līdz sprieduma izpildei ir ierakstīta bez atrunas, “ja prasības pieteikumā tādi pieprasīti”, tātad rada iespaidu, ka tā ir imperatīva bezatrunu norāde. Taču strīdi parādās, un to pamatā ir šķietama vai īsta pretruna, kas iezīmējas kopsakarā ar citām tiesību normām.

Parādnieks, pirmkārt, var iebilst, ka likumiskie procenti prasāmi nevis atsevišķi, bet reizē ar galveno saistību (CL 1760. p.). Otrkārt, dispozitivitātes princips ļauj prasītājam pašam izlemt, vai izvirzīt vai neizvirzīt kādu prasījumu, tiesai nav pret prasītāja gribu “jāuzspiež” procenti, ja tie nav prasīti. Parādnieka norāde uz dispozitivitāti ir vērā ņemama attiecībā uz galveno parādu, likumiskajiem vai līgumiskajiem procentiem, kas izriet no strīdus saistības, kuras sakarā celta prasība. Turpretim, kā būs argumentēts turpmāk, likumiskajiem procentiem līdz sprieduma izpildei ir cits raksturs un maksāšanas pamats.

Sprieduma spēkā stāšanās novelk īpašu robežu agrāk strīdīgajā tiesiskajā attiecībā, un, ja spriedums ir par naudas summas piedziņu, tad par piedziņas juridisko pamatu kļūst tieši spēkā stājies spriedums, nevis, piemēram, nesamaksāta darba alga, neatdotais aizdevums vai citi fakti (kas, protams, ir sprieduma pamatā, bet nav vairs apstrīdami). Prasība var būt radusies sakarā ar bezprocentu aizdevumu,

bet ar sprieduma spēkā stāšanos saistība iegūst jaunu īpašību: tās izpildes pienākums izriet no tiesas sprieduma, parādnieks ar savu rīcību ir novedis pie tā, ka jāiesaista tiesa un valstiskās piespiešanas līdzekļi. Tas ietekmē arī procentu maksāšanu, proti, procenti jāmaksā arī tad, ja sākotnēji aizdevums bija bez procentiem.

Teikto apstiprina Civilprocesa likuma 631. pants, kas, regulējot tiesu izpildītāja darbības, uzliek viņam pienākumu sastādīt attiecīgu piedzinējam izmaksājamās summas aprēķinu. Šī panta pirmā daļa paredz divus gadījumus, kad tiesu izpildītājs nolēmumu izpildes sakarā veic likumisko procentu aprēķinu:

- 1) ja tiesa atzinusi piedzinēja tiesības saņemt likumiskos procentus līdz sprieduma izpildei (izsoles dienai),
- 2) ja procentu maksāšanas pienākums noteikts citā likumā.

Vai zvērīnāts tiesu izpildītājs labo tiesas spriedumu?

Ja spriedumā un attiecīgi izpildu rakstā ir, precīzi ievērojot CPL 195. pantā noteikto, konkrēti norādīta piedzenamā summa, atsevišķi norādot galveno parādu un procentus, kā arī laiks, par kādu procenti piespriesti, prasītāja tiesības par laiku līdz sprieduma izpildei (izsoles dienai) saņemt procentus, minot arī to apmēru, tad problēmas nevar rasties. Nolēmuma izpildes procesā nevar atgriezties pie spēkā stājušās sprieduma pamatotības apsvērumiem, piemēram, bija vai nebija tiesai pamats noteikt tiesības saņemt likumiskos procentus darba strīdā. Tādus sprieduma norādījumus varēja apstrīdēt apelācijas un kasācijas kārtībā. Likums atļauj lūgt izskaidrot spriedumu, taču tas darāms stingri noteiktās robežās. Var vienīgi atzīmēt, ka tiesas jau piespriestas procentus nevajag jaukt ar tiesu izpildītāja aprēķināmajiem procentiem par laiku līdz sprieduma izpildei. Sagaidāmi CPL grozījumi attiecībā uz otru gala termiņu, līdz kuram piedzenami likumiskie procenti. Ievērojot arī Latvijas Zvērinātu tiesu izpildītāju padomes ierosinājumus, Tieslietu ministrija ir sagatavojusi projektu grozījumiem CPL 195. un 631. pantā, paredzot vārdus iekavās "(izsoles dienai)" aizstāt ar vārdiem "(izsoles noslēguma dienai)". Tas saistīts ar paredzamu elektronisko izsoļu ieviešanu, kuru raksturīga iezīme būs tāda, ka izsole notiks vairākas dienas un tādēļ nekustamo īpašumu izsoles sludinājumā tiks norādīts izsoles sākuma datums un noslēguma datums un laiks (papildinot CPL ar 605^{1.}, 605^{2.} pantu un grozot CPL 606. pantu).

Izpildu rakstā pārraksta tikai to, kas ir sprieduma rezolutīvajā daļā. Tāpēc tiesu izpildītāja rīcībā parasti nav tiesas sprieduma vai cita nolēmuma pilns teksts un viņš dažkārt nevar gūt vajadzīgo informāciju, piemēram, par to, vai kreditors ir komersants un vai novirzes salīdzinājumā ar CPL 195. pantā prasīto izriet no lietas specifikas vai varbūt ir tiesas paviršības sekas.

Aizvien retāk, taču tomēr vēl ir sastopami spriedumi, kuros ir īsi norādīts, piemēram, "piedzīt parādu EUR 10 870, noteikt, ka prasītājam ir tiesības saņemt likumiskos procentus līdz sprieduma izpildes dienai". Tas norāda, ka tiesa ir atzinusi tiesības uz procentiem, bet konkrēto apmēra noteikšanu atstājusi pušu un vajadzības gadījumā zvērīnāta tiesu izpildītāja risināšanai. Tādā gadījumā domstarpības var rasties par to, vai tiesu izpildītājam jānoskaidro, no kādām sastāvdaļām veidojas kopējā summa, vai arī procenti nešaubīgi jāaprēķina no norādītās summas. Atbilde izriet no iepriekš rakstītā par to, ka ar spriedumu noteiktā summa iegūst sevišķas īpašības kā tiesas strīda izspriešanas rezultāts. Sprieduma izpildes procesā nav izvīrzāmi iebildumi, piemēram, par to, ka piespriestajos 10 870 EUR ietilpst

arī lietošanas procenti par tiesā konstatētajiem diviem kavējuma gadiem, bet skaitīt procentus no procentiem nedrīkst.

Par procentu rēķināšanu no procentiem nepieciešams īpašs komentārs. Civillikuma 1765. panta 4. daļā noteikts, ka procenti aprēķināmi tikai no paša kapitāla. Tas tiek ievērots, izšķirot mantiskos strīdus par ilgstoši nemaksātiem parādiem. Taču ir arī izņēmumi, jo 1765. un 1766. pants pēc kreditora pieprasījuma pieļauj arī citādu risinājumu, ja procenti nav maksāti ilgāk par gadu vai kad parādzīme aizstāta ar jaunu⁶. Būtu apsverams, vai tiesas spriedums, kurā konstatēta maksājamā summa sprieduma taisīšanas brīdī, pēc nozīmes nebūtu pielīdzināms CL 1766. pantā minētajai jaunai parādzīmei ar niansi, ka to izdevusi tiesa.

Ja tiesas spriedumā nav norādes par tiesībām uz procentiem, bet procentu maksāšanas pienākums, kā rakstīts CPL 631. pantā, “noteikts citā likumā”, tad tiesu izpildītājam jāpilda šis noteikums. Noskaidrojot, kāds cits likums bez CPL regulē procentu maksājumus, neapšaubāmi nosaucams Civillikums. Šī likuma 1759. pants noteic, ka procenti jāmaksā arī bez noteiktas norunas uz likuma pamata par katru parāda samaksas nokavējumu, kaut arī parāds pats par sevi būtu bezprocentīgs, kā arī citos pantā norādītos gadījumos.

Tiesu prakse tikai pakāpeniski virzījās uz likuma jēgai atbilstošu likumisko procentu maksāšanas pienākuma izpratni. Pretrunas izpaudās, piemēram, nolēmumos sakarā ar saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu, kā arī šķērjētiesu spriedumu piespiedu izpildi. Var uzskatīt, ka tagad tās jau pārvarētas.

Senāts (pirms Augstākās tiesas struktūras izmaiņām un grozījumiem CPL 483. pantā, ar kuriem sašaurināja protestu iesniegšanas tiesības) izskatīja Augstākās tiesas priekšsēdētāja protestu par Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas tiesneša 2009. gada 27. februāra lēmumu bankas pieteikumā pret L. L. par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu.

Banka bija iesniegusi tiesā pieteikumu par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu, lūdzot piedzīt parādu par kopējo summu Ls 83 949,88, kā arī noteikt bankai tiesības līdz lēmuma izpildei saņemt likumiskos 6% gadā no bezstrīdus piespiedu kārtā pakļauto saistību kopapjoma.

Ar Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas tiesneša 2009. gada 27. februāra lēmumu nolemts nodot bezstrīdus piespiedu izpildei saistību, kas nodibināta ar 2007. gada 12. februāra hipotekārā kredīta līgumu Nr. 07-K-0788 par parāda Ls 83 949,88 piedziņu. Pieteikums daļā par tiesību noteikšanu saņemt likumiskos procentus līdz lēmuma izpildes dienai noraidīts, jo, tiesas ieskatā Civilprocesa likums neparedz lietās, kas netiek izskatītas prasības kārtībā, pieteicēja tiesības saņemt likumiskos procentus. Likumiskie procenti piedzenami ar spriedumu, nevis lēmumu par saistību izpildīšanu bezstrīdus kārtībā.

Senāts, piekritot prokurores tiesas sēdē izteiktajam viedoklim, atzina, ka tiesneša lēmums atceļams pilnībā un pieteikums nododams jaunai izskatīšanai, jo tiesnesis nepamatoti noraidījis pieteikumu daļā par bankas tiesībām saņemt likumiskos procentus.

Senāta lēmumā rakstīts: “Tiesības saņemt likumiskos procentus līdz izpildes dienai attiecas arī uz tiesneša lēmumu, kas pieņemts lietā par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu (sk. *Tiesu prakses apkopojums “Tiesu prakse saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanā”, Augstākā tiesa, 2010. g.*). Pēc lēmuma pieņemšanas, piemērojot analogiju ar tiesas spriedumu par naudas summas piedziņu (Civilprocesa

⁶ Torgāns K. Saistību tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 124.–126. lpp.

likuma 195. pants), kreditoram ir tiesības līdz lēmuma izpildei vai dienai, kad parādnieka mantu pārdod izsolē, saņemt procentus uz likuma pamata (Civillikuma 1759. pants), kuru apmērs noteikts Civillikuma 1765. pantā. Tos aprēķina tiesu izpildītājs, kurš nolēmumu izpilda (Civilprocesa likuma 631. panta pirmā daļa).”

Samērā ilgstoši tiesas noliedza, ka šķirējtiesām būtu tiesības spriedumā noteikt prasītājam tiesības uz likumiskajiem procentiem līdz sprieduma izpildei, norādot, ka CPL D daļā “Šķirējtiesa” nav normas, kas atbilst CPL 195. pantam. Šādas tendences pamatā bija atziņa, ka valsts tiesa nevar uzņemties atbildību par nevalstiska veidojuma – šķirējtiesas – nolēmumu pamatotību un likumību apstākļos, kad valstī ir vairāk nekā 200 šķirējtiesu un vispārējās jurisdikcijas tiesai ir ierobežotas iespējas pārbaudīt procesa norises un nolēmumu tiesiskumu. Jautājums par likumiskajiem procentiem tagad ir izšķirts pozitīvi jaunajā Šķirējtiesu likumā, kas stājās spēkā 2015. gada 1. janvārī. Jaunā likuma 54. panta ceturtnā daļas 7. punkts atbilst CPL 195. pantam. Tajā noteikts, ka šķirējtiesas spriedumā norāda “pieņemamo summu, ja spriedums taisīts par naudas piedziņu, atsevišķi norādot galveno parādu un procentus, laiku, par kādu procenti piespriesti, prasītāja tiesības par laiku līdz sprieduma izpildei saņemt procentus un arī šo procentu apmēru”⁷.

Pie jautājuma par CPL 195. panta saturu un mērķi tomēr ir vērts pakavēties sīkāk. Šī pētījuma autora ieskatā CPL 195. pants tik izvērsti raksturo spriedumā ierakstāmo (nesen papildināts vēl ar norādi par bankas konta numuru), lai sekmētu tiesas spriedumu ērtu un ātru izpildi, pēc iespējas mazinot strīdu rašanos. Procesuālā likuma uzdevums nav risināt jautājumu par materiālo tiesību esamību vai neesamību, kādas ir arī tiesības uz procentiem. Ir saprotams, ka bankas konta numura nenorādīšana pat tad, ja tāds norādīts prasības pieteikumā, nevar atņemt spriedumam likumisko spēku. Tāpat nav apstrīdams, ka sprieduma par naudas maksājumu labprātīga nepildīšana rada nokavējumu, kas atbilst Civillikuma 1759. pantā noteiktajam. Šī nokavējuma sekas ir materiālo tiesību aizskārums, un tāpēc piemērojams Civillikums. Jāuzsver viena jau minēta īpatnība: runa ir par tiesas sprieduma nepildīšanu labprātīgi, proti, par aizskāruma novēršanu apstākļos, kad jau bija jāiejaucas valstij ar savas varas autoritāti. Tāpēc jo svarīgāk, ka ir jābūt stimulam izpildīt bez kavēšanās valsts konstatētu pienākumu, un šādu stimulējošu funkciju pilda procentu maksāšanas pienākums.

Civillikuma 1760. pantā ir noteikts, ka likumiskie procenti prasāmi reizē ar galveno saistību, un tādēļ tos nevar prasīt vēlāk, ja attiecīgā laikā par tiem bija noklusēts vai galvenā parāda samaksa pieņemta bez piebilduma. Ja kreditors bijis spiests griezties tiesā parāda piedziņas dēļ, tad runāt par parāda samaksas pieņemšanu bez piebilduma nav pamata, ir skaidrs, ka parāds nav samaksāts. Sarežģītāks ir jautājums, kas CL 1760. pantā ir tas attiecīgais laiks, kurā par procentiem bija noklusēts. Ceļot prasību par kādas saistības izpildes nokavējumu, prasītājs var būt “žēlīgs” pret atbildētāju vai arī šaubīties par strīda izskatīšanas rezultātu un neprasīt procentus par nokavējuma laiku. Tad tiesa tos arī nepiespriedīs par prasības pieteikumā norādīto saistības pārkāpumu, bet vēlāk atsevišķi procentus par šo nokavējumu prasīt CL 1760. pants neļauj.

Šāda minētā panta izpratne attiecībā uz izskatāmo materiāli tiesisko prasību ir apstiprināta jau Senāta 2006. gada 31. maija spriedumā lietā Nr. SKC-330.

Izskatot apelācijas kārtībā prasību par uzturlīdzekļu apmēra palielināšanu un parāda piedziņu, apgabaltiesa konstatēja, ka atbildētāja maksājamo uzturlīdzekļu

⁷ Latvijas Vēstnesis, 2014. 1. oktobris, Nr. 194, OP Nr. 2014/194.1.

parāds uz 2000. gada 31. jūliju ir bijis Ls 1851. Prasītāja, pieņemot kārtējos maksājumus, nav izteikusi piebildumu par to, ka jāmaksā arī likumiskie procenti, par to piedziņu nav izteikts lūgums arī prasības pieteikumā. Apgabaltiesa prasību par procentu piedziņu noraidīja. Kasācijas sūdzībā prasītāja norādīja, ka viņa uzskatījusi, ka tiesas spriedumu atbildētājs pildīs un reizē ar piespriesto parādu maksās arī likumiskos procentus. Viņas ieskatā tiesa nepareizi piemērojusi 1760. pantu, jo tiesības uz procentiem viņai izriet no Civillikuma 1759. panta pirmā punkta un par procentiem atsevišķu prasījumu var izteikt, arī pārsūdzot zemākas tiesas spriedumu.

Senāts noraidīja šādu Civillikuma normu iztulkojumu un atstāja negrozītu apgabaltiesas spriedumu. Senāta spriedumā ir norādījums par to, ka jautājums par likumisko procentu piedziņu risināms sprieduma izpildes kārtībā atbilstoši Civilprocesa likuma 631. panta noteikumiem, turklāt procenti uz likuma pamata aprēķināmi tikai pēc piedzinēja lūguma⁸.

Tātad Senāta spriedums nav iztulkojams tā, ka piedzinējam būtu atzītas tiesības lūgt, lai tiesu izpildītājs piedzen tos procentus, kas attiecas uz parādu, kāds konkrētajā lietā bija uz 2000. gada 31. jūliju un kura sakarā 2004. gadā iesniegtajā prasībā procenti nebija prasīti. Taču šis Senāta spriedums nenorāda uz kavēkļiem prasīt tos procentus, kas līdz ar sprieduma spēkā stāšanos jāmaksā par laiku līdz sprieduma izpildei. Ja ne vispārējās jurisdikcijas tiesas spriedumā, ne šķīrējtiesas spriedumā (Civilprocesa likuma 530. pants to neparedz) nav nekas ierakstīts par prasītāja tiesībām līdz sprieduma izpildei saņemt procentus, tad procentu maksāšanas pienākums izriet no likuma (CL 1759. p.).

To, ka likumisko procentu maksāšanas līdz nolēmuma izpildei pienākums nav atkarīgs no prasības pieteikumā ietverta vai neietverta lūguma, Senāts ir atzinis arī lēmumā lietā Nr. SPC-111/2009.

Izskatot lietu sakarā ar ģenerālprokurora protestu par Ventspils tiesneša 2008. gada 18. marta lēmumu, ar kuru apmierināts P. V. pieteikums pret diviem solidarīgiem parādniekiem par saistības bezstrīdus piespiedu izpildīšanu, Senāts konstatēja, ka tiesnesis, nododot solidarīgi bezstrīdus piespiedu izpildei saistību pēc notariāla akta-aizdevuma līguma par Ls 35 000, norādījis, ka pieteicējam ir tiesības saņemt likumiskos sešus procentus gadā no pamatparāda summas Ls 35 000 no 2008. gada 29. februāra līdz tiesas nolēmuma izpildei. Ģenerālprokurora protestā norādīts, ka tiesnesis, atsaucoties uz Civillikuma 1756. un 1759. pantu, pēc savas iniciatīvas nolēmis atzīt pieteicēja tiesības saņemt likumiskos procentus, tādējādi pārkāpjot iesniegtā pieteikuma prasījuma un Civilprocesa likuma 405. pantā noteiktās kompetences robežas, jo pieteikumā nav izteikts lūgums noteikt tiesības saņemt likumiskos procentus līdz nolēmuma izpildei. Senāta lēmuma motīvu daļā norādīts:

Lai gan Civilprocesa likuma 195. panta noteikumi regulē prasības tiesvedības, nevis saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanas kārtību, Senāta ieskatā tiesai jautājums par tiesībām saņemt procentus līdz nolēmuma izpildei jāizlemj vienādi, neatkarīgi no tā, kādā procesuālā kārtībā lieta tiek izskatīta. Tas, ka Civilprocesa likuma 50. nodaļā nav ietverta tiesību norma, kuras saturs atbilstu Civilprocesa likuma 195. panta noteikumiem, nav šķērslis tiesai piemērot Civilprocesa likuma 195. pantu pēc analogijas, jo pie apstākļiem, kad prasītājam prasības tiesvedībā tiek atzītas tiesības saņemt likumiskos procentus līdz nolēmuma izpildei, pat ja šāds lūgums nav izteikts prasības pieteikumā, tiesībām uz likumisko procentu saņemšanu vēl

⁸ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 31. maija spriedums lietā Nr. SKC-330.

jo vairāk jābūt nodrošinātām vienkāršotajos un paātrinātajos tiesvedības procesos, kāda ir saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana.⁹

Likumiskie procenti līdz tiesas sprieduma izpildei, kā jau teikts, ir pēc satura cita veida prasījums: tas vairs nav prasījums par uzturlīdzekļu nemaksāšanas, kredīta neatdošanas, preču vai pakalpojumu samaksas kavējuma sekām, bet gan prasījums sakarā ar tiesas sprieduma izpildīšanas kavējumu, tātad nepakļaušanos kompetentas tiesu institūcijas spriedumam, kura izraisījusi nepieciešamību vērsties pie tiesu izpildītāja ar pieteikumu par piespiedu izpildi. Pieteikums par sprieduma piespiedu izpildi, protams, nav jauna prasība un tāda arī nevar būt, bet jautājums ir, vai spriedumu izpildes procesā tiesiskās kārtības neievērotājiem sekas attiecībā uz spriedumu izpildīšanu ir jādiferencē atkarībā no tā, vai prasītājs, ceļot prasību, ir vai nav prasījis procentus par to kavējuma laiku, kuru izvērtēt lūdzis tiesu. Ja pēc likuma prasītājam par piespriedē naudas maksājuma kavējumu procenti pienākas, tad nav nepieciešama aptauja, vai kāds piedzinējs no procentiem atsakās. Tiesība atteikties viņam pastāv, tāda iespēja dažkārt tiek pārrunāta izlīguma sarunās, un prasītājs var arī tiesu izpildītājam paziņot par šādu pretimnākšanu. Taču būtu jāatzīst prezumpcija, ka prasītājs nav atteicies no likumā noteiktajām tiesībām, ja vien viņš nav noteikti paziņojis pretējo. Šāda prezumpcija tika ietverta Civillikumā ar grozījumiem 1668. pantā (grozījumi 04.06.2009.), nosakot, ka pat nokavēta izpildījuma pieņemšana bez iebildumiem neatņem tiesības vēlāk izvirzīt citus ar nokavējumu saistītus prasījumus. Būtībā jau pēc sprieduma spēkā stāšanās ir parādījies jauns apstāklis – parādnieks izvairās izpildīt tiesas spriedumu.

Taču norādījums “procenti piedzenami pēc piedzinēja lūguma” ilgāku laiku palika it kā nepabeigts, nepasakot skaidri, ka lūgumu var izteikt arī sprieduma izpildes stadijā. Tagad atbilde dota Rīgas apgabaltiesas lēmumā šādā lietā:

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa atzina par prettiesiskām zvērināta tiesu izpildītāja darbības, iekļaujot divos paziņojumos pienākumu maksāt likumiskos 6% gadā par laiku līdz nolēmuma izpildei. Piedzenamais galvenais parāds ir 754 060,72 EUR, taču ne šķīrējtiesas spriedumā, ne tiesas izdotajā izpildu rakstā nav ierakstīts pienākums maksāt likumiskos procentus līdz sprieduma izpildei.

Par priekšpilsētas tiesas lēmumu iesniegta parādnieka blakus sūdzība. Rīgas apgabaltiesa 2014. gada 23. oktobrī taisījusi lēmumu, kurā atzīts, ka tiesu izpildītājam bija likumīgs pamats, proti, CPL 631. pants, abos paziņojumos iekļaut parādnieka pienākumu veikt likumisko procentu maksājumu, ja piedzinējs izteicis lūgumu atlīdzināt likumiskos procentus izpildu lietas ietvaros (Lēmuma 21. lpp.)¹⁰. Lēmumā plaši analizēta Civillikuma 1759., 1757., 1760. un 1760. panta jēga, un tas uzskatāms par nozīmīgu judikatūras veidošanā.

Noslēdzot šī jautājuma apskatu, vēlreiz atgriezīsimies pie teorijas. Netiek apšaubīts, ka sprieduma neizpildīšana, citam pienākošās summas paturēšanu pie sevis nozīmē sveša kapitāla lietošanu, par ko pēc likuma pienākas procenti. Uz jautājumu, vai tiesības uz procentiem kreditors zaudē, ja viņš nav lūdzis tos piedzīt, atbildei vajadzētu būt noraidošai. Ja kreditors, redzot, ka tiesa nav ierakstījusi sprieduma rezolutīvajā daļā frāzi “atzīt prasītājam tiesības saņemt likumiskos procentus..”, tomēr lūgs tiesu taisīt papildspriedumu vai izskaidrot spriedumu, tad vai likums paredz iespēju, ka tiesa sniegs negatīvu nolēmumu? Nav pamata, lai pateiktu “Nē”.

⁹ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta lēmums lietā Nr. SPC-111/2009. Nav publicēts.

¹⁰ Rīgas apgabaltiesas Civillietu kolēģijas 2014. gada 23. oktobra lēmums lietā Nr. CA-3055-14/15 (Nr. C30461014). Nav publicēts.

Iespējams, ka kāds oponents tomēr izvirzīs argumentu, ka prasītājs nav prasības pieteikumā šos procentus prasījis. Uz to būtu jāatbild, ka tiesiskās attiecības līdz ar sprieduma spēkā stāšanos ir iegājušas jaunā kvalitātē, un tād lūgums aprēķināt procentus par sprieduma nepildīšanu radies līdz ar sprieduma saņemšanu. Ir grūti iedomāties kreditoru, kurš, zinot, ka pēc likuma viņam pienākas procenti, uz jautājumu, vai viņš vēlas šīs tiesības izmantot, atbildētu noliedzoši. Tādad no loģikas viedokļa ir visi priekšnoteikumi, lai atzītu, ka tiesu izpildītājam, negaidot piedziņēja īpašu lūgumu par procentiem, pati izpildu raksta iesniegšana ir uztverama kā lūgums saņemt visu no sprieduma un likuma izrietošo.

No kura datuma sāk tecēt likumiskie procenti par laiku līdz sprieduma izpildei?

Liekas, ka no likuma jēgas izriet skaidra atbilde. Taču nedaudz mulsina, kāpēc CPL 195. pantā nav ierakstīts “**no sprieduma spēkā stāšanās dienas** līdz sprieduma izpildei”. Vai būtu kādi gadījumi, kad izpildīšanas pienākums rodas vēlāk vai agrāk? Tādi patiešām ir. Tiesai ir tiesības spriedumā vai pat pēc parādnieka lūguma ar īpašu lēmumu (CPL 206., 438. p.) atlikt sprieduma izpildi vai to sadalīt termiņos, ievērojot pušu mantisko stāvokli un citus svarīgus apstākļus. Tad nokavējums iestājas, sākot ar attiecīgo termiņu. Savukārt pēc lietas dalībnieka lūguma tiesa CPL 205. pantā paredzētos gadījumos spriedumā var noteikt, ka spriedums noteiktā daļā vai pilnīgi izpildāms nekavējoties, tādad pirms tā spēkā stāšanās, piemēram, par darba samaksas un uzturlīdzekļu bērnam vai vecākam piedziņu. Ar to arī izskaidrojams tas, ka CPL 195. pantā nav vārdu “no sprieduma spēkā stāšanās dienas”.

Taču tiesu praksē ir bijuši arī cita satura strīdi par dienu, no kuras aprēķināmi procenti, proti, vai tie rēķināmi no tāda sprieduma sastādīšanas dienas, kas vēlāk pārsūdzēts, bet nav ticis grozīts, vai arī no spēkā stāšanās dienas.

Ar apgabaltiesas 2012. gada 27. septembra spriedumu no SIA “C. D.” par labu SIA “A. B.” piedzīts parāds, nosakot tiesības līdz sprieduma izpildei saņemt likumiskos 10,5 procentus. Spriedums stājies likumīgā spēkā 2013. gada 8. aprīlī. Strīds radies par to, no kura datuma sākot rēķināmi procenti. Parādnieks SIA “C. D.” iesniedza sūdzību par tiesu izpildītājas darbībām, uzskatot, ka procenti nepamatoti aprēķināti no sprieduma sastādīšanas dienas 2012. gada 27. septembra, bet tie bija aprēķināmi no sprieduma spēkā stāšanās dienas, kas ir pusgadu vēlāk. Lūdza uzdot tiesu izpildītājai veikt pārrēķinu un atgriezt atpakaļ nelikumīgi atskaitīto summu. Tiesa atzina sūdzību par pamatotu.

Blakus sūdzību iesniedza tiesu izpildītāja un SIA “A. B.”, norādot, ka saskaņā ar Civillikuma 1759. pantu likumiskie procenti prasāmi no nokavējuma brīža. Sekojoši tiesības saņemt nokavējuma procentus rodas ar sprieduma taisīšanas brīdi, ja spriedumā netiek noteikts cits datums. Civilprocesa likums neierobežo parādnieka tiesības jebkurā civilprocesa stadijā labprātīgi nokārtot savas parādsaistības kā pirms, tā pēc sprieduma taisīšanas neatkarīgi no tā spēkā stāšanās. Savukārt iespēja piedzīt procentus rodas ar sprieduma spēkā stāšanās dienu, kad piedzinējs var saņemt izpildu rakstu.

Apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija noraidīja blakus sūdzības argumentus, norādot, ka tikmēr, kamēr spriedums nav stājies spēkā, piedzītais parāds nav pakļauts izpildei, jo uzskatāms, ka starp pusēm joprojām pastāv strīds par parādu (Lieta Nr. C20274713).

Šis juridiskais konflikts rāda, ka tiesu izpildītājam nav tiesību aprēķināt procentus par to nokavējumu, kas kādas saistības nepildīšanas sakarā tiek izskatīts tiesā un radies par laiku pirms sprieduma spēkā stāšanās. Šo procentu aprēķina pamatotību un apmēru pārbauda un nosaka tiesa. Var izveidoties laika sprīdis, ko neaptver tiesas piespriestie procenti, jo tie prasības pieteikumā parasti norādīti uz prasības celšanas brīdi, vai dažkārt to apmērs palielināts lietas izskatīšanas gaitā. Bet tiesas, taisot spriedumu, nekad nepārrēķina procentus, nosakot tos uz sprieduma taisīšanas dienu. Tādējādi kāds laika posms var būt tāds, par kuru nokavējuma procentus prasītājs nesāņems. Tāda nedaudz neloģiska ir prakse, bet tas nu gan nav tiesu izpildītāja uzdevums risināt problēmas, kas pastāvējušas, pirms izpildāmību ieguva nolēmums.

No apskatītā piemēra izriet arī tas, ka nav jaucamas arī tiesības labprātīgi nokārtot savas saistības jebkurā civilprocesa stadijā ar tiesībām panākt saistību izpildi piespiedu kārtā. No apgabaltiesas lēmuma redzams, ka izpildu raksts izdots pēc sprieduma spēkā stāšanās. Nav redzams, kāpēc spriedums stājies spēkā pēc apmēram pusgada. Tiesu informācijas sistēmā (TIS) atrodams izskaidrojums: par apelācijas instances tiesas spriedumu tika iesniegta kasācijas sūdzība, tiesa uzskatīja to par iesniegtu pēc noteiktā termiņa, atteicās pieņemt, par ko savukārt tika iesniegta blakus sūdzība. Šo apstākļu dēļ sprieduma spēkā stāšanās notika pēc samērā ilga laika kopš sprieduma taisīšanas. Taču tiesu izpildītāja pārāk plaši iztulkojusi CPL 195. panta jēgu. Tajā paredzēti procenti par sprieduma izpildes nokavējumu, kas konkrētajā lietā bija izpildāms tikai pēc spēkā stāšanās.

Varētu atgādināt nelielu vēsturisku faktu. Līdz grozījumiem, kas izdarīti CPL 434. panta 2008. gada 22. maija redakcijā ar grozījumiem 2009. gada 5. februārī, šis 434. pants noteica, ka apelācijas instances tiesas spriedums stājas likumīgā spēkā tā paskaidrošanas brīdī. Ar CPL 2008. gada 22. maija grozījumiem ir noteikts citādi¹¹.

Kopsavilkums

1. Pienākums maksāt likumiskos procentus, arī bez noteiktas norunas, noteikts Civillikuma 1759. pantā. Šo procentu aprēķināšana kļūst sarežģīta gadījumos, kad tiesa piespriež procentus par prasības pieteikumā norādīto laiku, bet prasības pieteikumā nav lūgts tos piespriest arī par laiku līdz sprieduma izpildei. Šādu procentu piedziņu gan paredz Civilprocesa likuma 195. pants, taču tiesu praksē nav vienveidības attiecībā uz minētās normas iztulkošanu.
2. Noteikums, ka likumiskie procenti prasāmi reizē ar galvenā parāda prasījumu (CL 1760. p.), netiek pārkāpts tad, ja tiesa spriedumā norādījusi tikai galveno parādu un procentus par nokavētu laika posmu. Kreditora tiesības uz likumiskiem procentiem līdz sprieduma izpildīšanai, ja viņš tos lūdz vēlāk, izriet no jauna pamata – tiesas uzlikta pienākuma maksāt piespriesto summu.
3. Neatkarīgi no tā, cik pilnīgi tiesas spriedumā ievēroti Civilprocesa likuma 195. panta noteikumi, zvērinātam tiesu izpildītājam pēc piedzinēja lūguma jāaprēķina un jāpiedzen likumiskie procenti atbilstoši CPL 631. panta noteikumam. Šādu atziņu apstiprina Senāta un jaunākā Rīgas apgabaltiesas judikatūra.

¹¹ Sk.: Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60¹. nod.) Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 723.–725. lpp.

Bibliogrāfija

Literatūra

Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60¹. nod.) Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012.
Torgāns K. Saistību tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014.

Normatīvie tiesību akti

Civillikums: Latvijas Republikas likums. Pieņemts 1937. gada 28. janvārī, atjaunots spēkā ar 14.01.1992. likumu. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992. Nr. 4/5.
Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Pieņemts 14.10.1998. Latvijas Vēstnesis, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391).
Šķīrējtiesu likums: Latvijas Republikas likums. Pieņemts 11.09.2014. Latvijas Vēstnesis, 2014. 1. oktobris, Nr. 194, OP Nr. 2014/194.1.

Tiesu prakses un statistikas materiāli

Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 31. maija spriedums lietā Nr. SKC-330. Nav publicēts.
Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta lēmums lietā Nr. SPC-111/2009. Nav publicēts.
Rīgas apgabaltiesas Civillietu kolēģijas 2014. gada 23. oktobra lēmums lietā Nr. CA-3055-14/15 (Nr. C30461014). Nav publicēts.
Rīgas apgabaltiesas sprieduma 2014. gada 22. septembrī (lieta Nr. C33405512; arhīva Nr. CA-1135/25). Nav publicēts.
Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Statistika, 2014. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/pazinojumipresei/par-notikumiem/2015/februaris/6913-lielakais-lietu-uzkrajums-civillietu-departamenta/>
Latvijas Zvērinātu tiesu izpildītāju padome. Statistikas pārskats par 2014. gadu. Pieejams: http://www.lzti.lv/f/statistika/Statistikas_prskats_par_nolmumu_izpildi_civilliets_2014.pdf
Statistikas pārskats par civillietām apelācijas instancē. Rīgas apgabaltiesa, 2014. gads. Pieejams: https://tis.ta.gov.lv/tisreal?Form=TIS_STAT_O

DAS VERHÄLTNIS ZWISCHEN RECHT UND POLITIK

TIESĪBU UN POLITIKAS MIJIEDARBĪBA

Milda Vainiutė, Dr. iur.

Professor, Institute of Constitutional and Administrative Law,
Faculty of Law, Mykolas Romeris University

Anotācija

Kopš tiek pētīta valsts, arī mijattiecības starp tiesībām un politiku ir zinātnisku pētījumu objekts. Metodoloģiski šādus pētījumus var veikt no dažādiem skatu punktiem: kā politikas transformēšanos tiesībās vai arī kā tiesību politizēšanos. Konkrētas pozīcijas izvēli nosaka tas, vai zinātnieks savu pētījumu veic no politikas zinātņu vai tiesību zinātņu pozīcijām.

Tiesību un politikas mijattiecību nenovēršamība un intensitāte izriet no to ciešās savstarpējās saistes: politika nevar eksistēt bez tiesībām, jo tās formulē attiecību robežas un saturu. Tāpat arī tiesības nevar pastāvēt bez politikas, jo tā sniedz tiesību primāro saturu, kas vēlāk transformējas normatīvās prasībās. Tā veidojas nenovēršama un ilgstoša tiesību un politikas mijiedarbība, kas ietver savstarpēju partnerību un/vai konkurenci.

Rakstā tiek pētīti faktori, kas nosaka tiesību un politikas mijattiecību veidošanos. Šo mijattiecību pētījums atklāj daudzveidīgus attiecību modeļus, kas veidojas starp tiesībām un politiku, jo īpaši likumdošanas procesā. Tieši likumdošanas process vislabāk parādās tiesību un politikas ciešās saistes veidošanās tiesību jaunrades procesā ar publisku politisko aktoru dalību.

Schlüsselworte: Politik, Recht, Verhältnis zwischen Recht und Politik.

Atlīdzvārdi: politika, tiesības, tiesību un politikas mijiedarbība.

Einführung

Die Durchführung der Gemeinschafts- und Staatsangelegenheiten zeichnete sich sehr früh vor anderen Sozialbeschäftigungen aus und entwickelte sich allmählich zu einer professionellen Tätigkeit, die als Politik gennant wird. Die Grenzen der Politik, die ganz lang bis den modernen historischen Zeiten gedauert hat, erstellten ein Verständnis des höchsten Wohls und ein Verhältnis der politischen Praxis mit moralischen, religiösen und rechtlichen Werten. Moderne Zeiten setzen sich wie eine Emanzipation der menschlichen Wille durch Ablehnung der klassischen und klassisch-christlichen Politik fest¹. In dieser Zeit verblasst das ganzheitliche Bild der Welt und in der politischen Praxis spielen die Gesetzgebung und bzw. Rechtspolitik immer mehr eine wichtige Rolle.

Das Verhältnis zwischen Recht und Politik ist durch gegenseitige Verbindung gekennzeichnet. In wissenschaftlicher Literatur wird das Gesamtsystem von Faktoren, die zu den Tendenzen der Konvergenz des Rechts und der Politik beigetragen

¹ Beniton P. *Politikos mokslo įvadas*. [Beniton P. Einführung in die Politikwissenschaft] Vilnius: Mintis, 2009, S. 63-80.

haben, angegeben. Insbesondere wird auf wachsendes Maßstab der Rechtsanwendung der modernen Gesellschaft hingewiesen, wenn in sogar kleingeistigen sozialen Beziehungen die Hilfe der Rechtsnormen in Anspruch genommen wird².

So wurde eine neue Erscheinung entstanden – die Rechtspolitik. Die Rechtspolitik – ein durch rechtliche Maßnahmen koordinierter Entwurf des sozialen Wandels und die Praxis seiner Umsetzung. Der Kern der Rechtspolitik – eine durch rechtliche Maßnahmen durchgeführte Implementierung, Sicherung und Verteidigung allgemeiner Verhaltensregeln für die Mitglieder der sozialen Versammlung. Die wichtigsten rechtlichen Maßnahmen sind die rechtlichen Ideen und Rechtsvorschriften. Sie sind die „treibende Kraft“ der sozialen Rechtsaktivität. Mit dieser Kraft sind andere rechtliche Maßnahmen verbunden: die Vorschriften für die Ausübung des Rechts, die Verträge, rechtliche Festlegungen, subjektive Rechte und rechtliche Pflichten, rechtliche Verantwortung usw.³

Das Verhältnis zwischen Recht und Politik im Gesetzgebungsprozess

Besonders wichtig ist rechtliches und politisches Gleichgewicht im Gesetzgebungsprozess. Bei der gesetzlichen Regulierung der wichtigsten sozialen Erscheinungen wird immer die Gesellschaft betroffen: entweder herrscht ein Kompromiss vor, d. h. das Gesetz entspricht den Erwartungen der Gesellschaft oder ein Konflikt wird gestaltet. Zwischen Konflikt und Kompromiss gibt es Zwischenzustände des Kompromissverhältnisses. Der Inhalt von Gesetzen wird oft durch diese Zwischenzustände bedingt. Damit das Gesetz einen Interessenkonflikt nicht verstärkt, ist es notwendig, dass es den Kompromiss der Persönlichkeit, der sozialen Gruppen und staatlichen Interessen festigt. Durch den Kompromiss der widerstreitenden Interessen strebt man unter Bedingungen der gleichwertigen Effektivität nach den verfassungsmäßigen Menschenrechten verschiedener sozialer Gruppen.

Nach Anerkennung des sozialen Kompromisses ist zu sagen, dass er einer der wichtigsten Maßnahmen zur rechtlichen Gesetzgebung, zur Lösung sozialer Widersprüche und zur Gewährleistung des Wohlstands für alle ist, dass der soziale Kompromiss heute eine Grundlage der Koexistenz zu den zivilisierten Ländern, Völkern und sozialen Gruppen ist.

H. J. Berman im Buch „Recht und Revolution“ betont, dass das Recht für die europäische Bürger in der Frühphase der Geschichte – auch wie Kunst, Mythos und Religion – insbesondere kein Weg zur Anwendung der Vorschriften für Definition der Schuld und fürs Entscheidungstreffen und keine Maßnahme für die Unterscheidung der Menschen voneinander war, sondern vielmehr als eine Art, die Menschen zu verbinden und sie miteinander zu versöhnen⁴.

Der Zweck des Rechts ist auch heute nicht geändert, aber seine Mittel und Wege haben sich im Kontext des heutigen Staats und der Gesellschaft geändert. Die

² Miežanskienė R.; Šlapkauskas V. Teisės ir politikos santykio jurisprudenciniai modeliai ir jų taikymo galimybės. [Miežanskienė R.; Šlapkauskas V. Die jurisprudenzische Modelle des Verhältnisses zwischen Recht und Politik und ihre Anwendungsmöglichkeiten.] *Jurisprudencija*. 2013, 20(2), p. 431.

³ Šlapkauskas V. Modernių laikų teisės politikos ir konstitucionalizmo ryšio inversija XXI amžiuje. [Šlapkauskas V. Beziehungsinversion der Rechtspolitik und Verfassungsmäßigkeit von modernen Zeiten im XXI. Jahrhundert] *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje* [Verfassungsmäßigkeit und Rechtspolitik in EU]. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, S. 15.

⁴ Berman H. J. *Teisė ir revoliucija: vakarų teisės tradicijos formavimasis*. [Berman, H. J. Recht und Revolution: die Entwicklung der westlichen Rechtstradition] Vilnius: Pradai, 1999, S. 113.

Übertragung des sozialen Kompromisses zu den Gesetzen ist bei der Diskussion über den Inhalt des Gesetzes und sein Entstehungsmechanismus eine der wichtigsten theoretischen und praktischen Aufgaben des Rechts. Das Gesetz muss die Interessen aller Gesellschaftsgruppen, mit denen dieses Gesetz in irgendeiner Weise verbunden ist, berücksichtigen; es dient der Verringerung des Interessenkonflikts und dem Ausgleich dieses Konflikts mit gegenseitigen Zugeständnissen. Der soziale Kompromiss gilt als eine der wichtigsten Maßnahmen zur Recht-Gesetzgebung. Der Gesetzgeber muss bei der Schaffung der Rechtsvorschriften wissen, welche Gesellschaftsgruppen mit ihren Interessen von Gesetz direkt oder indirekt betroffen werden, welche von diesen Gesellschaftsgruppen an diesem Gesetz am meisten interessiert ist und welche gegen ihn opponieren würde⁵.

Auf der Grundlage des gesellschaftlichen Kompromisses realisiert sich eine Vorstellung des Staats wie eines Wohlstands von allen Gesellschaftsgruppen. Der Staat erhält realistische Chancen, eine Rechtsorganisation für Rechtssicherheit aller seiner Bürger zu werden. Nur in einem positiven Recht kann man bei der Umsetzung des sozialen Kompromisses über einen Rechtsstaat sprechen, der über das Verhältnis zwischen Recht und Gesetz, das sich im Konzept des Rechtsgesetzes und in der Praxis solcher Gesetzgebung widerspiegelt, besorgt ist. Die Forderung des sozialen Kompromisses zwingt ständig den Staat und die Gesellschaft besonders dynamisch zu sein: das Verhältnis der in der Gesetzgebung verändernden sozialen Kräfte dauerhaft ausgleichen.

In den Gesetzen des sozialen Kompromisses ist die Konsolidierung eine Gewährleistung des Rechtsstaates und nicht „des Sozialkrieges“. Die Merkmale von dem Staat „des Sozialkrieges“ gibt es mehr oder weniger in allen Gesellschaftsgruppen⁶, beispielsweise das Problem der Chancengleichheit von Männern und Frauen, die Beziehungen zwischen Herstellern und Verbrauchern, Eltern und Kindern usw. „Der Sozialkrieg“ polarisiert die Gesellschaft und schwächt sie gleichzeitig.

In den Gesetzen von dem Staat „des Sozialkrieges“ wird kein Interessenkompromiss der Gesellschaftsgruppen ausgewiesen, deshalb entwickelt sich der Interessenkonflikt, die Interessen einer Gruppe überwiegen die Interessen anderer Gruppe. In solchem Staat wird die Frage des rechtlichen Gesetzes nicht angesprochen, der Inhalt der Gesetze wird hinsichtlich des Ausgleiches zwischen den Rechten und Pflichten nicht bewertet und demzufolge nachdem eine Gesetzform einer Verhaltensregel von irgendeinem Inhalt erteilt worden war, wird der Gesetz automatisch „rechtlich“: als ob die Rechtmäßigkeit der Gerechtigkeit voraussetzte. In diesem Fall kann man nicht erklären, was die Gerechtigkeit ist, und sie wird nicht infrage gestellt.

Es ist problematisch vom „Sozialkrieg“ zur Rechtsstaatlichkeit gehen, weil die Liste der Merkmale von dem Staat des „Sozialkrieges“ wie eines Rechtsstaats nicht vollständig ist, aber die Probleme sind wandelnd. Bei der Festlegung des Kompromisses bewegt sich immer die Menschheit von dem „Sozialkrieg“ zur Vereinbarung und so wird sie humaner. Damit wird ein Ausgleich zwischen persönlichen Interessen und sozialen Bedürfnissen erreicht. Diesen Ausgleich setzt das Recht um, das eine wichtige Voraussetzung beim Übergang vom Staat des „Sozialkrieges“ zu einer Gesellschaft wird, in der ein Abkommen herrscht. Der soziale Kompromiss ist daher ein wesentliches Merkmal der Demokratie, deshalb ist die Bedeutung des

⁵ Vaišvila A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. [Vaišvila, A. Das Rechtsstaatskonzept in Litauen] Vilnius: Litimo, 2000, S. 340.

⁶ Richard G. *L'origine de l'idée de droit*. Paris: Thorin et felis editores, 1892. S. 210.

rechtlichen Gesetzes unter demokratischen Bedingungen besonders wichtig. Demokratie beginnt vom Rechtsgesetz, in dem sie konkretisiert wird. Die Multi-Parteien, die Wahl einer Regierung, die Gewaltenteilung und andere organisatorische Demokratieprinzipien sind nur ein technischer und ein äußerer Ausdruck des sozialen Kompromisses, der der Erzielung und der Gewährleistung des sozialen Kompromisses bei der Schaffung der Gesetze dient. Der juristische Inhalt der Demokratie liegt vor allem im Kompromiss und in einem Gesetz, das diesen Inhalt festigt.

Ein Sozialstaat sichert mit seiner Politik den Wohlstand der Gesellschaft, weil er nach Recht handelnd den öffentlichen Interessen dienen muss. P. Clastres vertritt in der Studie „Gesellschaft gegen den Staat“ die Ansicht, dass eine zivilisierte Gesellschaft nur bei staatlichem Schutz entstehen konnte⁷. Der Staat muss durch seine Politik die Rechte aller Menschen einheitlich schützen und daher haben alle das Recht, gleiche Aufmerksamkeit und gleichen Respekt für ihre Rechte zu verlangen. Der soziale Kompromiss tritt dann als eine notwendige Maßnahme zur Umsetzung der Gerechtigkeit. Die politische Macht wird verpflichtet, die Interessen verschiedener Gesellschaftsgruppen zu vertreten und den Kompromiss dieser Interessen zu konsolidieren.

Die Sucherei nach einer Balance zwischen Recht und Politik

Die Abgrenzung der Politik und des Rechts ist direkt von dem Verständnis des Rechts abhängig. Einige Autoren legen auf die Politik einen grösseren Wert als aufs Recht, deshalb ist das Recht formal, es stellt keine Forderungen für den Inhalt der Gesetze und für Politik und ihm leitet die Politik – der Regierungswille. Andere Autoren halten das Recht für wichtiger als die Politik, deshalb dient die Politik den Interessen der Gesellschaftsgruppen und festigt den Kompromiss. Die ersten Autoren denken natürlich mehr an das positive Recht und die zweiten – mehr an das Naturrecht.

Fehlerhaft ist solche Praxis, wenn die politische Macht des Staats entscheidet, welche Gesetze die Gesellschaft braucht, aber sie entscheidet nicht, welche Gesetze in der Gesellschaft reif werden. Die Gesetzgebung wird von der Anerkennung des Rechts und nicht von der Rechtsstaatlichkeit verpflichtet, den Rechtsvorschriften zu befolgen, auch werden dem Gesetzgeber nicht nur die Rechte, sondern auch die Pflichten verliehen. Die Gesetzgebung ist eine der schwierigsten Verfahren, das von der Regierung durchgeführt wird. Nachdem nicht die Politik, sondern die Rechtsstaatlichkeit als vorrangig im Gesetzgebungsprozess anerkannt worden ist, wird das Verhältnis zwischen Recht und Politik besonders wichtig, weil Recht und Politik bei der Gesetzgebung miteinander konfrontieren, auch besteht es ein Problem mit dem Verhältnis zwischen Politik und Recht: Politik schafft kein Recht, weil Politik von Recht entsprechend verpflichtet wird.

Das Verständnis der Gesetzgebung ist nicht nur eine Frage von theoretischer Bedeutung. In der Praxis ist es auch wichtig, denn es ist sowohl mit Politik als auch mit Recht verbunden. Die problematische Frage des Verhältnisses zwischen Recht und Politik stellt sich sogar unter positiver Berücksichtigung (nach Anerkennung des vor dem Recht stehenden politischen Primates): welcher Gesetzgeber ist eigentlich größer – die Abgeordneten, die die Durchführung der Reform beabsichtigen

---

⁷ Clastres P. *La societe contre l'etat*. Paris: Les editions de Minuit, 1974, S. 164.

oder die Juristen, die den Text des Gesetzes vorbereiten und ihn mit dem bestehenden Rechtsrahmen koordinieren? Wird die Politik eines Landes nur von den Abgeordneten – den Politikern gestaltet? Wählt ein Richter – ein Rechtsanwalt bei der Entscheidung über die Straffestsetzung eine Art und die Höhe der alternativen Strafe oder befreit von der Vollstreckung der Strafe und leistet auch keinen Beitrag zur Gestaltung der Politik (der strafrechtlichen Politik)? Nach J. Carbonnier ein Standpunkt des Richters ist immer mehr oder weniger Politik. Der französische Rechtsanwalt G. Braibant im Artikel über Gesetzgebung hält den Gesetzgeber für eine mythologische Figur der Politik. Seiner Auffassung nach bilden die Rechtsanwälte die Absichten und den Willen des Gesetzgebers. Der Gesetzgeber ist tatsächlich nur ein Entscheidungsträger⁸.

Formal ist es nicht schwierig, das Recht von der Politik zu trennen, aber nach J. Carbonnier eine formale Trennung von Recht und Politik erklärt nichts: der Aufbau der unabhängigen Behörden verteilt keine Macht, schließt das Recht von der politischen Macht nicht aus und zeigt dieses Verhältnis auch nicht⁹. Daher ist es notwendig, das Recht von der Politik auszuschließen. J. Carbonnier weist darauf hin, dass es eine Trennung des Rechts von Politik möglich ist, weil Politik und auch teilweise Recht zwei Wege zum Auftreten der Mächte sind.

Die Trennung des Rechts von Politik ist wichtig für modernes Recht, weil es zeigt, dass die Staatsmacht und ihre Politik kein Selbstzweck ist, sondern sie muss den Menschen dienen. Zu diesem Zweck reicht es nicht aus, nur das Recht von Politik zu trennen, aber es ist notwendig, das Primat des Rechts gegenüber der Politik anzuerkennen. Ein positivistischer Ansatz zum Recht als nur zur verbindlichen Verhaltensregel ist nicht ausreichend. Diese Regel muss nun hinsichtlich der Differenzierung der Interessen der verschiedenen Gesellschaftsgruppen und der Anforderung für einheitliche Anerkennung dieser Interessen in den Gesetzen, für ihre Kohärenz, für Erzielung ihres Kompromisses und für Gewährleistung ihrer Umsetzung durch ebenso wirksame Maßnahmen konkretisiert werden. Das Recht legt den Tätigkeitsbereich der Politik als einer Organisatorin der Rechtsumsetzung fest und die Politik ist eine Organisation der Rechtsumsetzung.

Das Konzept des sozialen Rechtsstaates stellt das Recht über Politik und begründet sie mit dem Begriff des Bürgerrechts. Nach J. Commaille ist das Recht aus der Sicht seiner Quellen die Verhaltensregeln, die im Kontext der gemeinsamen Kultur und im Wertesystem der Gesellschaft gestaltet werden und die die wichtigsten Grundsätze der sozialen Ordnung äußern¹⁰.

Die Politiker sollten solche Entscheidungen treffen, die aus der Sicht des Begriffs des bürgerlichen Rechts bewertet werden, und darüber nachdenken, ob diese Entscheidungen den Grundsätzen der sozialen Ordnung – des sozialen Kompromisses, des Rechts und den gesellschaftlichen Werten entsprechen. Recht hat den Vorrang vor der Politik, vor den Gesetzgebern und vor der Macht selbst, die das Recht befolgen muss. Recht behindert Willkür der Regierung, auch die Gesetzgeber werden verpflichtet, den Kompromiss der sozialen Interessen zu festigen. Die Gesetze, die mit solchem Kompromiss begründet werden, sind rechtmäßig, ordnungsgemäß und werden einfacher durchgeführt, weil an ihrer Einhaltung alle Parteien des Verhältnisses interessiert sind. Politik zielt auf die Suche, auf die Harmonisierung und

---

⁸ Commaille J. *L'esprit sociologique des lois*. Presses universitaires de France, 1994, S. 23.

⁹ Ibid., S. 22.

¹⁰ Ibid., S. 29.

auf die Vertretung der sozialen Interessen ab. Die Heranführung der Politik ans Recht erhöht sehr die soziale Bedeutung des Rechts. Die Leistung der Politik hängt von dem Begriff des Rechts und von ihrem Umsetzungsmechanismus.

Ein unterschiedliches Verhältnis zwischen Recht und Politik tritt bei totalitären Regimen auf, wenn die Politik den Vorrang vor dem Recht hat, weil jeder von den Politikern angenommene Rechtsakt als Recht gesehen wird. Die Politik unterwirft das Recht, das ihr dient, und kann nicht die Willkür der Regierung beschränken, die angeborenen Rechte gewährleisten und den Kompromiss festlegen. In den Gesetzen bleibt kein Recht mehr, denn bleiben nur die Gesetze, die als Recht genannt werden. Der Wille der Regierung wird ein einziges Argument, das sich aus den politischen Bedürfnissen ergibt. Demzufolge rechtfertigt das Recht alles, was die Regierung tut, weil das Recht in diesem Fall jede für die politisch Starken nützliche und ihre mit Gewalt gewährleistete Verhaltensregel ist. Die Wirksamkeit des Rechts ist unnatürlich, weil am häufigsten, wenn der Gesetzgeber keine Interessenabwägung berücksichtigt, werden in den Gesetzen nur für die Regierung nützliche Entscheidungen aufgezeichnet und die Wirksamkeit der Gesetze wird mit Gewalt gehalten. Politik hat kein Interesse an der Abwägung der Sozialinteressen.

Solche Tendenzen sind teilweise in vielen anderen Ländern, die sich als demokratische Länder bezeichnen, sichtbar. Für Demokratie ist nicht so wichtig, durch welche Verfahren die Vertreter des Volkes an die Macht gelangen und wie sie die Macht gegenseitig teilen, aber es ist wichtig, ob die für die Gesellschaft erforderlichen Gesetze entstehen und wie ihr Inhalt ist, der durch das Verhältnis von Politik und Recht bestimmt wird. Wird in diesem Verhältnis der Vorrang der Politik oder des Rechts widerspiegelt, d. h. ob die Bedürfnisse der Gesellschaft oder der Wille der Macht zum Ausdruck gebracht werden? Es ist wichtig, dass gewählte Vertreter verantwortlich und verpflichtet werden, die Interessen der Gesellschaftsgruppen zu vertreten und den sozialen Kompromiss zu festigen. Wenn man verzichtet, Recht nur als ein Instrument zur Politikumsetzung anzusehen, dem Recht wird die Leitung der Politik zugewiesen, damit Politik eine direkte Organisation und Durchführung nur des Rechtsschutzes und der -umsetzung wird. Politik ist als eine mit der Handlung durchgeführte Prüfung der Rechtsleistungen (die Praxis des Schutzes der Menschenrechte) zu verstehen. Daher belebt Demokratie die Frage wieder, was Recht ist, wie es sein sollte, um die Politik eines demokratischen Staates zu leiten.

Das vorrangige Verständnis des Rechts bei der Gesetzgebung widerspiegelt, soweit ein Rechtsanwalt bei der Schaffung eines Texts frei ist, wieviele Chancen hat er, sich von dem auferlegten politischen Willen zu distanzieren und sein Rechtsbewusstsein auszudrücken. Und am wichtigsten ist es, wie die Umsetzung des sozialen Kompromisses verschiedener Interessen von sozialen Gesellschaftsgruppen gewährleistet wird.

Bei der Diskussion über das Verhältnis zwischen Recht und Politik wird von vielen Autoren nicht nur Recht vor die Politik gestellt, sondern sie wird auch als von Recht abhängig betrachtet. L. Assier – Andrieu sagt, dass das Recht eine Sprache der Regierung und die Regierung selbst ist¹¹.

Wir müssen die positiven Aspekte dieses Standpunkts anerkennen, denn es wird darauf hingewiesen, dass die politischen Akteure bei der Schaffung des Rechts nicht unterschätzt werden sollten. Darüber hinaus muss anerkannt werden, dass ein politischer Akteur ohne soziale politische Informationen auch kein Gesetz erarbeiten kann.

---

¹¹ Commaille J. *L'esprit sociologique des lois*. Presses universitaires de France, 1994, S. 28.

Französischer Rechtstheoretiker J. Carbonnier unterscheidet „einen juristischen Gesetzgeber“ und „einen politischen Gesetzgeber“¹². Es wäre zweckmäßig, Politik und Recht als miteinander verbundene Bereiche zu sehen: ein Politiker sucht nach Sozialinteressen und ein Rechtsanwalt geht bei der Formulierung der Absichten des Politikers im Kontext des Rechtsbewusstseins. Beide werden vom Recht verpflichtet.

Die politischen Akteure geben an, wie man bestimmte soziale Erscheinungen koordinieren muss, und so sichern sie Sozialordnung und Frieden: die Ordnung, die verankert wurde, und der Frieden, der die Folge dieser Ordnung ist. Die Auswirkungen des Rechts auf die politische Macht im Gesetzgebungsprozess zeigen sich in der realen gesetzlich verankerten Politik. Rechtsbewusstsein – „Geist des Rechts“ wirkt sich unmittelbar auf den politischen Prozess aus und bestimmt die Verankerung der Verfahren, deswegen wird die Politik selbst Teil des Rechts. Durch politische Prozesse wird Recht dynamisch und durch Recht wird Politik verankert. Es ist nicht möglich, sie voneinander zu trennen, aber man kann den Vorrang bestimmter politischen oder rechtlichen Erscheinungen in den Prozessen der Anerkennung der Sozialinteressen, der Analyse, der Koordinierung, der Suche und der Verankerung des Kompromisses bewerten. Die Trennung des Rechts von Politik zeigt sehr deutlich, soweit Recht unabhängig ist und einen direkten Einfluss auf die Politik hat und sich nicht auf die technischen Funktionen beschränkt. Allerdings hängt diese Trennung von den Politikern selbst – welcher Begriff des Rechts anerkannt wird, soviel Autonomie dem Recht verliehen wird und das Recht bei der Gesetzgebung als unabhängig und als nicht nur Form der Gesetze, sondern auch den Inhalt bewertend betrachtet wird.

In der Praxis sollte der Vorrang des Rechts vor der Politik mit den Verfahrensregeln gewährleistet sein. Man kann sagen, dass in vielen Staaten das Primat der Politik vor dem Recht dominiert. Unabhängig von den hohen Qualifikationen der Rechtsanwälte, wegen ihrer Abhängigkeit von den politischen Ambitionen der Abgeordneten sind nicht immer unabhängige Bewertungen zu erwarten. Es wird von Rechtsanwälten nur gefordert, eine rechtliche Argumentation zu jedem politischen Willen zu finden, eine vorab formulierte Entscheidung rechtlich zu begründen, weil ein „guter“ Rechtsanwalt die rechtliche Argumentation für jeden Standpunkt finden (dem politischen Willen dienen) muss. Es gibt verschiedene Maßnahmen, wie man das vermeiden könnte¹³.

---

¹² Commaile J. *L'esprit sociologique des lois*. Presses universitaires de France, 1994, S. 23.

¹³ Im Fall von Litauen könnte man solches Beispiel nennen. Nach der Satzung des Parlaments der Republik Litauen wird die präventive Prüfung der Verfassungsmäßigkeit (der Rechtmäßigkeit) von der Rechtsabteilung durchgeführt. Die Frage ist, ob die Abteilung von der politischen Ordnung unabhängig ist? Eine positive Antwort auf diese Frage ist leider nicht immer möglich, weil es einen Mangel an bestimmten Garantien dieser Abteilung gibt. Weil ihr Vorgesetzte und ihre Berater werden von dem Parlament, von dessen politischen Launen sie abhängen, ernannt. Oft können sie nicht dem Recht dienen, daher ist es nicht verwunderlich, dass die Schlussfolgerungen bei ihrer Bereitstellung „diplomatisch“ formuliert werden, um die Opposition nicht zu verletzen und die nützlichste rechtliche Argumentation für die leitende politische Mehrheit zu finden. Daher wäre es zweckmäßig, solche Abteilung als einen unabhängigen Sachverständiger zu haben, d.h. die Garantien seiner Unabhängigkeit von den Gesetzen der exekutiven und legislativen Gewalt vorzusehen. Sie sollte die Möglichkeit haben, die Gesetzesentwürfe nicht dringend (der Priorität der Qualität vor der Quantität) zu bewerten, die Überprüfung der Verfassungsmäßigkeit vor Annahme der Gesetzgebung durchzuführen, und das Verfassungsgericht könnte die abschließende Kontrolle (als eine Kassationskontrolle) nach Inkrafttreten der Regelung durchführen. Nach Festigung solcher Positionen würde der Gesetzgeber den Vorrang des Rechts vor der Politik sicherlich anerkennen, die Politiker wären vom Recht verpflichtet, ihre Verpflichtungen zu erfüllen und den sozialen Kompromiss der Gesellschaftsgruppen zu verankern.

Schlussbemerkungen

1. Eine nahe und dynamische Verbindung zwischen Recht und Politik äußert sich für politische Akteure durch das offene System der Rechtschaffung, das sich im Prozeß der Schaffung von Rechtsnormen zeigt. Da politische Akteure das Recht besitzen, die Schaffung der Rechtsakte zu initiieren, kann derzeit dies als Instrument der Verwirklichung ihrer Interessen verwendet werden.
2. Die Faktoren, die teilweise die Autonomie des Rechts von der politischen Welt sichern, können als solche genant werden: Globalität (die Rechtsnormen haben meistens kein konkretes Adressat, da sie allgemein an mehrere Subjekte gerichtet werden), Abstraktheit (durch die Rechtsnormen wird ein abstraktes Handlungsmodell geschaffen, das die Erfüllung irgendwelcher Hoffnungen sowie Vorhersagbarkeit der Lösung von Rechtsfragen garantiert), rechtliches Formalismus (es werden klare Erfordernisse für das Benehmen formuliert, die von einem konkreten Inhalt getrennt werden und ermöglicht das Staatsapparat rational zu funktionieren), spezielle rechtliche Linguistik (die Formulierung einer speziellen Rechtssprache bestimmt, dass nur ein spezielles Subjektenkreis die Möglichkeit hat, sie frei zu benutzen).
3. Hinsichtlich der Rechtspolitik sind folgende Prinzipien für die Gesetzgebung relevant: das Prinzip der Verfassungsmäßigkeit, das Prinzip der Subordination der Rechtskraft von Rechtsakten, das Verbot der Rückwirkung der Rechtsakten, das Prinzip der Ausglei chung von verschiedenen Interessen u. s. w.
4. Die Politik der Rechtsschaffung bildet ein wichtiger Teil der Staatspolitik. Der Gesetzgeber sollte eine pflichtige Expertise der Gesetzentwürfen hinsichtlich ihrer sozialen Auswirkung einführen. Sie sollte nicht nur durch die Staatsbehörden, sondern auch durch unabhängige Experten durchgeführt werden. Die Kosten, die durch solche Expertisen verwendet werden, sind vielmals geringer als Lasten, die für Kompensierung der unerwarteten sozialen Auswirkungen oder für die Verbesserung unwirksamen Gesetzen verwendet werden.

MANTOJUMA PIENĒMŠANAS UN ATRAIDĪŠANAS JĒDZIENS UN NOZĪME MANTOJUMA TIESĪBĀS

ACCEPTANCE AND REJECTION OF INHERITANCE – CONCEPT AND MEANING IN THE INHERITANCE LAW

Kristīne Zīle, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes doktorante,
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore, zvērināta advokāte

Summary

Persons invited to inherit get an opportunity to acquire inheritance by expressing their will to take inheritance within the term and according to the procedure prescribed by legal acts. According to the general rule, no one is forced to accept inheritance. Therefore, the law also provides for an option to reject inheritance. The acceptance of inheritance, as well as rejection thereof, is an expression of will by the person invited to inherit, and it can be express (written or oral) or implied (by such action which inevitably leads to a certain conclusion regarding the will to accept or reject the inheritance). Under the inheritance law keeping of silence shall be considered as acceptance of the inheritance if by expiry of the term set for acceptance or rejection of the inheritance there is no certain expression of the will to accept the inheritance or reject it and the inheritance mass is (remains) in the actual possession of the person invited to inherit. However, where the inheritance case is initiated by creditors or legatees actual possession itself bears no such legal consequence, as in such cases the law obliges the person invited to inherit to express his/her will to accept or reject the inheritance, and provides for certain consequences where this does not happen.

Atslēgvārdi: mantojuma pieņemšana, mantojuma atraidīšana, gribas izpaušums, prezumpcija.

Keywords: acceptance of inheritance, rejection of inheritance, expression of will, presumption.

Mantojuma pieņemšana, iespējams, ir vissvarīgākais mantošanas procesa posms, jo mantot aicinātiem normatīvajos aktos paredzētā laikā un kārtībā izsakot gribu par mantojuma pieņemšanu, būs radusies iespēja iegūt mantojumu. Tomēr pēc vispārējā noteikuma neviens nav spiests pieņemt mantojumu. Tāpēc likums dod iespēju arī mantojumu atraidīt. Tomēr mantojuma pieņemšana vai atraidīšana ir galīgas, t. i., nav iespējams pārdomāt un vēlāk izteikt pretēju gribas izteikumu, jo, saskaņā ar Civillikuma (turpmāk – CL) 781. pantu, “[k]ad aicinātais mantojumu jau pieņēmis, viņš to vairs nevar atraidīt. Kas reiz atraidījis viņam piekritušo mantojumu, tas vairs nevar to pieņemt vēlāk”¹.

“Lai iegūtu mantojumu, kā likumiskiem, tā arī testamentāriem un līgumiskiem mantiniekiem jāpiedzīvo tā atklāšanās [...] un reizē ar to aicinājums mantot [...], bet ar zināmu nosacījumu ieceltam mantiniekam jāpiedzīvo šā nosacījuma

¹ Civillikums: Latvijas Republikas likums, 28.01.1937. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 13.03.2015.].

iestāšanās.”² Tomēr “[a]r aicinājumu mantot nodibinās vienīgi iespēja kļūt par mantinieku. Mantojuma iegūšanai vēl vajadzīgs, lai aicinātais izteiktu savu gribu pieņemt viņam piekritušo mantojumu”³. Mantot aicinātais kļūst par mantinieku, tikai izsakot gribu pieņemt mantojumu. Tieši tāpēc mantojuma iegūšanā būtiska nozīme būs mantojuma pieņemšanai normatīvos aktos paredzētā laikā un kārtībā. Tomēr CL 689. pants paredz, ka “neviens nav spiests pieņemt viņam piekritušo mantojumu, bet gan katrs var pēc patikas to pieņemt vai to atraidīt. Atraidīt mantojumu nevar vienīgi līgumiskais mantinieks, ja viņš nav šo tiesību sev noteikti pielīdzis”⁴.

Saskaņā ar CL 691. pantu, “[g]ribu pieņemt mantojumu var izsacīt vai nu noteikti, mutiski vai rakstiski, vai arī klusējot, ar tādu darbību, kuru attiecīgos apstākļos var iztulkot vienīgi tā, ka zināma persona atzīst sevi par mantinieku”⁵. Tātad Civillikums paredz tiesības mantot aicinātajam gribu par mantojuma pieņemšanu izteikt mutiski, rakstiski vai klusējot, bet ar darbību, kas vērsta uz mantojuma pieņemšanu. Savukārt CL 776. panta 1. daļa paredz, ka “[a]traidīt mantojumu var tiklab to tieši izteicot, kā arī klusējot”⁶. Ir atzīts, ka “nevēlēšanos pieņemt mantojumu mantinieks var izpaust divējādi: ar bezdarbību – neizdarot noteiktā termiņā darbības, no kurām izriet, ka viņš pieņem mantojumu, un ar darbību – iesniedzot noteiktā termiņā paziņojumu notāram par atteikšanos no mantojuma”⁷. Jebkurā gadījumā mantojuma pieņemšana un atraidīšana ir mantinieka vienpusēji darījumi⁸, un kā jebkuram darījumam, arī mantojuma pieņemšanai un atraidīšanai, tā pamatprasība ir, lai griba slēgt darījumu būtu radusies brīvi – bez maldības, viltus vai spaidiem.

Kopš 2003. gada 1. janvāra mantojuma lietas ved zvērināti notāri un mantojuma lietu vešanā piemērojamas arī Notariāta likuma⁹ normas. Notariāta likuma 254. panta pirmās daļas 1. teikums paredz, ka “[m]antošanas iesniegumu, kurā izteikta griba par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu, zvērināts notārs taisa kā notariālo aktu”¹⁰. Tādējādi secināms, ka Notariāta likuma noteikumi būtībā nosaka speciālu formu gribas izteikumam par mantojuma pieņemšanu un atraidīšanu. Iespējamais mantinieks var izteikt savu gribu mutiski vai rakstiski, taču, kamēr netiks ievērota šādam izteikumam nepieciešamā notariālā akta forma, tam nebūs juridiski saistošs spēks notariālajā procesā.

Taisot notariālo aktu, zvērināts notārs “[..] noskaidro notariālā akta dalībnieku gribu un darījuma noteikumus, skaidri un nepārprotami pieraksta personu paziņojumus, iepazīstina dalībniekus ar iespējamām darījuma tiesiskajām sekām, lai likumu nezināšana un pieredzes trūkums netiktu izmantots viņiem par ļaunu”¹¹. “Notariāls akts ir [..] gribas izteikuma, kuram ir tiesiska nozīme,

² Civillikums: Latvijas Republikas likums, 28.01.1937. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 11.03.2015.], 687. pants.

³ Turpat, 688. pants.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat.

⁷ Gencs Z. Civillikums komentāri. Otrā daļa. Mantojuma tiesības (655.–840. pants). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 292. lpp.

⁸ Turpat, 103. lpp.

⁹ Notariāta likums: Latvijas Republikas likums, 01.06.1993. Ziņotājs, 1993. 5. jūlijs, Nr. 26/27. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=59982> [aplūkots 13.03.2015.].

¹⁰ Turpat.

¹¹ Notariāta likums: Latvijas Republikas likums, 01.06.1993. Ziņotājs, 1993. 5. jūlijs, Nr. 26/27. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=59982> [aplūkots 13.03.2015.], 87¹. pants.

apstiprinājums [...]”¹², tādējādi nodrošinot Civillikuma noteikumus par gribas izteikumu, jo ir atzīts, ka “notariālais akts ir ne ar ko citu nesalīdzināms pierādījums. Tas dod juridisko drošību, ekonomē mūsu laiku”¹³.

Attiecīgi ir secināms, ka notariālā akta forma nodrošina pareizu mantot aicinātā gribas izteikuma apstiprinājumu, turklāt zvērināts notārs, taisot notariālo aktu, ir izskaidrojis mantojuma pieņemšanas vai atraidīšanas sekas, tādējādi informējot personu par tiesībām un pienākumiem, kas rodas ar mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu (piemēram, par pienākumu atbildēt arī par mantojuma atstājēja parādēm, ja tādi būs mantojuma masā, vai par to, ka, mantojumu pieņemot, to nevarēs atraidīt, un otrādi), un tādējādi šādas formas ievērošana ir mantot aicinātā interesēs. Tomēr – vai būs nozīme mantojuma lietā mantot aicinātā pašrocīgi uzrakstītam iesniegumam par mantojuma pieņemšanu, kurš nav noformēts atbilstoši Notariāta likuma noteikumiem? Saskaņā ar Notariāta likuma 256. pantu, “[j]a iesniegtais mantošanas iesniegums nav apliecināts atbilstoši šā likuma prasībām, zvērināts notārs nekavējoties paziņo iesniedzējam par nepieciešamību iesniegt jaunu, attiecīgi apliecinātu mantošanas iesniegumu”¹⁴. Saskaņā ar MK noteikumu Nr. 618 “Par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu” 23. punktu, “[j]a zvērinātam notāram iesniegtais mantošanas iesniegums nav apliecināts saskaņā ar Notariāta likuma 254. pantā noteiktajām prasībām, nav pamata mantošanas lietas uzsākšanai. Ja šāds iesniegums saņemts pa pastu, zvērināts notārs rakstiski izskaidro iesnieguma iesniedzējam nepieciešamību iesniegt jaunu, attiecīgi apliecinātu mantošanas iesniegumu”¹⁵. Taču nav pamata, balstoties uz Notariāta likuma noteikumiem, uzskatīt, ka vienīgi notariālā akta formā sastādīts mantojuma pieņemšanas iesniegums ir pamats mantojuma pieņemšanai gadījumos, kad pastāv strīds par to, vai mantot aicinātais gribu pieņemt mantojumu ir izteicis noliktajā termiņā. Visticamāk, šāds iesniegums par mantojuma pieņemšanu, kas gan nav taisīts atbilstoši Notariāta likuma normām, būs atzīstams par darbību, kas vērsta uz mantojuma pieņemšanu saskaņā ar CL 691. pantu. Tieši tas pats ir minams arī attiecībā uz mantojuma atraidīšanu – mantojuma atraidījums, kas gan nebūs ietverts notariālā akta formā, tomēr satur mantot aicinātā gribas izpaudumu nepieņemt mantojumu un tāpēc strīdus gadījumā var tikt uzskatīts par CL 776. panta 1. daļā minēto gribas izteikumu.

Nedz normatīvie akti, nedz tiesu prakse un juridiskā literatūra nedod viennozīmīgu skaidrojumu CL 691. pantā ietvertajam jēdzienam – darbībai, kuru attiecīgos apstākļos var iztulkot vienīgi tā, ka zināma persona atzīst sevi par mantinieku. Tāpat likums sīkāk nepaskaidro, kas ir uzskatāms par klusējot izdarītu mantojuma atraidījumu. Nedz CL 691., nedz CL 776. pantā nav ietverts tādu darbību uzskaitījums. Tas nozīmē, ka katrā konkrētā gadījumā šī jēdziena saturs var būt citādāks.

¹² Damane L. Notariālais akts kā mantisko un nemantisko tiesību garants. Promocijas darbs. Rīga: [b. i.], 2012. Pieejams: https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?!=1&fn=F-2050448075/Linda_Damane_2012.pdf. [aplūkots 13.03.2015.].

¹³ Pilsētniece I. Notariāts kā vienas pieturas aģentūra: [līdzšinējā Latvijas Zvērinātu notāru padomes priekšsēdētāja intervijā Sannijai Matulei]. Jurista Vārds, 2008. 11. novembris, Nr. 43 (548), 3. lpp.

¹⁴ Notariāta likums: Latvijas Republikas likums, 01.06.1993. Ziņotājs, 1993. 5. jūlijs, Nr. 26/27. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=59982> [aplūkots 13.03.2015.].

¹⁵ Latvijas Republikas MK noteikumi Nr. 618 “Par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu”: MK noteikumi 04.08.2008. Latvijas Vēstnesis, 2008. 22. augusts, Nr. 130 (3914). Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=180087> [aplūkots 13.03.2015.].

Ievērojot CL 776. panta 2. daļā ietverto atsauci uz CL 699. pantu¹⁶, secināms, ka gribas izteikumam gan par mantojuma pieņemšanu, gan atraidīšanu jābūt bez gribas defektiem, jāattiecas uz visu mantot aicinātajam piekritušo mantojumu un neapšaubāmi jābūt tādām, kas nepieļauj šaubas par mantot aicinātā nodomu mantojumu pieņemt vai atraidīt. Iespējams, dažādos gadījumos viena un tā pati analizējamā darbība tiks vērtēta atšķirīgi vai pat pilnīgi pretēji, bet, vērtējot katru gadījumu atsevišķi, ir svarīgi secināt, ka konkrētā gadījumā mantot aicinātais kādu darbību nebūtu izdarījis, ja nevēlētos mantojumu pieņemt¹⁷ vai atraidīt. Juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka “darbībai, kas uzskatāma par klusējot izdarītu gribas izteikumu, jābūt tādai, lai no tās varētu droši secināt tādas gribas esamību. Tikai tādu darbību var uzskatīt par mantojuma pieņemšanu, kas ar loģisku nepieciešamību ved pie slēdziena, ka konkrētā gadījumā mantot aicinātais to nebūtu darījis, ja nebūtu gribējis pieņemt mantojumu”¹⁸. Tas pats ir attiecināms arī uz mantojuma atraidīšanu. Tiesu praksē ir atzīts, ka “[.] tādas mantot aicinātā darbības, kuras viņš nebūtu izdarījis, ja nevēlētos mantojumu pieņemt, ir pietiekams pamats tās kvalificēt kā klusējot izteiktu gribas pieņemt mantojumu izpaudumu”¹⁹. Attiecībā uz mantojuma atraidīšanu attiecīgos apstākļos arī būtu izdarāms līdzīgs secinājums, proti, ka mantot aicinātais nebūtu izdarījis noteiktas darbības, ja negribētu mantojumu atraidīt.

Atsevišķos gadījumos, lai secinātu, vai mantot aicinātais mantojumu ir pieņēmis vai atraidījis, būtiska nozīme ir faktiskajam vadījumam. Saskaņā ar CL 694. pantu, “[j]a tajā laikā, kad aicina mantot, mantojums atrodas aicinātā faktiskā valdījumā (692. p. 2. d.) vai ja šādu valdījumu viņš iegūst vēlāk, un ja viņš līdz augšā norādīto termiņu (693. p.) notecējumam nedod par mantojuma pieņemšanu noteiktu atsaukumi, tad atzīstams, ka viņš to pieņēmis. Bet, ja mantot aicinātais, kura faktiskā valdījumā mantojums neatrodas, palaiž garām nolikto termiņu, noteikti neizsakot savu gribu, tad atzīstams, ka viņš mantojumu atraidījis”²⁰.

“Personai, kurai gan pieder faktiskā vara pār lietu, bet nav gribas paturēt šo lietu sev, ir nevis valdījums uz šo lietu, bet turējums jeb faktiskais valdījums.”²¹ Mantojuma tiesībās faktiskajam valdījumam ir nozīme, lai noteiktu, no kura brīža skaitāms mantojuma pieņemšanas termiņš (sk. CL 694. un CL 693. pantus), un lai gadījumā, kad mantojuma pieņemšanas termiņš ir iestājies, varētu izdarīt prezumpciju, vai mantojums ir pieņemts vai atraidīts (sk. CL 694. pantu).

Faktiskā valdījuma gadījumā personai nav gribas paturēt lietu (īpašumu) sev. Tāpēc Civillikums paredz, ka “mantojuma pieņemšanu nevar secināt no tam vien, ka mantojums tā atklāšanās laikā paliek to mantot aicināto personu faktiskā valdījumā, kuras līdz mantojuma atstājēja nāvei dzīvojušas ar viņu vienā kopīgā

¹⁶ CL 699. pants paredz, ka gribas izteikumam par mantojuma pieņemšanu jāatbilst visiem spēkā esoša gribas izteikuma noteikumiem: tam jābūt izsacītam noteikti un bez nosacījumiem un jāattiecas uz visu piekritušo mantojumu, bet ne tikai uz kādu tā daļu. Ja šie noteikumi nav ievēroti, gribas izteikums uzskatāms par nenotikušu.

¹⁷ Briedis V. Mantojuma pieņemšana un atraidīšana. Rīga: [b. i.], 1940, 6., 22. lpp.

¹⁸ Turpat, 22. lpp.; Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 245. lpp.

¹⁹ Latvijas Republikas AT Civillietu departamenta 2014. gada 31. marta Spriedums lietā Nr. SKC-115/2014. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2014/ [aplūkots 13.03.2015.].

²⁰ Civillikums: Latvijas Republikas likums, 28.01.1937. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 13.03.2015.].

²¹ Rozenfelds J. Lietu tiesības. 3. labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Poligrāfists, 2004, 45. lpp.

saimniecībā²². Ievērojot minēto, tikai no mantojuma atrašanās mantinieka faktiskajā valdījumā, kamēr vēl nav beidzies mantojuma pieņemšanai un atraidīšanai noliktais termiņš, nevar konstatēt mantojuma pieņemšanu. Savukārt, ja noliktais termiņš ir iestājies, tad gan faktiskais valdījums tiek ņemts par pamatu, lai konstatētu, vai mantojums ir pieņemts vai atraidīts. “Valdījumam vienam pašam tā tad nav nozīmes (C. L. 692. p. II. d.), bet gan tam ir nozīme, ja tas ir saistīts ar zināmu laika sprīža notecējumu un mantot aicinātā klusēšanu šini laikā.”²³ Saskaņā ar CL 1430. pantu, “[k]lusēšana nav atzīstama ne par piekrišanu, ne par noliegšanu, izņemot to gadījumu, kad likums tieši prasa pārtraukt klusēšanu, lai to neatzītu par piekrišanu”²⁴. “[.] likumā noteiktajās izņēmuma situācijās persona var izvēlēties, vai izdarīt noteiktu gribas izteikumu, lai novērstu klusēšanas atzīšanu par piekrišanu, vai nekādi nereaģēt, samierinoties ar to, ka bezdarbība tiks iztulkota kā piekrišana.”²⁵ Mantojuma tiesībās klusēšana tiek uzskatīta par mantojuma pieņemšanu, ja, notekot mantojuma pieņemšanai un atraidīšanai noliktajam termiņam, nav noteikta gribas izteikuma par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu un mantojums atrodas (paliek) mantot aicinātā faktiskajā valdījumā.

Tomēr likums neprasa faktiskajā valdījumā konstatēšanu CL 697. un CL 698. panta piemērošanas gadījumos. Saskaņā ar CL 697. pantu, “[j]a mantojuma atstājēja kreditori vai legatāri prasa, lai mantot aicinātais izteic savu gribu par mantojuma pieņemšanu, tad viņam tā jāizteic notāra noliktā uzaicinājuma termiņā; ja līdz šā termiņa notecējumam viņš mantojumu neatrada, tad atzīstams, ka viņš to pieņēmis”²⁶. Savukārt CL 698. pants paredz, ka “[.] notārs noliek termiņu mantot aicinātam arī tad, kad tās personas, kurām tieši pēc viņa ir tiesība uz mantojumu, kā piemēram, substitūts vai pēcmantinieks, prasa, lai viņš izteic savu gribu. Bet ja šādā gadījumā mantot aicinātais līdz šā termiņa notecējumam savu gribu neizteic, tad atzīstams, ka viņš mantojumu atraidījis”²⁷.

Minētās divas normas satur prezumpcijas par mantojuma pieņemšanu un atraidīšanu, un gadījumā, ja mantot aicinātais neveiks aktīvas darbības – neizteiks savu gribu par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu –, iestāsies normas paredzētās sekas.

CL 697. pants ir piemērojams gadījumos, kad mantojuma lietu uzsāk mantojuma atstājēja kreditori vai legatāri. Notariāta likuma 250. pants paredz, ka zvērināts notārs mantojuma lietu uzsāk pēc tam, kad saņemts mantošanas iesniegums, savukārt Notariāta likuma 251. pants noteic, ka viens no mantošanas iesniegumiem ir iesniegums par mantinieku uzaicināšanu²⁸. Tādējādi, kreditoram vai legatāram uzsākot mantojuma lietu un lūdzot uzaicināt mantiniekus izteikt savu attieksmi pret mantojuma pieņemšanu, ir jāņem vērā, ka var iestāties CL 697. pantā paredzētās sekas. Un te likums neprasa, lai mantojums būtu atradies mantot aicinātā faktiskajā valdījumā, būtībā likums uzliek par pienākumu mantot aicinātam

²² Civillikums: Latvijas Republikas likums, 28.01.1937. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 13.03.2015.], 692. panta 2. daļa.

²³ Briedis V. Mantojuma pieņemšana un atraidīšana. Rīga: [b. i.], 1940, 6., 22. lpp.

²⁴ Civillikums: Latvijas Republikas likums, 28.01.1937. Ziņotājs, 1993. 14. Janvāris, Nr. 1. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 13.03.2015.].

²⁵ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 154. lpp.

²⁶ Civillikums: Latvijas Republikas likums, 28.01.1937. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 13.03.2015.].

²⁷ Turpat.

²⁸ Notariāta likums: Latvijas Republikas likums, 01.06.1993. Ziņotājs, 1993. 5. jūlijs, Nr. 26/27. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=59982> [aplūkots 13.03.2015.].

pārtraukt klusēšanu, pretējam gadījumam paredzot sekas klusēšanai – prezumpciju, ka mantot aicinātais ir mantojumu pieņēmēis. Šāds regulējums ir vērsts uz kreditoru aizsardzību mantojuma lietā, jo, saskaņā ar CL 382. pantu, mantojums ir kopība, kurā ietilpst visa kustamā un nekustamā manta, kā arī citiem atdodamās tiesības un saistības, kas mirušam vai par mirušu izsludinātām piederējušas viņa patiesās vai tiesiski pieņemamās nāves laikā. Attiecīgi jau no šīs normas secināms, ka mantojuma masā un secīgi – mantojumā, kuru pieņems mantot aicinātais, ietilpst “citiem atdodamās tiesības un saistības”. Uz mantinieku gulstas ne tikai mantojuma atstājēja tālāk nododamās tiesības, bet arī pienākums izpildīt saistības, kuras nav izbeigušās ar mantojuma atstājēja nāvi. Savukārt CL 707. pants paredz, ka “[m]antojuma atstājēja kreditoriem jāgriežas ar saviem prasījumiem pie mantinieka, kuram, ja no mantojuma nepietiek, jāsamaksā parādi no savas pašā mantas; bet citādā ziņā šos parādus samaksājot jāievēro mantojuma atstājēja noteikumi”²⁹. Tādējādi kreditoram savu interešu aizsardzībai ir tiesības uzsākt mantojuma lietu un lūgt zvērinātu notāru uzaicināt mantot aicinātos, lai tie izsaka savu gribu par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu. CL 697. un CL 698. pants uzliek par pienākumu mantot aicinātam pārtraukt klusēšanu un darīt zināmu savu attieksmi par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu, turklāt paredzot arī sekas, kas iestāsies, ja klusēšana netiks pārtraukta. Tādējādi pašu mantinieku interesēs ir šādos gadījumos vienmēr respektēt notāra aicinājumu, jo pretējā gadījumā iestāsies likumā nostiprinātās prezumpcijas. Ja izteikt attieksmi pret mantojuma pieņemšanu prasa mantojuma atstājēja kreditori vai legatāri, mantot aicinātā klusēšanas gadījumā būs atzīstams, ka mantot aicinātais ir mantojumu pieņēmēis, kas savukārt nozīmē pienākumu izpildīt CL 707. pantā noteikto. Turpretī, ja izteikt attieksmi pret mantojuma pieņemšanu prasa tās personas, kurām tieši pēc mantot aicinātā ir tiesības uz mantojumu, kā, piemēram, substitūts vai pēcmantinieks, tad mantot aicinātā klusēšanas gadījumā būs atzīstams, ka piekritušais mantojums ir atraidīts. Turklāt ir jāņem vērā, ka ne CL 697., ne CL 698. pants nedod tiesības tiesību piemērotājam izvēlēties vai pašam no lietas apstākļiem secināt, vai mantojums atzīstams par pieņemtu vai atraidītu. Likums imperatīvā formā paredz, ka mantojums ir vai nu pieņemts (CL 697. pants), vai atraidīts (CL 698. pants). Tieši tāpēc šādos gadījumos klusēšana pilnīgi noteikti pašā mantot aicinātā interesēs ir jāpārtrauc.

Ievērojot CL 697. pantā nostiprināto prezumpciju, ir arī jāņem vērā, ka pēc mantojuma lietas kreditoram, ceļot prasību tiesā pret mantinieku, kurš tā arī nepārtrauca klusēšanu un attieksmi neizteica, nav pienākums pierādīt ne to, ka mantinieks ir mantojumu pieņēmēis, nedz arī izskaidrot, kāpēc mantinieks nav izņēmis mantojuma apliecību. Jo likums neprasa pierādīt mantojuma pieņemšanu. Minēto ir būtiski atcerēties gadījumos, kad kreditors ceļ prasību tiesā pret mantinieku par saistību izpildi. Likums prasa, lai kreditors būtu uzaicinājis mantot aicināto izteikt attieksmi par mantojuma pieņemšanu. Ja mantot aicinātais atsauksmi nedod, likums prezumē, ka mantojums ir pieņemts. Ja mantojums ir pieņemts, tad saskaņā ar CL 707. pantu iestājas mantinieka pienākums izpildīt saistības.

Mantojuma pieņemšana ir neatgriezeniska – ja mantot aicinātais mantojumu jau pieņēmis, viņš to vairs nevar atraidīt, bet, ja tas reiz atraidījis viņam piekritušo mantojumu, vairs nevar to pieņemt vēlāk. Līdz ar to mantojuma iegūšanā būtiskākais ir gribas izteikums par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu. Savukārt

²⁹ Civillikums: Latvijas Republikas likums, 28.01.1937. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris, Nr. 1. Pieejams: <http://m.likumli.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 13.03.2015.].

mantojuma apliecības izņemšana pēc mantojuma pieņemšanas ir mantinieka pienākums un *vajadzība*, lai varētu pabeigt mantojuma lietas kārtošānu (piemēram, nostiprināt zemesgrāmatās savas īpašuma tiesības uz nekustamo īpašumu). Tomēr apstāklim, ka mantinieks kaut kādu iemeslu dēļ neizņem mantojuma apliecību, nevajadzētu būt par šķērsli, lai savas tiesības varētu realizēt kreditori, legatāri un citas personas, kurām ir kādas tiesības uz mantojumu un kurām šo tiesību izlietošanā ir jāvērsās pret mantinieku, t. i., apstāklim, ka mantinieks, kurš ir izteicis gribu pieņemt mantojumu, bet nav izņēmis mantojuma apliecību, tādējādi cerot, ka viņam nebūs jāizpilda mantojuma lietā pieteiktās kreditoru pretenzijas, nedrīkst kļūt par šķērsli, lai kreditors varētu realizēt savas tiesības. Tieši tāpat nav pamata apšaubīt mantinieka pienākumu izpildīt saistības gadījumā, kad saskaņā ar CL 697. pantu kreditors ir uzaicinājis mantot aicināto izteikt attieksmi pret mantojuma pieņemšanu, bet mantot aicinātais nav izteicies par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu.

Kopsavilkums

1. Nav pamata, balstoties uz Notariāta likuma noteikumiem, uzskatīt, ka vienīgi notariālā akta formā sastādīts mantojuma pieņemšanas iesniegums ir pamats mantojuma pieņemšanai gadījumos, kad pastāv strīds par to, vai mantot aicinātais gribu pieņemt mantojumu ir izteicis noliktajā termiņā. Iesniegums par mantojuma pieņemšanu, kas nav taisīts atbilstoši Notariāta likuma normām, būs atzīstams par darbību, kas vērsta uz mantojuma pieņemšanu saskaņā ar CL 691. pantu. Tieši tas pats ir minams arī attiecībā uz mantojuma atraidīšanu – mantojuma atraidījums, kas gan nebūs ietverts notariālā akta formā, tomēr satur mantot aicinātā gribas izpaudumu nepieņemt mantojumu un tāpēc strīdus gadījumā var tikt uzskatīts par CL 776. panta 1. daļā minēto gribas izteikumu.
2. Mantojuma tiesībās klusēšana tiek uzskatīta par mantojuma pieņemšanu, ja, notekot mantojuma pieņemšanai un atraidīšanai noliktajam termiņam, nav noteikta gribas izteikuma par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu un mantojums atrodas (paliek) mantot aicinātā faktiskā valdījumā.
3. Likums neprasa faktiskā valdījuma konstatēšanu CL 697. un CL 698. panta piemērošanas gadījumos.
4. Apstāklim, ka mantinieks, kurš ir izteicis gribu pieņemt mantojumu, bet nav izņēmis mantojuma apliecību, tādējādi cerot, ka viņam nebūs jāizpilda mantojuma lietā pieteiktās kreditoru pretenzijas, nedrīkst kļūt par šķērsli, lai kreditors varētu realizēt savas tiesības.
5. Nav pamata apšaubīt mantinieka pienākumu izpildīt saistības gadījumā, kad saskaņā ar CL 697. pantu kreditors ir uzaicinājis mantot aicināto izteikt attieksmi pret mantojuma pieņemšanu, bet mantot aicinātais nav izteicies par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu, jo likums šādā gadījumā satur prezumpciju, kas izteikta imperatīvā formā – atzīstams, ka mantot aicinātais mantojumu ir pieņēmis.

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tāl. 67034535

Iespiests SIA "Latgales druka"
Baznīcas ielā 28, Rēzeknē, LV-4601
Tāl. 64607176, fakss: 64625938

ISBN 978-9934-18-017-0

9 789934 180170 >